ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМӮЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Publication of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni

№ 1 (120)

Душанбе – 2026

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмии пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гардад, шомил шудааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 291/МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

ISSN 2219-5408

Суроға: *734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121*

Тел.: *(+992 37) 224-36-91*

Факс: *(+992 37) 224-13-83*

Почтаи электронӣ: *vestnik.tgpu@gmail.com*

Сомонаи маҷалла: *www.vestnik.tgpu.tj*

Сармуҳаррир: ***Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло*** *– доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Муовини сармуҳаррир: ***Раҷабзода Сироҷиддин Икром*** *– доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Котиби масъул: ***Муборакиён С. М.***

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Ғаффоров Абдушукур Одинашоевич *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Каримзода Шуҳрат Бозор *- доктори илмҳои филологӣ, дотсент*
Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир *- доктори илмҳои филологӣ, дотсент*
Қосимов Олимҷон Ҳабибович *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Муллоев Шариф Боқиевич *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Саидмуроди Хоҷазод *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Саломиён Муҳаммаддовуд Қаюм *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Солеҳов Шамсиддин Аслиддинович *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Худойдодов Аъзам Овлододович *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Элбоев Вафо Ҷурақулович *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Абдурашитов Фозил Маматович *- доктори илмҳои таърих, профессор*
Ёқубов Юсуфшо *- доктори илмҳои таърих, профессор, академики АМИТ*
Қурбонзода Хоналӣ *- доктори илмҳои таърих, профессор*
Пирумшоев Ҳайдаршо *- доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи АМИТ*
Расулиён Қаҳҳор Расул *- доктори илмҳои таърих, профессор*
Сайнаков Сайнак Парпишоевич *- номзади илмҳои таърих, дотсент*
Ҳақназаров Абдуназар *- доктори илмҳои таърих, профессор*
Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович *- доктори илмҳои таърих, профессор*

© ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2026

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 01 мая 2023 года за №291/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки

ISSN 2219-5408

Адрес: *734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

Тел. : *(+992 37) 224-36-91*

Факс: *(+992 37) 224-13-83*

Электронная почта: *vestnik.tgpu@gmail.com*

Сайт журнала*: www.vestnik.tgpu.tj*

Главный редактор: ***Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло*** *- доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни*

Зам. главного редактора: ***Раджабзода Сироджиддин Икром*** *- доктор химических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни*

Ответственный секретарь: ***Муборакиён С. М.***

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур *– доктор филологических наук, профессор*
Гаффоров Абдушукур Одинашоевич *- доктор филологических наук, профессор*
Каримзода Шухрат Бозор *- доктор филологических наук, доцент*
Косими Саъди Абдулкодир *- доктор филологических наук, доцент*
Касимов Олимджон Хабибович *- доктор филологических наук, профессор*
Муллоев Шариф Бокиевич *- доктор филологических наук, профессор*
Саидмуроди Ходжазод *- доктор филологических наук, профессор*
Саломиён Мухаммаддовуд Каюм *- доктор филологических наук, профессор*
Салихов Шамсиддин Аслиддинович *- доктор филологических наук, профессор*
Худойдодов Аъзам Овлододович *- доктор филологических наук, профессор*
Джаматов Самиддин Салохиддинович *- доктор филологических наук, профессор*
Элбоев Вафо Джуракулович *- доктор филологических наук, профессор*
Абдурашитов Фозил Маматович *- доктор исторических наук, профессор*
Якубов Юсуфшо *- доктор исторических наук, профессор, академик НАНТ*
Курбонзода Хонали *- доктор исторических наук, профессор*
Пирумшоев Хайдаршо *- доктор исторических наук, профессор, член-корр. НАНТ*
Расулиён Каххор Расул *- доктор исторических наук, профессор*
Сайнаков Сайнак Парпишоевич *– кандидат исторических наук, доцент*
Хакназаров Абдуназар *- доктор исторических наук, профессор*
Хусайнов Ахмаджон Курбонович *- доктор исторических наук, профессор*

© ТГПУ имени С. Айни, 2026

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The Journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from May 01, 2023 under No.291/JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

ISSN 2219-5408

Address: *734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121*
Phone: *(+992 37) 224-36-91*
Fax: *(+992 37) 224-13-83*
E-mail: *vestnik.tgpu@gmail.com*
Journal website: *www.vestnik.tgpu.tj*

Editor-in-chief: ***Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo*** *- Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the TSPU named after S. Ayni*
Deputy Editor-in-chief: ***Rajabzoda Sirojiddin Ikrom*** *- Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Research at TSPU named after S. Ayni*
Executive Secretary: ***Muborakiyon S. M.***

THE EDITORIAL BOARD:

Bozorzoda Nuriddin Shodipur *– Doctor of Philological Sciences, Professor*
Gafforov Abdushukur Odinashoevich *- Doctor of Philological Sciences, Professor*
Karimzoda Shuhrat Bozor *- Doctor of Philological Sciences, Docent*
Qosimi Sadi Abdulqodir *- Doctor of Philological Sciences, Docent*
Qosimov Olimjon Habibovich *- Doctor of Philological Sciences, Professor*
Mulloev Sharif Bokievich *- Doctor of Philological Sciences , Professor*
Saidmurodi Khojazod *- Doctor of Philological Sciences, Professor*
Salomiyon Muhammaddovud Qayum *- Doctor of Philological Sciences , Professor*
Solehov Shamsiddin Asliddinovich *- Doctor of Philological Sciences, Professor*
Khudoydodov Azam Ovlododovich *- Doctor of Philological Sciences, Professor*
Jamatov Samiddin Salohiddinovich *- Doctor of Philological Sciences, Professor*
Elboev Vafo Juraqulovich *- Doctor of Philological Sciences, Professor*
Abdurashidov Fozil Mamatovich *- Doctor of Historical Sciences, Professor*
Yakubov Yusufsho *- Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAST*
Qurbonzoda Khonali *- Doctor of Historical Sciences, Professor*
Pirumshoev Haydarsho *- Doctor of Historical Sciences, Professor, Corr. member of NAST*
Rasuliyon Kahhor Rasul *- Doctor of Historical Sciences, Professor*
Saynakov Saynak Parpishoevich *– Candidate of Historical Sciences, Docent*
Haqnazarov Abdunazar *- Doctor of Historical Sciences, Professor*
Husaynov Ahmadjon Qurbonovich *- Doctor of Historical Sciences, Professor*

© TSPU named after S. Ayni, 2026

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Ғаффоров А. О.
Алоқаи калимаҳо бо пешоянди “ба” дар “Латоиф-ут-тавоиф”-и Фахриддин Алии Сафӣ 8
Ашурова М. Д.
Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон - ҳомии забони тоҷикӣ 15
Валиев Ҷ. А., Тоирзода А. Р.
Дараҷаи маҳсулнокии пасванди исмсози «-а» дар ғазалиёти Ҳабибулло Файзулло 21
Ғафурӣ З. С.
Равишҳои забоншиносӣ ва омӯзиши лексикаи ғайриадабӣ 27
Валиев Ҷ. А.
Пасвандҳои каммаҳсули забони тоҷикӣ дар осори бадеӣ 32
Амонӣ М. Д.
Роҷеъ ба баъзе вижагиҳои дастурии тарҷума 38
Даминзода М. З.
Назаре боз ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик 45
Ҷӯраев Х. А.
Сарчашмаҳои ташаккул ва такомули истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 55
Каримова Д. Н.
Формирования терминов кожно-венерических заболеваний путем синтаксического способа словообразования в таджикском и английском языках 63
Илёсова Ф. Т., Наврузшоев Б. Х.
Роҳу усулҳои ташаккули вожа ва истилоҳоти содаву сохтаи ифодакунандаи мафҳуми «амният - security» дар васоити ахбори омма 74
Пирова Ф. Ҳ.
Ҷанбаҳои этнолингвистии фразеологизмҳои дорои номҳои ҳайвонот аз ҷиҳати бовару анъана дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ 80
Саидходжаева Т. А.
Лексико-семантические и структурные особенности терминов, относящихся к типам простейшие, кишечнополостные, плоские и круглые черви в таджикском и английском языках 86
Асроров С. Н.
Рушд ва такомули калимасозӣ дар илми забоншиносии тоҷик ва англис 93
Мухамадиева З. А.
Соотносительное употребление форм будущего времени глагола в составе частей бессоюзного сложного предложения 100
Муҳиддинова М. О.
Таҳлили муқоисавии ибораҳои масдарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 108
Ҳайдаров К. Н.
Падидаҳои муродифот ва мутазод дар низоми ҷойномҳои (комонимҳои) забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 115
Тӯраҳасанов Қ. Ш., Намозова Ш. Ҳ.
Истилоҳоти кандакорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ 120
Мискинова Т. У.
Усулҳои мухталифи истилоҳсозии биологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ 129
Рахимова М. А.
Выражение предиката в простом определенно-личном предложении с второстепенными членами предложения в таджикском и русском языках 138

Юнусова З. М.
Ифодаи муносибатҳои фонетикӣ-фонологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва ӯзбекӣ 146
Назарова З. А.
Муродифоти матнӣ дар сохтори градатсионӣ: таҳлили семантикӣ ва услубӣ дар осори Саъдии Шерозӣ 152
Раънои К.
Инъикоси як лаҳзаи шабонарӯзӣ: аз баромади офтоб то ғуруби он дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои англисии он 162

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Боқиев Ҳ.
Вижагиҳои жанрии сафарномаи манзум 171
Бақозода С. А.
Масъалаҳои маҳорат, жанри осор ва сабки нигориши Сотим Улуғзода 179
Нурзод Н.
Гулназар ва рушди адабиёти тоҷик барои кӯдакону наврасон дар замони истиқлоли миллӣ 186
Холов Ҷ. Ш., Баротиён Ш.
Симои зан дар «Қиссаи Ҳиндустон»-и М. Турсунзода 192
Ашрафзода Г. Р.
Накуҳиши хурофот дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ 200
Саидов А. Т.
Баъзе ҷанбаҳои иҷтимоии насри Нуъмон Розиқ 209
Султонова Ш. Б.
Нақши Саъдӣ дар эҷодиёти классистони форсзабон аз нигоҳи Шокир Мухтор 217
Шамшоди Ҷ.
Ёддошт ва хусусиятҳои жанрии он 224
Шарипова З. М.
Культурно-бытовые детали в тексте художественного произведения на таджикском языке: функции, причины использования 232
Зайдуллозода С. З.
Муҳтавои маҷмуаи “Фолклори водии Қаротегин” 239
Одилова З. О.
Мирзо Сироҷи Ҳаким ва ташаккули робитаҳои адабии тоҷику форсзабон 249
Курбоназаров А. Х.
Функциональные особенности реалий в рассказах Бахманёра и особенности их перевода на русский язык 254
Раҳмонов М. Б.
Абдулҳамид Самад ва нақши ӯ дар рушди насри бачагонаи тоҷики замони истиқлол 261
Шоев А. А.
Афкори пандуахлоқии Воизи Қазвинӣ ва арзиши амалии он 268
Бобоева М. С.
Национально-культурные элементы в романе «Дохунда» и способы их передачи в переводе 274
Латифӣ А. Д.
Тасвири фақру нодорӣ дар ҳикояҳои “Қабри панҷум” ва “Оҳуи ҷангалӣ”-и Меҳруннисо Парвиз 281
Расулова М. Э.
Гулрухсор ва шеваҳои бозтоби афкори адабиву танқидии ӯ 288
Маҳмудзода О. Б.
Таҷассуми ғояҳои худшиносию худогоҳии миллӣ дар ашъори Назирии Нишопурӣ 296

Гуломджонов З. М.
Художественный перевод как средство межлитературного диалога 302
Мирзоева Н. М.
Вижагиҳои инъикоси масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар сомонаҳои интернетӣ 312

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ҳусайнов А. Қ., Одинаев С. Г.
«Чӯбек» дар маъхазҳо ва сарчашмаҳои таърихӣ 320
Неъмонов Б. З., Давлатзода Ф. С.
Инъикоси вазъи кишоварзии Бухорои Шарқии охири асри XIX ва ибтидои асри XX
дар осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ 328
Ғуломшоев С. А., Мансурхонов Ҷ. Т.
Ташаккули маорифи ВМКБ дар давраи истиқлол 336
Қодиров Д. С.
Таърихнигории ҳамкориҳои фарҳангии Тоҷикистони Шуравӣ ва Афғонистон 344
Ҷалилов Б. Т.
Рушди фарҳанги миллӣ дар замони истиқлол 349
Карроматуллои У., Сайнаков С. П.
Ҳаёт ва фаъолияти Николай Григоревич Столетов – роҳбари сафорати Русия дар солҳои
1878-1879 дар Афғонистон ва Аморати Бухоро 355
Наҷмуддинзода Т. А.
Захираҳои энергетикӣ ва стратегияҳои рушди энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 359
Негматов Д. Н.
Заҳируддини Бобур ва таъсисёбии Империяи муғулҳои Ҳинд 366

ТДУ 809.155.0

АЛОҚАИ КАЛИМАҲО БО ПЕШОЯНДИ “БА” ДАР “ЛАТОИФ-УТ-ТАВОИФ”-И ФАХРИДДИН АЛИИ САФӢ

Ғаффоров А. О.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Дар забоншиносии тоҷик чунон ки маълум аст, дар алоқаманд намудани ҷузъҳои ибора ва ҷумла хелҳои гуногуни алоқаи калимаҳо мавҷуданд, ки дар байни онҳо алоқаи пешояндӣ нақши муҳим дорад. Ҳам пешояндҳои аслӣ ва ҳам пешояндҳои номӣ ба чунин гурӯҳи калимаҳо мансубанд, ки дар сохтори маъноии онҳо доираи мураккаб ва гуногуни алоқаи ашё, ҳодисаҳо, аломат ва амалу ҳолат зоҳир мешавад. Махсусан, таъкид дошт, ки пешояндҳои аслӣ дар таъйин намудани маънои умумии калимаҳои алоқамандшуда аҳаммияти хосса доранд, чунки маънои умумии ибора ба маънои луғавии исм ва калимаи асосиву пешоянд зич вобаста аст. Гузашта аз ин, алоқаи калимаҳо бо пешоянд дар забони тоҷикӣ, ки дар он, асосан, шакли аналитикӣ амал мекунад, яке аз сермаҳсултарин ва серистеъмолтарин тарзи алоқаи калимаҳо маҳсуб меёбанд. Махсусан, дар забони осори мансури давраи таҳқиқ вазифа ва мавқеи корбурди пешояндҳои аслии сода ба “мавқеи дар забони адабии ҳозираи тоҷик доштаашон, асосан, мутобиқат дорад” [13, с. 185], аммо бо баъзе вижагиҳои махсусан дар ҷанбаи ҳамвазифагӣ ва ифодаи тобишҳои маъноӣ ҷолиб аст.

Дуруст аст, ки ибора ва ибораоропӣ - махсусан, ибораҳои феълии алоқаи пешояндӣ дар осори мансури адибони классикӣ барои тасвири ҳамаҷонибаи объекти муҳокимаю хулосабарорӣ нақши бориз доранд. Чунки адибони давраи мавриди таҳқиқ аз талаботи дастурҳои замони хеш огоҳии комил доштанд ва мувофиқи он осори гаронмояи худро таълиф ва тадвин мекарданд. Илова бар ин, онҳо имконоти мухталифи забони зинда ва гуфтугӯйии муҳити зиндагӣ ва он даврароб о камоли маҳорат ба назари эътибор мегирифтанд ва дар ҷодаи эҷод он дурдонаҳоро мавриди корбаст қарор медоданд. Аз ин рӯ, таҳқиқи ҳаматарафаи вижагиҳои забони насри ин давра дар илми забоншиносии тоҷик зарур ва муҳим буда, барои омӯхтан ва муайян кардани паҳлуҳои кашфношуда ва норавшани забони адабии муосири тоҷикӣ мусоидат хоҳад кард.

Аз ҷониби дигар омӯхтани забон ва услуби осори гузаштагон барои пурраю равшантар нишон додани моҳият ва вижагиҳои ҳамин раванди инкишоф ва такомули забони адабӣ ва забони адабиёти бадеӣ имконият медиҳад. Дар ин бобат андешаи донишманди шинохта Н. Маъсусӣ ҷолиби диққат аст: “Дар раванди такомул ва инкишофи забон, дар масъалаи инъикоси пурраи адабиёти бадеӣ роли ниҳоят бузурге мебозад, зеро ки дар забон, ҳамчун маводди асосии адабиёт, ҳама гуна фикр, ҳис ва раванди ниҳоят мураккабу ҳамаҷонибаи фаъолияти одамон сурат мегирад. Аз ин ҷиҳат, адабиёти бадеӣ на танҳо муҳимтарин манбаи ҳаматарафа инъикоскунандаи раванди инкишофи умумии забони адабӣ аст, балки дар баробари ин озмоишгоҳи бадеӣ ҳам мебошад, ки дар он устодони сухан тамоми бойгарии забонро ҳамчун дастраси умум истифода мебаранд, онро бо қувваи эҷодии худ, бо қуввати санъату маҳорати адабии худ кор карда мебароянд. Маҳз дар натиҷаи заҳмати ҳамин гуна кори эҷодӣ нависандаи бузург воситаҳои пурқимати забон, навигариҳои забонӣ ва услубие низ ба вуҷуд оварда, ба хазинаи забони адабӣ дохил мекунанд ва дастраси умум менамоянд” [7, с. 8-9].

Бо назардошти гуфтаҳои боло, дар ин мақола тасмим гирифта шуд, ки дар бораи вижагиҳои хоси забонию услубӣ, инчунин дастурии осори мансури асри XVI “Латоиф-ут-тавоиф”-и Мавлоно Фахриддин Алии Сафӣ ибрози назар карда шавад. Махсусан, дар раванди таҳқиқ, навъҳои гуногуни алоқаи калимаҳо ва ифодаи муносибатҳои наҳвӣ, аз ҷумла алоқаи калимаҳо бо пешоянди **ба** дар асари мазкур ҳаматарафа мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Интихоби “Латоиф-ут-тавоиф” ба сифати сарчашмаи таҳқиқ беҳуда нест, чунки ба қавли таҳиягарони асари мазкур: “Бо вуҷуди ин ҳарчанд ин асар дар пайравии “Ҷавомеъ-ул-

ҳикоёт”-и Муҳаммад Авфии Бухоройӣ, “Ахлоқ-ул-ашроф” ва “Рисолаи дилкушо”-и Убайди Зоконӣ ва амсоли инҳо таълиф гардидааст, дорои хусусиятҳои хоси худ буда, аз ҷумлаи намунаҳои оригиналии насри классикии адабиёти форсу тоҷик ба шумор меравад. Аз лиҳози сохтору таркиб сохти оригиналӣ ва тозаи “Латоиф-ут-тавоиф” ва тозагии сабки он дар шакли мунозира ва мубоҳиса навишта шуданаш мебошад, ки дорои сабки махсуси иншо ва нигориш аст. Ҳамчунин дар шакли маҷмуаи латоиф аз рӯйи мавзуъ ба фаслҳои бобҳои алоҳида ҷудо шудани ин асар мувофиқи завқу салиқаи нависанда таълиф шудани он, яклухтӣ, ягонагӣ ва оригиналӣ будани композитсияи онро муайян кардааст” [12, с. 4].

Маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ барои баррасии воситаҳои ифодаи муносибатҳои наҳвӣ бандаки изофӣ, пешоянду пасояндҳо ва алоқаи ҳамроҳӣ нақши муҳим дорад, зеро ки тавассути онҳо муносибатҳои гуногуни наҳвӣ ифода мегарданд. Чунон ки забоншинос А. Мирзоев қайд мекунад: “Пешояндҳо калимаҳои ёридиҳандаанд. Онҳо муносибатҳои синтаксисии байни калимаҳои мустақилро дар таркиби ибора нишон дода, якҷоя бо онҳо дар забон алоқаи гуногуни воқияти объективӣ (масоҳа, замон, сабаб, мақсад, объект ва ғайра)-ро ифода мекунанд. Пешояндҳо алоқаи синтаксисии байни ҷузъҳои ибораро таъмин карда, худашон дар ибора нақши мустақилро иҷро наменамоянд. Аз ин рӯ, ҷузъи (компоненти) ибора ҳам шуда наметавонанд. Ба ҳамин тариқа, пешояндҳо дар нутқи мо ҳамчун воҳидҳои наҳвие намоён мешаванд, ки маънои мустақил надоранд. Онҳо танҳо дар ибора ва ҷумла нақши ёрирасони худро ба ҷо оварда, маъно ва вазифави грамматикӣ пайдо мекунанд” [8, с. 37].

Ба ҳамин минвол барои назарияи ибора дар забоншиносии тоҷик баррасӣ намудани воситаҳои ифодаи муносибатҳои наҳвӣ тавассути бандаки изофӣ, пешоянду пасояндҳо ва алоқаи ҳамроҳӣ аҳаммияти калонро молик аст. Махсусан, барои забони тоҷикӣ таълимоти пешояндҳо қисми зарури назарияи ибора ба ҳисоб меравад, зеро ки “ба воситаи онҳо муносибатҳои гуногуни наҳвӣ ифода мегарданд” [1, с. 677].

Мавриди зикр аст, ки нақши пешояндҳо ҳамчун воситаи алоқа дар таркиби ибора ва ҷумла ниҳоят калон аст. Чунончи, дар Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик зикр шудааст: “ Алоқаи калимаҳо дар ибора ва ҷумла яке аз масъалаҳои асосии синтаксис мебошад, зеро ки хусусиятҳои хоси миллии забон дар қоидаву қонунҳои алоқаи калимаҳо барҷаста зоҳир мегардад. Муносибати синтаксисӣ ва алоқаи калимаҳои ба воситаи унсурҳои шаклии калимаҳо (бандаки изофӣ, бандакҳои феълию хабарӣ ва бандакҷонишин), инчунин пешоянду пасоянд ифода меёбад” [3, с. 18].

Пешояндҳои аслӣ ба мисли дигар навъи пешояндҳо ҳам дар алоқаманд намудани ҷузъҳои таркиби ибора ва ҷумла ва ҳам дар ифодаи муносибатҳои наҳвии калимаҳо хеле сермаъноянд. Яке аз вижагиҳои хоси барҷаста ва фарқкунандаи пешояндҳои мазкур дар он аст, ки онҳо аз ҷиҳати семантикӣ маъноҳои зиёдро ифода мекунанд. Чи тавре ки муаллифони Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик қайд мекунанд: “Бинобар сермаъноии ин хели пешояндҳо дар таркиби ибора ва ҷумла бо гурӯҳҳои гуногуни луғавии калимаҳо алоқа пайдо карда, вобаста ба маънои луғавии ҷузъҳои ибора муносибатҳои ҳархелаи синтаксисиро ифода мекунанд” [3, 80]. Баробари ин, таъкиди профессор Ш. Рустамов дар мавриди мақоми пешояндҳо ҳамчун воситаи алоқаи грамматикӣ дар таркиби аъзоҳои ҷумла қобили тавақҷуҳ аст: “Маълум аст, ки барои барқарор намудани робита ва нишон додани муносибати аъзоҳои ҷумла ва конкретар ва равшану барҷаста ифода шудани фикр истифода мешавад” [11, с. 137].

Махсусан, дар забони адабии пешина ба сабаби қатъӣ муайян нашудани ҳудуди истифодаи онҳо ва ивази вазифа- маънои грамматикии пешояндҳои аслӣ гуногун ва доманадор буд. Воқеан, ҳар як пешоянди аслӣ маънои умумии марказӣ дорад ва тобишҳои маъноии он ба ин ё он андоза ба ҳамон маънои марказӣ робита дорад, аммо онҳоро ба гурӯҳҳои маъноӣ ҷудо кардан мушкил аст. Аз ин ҷиҳат, вазифаи ҳар як пешояндро ба таври алоҳида баррасӣ кардан ба мақсад мувофиқтар аст.

Пешоянди **ба** дар забони адабии тоҷик аз пешояндҳои сермаъно буда, вобаста ба маънои калимаҳои алоқамандкардааш муносибатҳои гуногуни наҳвӣ ва тобишҳои маъноии мухталиф зоҳир менамояд. Дар грамматикаҳо ва асарҳои доир ба забони адабии ҳозираи тоҷик асосан се вазифаи пешоянди **ба**-ро қайд кардаанд: 1. Муносибати масоҳавӣ. 2. Муносибати замонӣ ва 3. Муносибати объектӣ. Дар ин ҷо дар хусуси вазифаи объектӣ ва масоҳавии он тавақҷуф мекунем.

Дар “Латоиф-ут-тавоиф”-и Мавлоно Фахриддин Алии Сафӣ ин пешоянд дар таркиби ибора ва ҷумлаҳо ҳамчун воситаи алоқа ва ифодакунандаи тобишҳои гуногуни маъно доираи васеи истифода дорад. Пешоянди **ба** вобаста ба маънои луғавии ҷузъҳои ибора муносибатҳои

гуногуни наҳвиро ифода кардааст. Ин пешоянд дар асар, махсусан дар алоқаи гуногуни ҷумла ба хабар хеле серистифодаю сермаъност. Дар ташаккули ибораҳои исмӣ ва сифатӣ низ пешоянди **ба** мақоми хосса дорад. Калимаҳое, ки ба воситаи ин пешоянд алоқаманд шудаанд, бештар муносибатҳои наҳвии объектӣ (пуркунандагӣ) ва детерминативӣ (ҳоли)-ро бо тобишҳои гуногуни маъно ифода кардаанд.

Муносибати объектӣ (пуркунандагӣ)

Дар ифодаи муносибати пуркунандагӣ пешоянди **ба** дар насри даврaи мавриди таҳқиқ вобаста ба маънои ҷузъи асосӣ ва ҳиссаи тобеъ тобишҳои маъноии зайлро сурат додааст.

Ифодаи муносибати пуркунандагии равон шудани амал. Дар ин гурӯҳи ибораҳо тобеъшаванда исмеро мефаҳмонад, ки амалу ҳаракат ба он нигаронида шудааст, ё бар сатҳи он равона мегардад. Ба сифати ҷузъи тобеъ исмҳои гуногунмаъно ва ҷонишинҳои шахсӣ истифода мешаванд. Мисолҳо: *Неши худро ба захм фуру бурд*. Ӯ ба муносибати ҷинсият ба он тифл майл карду пас хазид то он ҷо, ки дасти модар ба вай расиду тифлро рабурд (28). Ӯ оби даҳон ба ҷониби он ҳазрат афканд (64).*

Агар тобеъкунанда феъли гузаранда бошад, дар насри ин давра бештар пас аз объекти бевосита ва камтар пеш аз он омада метавонад: *Занҷир ба ду сари пойи ман гузоштанд (102).*

Дар баъзе ҳолатҳо тобиши объектӣ маҳз ба туфайли ҷузъи тобеъ пурзӯр шуда, муносибати асосии ибора маҳсуб меёбад. Муқоиса кунед: *Сайёд ба атрофу ҷонибаш нигоҳ кард (65*)-муносибати макон; *Абулфазл ибни Аҳмад ба писари худ нигоҳ кард* (162)-муносибати объектӣ.

Дар мавриди дигар, баъзе феълҳо, ки чун ҷузъи асосии ибораро ташкил медиҳанд, метавонанд вобаста ба ҷузъи тобеъ тобишҳои маъноии гуногунро ифода кунанд. Масалан феъли *расидан* –ро дар ҷумлаи зайл муқоиса мекунем: *Дар ин асно хоҷагон ба канори ҳандақ расиданд (75)-муносибати макон; Ин матлаъ ба самъи Санҷар расид (181)* –муносибати объектӣ.

Ифодаи муносибати пуркунандагӣ бо тобиши таъйинот. Дар асари мавриди таҳқиқ ибораҳое, ки тавассути пешоянди **ба** муносибати пуркунандагии таъйинотро мефаҳмонанд, хеле серистифодаанд. Дар чунин навъи ибораҳо, ки муносибати пуркунандагии таъйинотро мефаҳмонанд, махсусан маънои луғавии ҷузъи асосӣ мавқеи муҳим доранд. Ба сифати ҷузъи асосӣ асосан феълҳои ифодакунандаи амалҳои гуногун ва чун ҷузъи тобеъ исмҳои шахс ва ҷонишинҳои ифодакунандаи шахс омада метавонанд. Мисолҳо. *Амр аз он сухан бихандиду даҳ ҳазор динор ба вай инъом кард (87). Саълабӣ оварда, ки Искандар ба подшоҳи Ҳинд навишт: "Гумон мебарам, ки ту аз ашрорӣ" (53). Чун Анӯшервон ба қатли Бузургмеҳр фармон дод, вай авф талабид (59). Ӯро ба қатл расонед (70). Ресмонро ба он зан дод (136). Пас аз даҳ ҳазор динор силаи он қитъа ба вай дод (193).*

Дар ибораҳое, ки ҷузъи асосиашон аз феълҳои монда ва гузаранда таркиб ёфта, муносибати пуркунандагиро бо тобиши таъйинот ифода кардаанд, дар асар серистеъмоланд. Дар ин навъи ибораҳо дар ифодаи маънои объекти таъйинот махсусан маънои луғавии ҷузъи асосӣ нақши муҳим дорад. Ба сифати ҷузъи тобеъ исми шахсу предметҷонишинҳо ва дар вазифаи ҷузъи асосӣ феъҳои ифодакунандаи мафҳуми нутқ ва амр корбаст мешаванд. Мисолҳо. *Амр аз он сухан бихандиду даҳ ҳазор динор ба вай инъом кард ва моҳонаи ӯро муозаф гардонид (87). Баъд аз он мегудохт ва қурозае ҳосил мекард ва ба он маош мегузаронид (144).*

Махсусан, феъли *навиштан* ба сифати ҷузъи асосӣ, ки муносибати пуркунандагиро бо тобиши таъйинот ифода кардаанд, дар асар доираи васеи истифода дорад. Мисолҳо. *Иброҳим дар тамҳиди маъзарат ба вай руқъае навишт (67). Яке аз афозили замон ба Соҳиб Аббод мактубе навишт (78). Он дӯст рӯзе ба вай рукъае навишту он ваъдаро ба ёди ӯ дод (5, 80). Подшоҳи Ироқ ба қозии Қум ин тавқеъ навишт (131).*

Феъли навъи *гуфтан* дар таркиби ибораҳое, ки муносибати объктиро бо тобиши таъйинот ифода кардаанд, серистеъмол аст. Мувофиқи таҳқиқоти Н. Д. Гарипова "таъйинотро ифода кардани пешоянди **ба** бо феъли *гуфтан* маҳз дар даврaи адабиёти классикӣ ба вуҷуд омадааст" [2, с. 5].

Дар ибораҳое, ки феъли *гуфтан* ба сифати ҷузъи асосӣ омадааст, исмҳои шахс ва ҷонишинҳои шахсӣ чун ҷузъи тобеъ воқеъ мегарданд. Агар ҷузъи тобеъ бо исмҳои шахс сурат гирад, тобиши маънои объекти таъйинот равшантар зоҳир мегардад. Мисолҳо. *Ба*

∗ Мавлоно Фахриддин Алии Сафӣ. Латоиф-ут-тавоиф (бо муқаддима ва тавзеҳ ва таҳия ва тарҷумаи Эълом Аҳмад Гулчини Маонӣ). (матни интиқодӣ). –Техрон, 1334, саҳ. 64. Минбаъд саҳифаи асар зикр мешавад.

зарифе гуфт, ки ин тифлонро куҷо мебаранд? (242). Хусрави Парвиз ба Ширин гуфт: Хуш чизест подшоҳӣ, агар доим будӣ (254).

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ мисли забони адабии пешина ибора ва ҷумлаҳое, ки бо пешоянди **ба** муносибати объектро бо тобиши таъйинот мефаҳмонанд, хеле серистеъмоланд. Дар ин навъи ибораҳо ё ҷумлаҳо, ки муносибати объекти таъйинотро ифода кардаанд ба инобат гирифтани маънои луғавии ҷузъи асосӣ аҳаммияти муҳим дорад. Масалан, дар таркиби ибораҳое, ки феълҳои монанди *навиштан, нишастан, бастан, афтодан* ва ѓайра чун ҷузъи асосӣ воқеъ гардидаанд, муносибати объектӣ-маконӣ ба таври омехта ифода шудааст. Дар ин маврид исмҳои моддӣ ва амал ҷузъи тобеи ибораҳои мазкурро ташкил додаанд. Мисолҳо. *Вай ба қуббаи худ нишаста буд (17). Барои Худо нишонро ба коғази хурде навис, ки дар вақти хӯрдан ташвиш камтар ёбам (60). Пас филҳол бархосту шамшер ба миён баст ва мутаваҷҷеҳи диёри Ғур шуд (60). Вай Мансур чандон бихандид, ки ба пушт афтод ва бар он ҷавоб Имомро офарин гуфт (34).*

Агар ҷузъи асосии ибора бо феъли *задан* сурат гирад, муносибати объектӣ бо тобиши бархӯрдани ду ашё ифода мешавад ва дар ин маврид ҷузъи тобеи ибора аз исмҳои ифодакунандаи мафҳуми конкрет ташкил меёбад. Мисолҳо. *Зариф ҳалқа бар дар зад (225). Пас бо дасти худ даҳ тозиёна холисона ба пушту паҳлу ва синаи ӯ бизад (148).*

Ифодаи муносибати пуркунандагӣ бо тобиши машғулият. Дар ин навъи ибораҳо ба сифати ҷузъи асосӣ асосан феълҳои ифодакунандаи амал ба монанди *шуруъ кардан, машғул шудан (будан), суҳбат доштан* ва ѓ. корбаст гардидаанд. Исмҳои ифодакунандаи моддӣ (конкрет), шахс, ҷонишинҳои шахсӣ ва масдарҳо чун ҷузъи тобеъшаванда сурат гирифтаанд. Дар ин навъи ибораҳо доираи истифодаи исмҳои амал ба сифати ҷузъи тобеъ васеъ аст. Мисолҳо. *Пас дар пойи сутун ба намоз машғул шуд (19). Махрама ба фароғат кашфи аврат карду машғул шуд (22). Подшоҳ ба ҳоли ӯ напардохту худро ба ҷойи дигар машғул сохт (90). Рӯзе ба иморате машғул буданд (176). Дид, ки ҷамъе ба асал хӯрдан машғуланд (266).*

Дар асари мавриди таҳқиқ, ва умуман насри ин давра дар ифодаи муносибати пуркунандагӣ бо тобиши машғулият шаклҳои *шуғл гирифтан, шуғл намудан* серистеъмоланд. Мисолҳо. *Аз деҳқонзодагони Тӯс буда ва дар мабодии ҳол ба амри зироат шуғл мегирифта (194*). *Муиззӣ аз ҷумлаи фузалои шуарост ва дар асл аз Нишопур буд ва дар мабодии ҳол ба сипоҳигарӣ шуғл менамуд (180).*

Ифодаи муносибати пуркунандагии муносибат. Дар асар як гурӯҳ ибораҳо бо пешоянди **ба** алоқа баста, муносибати объекти муносибатро ифода кардаанд. Пешоянди мазкур дар ифодаи чунин маъно дар насри давраи мавриди назар хеле фаъол аст ва он объекти амалу ҳолатеро алоқаманд мекунад, ки майлу хоҳиш ва орзуи субъект мебошад. Ба сифати ҷузъи тобеъ, асосан, исмҳои амал, ҷонишин, масдар омада, феълҳои *майл доштан, розӣ шудан, шавқ доштан, қарор додан* ва ѓ. ҳамчун ҷузъи асосӣ мавриди корбурд қарор гирифтаанд. Мисолҳо. *Ӯ ба муносибати ҷинсият ба он тифл майл карду пас хазид то он ҷо, ки дасти модар ба вай расид (28). Назди Муовия гуфтанд, ки Аҳнаф ибни Қайс мегӯяд, ки мардум маро ба бухл нисбат мекунанд ва ҳол он ки ман тадбирот мекунам, ки ҳар яке аз он ба сад ҳазор динор меарзад (55).Занони бисёр ба ҳиболаи никоҳи худ дарор, то авлоди ту бисёр шавад (58).*

Ифодаи муносибати пуркунандагии воситаи иҷрои амал. Ин пешоянд дар алоқаи калимаҳое, ки муносибати воситаи иҷрои амалро мефаҳмонанд, серистеъмол аст. Мисолҳо собит карданд, ки дар насри ин аср воситаи иҷрои амал бештар тавассути пешоянди **ба** сурат мегирифтааст. Ҳарчанд дар забони адабии муосири тоҷикӣ чунин муносибати наҳвӣ бештар тавассути пешоянди **бо** сурат мегирад. Пешоянди **ба** дар вазифаи воситаи иҷрои амал бо предмете меояд, ки амал тавассути он иҷро мегардад. Ба сифати ҷузъи асосӣ феълҳои ифодакунандаи амал омада, исмҳои моддӣ ва маънӣ чун ҷузъи тобеъ воқеъ мегарданд. Чи тавре ки болотар ишора шуд, дар асар ин навъи ибораҳо аз лиҳози миқдор хеле зиёд буда, ҳам ҷузъи тобеъ ва ҳам ҷузъи асосии онҳо аз ҷиҳати гурӯҳҳои маъноӣ гуногун ва ѓанӣ мебошанд. Мисол. *Баъд аз чанд рӯз ҷамъе туркон ба боргоҳи ӯ даромаданду ӯро ба шамшер пора-пора карданд (159). Эй Ҳофиз, ман ба зарби шамшер тамоми рӯйи замин хароб кардам (164).*

Ифодаи муносибати пуркунандагӣ бо тобиши ҳамроҳӣ. Ифодаи чунин муносибати наҳвӣ дар насри давраи таҳқиқ тавассути пешоянди **ба** дар нисбати забони адабии муосири тоҷикӣ зиёдтар аст. Дар ин навъи ибораҳо, ки мафҳуми амалу ҳолатро ифода мекунанд, исмҳои гуногунмаъно ва ҷонишинҳо ба сифати ҷузъи тобеъ омада, дар иҷрои амал шарику ҳамроҳанд. Мисолҳо. *Ба Хоҷа Низомулмулук машварат кард (206).Фармуд, ки бо*

Парвардигори худ ба хилват суҳбат медоранд, пас мепӯшонанд бар эшон кисвате аз нури худ (42).

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ бошад чунин навъи ибораҳо бештар бо феълҳои *ҳамроҳӣ кардан, ҳамроҳ шудан* омада, муносибати объектиро бо тобиши ҳамроҳӣ мефаҳмонанд. Калимаи асосии ибора бо феълҳои *ҳамроҳӣ кардан, ҳамроҳ шудан* ифода мешавад: Асирӣ то кӯчаи Муллоибод ба Содирхон ҳамроҳӣ намуд. Комил ба ҳар гап ҳамроҳ намешуд доим хаёл мекард, лекин намегуфт, ки барои чӣ хаёл мекунад [3, с. 82].

Муносибати ҳолӣ

Пешоянди **ба** дар "Латоиф-ут-тавоиф" дар ифодаи муносибати ҳолӣ хеле серистифодаву сермаъност. Вобаста ба маънои ҷузъи асосӣ ва тобеъ пешоянди **ба** дар асар муносибатҳои ҳолиро бо тобишҳои гуногуни маъно сурат додааст.

Ифодаи муносибати ҳолии масоҳавӣ. Ин пешоянд дар насри асар бо исмҳои ифодакунандаи мафҳуми макон ва инчунин исмҳои ифодагари макони нисбӣ омада, ҷой, мавқеъ ва сарчашмаи маконеро нишон медиҳад, ки амалу ҳаракат ва ҳолат дар он макон воқеъ гаштааст ва ё ҷараёни амалу ҳаракат аз он мавқеъ шуруъ шудааст. Феълҳои амалу ҳаракат ба сифати ҷузъи асосӣ омада, исмҳои ифодакунандаи мафҳуми макону масоҳа чун ҷузъи тобеъ сурат гирифтаанд. Мисолҳо. *Рӯзе Ҳазрати Амир ба роҳе мерафт (19). Чун он бузурги саҳоба ба корвонгоҳ омад, Сувайтбитро надид ва пурсид, ки куҷост? (21). Ва аз он ҷумла дигарро ин аст, ки чун корвоне ба Мадина омад, бо эшон асал ва таъомҳо лазиз буд (23).*

Бо феълҳои навъи *даромадан, фиристодан, гузаштан, овардан* ва амсоли инҳо пешоянди **ба** ҳаракат кардани амалро ба маконе ва ҷойе, инчунин ҷой гирифтани предметро ба ҷойе ва ё ба сатҳи чизе нишон додааст. Мисолҳо. *Дар ин ҳол Имом ба маҷлиси ӯ даромад (37). ...пас хоҳем гардонид эшонро духтарони бикри дӯшиза дар охират, ки эшонро ба биҳишт дарорем (19). Пас вайро аз қайди он қавм халос карда, ба корвонгоҳ оварданд (21). ... ва хилъати хос дарпӯшониду ба Миср фиристод (77).*

Ибора бо феъли **расидан** маънои интиҳои амалро ифода кардааст. Мисолҳо. *Дар он асно ба сари кӯҳе расиду ҷамъи кӯдаконро дид (158). Вақте ки эшон дар сафари Ҳиҷоз ба Бағдод расиданд, Пир Ҷамоли Ироқӣ бо ҷамъе муридон ба дидани эшон омад (170).*

Ифодаи муносибати ҳолии тарзи иҷрои амал. Ба сифати ҷузъи асосӣ феълҳои амалу ҳолат ва чун ҷузъи тобеъ бештар исмҳои конкрет омадаанд. Мисолҳо. *Рӯзе дар фасли баҳор бо ҷамъе ёрон ба саҳро берун рафта буд (222). Оре, агар хар намебуданд, ҷул ба гов мебастанд (223). Иттифоқан ҳам дар он рӯз халифа ба шикор берун омад (103).*

Ифодаи муносибати ҳолии тарзу тариқат ва ҳолату вазъияти иҷрои амал. Пешоянди **ба** дар "Латоиф-ут-тавоиф" дар ифодаи чунин муносибати наҳвӣ серистеъмол аст. Феълҳои ифодагари амалу ҳаракат ба сифати ҷузъи асосӣ омада, исмҳои гуногунмаъно ҳамчун ҷузъи тобеи ибораҳои мазкурро ташкил додаанд. Мисолҳо. *Хусрав бифармуд, то сари шоҳинро баркананду ба саҳро афкананд (65).*

Ифодаи муносибати ҳолии мақсад. Дар ифодаи чунин муносибат пешоянди **ба** сермаънову серистеъмол аст. Бояд гуфт, ки дар ташкили ҳоли мақсад ширкат доштани пешоянди **ба** дар забони адабиёти классикӣ зикр шудааст [5, с. 129; 13, с. 184].

Дар "Латоиф-ут-тавоиф" пешоянди **ба** дар ифодаи муносибати ҳолии мақсад хеле зиёд корбаст шудааст. Феълҳои ҳаракату амал бештар ҳамчун тобеъкунанда омада, исмҳои моддӣ ва маънӣ бошад ба сифати ҷузъи тобеъ мавриди корбурд қарор гирифтаанд. Феълҳои ҳаракату амали навъи *рафтан, баромадан, омадан, фиристодан, талабидан* ва амсоли инҳо ба сифати ҷузъи асосӣ доираи васеъи истеъмол доранд. Мисолҳо. *Баъд аз ин қисса Ҳорун бо Имом дил бад карду ба қасди қатли ӯ миён барбаст (41). Он хоҳам, ки имрӯз даст ба ғорату тороҷ баркушоям ва фардо бо Фиръавну Намруд ба дузах дароям (89).*

Дар бештари ин мисолҳо пешоянди **ба** бо пешоянди **барои** муродиф аст. Б. Шарифов чунин муносибатро соҳибият бо тобиши сабаб номида, дар насри ин давра, аз ҷумла "Бадоеъ-ул-вақоеъ" ҳамагӣ ду бор вохӯрдани онро зикр кардааст. Мо зиёда аз 12 мисол дучор намудем,ки пешоянди **ба** чун муродифи пешоянди **барои** муносибати ҳолии мақсадро ифода кардааст. Мисолҳо. *Мавлоно ба аёдати тарсое рафт, ки ҳамсояи ӯ буд (129). Ҷавонеро ба дуздӣ гирифтанду пеши Ҳорунаррашид бурданд (94). Пир Ҷамоли Ироқӣ бо ҷамъе аз муридон ба дидани эшон омад (170).*

Ифодаи муносибати ҳолии андоза ва миқдор. Дар асар ифодаи муносибати ҳолии андоза ва миқдор бо пешоянди **ба** зиёд ба мушоҳида мерасад. Ба сифати ҷузъи асосӣ бештар феълҳои навъи *расидан, фурӯхтан, харидан* омада, исмҳои гуногунмаъно чун ҷузъи тобеъ

воқеъ шудаанд. Мисолҳо. *Ҳозиринро гуфт, то дувист мисқол зари сурх ба вай диҳад (44). Онро ба ду ҳазор танга харидорӣ менамуд (232). Қимати ӯ ба ду ҳазор танга расида буд (264). Он кас, ки барои ман оварда, ба пансад дирами нуқра харидааст (45).*

Бояд гуфт, ки тарзу услуби нигориши асари мавриди таҳқиқ нишон дод, ки он ба забони адабии муосири тоҷикӣ ва шеваҳои он робитаи зич дорад.

Мавлоно Фахриддин Алии Сафӣ дар баробари ин ки ҳамаи шаклҳои пешояндҳоро мувофиқи зарурат корбаст менамояд, вазифаи наҳвӣ ва ҷиҳати маъноии онҳоро ҳам ба таври густурда мавриди корбурд қарор додааст. Дар ин хусус метавон гуфт, ки ӯ анъанаи забони адабии пешина ва гуфтугӯро якҷо карда истода, меъёрҳои забони давраи мазкурро оид ба вазифаи баъзе пешояндҳо пурратар кардааст.

Аз натиҷаи пажӯҳиш ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар мисоли асари ҷудогонаи адабие, махсусан аз адабиёти классикӣ омӯхтани воситаҳои алоқаи грамматикӣ дар таркиби ибора ва ҷумла ва муайян намудани хусусиятҳои луғавию грамматикии онҳо ва дигар ҷиҳатҳои услубию забонии онҳо аҳаммияти илмию назарӣ дошта, дар омӯзиши пурраву ҳаматарафаи наҳви забони тоҷикӣ кумак хоҳанд кард.

Адабиёт

1. *Виноградов, В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. Учебное пособие. 4-е изд. - М., 1947. – 720 с.*
2. *Гарипова, Н. Д. Таджикские первичные предлоги в историческом освещении: автореф. ... канд. филол. наук / Н. Д. Гарипова. - М., 1955. – 12 с.*
3. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. Ҷ. II. – Душанбе: Дониш, 1986. - 371 с.*
4. *Ғаффоров, А. О. Ибораҳои феълӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. О. Ғаффоров. - Душанбе: Меҳроҷ-Граф, 2023. - 182 с.*
5. *Джураев, Р. Очерки по истории грамматики таджикского и персидского языков / Р. Джураев. - Душанбе: Ирфон, 1972. - 172 с.*
6. *Мавлоно Фахриддин Алии Сафӣ. Латоиф-ут-тавоиф (бо муқаддима ва тавзеҳ ва таҳия ва тарҷумаи Эълом Аҳмад Гулчини Маонӣ). Матни интиқодӣ. –Теҳрон, 1334. - 650 с.*
7. *Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 241 с.*
8. *Мирзоев, А. Ибораҳои феълии замонӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Мирзоев. Душанбе: Дониш, 1972. - 241 с.*
9. *Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ / А. Мирзоев. - Душанбе: Деваштич, 2002. - 302 с.*
10. *Неменова, Р. Л. Предлоги в таджикском языке / Р. Л. Неманова. - Сталинабад, 1954. - 39 с.*
11. *Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис / Ш. Рустамов. - Душанбе: Маориф, 1988. - 331 с.*
12. *Фахриддин Алии Сафӣ. Латоиф-ут-тавоиф. (Таҳия, пешгуфтор, шарҳи луғатҳо ва тавзеҳоти А. Абдусаттор, Б. Сайфиддинов). - Душанбе: Адиб, 2011. - 336 с.*
13. *Шарифов, Б. Хусусиятҳои морфологии "Бадоеъ-ул-вақоеъ"-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ / Б. Шарифов. - Душанбе: Дониш, 1985. - 232 с.*
14. *Шарифова. Ф. Х. Таҳаввули ҷумлаҳои содаи забони тоҷикӣ. Қисми 1 / Ф. Х. Шарифова. - Душанбе, 2012. - 224 с.*

АЛОҚАИ КАЛИМАҲО БО ПЕШОЯНДИ "БА" ДАР "ЛАТОИФ-УТ-ТАВОИФ"-И ФАХРИДДИН АЛИИ САФӢ

Мақола ба таҳлилу барассии вижагиҳои корбурди пешоянди **ба** дар яке аз осори мансури асри XVI "Латоиф-ут-тавоиф"-и Мавлоно Фахриддин Алии Сафӣ бахшида шудааст. Муаллиф бар он назар аст, ки пешоянди **ба** яке аз пешояндҳои сермаъно, серистеъмол ва сервазифаи забони осори ин давра буда, вобаста ба маънои калимаҳои алоқамандкардааш дар "Латоиф-ут-тавоиф" муносибатҳои гуногуни наҳвӣ ва тобишҳои маъноии мухталиф зоҳир менамояд. Дар баробари ин, дар мақола оварда шудааст, ки пешоянди **ба** ба сифати ҷузъи асосӣ кадом гурӯҳи луғавии феълҳо ва ба сифати ҷузъи тобеъ кадом гурӯҳи луғавии исму дигар вожаҳо ҳамроҳ омада, метавонанд ин ё он муносибати наҳвииро ифода намоянд. Муаллиф дуруст қайд мекунад, ки ибора ва ҷумлаҳое, ки бо пешоянди **ба** дар "Латоиф-ут-тавоиф" вобаста ба маънои луғавӣ ва ҳиссаи тобеъ омада, чунон ки дар забони адабии муосири тоҷикӣ мушоҳида мешавад, ба ғайр аз муносибатҳои асосии наҳвӣ боз тобишҳои мухталифи маъноиро ифода менамояд.

Калидвожаҳо: воситаҳои алоқаи грамматикӣ, алоқаи мувофиқат, алоқаи пешояндӣ, алоқаи пасояндӣ, алоқаи ҳамроҳӣ, муносибати ҳолӣ, муносибати объектӣ, алоқаи тобеъ, осори хаттӣ.

ВЗАИМОСВЯЗЬ СЛОВ С ПРЕДЛОГОМ «БА» В «ЛАТОИФ-УТ-ТАВОИФ» ФАХРИДДИНА АЛИ САФИ

Статья посвящена анализу и обсуждению особенностей употребления предлога «ба» в одном из поэтических произведений XVI века «Латоиф-ут-тавоиф» Мавланы Фахриддина Али Сафи. Автор считает, что предлог «ба» является одним из самых значимых, универсальных и многофункциональных предлогов в языке произведений этого периода и в зависимости от значения слов, с которыми он связан в «Латоиф-ут-тавоиф», демонстрирует различные грамматические связи и семантические коннотации. При этом в статье показано, к какой лексической группе глаголов предлог «ба» присоединяется в качестве главного компонента, а к какой лексической группе существительных и других слов – в качестве подчинённого компонента, и может выражать те или иные синтаксические отношения. Автор правильно отмечает, что словосочетания и предложения, присоединяемые к предлогу “ба” в «Латоиф-ут-тавоиф», в зависимости от лексического значения и придаточной части, как это наблюдается в современном таджикском языке, выражают, помимо основных грамматических отношений, различные семантические коннотации.

Ключевые слова: грамматические средства коммуникации, соответствие, антецедентная коммуникация, постпозиционная коммуникация, союзная коммуникация, настоящее отношение, объектное отношение, подчинительное отношение, письменные произведения.

THE RELATIONSHIP OF WORDS WITH THE PREPOSITION "BA" IN "LATOIF-UT-TAVOIF" BY FAHRIDDIN ALI SAFI

This article analyzes and discusses the usage of the preposition "ba" in one of Mawlana Fakhriddin Ali Safi's 16th-century poetic works, “Latoif-ut-Tavoif”. The author believes that the preposition "ba" is one of the most significant, universal, and multifunctional prepositions in the language of this period and, depending on the meaning of the words with which it is associated in "Latoif-ut-Tavoif," demonstrates various grammatical connections and semantic connotations. The article also demonstrates which lexical group of verbs the preposition "ba" is attached to as a principal component, and which lexical group of nouns and other words it is attached to as a subordinate component, and can express various syntactic relationships. The author correctly notes that phrases and sentences added to the preposition “ba” in “Latoif-ut-tavoif”, depending on the lexical meaning and subordinate clause, as is observed in the modern Tajik language, express, in addition to the basic grammatical relations, various semantic connotations.

Keywords: grammatical means of communication, correspondence, antecedent communication, postpositional communication, allied communication, present relation, object relation, subordinate relation, written works, classical prose, literary language, written source.

Дар бораи муаллиф
Ғаффоров Абдушукур Одинашоевич
Доктори илмҳои филологӣ, профессор,
мудири кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: gafforovabdusukur@gmail.com

Об авторе
Гаффоров Абдушукур Одинашоевич
Доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой методики начального обучения
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: gafforovabdusukur@gmail.com

About the author
Gafforov Abdushukur Odinashoevich
Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of primary education methods
Tajik State Pedagogical University named after S. Aini
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, 121
E-mail: gafforovabdusukur@gmail.com

ТДУ 811.222.8:32(575.3)

ПЕШВОИ МИЛЛАТ МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН - ҲОМИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Ашурова М. Д.
Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, ки таъсири фарҳангҳои бегонаро ба ҳувияти миллӣ афзоиш медиҳад, масъалаи ҳифзи забони миллӣ ҳамчун рукни асосии ҳастии миллат ва ваҳдати он аҳаммияти стратегӣ пайдо кардааст. Забони тоҷикӣ, ки дар тули ҳазорсолаҳо ҳамчун воситаи нигоҳдории мероси фарҳангӣ, таърихӣ ва маънавии тоҷикон хизмат кардааст, имрӯз дар маркази сиёсати давлатӣ қарор дорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асарҳои худ, аз ҷумла дар китоби “Забони миллат – ҳастии миллат” борҳо таъкид кардаанд: “Забон дар ҳақиқат асоси ҳастӣ ва бақои умри миллат аст” [4, с. 15]. Ин андешаҳо на танҳо ҳамчун ҳикмати фалсафӣ, балки ҳамчун роҳнамои амалии сиёсати забонӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол амал мекунанд.

Дар замони имрӯз, ки таҳоҷуми фарҳангӣ тавассути васоити ахбори омма ва интернет ҳувияти миллиро зери хатар мегузорад, ҳифзи покӣ ва рушди забони тоҷикӣ ба масъалаи ҳаётӣ табдил ёфтааст. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олӣ аз 16 декабри соли 2025 таъкид кардаанд, ки дар шароити рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ талабот ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ меафзояд, аммо ин набояд ба зарари забони модарӣ бошад [8]. Инчунин, дар Паёми шодбошии муносибати Рӯзи забони давлатӣ (5 октябри 2025) забон “шиносномаи миллат” ва “рукни асосии миллат ва давлат” номида шудааст [10]. Ташаббусҳои охир, мисли тарҷумаи китоби “Забони миллат – ҳастии миллат” ба забонҳои хориҷӣ (аз ҷумла ҳиндӣ дар соли 2025) ва туҳфаи “Шоҳнома” ба хонаводаҳо, аҳаммияти ин масъаларо боз ҳам баланд мебардоранд.

Масъалаи нақши забон дар ҳифзи ҳастии миллат дар корҳои олимони тоҷик, чун А. Аҳмадов, Р. Тохирова ва дигарон баррасӣ шудааст, ки асосан ба таърих ва таҳдидҳои муосир такя мекунанд. Аммо таҳлили системавии андешаҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳо ва суханрониҳои солҳои 2019–2025, бо такя ба манбаъҳои расмӣ (president.tj, khovar.tj) ва пайванд бо ташаббусҳои давлатӣ, ҳанӯз пурра анҷом наёфтааст. Ин таҳқиқот ба пурра кардани ин холигӣ нигаронида шуда, навгонии илмии он дар таҳлили муқоисавии иқтибосҳои навбатӣ ва алоқамандӣ бо сиёсати забонӣ иборат аст.

Забони тоҷикӣ дар тули асрҳо ҳамчун асоси ҳастии миллат ва воситаи асосии ҳифзи ҳувияти фарҳангӣ амал кардааст. Аз давраи ориёиҳои қадим, осори Авасто ва эҳёи забон дар давраи Сомониён бо осори бузургоне чун Рӯдакӣ ва Фирдавсӣ, то муқовимат бо истилоҳо, забон рамзи бақои миллат будааст. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» таъкид мекунанд: «Таърих исбот кардааст, ки истилогарон аввал рукни муҳимтарини ҳастии миллат, яъне забону фарҳангро аз байн бурда, баъд ба ҳадафҳои сиёсии худ ноил мешаванд» [4, с. 45]. Ин андеша ҳамчун асоси сиёсати забонӣ дар Тоҷикистони муосир амал мекунад.

Дар давраҳои истилои арабҳо, муғулҳо ва баъдан давраи Шуравӣ, забон таҳти фишори шадид қарор гирифт, аммо бо муборизаи равшанфикрон чун Садриддин Айнӣ ва Бобоҷон Ғафуров ҳифз шуд. Баъди истиқлолият, бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ» соли 2009 қабул гардид, ки мақоми забони тоҷикиро устувор кард ва Рӯзи забони давлатӣ (5 октябр) эълон шуд [3]. Ин санадҳо заминаи ҳуқуқии ҳифзи покӣ ва рушди забонро фароҳам оварданд.

Дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ (1992–1997) забон ҳамчун омили муттаҳидкунандаи миллат хизмат кард, чунонки Пешвои миллат борҳо гуфтаанд: «Арҷ гузоштан ба забони модарӣ сарчашмаи бақои ваҳдати миллӣ аст» [6]. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои рақамӣ, таҳдидҳои нав мисли паҳншавии калимаҳои бегона ва камшавии истифодаи забони тоҷикӣ дар фазои интернет пайдо шудаанд. Аммо ташаббусҳои давлатӣ, аз ҷумла тарҷумаи китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» ба забонҳои хориҷӣ (русӣ, англисӣ, чинӣ, форсавӣ, арабӣ, ҳиндӣ ва дигарон дар солҳои охир) ва туҳфаи нусхаҳои

«Шоҳнома» ба хонаводаҳои тоҷик дар соли 2024–2025, ҳифзи мероси забонро тақвият мебахшанд.

Дар Паёми солонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 16 декабри соли 2025, ки ҳамчун санади стратегии рушди кишвар арзёбӣ мешавад, масъалаҳои фарҳангӣ ва худшиносӣ мавриди таваҷҷуҳи хоса қарор гирифтанд. Пешвои миллат таъкид карданд, ки соли 2025 яке аз солҳои муҳимми таърихӣ буда, бо ташаббусҳои байналмилалӣ мисли эълони «Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо» ва дигар иқдомоти фарҳангӣ алоқаманд аст [8]. Дар ин Паём, ҳамчунин, рушди илму маориф ва ҳифзи арзишҳои миллӣ, ки бе забон ғайриимкон аст, ҳамчун самтҳои афзалиятнок зикр шуданд: «Ман аз рӯзҳои аввали фаъолият... дастгирӣ ва рушди илму маорифро самти афзалиятнок эълон карда, давоми беш аз се даҳсола ба ин соҳаҳои ҳаётан муҳим таваҷҷуҳи аввалиндараҷа ва доимӣ зоҳир менамоям» [8].

Таҳлили таърихӣ нишон медиҳад, ки забони тоҷикӣ дар ҳама марҳилаҳо воситаи нақоти миллат аз нестшавӣ ва ҳифзи ҳастии он будааст. Аз давраи Сомониён то имрӯз, забон бо мероси бойи фарҳангӣ (Наврӯз, Шоҳнома, осори классикӣ) ва ташаббусҳои Пешвои миллат, мисли барномаҳои миллии рушди забон ва тарҷумаҳои байналмилалӣ, на танҳо ҳифз мешавад, балки ба сатҳи ҷаҳонӣ бароварда мешавад.

Ин бахши асосии мақола ба таҳлили системавии андешаҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи нақши забони тоҷикӣ ҳамчун воситаи нақоти миллат ва ҳифзи ҳастии он дар паёмҳои солона ба Маҷлиси Олӣ ва суханрониҳои муносибати Рӯзи забони давлатӣ бахшида шудааст. Таҳлил ба манбаъҳои расмӣ, аз ҷумла китоби “Забони миллат – ҳастии миллат”, паёмҳои солҳои 2019–2025 ва суханрониҳои охир такя мекунад.

Дар Паёми солонаи 16 декабри соли 2025 ба Маҷлиси Олӣ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2025-ро “соли дастовардҳои назаррас ва рӯйдодҳои муҳимми таърихӣ” номиданд ва ба масъалаҳои илму маориф, фарҳанг ва худшиносӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карданд. Дар ин Паём таъкид шудааст, ки рушди илму маориф “самти афзалиятнок” аст ва бе ҳифзи арзишҳои миллӣ, аз ҷумла забон, рушди устувор ғайриимкон мебошад [8]. Пешвои миллат гуфтаанд: “Ман аз рӯзҳои аввали фаъолият... дастгирӣ ва рушди илму маорифро самти афзалиятнок эълон карда, давоми беш аз се даҳсола ба ин соҳаҳои ҳаётан муҳим таваҷҷуҳи аввалиндараҷа ва доимӣ зоҳир менамоям”. Ин нукта мустақиман ба ҳифзи забон алоқаманд аст, зеро маориф асоси покӣ ва рушди забони миллӣ мебошад.

Дар паёмҳои қаблӣ, мисли Паёми соли 2019, Пешвои миллат таъкид карда буданд, ки “насли ҷавони кишвари мо бо дарки масъулияти баланд... эътиқод ба арзишу муқаддасоти миллӣ” бояд дошта бошад, ки забон рукни асосии ин арзишҳо аст [6]. Дар Паёми соли 2024 низ омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар паҳлуи забони миллӣ ҳамчун омили рақобатпазирӣ зикр шуда, аммо ҳифзи покии забони тоҷикӣ таъкид гардидааст [7].

Суханрониҳо ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ (5 октябр) манбаи муҳимми таҳлил мебошанд. Дар Паёми шодбошии соли 2024 Пешвои миллат забонро “рамзи муқаддасу ҷовидонаи ҳастии миллат” ва “муҳимтарин нишонаи давлатдории миллӣ” номиданд [9]. Дар соли 2025 ин андешаҳо идома ёфта, забон “шиносномаи миллат” ва “рукни асосии миллат ва давлат” унвон шудааст. Пешвои миллат борҳо таъкид кардаанд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ “бояд барои ҳамқадами замон шудани забони давлатӣ дастҷамъона кӯшиш намоем” ва модарон дар ҳифзи забон нақши калидӣ доранд.

Таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки андешаҳои Пешвои миллат дар бораи забон аз сол ба сол амиқтар мешаванд. Масалан, дар Паёми 2025 таваҷҷуҳ ба зеҳни сунъӣ ва технологияҳои рақамӣ зоҳир шуда, ки метавонад ба забон таъсир расонад, аммо Пешвои миллат ҳифзи ҳастии миллӣ тавассути забонро афзалиятнок медонанд. Инчунин, ташаббусҳо мисли тарҷумаи осори Пешвои миллат ба забонҳои хориҷӣ ва туҳфаи “Шоҳнома” забонро ҳамчун воситаи муқобила бо таҳоҷуми фарҳангӣ муаррифӣ мекунанд.

Дар маҷмуъ, паёмҳо ва суханрониҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон забонро на танҳо ҳамчун воситаи муошират, балки ҳамчун омили нақоти миллат аз нестшавӣ ва ҳифзи ваҳдати миллӣ дар шароити муосир нишон медиҳанд. Ин андешаҳо роҳнамо барои сиёсати забонӣ ва омӯзиши филологӣ мебошанд.

Забони тоҷикӣ на танҳо воситаи муошират, балки омили асосии таҳкими ваҳдати миллӣ ва рушди давлатдории муосир мебошад. Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, ки таъсири фарҳангҳои бегона ва технологияҳои рақамӣ ҳувияти миллиро зери хатар мегузорад, забон

ҳамчун пойдори ҳастии миллат ва муттаҳидкунандаи ҷомеа амал мекунад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳо ва суханрониҳои худ борҳо таъкид кардаанд, ки забон “рукни асосии миллат ва давлат” аст ва “шиносномаи миллат” мебошад [10].

Дар даврaи ҷанги шаҳрвандӣ (1992–1997) забон ҳамчун омили муттаҳидкунандаи миллат хизмат кард ва бо ташаббуси Пешвои миллат сулҳу ваҳдат барқарор гардид. Дар Паёми солонаи 16 декабри 2025 Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2025-ро “соли дастовардҳои назаррас ва рӯйдодҳои муҳимми таърихӣ” номиданд ва ба масъалаҳои фарҳангӣ, худшиносӣ ва рушди маориф таваҷҷуҳи хоса зоҳир карданд, ки ҳамаи инҳо бе ҳифзи забон ғайриимкон аст [8]. Дар ин Паём таъкид шудааст, ки рушди илму маориф “самти афзалиятнок” аст ва ҳифзи арзишҳои миллӣ, аз ҷумла забон, заминаи рушди устувор мебошад.

Нақши забон дар ҳифзи мероси фарҳангӣ низ калидӣ аст. Ташаббусҳои Пешвои миллат, мисли туҳфаи “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ба ҳар хонаводаи тоҷик дар соли 2025 (бо теъдоди зиёди нусхаҳо ба ноҳияҳо мисли Шаҳритус, Восеъ, Кӯлоб, Муъминобод ва дигарон), ҳамчун мактаби худшиносӣ ва ватанпарастӣ амал мекунанд [12]. Ин иқдом ба таҳкими ваҳдати миллӣ ва эҳёи руҳияи патриотӣ мусоидат карда, забонро ҳамчун воситаи пайванди наслҳо муаррифӣ менамояд. Ҳамчунин, тарҷумаи китоби “Забони миллат – ҳастии миллат” ба 7 забон (русӣ, англисӣ, чинӣ, форонсавӣ, курӣ, арабӣ ва ҳиндӣ) дар соли 2025 забон ва фарҳанги тоҷикиро ба арсаи ҷаҳонӣ бароварда, нуфузу эътибори давлатро баланд мебардорад [12].

Дар шароити муосир забон муқобила бо таҳоҷуми фарҳангӣ ва таъсири манфии ҷаҳонишавиро таъмин мекунад. Пешвои миллат дар суханрониҳо таъкид мекунанд, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар паҳлуи забони миллӣ бояд рушд кунад, то миллат рақобатпазир бошад, аммо ҳастии миллӣ аз покии забон вобаста аст. Ин андешаҳо дар Паёми 2025 ва паёмҳои шодбошӣ ба Рӯзи забони давлатӣ (5 октябр) идома ёфта, забонро ҳамчун “руҳи поки гузаштагон” ва “оинаи осори ниёгон” муайян мекунанд.

Дар маҷмуъ, забони тоҷикӣ дар таълимоти Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун воситаи ҳифзи ваҳдати миллӣ дар даврaи сулҳ, муқобила бо таҳдидҳои муосир ва рушди давлатдории мустақил арзёбӣ мешавад. Ташаббусҳои охир мисли тақдими “Шоҳнома” ва тарҷумаҳои байналмилалӣ ин нақшро дар амал татбиқ мекунанд ва барои наслҳои оянда роҳнамо мебошанд.

Таҳқиқоти анҷомёфта нишон дод, ки забони тоҷикӣ дар таълимоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон воқеан ҳамчун воситаи наҷоти миллат ва ҳифзи ҳастии он арзёбӣ мешавад. Андешаҳои Пешвои миллат, ки дар китоби “Забони миллат – ҳастии миллат”, паёмҳои солона ба Маҷлиси Олӣ (аз ҷумла Паёми таърихии 16 декабри соли 2025) ва суханрониҳои муносибати Рӯзи забони давлатӣ (5 октябр) инъикос ёфтаанд, забонро на танҳо ҳамчун воситаи муошират, балки ҳамчун асоси ҳастии миллат, шиносномаи он ва рукни асосии ваҳдати миллӣ ва давлатдорӣ муайян мекунанд.

Таҳлили таърихӣ собит намуд, ки забони тоҷикӣ дар ҳама даврaҳо – аз замони Сомониён то истиқлолият ва даврaи сулҳу ваҳдат – омили муқовимат бо истилоҳо ва ҳифзи ҳувияти миллӣ будааст. Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва таъсири технологияҳои рақамӣ андешаҳои Пешвои миллат дар бораи покӣ ва рушди забони миллӣ дар паҳлуи омӯзиши забонҳои хориҷӣ аҳаммияти стратегӣ доранд. Ташаббусҳои амалӣ, мисли қабули Қонуни ҶТ “Дар бораи забони давлатӣ” (2009), эълони Рӯзи забони давлатӣ, туҳфаи “Шоҳнома” ба ҳар хонаводаи тоҷик дар соли 2025 ва тарҷумаи китоби “Забони миллат – ҳастии миллат” ба забонҳои хориҷӣ, ин таълимотро дар амал татбиқ мекунанд ва забонро ба сатҳи ҷаҳонӣ бармеоварда, нуфузу эътибори давлатро баланд мебардоранд.

Натиҷаҳои таҳқиқот исбот мекунанд, ки таълимоти Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи забон роҳнамои асосӣ барои ҳифзи ваҳдати миллӣ, муқобила бо таҳоҷуми фарҳангӣ ва рушди давлатдории мустақили тоҷикон мебошад. Ин андешаҳо барои наслҳои ҳозира ва оянда ҳамчун мактаби худшиносӣ ва ватанпарастӣ хизмат мекунанд.

Таҳқиқоти анҷомшуда нишон медиҳад, ки ҳифзи ва рушди забони тоҷикӣ ҳамчун рукни асосии ҳастии миллат ва ваҳдати он дар шароити ҷаҳонишавӣ аҳаммияти стратегӣ дорад. Барои амалӣ гардонидани таълимоти Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи

забон ва татбиқи самарабахши сиёсати забонӣ дар Тоҷикистони муосир, пешниҳодҳои зерин пешкаш карда мешаванд. Ин пешниҳодҳо ба ҳадафҳои рушди устувори забон, таҳкими худшиносии миллӣ ва муқобила бо таҳдидҳои фарҳангӣ нигаронида шудаанд, бо назардошти манбаъҳои расмӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ:

1. Тақвияти омӯзиши забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва оилаҳо.

Барои афзоиши сифати омӯзиши забон, зарур аст, ки барномаҳои таълимӣ такмил дода шаванд, бо ворид кардани модулҳои нав ба монанди омӯзиши диалектҳо ва осори классикӣ (масалан, "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ ва шеърҳои Рӯдакӣ). Дар сатҳи таълимӣ, метавон ҳаҷми соатҳои дарсӣ барои забони тоҷикӣ дар мактабҳо ва донишгоҳҳо зиёд кард, ҳамчунин курсҳои онлайнӣ ва барномаҳои мобилӣ (аппликейшнҳо) барои омӯзиши забон таҳия намуд. Дар оилаҳо, ташвиқи истифодаи забони тоҷикӣ ҳамчун забони асосии муошират тавассути маъракаҳои иттилоотӣ ва барномаҳои оилавии телевизионӣ (масалан, бо иштироки модарон ҳамчун калиди ҳифзи забон, чунонки Пешвои миллат таъкид кардаанд) амалӣ гардад. Ин пешниҳод метавонад ба афзоиши ҳисси ватанпарастӣ дар наслҳои ҷавон мусоидат кунад ва ҳамчун асоси барномаи "Даҳсолаи илмҳои криосфера" (2025–2034) ва гузариш ба таҳсили 12-сола истифода шавад, ки дар Паёми 2025 зикр шудааст.

2. Васеъ намудани таблиғоти покии забон тавассути васоити ахбори омма ва фазои виртуалӣ.

Барои муқобила бо паҳншавии калимаҳои бегона ва таъсири технологияҳои рақамӣ, зарур аст, ки маъракаҳои таблиғотӣ дар телевизион, радио ва шабакаҳои иҷтимоӣ (масалан, Instagram, Telegram ва YouTube) васеъ карда шаванд. Метавон барномаҳои махсус ба монанди "Забон – ҳастии миллат" таҳия кард, ки дар онҳо мисолҳои ҳифзи покӣ (аз ҷумла, тарҷумаи истилоҳҳои техникӣ ба тоҷикӣ ва ҳавасмандкунии истифодаи алфавити кириллӣ дар ҳама сатҳҳо) намоиш дода шаванд. Дар фазои виртуалӣ, таъсиси сомонаҳо ва аппликейшнҳои махсус барои санҷиши дурустии забон (grammar checker) ва паҳнкунии мундариҷаи тоҷикӣ (подкастҳо, видеоҳо ва инфографикаҳо) пешниҳод мешавад. Ин иқдомҳо метавонанд бо ҳамкории агентиҳои давлатӣ чун "Ховар" ва вазорати маориф амалӣ гарданд, то ки ҷавононро ба истифодаи забони модарӣ дар интернет ҳавасманд кунанд ва таҳдидҳои фарҳангиро кам кунанд.

Идомаи ташаббусҳои давлатӣ оид ба тарҷума ва паҳнкунии мероси фарҳангии тоҷикӣ дар арсаи ҷаҳонӣ: барои баланд бардоштани нуфузи забони тоҷикӣ дар сатҳи байналмилалӣ, зарур аст, ки тарҷумаи осори классикӣ ва муосир (масалан, китоби "Забони миллат – ҳастии миллат" ба забонҳои нав ба монанди курдӣ, ҳиндӣ ва дигарон, чунонки дар соли 2025 оғоз шудааст) идома ёбад. Пешниҳод мешавад, ки марказҳои байналмилалӣ ба монанди Маркази тамаддуни ориёӣ ва Маркази байналмилалии Наврӯз дар Душанбе бунёд карда шаванд, ки дар онҳо курсҳои омӯзиши забони тоҷикӣ барои хориҷиён ва чорабиниҳои фарҳангӣ (фестивалҳо, конфронсҳо ва намоишгоҳҳо) баргузор гарданд. Инчунин, ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ чун ЮНЕСКО (бо ворид кардани ёдгориҳои нав ба монанди 11 ёдгории Хуттали қадим) ва паҳнкунии мундариҷаи тоҷикӣ дар платформаҳои ҷаҳонӣ (масалан, тарҷумаи "Шоҳнома" ва туҳфаи он ба хонаводаҳо ҳамчун асоси маъракаҳои байналмилалӣ) тақвият дода шавад. Ин пешниҳодҳо метавонанд ба афзоиши буҷаи маориф (то 14 миллиард сомонӣ дар соли 2025) ва ҳамгироии стандартҳои байналмилалӣ мусоидат кунанд.

Ин пешниҳодҳо ҳамчун роҳнамои амалӣ барои ҳукумат, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеа пешбинӣ шудаанд ва метавонанд дар доираи барномаҳои давлатӣ, аз ҷумла "Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020–2030" татбиқ гарданд, то ки забони тоҷикӣ ҳамчун омили нақоти миллат ва ҳифзи ҳастии он устувор шавад.

Адабиёт

1. *Аҳмадов, А. Забони тоҷикӣ дар таърих ва имрӯз / А. Аҳмадов. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 200 с.*
2. *Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020–2030. – Душанбе: Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020.*
3. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 5 октябри 2009, № 553, бо тағйиротҳои минбаъда). – Душанбе: Маҷлиси Олии ҶТ, 2009.*
4. *Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. Ҷилди 1 / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.*

5. *Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. Ҷилди 2 / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 480 с.*
6. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26 декабри 2019). – Душанбе: Шарқи озод, 2019.*
7. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (28 декабри 2024). – Душанбе, 2024 // president.tj.*
8. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (16 декабри 2025). – Душанбе, 2025 // president.tj, khovar.tj.*
9. *Паёми шодбоши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ (5 октябри 2024). – Душанбе, 2024 // president.tj.*
10. *Паёми шодбоши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ (5 октябри 2025). – Душанбе, 2025 // president.tj, khovar.tj.*
11. *Тохирова, Р. Масъалаҳои ҳифзи забони миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ / Р. Тохирова // Маҷаллаи "Фарҳанг". – Душанбе, 2023. – № 2. – С. 45–56.*
12. *Хабарҳо дар бораи туҳфаи "Шоҳнома" ба хонаводаҳои тоҷик ва тарҷумаи китоби "Забони миллат – ҳастии миллат" ба забонҳои хориҷӣ // Агентии давлатии "Ховар". – 2025 // khovar.tj (аз 20.11.2025 ва дигар санаҳо).*

ПЕШВОИ МИЛЛАТ МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН - ҲОМИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақола ба таҳлили ҳамаҷонибаи нақши забони тоҷикӣ ҳамчун омили калидӣ ва асосии ҳифзи ҳастии миллат, ваҳдати он ва муқобила бо таҳдидҳои фарҳангӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ дар таълимоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида шудааст. Дар асоси суханрониҳои солҳои охир, паёмҳои солона ба Маҷлиси Олӣ (аз ҷумла Паёми таърихии 16 декабри соли 2025, ки соли 2025-ро ҳамчун соли дастовардҳои назаррас ва рӯйдодҳои муҳимми таърихӣ арзёбӣ карда, таваҷҷуҳи хоса ба илму маориф, фарҳанг ва худшиносӣ зоҳир намудааст), паёмҳои шодбошӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ (5 октябр) ва китоби "Забони миллат – ҳастии миллат" масъалаҳои ҳифзи покӣ, рушди забон дар паҳлуи омӯзиши забонҳои хориҷӣ (аз ҷумла русӣ ва англисӣ барои ҳамгироӣ ба фазои ҷаҳонӣ), муқобила бо паҳншавии калимаҳои бегона ва таъсири технологияҳои рақамӣ баррасӣ мешаванд. Таъкид мешавад, ки забон на танҳо ҳамчун воситаи муошират, балки ҳамчун рукни ваҳдати миллӣ, шиносномаи миллат ва омили нақоти миллат аз таҳоҷуми фарҳангӣ ва нестшавӣ амал мекунад.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, ҳастии миллат, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, ваҳдати миллӣ, ҳифзи фарҳанг, ҷаҳонишавӣ, маориф ва илм, мероси фарҳангӣ, тарҷумаҳои байналмилалӣ.

ЛИДЕР НАЦИИ ДОСТОПОЧТЕННЫЙ ЭМОМАЛИ РАХМОН - ПОКРОВИТЕЛЬ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена всестороннему анализу роли таджикского языка как ключевого и основного фактора сохранения существования нации, ее единства и противодействия культурным угрозам в условиях глобализации в учении Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. На основе речей последних лет, ежегодных посланий к Маджлиси Оли (включая историческое Послание от 16 декабря 2025 года, оценивающее 2025 год как год значимых достижений и важных исторических событий, с особым вниманием к науке, образованию, культуре и самосознанию), поздравительных посланий по случаю Дня государственного языка (5 октября) и книги "Язык нации – существование нации" рассматриваются вопросы сохранения чистоты, развития языка наряду с изучением иностранных языков (включая русский и английский для интеграции в глобальное пространство), противодействия распространению заимствованных слов и влиянию цифровых технологий. Подчеркивается, что язык выступает не только как средство общения, но и как столп национального единства, паспорт нации и фактор спасения нации от культурной инвазии и исчезновения.

Ключевые слова: таджикский язык, существование нации, Лидер нации Эмомали Рахмон, национальное единство, сохранение культуры, глобализация, образование и наука, культурное наследие, международные переводы, Шахнаме.

LEADER OF THE NATION THE HONORABLE EMOMALI RAHMON - PATRON OF THE TAJIK LANGUAGE

The article is dedicated to a comprehensive analysis of the role of the Tajik language as a key and fundamental factor in preserving the nation's existence, its unity, and countering cultural threats in the context of globalization within the teachings of the Founder of Peace and National Unity – the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, esteemed Emomali Rahmon. Based on recent speeches, annual addresses to the Majlisi Oli (including the historic Address of December 16, 2025, which assesses 2025 as a year of significant achievements and important historical events, with special attention to science,

education, culture, and self-awareness), congratulatory messages on the occasion of the State Language Day (October 5), and the book “The Language of the Nation – the Existence of the Nation,” issues of maintaining purity, language development alongside foreign language learning (including Russian and English for integration into the global space), countering the spread of borrowed words, and the impact of digital technologies are examined. It is emphasized that language serves not only as a means of communication but also as a pillar of national unity, the nation's passport, and a factor in the nation's salvation from cultural invasion and extinction.

Keywords: Tajik language, nation's existence, Leader of the Nation Emomali Rahmon, national unity, cultural preservation, globalization, education and science, cultural heritage, international translations.

Дар бораи муаллиф
Ашурова Мавзуна Давлатовна
Унвончӯйи Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33
E-mail: ashurova.mavzuna92@mail.ru

About the author
Ashurova Mavzuna Davlatovna
Applicant at the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33
E-mail: ashurova.mavzuna92@mail.ru

Об авторе
Ашурова Мавзуна Давлатовна
Соискатель Института языка и литературы имени А. Рудаки НАНТ
734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 33
E-mail: ashurova.mavzuna92@mail.ru

ТДУ 809.155.0

ДАРАҶАИ МАҲСУЛНОКИИ ПАСВАНДИ ИСМСОЗИ «-А» ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ҲАБИБУЛЛО ФАЙЗУЛЛО

Валиев Ҷ. А., Тоирзода А. Р.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Муқаддима. Забон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ пайваста дар ҳоли ташаккул ва ғанишавӣ қарор дорад. Яке аз роҳҳои асосии рушди захираи луғавии забон калимасозӣ, аз ҷумла пасвандсозӣ мебошад. Дар забони тоҷикӣ пасвандҳои исмсоз нақши муҳим дошта, онҳо имкон медиҳанд, ки аз пояҳои гуногуни луғавӣ воҳидҳои нави маъноӣ ба вуҷуд оварда шаванд. Дар миёни чунин пасвандҳо пасванди **«-а»** мавқеи хос дошта, аз ҷиҳати маъноӣ ва услубӣ доираи васеи истифода дорад.

Калимасозӣ роҳҳо ва воситаҳои ба вуҷуд омадани калимаҳои навро меомӯзад. Вай ба сохти грамматикии забон алоқаманд буда барои такмили таркиби луғавӣ мусоидат мекунад. Дар ин замина метавон гуфт, ки калимасозӣ яке аз хусусиятҳои муҳимтарини ҳиссаҳои нутқ мебошад. Калимаҳои мураккаб аз фонди луғавии забон маншаъ гирифта, боиси инкишофи таркиби луғавии забон мегарданд [8, с. 100].

Оғоз. Пасванди исмсозии «-а» дар забони тоҷикӣ асосан барои ифодаи мафҳумҳои ашё, ҳолат, амал, хусусият ва баъзан маъноҳои маҷозӣ хизмат мекунад. Ин пасванд метавонад аз феъл, сифат ё ҳатто исмҳои дигар исмҳои нав ҳосил намояд (масалан: *гурез – гуреза, нишаст – нишаста ва ғ.*). Дараҷаи маҳсулнокии чунин пасванд аз басомади истифода, гуногунии пояҳо ва қобилияти тавлиди воҳидҳои нави луғавӣ муайян карда мешавад.

Мақсади таҳқиқот. Дар осори бадеӣ, бахусус дар ғазалиёт, калимасозӣ на танҳо вазифаи номгузорӣ, балки вазифаи услубӣ ва бадеиро низ иҷро мекунад. Шоирон бо истифодаи пасвандҳои гуногун маъноҳои нозук, ҳолатҳои руҳӣ ва тасвирҳои шоиронаро ифода менамоянд. Ғазалиёти Ҳабибулло Файзулло аз ин ҷиҳат қобили таваҷҷуҳ буда, дар онҳо истифодаи пасванди исмсозии **«-а»** ба таври фаъол мушоҳида мешавад.

Омӯзиши дараҷаи маҳсулнокии пасванди **«-а»** дар ғазалиёти Ҳабибулло Файзулло имкон медиҳад, ки хусусиятҳои сабки забонии шоир, имкониятҳои калимасозии забони адабии тоҷик ва нақши пасванд дар ташаккули маъно ва образнокии матни шеърӣ равшан гардад. Ин гуна таҳқиқот барои забоншиносии тоҷик, хусусан морфология ва услубшиносӣ, аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Қисми асосӣ. Морфология як қисми грамматика буда, дар бораи сохти грамматикии калима, тарзи ифодаи маънои грамматикӣ ва роҳу воситаҳои калимасозӣ баҳс мекунад. Морфология гурӯҳҳои лексикию грамматикии калимаҳо ва ҳодисаҳои грамматикиеро меомӯзад, ки бо қонуну қоидаи мавҷудияти калима ҳамчун воҳиди грамматикӣ марбутанд. Гурӯҳҳои грамматикии калимаҳо дорои категорияи грамматикӣ ва системаи шакл (парадигма) мебошанд [1, с. 59].

Вобаста ба масъалаи мазкур муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ дар натиҷаи таҳқиқот пасвандҳои исмсозро ба се гурӯҳ тақсим намудаанд: сермаҳсул, каммаҳсул ва бемаҳсул ба ҳамин тариқ дар натиҷаи таҳқиқоти мо доир ба пасванди ***«-а»*** маълум гашт, ки пасванди сермаҳсултарини исмӣ ба шумор меравад.

Пасванди **«-а»** бештар аз исм, сифат, шумора ва асосҳои феълӣ калимаҳои исмӣ сохтааст. Яке аз хусусиятҳои хоси ин пасванд аз асосҳои арабиасл сохтани калимаҳои ҷинси муаннас типи ***оқил+а*** мебошад. Вале дар забони тоҷикӣ калимаҳои арабии ***амм, хол*** бо қабули пасванди **«-а»** на танҳо нишондиҳандаи ҷинси занона: ***амма*** (хоҳари падар), ***хола*** (хоҳари модар) ба ҳисоб мераванд, балки чун унсури луғавии мафҳуми истилоҳи хешутабориро ифодакунанда маҳсуб меёбанд [9, с.104].

Пасванди *«-а»* дар забони тоҷикӣ чун морфемаи калимасоз, сермаънову сервазифа, серистеъмол ва сермаҳсул пазируфта шудааст [5, с.184; 3, с.87; 14, с.198]. Ҳамин маъниро Ш. Рустамов низ таъкид намуда, пасванди сермаъно, омоморфема ва синоморфема будани морфемаи ***«-а»***-ро қайд намуда, менависад, ки «Суффикси **«-а»** бо суффикси **«-а*к*»** дар баъзе қолабҳо ҳамчун синоморфема намуддор мешавад» (***даста***и дар – ***дастак***и дар) [7, с.113-114]. О. Қосимов таърихи қадим доштани морфемаи **«-а»**-ро қайд карда, дар забони форсии қадим дар шакли ***-ak, -ag;*** дар забони форсии миёна дар намуди ***-aka> ak >а*** роиҷ будани онро зикр кардааст [4, с.87].

Дар ГЗАҲТ доир ба қолаби калимасозии исм бо пасванди **«-а»** қайд шудааст [2, с.112]. Д. Хоҷаев дар робита ба таҳқиқи хусусиятҳои сарфию калимасозии пасванди **«-а»** дар «Ал-муъҷам» дар мақолаи «Қайси Розӣ ва лафзи шевои дарӣ» мулоҳизаронӣ намуда, асосан, ба шаклҳои маъмули классикии вожасозии ин пасванд эътибор додааст [14, с.15-16].

Эҷодиёти Ҳабибулло Файзулло фарогири шаклҳои гуногуни манзум: ғазал, қасида, рубоӣ, достон ва дигар анвои шеърӣ буда, муҳимтарин хусусиятҳои калимасозии асри ХХ дар забони ашъори ӯ инъикос ёфтааст.

Қолаби аз исм исми нав сохтани пасванди «-а». Қолаби аз исмҳои гуногун сохтани исм дар кулиёти Ҳабибулло Файзулло нисбат ба дигар қолабҳо сермаҳсул ва серистеъмол ба мушоҳида мерасад. Чунончи: ***афсона, паймона, дарза, даста, забона, замона, захма, ҷавона, нишона, шоха, чеҳра, чашма, савора, шарора*** ва ғайра. Калимаи ***афсона*** аз қолаби исми моддӣ (афсон, оҳан ва сангеро гӯянд, ки ба он корду шамшер ва монанди онҳоро тез мекунанд)+а = исми маъние, ки яке аз жанрҳои насрии эҷодиёти шифоҳии халқ, ки асоси онро воқеъаю саргузаштҳои бофтаю хаёлӣ ташкил медиҳанд, қисса, достон, ҳикоя сохта шудааст.

Биё,гуфтӣ, зимистон то ки худро,
Даме дар олами ***афсона*** *бинӣ [15, с.58].*
Худро ҳама дар ***фасона*** *дидем,*
Адар сафи ҳайкалони бисёр [15, с.169].

Калимаи ***паймона*** аз қолаби исми маънӣ (паймон, аҳд, шарт, қавлу қарор)+а = исми моддӣ, ки номи ашёро ифода мекунад, сохта шудааст. Дар ин байт ***паймона*** ба маънои 1) зарфи шаробхӯрӣ, қадаҳ, пиёла; 2) зарфи моеъ ченкунӣ маъмул мебошад [10, с.17]. Ҳабибулло Файзулло калимаи мазкурро ба ҳамин маънӣ дар куллиёташ ин тавр истифода бурдааст:

Зи барфу аз сукути бешазорон,
Дилат саршор чун ***паймона*** *биннӣ [15, с.200].*

Калимаи ***ошиёна*** низ аз исми моддии ***ошён,*** ки ба маънои ҷойи зист мебошад, ба воситаи пасванди ***«-а»*** исми моддии нав сохтааст, ки ***ошёна*** ба маънои қабати бино қабати хона истифода шудааст.

Замин меҷунбад афтад ***ошиёна,***
Биларзад осмон то остона [15, с.76].

Вожаи ***дарза*** аз исми моддии ***дарз,*** ки ба маъноҳои 1) ҷойи ба ҳам дӯхтаи қисмҳои либос; 2) шикоф, роқ, сӯрох; 3) ҷои пайванди устухонҳои косахонаи сар ба сурати хати борик [12, с.414]. Бо воситаи пасванди ***–а*** исми моддии ***дарза*** сохтааст, ки банди алафу пояҳои ғалладонаи даравкарда, ҳезум, беда [12, с.414]:

Қабза карду сатра монду ***дарза*** *баст,*
Аз ғанакҳо пур шуда дашту даман [15, с.152].

Қисми асоси калимаи ***даста***-ро асоси ***даст*** шакл медиҳад. Маънои асоси луғавии он «узви бадани инсон аз шона то нӯги ангуштон; каф ва панҷаи даст» буда, дар ФЗТ 5 маънои маҷозӣ ва боз 3 маънои иловагии он зикр гардидааст. Гуфтан ҷоиз аст, ки нақши ин вожа дар сохтани ибораҳои фразеологӣ низ пурмаҳсул буда, дар фарҳанги мазкур оид ба 110 ҳолати дар таркиби ибораҳои фразеологӣ ба кор рафтфни он маълумот дода шудааст [10, с.340-346]. Аз ҳисоби сермаъно будани ***даст*** шакли сохтаи он ***даста*** ҳам хусусияти полисемӣ касб намуда, дар луғат 6 маънои он тавзеҳ ёфтааст [10, с.346]. Чунончи, маънии аслии луғавии он: «қисми абзору асбобу анҷом, ки бо даст гирифта мешавад, қабза; дастаи шамшер, корд, арра, дастаи кӯза ва ғайра [10, с.346]. Мисолҳо:

Даста *фармоне зи Амрико гирифт,*
Дар ҳаққи мо туҳмати нав бофтанд [15, с.154].

Дар ин байти зикр шуда вожаи ***даста*** ба маънои гурӯҳ истифода шудааст.

Вожаи ***захма*** аз асоси ***захм*** бо иловаи пасванди ***«-а»*** сохта шудааст, ки маънои зарба ё нешзанӣ ба торҳои асбоби торӣ монади рубоб, сетор, танбур ва ғайра. Мисол:

Он панҷаҳои нозукат
Бар ***захма*** *ҷон бахшидаанд.*
Чун резаборони савтҳо,
Дар торҳо ларзидаанд [15, с.251].

Чашма дар луғат, асосан, ба маънои «Ҷойи ҷӯшидани об аз зери замин ва равон шудани он» маънидод шудааст. Ба ҳамин маънӣ дар ғазалиёти Ҳабибулло Файзулло вожаи сохтаи ***чашма***ро ба ҳамон маънии аслии худ истифода бурдааст:

Ин ***чашма,*** *ки меҷӯшад,*
Пистони кӯҳистон аст [15, с.85].

Албатта, зикр намудан ба маврид, ки асоси калимаи мазкур ***чашм*** унсури хеле серистеъмол, сермаъно ва воситаи фаъоли калимасозӣ маҳсуб меёбад. Дар ФЗТ (1969) истисно аз маънои аслии он боз 3 маънои иловагию маҷозӣ: 2) назар, нигоҳ; 3) маҷозан: умед, тавақуъ; 4) чашм, захм, озор низ зикр шуда [10, с.530-531], тавассути он 114 ибораи фразеологӣ, се калимаи сохта (***чашма, чашмак, чашмасор***) ва 19 вожаи мураккаб созмон дода шудааст [10, с.530-536].

Дар осори Мавлоно Ҷомӣ бошад, асоси ***чашм*** ба маъноҳои «узви биниши инсон ва ҳайвонот; назар, нигоҳ; рӯ ба рӯ, назд, пеш ба кор рафта [13, с.303], аз тариқи он 42 воҳиди фразеологӣ, 3 калимаи сохта ***(чашма, чашмасор, чашмадор***), 8 калимаи мураккаб сохта шудааст [13, с.303-306].

Чилучаҳор ***чашма,***
Чашми ҳазор ***чашма.***
Дар синаи биёбон,
Ҷушад қатор ***чашма*** *[15, с.53]*.

Хулоса дар куллиёти Ҳабибулло Файзулло ба ҳамон маънии асосии обе, ки бо роҳи табии аз зери замин ҷӯшида мебарояд.

Исми ***забона*** дар забони адабӣ бар се маънӣ роиҷ аст: «чизе, ки ба забон монанд бошад, масалан, шуълаи оташ ё чароғ; милаи тарозу; дандонаи калид». Дар таркиби ибораи фразеологии «забона задан» он мафҳуми «шуълавар шудан, аланга задан»-ро инъикос намудааст. Ҳабибулло Файзулло онро дар ғазалиёт ба маънои маҷозиаш: «шуъла задан, аланга задан» истифода намудааст:

Дар синаи ӯ шарои чашмаш,
Чун шуъла ҳамезади ***забона*** *[15, с.176]*.

Вожаи ***пушта*** аз исми пушт ба воситаи пасванди ***«-а»*** сохта шудааст, ки маънои талу теппа, баландиро дорад:

Насими форам орад ба машомам,
Зи ***пушта*** *бӯи гулҳои шукуфта [15, с.78]*.

Ҷома **–** асоси калима ***ҷом***, қадаҳ, пиёла майнӯшӣ, ҷоми бода мебошад, ки бо иловаи пасванди ***«-а»*** исми ***ҷома*** сохтааст, ки либоси ғафси пахтаноки дарозиаш аз зону поён, аз рӯй мешушанд:

Ҷома *аз сабзаҳои тар дӯзад,*
Тоқиҳои гӯлобӣ аз гулхор [15, с.102].

Пасванди «-а» аз сифатҳои аслӣ исми моддӣ сохтааст: а) аз сифатҳое, ки мафҳуми рангро ифода меунад: ***сабз+а*** (гиёҳи навхез), ***бунафш+а*** (як навъ гул буда ранги сафед, гулобӣ ё кабуд), ***ҷавон+а*** (гови ҷавони нар, гӯсолаи нар, навбас.2 муғча, муғчаи дарахт), ***вайрон+а*** (бинои харобшуда, хароба) ва ғайра:

Ба гӯши ***сабсаву*** *себаргаву гу,*
Аз он хоби зимистон қисса кунанд [15, с.50].

Дар байти боло вожаи ***сабза*** (баҳор) чун рамзи сабзию хуррамӣ бо калимаи (зимистон) зид гузошта шудааст.

Ёдҳои баччагӣ чун ***сабза*** *андар боми деҳ,*
Он қадар шодоб айёми баҳорон растаанд [15, с.170].

Дар мисоли зикршуда ***сабза*** маънои маҷози дорад, дар ин ҷо ***сабза*** ба ёдҳои бачагӣ ташбеҳ шудааст, ки сабзу зебо, шодоб ва пур аз ҳаётанд) сохта шудааст.

Аз вожаи ***бунафш,*** ки мафҳуми рангро дорад, бо иловаи пасванди ***«-а»*** номи растани сохта шудааст, ки ранги кабуд дорад:

Аз гули ёсу арусак дастае,
Бо ***бунафша*** наргис оро додаем *[15, с.82]*.

Сифати ***ҷавон*** бо гирифтани пасванди ***«-а»*** исме сохтааст, ки дарахтеро мефамонад, ки муғча кардааст:

Баҳорон буду вақти гулфишонӣ,
Дарахтон ҳама ***ҷавона*** *баста буданд [15, с.279]*.
Зи ҳар ***вайрона*** *ободӣ бирӯяд,*
Ҷаҳони пир бинмояд ҷавонӣ [15, с.209].

Дар ин байт аз сифат исми макон сохтааст, ки ***вайрона*** ҷойи нообод, харобазор мебошад.

Аз шумора сохтани исмҳо бо пасванди *«-а»*: *панҷ+а* (панҷа) – 1 кафи даст бо панҷ ангушт; 2) панҷ ангушта пай, таги пой; 3) чанг, чангол; 4) барг, шоха, 5) маҷоз тавоноӣ, иқтидор; 6) маҷоз: қайд, банд, гирифторӣ [10, с.23]. Ҳамин тавр Ҳабибулло Файзулло дар ин байт вожаи ***панҷа***ро ба маъноҳои маҷозӣ ҳирфавӣ ба кор бурдааст:

Дар шаби маҳтоб мавҷи баҳри Нор,
Гулхане афрӯхта дар кӯҳсор.
***Панҷа** гоҳе мезанад бар қуллаҳо,*
Рехта аз кафкҳояш шуълаҳо [15, с.140].

Ё ин ки:

***Панҷакаш** бар шонаи харсангҳо,*
Мавҷи пуртуғёни рӯди кӯҳсор [15, с.53-54]

Дар мисоли дигар калимаи ***панҷа*** ба маъни аслии худаш корбаст шудааст. Мисол:

*Он **панҷаҳои** нозукат,*
Бар захма ҷон бахшидаанд [15, с.251].

Ё ки:

*Чун **панҷа** саҳар ба оби Панҷоб задам,*
Бо ёди ту дил ба чанги гирдоб задам [15, с.266].

Аз **қолаби асосҳои феълӣ + бо пасванди «-а» сохтани исмҳо.** Дар сохтани исмҳои нав тавассути асосҳои замони ҳозира ва асоси замони гузаштаи феъл пасванди **«-а»** саҳми бориз дорад. Чунончи, аз асоси замони ҳозира дар ғазалиёти Ҳабибулло Фйзулло чунин исмҳо ва исмҳои дар ҳолати гузариш қарордошта сохта шудааст:

а) исми амал сохтааст***: бӯса*** (расонидани лабҳо ба касе; муча), ***дида*** (чашм), ***ханда*** (садои махсус дар аснои изҳори хурсандӣ):

Мисолҳо: **бӯса** (бусидан, расонидани лабҳо ба лаб ё рӯйи касе ва ё чизе):

***Бӯса** занам аз лабу рухсори ӯ,*
Пурсам аз ӯ дар гузари мо кӣ ҳаст? [15, с.166].
***Бӯса** мегирам лаби дарё зи лабҳои тарат,*
Лаб, ки ларзон аст,меларзад канори пайкарат [15, с.178]
*Чун **бӯсаи** ошиқона хезад,*
Аз шарафи мавҷу ту садое [15, с.176].

Ханда (хандидан, изҳори хушҳолӣ кардан):

Ҳусн дорад нашъаи фасли баҳор,
***Ханда** рӯяд бар лабони обшор [15, с.53]*.

Ё ин ки:

*Субҳ бошад **хандаи** тифлии рӯз,*
К-он зи пушти парда мегардад аён [15, с.52].

б) Аз асоси замони гузаштаи феъл сохта шудани исмҳо: ***дида*** - 1) дидан, чашм; 2) маҷозан:ҳар чизи ба чашм монанд):

Чароғи чашмҳои хештанро,
*Фурӯғи **дидаҳои** нобино кард [15, с.145]*.

Ё ки:

Ма ба он аксе, ки мондӣ ёдгор,
***Дида** медӯзам, парешон мешавам [15, с.174]*.

Корбурди исмсозии пасванди «-а» бо вожаҳои арабиасл. Пасванди **«-а»** бо калимаҳои иқтибосии арабӣ, ки дар тули садсолаҳо дар забони арабӣ мақоми хосса касб кардаанд, ҳамроҳ шуда, исмҳои нав сохтааст:

Замон+а (вақт, ҳангом, давр, рӯзгор):

Бағдод куҷову рӯди Даҷла,
*Рассом қаламкаши **замона** [15, с.248]*.

Ба ин восита, пажӯҳиши нақши пасванди ***«-а»*** дар калимасозии исм исбот намуд, ки пасванди мазкур морфемаи серистеъмол ва сермаҳсули калимасозӣ ба шумор мерафтааст. Он дар сохтани исмҳо бо қолабҳои гуногун: -исм+а; сифат+а; шумора+а; асосҳои феълӣ+а; калимаҳои иқтибосии арабӣ+а чун унсури фаъоли калимасоз дар ғазалиёти Ҳабибулло Файзулло корбаст шудааст.

Хулоса. Таҳқиқи дараҷаи маҳсулнокии пасванди исмсозии **«-а»** дар ғазалиёти Ҳабибулло Файзулло нишон медиҳад, ки ин пасванд яке аз воситаҳои фаъоли калимасозӣ дар забони шеърии шоир ба шумор меравад. Пас аз мутолиаи асар ба мушоҳида расид [16, с.121], ки маводди таҳлилшуда собит месозад, ки пасванди **«-а»** дар асоси пояҳои гуногун, хусусан пояҳои феълӣ ва сифатию исмӣ, бо басомади назаррас истифода шуда, дар ташаккули исмҳои дорои маъноҳои амалӣ, ҳолатӣ ва образӣ саҳми муҳим дорад.

Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки маҳсулнокии пасванди мазкур на танҳо дар шумораи калимаҳои ҳосилшуда, балки дар гуногунии маъноӣ ва имкониятҳои услубии онҳо зоҳир мегардад. Калимаҳои бо пасванди **«-а»** сохташуда дар ғазалиёт вазифаи муҳимми

бадеӣ иҷро намуда, дар ғанӣ гардондани образнокӣ, ифодаи ҳолатҳои руҳӣ ва таъмини мусиқияти матни шеърӣ нақши муассир доранд.

Ҳамзамон, таҳлил собит менамояд, ки Ҳабибулло Файзулло аз имкониятҳои дохилии забони тоҷикӣ ба таври эҷодкорона истифода бурда, пасванди **«-а»**-ро ҳамчун воситаи калимасоз ба кор мегирад. Ин раванд далели зиндаву фаъоли низоми калимасозии забони адабии тоҷик дар осори муосири бадеӣ мебошад.

Натиҷаҳои бадастомада метавонанд, дар таҳқиқоти минбаъдаи морфология, калимасозӣ ва услубшиносии забони тоҷикӣ, инчунин дар таҳияи маводди таълимӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олӣ истифода гарданд.

Адабиёт

1. *Валиев, Ҷ. А. Хусусиятҳои морфологии вожаҳои мақолаи «Фардои мактабу маориф»-и Ӯрун Кӯҳзод / Ҷ. А. Валиев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2020. – №1 (84). – С.59-62.*
2. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик // Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.*
3. *Касимов, О. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси [Текст] / О. Касимов. – Душанбе, 2006. – 186 с.*
4. *Касимов, О. Суффиксальное словообразование имён существительных в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси [Текст] / О. Касимов. – М., 1988. – 23 с.*
5. *Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ [Матн] / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 50 с.*
6. *Раҳматуллозода, С.Калимасозии исм (дар асоси маводди шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқии забони тоҷикӣ) [Матн] / С.Раҳматуллозода. – Душанбе: Дониш, 2019. – 226 с.*
7. *Рустамов, Ш. Исм [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.*
8. *Сатторов, Н. С. Нақши калимасозии морфемаи «хона» дар «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ (аз рӯйи маводди ҷилдҳои 3-4) / Н. С.Сатторов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2020. – № 1(84). – С.100-103.*
9. *Тоирзода, А. Таҳқиқи роҳҳои калимасозии исм дар эҷодиёти Шамсиддин Шоҳин. Дисс.номзад. илм. филология. – Душанбе, 2023 – 207 с.*
10. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Сов. Энцик., 1969. – 951 с.*
11. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Сов. Энцик., 1969. – 947 с.*
12. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.*
13. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе, Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.*
14. *Хоҷаев, Д. Гуфтори наку куҳан нагардад [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2011. – 229 с.*
15. *Ҳабибулло, Файзулло. Куллиёт. – Душанбе: Ирфон, 1995. – 512 с.*
16. *Юсупов, Ш. Мавқеи истифодаи ҷонишинҳои шахсӣ дар «Ҷомеъ-ут-таворих» / Ш. Юсупов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2018. – №1 (73). – С.120-124.*

ДАРАҶАИ МАҲСУЛНОКИИ ПАСВАНДИ ИСМСОЗИ «-А» ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ҲАБИБУЛЛО ФАЙЗУЛЛО

Дар мақолаи мазкур оид ба дараҷаи маҳсулнокии пасванди исмсози **«-а»** дар ғазалиёти Ҳабибулло Файзулло маълумот фароҳам омада, ба таҳқиқи истифодаи пасванди исмсозии **«-а»** дар забони тоҷикӣ, махсусан дар шеъри Ҳабибулло Файзулло ва нақши он дар ташаккул ва маънигузории калимот мепардозад. Пасванди **«-а»** дар забоншиносии тоҷик ҳамчун воситаи исмсозӣ, ки қаблан дар шаклҳои гуногуни грамматикӣ ва синтаксисӣ истифода мешавад, ба тавсифи хусусиятҳои забоншиносии ашё ё воқеаҳои мухталиф мусоидат мекунад. Дар ғазалҳои Ҳабибулло Файзулло, ки хусусияти махсуси фарқкунандаи забоншиносӣ доранд, пасванди **«-а»** ҳамчун як унсури муҳим дар ташаккул ва тавсифи калимасозии забон ва зинат додани ғазалиёти адиб мусоидат кардааст. Аз нуқтаи назари грамматикӣ, пасванди **«-а»** барои эҷоди маънои нав ва таърифи амиқтар ба объект ё субъекти маънӣ истифода мешавад, ки шеъри адиби мазкур бо ёрии он ба таври зебо ва ҳамоҳанг бо омӯзиши асолати забонӣ ва низоми калимасозӣ таҷассуми бештар мекунад. Таҳлили ин пасванд дар контексти калимасозӣ ва морфологияи забони тоҷикӣ кумак мерасонад, ба фаҳмидани нақши он дар ташаккул ва рушди таркибҳои забонӣ ва маънисозии унсурҳои калимасозӣ нақши муҳим дорад.

Калидвожаҳо: сермаҳсул, каммаҳсул, бемаҳсул, исм, калимаҳои исмӣ, пасванд, қолаб, муҳаққиқ, таҳқиқ, омоморфема.

СТЕПЕНЬ ПРОДУКТИВНОСТИ СУФФИКСА СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО «-А» В ГАЗЕЛЯХ ХАБИБУЛЛО ФАЙЗУЛЛО

В данной статье представлена информация об уровень использованный существительных суффикса **«-а»**, газалиях Хабибулло Файзулло, а также исследуется использование этого суффикса в таджикском языке, особенно в поэзии Хабибулло Файзулло, и его роль в образовании и значении слов. Суффикс **«-а»** в таджикской лингвистике как средство образования существительных, ранее использовавшийся в различных грамматических и синтаксических формах, способствует описанию

языковых характеристик различных объектов или событий. В газелях Хабибулло Файзулло, обладающих особой языковой самобытностью, суффикс **«-а»** как важный элемент способствовал формированию и описанию словообразования языка и украшению газелей автора. С грамматической точки зрения, суффикс **«-а»** используется для создания нового значения и более глубокого определения осмысленного объекта или субъекта, с помощью которого поэзия этого автора прекрасно и гармонично воплощается в изучении языковой оригинальности и системы словообразования. Анализ этого суффикса в контексте словообразования и морфологии таджикского языка помогает понять его роль в формировании и развитии языковых структур и семантики элементов словообразования.

Ключевые слова: продуктивный, непродуктивный, непродуктивный, существительное, именные фразы, суффикс, образец, исследователь, исследование, гомоморфема.

THE PRODUCTIVITY LEVEL OF THE NOUN-FORMING SUFFIX «-A» IN THE GHAZALIYAT OF HABIBULLO FAIZULLO

This article provides information on the productivity level of the noun-forming suffix **«-a»** in the ghazals of Habibulloh Faizullo, and investigates the use of the noun-forming suffix **«-a»** in the Tajik language, especially in the poetry of Habibulloh Faizullo, and its role in the formation and meaning of words. The suffix **«-a»** in Tajik linguistics as a means of noun-forming, which is previously used in various grammatical and syntactic forms, contributes to the description of the linguistic characteristics of various objects or events. In the ghazals of Habibulloh Faizullo, which have a special linguistic distinctiveness, the suffix **«-a»** as an important element has contributed to the formation and description of the word-formation of the language and the embellishment of the writer's ghazals. From a grammatical point of view, the suffix **«-a»** is used to create a new meaning and a deeper definition of a meaningful object or subject, with the help of which the poetry of this writer is beautifully and harmoniously embodied in the study of linguistic originality and the system of word formation. The analysis of this suffix in the context of word formation and morphology of the Tajik language helps to understand its role in the formation and development of linguistic structures and the semantics of word formation elements.

Keywords: productive, unproductive, unproductive, noun, noun phrases, suffix, pattern, researcher, research, homomorpheme.

Дар бораи муаллифон

Валиев Ҷамшед Абдурасулович
Доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи ихтисоси филология, муаллими калони кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

Тоирзода Абдубасири Раҳим
Магистранти кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: abdubasirtoirzoda@gmail.com

Об авторах

Валиев Джамшед Абдурасулович
Доктор философии (PhD) по специальности филологии, ст. преподаватель кафедры теории и практики языкознания
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

Тоирзода Абдубасири Рахим
Магистрант кафедры теории и практики языкознания
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: abdubasirtoirzoda@gmail.com

About the authors

Valiev Jamshed Abdurasulovich
Doctor of Philosophy (PhD) – in Philology, Senior Lecturer in the Department of theory and practice of linguistics
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

Toirzoda Abdubasiri Rahim
Master in the Department of theory and practice of linguistics
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: abdubasirtoirzoda@gmail.com

ТДУ 81-1

РАВИШҲОИ ЗАБОНШИНОСӢ ВА ОМӮЗИШИ ЛЕКСИКАИ ҒАЙРИАДАБӢ

Ғафурӣ З. С.
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Сленг ба унвони қабати ғайриадабию ғайримеъёрии забон, ки дар миёни гурӯҳҳои иҷтимоӣ маъмул аст, ҳамчун зерсохтори забон, агарчи, зоҳиран қонуну қоидаҳои махсусро намешиносад, вале, мутлақан бенизом нест ва хоҳ-нохоҳ тобеи дастури забони меъёрӣ (адабӣ) мебошад. Аз ин рӯ, барои таҳқиқи лаҳҷаҳои иҷтимоӣ роҳу усулҳои гуногуне андешида шуда, ба кор гирифта мешаванд. Ин равишҳои забоншиносӣ барои таҳқиқи сленг ҳамчун падидаи муназзам ёрӣ мерасонад, чунончи:

1. Равиши структурализми (сохторгароӣ) забоншиносӣ дар таҳқиқи сленгҳо

Бояд ёдовар шуд, ки поягузори ин равиш забоншиноси швейсарӣ Фердинанд де Соссюр дониста мешавад, ки ӯ усули сохторгароии забоншиносиро дар вокуниш ба усули таърихӣ-қиёсии маъруфгаштаи қарни XIX пешниҳод карда буд. Ақидаи Соссюр дар солҳои 20-уми қарни гузашта дар маҳфили забоншиносии Прага тавсеа ёфт, ки назарияпардозони маъруф Роман Якобсон ва Николай Трубетской (баъдан равиши функсионалиро асос гузоштанд) шомили он буданд [1].

Сохторгароӣ яке аз рукнҳои муҳимтарини илми забоншиносии асри XX-ро бино ниҳод, ки дар он забон ҳамчун системае дониста мешавад, ки ҷузъҳои он бидуни вобастагӣ ва пайвастагии байни ҳам вуҷуд дошта наметавонанд. Соссюр ва пайравони назарияаш ба ин ақида устувор буданд, ки забонро на ҳамчун маҷмуи вожаҳову қоидаҳо, балки ҳамчун сохтори унсурҳои ба ҳам пайвасти системаи иртиботот бояд омӯхт.

Яке аз аслҳои ин равиш таҳлили ҳамзамонӣ (синхронӣ) аст, ки забонро дар замони хос, бидуни эътибори тағйироти таърихӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Зеро муҳиммияти ин таҳлил дар он аст, ки забони зинда ва амалкунандаи ҳамон даврaро таҳқиқ мекунад. Вале, мутобиқи таҳлили сохторӣ (структуралӣ), сленгро ҳамчун зерсохтори забон, ки дорои луғати худ, калимасозӣ ва ибораву ҷумлаороӣ аст, таҳқиқ намуда, қонуниятҳои онро кашф кардан мумкин аст. Аммо, ҷанбаҳои амалкардии (функсионалӣ) сленгҳо дар забон гуногун аст, чунончи: **ҳувият** – мансубият ба гурӯҳи хоси иҷтимоӣ; **баён** – баёни эҳсосот ва арзёбӣ; **рамз** – эҷоди рамзи пӯшидаи муошират. Дар маҷмуъ, ин равиши таҳлил сохтор, вазифа ва нақши сленгро дар муошират возеҳтар нишон медиҳад.

2. Усули функсионализми (амалкард) лингвистӣ дар омӯзиши сленг

Усули функсионализми лингвистӣ дар нимаи аввали қарни XX дар муқобили усули расмигаштаи сохторгароӣ, ки ба сохтори дохилии забон таваҷҷуҳ менамуд, падид омада, диққати асосиро ба амалкарди забон дар муошират равона мекард. Ин усули забоншиносиро дар солҳои 1930-юм Р. Якобсон ва Н. Трубетской бунёд гузоштанд, ки дар он ҳар як фонема бар асоси маънои фарқкунандааш дар забон арзёбӣ мешавад.

Поягузорон ва пайравони ин назария Р. Якобсон, Н. Трубетской А. Мартине, К. Бюлер, М. Ҳаллидей ва дигарон забонро, пеш аз ҳама, ҳамчун воситаи муоширати байни одамон медонистанд, ки барои табодули андеша, баёни эҳсосот, интиқоли афкору хостаҳо ба кор меравад [10]. Функсионалистон бар ин назар буданд, ки шаклҳои забонӣ тобеи амалкардҳо буда, шаклҳои воҳидҳои забон низ вобаста ба нақши муоширатии онҳо ташаккул меёбанд. Чунончи, таркибу ибораҳои серистеъмоле, ки барои баёни ифодаҳои махсус ба кор мераванд, тадричан ба фраземаҳо, ибораҳои рехта ва воҳидҳои фразеологӣ табдил меёбанд. Ба ҳамин тартиб, қолабҳои камкорбурди забон, оҳиста-оҳиста аз забон ҳазф мешаванд.

Дидгоҳи функсионалӣ ба мо имкон медиҳад, ки забонро дар амал – дар гуфтори зинда, дар амалияи иҷтимоӣ баррасӣ кунем [9]. Ин равиш, ки ба забон ҳамчун василаи муошират муносибат мекунад, барои таъйини вазифаҳои амалӣ, иртиботӣ ва иҷтимоии сленгҳо ёрӣ мерасонад. Гузашта аз ин, барои муайян кардани ташаккули меъёрҳои тозаи нутқ дар дохили як забон ё зерфарҳанг ва фаҳмидани сатҳи қонеъсозии талаботи гӯянда имкон фароҳам месозад. Сленгҳо ҳамчун лаҳҷаи иҷтимоии ҷавонон, ки дар таҳаввулу ташаккули доимӣ қарор доранд, махсусан аз нигоҳи функсионалиашон ҷолиби диққатанд, зеро он ба заминаи иртибот, вазъият ва мавқеи иҷтимоии гӯянда алоқаманд аст [8].

Бо истифода аз усули функсионализм вазифаҳои зерини сленгҳоро муайян кардан мумкин аст:

–Маъруфияти иҷтимоӣ: тавассути сленг мансубият ба гурӯҳи хос (ҷавонон, мутахассисон, хилофкорон...) муайян карда мешавад ва як навъ “рамз”-и шиносоӣ барои тавассул ба доираи “худӣ” дониста мешавад;

–Баёни эҳсосот: тавассути сленг эҳсосот ба сурати маҷозӣ, бо киноя, танзомез ва образнок ифода меёбад;

–Кӯтоҳбаёнӣ ё камкӯшӣ дар нутқ: ифодаҳои сленгӣ, баъзан кӯтоҳ, пурмазмун ва хотирмон мебошанд;

–Суханбозӣ: гоҳо бо истифода аз санъатҳои бадеӣ, ба монанди таҷнис, таҳриф ва тақлид ифодаҳои ҷолибе сохта шуда, нутқро пуробуранг месозанд [6].

Ҳамчунин, сленгҳо барои созгории муҳитҳои иртиботӣ хизмат карда, ҳарчи зудтар мутобиқшавии забонро ба воқеият, ашё ва падидаҳои тоза, ба монанди интернету тағйироти иҷтимоӣ таъмин месозад. Онҳо ба унвони механизми фаъоли муошират, аз лиҳози амалия ва ҳам аз ҷиҳати назариявӣ донишҳои забоншиносиро меафзоянд.

3. Ҷомеашиносии забон: мавзуъ, усул ва самтҳои асосӣ

Забон дар худии худ воситаи муҳимми муошират, табодули донишҳо ва ибрози эҳсосот буда, ҳамчун механизми аслии муносибатҳо, масири зиндагии иҷтимоии инсонҳоро таъйин мекунад. Ҷомеашиносии забон ба унвони риштаи байнисоҳавӣ, ки аввалан як бахши илми ҷомеашиносӣ дониста мешавад, ба баррасии робитаҳои забон ва ҷомеа пардохта, амалкарди забон дар ҷомеа, таъсиру нуфузи забон ба равандҳои иҷтимоӣ ва таъсирпазирии забон аз ҷомеаро меомӯзад. Сониян, бо забоншиносии иҷтимоӣ (сотсиолингвистика) бисёр наздик аст, вале бо дидгоҳҳои худ нисбат ба табақаву синфҳои иҷтимоӣ, гурӯҳҳои этникӣ ва идеологияаш мутафовит аст. Ҳамчунин, равиш аз усулҳои забоншиносии сохторгароӣ (структурализм) ва амалкардӣ (функсионалӣ) тафовут дошта, ба вазифаи иҷтимоӣ ва истифодаи он диққат медиҳад.

Ҷомеашиносии забон, ки маҳз ба таъсири омилҳои иҷтимоӣ барои таҳаввули забон дар як давраи муайян машғул аст, ба масъалаҳои муҳоҷират ва кӯчиши забон, муоширати интернетӣ, табъизи забонӣ (ҷудосозӣ ба гурӯҳҳои худӣ ва бегона) ва ҷаҳонишавии забон низ дахл мекунад. Дар баробари ин, худи ҷомеашиносии забон таҳти таъсири ин равандҳо қарор мегирад ва забонро аз дохил омӯхта, барои амиқтар фаҳмидани набзи таҳаввули забон ва механизми иртиботи гурӯҳҳои иҷтимоӣ аҳаммияти калон дорад.

Асосгузорон ва назарияпардозони ин усул Ҷошуа Фишман, Уилям Лабов, Чарлз Фергюсон, Базел Бернштейн, Пйер Бурдйё, Питер Традгил, Ноам Хомский, Конни Эбле ва ғайраҳо ҷанбаҳои гуногуни иртиботи мустақими ҷомеа ва нутқро омӯхта, инъикоси ташаккули тафаккури ҷомеаро дар забон ва дигаргуншавии забонро вобаста ба падид омадани навгониҳои гуногуни сиёсию, илмӣ-техникӣ ва иҷтимоӣ мавриди пажӯҳиш қарор додаанд [7].

Омӯзиши сленгҳо бо равиши ҷомеашиносии забон, ҳамчун падидаи забоние, ки ба қишрбандии ҷомеа бисёр наздик аст, барои муайян намудани маҷрои забон, тафаккур, фарҳанг ва ахлоқи наслҳо дар оянда, ёрӣ мерасонад. Зеро барои таҳқиқи сленг таҳлили омилҳои иҷтимоӣ, аз қабили: миллат, маҳал, синну сол, ҷинс, шуғл, мақоми иҷтимоӣ, арзишҳо ва монанди инҳо зарурӣ маҳсуб мешаванд.

4. Прагмалингвистика

Прагмалингвистикаро ҳамчун бахше аз забоншиносӣ, ки вазифаҳои амалии забонро дар заминаи муошират меомӯзад, барои таҳқиқи сленг аз коромадтарин усул донистан равост, зеро диққати асосӣ ба матни суҳбат равона карда мешавад. Яъне, усулҳои истифодаи забонро дар муоширати зинда, бо назардошти ҳолату вазъият, мақоми мусоҳибон, мавзуи суҳбат, қасди гӯянда ва интизори шунаванда мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Усули прагмалингвистӣ сленгро ҳамчун як манбаи забонӣ ба назар гирифта, вазифаҳои сленгро бо мақсади омӯхтани робитаҳои иҷтимоӣ, эъломи ҳастию эътироз, ҳаҷву таҳқир ва монанди инҳо меомӯзад. Аз ин рӯ, бо шохаҳои дигари забоншиносӣ, аз қабили психолингвистика, забоншиносии когнитивӣ, фалсафаи забон, услубшиносӣ ва монанди инҳо робитаи зич дорад.

Асосҳои назарии прагмалингвистикаро ақидаҳои Ҷ. Остин, Ҷ. Сёрл, Г. Грайс, С. Левинсон, Ҷ. Мей, Е.А. Яковлева, Н.Д. Арутюнова, Т.В. Булгина ва дигарон ташкил медиҳанд. Мутобиқи ин назария маъно на он чизест, ки гуфта мешавад, балки амале аст, ки тавассути сухан анҷом дода мешавад. Яъне, мақсади гап задан, фақат чизе гуфтан набуда,

балки кореро анҷом додан аст. Чунончи, Ҷ. Остин фаъолиятҳои нутқро чунин тасниф кардааст:

1. Гуфтан (он чӣ гуфта мешавад),
2. Ҳадаф аз гуфтан (амр, хоҳиш ва ғ.),
3. Таъсири гап (бардошти шунаванда) [6, с. 48].

Сленг ҳамчун василаи прагматикӣ, ба унвони як усуле, ки муносибат ба ашё ё ҳолат, "худӣ" будан, танзу шӯхӣ ва монанди инҳоро баён мекунад, амал менамояд. Вале вазифаҳои амалии сленг муболиға (бузургнамоӣ, ё баръакс хурднамоӣ) дар ифодаи эҳсосот, даъват ё водорсозӣ ба анҷоми коре, мавқеъгирӣ дар вазъияти иҷтимоӣ ва роҳе барои низоъгурезию баҳсҳои ошкор мебошад.

5. Равиши когнитивӣ

Забоншиносии когнитивӣ ба унвони яке аз бахшҳои муҳим ва пешрави забоншиносии муосир, забонро ҳамчун василаи маъносозӣ ва дарки мафҳумҳо мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Бахусус, сленгизмҳо ҳамчун забони ғайримеъёрӣ, ки пур аз ифодаҳои ташбеҳӣ, истиорӣ, маҷозӣ, вулгаризму табу, калимаҳои ғайримеъёрӣ, таркибу ибораҳо ва мафҳумҳои мармуз ҳастанд, маводди асосии забоншиносии когнитивӣ ба шумор мераванд. Зеро дар сленгҳо дарки олами воқеӣ, эҳсосот, хаёлангезӣ, тозанигарӣ ва тозанигории муҳити атроф баръало мунъакис мегарданд.

Бунёдгузорон ва пайравони ин назария, ба монанди Ҷ. Лакофф, М. Ҷонсон, Р. Лангакер, Н. Д. Арутюнова, Т. И. Вендина, И. В. Кононова, М. В. Никитин ва дигарон таҳқиқи забони зиндаи гуфтугӯиро дар навбати аввал гузошта, ифодаҳои маҷозӣ ва ҳар гуна тобиши маъноии калимаю ибора, ҷумлаву ҷумлавораҳо, доираҳои маъноии вожаҳо ва муносибати маҷозшавандаю маҷозсозро, бахусус дар таркиби сленгҳо, ки ниёз ба дарки мантиқӣ доранд, объекти омӯзиш қарор додаанд. Ҳамон тавре Т. И. Вендина иброз медорад: "инкишофи сермаъноӣ, маъмулан тавассути метафора сурат мегирад, ки метавонад дар самтҳои гуногун: аз олами табиӣ ба олами инсон, дар дохили худи олами табиӣ – аз як падида ба падидаи дигар, аз як соҳаи маъноӣ ба дигараш равад" [2, с. 138].

Дар равиши таҳқиқи когнитивӣ метафора, метонимия, синекдоха ва монанди инҳо, баръакси каломи бадеӣ воситаҳои ороиши нутқ ва образноксозии матлаб маҳсуб намегарданд, балки ҳамчун шакли тафаккур ва як навъ механизми дарки равандҳо дониста мешавад, ки на ҳамеша ниёз ба шабоҳат дорад [5, с. 8]. Чунончи:

Дар ин намуна сабаби монандкунии *инсон* ба *хирс* хислати **хоболудагии** ҳардуи онҳост, вале дар ин намуна:

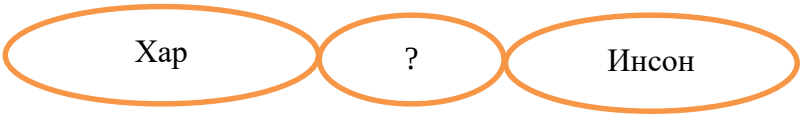

шабоҳати муштарак дар рафтору хислат ё шакл надоранд ва монанд кардани онҳо аз доштани ақл, тамиз, одоб, фаросату фаҳмиш ва монанди инҳо ғайримантиқӣ аст, зеро ин вижагиҳо танҳо хоси инсон аст, на аз ҳайвонот.

Ба ҳамин тартиб, инсонангорӣ (персонификатсия) ва ҳайвонангорӣ (анимализм) гунае аз шабеҳсозиҳост, ки дар ҳама забонҳо фаъол аст: ИНСОН ↔ ҲАЙВОН (АШЁ) ↔ ИНСОН. Дар ин намуна ИНСОН бо исми ҲАЙВОН (АШЁ) хонда мешавад, вале ҳамчунон ИНСОН фаҳмида мешавад: ***инсон → буз → инсони хабаркаш; инсон → гов → одами беақл; инсон → хар → шахси бетамиз; инсон → байтал → зани хушандом; инсон → тормоз → суст, бефаҳм; инсон → компютер → доно, боҳуш ...***

Ё баръакс, ҲАЙВОН (АШЁ) ↔ ИНСОН ↔ ҲАЙВОН (АШЁ), ки ба ҲАЙВОН (АШЁ) хусусиятҳои ИНСОН ё ҷондор дода мешавад, лекин ҲАЙВОН (АШЁ) дарк мешавад: ***арусаки (ҷерани) фасон → мошин; пул (сарват) мегурезад; талхаи мошин (ё ягон чиз) кафид; сари компютера дард гирифт; телефон безор шуд ...***

Умуман, бояд тазаккур дод, ки усули таҳқиқи когнитивии забоншиносӣ имкон медиҳад, ки моҳияти сленг ҳамчун маҳаки муайян кардани ҷаҳони ботинӣ, маърифатӣ ва равонии ҷомеа ба назар гирифта шавад. Ҳамчунин, аз тариқи механизмҳои когнитивӣ метавонем чигунагии нутқи гуфтугӯии дилхоҳ гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва тағйиру таҳаввули забонро дар замони хос мушоҳида намоем.

Ба таври хулоса метавон гуфт, ки барои омӯзиши забоншиносии сленгҳо муҳаққиқон роҳу усул ва равишҳои мухталифро ба кор гирифта, хусусиятҳои ҷудогонаи ҳар яке аз лаҳҷаҳо ё гӯйишҳои иҷтимоию гурӯҳиро кашф мекунанд. Дар забоншиносии тоҷик, сленг агарчи ҳанӯз ҳам падидаи ба таври пурра ношинохтаву наомӯхта мебошад, барои таҳқиқи сленгизмҳои ҷавонони тоҷик, ногузирем дар такя аз равишҳое истифода кунем, ки дар омӯзиши шеваҳо ба кор рафтаанд ё аз маводди назариявии муҳаққиқони англисзабону русзабон ва ғайра истифода намоем.

Адабиёт

1. *Будагов, Р.А. Из истории языкознания. Соссюр и соссюрианство [Текст] / Р. А. Будагов. – М.: МГУ, 1994. - 250 с.*
2. *Вендина, Т.И. Введение в языкознание: учеб. пособие для педагогических вузов [Текст] / Т.И. Вендина. – М.: Высш. шк., 2003. -288 с.*
3. *Левикова, С.И. Молодежный сленг как своеобразный способ вербализации бытия. Быт и язык [Текст] / С.И. Левикова. – Новосибирск, 2004. – С. 167-175.*
4. *Матюшенко, Е.Е. Современный молодежный сленг: формирование и функционирование [Текст]: дисс. … канд. филол. наук / Е.Е. Матюшенко. – Волгоград, 2007. – 188 с.*
5. *Хахалова, С.А. Метафора в аспектах языка, мышления и культуры [Текст] / С.А. Хахалова. – Иркутск: ИГЛУ, 1998. – 292 с.*
6. *Austin, J.L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – VII+ 168 p.*
7. *Blommaert, J. The Sociolinguistics of Globalization. – Cambridge: CUP, 2010. – 213 p.*
8. *Dell, Hymes. Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974. – 245 p.*
9. *Halliday M. An Introduction to Functional Grammar. – London: Edward Arnold, 1985. – 384 p.*
10. *Martinet, A. Économie des changements phonétiques. – Paris: A. Colin, 1955.*

РАВИШҲОИ ЗАБОНШИНОСӢ ВА ОМӮЗИШИ ЛЕКСИКАИ ҒАЙРИАДАБӢ

Дар ин мақола роҷеъ ба усулҳои таҳқиқи лексикаи омиёна, аз қабили сленгизмҳо сухан меравад. Муаллиф дар ин маврид баҳси илмӣ ороста, дар фазои илмӣ равишҳои маъруфи забоншиносӣ, ба монанди: равишҳои структуралӣ, функсионалӣ, ҷомеашиносӣ, прагмалингвистикӣ ва когнитивии омӯзиши лексикаи ғайриадабиро ба таҳқиқ кашидааст. Навъҳои гуногуни усули таҳқиқи сленгҳоро дар забоншиносӣ баррасӣ намуда, дар рафти таҳлили масъалаҳои асосӣ, сленги ҷавонони тоҷикро низ ба унвони намуна нишон додааст. Бояд гуфт, ки таҳқиқи ифодаҳои омиёна, калимаҳои услуби пасту вулгарӣ ва таъбироти махсуси шевагӣ дар забоншиносии тоҷик, ба унвони “сленг” масъалаи тамоман нав аст. Ин гуна калимаҳо дар сленги ҷавонон, баъзан бидуни он ки дар ягон сарчашмае дида шаванд, мавриди корбурд ҳастанд. Аз ин рӯ, муаллиф низ аз равишҳои гуногуни таҳқиқи забоншиносӣ, ки ҷанбаҳои мухталифи забонро таҳти заррабин қарор медиҳанд, истифода карданро салоҳи кор мешуморад.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, равиш, структурализм, функсионализм, ҷомеашиносии забон, забоншиносии иҷтимоӣ, прагмалингвистика, когнитивӣ омӯзиш, лексикаи ғайриадабӣ, сленг.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И ИЗУЧЕНИЕ НЕЛИТЕРАТУРНОЙ ЛЕКСИКИ

В этой статье рассказывается о методах исследования разговорной лексики, таких как сленгизмы. В этом случае автор оформил научную дискуссию, исследуя в научном пространстве известные лингвистические подходы, такие как: структурный, функциональный, социологический, прагмалингвистический и когнитивный подходы к изучению неязыковой лексики. Он обсудил различные методы изучения сленга в лингвистике, и в ходе анализа ключевых вопросов также привел в качестве примера таджикский молодежный сленг. Следует отметить, что изучение разговорных выражений, вульгарных и вульгарных слов, а также особых стилистических выражений в таджикской лингвистике, известных как «сленг», является совершенно новым вопросом. Подобные слова используются в молодёжном сленге, иногда даже не встречаясь в каких-либо источниках. Поэтому автор считает целесообразным использовать различные лингвистические исследовательские подходы, изучающие разные аспекты языка.

Ключевые слова: лингвистика, подход, структурализм, функционализм, социология языка, социальная лингвистика, прагматика, когнитивное обучение, нелитературная лексика, сленг.

LINGUISTIC APPROACHES AND THE STUDY OF NON-LITERARY VOCABULARY

This article discusses methods for studying colloquial vocabulary, such as slang. In this case, the author has framed a scientific discussion by exploring well-known linguistic approaches in the scientific space, such as structural, functional, sociological, pragmalinguistic and cognitive approaches to the study of non-linguistic vocabulary. He discussed various methods of studying slang in linguistics, and in his analysis of key issues, he also cited Tajik youth slang as an example. It should be noted that the study of colloquial expressions, vulgar and vulgar words, as well as special stylistic expressions in Tajik linguistics known as "slang" is a completely new issue. Such words are used in youth slang, sometimes without even appearing in any sources. Therefore, the author believes it is appropriate to use various linguistic research approaches that examine different aspects of language.

Keywords: linguistics, approach, structuralism, functionalism, sociology of language, social linguistics, pragmatics, cognitive learning, non-literary vocabulary, slang.

Дар бораи муаллиф
Гафурӣ Зоир Саъдулло
Номзади илмҳои филологӣ, докторанти кафедраи филологияи англис
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Ф. Мухаммадиев 17/6
E-mail: gafurovzoir112233@gmail.com

About the author
Gafuri Zoir Sadullo
Candidate of Philological Sciences, doctoral student at the Department of English Philology
Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str
E-mail: gafurovzoir112233@gmail.com

Об авторе
Гафури Зоир Садулло
Кандидат филологических наук, докторант кафедры английской филологии
Таджикский международний университет иностранных языков имени Сотима Улугзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6
E-mail: gafurovzoir112233@gmail.com

ТДУ 809.155.0

ПАСВАНДҲОИ КАММАҲСУЛИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ОСОРИ БАДЕЙ

Валиев Ҷ. А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Мардуми мо дар тули асрҳо барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти худ бо истифода аз қолибҳои гуногун калимаҳои зиёде сохтаанд, зеро дар натиҷаи дигаргуниҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, илмӣ, маданӣ ва, умуман, пешравии ҷомеа забон низ ҳамзамон рушду такомул меёбад.

Калимасозӣ воситаи асосии бойшавии таркиби луғавии забони тоҷикӣ мебошад. Таркиби луғат оинаи тараққиёти таърихии забон мебошад, чунки дар он калимаҳои куҳна ва нав, ҳам унсурҳои фаъолу ҳам ғайрифаъолро дарёфтан мумкин аст [16, с. 53]. Калимасозӣ роҳҳо ва воситаҳои ба вуҷуд омадани калимаҳои навро меомӯзад. Вай ба сохти грамматикии забон алоқаманд буда, барои такмили таркиби луғавӣ мусоидат мекунад. Дар ин замина метавон гуфт, ки калимасозӣ яке аз хусусиятҳои муҳимтарини ҳиссаҳои нутқ мебошад [21, с. 100].

Калимасозӣ барои ифода кардани ашёву мафҳумҳои нави падидомада яке аз омилҳои асосӣ ба шумор меравад ва вобаста аз таърихи тараққиёти забон тағйир ва такмил меёбад. Ин тағйиротро дар калимасозии забони тоҷикӣ равшан мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар он дар баробари усулу қолибҳои қадима, тарзу қолибҳои нави калимасозӣ мушоҳида мешавад.

Дар китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» мафҳуми «калимасозӣ» чунин маънидод шудааст: «Калимасозӣ чун як соҳаи забоншиносӣ дар баробари ҳодисаҳои тағйири маънои калимаҳо, сермаъноӣ, пайдоиши калимаҳои нав ва иқтибоси калимаю истилоҳот аз забонҳои дигар дар ғанӣ гардидани хазинаи луғавӣ, рушду нумӯ ва тавонмандии забон воситаи муҳим ба ҳисоб меравад» [17, с. 240-241].

Дар забоншиносии умумӣ як ҷузъи калимасозиро бо истилоҳи **дериватсия** (англисӣ: derivation) ифода кардаанд. Вале зимни дериватсия танҳо як роҳи сохтани калимаҳо – **калимасозии вандӣ** дар назар дошта шудааст. Муаллифони «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ» ин мафҳумро чунин тавзеҳ додаанд: «Сохтани калимаҳои нав бо ёрии пешванду пасвандҳо мувофиқу мутобиқи қолибҳои таърихан ташаккулёфтаи ин ё он забон» [5, с. 45].

Дар таҳлили хусусиятҳои морфологӣ бештар ба масъалаҳои калимасозӣ ва ҳиссаҳои нутқ диққат дода ва ҳар як калима, ки ба воситаи пешванду пасвандҳои калимасоз, на шаклсоз, боз калимаҳои наве месозанд, ки ҳам дар маънои луғавӣ ва шакли грамматикиашон тағйир меёбанд [6, с. 59].

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои пуриқтидору қадим ба шумор рафта, қодир аст, ки бо истифода аз имкониятҳои дохилӣ бо усули калимасозӣ талаботи маънавии соҳибзабононро бо истифодаи вожаҳои гуногунсохту гуногунмазмун қонеъ гардонад.

Л.С. Пейсиков оид ба мақоми муҳим доштани ин бахш ва таърихи қадим доштани қолибҳои вожасозӣ дар забонҳои форсию тоҷикӣ дуруст нигоштааст: «Калимасозӣ як қисми забоншиносист, ки сохти калимаҳо ва қонунҳои сохта шудани онҳоро меомӯзад. Забони адабии ҳозираи форсӣ меъёр ва усулу қолибҳои муайяни калимасозӣ дорад, ки таърихан ташаккул ёфта, дар баробари пешравии ҳаёти ҷомеа инкишоф меёбанд. Тарзу қолибҳои калимасозӣ то андозае устуворанд, ки дар давоми садсолаҳо тағйир намеёбанд ва дар асоси ҳамин қолибҳо калимаҳои нав ба миён меоянд ва таркиби луғавии забонро ғанӣ мегардонанд» [15, с. 17].

Вандҳо дар забони тоҷикӣ ду намуд мешаванд: вандҳои калимасоз ва вандҳои шаклсоз. Вандҳои калимасоз гуфта ҳамон вандҳоеро мегӯем, ки ба воситаи онҳо маънои калима тағйир меёбад, аммо вандҳои шаклсоз бошад, фақат шакли калимаро тағйир медиҳанд. Калимасозӣ дар забонҳо дигари дунё низ ба воситаи вандҳо сурат мегирад ва ин навъи калимасозӣ дар забонҳо сермаҳсул аст, яъне ба воситаи пешванд ва пасванҳо калимаҳо сохта мешаванд. Вандҳои забони тоҷикӣ аз забонҳои форсии бостон ва форсии миёна маншаъ мегиранд.

Пажӯҳишу баррасии калимасозии осори бадеии адибону донишмандон барои ошкор сохтани имконоти дар қолибҳои таърихан истеъмолшавандаи калимасозӣ то чӣ андоза

калимаҳои нав сохтани ин ё он нависанда ва муайян кардани ҳунари ӯ аҳаммияти бузурги илмиро дорост ва аз ин лиҳоз, ҳамаи қаламкашону суханварон ба ин ҷиҳати рушди сухан таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудаанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки саҳми олимони тоҷик низ дар рушду инкишофи забони адабии тоҷикӣ, махсусан, калимасозӣ назаррас арзёбӣ мегардад. Оид ба принсипҳо, хелҳо ва қолибҳои гуногуни ин ё он ҳиссаи нутқ дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ мақола ва таҳқиқотҳои ҷудогонаро анҷом додаанд.

Ш. Ниёзӣ дар таълифоти худ «Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ» [11, с. 13-15] оид ба калимасозии исм, роҳҳои сохта шудани исмҳо ва хелҳои калимасозии онро шарҳ додааст.

Кори илмӣ-таҳқиқотии дигаре, ки ба калимасозӣ муносибат дорад, «Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [20] мебошад, ки ба қалами забоншинос Ш.Рустамов тааллуқ дорад. Муҳаққиқ дар ин рисола усулҳои калимасозии исм, таркиби морфологии онҳо, таҳлили калимасозӣ, омоморфемаҳои исмсоз, калимасозии исмҳои мураккаби тобеъ, калимасозии исмҳои омехта хеле равшан баён кардааст. Дар баробари ин, барои исботи иддаои худ аз маъхазҳои гуногун истифода намуда, далелҳои фаровони раднашавандае гирд овардааст.

Аз омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷонибаи китобу дастурҳои таълимӣ, рисолаву мақолаҳои доир ба забоншиносӣ ва махсусан, калимасозӣ ба чунин хулоса омадан мумкин, ки дар забони адабии тоҷикӣ аз даврaҳои пеш то имрӯз дар соҳаи калимасозии ҳиссаҳои гуногуни нутқ корҳои назаррасу арзишманде анҷом ёфтааст.

Аз диди забоншиносон, олимону донишмандони соҳаи забон дар забоншиносии умумӣ ва забоншиносии тоҷик мақому манзалати роҳи калимасозии сарфӣ нисбат ба дигар роҳҳои калимасозии исм назаррас арзёбӣ гардидааст. Ин аст, ки ба ин масъала муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ таваҷҷуҳи бештар намудаанд.

Аз ҷумла, А. Амлоев қайд менамояд, ки: «Маълум аст, ки калимасозии сарфӣ дар навбати худ аз рӯйи хусусияту сохтори калимасозиаш ба ду қисм ҷудо мешавад: бо вандҳо (пешванду пасвандҳо ва нимвандҳо) ва бо роҳи мураккабшавии сохтани исмҳо. Аз ин навъҳои калимасозии сарфӣ гурӯҳи якум – калимасозии вандии исм, махсусан, ба воситаи пешванду пасвандҳо сохтани калимаҳо, нисбат ба қисми дуюм мавқеи махсусро ишғол менамояд» [3, с. 12].

Дар робита ба ин қайд кардан ба маврид аст, ки бо назардошти сермаҳсулӣ ва серистеъмолии пасвандҳо калимасозии пасвандии исм назар ба калимасозии пешвандии исм дар калимасозии исм мавқеи калон дорад.

Вобаста ба ин зикр намудан ба маврид аст, ки пасвандҳои каммаҳсули забони тоҷикӣ, дар сарчашмаҳои илмӣ равшан баррасӣ гардидааст ва намунаҳои ин пасвандҳо дар осори бадеӣ низ мушоҳида мегарданд. Аз ҷумла пасвандҳои **-акӣ** (*торсакӣ, аспакӣ, харакӣ*), **-вар** (*пешавар, ҳунарвар, тоҷвар, кадевар (деҳқон), тенисвар, ҳамлавар, суханвар, ҷонвар, сарвар, дастовар, баҳравар, донишвар, кинавар (кинвар), муздвар, шиновар*), **-ворӣ** (*шоҳиворӣ, чиниворӣ, астарворӣ, хӯрокворӣ, либосворӣ, пӯшокворӣ, озуқаворӣ, сӯзишворӣ, сӯгворӣ*), **-гарӣ** (*одамгарӣ, сахтигарӣ, софигарӣ, сипоҳигарӣ, мардигарӣ, калонигарӣ, истодагарӣ, зӯригарӣ, босмачигарӣ, боигарӣ, боронгарӣ савдогарӣ, бедодгарӣ, оҳангарӣ, туҳматгарӣ, ҳалвогарӣ, чармгарӣ, заргарӣ*); **-гарӣ** аз ҳисоби ҳам калимаҳои умумихалқӣ ва ҳам шевагӣ: *бойигарӣ, нодийагарӣ, рӯсийогарӣ, қозигарӣ, одамгарӣ, навигарӣ, борунгарӣ…*, **-ия** (*назария, радия, амлия, иттиҳодия, ҳаҷвия, мадҳия, хатмия, таҳририя, барқия, руҳия*), **-када** (*майкада, оташкада, буткада донишкада, оташкада, хилваткада*), **-ок** (*хӯрок, хуррок, нӯшок, пӯшок*), **-она** (*моҳона, солона, рӯзона, аминона, котибона, хидматона*), **-ор** (*рафтор, гирифтор, намудор, сӯхтор, парастор, харидор, падидор*), **- сор** (*кӯҳсор, чашмасор, шохсор, намаксор, девсор, хоксор, нагунсор*) ва амсоли инҳо.

Азбаски дар як мақола наметавон, ҳамаи пасвандҳои каммаҳсули осори бадеӣ, ки дар боло овардем, ба таври муфассал баррасӣ намуд, балки интихобӣ бархеи онҳоро дар алоҳидагӣ дар мақола ҳамчун шоҳид, таҳлил менамоем.

Пасванди -акӣ. Пасванди **-акӣ** яке аз пасвандҳои муштараквазифаи забони тоҷикӣ буда, дар калимасозии исм, сифат ва зарф истифода мешавад. Ин пасванд дар калимасозии сифат ва зарф нисбат ба калимасозии исм фаъолтар аст. Дар ин маврид Ӯ. Аҳмадова таъкид менамояд: «Ин пасванд дар калимасозии сифат ва зарф иштирок дорад. Пасванди **-акӣ** бо исм омада, сифат месозад, ки он ба хосият доро буданро мефаҳмонад. Дар калимасозии исм каммаҳсул аст» [4, с.20].

Дар китоби «Қоидаҳои забони тоҷикӣ»-и А. Фитрат пасванди мазкур ҳамчун морфемаи сифатсоз оварда шудааст. Ш. Рустамов доир ба вазифа ва хусусияти калимасозии унсури грамматикии **-акӣ** чунин навиштааст: «Пасванди **-акӣ** дар калимасозӣ бемаҳсул буда, ба воситаи он аз калимаи тақлидӣ исми *торсакӣ* сохта шудааст» [19, с.132]. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» оид ба морфемаи **-акӣ** маълумоти дақиқ пешниҳод гардидааст: «Пасванди **-акӣ** дар исмсозӣ бемаҳсул буда, ба воситаи он аз калимаи тақлидӣ, исми амал сохта шудааст» [8, с.113]. А. Амлоев дар асари худ «Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев» бо ин пасванд 3 калимаро ёдрас шудааст [3, с.76].

Тавассути ин пасванд дар осори бадеӣ дар муқоисаи насри бадеии Абдулҳамид Самад ба монанди осори Ф. Муҳаммадиев се калима сохта шудааст: *торсакӣ, аспакӣ, харакӣ.*

Ин исмҳо аз рӯйи маънои луғавиашон ба чунин гурӯҳҳо тақсим мешаванд:

1. Пасванди **-акӣ** бо калимаи тақлидӣ ҳамроҳ шуда, исми амал сохтааст. Масалан: *Вай шарҳи воқеаро аз Эмомалӣ шунида, қариб аз хашм ба рӯяш* ***торсакие*** *мефароварда* [1, с.358].

Дар забони адабӣ бо ин унсури калимасоз номи ашё сохта намешавад ва дар грамматикаи забони тоҷикӣ [16, с.184; 17, с.237] дар ин боб танҳо як мисол, вожаи *торсакӣ* зикр шудааст, ки он ҳам ифодакунандаи исми амал аст.

2. Ин морфема бо исмҳое, ки номи ҳайвонотро мефаҳмонад, омада исми шахс месозад: *аспакӣ, харакӣ.* Чунончи: *– Бинен, ҳамсолҳош аз адир пуштораву* ***харакӣ*** *бо коҳу алаф бармегарданду ин ландаҳур масти хоб аст* [1, с.279].

Ин пасванд дар забони гуфтугӯйии мардум низ роиҷ аст. Забоншинос С. Раҳматуллозода (С. Хоркашев) ҳангоми таҳқиқи мавзуи «Калимасозии исм бо пасвандҳо» дар шеваи ҷанубӣ шарқии забони тоҷикӣ пасванди ***«-акӣ»***-ро барои сохтани исмҳои ифодакунандаи исми шахс яке аз пасвандҳои фаъол дониста, вожаҳои зеринро мисол овардааст: *дъторакӣ, ришакӣ, аспакӣ, раакӣ, бозоракӣ, камунакӣ ва монанди инҳо* [22, с.44-47].

Пасванди -ванд. Ин яке аз пасвандҳои, нисбатан, каммаҳсул дар забони адабӣ ба ҳисоб меравад. Пасванди мазкур дар забони форсии миёна бо шакл **avahd** ишора шудааст [13, с.209].

Дар адабиёти классикӣ низ ин пасванд каммаҳсул аст. Масалан, дар «Хамса»- Низомии Ганҷавӣ бо ин унсури калимасоз вожаҳои *пайванд* ва *Худованд* дарҷ шудааст [12, с.42]. Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ду калима *Худованд* ва *хешованд* сохта шудааст [23, с.296].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик доираи истеъмоли пасванди мазкур маҳдуд аст. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [8] пасванди мазкур ёдрас нашудааст.

Аз таҳлилу баррасиҳои С. Раҳматуллозода (С. Хоркашев), дар шеваи ҷанубӣ шарқии забони тоҷикӣ мисли забони адабӣ морфемаи **-ванд** ҳамчун пасванди каммаҳсул ба назар расида, бо ин унсури калимасоз дар шеваи мазкур калимаҳои *Худованд, Чорванд* (номи мавзеъ дар деҳаи Ширговандии Ванҷ**),** *хешовандро* баррасӣ кардааст [22, с.96].

Дар осори бадеӣ (дар мисоли эҷодиёти Абдулҳамид Самад) ин пасванд каммаҳсул буда, чор калима истифода шудааст**:** *Худованд, пайванд, шаҳрванд, хешованд.* Масалан: *Дар асл* ***Худованд*** *ба ин бача умри дубора бахшид, вагарна дар ун сели хунталаб, – оҳо, кӯрасангҳои ғелону ғуррон сари шаст ба ҳам ончунон бармехӯрданд, ки аз дили дарё даста-даста оташ меҷаҳид, – мурғобӣ ҳам дар шутурхези мавҷҳо ғарқу нобуд мешуд* [1, с.3]. *Вай бо ҳамдарсон якранг, гӯё аз ночор муомила мекунад, аммо бо хурду калони ин деҳа дарҳол мисли гӯшту нохун* ***пайванд*** *мешавад* [1, с.183]. *Шумо дуо диҳеду хешу* ***пайванд*** *шавем, олам гулистон, – боҷуръаттар андешаашро баён кард Кордча* [1, с.192]. *Дар хонаи бачагон зери боли он давлате, ки то кунун худро* ***шаҳрванди*** *он мешуморад, ба воя расид* [1, с.398].

Пасванди **-ванд** дар таркиби калимаи *«хешованд»* ба мисли тақиқоти анҷомдодаи Амлоев А. дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев [3, с.93] дар шакли -ованд (хеш+ованд) омадааст ва садоноки «о» дар ин ҳолат чун эпентеза хизмат кардааст, ки ҳодисаи муқаррарии забонӣ ба ҳисоб меравад: *Ба ростӣ,* ***хешовандони*** *арус сабукрави «Волга» - ГАЗ-21 доштанд* [1, с.381].

Пасванди -навард. Ин пасванд аслан, калимаи мустақил буда, дар луғатномаҳо ба маъноҳои гуногуни луғавӣ истеъмол гардидааст. Чунончи, дар «Ғиёс-ул-луғот» ин пасванд бо чунин маъноҳои луғавӣ ифода шудааст: «Навард – печутоб; ва бисот ва фарш ва чӯбе бошад ҷулоҳаро, ҳар қадар ҷома бофта мешавад, бар он мепачад; ва ба маънии баробар; ва ҷангу хусумат; ва маънии дархур ва лоиқ; ва домани пероҳан (аз «Бухрон» ва «Муайид» ва «Мадор») навишта, ки навард ба маънии писандида ва ҷанг ва бисот ва печидан ба ҷома ва кунҷ ва гӯша ва сӯрох…» [10, с.355]. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик калимаи ***навард***

алоҳида истифода намешавад, вай танҳо дар таркиби *баҳрнавард, дарёнавард, куҳнавард* барин калимаҳо вомехӯрад, вале бо он ҳоло неологизмҳои *кайҳоннавард, моҳнавард, сайёрнавард* сохта шудааст, ки онҳо дар ин маврид ба пасванди исмсоз гузаштани онро далолат мекунад [7, с.130].

Дар мисоли эҷодиёти Абдулҳамид Самад бо ин пасванд 6 калима истифода гардидааст: *ҳавонавард, баҳрнавард, кайҳоннавард, куҳнавард, роҳнавард, дарёнавард.* Чунончи: *Ин ҷо маҳорати сарнишинони чархбол низ кор дод, – ба ҳайати* ***ҳавонавардони*** *чархболи Президент ҳар касро қабул намекунанд* [1, с.362]. *Рӯзҳои аввал Эмомалӣ бо либоси сарбозии* ***баҳрнавардӣ*** *дар деҳа худнамоёна сайр мекард: шими почавасеъ, нишони ялтарросӣ, пироҳани рах-рахи ғайриодӣ…* [1, с.362]. *Боят гуфт, ки ин ҷо, дар Тоҷикистон қуллаҳои ҳарҳела беҳисобанд: ҳам барои* ***куҳнавардони*** *навомӯз, ҳам барои* ***куҳнавардони*** *соҳибтаҷриба интихоби қулла фаровон мебошад* [1, с.400-401]. *Шом. Аз фарози қуллаҳо равшание нафис, лек пуршаҳомат гӯё аз фонуси бузурги дасти* ***роҳнаварде*** *бо маром зуҳур мекард* [1, с.69].

Пасванди -она (-ёна) дар исмсозӣ каммаҳсул аст, бештарини исмҳо тавассути калимасозии пасванди **-она** аз сифат гузаштаанд. Ин пасванд дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ каммаҳсул [17, с.113] ва дар баъзе дигар бемаҳсул [98, с.131] ишора гардидааст. Дар «Ғиёс-ул-луғот» пасванди **-она** чунин тавзеҳ гардидааст: «Она калимаи нисбат аст, чун *моҳона* ва *солона* ва *рӯзона*» [9, с.28].

Ш. Ниёзӣ роҷеъ ба пасванди **-она** сохта шудани исмҳо андешаи асоснокро пешниҳод кардааст: «Дар забонамон (хусусан, дар асарҳои оид ба таърих асарҳои бадеии оид ба ҳаёти тореволютсионӣ) исмҳои зиёде бо пасванди **-она** дида мешаванд: «Ба подшоҳӣ закот ва *аминона* медиҳам – Айнӣ», «Як танга *котибона,* ду танга *муҳрона,* ним танга *хидматона*… Айнӣ» «Ба *шодиёнаи* ин ба ҳама мардикорон ҷавоб додааст – Р.Ҷ.» [11, с.21].

Қисми зиёди исмҳо бо пасванди **-она** сохташуда, аз сифат ба исм гузаштаанд [24, с.131]. Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ бо ин унсури калимасоз ду вожа сохта шудааст: *тозиёна, мӯрёна* [23, с.304].

А. Амлоев дар доираи калимасозии пасванди **-она** дар осори Ф. Муҳаммадиев калимаҳои *моҳона, тозиёна, шукрона, шодиёна*-ро ёдрас шудааст [3, с.87].

Аз таҳлили мисолҳои зикргардида аён мегардад, ки **-она** бо исмҳо омада, номи ашё месозад, ки онро аз рӯйи таъиноташ нишон медиҳад. Ин пасванд дар осори бадеӣ (дар мисоли эҷодиёти А. Самад) аз исмҳои моддӣ ва маънӣ исме месозад, ки туҳфа, инъом, асбоб ва муздро мефаҳмонад: *шукрона, идона, тӯёна, моҳона* ва ғайра: *Яктааш мурад,* ***шукрона*** *мекунӣ, андаке осуда мешавӣ, лекин боз мебинӣ, ки аллакай чойгираш пайдо шуд...* [2, с.6]. *Хони* ***идонаи*** *зиёфат кушода буд ва ин маротиба низ пешбинӣ, гувоҳи дил Эмомалӣ Раҳмоновро нафиребид* [1, с.388]. *Ангуштарии* ***тӯёнаро*** *худам барои шумо меёбам...* [2, с.67]. *– Шумо бо ҷойи хоб ва* ***моҳона*** *таъмин мешавед* [2, с.18].

Баррасии роҳи морфологии калимасозӣ собит намуд, ки тавассути пасвандҳо сохта шудани калимаҳо дар асоси қонунҳои дохилии рушди забони забони тоҷикӣ ба вуқуъ омада, таърихи хеле тулонии пайдоиш дорад. Асоси ин усули вожасозиро шаклҳои классикию анъанавӣ ташкил медиҳад. Дар робита ба дараҷаи истеъмол ва маҳсулнокӣ пасвандҳои калимасоз дар осори бадеӣ (дар мисоли насри бадеии Абдулҳамид Самад) гуфтан мумкин аст, ки зимни корбурди пасвандҳои маҳсулнокиашон гуногун, адибон, аз як тараф, барои эҳё намудани қолибҳои классикии калимасозӣ кӯшиш ба харҷ дода бошад, аз тарафи дигар, вобаста ба тақозои давру замон истифодаи вандҳоро дар сохтани пасвандҳои каммаҳсул устодона ба роҳ монда, дар мавридҳои мувофиқ ба унсурҳои калимасозии лаҳҷавӣ низ муроҷиат намудааст. Адибон воситаҳои калимасозиро дар сохтани калимаҳи нав моҳирона истифода мебаранд ва барои ноил шудан ба мақсадҳои эҷодии худ дар офаридани вожаҳои сохта маҳорати суханварӣ доштанашонро собит менамоянд.

Адабиёт

1. *Абдулҳамид Самад. Гардиши девбод. [Матн] / Самад, Абдулҳамид. – Душанбе: Адиб, 2007. – 568 с.*
2. *Абдулҳамид Самад. Паррончакҳо. [Матн] / Самад, Абдулҳамид. – Душанбе: Садои Шарқ, №6 соли 2013. – 135 с.*
3. *Амлоев А. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев. [Матн] / А. Амлоев. – Душанбе: ДСРТ, 2016. – 151 с.*
4. *Ахмедова Ӯ. Шаклҳои феълӣ бо ёридиҳандаи «истон» дар забони ҳозираи тоҷик. / Ӯ. Ахмедова. – Сталинобод, 1961. – 123 с.*

5. *Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.*
6. *Валиев, Ҷ.А. Хусусиятҳои морфологии вожаҳои мақолаи «Фардои мактабу маориф»-и Ӯрун Кӯҳзод. [Матн] / Ҷ.А. Валиев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. –2020. - №1 (84). – С.59-62.*
7. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. // Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.*
8. *Грамматикаи забони тоҷикӣ. // Зери таҳрири Б.Ниёзмаҳмадов, Ш.Ниёзӣ, Д.Тоҷиев. – Сталинобод, 1956.*
9. *Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 1. –Душанбе, 1987. – 480 с.*
10. *Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 2. –Душанбе, 1988. – 416 с.*
11. *Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. [Матн] / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 50 с.*
12. *Низомова С. Калимасозии исм дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ. [Матн] / С. Низомова. – Душанбе, 2002. – 180 с.*
13. *Оранский И. Иранские языки. [Текст] / И. Оранский. – М., 1963. – 203 с.*
14. *Основы иранского языкознания. // Новоперсидские языка. – М., 1982. – 527 с.*
15. *Пейсиков Л. Транспозиция как способ словообразования в иранских языках. [Текст] / Л. Пейсиков // Иранская филология. – Л., 1964. С.14-26.*
16. *Раҳматуллозода, С.Р., Валиев, Ҷ.А. Вазъи инкишофи калимасозӣ дар забони тоҷикии ибтидои асри XX. [Матн] / С.Р. Раҳматуллозода, Ҷ.А. Валиев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. - №5 (100). – С.53-58. ISSN 2219-5408*
17. *Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон // Китоби II. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 с.*
18. *Рубинчик Ю. Грамматический очерк персидского языка. [Текст] / Ю. Рубинчик // Персидского – русский словарь в 2-х томах. 3-е изд. Стереотипное. Т. 2. – М., 1985.*
19. *Рустамов Ш. Исм. [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.*
20. *Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 79 с.*
21. *Сатторов Н. Нақши калимасозии морфемаи «Хона» дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ. [Матн] / Н. Сатторов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ №1 (84) 2020. – С.100-103. ISSN 2219-5408*
22. *Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо (аз рӯйи маводди шеваи ҷанубӣ шарқии забони тоҷикӣ). [Матн] / С. Хоркашев. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 144 с.*
23. *Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи забони «Гулистон»-и Саъдӣ). [Матн] / С. Ҳалимов // Масъалаҳои забон ва адабиёт. – Душанбе: 1975. Қисми 1. – 283 с. Қисми 2. – 307 с.*
24. *Шанский Н. Основи слово образовательного анализа. [Текст] / Н. Шанский. – М., 1993. – 56 с.*

ПАСВАНДҲОИ КАММАҲСУЛИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ОСОРИ БАДЕЙ

Таркиби луғавии забон бо роҳҳои гуногун ғанӣ гардонида мешавад. Муҳаққиқон сарчашмаҳое, ки забони адабии тоҷикӣ аз онҳо ғизо мегирад, муайян кардаанд. Дар баробари адабиёти пурғановати классикӣ, шеваҳои забонамон ва иқтибосот роҳҳои калимасозӣ аз муҳимтарин василаи бойшавии таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Бо мурури замон роҳу қолибҳои калимасозӣ мунтазам рушд ва такомул меёбанд. Тағйиру такомулоти роҳу усулҳои калимасозӣ тибқи сохти грамматикӣ ва қонунияти дохилии инкишофи забон ба амал меоянд. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур масъалаи пасвандҳои каммаҳсули забони тоҷикӣ таҳлилу баррасӣ гардида, дараҷаи курбурди онҳо дар ташаккули таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар мисоли осори бадеӣ машуххас шудааст.

Калидвожаҳо: пасванд, каммаҳсул, забон, забони тоҷикӣ, осорӣ бадеӣ, забоншиносӣ, сарчашма, калимасозӣ.

МАЛОПРОДУКТИВНЫЕ СУФФИКСЫ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Словарный запас языка обогащается разными способами. Исследователи определили источники, из которых питается таджикский литературный язык. Наряду с богатой классической литературой, стилями нашего языка и цитатами, способы словообразования считаются важнейшими средствами обогащения словарного запаса таджикского языка. С течением времени способы и закономерности словообразования постоянно развиваются и совершенствуются. Изменения и усовершенствования способов и способов словообразования происходят согласно грамматическому строю и внутренней закономерности развития языка. Поэтому в данной статье анализируется и обсуждается вопрос малопродуктивных суффиксов таджикского языка, а также указывается степень их влияния на формирование словарного запаса таджикского языка на примере художественных произведений.

Ключевые слова: суффикс, низкая продуктивность, язык, таджикский язык, художественные произведения, лингвистика, источник, словообразование.

LESS PRODUCTIVE SUFFIXES OF THE TAJIK LANGUAGE IN ARTISTIC WORKS

The vocabulary of the language is enriched in different ways. Researchers have identified the sources from which the Tajik literary language draws its nourishment. Along with the rich classical literature, the idioms of our language and quotations, word formation methods are considered one of the most important means of enriching the lexical composition of the Tajik language. Over time, word formation methods and patterns are constantly developing and improving. Changes and improvements in word formation methods and methods occur in accordance with the grammatical structure and internal laws of language development. Therefore, this article analyzes and discusses the issue of low-productive suffixes of the Tajik language, and the extent of their contribution to the formation of the lexical composition of the Tajik language is highlighted on the example of literary works.

Keywords: suffix, low-quality, language, Tajik language, literary work, linguistics, source, word formation.

Дар бораи муаллиф
Валиев Ҷамшед Абдурасулович
Доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи ихтисоси филология, муаллими калони кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

Об авторе
Валиев Джамшед Абдурасулович
Доктор философии (PhD) по специальности филологии, старший преподаватель кафедры теории и практики языкознания
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

About the author
Valiev Jamshed Abdurasulovich
Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Senior Lecturer in the Department of theory and practice of linguistics
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

ТДУ 82.035:809.165.0+802.0

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ДАСТУРИИ ТАРҶУМА

Амонӣ М. Д.
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Тарҷума яке аз падидаҳои хоси иҷтимоӣ ва забонӣ ба шумор рафта, василаҳои муҳимми муошират байни халқҳоро таҷассум менамояд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ тарҷума мавқеи аввалиндараҷаеро касб кардааст. Нақши он дар таҳкими робитаҳои илмӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ боз ҳам афзун мегардад. Дар раванди тарҷума ҳангоми иваз кардани як матн ба матни дигар хусусиятҳои дастурӣ, луғавӣ ва услубӣ бояд ба назар гирифта шаванд. Матнҳо аз нигоҳи тарҷума дорои хусусияти хос мебошанд: тарҷумон бояд дар ду низоми забонӣ ва дар ду олами маънавӣ роҳ ҷӯяд. Масалан, ҳангоми тарҷумаи ибораҳои фразеологӣ ва воҳидҳои устувор тарҷумон танҳо ба маънои луғавӣ такя накарда, бояд, ҳамзамон, хусусиятҳои фарҳангӣ ва анъанавии ҳар ду миллатро ба эътибор гирад.

Талаботи асри илму техника водор месозад, ки вижагиҳои тарҷума, бахусус, дар муқоисаи байни забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муҳиммияти назариявӣ дорад. Аз як ҷониб, он ба таҳияи заминаи илмии назарияи тарҷума мусоидат мекунад, аз ҷониби дигар барои амалияи ҳаррӯзаи тарҷумонӣ, таҳияи дастурҳои таълимӣ ва густариши робитаҳои байнифарҳангӣ зарур ва ҳатмӣ мебошад.

Ҳадафи мақола таҳлилу баррасии баъзе вижагиҳои дастурии тарҷума дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маҳсуб меёбад.

Барои расидан ба ҳадаф ва мақсадҳои мақолаи мазкур аз методҳои таҳқиқи воҳидҳои забонӣ, аз ҷумлаи методи таърихӣ - муқоисавӣ, методи таҳлили семантикӣ, методҳои таҳлили матнӣ, таҳлилӣ – шарҳдиҳӣ истифода мегардад.

Тарҷума раванди мураккаби интиқоли иттилоот аз як забон ба забони дигар мебошад. Мушкилии асосии тарҷума дар он аст, ки тарҷумон на фикри худро баён мекунад, балки ӯ фикри алаккай баёншударо бояд ба забони тарҷума чунон интиқол диҳад, ки хонандаи асари тарҷумашуда онро ба осонӣ дарк карда тавонад. Хусусан, тарҷумаи бадеӣ яке аз мушкилтарин навъҳои тарҷума ба шумор меравад, зеро дар онҳо воҳидҳои луғавӣ дар худ тобишҳои гугонуни маъноиву окказионалӣ касб менамояд, ки дарк ва интиқоли онҳо кори тарҷумонро мушкил мегардонад [11, с. 7].

Бояд тазаккур дод, ки моҳияти тарҷума шарҳи маъноии матн дар як забон ва бунёди ҳаммаънои нави он дар дигар забон, яъне забони тарҷума мебошад. Дар даврaҳои қадим тарҷума дар шакли шифоҳӣ ва хаттӣ вуҷуд дошт. Аз асри XX сар карда, намудҳои техникии тарҷума арзи ҳастӣ карданд, ки ба техникикунонии раванди тарҷума тавассути компютерҳо мусоидат намуд. Мақсади тарҷума пойдор кардани ҳаммаънои байни матни асл бо матни тарҷума мебошад, ки дар натиҷаи он ҳар ду матн маънии ягонаро доир ба хусусиятҳои ҳамон забон дар худ касб мекунанд. Омилҳои асосии тарҷума, ки ба раванди тарҷума таъсир мерасонад; матн, дараҷаҳои тарҷума ва сохтори дастурии матни асл ва тарҷумашаванда, анъанаҳои тарҷумаи хаттӣ ва шифоҳӣ, таркибҳои фразеологӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Вазифаи тарҷума на танҳо ифодаи маънии матни аслӣ, балки ифодаи тамоми хусусиятҳои услубие маҳсуб меёбад, ки дар матни асл оварда шудааст. Бунёди воҳидҳо, сохтор ва шаклҳо тарҷумаро аз дигар роҳҳои ифодаи паём дар дигар забонҳо фарқ мекунонад.

Муҳиммияти таҳқиқи ин ҷанба дар ҳалли мушкилиҳои ҳам амалӣ ва ҳам назариявии тарҷума зоҳир мегардад. Дар ҳар як давраи шаклёбии ақидаҳои илмӣ муҳаққиқон дар соҳаи забоншиносӣ ба монанди: М. Шакурӣ, Б. Камолиддинов, Х. Маҷидов, П. Ҷамшедов, А. Мамадназаров, М. Нагзибекова, Х. Шамбезода, М. Ҷабборова, Д. Хоҷаев, М. Саломов, С. Балхова, Р. Салимов, Д. Искандаров, Ф. Шарифов, Ҷ. Гулназарова, С. Ҷоматов, З. Мухторов, Ф. Турсунов, О. Мухаммадҷонов, С. Раҳматуллозода, М.Н. Қосимова, М. Мирзоева, Х. Сафаров, В. Н. Комиссаров, Е.М. Каргина, Л. С. Бархударов ва дигарон ақида ва назарияҳои худро оид ба инъикоси тарҷума дар услубҳои гуногун баён кардаанд [2; 6; 8; 9; 4;].

Дар забоншиносии тоҷик ба омӯзиши мушкилиҳои дастурии тарҷума як қатор забоншиносон машғул шудаанд.

Соли 2016 забоншинос Х. Р. Холов дар рисолаи “История и проблемы перевода лирических стихотворений и прозы А.С. Пушкина на таджикский и персидский языки” оид ба методҳои тарҷумаи шеърҳо, хусусиятҳои луғавӣ-дастурии матни аслӣ ва тарҷумаи он маълумоти кофӣ овардааст. Рисолаи ин муаллиф ба омӯзиши проблемаҳои тарҷума дар забони тоҷикӣ ва форсӣ бахшида шудааст [14].

Дар соли 2022 забоншинос М. М. Абдуллоева рисолаи номзадии худро дар мавзуи “Лексико-грамматические и стилистические особенности заголовков в таджикской и английской прессе” ҳимоя намудааст. Муҳаққиқ дар рисолааш оид ба мушкилоти тарҷумаи сарлавҳа дар матбуот, хусусияти луғавии сарлавҳа дар матбуот ва хусусиятҳои дастурӣ-услубии сарлавҳа маълумоти кофӣ овардааст [1].

Тавре маълум гашт, дар асри XXI оид ба мушкилоти дастурии тарҷума ду диссертатсия бахшида шудааст, ки танҳо дар як ё ду зербоби диссертатсия ба назар мерасад. Ин аз он далолат мекунад, ки паҳлуҳои мавзуи мавриди таҳқиқ боз ҳам амиқтар омӯхта ва натиҷагирӣ карда шавад.

Новобаста ба таҳқиқи навин ва амиқ дар соҳаи тарҷума, хусусият ва истифодаи таҳвилҳои дастурӣ, мушкилии тарҷума то ҳол таҳқиқталаб боқӣ мемонад. Аз ҳамин сабаб дар мақолаи мазкур кӯшиш ба харҷ медиҳем, таҳвил ва проблемаҳои дастурии забони тоҷикӣ ва англисиро баррасӣ кунем.

Забоншиноси барҷастаи рус В. Н. Комиссаров оид ба методҳое, ки дар раванди тарҷума истифода мешаванд, дар китоби худ “Теория перевода” (лингвистические аспекты) маълумоти назаррасе овардааст. Ӯ қайд мекунад, ки методи махсус ва асосӣ дар забоншиносӣ дар ҷанбаи тарҷума ин таҳлили муқоисавии матнҳои тарҷума буда, ин метод дар асоси таҳлили шакл ва сохтори матн тавассути муқоисаи он ба роҳ монда мешавад. Ин матнҳо дар худ далелҳои объективӣ, ки ба мушоҳида ва таҳлил дастрас ҳастанд, инъикос мекунанд. Дар раванди тарҷума алоқаи муайяни байни ду матн дар ду забон (матни асл ва матни тарҷумашаванда) пойдор мегардад. Чунин матнҳоро муқоиса карда, механизми дохилии тарҷумаро равшан сохта, воҳидҳои ҳаммаъноро муайян кардан имконпазир аст. Ҳамчунин дар раванди тарҷума тағйирёбии қолаб ва сохтори мувофиқ хангоми ҷойивазкунии воҳидҳои ҳаммаъноии матнҳои тарҷумашаванда ба назар мерасад [6, с. 37].

Яъне ба ақидаи ӯ тарҷумон дар раванди тарҷума танҳо метавонад тавассути муқоиса (матни аслро ба матни тарҷумашаванда) ба тарҷумаи дурусти матн ноил гардад. Ва ё боз метавонад баробарҳо (эквивалентҳо) - и онро дарёфт карда, мувофиқ ба забони тарҷумашавандаи матн гузорад. Масалан:

Having by this time cried as much as I possibly could, I began to think it was of no use crying any more [16, с. 99].

То ин дам чӣ қадаре тавонистам гиря карда, фикр кардам дигар гиря кардан бефоида аст (тарҷумаи муаллиф).

Ин ҷо тарҷумон ба қонуни чоруми В.Н. Комиссаров (ҳаммаънои сохторӣ) такя карда, аз рӯйи сатҳи дастурӣ ва луғавӣ тарҷума кардааст, яъне шакл ва сохтор дар ҳар ду забон якхела аст. Тарҷумон баъди кӯшиши на он қадар дуру дароз ба тарҷумаи дуруст ва маънодори ҷумла ноил гаштааст. Боз тарҷумон метавонад, чӣ тавре ки дар боло зикр гардид, матни тарҷумашударо бо матни асл муқоиса карда, ба натиҷаи дилхоҳ ноил гардад.

Забоншиноси дигари барҷастаи рус Е.М. Каргина дар китоби худ “Теория перевода - основы методологии и техники перевода” махсусан ба таҳвил дар забоншиносӣ диққати ҷиддӣ дода, онро гурӯҳбандӣ кардааст [4, с. 83].

Ба ақидаи ӯ, таҳвил дар забоншиносӣ фарогири қисматҳои забон, ба монанди таҳвили луғавӣ, сарфӣ, наҳвӣ, дараҷаҳои пайдоиши нутқ ва ғайраҳо мебошад [4, с. 84].

Дар натиҷаи таҳлилу баррасӣ муайян гардид, ки дар амалияи тарҷума навъҳои гуногуни таҳвил вуҷуд дорад: таҳвили дастурӣ; таҳвили луғавӣ-дастурӣ; таҳвили сохторӣ – маъноӣ. Оид ба таҳвили луғавӣ-дастурӣ; таҳвили сохторӣ – маъноӣ дар дигар қисматҳо маълумоти пурра медиҳем. Азбаски мавзуи баҳси мо таҳвили дастурӣ аст, оид ба ин намуди таҳвил маълумоти комил медиҳем.

Дар соҳаи тарҷумашиносӣ ба тарҷумаи асарҳои бадеӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад. В. Н. Комиссаров тарҷумаи бадеиро як навъ фаъолияти тарҷума ҳисобида буд, ки вазифаи асосиаш бунёд кардани матни аз ҷиҳати услуб ба матни асл монанд буда мебошад. Чунин навъи матнҳоро тарҷума карда, механизми дохилии тарҷумаро равшан кардан, воҳидҳои ҳаммаъноро дарёфт кардан ва ҳамчунин муайян кардани кадом намуди таҳвилро татбиқ кардан, имконпазир аст. Ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ на танҳо аҳаммияти ҷиддӣ додан

ба таҳвилҳои луғавӣ ва дастурӣ, балки дарёфт кардани ҳаммаъноҳои услубӣ низ нақши муайянеро дар худ касб мекунад [6].

Тарҷумаи бадеӣ механизми асосии муошрати байнифарҳангӣ ба ҳисоб меравад, ки он фарҳанги одамонро муттаҳид ва ғанӣ месозад. Тарҷума дар мубодилаи фарҳангҳо ва хазинаи адабии мардумони ҷаҳон мавқеи махсусро ишғол менамояд. Бояд қайд кард, ки ҳар як матн усулҳои хоси тарҷумаи худро дошта, барои тарҷумон баъзе мушкилотро ба бор меорад. Ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ низ мушкилоти назаррасе мушоҳида мегардад, ки таҳлил ва нишон додани роҳҳои ҳалли он боиси осон гардидани кори тарҷумонон ва беҳтар гаштани осори тарҷуманамудаи онҳо мегардад [11, с. 7].

Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи қонуну қоидаҳои дастурӣ аз ҳамдигар фарқияти калон доранд. Таҳвили дастурӣ дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ, ки ҳамчун объекти таҳқиқот қарор доранд, нақши калидӣ дорад. Бо вуҷуди ин мушкилоти тарҷума дар интихоби калимаҳои мувофиқ, ки дар худ таҳвили луғавӣ – дастурӣ дорад, бо гузашти воҳидҳои луғавӣ ба дастурӣ ва ё баръаски он суръат мегирад.

Фарқияти дастурии тартиби калимаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нуқтаи назари тарҷума аз рӯйи ду категорияи масъалаҳои тарҷума муайян карда мешаванд. Масъалаҳои дастурӣ дар раванди тарҷума дар тағйирдиҳии воҳидҳои дастурӣ (сарфӣ - дар асоси қолаби калима) ва воҳидҳои сохтории дастурӣ (тағйирдиҳии наҳвӣ - дар асоси ибора ва ҷумла) дида мешавад. Хусусияти дастурии воҳидҳои забонӣ дар як қатор ҷузъҳои забонӣ ба назар мерасад: қолаби калима, ибора, ҷумла, тартиби элементҳо, маънии қолаби дастурӣ, қолаб ва маънои маҳзари забонӣ. Вижагиҳои дастурии забон аз як қатор воҳидҳои забон таркиб ёфтааст, ки дар раванди тарҷума чунин воҳидҳо ба монанди: калима, ибора, ҷумла, маънии дастурии шакли ҷумла, қолаб ва маънии матн ва ғайраҳо ба мушкилотҳои тарҷума рӯ ба рӯ мешаванд. Дар ҳар як давраи омӯзиши маълумотҳои дақиқи воҳидҳои забонии ба тарҷума маҳсуб, на танҳо маънии луғавӣ- маъноии сохт ва маънии калимаро, балки хусусияти дастурии он, ки дар тарҷумаи мавод нақши беандоза дорад, дар худ муҷассам мекунад.

Азбаски забони тоҷикӣ ва забони англисӣ ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешаванд, як қатор хусусиятҳои монандии дастурӣ доранд: ҳар ду забон дорои категорияҳои дастурӣ: шахс, шумора ва замон; тарзи фоил ва мафъули феъл; шаклҳои гуногуни феъл дар ҳар ду забон (ман меравам, ту меравӣ...); сифат пеш аз исм меояд ва ё бо изофа пайваст мешавад ва маънои муайянкунанда дорад: бачаи доно-clever boy; ҷумлаҳо дар ҳар ду забон аз ҷумлаҳои хабарӣ, амрӣ, саволӣ ва хитобӣ иборатанд; дар ҳар ду забон воситаҳои нишон додани вақт, макон ва замон мавҷуд аст; ва ниҳоятан ҳар ду забон имкони нишон додани маънои амалро тавассути шаклҳои феълӣ доранд (сифати феълӣ – participle ва герундий - gerund): духтари рақскардаистода – the dancing girl, he learns by listening – вай бо хондан меомӯзад ва ғайраҳо.

Дар ҷараёни тарҷума тарҷумаи калимаҳои дақиқ яке аз роҳҳои паҳншудатарини тарҷума ба ҳисоб меравад. Дар романи Чарлз Диккенс “Девид Копперфилд” рафтори модари қаҳрамони тарсида аз падид омадани хонуми Бетсии даҳшатнок чунин тасвир карда шудааст:

My mother had left her chair in her agitation, and gone behind it in the corner [17, с. 12].

Модарам курсиашро гузошта, дар пушти он канор гирифт (т.м.).

Ин гуна тарҷума ба назари мо чандон саҳеҳ намерасад, зеро дар он ҳиссиёту ҳаяҷони дар ҷумла овардашуда тасвири пурраи худро намеёбад. Ва чӣ тавре ба назар расид, феълҳои “to leave” ва “to go” ҳамчун феълҳои мувофиқи забони тоҷикӣ “тарк кардан” ва “рафтан” тарҷума намешаванд.

Варианти дурусти тарҷумаи ин ҷумла барои таъмин намудани ҳаммаънои он дар забони тоҷикӣ, бо тасвири пурраи ҳссиёту ҳаяҷони дар ҷумлаи асл овардашуда, бо муайянсозии маънои феълҳо сурат мегирад.

Модари озурдахотир аз курсии худ бархоста, ба гӯшаи паси он рафт (т.м.).

Бо ҳамин услуб ҷумлаи дигареро аз ҳамон роман тарҷума мекунем:

My old dear bedroom was changed, and I was to lie a long way off [17, с. 36].

Баъди муддати тулонии дар хона набудан, бача дид, ки ҳама чиз иваз шудааст (т.м.).

Истифодаи калимаҳои мувофиқ ҷумлаи забони англисиро нофаҳмо хоҳад кард. Дар қисмати дуюми агар ҷумла калима бо калима тарҷума шавад, на ин ки аз рӯйи мазҳари забон, барои чӣ дур аз хонаи хоб бояд хоб кард. Пас қисмати дуюми ҷумла дур аз хонаи хоб не, балки дигар ҷой барои хобкуниро дар назар дорад. Ҷумлаи мазкур бо забони тоҷикӣ агар чунин тарҷума шавад қобили қабул аст:

Хонаи форами пешинаи ман аллакай вуҷуд надошт ва ман бояд дар дигар қисмати хонаамон хоб мекардам (т.м.).

Забоншиноси дигари маъруф Е.М. Каргина таҳвили дастуриро, ки дар раванди тарҷума тарҷумон рӯ ба рӯ мешавад, ба намудҳои зерин ҷудо карда буд [4, с. 84]. Таҳвили сарфӣ: ивази ҳиссаҳои нутқ, шаклҳои дастурӣ (замон, дараҷаҳо, муқоиса, шакли ҷамъ ва танҳо, пасванд ба пешванд, пешванд ба пасванд, сифати феълӣ ба исм, исм ба сифати феълӣ, сифати феълӣ ба феъли ҳол, зарф ва ғайраҳо) ивазшавии сохтори калимаҳо ва ғайра ҷудо карда буд.

Ивазшавии ҳиссаҳои нутқ дар ҷумла ҷунин ба назар мерасад: Ӯ ба ман кумак кард – He helped me. Дар ин ҷумла калимаи “кумак” исм буда, ба феъл табдил ёфтааст. Ман хаста шудам – I am tired. Дар забони тоҷикӣ калимаи “хаста” сифат буда, дар забони англисӣ дар раванди тарҷума ба феъл табдил ёфтааст. Ҷумлаи дигар “Ӯ мехоҳад аз ин ҷо равад – He wants to go from here.

Таҳвили наҳвӣ, асосан, дар ивазшавии тартиби калима, партофташавии калимаҳо дар раванди тарҷума, иловакунӣ, якҷоякунии ду ҷумла ба як ҷумла, ивази ҷумлаи сода ба ҷумлаи мураккаб, ивази ҷумлаи мураккаб ба сода ва ғайраҳо мушоҳида мешавад. Яке аз масъалаҳои асосӣ дар раванди тарҷума ин риоя кардани тартиби калимаҳо мебошад, зеро тартиби калима дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ аз ҳамдигар фарқи калон дорад. Дар забони тоҷикӣ дар ҷои аввал мубтадо, пуркунанда ва хабар гузошта шавад, дар забони англисӣ мубтадо, хабар, пуркунанда ва дигар аъзоҳои ҷумла гузошта мешавад.

Мушкилии дигар, ки дар раванди тарҷума ба назар мерасад, ин сарфи назар шудани калимаҳо ҳангоми тарҷума буда, яке аз падидаҳои маъмули раванди тарҷума ба ҳисоб меравад. Он дар ҳолатҳое ба амал меояд, ки воҳидҳои луғавии забони аслӣ дар забони тарҷумашаванда тавассути дигар воҳидҳои дастурӣ ва услубӣ ифода гардад. Ин навъи тағйирот ба забонҳои муқоисашаванда хос буда, ба мукаммалтар ва табиӣ гаштани матни тарҷумашуда мусоидат мекунад [4, с. 85].

Раванди таҳлилҳо нишон дод, ки гуфтаҳои забоншиноси болозикр то кадом дараҷа дуруст аст, дар мисолҳои зерин шоҳид гаштан, қобили қабул аст:

Дар байни мардуми ин деҳи на он қадар калон, шахсони ҳушёру мутобиқи маълумоти тиб саломате ҳастанд, ки дар зиндагӣ бо рафтору кирдори намунавиашон ангуштнамои мардуманд [16, с. 5].

Among the people of this village, according medical information, there are also healthy people, who with their good behavior are rare exception [16, с. 5].

Дар ин ҷумлаҳо гувоҳи он шуда метавонем, ки калимаҳои “на он қадар калон” партофта шудааст, ки ин ба маънои дастурии ҷумла зараре нарасонидааст. Ҳамчунин ба ҷойи калимаи “ҳушёр” калимаи “саломатӣ” истифода шудааст.

Таҳвили дигаре, ки тарҷумон дар раванди тарҷума сарукор мегирад, ин таҳвили луғавӣ – дастурӣ ба ҳисоб меравад. Забоншиноси маъруф Е.М. Каргина дар китобаш оиди ин матлаб фикру ақидаҳои худро баён кардааст. Ӯ мегӯяд, ки зери унвони таҳвили луғавӣ – дастурӣ бо маънии томаш тамоми ивазшавии сохтори дастурӣ ва иловакуниҳои луғавӣ фаҳмида мешавад. Дар муқоиса бо таҳвили наҳвӣ, таҳвили луғавӣ – дастурӣ ба матни тарҷумашаванда таъсири амиқ расонида, ивазшавии воҳидҳои луғавӣ ва дастурӣ, дастурӣ ва луғавӣ ба назар мерасад, ба монанди: ивази калима ба ибора ва ё ҷумла; ибора ва ҷумла ба воҳидҳои луғавӣ; дуруст бурда расонидани маънии морфемаҳо (пешванд ва пасванд) – воҳидҳои луғавӣ; ивази воҳидҳои луғавӣ ба морфемаҳо ва ғайраҳо мебошанд. Дар мисоли зерин шоҳиди таҳвилҳои болозикр шудан имконпазир аст:

Майсара духтари нағз, мо дугона [16, с. 28].

Maisara is a good girl. She is my friend [16, с. 28].

Дар ин ҷумла маълум мешавад, ки ибораи “духтари нағз” дар забони англисӣ ба ҷумла табдил шудааст.

Бо мақсади дар як қолаби муайян нишон додани тамоми намудҳои таҳвилҳои дар болозикргардида ва дигаргуниҳое, ки дар раванди тарҷума ба амал меоянд, ба чор намуди асосӣ тақсим кардан имконпазир аст:

1. Ҷойивазкунӣ – тағйирот ва ё ҷойивазкунии элементҳо ва воҳидҳои забонӣ бо муқоиса бо забони аслии тарҷумашаванда дар раванди тарҷума мебошад. Элементҳое, ки дар раванди тарҷума ҷойи худро иваз мекунанд, одатан калимаҳо, ибораҳо, қисме аз ҷумлаҳои мураккаб ва ғайраҳо мебошанд. Ин намуд дигаргуние, ки дар раванди тарҷума рух медиҳад, айнан дар забони тоҷикӣ ва англисӣ назаррас аст. Зеро ҷойгиршавии калимаҳо дар дохили

ҷумлаи забони тоҷикӣ аз англисӣ фарқ карда, феъл дар охир меояд. Дар забони англисӣ бошад, феъл баъди мубтадо меояд. Масалан:

Маҷбур будам бо гурги дарранда ошноӣ кунам. Охир ту ягон кори худоиро бе гирифтани пора намекардӣ [16, с. 166].

I had forced to make friend with bloodthirsty wolf. You didn’t solve any single issue without bribe [16, с. 166].

Дар ҷумлаҳои болозикр феъли забони тоҷикӣ дар охири ҷумла мавқеъ мегирад. Феъли забони англисӣ баъди мубтадо ҷой мегирад.

2. Ивазшавандаҳо – яке аз таҳвилҳои паҳншудатарин ва гуногуншакли таҳвил ба ҳисоб меравад. Дар раванди тарҷума ивазшавӣ ба ивазшавиҳои шакли калима; ивази ҳиссаҳои нутқ; ивази аъзоҳои ҷумла; ивази ҷумлаи сода ба мураккаб ва мураккаб ба сода, сараъзо ба пайрав ва пайрав ба сараъзо ва ғайраҳо мебошад.

Афсар дари хонаи дарунро мекушояд. Зани нимбараҳнае вайро раис гумон карда, табассум кард, вале ҳамон замон “вой” гуфту рӯй пинҳон кард ва аз тарсу ҳаяҷон ларзида, пушт ба дар гардонд [16, с. 165].

Afsar opened the door of the inner room. Half-dressed woman assumed him Chairman and smiled widely to him and at once screamed. “Oh” closed her face and frightened turned from him [16, с. 165].

Дар ҷумлаи мазкур ҷумлаи таркибии забони тоҷикӣ ба ҷумлаи мураккаби забони англисӣ иваз карда шудааст.

3. Иловакунӣ: Ин намуди таҳвил ба иловакунии калимаҳои мувофиқ дар раванди тарҷума мебошад. Дар раванди тарҷумаи матн аз забони тоҷикӣ ва англисӣ иловакуниҳои зиёде ба назар мерасад. Масалан:

Деҳа. Бригадири бемор барги ангурҳоро тоза мекунад [16, с. 160].

It is the village. The sick Foreman prunes vine tree in his yard [16, с. 160].

Дар ин ҷумла дар забони тоҷикӣ калимаи “деҳа” бо як калима тасвири худро ёфтааст. Вале дар забони англисӣ он бо иловаи ҷонишин ва феъл ифода карда шудааст.

4. Партофташавӣ – зуҳуротест муқобил ба иловакунӣ. Дар раванди тарҷума партофташавӣ, асосан, ба калимае, ки аз ҷиҳати семантикӣ ноқис аст, вобаста аст, зеро маънии ифодашаванда бе он низ комил буда метавонад. Масалан:

Ҷавони олуфтае ба ӯ гап мепартояд, вале Ширин аҳаммият намедиҳад.

A young dandy begins to speak with her. She doesn’t pay attention [16, с. 163].

Дар ин ҷумлаҳо раванди партофташавӣ бо партофтани пайвандаки пайвасткунандаи хилофии “вале” рух додааст, ки дар ҳақиқат мисли гуфтаҳои боло ба сифат ва маънии ҷумлаи тарҷумашуда ягон зарараре надорад.

Ҳамин тавр, таҳлили масъалаҳои мақолаи мазкур нишон дод, ки таҳвили дастурӣ дар соҳаи тарҷума яке аз ҷузъҳои муҳимми раванди тарҷума ба ҳисоб меравад. Тарҷумон бояд на танҳо маъниро дарк кунад, балки боварӣ ҳосил кунад, ки сохтор ва дастури ҳар ду забон дуруст истифода бурда шавад. Таҳвили дастурӣ метавонад муаммоҳоеро ба миён орад, ки бо роҳи омӯзиш ва истифодаи назарияҳои дастурӣ ва амалии ду забон, метавон онҳоро ҳал кард. Ҳангоми тарҷума, муҳим аст, ки дурустии тартиби дастурии ду забон ба назар гирифта шавад.

Интиқоли услубии муаллиф ҳатто бо ёрии ҷойивазкуниҳои мураккаби тарҷума дар назди тарҷумон вазифаи на он қадар кам мегузорад. Ҳар як тарҷумон ин вазифаро ба таври мувофиқи худ, бо дараҷаҳои муваффақ, тавассути кӯшишҳои гуногун ба дараҷаи олии тарҷума расида, ки аз ҳама машҳуртарини онҳо иловакунӣ ва партофтан аст, иҷро мекунанд.

Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи қонуну қоидаҳои дастурӣ аз ҳамдигар фарқияти калон доранд. Таҳвили дастурӣ дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ, ки ҳамчун объекти таҳқиқот қарор доранд, нақши созандаро бозӣ мекунад. Бо вуҷуди ин мушкилоти тарҷума дар интихоби калимаҳои мувофиқ, ки дар худ таҳвили луғавӣ – дастурӣ, бо гузашти воҳидҳои луғавӣ ба дастурӣ ва ё баръаски мебошад. Масъалаҳои дастурӣ дар раванди тарҷума дар тағйирдиҳии воҳидҳои дастурӣ (сарфӣ дар асоси қолаби калима) ва воҳидҳои сохтории дастурӣ (тағйирдиҳии наҳвӣ дар асоси ибора ва ҷумла) дида мешавад. Вижагиҳои дастурии забон аз як қатор воҳидҳои забон таркиб ёфтааст, дар раванди тарҷума чунин воҳидҳо мушкилоти тарҷума рӯ ба рӯ мешаванд: калима, ибора, ҷумла, тартиби элементҳои забонӣ, маънии дастурии шакли ҷумла, қолаб ва маънии матн ва ғайраҳо.

Бо ёрии таҳвили дастурӣ, чунон ки маводди омӯхташуда дарак медиҳад, тарҷумон ба дараҷаи олии муошират ноил шуда, маънии матнро дуруст ва бидуни иштибоҳ баён мекунад.

Пажӯҳиши вижагиҳои татбиқи таҳвилҳои дастурӣ вобаста ба тарҷумаи сифати феълӣ ва феъли ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз аҳаммияти назариявӣ бархурдор аст, ки вазифаҳои таҳқиқотии минбаъдаи муаллиф маҳсуб меёбад.

Адабиёт

1. *Абдуллоева, М. М. Лексико-грамматические и стилистические особенности заголовков в таджикской и английской прессе: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / М. М. Абдуллоева. – Душанбе, 2022. – 199 с.*
2. *Бархударов, Л.С, Штеллинг, Д.А. Грамматика английского языка. – Москва: Высш. шк., 1973. – 423 с.*
3. *Иванова, И. П., Бурлакова, В.В. Почепцов, Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник. - М.: Высш. школа, 1981. - 285 с.*
4. *Каргина, Е.М. К18 Теория перевода. Ч. 2. Основы методологии и техники перевода: учеб. пособие по немецкому языку / Е.М. Каргина. – Пенза: ПГУАС, 2014. – 166 с.*
5. *Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. -Душанбе, 2011. - 245 с.*
6. *Комиссаров, В.Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. - М. Прогресс, 2010. - 253с.*
7. *Латышев, Л.К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения) [Текст] / Л.К. Латышев. – М.: Международные отношения, 1981. 32. Латышев Л.К. Технология перевода [Текст] / Л.К. Латышев. – М., 2001. – 247 с.*
8. *Мамадназаров, А. Хусусияти имло дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / А. Мамадназаров. - Душанбе: Андалеб, 2016. - 146 с.*
9. *Маҷидов, Х. Усулҳои сермаъношавии калимаҳо / Х. Маҷидов // Маърифат, 1998. - № 1-2. - С. 10-13.*
10. *Мирзоева, М. Ч. Баъзе нуқсонҳои тарҷума дар матбуот / М. Ч. Мирзоева // Оинаи забон: - Душанбе, 2003. - С. 41-45.*
11. *Муҳаммадҷонзода, О.О., Зарипов, Қ.А. Мушкилоти тарҷумаи воҳидҳои лексикӣ ва фразеологӣ аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ / О.О. Муҳаммадзода, Қ.А. Зарипов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2023. – №1(102). – С. 7–16.*
12. *Подгайская, И.М. Лексическое и грамматическое проблемы перевода: учебное пособие/ Авт.-сост. – Донецк: ДонНУ, 2029. – 149 с.*
13. *Смирнитский, А. И. Морфология английского языка. - М., 1959. – 440 с.*
14. *Холов, Х. Р. История и проблемы перевода лирических стихотворений и прозы А.С. Пушкина на таджикский и персидский языки. - 291с*
15. *Blokh. M.Y., A Course in Theoretical English Grammar. - M.,1983, p.104.*
16. *Ҷумъа Қудус, Муҳаммадраҳими К: Ширин (қисса). – Душанбе: Адиб, 2006. – 176 с.*
17. *Charles Dickens., David Copperfield, Published in Bradbury and Evans, England, 624 p.*

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ДАСТУРИИ ТАРҶУМА

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи вижагиҳои дастурии тарҷума дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Ҳадафи асосии мақола муайян кардани омилҳои муҳим, ки дар раванди тарҷума таъсир мерасонанд ва монеаҳо ба вуҷуд меоранд, мебошад. Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи қонуну қоидаҳои дастурӣ аз ҳамдигар фарқияти калон доранд. Таҳвили дастурӣ дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ, ки ҳамчун объекти таҳқиқот қарор доранд, нақши созанада дорад. Бо вуҷуди ин проблемаи тарҷума дар интихоби калимаҳои мувофиқ, ки дар худ таҳвили луғавӣ – дастурӣ, бо гузашти воҳидҳои луғавӣ ба дастурӣ ва ё баръаски он мебошад. Фарқияти дастурии тартиби калимаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нуқтаи назари тарҷума аз рӯйи ду категорияи проблемаҳои тарҷума муайян карда мешаванд. Проблемаҳои дастурӣ дар раванди тарҷума дар тағйирдиҳии воҳидҳои дастурӣ (сарфӣ - дар асоси қолаби калима) ва воҳидҳои сохтории дастурӣ (тағйирдиҳии наҳвӣ - дар асоси ибора ва ҷумла) дида мешавад.

Калидвожаҳо: вижагӣ, дастурӣ, луғавӣ, услубӣ, сарф, наҳв, таҳвил, ибора, ҷумла, таркибҳои фразеологӣ.

О НЕКОТОРЫХ ГРАММАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕВОДА

В статье рассматриваются грамматические особенности перевода в таджикском и английскийском языках. Цель исследования заключается в выявлении ключевых факторов, оказывающих влияние на процесс перевода и создающих определённые трудности. Таджикский и английский языки существенно различаются по своим грамматическим системам. Грамматический анализ перевода играет важную роль, поскольку именно он формирует смысл и выступает объектом исследования. Несмотря на значимость лексического выбора, анализ грамматики имеет не менее важное значение, так как затрагивает структуру языка, правила построения предложений и их взаимодействие. Различия в грамматике таджикского и английского языков в аспекте перевода условно подразделяются на две категории. Проблемы перевода проявляются в изменениях

грамматических единиц (синтаксический - связанных с построением словосочетаний и предложений, структурных - связанных с изменением порядка слов и членов предложения).

Ключевые слова: особенности, грамматический, лексический, стилистический, морфология, синтаксис, трансформация, выражение, предложение, фразеологические сочетания.

ON THE SPECIFIC GRAMMATICAL FEATURES OF THE TRANSLATION PROCESS

This article deals with the grammatical features of translation between Tajik and English. The primary aim of the study is to identify the key linguistic factors that influence the process of translation and may cause specific challenges. Since Tajik and English differ considerably in their grammatical systems, a detailed grammatical analysis becomes essential for achieving accurate and meaningful translation. While lexical choice plays a significant role in the translation process, grammatical analysis is equally crucial as it involves the structural organization of language, the rules of sentence construction, and the syntactic relations within the text. The grammatical differences between Tajik and English in translation are categorized into two main groups as syntactic units (which concern the construction of phrases and sentences), and structural units (which relates to change in word order and sentence constituents).

Keywords: features, grammatical, lexical, stylistic, morphology, syntax, transformation, expression, sentence, phraseological combinations.

Дар бораи муаллиф
Амонӣ Меҳрубон Давронзода
Унвончӯйи кафедраи филологияи англис
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯч. Ф. Мухаммадиев, 17/6
E-mail: mehrubon.davronzoda@mail.ru

Об авторе
Амони Мехрубон Давронзода
Соискатель кафедры английской филологии
Таджикский международний университет
иностранных языков имени Сотима
Улугзода
734019, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6
E-mail: mehrubon.davronzoda@mail.ru

About the author
Amoni Mehrubon Davronzoda
Researcher at the Department of English
Philology
Tajik International University of Foreign
Languages named after Sotim Ulughzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev str, 17/6
E-mail: mehrubon.davronzoda@mail.ru

ТДУ 809.155.0+802.0

НАЗАРЕ БОЗ БА МАСЪАЛАИ ИСТИЛОҲ ВА ИСТИЛОҲШИНОСӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК

Даминзода М. З.
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ решаи хеле қадимӣ дошта, донишмандони тоҷик дар бахшҳои гуногуни соҳаҳои мухталиф истилоҳҳо офаридаанд. Аз ин раванди муҳимми рушди илм, яъне таърихи ташаккули истилоҳоти илмии тоҷикӣ, донишманди истилоҳшиноси тоҷик М. Ҳ. Султон маълумоти фаровон ва диқиқ дода, бар он назар аст, ки: “Фароянди ташаккули истилоҳоти илмии тоҷикӣ, ки аз қаъри асрҳо ибтидо мегирад, дар осори қадимтарин ба ин забон беҳтар ба мушоҳида мерасад. Таълифу тадвини бархе аз ин осор, ки аз дастбурди айём тасодуф дар омон монда, ба дасти мо расидаанд, тақрибан ба нимаи дувуми садаи чоруми ҳиҷрӣ (асри Х-и милодӣ) мутобиқ меояд” [9, с. 13].

Аммо таҳқиқу баррасии он дар забоншиносии тоҷик танҳо аз ибтидои асри ХХ оғоз мегардад. Донишманди дигари истилоҳшиноси тоҷик С. Назарзода ҳамин маъноро ба қалам дода, зикр мекунад: “Аммо истилоҳсозӣ ба мафҳуму маънои имрӯзӣ ва таҳқиқу баррасии проблемаҳои онҳо раҳоварди асри бист ва пешрафтҳои илми забоншиносии ҷаҳонӣ аст, ки пас аз Инқилоби Октябр дар забоншиносии нави тоҷик падид омад. Дар ин солҳо миқдори зиёди луғот ва истилоҳоти нави илмӣ-техникӣ ва иҷтимоиву сиёсӣ пайдо шуда буд, ки онҳо бояд ҷойи худро дар забон пайдо мекарданд” [13, с. 43].

Аз андешаи ин донишмандон, равшан маълум мегардад, ки истилоҳсозӣ дар забоншиносии тоҷик таърихи бесобиқа дошта, дар ин забон истилоҳоти зиёде сохта шудаанд, ки таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз ҳисоби онҳо ғанӣ гардидааст.

Аммо мо дар ин ҷо ба масъалаи таърихи ташаккули истилоҳот даст назада, танҳо доир ба мавқеи истилоҳот ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик дар асрҳои ХХ – ХХI ва назари забоншиносони тоҷик ба истилоҳ, истилоҳсозӣ, истилоҳнигорӣ ва муқоисаи истилоҳҳо бо забонҳои дигар маълумот хоҳем дод.

Мусаллам аст, ки забоншиносии тоҷик пас аз Инқилоби Октябр, ки дар таърих бо ҳамин ном боқӣ мондааст, равнақи дигар гирифта, бисёре аз соҳаҳо ва бахшҳои забоншиносӣ рушд меёбанд. Аз ҷумла, бахши истилоҳшиносӣ, ки муҳимтарин бахш маҳсуб меёфт, хеле инкишоф меёбад. Зеро дар ибтидои асри ХХ, ки дар ҳаёти сиёсиву иҷтимоии мардуми тоҷик дигаргунии куллӣ ба вуҷуд омад, вобаста ба талаботи ҳамон давр марҳила ба марҳила ба забони тоҷикӣ сели истилоҳот ворид мешуданд. Қабули ин истилоҳот дар забон душвор мегардид, зеро ба андешаи С. Назарзода: “... ин ришта... дар ин давра на омодагии луғавӣ дошт ва на заминаи назариву амалии ҳозир, ки ин сели хурӯшонро таҳаммул ва ё дар дохили худ онро ҳал кунад. Марказе ҳам мавҷуд набуд, ки чунин фаъолиятро созмон диҳад” [13, с.43].

Шоистаи таъкид аст, ки доир ба талошҳо ва кӯшишҳои забоншиносону дигар муҳаққиқони тоҷик дар солҳои 20-30-юми асри ХХ ҷиҳати истилоҳсозӣ ва ба як маҷро даровардани бахши истилоҳшиносӣ забоншиноси тоҷик С. Назарзода дар асари бунёдии худ “Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо” (2014) ба таври хеле муфассал маълумот додааст, ки такрори он назарҳоро дигар воҷиб намешуморем [13, с. 42-55].

Дар ин ҷо мехоҳем маълумот доир ба истилоҳ ва масъалаҳои назариявии он дар нахустин асарҳои илмӣ ва китобҳои таълимии тоҷик манзур намоем.

Асари “Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик”-и Қ. Тоҳирова (1967) аз аввалин китобҳоест, ки ба таҳқиқу баррасии лексикаи забони тоҷикӣ бахшида шуда, дар он масъалаи истилоҳ таҳти унвони “Калимаю терминҳои касбӣ” бори аввал мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Мусаллам аст, ки то таълифи ин асар дар забоншиносии тоҷик ба гуфти муаллифи асар “мутассифона, ин қисми муҳимми забони адабии ҳозираи тоҷик, яъне лексикаи он, ҳанӯз ба дараҷаи кофӣ тадқиқ нашудааст ва оид ба масъалаҳои алоҳидаи он ягон асари илмии ба назар намоён ба вуҷуд наомадааст” [17, с. 3]. Аз ҷумла, доир ба истилоҳшиносӣ низ ҳарчанд аҳёнан мақолаҳои илмӣ ба тасвиб расидаанд, аммо асари бунёдие таълиф нагардида буд. Дар ин асар низ муҳаққиқ ба таври хеле фишурда доир ба истилоҳ маълумот медиҳад. Таърифи истилоҳро муаллиф дар поварақи китоб овардааст, ки

чунин мебошад: “Термин калимаест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳа (фан, техника, санъат хоҷагии қишлоқ ва м. инҳо)-ро ифода мекунад. Маҷмуи терминҳои ин ё он соҳа терминология ном дорад” [17, с. 38]. Аз таърифи баёншуда маълум мегардад, ки муҳаққиқ ҳанӯз дар шакли ибора низ омадани истилоҳро шубҳа намуда, онро танҳо калимае шарҳ додааст. Аммо “ифода намудани ягон мафҳум”-ро бар пояи андешаҳои забоншиносон хеле хуб баён намудааст. Андешаи бисёр ҷолибе, ки муҳаққиқ пешниҳод кардааст, диққати моро ба худ ҷалб намуд. Он андеша ин аст: “Терминҳои илмӣ-техникӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ, забоншиносӣ, философӣ, геологӣ, химиявӣ, спортӣ ва амсоли инҳо барои бисёр забонҳо як хел ва умумианд” [17, с. 38]. Ин андеша ҳанӯз барвақт миёни забоншиносони рус мавриди баррасӣ қарор гирифта буд, ки бархе аз онҳо ҷонибдор ва бархе муқобил буданд. Чунони, муҳаққиқион Д. С. Лотте, В. П. Даниленко, С. В. Гринев, А. А. Реформатский, Ю. В. Стесенко тарафдори умумӣ будани истилоҳот мебошанд. Ба андешаи Д.С. Лотте азбаски илм ва техника дар ҷаҳон умумӣ мебошанд, бинобар ин истилоҳоти илмӣ-техникӣ низ хислати байналмилалӣ дошта, бояд ба шакли умумӣ ва барои бисёр забонҳо фаҳмо истифода шаванд. В. П. Даниленко ва С. В. Гринев таъкид мекунад, аксари истилоҳҳои техникӣ ва илмӣ (дар соҳаҳои физика, химия, тиб, техника ва технологияи иттилоотӣ), инчунин иқтисодиёт ва сиёсат аз тариқи вомвожаҳо ба забонҳо ворид мешаванд ва мазмуни яксон дошта, байналмилалӣ шудаанд. А. А. Реформатский низ таъкид мекунад, ки азбаски дар илм ва техника ба ҳама забонҳо барои ифодаи мафҳумҳои ҳамсон истилоҳҳои ягона зарур мешавад, бинобар ин истилоҳҳо майл ба умумишавӣ доранд. Ю. В. Стесенко хусусияти байналмилаӣ доштани истилоҳҳотро дар хусусиятҳои ғайримиллӣ доштани онҳо мебинад.

Аммо забоншиносони дигар, аз қабили Р. А. Будагов, Ю. С. Степанов, Т. Л. Канделаки, Л. В. Шерба ин ақидаро намепазиранд ва тарафдори миллӣ будани истилоҳот мебошанд. Чунончи, Р. А. Будагов таъкид мекунад, ки истилоҳ дар баробари ба маъно вобаста будан, инчунин ба контексти фарҳангӣ ва миллӣ низ пойбанд буда, дар заминаи тарзи тафаккур, фарҳанг, таърих, қонунгузорӣ, ва забони миллӣ шакл гирифтаанд. Аз ин рӯ, на ҳама истилоҳҳо метавонанд хусусияти универсалӣ дошта бошанд. Ба ҳамин монанд, Ю. С. Степанов ва Т. Л. Канделаки низ бар он андешаанд, ки “истилоҳро на ҳамчун воҳиди холии маъноӣ, балки ҳамчун воҳиди фарҳангию маънавӣ” бояд шинохт. Ҳам мафҳумҳо ва ҳам истилоҳ ба забон вобастаанд, аз ин рӯ, ин хусусият умумӣ будани онҳоро маҳдуд мекунад. Онҳо тарҷумаи истилоҳотро ба нафъи забони миллӣ медонанд. Л. В. Шерба истилоҳро ҳамчун рамзи дақиқ ва маҳдуди забон меҳисобад ва таъкид мекунад, ки он аз нигоҳи низоми фаҳмиш ва фарҳанг бояд таҳлил шавад, на ҳамчун воҳиди ҷаҳонӣ.

Муҳаққиқи дигар В. Н. Лопатин дар ин маврид андешаи дигар дорад. Ӯ таъкид мекунад, ки як бахши истилоҳот метавонанд байналмилалӣ ва умумӣ бошанд, вале бахши дигари истилоҳҳо маҳдуд ба фарҳанг ва забонанд. Яъне, на ҳамаи истилоҳҳо байналмилалианд ва на ҳамаи истилоҳҳо метавонанд миллӣ шаванд. Мо ҷонибдори ҳамин андеша буда, бар он назарем, ки истилоҳҳои байналмилалӣ ҳам бояд бар асоси меъёрҳои истилоҳсозии забон қабул шаванд. Яъне, агар бар асоси қоидаҳои калимасозӣ ва муодилпазирӣ мувофиқат накарданд, аққалан ба меъёрҳои фонетикии забон бояд мутобиқат шаванд.

Солҳои 60-70-уми асри XX нахустин рисолаҳои илмӣ доир ба истилоҳҳои соҳаҳои гуногун таҳия гардида, ҳимоя мешаванд. Чунончи, соли 1967 Л. Ш. Раҷабов дар мавзуи “Меъёрҳои асосии истилоҳоти химиявӣ дар забони тоҷикӣ” рисолаи номзадӣ дифоъ мекунад [16]. Дар рисолаи мазкур муҳаққиқ асосан доир ба меъёрҳои истилоҳсозии соҳаи химия дар китобҳои дарсӣ таҳқиқот анҷом додааст. Баъдан, рисолаҳои илмии худро Х. У. Уралов соли 1974 таҳти унвони “Истилоҳоти техникӣ дар забонҳои дарӣ ва тоҷикӣ (пажӯҳиши муқоисавӣ)” ва Н. Ш. Абуллоев соли 1978 бо номи “Истилоҳоти астрономӣ ва комологии тоҷикӣ” дифоъ мекунанд. Ин ду рисолаҳои илмӣ ва рисолаҳои баъдӣ, ки то соли 1991 ҳимоя шудаанд, бар асоси “Принсипҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ”, ки соли 1971 аз тарафи Комитети терминологии АФ РСС Тоҷикистон тасдиқ шудааст, навишта шудаанд. Дар ин ҳуҷҷати расмӣ низ оварда шудааст, ки он: “... барои шуъбаҳои соҳавии Комитети терминологӣ, тартибдиҳандагони луғатҳои терминологӣ, мутарҷимон, коркунони нашриёт ва муаллимон дустуруламал мебошад” [8, с. 2].

Дар китоби дарсие, ки соли 1973 бо номи «Забони адабии ҳозираи тоҷик» чоп мешавад, мафҳуми “истилоҳ (терминология)” ба донишҷӯён шарҳ дода шуда, таърифи он бар асоси асарҳои илмию таълимии забоншиносони тоҷик оварда мешавад, ки чунин аст: «Термин (аз terminus-и лотинӣ – ҳад, ҳудуд) калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм,

техника, маданият ва ё истеҳсолотро ифода менамояд... Термин дар соҳаи худ фақат як маънои муайянро ифода менамояд. Якмаъноӣ (моносемия) хусусияти асосии термин мебошад. Хусусияти сермаъноӣ (полисемия) барои терминҳо хос нест...» [5, с. 63]. Дар ин ҷо низ дар такя бар андешаҳои забоншиносони рус истилоҳ шарҳ дода шуда, ҳамон хусусиятҳои "мафҳуми муайяни ягон соҳаро ифода намудан, якмаъно будан, хусусияти сермаъноӣ хоси он набудан" дарҷ мешаванд.

Соли 1977 китоби "Муқаддимаи забоншиносӣ"-и Н. Бозидов аз чоп мебарояд, ки дар забоншиносии тоҷик як иқдоми нав маҳсуб мешуд. Дар ин китоб муаллифи он ба таври умумӣ доир ба истилоҳ дар зермавзуе бо номи "Терминология" ба донишҷӯён ва муҳаққиқони ихтисоси филологӣ маълумот медиҳад. Тибқи иттилои муаллиф: "Терминҳо калимаҳои соҳагӣ ва якмаъноӣ буда, бе тобишҳои гуногун мафҳум ва номи аниқи чизҳоеро ифода мекунанд, ки барои илм, техника ва сиёсат зарур мебошанд. Онҳо калимаҳои махсуси аз рӯйи таъиноти худ маҳдудмаъноанд." [2, с.29]. Муҳаққиқ дар ин ҷо дар такя бар андешаи забоншиносони рус А.А. Реформатский, А.О. Чикобава, Л. А. Булаховский, Р. А. Будагов, Э. Б. Агаян, Б. Н. Головин, И. П. Мучник, В. А. Малаховский ва муҳаққиқони тоҷик М. Муҳаммадиев ва Қ. Тоҳирова андешаҳои худро перомуни истилоҳ пешниҳод намудааст. Ӯ низ чун муҳаққиқони пешин, доир ба хусусиятҳои истилоҳ маълумот медиҳад. Пеш аз ҳама, истилоҳро танҳо калима маънидод намуда, таъкид мекунанд, ки он (яъне калима) метавонад дар забон хусусияти сермаъноӣ дошта бошад ва дар таркиби "терминология и хусусиятро аз даст дода, ба калимаи якмаъноӣ мубаддал шавад". Аз рӯйи ин андеша, гӯё ҳамаи калимаҳо дар забон бо аз даст додани хусусияти серманоӣ ва касб намудани хусияти якмаъноӣ, истилоҳ шаванд, ки албатта бо он наметавон мувофиқ буд. Андешаи дигар ин, ки "як истилоҳ метавонад ба чандин терминологияи ягон забон мансуб бошад." Дар банди мисол калимаҳои "реаксия, ассимилятсия, нутқ" баён магарданд, ки онҳо ба соҳаҳои гуногун (*рексия* (дар химия, физиология, сиёсат), *ассимилятсия* (дар этнография, фонетика), *нутқ* (дар забоншиносӣ, психология, физиология, тиб) мансубанд. Бинобар ин, муҳаққиқ шояд зери мафҳуми "забон" мафҳуми "соҳа" ("ба чандин терминологияи ягон соҳа)" мансуб буданро дар назар дошта бошад. Ҳамчунин, муҳаққиқ аз сермаъноӣ ва тобишҳои экспрессивӣ маҳрум будани истилоҳот таъкид мекунад. Аз хусусияти байналмилалӣ доштани истилоҳ низ қайд карда, бар он андеша аст, ки "аксарияти истилоҳот барои одамони гуногунмиллат ва гуногунзабон умумӣ мебошанд." [2, с. 30]. Муаллифи китоб доир ба роҳҳои ба забони тоҷикӣ ворид шудани истилоҳҳо зикр намуда, ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии онҳоро низ гуфта мегузарад. Аз ҷумла, аз ҳисоби истилоҳот ғанӣ гардидани таркиби забонро тарафи мусбӣ таъкид намуда, аммо ба вуҷуд омадани омонимҳо ва фарқи онҳо аз маъноҳои маҷозӣ, киноявӣ ва истиоравиро душворӣ кор дар забон медонад.

Дар китоби дарсии "Забони адабии ҳозираи тоҷик" (1982) барои мактабҳои олӣ муаллифон доир ба истилоҳ мавзуи алоҳида таҳти унвони "Термин ва терминология" бахшидаанд. Пеш аз ҳама, муаллифон таърифи истилоҳро ба таври зерин баён намудаанд: "Термин (аз terminus-и лотинӣ – ҳад, ҳудуд) калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, техника, маданият ва ё истеҳсолотро ифода менамояд" [6, с. 56]. Таърифи мазкур ҳамон андешаест, ки забоншиносони рус баён намудаанд. Дар китоби мазкур муаллифон ба як маънои муайян ифода шудани истилоҳ ишора намуда, таъкид менамоянд, ки якмаъноӣ (моносемия) муҳимтарин аломати термин маҳсуб меёбад. Аммо баъзе хусусиятҳои истилоҳро дар назар гирифта, бар он назаранд, ки дар истилоҳ ҳодисаҳои дигар низ ба назар мерасанд. Чунончи, як калима, агар барои як соҳаи муайян вазифаи истилоҳиро иҷро намояд, он метавонад барои дигар соҳаи илм ҳам истиоҳ бошад. Ё ин ки ҳамон як калима танҳо дар маънои ҷудогонаи соҳавии худ, агар истилоҳ бошад, дар мавриди дигар он ҳамчун калимаи муқаррарии забон истифода шавад. Масалан: зарф – 1. Анҷом барои нигоҳ доштани чизе, 2) фосилаи вақту замон, 3) термини грамматикӣ [5, с. 56]. Чунин навъи истилоҳҳоро муаллифони китоби мазкур "калима-термин" номидаанд. Калима-термин гуфта, истилоҳҳоеро дар назар доранд, ки берун аз матн ҳам маънои истилоҳии онҳо ҳифз мешавад, аммо баръакс калимаҳое мавҷуданд, ки танҳо дар матн онҳо маънои истилоҳӣ дода метавонанд. Муаллифони китоб андеша доранд, ки истилоҳҳо дар сурате, вазифаи истилоҳии худро иҷро карда метавонанд, агар предмету мафҳумҳои соҳаҳои ҷудогонаро аниқ, дақиқ, равшан ва илмӣ ифода намоянд. Муҳаққиқон дар ин ҷо алоқамандии байни истилоҳ ва мафҳумро равшан нишон додаанд. Ҳамин тавр, онҳо ба хулосае омадаанд, ки истилоҳот дар забон лексикаи махсусеро ташкил менамоянд, ки метавонад аз лексикаи касбу ҳунар фарқ кунанд. Лексикаи касбу ҳунар хоси забони намояндагони ягона соҳаи ҷудогона буда,

метавонанд барои ташкили истилоҳҳои соҳавӣ замина гузоранд. Вале то замоне ки аз ин доира набаромадаанд, чунин калимаҳо наметавонанд истилоҳ бошанд, зеро онҳо маънои қатъӣ ва равшану муайян надоранд. Муаллифони китоб таъкид мекунанд, ки истилоҳҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: оммафаҳм ва махсуси маҳдуд. Истилоҳҳои оммафаҳм барои шахсони ғайримутахассис фаҳмоянд, аммо истилоҳҳои махсуси маҳдуд, танҳо барои мутахассиси ин ё он соҳа фаҳмову муайян аст. Аз шарҳу тафсирҳои муаллифони китоб маълум мегардад, ки бисёр масъалаҳои назариявию амалии истилоҳот пӯшидаву норавшан мондаанд. Аз ҷумла, хусусиятҳои хоси истилоҳот шарҳ дода нашудаанд.

Дар китоби дагари таълимии “Лексикаи забони адабиии тоҷик” (1997), ки аз ҷониби муҳаққиқиони тоҷик М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмуҳаммадов таълиф шудааст, мафҳуми “истилоҳ”-ро чунин тафсир мекунанд: “Истилоҳ (термин аз лотинии terminus – ҳад, ҳудуд) калима ё ибораест, ки мафҳуми ба илм, истеҳсолот, санъат ва соҳаҳои дигари ҳаёт мансуббударо бо маънои ягона ифода менамояд” [11, с. 125]. Дар ин китоб муаллифон вижагиҳои хоси истилоҳро шарҳ дода, 8 хусусияти онро, ки боиси фарқи он аз калимаҳои муқарарии забон мегардад, номбар кардаанд, ки иборатанд аз:

- *умумиистеъмол набудан;*
- *якмаъно будан;*
- *хусусияти образнокӣ ва эмотсионалӣ надоштан;*
- *бо як калима ифода ёфтани як мафҳум;*
- *ба як соҳа мансуб будан;*
- *тарҷуманопазир будан;*
- *хусусияти калимасозӣ надоштан;*
- *муродиф қабул накардан [11, с. 125].*

Яке аз хусусиятҳои истилоҳ, ки муаллифони китоб ба он таваҷҷуҳ додаанд, тарҷумаи истилоҳот мебошад: “Истилоҳҳо аксар тарҷума намешаванд, балки бо калимаҳо, ибора ва ҷумлаҳои дигар маънои онҳо эзоҳ карда мешавад” [11, с. 125]. Ба андешаи муаллифон “аксари истилоҳҳо” тарҷуманашавандаанд. Албатта, на ҳамаи истилоҳҳо тарҷума мешаванд, аммо онҳо аксариятро ташкил намекунанд. Аз ин рӯ, дар ин масъала, ки “аксари истилоҳҳо тарҷума намешаванд”, бо муаллифон розӣ шуда наметавонем. Чунки аксари истилоҳҳоро бар асоси қоидаҳои истилоҳсозӣ, аз ҷумла бо роҳи тарҷумаи маъноӣ ё тарҷумаи таҳтуллафзӣ (калка) метавон тарҷума кард ва ё муодили онро дар забон дарёфт намуд. Чунончи, муаллифони китоб истилоҳи “лексика”-ро мисол овардаанд, ки он гӯё дар забони тоҷикӣ тарҷума намешавад. Аммо бо мурури давр ҷойи истилоҳи “лексика”-ро истилоҳи “вожагон” дар забони тоҷикӣ гирифта истодааст.

Ҳамчунин, бо андешаи муаллифони китоб доир ба “хусусияти калимасозӣ надоштани истилоҳ” низ наметавон розӣ шуд, зеро истилоҳ ҳам ҷузъе аз таркиби луғавии забон буда, бар асоси қоидаҳои дастурӣ ва фонетикии забон сохта мешаванд [11, с.127].

Хусусияти охир, ки муаллифони китоб зикр кардаанд, муродиф қабул накардани истилоҳ мебошад. Албатта, ба ин масъала забоншиносони зиёде диққат дода, бархе аз забоншинсон аз қабили Д. С. Лотте, В. П. Даниленко, С. В. Гринев, А. А. Реформатский бар он андеша буданд, ки дар марҳалаи ташаккул истилоҳ метавонад муродиф дошта бошад, вале баъдан бояд аз байни муродифҳо танҳо як истилоҳи асосӣ интихоб гардад. Чунончи, таъкид мекунад, ки “синонимия дар истилоҳот падидаи гузаро ва марбут ба марҳалаи ташаккул аст” [4, с. 34]. Ӯ ин падидаро ҳатто муфид шуморида, бар он андеша аст, ки чунин ҳолат ба муҳаққиқон имкон медиҳад, ки истилоҳи дуруст ва муносибро интихоб намоянд. С. В. Гринев бошад, муродифи истилоҳро дар мавриди вариантҳои фаннӣ, миллӣ ё сабкӣ имконпазир медонад.

Вале бархе аз забоншиносон, аз қабили Л. В. Шерба, Т. Л. Канделаки, Р. А. Будагов, Ю. С. Степанов қатъиян зидди муродиф доштани истилоҳ буданд. Л.В. Шерба ақида дошт, ки синонимия барои илм зараровар буда, боиси номуайянии мафҳумҳо мегардад. Аз ин рӯ, ӯ ҷонибдори дақиқ, якмаъно ва ба таври қатъӣ муайяншуда будани истилоҳ буд. Т. Л. Канделаки низ синонимҳоро дар истилоҳот номақбул шуморида, таъкид мекард, ки онҳо боиси нодуруст тафсир шудани истилоҳ ва нодуруст дарк намудани мафҳум мешаванд.

Аз ин рӯ, муаллифони китоби “Лексикаи забони адабиии тоҷик” –муҳаққиқон М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмуҳаммадов низ ҷонибдори “гурез аз синоним” доштани истилоҳ мебошанд. Мо доир ба ин масъала ақидаи забоншиносонеро, ки дар марҳилаи ташаккул мавҷудияти синонимро эътироф мекунанд, ҷонибдорӣ мекунем. Воқеан,

бархе аз истилоҳҳо дар марҳилаи рушди худ якбора бо гунаҳои худ ба вуҷуд меоянд, ки бо мурури вақт, истилоҳи асосӣ ҷойи худро дар забон устувор мекунад.

Нақши бисёр муҳим ва асосиро дар амалисозӣ ва ташаккули истилоҳот луғатҳои соҳавӣ ва дузабона мебозанд. Бинобар ин, аз замоне ки (яъне дар солҳои 20-30-юми асри XX) дар забоншиносии тоҷик масъалаи истилоҳ ва рӯйи кор овардани он мавриди назар қарор мегирад, ҳамзамон, масъалаи таҳияи луғатҳои соҳавӣ низ ба вуҷуд меояд. Махсусан, барои тарҷумаи китобҳои дарсӣ аз фанҳои илмию табиӣ, иҷтимоӣ ва ғайра луғатҳои соҳавии дузабона хеле зарур буданд. Чунончи, соли 1935 китоби дарсии В.Н. Верховский “Химия барои синфи 7” ба забони тоҷикӣ тарҷума мешавад ва минбаъд, ба ҳамин минвол дигар китобҳои дарсӣ тарҷума мешаванд. Нахустин луғатҳои соҳавӣ “Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти ҷуғрофӣ”-и Р. Неменова ва А. Китсис ва “Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти маъмурӣ-идоравӣ” мебошанд, ки соли 1934 чоп мешаванд. Ҳамин тавр, тибқи иттилои “Нишондодҳои библиографии адабиёт доир ба истилоҳоти забони тоҷикӣ (1930-1976)” то охири солҳои 50-уми асри XX чанд адад луғатномаҳо дар риштаҳои биология, риёзиёт, химия, физика, ҳарбӣ, кишоварзӣ чоп мешаванд [1]. Аз ҷумла, “Луғати терминологии русӣ-тоҷикӣ аз биология”-и Э. А. Фузайлов ва диг. (1941), “Луғати русӣ-тоҷикии терминология оид ба химия”-и А. Раҷабов, М. Ализода (1948), “Луғати русӣ-тоҷикии терминҳо ва номҳои географӣ”-и Х. Раҳматуллоев (1948), “Луғати русӣ-тоҷикии терминҳои физика”-и Ҳ. У. Содиқов (1948; 1960) ва ғайраро метавон ном бурд. Ин анъана давом ёфта, дар нимаи дуюми асри XX миқдори луғатномаҳои соҳавӣ бамаротиб афзун мегардад, ки онҳо дар ташаккули истилоҳот дар забони тоҷикӣ ва соҳаҳои гуногуни фаъолият саҳми хеле арзишманд мегузоранд.

Дар баробари таҳқиқоти бунёдии истилоҳот дар забони адабии мусоири тоҷикӣ, ки дар даврони Иттиҳоди Шуравӣ аз ҷониби забоншиносон Л. Ш. Раҷабов (1967), Х. У. Уралов (1974), Я. И. Калонтаров (1974), Н. Ш. Абдуллоев (1978), Т. Ҷӯраев (1985), Н. Шаропов (1988) ва баъзе назарҳои М. Шукуров (1985), Ш. Рустамов (1981) ва дигарон рӯйи кор омада буд, ҳамчунин дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон як қатор рисолаҳои илмии забоншиносон, аз қабили С. Сулаймонов (1997), С. Назарзода (2004), М. Б. Султонов (2003, 2008), Т. К. Ҷӯраев (2011), Т. С. Шокиров (2011), Ш. И. Ҳаитова (2014), П. Г Нуров (2017), Қ. Ш. Тураҳасанов (2022), А. Байзоев (2003), Т. Шарипов (2003), Б. Н. Ҳакимова (2008), А. Н. Шафоатов (2009), С. Абдулфайзов (2013), З. Ф. Абдуллоева (2017), Н. Н. Худоиева (2019) ва дигарон анҷом ёфтааст.

Забоншиноси тоҷик С. Назарзода бо таълифи асарҳои бунёдии худ: “Ташаккули истилоҳоти забони тоҷикӣ дар қарни XX” [14] ва “Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо” [13] ба истилоҳшиносии тоҷик такони ҷиддие дод. Муаллиф дар асарҳои мазкур, пеш аз ҳама, масъалаи назарияи истилоҳро мавзуи баҳси хеш қарор дода, назару андешаи муҳаққиқони забоншиносро доир ба усулҳои ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ, меъёрсозӣ ва принсипҳои гузиниши истилоҳот, усул ва қоидаҳои истилоҳсозии забони тоҷикӣ дар даврони шуравӣ ба риштаи таҳлил мекашад. Муҳаққиқ ҳамчунин, доир ба ташаккули истилоҳот дар даврони классикии рушди забони тоҷикӣ, усулҳои истилоҳофаринӣ дар он давраҳо, истилоҳоти забони тоҷикӣ дар давраи маорифпарварӣ ва шеваи интихоб ва корбурди истилоҳот дар ин давра маълумоти хеле ҷолибу равшан медиҳад. Доир ба масъалаи таърифи истилоҳ ва муайян намудани ҳудуди он, ки дар байни забоншиносони пешин домани андешаи он хеле фаррох густарда буд ва ҳар гуна таърифу қоидаҳо ба вуҷуд омада буданд, муҳаққиқи нуктасанҷ С. Назарзода анқидаи худро иброз намуда, 5 хусусияти истилоҳро ошкор месозад: “1. Истилоҳ, пеш аз ҳама, вожаест, ки дар сохтори истилоҳии як соҳаи муайян ба таври дақиқ ва қатъиву мушаххас як мафҳумро ифода мекунад. 2. Истилоҳ дар доираи соҳаи муайян бо ифодаи маънои мушаххаси худ ба ҳамин соҳаи муайян ва соҳаҳои вобастаи он бо якмаъноӣ вобастагии зич дорад. 3. Истилоҳ, дар баробари вижагии хос доштан, дар таркиби сохтори забонӣ мутобиқ бо қоидаҳои дастурӣ амал намуда, дар калимасозӣ ҳамчун воҳиди истилоҳӣ иштирок менамояд. 4. Истилоҳ ё воҳиди истилоҳӣ берун аз соҳаи муайян маънои истилоҳии худро аз даст дода, ба сифати калимаи маълум ва одии забон истифода мешавад. 5. Истилоҳ бештар аз як калимаи одӣ, сохта, мураккаб сохта шуда, ибораҳои истилоҳӣ ҳанӯз хусусияти томи як истилоҳро надоранд” [13, с. 41-42]. Аз андешаи муаҳаққиқ маълум мегардад, ки ӯ ҷонибдори он ақидаҳоест, ки истилоҳ дар доираи як соҳа як мафҳумро дақиқу мушаххас ифода намуда, метавонад бо соҳаҳои вобаста алоқамандӣ дошта бошад. Мутобиқи қоидаҳои дастурии ин ё он забон амалӣ намуда, ҳамчун воҳиди истилоҳӣ дар калимасозӣ иштирок мекунад. Хеле

муҳим он аст, ки проф. С. Назарзода ибораҳои истилоҳиро ҳамчун як истилоҳи мустақил ҳисоб намекунад ва назари ин донишманд он аст, ки истилоҳ аз як калима, ки метавонад аз назари сохтор сода, сохта ва мураккаб бошад, иборат аст. Сари ин андеша мо ҳам ҷонибдори ин муҳаққиқи нуктасанҷем. Аммо, баъзан истилоҳҳое мавҷуданд, ки онҳо аз забони дигар тарҷума шудаанд, ки наметавонанд бо як калима мафҳуми истилоҳро ифода намоянд. Дар ин ҳолат онҳо бо навъҳои гуногуни ибораҳо сохта мешаванд.

Масъалаи дигаре, ки забоншиноси тоҷик С. Назарзода ба он диққат додааст, ин масъали тарҷумашаванда будани истилоҳ мебошад. Муҳаққиқ андешаи забоншиносонро дар хусуси он ки: “аксарияти онҳо (яъне, истилоҳот – Д.М.) ба забони дигар айнан тарҷума намешаванд, балки ба тарзи эзоҳӣ тарҷума мешаванд” [11, с. 125] рад намуда, таъкид мекунад, ки “Чунин ҳукм бешубҳа ниёз ба тафсири бештар дорад, зеро дар истилоҳшиносии забони тоҷикӣ тарҷумаи маъноӣ, махсусан тарҷумаи таҳтуллафзӣ (калка) яке аз тарзҳои сермаҳсули истилоҳсозӣ мебошад.” [13, с. 38]. Воқеан, дар тамоми соҳаҳои фаъолият дар забони тоҷикӣ чунин тарзи истилоҳсозӣ ба чашм мерасад. Муҳаққиқ хулоса мекунад, ки дар истилоҳсозии тоҷикӣ нисбат ба даврaҳои гузашта, ки дар он бештар аз тарзҳои семантики ва вожасозӣ исифода мешуд, усулиб иқтибосгирӣ ва тарҷума (хусусан тарҷумаи таҳтуллафзӣ) дар даврони шуравӣ хеле зиёд мегардад. [13, с. 60]. Ба ин хотир, С. Назарзода аз даҳҳо мавзуъҳои мубрами истилоҳ дар забоншиносии тоҷик, ки ниёз ба омӯзишу пажӯҳиш доранд, нигаронӣ дорад. Вале бояд таъкид кард, ки забоншиноси донишманд С. Назарзода бисёр уқдаҳои истилоҳшиносиро дар забоншиносии тоҷик кушод ва роҳ барои таҳқиқотҳои минбаъда ҳамвор намуд.

Муҳаққиқи дигари тоҷик Мирзо Ҳасани Султон (Султонов Б.) низ дар истилоҳшиносии тоҷик ҳиссаи хеле бузурге дорад. Асарҳои бунёдии ӯ “Истилоҳоти илмии “Китоб-ут-тафҳим”-и Абдурайҳони Берунӣ” (2003), “Ташаккул ва такомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ” (2008), “Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ” (2019) ба бисёр масъалаҳои ҳалношудаи истилоҳшиносии тоҷик равшанӣ андохтанд. Муҳаққиқи мазкур ба ташаккули истилоҳнигорӣ дар таърихи забони тоҷикӣ таваҷҷуҳи хоса намуда, доир ба асарҳои илмие, ки дар асрҳои IX-XI эҷод гардидаанд, маълумоти муфассал медиҳад. Аз ҷумла, асарҳое чун “Шуморнома”, “Ҳудуд-ул-олам”, “ Шарҳ-ал-таарруф ли-мазҳаби тасаввууф”, “Қасидаи Абуҳайсам”, “Ҷомеъ-ал-ҳикаматайн”, “Кашф-ал-маҳҷуб”, “Донишномаи Майсарӣ”, “Ҳидоят-ал-мутааллимин фил-тибб”, “Донишномаи Алоӣ” ва ғайраро таҳлил намуда, истилоҳоти онҳоро равшан менамояд ва аз усулҳои истилоҳсозии қадимӣ иттилоъ медиҳад.

Ҳамчунин, муҳаққиқ М. Ҳ. Султон мафҳуми забони илм ва масъалаҳои назарии истилоҳот, замина ва омилҳои ташаккули истилоҳоти забони тоҷикӣ, усулҳои асосии истилоҳсозӣ, нақши истилоҳоти иқтибосӣ ва тарҷумаи қарзӣ дар такомули истилоҳот ва монанди инҳоро мавриди баррасии хеш қарор медиҳад.

Муҳимтари масъалаи истилоҳшиносӣ – таъриф (дефинитсия)-и истилоҳ мебошад, ки ҳам дар байни забоншиносони аврупоӣ ва амрикоӣ ва ҳам забоншиносони русу тоҷик ин масъала мавриди баҳс қарор дорад ва роҷеъ ба он андешаҳои мухталиф ба миён омадаанд. Муҳаққиқи соҳибназар М.Ҳ. Султон низ ба ҳамин масъала таваҷҷуҳ намуда, бар асоси андешаҳои забоншиносон андар баёни таърифи истилоҳ ба чунин хулоса меояд: “Вале хулосаи таърифу таъйини мафҳуми истилоҳ, ки ба андешаи мо, дар айни замон то андозае пазируфтанист, чунин хоҳад буд: Истилоҳ калимаест (ё ибораест), ки дар ҳавзаи амалкарди як илм мафҳуми комилан мушаххасеро ифода мекунад ва ҳамзамон ба воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робита қарор дорад, як системаи муназзаму томи истилоҳотро ташкил медиҳад” [10, с. 25].

Ҳамчунин, муҳаққиқ таъкид мекунад, ки истилоҳ бояд ба талаботҳои зерин ҷавобӯ бошад: якмаъноӣ, саҳеҳӣ, кутоҳиву муъҷазӣ, таркиб ё иштиқоқпазирӣ, мутобиқат ба истилоҳот.

Масъалаи бо ҳам як будан ва ё аз ҳам тафовут доштани номенкулатура ва истилоҳ дар истилоҳшиносӣ хел баҳсбарангез буд. Гурӯҳе аз забоншинсон ба монанди С.В. Гринев, О.С. Ахманова, Ю. Д. Апресян ҷонибдори он буданд, ки номвожагон ва истилоҳ фарқ дорад. Ба андешаи онҳо номвожагон барои шиносии объектҳо ва ашё истифода мешавад, истилоҳ бошад ифодакунандаи мафҳумҳои фаннӣ мебошад.

М. Ҳ. Султон ҳамаи ин андешаҳои муҳаққиқонро таҳлилу баррасӣ намуда, ба хулосае меояд, ки байни номвожагон (номенкулатура) ва истилоҳот набояд тафриқа гузошт, зеро номвожагон ҷузъи таркибии истилоҳот мебошанд [10, с. 27].

Муҳаққиқи истилоҳшинос М. Ҳ. Султон ба таърихи истилоҳсозӣ таваҷҷуҳ намуда, онро ба 6 давра тақсим кардааст. Ӯ худ таъкид мекунад, ки “Ба пиндори мо фароянди истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинӣ дар забони форсӣ-тоҷикӣ аз оғоз то ба имрӯз тақрибан шаш давра ё марҳиларо тай кардааст. Вале бояд тазаккур дод, ки раванди ташаккулу такомули истилоҳоти илмӣ дар ҳамаи ин давраҳо яксону якнавохт набуда, гоҳе пурбору пурсамар ва гоҳе камбару камнатиҷа ҷараён ёфта, бештар ба зуҳури шахсиятҳои илмиву фарҳангӣ, мисли Абурайҳони Берунӣ, Абуалии Сино, Носири Хусрав, Насириддини Тӯсӣ ва диг. алоқамандӣ доштааст”. [10, с. 36]. Аз ин таҳлили муҳаққиқи мазкур ошкор мегардад, ки истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ собиқаи барҷастаи таърихӣ дошта, ҳанӯз беш аз 10 аср пеш тоҷикон аз усулу равишҳои гуногуни истилоҳот истифода кардаанд. Ба гуфти муҳаққиқ истилоҳоти давраи аввал “содаву равон ва зебову хусохт” будаанд, ки воқеан имрӯз ҳам дар забони тоҷикӣ бо ҳамон зебоиву равонии худ ифодакунандаи чандин мафҳумҳои илму фанҳои гуногун мебошанд.

Яке аз барҷастатарин иқдоми М. Ҳ. Султон дар истилоҳшиносии тоҷик ин аст, ки бо дарназардошти тағйири авзои сиёсӣ, яъне соҳибистиқлол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба усулномаи “Принсипҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ”, ки соли 1971 ба нашр расида буд ва ҳамчун ҳуҷҷати расмӣ барои қабули истилоҳот истифода мешуд, дар заминаи меъёрҳои аслӣ ва таърихии забони тоҷикӣ 14 асли асосии истилоҳнигории тоҷикиро пешниҳоди аҳли илми тоҷик намуд: “Мусаллам аст, ки истилоҳнигорӣ аслан фаъолияти огоҳонаи сохтан, пазируфтан ва мавриди истифода қарор додани истилоҳот мебошад. Усул ё аслҳои асосии истилоҳнигории тоҷикиро дар заминаи меъёрҳои аслӣ ва таърихии забон метавон аз инҳо иборат донист...” [9, с. 52].

Дигар масъалаи муҳимми истилоҳшиносӣ ин иқтибос ва тарҷумаи қарзӣ мебошад, ки ин масъала низ аз ҷониби муҳаққиқи нуктасанҷ М. Ҳ. Султон дар рисолаи илмӣ маврди назар қарор гирифтааст. Чунон ки муҳаққиқ таъкид мекунад, дар забоншиносӣ ду навъи иқтибос мавҷуд аст: дохилизабонӣ ва хориҷизабонӣ. Қарзгирии хориҷизабониро *иқтибоси бевосита* ва *тарҷумаи қарзӣ* ташкил медиҳанд. Иқтибос дорои меъёрҳои хоси худ мебошад, ки: “...дар байни онҳо ду меъёри зерини меъёри асосӣ маҳсуб мешаванд:

1) калимаи (ё ибораи) иқтибосӣ бояд ба савтиёти забони қарзгиранда созгор бошад ва ба хусусиятҳои маънӣ ва сарфиву наҳвии забони қарзгиранда комилан мувофиқат намояд.

2) дар заминаи калимаи (ё ибораи) иқтибосӣ барои ифодаи падидаҳои дигар вожаҳои дигаре сохта шаванд, ки боиси ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон гардад” [10, с. 220].

Муҳаққиқи дигари забоншиносии тоҷик Ш. И. Ҳаитова дар рисолаи илмии худ “Хусусиятҳои лексикию функсионалии истилоҳоти соҳавии забони тоҷикӣ дар асрҳои XI–XII” низ ба баррасии масъалаҳои назариявии истилоҳ ва истилоҳшиносӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Ҳаитова Ш.И. бо истинод ба манбаъҳои муътабар, ба монанди асарҳои В. Лейчик, В. П. Даниленко, Г. О. Винокур ва Д. С. Лотте равишҳои гуногуни таърифи истилоҳро таҳлил намуда, ба чунин натиҷа мерасад, ки “истилоҳ наметавонад танҳо ба сифати “калимаи махсус” ё “мафҳуми маҳдуд” баррасӣ гардад. Баръакс, истилоҳ бояд ҳамчун воҳиди забонӣ, ки дорои вазифаи номгузорӣ, тасниф ва интиқоли дониш аст, фаҳмида шавад” [18, с. 6].

Ҳамчунин, муҳаққиқи тоҷик П. Нуров доир ба таърихи ташаккул, хусусиятҳои умумӣ, луғавӣ ва истилоҳотии забони илмии тоҷикӣ, дар мисоли осорои классикӣ, ҳамчунин забони асарҳои илмӣ, китобҳои дарсӣ, дастурамал ва воситаҳои таълимиву методӣ андешаҳои худро дар асари илмии худ “Забони илмии тоҷикӣ (таърихи ташаккул, хусусиятҳои умумӣ, луғавӣ, морфологӣ ва истилоҳотӣ)” баён намуда, масъалаҳои мазкурро бар асоси илмҳои дақиқ ва техникӣ ба мисли физика, математика, химия, геометрия, астрономия ва ғайра мавриди баррасӣ қарор додааст. Муҳаққиқи мазкур дар баробари шарҳи таърифи истилоҳ бар асоси андешаи муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ, ҳамчунин мафҳуми “истилоҳоти илмӣ”-ро пешниҳод карда, онро ба таври зер шарҳ медиҳад: “... истилоҳоти илмӣ қисми муҳимми таркиби забони илмӣ буда, бо ёрии он мафҳумҳои илмӣ ифода мешавад ва шарҳу баён меёбад. Вазифаи дигари истилоҳот захира кардани ахбори илмӣ мебошад” [15, с. 109]. Ба андешаи мо, байни мафҳуми “истилоҳ” ва “истилоҳи илмӣ” тафриқа гузоштан шояд зарурате набошад, чун ҳар ду мафҳум як маъноро ифода мекунанд. Дар робита ба фарқияти ин ду мафҳум муҳаққиқ низ чизе баён накардааст ва гумон меравад, ки онҳоро як шуморида, танҳо бо ду тарз ифода мекунад.

Ҳамин тавр, муҳаққиқони дигар Байзоев А. (2003), Шарипов Т. (2003), Шокиров Т. С. (2011), Ҳакимова Б. Н. (2008), Шафоатов А. Н. (2009), Абдулфайзов С. (2013), Абдуллоева З.

Ф. (2017), Худоиева Н. Н. (2020), Тураҳасанов Қ. Ш. (2022) ва дигарон низ ба ҳамин минвол доир ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ андешаҳои худро баён намудаанд.

Хулоса, муҳаққиқони тоҷик бо такя ба манбаъҳои илмӣ ва таҷрибаи забоншиносӣ, андешаҳои худро перомуни масъалаҳои калидӣ ва мураккаби истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ иброз медоранд. Таҳлили маводди мавҷуда нишон медиҳад, ки дар забоншиносии тоҷикӣ то ҳол ҷанбаҳое чун таърифи дақиқи истилоҳ, баррасии методологию назариявии он, масъалаи таърифсозӣ ва ягонасозии истифодаи истилоҳот мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор нагирифтаанд ва ба таври фарогир таҳқиқ нагардидаанд. Ҳарчанд ки дар як қатор асарҳои таҳлилию таълимии муҳаққиқони тоҷик ба ин масъала ишора шудааст, вале то ҳол як тарҳи мукаммали таъриф, низом ва меъёрҳои истилоҳсозӣ ба вуҷуд наомадааст.

Бинобар ин, муаллифон бо ишора ба он ки дар Тоҷикистон корҳои муназзами илмӣ оид ба истилоҳсозӣ ва таҳқиқи истилоҳ ҳамчун унсури забони илм ҳанӯз кофӣ нестанд, аҳаммияти ба роҳ мондани як равиши илмӣ ва методологӣ дар таҳқиқи истилоҳҳоро таъкид мекунанд. Аз ҷумла, таърифҳое, ки аз ҷониби муҳаққиқон пешниҳод мегардад, ҳамчун намунаи таърифи илмӣ истилоҳро воҳиди луғавӣ ва дорои маънои дақиқ, якмаъно (моносемия) дар чаҳорчӯби соҳаи муайяни илм, ки барои ифодаи мафҳуми муайяни соҳавӣ (илмӣ, техникӣ, фарҳангӣ, истеҳсолӣ ва ғайра) хидмат мекунад, муаррифӣ менамояд.

Муҳаққиқони муосир низ ҳамин вижагиро ҳамчун яке аз меъёрҳои асосии истилоҳ мешиносанд, зеро полисемия (сермаъноӣ) бо хосияти дақиқ ва яксони истилоҳ дар низоми илми муосир мухолифат дорад.

Ин таърифҳо равшан менамояд, ки хусусияти асосии истилоҳ – якмаъноӣ (моносемия) аст (танҳо дар доираи як илм), дар ҳоле ки сермаъноӣ (полисемия) ба истилоҳ хос нест. Муҳаққиқони тоҷик аз ҳамин нуқтаи назар бармеоянд, ки барои рушди забони илмии тоҷикӣ зарур аст:

- таърифи мушаххас ва илмии истилоҳ дар ҳамаи соҳаҳои дониш ва таҳқиқот бо таҳлили мафҳумии дақиқ интихоб ва истифода шаванд;
- аз истифодаи воҳидҳои сермаъно ва омехта дар мақоми истилоҳ худдорӣ гардад;
- механизми мушаххаси танзими истилоҳсозӣ, ки ҳам заминаи илмӣ ва ҳам заминаи амалиро фаро мегирад, эҷод гарданд;
- табдил додани истилоҳ ба унсури калидии забони илм бо риояи меъёрҳои функсионалӣ, мантиқӣ ва системавӣ.

Муҳаққиқон масъалаи методологияи истилоҳсозиро дар забони тоҷикӣ равшан намуда, зарурати ташаккули заминаҳои илмии таҳқиқи истилоҳ ва истифодаи дурусти онҳо дар забони илмро нишон медиҳанд. Онҳо таъкид мекунанд, ки истилоҳ бояд воситаи дақиқи баёни мафҳумҳои илмӣ бошад ва барои ин, якмаъноии он бояд риоя гардад. Ин муҳтаво барои таҳқиқоти истилоҳшиносӣ, забоншиносии илмӣ ва сиёсати забонии миллӣ арзиши баланди назариявӣ ва амалӣ дорад.

Таърифҳое, ки аз ҷониби муҳаққиқони муосири тоҷик пешниҳод шудаанд, равand ва ташаккули низоми муназзами истилоҳсозиро дар забоншиносии тоҷик инъикос намуда, метавонанд асоси методологӣ ва назариявии истилоҳнигориро мутобиқ ба стандартҳои илмии муосир фароҳам созанд.

Адабиёт

1. *Библиографический указатель литературы по вопросам терминологии таджикского языка (1930 - 1976).*
2. *Бозидов, Н. Муқаддимаи забоншиносӣ (васоити таълим) / Н. Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1977. - 150 с.*
3. *Винокур, Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русском языке / Г.О. Винокур. – М.: Наука, 1959. – 282 с*
4. *Даниленко, В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания В.П. Даниленко. — М.: Наука, 1977. – 246 с.*
5. *Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика ва морфология (Дар зери таҳрири Б. Ниёзмуҳаммадов). – Душанбе: Ирфон, 1973. – 230 с.*
6. *Забони адабии ҳозираи тоҷик (лексикология, фонетика, морфология). Китоби дарси барои донишҷӯёни факултетҳои филологии мактабҳои олӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: "Маориф", 1982. – 462 с.*
7. *Зирин Р.В. Введение в языкознание Р.В. Зирин. – М.: Просвещение, 2000. - 325 с.*
8. *Калонтаров, Я.И. Принсипҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ / Я.И. Калонтаров. – Душанбе, 1971. – 212 с.*

9. *Мирзо, Ҳ.С. Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ / Ҳ.С. Мирзо, (М.Б.Султонов). – Душанбе: "Эр-граф", 2019. - 196 с.*
10. *Мирзо, Ҳ.С. Ташаккул ва такомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ / Ҳ. С. Мирзо. (М.Б. Султонов). – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.*
11. *Муҳаммадиев, М. Лексикаи забони адабии тоҷик / М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмуҳаммадов. – Душанбе , 1997. – 190 с.*
12. *Муҳиддинов, А. Фикрҳои мо дар бораи забони адабии тоҷикӣ / А. Муҳиддинов // Тоҷикистони Сурх, 9 январи 1929, № 4 (134).*
13. *Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо. / С. Назарзода. – Душанбе, "Дақиқӣ", 2014. - 370 с.*
14. *Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти забони тоҷикӣ дар қарни XX / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2004. – 303 с.*
15. *Нуров П. Забони илмии тоҷикӣ (таърихи ташаккул, хусусиятҳои умумӣ, луғавӣ, морфологӣ ва истилоҳотӣ) / П. Нуров. – Душанбе, 2022. – 282 с.*
16. *Раджабов, Л.Ш. Основные принципы химической терминологии на таджикском языке / Л.Ш. Раджабов. – Душанбе: Дониш, 1967. - 104 с.*
17. *Тоҳирова, Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Қ. Тоҳирова. – Душанбе, 1967. - 110 с.*
18. *Хаитова, Ш. И. Лингвистические и функциональные особенности отраслевой терминологии таджикского языка XI-XII вв.: автореф. дис.д-ра филол. наук / Ш. И. Хаитова. – Душанбе, 2014. - 42 с.*
19. *Newmark, P. A Textbook of Translation / P. Newmark. – London: Prentice Hall, 1988. - 304 p.*

НАЗАРЕ БОЗ БА МАСЪАЛАИ ИСТИЛОҲ ВА ИСТИЛОҲШИНОСӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК

Истилоҳ дар забон дар баробари вожаҳои маъмул ва муқаррарӣ собиқаи хеле қадимӣ дорад. Яъне аз замоне, ки инсон худро шинохт ва ба ихтирои чизе оғоз кард, аллакай маҳсули он бо истилоҳе дар забон номбар мешуд. Истилоҳ, ки таркиби асосии забонро ташкил медиҳад, фарогири тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон буда, дар замони муосир ба яке аз масъалаҳои ҳалталаби рӯз чи дар забонҳои миллӣ ва чи дар забонҳои расмию давлатӣ мубаддал гардидааст. Бинобар ин, таҳқиқу омӯзиши истилоҳ роҳро дар ин ҷода барои коршиносону мутахассисони соҳаҳои гуногун ҳамвор мекунад. Дар мақолаи мазкур доир ба мавқеи истилоҳот ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик дар асрҳои XX – XXI ва назари забоншиносони тоҷик ба истилоҳ, истилоҳсозӣ, истилоҳнигорӣ ва муқоисаи истилоҳҳо бо забонҳои дигар маълумот дода шудааст. Боиси қайд аст, ки муҳаққиқон масъалаи методологияи истилоҳсозиро дар забони тоҷикӣ равшан намуда, зарурати ташаккули заминаҳои илмии таҳқиқи истилоҳ ва истифодаи дурусти онҳо дар забони илмро нишон медиҳанд. Онҳо таъкид мекунанд, ки истилоҳ бояд воситаи дақиқи баёни мафҳумҳои илмӣ бошад ва барои ин, якмаъноии он бояд риоя гардад. Ин муҳтаво барои таҳқиқоти истилоҳшиносӣ, забоншиносии илмӣ ва сиёсати забонии миллӣ арзиши баланди назариявӣ ва амалӣ дорад.

Калидвожаҳо: меъморӣ, истилоҳ, истилоҳшиносӣ, калка, тарҷумаи қарзӣ, забоншиносон, ташаккул, мафҳум, вожагон.

ЕЩЁ РАЗ К ВОПРОСУ О ТЕРМИНЕ И ТЕРМИНОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Термин в языке, наряду с общеупотребительными и распространёнными словами, имеет очень древнюю историю. То есть с того времени, как человек осознал себя и начал что-либо изобретать, продукт его деятельности уже назывался в языке определённым термином. Термин, который составляет основную часть языка, охватывает все сферы жизни человека и в современную эпоху превратился в одну из актуальнейших проблем как в национальных языках, так и в официальных и государственных. Поэтому изучение и исследование терминов облегчает путь в этой области для специалистов и экспертов различных сфер. В данной статье приводятся сведения о позиции терминов и терминоведения в таджикском языкознании в XX–XXI веках, а также о взглядах таджикских лингвистов на термин, терминообразование, терминографию и сопоставление терминов с другими языками. Следует отметить, что исследователи раскрывают вопрос методологии терминообразования в таджикском языке и указывают на необходимость формирования научных основ изучения терминов и их корректного использования в научном языке. Они подчёркивают, что термин должен быть точным средством выражения научных понятий, и для этого необходимо соблюдение его однозначности. Это содержание имеет высокую теоретическую и практическую ценность для терминоведческих исследований, научного языкознания и национальной языковой политики.

Ключевые слова: архитектура, термин, терминоведение, калька, заимствованный перевод, лингвисты, формирование, понятие, лексика.

A CONTEMPORARY VIEW OF THE PROBLEM OF THE TERM AND TERMINOLOGY IN TAJIK LINGUISTICS

The term in language, alongside commonly used and widespread words, has a very ancient history. That is, from the moment a human being became self-aware and began to invent things, the products of his activity were already designated in the language by specific terms. The term, which constitutes a fundamental component of language, encompasses all spheres of human life and has, in the modern era, become one of the most pressing issues both in national languages and in official and state languages. Therefore, the study and analysis of terms facilitates progress in this field for specialists and experts across various domains. This article presents information on the position of terms and terminology in Tajik linguistics in the 20th–21st centuries, as well as on the views of Tajik linguists regarding the term, term formation, terminography, and the comparison of terms with those of other languages. It should be noted that researchers elaborate on the methodology of term formation in the Tajik language and emphasize the need to establish a scientific basis for the study of terms and their proper use in scientific discourse. They stress that a term must serve as an accurate means of expressing scientific concepts, which requires the preservation of its unambiguity. This content holds significant theoretical and practical value for terminology studies, scientific linguistics, and national language policy.

Keywords: architecture, term, terminology studies, calque, loan translation, linguists, formation, concept, lexicon.

Дар бораи муаллиф
Даминзода Мадина Зокир
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи филологияи англис
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯч. Ф. Мухаммадиев, 17/6
E-mail: madina.daminova@mail.ru

About the author
Daminzoda Madina Zokir
Candidate of Philology, associate Professor
of the English philology department
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6
Muhammadiev str
E-mail: madina.daminova@mail.ru

Об авторе
Даминзода Мадина Зокир
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры английской филологии
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6
E-mail: madina.daminova@mail.ru

ТДУ 802.0+809.155.0

САРЧАШМАҲОИ ТАШАККУЛ ВА ТАКОМУЛИ ИСТИЛОҲОТИ АДАБИЁТШИНОСИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҷӯраев Х. А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Дар баробари таҳкими фаъолияти дипломатӣ, инкишоф ва тақвияти робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангии байни халқҳо нақши фарҳангҳои тафсирӣ ва луғатномаҳо дар ҳамаи соҳаҳои қишри ҷомеа рӯз то рӯз афзуда истодааст. Бо вуҷуди он, эҳтиёҷи бештар нисбат ба таҳияи фарҳангҳои дузабонӣ ва бисёрзабонии истилоҳоти соҳаҳои гуногун ба вуҷуд омад, ки дар ин самт аз тарафи фарҳангнигорони ватанӣ низ фарҳангҳои зиёди соҳаҳои мухталиф посухгӯ ба замони муосир ба нашр расонида шудаанд. Шумораи истилоҳоти соҳаҳои гуногун, аз ҷумла истилоҳоти адабиётшиносиро метавон дар фарҳангҳо ва луғатномаҳои дар замони шуравӣ чоп шудаанд, дарёфт намуд, ки ҳоло ба ҷояшон истилоҳоти форсӣ-тоҷикӣ ё ин ки арабӣ бештар истифода бурда мешаванд. Ҳамин тавр, пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи истилоҳшиносии муқоисавӣ ба таҳқиқи сохторӣ ва маъноии ҳама гуна истилоҳоти соҳаи илмҳои мухталиф, бавижа, истилоҳоти адабиётшиносӣ ба вуқуъ омад.

Мо бар ин андешаем, ки зери мафҳуми истилоҳ чунин маънӣ ҷой дорад: «истилоҳ калимаест, ки бо воҳиди муайяни сохтори аниқи мафҳумӣ-мантиқӣ бояд аз рӯйи мундариҷа алоқамандӣ дошта бошад» [3, с. 15]. Воқеан ҳам, истилоҳ вожа ва ё ибораест, ки бидуни ягон тағйирот дар ҳавзаи ин ё он илму техника ба кор бурда мешавад ва он дар гунаи аслии худ дар баъзе мавридҳо мемонад. Ба ифодаи дигар, «истилоҳшиносӣ ё терминология яке аз қишрҳои махсуси луғат буда, вижагиҳои ташкилёбии маъноиро дар алоқа бо гурӯҳҳои дигари луғавӣ ифода менамояд. Вижагиҳои асосии истилоҳҳо, сохтор ва сабки онҳо низ ба бахши ҷудогонаи луғатшиносӣ, ки маҳз истилоҳшиносӣ ном дорад, ба таври боз ҳам мукаммалтар инъикос ёфтааст» [3, с. 14].

Аз шарҳи мафҳуми мазкур пай бурдан мумкин аст, ки истилоҳшиносӣ яке аз бахшҳои муҳимми луғатшиносӣ буда, он дар тамоми соҳаҳои қишри ҷомеа ба назар мерасад. Зеро ба мо маълум аст, ки дар ҳар як илму фановарӣ истилоҳ мавҷуд аст ва он аз рӯйи маъниҳои ба худи ҳамон илм хос истифода мегардад.

Фарҳангҳои тафсирии истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз назари вазифаҳои луғатнигории муосир вежагиҳои умумӣ ва тафовутнокро соҳиб мебошанд. Аввалин фарҳанги тафсирии истилоҳоти адабиётшиносӣ аз назари хронологӣ «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ»-и Р. Ҳодизода, М. Шукуров ва Т. Абдуҷабборов [5] мебошад, ки дар соли 1966 дар нашриёти «Ирфон» тадвин шудааст. Муаллифон ба ин фарҳанг зиёда аз 700 истилоҳ дохил кардаанд ва дар он, асосан, ҳамон истилоҳоте, ки дар адабиётшиносӣ ва танқиди адабии ҳамонрӯза дида мешуданд, дохил карда шудаанд. Вижагиҳои асосии сохтории мавҳумҳои луғавии ин фарҳангро чунин тасвир ва ё шарҳу тавзеҳ додан мумкин аст.

Пеш аз ҳама, бояд тазаккур дод, ки фарҳанги фавқуззикр аз рӯйи тартиби алифбои кирилиасоси забони тоҷикӣ, ки то он давра маъмул буд, мураттаб карда шудааст. Аз ин рӯ, бархе аз истилоҳот бо мазмуну муҳтавои худ ба ҳам бисёр алоқамаданд, муаллифон шарҳу тавзеҳи ҳар яки онҳоро ба мазмунҳои ҷудогона тақсим накарда, бар пояи як истилоҳи асосӣ, берун аз қоидаи тартиби алифбо, ба таврири умумӣ ва ё омехта нигоштаанд. Чанде аз истилоҳоти мансуб ба адабиётшиносиро дар зер нишон хоҳем дод:

ТАРКИББАНД – «шеърест, ки аз рӯи шакл ва тарзи сохт ба тарҷеъбанд монанд аст. Фарқи таркиббанд аз тарҷеъбанд он аст, байти восила пас аз ҳар ғазал дар як вазн ояд ҳам, мазмун ва қофияаш тағйир меёбад. Аз ин ҷиҳат дар илми бадеи классикӣ аввалҳо таркиббанд ҳам як навъи санъати тарҷеъ ба шумор мерафт» [5, с. 112-113].

Аз корбурди истилоҳи мазкур маълум гардид, ки он дар муназзам ва устухонбандии шеър мавқеи густардаеро молик аст. Инчунин, он ба тарҷеъбанд шабеҳият дорад. Он аз нигоҳи мазмун исми мураккаб буда, аз феълҳои содаи «таркиб» ва «банд» ифода ёфта, дар якҷоягӣ истилоҳи «таркиббанд»-ро ташкил медиҳад. Ва он шеърест, ки баъд аз ҳар мисраи он байте такроран меояд, ки он қофияи шеърро дигаргун мекунад. Таркиббанд дар забони

тоҷикӣ як навъ шеъри восила буда, пас аз ҳар ғазал дар як қофия ояд ҳам, маъноях иваз мешавад ва он низ як навъ тарҷеъ ба ҳисоб меравад.

КУЛЛИЁТ (ар. – ҷомеият, ҳамагӣ) – маҷмуаи мукаммали осори нависандае, масалан, «Куллиёт»-и Саъдӣ – ҳамаи асарҳои Саъдӣ, ки дар як ҷо ҷамъ шудааст. Ба куллиёт одатан достонҳое, ки дар «Хамса» ё дар маҷмуае монанди «Хамса» гирд омадаанд, дохил намешаванд [5, с. 44].

Дар илми бадеъ ағлаби санъатҳои бадеӣ ду унвон доранд, ки яке тазод ва дигаре мутазод, ки ин истилоҳҳо ҳамрадифи якдигаранд. Адабиётшинос Р.Ҳодизода дар фарҳанги мураттабнамудаи худ ба баъзе истилоҳоти ҳамрадифи адабиётшиносӣ рӯй овардааст, ки зебогӣ ва фасоҳати нигоришоти фарҳанги мазкурро инъикос менамояд. Илова бар он, дар муназзам намудани фарҳанги фавқуззикр муаллифон ҳар як истилоҳ ва ибораистилоҳоти мансуб ба адабиётшиносиро бо ҳарфҳои сиёҳ муайян ва нишон додаанд, ки он ба хонанда як роҳнамо хоҳад буд.

МУҚОБИЛА (ар. – рӯ ба рӯ кардан) – яке аз санъатҳои бадеист, ки шоир образ ва воқеъаҳои бо ҳам муқобилро як ҷо оварда бо ҳамин ҳодисаҳои мусбат ё манфиро равшану возеҳтар нишон медиҳад. Ин санъатро тазод ҳам меноманд [5, с. 64].

Бояд тазаккур дод, ки истилоҳоти мансуб ба соҳаи адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ рӯз ба рӯз рушду такомул карда истодааст, ки дар пешрафти он адабиётшиносон Р.Ҳодизода, Т.Атахонов, Х.Мирзозода, А.Сатторзода бениҳоят бузур аст. Мураттибони фарҳанги мазкур ҳангоми таълифи фарҳанги фавқуззикр ба баъзе вожаҳои ихтисоршуда, ба монанди – «англ. – англисӣ, ар. – арабӣ, нем. – немисӣ, рус. – русӣ, юн. – юнонӣ, лот. – лотинӣ» ва ғайраҳо дар гунаи курсив муназзам намуда, гунаҳои асосӣ ва маъниҳои он бо шарҳу тавзеҳоташон дар шакли ҳарфҳои сиёҳ нишон дода шудааст.

ЛЕТРИЗМ фр. – «летризм; ҷараёни шаклпарастонаи адабии муосир, ки дар маркази эъҷоди бадеӣ, ҳарфҳо, калимаҳои бемантиқ ва бесару нӯгро гузошта, мазмуну идеяро дар эъҷоди бадеӣ эътироф намекунад» [6, с. 23].

МАДРИГАЛ ит. – «мадригал; як навъи жанри лирикӣ, ки аввалҳо ба ҳаёти деҳотиён ва махсусан, чӯпонон бахшида шуда, баъдҳо хусусияти маҳрамона ва ишқӣ низ пайдо намуд» [6, с. 25].

МИМ юн. – мим, тақлидкор; дар адабиёти атиқа жанри хурди мазҳакавӣ [6, с. 26].

МЕЛОДРАМА фр. – мелодрама; аввалҳо драмаи мусиқӣ ва суруднок буда, баъдҳо эҳсосот, ғаму андӯҳ ва эҳтиросоти қаҳрамононро ифода менамуд [6, с. 26].

Луғати мураттабнамудаи С. Табаров [6] дар фарҳангнигории тоҷик нахустин луғати дузабонаи тарҷумавии истилоҳоти мансуб ба соҳаи адабиётшиносӣ ба шумор меравад. Бояд ишора намуд, ки мубрамият ва муҳиммияти луғати истилоҳшинос С. Табаров дар он аст, ки бори нахуст истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ тадвин гардидааст, ки ба хонанда як роҳи ба зуди азхуд намудани истилоҳоти соҳаи фавқуззикрро нишон медиҳад. Боиси зикр аст, ки агар дар фарҳангҳои мураттабнамудаи истилоҳшиносони соҳаи адабиётшиносӣ ва илми баъеъ дар доираи 500, 750, то 1000 истилоҳи соҳаи адабиётшиносиро фарогир бошанд, вале дар луғатномаи муназзамнамудаи қомуснигор С. Табаров [6] беш аз 3000 истилоҳи адабиётшиносӣ аз забони русӣ ба забони адабии муосири тоҷикӣ тарҷума ва дар баъзе мавридҳо шарҳу тафсир ёфтааст. навгонии луғати фавқуззикр бар он аст, ки он аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷумашуда буда, дар он муаллиф ба истилоҳоти адабиётшиносии рус, ағлаби онҳо бо синонимҳои бештаре (аз чаҳор то ҳашт маротиба) ба забони адабии муосири тоҷикӣ шарҳу тавзеҳ намудааст, ки барои дилбохтагони илми бадеъ ва адабиётшиносӣ фаҳмо ва содафаҳм бошанд.

ЭПОПЕЯ юн. – «эпопея, достон, асари калонҳаҷм, асари бузурги манзум ва ё насри бадеӣ, достонҳои ҳамосӣ» [6, с. 51].

ЭПОС юн. – «эпос; қисса ва ривоятҳои манзуми халқӣ, ки аз якчанд қисм иборат мебошанд, асари ҳамосӣ» [6, с. 51].

СИНЕКДОХА – снекдоха; истиора, як намуди санъати бадеӣ, ки дар он ба ҷои том ҷузъ ва ба ҷои калон - хурд ва ё баръакс кор фармуда мешавад; маҷози мурсал [6, с. 40].

АНТОЛОГИЯ – антология, баёз; маҷмуаи шеърҳои мунтахаби шоирон, гулчини адабӣ [6, с. 7].

АНТОНИМ – антоним, тазод ва муқобила, калимаҳои тазодӣ ва муқобилмаъно [6, с. 7].

ОМОНИМ – омоним, таҷнис; калимаҳои якхела, вале гуногунмаъно [6, с 31].

ОМОНИМИЯ – омонимия, баҳаммонандии ду ва ё якчанд калимаи гуногунмаъно [6, с. 31].

Луғати севуми мавриди таҳлилу баррасии амиқи мо «Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ»-и Х.Мирзозода [4] буда, аз дидгоҳи мантиқӣ ва ҷобаҷогузории

фарҳангнигорӣ ба «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ»-и Р. Ҳодизода, М. Шукуров ва Т. Абдуҷабборов [5] дар бисёр мавридҳо ба якдигар монанданд. Бояд қайд намуд, ки вижагиҳои луғати офаридаи қомуснигор Х. Мирзозода дар он аст, ки аз лиҳози сохтор, мазмун, моҳият, тартибот ва тафсирот аз дигар луғатномаҳо ба куллӣ фарқкунанда буда, ағлаби он бо тафсирот ва тавзеҳоти истилоҳоти мансуб ба соҳаи адабиётшиносӣ бо мисолҳои муътамад ва бар асоси фарҳангҳои тафсирии классикии форсӣ-тоҷикӣ мустаъмал гардааст.

БАДЕҲА «(ар. **بديهه** аз калимаи «бадаҳа» – тасодуфӣ ва ногаҳон омадан) – шеърҳое, ки дар мавриде бе тайёрии махсус бе машқи шеърӣ бадеҳатан (экспромт) баногоҳ гуфта мешавад [5, с. 17]. Дар асари Р. Ҳодизода [5] ба ҷуз шарҳи истилоҳи «бадеҳа» дигар ҳеҷ мафҳуми ҷудогонае дарҷ наёфтааст, ки возеҳияти матлабро муайян намояд. Дар луғати фавқуззикр аксарияти истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ бо мисолҳои муътамад ва баёнияҳои амиқу дақиқ дарҷ ёфтаанд, ки аз асолати аслии истилоҳҳои ин соҳа дарак медиҳанд. Гузашта аз ин, дар мураттаб намудани луғати мазкур хидмати фарҳангнигор Р. Ҳодизода [5] бисёр бузург буда, ӯ ҳангоми ҷобаҷогузории истилоҳоти соҳаи адабиётшиносии муосири тоҷикӣ ба манбаъҳои муътамади классикӣ ва муосир такя намуда, як луғати мукаммалеро ба хонандаи закӣ ва донишқарин пешкаш намудааст, ки барои донистани илми аруз ва илми бадеъ ё калом нақши калон дорад. Бар асоси луғати мазкур чанде аз истилоҳоти соҳаи адабиётшиносиро ба тариқи зайл бо мисолҳои муътамад ва боэътимод ба риштаи таҳлили луғавӣ ва сохторӣ қарор хоҳем дод, ки:

ПЕЙЗАЖ «(фр. pausage ва paus – ҷой, маҳал, кишвар) – тасвири манзараи табиат дар асари адабӣ. Нависанда манзараи табиатро тасвир карда, бо ин восита муносибати худро ба табиат муайян менамояд, қувваи зебоӣ, хислатҳои хоси табии он ҷойро ошкор мекунад» [4, с. 102].

Истилоҳи фавқуззикр аз забони фаронсавӣ иқтибосшуда омада ба забони адабии муосири тоҷикӣ маънии маҳаллу макон ва мавқеъро ифода мекунад. Аксарияти истилоҳоти мухталифи соҳаҳои гуногуни қишри ҷомеа басомади аслиашон аз забонҳои юнонӣ, лотинӣ, фаронсавӣ, русӣ, итолиявӣ, арабӣ ва англисӣ маншаъ мегиранд, ки барои бою ғанӣ гардидани таркиби луғавии ё он забон мавқеи бузургеро соҳибанд. Вижагии хосси луғати фавқуззикр бар он аст, ки дар он вожаҳои иқтибосии он бо ҳарфҳои лотинӣ ва форсиву арабӣ муайян карда шуда, ҳар яки он бо мафҳумҳояшон ва маъниҳояшон нишон дода шудаанд. Дар баробари ин, луғатнигор Х. Мирзозода [4] дар мураттаб ва муназзам намудани истилоҳоти мазкур аз истилоҳҳои байналмилалӣ ва ё бо ҳарфҳои кирилиасосашон ба забони тоҷикӣ шарҳу тавзеҳ додааст.

Х. Мирзозода [4] дар рушду такомули адабиётшиносии тоҷик ва дар ғуновардани истилоҳоти мансуб ба адабиётшиносӣ саҳми беназири худро гузоштааст. Бо дарназардошти оне, ки луғатномаҳо, фарҳангҳои тафсирӣ, қомусномаҳои дузабона ва сезабона бисёранд, аммо дар замони ҷаҳонишавии илму техника ва илму адаб мавқеи луғати фарҳангнигори тоҷик Х. Мирзозода [4] бениҳоят калон буда, аз дигар фарҳангҳову луғатномаҳо ба куллӣ фарқ мекунад. Дар зер мо як ду истилоҳи соҳаи мазкурро аз асари муаллиф ба тариқи зайл нишон хоҳем дод:

РЕПЛИКА «(фр. replique – кушода медиҳам, эътироз баён мекунам, ҷавоб медиҳам ва онро фош менамоям) – қайди мухтасар, эзоҳ, ҷавоб, эътироз ва ғайра» [4, с. 107]

РИВОЯТ (ар. **روايت** – нақли сухан)» [4, с. 108].

РЕПЛИКА «(фр. эътироз баён мекунам, ҷавоб медиҳам, кушода медиҳам, ошкор менамоям) – эзоҳ, қайди мухтасар, эътироз, ҷавоб» [5, с. 89].

РИВОЯТ «(ар. нақл кардани сухан) – ҳикоят, нақл; ҳикояте, ки дар бораи касе ё воқиае аз забони каси дигар меоранд» [5, с. 89].

Аз таҳлил ва муқоисаи луғатҳо ва фарҳангҳои болозикр маълум гардид, ки истифода ва ифодаи истилоҳоти соҳаи мазкур дар ҳамаашон якранг ва ҳамшабеҳ буда, аммо дар баъзе мавридҳо андешаҳои мунақидии муаллифон ва мураттибони он дида мешавад. Зеро аз муқоисаи истилоҳҳои асарҳои муаллифон Х. Мирзозода [4] ва Р. Ҳодизода [5] муайян ва мушаххас карда шуд, ки шарҳу тавзеҳ ва тафсири истилоҳоти ***«ривоят»*** ва ***«реплика»*** дар ҳар ду луғату фарҳанг ҳам якранг ва ҳамшабеҳ дарҷ ва ё корбаст шудаанд, ки ин костагии ин ду асарро ошкор менамояд. Барои ҳамин ҳам, дар баъзе мавридҳо бояд, ки андешаву ақидаҳои танқидии муалиффон ва фарҳангнигорон дида шавад, ки дар ҳамин ҳолат зебогӣ ва фасоҳати тафсирии истилоҳот ва ибораистилоҳоти мансуб ба адабиётшиносӣ муттасил ва пайванд мехӯранд.

Таҳлил ва баррасии масъалаи чаҳоруми мо аз «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ»-и Т. Атахонов [2] буда, баъзе истилоҳоти мансуб ба адабиётшиносиро ба риштаи таҳқиқ кашидаем. Фарҳанги фавқуззикр аз нигоҳи мазмун, муҳтаво, сохтор ва тартиби мураттабнамудани қомусноманигории форсӣ-тоҷикӣ ҷавобгӯ буда, бар асоси фарҳангҳои тафсирӣ тадвин карда шудааст. Дар фарҳанги мазкур истилоҳот аз рӯйи тартиби алифбо ва бо ҳарфҳои калони шакли сиёҳ нигошта шуда, баъзе онҳо дар гунаи басомади аслиашон, яъне, дар намуди вожаҳои иқтибосӣ дарҷ ёфтаанд. Дар асари истилоҳшинос Т. Атахонов [2] аксарияти истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ аз забонҳои дигар иқтибос шуда омадаанд ва ҳар яки аз онҳо ба забони адабии муосири тоҷикӣ шарҳу тафсир ёфтаанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар фарҳанги фавқуззикр ағлаби истилоҳот дар заминаи истилоҳоти забонҳои юнонӣ, лотинӣ, итолиявӣ, англисӣ, русӣ, туркӣ, арабӣ ва форсавӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гардида, пасон шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Инчунин, фарҳанги таълифшуда бо вожаҳои ихтисоршуда, ба мисли – анг. – англисӣ, - лот. – лотинӣ, - юн. – юнонӣ, - нем. – немисӣ, - ит. – итолиявӣ, - т. – туркӣ, - ар. – арабӣ, - р. – русӣ мураттаб карда шудааст. Муаллифи фарҳанги мазкур ҳангоми ҷобаҷогузории истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ бештар ба фарҳангҳои тафсирии забонҳои англисӣ, русӣ, олмонӣ ва арабӣ такя намуда, бар ҳамон поя ин рисолатро анҷом додааст.

Ба тариқи зайл мо чанде аз истилоҳоти маъмулии мансуб ба адабиётшиносиро ба таври мисол овардаем ва ағлаби онҳо истилоҳоти иқтибосӣ ба шумор мераванд:

АНТОЛОГИЯ «(< юн. антология < антҳос – гул + < логос – чидан – гулчин). А. маҷмуаи шеърҳои мунтахаби шоирон ё асарҳои нависандагони гуногун буда, дар охири асри II то милод дар Юнони Қадим пайдо шуда буд» [2, с. 35].

АНТУРАЖ «(< фр. ентоураже – муҳит, шароит; муҳити атроф) – дар асари бадеӣ зоҳиран монанд будани ҳодисаҳои тасвирёбанда, бо вуҷуди он ки фарқият дар маънидод ва тасвири ҳолати руҳӣ дида мешавад» [2, с. 36].

Аз таҳлил ва баррасии ин ду истилоҳи болозикр маълум гардид, ки ҳар ду ҳам аз забони хориҷӣ ба забони тоҷикӣ вом шуда омадаанд. Илова бар ин, ҳар дуи ин истилоҳот ягон рабте ба истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ надоранд. Аммо, маврид ба зикри хос аст, ки дар баъзе мавридҳо аз рӯйи маъно ва мазмун ба кор бурда мешаванд. Масалан, истилоҳи антология вижагии гулчин ва бастубанди ашъори як шоир ва мунаққидро фарогир мебошад. Ба ибораи дигар, истилоҳи антураж мафҳуми зоҳир гардидани ягон инъикосеро дар асари бадеӣ ва ё воқеаҳои тафсирбаёниро дар ҳолати руҳии қаҳрамони асарро ифода менамояд.

Дар баробари ин, бояд илова намуд, ки луғати Х.Мирзозода [4] даҳ сол пеш аз фарҳанги мураттабнамудаи Т. Атахонов [2] тадвин шудааст, вале муаллиф аз луғати мавсуф бомуваффақият ва самаранок истифода намудааст. Тарзи корбасти истилоҳоти соҳаи мазкур дар фарҳанги Т. Атахонов [2] нисбат ба дигар фарҳангҳо фарқ дошта, муаллиф на он қадар зиёд истилоҳоти соҳаи фавқуззикрро дар он ҷой додааст. Масалан, баъзе аз истилоҳоти муҳимми соҳаи фавқ ба мисли «сабк» [2, с. 304],«ташбеҳ» [2, с. 364], «наср» [2, с. 233], «реализм» [2, с. 278], «роман» [2, с. 290] ва ба монанди инҳо дар фарҳанг бо шарҳу тавзеҳоти зиёде ҷой дода шудаанд, ки рисолат ва ҳусни асари фавқуззикрро дигаргун менамояд.

Истилоҳи «наср» [2, с. 233] дар фарҳанги адабиётшинос Т. Атахонов [2] бештар ба кор бурда шудааст, ки мо дар зер чандтои онро ба таври мисол мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор хоҳем дод:

НАСР (< ар. – насара) – пошидан, рехтан, пароканда кардан) –асарҳои бевазну қофия навишташуда, асарҳои равона навишташуда [2, с. 233].

Бояд ишора намуд, ки истилоҳи наср дар фарҳанги фавқуззикр дар даҳ саҳифаи он ҷой дода шудааст, ки аз серистеъмол ва серистифода будани он гувоҳӣ медиҳад. Инчунин, истилоҳи мазкурро ба маънои носир, яъне, насрнавис низ ба кор мебаранд. Муаллиф ба истилоҳи мазкур бештар такя намуда, онро ба таври комил ва муъҷаз бо мисолҳои муътамад шарҳу тавзеҳ додааст.

БАҲРИ ҲАЗАҶ (< ар. баҳри ҳазаҷ – тараннум, хушоянда). Яке аз 19 баҳри аруз буда, дар назми форсу тоҷик дар шакли мусамман (ниг.) ниҳоят зиёд паҳн гардида, аммо дар шаклҳои мусаддас (ниг.) ва мураббаъ (ниг.) кам мустаъмал аст [2, с. 61].

Ибора-истилоҳи мазкур дар илми каломи бадеъ серистеъмол буда, барои баҳрҳои аруз корбаст мешавад. Зеро он мафоилун ва маънии шеъро аз лиҳози бастубанд ва устухонбандӣ қавӣ менамояд ва ба таҳлили он сару кор дорад. Билохира, метавон ба хулосае омад, ки истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ дар фарҳанги тадвиннамудаи Т. Атахонов [2] ба таври комил ва муътамад басту банд гардида, бо мисолҳои боэътимод ба муҳаққиқон ва

пажӯҳишгарон пешкаш карда шудааст. Фарҳанги фавқуззикр аз соли 2002 то ба ҳанӯз ба аҳли илму адаб ва дилбохтагони илми адабиётшиносӣ хизмат карда истодааст. Ҳаминро бояд гуфт, ки фарҳангнигор Т. Атахонов [2] дар таълифоти асари офаридаи худ бештар ба истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои хориҷӣ, ба мисли юнонӣ, лотинӣ, англисӣ ва русӣ такя намуда, як фарҳанги тафсирии хуберо рӯйи кор овардааст, ки мо муҳаққиқон ва забоншиносону адабиётшиносон аз он ба таври фарох ва густарда истифода менамоем.

Дар охири ин таҳқиқот мехоҳем, таъкид кард, ки теъдоди зиёди мақолаҳои луғавии Фарҳанги Т. Атахонов [2] дар ҳаҷми ним саҳифа ва ё чоряк саҳифа иншо шудаанд ва маъмулан аз иттилооти этимологӣ, таърифи истилоҳ ва тафсиру тасвири маънои он дар шакли кӯтоҳ иборат мебошанд. Теъдоди зиёди ин гуна мақолаҳои луғавӣ истилоҳоти иқтибосшуда аз забонҳои дигар, мисли алманах, амфиболия, анаграмма, аналогия, анафора, аннотатсия ва ғайра иборат мебошанд.

Масъалаи панҷуми мавриди таҳлилу баррасии амиқ қарор мегирифтаи мо «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ ва назарияи адабиёт»-и Ҷ. Каддон [16] мебошад. Фарҳанги мазкур соли 2013 аз тарафи адабиётшинос ва истилоҳшиносӣ машҳури Амрикоӣ Ҷ. Каддон [16] мураттаб ва тадвин гардидааст. Дар фарҳанги мазкур зиёда аз 2000 истилоҳ ва ибораистилоҳи адабиётшиносии англисӣ иборат мебошад. Фарҳанг аз рӯйи алифбои забони англисӣ мураттаб гардидааст, ки аз муқаддима, мундариҷа, пешгуфторҳои нашрҳои якум, сеюм ва чаҳорум, инчунин аз ихтисорот иборат буда, 801 саҳифаи компютериро фарогир мебошад. Дар зер якчанд истилоҳ ва ибораистилоҳоти адабиётшиносӣ аз фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносии Ҷ. Каддон [16] оварда шудааст, ки ҳар яки он бо шарҳу тавзеҳоташон баён шудаанд:

ABSTRACT ['æbstrækt] n. (1. «A summary of any piece of written work, especially a long poem, prose narrative, proposal, conference proceeding, article or dissertation; 2) not concrete but rather dealing with the conceptual or general» [16, с. 4]) ‖ муҷаррад, мавҳум, хулосаи назарӣ, маънӣ («Шарҳи ягон пораи кори хаттӣ, аллахусус шеъри дароз, наср; ҷумла, гузаронидани ҳамоиш, мақола ё рисола; 2) бидуни мушахас аммо ба мафҳум ё умумият алоқаманд будан»); abstract poem («More generally known as ‘Sound Poetry’, a form of verse which depends primarily upon patterns of sound rather than conventional syntactic or grammatical structures to constitute meaning» [16, с. 4]) ‖ мавҳуми шеър, шеъри маънӣ, шеъри муҷаррад («Умуман ҳамчун “садои шеърӣ” маъмул аст; шакли шеъриест, ки асосан аз қолабҳои овоз вобастагӣ дорад, на ин ки аз сохтори наҳвиву дастурӣ, ки маъниро созмон медиҳад»).

ACCIDENCE ['æksɪd(ə)n(t)s] («That branch of grammar which deals with ‘accidents’; that is, the inflexions or the variable endings of words» [16, с. 6])‖ сарф, тасриф («Як шохаи грамматика, ки бо “сарф” алоқа дорад, яъне, анҷома ва ё анҷомаҳое, ки маънии калимаҳоро тағйир медиҳанд»).

ACROSTIC [ə'krɔstɪk] n. («Apart from puzzles in newspapers and magazines the commonest kind of acrostic is a poem in which the initial letters of each line make a word or words when read downwards. An acrostic might also use the middle (Monostich) or final (elastic) letter of each line. In prose the first letter of each paragraph or sentence might make up a word; Poetry that certain letters, usually the first in each line form a word or message when read in a sequence» [16, с. 7]) ‖ мувашшаҳ (акростих) («Василаи аз рӯзномаву маҷаллаҳо ҷудо кардани муаммост, ки умумияти шеъри акростикиро ки дар ҳар як мисраи эҷодшудаи калима ё калимаҳое, ки дар вақти хондан мавқеи худро тағйир медиҳанд, ифода менамояд. Акростик метавонад, ки чун дар мобайн ё охири ҳар як ҳарфи мисраъ ифода гардад. Дар ҳар як ҳарфи якуми назму насри фикра ё ҷумла метавон калима эҷод кард. Мувашшаҳ – назме, ки дар он одатан сари ҳарфи ҳар як сатр, ягон калима ё паёмеро ташкил медиҳанд, вақте ки онҳоро пайиҳам мехонем»).

Метавон ёдовар шуд, ки истилоҳи акростик дар фарҳанги Т. Атахонов [2] низ дар шакли аслиаш ба кор бурда шудааст. Мавсуф танҳо онро ба забони тоҷикӣ шарҳу таҳвез додаасту халос. Ин истилоҳ низ дар соҳаи мазкур дар баъзе мавридҳо айнан корбаст мегардад.

AFFECTATION [ˌæfek'teɪʃ(ə)n] («The adoption of a mode or style of writing unsuited to the matter, form or occasion. In the 18th c. writers were particularly sensitive to inappropriateness of this kind» [16, с. 14]) ‖ муқобил, таъсирбахш, дилбастагӣ, табиӣ («Қабули қолаб ва ё сабки хат, ки барои кор бефоида аст, шакл ва ё ҳаводис. Дар асри 18 асосгузорони он эҳсосоти буданд ба ноуҳдабароии чунин намуд»).

AFSANA [afsana] n. («Most commonly translated as ‘short story’, but can also be rendered as ‘tale’ or ‘romance’» [16, c. 15]) ‖ афсона. («Дар аксар мавридҳо чун «ҳикояи хурд» тарҷума мешавад, аммо ҳамчун «афсона» ва ё “роман” шуда метавонад»).

Бояд тазаккур дод, ки истилоҳи афсона дар забони англисӣ низ айнан истифода шудааст. Аз ин бармеояд, ки истилоҳи фавқуззикр дар бештари забонҳои олам якранг ва язкайл корбаст мегардад. Зеро ин гуна истилоҳот ба истилоҳоти байналмилалӣ ё ки умумистеъмолӣ дохил мешаванд.

ALLEGORY ['ælɪgərɪ] n. («An allegory is a story or image with several layers of meaning: behind the literal or surface meaning lie one or more secondary meanings, of varying degrees of complexity. The origins of allegory as a narrative strategy are ancient and certainly pre-date literate culture» [16, c. 21]) ‖ муболиға, маҷоз, киноя («Киноя – ин ҳикоя ё тасвирест, ки дорои чанд қабати маънӣ аст: дар паси маънои аслӣ ё сатҳӣ як ё якчанд маънои дуюмдараҷа, ки дараҷаҳои мураккаби гуногун доранд, меистад. Сарчашмаи истиора ҳамчун стратегияи баёнӣ - фарҳанги босаводии қадим ва албатта муосир»).

ANCIENT TALES ['eɪn(t)ʃ(ə)nt ['teɪli:z] («It the power of the utilization of the ancient form of the tale in the modern short story») [16] ‖ афсонаҳои қадима, афсонаҳои халқӣ.

ANECDOTE ['ænɪkdəut] n. («A brief account of or a story about an individual or an incident. The anecdotal digression is a common feature of narrative in prose and verse. In the history of English literature and of literary characters the anecdote has a specific importance» [16, c. 37]) ‖ латифа («Лавҳаи кӯтоҳ ё ҳикояе, ки роҷеъ ба як фард ё ки як ҳолатро ифода менамояд, латифа мегӯянд. Латифа як вижагии умумии асари насриро дар асл нишон медиҳад. Дар таърихи адабиёти Англис ва характери латифавии махсусан муҳим доштаро муайян менамояд»). Истилоҳи анекдот, ки ба забони адабии муосири тоҷикӣ латифа мебошад. Аммо, истилоҳи фавқуззикр дар забони тоҷикӣ дар шакли аслиаш роиҷ буда, бидуни тағйирот дар баъзе ҳолатҳо дар илми бадеъ ба таври фарох ва васеъ мустаъмал мегардад.

ANTI-HERO ['æntɪ 'hɪərəu] n. («A ‘non-hero’, or the antithesis of a hero of the old-fashioned kind who was capable of heroic deeds, who was dashing, strong, brave and resourceful. However, there have been many instances of fictional heroes who have displayed noble qualities and virtuous attributes. The anti-hero is the man who is given the vocation of failure» [16, c. 41]) ‖ зидди қаҳрамонӣ («Зиддӣ қаҳрамонӣ ё ахлоқӣ қаҳрамониро аз рӯ муд вобаста ба қобилияти қаҳрамони воқеӣ аниқ мекунад, ки пуркувватӣ, ҷасуриву далерӣ ва заминавии онро нишон медиҳад. Тавре ки аксарияти қаҳрамонҳои асарҳои бадеӣ, ки дар намоишҳои бонуфуз босифат ва навгониеро муайян мекунад. Зидди қаҳрамонӣ мардест ки шикастро ба худ касб надорад»).

ANTONYM ['æntənɪm] n. («A word of opposite meaning to another: fierce/mild; ugly/beautiful» [16, c. 46]) ‖ тазод, мутазод («Калимаҳои муқобил маъноро антоним мегӯянд. Муътадил - номуътадил, хушрӯй, зебо»).

Истилоҳшинос Ҷ. Каддон [16] дар фарҳанги худ ағлаби истилоҳоти форсӣ-тоҷикиро ба таври вожаҳои иқтибосӣ истифода намудааст. Масалан, ба амсоли қасида - qassida, маснавӣ - mathnavi, афсона - afsana, рубоӣ – ruboi ва ғайраҳо. Аз таҳлилу баррасии истилоҳоти болозикр маълум гардид, ки истилоҳоти адабиётшиносӣ ва санъатҳои бадеӣ дар забони англисӣ низ рушдкарда аст. Аз ин ҷост, ки адабиётшинос Ҷ. Каддон [16] дар фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносии худ ин гуна истилоҳоти адабиётшиносиро бо тафсироташ ҷой додааст ва ӯ инчунин аз таърихи пайдоиши истилоҳоти адабиётшиносии англисӣ ҳарф мезанад. Инчунин, аз даҳ истилоҳоти адабиётшиносие, ки мо аз «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ ва назарияи адабиёт»-и Ҷ. Каддон [16] барои таҳлилу муқоиса ва баррасӣ гирифтаем, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки монандӣ ва шабеҳиятнокии истилоҳоти соҳаи фавқ дар ҳар ду забон ҳам дида мешавад. Ба таври мисол, абстаракт, афсона, антоним ва ба амсоли инҳо, ки дар ҳар ду забон низ якранг корбаст мешаванд.

Адабиётшиноси рус Л.И. Тимофеев дар бобати илми адабиётшиносӣ менигорад, ки: «Илми адабиётшиносӣ то ҳол ба дараҷаи зарурии ҳалли худ нарасидааст ва аз ҷумла, ин ҳолатро дар набудани терминологияи ягона ва системаноки доимии он мушоҳида кардан мумкин аст. Бо вуҷуди овардани чунин терминология вазифаи хеле зарурии илми мо бошад ҳам, мутаассифона то ҳол ҳал нагардидааст ва ҳалли он масъалаи дуюмдараҷа ва ё зоҳирии предмеди адабиётшиносӣ намебошад» [9, с. 19]. Бояд гуфт, ки андешаи адабиётшинос Л.И. Тимофоев бар он аст, ки адабиётшиносӣ ва санъатҳои бадеӣ то ҳанӯз ҳам ба омӯзиш ва пажӯҳиши амиқ ниёз дорад.

Хулоса, аз таҳлили луғатҳо ва фарҳангҳои забоншиносон ва адабиётшиносони ватаниву хориҷӣ маълум гардид, ки вижагиҳои сермаъноӣ ва серҷанбагӣ дар ҳар ду забон ҳам дида мешавад. Аз он бармеояд, ки истилоҳ ва иборaистилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нисбат ба дигар истилоҳҳои соҳаҳо серистифода ва сермаҳсул буда, бо таркибот ва мушаххасоти худ фарқ мекунад.

Адабиёт

1. *Абдуллозода, Р. ва Аҳадов, Х. Луғати мухтасар аз адабиёт. – Душанбе: 1973. - 160 с.*
2. *Атахонов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Темур Атахонов. –Душанбе: Шарқи озод, 2002. – 454 с.*
3. *Джураев, Х. А. Роль и место термин и терминология в лингвистике наука / Х. А. Джураев // Вестник Педагогического университета. – 2019. – № 5(82). – С. 13-17.*
4. *Мирзозода, Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ/ Холиқ Мирзозода. - Душанбе: Маориф, 1992. – 240 с.*
5. *Ҳодизода, Р., Шукуров М., Абдуҷабборов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 188 с.*
6. *Табаров, С. Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти адабиётшиносӣ. / Соҳиб Табаров. – Душанбе: Маориф,1980. – 52 с.*
7. *Тоир, У., Саидалӣ, С. Қомуси қофия ва арузӣ шеъри Аҷам. Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 512 с.*
8. *Тоир, У., Саидалӣ, С. Қомуси қофия ва арузӣ шеъри Аҷам. Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 432 с.*
9. *Тимофеев, Л.И. Основы теории литературы / Л.И. Тимофеев. - М.: Просвещение, 1976. – 453 с.*
10. *Crawford, C. Linguistic Theory of Translation. Oxford, 1965. -369 p.*
11. *Crystal, D. A. A dictionary of linguistics and phonetics. -Oxford: Blackwell, 2008. 6thend. -529 p.*
12. *Crystal, D. A. The Cambridge encyclopedia of language. -Cambridge: CUP, 1997, 2nd edn. - 480 p.*
13. *Firth, J.R. The technique of Semantics. London, 1960.*
14. *Flood, W.E. Scientific Words. Their Structure and Meaning. London, 1960. -220 p.*
15. *Haugen, E. The Analysis of Linguistic Borrowing//Language. 1950. Vol. 26. - P. 201-231.*
16. *Cuddon, J.A., A dictionary of literary terms and literary theory. Fifth edition, published in UK. (USA) 2013. – 801 p.*

САРЧАШМАҲОИ ТАШАККУЛ ВА ТАКОМУЛИ ИСТИЛОҲОТИ АДАБИЁТШИНОСИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур сарчашмаҳои ташаккул ва такомули истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ матраҳ гардидааст. Муаллиф назару андешаҳои худро роҷеъ ба истилоҳоти адабиётшиносӣ ва раванди ташаккул ва таҳаввулоти он дар заминаи фарҳангҳои соҳавӣ ва қомусҳои мондагор мавриди таҳқиқ қарор додааст. Дар ин бобат бояд ёдовар шуд, ки истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ ва жанрҳои адабӣ дар осори забоншиносон ва адабиётшиносон хело ҳам ба маврид инъикос ёфтааст. Масоили марбута яке аз муаммоҳои баҳсталаб ва таҳқиқнигар буда, дар илми адабиётшиносӣ ва суханшиносӣ то ҳол ҳам ҳалли ягонаи худро наёфтааст, то ҳол ба пажӯҳиши амиқ ниёз дорад. Аз ин хотир, дар шакли як мақолаи кӯчак мавриди таҳқиқ қарор додани он аз манфиат орӣ нахоҳад буд.

Калидвожаҳо: истилоҳ, калима, истилоҳшиносӣ, савтиёт, адабиёт, адабиёти бадеӣ, адаб, илм, сухан, истилоҳоти адабиётшиносӣ.

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются источники формирования и развития литературоведческой терминологии в таджикском и английском языках. Автор анализирует собственные взгляды и соображения относительно литературоведческих терминов, а также процессы их становления и трансформации на базе отраслевых словарей и фундаментальных энциклопедий. В этой связи следует отметить, что терминология, относящаяся к литературоведению и литературным жанрам, нашла достойное отражение в трудах лингвистов и литературоведов. Данная проблематика является одной из дискуссионных и требующих исследования; в науке о литературе и филологии она до сих пор не получила единого решения и нуждается в глубоком изучении. Поэтому исследование данного вопроса в рамках небольшой статьи будет весьма полезным.

Ключевые слова: термин, слово, терминология, фонетика, литература, художественней литература, вежливость, наук, речь, литературоведческой терминологии.

SOURCES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF LITERARY TERMINOLOGY OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with the sources of formation and development of literary terminology of Tajik and English languages. An author is reviews about the literary terms and process of the development and reformation it, in background of field's dictionary and glossary has researched. This problem is one of the disputable and researched in literature science and oratory and till now does not appearance solved but it has got need researching. In spite of this is one article form researched it was not benefit. From the point of view of the author, the role of Russian languages in comparison to other languages is too great for the formation and development of Tajik terms as well, and through this language, other terms could penetrate into lexical system of the Tajik language.

Keywords: term, word, terminology, phonetics, literature, fiction book, politeness, science, speech, literary terms.

Дар бораи муаллиф
Ҷӯраев Хайём Акрамович
Мудири кафедраи забони англисӣ ҳамчун ихтисоси дуюм
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: juraevkhayyom89@inbox.ru

Об авторе
Джураев Хайём Акрамович
Заведующий кафедрой английского языка как второй специальности
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: juraevkhayyom89@inbox.ru

About the author
Juraev Khayyom Akramovich
Head of the Department of the English as a Second Specialty
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: juraevkhayyom89@inbox.ru

УДК 801.56:809.155.0+802.0:616.5

ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНОВ КОЖНО-ВЕНЕРИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПУТЕМ СИНТАКСИЧЕСКОГО СПОСОБА СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Каримова Д. Н.
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Терминообразование как новый раздел посвящено изучению образования новых терминологических единиц в различных терминосистемах. Способы и пути терминообразования рассматриваются в языкознании с различных точек зрения: морфологический, синтаксический, семантической и др. Терминологические единицы как общеупотребительные слова образуются на основе слов и специальной лексики, существующих в языке.

Одним из продуктивных способов образования терминов в сравниваемых языках является синтаксический. О роли и продуктивности синтаксического способа терминообразования в терминоведении, а также о его отличие от других способов были отмечены в трудах отечественных зарубежных лингвистов и терминологов. В лингвистике под понятием синтаксического способа обычно подразумевается сочетание из двух или более лексических единиц компоненты, которых соединяются посредством разных грамматических связей, а при морфологическом способе имеется в виду лишь сочетаний морфем.

Относительно роль этого способа в образования терминов разных отраслей в последних двух декад посвящено огромное количество исследований. В частности, согласно А.Ю. Левенковой, «наиболее продуктивным способом терминообразования в сфере возобновляемых источников энергии является синтаксический, так как подавляющее количество терминов представляют собой многокомпонентные словосочетания» [4, с. 42-45]. По мнению Х. Бахарлу, М. Алияри Шорехдели, М. Шоджаи, которые проводили сопоставительный анализ основных способов и средств образования технических авиационных терминов в русском и персидском языках, синтаксический способ строится на сочетаниях следующих частей речи: существительного, прилагательного, предлога, союза. В образование русских технических авиационных терминов сочетание существительных, сочетание прилагательных и существительных, сочетание существительных с союзом являются наиболее частотных, а в образовании персидских терминов по авиационной технике – сочетание существительных и сочетание прилагательных и существительных [mahfaze-ye ehterāq-e asli] (основная камера сгорания) [1, с. 5-13]. Согласно О.И. Лукиной «Под синтаксическим понимается способ образования терминологических единиц путем словосочетаний различных типов. Необходимость изучения вопроса о структуре терминологических единиц тесно связана как с проблемой оптимальной длины термина, так и с его содержательной структурой» [5, с. 146-150].

По мнению М.Султона “Формирование сложных терминов фразеологическим способом является наиболее распространённым и продуктивным способом образования терминов, и в ранних источниках этот способ применялся достаточно часто. Термины данного типа можно условно разделить на две группы – изафетные словосочетания и предложные словосочетания” [6, с. 149].

Суть синтаксического способа терминообразования заключается в том, что компоненты терминосочетания на основе различных синтаксических средств связи подчиняются друг другу. Составные термины или термины-словосочетания составляют одним из важнейших компонентов терминосистемы кожно-венерических болезней в таджикском и английском языках. Эти термины, в обоих языках образуются на базе синтаксического способа терминообразования. Согласно компонентом термины-словосочетания, мы классифицировали терминосочетания кожно-венерических заболеваний в сравниваемых языков, на двухкомпонентные, трёхкомпонентные и т.д.

Двухкомпонентные термины-словосочетания. Далее мы будем рассматривать этого вида словосочетаний в каждом из сравниваемых языках по отдельности, а затем выявим их дифференциальные свойства и их сходства и общности. Большинство термины-

словосочетания указанной отрасли являются субстантивные, и в соответсвие морфологической структуры они бывают разные. Следовательно, двухкомпонентные терминосочетания исследуемых языков сначала рассматриваются отдельно, а потом выявляются их общности, сходство и отличия.

Большое количество таджикских двухкомпонентных терминосочетаний являются изафетные субстантивные термины-словосочетания. Данный тип терминов состоят из двух самостоятельных компонентов, которые связаны между собой при помощи разных синтаксических связей. В процессе анализа терминов выявлено только две типы субстантивных терминосочетаний в таджикском языке: субстантивные термины-словосочетания типа «имя существительное + имя существительное» и термины-словосочетания типа «имя существительное +имя прилагательное». Таким образом, этих терминов можно описать посредством следующих моделей:

1) имя существительное + имя существительное. Образования терминосочетание посредством данноймодели очень продуктивно в терминосистеме кожно-венерических заболевания в таджикском языке. Их также называют субстантивное словосочетание или изафетное словосочетание. Имя существительное в субстантивных словосочетаниях или термины-словосочетания являются одним из стержневых компонентов и подчиняют в себя остальные копоненты. Зависимые или подчинённые компоненты связываются к имени существительного посредством изафетной связки, предлоги и послелоги и примыкание: *бемориҳои пӯст (кожные болезни), газаки пӯст (дерматит)* [8, с. 15]: ***Бемориҳои пуст*** *аз замонҳои қадим маъмуланд ва дар ин бора олимони гузашта дар асарҳои худ маълумот додаанд* [9] (Кожные заболевания были распространены еще в древние времена, и древние ученые описывали их в своих трудах). *амрози пуст* (кожные болезни, дерматоз):*Дар Ҳиндустон илми тиб тараққӣ карда буд, бемориҳо ба гурӯҳҳо тасниф мешуданд, ки пеш аз ҳама ба онҳо* ***амрози пуст*** *ва узвҳои таносул таалуқ доштанд* [7, с. 4] (В Индии медицинская наука развивалась, и болезни были классифицированы по группам, в первую очередь заболевания кожи и половых органов.).*Чойҳо барои беморони мубталои* ***газаки пӯст*** *тавсия дода мешаванд* [10] (Чаи рекомендуются больным, страдающим воспалениями кожи.).

Эквивалентом терминосочетание *бемориҳои пӯст* в английском языке используется в двух формах, т.е. и в форме словосочетание *skin diseases* и в форме производного существительного *dermatosis*: “*Complaints of* ***skin disease*** *and infertility were common, while many offspring were sickly (*Жалобы на кожные заболевания и бесплодие были обычным явлением, а многие потомок страдали от болезней). *This* ***skin disease*** *can seriously affect quality of life, so maybe that's why he was such a villain* (Это кожное заболевание может серьёзно повлиять на качество жизни, возможно, поэтому он и стал таким злодеем)” [18].

Термин *dermatosis* относится к различным заболеваниям кожи, особенно те, которые не вызывают воспаления: «*It is most preferable to use Sinaflan with a dry form of dermatosis* (Мазь синафлана предпочтительно использовать при сухих формах дерматозов). *But before you treat* ***dermatosis*** *it is necessary to study its characteristics* (Но прежде чем лечить дерматоз, необходимо изучить его особенности)*»* [18].

Следует отметить, что не все компоненты исследуемого термина-словосочетания являются исконными, среди них можно обнаружить и заимствованные компоненты. Исходя из этого, ниже приводится соотношение компонентов анализируемых терминов-словосочетаний с исконными, заимствованными, исконно-иксоными и заимствованно-заимстованными единицами:

а) таджикское слово + таджикское слово*: доғи кунҷидак (эфелиды)* [8, с. 54]; *саратони пӯстпарда (спиноцеллюлярная эпителиома*) [8, с. 16]; *тарқиши мӯй (трихоптилёз)* [8, с. 16]; *хориши пӯст (кожный зуд)* [8, с. 22]; *шукуфаи мӯйҳо (волосяной лишай)* [8, с. 24], *шукуфаи пӯст (псориаз), оташаки асабҳо (сифилис нервной системы)* [8, с. 45]: *Ҳавои гарму намӣ боиси паҳншавии микроорганизмҳо мегардад ва сабӯсаки сару* ***хориши пӯст*** *зиёд мешавад.* [9] (Жаркая и влажная погода способствует распространению микроорганизмов и усиливает перхоть и зуд кожи). *Инравғанро аз рӯ бимоланд, дарди дилро таскин медиҳад,* ***шукуфаи пӯст*** *ва ҷароҳатро шифо мебахшад, инчунин дарди ҷароҳатро ҳам сокин мекунад*. [10] (Натирание лица этим маслом успокоит сердечную боль, заживит кожные высыпания и раны, а также смягчит боль от ран.). *Малахро бо пойҳояш кӯфта бимоланд, озах,* ***доғи кунҷидак*** *ва қӯтури пӯстро дафъ менамояд, хусусан сӯхта, бо сирко сиришта бимоланд, қавитар мегардад* [9] (Раздави акацию ногами и натри её. Она избавляет от угрей,

себорейного дерматита и чесотки, особенно от ожогов. Натри её уксусом, и она станет сильнее.).

Эквивалентом терминосочетания *оташаки асабҳо (нейросифилис, нейролюэс)* в английском языке являются термино-словосочетания *lues nervosa* и *syphilis of nervous system*, первое из которых построено на основе порядка слов, а второе – с помощью предложной связи. Отличие этого терминосочетание от таджикского эквивалента заключается в том, что в таджикском языке компоннеты терминосочетание соединены с помощью изафетной связи.

б) таджикское слово + арабское слово: *оташаки ҳамл (сифилис плода)* [8, с. 76]. Согласно "Толковый словарь таджикского языка" у первого компонента термносочетание *оташаки ҳамл*, т.е. слово *оташак* имеется следующие значение "1 шакли тасғири оташ 1*;* лаҳча (уменьшетельная форма слово *оташ* 1; жар). 2. барқ, соиқа (электричество, молния); 3. кирми шабтоб (ночной червь); 4. *пизишкӣ* маразест, ки дар олати таносул пайдо мешавад; обилаи фарангӣ, сифилис (*медиц.* заболевание, которое возникает в половых органах; сифилис); 5. як навъ бемории мева (*себ, зардолу*), ки дар рӯи он холҳои сиёҳи сахт пайдо мешавад ва мева сахту камоб мегардад (тип болезни плодов (*яблоко, абрикос*), при котором на поверхности плодов появляются твердые черные пятна, а сами плоды становятся твердыми и водянистыми" [11, с. 39]. Из вышеприведенных значениий лишь первое значние, т.е. "маразест, ки дар олати таносул пайдо мешавад; обилаи фарангӣ, сифилис (*медиц.* заболевание, которое возникает в половых органах; сифилис)" относится к отраслям дерматовенерологии, а осталные значения – к другим областям.

Следует указать, что терминлогические свойство общеупотребительное слово *оташак* прослеживается лишь в составе терминосочетании и предложении: *Ин талабот ба хотири пешгирии паҳншавии бемориҳои вируси норасоии масунияти одам (ВНМО),* ***оташак*** *(RV), ҳама намуди гепатитҳо, кабудсулфа ва дуруст муайян кардани макони зисти муроҷиаткунандагон рӯи даст гирифта шудааст*. (Данное требование введено в целях предотвращения распространения таких заболеваний, как вирус иммунодефицита человека (ВИЧ), сифилис (РВ), все виды гепатита, коклюш, а также для точного определения места жительства заявителей.). Второй компонент терминосочетание *оташаки ҳамл,* т.е. арабское слово *ҳамл* используется со значением "ҳомилагӣ, дуҷонӣ, бордорӣ (беременность, зачатие). Однако в таджикском языке дерматовенерологи вместо термина *оташак* часто используют её синоним – *сифилис*, вошедший из французского языка: *Бемориҳои сирояткунанда, хоса касалиҳое, ки тавассути алоқаи ҷинсӣ мегузаранд: гонорея,* ***сифилис****, хламидиоз, трихомониаз...* [10] (Инфекционные заболевания, особенно передающиеся половым путем: гонорея, сифилис, хламидиоз, трихомониаз).

Эквивалентом терминсочетание *оташаки ҳамл* в английском языке являются сочетание *fetal syphilis* или *syphilis of the fetus*, где первые компоненты соединены порядком слов, а вторые – с помощью предлога. Первый компонент терминосочетания *fetal syphilis*, т.е. *fetal* происходило от латинское слово *fētus* со значением "ҳомилагӣ, дуҷонӣ, бордорӣ, таваллуди насл (вынашивание, рождение потомства)" и второй компонент *syphilis* – от названия поэмы итал. врача Дж. Фракасторо «Syphilis sive de morbo Gallico» - «Сифилис, или Французская болезнь», вышедшей в Вероне в 1530 и посвященной описанию болезни некоего пастуха Сифилуса), люэс (от лат. lues (микробҳои касалиовар, мараз, яъне бемории музмини сироятии одамон, ки аз треонемаи беранг ба вуҷуд омадааст (зараза, хроническое инфекционное заболевание человека, вызываемое бледной трепонемой (спирохетой)» [20]. Однако об этимологии термина *syphilis* в электронном словаре "Oxford Dictionary (En-En) (для ABBYY Lingvo x5)" указывается следующая информация «early 18th cent.: modern Latin, from Syphilis, sive Morbus Gallicus, the title of a Latin poem (1530), from the name of the character Syphilus, the supposed first sufferer of the disease (проникла в современном латинском языке в начале XVIII в. от Syphilis, sive Morbus Gallicus, название латинской поэмы (1530 г.), от имени персонажа Сифила, предполагаемого первого пострадавшего этой болезни» [13]. Из этимологического толкования комопнентов терминосочетания *fetal syphilis* выяснилось, что оба компонента являются заисмствованными единицами в терминосистеме кожных и венерических заболеваний английского языка, т.е. проникли из латынского языка.

Таким образом, терминосочетание *оташаки ҳамл* (сифилис плода) или её синоним *куфти модарзод* (врождённый сифилис) в отрсали дерматовенерологии используется со значением "ҳолате, ки дар он сирояти модари мубталои бемории оташак ба кӯдаки дар батнбуда мегузарад, ки сабаби пайомадщои вазнин ба монанди таваллуди бармаҳал, мурда таваллуд шудан ё марги навзод мегардад (состояние, при котором инфекция от матери,

больной сифилисом, передается ребёнку внутриутробно, что приводит к серьёзным последствиям, таким как преждевременные роды, мертворождение или смерть новорождённого.).

в) арабское слово + таджикское слово: *сили пӯст(туберкулёз кожи)* [8, с. 49]; *қубои кӯдакон (детская экзема)* [8, с. 49]. Первый компонент терминосочетание *сили пӯст*, т.е. единица *сил (туберкулёз)* относится к разным подъязыкам медицины. Если в отрасли пульмонологии термин *сил* употребляется со значением «тяжёлое инфекционное заболевание, вызываемое бактериями палочки Коха (микобактериями), чаще всего поражающее лёгкие», то в области дерматологии оно используется в значение «инфекционное заболевание, вызываемое микобактериями туберкулеза, проявляющееся разнообразными кожными высыпаниями, такими как бугорки, папулы и язвы». Второй компонент терминосочетание *сили пӯст,* т.е единица *пӯст(кожа, дерма)* – общеупотрибителное слово и используется со занчениями “1. ҷилди бадани одам ва ҳайвон, он чи рӯи тани одам ва ҳайвонотро пӯшондааст (кожа тела человека и животных, то, что покрывает тело человека и животных); 2. он чи рӯи танаю шохаи дарахтро пӯшонидааст (то что покрывает ствол и ветви дерева); 3. пардаи берунии баъзе аз меваҳо, монанди анор, писта, бодом, чормағз *ва ғ* (внешний слой некоторых фруктов, таких как гранаты, фисташки, миндаль, грецкие орехи *и т. д*.)» [12, с.134.].

Первый компонент терминосочетания*қубоъи кӯдакон (детская экзема),* т.е. единица *қубо* – малоупотребителен, а вместо его дерматологи чаще всего используют греческие заимствованные термины *экзема* и *эгземо.* Если у термина *экзема* такие лексическое значение как: «навъе аз бемории пӯст, ки дар он қублачаҳои намдор пайдо шуда, хориш ба амал меоварад; бемории шукуфа (тип кожного заболевания, при котором появляются влажные, зудящие волдыри; лишай)» [12, с. 666]; «зардзахм, қубоъ, бемории илтиҳобии ғайрисироятии пӯст, ки бо хоришу суръии пӯст ва дамидани гирехчаву обилачаву рихинакҳо ба амал меояд (экзема, незаразное воспалительное заболевание кожи, характеризующееся зудом, покраснением и отеком кожи, образованием волдырей и пузырьков» [3, с. 577], то у термина *эгземо* имеется следующие значение «илтиҳоби пӯст, ки сабаби хоришу басуроти сурх мешавад ва ғолибан бо товалҳои кӯчак ҳамроҳ аст, ки моеъ аз онҳо хориҷ ва ба кибра табдил мешавад (воспаление кожи, вызывающее зуд и покраснение, часто сопровождающееся образованием небольших пузырьков, из которых протекает жидкость и превращаются в струпья)» [16]. В отрасли дерматологии использование термина *зардзахм* в составе терминосочетания *зардзахми кӯдакон* является более подходящим вместо *қубои кӯдакон*.Второй компонент терминосочетания*қубоъи кӯдакон (детская экзема),* т.е. *кӯдакон* – множественная форма общеупотребительное слово *кӯдак (дитя, ребёнок).*

Одной из отличительных особенностей таджикских терминосочетаний от английского языка является то, что английские терминосочетание вступают в синонимические отношенияя, например: *cutaneous tuberculosis – tuberculosis cutis – scrofuloderma (сили пӯст(туберкулёз кожи).* Если в таджикском языке терминосочетание *сили пӯст* или *қубои кӯдакон*построены с помощью изафетной связи, то компоненты их эквиваленты в английском языке – *cutaneous tuberculosis, tuberculosis cutis* и *infantile eczema* соединяются посредством порядка слов.

г) арабское слово + арабское слово: *тасаллуби ҷилд (склеродермия)* [8, с. 47]; *сафъаи музмин(хроническая трихофатия)* [8, с. 49]. В области дерматологии терминосочетание *тасаллуби ҷилд (склеродермия)* используется очень редко, и специалисты чаще всего предподчитают его синонима *склеродермия*, которое означает “бемории музмин, аз ғафсшавии пӯсти зери бофтаҳо ва баъзан узвҳои дохилӣ падид меояд (хроническая болезнь, проявляющаяся уплотнением кожи, лежащих под ней тканей, а иногда и внутренних органов)” [18].

В отличие от таджикского языка, в английском языке терминосочетание *тасаллуби ҷилд* используется в формах композита, т.е. *scleroderma, dermatosclerosis, sclerodermatitis: That paper described outcomes of 15 people with lupus,* ***scleroderma****, or myositis between 4 and 29 months after CAR-T therapy* [19] (В этой бумаге описывались результаты лечения 15 человек с волчанкой, склеродермией или миозитом через 4–29 месяцев после терапии CAR-T). *A diagnosis of diffuse cutaneous systemic sclerosis was made due to the widespread* ***dermatosclerosis*** *observed on the patient's face and trunk* (На основании распространенного дерматосклероза на лице и тела пациентки был поставлен диагноз диффузной кожной системной склеродермии).

Первый компонент терминосочетания *саъфаи музмин (хроническая трихофития),* т.е терминоединица *саъфа* (трихофития) используется со значением “шукуфаи мӯйчин, саъфа, касалии мӯйхӯрак (нохунхӯрак), бемории занбӯруғи пӯсту мую нохун, ки сабабгори он занбӯруғҳои тоифаи trichophyton мебошанд [3, с. 320] (Стригущий лишай, разноцветный лишай, грибковое заболевание кожи, волос и ногтей, вызываемое грибами рода Trichophyton), а второй компонент – *музмин* (хронический) отражает степень или состояние того или иного заболевания. Эквивалент терминосочетания *сафъаи музмин* в английском языке встречаются в трёх формах: *favus, tinea favosa, tinea vera*,первая из которыхявляется простым существительным, а две последние – термины-словосочетания. Термин *favus* происходило от латинского слова *favus*, означающего«honeycomb (пурмасома, масмадор, сӯрохчадор (ячеистый; пористый)».В области дерматологии термин *favus* используется для очерчивания грибкового заболевания кожи, в частности, тяжёлой формы стригущего лишая, поражающего кожу головы.

д) латинское слово+таджикское слово: *кандидози аҳшо (узвҳои даруни шикам)* (кандидоз внутренних органов)[8, с. 8]: *Бонувоне, ки ҳеҷ гоҳ аз хӯрдани пораи торт ё шоколад худдорӣ карда наметавонанд, аксаран аз бемории **кандидози узвҳои ҷинсӣ** азият мекашанд*. [10] (Женщины, которые никогда не могут устоять перед соблазном съесть кусочек торта или шоколада, часто страдают генитальным кандидозом). Эквивалентом терминосочетание *кандидози аҳшо* в английском языке – *candidiasis of internal organs*, компоненты которого соединены предлогом.

е) французское слово+таджикское слово: *сифилиси ҷанин* (фетальный сифилис) [7, с. 128]. Английским эквивалентом терминосочетание *сифилиси ҷанин* является сочетание *fetal syphilis*, который построено путем порядка слов: *The infant was diagnosed with **fetal syphilis** and required immediate treatment with intravenous penicillin to prevent long-term damage* (У младенца диагностировали фетальный сифилис, и ему потребовалось немедленное лечение внутривенным введением пенициллина для предотвращения долгосрочных последствий.). *Without treatment, **fetal syphilis** can lead to severe complications like stillbirth, organ damage, or developmental issues* (Без лечения фетальный сифилис может привести к серьезным осложнениям, таким как мертворождение, повреждение органов или проблемы развития).

2) имя существительное+имя прилагательное. Эта модель является одним из продуктивных моделей в образовании двухкомпонентных терминов кожно-венерических заболеваний в таджикском языке. В терминосочетании, образованный при помощи данной модели второй компонент подчиняется первому компоненту, а компоненты связываются между собой посредством изафетной связки «и», который принимает первый компонент, например:*кӯфти модарзод* (сифлис врождённый)[8, с. 10]; *адарфани муқарнас* (лишай чешуйчатый фигурный)[8, с. 97]; обварами исфанҷӣ (спонгиаз) [8, с. 97]; *куфти ноаён, оташаки ниҳонӣ* (сифлис скрытый)[8, с. 10]; *оташаки аввалӣ, обилафаранги ибтидоӣ* (сифлис первичный)[8, с. 13]; *сикози муқаррарӣ*(обыкновенный/типичный микоз): *Сикози муқаррарӣ одатан муддати тулони (солҳо) вуҷуд дошта, вақт ба вақт авҷ мегирад* (Типичный сикоз обычно длится долго (годы), с периодическими обострениями) [7, с. 49]

Известно, что не все компоненты термины-словосочетания, образованные путём модели “имя существительное + имя прилагательное» являются исконными, среди них можно обнаружить и заимствованные компоненты. Следовательно, ниже приводится соотношение компонентов анализируемых терминов-словосочетаний с исконными, заимствованными, исконно-искоными и заимствованно-заимстованными единицами:

а) арабское слово+таджикское слово: *қарҳаи нарм (мягкий шанкр)* [8, с. 13]; *саъфаи амиқ (глубокая трихофития)* [8, с. 17]; *басрияи одӣ* (вульгарная эктима) [8, с. 4]. Терминосочетание *қарҳаи нарм (мягкий шанкр)* и *саъфаи амиқ (глубокая трихофития)* являются субстантивными словосочетаниями, компоненты которых соединены посредством изафетной связью. Первый компонент терминосочетания *қарҳаи нарм (мягкий шанкр),* т.е. слово *қарҳа* означает “захм, реш, ҷароҳат (язва, рана, шрам, травма)”, а второй компонент – прилагательное “нарм (мягкий)” описывает состояние язвы. Само терминосочетание *қарҳаи нарм (мягкий шанкр)* в подъязыке медицины используется в занчение “глубокая язва инфекционного происхождения, склонная к разрастанию и размножению, что грозит обширным некрозом (омертвением) тканей» [14]. Первый компонент терминосочетания *саъфаи амиқ (глубокая трихофития)*, т.е. слова *сафъа трихофития* означает “дамидагии рӯй, ҷӯши рӯй; яке аз бемориҳои пӯст, ки ду намуд дорад: тар ва хушк. Тари онро ширина ва ё ширинча гӯянд (отёк лица, фурункул на лице; заболевание кожи, которое бывает двух

форм: влажной и сухой. Влажная форма называется скрофулёзом.)" [3, с. 179], а второй компонент – общеупотребительная единица*амиқ (глубокий)* описывает степени этого заболевания.

б) латинское слово+таджикское слово: *кандидози бардавом* (хронический кандидоз) [8, с. 35]; *шанкри дурушт* (твёрдый шанкр)*, шанкри нарм (мягкий шанкр)*. Все укзанные терминосочетаний являются субстантивные термины-словосочетания, компоненты которых соединены путём изафетной связи: ***Шанкри дурушт*** *эрозияи ягонаи тарҳҳои дурусти гирд ё тухмшакл, табақчамонанд бо ҳудудҳои дақиқи дурушти одатан то андозаи 1 см. мебошад* (Твердый шанкр — это единичная эрозия правильной округлой или овальной формы, пластинчатой формы с четко очерченными твердыми границами, размером обычно до 1 см.) [7, с. 36].

Следуеть указать, что термин *шанкр* не наблюдается в словарном составе таджикского языка. По происхождению термин*шанкр* появился от старофранцузского *chancre*, что означает «захми/реш/яраи хурд (язвочка)». Этот термин в основном употребляется для описания язв, появляющихся при первичном сифилисе (твёрдый шанкр) или при других инфекционных заболеваниях, таких как мягкий шанкр (шанкроид). В подъязыке медицине этот термин используется для обозначения первичной язвы, которая может быть признаком различных инфекций, передающихся половым путем. Эквивалентами терминологических сочетаний *шанкри дурушт* (твёрдый шанкр), и *шанкри нарм* (мягкий шанкр) в английском языке являются сочетания *hard [indurated, true] chancre* и *ulcus molle, ulcus venerium, soft [simple] chancre*, компоненты которых соединены порядком слов. В английском языке термин *chancre* вошёл из французского и латинского слова *cancer 'creeping ulcer* (яраи печанда, печон (ползучая язва, серпигинозная язва))*'* в конце XVIвека.

в) греческое слово+греческое слово: *бластомикози амиқ (глубокий бластомикоз)* [8, с. 4]. Эквивалентом терминосочетание *бластомикози амиқ (глубокий бластомикоз)* в английском языке является сочетание *deep blastomycosis.* В отрасли дерматологии терминосочеатние *бластомикози амиқ (глубокий бластомикоз)* употребляется в занчение «тяжелое хроническое грибковое заболевание легких, кожи, подкожной клетчатки и, по мере генерализации, внутренних органов» [13].

г) французское слово+таджикское слово: *сифилиси такрорӣ (повторный сифилис)* [7, с. 28]; *сифилиси ниҳонӣ (скрытый сифилис)*: *Тибқи маълумоти омор, шумораи гирифторони бемории сифилиси ниҳонӣ дар бисёр мамлакатҳо афзудааст* (По данным статистики, во многих странах увеличилось число людей, больных скрытым сифилисом) [7, с. 71]. Английским эквивалентам терминосочетаний *сифилиси такрорӣ (повторный сифилис)*является словосочетание ***secondary recurrent syphilis*, компоненты которого соединены путём порядком слов. А терминосочетание *latent syphilis* является эквивалентом** *сифилиси ниҳонӣ (скрытый сифилис)* в таджикском языке.

3) имя существительное+имя числительное. Терминосочетания, созданные посредством этой моделью относятся в основном к венерическим заболеваниям, например:*оташаки сонавӣ, обилафаранги дуюмӣ (сифлис вторичный)* [8, с. 13]; *оташаки сеюмин* (*сифлис третичный)* [7, с. 27]. Если в отраслевых источниках терминосочетание *оташаки сонавӣ, обилафаранги дуюмӣ (сифлис вторичный)* наблюдается со значением: «следующий за первичным период развития сифилиса, который характеризуется диссеминированной (широко распространенной) сыпью с большим разнообразием элементов (розеолами, папулами, везикулами, пустулами), поражением внутренних органов, опорно-двигательного аппарата, нервной системы и генерализованным лимфаденитом (воспалением лимфоузлов)» [13], то терминосочетание *оташаки сеюмин* (*сифлис третичный)* имеет следующие определение: «третий период сифилиса, развивающийся у недостаточно пролеченных пациентов или больных, вообще не проходивших лечение. Проявляется образованием сифилитических инфильтратов (гранулем) в коже, слизистых, костях и внутренних органах» [15]. Английские эквиваленты терминосочетания *оташаки сонавӣ, обилафаранги дуюмӣ (сифлис вторичный)* и *оташаки сеюмин* (*сифлис третичный)* являются словосочеатниями *secondary syphilis* и *tertiary syphilis*, компоненты которых связаны путем порядком слов.

3) имя существительное + наречие. В терминосистемекожно-венерических заболевания прослеживается некоторые термины-словосочетания, один из компонента которых являются наречие. Эти термины в основном относятся к венерическим

заболеваниям: *сифилиси барвақтӣ* (ранний сифилис) [7, с. 27]; *сифилиси дер* (поздний сифилис) [7, с. 28];

4) имя прилагательное + имя прилагательное. Термины-словсочетания, созданные посредством этой модели относится к аутоиммунном заболеваниям, которая сопровождается повреждением органов и тканей на фоне системного воспаления, например:*бодхӯраи сурх* (красная волчанка) [8, с. 4]. Первый компонент терминосочетание *бодхӯрдаи/бодхӯраи сурх* (красная волчанка),т.е. слова *бодхӯра* (волчанка) в качестве термина в словарях интерпретируется как: «яке аз навъҳои сили пӯст, ки бадани одамро хӯрда рафтан мегирад (тип туберкулеза кожи, поражающий организм человека)» [11, с. 216]; "1. сиёҳбод, боди сиёҳ, як навъи саратон, ки бештар дар лабу лунҷ пайдо мешавад (черные точки — это вид рака, который чаще всего появляется на губах и языке.). Noma; 2. сили пӯст. Lupus vulgaris (туберкулез кожи. Lupus vulgaris) [2, с. 228]; "навъе аз беморӣ, ки дар дар асари он қисме аз бинӣ ва лаб нобут мешавад; бодхӯра (тип заболевания, вызывающий потерю части носа и губ; волчанка" [10, с. 100]. Второй компонент, т.е. прилагательное *сурх* (красный) описывает признак или свойства заболевания. Эквивалентом терминосочетание *бодхӯраи/бодхӯрдаи сурх* (красная волчанка)в английском языке используется в двух формах, т.е. в форме производное существительное – *erythematosus* и в форме терминосочетание – *lupus erythematosus.*

Следует отметить, что наряду с двухкомпонентными терминосочетаниями в терминосистеме кожно-венерических заболеваниях таджикского языка наблюдается ещё трехкомпонентные, четырехкомпонентные и пятикомпонентные термины-словосочетания. Эти терминосочетания образуются при помощи следующих моделей:

1) имя существительное + имя существительное + имя существительное. Терминосочетание, созданныепри помощи данной модели относятся к грибковым заболеваниям кожи различных органов человека: *футори пӯсти нохун (эпидермофития ногтей)* [8, с. 21]; *футори мӯйҳои каш (подмышечный трихомикоз)* [8, с. 21].

Эквивалентом терминосочетание *футори пӯсти нохун (эпидермофития ногтей)* в английском языке является сочетания *epidermophytosis of the nails*, компоненты которого соединены при помощи предлогов. Стержневой компонент этого термина, т.е. *epidermophytosis* (дерматомикоз, дерматофития; эпидермофития), состоит из греческой приставки *epi-* исуществительные *dermo (пӯст (кожа)* и *phytosis* (фитоз (беморие, ки аз паразитҳои растанӣ ба вуҷуд меояд (болезнь, вызванная растительными паразитами) означает «грибковые инфекции кожи тела, стоп, рук и ногтей, вызванные патогенными грибами дерматофитами»[17]: «*He was suspected of* ***dermatophytosis*** *and mycological analysis of all suspected lesions was performed.* (У него заподозрили дерматофитию и провели микологический анализ всех предполагаемых поражений.). ***Dermatophytosis*** *are superficialmycoses caused by fungithatcaninvadestratumcorneumandkeratinizedtissues* (Дерматофитии – поверхностные микозы, вызываемые грибками, способными поражать роговой слой кожи и ороговевшие ткани)» [18].

2) имя существительное + имя существительное+ имя прилагательное. Терминосочетание, созданные путём этой модели относится к инфекционным заболеваниям, вызванное грибками: *сурхфутори пӯсти суфта (рубримикоз гладкой кожи)* [8, с. 19]. Английский эквивалент терминосочетаний *сурхфутори пӯсти суфта (рубримикоз гладкой кожи)* является сочетание *rubrimycosis of smooth skin*, компоненты которого соединены при помощи предлога. Основной компонент этого терминосочетание, т.е. термин *rubrimycosis*, происходит из латинской основы *rubrum 'rubro* (сурх (красный)' и греческое *μύκης* 'mykes *mycosis* (занбӯруғ (гриб))' и латинского суффикса *-osis*, означающего процесс или состояние. Однако вместо терминосочетание *сурхфутори пӯст* дерматологы чаще всего используют термин *рубримикоз*, который в словаре интерпретируется как "микозе, ки бар асари трихофитони сурх (Epidermophyton rubrum) пайдо шуда бошад (Микоз, вызванный красным трихофитоном (Epidermophyton rubrum)" [3, с. 151].

3) имя существительное + имя прилагательное + имя существительное. Термины-словосочетания, образованные посредством этой модели относится в основном к различным кожным заболеваниям:*пӯстсоми табхолшакли Дюринг (дерматит герпетиформный Дюринга)* [8, с. 13]; *сили озахмонанди пӯст(бородавчатый туберкулёз кожи)* [8, с. 17]; *газаки римноки пӯст (пиодермия)*[8, с. 22]; *сили озахмонанди пӯст (*туберкулёз кожи бородавчатый*)* [8, с. 17]; *футори рӯякии каш (эритразма)* [8, с. 22]; *сили шукуфамонанди пӯст (туберкулёз лихеноидный)* [8, с. 97]. *бемориҳои римноки пӯст* (гнойничковые болезни

кожи) [8, с. 43]; *думмалсории ғайриҳақиқии Фингер* (псевдофурункулёзис Фингер) [8, с. 43]; *озаҳҳои ҳамвори наврасон* (ровные бородавки подростков) [8, с. 94].Одним из отличительных свойств указанных терминов заключается в том, что в сравниваемых языках они различаются по структуре и форме, например, если терминосочетания *газаки римноки пӯст* и *футори рӯякии каш* в таджикском языке используется в форме словосочетания, то в английском языке они имеют производную и сложную форму: *pyoderma* и *erythrasma*. Другое отличие является то, что английские эквиваленты чаще всего выступают в синонимических отношениях: *pyoderma – pyodermatosis – pyodermatitis*.

Некоторые компоненты терминосочетание, образованные путём модели «имя существительное + имя прилагательное + имя существительное» являются заимствованными единицами:

арабское слово + таджикское слово + арабское слово: *тақарруни ғайриҳақиқии ҷилд (паракератоз)* [8, с. 20]. Эквивалентом терминосочетание *тақарруни ғайриҳақиқии ҷилд* в английском языке является термином *parakeratosis*, которое состоит из греческого префикса*para-*, существительное *kerato* и греческого суффикса *-osis*.

Необходимо отметить, что некоторые эквиваленты указанных терминов в английском языке встречаются в производной форме, например, если терминосочетание *футори рӯякии каш* в таджикском языке используется в форме сложного словосочетания, то в английском языке – в производной форме, т.е. *erythrasma.* Онососотоит из греческое слово *erythros*, означающего *"red (сурх (красный)"* и суффикс-***asma*, которое относится к различным состояниям или высыпаниям на коже.**

4) имя существительное + имя прилагательное + имя прилагательное. Терминосочетания, созданные посредством этой моделью, относится в основном к: а) венерическим: *куфти модарзоди куҳна (деррас) (врожденный поздний сифилис)* [8, с. 10]; *куфти ноаёни куҳна (деррас) (скрытый поздний сифилис)* [8, с. 18] и б) кожным заболеваниям:*пӯстзоди асабзоди маҳдуд (ограниченный невродермит)* [8, с. 15]. Английские эквиваленты терминосочетаний *куфти модарзоди куҳна (деррас) (врожденный поздний сифилис)* и *куфти ноаёни куҳна (деррас) (скрытый поздний сифилис)* являются сочетания *congenital late syphilis* и *latent syphilis*, компоненты которых соеденены порядком слов.

5) имя существительное + имя числительное + имя существительное: *давраи дуюми сифилис* (вторичная стадия сифилиса) [7, с. 24];*марҳислаи сеюмисифилис* (третичная стадия сифилиса): ***Давраи дуюми сифилис*** *ба ҳисоби миёна пас аз 10 ҳафтаи сироятӣ ва дар қисме аз беморон бо зуҳуроти хос оғоз мешавад ... (*Вторая стадия сифилиса начинается в среднем через 10 недель после заражения и у некоторых больных проявляется характерными симптомами) [7, с. 39]. *Дар* ***марҳилаи сеюми сифилис****, зимне ки дар бофтаҳо танҳо миқдори ками трепонемаҳои беранг боқӣ мемонад*.... (В третичной стадии сифилиса, когда в тканях остается лишь небольшое количество бесцветных трепонем...) [7, с. 24];

6) имя существительное + имя существительное + имя существительное + имя существительное. Терминосочетание, созданные путём этой модели относится к инфекционным заболеваниям, вызванное грибками: *сурхфутори кафи дасту пойҳо (рубримикоз кистей и стоп)* [8, с. 17]; *футори қабати шохии пӯст (кератомикоз)* [8, с. 13]. Эквивалентом терминосочетание *футори қабати шохии пӯст* в английском языке используется в форме композита – *keratomycosis*. Термин *keratomycosis* образовано от греческих корней *kerato (роговицы, прозрачной передней части глаза)* и*mycosis (грибковая инфекция)*, которое означает «fungal infection of the cornea (грибковое поражение роговицы)».

7) имя существительное + имя прилагательное + имя существительное + имя существительное. *шабушаки решовари музмини пӯст (пиодермия хроническая язвенная и язвенно-вегитирующая)* [8, с. 22]. Эквиваленттерминосочетание *шабушаки решовари музмини пӯст* в английском языке является сочетание *chronic ulcerative and ulcerative-vegetative pyoderma*, компоненты которой соединены союзом.

8) имя существительное + имя прилагательное + имя существительное + имя прилагательное. *шукуфаи сурхи мусаттаҳи ҳалқашакл (лишай красный плоский кольцевидный)* [8, с. 37]. Если компоненты терминосочетания *шукуфаи сурхи мусаттаҳи ҳалқашакл (лишай красный плоский кольцевидный)* соединены при помощи изфетной связи, то компоненты его эквивалента в английском языке – *lichen planus annularis*- порядоком слов.

9) имя существительное +имя прилагательное + имя прилагательное+ имя прилагательное: *пӯстсоми хуншори доғноки шукуфамонанд (лихеноидный пурпурозный*

пигментный дерматит Гужеро-Блюма). Данный термин относится к кожным заболеваниям и имеет следующие значение: «Появление мелких лихеноидных папул, которые сливаются в бляшки, часто на ногах, и имеют характерный буро-коричневый цвет».

10) имя существительное + имя прилагательное + имя прилагательное+ имя существительное+ имя существительное: *газаки римноки амиқи халтачаи мӯй (глубокий фолликулит)*. Эквивалентом терминосочетание *газаки римноки амиқи халтачаи мӯй (глубокий фолликулит)* в английском языке является сочетание *deep folliculitis*, компоненты которого соединены порядком слов.

Как в таджикском, так и в английском языке тоже существует огромное количество двухкомпонентных терминов кожных заболеваниях. Термины этой группы тоже образуются на основе конкретных моделей.

Терминологические словосочетания являются преобладающим типом терминологических наименований в терминосситеме кожных и венерических болезни таджикского и английского языков. В последнее время в лингвистических источниках все чаще упоминается о так называемых поликомпонентных терминах. В терминосситеме кожных и венерических болезни в обоих языках преобладают двух и трех компонентные терминологические словосочетания (65% + 60%) в подъязыке медицины. Терминологические словосочетания, состоящие из четырех и пяти компонентов, наблюдаются очень редко. Однако в терминосистеме кожных и венерических болезни не встретились терминологические словосочетания, включающие более шести компонентов. Скорее всего, это объясняется тем фактом, что выборка составлялась по терминологическим спискам, стандартам и словарям, в то время как многокомпонентные терминологические образования представляют собой контекстуальные объединения.

Вероятнее всего, это объясняется тем, что выборка терминологических единиц формировалась на основе отраслевых литератур, стандартов, словарей и глоссарей, а многокомпонентные терминологические словосочетания представляют собой контекстуальные ассоциации.

Подводя итоги, можно сказать, что синтаксические способы образуются, в основном, составные термины или термины-словосочетания подъязыка медицины – дерматовенерология. Значительное количество терминов исследуемой отрасли является составными терминологическими единицами, которые образуются по определённым терминообразовательным моделям. Если первыми компонентами термины-словосочетания таджикского языка чаще всего – имя существительное, реже имя прилагательное, а вторым компонентом могут быть разные части речи чаще всего, то первыми компонентами термины-словосочетания английского языка чаще всего – имя прилагательное, реже имя существительное. Среди термино-словосочетания кожных и венерических болезней в сравниваемых языках имеется огромное число полиокомпонентных слов, состоящих из трех, четырех и пяти компонентов. Значительную часть составных терминов кожных и венерических болезней составляют лексические единиц, у которых первые компоненты являются терминоэлементами либо такими часто употребительными словами, как *доғ, сурх* (красный)*, зард* (желтый)*, хун* (кровь)*, варам* (отек)*, омос* (опухоль)*, илтиҳоб (*воспаление) и т.п.

Литература

1. *Бахарлу Х., Алияри Шорхдели М., Шоджаи, М. Сопоставительный анализ основных способов и средств образования технических авиационных терминов в русском и персидском языках // Филологические науки в МГИМО. – 2017. -№ 9. – С. 5-13.*
2. *Вожаномаи тиббӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. А-О. – Д.: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2014. – 808 с.*
3. *Вожаномаи тиббӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II. П-Я. – Д.: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2014. – 816 с.*
4. *Левенкова А. Ю. Семантические, морфологические и синтаксические характеристики терминов возобновляемой энергетики // Молодой учёный. - 2015. - № 15.2. - С. 42-45.*
5. *Лукина О. И. Синтаксический способ образования терминов фонетики во французском и русском языках // Педагогическое образование в России. — 2015. — № 10. — С. 146-150.*
6. *Султон М.Х. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии. – Душанбе: Дониш, 2008. – 342 с.*
7. *Зоиров П.Д., Саидзода Б.И. Исаева М.С. Мухаммадиева К.М. Венерология: дастури таълимӣ барои донишҷӯён, интернҳо, ординаторони клиникии мактабҳои олии тиббӣ, муаллимон ва коркунони соҳаи тиб. – Душанбе: МТД “ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино, 2019. – 248 с.*

8. *Зоиров П. Т., Усманова Х. Дж. Краткий дерматологический словарь: таджикско-русско-латинско-английский. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Тоҷик 2000. – 107 с.*
9. *Наҷот Д. Фарҳанги Доро (Лугатномаи барчидаи тафсирӣ ва решашиносӣ). Ҷ.1. Ҳарфи А-М. – Душанбе, 2021. –658 с.*
10. *Национальный корпус таджикского языка [электронный ресурс].-URL: https://tajik-corpus.org/tajik_corpus/search/ [дата обращения: 10. 10. 2025].*
11. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н. – Душанебе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.*
12. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. О-Я. – Душанебе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.*
13. *Бластомикоз Гилкриста. Причины, симптомы и лечение [Электронный ресурс]. – URL: https://medintercom.ru/articles/blastomikoz-gilkrista (дата обращения: 12.08.2025).*
14. *Мягкий шанкр [Электронный ресурс]. – URL: https://www.smclinic.ru/diseases/myagkiy-shankr/ (дата обращения: 12.08.2025).*
15. *Третичный сифилис [Электронный ресурс]. – URL: https://www.krasotaimedicina.ru/diseases/zabolevanija_venereology/tertiary-syphilis (дата обращения: 12.08.2025).*
16. *Фарҳангномаи "Вожаҷӯ" [Электронный ресурс]. – URL: https://vazhaju.tj/search/экзема (дата обращения: 13.08.2025).*
17. *Эпидермофития [Электронный ресурс]. – URL: Electronic resource. -URL: https://www.invitro.ru/library/bolezni/35078/ (дата обращения: 13.08.2025).*
18. *Collins Dictionaries [Electronic resource]. – URL: https://www.collinsdictionary.com/ (date of access: 17.09.2025).*
19. *Merriam-Webster's Unabridged Dictionary [Electronic resource]. – URL: https://www.merriam-webster.com (date of access: 17.09.2025).*
20. *Этимология слова сифилис [Электронный ресурс]. – URL: https://proza.ru/2022/01/30/762 (дата обращения: 13.08.2025).*

ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНОВ КОЖНО-ВЕНЕРИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПУТЕМ СИНТАКСИЧЕСКОГО СПОСОБА СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящается анализу формирования терминов кожно-венерических заболеваний путем синтаксического способа словообразования в таджикском и английском языках. Синтаксический способ в сравниваемых языках является одним из продуктивных способов терминообразования, с помощью которого образуется большое число терминологических единиц. Под синтаксическим способом, в основном, понимается образование терминов посредством двух или более терминов, компоненты которых соединяются посредством различных синтаксических связей. Если в таджикском языке, компоненты большинства термины-словосочетания соединяются с помощью изафетной связи, то компоненты английских терминосочетаний – посредством порядка слов, предлогов и союзов. В обоих языках двух- и многокомпонентные терминосочетания образуются по определенным моделям, которые подробно описаны в статье. В обоих языках заимствованные термины играют значительную роль в образовании термино-словосочетаний. Если в таджикских термино-словосочетаниях большинство компонентов составляют арабские и латинские термины, то в английском языке они заменяются латинскими и греческими терминоединицами.

Ключевые слова: таджикский, английский, терминология, термины кожных и венерических болезней, синтаксический способ терминообразования, модели терминообразования, заимствование.

ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ БЕМОРИҲОИ ПӮСТ ВА ЗУҲРАВӢ ТАВАССУТИ УСУЛИ КАЛИМАСОЗИИ НАҲВӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили ташаккули истилоҳоти бемориҳои пӯст ва зуҳравӣ тавассути калимасозии наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Усули наҳвии калимасозӣ дар забонҳои муқоисашаванда яке усулҳо сермаҳсули истилоҳсозӣ буда, ба воситаи он миқдори зиёди воҳидҳои истилоҳӣ сохта шудаанд**.** Дар зери мафҳуми усули навҳӣ, асосан, ташаккули истилоҳот ба воситаи ду ё зиёда истилоҳҳо, ҷузъи онҳо тавассути алоқаҳои гуногуни наҳвӣ пайваст мегарданд, дарк мешавад. Агар дар забони тоҷикӣ, ҷузъҳои бештари истилоҳ-ибораҳо тавассути алоқи изофӣ пайваст шаванд, пас, ҷузъҳои истилоҳ-ибораҳои англисӣ ба воситаи тартиби калима, пешояндҳо ва пайвандакҳо пайваст мегарданд. Дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳ-ибораҳои ду ва бисёрҷузъа аз руйи қолибҳои муайян сохто мешаванд, ки дар мақола муфассал дарҷ ёфтаанд. Дар ҳар ду забон ҳам, вомистилоҳҳо дар ташаккули истилоҳ-ибораҳо нақши меҳварӣ доранд. Агар ҷузъҳои бештари истилоҳ-ибораҳои тоҷикиро истилоҳҳои арабиву лотинӣ ташкил кунанд, пас, дар забони англисӣ ҷойгузини онҳо воҳидҳои истилоҳии лотиниву юнонӣ ба шумор мераванд.

Калидвожаҳо: тоҷикӣ, англисӣ, истилоҳот, истилоҳоти бемориҳои пӯст ва зуҳравӣ, усули наҳвии истилоҳсозӣ, қолабҳои истилоҳсозӣ, иқтибос.

FORMATION OF TERMS OF SKIN AND VENEREAL DISEASES BY THE SYNTACTIC METHOD OF WORD FORMATION IN THE TAJIKAND ENGLISH LANGUAGES

This article dealt with analysis of formation of terms of skin and venereal diseases through syntactic word formation in Tajik and English. Syntactic way of word formation in the compared languages is one of the productive ways of term formation, through which is built a large number of terminological units. The syntactic way is generally understood to mean the formation of terms by means of two or more terms, the components of which are connected by means of various syntactic links. While in Tajik, the components of most term-phrases are connected by isafet link, the components of English term-phrases are formed through word order, prepositions, and conjunctions. In both languages, two- and multi-component term-phrases are formed according to specific patterns, which are described in detail in the article. In both languages, borrowed terms play a significant role in the formation of term-phrases. While most components of Tajik term-phrases are Arabic and Latin, in English they are replaced by Latin and Greek terms.

Keywords: Tajik, English, terminology, terms of skin and venereal diseases, syntactic way of term formation, models of term formation, borrowing.

Об авторе
Каримова Дилафруз Насибовна
Кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и сопоставительной типологии
Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 121
E-mail: dnk92@inbox.ru

About the author
Karimova Dilafruz Nasibovna
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor in the Department of Linguistics and Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: dnk92@inbox.ru

Дар бораи муаллиф
Каримова Дилафруз Насибовна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: dnk92@inbox.ru

ТДУ 811.222.8:811.111

РОҲУ УСУЛҲОИ ТАШАККУЛИ ВОЖА ВА ИСТИЛОҲОТИ СОДАВУ СОХТАИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМИ «АМНИЯТ - SECURITY» ДАР ВАСОИТИ АХБОРИ ОММА

Илёсова Ф. Т., Наврузшоев Б. Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вожасозӣ ҳамчун яке аз усулҳои асосии рушди захираи луғавии забон шинохта мешавад. Масъалаҳои марбут ба калимасозӣ кайҳо боз аз ҷониби донишмандон ва забоншиносон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Донишмандони рус, аз қабили Г. О. Винокур, В. В. Виноградов, Е. А. Земская, Е. С. Кубрякова, В. В. Лопатин, В. П. Даниленко, Б. Н. Головин, Н. Маъсумӣ, М. Муҳаммадиев, К. Тоҳирова, В. С. Расторгуева, М. Н. Қосимова, Ш. Рустамов, Л. С. Пейсиков, А. Байзоев ва дигарон масъалаҳои муҳимми вожасозиро дар асарҳои худ таҳлил ва таҳқиқ кардаанд.

Дар забоншиносии тоҷик низ дар солҳои 50-уми асри XX ва баъд аз он як қатор таҳқиқоти арзишманд оид ба ҷанбаҳои гуногуни вожасозӣ анҷом дода шуданд. К. Тоҳирова дар китоби худ «Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» ба таҳлили ҳамаҷонибаи таркиби луғавии забон, аз ҷумла, манбаъҳои пайдоиши калимаҳо, тағйирёбии маънои онҳо, инчунин, хусусиятҳои услубии воҳидҳои луғавӣ диққати ҷиддӣ додааст. Муаллиф саҳми арзишманде дар рушди илми забоншиносии тоҷик ба шумор рафта, манбаи муҳимми илмӣ дар таҳқиқи масъалаҳои мухталифи лексика ва лексикографияи забони тоҷикӣ, аз ҷумла, таҳлили дақиқи таркиби луғавӣ, тағйирёбии маънои калимаҳо, муайян намудани хусусиятҳои услубии воҳидҳои луғавӣ ва таҳияи луғатҳои мукаммал нақши муҳим мебозад [7, с. 17].

Т. Зеҳнӣ дар китоби худ «Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ» оид ба вожаҳо ва тағйироти маъноии онҳо сухан ронда, ба таври мушаххас дар бораи дигаргуниҳои маъноӣ, сарчашмаҳо ва омилҳои таъсиргузор ба ин раванд таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. Муаллиф таҳлили амиқи таърихии вожаҳои тоҷикиро пешниҳод намуда, робитаи онҳоро бо забонҳои дигари эронӣ ва ҳинду-аврупоӣ баррасӣ менамояд [1, с. 56].

Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам тоҷикӣ истилоҳоти ифодакунандаи **«амният - security»** ВАО ба сода, сохта ва мураккаб ҷудо мешаванд.

Ин гуна истилоҳотҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ сохти якхела доранд ва дар созмонёбии истилоҳоти ифодакунандаи **«амният- security»** ҳамаи ҳиссаҳои нутқ иштирок доранд ва хеле сермаҳсуланд.

Қисме аз таркиби луғавии забони адабӣ, аз ҷумла истилоҳоти вобаста ба мафҳуми «амният – security», ки дар васоити ахбори оммаи тоҷикӣ ва англисӣ ба кор мераванд, аз истилоҳоти сода иборатанд. Хусусияти сарфии чунин воҳидҳо, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки онҳо аз як пояи решагӣ сохта шудаанд.

Дар созмонёбии **истилоҳҳои сода** бо ҳиссаҳои нутқ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ истилоҳҳои зерин истифода карда мешаванд. Масалан: **шубҳа –** suspicion**, хатар –** danger, **сулҳ - peace**, **таҷовуз – agression**, **таҳдид** – threat, **муҳофизат** – protection, **идора** – control, **назорат –** supervision, **муноқиша** – conflict, **ҷиноят** – crime, **қонун** – law, **ҳукумат** – government, **давлат** – state, марз – border, **сарҳад** – frontier, **низом** – system, **қувва** – force, **армия –** army, **хизмат** – service, **ҳимоя** – defense, **ҷанг** – war, **иқдом** – action, **фишор –** pressure, **мубориза** – struggle, **таҳлил** – analysis ва ғ.

Дар забони англисӣ: **investigator**– муфаттиш, **information** – маълумот, **state**-давлат, **secret** – махфӣ, **border – марз, eport – гузориш, media – ВАО, press – матбуот, troop – гурӯҳ ва** ғ. [4, 360].

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки созмонёбии истилоҳҳои сода дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ чунин истилоҳҳое мебошанд, ки дар таркиби худ на пешванду на пасванд дошта, бо хусусияти хоси худ аз дигар истилоҳот ба куллӣ тавофут доранд. Дар созмонёбии истилоҳҳои сода бо ҳиссаҳои мустақили нутқ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ исм, сифат, шумора, зарф ва феъл иштирок мекунанд. Мисол: **буҳрон** - crisis, **маҳдудкунӣ** – limitation, **нуқта** – clause ва ғ [4, с. 367] **ҷумҳурӣ – republic**, **конфронс - conference**, **назорат** - oversight, **ақида** - view, **хабар – news, паём – message, ҳифз – protection / keeping, пуштибон – supporter / guard, ором – calm / safe, ҷиддӣ – serious, дур – far, наздик – near, гуфтан – to say / to tell, шунидан – to hear, дидан – to see, расондан –**

to deliver / to send, огоҳ кардан – to warn, эҳтиёт кардан – to be careful, бастан – to close / to lock, кушодан – to open [4, с. 124].

Ҳамин тавр, созмонёбии истилоҳҳои содаи ифодакунандаи **«амният - security»** дар васоити ахбори омма дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ чунин истилоҳҳое мебошанд, ки аз як реша ва ё як калима иборатанд. Ин гуна истилоҳот аксаран дар ибтидои пайдоиши илмҳо ва ё фанҳои нав ба вуҷуд меоянд, вақте ки зарурати номгузории мафҳумҳои нави илмӣ ба миён меояд.

Дар ҷараёни баррасӣ, бояд қайд кард, ки калимаҳои мушаххаси ифодакунандаи мафҳуми «**амният – security**» дар матбуот ҳам дар муҳити забони тоҷикӣ ва ҳам дар фазои забони англисӣ васеъ мавриди истифода қарор мегиранд. Дар раванди таҳлил бояд таъкид намуд, ки истилоҳҳо ва калимаҳои мушаххасе, ки мафҳуми «амният (security)»-ро ифода мекунанд, дар воситаҳои ахбори омма на танҳо дар забони тоҷикӣ, балки ҳамчунин дар забони англисӣ низ фаровон ва фаъолона мавриди истифода қарор мегиранд.Намунаҳо, аз қабили **television – телевизион, computer – компютер, internet – интернет, program – барнома, system – система, document – ҳуҷҷат, information – иттилоот, signal – сигнал** ва дигарҳо нишон медиҳанд, ин калимаҳои нав аз забонҳои дигар иқтибос шудаанд.

Дар таҳқиқоти илмии Б. Ниёзмуҳаммадов, Д. Тоҷиев, Н. Маъсумӣ, Х. Каримов, О. Ҷалолов, Я. И. Калонтаров маълумотҳо оиди иқтибос шудани вожаҳо сухан меравад. Ин амал боиси афзудани захираи луғавии забонҳо ва таъмини ифодаи аниқтари мафҳумҳои нав, ки дар ҳар ду забон маънои якхела доранд, ёрӣ мерасонад. Дар соҳаи илм ва технология истифодаи воҳидҳои луғавии мушаххас барои ифодаи мафҳумҳои ҳам мушаххас ва ҳам умумӣ аҳаммияти калон дорад ва ҳамзамон барои устувории маъно ва фаҳмиши ягонаи мафҳумҳо мусоидат менамояд.

Дигар намуди созмонёбии истилоҳот ин истилоҳоти сохта ба шумор мераванд. Таркиби луғавии забон бо фаъолияти ҷамъиятии одам бевосита алоқаманд буда, мунтазам бо истилоҳоти нав пурра мешавад.

Забоншинос П.Нуров дар асараш «Истилоҳшиносӣ» оид ба истилоҳсозӣ сухан ронда, чаҳор қоидаи сохта шудани истилоҳоти илмиро дар асарҳои адибону олимони классикии тоҷик муайян намудааст [6, с. 15-16].

Омӯзиши муқоисавии равандҳои ташаккули вожаҳои тахассусӣ дар забонҳои гуногун, бахусус дар он забонҳое, ки ба хонаводаҳои забонии ҷудогона тааллуқ доранд, бо як қатор мушкилоти хос рӯ ба рӯ мегардад. Дар чунин таҳқиқот муайян намудани ҷойгоҳ, нақш ва аҳаммияти истилоҳоти вобаста ба соҳаи амният дар ҳар як забон, инчунин гурӯҳбандии онҳо аз лиҳози луғавӣ, маъноӣ ва сохторӣ аҳаммияти калидӣ дорад.

Дар масъалаи истилоҳотсозӣ бояд зикр намуд, ки он раванди огоҳона ва ҳадафмандонаи офариш, қабул ва татбиқи истилоҳот ба ҳисоб меравад. Тибқи андешаҳои муҳаққиқон, дар забони тоҷикӣ асосан чор усули асосии ташаккули истилоҳот мавҷуд аст, аз ҷумла: ҷустуҷӯи муодил, офариниши истилоҳи нав, тарҷумаи истилоҳот ва иқтибосгирӣ аз дигар забонҳо [3, с. 642].

Яке аз ин усулҳо “истилоҳсозӣ” бештар аз ҷониби забоншиносони тоҷик ҷонибдорӣ шуда, ҳамчун омили муҳимми рушди минбаъдаи забони тоҷикӣ арзёбӣ мегардад. Ин раванд ба маънои сохтани вожаҳои нав бо риояи қатъии меъёрҳои таърихии калимасозӣ ва қоидаҳои истилоҳотсозии забони тоҷикӣ мебошад. Дар баробари иқтибосгирӣ, истилоҳсозӣ яке аз роҳҳои самаранок ва паҳншудаи ғанӣ гардондани захираи луғавии забон маҳсуб меёбад.

Забон ҳамчун низоми зинда ҳамеша дар ҳолати таҳаввул қарор дошта, дар натиҷа таркиби луғавии он мунтазам бо вожаҳо ва таркибҳои тоза ғанӣ мегардад. Чунин раванд бо пешрафти бахшҳои гуногуни фаъолияти инсон, аз қабили илм ва маориф, иқтисод ва сиёсат, инчунин соҳаҳои марбут ба донишҳои ҳарбӣ ва сиёсӣ иртиботи зич дорад. Аз ҳамин лиҳоз, истилоҳсозӣ яке аз омилҳои асосии такмил ва густариши захираи луғавии забон ба шумор меравад. Бо вуҷуди ин, дар масъалаи гурӯҳбандӣ ва муайян намудани навъҳо ва усулҳои вожасозӣ ва истилоҳнигорӣ дар миёни муҳаққиқон ягонагии назар ба назар намерасад.

Забоншиноси маъруфи тоҷик Мирзо Ҳасани Султон дар мақолаи худ таҳти унвони «Усулномаи истилоҳнигории тоҷикӣ» ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда, бо такя ба меъёрҳои асил ва суннатии забон чордаҳ усули асосии истилоҳнигории тоҷикиро пешниҳод мекунад. Усули чаҳорум, ки «офариниши истилоҳи нав бо риояи дақиқи қолабҳои таърихии калимасозӣ ва иборабандии забони тоҷикӣ» номгузорӣ шудааст, бевосита ба масъалаи вожасозӣ ва истилоҳотсозӣ иртибот дорад [3, с. 68].

Дар доираи ин усул, роҳҳои гуногуни сохтани калима ва истилоҳ чунин тавсиф мегарданд: истифодаи шеваи сарфӣ (офариниши вожаҳо бо ёрии пешванду пасванд), шеваи наҳвию сарфӣ (ташкили калимаҳои мураккаб ва мураккаби омехта), шеваи сарфию наҳвӣ (гузариши вожа аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигар бидуни афзудани ванд, ки бо номи транспозитсия маълум аст), шеваи луғавию наҳвӣ (табдил ёфтани таркиби изофӣ ба вожаи мураккаб), шеваи луғавию маъноӣ, инчунин калимасозӣ бо роҳи ихтисор.

Илова бар ин, дар забони тоҷикӣ як навъи махсуси истилоҳсозии наҳвӣ низ мавҷуд аст, ки ба сохтани ибораҳои истилоҳӣ, аз ҷумла ибораҳои изофӣ ва пешояндӣ марбут мебошад.

Бо дарназардошти он ки мавзуи меҳварии таҳқиқот ба баррасии нақши методологияи истилоҳсозии сарфӣ бахшида шудааст, зарур мешуморем аҳаммият ва таъсири ин навъи истилоҳсозиро дар равандҳои ташаккули вожаҳои вобаста ба соҳаи амният мавриди таҳлил қарор диҳем. Дар ин замина, усули истилоҳнигории сарфӣ, ки ба тағйири шакли калимаҳо ва вожаҳои мавҷуда барои ифодаи мафҳумҳои нави амниятӣ асос меёбад, аҳаммияти хоса пайдо мекунад. Ин усул имкон медиҳад, ки бо истифода аз захираи луғавии мавҷуда, вожаҳои нав сохта шаванд ва ба ин васила, забони илмӣ ва техникии соҳаи амният ғанӣ гардонида шавад.

Нақши истилоҳнигории сарфӣ дар эҷоди истилоҳоти амниятӣ дар ВАО на танҳо дар сохтани вожаҳои нав, балки дар мутобиқ сохтани вожаҳои мавҷуда ба мафҳумҳои мушаххаси амниятӣ зоҳир мегардад. Масалан, аз вожаҳои умумии «**ҳудуд», «сарҳад», «хатар»** ва **«амният**» бо роҳи тағйири шакли сарфӣ, истилоҳоти махсуси «**ҳудуди амниятӣ**», «**сарҳади давлатии амниятӣ», «хатари террористӣ», «амнияти иттилоотӣ»** ва ғайра сохта мешаванд. Ин гуна тағйирот ба вожаҳо имкон медиҳад, ки мазмуни дақиқтаре пайдо кунанд ва дар соҳаи амният мушаххас истифода шаванд.

Ин равиш ҳамчун яке аз самараноктарин усулҳои истилоҳотсозӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ шинохта мешавад. Ба аҳаммият ва нақши он дар таҳқиқоти худ як қатор забоншиносони тоҷик, аз ҷумла М. Султон, Ш. Рустамов, Д. Саймиддинов, С. Назарзода, П. Нуров ва дигарон, инчунин муҳаққиқони русу хориҷӣ чун П. Карашук, О. Мешков, С. Кубрякова, Г. Марчанд ва ғайра таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд.

Ба таври мушаххас Ҳасани Султон зимни баррасии масъала таъкид менамояд, ки усули сарфӣ ё афзудани вандҳо яке аз пояҳои асосии истилоҳнигории забони тоҷикӣ ба ҳисоб рафта, аз ду шакли муҳим иборат аст: нахуст, офариниши истилоҳ бо истифодаи пешвандҳо ва, дувум, сохтани истилоҳот тавассути пасвандҳо [3, с. 69].

Лозим ба зикр аст, ки усули истилоҳнигории сарфӣ дар ҳар ду забон тоҷикӣ ва англисӣ, яке аз роҳҳои пурмаҳсултарини ташаккули истилоҳот маҳсуб меёбад ва қисми назарраси истилоҳоти марбут ба соҳаи амният маҳз тавассути ҳамин равиш ба вуҷуд омадаанд.

Тавре пештар ишора шуд, усули сарфӣ ба офариниши истилоҳот бо истифода аз пешвандҳо ва пасвандҳо асос меёбад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ он воҳидҳои сарфие, ки дар раванди шаклгирии истилоҳоти амниятӣ саҳм мегиранд, аз маҷмуи муайяни вожаҳо ва таркибҳои мушаххас иборат мебошанд. Масалан: **acceptance** - эътироф кардан**, activity**-фаъолнокӣ**, accusation** - айбдоркунӣ ва ғ**айраҳо.**

Воҳиди луғавӣ, ки дар забони тоҷикӣ дар ташаккули истилоҳоти марбут ба мафҳуми «амният» (security)» дар ВАО-и тоҷикӣ ва англисӣ нақши асосӣ мебозад, калимаи **«зид»** аст. Ин калима ба гурӯҳи вожаҳои сифатсоз мансуб буда, бо истифодаи он истилоҳоти нав эҷод мешаванд. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» маънои калимаи «зид» ҳамчун «муқобил», «мухолиф», «хилоф» ва «акс» шарҳ дода шудааст [5, с. 519].

Калимаи «зид» дар эҷоди истилоҳоти амниятӣ мисолҳои равшан дорад. Масалан, истилоҳи **зиддитеррористӣ – anti-terrorist** маънои амалиёти зиддитеррористиро дорад, ки барои қатъ ё кам кардани оқибатҳои амалҳои террористӣ истифода мешавад, вақте ки пешгирии онҳо бо дигар усулҳо имконнопазир аст. Ҳамчунин аз ҳамин воҳид истилоҳоти дигаре ба мисли **зиддиҷиноятӣ** ва **зиддикоррупсионӣ** ташаккул ёфтаанд, ки ҳамаи онҳо равиш ва аҳаммияти усули сарфиро дар эҷоди истилоҳоти соҳаи амният нишон медиҳанд. Масалан, **зиддиахлоқӣ** – immoral, **зиддидавлатӣ** - anti-government, **зиддидемократӣ** - anti-democratic, **зиддидинӣ** - anti-religious, **зиддиконститутсионӣ** - anti-constitutional, **зиддиқонунӣ** – illegal, **зиддимиллӣ** - anti-national, **зиддинажодпарастӣ** - anti-racist, **зиддисанитарӣ** – unsanitary, з**иддисӯхтор** - fireproof or fire-resistant, **зиддитанкӣ** - anti-tank, **зиддитаърихӣ** - anti-historical, **зиддихалқӣ** - anti-people or anti-popular**, зиддиҳизбӣ** - anti-party, **зиддиҳукуматӣ** - anti-government (similar to зиддидавлатӣ), з**иддиҷамъиятӣ** - anti-social, **зиддиҷангӣ** - anti-war ва ғайраҳо [4, с. 345].

Истилоҳи «зиддитеррористӣ» дар солҳои охир васеъ истифода гардида, маъноҳои гуногунро дар бар мегирад, аз ҷумла «мухолиф», «муқобил», «хилоф» ва «барои муқовимат бо террорист» [8, с. 519]. Дар забони англисӣ истилоҳи **«Antiterrorist -зиддитеррористӣ»** ифода ёфта, аз ду воҳид ва пасванди **-ӣ**: *зидди* + *террорист* + *ӣ* ташкил ёфта, дар матбуот ва дигар манбаъҳои расмӣ васеъ истифода мешавад [4, с. 75].

Дар забони англисӣ чунин истифода мегарданд: **antiwar –** зиддиҷангӣ, **antiterroristic –** зиддитеррористӣ, **anti-fascist –** зиддифашистӣ**, anti-missile –** зиддиракетавӣ\ зиддимушакӣ, **anti-nuclear –** зиддиҳастаӣ, **antistate –** зиддидавлатӣ, **antilaw -** зиддиқонунӣ [4, с. 53].

Истифодаи воҳидҳои **anti** ва **counter** яке аз роҳҳои муҳим дар ташаккули истилоҳоти соҳаи амният ба шумор меравад. Ин воҳидҳо дар забони англисӣ мафҳумҳои «муқобил» ё «зидди ягон чиз ё шахс» (*opposed to or against a particular thing or person*)-ро ифода мекунанд [4, с. 30]. Тавассути пайвастшавии онҳо бо вожаҳои асосӣ истилоҳоти серистеъмол ва дақиқ эҷод мешаванд, ки дар муҳокимаҳои расмӣ ва матбуот истифода мешаванд. Мисол: **counterespionage (зиддиҷосусӣ)** – ҳама гуна чорабиниҳо барои ҳифзи барномаи иттилоотии идора аз дахолати хадамоти иттилоотии мухолифин; **counterintelligence (зидди-иктишофӣ / зиддӣ-истихборот)** – фаъолият барои муқобила бо ҳаракатҳои ҷосусӣ ё хатарҳои иттилоотии дигар давлатҳо ё ташкилотҳо.

Дар забони тоҷикӣ ин воҳидҳо бо роҳи морфологӣ таркиб ёфта, бо истифодаи пешвандҳои **зидди-** ва пасванди **-ӣ** истилоҳот месозанд, масалан: **зиддитеррористӣ**, **зиддиҷосусӣ**, **зиддиқонуншиканӣ**.

Anti-terrorism яке аз истилоҳоти асосии соҳаи амният дар забони англисӣ мебошад. Воҳиди **anti-** ҳамчун пешванд маънои «зидди» ё «муқобил бо» (*opposed to*) дорад ва дар эҷоди истилоҳоти амниятӣ барои нишон додани чорабиниҳо ё сиёсати муқобила бо терроризм истифода мешавад.

Ин истилоҳ маънои ҳама гуна чорабиниҳо, барномаҳо ва стратегияҳоро дарбар мегирад, ки барои пешгирӣ, коҳиш додан ва муқобила бо фаъолияти террористӣ татбиқ карда мешаванд. Масалан: **anti-terrorism operations** – амалиётҳои зиддитеррористӣ барои пешгирӣ ва ҳифзи ҷомеа аз таҳдидҳои террористӣ; **anti-terrorism legislation** – қонунгузорӣ, ки барои танзим ва маҳдуд кардани фаъолияти террористӣ қабул шудааст; **anti-terrorism strategies** – стратегияҳо ва нақшаҳои давлатии муқобила бо терроризм [2].

Аз ҷиҳати морфологӣ, **anti-** ҳамчун пешванд бо вожаҳои асосӣ муттаҳид шуда, истилоҳотро ба вуҷуд меорад. Дар забони англисӣ ин усул ба эҷоди истилоҳоти дақиқ, серистеъмол ва ҳаммаъност барои ифодаи муқобила ва пешгирӣ дар соҳаи амният мусоидат мекунад [2], **anti-inflationary** – зидди иинфлясионӣ, **anti-tank** - зиддитанкӣ, antistate **зиддидавлатӣ, anti-constitutional- зиддиконститутсионӣ, antilaw – зиддиқонунӣ**, **untigovernmental** – зиддиҳукуматӣ **counter-intelligence** – зиддиҷосусӣ ва ғайраҳо.

Яке аз воҳидҳои англисие, ки дар эҷоди истилоҳот нақши муҳимми забонӣ дорад, **trans** мебошад. Дар «Фарҳанги Кембриҷ» ин калима маънои **«across»** (дар саросари, берун аз) дорад [9].

Воҳиди **trans** дар англисӣ асосан барои нишон додани ҳаракат, паҳншавӣ ё гузариш истифода мешавад ва дар ташаккули истилоҳоти техникӣ, илмӣ ва амниятӣ нақш мебозад. Масалан, истилоҳоти **transnational** (фаромиллӣ), **transboundary** (сарҳадӣ, байнисарҳадӣ) ва **transport** (нақлиёт, интиқол) нишон медиҳанд, ки воҳиди **trans** истилоҳи сермаъно буда, барои татбиқи равишҳои васеъ, ҳаракатҳо ва алоқаҳои байнисарҳадӣ истифода мешавад: **transnational: "*T**ajikistan and Iran express readiness to jointly combat **transnational** organized crime …» — Asia-Plus – (Тоҷикистон ва Эрон омодагии худро барои муборизаи муштарак бо ҷинояткории фаромиллӣ (transnational organized crime) изҳор карданд* …)

Калимаи **inter: interlace - муқова (ҷилд, саҳҳофӣ) кардан, interleaf – прокладочный лист – варақи лағжанда, interline – вписывать между строк – интерлайн, interlineary – подстрочный перевод – тарҷумаи байнисоҳавӣ, interlineation – вставка между строк – фосилавӣ, interlocutor –ҳамсуҳбат** – мусоҳиб дар Интернет ва ё суҳбат, **interlude – интерлюдия** - интермедия (намоиши хурд дар байни актҳои намоиш намоиш дода мешавад)**, intermediary – журналист** (намояндаи васоити ахбори омма, ки шоҳиди воқеаи муайян аст: хабарнигор, фотожурналист, журналисти телевизион, видео журналист) **internationalization – ҳамгирой, internet –интернет** алоқаи умумиҷаҳонии компютерӣ, воситаи умумии иттилоотӣ, ки истеъмолгарони муассисаҳои гуногун, корхонаҳо, ташкилотҳо ва ҳамчун шахсони алоҳидаро новобаста ба миллат, кор ва ё дигар мансубият ба ҳам мепайванданд. [4, с. 53].

Interviewer - мусоҳибакунанда – мухбире, ки мусоҳиба мегирад. Мусоҳибагиранда бояд мавзуи гуфтугӯро хуб донад.

Истилоҳи англисӣ **interviewer** маънои шахс ё намояндаро дорад, ки мусоҳиба мегирад. Дар забони тоҷикӣ муодили он истилоҳи мусоҳибакунанда мебошад, ки вазифа ва мақсади асосии онро гузаронидани мусоҳиба ва ҷамъоварии маълумот дақиқ инъикос мекунад. Истифодаи ин истилоҳ дар ВАО ва муҳокимаҳои расмӣ нишон медиҳад, ки барои тавзеҳи равишҳои кори хабарнигорӣ ва таҳлили ахбор комилан зарур аст.

Хулоса, вожаҳо бо роҳи морфологӣ таркиб ёфта, маънои истилоҳотро дақиқ инъикос мекунанд. Ин усул на танҳо имкон медиҳад, ки истилоҳот дар расона ва ахбори омма равшан фаҳмида шавад, балки барои ташаккули луғати касбӣ ва васеъ кардани захираи истилоҳот дар забони тоҷикӣ низ заминаи устувор фароҳам меорад. Инчунин, метавон гуфт, ки омӯзиш ва таҳлили истилоҳоти соҳаи амният дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳоло ҳам аз масъалаҳои мубрами илми забоншиносии муосир боқӣ мемонад ва паҳлуҳои зиёди мавзуи мазкур бояд дар оянда мавриди баррасӣ қарор гиранд.

Адабиёт

1. *Зеҳнӣ, Т. Фикри ман дар бораи забони чопагӣ // Рӯзномаи «Овози тоҷик», 1928, 4 ва 6 декабр (Баргирифта аз П. Гулмуродзода «Забон ва худшиносии миллӣ»/ Т. Зеҳнӣ.-Душанбе: Пайванд, 2007.- 231 с.*
2. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм», 2021. - №1808.*
3. *Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ. Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. / М.Ҳ. Султон – Душанбе, 2019. – 196 с.*
4. *Мюллер В.К. Большой англо-русский словарь. Изд-е 6-е. – Москва: Цитадель-трейд; Вече; Лада, 2007. – 832с.*
5. *Назарзода С., Сангинов А. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1-2. – Д: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.*
6. *Нуров П.Г. Истилоҳшиносӣ. / Нуров П.Г. – Душанбе: Дониш, 2018.– 139 с.*
7. *Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Қ. Тоҳирова. –. Душанбе.- 176 с.*
8. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ/зери таҳрири С.Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. - 695 с.*
9. *Фарҳанги Кембриҷ . [Манбаи электронӣ] URL: https://dictionary.cambridge.org/(санаи мурочиат: 12.01.2026).*
10. *Общественная безопасность [Манбаи электронӣ] URL: https://ru.wikipedia.org›wiki› (санаи мурочиат: 13.01.2026).*

РОҲУ УСУЛҲОИ ТАШАККУЛИ ВОЖА ВА ИСТИЛОҲОТИ СОДАВУ СОХТАИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМИ «АМНИЯТ - SECURITY» ДАР ВАСОИТИ АХБОРИ ОММА

Муаллифон дар мақола роҳу усулҳои ташаккули вожа ва истилоҳоти содаву сохтаи ифодакунандаи мафҳуми «амният - security» дар васоити ахбори омма дар забонҳои тоҷикиву англисӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд. Хусусияти сарфии чунин воҳидҳо пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки онҳо аз як пояи решагӣ сохта шудаанд. Дар идома муаллифон дар бораи истилоҳоти сохта андешаҳои худро иброз намуда, таъкид мекунанд, ки ин равиши истилоҳнигорӣ дар баробари иқтибосшавӣ яке аз усулҳои самаранок ва серистеъмоли зиёд намудани захираи луғавии забон ба ҳисоб меравад. Теъдоди зиёди истилоҳоти амниятӣ бо ҳамин усул сохта шудаанд. Ҳамчунин ишора мешавад, ки усули истилоҳнигории сарфӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ аз сермаҳсултарин усулҳои истилоҳсозӣ ба ҳисоб рафта, шумораи зиёди истилоҳоти амниятӣ бо усули мазкур эҷод гардидаанд. Дар охир муаллифон якчанд пасвандро, ки дар ҷараёни эҷоди истилоҳоти соҳаи амният иштирок мекунанд, шарҳ дода, бо овардани мисолҳо фикри худро тақвият мебахшанд. Пажӯҳиши мазкур бо истифода аз маводди маъхазҳои мухталиф ва андешаҳои муҳаққиқони ватанию хориҷӣ доир ба мавзуи баррасишаванда анҷом дода шудааст.

Калидвожаҳо: истилоҳ, истилоҳоти амниятӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, забоншиносӣ, таҳлили муқоисавӣ, истилоҳнигорӣ, усулҳои истилоҳсозӣ, истилоҳоти сода, истилоҳоти сохта.

СПОСОБЫ И МЕТОДЫ ОБРАЗОВАНИЯ ПРОСТЫХ И СОСТАВНЫЕ СЛОВ И ТЕРМИНОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ ПОНЯТИЕ «БЕЗОПАСНОСТЬ» В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

В статье авторы рассматривают способы и методы образования простых и составные термины и терминов, выражающих понятие «безопасность», в средствах массовой информации на таджикском и английском языках. Затем, говоря простыми терминами, они заявили, что полезность таких единиц в первую очередь заключается в том, что они состоят из одного корня. Далее авторы излагают свои

мысли о составные терминах, подчеркивая, что такой терминологический подход, наряду с цитированием, является одним из наиболее эффективных и широко используемых методов расширения словарного запаса языка. С помощью этого метода было создано большое количество терминов, связанных с безопасностью. Также отмечается, что метод терминологического заимствования считается одним из наиболее продуктивных методов терминологического развития как в таджикском, так и в английском языках, и большое количество терминов, связанных с безопасностью, было создано именно с использованием этого метода. В заключение авторы объясняют несколько суффиксов, используемых в процессе создания терминологии в области безопасности, и подкрепляет свою точку зрения примерами. Данное исследование проводилось с использованием материалов из различных источников, а также мнений отечественных и зарубежных исследователей по рассматриваемой теме.

Ключевые слова: термин, терминология безопасности, таджикский язык, английский язык, языкознание, сопоставительный анализ, терминология, методы терминообразования, морфологический метод терминообразования, простые термины, составные термины

WAYS AND METHODS OF FORMING SIMPLE AND COMPOUND WORDS AND TERMS EXPRESSING THE CONCEPT OF "SECURITY" IN THE MASS MEDIA

In the article, the authors discusses the ways and methods of forming simple and compound words and terms expressing the concept of "security" in the mass media in Tajik and English. First, he expresses his thoughts on word formation, pointing out that word formation is one of the main methods of developing the vocabulary of a language. Then, speaking of simple terms, he stated that the useful nature of such units is primarily reflected in the fact that they are made up of a single root. The authors continues by expressing his thoughts on compound terms, emphasizing that this terminological approach, along with citation, is one of the most effective and widely used methods of increasing the vocabulary of the language. A large number of security terms have been created using this method. He also points out that the method of terminological appropriation is considered one of the most productive methods of terminological creation in both Tajik and English, and a large number of security terms have been created using this method. Finally, the authors explains several suffixes that are involved in the process of creating security terminology, and reinforces his point with examples. This research was conducted using materials from various sources and the opinions of domestic and foreign researchers on the topic under consideration.

Keywords: term, security terminology, Tajik language, English language, linguistics, comparative analysis, terminology, terminology methods, simple terminology, compound terminology.

Дар бораи муаллифон

Илёсова Фарангис Туйчиевна
Унвончӯи кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: farangis.jon@mail.ru

Наврузшоев Бахриддин Хушхолович
Дотсенти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17

Об авторах

Илёсова Фарангис Туйчиевна
Соискатель кафедры иностранных языков
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17
E-mail: farangis.jon@mail.ru

Наврузшоев Бахриддин Хушхолович
Доцент кафедры английского языка и сравнительной типологии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17

About the authors

Ilyosova Farangis Tuychievna
Competitor of the department of foreign languages
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave., 17
E-mail: farangis.jon@mail.ru

Navruzshoev Bahriddin Khushholovich
Associate Professor of the Department of English Language and Comparative Typology
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave., 17

ТДУ 811.222.8'373.7:811

ҶАНБАҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲОИ ДОРОИ НОМҲОИ ҲАЙВОНОТ АЗ ҶИҲАТИ БОВАРУ АНЪАНА ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Пирова Ф. Ҳ.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Фразеологизмҳо ҷузъи муҳимми тартиби лексикӣ-семантикии забон ба шумор рафта, ба баланд бардоштани мантиқи сухан ва пурбории эҳсосии он мусоидат мекунанд. Онҳо вазифаҳоеро арзёбӣ мекунанд, ки муносибати шахсро нисбат ба воқеаҳо, падидаҳо ё ашёҳо мусбат ва ё манфӣ ифода намуда, баъзан муносибати ниҳоят манфиро низ инъикос мекунанд. Табиатан маҷози фразеологизмҳо барои соҳибзабонон фаҳмост, аммо дар фаҳмиши намояндагони фарҳангҳои дигар метавонад мушкилот эҷод намояд.

Аз рӯйи пайдоиш, фразеологизмҳоро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард: аслии миллӣ ва иқтибосӣ. Гурӯҳи аввал ба воқеиятҳои таърихию фарҳангии миллӣ такя доранд, ки дохили он тасаввуроти асотирӣ, расму оинҳои мардумӣ ва сужетҳои фолклорӣ мебошанд. Гурӯҳи дуюм дар натиҷаи ҳамкориҳои байнифарҳангӣ ба забон роҳ ёфтаанд. Масалан, ибораи «ҷӯроби дароз» аз англисӣ (*bluestocking*) иқтибос гардида, дар асри XVIII ба зани босаводе, ки ба илм ва китобхонӣ шавқу рағбат дошт, ишора мешуд ва маънои тамасхуромез дошт.

Ба таркиби фразеологӣ инчунин идиомаҳо шомиланд — ин ибораҳои устувори забонанд, ки маънои умумии онҳо аз маънои аъзои ҷузъии таркиб ҷудо аст (масалан: *об дар кӯза, мо ташна мегардем* («об аст, вале ташнаем»), (чизе наздик аст, вале истифода намекунем) [17, с. 754]. Ҳамчунин ба ин гурӯҳ мақолҳо низ дохил мешаванд — ифодаҳои ҳикматнок, пурҳикмат, пандомези пурмазмун ва пуробраз, ки аз осори бадеӣ, публисистӣ, фалсафӣ ва суханони шахсиятҳои таърихӣ сарчашма мегиранд. Масалан, ибораи маъруфи лотинӣ *pecunia non olet* («пул бӯ надорад»), ки ба императори Рими қадим Веспасиан мансуб дониста мешавад, ё гуфтори дигар *ҳамааш хуб мешуд, агар ин қадар бад намешуд* («ифодаи тамасхуромез дар бораи натиҷаи баръакс») ё *роҳ дур, ароба шикаста* («вазъияти душвор, ки ҳам вақт нест ва ҳам восита») аз ҷумлаи чунин ифодаҳо мебошанд.

Фразеологияи забон характери якнавохт надорад: як гурӯҳи фразеологизмҳо тадриҷан аз истифодаи фаъол хориҷ мешаванд (масалан: *гандум бикорӣ, ҷав барнамеояд* («ҳар чи бикорӣ, ҳамон медаравӣ»). Ифодаи таълимӣ мебошад, ки имрӯз кам шунида мешавад») ё *пӯсти хӯрдашударо тарозу кардан* («Ба чизе бефоида аҳаммият додан»). Ифодаи мардумӣ мебошад, ки имрӯз кам истифода мешавад, дар ҳоле ки гурӯҳи дигар бар заминаи вожаҳои касбӣ, жаргон, забони махсус ва неологизмҳо, ки воқеиятҳои иҷтимоӣ-фарҳангии замонавиро инъикос мекунанд, шакл мегиранд [8, с. 23].

Ҳар забон, ғайр аз маҷмуи воҳидҳои луғавӣ, дорои як қабати маълумоти фарҳангӣ буда, таърих ва тарзи зиндагии халқро инъикос мекунад. Қисмати муҳимми ин маълумот дар қолабҳои устувор, пурмазмун ва тасвирии забонӣ — фразеологизмҳо таҷассум ёфтааст, ки ҷузъи арзишманди эҷодиёти забонии ҳам гурӯҳии ҷамъиятӣ ва ҳам фардӣ маҳсуб мешаванд. Фразеология ҳамчун унсури ҷудонашавандаи тартиби забон хусусиятҳои иҷтимоӣ-фарҳангии миллат ва ё қавмро сабт мекунад ва воситаи муҳимми ифодаи тасаввуроти миллии ҷаҳон мебошад [9, с. 93-94]. Ҳамаи ҷамъиятҳои инсонӣ ба рамзҳои фарҳангии хоси худ такя мекунанд, ки ҷаҳонбинӣ ва рафтори онҳоро шакл медиҳанд. Тафовут миёни гурӯҳҳои этникӣ, масалан амрикоиҳо, япониҳо ва олмониҳо, то андозае аз фарқият дар дониши фарҳангии дар забон мустаҳкамшуда сарчашма мегирад. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои асосии омӯзиши забонҳои хориҷӣ шиносоӣ бо фарҳанги соҳибзабонҳо мебошад, ки бе дарназардошти сатҳи фразеологии забон ғайриимкон аст [12, с. 52-58].

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои этнолингвистии фразеологизмҳои дорои номҳои ҳайвонот аз ҷиҳати бовару анъана дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ зери таҳқиқ қарор гирифта шудааст. Ҳайвонот дар тули тамоми таърихи инсоният нақши муҳиме дар ҳаёти инсон бозида, ҷузъи ҷудонашавандаи ҳастии моддӣ ва маънавии ӯ ба шумор мераванд. Аз замонҳои қадим инсон бо ҳайвонот дар шаклҳои гуногун муошират менамуд: шикор мекард, онҳоро ром месохт, дар фаъолияти хоҷагидорӣ истифода мебурд, рафтор ва хусусиятҳои этологии (*илмест дар бораи рафтори ҳайвонот ва одамон дар муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ)* онҳоро мушоҳида мекард. Ҳайвонот ҳамеша ва то имрӯз вазифаҳои гуногунро иҷро

менамоянд: онҳо манбаи ғизо, ашёи хом барои дӯхти либос (пашм, пӯст) буда, инчунин ҳамчун ҳайвоноти хонагӣ хизмат мекунанд, ки дар ташаккули сифатҳои ахлоқӣ ва эҳсосии инсон, аз қабили меҳрубонӣ, ҳамдардӣ ва ғамхорӣ нақш мегузоранд. [9, с. 95-98].

Илова бар ин, ҳайвонот дар таҷрибаи эстетикӣ ва фарҳангии инсон мақоми хоса доранд. Тамошо ва мушоҳидаи онҳо дар муҳити табиӣ, боғҳои ҳайвонот, намоишҳои сиркӣ, инчунин тавассути воситаҳои ахбори визуалӣ (филмҳои ҳуҷҷатии табиат ва монанди он) ба инсон лаззати эҳсосӣ мебахшад ва ҷаҳонбинии ӯро дар бораи олами зинда васеъ менамояд.

Дар ин замина, ҳузури густурдаи тасвирҳои ҳайвонот дар захираи фразеологии забонҳои гуногун комилан мантиқӣ менамояд. Манзараи мардумии ҷаҳон фаъолона аз иртиботи ҳайвонот барои баён намудани хислат ва рафтори инсон истифода мекунад, ки ин раванд дар шумораи зиёди фразеологизмҳо таҷассум меёбад. Дар чунин воҳидҳои забонӣ инсон ба хусусиятҳое муҷаҳҳаз мегардад, ки аз рӯйи анъана ба ҳайвонот нисбат дода мешаванд. Ин гуна ибораҳо унсурҳои муҳимми тасвири забонӣ-фарҳангиро ташкил медиҳанд ва тасаввуроти устувори мардумӣ ва фарҳангиро инъикос мекунанд.

Дар асоси таҳлили фразеологизмҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои ҷузъи «**саг**» – «***dog»*** ва бо дарназардошти заминаҳои фарҳангиву таърихӣ метавон хулоса кард, ки симои **саг** дар анъанаи тоҷикону англисҳо характери дугона (амбивалентӣ), вале асосан тамасхуромез ва манфӣ дорад. Ин тасвир зери таъсири бовару анъанаҳои мардумӣ ва инчунин тафаккури иҷтимоӣ дар мавриди ҷойгоҳи ин ҳайвон ташаккул ёфтааст [12, с. 24–30].

Дар тасаввуроти мардумӣ **саг** бештар ҳамчун рамзи посбонӣ ва таҷовузгарӣ матраҳ мешавад. Ин хусусият дар фразеологизмҳое чун ***“a dog in the manger”***— *саге, ки худаш намехӯрад, говро ҳам намегузорад;* ***—“dog eat dog”*** [19, с. 10]. — *сдам одамро мехӯрад / одам бо одам душман аст* монанди дар забони тоҷикӣ ***саги зард бародари шағол аст; саги девона; саг ба саг мезанад*** таҷассум ёфтааст, ки дар онҳо **саг** ҳамчун махлуқи ҳасуду бераҳм ва дар айни ҳол ҳимоягари манфиатҳои шахсӣ тасвир мешавад. Ин навъи образ ба нақши **саг** ҳамчун муҳофиз ва рамзи муборизаи беамон дар тафаккури мардумӣ иртибот дорад.

Дар фарҳанги мардумии тоҷикон фразеологизми «**пӯсти сагро ба рӯйи худ кашидан**» [17, с. 874] яке аз тавлидҳои шадиди рамзӣ дар соҳаи семантикаи хорӣ ва пастзании иҷтимоӣ ба шумор меравад. **«Пӯсти саг»** дар шуури рамзии мардумӣ нишони пастӣ, бекадрӣ ва канормондагӣ буда, «ба рӯи худ кашидан» пазируфтани маҷбурии ҳолати таҳқирпазирӣ ва коҳиши мақоми арзишии инсонро ифода мекунад. **«Пӯсти саг»** дар ҷаҳонбинии мардум рамзи: пастӣ, хориву зорӣ, аз ҷомеа берун мондан ифода мегардад, ки ин фразеологизм аз **муносибати фарҳанги суннатӣ ба «ноқис»-шумории саг** бармеояд ва дорои заминаи **рамзшиносӣ ва анъанаҳои иҷтимоӣ-куҳан** ифода мегардад.

Фразеологизми **«азоби сагро кашидан»** [17, с. 10] аз дидгоҳи этнолингвистӣ ба низоми тасаввуроти анъанавии мардум такя мекунад, ки дар он саг мавҷуде бо мақоми поёнӣ, рондашуда ва бепаноҳ тасвир мегардад ва ба ӯ иҷрои корҳои сахт ва ношоиста нисбат дода мешавад. Дар муҳити суннатии тоҷикон **саг,** асосан, ҳамчун ҳайвони посбон ва хизматрасон мавқеъ дошт, аммо ҳамзамон аз фазои «поксозишудаи» инсонӣ дур нигаҳ дошта мешуд. Маҳдудияти дастрасӣ ба ғизо, муомилаи сарду ноинсонӣ ва ҷойгоҳи пасти иҷтимоии он боис гаштааст, ки саг ба рамзи ранҷ, хориву маҷбурияти таҳаммул табдил ёбад. Такя ба тасаввуроти мардумӣ дар бораи саг ҳамчун мавҷуди бепаноҳ, ронда аз муҳити «поксозишуда» ва маҷбур ба таҳаммулу азоб решаи **ҷаҳонбинии суннатӣ ва ахлоқи иҷтимоӣ-анъанавиро** доро мебошад.

Бо дарназардошти воҳидҳои фразеологӣ бо номи «**гурба» - «cat»** дар забони англисӣ ва дар заминаи анъанаҳои фарҳангӣ ва эътиқодоти мардумӣ, метавон хулоса кард, ки симои забонӣ ва маъноии **гурба** дар анъанаи англосаксонӣ хусусияти дугона (амбивалентӣ) дорад. Ин образ ҳам эҳсоси майл ба зебоӣ ва бозингарии гурбаро дар бар мегирад ва ҳам эҳсоси тарс ва эҳтиётқориро нисбат ба ҳодисаҳои табиӣ ва ниҳонии он инъикос мекунад.

Идиомаҳои англисӣ чун ***“nervous as a cat”*** [19, с. 30] — *сахт асабонӣ / дар ҳолати изтироб; ҳамеша дар ҳолати изтироб қарор доштан; монанди гурба дар тарсу ларз;* ***“like a cat on hot bricks”*** [19, с. 7] — *чун гурба дар рӯи хишти тафсон; мисли бар сӯзан нишастан; оромӣ қарор надоштан; чашмаш ба дар, дилаш ноором;* ***“have kittens”*** [19, с. 110] — *аз тарс қариб буд таваллуд шавад; аз ҳаяҷон / тарс қариб буд девона шавад; сахт ба изтироб афтодан; гӯё гурба зоида бошад!;* монанди дар забони тоҷикӣ ***гурбаро об гӯйӣ, хез мезанад; мисли гурбаи аз об тарсида; як кад паридан*** аз мушоҳидаҳои мардумӣ бармеояд, ки тибқи онҳо гурба ба ҳайси мавҷуде муаррифӣ мегардад, ки ба ҳар садо ва таҳрик зуд вокуниш нишон медиҳад, метарсад ва пинҳон мешавад. Дар тасаввуроти мардумӣ, чунин рафтор бо

қобилияти эҳсоси қувваҳои ноаён ва эҳсоси хатарҳои наздикшаванда марбут дониста мешавад. Ин вижагиҳо дар баъзе мавридҳо ба гурба хусусияти тасаввуфӣ, муаммоӣ, (иртибот бо ҷаҳони ғайб) мебахшанд.

Илова бар ин, дар тасаввуроти суннатии марбут ба занон истилоҳи ***"old cat" - гурбаи пир*** бо маънии зане, ки бадгӯ, маккор ва ҷанҷолбарангез аст, истифода мешавад.

Таъбири **«аз байни гурбаи ало гузаштан»** [17, с. 58] (ё «миёни ду кас хунуке афтодан») ба сатҳи муносибатҳои иҷтимоӣ дахл дошта, гузаштани гурба ҳамчун рамзи буридашавии иртибот, хунукӣ ва бегонагардӣ байни одамон коркард мешавад. Дар мифология ва тасаввуроти мардумӣ гурба ҳамчун ҷонвари миёнарави ноустувор ҷой дорад ва ба сифати аломати номуваффақӣ бадбахтӣ ё хунукию гусастагӣ истифода шуда, дорои заминаи **боварҳои фолклорӣ тасвир мегардад.** Дар **тасаввуроти мардумӣ ба сифати тачрибаи зиндагии суннатӣ ба рамзҳои мифологӣ ва эътиқодоти қадим** такя мекунанд.

Ифодаи **«гурбаи ноумедшуда ба шер чанг меандозад»** [17, с. 241] ба рафтори инсоне ишора мекунад, ки пас аз барҳам хӯрдани умеду такягоҳ далер мегардад ва аз ҳар имконият истифода мебарад. Дар ин ҷо гурба рамзи мавҷуди хурд ва нотавон аст, ки дар шароити фишор ба неруи дарунӣ ва ҷасорат рӯ меорад. Мафҳум дар заминаи этнолингвистӣ тачрибаи иҷтимоии ҳолатҳои буҳронӣ ва вокуниши маҷбурии инсонро дарёфт мекунад.

Бар асоси **тасаввуроти рамзии ҳайвонот** гурба мавҷуди заъиф ва шер қувваи олӣ дар ҷаҳонбинии мардумӣ ифода гашта, решаи **этнопсихологӣ ва фолклориро** доро мебошад.

Дар асоси бовару анъанаҳои мардумии тоҷик, «**асп**» - «**horse**» ҳамчун як ҳайвони муҳтараму муқаддас дар фарҳанг ва ҷаҳонбинии мардум бахусус тоҷикон ҷойгоҳи хос дорад. Фразеологизмҳое, ки бо номи асп дар забони тоҷикӣ ба назар мерасанд, низ нишонаи ҳамин муносибати таърихӣ ва фарҳангӣ мебошанд. Дар муқоиса бо англисҳо, дар онҳо низ мафҳумҳои меҳнат, неру, тансиҳатӣ ва устуворӣ инъикос ёфтаанд.

Дар асоси боварҳо ва анъанаҳои англисҳо, «**асп**» - «**horse**»**,** пеш аз ҳама, бо қувваи ҷисмонӣ, устуворӣ ва заҳматкашӣ иртибот дорад. Дар фарҳанги англисҳо, хусусан дар анъанаҳои деҳқонӣ ва шевоӣ (асилзодаҳо), асп дар тули асрҳо чун ёрдамчии бебаҳои инсон дар зиндагии рӯзмарра — дар саҳро, дар ҷанг ва дар сафар шинохта шудааст. Ин нақши амалӣ, вале пурэҳтиром, боиси шаклгирии тасаввуроти устувори зерин шудааст.

Ибораҳои монанди ***"a willing horse"*** [19, с. 42] ва ***"work like a horse"*** [19, с. 49]— *монанди асп меҳнат кардан* монанди дар забони тоҷикӣ ***аспи корӣ; аспашро шинохта бор мекунад; аспе, ки тоза меравад, аломати роҳаш аз дигарон дида равшантар аст*** бар он асос ёфтаанд, ки табиати аспро тавре тасвир мекунанд, ки гӯё барои меҳнати беинтиҳо офарида шудааст. Чунин идиомҳо (ибораҳои устувор) ба тасаввуроти мардумӣ ишора мекунанд, ки асп намунаи коргари фармонбардор ва заҳматкаш аст, ки бисёр вақт то дараҷаи аз пой афтодан кор фармуда мешавад. Ин инъикоси он назар аст, ки қавӣ бояд борро бардорад.

Ифодаи **«ба аспи чӯбин савор шудан»** [17, с. 39] маънои суратбахшии рамзии марг ва вафотро дорад. Дар тасаввуроти мардумӣ **«асп»** воситаи гузариши фазоӣ ва ҳолатӣ мебошад; аспи чӯбин ба сифати рамзи ҳаракат аз ҷаҳони зиндагонӣ ба ҷаҳони дигар тафсир мегардад, ки аз **тачрибаи воқеии зиндагии суннатӣ, системаи муносибатҳои иҷтимоӣ-маросимӣ ва нақши фарҳангии асп** сарчашма мегиранд ва дорои заминаи **ҷаҳонбинии марг-гузариш,** гузаштан ба дунёи дигар, рамзи сафари охират, ки хоси **тақвими тасаввуроти мардумӣ** аст, решаи анъанавӣ ва мифологӣ дорад.

Бовар бар он, ки асп руҳи покро мебинад ва ба бадиҳо ҳассос аст (қобили муқоиса бо эҳтиром ва рамзият мебошад).

Дар асоси бовару анъанаҳои мардумӣ, симои «**буз — goat**» дар фарҳанги англисҳо, ки дар таркиби фразеологизмҳо инъикос ёфтааст, бештар бо хусусиятҳои манфии хислат ва муқоисаи ахлоқӣ алоқаманд аст. Ин ҳайвон аксаран рамзи шахсияти хашмгин, бадхулқ ва саркаш маънидод мешавад.

Иборае чун **"get someone's goat"** [19, с. 99] — *касеро сахт асабонӣ кардан; хашмгин кардан / ба ғазаб овардан* монанди дар забони тоҷикӣ ***бузи саркаш; ба мисли буз гапгир; бузи ҳамсоя сафед метобад*** қобилияти асабонӣ кардан ё хашмгин сохтани фардро нишон медиҳад, ки он бар асоси тасаввуроти мардумӣ дар бораи табиати нофармон ва асабхаробӣ буз ташаккул ёфтааст. Ифодаи ***"separate the sheep from the goats"*** [19, с. 92] — *гӯсфандро аз буз ҷудо кардан; хубро аз бад ҷудо кардан; некро аз ношоиста фарқ кардан; шахсони арзандаро аз ноарзанда ҷудо кардан* монанди дар забони тоҷикӣ **бузи сиёҳ – ҳайвони шайтонсифат; ба сурати буз омадани дев** бошад, ба суннати библиявӣ иртибот дорад, ки

дар он **буз** рамзи гунаҳкор ва **гӯсфанд** рамзи солеҳ аст. Ин ибора ҳамчун метафораи фарқгузории ахлоқии байни некӣ ва бадӣ хизмат мекунад.

Фразеологизми **«аҷали буз расад, худашро ба калтаки чӯпон мемолад»** [17, с. 53] ба рафтори инсоне ишора мекунад, ки бо дарки хатар ҳамоно худро ба ҳолати ҳалокатовар меандозад. Ин ҷо калтаки чӯпон рамзи ҷазо ва ҳатмияти оқибат, буз бошад рамзи нотавонӣ ва ноилоҷӣ аст. Ифода бевосита аз муҳити чорводорӣ, таҷрибаи зиндагии деҳот ва ҷаҳонбинии суннатӣ сарчашма гирифтаанд, ки дорои решаи **боварҳои тақдир-боварӣ чӯпон** рамзи қудрат ва ҷазо, **калтак** нишонаи қонуни ногузири оқибат мебошад.

Бар пояи эътиқодот ва анъанаҳои мардумӣ, симоҳои «**шер**» - «**lion**» ва «**паланг**» - «**tiger**» ҳам дар фарҳанги англисҳо ва ҳам дар фарҳанги тоҷикон рамзи ҷасорат, матонат ва қудрат мебошанд. Ин ҳайвонот бо қаҳрамонӣ, шоҳонагӣ ва иродаи қавӣ пайванд ёфтаанд, ки дар воҳидҳои фразеологии забони англисӣ ва тоҷикӣ бозтоб ёфтааст.

Ифодаи **“as brave as a lion”** [19, с. 63] – *ҷасур мисли шер* монанди дар забони тоҷикӣ **шердил** – бо маънии *«далер чун шер»* шахси далеру матин. *Мард бояд шердил бошад, на тарсу;* ***шервор*** – яъне «***мисли шер***» шахси ҷасур ва қавиирода. *Ӯ дар ҷанг* ***шервор*** *ҷангид;* ***шер ба саҳро баромад*** – шахсе ки дар вазъияти хатарнок қадам ба пеш мегузорад, ташаббус нишон медиҳад; ***шерро дар хонааш шикор кардан*** – ҳаммаъно бо ***“beard the lion in his den”*** бархӯрд бо душмани тавоно дар муҳити худи ӯ; ба тасаввуроти қадим дар бораи **шер** ҳамчун ***“подшоҳи ҷонварон”*** бармегардад, ки бо далерӣ ва сифатҳои роҳбарӣ фарқ мекунад. Ин хислатҳо дар ифодаи ***“fight like a lion”*** *(ҷангидан чун шер)* боз ҳам тақвият меёбанд, ки он қаҳрамонии инсонро дар шароити душвор ва муҳорибаҳо нишон медиҳад.

Фразеологизми **«бо думи шер бозӣ кардан»** [17, с. 430] ифодаи модели ҳушдордиҳандаи фарҳангист, ки ба маънои ворид шудан ба кори хатарнок, рӯ ба рӯ гаштан бо қувваи аз худ бузургтар ва ба хатар андохтани ҷони худ истифода мешавад. Дар ин ҷо шер ҳамчун неруи мутлақ ва идоранашаванда тасвир меёбад, «дум» бошад ҳадди мамнуъ ва нуқтаи хатарро рамзӣ месозад. Дар тасаввури мардумӣ дар бораи шери муқаддас ва хатарнок будани ӯ, дар фарҳанги эронӣ ва тоҷикӣ шер рамзи қувваи илоҳӣ ва номаҳдуд будани ӯ ва «дум» и ӯ ҳадди мамнуъ, марзи хатар ифода мегардад.

Бар асоси эътиқодот ва тасаввуроти мардумӣ, симоҳои «**шер**» - «**lion**» ва «**паланг**» - «**tiger**» дар фарҳанги тоҷикону англисҳо низ бо ҷасорат, мардонагӣ ва қаҳрамонӣ тавъаманд. Ин ҳайвонот рамзи қудрат, беҳаракатӣ ва роҳбарӣ мебошанд, сифатҳое ки дар достонҳои халқӣ, ривоятҳо ва мақолҳои тоҷикӣ мақоми баланд доранд. Дар эпосҳои (*як навъи адабиёти бадеист, ки дар он воқеаҳои таърихӣ, афсонавӣ ё миллӣ бо шеваи ҷузъиёти васеъ ва услуби баланд баёнӣ тасвир мешаванд)* тоҷикӣ ва дар ривоятҳои мардумӣ гуфта мешавад: ***Шери далер душманро метарсонад, паланги танҳо гурезро намедонад.***

Таҳқиқоти этнолингвистии фразеологизмҳо бо зоонимҳо (номҳои ҳайвонот) дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, ки дар асоси бовару анъанаҳои мардумӣ таҳлил гардида, робитаи устувори таҷрибаи фарҳангию асотирии халқҳоро бо тасвирҳои забонӣ, ки рамзҳои ҳайвонотро инъикос мекунанд, ошкор менамояд. Ҳайвонот дар ҳар ду фарҳанги забонӣ на танҳо ҳамчун ҷузъи воқеии муҳити зист, балки ҳамчун рамзҳои мураккаби маънавӣ амал мекунанд, ки дар тули асрҳо бар асоси тасаввуроти динӣ, ривоятҳои мардумӣ, мушоҳидаҳои иҷтимоӣ ва маросимҳо ташаккул ёфтаанд.

Таҳлили муқоисавӣ ҳам хусусиятҳои умумифарҳангӣ ва ҳам тафовутҳои этнофарҳангиро дар фаҳмиши ҳайвоноти алоҳида ошкор мегардонад. Масалан, образи **буз** дар фарҳанги англисҳо бештар ҷиҳати манфӣ дорад — чун рамзи гуноҳ, хашм ва саркашӣ, дар ҳоле ки дар анъанаҳои тоҷикӣ он бештар бо воқеиятҳои рӯзгор ва бидуни маънои бештари асотирӣ рабт мегирад. Баръакс, образи ҳайвоноте чун **асп** дар фарҳанги тоҷикӣ дорои неруи рамзии мураккаб ва маънавӣ буда, дар расму оин ва мақолу афоризмҳо ҳифз шудааст, дар сурате ки дар забони англисӣ онҳо ба қолабҳои адабии собит ва асотири умумӣ маҳдуд шудаанд.

Ҳамин тавр, равиши этнолингвистӣ на танҳо барои тавсифи воҳидҳои забонӣ, балки барои бозсозии ҷаҳонбинии халқҳо ва муайян кардани рамзҳои бунёдӣ ва мафкуравии ниёгонанд, ки дар зоофразеология таҷассум ёфтаанд, имконият фароҳам меорад. Таҳқиқот зарурати густариши тадқиқоти байнифарҳангӣ ва байнизабониро дар ин замина бо ҷалби маводди фолклорӣ, динӣ, этнографӣ ва равоншиносии забонӣ ғанӣ мегардонад.

Адабиёт

1. *Виноградов, В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины / В.В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. М.: Наука, 1977. - С. 118-139.*
2. *Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. М.: Наука, 1977. - С. 140-161.*
3. *Иброгимов, И.И. Сравнительно-сопоставительное исследование семантических фразеологизмов // Автореферат / И.И. Иброгимов. – Баку, 1964. – 24 с.*
4. *Калонтаров Я. И. Панду ҳикмати се халқ – Уч халқнинг ҳикматлари – Хиради се миллат: Маҷмуа / Муҳаррири масъул: Б. Тилавов. – Душанбе: Адиб, 1989.*
5. *Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. – М.: Русский язык, 1984. – 944 с.*
6. *Маҷидов, Ҳ.К. Доир ба масъалаи таснифи воҳидҳои фразеологии забони ҳозираи тоҷик / Маҷидов Х. — Душанбе, 1964. – 248 с.*
7. *Маҷидов, Ҳ.К. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Маҷидов Х. — Душанбе, 1982. – 107 с.*
8. *Маҷидов Ҳ.К. Системаи фразеологии забони адабии муосири тоҷик: автореферати рисолаи док.и.филол. — Душанбе, 1995.*
9. *Мухиддинова, Т.Х. Лексико-семантическая характеристика номинативных единиц поверий и традиций в таджикском и английском языках. / Т. Х. Мухиддинова – Душанбе: РТСУ, 2021. – 144 с.*
10. *Мухиддинова, Т.Х. Лексика обрядов и традиций: этнолингвистический аспект (на материале таджикского и английского языков). / Т. Х. Мухиддинова. – Душанбе, ООО «Нушобод» 2022. – 192 с.*
11. *Мухиддинова, Т.Х. Сопоставительный анализ примет и суеверий в английском и таджикском языках / Т.Х. Мухиддинова // Вестник педагогического университета. – 2020. № 6 (89) – С. 24-30*
12. *Мухиддинова, Т.Х. Фразеологические единицы, выражающие лексику поверий и традиции в таджикском языке / Т.Х. Мухиддинова // Вестник педагогического университета. - 2021 - № 5 (94) С. 52-58*
13. *Ожегов, С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. - М.: Русский язык. 1991. – 916 с.*
14. *Словарь пословиц и их происхождения / под ред. Л. Флавелла, Р. Флавелла. Л., 1997.*
15. *Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. Пособие / С. Г. Тер-Минасова. - М.: Слово, 2008.*
16. *Тилавов, Б. Поэтикаи мақолҳо ва зарбулмасалҳои мардумии тоҷик / Таҳрир: Л. Н. Демидчик / Б. Тилавов. – Душанбе: Дониш, 1967.*
17. *Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. – Душанбе, 1963. Ҷ. 1 – 952 с., Ҷ 1. – 970 с.*
18. *Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик [Матн] / М. Фозилов. – Душанбе, 1964. Ҷ. 1 – 952 с., Ҷ 2. – 806 с.*
19. *Хомутникова, Е. А. Англо-русский словарь фразеологизмов с компонентом-зоонимом: учебное пособие / Е. А. Хомутникова, Ю. С. Боровых. — Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2019. — 126 с.*
20. *Шанский, Н.М. О фразеологизме как языковой как языковой единице и предмете фразеологии. В сборнике: - Проблемы устойчивости и вариативности фразеологических единиц / Н.М. Шанский. - Тула: ТГУ, 1986.*

ҶАНБАҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲОИ ДОРОИ НОМҲОИ ҲАЙВОНОТ АЗ ҶИҲАТИ БОВАРУ АНЪАНА ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Таҳқиқоти этнолингвистии фразеологизмҳо бо зоонимҳо (номҳои ҳайвонот) дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, ки дар партави бовару анъанаҳои мардумӣ таҳлил гардааст, робитаи устувори таҷрибаи фарҳангию асотирии халқҳоро бо тасвирҳои забонӣ, ки рамзҳои ҳайвонотро инъикос мекунанд, ошкор менамояд. Ҳайвонот дар ҳар ду фарҳанги забонӣ на танҳо ҳамчун ҷузъи воқеии муҳити зист, балки ҳамчун рамзҳои мураккаби маънавӣ амал мекунанд, ки дар тули асрҳо бар асоси тасаввуроти динӣ, ривоятҳои мардумӣ, мушоҳидаҳои иҷтимоӣ ва маросимҳо ташаккул ёфтаанд. Равиши этнолингвистӣ на танҳо барои тавсифи воҳидҳои забонӣ, балки барои бозсозии ҷаҳонбинии халқҳо ва муайян кардани қадимтарин давраи таърихи ва фарҳангӣ, ки дар зоофразеология таҷассум ёфтаанд, имконият фароҳам меорад. Таҳқиқот зарурати тадқиқоти байнифарҳангӣ ва байнизабониро дар ин замина бо ҷалби маводди фолклорӣ, динӣ, этнографӣ ва равоншиносии забонӣ густариш медиҳад.

Калидвожаҳо: тасаввуроти асотирӣ, маросимҳои мардумӣ бо зоонимҳо, номҳои ҳайвонот, дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, фарҳангҳои забонӣ, тасаввуроти динӣ.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С НАЗВАНИЯМИ ЖИВОТНЫХ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ВЕРОВАНИЙ И ТРАДИЦИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Этнолингвистическое исследование фразеологизмов с зоонимами (названиями животных) в английском и таджикском языках, проведённое в свете народных верований и традиций, выявляет устойчивую связь между культурно-мифологическим опытом народов и языковыми образами, отражающими зоосимволику. Животные в обеих языковых культурах выступают не только как реальные элементы окружающей среды, но и как сложные духовные символы, сформировавшиеся на протяжении веков под влиянием религиозных представлений, народных преданий, социальных наблюдений и ритуальной практики. Этнолингвистический подход позволяет не только описывать языковые единицы, но и реконструировать мировоззрение народов, выявляя глубинные культурные архетипы, воплощённые в зоофразеологии. Проведённое исследование подчёркивает необходимость дальнейшего развития межкультурных и межъязыковых исследований в данной области с привлечением фольклорного, религиозного, этнографического и психолингвистического материала.

Ключевые слова: мифологические представления, народные обряды с зоонимами, названия животных, в английском и таджикском языках, языковых культурах, религиозных представлений.

ETHNOLINGUISTIC ASPECTS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ANIMAL NAMES IN THE CONTEXT OF BELIEFS AND TRADITIONS IN THE ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

An ethnolinguistic study of phraseological units containing zoonymic components (names of animals) in English and Tajik, conducted in the light of popular beliefs and traditions, reveals a stable connection between the cultural-mythological experience of peoples and the linguistic images reflecting animal symbolism. In both linguistic cultures, animals function not only as real elements of the natural environment but also as complex spiritual symbols formed over centuries under the influence of religious concepts, folk legends, social observations, and ritual practices. The ethnolinguistic approach enables not only the description of linguistic units but also the reconstruction of the worldview of different peoples, revealing deeply rooted cultural archetypes embodied in zoophraseology. The study emphasizes the necessity of expanding cross-cultural and cross-linguistic research in this area through the integration of folklore, religious, ethnographic, and psycholinguistic material.

Keywords: mythological beliefs, folk rituals with zoonyms, animal names, in the English and Tajik languages, linguistic cultures, religious concepts.

Дар бораи муаллиф
Пирова Фарангис Ҳайдарҷоновна
Ассистенти кафедраи курси амалии забони англисӣ
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав
735100, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Ваҳдат, 25
E-mail: pirovafarangis9@gmail.com

About the author
Pirova Farangis Haidarjonovna
Assistant of the Department of Practical English Language Course
Bokhtar State University named after N. Khusraw
735100, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, st. Vahdat , 25
E-mail: pirovafarangis9@gmail.com

Об авторе
Пирова Фарангис Хайдарджоновна
Ассистент кафедры практического курса английского языка
Бохтарский государственный университет имени Н. Хусрава
735100, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Вахдат, 25
E-mail: pirovafarangis9@gmail.com

УДК 81'373.46:57

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ТИПАМ ПРОСТЕЙШИЕ, КИШЕЧНОПОЛОСТНЫЕ, ПЛОСКИЕ И КРУГЛЫЕ ЧЕРВИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Саидходжаева Т. А.
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Проблема изучения и исследования зоологических терминов является актуальной и своевременной, поскольку лексико-семантическая и структурная интерпретация терминологии этой отрасли до сих пор не рассматривалась с типологической точки зрения. Зоология, как и другие отрасли, представляет собой совокупность слов и терминов, общность, сходство и различие которых еще не выявлены в сравнительном порядке на примере материала таджикского и английского языков.

На этом основании все собранные термины были разделены на следующие группы в зависимости от их отношения к типам, классам и отрядам:

1. Термины, относящиеся к одноклеточным животным, типу простейших и классам корненожек, жгутиковых и инфузорий. Прежде чем приступит к анализу терминов данной группе, считаем необходимым интерпретировать понятие названии исследуемой группы терминов. Терминосочетание ҳайвоноти якҳукҷайра (одноклеточные животные) представляет собой субстантивное словосочетание, компонеты которого соединены посредством изофетной связи. Этот терминосочетание употребляется в области зоологии в «значение подвижные организмы, состоящие из одной клетки, выполняющей все жизненно важные функции: движение, питание, дыхание, выделение, обмен веществ, раздражимость и размножение» [6]. Эквивалентом терминосочетание ҳайвоноти якҳукҷайра (одноклеточные животные) в английском языке являются monocelled animals, компоненты которого соединены порядком слов. Относительно структуры терминосочетания ҳайвоноти якҳукҷайра и его английского эквивалента monocelled animals единственное различие состоит в том, что первого компонента английского терминосочетания monocelled animals, то есть термина monocelled свойственно такого лексического пласта, как синонимия: monocelled – one-celled – single-celled – unicellate – unicellular (одноклеточный).

Понятие содатаринҳо (простейшие) в науке впервые было введено в 1820 году учёным по имени Голдфус. По морфологической структуре термин содатаринҳо является производным прилагательным. Эквивалентом термина содатаринҳо (простейших) в английском языке является производное прилагательное elementary, которое состоит из существительное element и прилагательно-образующий суффикс -ary. Сложно-смешанное существительное решапойҳо (корненожки), состоящие из основы реша (корень), пой (нога) и суффикса, обозначающее множественное число «-ҳо» означает «класса простейших животных (амеб и др.), обладающих способностью образовывать ложноножки, при помощи которых они передвигаются и захватывают пищу» [3]. Эквивалентом термина решапойҳо (корненожки), в английском языке является единица rhizopods, состоящий из современной латыни rhizo ‘root (реша) и из греческого pous, pod- ‘foot’(нога (пой).

Термин қамчинакдорон (жгутиковые) по морфологической структуре является смещаным существительным и образовался от основе қамчинак со значении “пои борики риштамонанди баъзе ҷонварони якҳуҷайра (тонкая, нитевидная нога некоторых одноклеточных животных)”, глагола дор от основы настоящего времени глагола доштан (иметь) и суффикса -он. В области зоологии этот термин используется значением «класса простейших организмов, характеризующихся наличием жгутиков в качестве органов движения» [2]. Эквивалентом термина қамчинакдорон (жгутиковые) в английском языке является прозводное прилагательное flagellates, которое произошли от латинского flagellat в начале XVII века.

Термин инфузория калкированная форма инфузории появился от латинского слова ciliophora и означает «тип простейших (одноклеточных эукариот), характеризующийся наличием ресничек для движения и сложноорганизованным строением клетки, включая два типа ядер» [7]. Эквивалентом термина инфузория в английском языке является производное существительное infusoria, которое произошло от латинсокого infundere.

Собранные термины данной группы по структуре можно разделить на монокомпонентные и поликомпонентные лексические единицы. К монокомпонентным терминам отностясти следующие единицы: таджикский язык: амёба (амёба), сувойка (сувойка), эвглена (эвглена) [4, с. 39], патакча (туфелька) [1, с. 18]; арселла (арцелла), диффлугия (диффлюгии), фораминифера (фораминифера) [4, с. 48], волвокс (вольвокс), хламидомонада (хламидомонада) [4, с. 50], трипанасома (трипаносома), лейшмания (лейшмания), лямблия (лямблия), опалина (опалина) [4, с. 50]; коксидияҳо (кокциды) [4, с. 53]; английский язык: amoeba (амёба), vorticella (сувойка) foraminifer (фораминифера), euglena (эвглена), arcella (арселла (арцелла)), difflugia (диффлугия (диффлюгии), volvox (вольвокс), chlamydomonas (хламидомонада), trypanosome (трипаносома), leishmania (лейшмания), lamblia (лямблия), opalinea (опалина), coccids (коксидияҳо (кокциды)

Термин амёба (амёба) не является исконно таджикским, т.е. он был заимствован из латинского языка. В словаре он толкуется со значением «як навъ ҷонвари якҳуҷайрагӣ, ки шакли муқаррарию муайяне надорад (тип одноклеточного организма, не имеющего правильной, определённой формы)» [10, с. 58]: Аз ҳамин сабаб, дар вақти ба ягон тараф майл кардани амёба ё ба ягон зарраи хӯрок бархурданаш дар он дӯнгиҳо ё пойҳои қалбакӣ ҳосил мешаванд [4, с. 40]. // По этой причине, когда амеба наклоняется в определенном направлении или кусает частичку пищи, у нее образуются шпоры или ложные ноги.

Эквивалентом термина амёба в английском языке является единицы amoeba и ameba, первый из которых относится к британскому варианту английскому языку, а второй – к американскому. В английском языке этот термин вошёл из современной латыни, а в латынь – из греческого в форме amoibē ‘change, alternation’ (тағйир, таҳаввул (изменение) в середине XIX века. В англйиских лексикографических источниках данный термин интерпрертируется следующим образом: “a single-celled animal which catches food and moves about by extending finger-like projections of protoplasm (одноклеточное животное, которое ловит пищу и передвигается с помощью вытягивания пальцевидных выростов протоплазмы)” [17]; “An amoeba is the smallest kind of living creature. Amoebae consist of only one cell, and are found in water or soil (Амёба — мельчайшее живое существо. Амёбы состоят всего из одной клетки и обитают в воде или почве) [15].

Однако термин сувойка не наблюдается в словарном составе таджикского языка, а его эквивалент в английском vorticella проникла из латинского языка в форме vortex, vortic- ‘eddy (гирдоби хурд, даҳана, киф (маленький водоворот, воронка)’ в конце XVIII века. В словаре он встречается со значениями “a sedentary, single-celled aquatic animal with a contractile stalk and a bell-shaped body bearing a ring of cilia (малоподвижное одноклеточное водное животное с сократительным стеблем и колоколообразным телом, несущим кольцо ресничек)” [17].

У термина эвглена тоже такая история, т.е. этот термин не встречается в таджикском языке, а его эквивалент в английском euglena вошёл из современной латыни от основы eu- ‘well (чоҳ (колодец)’ и греческой glēnē ‘eyeball, socket of joint (ғӯзаи чашм, чукурии пайванд (глазное яблоко, впадина сочленение)’. В области зоологии этот термин используется со значением: “a green, single-celled, freshwater organism with a flagellum, sometimes forming a green scum on stagnant water (зеленый одноклеточный пресноводный организм со жгутиком, иногда образующий зеленую пену на стоячей воде)” [13].

Термин патакча (туфелька) состоит из основа патак и сущесьвительно-образующий суффикс-ча. В словаре он интерпретируется как “ҷонвари содатарини обӣ простейшее водное животное» [12, с. 83]. Эквивалента термина патакча (туфелька) в английском языке является терминосочетание slipper animalcule, компоненты которого соеденины посрдеством порядка слов.

В словарном составе таджикского языка мы наблюдали термина волвокс, но его эквивалент в английском языке единица volvox проник из латинского языка в форме volvere ‘to roll (ғелида (ғечида) рафтан-катиться)’. Если в электроном версии “Большой современный толковый словарь русского языка” термин волвокс интерпретируется как “зеленые водоросли, произрастающие в стоячих пресных водоемах” [14], то в двух английских лекскиографических источниках он встречается со одинковым лексическим значением “a green single-celled aquatic organism which forms minute free-swimming spherical colonies (зеленый одноклеточный водный организм, образующий мелкие свободно плавающие сферические колонии)” [13; 16].

Термин фораминифера в таджикском языке образовался путем калькирование, а его эквивалент в английском языке – единица foraminifer появился от латинское foramen, foramin- + -fer ‘bearing (молкашонӣ, боркашонӣ (транспортировка)’ (from ferre ‘to bear бурдан (нести). В отрасли зоологии этот термин используется в занчение “a single-celled planktonic animal with a perforated chalky shell through which slender protrusions of protoplasm extend (одноклеточное планктонное животное с перфорированной меловой оболочкой, через которую проходят тонкие выросты протоплазмы) [17].

Термин trypanosome (трипаносома) происходит от греческое слово trupanon ‘borer (сверлильщик (червь)’ + - sōma ‘body’и проникла в словарном составе английского языка в начале XX века. Этот термин в отрасли зоологиия используется со значением “a single-celled parasitic protozoan with a trailing flagellum, infesting the blood (одноклеточное паразитическое простейшее с задним жгутиком, заражающее кровь) [17].

Терминоединице chlamydomonas (хламидомонада) происходит из современной латынь от греческих слов khlamus, khlamud- ‘cloak (мантия (чинҳои пӯсти баъзе ҷондорҳои бемуҳрапушт (кожные складки некоторых беспозвоночных’ + monas (организми якҳуҷайра (одноклеточный организм), который проник в английском язык в конце XIX века. В области зоологиии данный термин означает «a common single-celled green alga which typically has two flagella for swimming, living in water and moist soil (распространенная одноклеточная зеленая водоросль, которая обычно имеет два жгутика для плавания, живет в воде и влажной почве) [17].

Термин coccids (коксидияҳо (кокциды) происходит от латинского слова coccidae, что означает «ложношитовки». В словарном составе английском языке этот термин впервые появилось в конце XIX века и является заимствованием из латыни.

Таким образом, из четырнадцати вышеуказанных таджикских терминов, только один термин – патакча (туфелька) является исконно таджикским, а остальные единицы – заимствованные, т.е образованы путём калькирования из латинских и греческих языков. Из тринадцати английских терминов восемь имеют латинское происхождение, а пять – греческое.

К поликомпонентные термины отностятя следующие лексические единицы: таджикский язык: амёбаи муқаррарӣ (обыкновенная амёба), амёбаи исҳоли хунин (дизентрирейная амёба) амёбаи лимакс, амёбаҳои ғилофакдор, эвгленаи сабз (зеленая эвглена), эвгленаи спиралмонанд [4, с. 38] (спиральная эвглена); инфузорияи патакчаи тезҳаракат (быстро движущаяся инфузория-туфелька), инфузорияи бурсарияи даранда (хищная бурсария инфузория) [4, с. 39]; қамчинакдорони рустанигӣ (власоглавы, похожие на растения), қамчинакдорони ҳайвоншакл [4, с. 50] (власоглавы, похожие на животных); қамчинакдорони муфтхӯр (власоглавые паразиты); английский язык: common amoeba (амёбаи муқаррарӣ (обыкновенная амёба)); amebic [walking] dysentery; intestinal amebiasis, amebic colitis (амёбаи исҳоли хунин (амёбная дизентерия)); green euglena (эвгленаи сабз (зеленая эвглена)) slipper animalcule (патакча (тефелька).

Известно, что все вышеуказанные поликомпонентные термины таджикского языка являются субстантивные термины-словосочетания и их компоненты соединены посредством изафетной связи. Однако компоненты английские поликомпоннетные термины или термины-словосочетания соединены при помощи порядок слов. Некоторые английские поликомпонентные термины наряду с искоными слововсочетаниями используются в латинском варианте до настоящего времени, например: euglena viridis (эвгленаи сабз (зеленая эвглена))

2. Термины, относящиеся к многоклеточным животным типов пластинчатые, губчатые и кишечнополостные. Терминологические единицы указанных типов в основном встречаются в форме простые, сложные и составные существительные или термины-словосочетания.

К простым существительным относятся следующие лексические единицы: таджикский язык: трихоплакс [4, с. 67] (трихоплакс), исфанҷ [4, с. 68] (губка), гидра [4, с. 73] (гидра), актиния [4, с. 73] (актиния), марҷон [2, с. 73] (коралл), медуза (медуза) [4, с. 73], полип [2, с. 74]; английский язык: sponge (исфанҷ (губка)); hydra (гидра (гидра); coral (марҷон (коралл); jellyfish (медуза (медуза (медуза); hermatype (рифҳои марҷонӣ ё кораллӣ (рифообразующий коралл); anthozoan (коралҳои полипӣ (коралловый полип).

Термин трихоплакс не является исконно таджикским, он происходил от греческих слов therios (мӯй (волос) и plax (лавҳа, сафҳа, чин, қабат ва ё сатҳи ҳамвор (пластинка или плоская

поверхность). В отрасли зоологии, термин трихоплакс используется в значении «это примитивное многоклеточное животное, относящееся к типу пластинчатокожих (Placozoa), которое имеет простое строение тела, состоящее из нескольких слоев клеток, и ведет прикрепленный или свободноплавающий образ жизни в морской среде» [8].

Слово исфанҷ (губка) также не является исконно таджикским, т..е. он проник из греко-арабского языка. В двух словарях он интерпретируется одинково, т.е.: «номи як навъ ҳайвони баҳрии одии серҳуҷайраи беҳаракат аст, ки баданаш фаххук буда, обро ба худ мекашад, онро абри мурда низ мегӯянд ва барои шустушӯ ва дар тиб ба кор бурда мешавад; лиф» [7, с. 508; 11, с. 564] (Название типа простых, многоклеточных, неподвижных морских животных с губчатым телом, впитывающим воду; их также называют мёртвыми водорослями и используют для стирки и в медицине; волокно). В “Словаре Доро” термин исфанҷ (губка) имеет следующие интрпретации: «ҷонвари зериобии бемуҳра, гиёҳӣ ва беҳаракат, ки маъмулан худро ҷисмҳои сахти дохили баҳру уқёнус мечаспонад; исфанҷи дарёӣ» [5, с. 370] (морское беспозвоночное, растительноподобное, неподвижное животное, которое обычно прикрепляется к твёрдым предметам в океане; морская губка).

Эквивалентом термина исфанҷ (губка) в английском языке является слово sponge. Этот термин в английском языке происходило от древнеанглийское слово sponge, spunge, «впитывающая и пористая часть некоторых водных организмов», от латинского spongia - « a sponge (исфанҷ (губка)», также «морское животное, из которого получается губка», от греческого spongia, которое связано со словом spongos - «(исфанҷ (губка)». Как в таджикском, в двух английских лексиккографических источниках мы наблюдали следующие толкование термина sponge: “a primitive sedentary aquatic invertebrate with a soft porous body that is typically supported by a framework of fibres or calcareous or glassy spicules [7; 16]. (примитивное малоподвижное водное беспозвоночное с мягким пористым телом, которое обычно поддерживается каркасом из волокон или известковых или стекловидных спикул). В английском языке это слово используется в значении “морского животного” с начала XVI века.

Термин гидра (гидра) тоже не является исконно таджикским, она заимстовавалась из латинского языка путём калькирования. В словаре этот термин встречается со значением «махлуқи бемуҳраи обӣ (беспозвоночное морское животное)» [11, с. 319]. Эквивалентом термина гидра в английском языке является слово hydra, который в отрасли зоологии используется в занчение “a minute freshwater coelenterate with a stalk-like tubular body and a ring of tentacles around the mouth” [8] (крошечное пресноводное кишечнополостное животное со стеблевидным трубчатым телом и кольцом щупалец вокруг рта).

Слово актиния (актиния) также не является исконно таджикским, она проникло из латинского языка путём способа калькирования. В области зоологии этот термин употребляется в значение «ҷонҷонвари баҳрӣ аз оилаи ҷонварони обии марҷонӣ, ки ҳалқашакли нармустухон мешавад” [11. с. 49]. (морское животное из семейства кораллов с мягким кольцеобразным телом.). Эквивалентом термина актиния (актиния) в английском языке является слово actinia, которое заимствовалась из новолатинского, от греческого aktīn-, aktís " ray, beam(нур (луч) " + новолатинское -ia- со значением “a genus of sea anemones nearly coextensive with the order Actiniaria (род морских анемонов, почти совпадающий по распространенности с отрядом Актиниарии). В английском языке термин actinia используется с начале 50-х годов XVIII века.

Термин марҷон (коралл) также не является исконно таджикским, она проникло из арабского языка и в отрасли зоологии употребляется со значением «навъе аз ҷонварони баҳрии дарахтшакл» (тип древовидного морского существа). В «Словаре Доро» термин марҷон (коралл) прослеживается в пяти значениях: «1. (ҷонв.) ҷонвари баҳрии дорои пояҳои оҳакист аз радаи марҷонҳо (живот.) морское животное с известковыми ногами из коралловых рифов. 2. пояи оҳакии марҷони сурх, ки дар ҷавоҳирсозӣ ба кор меравад (известняковая основа красного коралла, используемая в ювелирном деле. 3. галаи ҷонвароне бо номи марҷонҳо, ки дар соҳилҳои баҳр зиста, аз луобҳои оҳакӣ риштаҳои марҷонӣ ва ҷазираҳои марҷонӣ ба вуҷуд меоранд (группа животных, называемых кораллами, которые обитают на побережье и образуют коралловые рифы и коралловые острова из известковой слизи.). 4. а) гавҳари марҷонӣ (коралловый жемчуг); б) марворид (жемчуг). 5. киноя аз қатраҳои ашк (ирония из слезы)» [5, с.539]. Из пяти вышеуказанной значений слово марҷон (коралл) лишь первое и третое значение относятся к отрасли зоологии. Английским эквивалентом термина марҷон (коралл) является единица coral, которая в средневекый

период происходило из латинского corallum и греческих korallion, kouralion. В английском языке этот термин вошёл через старофранцузский язык из латинского и греческого языков.

Терминологическая единица медуза (медуза) также не является исконно таджикским, оно вошла из греческого языка. В области зоологии термин медуза (медуза) используется в значении “ҷонвари баҳрии марҷонии чатрмонанди мутаҳаррик, ки бозу ва панҷаҳои дароз дорад (подвижное, зонтикообразное коралловое морское существо с длинными руками и ногами)» [11, с. 790]. Английским эквивалентом термина медуза (медуза) является композитом jellyfish, которая имеет следующие лексические значение “a free-swimming marine coelenterate with a jelly-like bell- or saucer-shaped body that is typically transparent and has stinging tentacles around the edge (свободноплавающее морское кишечнополостное животное с желеобразным телом в форме колокола или блюдца, обычно прозрачным и имеющим жалящие щупальца по краю” [17]. Единственное отличие этого термина в сравниваемых языках состоит в том, что если в таджикском языке термин медуза (медуза) является заимствованным, то в английском его эквивалент jellyfish – исконным слловом.

К составным существительным или термины-словосочетаниям относятся следующие единицы: таджикский язык: гидраи обҳои ширин (преснаводная гидра) [4, с. 73], кораллҳои полипӣ [4, с. 73] (коралловый полип), полипи баҳрӣ [4, с. 74] (морской полип), корали сурх [2 с. 74] (красный коралл); английский язык: freshwater hydra (гидраи обҳои ширин (преснаводная гидра)); red coral (корали сурх (красный коралл).

Что касается таджикских составных существительных или термины-словосочетания, их компоненты соединены посредством изафетной связи, тогда как английские терминсочетание построены при помощи порядка слов. По морфологической структуре термины этой группы различаются незначительно, т.е., если некоторые термины в английском языке являются по форме композитами, то их эквиваленты в таджикском языке употребляются в форме терминосочетаний, например: hermatype – марҷони рифшакл (рифообразующий коралл); anthozoan – коралҳои полипӣ (коралловый полип).

3. Термины, относящиеся к типу плоских червей и классам ресничных, сосальщиков и ленточных червей. Количество терминологических единиц в этой группе незначительно по сравнению с другими типами и классами. По морфологической структуре термины этой группы представлены преимущественно в виде терминосочетаний: таджикский язык: кирмҳои мижгондор ё планария (ресничные червы или планария) [4, с. 102], планарияи сафед [4, с. 92] (белая планария); планарияи сиёҳи бисёрчашма [4, с. 92] (черная многоглазная планария); планарияи баҳрӣ (морская планария); паҳнкирми муфтхӯри макканда (сосальщик), кирмҳои муфтхӯр (паразиты); кирми ҷигармак [4, с. 92] (печеночный сосальщик); бандкирми гов (бычий цепень) [4, с. 93], бандкирми хук (свиной цепень) тасмакирми паҳн (плоская ленточного червя) [4, с. 93], эхинококк (эхинококк) [4, с. 101]; английский язык: free-living flatworms; turbellarians; turbellarian worms (кирмҳои мижгондор (ресничные черви); planarian (планария (планария); beef tapeworm (бандкирми гов (бычий цепень)); fluke (макканда (сосальщик); common liver fluke (кирми ҷигармак (печеночный сосальщик)); armed tapeworm (бандкирми хук (свиной цепень)); echinococcus (эхинококк (эхинококк)). white planaria (планарияи сафед (белая планария)).

Термин планария (планария) не является исконно таджикским, в отрасли зоологии этот термин вошёл из латинского языка. Английским эквивалентом термина планария (планария) является единица planarian, который имеет следующие лексическое значение: “a free-living flatworm which has a three-branched intestine and a tubular pharynx, typically located halfway down the body (свободноживущий плоский червь, имеющий трёхразветвлённый кишечник и трубчатую глотку, обычно расположенную посередине тела)” [17]. В английский язык термин planarian проник из современной латыни в форме Planaria (женский род латинского planarius ‘lying flat (ҳамвор, паҳн хобида (лёжа ровно) + -ian.

Английский термин fluke имеет германского происхождения, т.е происходило от германское flach ‘flat (паҳн, ҳамвор) (плоский)’. В отрасли зоологии этот термин используется в значении “a parasitic flatworm which typically has suckers and hooks for attachment to the host” [17] (паразитический плоский червь, который обычно имеет присоски и крючки для прикрепления к хозяину). Эквивалентом термина fluke в таджикском языке является терминосочетание паҳнкирми муфтхӯри макканда (сосальщик), компоненты которых соединены при помощи изафетной связи.

Таким образом, в результате толкования терминов вышеуказанной группы установлено, что большинство терминологических единиц этой группы в сопоставляемых

языках употребляются в форме термина-словосочетания. В обоих языках термины исследуемой группы совпадают как по значению, так и по форме, т.е. имеют больше сходств и общих черт, чем различий.

Литература

1. *Быховский Б. Е., Козлова Е. В., Мончадский А. С., Наумов Д. В., Соколов А. С., Рыков Н. А., Терентьев П. В. Зоология: учебник. – Москва: Просвещение, 1985. – 245 с.*
2. *Значение слова «Жгутиковые» [Электронный ресурс]. – URL:https://kartaslov.ru/значение-слова/жгутиковые (дата обращения: 10.11.2025).*
3. *Значение слова «Корненожки» [Электронный ресурс]. – URL:https://kartaslov.ru/значение-слова/корненожки (дата обращения: 10.11.2025).*
4. *Маҳмадзиёев А., Исоев К. Зоология: китоби дарсӣ барои синфи 7-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: Полиграф групп, 2018. – 240 с.*
5. *Наҷот Д. Фарҳанги Доро: луғатномаи барчидаи тафсирӣ ва решашиносӣ: дар 2 ҷилд. Ҷилди 1: А–М. – Душанбе, 2021. – 658 с.*
6. *Одноклеточные животные [Электронный ресурс]. – URL:https://www.google.com/search?q=одноклеточные+животные (дата обращения: 10.11.2025).*
7. *Термин «Инфузория» [Электронный ресурс]. – URL:https://www.google.com/search?q=Термин+инфузория (дата обращения: 10.11.2025).*
8. *Трихоплакс [Электронный ресурс]. – URL: https://sinonim.org/t/трихоплакс (дата обращения: 10.11.2025).*
9. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): дар 2 ҷилд. Ҷилди I: А–О. – Москва : Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.*
10. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): дар 2 ҷилд. Ҷилди II: П–Ҷ. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 950 с.*
11. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1: А–Н. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.*
12. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2: О–Я. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.*
13. *ABBYY Lingvo x5: Explanatory Dictionary (Ru–Ru) [Electronic resource]. – Москва: ABBYY, 2010. – Электронная программа.*
14. *Collins English Dictionary. Eighth ed. [Electronic resource]. – Glasgow: HarperCollins Publishers, 2006. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). – (Collins (En–En) для ABBYY Lingvo x5).*
15. *Concise Oxford American Thesaurus [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2006. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). – (Oxford American Thesaurus (En–En) для ABBYY Lingvo x5).*
16. *New Oxford American Dictionary. 3rd ed. [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2010. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). – (Oxford American Dictionary (En–En) для ABBYY Lingvo x5).*
17. *Oxford Dictionary of English. Third ed. [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). – (Oxford Dictionary (En–En) для ABBYY Lingvo x5).*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ТИПАМ ПРОСТЕЙШИЕ, КИШЕЧНОПОЛОСТНЫЕ, ПЛОСКИЕ И КРУГЛЫЕ ЧЕРВИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена лексическим, семантическим и структурным особенностям терминов, относящихся к классам простейшие, кишечнополостные, плоские и круглые черви в таджикском и английском языках. В обоих языках термины этой группы по морфологической структуре делятся на простые, производные, сложные и составные, или термины-словосочетания. Большинство таджикских терминов этой группы не являются исконно таджикскими, то есть, образованы путём калькирования. Английские термины этой группы происходят из латинского и греческого языков. Более того, оба языка содержат значительное количество терминосочетаний, компоненты которых связаны различными синтаксическими связями. Особое внимание в статье уделяется сопоставительному анализу терминологических единиц, выявлению сходств и различий в их семантике и структуре, а также особенностям их функционирования в научных и учебных текстах. Рассматриваются основные модели словообразования и способы адаптации заимствованных терминов в таджикском языке. Анализ показал, что, несмотря на различия в происхождении и грамматическом строе языков, терминологические системы обладают рядом общих черт, обусловленных универсальностью научного знания.

Ключевые слова: термин, терминология, терминосочетание, таджикский язык, английский язык, лексико-семантические особенности, морфологическая структура терминов.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ-МАЪНОӢ ВА СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБИ АНВОИ СОДАТАРИНҲО, РӮДАКОВОКҲО, ПАҲНКИРМҲО ВА ЛУНДАКИРМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ ва сохтории истилоҳоти мансуби анвои содатаринҳо, рӯдаковокҳо, паҳнкирмҳо ва лундакирмҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Дар ҳарду забон ҳам, истилоҳоти ин гурӯҳ аз рӯйи таркиби сарфӣ ба истилоҳоти сода, ҳосилшуда, мураккаб, таркибӣ ва ё истилоҳ-ибораҳо дастабандӣ мешаванд. Аксари истилоҳоти тоҷикии ин гурӯҳ аслии тоҷикӣ набуда, тавассути усли калка сохта шудаанд. Истилоҳоти англисии ин гурӯҳ аз забонҳои лотинӣ ва юнонӣ ба вуҷуд омадаандд. Ғайр аз он, ҳарду забон миқдори зиёди истилоҳ-ибораҳоеро вомехӯранд, ки ҷузъҳои онҳо бо алоқаҳои мухталифи наҳвӣ пайваст шудаанд. Диққати махсус дар мақола ба таҳлили муқоисавии воҳидҳои истилоҳӣ, ошкор намудани умумиятҳо ва тафовутҳо дар семантика ва сохтори онҳо, инчунин ба хусусиятҳои фаъолияти онҳо дар матнҳои илмӣ ва таълимӣ равона гардидааст. Моделҳои асосии калимасозӣ ва роҳҳои мутобиқгардонии истилоҳҳои иқтибосшуда дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд. Таҳлил нишон медиҳад, ки сарфи назар аз фарқиятҳо дар пайдоиш ва сохтори грамматикалии забонҳо, низомҳои истилоҳӣ дорои як қатор хусусиятҳои умумӣ мебошанд, ки бо умумияти дониши илмӣ шарҳ дода мешаванд.

Калидвожаҳо: истилоҳ, истилоҳшиносӣ, истилоҳпайванд, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ, сохтори морфологии истилоҳҳо.

LEXICAL-SEMANTIC AND STRUCTURAL FEATURES OF TERMS RELATED TO THE TYPES OF PROTOZOA, COELENTERATAS, FLATWORMS AND ROUNDWORMS IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article dealt with lexical-semantic and structural features of terms related to the types of protozoa, coelenteratas, flatworms and roundworms in the Tajik and English languages. In both languages, terms in this group are divided by morphological structure into simple, derivative, complex, and compound terms, or phrase terms. Most Tajik terms in this group are not native Tajik, i.e., they are formed by calques. English terms for this group originated from Latin and Greek. Furthermore, both languages contain a significant number of term combinations whose components are linked by various syntactic links. Special attention in the article is given to the comparative analysis of terminological units, the identification of similarities and differences in their semantics and structure, as well as the features of their functioning in scientific and educational texts. The main word-formation models and the ways of adapting borrowed terms in the Tajik language are examined. The analysis shows that, despite differences in the origin and grammatical structure of the languages, terminological systems possess a number of common features обусловленные универсальностью научного знания.

Keywords: term, terminology, terminological phrase, Tajik language, English language, lexico-semantic features, morphological structure of terms.

Об авторе
Саидходжаева Тахмина Асадуллоевна
Кандидат филологических наук, доцент кафедры методики преподавания английского языка
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: saidkhojaeva@mail.ru

Дар бораи муаллиф
Саидхоҷаева Тахмина Асадуллоевна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забони англисӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: saidkhojaeva@mail.ru

About the author
Saidkhojaeva Takhmina Asadulloevna
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Methods of Teaching the English Language
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: saidkhojaeva@mail.ru

ТДУ 811'373.611

РУШД ВА ТАКОМУЛИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК ВА АНГЛИС

Асроров С. Н.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Калимасозӣ яке аз масъалаҳои муҳимми илми забоншиносӣ буда, аз манбаъҳои муҳимтарини такомули таркиби луғавии забон ба шумор меравад. Таҳқиқи ва таҳлили масъалаи мазкур ҳанӯз аз гузаштаҳои дур оғоз гардида то замони мо идома дорад. Аз ҷумла, ҳамчун муаммои актуалӣ баъд аз солҳои 50-ум ба шумор меравад. Бояд зикр намуд, ки то солҳои 50-ум таваҷҷуҳи олимон ва забоншиносон бештар ба омӯзиши сохти калима, тарзҳои конструктивӣ ва навъҳои калимасозӣ равона карда шуда буд.

Дар бобати калимосозӣ забоншинос С. С. Ҷоматов чунин маъниро ба он муносиб медонад: «Калимасозӣ – низоми навъҳои калимаҳои сохта ва ҷараёни сохтани калимаҳои нав аз маводди мавҷудаи забон ба воситаи шаклу қолабҳои муайяни сохторӣ-семантикӣ. Масалан, исми driver ба воситаи қолаби V+-er, яъне асоси феъл +- пасванди исмсоз – er сохта мешавад; Калимасозӣ – бахши луғатшиносист, ки сохтори калимаҳо ва қолабҳои мазкурро меомӯзад, ки ба воситаи он забони мазкур калимаҳои нав месозад» [11, с. 203].

Гуфтан ба маврид аст, ки масъалаи таҳқиқи калима ва калимасозӣ дар илми забоншиносии муосир ҷойгоҳи хоссаеро молик аст, зеро перомуни ин масоили забон таҳқиқотҳои зиёде рӯйи кор омадаанд, ки ҳоло ҳам ба омӯзиши амиқ ва дақиқ ниёз доранд. Калимасозӣ як қисми илми забоншиносӣ буда, таркиби сохтани калимаро меомӯзад.

Забоншинос К.Усмонов дар китоби худ «Грамматикаи назарии забони англисӣ», ки соли 2010 ба нашр расидааст, перомуни калимасозӣ чунин мафҳумро мувофиқ мешуморад: «Калимасозӣ, аз он ҷумла морфемаҳои калимасоз шояд ҳам ба грамматика ва ҳам ба лексикология алоқаманд бошанд. Онҳо ба морфология аз он сабаб рақобат доранд, ки ба ин ё он ҳиссаи нутқ мансуб будани калима аз рӯйи морфемаҳои калимасоз низ муайян карда мешавад. Ба лексикология аз он хусус робита доранд, ки морфемаҳои калимасоз ба маънои лексикии калима дахл мекунанд, яъне аз калима калимаи наве месозанд» [10, с. 27].

Дар хусуси табиати морфемаҳои калимасоз бошад, фикри олимон мухталифанд. Баъзеҳо калимасозиро дар қатори морфология ва синтаксис як қисми дигари грамматика мешуморанд. Дигарҳо онро як рукни морфология ва баъзеҳо як қисми лексикология меҳисобанд. Чанде забоншиносон калимасозиро на ба лексикология ва на ба грамматика дохил мекунанд, балки чун як қисми алоҳидаи илми забоншиносӣ маҳсуб медонанд [10, с. 26-27].

Таҳлили муқоисавии калимасозӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ кори хеле муҳим ва пурмаҳсул буда, он имконот фароҳам меоварад, ки вижагиҳои на танҳо шабеҳияти забон муайян карда шавад, балки хусусиятҳои тафовутпазирии забонро низ ошкор намояд.

Таҳқиқоти муқоисавии калимасозӣ тавассути пешвандҳову пасвандҳо яке аз масъалаҳои муҳимтарин ва умдатарини бахши луғатшиносӣ ба ҳисоб меравад.

Дар китоби дастурии «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», ки соли 1985 ба нашр расидааст, дар он аз шаш навъи вожасозӣ дарҷ ёфтааст: «1) морфологӣ, ки бо ду восита ба амал меояд: а) бо пасванд ва б) бо пешванд; 2) синтаксисию морфологӣ, ки ду хел мешавад: а) васлшавии калимаҳо ва б) тарзи омехта; 3) морфологию синтаксисӣ, яъне ба исм гузаштани дигар ҳиссаҳои нутқ; 4) луғавию синтаксисӣ, яъне табдили ибора ба калимаи мураккаб; 5) луғавию маъноӣ, ки ба сермаъноии калимаҳо ва ба амал омадани омонимҳо вобаста аст; 6) ихтисора» [4, с. 110].

Р. Мусулмониён дар китоби худ «Назарияи адабиёт» ба калимасозӣ чунин шарҳро муносиб медонад: «Калимасозӣ яке аз василаҳои аслии бой гардонидани таркиби луғавии ҳар як забон ба шумор меравад. Калимасозӣ асоситарин воситаи бойшавии таркиби луғавии забон, бо воҳидҳои нави луғавӣ пурра гардидани луғати он мебошад» [6, с. 5].

Забоншинос Қ. Тоҳирова дар рисолаи илмии худ «Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» се усули калимасозиро дар забон асосӣ мешуморад, ки инҳоянд: «1. воситаи луғавӣ - маъноии калимасозӣ. 2. воситаи синтаксисии калимасозӣ 3. воситаи морфологиии калимасозӣ» [9, с. 32].

Ба ақидаи мо, навъҳои асосии калимасозӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик инҳо мебошанд: 1) усули морфологӣ (сарфӣ); а) сохтани калима (вожа) бо пешванд; б) сохтани вожа бо пасванд; 2) усули синтаксисию сарфӣ (наҳвию сарфӣ); а) сохтани калимаҳои мураккаб, б) сохтани калимаҳои омехта; 3) усули морфологию синтаксисӣ (сарфию наҳвӣ) - аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ табдил ёфтани калима ё ки вожа; 4) усули лексикию синтаксисӣ (луғавию наҳвӣ) - ба вожаи мураккаб мубадал ёфтани ибораҳои изофӣ. Усули фавқ дар калимасозии забони форсӣ-тоҷикӣ камистеъмол мебошад; 5) усули лексикӣ-семантикӣ (луғавӣ – маъноӣ); 6) усули ихтисора ва ё кӯтоҳшавии калимаҳо.

Вожасозӣ яке қисматҳои калони бахши луғатшиносӣ буда, дар сохтани вожаҳои нав, бо пешванду пасванд ва миёнванд дар ташаккули забон нақши бориз дорад. Забоншиносон вожасозиро яке аз бахшҳои калидии забон маҳсуб медонанд. Ба мо маълум аст, ки усулҳои вожасозӣ дар забонҳои муқоисашаванда гуногун буда, барои бою ғанӣ гаштани таркиби луғавии забон ва вожаҳои наву ибораҳои нав мавқеи калон дорад. Рӯз то рӯз дар тамоми забонҳои олам наввожаҳои ҷадиде пайдо мешавад, ки онҳо дар ғановатманд гардидани ҳар як забон ҷойгоҳи муҳиммеро соҳиб мебошад.

Инчунин, забоншиносони тоҷик перомуни вожасозӣ ва гунаҳои он таҳқиқотҳои зиёд кардаанд. Бахусус, Ш. Рустамов, С. Додихудоев, М. Қосимова, Қ. Олимов, С. Ҷоматов ва дигарон пажӯҳишот анҷом доданд, ки мо ҳангоми таҳқиқи масоили фавқ аз он ба таври фаровон истифода намудем.

Забоншиносон ва истилоҳнигорон Ш. Бобомуродов, З. Мухторов дар фарҳанги «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ», ки соли 2016 тадвин шудааст, ба истилоҳи калимасозӣ чунин маъноро мувофиқ медонанд: «Калимаҳо аз воҳидҳои асосию муҳимтарини забон буда, дар қиёси воҳидҳои дигари забон бо мустақилияти бештари худ фарқ карда, дар қолабҳои овозии устувор системаи маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Онҳо тавассути он маъноҳо бо мафҳумҳо ва ашёҳои ҳаёти воқеӣ, маданияти моддӣ, таърихи гузаштагон, ҷаҳонбинӣ ва олами маънавии одамон алоқаманд мешаванд. Дар калимаҳо таҷрибаю дониши ғункардаи инсон инъикос ёфтаанд. Раванди ташаккули калимаҳои забон аз падидаҳои дуру дароз ва мураккаби таърихи инсоният мебошад. Калимаҳо дар забоншиносӣ, пеш аз ҳама, аз бобати сохтору қолаби овозӣ, системаи маъноҳо ва вазифаҳои дар забон доштаашон омӯхта мешаванд. Ягонагии овозҳои ҷудогона ва ё таркибҳои овозӣ бо маъноҳо воҳидҳои забонро ба вуҷуд меоварад. Воҳиди забон ҳамчун падидаи яклухту мустақили забон ба воситаи маънои худ ба ҳаёти воқеӣ алоқаманд аст. Дар қиёси воҳидҳои дигари забон калимаҳо бо мустақилияти бештари худ фарқ мекунанд. Мустақилияти калимаҳоро дар ҷудошавии нисбатан осони онҳо аз матнҳои пурра мушоҳида кардан мумкин аст. Калима дар матн дар сурати шаклҳои гуногуни грамматикӣ зоҳир мешавад, ки маҷмуи он шаклҳо парадигмаҳои мустаъмали калимаро ба вуҷуд меоваранд» [2, с. 151].

Дар илми забоншиносӣ ба гурӯҳи омилҳои тафовутпазирии вожаҳо вижагиҳои ташкилёфтаи овозӣ, аз матнҳои гуногунҳаҷм тақсим карда тавонистан, ба маъниҳои мухталиф далолат кардан, бо вожаҳои дигар мусоҳиб шудан мансубият дода шудааст. «Калима ҳамчун маҷмуи системаи шаклҳо ва маъноҳо меҳвари робитаҳо ва муносибатҳои категорияҳои грамматикии забон аст!» [2, с. 152; 3, с. 18]. Дар забоншиносии муосир хосиятҳои зайл ҳамчун нишонаҳою аломатҳои фарқкунандаи калимаҳо зикр ёфтаанд: а) муташаккилии овозӣ; б) ифодаи маъноҳо; в) ҷудонопазирии таркиб; г) як зада доштан; ғ) доимӣ будани сохту маъно; д) масолеҳи тайёри забон будан; е) якҷоя шакл гирифтан; ё) ҳамнишинӣ бо калимаҳои дигар ва ж) ба вазифаи номинативӣ соҳиб будан [2, с. 152].

Дар ҷойи дигар забоншиноси тоҷик Х.А. Ҷӯраев дар мавриди мафҳуми калима ва вижагиҳои сермаъноии онро дар забон чунин менигорад: «Калима ба кадом маънои луғавие, ки наомада бошад, аз рӯйи алоқамандии он бо дигар калимаҳо муайян карда мешавад. Бо маънои аслӣ ва ё маҷозӣ ба кор рафтани калима танҳо дар матн ошкор мегардад, зеро матн низ маънои мушаххаси калимаи сермаъноро дар ҳолатҳои муайян маълум месозад ва дар баъзе мавридҳо метавонад омехтагии семантикии калимаҳоро ё ба ибораи дигар, якҷояшавии мафҳумҳои алоҳидаи луғавиро ба вуҷуд орад» [12, с. 153].

Ҳувайдост, ки дар усулҳои калимасозӣ дар забонҳои гуногуннизом дар баробари умумиятҳои назарӣ тафовутҳои аҷибе ба назар мерасанд, ки онҳо ба таркиб ва сохти калимасозӣ метавонанд заррае ҳам бошад навоварӣ илова кунанд. Аз ин рӯ, ба таври муқоисавӣ омӯхтан ва таҳқиқ намудани калимасозӣ ифодакунандаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба ақалияти назарӣ молик аст. Ин намуд таҳқиқ аз аҳаммияти амалӣ низ фориғ нест, зеро дар забоншиносии муқоисавии имрӯза то ҳанӯз пасвандҳое, ки калимаҳои гуногунро

шарҳу ифода мекунанд миқиёсан таҳқиқ карда нашудаанд, ба истиснои чор панҷ саҳифа иттилооте, ки дар китоби М. Б. Шаҳобова оварда шудааст.

Забоншинос М. Б. Шаҳобова перомуни вожасозӣ андешаҳои муҳим ва арзишмандеро нигоштааст, ки ба ташаккул ва такомули бахши луғатшиносӣ мавқеи густардаеро соҳиб аст.

Масъалаи таҳқиқ ва пажӯҳиши калимасозӣ дар забони англисии муосир дар осори забоншиносон, амсоли О. Д. Мешков, Н. Д. Арутюнова, Л. С. Бархударов, Р. Г. Зятковская ба сомон расонида шудааст, ки онҳо аз якчанд навъи калимасозӣ ёдовар мешаванду халос. Дар ин асарҳо ҳам ба масъалаҳои назарии калимасозӣ, ҳам бевосита бо пасвандҳо ва пешвандҳо сохтани калимаҳо таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шудааст.

Дар забоншиносии тоҷик доир ба масоили умумии калимасозӣ ва бо воситаи пасвандҳо ва пешвандҳо созмон додани калима дар осори Ш. Рустамов (1969, 1970, 1971, 1972, 1975, 1981, 1983), Ш. Ниёзӣ (1954), Б. Ниёзмуҳаммадов (1941, 1949, 1965), Э.Шоев (1984), С. Ҳалимов (1964, 1970, 1975, 1979, 1983, 1988), И. Исмоилов (1964, 1971, 1982), М. Муҳаммадиев (1970, 1972, 1963), Д. Тоҷиев (1954), П. Ҷамшедов (1988), О. Қосимов (2011), С. Ҷоматов (2018), Ҳ. Саидов (2013), Н. И. Насимов (2023) ва дигарон таҳқиқ карда шудааст.

Забоншиносони тоҷик перомуни калимасозӣ ва навҳои он таҳқиқотҳои пуразишеро анҷом додаанд, ки то ҳол муҳаққиқон ва пажӯҳандагон аз он ба таври фаровон истифода мебаранд.

Муҳаққиқ Н. И. Насимов дар китоби худ «Калимасозии феъл дар насри Садриддин Айнӣ», ки соли 2023 тадвин шудааст, ба калимасозӣ чунин мафҳумро мувофиқ мешуморад: «Калимасозӣ яке аз воситаҳои асосии ташаккул ва инкишофи забон буда, таркиб, усул ва қолабҳои гуногуни сохта шудани калимаҳоро меомӯзад» [7, с. 3].

Забоншинос Ш. Рустамов [8] роҷеъ ба навъҳои калимасозӣ, аз ҷумла усулҳои калимасозии исм асари алоҳида ба нашр расонидааст, ки то ҳанӯз хидмат карда истодааст.

Инчунин, дар китоби «Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик» ба қатори суффиксҳои калимасозии феъл – ид / ан/, - онид / ан/, - ист, / - од, - ифт, - д, - т, ва ба қатори префиксҳои калимасоз бар-, боз-, во-, дар- , фур-, / фар / дохил карда шудааст [7, с. 14-15; 1, с. 120].

Гузашта аз ин, забоншиносон ва луғатшиносон доимо дар осори гаронбаҳои худ менигоранд, ки калимасозӣ дар ташаккул ва такомули забон нақши калонеро молик аст, зеро он ҳамарӯза бой гардидани таркиби луғавии забонро муайян мекунад.

Ҷараёни ташаккул ва такомули калимасозӣ одатан ҳамчун падидае маъмул аст, ки ба ҳаёти инсон дар олами ҳастӣ рабт дорад.

Забоншинос Б. Камолиддинов ба калимасозӣ чунин маъниро муносиб ва мувофиқ медонад, ки: «Калимасозӣ ва таркиббандӣ чунин қисмати забоншиносӣ аст, ки аз имконоти калимасозию таркиббандии забон баҳс намуда, тарз ва роҳҳои сохта шудани калимаю таркибҳо ва бад-ин васила ғанӣ гардидани таркиби луғавии забонро меомӯзад. Дастгоҳи калимасозии забон чӣ андоза коршоям ва фаъол бошад, забон аз лиҳози сарвати луғавӣ ҳамон қадар бой ва қудратманд мегардад» [5, с. 51].

Мувофиқи андешаи забоншинос Р. Л. Траск (1997), ҷараёни калимасозӣ роҳи сохтани вожаҳои навро ба вуҷуд меорад. Дар ҳамин маврид, ба ақидаи В. Ҳакен ва М. Томас (2013) ҷараёни ташаккул ва инкишоф калимасозӣ ин усули тавлиди вожаҳои нав дар заминаи баъзе усулҳои калимасоз мебошад. Илова бар ин, забоншинос И. Плаг (2003) [19] менигорад, ки ҷараёни калимасозӣ раванди тавлидшавии вожаҳои нав аз таркиботи вожаҳои дигар аст. Аз шарҳу тавзеҳи фавқуззикр ба натиҷае омадан мумкин аст, ки ҷараёни калимасозӣ, бо усули сохтани вожаҳои нав аз вожаҳои мавҷуда дар асоси баъзе усулҳои калимасоз мебошад. Ҷараёни инкишоф ва ташаккули калимасозӣ метавонад серистеъмол ва камистеъмол бошад.

Забоншиноси англис В. Бауэр (1983) [13] қайд мекунад, ки ҷараёни калимасозӣ серистеъмол хоҳад буд, зеро истифода ва корбурди он дар сохтан ва ё тавлиди вожаҳои нав муносиб мебошад. Дар ин маврид, ҷараёни ташаккул ва тараққии вожаҳои камистеъмол ба инобат гирифта мешаванд, зеро истифодаи онҳо дар бунёд ва тавлиди вожаҳои нав алоқаманд буда наметавонад. Аз ин хотир, метавон ба натиҷае расид, ки ҷараёни калимасозӣ дар ҳолати мустаъмал кардани вожаҳои нав серистеъмол маҳсуб меёбад.

Мувофиқи андешаи забоншиноси англис Х. Б. Ҳарли (Harley - 2006) [15], вожаҳои нав вожаҳое мебошанд, ки бо усули истифода аз вожаҳои мавҷудбуда тавлид ёфтаанд. Ӯ инчунин иброз медорад, ки калимаҳои нав ба василаи баъзе ҷараёнҳо тавлид меёбад, ки вандафзоӣ (аффиксатсия), омехта, шаклбандӣ барои сохтани вожаҳои нав серистеъмоланд. Илова бар аз ин, забоншиноси хитоӣ Хҳина (Xhina - 2013) [21] мепиндорад, ки ҷараёни

калимасозӣ ду усули умумӣ дорад, тавлидшавӣ ва ё калимабандӣ бавижа, дар забонҳои англисӣ ва албанӣ ин усули калимасозӣ ба назар мерасанд.

Гузашта аз ин, забоншинос К. Ю. Мустафо (2015) [17] қайд менамояд, ки ҷараёнҳои вожасозӣ, ки барои корбарони Facebook-и Малайзия бисёр мутаваҷҷеҳанд, вожаҳои ихтисоршуда ва ё кӯтоҳшуда, азхудкунии вожаҳои интернетӣ ва амсоли инҳо дар вақти мубодилаи афкор дар Фейсбук ҳамарӯза ба кор мебаранд. Баъдан, забоншиносон Л. Вей ва Веню (2014) [20] чунин менигоранд, ки: «Ҷараёни зиёдтар ба вуқуъ омадани вожасозии наввожаҳои (неологизмҳои) netspeak – гуфтушуниди интернетӣ мураккабшуда буда, сониян омезиш, вандафзоӣ (аффиксатсия), вожаҳои куҳна бо маънии нав, ихтисора, мубадалшавӣ ва ихтисоршавӣ онҳо ба назар мерасанд». Аммо, аз таҳқиқотҳои болозикр маълум гардид, ки аксарияти ин ҷараёнҳои вожасозӣ ҳоло ҳам носаҳеҳ ва ё норӯшан мебошад.

Илова намудан мумкин аст, ки андешаи забоншиносони англис перомуни истилоҳи калимасозӣ якранг набуда, бо андешаҳои мухталиф ба ин масоили забон шарҳу тавзеҳ додаанд, ки мо дар заминаи таҳқиқотҳои онҳо ин рисолатро анҷом дода истодаем.

Дар он давра забоншинос А. И. Бижженова (2017) [14] нигоштааст, ки аз калимаҳои сермаҳсул пешвандҳои сохташуда, пасвандҳои сохташуда, пешванду пасвандҳои сохташуда, миёнвандҳои сохташуда, лексемаҳои дохиливу берунӣ, миёнвандҳои дохилӣ чун лексемаҳо маҳсуб меёбанд, ки онҳоро ба рӯйхати вожаҳои мураккаби забони олмонӣ (калимабандии истилоҳоти забони англисӣ бар асоси рӯйхати вожаҳои забони олмонӣ) омехта шудаанд. Иловатан, Б. Монтеро-Флета (2011) [16] менависад, ки сермаҳсулии ҷараёнҳои вожасозӣ дар феҳристҳои корҳои илмӣ пешвандҳо ба шумор мераванд.

Аз таҳлилҳои ин таҳқиқот маълум гардид, ки дар тавлиди вожасозӣ ва ё вожаҳои нави забони англисӣ якчанд усулҳои вожасоз арзи вуҷуд доранд, ба амсоли а) вандафзоӣ (аффиксатсия), б) этимологияи халқӣ, в) калимабандӣ (калимабандӣ яке аз намудҳои сермаҳсули вожасозӣ дар забони англисии муосир ба ҳисоб меравад), г) ихтисора ва ё вожаҳои кӯтоҳшуда (ихтисоршуда), д) акроним, ихтисораи овозӣ (ихтисорае, ки аз ҳарфҳои аввали калима сохта шуда, ҳамчун як калима талаффуз мешавад). е) калимаҳои иқтибосӣ, ё) контаминатсия (контаминатсия натиҷаи созмони бошууронаи калима буда, аниқтараш «шикастпораҳо» номида мешавад), ж) ихтисора (ихтисора ба сохтани калимаи нав ба воситаи нав кӯтоҳ намудани калимаи ду ва ё бисёрҳиҷоӣ (одатан исмҳо ва сифатҳо) бидуни тағйир додани ҳамҷузъҳои он мансуб аст. Калимаҳои кӯтоҳкардашуда, чунончи онҳо одатан якҷоя дар вазифаи калимаи сарчашмаи аслдошта ҳамчун воҳиди мустақил бо шакли овоии мушаххас ва маънои луғавии худ амал мекунанд), з) вожасозии баръакс. Илова бар ин, равандҳои духӯрагии вожасозӣ дар забони англисӣ мавҷуданд, ба мисли к) этимологияи халқӣ + калимабандӣ, л) калимабандӣ + вандафзоӣ (аффиксатсия), м) ихтисора + вандафзоӣ (аффиксатсия), н) ихтисор + контаминатсия ва ғайраҳо. **а) Вандафзоӣ - Affixation.** Ванд (аффикс) якчанд намуд мешавад, ба амсоли пешванду пасванд, миёнванд ва морфема. Баъзан, дар пажӯҳишоти илмӣ гунаҳои вандҳо аз пешвандҳову пасвандҳо ва морфемаҳо ташкил ёфтааст, ки ин падидаи забон ба вожасозӣ кумаки аввалиндараҷа мерасонад. **1) Пешванд - Prefix**. Масалан, autocyclic. Дар вожаи 'autocylic', ки аз решаи cylic асос ёфтааст. Он ба вандафзоӣ мубаддал мегардад, зеро он бо пешванди auto – тавлид меёбад. Инчунин, якчанд вожаҳои дигар, амсоли biomethane, cycloheptane, cyclohexane ва ғайраҳо. **2) Пасванд - Suffix**. Масалан, accretor. Дар калимаи «accretor», решаи асосиаш accrete мебошад. Вай бо пасванде дучор мешавад, ки дар он пасванди – or зам мегардад ва билохира вожаи «accretor» – ро ташкил мекунад. Дар мисолҳои дигар бошад, ба монанди «Aftonian, arcticized, bustler» ва ғайраҳо. **3) Морфемаҳо - Circumfixes.** Масалан, afrofuturism. Дар вожаи «afrofuturism», решаи асосиаш future мебошад, ки аз он шакли пурраи вожаи болозикрро тавлид меёбад. Вай бо морфемаҳое корбаст мегардад, ки дар он пешванди afro – ва пасванди - ism ба кор бурда шудааст. Дар мавридҳои дигар дар чунин минвол истифода мешаванд: «afrofuturist, anti-unionism». **б) Калимаҳои иқтибосӣ – Borrowing.** Вожаҳои иқтибосӣ гуфта он вожаҳоеро мегӯянд, ки аз забони бегона бидуни тағйирот гирифта мешавад ва дар шакли басомади худ меистад. Вожаҳои иқтибосие, ки ба забони англисӣ иқтибосшуда омадаанд, мисли «kinara, emoji, Naqada, mabuhay, angpow». Бояд ироа дошт, ки вожаҳои иқтибосӣ дар шакли аслии худ меистанд ва дар баъзе мавридҳо тағйир меёбанд, яъне вобаста ба таркиби луғавии ҳамон забон аз рӯйи маъно тарҷума мешаванд, лекин ҳамон маънии аслро ифода мекунанд. **в) Этимологияи халқӣ - folk etymology.** Этимологияи халқӣ ба калимаҳои иқтибосӣ то андозае монанд аст, зеро он ҳам чун вожаҳои иқтибосӣ ба назар мерасад. Вожаҳои этимологӣ дар заминаи достонҳо ва қасидаҳои халқӣ ба вуқуъ омадааст. Омилҳои корбасти он гуногун буда

метавонад. Ба ин хотир, гӯянда шакли басомади вожаро бидуни тағйирот талаффуз мекунад. Аз ин рӯ, гунаҳоро ба тариқи мисол меорем, масалан «apastron, falcial, ironice, fleishig, quadruple» ва ғайраҳо. **г) Калимабандӣ – compounding.** Гузашта аз ин, вожаҳои наве, ки бо усули калимабандӣ сохта мешаванд, дар забони англисӣ чунинанд «battleground, audio dub, aussieland, batchmate, hackboat». **д) Ихтисора – Abbreviation.** Ихтисора гуфта он вожаҳоеро мепиндоранд, ки дар шакли кӯтоҳшуда ба кор рафтаанд, амсоли BBC, LG, VIP, USA ва ба монанди инҳо. **е) Акроним, ихтисораи овозӣ – Acronyms.** Ихтисорае, ки аз ҳарфҳои аввали калима сохта шуда, ҳамчун як калима талаффуз мешавад. Масалан, СААШ – Созмони аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ. Captcha, Osha - Occupational Safety and Health Administration, ISA - m Industry Standard Architecture, YOLO - You Only Live Once.. Captcha шакли пурраи он дар забони англисӣ ба чунин минвол тасвир ёфтааст, Completely Automated Public Turing test to tell Computers and Humans Apart. Инҳо ихтисороте мебошанд, ки вожаҳои онро бидуни ягон монеа бо дарку фаҳмиши мушаххас баён намудан мумкин аст. **ё) Контаминатсия – Blending.** Контаминатсия натиҷаи созмони бошууронаи калима буда, аниқтараш «шикастпораҳо» номида мешавад. Ҷраёнҳои омехтае, ки дар бозёфтҳои хаттӣ пайдо шудаанд. Масалан, cybercast, digipak, irone, chugger, backronym, brunello ва ғ. Вожаи cybercast аз вожаи исми мураккаби cyber+broadcast маншаъ мегирад. Қабл аз ҳама, вожаи broadcast ба вожаи cast иваз меёбад ва дар шакли сода ба кор бурда мешавад. Сониян, вожаи cast бо вожаи cyber мепайвандад ва дар якҷоягӣ исми мураккаби cybercast - ро меофарад ва ё ифода менамояд. **ж) Ихтисора – Clipping.** Ихтисора ба сохтани калимаи нав ба воситаи нав кӯтоҳ намудани калимаи ду ва ё бисёрҳиҷоӣ (одатан исмҳо ва сифатҳо) бидуни тағйир додани ҳамҷузъҳои он мансуб аст. Калимаҳои кӯтоҳкардашуда, чунончи онҳо одатан якҷоя дар вазифаи калимаи сарчашмаи аслдошта ҳамчун воҳиди мустақил бо шакли овоии мушаххас ва маънои луғавии худ амал мекунанд. Масалан, dom, disco, demo, syst, Scandi. Вожаи dom аз решаи dominus инъикос ёфтааст, вожаи disco аз вожаи discotheque пайдо шудааст, вожаи syst аз вожаи system ифода ёфтааст. Метавон гуфт, ки вожаҳои фавқ дар шакли ихтисора шуда меоянд. Дар ин маврид метавон ишора намуд, ки ихтисор кардани вожаҳои мазкур аз вожаҳои нав гувоҳӣ медиҳад. **з) Вожасозии баръакс - Back-Formation.** Вожасозии баръакс бо ихтисор кардани онҳо сохта мешавад. Аммо дар вожасозии баръакс он метавонад аз кадом ҳиссаи нутқ будани вожаро ошкор кунад. Дар мавриде ки ҳангоми ихтисор шудани калима ягон ивазшавӣ дида намешавад, балки дар заминаи басомади худ меистад. Вожаҳои нав, ки бо ҷараёни вожасозии баръакс тавлид меёбад, ихтисоршуда маҳсуб меёбад. Усули вожасозии баръакс дар забони англисӣ солҳои 2012-2016 пайдо шудааст, ки ин тарзи вожасозӣ дар ин забон ҷадид маҳсуб мешавад.

Инчунин, якчанд гунаи вожасозии дигар дар забони англисии муосир мавҷуданд, ки дар ташаккул ва такомули таркиби луғавии ин забон мавқеи густардаеро моликанд, ба монанди а) вандафзоӣ (аффиксатсия), б) этимологияи халқӣ, в) калимабандӣ, г) ихтисора ва ё вожаҳои кӯтоҳшуда (ихтисоршуда), д) акроним, ихтисораи овозӣ, е) калимаҳои иқтибосӣ, ё) контаминатсия, ж) ихтисора, з) вожасозии баръакс. к) этимологияи халқӣ + калимабандӣ, л) калимабандӣ + вандафзоӣ (аффиксатсия), м) ихтисора + вандафзоӣ (аффиксатсия), н) ихтисор + контаминатсия ва ғайраҳо.

Ин навъи усулҳои вожасозӣ дар забони англисӣ маъмул буда, дар рушду такомули ин забони пурғановати олам мавқеи калонеро соҳибанд. Усулҳои вожасозии забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ серистеъмоланд ва сермаҳсуланд.

Хулоса, аз таҳлилу муқоисаи вожасозии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълум гардид, ки усулҳои калимасозӣ дар ҳар ду забон ҳам якранг набуда, ба роҳҳои гуногун сохта мешаванд. Мавриди ба зикри хос аст, ки андешаи забоншиносони ватаниву хориҷӣ перомуни вожасозӣ гуногун буда, ҳар яке аз онҳо ба калимасозӣ шарҳу тавзеҳоти мухталиферо муносиб ва мувофиқ мешуморанд. Аз ин рӯ, матавон гуфт, ки усулҳои вожасозӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик шаш навъ аст, вале дар забони англисӣ воситаҳои калимасозӣ нӯҳ намуд буда, се тарзи калимасозии ин забон аз вожасозии забони модарии мо бештар мебошад.

Адабиёт

1. *Бобомуродов, Ш., Мӯминов, А. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик / Ш. Бобомуродов, А. Мӯминов. – Душанбе: Маориф, 1983, - 120 с.*
2. *Бобомуродов, Ш., Мухторов, З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов, - Душанбе, 2016. - 428 с.*
3. *Виноградов, В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове) В.В. Виноградов. – Москва: Высшая школа, 1972. – С.18.*

4. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Маориф, 1985. - 243 с.*
5. *Камолиддинов, Б. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11-ум. / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 2018, - 256 с.*
6. *Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. - Д.: Маориф, 1990. - 334 с.*
7. *Насимов, Н.И. Калимасозии феъл дар насри Садриддин Айнӣ / Н.И. Насимов. - Душанбе: 2023, -144 с.*
8. *Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш.Рустамов. – Душанбе: 1972, - 77 с.*
9. *Тоҳирова, Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. (материалҳо). - Душанбе: Дониш, 1967. - 82 с.*
10. *Усмонов, К. Грамматикаи назарии забони англисӣ / К. Усмонов.- Хуҷанд: «Нури маърифат», 2010. - 236 с.*
11. *Ҷоматов, С. Фарҳанги истилоҳоти грамматикӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ) / С.Ҷоматов. – Душанбе: 2018, 218 с.*
12. *Ҷӯраев, Х. А. Падидаи сермаъноӣ дар истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Х. А. Ҷӯраев // Вестник Педагогического университета. – 2018. – No. 5-1 (77). – P. 153-156.*
13. *Bauer, L. Word Formation. Encyclopedia of Language & Linguistics (Second Edition), 2006, c. 632-633.*
14. *Bizhkenova, A.E. S. Neologisms in Present-Day German: Investigation Into. Journal of Fundamental and Applied Science, 2017, c. 982-996.*
15. *Harley, H. English Words: a Linguistic Introduction. 7th ed. Oxford: Blackwell, 2006.*
16. *Montero-Fleta, B. (2011). Suffixes in word-formation. LSP Journal , 2011, c. 4-14.*
17. *Mustafa, Kandasamy, Yasin. An Analysis of Word Formation Process in Everyday Communication on Facebook. International Journal of Education and Research, 2015, c. 261-274.*
18. *Pius Ten Hacken, Andrea Abel, Judith Knapp. Word Formation in an Electronic Learner's Dictionary: ELDIT. International Journal of Lexicography, Volume 19, Issue 3, 2006, c. 243-256.*
19. *Plag, I. Word-Formation in English. Cambridge: Cambridge University Press. 2003.*
20. *Wei Liu, W. L. Analysis on the Word-formation of English Netspeak Neologism. Journal of Arts & Humanities, 2014, c. 22-30.*
21. *Xhina, O. The Enrichment of the Vocabulary through Word Formation Processes in both English and Albanian Languages. Academic Journal of Interdisciplinary Stuides, 2013, c. 273-282.*

РУШД ВА ТАКОМУЛИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК ВА АНГЛИС

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба рушд ва такомули калимасозӣ дар илми забоншиносии тоҷик ва англис сухан меравад. Муаллиф дар мақолаи худ кушиш намудааст, ки масъалаи вожасозиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил ва муқоиса қарор додааст. Мавзуи мазкур яке аз мавзуъҳои мубрам ва доманадори бахши луғатшиносӣ буда, ҳоло ҳам ба омӯзиши амиқ ниёз дорад. Инчунин, мавзуи вожасозӣ дар илми забоншиносӣ падидаи нав набуда, балки рӯз ба рӯз ин воҳиди забонӣ барои бою ғанӣ гаштани забонҳои олам нақши калон дорад. Перомуни мавзуи мазкур аз ҷониби забоншиносони ватаниву хориҷӣ корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом дода шудааст, ки ҳангоми таҳқиқоти мазкур аз корҳои онҳо ба таври густарда истифода шудааст. Вожасозӣ - низоми гунаҳои вожаҳои сохта ва раванди сохтани вожаҳои нав аз маводди мавҷудаи забон тавассути шаклу қолабҳои муайяни сохторӣ-маъноӣ ифода меёбад, ки дар таркиби луғавии забон нақши калон дорад.

Калидвожаҳо: калима, калимасозӣ, ихтисора, калимаҳои нав, забоншиносӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, муқоиса, сохтор, маъно.

РАЗВИТИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

В данной статье рассматривается развитие и совершенствование словообразования в таджикском и английском языкознании. В своей статье автор попытался проанализировать и сравнить проблему словообразования в таджикском и английском языках. Эта тема является одной из самых актуальных и обширных в области лексикографии и по-прежнему нуждается в глубоком изучении. Кроме того, тема словообразования в языкознании не является новым явлением, но с каждым днем эта языковая единица играет важнейшую роль в обогащении языков мира. По данной теме проводились научные исследования отечественными и зарубежными лингвистами, труды которых широко использованы в данном исследовании. Словообразование - система типов словообразования и процесс создания новых слов из имеющегося языкового материала, выраженный через определенные структурно-семантические формы и закономерности, играет важнейшую роль в лексическом составе языка.

Ключевые слова: слово, словообразование, аббревиатура, новые слова, лингвистика, английский язык, таджикский язык, сравнение, структура, значение.

DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF WORD FORMATION IN TAJIK AND ENGLISH LINGUISTICS

This article examines the development and improvement of word formation in Tajik and English linguistics. In this article, the author attempts to analyze and compare the problem of word formation in Tajik and English. This topic is one of the most pressing and extensive in the field of lexicography and continues to require in-depth study. Furthermore, the topic of word formation in linguistics is not a new phenomenon, but increasingly, this linguistic unit plays a vital role in enriching the world's languages. Research on this topic has been conducted by Russian and international linguists, whose works are widely used in this study. Word formation - a system of word formation types and the process of creating new words from existing linguistic material, expressed through certain structural and semantic forms and patterns - plays a crucial role in the lexical composition of a language.

Keywords: word, word formation, abbreviation, new words, linguistics, English, Tajik, compare, structure, meaning.

Дар бораи муаллиф
Асроров Сайбурҳонидин Назруллоевич
Унвончӯи кафедраи назария ва типологияи забони англисӣ
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав
735100, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Ваҳдат, 25
E-mail: asaiburhonidin@gmail.com

About the author
Asrorov Saiburkhonidin Nazrulloevich
Applicant of the Department of Theory and Typology of the English Language
Bakhtar State University named after Nosiri Khusrav
735100, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, st. Vahdat , 25
E-mail: asaiburhonidin@gmail.com

Об авторе
Асроров Сайбурхонидин Назруллоевич
Соискатель кафедры теории и типологии английского языка
Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава
735100, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Вахдат, 25
E-mail: asaiburhonidin@gmail.com

УДК 811.111

СООТНОСИТЕЛЬНОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ ФОРМ БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛА В СОСТАВЕ ЧАСТЕЙ БЕССОЮЗНОГО СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Мухамадиева З. А.
Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино

Изучению вопросов соотносительного употребления форм времени глагола не уделено достаточного внимания в исследованиях по синтаксису современного английского литературного языка. Между тем установление типов таких сочетаний, в которые одни формы времени вступают с другими формами времени (а также с формами так называемых косвенных наклонений и с неглагольными предложениями, передающими значение времени и наклонения) в разных синтаксических контекстах, и выявление синтаксических значений и отношений, возникающих в результате этих сочетаний, необходимо дополняет и углубляет учение о грамматической категории времени глагола и способствует уяснению структурных свойств синтаксических конструкций разных типов [16, с. 23]. Исследование закономерностей соотносительного употребления форм времени английского глагола представляет, кроме того, самостоятельный научный интерес. Изучение соотносительного использования форм времени глагола ограничено в настоящей работе, с одной стороны, рассмотрением материала, представленного формами глаголов будущего времени, и, с другой стороны, анализом случаев соотносительного употребления этих форм в составе частей бессоюзного сложного предложения. Наблюдается определенное различие в типах сочетаний, образуемых глагольными формами будущего времени с другими предикативными формами, в зависимости от того, какую функцию выполняют в данном случае форм будущего времени: обозначают ли они действия, отнесенные в план объективного будущего времени [15, с. 78].

В английском языке будущее время выражается разнообразными грамматическими средствами, включая w*ill, going to, present continuous, simple present* и другие конструкции. Выбор той или иной формы зависит от множества факторов, связанных с семантикой, прагматикой и стилем речи. В бессоюзных сложных предложениях, где отсутствует формальное выражение связи между частями, соотносительное употребление форм будущего времени приобретает особую значимость, поскольку именно видовременные формы глаголов сигнализируют о характере связи между пропозициями [16, с. 56].

Так, например, последовательность событий может быть передана через употребление *will* в первой части и *going to* во второй, намекая на спонтанное решение, принятое в момент речи, и преднамеренное действие соответственно. Или же, наличие *simple present* в одной из частей может указывать на запланированное событие, имеющее силу расписания, в то время как другая часть, выраженная *present continuous*, будет сигнализировать о действии, находящемся в процессе в определенный момент будущего. Понимание этих тонкостей позволяет более точно интерпретировать смысловые оттенки и коммуникативные намерения говорящего, избегая двусмысленности и обогащая стилистический арсенал как в устной, так и в письменной речи.

Английские безличные предложения, характеризующиеся отсутствием выраженного грамматического субъекта (часто заменяемого формальным "it"), представляют собой интересный объект для лингвистического исследования. При кажущемся отсутствии субъекта, многие из этих предложений имплицитно подразумевают наличие семантического участника, который выполняет определенную роль в выражаемом действии или состоянии. Целью данной статьи является анализ и классификация различных типов семантических субъектов, подразумеваемых в английских безличных предложениях, и исследование их влияния на семантику предложения в целом. Это исследование важно для понимания того, как английский язык передает информацию об актантах, даже когда они не выражены эксплицитно.

В лингвистике под безличными предложениями обычно понимают предложения, в которых отсутствует грамматический субъект, выраженный существительным или местоимением в именительном падеже. В английском языке типичным маркером безличного предложения является использование формального подлежащего "it". Однако, несмотря на

формальное отсутствие субъекта, семантика многих безличных предложений предполагает наличие участника, который можно назвать семантическим субъектом. Этот участник может быть имплицитным, т.е. не выраженным никаким языковым средством, но подразумеваемым из контекста или общего знания о мире [2, с. 95].

Актуальность исследования обусловлена необходимостью более глубокого понимания способов выражения будущего времени в английском языке и роли видовременных форм в создании связности текста. Целью данной статьи является анализ закономерностей соотносительного употребления форм будущего времени глагола в частях бессоюзного сложного предложения в английском языке и выявление семантических и прагматических факторов, определяющих этот выбор.

Бессоюзные сложные предложения характеризуются отсутствием формальных средств связи между частями, что требует от говорящего (пишущего) более точного выбора видовременных форм для выражения отношений между пропозициями. Формы будущего времени в английском языке не только указывают на время действия, но и несут дополнительную информацию о модальности (вероятности, возможности, необходимости), намерении говорящего, степени уверенности и других семантических оттенках. Таким образом, тонкое разграничение между, казалось бы, схожими конструкциями, такими как *will* и *going to*, или использование модальных глаголов в сочетании с будущим временем, становится ключевым инструментом для передачи нюансов смысла, которые в других языках могли бы быть выражены более явными союзами или грамматическими маркерами.

В теории грамматики выделяют несколько основных форм будущего времени в английском языке:

Will + infinitive. Выражает общее предсказание, спонтанное решение, обещание, уверенность в будущем.

Going to + infinitive. Выражает намерение, запланированное действие, предсказание на основе текущей ситуации.

Present Continuous (to be + -ing). Выражает запланированное действие, которое точно произойдет в будущем (обычно с указанием времени или места).

Simple Present. Выражает расписание, график, программу (обычно для официальных событий). Понимание нюансов значения каждой из этих форм необходимо для анализа их соотносительного употребления в бессоюзных сложных предложениях.

В рамках данного исследования использовались следующие методы. Корпусный анализ: поиск и извлечение примеров бессоюзных сложных предложений с формами будущего времени из корпуса текстов английской художественной литературы и публицистики (например, British National Corpus (BNC), Corpus of Contemporary American English (COCA)). Дескриптивный анализ: описание грамматических характеристик, семантических функций и стилистических особенностей отобранных примеров. Контекстуальный анализ: изучение контекста употребления бессоюзных предложений для определения значения и функции в конкретных речевых ситуациях. Семантический анализ: анализ семантических отношений между частями бессоюзного предложения и влияния выбора формы будущего времени на выражение этих отношений. Классификация: систематизация примеров в соответствии с типом семантических отношений и особенностями соотносительного употребления форм будущего времени.

Результаты исследования и их обсуждение.

Анализ собранного материала позволил выделить несколько основных закономерностей соотносительного употребления форм будущего времени в частях бессоюзного сложного предложения:

Выражение причинно-следственных связей:

Will + infinitive (причина), Will + infinitive (следствие): выражение общей причинно-следственной связи, предсказание последствий. *He will study hard, he will pass the exam*. (Он будет усердно учиться, он сдаст экзамен).

Going to + infinitive (причина), Will + infinitive (следствие): выражение запланированного действия, которое приведет к определенному результату. *He's going to apply to university, he will study engineering*. (Он собирается поступать в университет, он будет изучать инженерию).

Выражение намерения и его последствий:

Going to + infinitive (намерение), Will + infinitive (предполагаемый результат): *I'm going to travel to Europe, I will visit many museums*. (*Я* собираюсь поехать в Европу, я посещу много музеев).

Выражение последовательности событий:

Will + infinitive (первое событие), Will + infinitive (второе событие): Выражение последовательности предсказанных событий. *He will finish work, then he will go home*. (Он закончит работу, потом пойдет домой).

Simple Present (график/расписание), Will + infinitive (следствие): использование Simple Present для указания на запланированное событие и will для предсказания его последствий. *The train leaves at 6 pm, I will be there by 8 pm*. (Поезд отправляется в 6 вечера, я буду там к 8 вечера).

Выражение условия и следствия (без использования if): (условие подразумевается), Will + infinitive (следствие): подразумеваемое условие, ведущее к предсказанному результату. *Work hard, you will succeed*. (Усердно работай, ты добьешься успеха - Если ты будешь усердно работать, ты добьешься успеха).

Примеры из корпуса:

"*She'll be there, she'll help us*." (Выражение уверенности и обещание помощи).

It ***will*** *all be washed off, it* ***will*** *all be smoothed away afterwards* [Hemingway Ernest. For Whom The Bell Tolls, 89]. – *Потом всё омоется, всё загладится.*

From time to time we ***will*** *indicate new insights stemming from the latter; our discussion of these most recent advances* ***will*** *come in Chapters 12 and 13* [Greene Brian. The Elegant Universe: Superstrings, Hidden Dimensions, and the Quest for the Ultimate Theory, 23]. – *Время от времени мы будем упоминать достижения, сделанные в ходе второй революции; подробное описание этих новейших достижений будет приведено в главах 12 и 13.*

Once they get time travel, they'll send people back a million years to colonize the land, and when the land back ***there is*** *filled,* ***they'll*** *send* ***them*** *back two million and* [Simak. Clifford D. Why Call Them Back from Heave, 45]. – *Перемещения во времени позволят отправлять людей на миллион лет назад, а когда и там все заселят, то на два мил*лиона.

"*I'm going to buy a new car, I'll need a loan*." (Намерение и его предполагаемые последствия).

Away with your paper parcel! I'm going to marry the prince; I'm richer than you are now [Dickens, Charles. Great Expectations, 45]. – *Убирай свою пачку, я за князя замуж выхожу и сама богаче тебя!*

Teena, ***I'm going*** *to switch you off at the house tonight; I am uninviting you to dinner* [Heinlein Robert. Time Enough For Love, 45]. – *Тина, я намереваюсь отключить тебя сегодня от дома и не собираюсь приглашать тебя на обед.*

"*The conference starts tomorrow, I will arrive tonight*." (Расписание и запланированное действие).

The ***conference*** *will provide the opportunity for members of the delegation attending the show to discuss crucial defense and security issues that could result from the security problems in Iraq, he said* [Британский корпус английского языка]. – *Он заявил, что конференция предоставит участникам делегаций выставки возможность обсудить важнейшие вопросы обороны и безопасности, которые могут возникнуть в связи с проблемами в Ираке*.

Результаты анализа основных случаев употребления глагольных форм будущего времени, обозначающих объективное будущее время, в частях бессоюзного сложного предложения могут быть сформулированы в следующих положениях:

1. Синтаксическое употребление глагольных форм будущего времени в частях бессоюзного сложного предложения – сочетаемость этих форм между собой и с другими формами наклонения и времени, временные и другие значения, возникающие в результате этих сочетаний, - определяются структурно-семантическими особенностями этих предложений, отличающими их от других видов сложных предложений. В бессоюзных сложных предложениях (по сравнению с теми видами сложных конструкций, в которых отношения между высказываниями, заключенными в частях этих конструкций, уточняются с помощью союзов и относительных слов) особая роль в передаче таких отношений принадлежит непосредственной взаимосвязанности содержания частей предложения, а также интонации, местоположению частей предложения. Несмотря на известную структурную и семантическую близость отдельных видов бессоюзных сложных предложений, с одной стороны, к сложносочиненным и, с другой – к сложноподчиненным предложениям, нельзя

говорить о полном параллелизме между бессоюзными и союзными сложными предложениями, даже если не учитывать той роли, которую выполняют в этих последних такие выразительные средства синтаксической связи, как союзы и союзные слова. Бессоюзные сложные предложения не передают всех тех синтаксических значений, которые выражаются сложносочиненными и сложноподчиненными предложениями, и передают такие значения, которые не могут быть выражены средствами сложносочиненных и сложноподчиненных предложений. Бессоюзные сложные предложения отличаются от других видов сложных предложений и некоторыми типами сочетаний сказуемых, входящих в состав разных частей одного предложения. Например, такой характерный для бессоюзных причинных конструкций тип сочетаний, при котором в первой части конструкции, имеющей общее значение следствия, употребляются формы повелительного наклонения, а во второй части, имеющей общее значение обоснования, причины, - формы изъявительного наклонения, невозможен для конструкций сочинительных. Важно отметить, что интонация играет ключевую роль в интерпретации бессоюзных сложных предложений со значением обусловленности. Пауза между частями, восходящая или нисходящая интонация в первой части – все это влияет на восприятие связи между условием и следствием. В сложноподчиненных предложениях эту функцию частично берут на себя союзы, в бессоюзных же конструкциях интонация становится одним из основных средств выражения синтаксических отношений. Таким образом, синтаксическое употребление глагольных форм в бессоюзных сложных предложениях со значением обусловленности характеризуется гибкостью и многообразием, позволяя передавать широкий спектр смысловых оттенков, недоступных для союзных конструкций. Анализ этих конструкций требует учета не только грамматических форм, но и интонационного оформления, а также контекста, в котором они употребляются.

2. Глагольные формы будущего времени, имеющие значение объективного будущего времени, употребляясь в качестве сказуемых частей бессоюзного сложного предложения, участвуют в выражении «чисто» временных отношений и других смысловых отношений, сопровождаемых временными соотношениями. Иногда, в случаях предикативной несамостоятельности входящих в состав бессоюзного сложного предложения сказуемых – глагольных форм будущего времени – временного соотношения между выражаемыми ими действиями не возникает. Таким образом, в бессоюзных сложных предложениях, во всех частях или в одной из частей которых употребляются глагольные формы будущего времени, могут наблюдаться различные типы связи: последовательность, одновременность, причинно-следственные, условие-следственные и другие, где временной аспект выступает как один из компонентов общего смысла, а не как единственное средство выражения связи. Это обусловлено тем, что глагольные формы будущего времени, помимо своей основной темпоральной функции, несут в себе и модальные оттенки, такие как предположение, возможность, долженствование, которые, взаимодействуя с семантикой других частей предложения, формируют более сложные смысловые структуры, выходящие за рамки простого временного сопоставления.

Соотносительное употребление форм будущего времени глагола в бессоюзных сложных предложениях английского языка является важным средством выражения семантических отношений между частями предложения. Выбор определенной формы будущего времени в каждой из частей конструкции зависит от намерения говорящего, контекста и типа отношений, которые он хочет выразить. Анализ корпуса текстов показал, что сочетание различных форм будущего времени позволяет передавать широкий спектр значений, связанных с причинно-следственной связью, намерением, вероятностью, последовательностью событий и условием. В частности, наблюдение за тем, как говорящие используют, например, *will* в одной части и *going to* в другой, или же сочетание простого будущего времени с будущим в прошедшем, раскрывает тонкие нюансы прогнозирования, планирования и предсказания, часто с оттенком личной вовлеченности или объективной оценки. Понимание этих закономерностей позволяет не только более точно интерпретировать смысл высказываний, но и более эффективно конструировать собственные предложения, достигая желаемого коммуникативного эффекта.

Дальнейшие исследования могут быть направлены на изучение влияния модальных глаголов на соотносительное употребление форм будущего времени в бессоюзных сложных предложениях, а также на сопоставительный анализ использования данных конструкций в английском и других языках. Особый интерес представляет выявление прагматических

функций, которые приобретают модальные глаголы в контексте бессоюзных сложных предложений, определяя тем самым степень уверенности, намерение или предположение говорящего. Сопоставительный анализ позволит установить типологические закономерности или, напротив, уникальные черты английской системы в сравнении с языками, обладающими иными способами выражения модальности и будущего времени.

Создать точное описание бессоюзных сложных предложений, основываясь лишь на формальных грамматических критериях (например, на сочетании глагольных форм будущего времени или интонации), крайне сложно. Это объясняется тем, что в пределах одной и той же грамматической структуры, при наличии определенных условий, могут возникать не однородные, а различные синтаксические связи, что по сути приводит к формированию качественно разных синтаксических единиц. Рассмотрим типичные примеры в двух языках. Двучленные конструкции, где обе части содержат глаголы будущего времени и характеризуются нисходящей интонацией, а также конструкции, где первая часть представлена глаголом будущего времени, а вторая – повелительным наклонением, могут передавать как условно-следственные отношения, относящиеся к будущему, так и чисто временную зависимость, где первое действие предшествует второму в будущем.

Дальнейшая сложность заключается в том, что интонационные контуры, хоть и являются важным сигналом, не всегда однозначно указывают на тип связи. Нисходящая интонация, например, может сопровождать как перечисление, так и причинно-следственную связь, требуя для точной интерпретации учета лексического наполнения частей и контекста. Более того, в разных языках интонационные модели могут отличаться, что делает универсальное формальное описание еще более проблематичным. Рассмотрим, к примеру, конструкции с модальными глаголами. Сочетание модального глагола в первой части и глагола в изъявительном наклонении во второй может выражать как возможность и ее следствие, так и необходимость, и ее результат. Формально, наличие модального глагола указывает на модальность, но тип этой модальности (вероятность, необходимость, возможность) и ее связь со второй частью предложения определяются не только грамматикой, но и семантикой. Таким образом, попытка построить исчерпывающую классификацию бессоюзных сложных предложений исключительно на формальных признаках обречена на неудачу. Необходимо учитывать взаимодействие грамматических, интонационных и семантических факторов, а также принимать во внимание контекст употребления. В противном случае, мы рискуем упростить сложную и многогранную систему синтаксических связей, лишив ее значительной части нюансов и оттенков смысла.

Спектр языковых средств, задействованных в рамках каждого из обозначенных типов синтаксических единиц, детерминируется их имманентным грамматическим значением. В настоящей статье осуществлена идентификация и характеристика комбинаций видовременных и модальных форм глаголов-сказуемых, а также лексических элементов – коррелятов, частиц и различных форм повтора. Эти элементы, функционируя в синергии с соответствующей интонацией, выступают в качестве маркеров структурно-семантического единства бессоюзных сложных предложений, характеризующихся отношениями обусловленности. Помимо своей грамматической функции, указанные средства зачастую реализуют стилистическую роль, имплицитно маркируя конструкцию как единицу разговорного стиля посредством придания высказыванию эмоционально-экспрессивной и оценочной окраски. Кроме того, каждое из этих средств, как изолированно, так и в составе комплексных образований, вносит в выражаемое значение обусловленности дополнительные семантические коннотации, такие как причина, уступка, замещение, ограничение или темпоральность.

Спектр языковых средств, задействованных в рамках каждого из обозначенных типов синтаксических единиц, детерминируется их имманентным грамматическим значением. В настоящей статье осуществлена идентификация и характеристика комбинаций видовременных и модальных форм глаголов-сказуемых, а также лексических элементов – коррелятов, частиц и различных форм повтора. Эти элементы, функционируя в синергии с соответствующей интонацией, выступают в качестве маркеров структурно-семантического единства бессоюзных сложных предложений, характеризующихся отношениями обусловленности. Помимо своей грамматической функции, указанные средства зачастую реализуют стилистическую роль, имплицитно маркируя конструкцию как единицу разговорного стиля посредством придания высказыванию эмоционально-экспрессивной и оценочной окраски. Кроме того, каждое из этих средств, как изолированно, так и в составе

комплексных образований, вносит в выражаемое значение обусловленности дополнительные семантические коннотации, такие как причина, уступка, замещение, ограничение или темпоральность. Дальнейший анализ демонстрирует, что вариативность в выборе и сочетании данных маркеров позволяет передавать тончайшие нюансы смысловых отношений между частями бессоюзного сложного предложения. Так, например, использование определенной модальной формы глагола может указывать на степень вероятности или необходимости следствия, в то время как выбор конкретного коррелята или частицы акцентирует внимание на характере обусловливающей связи – будь то прямое следствие, противопоставление или условие. Изучение этих корреляций открывает перспективы для более глубокого понимания прагматических аспектов функционирования языка и механизмов формирования смысловой целостности высказывания в спонтанной речи.

Анализ того, как различные видовременные формы глаголов сочетаются, исходя из их значения и роли в предложении, показал, что формы прошедшего времени применяются реже, чем формы настоящего и будущего. Эта ограниченность объясняется тем, что рассматриваемые конструкции часто несут в себе оттенок предположения или гипотезы. Кроме того, изучение языкового материала позволило установить, что выбор некоторых соотносительных слов и частиц в бессоюзных сложных предложениях определяется не только их формальными и смысловыми характеристиками, но и коммуникативной целью, которую ставит говорящий. Более того, выявлена тенденция к использованию более простых синтаксических структур в ситуациях, требующих быстрой и недвусмысленной передачи информации, в то время как сложные конструкции с множественными подчинениями и инверсиями чаще встречаются в текстах, предназначенных для углубленного анализа или имеющих выраженную стилистическую окраску. Таким образом, прагматический аспект языка играет существенную роль в формировании как грамматических, так и лексических выборов говорящего, что требует дальнейшего детального исследования в контексте различных дискурсивных практик.

Бессоюзные сложные предложения, используемые для убеждения собеседника в истинности описываемых ситуаций, всегда несут в себе субъективную модальную характеристику обусловливающих и обусловленных действий (желательность, возможность, необходимость). Это означает, что наряду с базовым противопоставлением реального и ирреального, в таких конструкциях часто присутствуют дополнительные модальные оттенки. Они могут быть выражены как напрямую, через глагольные формы (императив, инфинитив), так и косвенно, с помощью наречий, вводно-модальных слов и частиц. Именно эта многослойность модальности, зачастую скрытая за кажущейся простотой бессоюзной связи, и придает таким предложениям особую силу воздействия, позволяя говорящему не просто констатировать факт, но и формировать определенное отношение к нему, побуждая слушателя к принятию предложенной точки зрения.

В процессе исследования репрезентации отношений обусловленности был идентифицирован и описан ряд бессоюзных сложных предложений, характеризующихся недифференцированной семантикой. Эти конструкции способны интегрировать множественные значения, включая условное, наряду с уступительным, темпоральным, каузальным, ограничительным или заместительным. Полагаем, что определение функциональной роли разнообразных языковых элементов, задействованных в формировании структурно-семантической организации данных синтаксических единиц, представляет собой перспективное направление в изучении бессоюзных сложных предложений с отношениями обусловленности. Дальнейшее углубление в анализ прагматических аспектов их употребления, а также сопоставление с аналогичными явлениями в других языках, позволит более полно раскрыть механизмы формирования и интерпретации сложных смысловых связей в рамках данных синтаксических конструкций. В частности, представляется целесообразным исследовать, каким образом интонационное оформление и порядок следования предикативных частей влияют на доминирование того или иного семантического оттенка в недифференцированных бессоюзных предложениях. Кроме того, изучение контекстуальной обусловленности выбора конкретных языковых средств для выражения отношений обусловленности, а также их вариативности в различных дискурсивных практиках, открывает новые горизонты для понимания гибкости и выразительности синтаксиса.

Проведенный анализ выявил, какие семантические и прагматические факторы обуславливают выбор определенной формы будущего времени в бессоюзных конструкциях. Бессоюзное соединение, будучи типичным для разговорной речи, в художественной литературе обретает значительную силу, выступая как эстетический и изобразительный инструмент благодаря своей смысловой насыщенности и стилистической выразительности. Особое внимание уделяется тому, как эти конструкции передают модальные значения, вероятность, намерения и причинно-следственные связи.

Таким образом, в английском языке, где грамматические связи часто выражаются не только союзами, но и порядком слов и интонацией, формы будущего времени становятся мощным инструментом для передачи тонких смысловых оттенков, которые в других языках могли бы потребовать использования дополнительных слов или более сложных синтаксических конструкций.

Литература

1. *Карданова, М. А. Русский язык. Синтаксис: учебное пособие / М. А. Карданова. - М.: Флинта: Наука, 2009. - 452 с.*
2. *Мухамадиева З. А. Семантический субъект в английских безличных предложениях / З. А. Мухамадиева // Вестник педагогического университета. – 2025. №6 С. 95 – 101.*
3. *Набиева Р. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти паиҳами пайвандакдор / Мактаби советӣ. - 1957. № 5. С. 26-31.*
4. *Распопов, И. П. Основы русской грамматики: морфология и синтаксис: учебное пособие для студентов филологических специальностей университетов / И. П. Распопов. - Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1984. - 351 с.*
5. *Розенталь, Д. Э. Синтаксис и пунктуация: правила и упражнения / Д. Э. Розенталь. - М.: Оникс: Мир и образование, 2010. - 94 с.*
6. *Роптанова Л. Ф. Методика современного грамматического анализа английского предложения: учебное пособие: [для студентов языковых высших учебных заведений / Л. Ф. Роптанова. - М.: Флинта: Наука, 2011. - 107 с.*
7. *Рустамов Ш. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб. / Мактаби Советӣ. 1979. № 11. С. 6-12.*
8. *Саидмуроди Х. Истифодаи усули кор бо варақчаҳо дар таълими ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар синфи 1Х / Х. Саидмуроди // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2017. № 4 (71) С. 73-75.*
9. *Семенюк, Н. Н. Развитие сложного предложения в немецком языке XII- XVIII вв. / Н. Н. Семенюк. - Москва. - Калуга: Эйдос, 2010. - 167 с.*
10. *Слово и язык: сборник статей к восьмидесятилетию академика Ю.Д. Апресяна. - М.: Языки славянских культур, 2011. - 735 с.*
11. *Солганик, Г. Я. Очерки модального синтаксиса: монография / Г. Я. Солганик. - М.: Флинта, 2010. - 132 с.*
12. *Черкасова, М. Н. Русский язык и культура речи: учебное пособие для студентов образовательных учреждений среднего профессионального образования / М. Н. Черкасова. - Москва. - Ростов-на-Дону: Дашков и Ко: Академцентр, 2010. - 350 с.*
13. *Шербоев, С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. - Душанбе: Бухоро, 2014. – 460 с.*
14. *Юнусов, А. Феҳрести синтаксисии ҷумлаҳои мураккаби забони адабии тоҷик / А. Юнусов, Д. Хоҷаев. - Душанбе:1982. – 520 с.*
15. *Biber, D. Longman Student Grammar of Spoken and Written English / D. Biber, S. Conrad, G. Leech. - Pearson Education, 2002.*
16. *Comrie, B. Tense / B. Comrie. – Cambridge University Press, 1985.*
17. *Declerck, R. Tense in English: Its Structure and Use in Discourse / R. Declerck. – Routledge, 1991.*
18. *Quirk, R. (1985). A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – Longman, 1985.*

СООТНОСИТЕЛЬНОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ ФОРМ БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛА В СОСТАВЕ ЧАСТЕЙ БЕССОЮЗНОГО СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Данная статья посвящена исследованию соотносительного употребления форм будущего времени глагола в частях бессоюзного сложного предложения в английском языке. Анализируются семантические и прагматические факторы, влияющие на выбор определенной формы будущего времени в каждой из частей бессоюзной конструкции. В художественной литературе бессоюзное соединение предложений, хотя и происходит из разговорной речи, приобретает особую эстетическую и изобразительную ценность. Благодаря своей лаконичности и выразительности, оно становится эффективным средством передачи смысла. В бессоюзных сложных предложениях, где отношения между частями не выражены грамматически, глаголы будущего времени несут значительную

смысловую нагрузку, выступая как главный показатель характера связи. В статье особое внимание уделяется выражению различных оттенков значения, связанных с модальностью, вероятностью, намерением и причинно-следственной связью. Исследование основано на анализе примеров из корпуса текстов английской художественной литературы и публицистики.

Ключевые слова: бессоюзное предложение, будущее время, английский язык, соотносительное употребление, семантика, прагматика, модальность, вероятностность, намерение, причинно-следственная связь, грамматическое время, видовременная форма.

ИСТИФОДАИ МУНОСИБАТИ ШАКЛҲОИ ЗАМОНИ ОЯНДА ДАР ҶУЗЪИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ БЕПАЙВАНДАК

Ин мақола ба омӯзиши истифодаи мутаносиби шаклҳои замони ояндаи феъл дар қисмҳои ҷумлаи мураккаби бепайвандак дар забони англисӣ бахшида шудааст. Омилҳои маъноӣ ва прагматикӣ, ки ба интихоби шакли муайяни замони оянда дар ҳар як қисми сохти бепайвандак таъсир мерасонанд, таҳлил карда мешаванд. Дар адабиёти бадеӣ алоқаи беягонагии ҷумлаҳо гарчанде ки аз гуфтори гуфтугӯ сарчашма мегирад, арзиши махсуси эстетикӣ ва тасвирӣ пайдо мекунад. Ба сабаби кутоҳ ва ифоданок буданаш воситаи таъсирбахши баёни маъно мегардад. Дар ҷумлаҳои мураккаби беихтисос, ки муносибати байни ҷузъҳо аз ҷиҳати грамматикӣ ифода наёфтааст, феълҳои замони оянда бори муҳимми маъноӣ дошта, ҳамчун нишондиҳандаи асосии хусусияти алоқа баромад мекунанд. Дар мақола ба ифодаи тобишҳои гуногуни маъноӣ вобаста ба модалият, эҳтимолият, ният ва робитаи сабабу натиҷа диққати махсус дода шудааст. Таҳқиқот ба таҳлили мисолҳо аз матнҳои бадеӣ ва публитсистикаи англисӣ асос ёфтааст.

Калидвожаҳо: ҷумлаи бепайвандак, замони оянда, забони англисӣ, истифодаи муносибатӣ, семантика, прагматика, модалият, эҳтимолият, ният, муносибати сабабу натиҷа, замони грамматикӣ, шакли феълӣ.

CORRELATIONAL USE OF FUTURE TENSE FORMS OF A VERB AS PART OF A NON-UNION COMPLEX SENTENCE

This article is devoted to the study of the correlative use of future tense forms of the verb in parts of a conjunctionless complex sentence in the English language. Semantic and pragmatic factors influencing the choice of a certain form of the future tense in each part of the conjunctionless construction are analyzed. In fiction, a conjunctionless connection of sentences, although it originates from colloquial speech, acquires a special aesthetic and pictorial value. Due to its brevity and expressiveness, it becomes an effective means of conveying meaning. In conjunctionless complex sentences, where the relations between the parts are not expressed grammatically, future tense verbs carry a significant semantic load, acting as the main indicator of the nature of the connection. The article pays special attention to the expression of various shades of meaning associated with modality, probability, intention and cause-and-effect relationship. The study is based on the analysis of examples from the corpus of English fiction and journalism texts.

Keywords: conjunctionless sentence, future tense, English, correlative usage, semantics, pragmatics, modality, probabilism, intention, causality, grammatical tense, type-time form.

Об авторе
Мухамадиева Зухра Абдумановновна
Кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой латинского языка
Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино
734003, РТ, г. Душанбе, ул.Сино 29-31
E-mail: zmuhamadieva@mail.ru

Дар бораи муаллиф
Муҳамадиева Зуҳра Абдумановновна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони лотинӣ
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино
734003, ҶТ, ш.Душанбе, к.Сино 29-31
E-mail: zmuhamadieva@mail.ru

About the author
Mukhamadieva Zukhra Abdumanonovna
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of Latin Language department
Avicenna Tajik State Medical University
734003, RT, Dushanbe, str.Sino 29-31
E-mail: zmuhamadieva@mail.ru

ТДУ 809.155.0+802.0

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИБОРАҲОИ МАСДАРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муҳиддинова М. О.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Масдар ва ё ибораҳои масдарӣ дорои вижагиҳои зиёди наҳвӣ мебошад. Ба вазифаи аъзоҳои гуногуни ҷумла омадан ва дигар вожаҳоро ба худ тобеъ карда, ибораҳои гуногун ташкил кардан аз вижагии асосии наҳвии мадар ба ҳисоб мераванд. Мадар, махсусан, имконияти васеи иборасозӣ дорад. Роҷеъ ба ибораҳои масдарӣ масъалумоти бениҳоят мухтасарро мо аз осори забоншиносони шинохтаи тоҷик пайдо карда метавонем. Доир ба ибораҳои масдарии изофӣ танҳо мақолаи забоншинос М. Н. Қосимова маълумоти мухтасар медиҳаду халос. Бори аввал забоншинос М. Н. Қосимова дар мақолаи худ «Ибораҳои изофии масдарӣ» [8], ки соли 1965 дар маҷаллаи «Мактаби Советӣ» ба нашр расидааст, перомуни ин навъи ибораҳо таҳқиқот бурда шудааст. Илова бояд намуд, ки роҷеъ ба ибораҳои масдарӣ дар забоншиносии тоҷик ҳанӯз мавриди таҳқиқоти ҷудогона қарор нагирифтааст, ки ин пажӯҳишот дар доираи ду забон, яъне забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бори нахуст ба риштаи таҳқиқу баррасӣ ва таҳлили муқоисавӣ қарор дода мешавад. Дар ин ҷо танҳо доир ба сохту таркиб ва навҳои ибораҳои масдарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таваққуф мекунему халос.

Гузашта аз ин, метавон ёдовар шуд, ки забоншинос Х. Ҳусейнов дар мақолаи худ бо номи «Оид ба ифодаи номинативии ибораҳои масдарӣ» [13], ки соли 1980 ба табъ расидааст, роҷеъ ба ибораҳои масдарӣ андаке таваҷҷуҳ намудааст. Мо дар таҳқиқоти илмии худ аз ин ду мақолаи забоншиносон М. Н. Қосимова ва Х. Ҳусейнов ба таври густарда ва фаровон истифода намудаем, ки барои муайян ва ошкор сохтани ин навъи ибораҳо як дастур ва роҳнамое хоҳад буд.

Бояд ёдовар шуд, ки ибораҳои масдарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ серистеъмол буда, аз рӯйи сохту ҳаҷм, хел ва ифодаи муносибату вазифаи наҳвиашон гуногунанд. Дар сохтани ибораҳои масдарӣ воситаҳои гуногуни алоқаи грамматикӣ (пешоянд, пасоянд, изофат ва ҷойи тартиби калима) ширкат доранд. Дар ҳар ду забон ҳам мавқеи ибораҳои масдарӣ калон аст, зеро он дар забони англисӣ тавассути ҳиссачаи **to** сохта мешавад, вале дар забони адабии ҳозираи тоҷик бошад, он ба тариқи пешоянду пасоянд ва ибораҳи феълӣ ташкил меёбад.

Бояд ишора намуд, ки дар бораи арзи вуҷуд доштани ибораҳои масдарию феъли ҳол ва муродифи ҷумлаҳои пайрав шудани онҳо китоби дарсии Б. Ниёзмуҳаммадов, Ш. Ниёзӣ, Ш. Рустамов (Забони тоҷикӣ, синтаксис, барои синфҳои VII-VII. 1971, с. 129-130), Ш. Рустамов (Ҷумлаи мураккаб бо пайрави сабаб. 1968, с. 97-107), Х. Ҳусейнов (Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави замон, 1960, с. 78-101), С. Атобуллоев (Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар, 1975, с. 138-147, 186 -189), Ф. Зикриёев (Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ, 1976, с. 59-63) ва дигарон мақолаҳои илмию методии бисёре таҳқиқот шуда бошад ҳам, перомуни ибораҳои масдарӣ хело ҳам кам таҳқиқот анҷом дода шудааст.

Дар ҳар ду забон ҳам ибораҳои масдарӣ аз рӯйи сохт ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: *сода – simple ва мураккаб - compound.* Ибораҳои содаи масдарӣ аз ду ҷузъ (асосӣ ва тобеъ) иборат аст: *об хӯрдан - to drink a water, хӯрдани ош – to eat a pilaf, дамидани субҳ - to blow a morning, китоб хондан – to read a book* ва ғайраҳо.

Ибораҳои мураккаби масдарӣ аз ду калимаи мустақилмаъно зиёд аст. Он дар заминаи ибораҳои сода ба вуҷуд меояд: *барвақт омадан - to arrive early - ҳамроҳи рафиқи худ барвақт омадан - to arrive early with your friend, чой нӯшидан - to drink a tea - чойро бо қанд нӯшидан - to drink a tea with sugar.*

Ибораҳои масдарӣ аз рӯйи алоқаи наҳвиашон ба чаҳор гурӯҳи калони асосӣ ҷудо мешаванд: пешояндӣ, пасояндӣ, ҳамроҳӣ ва изофӣ.

1. Ибораҳои масдарии пешояндӣ бисёр серистеъмол ва серистифода мебошанд. Дар сохтани онҳо пешояндҳои ҳам аслӣ ва ҳам номӣ иштирок мекунанд, аммо ибораҳои бо пешояндҳои аслӣ миқдоран хеле зиёданд: *аз дарё гузаштан, ба мактаб рафтан, дар хона*

нишастан ва ғайраҳо. Ибораҳои масдарии пешояндӣ вобаста ба маънои луғавии ҷузъҳо муносибатҳои гуногуни наҳвиро ифода менамоянд. Дар ифодаи муносибати наҳвӣ мақоми пешоянд низ калон аст. Масалан, дар ибораи "ба хона даромадан" муносибати маконӣ, дар ибораи "аз гарми об шудан" муносибати сабабӣ ва дар ибораи "дар вақти дарс суҳбат кардан" муносибати замонӣ ифода ёфтааст. Дар ибораҳои якуму дуюм пешояндҳо маънои луғавӣ надоранд, бинобар ин дар ифодаи муносибатҳои маконӣ ва сабабӣ маънои луғавии ҷузъҳои тобеъ, аммо дар ифодаи муносибати замонии ибораи сеюм мақоми пешоянд бисёр калон аст. Дар ҳар ду забон ҳам ибораҳои масдарӣ бо ҳар як пешоянд гурӯҳи ҷудогонаро ташкил мекунанд ва аз рӯйи сохту маъно алоҳида таҳлил ва тасвир мешаванд. Ин имконият медиҳад, ки дараҷаи истифода ва муносибатҳои ҳар як хели ибораҳои масдарӣ муайян карда шавад. Ибораҳои масдарии пешояндиро дар ҷумла нишон медиҳем: *Бобокалонат баъд* ***аз сохтани он асбоб****, дар як рӯзи ҷумъа, ки мардуми атроф барои намози ҷумъа дар пеши масҷиди мо ғун шуда буданд, ба воситаи он асбоб аз ҳавзи масҷид ба боми масҷид об бароварда ҳамаро дар тааҷҷуб андохта буданд* [2, с. 74]. - *When h'd completed this, your grandfather took it down to our mosque on Friday, when everyone from the district was gathered there for public prayers, and used it* ***to pump water from the pool*** *of the mosque up to the roof* [14, с. 37].

– Шоир шуданат мумкин аст, лекин барои ин шеърҳои шоирони калонро бисёртар хонданат, ёд карданат ва навишта гирифтанат ва бо шоирҳои калон ҳамсуҳбат шуда, ***аз онҳо омӯхтанат*** *лозим аст* [2, с. 124]. - *You could be a poet. But in that case you must read a lot of the poems of great poets, learn them by heart and write them down, and also talk with and* ***learn from great poets*** [14, с. 65].

Аз таҳлилу муқоисаи ҷумлаҳои фавқ бармеояд, ки ибораҳои масдарӣ дар ҳар ду забон ҳам тавассути пешояндҳо ба ҷумла як инъикоси дигарро мебахшад. Истифодаи ибораҳои масдарӣ дар ҳар ду забон ҳам якзайл набуда, ба василаҳои гуногун мустаъмал мегарданд.

2. Ибораҳои масдарии пасояндӣ нисбат ба ибораҳои масдарии пешояндӣ миқдоран хеле каманд. Дар сохтани онҳо ғолибан пасоянди аслии - **ро** корбаст мешавад. Дар ин ибораҳо ба сифати ҷузъи асосӣ масдари гузаранда ва ба вазифаи ҷузъи тобеъ, пеш аз ҳама, исмҳои гуногунмаъно ва калимаҳои ба вазифаи исм омада истифода мешаванд. Ин ибораҳо аз бобати маъно фақат муносибати объектиро (пуркунандагиро) ифода менамоянд, аммо объект мушаххас (конкрет) ва таъйин аст, масалан:

Ҳомидхоҷа ва Икромхоҷа ба ҷойи ҷуфти гов ***моларо кашидан*** *хостанд* [2, с. 184] - *Homid Khoja and Ikrom Khoja volun- teered to act as the oxen and pull my harrow [14, pp. 92]. Ӯ дар бобати* ***забони русиро аз худ кардан*** *аввалин касе буд аз байни талабаҳои мадрасаҳои Бухоро* [2, с. 180].- *He was the first among the students of the Bukhara madrasa to learn the Russian language.*

3. Ибораҳои масдарии ҳамроҳӣ - яъне ибораҳое, ки бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ сохта шудаанд, ҳам аз рӯйи сохт ва ҳам аз рӯйи маъно бисёр гуногунанд. Ҷузъҳои ин ибораҳо аз ҷиҳати мансубияти луғавӣ рангоранг буда, муносибатҳои гуногуни наҳвиро ифода менамоянд. Ибораҳои мазкур вобаста ба он ки ҷузъи тобеъ ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ дорад ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

а) Ибораҳои масдарие, ки ҷузъи тобеашон зарф аст, аз рӯйи сохташон ду ва секалимагӣ буда, муносибатҳои гуногуни наҳвиро (замонӣ, маконӣ, тарз ва ғайраро) ифода менамоянд:

Аммо касе, ки аз оҳанги гап заданаш сардори онҳо буданаш маълум мешуд, **таклифи дарҳол куштанро** қабул накард ва гуфт:

- *Албатта,* ***куштан даркор*** *аст ва мекушем, лекин дарҳол не* [2, с. 339]. - *Of course, we* ***need to kill*** *and we will kill, but not right away.*

Дар ***дур рафтани*** *шумо гиря кардан хаққи ман буд* [2, с. 441]. - *It was my right* ***to cry*** *when you left. Баъд аз ягон дақиқа* ***бо хар-хар нафас кашидан*** *гирифт* [2, с. 190]. - *After a few minutes,* ***with wheezing breaths.***

б) Ибораҳои масдарие, ки ҷузъи тобеашон сифат аст, нисбат ба гурӯҳи "а" камистеъмоланд. Ба вазифаи ҷузъи тобеи онҳо аксар сифатҳои аслӣ меоянд: *Аммо мадрасаҳо аз ҷиҳати вайрониашон қобили истиқомат набуданд, на хазинаи ҳукумат маблағи барзиёде дошт, ки он биноҳои вайронро таъмир намояд ва на даромади вақфи* ***нав*** *ҷорикардашуда ба дуруст* ***кардани*** *шикастурехти онҳо мерасид* [2, с. 224]. - *However, the madrasas were uninhabitable due to their dilapidation, neither the government treasury had the surplus funds to*

repair the dilapidated buildings, nor was the income from the ***newly*** *established endowment sufficient* ***to repair their damage***.

- *Ман баъд аз куштани оташи ҷомаам барои* ***хубтар ва осудатар тамошо кардани*** *тарфбозӣ дар дӯкони писари Назруллобойи ҳалвогар – Файзибой ҷойгир шудам* [2, с. 147]. - *After extinguishing the fire in my room, I settled in the shop of the son of the confectioner Nazrulloboi halvogar, Fayziboy* ***to watch the match better and more comfortably***.

в) Ибораҳои масдарие, ки ҷузъи тобеашон исм, шумораву исм, шумораву нумеративу исм ва ҷонишину исманд: - *Бо вуҷуди ин, ки ӯ медонад, мо аз вай шикоят карда нишастаем, дастархон, чой, тут,* ***ош фиристодан*** *ва барои набаромаданаш узр гуфтан барои меҳмонони нохонда ҳурматест, ки инро фақат Аҳмад-Махдум карда метавонад* [2, с. 309]. - *Despite the fact that he knows that we have been complaining about him,* ***sending him a table****, tea, mulberries, and soup, and apologizing for not coming out, is a form of respect for uninvited guests that only Ahmad-Makhdum can do. ....мо бояд пеш аз* ***Бухоро рафтан*** *он вазифаро адо мекардем* [2, с. 219]. - *....we should have done that task before* ***leaving Bukhara****. Таҳминам баъд аз* ***дах рӯз*** *дар хонаи мо* ***истодан*** *ба пеши падару модараш рафтан хост,...* [2, с. 190]. - ***Ten days*** *later, my uncle made ready* ***to leave*** *in order to go and see his parents* [31, pp. 46]. *Ҳоло, ки* ***ним ҷувол гандум додан*** *мехоҳанд, хурсанд шуда гирифтан гир* [2, с. 49]. - *Since he* ***offers you half a sack of wheat****, you should accept it gratefully* [14, pp. 27]. *Ман ин корро* ***ҳар шаб ичро кардан*** *гирифтам* [2, с. 406].

Аз таҳлилу муқоисаи ҷумлаҳои фавқ маълум гардид, ки ифода ва истифодаи ибораҳои масдарӣ дар ҳар ду забон ҳам якзайл набуда, бо роҳҳои гуногун мустаъмал мегарданд. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик он ба василаи ҷонишинҳои шахсӣ, пешояндҳо, исму феъл ва ибораҳои исмии изофӣ корбаст мешавад, вале дар забони англисии муосир бошад, ин вазифаро ҳиссачаи **to** ва ё ибораҳои феълию феълҳои таркибӣ адо мекунанд. Метавон гуфт, ки ҳиссачаи **to** дар забони англисӣ ду вазифаро ичро мекунад, якум ба вазифаи пешоянд ва дуюм ба вазифаи ҳиссачаи **to**, яъне як унсури ёрирасоншуда меояд. Ин падида, яъне ҳиссачаи **to** дар забони англисӣ маънои муштараквазифаро ичро мекунад. Инчунин, дар забони англисӣ пешояндҳои to, from, with дар сохтани ибораҳои масдарӣ нақши калон доранд. Масалан, *come from home - аз хона омадан, to go to the field - ба саҳро рафтан, to sit with classmates - бо ҳамсинфон нишастан, to talk to someone - бо касе ҳамсуҳбат шудан, come from the village - аз деҳа омадан ва ғайраҳо.*

4. **Ибораҳои масдарии изофӣ** - яке аз сермаҳсултарин ва серистифодатарин алоқаи наҳвии ибораҳо дар забони тоҷикӣ алоқаи изофӣ ба шумор меравад, вале ин вазифаро дар забони англисӣ пешоянд ва ё бандаки изофии **of** адо мекунад. Ибораҳое, ки ҷузъҳои онҳо байни ҳам ба воситаи бандаки изофӣ алоқаи наҳвӣ пайдо мекунанд, ибораҳои изофӣ ном доранд. Ҷузъҳои ибораҳои изофӣ ба ҳиссаҳои номии нутқ ва дар дигар калимаҳои предметонидашуда ифода меёбанд ва маъноҳои гуногунро дарбар мегиранд. Масдар бо исмҳо, сифатҳои предметонидашуда, ҷонишинҳо ба воситаи бандаки изофӣ ибораҳои изофии масдарӣ месозад. Дар ин гуна ибораҳо ҳам хусусияти феълӣ ва ҳам номии масдарҳо зоҳир мегардад.

Масдарҳо бо исмҳо омада, ибораҳои изофӣ месозанд ва калимаи тобеъ-исм-ба объект ва субъект ишора мекунанд: *...агар ба* ***харидани ҳуҷра*** *пулаш нарасад...* [2, с. 226]. - *...if he doesn't have the money* ***to buy a room****...* ***Омадани усто*** *Пӯлодро чӣ қадар ҳайрон карда бошад, дар* ***ин ҷо будани*** *Пӯлод усторо зиёдтар аз вай ба тааҷҷуб мононда буд* [10, с. 113]. – *While usto* ***Pulod's arrival*** *might have caused some surprise, it was Pulod's mere presence here that left the master even more astonished. Агар донишмандони рус барои* ***барҳам додани микробҳо*** *ба аҳолии Бухоро ёрӣ доданро хоҳанд....* [2, с. 421]. - *If Russian scientists wanted to help the residents of Bukhara* ***get rid of germs****.... То* ***кушта шудани одамон*** *сарбози сешанбегӣ ҳам машқи регистонии худро тамом намуда ба майдони берун рафта буд* [2, с. 374]. - *On Tuesday,* ***until the people were killed****, the soldier was still doing his regular exercises and entering the battlefield.* Дар мисолҳои дар боло ишорашуда, ибораҳо субъектро ифода мекунанд. Масдарҳо бо сифатҳои аслӣ (бештар сифатҳои предметонидашуда) ибораҳои изофии масдарӣ сохта, соҳибият ва хусусиятро ифода мекунанд: *...аз дарун* ***омада истодани сатангро*** *дида монд...* [10, с. 116].- *...he saw* ***satang approaching***..

Масдар бо шумораҳои миқдорию нумеративҳо ибораҳои изофӣ сохта, дорои маънои соҳибият аст: *Агар ӯ намерафт,* ***хобидани чор нафар*** *дар он ҳуҷра душворӣ мекард* [2, с. 340]. - *If he hadn't left, it would have been difficult* ***to sleep four people*** *in this room.*

Дар ҳар ду забон ҳам масдар бо ҷонишинҳои шахсӣ омада ибора месозад, ки ин гуна ибораҳо объекту субъектро ифода мекунанд: *Аҷаб нест, ки барои дастгир* ***кардани ман*** *одамони ҳоким омада бошанд* [2, с. 335]. – *It would be surprising if the authorities had come* ***to arrest me.*** *Мо, бачагон ҳайрон шуда будем, ки ин лайлатулқадраш чӣ бошад, ки бо як* ***дидани вай*** *одам ҳар чиро ба даст гирад, тилло мешудааст* [10, с. 21]. - *We children wondered what kind of laylatulkadr at one* ***glance at him****, everything that a person takes turned into gold..*

Масдар бо таркибҳои пешоянду исм ва ҷонишин ибораҳои изофӣ сохта метавонад: *Ӯ маро ба* ***омадани аз дунболи худаш*** *ишора карда худ ба роҳаш давом намуд* [2, с. 267]. - *He gestured for me* ***to follow him*** *and then continued on his way. ...ӯро ба* ***тақлид кардани ба худаш*** *даъват намудааст...*[2, с. 442]. - ***...****he encouraged him* ***to imitate himself...***

Бояд ишора намуд, ки роҳҳои корбасти ибораҳои масдарӣ дар забони тоҷикӣ бо пешоянду исм ва ҷонишин ибораҳои изофӣ созмон меёбанд, вале дар забони англисӣ бошад ин вазифаро худи масдар ва ҷонишинҳои шахсӣ адо мекунанд. Аз ин бармеояд, ки ин навъи сохти ибораҳои масдар дар ҳар ду забон ҳам якхела набуда, бо василаҳои мухталиф мустаъмал мегарданд. Дар зер мо барои муқоиса баъзе ибораҳои нишон медиҳем:

омадани аз дунболи худаш (пешоянд+исм+ҷонишин) - to follow him (infinitive+pronoun);

тақлид кардани ба худаш (пешоянд+исм+ҷонишин) - to imitate himself (infinitive+pronoun).

Ибораҳои изофии масдарӣ тарзро ифода карда метавонанд:

а) тарзи фоилро: *Ман ин одамро бинобар* ***ширхӯрда будани писараш*** *ба акаам чандин бор дида бошам ҳам...* [2, с. 327]. – *Although I have seen this man several times at my brother's place because* ***his son was breastfed****... Аз як ҳафта зиёд* ***кор кардани ту*** *ба ман чӣ нафъу аз кам кор карданат чӣ зарар...* [2, с. 267]. – *What benefit do I get from you working more than a week, and what harm from you working less? Бо* ***намоён шудани онҳо*** *сайисҳошон аспҳошонро давонда...* [2, с. 356]. – *When* ***they appeared****, their grooms rode their horses... Баъди* ***рафтани ӯ*** *ман аз котиб пурсидам...* [10, с. 118].- *After* ***he left****, I asked the secretary...*

б) тарзи мафъулро: *...агар бо* ***фурӯхтани ҳавлиаш*** *ҳам бошад...* [2, с. 421]. - ***...****even if he* ***sells his yard****... Барои* ***дарав кушодани янтоқ ба*** *сартарошхона омад* [10, с. 68]. - *He came to the barbershop to sharpen his sickle for harvesting. Аҷаб нест, ки барои* ***дастгир кардани ман*** *одамони ҳоким омада бошанд* [2, с. 335]. - *It would be surprising if the authorities had come* ***to arrest me.*** Масдарҳои таркибӣ бо феъли ёридиҳандаи "шудан" ба вазифаи калимаи асосӣ омада бошанд, тарзи фоилиро ифода менамоянд:

Бо сафед шудани ***рӯз*** *– вақте ки ман ба бозори шир мерафтам, дар рӯйи саҳни мадраса Махдуми Гав аз пешам баромад* [2, с. 265]. – *At* ***daybreak****, when I went to the dairy market, Makhdumi Gav met me in the courtyard of the madrasa.*

– Қурбонниёз аз ***гойиб шудани ман*** *хеле парешон шуда... тарсида будааст* [2, с. 328]. – *Qurnonniyoz became very worried and frightened when* ***I disappeared****.*

Маврид ба зикри хос аст, ки истифодаи ибораҳои масдарӣ дар ҳар ду забон ҳам якранг набуда, балки гуногунсохт мебошанд. Яъне истифодаи ибораҳои масдарӣ дар забони тоҷикӣ ба тариқи пешоянду пасоянд, ҷонишинҳои шахсӣ ва ё ибораҳои исмии изофӣ сурат мегиранд, вале дар забони англисӣ бошад, ба воситаи пешояндҳо, ҷонишинҳои шахсӣ ва ё ибораҳои феълӣ ифода меёбанд. Ибораҳои масдарӣ дар забони англисӣ як ҷузъи асосии ибораҳои феълӣ ба шумор меравад, зеро таркиби асосии ин гуна ибораҳоро худи феъл созмон медиҳад. Бояд иқрор шуд, ки сохтани ибораҳои масдарӣ дар ҳар ду забон ҳам якранг буда, дар ташаккули забон нақши бориз доранд. Аммо перомуни ин масоил аз ҷониби забоншиносони англис бисёр корҳои таҳқиқотӣ ба анҷом расидааст, аммо дар забоншиносии тоҷик ба таври бояду шояд мавриди таҳқиқ қарор дода шудаасту халос, ки ин таҳқиқоти мо нахустақиқ маҳсуб меёбад, то ки ба ояндагон хидмат карда бошад.

Бояд ишора намуд, ки ибораҳои изофии масдарӣ вобаста ба калимаи асосӣ намудро ифода мекунанд:

а) намуди мутлақро: *Баъд аз* ***хӯрда шудани ош*** *ман дегу табақро шуста мегундоштам* [2, с. 241]. - *After* ***the dish was eaten****, I washed the pots and pans. Мо баъд аз нӯшидани чой ва* ***хӯрдани таом*** *хобидем* [2, с. 336].- *After drinking tea and having a meal, we went to sleep.*

б) намуди давомнокро (бо ёрии феълҳои ёридиҳанда): *...баъд аз вафоти падару модарамон чӣ гуна* ***гузашта истодани зиндагонии моро*** *пурсид* [2, с. 327]. - ***...****he asked how we* ***had been living*** *since the passing of our parents. (...he inquired about how* ***we were doing*** *after our parents passed away). Шодигул аз бачагиаш ҳамин навъ бегоҳирӯзӣ дар сари дастархон*

ҷамъ шуда нишастани оиларо *дӯст медошт...* [12, с. 214]. – *Shodigul, since childhood, loved the way* ***the family would gather*** *around the tablecloth like this in the evening. (Since she was a child, Shodigul loved how* ***the family would come together*** *at the tablecloth like this in the late afternoon and evening).*

Аз мисолҳои ҷумлаҳои болозикр маълум гардид, ки ибораҳои масдарӣ дар забони тоҷикӣ ба воситаи исму феъл таркиб меёбанд, вале ин вазифаро дар забони англисӣ ба василаи феълҳои ёвар ва ё худи масдар истифода мешаванд.

Ибораҳои изофии масдарӣ бо баъзе ҷумлаҳои пайрав синоним шуда метавонад.

Агар ибораҳои изофии масдарӣ дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда омада бошад, пас ин хели ибораҳо бо ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ҳаммаъно шуда метавонанд, яъне ин ибораҳо ба ҷумлаҳои пайрави пуркунанда баргардонидан мумкин аст:

Ман дар роҳ ***кӣ будани соҳибхонаро*** *аз тағоям пурсидам* [2, с. 337] *(ибора). - I asked the uncle* ***who the owner was*** *on the way. Ман дар роз аз тағоям пурсидам* ***ки соҳибхона кист****. (ҷумлаи пайрав)*

Ибораҳои изофии масдарие, ки дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон меоянд, бо ҷумлаи пайрави замон хусусияти ҳаммаъногӣ пайдо мекунанд:

...ҳангоми ***фурӯ рафтани хуршеди ҷаҳонтоб...*** [2, с. 421]. - *...at the* ***setting of the radiant sun****. (ибора). Ҳангоме, ки* ***хуршеди ҷаҳонтоб фурӯ мерафт****... (ҷумлаи пайрав).*

Агар ибораҳои изофии масдарӣ дар ҷумла ба вазифаи ҳоли шартӣ оянд, онҳо метавонанд ба ҷумлаи пайрави шартӣ баргарданд:

...бо ***гирифтани маблағи дар таъмир сарф кардааш*** *метавонад он ҳуҷраро ба талабаи дигар гузаронад* [2, с. 454] *(ибора). – to* ***receiving the amount he spent on the repairs****, he can transfer that room to another student.*

Агар маблағи дар таъмир сарф кардаашро гирад*, метавонад он ҳуҷраро ба талабаи дигар гузаронад.(ҷумлаи пайрав).*

Аз таҳлили ҷумлаҳои фавқ аён мегардад, ки дар ин қисмати ибораҳои масдарӣ нақши ҳиссаҳои мутақилмаъно ва номустақилмаънои нутқ басо калон буда, дар он ҷумлаи пайрави шартӣ ташкил меёбад, зеро дар сохтани ин навъ ибораҳои масдарӣ мавқеи ибораҳои изофӣ бениҳоят бузург мебошад.

Ибораҳои изофии масдарие, ки дар ҷумла ба вазифаи пуркунандаҳо ва ҳолҳо омадаанд, метавонанд ба ҷумлаҳои пайрав баргардонида шаванд.

Агар ибораҳои изофии масдарӣ дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омада бошанд, пас ин хел ибораҳо ба ҷумлаҳои пайрав барнамегарданд.

Дар вақти ба ҷумлаҳои пайрав баргаштани ибораҳои изофии масдарӣ ҷузъи якуми ибора - масдар - калимаи асосӣ - хабари ҷумлаи пайрав, ҷузъи дуюмаш - исм ё ҷонишин - калимаи тобеъ бошад, вобаста дар ибора субъект ва ё объектро ифода карданаш, ба вазифаи мубтадо ё пуркунандаи ҷумлаи пайрав меояд. Гузашта аз ин, боз як вижагии дигари ибораҳои изофии масдарӣ дар он аст, ки ибораҳои изофии масдариеро, ки калимаи тобеашон объектро ифода мекунанд, бо ибораҳои ба воситаи алоқаи вобастагӣ ва ҳамроҳӣ омада иваз кардан мумкин аст; яъне ҷойҳои ҷузъҳо иваз шуда калимаи тобеъ дар ҷойи аввал ва калимаи асосӣ дар ҷойи дуюм меистад, он гоҳ бандаки изофӣ меафтад ва ҷузъҳо байни худ ба воситаи пасоянди **-ро** ё бевосита бо интонатсия ва ё оҳанги тобеъ алоқаманд шуда меоянд. Мисол: *куштани девона - девонаро куштан, баён кардани розӣ дилаш - розӣ дилашро баён кардан, шунидани раҳматгӯӣ - раҳматгӯиро шунидан, нӯшидани чой ва хӯрдани таом - чой(ро) нӯшидан ва таом(ро) хӯрдан* ва ғайраҳо.

Бояд тазаккур дод, ки муодили ибораҳои болозикр дар забони англисӣ ба чунин тарзу усул корбаст мешаванд: *to kill a madman, to express one's feelings, to hear a word of thanks, to drink a tea and to eat a food* ва ба монанди инҳо.

Аз тарҷумаи ибора ва ё ҷумлаҳои забони адабии ҳозираи тоҷикӣ маълум гардид, ки истифодаи ибораҳои масдарӣ дар ин забон риоя мегардад, вале дар забони англисӣ бошад, он бо замонҳои феълӣ, яъне, гузашта, оянда ё ин ки герундий ифода меёбанд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки корбасти ибораҳои масдарӣ дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ бештар мебошад, зеро аз рӯйи таҳлилҳои мо аниқ гардид, ки нависандагон ва адибони тоҷик дар осори худ зиёдтар аз анвои ибора ба кор мебаранд.

Аз таҳлили муқоисавии масоили болозикр маълум гардид, ки ибораҳои масдарӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик тавассути ибораҳои изофии номӣ сохта мешаванд, вале ин вазифаро дар забони англисӣ пешоянд ва ҷонишин иҷро мекунанд.

Хулоса, ҳаминро метавон ишора намуд, ки ибораҳои масдарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо усулҳои гуногун сохта мешавад. Илова бар ин, ибораҳои масдарӣ дар ҳар ду забон ҳам бо дигар ҳиссаҳои нутқ, амсоли пешоянд, пасоянд, ҷонишин ва ибораҳои исмӣ корбаст мешаванд. Ибораҳои масдарӣ дар забони англисӣ бо ибораҳои феълӣ шабоҳият дорад, вале дар забони тоҷикӣ бошад, ибораҳои масдарӣ бо ибораҳои исмии изофӣ монанд мебошад. Аз таҳлилу муқоисаи масоили марбута маълум гардид, ки мавзуи фавқ доманадор ва фарох буда, то ба ҳол ба таври ҷудогона ва ё таҳқиқоти амиқ қарор дода нашудааст.

Адабиёт

1. *Абдураҳимов С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик / С.Абдураҳимов. - Душанбе: Дониш, 1973. – 165 с.*
2. *Айнӣ, С. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. Қисми 1-6. - Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2013. - 464 с.*
3. *Бархударов Л.С, Штейлинг Д.А. Грамматика английского языка. // Л.С. Бархударов, Д.А. Штейлинг. -Москва: Русский язык, 1973. - 325 с.*
4. *Бузургзода Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ. Барои хонандагони омӯзишгоҳҳои ғоибона [Матн] / Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1942. – С. 36-55.*
5. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Ҷ. 3. Ҷумлаи мураккаб. – Душанбе, Дониш, 1989. – 215 с.*
6. *Камолиддинов, Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1986. – 172 с.*
7. *Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. – 280 с.*
8. *Қосимова М.Н. Ибораҳои изофии масдарӣ / М.Н.Қосимова // Мактаби советӣ. - 1965. - №6. - С. 27-31.*
9. *Қосимова М.Н. Мухтасар оид ба ибораҳои изофии номӣ / М.Н.Қосимова // Мактаби советӣ. - 1967, №6, с. 35-36.*
10. *Раҳим Ҷ. Одамони ҷовид / Ҷ.Раҳим. – Душанбе: Маориф, 1975. – 245 с.*
11. *Рустамов Ш. Мушкилоти синтаксис / Ш.Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 344 с.*
12. *Сотим У. Субҳи ҷавонии мо / У. Сотим. - Душанбе: 1967. - 378 с.*
13. *Ҳусейнов Х. Оид ба ифодаи номинативии ибораҳои масдарӣ / Х. Ҳусейнов. «Мактаби советӣ» 1980, №6, с. 21-24.*
14. *Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood reminiscences of Sadriddin Aini. Translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. - Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 1998. - 350 p.*
15. *Michael McCarthy, Felicity O'Dell. English phrasal verb in use. 2004. pp. 266.*
16. *Three Men in A Boat by Jerome K. Jerome, (First published by Dent 1889), published in Penguin Books, England, 1957, pp. 184.*

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИБОРАҲОИ МАСДАРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба таҳлили муқоисавии ибораҳои масдарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сухан меравад. Муаллиф дар мақолаи худ масъалаи таҳқиқи ибораҳои масдариро дар ду забон дида баромада, бар пояи манбаъҳои илмӣ-таҳқиқотӣ такя намудааст. Мавзуи мазкур дар ҳар ду забон ҳам бори нахуст бо далелҳои муътамад ва бо мисолҳои муҷаз ба риштаи таҳқиқ ва таҳлили муқоиса қарор дода шудааст. Ибораҳои масдарӣ дар забони англисӣ бо ибораҳои феълӣ шабоҳият дорад, вале дар забони тоҷикӣ бошад, ибораҳои масдарӣ бо ибораҳои исмии изофӣ монанд мебошад. Аз таҳлилу муқоисаи масоили марбута маълум гардид, ки мавзуи фавқ доманадор ва фарох буда, то ба ҳол ба таври ҷудогона ва ё таҳқиқоти амиқ қарор дода нашудааст.

Калидвожаҳо: масдар, феъл, ибораҳои масдарӣ, ибораҳои феълӣ, объект, ибораҳои объективӣ, иборасозӣ, забон.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИНФИНИТИВНЫХ КОНСТРУКЦИИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается сравнительный анализ инфинитивных конструкции в таджикском и английском языках. В своей статье автор рассматривает вопрос изучения инфинитивных словосочетаний в двух языках, опираясь на научные и исследовательские источники. Эта тема впервые в обоих языках, с достоверными доказательствами и яркими примерами, подвергается сопоставительному исследованию и анализу. Инфинитивные фразы в английском языке аналогичны глагольные фразы. Анализ и сопоставление смежных вопросов выявили, что тема избыточности обширна и многогранна, и до сих пор не изучалась отдельно или глубоко.

Ключевые слова: инфинитив, глагол, инфинитивные конструкции (фразы), глагольные словосочетания, объект, объектные словосочетания, словообразования, язык.

COMPARATIVE ANALYSIS OF INFINITIVE CONSTRUCTIONS IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article examines the comparative analysis of infinitive constructions in the Tajik and English languages. In his article, the author examines the issue of studying infinitive phrases in two languages, relying on scientific and research sources. This topic is subjected to comparative research and analysis for the first time in both languages, with reliable evidence and vivid examples. Infinitive phrases in English are analogous to verb phrases. Analysis and comparison of related topics revealed that the topic of redundancy is broad and multifaceted, and has not previously been studied separately or in depth.

Keywords: infinitive, verb, infinitive constructions (phrases), verb phrases, object, object phrases, word formation, language.

Дар бораи муаллиф
Муҳиддинова Мунира Олимҷоновна
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: juraevkhayyom89@inbox.ru

About the author
Mukhiddinova Munira Olimjonovna
Applicant of the Department of Comparative Linguistics and Typology
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: juraevkhayyom89@inbox.ru

Об авторе
Мухиддинова Мунира Олимджоновна
Соискатель кафедры сравнительного языкознания и типологии
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: juraevkhayyom89@inbox.ru

ТДУ 811.1/.2'373.21

ПАДИДАҲОИ МУРОДИФОТ ВА МУТАЗОД ДАР НИЗОМИ ҶОЙНОМҲОИ (КОМОНИМҲОИ) ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳайдаров К. Н.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Яке аз қабатҳои луғавии забонҳои тоҷикиву англисӣ ин муродифҳо буда, зуҳури онҳо низ дар низоми ҷуғрофии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дида мешавад, яъне комонимҳо низ ба монанди вожагони умумистеъмол қодир ҳастанд, ки ба худ муродиф дошта бошанд. Аз ин рӯ, мо дар раванди гирдоварии мавод ба комоним-муродифҳои зерин рӯ ба рӯ шудем: *Гулзор – Гулистон, Себзор – Себистон, Гулистон – Гулшан, Иттифоқ – Иттиҳод.*

Муродифи комоними *Гулзор* вожаи *Гулистон* буда, ҳар ду ба ҳам муродифанд: *Ин нақл аз забони нафарест, ки дар яке аз деҳаҳои дурдасти ноҳияи Муъминобод, деҳаи* ***Гулзор****, бо ҳамсари меҳрубонаш зиндагӣ мекунад* [2, с. 13]. *Аз Шумо эҳтиромона хоҳиш менамоем, ки иҷрои лоиҳаи "Таъминоти аҳолии деҳаҳои* ***Гулистон****, Ути баланд ва Бӯстон бо об"-ро зери назорат гиред ва ба масъулин дастур диҳед, ки барои иҷрои босамари он ҳама кӯшиш ва имкониятҳои мавҷударо истифода баранд* [1]. Дар ҳар ду ҷумлаҳои овардашуда комонимҳои *Гулзор* ва *Гулистон* ба маънои "маҳалли рӯйидани гулҳои бисёр, макони гулҳо" ба кор рафта, ба якдигар муродифи мутлақанд.

Илова бар ин, ҳар ду комоним ҳам, аз нигоҳи таркиби сарфӣ исми сохта буда, аз решаи *гул* бо маънии "ғунча ва ё мӯҷаи вошудаи гиёҳон ва дарахтон, шукуфаи кушода, баргҳои рангини ба ҳам пайваста, ки баъзе дарахтон ва гиёҳон дар шохҳои худ ҳосил мекунад ва баъд аз муддате ба ҷои он тухм ё мева ба вуҷуд меояд; гули садбарг, вард, ки аксар хор дорад" [5, с. 335] ва муродиф-пасвандҳои макони исмсози "*-зор"* ва "*-истон"* таркиб ёфтаанд ва маҳз, ана ҳамин пасвандҳо бо маънии "*ҷои бисёрӣ ва анбуҳии чизе ва ё майдони кишти чизе;* ҷойи фаровонии чизе*"* аломати муродифии комонимҳои мазкурро бозгӯ мекунад.

Комонимҳои *Себзор* ва *Себистон* низ ба ҳамдигар муродиф буда, аз решаи *себ* бо маънии "дарахти мевадори маълум, ки меваи хуштаъми гуворо дорад" ва пасвандҳои исми маконсозандаи "*-зор"* ва "*-истон"* сохта шуда, ба маънии "деҳаи пур аз анбӯҳи себ" ишорат мекунанд: *Агар роҳбарони давлатҳои олам, азми сафари* ***Себзор*** *кунанд, деҳаатро дар як ҳафта ба шаҳраки замонавӣ табдил медиҳанд, ки мебиниву намешиносӣ* [1]. *Дар ноҳияи Файзобод бо шарофати сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар арафаи ин ҷашни таърихӣ иншоот, аз қабили коргоҳи истеҳсоли чӯбу тахта, маркази саломатӣ дар деҳаи* ***Себистон****, бунгоҳи тиббӣ, осиёб ва марказҳои хизматрасонӣ ба истифода дода мешаванд* [1].

Комонимҳои *Гулистон* ва *Гулшан* низ, ба якдигар муродиф буда буда, маънии "ҷое, ки гулҳои рангоранг мерӯяд; гулзор, гулистон"-ро ифода мекунанд: *Инҷунин муассисаи таълимии рақами 10-и деҳаи* ***Гулистон*** *аз ду ошёна иборат буда, дар он хонанда ба таълиму тарбия фаро гирифта шудаанд* [1]. *... аз самти деҳаи* ***Гулшан*** *ба самти деҳаи Вахши ноҳияи мазкур аз уҳдаи идораи воситаи нақлиёт набаромада, пиёдагарди хурдсол Шокиров Умар Азимхӯҷаевич, соли таваллудаш 2016, сокини деҳаи Телманро пахш намудааст* [1].

Комонимҳои *Иттифоқ* ва *Иттиҳод* низ ба ҳамдигар муродиф буда, маънои "бо ҳамдигар мувофиқат кардан, ҳамфикр шудан; розигӣ, ҳамфикрӣ, муттафиқӣ, якдилӣ; иттиҳод"-ро мефаҳмонанд. Ҳар ду комоним ҳам, аз забони арабӣ иқтибос шудаанд.

Комонимҳои *Чаманзор* ва *Чаманистон* аз нигоҳи сохтори сарфӣ исми сохта ва ба ҳамдигар ҳаммаъно буда, аз вожаи чаман "замини сабзу хуррам, маҳалли чамидан ва хиромидан, гулзор; сайргоҳ; боғу бӯстон" ва пасвандҳои исми маконсозандаи "*-зор"* ва "*-истон"* сохта шудаанд: *Марказаш деҳаи Даҳана буда, аз деҳаҳои* ***Чаманзор****, Сарчашма, Тоҷикобод-1, Тоҷикобод-2, Яккатут, Кӯл, Тутчашма, Мирамшоҳӣ, Даҳана, Заркамар, Ғарав, Гулистон ва Ҷавонӣ иборат аст* [1]. *Раиси ҷамоати мазкур Сайидҷаъфар Гурезов гуфт, ки кашидани хатҳои обгузар ба деҳаи* ***Чаманистон*** *соли 2018 оғоз карда шуда, рӯзҳои наздик ба охир мерасаду зиёда аз 4900 нафар аҳолӣ бо об таъмин мешаванд* [1].

Комонимҳои *Меҳробод* ва *Ишқобод* аз нигоҳи таркиби сарфӣ исми хоси мураккаби тобеъ буда, ҷузъи асосии онҳо, яъне вожаҳои *меҳр* ва *ишқ* ба ҳамдигар муродиф буда, маънои "ҳисси дилбастагӣ ва дӯстдории аз ҳад зиёд ба чизе ё ба касе, муҳаббат, шефтагӣ"-ро ифода мекунанд. Калимаи *ишқ* вомвожаи *арабӣ* буда, муродифи он – вожаи *меҳр* вожаи аслии

тоҷикӣ аст. Ҷузъи дуюми комонимҳои фавқ, воҳиди луғавии обод буда, маъниҳои “ободон, маъмур; хуб, хуш, хуррам; бегазанд, солим” ба кор меравад: *Маҳмудов Мирзошо, намояндаи маҳаллаи деҳаи* ***Меҳробод*** *аз роҳбарияти Хатлон техника талаб кардааст, ки то дар сангфаршкунии роҳи деҳа истифода намояд* [1]. *Дар деҳаҳои* ***Ишқобод*** *ва Чагани ҷамоати деҳоти Эсанбой сел ба замини наздиҳавлигӣ ворид шуда, қисман зарар расондааст* [1].

Комонимҳои *Бахт* ва *Иқбол* низ ба якдигар мувродиф буда, дар луғатнома ба маънои “толеъ, саъодат, саодатмандӣ, давлат, комёбӣ” омадаанд. Вожаи *бахт* тоҷикӣ буда, мувродиф он – *иқбол* аз забони арабӣ иқтибос шудааст: “*Натиҷаи ҳамин ободкориҳост, ки дар деҳаи* ***Бахт****и деҳоти Равшани ноҳия Боғи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истифода дода шуд”* [7, с. 1].

Гузашта аз ин, дар низоми номҳои ҷуғрофии забони тоҷикӣ як миқдори маҳдуди комоним-мувродифҳое мавҷуданд, ки якеашон иқтибосӣ буда, дигарашон вожаи аслиии тоҷикӣ ба шумор мераванд, ба монанди: *Кургонча –Қалача*. Комоними *Кургонча* аз вомвожаи туркии *кургон* бо маънии “қалъа, ҳисор” ва пасванди ифодакунандаи тасғир, яъне “ча” таркиб ёфтааст. Мувродифи он – комоними *Қалъача* ба маънои “қалъаи хурд” ба кор меравад: *Масалан, бо иқдоми соҳибкори инфродӣ ва сокинони деҳаи* ***Кургонча*** *дар давоми ду сол пули мошингузар ба маблағи як миллион сохтмонӣ сохта шуд*.[8, с.3]. *Сокинон мегӯянд, ҳузури низомиёни Қирғизистон дар минтақа рӯзи 30-юми ноябр ва пас аз он афзуд, ки Муродҷон Ҷӯрабойзода, бошандаи деҳаи* ***Қалъача****, хостааст, атрофи хонаашро бо девор маҳкам кунад* [1].

Дар низоми номҳои ҷуғрофии забони англисӣ низ, комонимҳое мавҷуданд, ки ба ҳамдигар мувродиф мебошанд, ба монанди *Cave – Grotto*; *Bethel – Bethesda*.

Агар ба шарҳи луғавии комонимҳои *Cave* ва *Grotto* рӯ орем, ин вожаҳо дар луғатномаҳо ба маъниҳои зерин омадаанд: «a natural underground chamber in a hillside or cliff (камари табиии зеризаминӣ дар доманаи теппа ё харсанг)»; «a small cave or an artificial structure that is like a cave, esp. one used for religious purposes (ғори хурд ё иншооти сунъӣ, ки ба ғор монанд буда, алалхусус барои мақсадҳои динӣ истифода мешавад)» [22].

Вожаи *cave* аз забони франсавии қадим ва лотинии *cava* аз вожаи *cavus* ‘hollow (холӣ, тиҳӣ)’ пайдо шудааст. Вожаҳои *Bethel* ва *Bethesda* ба якдигар мувродиф буда, дар луғатнома ба маъниҳои зерин омадаанд: “1) a holy place (ҷойи муқаддас). 2) a chapel for seamen (калисои хурд барои баҳрнавардон). 3) a Nonconformist chapel (калисои ғайри конформистҳо): “***Cave*** *is a village in Lincoln County, Missouri, United States.”* [10] // Кейв деҳаест, ки дар Линколн Каунти, Миссури, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико воқеъ аст.

Ҳамин тавр, аз муқоисаи комоним-муродифҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълум гардид, ки ин қабати луғавӣ назар ба забони англисӣ дида, дар низоми ҷуғрофии забони тоҷикӣ бештар зуҳур намудааст. Агар, аз як тараф, мувродиф гаридани комонимҳо аз ҳаммаъно будани онҳо вобаста бошад, аз тарафи дигар, мувродиф-пасвандҳо дар такриби комонимҳо омада, хосияти мувродифии онҳоро бозгӯ мекунанд.

Дар радифи сермаъноиву ҳамгуншавӣ ва мувродифот, мутазодшави ҷойномҳо яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Комонимҳо низ дар қатори вожагони умумиистеъмол қодиранд, ки ба худ ҷуфти мутазод дошта бошанд. Дар низоми номҳои ҷуғрофии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мо бештар комоним-мутазодҳоеро мушоҳида намудем, ки дар қолаби ибора шакл гирифтаанд, яъне яке аз ҷузъҳои ибора ба ҷузъи ибораи дигар мутазод мебошад, ба монанди: **дар забони тоҷикӣ**: “*Шаватки Боло – Шаватки Поён; Ашти Боло – Ашти Поён; Чучуи Боло – Чучуи Поён; Чашмасанги Боло – Чашмасанги Поён; Восеъободи Калон – Восеъободи Хурд; Пушёни Поён – Пушиёни Боло – Пушиёни Миёна*: *Булёни Боло – Булёни Поён; Корези Боло – Корези Поён”*[11]*;* **дар забони англисӣ:** *North Cave – South Cave.*

Комонимҳои *Шаватки Боло – Шаватки Поён* аз ду ҷузъ иборат буда, ҷузъи якуми онҳоро воҳиди *Шаватк*, ки аз вожаи суғдии “*š’wtkh”* пайдо шуда, маънои “ҷойи (деҳи) сиёҳ”-ро ифода мекунад. Аз рӯйи ҳуҷҷатҳои кӯҳи Муғ номи *Шавкат (š’wtkh)*-ро ба Шаватк нисбат медиҳанд [12]. Комоними *Шаватки Боло* маънии “деҳаи сиёҳи боло” ё “ ҷойи сиёҳи боло”-ро ифода намуда, аз вожаи суғдии *š’wtkh”* бо маъни “ҷойи (деҳи) сиёҳ”, бандаки изофии *-и* ва зарфи “боло”, ки маъниҳои “баландӣ, теппа; боло (дар болооби, саргаҳи дарё ё боло аз нишебии кӯҳ ҷойгир аст)-ро ифода мекунад, таркиб ёфтааст. Мутазоди комоними *Шаватки Боло* ибораи *Шаватки Поён* буда, маънои “ҷойи ё деҳаи дар поён, поин, яъне аз саргаҳи дарё поёнтар ва поёни нишеби кӯҳ ҷойгир шудааст”-ро мефаҳмонад. Зарфҳои *боло* ва *поён* дар таркиби комоним омада, ба ҳамдигар мутазод буда, дар қадом тараф воқеъ гардидани деҳаро инъикос мекунанд: *Хушбахтона, соли 1932 муаллими нав Саид Мирмаҳмедов аз деҳаи* ***Шаватки Боло*** *омаданд ва маро иҷозати хондан доданд*. [1]. “*Субҳи*

июл ҷавонзани 23-солаи сокини деҳаи ***Шаватки Поёни*** *ҷамоати Рарзи ноҳияи Айнӣ бо сабабҳои ҳоло номаълум худро ба дарёи Зарафшон партофтааст* [1].

Комонимҳои *Ашти боло* ва *Ашти поён* ба якдигар мутазод буда, ҷузъи якуми онҳо вожаи *ашт* буда, аз вожаи тоҷикии "ҳашт (hash) ба вуҷуд омадааст. Номи пурраи топоними *Ашт* – "ҳашт саҳоба (hasht sahoba)" буда, аз рӯйи ривоятҳо онҳо ин деҳаро бунёд карданд ва дар масҷиди деҳа яке аз қадимтарин меҳробҳои сафолини Осиёи Миёна мавҷуд буд, ки феълан дар музейи Эрмитажи шаҳри Санкт-Петербург маҳфуз аст [13]. Комонимии *Ашти Боло* маънои "деҳаи дар баландӣ аз сатҳи баҳр ва болотар аз Ашт ҷойгиршуда"-ро ифода мекунад. Мутазоди комонимии *Ашти Боло* ибораи *Ашти поён* буда, маънои "деҳаи дар поён аз Ашт ҷойгиршуда" ро-мефаҳмонад: *Аз* ***Ашти Боло*** *то маркази ҷамоат 2 км, то маркази ноҳия 48 км* [14]. *Дар деҳаи* ***Ашти Поёни*** *ноҳияи Ашт бо иштироки Раиси ноҳия Шуҳрат Муҳаммадзода ба бунёди бунгоҳи тиббӣ оғози расмӣ бахшида шуд*. [1].

Дар баробари ин, дар низоми номҳои ҷуғрофии забони тоҷикӣ комонимҳое мавҷуданд, агар яке аз ҷузъҳояшон ба якдигар мутазод бошанд, ҷуъзи дигарашон ба номи ин ё он қаҳрамоне, ки дар он сарзамин умр ба сар бурдааст, иртибот дорад, ба монанди: *Восеъободи Калон – Восеъободи Хурд*. Ҷузъи якуми комониҳои *Восеъободи Калон* ва *Восеъободи Хурд* вомвожаи мураккаби арабии *Восеъобод* буда, аз исми хоси *Восеъ* ба маъниҳои "1) гушоишдиҳанда. 2. шахсияти таърихӣ, пешвои шӯриши халқӣ ба муқобили зулму истибдоди сулолаи манғитиёни Аморати Бухоро. 3. ноҳия дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон" ва сифати *обод* бо маънии "ободон, маъмур, хуб, хуш, хуррам, бегазанд, солим" [3, с. 893] таркиб ёфтааст. Ҷузъи дуюми комонимҳои *Восеъободи Калон – Восеъободи Хурд* сифатҳои хурд ва калон буда, якумин ба маънии "бузург, азим, кабир" [ФТЗ, Ҷ.1. с. 531] ва дуюмин ба маънии "майда, реза, кӯчак" [4, с. 507] истеъмол мешаванд: *"Аз* ***Восеъободи Калон*** *то маркази ноҳия 4 км; роҳ асфалтпӯш"* [15]. "*Аз* ***Восеъободи Хурд*** *то маркази ҷамоат 1 км, то маркази ноҳия 3 км; роҳ асфалтпӯш"* [16].

Аз шарҳу тавзеҳи комоним-мутазодҳои тоҷикӣ маълум гардид, ки аломати мутазодди онҳоро сифатҳое, ки ҳамчун ҷузъи тобеъшавандаи онҳо ба шумор мераванд, инъикос мекунад.

Дар низоми номҳои ҷуғрофии забони англисӣ низ комоним-мутазодҳое мавҷуданд, ки яке ҷузъҳояшон ба якдигар мутазоданд, ба монанди: *North Cave – South Cave; Ocean Beach – Sea Cliff; Lower Dean – Upper Dean*; *New Mill End – Old Warden* ва ғ.

Ҷузъҳои якуми комонимҳои мутазоди "*North Cave – South Cave"*-ро вожаҳои *north* (шимол) ва *south* (ҷануб), буда, якумин маънои "the direction in which a compass needle normally points, towards the horizon on the left-hand side of a person facing east, or the part of the horizon lying in this direction (самте, ки ақрабаки қутбнамо одатан ба он ишора мекунад, ба сӯйи уфуқ дар тарафи чапи шахсе, ки ба шарқ менигарад ё қисми уфуқе, ки дар он самт воқеъ аст)" ва дуюмин маънои "the direction toward the point of the horizon 90° clockwise from east, or the point on the horizon itself (самт ба нуқтаи уфуқи 90°, яъне ақрабаки соат аз шарқ ё ба нуқтаи худи уфуқ)"-ро ифода мекунад. Хосияти комонимҳои мутазоди *North Cave* ва *South Cave* дар таркиби ҷумла бештар мушоҳида мешавад: **"*North Cave*** *is a village and civil parish in the East Riding of Yorkshire, England"* [17] // Кейви Шимолӣ деҳа ва калисоест, ки дар Шарқ Ридинги Йоркшири Англия воқеъ аст. «***South Cave*** *was served by South Cave railway station on the Hull and Barnsley Railway between 1885 and 1955»* [18] // Деҳаи Сауз Кейв аз соли 1885 то 1955 ҳамчун стансияи Сауз Кейв дар роҳи оҳани Ҳулл ва Барнсли хизмат мекард.

Комонимҳои *Ocean Beach* ва *Sea Cliff* мутазодҳои нопурра буда, танҳо ҷузъи якуми онҳо, яъне вожаҳои *ocean* (уқёнус) ва *sea* (баҳр) ба якдигар мутазоданд. Ҷузъи дуюми комонимии якум, яъне вожаи *beach* (соҳил (-и баҳр) маънои "a pebbly or sandy shore, especially by the sea between high- and low-water marks (соҳили шағалзор ё регзор, алалхусус дар наздикии баҳр байни нуқтаи баланд ва пасти об)" ва ҷузъи дуюми комонимии дуюм – *cliff* (шухи харсангҳои соҳили баҳр) ба маънои "a steep rock face, especially at the edge of the sea (a steep rock face, especially at the edge of the sea (нишебии харсангҳои калон, алалхусус дар канори баҳр)" корбурд мешавад.

Ҷузъи аввали комонимҳои *Lower Dean* ва *Upper Dean*, яъне сифатҳои *lower* (пастар) ва *upper* (баландтар) ба якдигар мутазод буда маънои "дар баландиву пасти ҷойгир шудани ин ё он объекти ҷуғрофӣ"-ро ифода кунанд, ҷузъи дуюми онҳо – вожаи *dean* ба маънии "сой ё водиии чуқури танг" ба кор меравад: "***Lower Dean*** *is a village located in the Borough of Bedford in Bedfordshire, England."* [19]. // Дини Поён деҳаест, ки дар Боро Бедфорди Бедфордшири Англия ҷойгир аст. "***Upper Dean*** *is a village in northern Bedfordshire, close to the borders of Northamptonshire and Huntingdonshire."* [20]. // Дини Поён деҳаест, ки дар шимоли Бедфордшири наздикии сарҳадҳои Нортгемптоншир ва Ҳантингдоншир ҷойгир аст.

Дар низоми номҳои ҷуғрофии забони англисӣ комонимҳое мавҷуданд, ки якеашон дуҷузъа буда, дигарашон сеҷузъа мебошанд. Ҷузъҳои аввали ин анвои комонимҳо, асосан, ба ҳам мутазоданд, ба монанди: ***Old*** *Warden –****New*** *Mill End*. Ҷузъҳои аввали комонимҳои мазкур сифатҳои содаи *old* (кӯҳна) ва *new* (нав) ба шумор рафта, хусусияти мутаззоди комонимҳо маҳз дар онҳо дида мешавад: *The picturesque village of* ***Old Warden*** *boasts several interesting features, including pretty thatched cottages, Warden Abbey, the Church of St. Leonard and the historic earthworks of Quint's Hill, which probably date from the Iron Age* [21]. // Деҳаи хушманзараи Олд Варден дорои якчанд хусусиятҳои ҷолиб, аз қабили хонаҳои дуқабатаи зебои ҳамишӣ, Уорден Эбби, Калисои Сент Леонард ва иншоотҳои заминии таърихии Квинт Хилл буда, иртиботи онҳоро эҳтимолан ба асри оҳан ишора мекунад. "***New Mill End*** *is a hamlet in Central Bedfordshire, England, close to the Bedfordshire county border with Hertfordshire"* [22]. // Ню Мил Енд деҳаест дар Бедфордшири Марказии Англия, ки дар наздикии графи (воҳиди ҳудудӣ-маъмурӣ дар Британияи Кабир) Бедфордшир воқеъ буда, бо Ҳертфордшир ҳамсарҳад аст.

Ба ҳамин тариқ, аз шарҳи хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохтории комонимҳои мутазодҳои дар боло зикршуда маълум шуд, ки дар ҳар ду забон ҳам, ҷузъҳои тобеъшавандаи комонимҳо ҳамчун мутазод ба шумор рафта, аломати мутазодшавии комонимҳоро инъикос менамояд. Агар дар забони тоҷикӣ, зарфҳои "*боло, поён*"ва сифатҳои "*калон, хурд"* дар таркиби комонимҳо омада ба мутазодшавии онҳо замина шавад, пас, дар забони англисӣ, ин рисолат ба дӯши исмҳои "*north, south, ocean, sea"* ва сифатҳои "lower, upper, new, old" меафтад.

Адабиёт

1. *Национальный корпус таджикского языка [Электронный ресурс]. - URL: https://tajik-corpus.org/tajik_corpus/search/ [дата обращения: 16.01.2026].*
2. *Омӯзгор, №15 (12499), 2025, - 16 с.*
3. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. А – О.– Москва: Нашриёти "Советская Энциклопедия", 1969. – 952 с.*
4. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II. П – Ҷ.– Москва: Нашриёти "Советская Энциклопедия", 1969. – 950 с.*
5. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.*
6. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. О-Я. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.*
7. *Ҷумҳурият, №164 (25027), 2024. - 8 с.*
8. *Ҷумҳурият, №185 (25048), 2024, - 8 с.*
9. *Electronic resource.-URL: https://tojkiston.ucoz.ru/index/dekhai_zafar/0-806 [санаи мурочиат: 17. 11. 2025]*
10. *Electronic resource. -URL: https://simple.wikipedia.org/wiki/Cave,_Missouri [санаи мурочиат: 17. 01. 2026]*
11. *Electronic resource. -URL: https://tg.wikipedia.org/wiki/Гурӯҳ:Деҳаҳои_Тоҷикистон [санаи мурочиат: 17. 01. 2026]*
12. *Electronic resource.-URL: https://tojkiston.ucoz.ru/index/dekhai_shavatki_pojon/0-110[санаи мурочиат: 17. 01. 2026]*
13. *Electronic resource.-URL: https://tojkiston.ucoz.ru/index/dekhai_ashti_bolo/0-132 [санаи мурочиат: 17. 01. 2026]*
14. *Electronic resource.-URL: https://tg.wikipedia.org/wiki/Аштиҷ Боло_(деҳа,_н._Аш [санаи мурочиат: 17. 01. 2026]*
15. *Electronic resource.-URL: https://tg.wikipedia.org/wiki/Восеъободи _Калон [санаи мурочиат: 15. 01. 2026]*
16. *Electronic resource.-URL: https://tg.wikipedia.org/wiki/Восеъободи _Хурд [санаи мурочиат: 15. 01. 2026]*
17. *Electronic resource.-URL: https://en.wikipedia.org/wiki/North_Cave [санаи мурочиат: 15.01.2026]*
18. *Electronic resource.-URL: https://en.wikipedia.org/wiki/South_Cave [санаи мурочиат: 15.01.2026]*
19. *Electronic resource.-URL: https://mapcarta.com/38907106 [санаи мурочиат: 15. 01. 2026]*
20. *Electronic resource.-URL: https://wikishire.co.uk/wiki/Upper_Dean [санаи мурочиат: 15.01.2026]*
21. *Electronic resource.-URL: https://www.greensandcountry.com/discover/villages-towns/old-warden [санаи мурочиат: 15. 01. 2026]*
22. *Electronic resource.-URL: https://www.wikiwand.com/en/map/New_Mill_End [санаи мурочиат: 15. 01. 2026]*

ПАДИДАҲОИ МУРОДИФОТ ВА МУТАЗОД ДАР НИЗОМИ ҶОЙНОМҲОИ (КОМОНИМҲОИ) ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур падидаҳои муродифот ва мутазод дар низоми ҷойномҳои забонҳои тоҷиккӣ ва англисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад. Комонимҳо низ ба монанди вожагони умумистеъмол қодир ҳастанд, ки ба худ муродифу мутазод дошта бошанд. Дар раванди таҳлили маводди бадастомада мо бо он комоним-муродифҳову комоним-мутазоддҳое рӯ ба рӯ шудем, ки ба ҳамдигар ҳаммаънову зидмаъно ба шумор мераванд. Агар аз як тараф ҷойвандҳо ба муродифшавии комонимҳо мусоидат намоянд, аз тарафи дигар, ҷузъи дуюми ибора-комонимҳо мутазодшавии онҳоро бозгӯ мекунанд. Дар ҳар ду забони муқоисашванда ҳам миқдори комоним-муродифҳову комоним-мутазоддҳо зиёд набуда, мо танҳо аз он ҷойномҳое ёдовар шудем, ки дар ҳудуди Тоҷикистон ва Британияи Кабир роиҷанд.

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, номҳои ҷуғрофӣ, комонимҳо, муродифот, мутазод, муқоиса, монандӣ, тафовут.

ЯВЛЕНИЯ СИНОНИМИИ И АНТОНИМИИ В СИСТЕМЕ КОМОНИМОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье рассматривается явление синонимов и антонимов в системе комонимов таджикского и английского языков. Комонимы, как и общеупотребительные слова, также могут иметь синонимы и антонимы. В процессе анализа полученного материала мы обнаружили комонимы-синонимы и комонимы-антонимы, близкие и противоположные по значению друг другу. Если, с одной стороны, топоформанты способствуют синонимизации комонимов, то, с другой стороны, второй компонент комонимы-словосочетания отражает их антонимизацию. Поскольку количество коммонимов-синонимов и комонимов-антонимов в сравниваемых языках невелико, мы упомянули только те комонимы, которые распространены в Таджикистане и Великобритании.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, английский язык, географические названия, комонимы, синонимы, антонимы, сравнение, сходство, различие.

PHENOMENA OF SYNONYMY AND ANTONYMY IN THE SYSTEM OF COMONYMS OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is dealt with the phenomenon of synonyms and antonyms in the system of comonyms or place-names of the Tajik and English languages. Comonyms, like common words, can also have synonyms and antonyms. In the process of analyzing the obtained material, we discovered comonyms-synonyms and comonyms-antonyms, which are close and opposite in meaning to each other. If, on the one hand, topoformants contribute to the synonymization of commonyms, then, on the other hand, the second component of the commonym-phrase reflects their antonymization. Since the number of commonym-synonyms and commonym-antonyms in the compared languages is not too much, we mentioned only those commonyms that are common in Tajikistan and Great Britain.

Keywords: language, Tajik language, English language, geographical names, comonyms, synonyms, antonyms, comparison, similarity, difference.

Дар бораи муаллиф
Ҳайдаров Кароматулло Нуралиевич
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16
E-mail: karomatullo.haidarov@mail.ru

About the author
Haydarov Karomatullo Nuralievich
Researcher in the Department of Linguistics and Comparative Typology
Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki
735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S.Safarov, 16
E-mail: karomatullo.haidarov@mail.ru

Об авторе
Хайдаров Кароматулло Нуралиевич
Соискатель кафедры лингвистики и сопоставительной типологии
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки
735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16
E-mail: karomatullo.haidarov@mail.ru

ТДУ 811.222.8:811.133.1

ИСТИЛОҲОТИ КАНДАКОРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Тӯраҳасанов Қ. Ш., Намозова Ш. Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Илми дизайн, ки бахшҳои мухталифи меъморӣ, кулолгарӣ, заргарӣ, китобчопкунӣ ва геометрияи тасвириро дар худ фаро гирифтааст, дар таърихи илм собиқаи тулонӣ дошта, истилоҳоти он натиҷаи заҳмату талошҳои илмии олимони гузаштаи мо дар марҳилаҳои мухталифи инкишофи забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ буда, қисми зиёди истилоҳоти соҳаи номбурда то имрӯз низ дар забон ва истилоҳоти дизайнерии ин забонҳо истифода мешаванд. Тибқи сарчашмаҳои илмӣ тоҷикон дар бахшҳои кандакорӣ, кулолгарӣ, китобчопкунӣ, заргарӣ ва геометрияи тасвирӣ, ки бахшҳои илми дизайнро ташкил медиҳанд, неруи тавонмандии беназир дошта, дар шинохти илмии мазкур маводди арзишманди илмӣ аз худ мерос мондаанд. Қайд намудан бамаврид аст, ки олимону донишмандони мо асоси илмҳои мухталифро гузошта, дар соҳаи илми дизайн ва бахшҳои мухталифи он низ истилоҳоти зиёди илмии арзишманде пешниҳод намудаанд. Ҳамин тариқ, заминаҳои фароҳамоварии истилоҳоти илмии соҳаи дизайн, асосан, истилоҳоти истифодашавандаи мутахассисони соҳаи мазкур, истилоҳоти замони классикӣ ва истилоҳсозиву истилоҳофаринии замони истиқлол, ҳамчун истилоҳоти иқтибосии забонҳои байналмилалӣ ба ҳисоб мераванд. Тавре сарчашмаҳои илмиву таърихӣ ишора менамоянд, аз ибтидои пайдоиши ҳамаи илмҳо таъсири юнониҳову чиниҳо ва ҳиндиҳо дар соҳаҳои мухталифи илм, алалхусус соҳаи дизайн ва бахшҳои мухталифи он бештар будааст.

Дар истифодаи истилоҳоти илмии соҳаи дизайн ва шохаҳои мухталифи он низ истилоҳоти таълифнамудаи онҳо маънӣ ва мафҳуми дақиқу равшанро ифода намуда, мутахассисони соҳа то ҳанӯз аз он истифода менамоянд.: графика-хат [18, с. 14], диаметр-қутр [18, с. 14], интервал-фосила [18, с. 18], каркас- қолиб [18, с. 19], кллас-дараҷа [18, с. 19], клик-фона [18, с. 19].

Дар низоми истилоҳоти соҳаи дизайн мафҳумҳои мухталифро аз забонҳои гуногун мушоҳида намудан мумкин аст.

Яке аз бахшҳои он соҳаи кандакорӣ ба шумор меравад, ки ҳамчун мероси гаронбаҳои миллатҳо ва забонҳои мухталиф ба ҳисоб рафта, дар ташаккул ва рушду инкишофи забон ва истилоҳоти он дар қатори юнониёну чиниён, ҳиндуёну мисриён ва мардумони кишварҳои дигар донишмандони тоҷик ва фаронса саҳми босазо гузоштаанд.

Осори гузаштагони мо дар баробари истилоҳоти мухталиф, аз ҷумла истилоҳоти соҳаи дизайн ва бахшҳои мухталифи онро дар бар мегирад. [8, с.144; 3, с. 1-212].

Ҷараёни офаридани истилоҳот ба дурусту воқеӣ донистани ҳамон соҳаи илму дониш вобаста аст, ки мафҳумҳои он ҳамчун истилоҳ шарҳ дода мешаванд. Пайдоишу ташаккули истилоҳот дар ин ё он соҳаи илм танҳо дар ҳамон вақт имконпазир мегардад, ки ҳамон соҳаи илм ба дараҷаи зарурӣ тараққӣ кунад. Ба ибораи дигар, *«истилоҳ ҳангоме пайдо мешавад, ки мафҳуми зарурии илмӣ ба дараҷае вусъат пайдо карда устувор гардад ва ташаккул ёбад, ки онро бо ифодаи комилан муайяни илмӣ фаро гирифтан имконпазир бошад» [9, с. 51]*

Дар радифи чунин истилоҳоти соҳаи дизайн истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои марбут ба соҳаи кандакориро номбар кардан мумкин аст: ***оро-ara [8, с. 9], тахта-tahta [8, с. 5], меъмор-те`mar [8, с. 6], часпиш-shaspish [8, с. 6], болодарӣ-baladari[8, с. 24], харротӣ-kharrati [8, с. 14], сафолин-safalin [8, с. 14], ноҳамвор-nahamvar [8, с. 24], доирашакл-dairashakl [8, с. 7], ростхатта-rastkhatta [8, с. 8], печбарор – peshbarar [8, с. 8].***

Дар марҳилаи муайяни ташаккули ҳар як илм ба омӯзиши забони он ҳамчун падидаи лингвистӣ зарурат пеш меояд, ки ин таълимот дар бораи истилоҳ аст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки давраи офаридан ё эҷоди истилоҳот дар забон аз омӯзишу таҳқиқи он пештар ба вуҷуд меояд. Омӯзиши истилоҳ дар ин ё он забон замоне шуруъ мегардад, ки миқдори муайяни чунин калимаҳои хоси ин ё он соҳаи илм дар он забон ташаккул ёфта бошад. Масалан, агар дар бисёр забонҳои Аврупо ташаккули истилоҳоти илмӣ ба давраи эҳё – ба замони тағйир ёфтани тасаввурот дар бораи олами атроф, шакл гирифтани фикру ақидаҳои нав ва ба вуҷуд омадану ташаккули афкори илмӣ рост ояд дар забони тоҷикӣ ин марҳила чанд садсола пештар шуруъ гардида, ба асрҳои IX-X мувофиқ меояд [9, с. 51-52].

Дар соҳаи дизайни муосир истилоҳи ***багет- baget*** дар баробари истилоҳи тоҷикии чӯбча, зеҳчӯб; яъне зеҳи тахтагинест, ки аз чӯб ва ё сафолпораҳову гил барои гирдогирди хонаҳо омода месозанд, мавриди истифода қарор дода шудааст. Истилоҳи ***багет*** аз калимаи фаронсавии ***bagette*** гирифта шуда, ба маънои пораи чӯб далолат мекунад. Ё худ калимаи ***витраж*** аз фаронсавии ***vitrage*** ва лотинии ***vitrum*** гирифта шуда, ба маънои лавҳаи ороиши нақшдор, ё худ манзараи зебо (дар тиреза, деворҳо, оинаи дарҳо) далолат менамояд. Дар забони тоҷикӣ муодили тоҷикии он-шиша дар соҳаи кандакорӣ серистеъмол аст **[** 8, с. 9**].**

Ё худ калимаи юнонии карниз-дар соҳаи кандакории муосири тоҷикӣ бо истилоҳоти мухталифи хошиячӯб, пардачӯб ва ё чаҳорчӯба ифода карда мешавад, ки мафҳуми тахтаи барҷастабаромада ва ё овезонбудаеро ифода менамояд, ки ба девори хона насб карда шудааст [8, с. 17].

Истилоҳоти соҳаи кандакориро аз нигоҳи сохтор метавон ба гурӯҳи истилоҳоти сода, сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳот ҷудо намуд.

Истилоҳоти содаи кандакорӣ***: оро-ara [8, с. 5], шакл- shakl [8, с. 5], чӯб-sub [8, с. 6], ранг-rang [8, с. 6], тир- tir [8, с. 6], фона-fana[8, с. 8], нақш-naqsh [8, с. 6] , нигар- nigar[8, с. 9], қош-qash [8, с. 19].***

Боиси таъкид аст, ки ҳарчанд баъзе аз истилоҳоти сода қадимӣ ҳам бошанд, вале то имрӯз мавқеи хешро дар низоми истилоҳоти кандакорӣ аз даст надодаанд. Тибқи нишондоди баъзе луғатномаҳо баъзе аз ин истилоҳот дар забон ва истилоҳоти кандакорӣ васеъ истифода мешаванд: ***тарнов-tarnav[8, с. 14], нова-nava[8, с. 10], шона-shana[8, с. 13], искана-iskana [8, с. 14], хат-khat[8, с. 22], сӯҳон-suhan, [8, с. 24].***

Як бахши дигари истилоҳоти кандакориро истилоҳоти арабӣ ташкил медиҳанд, ки тибқи қонуну қоидаҳои мавҷуда ин гуна истилоҳотро низ ба гурӯҳи истилоҳоти сода дохил намудан мумкин аст: ***шакл-shakl[8, с. 5] , ҷисм-jism [8, с. 5], меъмор-me`mar [8, с. 5], нақш-naqsh [8, с. 8], нигор-nigar [8, с. 9], қолаб-qalab [8, с. 14].*** Истилоҳоти сода дар соҳаи кандакорӣ зиёд набошанд ҳам, таърихи пайдоиш ва ташаккулу такомули хешро то имрӯз нигоҳ доштаанд. Истилоҳоти мазкур то ҳанӯз дар низоми истилоҳоти кандакорӣ дар байни мутахассисони соҳа доираи васеи истифода дорад. Дар байни истилоҳоти содаи кандакорӣ истилоҳоти иқтибосиро низ мушоҳида намудан мумкин аст: адгезия-***adgeziua[8, с. 5], балюстрада-baluystrada [8, с. 6], вайма-vaima [8, с. 8], галтел-galtel[8, с. 9], кабриол--kabriol[8, с. 16], долото-dalata[8, с. 14], грифон--grifan [8, с. 12].*** Ин гуна истилоҳоти кандакорӣ одатан аз забонҳои мухталифи байналмилалӣ иқтибос шудаанд. Масалан: истилоҳи кандакории ***антабламент*** аз калимаи фаронсавии ***entablement*** ва итолёии ***intavolatura*** гирифта шуда, ба маънои густарда, фарши хона, яъне чизе, ки рӯйи миз барои коркард густарда мешавад, далолат менамояд. Истилоҳоти мазкур асосан решаи лотинӣ дошта, дар забони лотинӣ низ ба маънои миз ва ё тахта далолат менамояд ***[8, с. 5].***

Ё худ истилоҳи ***балюстрада***, ки имрӯз дар соҳаи кандакорӣ доираи фарохи истифода дорад, ҳамчун истилоҳи меҳварӣ дар соҳаи кандакории фаронсавӣ маълуму маъруф аст. Истилоҳи ***балюстрада*** аз калимаи фаронсавии ***balustrade*** ва юнонии ***balaustain*** гирифта шуда, мафҳуми гули анори худрӯй, панҷара, панҷаи қаторакро дорад, ки ҳамчун сутунчаи мунаққаш ба таври қаторак дар зинапояҳо ва пешайвонҳо барои панҷарагирӣ кардани зинапояҳову пешайвонҳо ва долонҳо сохта мешавад. Ин сутунҳои мунаққаш одатан аз тахтаву чӯб сохта мешудаанд.

Тибқи меъморӣ ва санъати кандакории фаронсавиҳо ин гуна сутунчаҳо дар замони муосир аз гил, семент, оҳан, металҳои мухталиф ва ҳатто тилло сохта мешавад [8, с. 6].

Дар байни истилоҳоти содаи кандакорӣ калимаи ***витраж-vitraj*** дар соҳаи кандакорӣ ҷойгоҳи хосса дорад. Истилоҳи содаи кандакории ***витраж*** аз калимаи фаронсавии ***vitrage*** ва лотинии ***vitrum*** гирифта шуда, ба маънои шиша, лавҳаи ороишӣ, нақшдор ва ё лавҳаи манзаравӣ далолат менамояд [8, с. 9].

Чунин лавҳаҳои ороишӣ ё худ нақшдор дар шишаву тирезаҳо, деворҳои нақшин, инчунин дар қолаби намояҳо пешниҳод меградиданд. Дар баъзе луғатномаву фарҳангномаҳои истилоҳоти хориҷӣ истилоҳи ***витраж*** ба маънои оинабандии рӯйи иморат ва ё қисми пештари бино, ё худ мафҳуми пешайвонро низ далолат менамояд [12, с. 107] .

Яке аз истилоҳи иқтибосии байналмилалие, ки ҳамчун истилоҳи сода дар соҳаи кандакорӣ доираи васеи истифода дорад, ин калимаи ***долото-dalato*** мебошад.

Истилоҳи ***долото- dalato*** аз решаи юнонӣ буда, ба маънои искана далолат менамояд. Яъне асбоби ҳарротиву дуредгариест, ки барои сӯрох кардани масолеҳи чӯбини мухталиф мавриди истифода қарор дода мешавад [8, с. 14].

Истилоҳоти содаи соҳаи кандакорӣ ҳамчунин барои сохтани истилоҳоти мухталифи кандакорӣ имконияти зиёд фароҳам меоранд. Тавре мушоҳида намудем истилоҳоти содаи иқтибосӣ дар низоми истилоҳоти соҳаи кандакорӣ васеъ истифода мешаванд. Як бахши чунин навъи истилоҳот дар забони байналмилалӣ аз нигоҳи сохторӣ сода набошанд ҳам, вале бо сабаби иқтибос гардидан, ҳамчун истилоҳи сода мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Тибқи сарчашмаҳои илмии соҳаи кандакорӣ тавре маълум гардид, истилоҳоти содаи кандакорӣ номҳои гуногуни марбут ба меъмориву сохтмон, асбобҳои марбути низоми меъмориву сохтмонӣ сохтаанд, ки дар замони муосир низ мутахассисони соҳа аз он истифода менамоянд. Чунин навъи истилоҳот дар оянда метавонанд заминаи асосии ба вуҷуд омадани истилоҳоти сохта, мураккаб ва ибораистилоҳот гарданд.

Ҳаминро бояд низ таъкид намоем, ки истилоҳоти содаи соҳаи кандакорӣ комилан калимаҳои тоҷикӣ набуда, мисли дигар соҳаҳои илму техника аз истилоҳоти иқтибосии байналмилалӣ иборатанд, ки мо инро дар мисолҳои фавқуззикр мушоҳида намудем.

Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки истилоҳоти содаи соҳаи кандакориро калимаҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосии арабӣ, юнонӣ, лотинӣ, русӣ ва дигар забонҳо ташкил медиҳанд, ки ҷойгоҳи ҳар кадоме аз онҳо дар доираи низоми истилоҳии соҳаи кандакорӣ мухталиф ба назар мерасад. Илова бар ин, як бахши калони истилоҳоти содаи кандакориро калимаҳои куҳнашуда ташкил медиҳанд, ки шумораи зиёди онҳо имрӯз низ дар соҳаи кандакории муосир қобили истифода мебошанд.

Истилоҳоти сохтаи кандакорӣ. Тавре маълум аст, забон бо роҳу воситаҳои мухталиф ҳамеша дар ташаккулу такомул мебошад. Яке аз роҳу воситаҳои ташаккули забон ин калимасозии сарфӣ (морфологӣ) ба ҳисоб рафта ба воситаи қонуну қавоиди маъмулии забон ва қолабҳои гуногуни он сохта мешавад.

Дар забони тоҷикӣ сохта шудани истилоҳот яке аз роҳҳои асосии истилоҳсозӣ маҳсуб дониста мешавад. Дар робита ба масоили мухталифи истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ олимону донишмандон Ш. Рустамов [11, с. 2-16], Ӯ. Аҳмедова [2, с. 13], С. Ҳалимов [15, с. 11], Ҳ. Ҳусейнов [16, с. 19], Қ. Ш. Тӯраҳасанов [11, с. 23-67], Н. Н. Худоиева [15, с. 115-118], М. О. Назарова [6, с. 110-114], Ш. Олматова [7, с. 54-60], М. Рӯзиев [10, с. 23-42], А. Н. Черепахина [17, с. 15-26] осори илмие эҷод намудаанд, ки то имрӯз аҳаммияти илмиву амалии хешро аз даст надодааст. Тавре Б. Д. Аловиддинов дар яке аз дастурии таълимии худ зери унвони “ Роҳҳои калимасозӣ дар забони муосири тоҷикӣ” таъкид менамояд, пешванду пасвандҳо ба ҳайси роҳу воситаҳои дастурии тағйирдиҳандаи сохтори калимаву истилоҳоти соҳавӣ дар низоми истилоҳсозӣ ҷойгоҳи хосса доранд [1, с. 16-21].

Бо дарназардошти ин масъала метавон таъкид намуд, ки дар забони тоҷикӣ низ монанди дигар забонҳо роҳу воситаи маъмулии сарфии истилоҳсозӣ яке аз маъмултарин усули истилоҳсозӣ ба шумор меравад. Истилоҳоти соҳаи кандакорӣ низ дар ин масъала истисно набуда, тавассути истилоҳоти аслии забон ва пешванду пасвандҳои истилоҳоти зиёде сохта шудаанд. Истилоҳоти сохтаи соҳаи кандакорӣ низ бо ҳамин роҳу воситаҳо ба миён омадаанд. Тавре сарчашмаҳои забоншиносӣ нишон медиҳанд, пешванду пасвандҳо воситаи асоси истилоҳсозӣ маҳсуб мешаванд. Забоншиноси тоҷик Ш. Рустамов низ дар осори илмии худ доир ба ин масъала ишора менамояд, ки пешванду пасвандҳо дар калимасозӣ мавқеи хосса дошта, тавассути онҳо калимаву истилоҳоти нави соҳавӣ сохта мешавад [11, с. 19-30].

Ҳама гуна истилоҳоти кандакорӣ низ ба монанди дигар калимаҳои маъмулии забон бо ҳамин усулҳои истилоҳсозӣ сохта шудаанд, ки аз ин миён истилоҳоти соҳаи кандакорӣ нисбатан фаъол мебошанд.

Аз ин ҷиҳат истилоҳоти бахши кандакориро чунин гурӯҳбандӣ намудан мувофиқи мақсад аст:

А) тавассути пешванд сохта шудани истилоҳоти бахши кандакорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва форонсавӣ.

Дар забони тоҷикӣ пешвандҳо дар истилоҳсозӣ фаъол бошанд ҳам, вале дар истилоҳосозии соҳаи кандакорӣ серистеъмол нестанд. Тавре таҳлилҳо нишон медиҳанд, дар сохтани истилоҳоти бахши кандакорӣ нақши хамаи пешвандҳо баробар набудааст.

Пешванди **ҳам-** дар истилоҳсозии соҳаи кандакорӣ фаъол набошад ҳам, тавассути он чандин истилоҳоти кандакорӣ сохта шудааст***: ҳамширеш – hamshiresh, [8, с. 5], ҳамчаспиш-hamsaspish[8, с. 6], ҳамсутун- hamsutun [8, с. 6], ҳамнақш-hamnaqsh [8, с. 6], ҳамқатор-hamqator [8, с. 7].***

Пешванди ***но-***дар истилоҳсозии бахши кандакорӣ камфаъол мебошад: ***насуфта-nasufta[8, с. 22], ноҳамвор-nohamvor [8, с. 24], начасп-nachasp [8, с. 9].***

Пешванди ***бе-***низ дар истилоҳсозии соҳаи кандакорӣ каммаҳсул мебошад. Бо ин пешванд танҳо якчанд истилоҳ сохта шудааст: ***бечаспиш-besospish [8, с. 9], беширеш-beshiresh [8, с. 7], бесутун-besutucn [8, с. 6], бенақш-benash [8, с. 8], бечӯб-besub[8, с. 7], бенова-benava [8, с. 10], бекоғаз-bekagez [8, с. 17], беороиш-beoraish [8, с. 22], бесуҳон-besuhan[8, с. 24], бебарг-bebarg [8, с. 29].***

Пешвандӣ ***бо-***дар истилоҳсозӣ монанди дигар пешвандҳои зикршуда мавқеи баробар доранд: ***боширеш-boshiresh[8, с. 6], бороиш-baaraish [8, с. 6], банақш-banaqsh [8, с. 6].***

Истилоҳоте, ки бо пешвандҳои фавқуззикр сохта шудаанд, имрӯз низ дар соҳаи кандакории муосири тоҷикӣ қобили истифода мебошанд.

Дар забони фаронсавӣ низ сохтани истилоҳоти соҳаи кандакорӣ бо роҳу воситаи пешвандҳо яке аз усулҳои ғанӣ сохтани захираи луғавӣ ва низоми истилоҳоти бахши кандакорӣ ба шумор меравад. Дар забони фаронсавӣ пешвандҳои мухталифи ***naut, demi, sur, sous, mikro, makro, ru, photo, multi-*** ҳамчун пешвандҳои истилоҳсози соҳаи кандакорӣ маъмул мебошанд.

Пешвандҳои ***haut-***ба маънои баланд ва барҷастагӣ далолат намуда, бо ин пешванд чунин истилоҳоти бахши кандакорӣ сохта шудааст: ***hautrelief-барҷастакории баланди кандакорӣ[4, с. 21], hauttaille-кандакории барҷаста [4, с.], hautfinition-кандакории сафту сифати баланд[4], hautrepouse-канадкории усули баланд [4, с. 310].***

Пешвандӣ ***demi-***ба маънои нисф ва ё ним далолат намуда, дар истилоҳсозии соҳаи кандакорӣ нимфаъол аст: ***deme relief-нимбарҷастагии нақша [3, с. 208], demi fosse-ниммуҷассамаи кандакоршуда [3, с. 208], demitaille-никандакорӣ ё канадкории миёна [3, с. 209], demiroondebosse-кандакории барҷастаи миёна [3, с. 210], demiteante-барҷастагии нимрақама [3, с. 211].***

Пешванди ***sur-***дар забони фаронсавӣ яке аз пешвандҳои фаъоли истилоҳсоз буда, ба маънои боло, фаротар, зиёд далолат менамояд***: sursculpture-канадкории сатҳи баланд[3, с. 103], surgraveur-устои кандакори сатҳи баланд[3, с. 103], surgraven-устои кандакор ё болоркор [3, с. 204], surfacade-ҳамворкунӣ ё суфтакории пешайвони баъди кандакорӣ [3, с. 204], surepaisseur-ғавсии рангу нақши кандакоришуда [3, с. 204], surmodelage-пардоздиҳии қабати болои кандакорӣ [3, с. 206].***

Пешвандӣ ***micro-*** яке аз пешвандҳои серистеъмол дар забони фаронсавӣ буда, дар истилоҳсозии соҳаи кандакорӣ нақши муҳим дорад: ***microgravure- кандакории майдакории болои тангаҳо, [5, с. 102], microinision-майдакандакорӣ дар оҳанҳои мухталиф[5, с. 103], micro detail-кандакории майдакорӣ дар чӯб [5, с. 101].***

Пешванди ***macro-*** ба маънои калон, бузург далолат намуда, бо он истилоҳоти зерини кандакорӣ сохтааст: ***макронақш нақши калон [5, с. 104] макрогирифт ҳарфҳои калон [5, с. 104], макрокандакорӣ-кандакории бузург [5, с. 105], макроуслуб услуби кандакории калонҳаҷм [5, с. 106], макротарҳ-тарҳи кандакори бузург [5, с. 106].***

Тавре аз рӯйи мисолҳои овардашуда маълум гардид, пешвандҳое, ки баромади лотинӣ доранду имрӯз дар забони фаронсавӣ истифода мешаванд, бо калимаҳои лотиниву юнонӣ ва арабиву тоҷикӣ низ истилоҳ сохтаанд.

Пешванди ***sous-*** маънии зер ва ё поёнро ифода намуда, дар сохтани истилоҳоти кандакорӣ нақши бузург дорад: ***sousstructure-зербанои канадкорӣ [2, с. 234], sousdetail-кандакории зара -зараи ноаён [2, с. 234], souscouche-қабати поёни кандакорӣ [2, с. 235], soustroitement-коркарди аввалин барои нақши кандакорӣ [2, с. 235].***

Пешванди puro-маънои пок, тоза ва ё асосиро ифода намуда, барои инъикоси мафҳумҳои унсурҳои асосӣ ё услули кандакорӣ қобили истифода мебошад: ***purometeriay-маводди асосии кандакорӣ [2, с. 212], purostule-тарзи коркарди тозаи кандакорӣ [2, с. 212], pureligne-хатти асосии қолаби кандакорӣ дар бино [2, с. 216].***

Мисолҳои овардашуда гувоҳи онанд, ки пешвандҳои истилоҳсози соҳаи кандакорӣ дар забони фаронсавӣ саҳми баробар доданд.

Б) тавассути пасванд сохта шудани истилоҳоти бахши кандакорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ. Аз таҷрибаи роҳу усулҳои истилоҳсозӣ маълум гардид, ки пасвандҳо дар сохтани истилоҳоти бахшҳои мухталифи илм нисбат ба пешвандҳо нақши бештар доранд. Доираи истилоҳсозии пасвандҳо дар сохтани истилоҳоти кандакорӣ яксону якнавохт набудааст.

Пасванди- ***а*** дар истилоҳсозии соҳаи кандакорӣ дида шавад ҳам, вале хеле каммаҳсул аст: ***даста-dasta [8, с. 38], барга-barga [8, с. 29], теға-tega [8, с. 39], тира-tira [8. с. 7], нақша-nasha [8, с. 9], нигора-nigara[8, с. 9].***

Пасванди ***-ӣ*** монанди дигар пасвандҳо якчанд истилоҳоти кандакорӣ сохтааст: ***ороишӣ-oroishi [8, с. 6], ширешӣ-shireshi [8, с. 7], чӯбӣ-subi [8, с. 7], меҳварӣ-mehvari [8, с. 7], набототӣ-nabototi [8, с. 8], чуқурӣ-suguri [8, с. 10], дунгӣ-dungi [8, с. 11], харротӣ –hkarrati [8, с. 14], коғазӣ-kogazi [8, с. 17], сӯҳонӣ-suhani [8, с. 24], болодорӣ-bolodori [8, с. 25], тӯрӣ-turi [8, с. 25], арақӣ-araqi [8, с. 34], ҳамворӣ-hamvori [8, с. 24].***

Тавре аз мисолҳо овардашуда аён гардид, пасванди ***-ӣ*** дар истилоҳсозии соҳаи кандакорӣ нисбатан фаъол будааст.

Пасванди ***- ак*** маънои хурдию навозишро ифода намуда, дар сохтани чунин истилоҳот фаъол мебошад: ***часпак-saspak[8, с. 5], қаторак-katorak[8, с. 7], меҳварак-mehvarak[8, с. 7], чуқурак-suqurak[8, с. 10], чангак-sangok[8, с. 12], дастак-dastak[8, с. 19].***

Пасванди- ***ча*** ба монанди пасванди ***-ак*** якчанд истилоҳи канадкорӣ сохтааст, ки имрӯз низ дар саноати кандакории тоҷикон доири васеи истифода дорад: ***тахтача-tahtacha[8, с. 5], сутунча-sutuncha[8, с. 6], чӯбча-subcha [8, с. 6], тирча-tirsha [8, с. 7], пармача-parmasha [8, с. 7], фонача-fonacha [8, с. 9], лавҳача-lavhasha [8, с. 10], новача-navasha[8, с. 10], шонача-shonesa [8, с. 14], ғӯлача-gulasa[8, с. 18], тешача-teshasa[8, с. 30], кордча-kordsa[8, с. 38].***

Тавре аз мисолҳои овардашуда мушоҳида намудем, истилоҳоти фавқуззикр имрӯз низ дар соҳаи кандакорӣ қобили истифода мебошанд.

Пасванди- ***иш*** низ дар сохтани истилоҳоти кандакорӣ ба назар мерасад: ***часпиш-saspish [8, с. 5), ороиш-araish (8, с. 6), нигориш-nigarish(8, с. 9).***

Пасванди ***-гар*** аз исми маънӣ дар бештари ҳолатҳо исми амал месозад, ки амалиёт, машғулият ва ҳаракати шахсро ифода менамояд: ***ширешгар-shireshgar[8, с. 6], ороишгар-araishgar[8, с. 7], нақшингор-naqshingar [8, с. 7], сафолгар-safalgar[8, с. 17], челонгар-selangar[8, с. 24], ҳамворгар-hamvargar[8, с. 25].***

Пасванди ***-гоҳ*** чунин истилоҳоти кандакорӣ сохтааст***: ороишгоҳ-araishgah(8, с. 8), дастгоҳ-dastgah[8, с. 19], такягоҳ-takuagah [8, с. 21].***

Пасванди ***-ин: чӯбин-subin[8, с. 14], симин-simin[8, с. 12], нақшин-naqshin[8, с. 8], коғазин-kagazin[8, с. 17], тӯрин-turin [8, с. 25], арақин-araqin[8, с. 34], рангин-rangin[8, с. 7].***

Дар забони фаронсавӣ низ бо пасвандҳо сохтани истилоҳоти кандакорӣ яке аз усулҳои асосӣ маҳсуб дониста мешавад. Бо чунин пасвандҳо истилоҳи кандакорӣ сохтан шудаанд: ***eur, age, ment, iste, able, tion, if.***

Пасванди ***-eur*** дар забонӣ фаронсавӣ нисбатан фаъол мебошад: ***burineur-кандакории дасти[4, с. 7], sclupteur-ҳакалтарошӣ дар чӯбу санг [4, с. 19] , ciseleur-ҳаккокӣ дар оҳан [4, с.32] , toilleur-майдакории чӯбкорӣ [4, с. 24] , graveur-устои кандакор[4, с. 12].***

Пасванди ***-age*** дар забони фаронсавӣ барои сохтани исмҳо истифода шуда, мафҳуми ҷараёни амалу натиҷаро ифода менамояд: ***nettouge-тозакорӣ дар кандакорӣ[4, с. 45], brikolage-кандакории резагӣ fromage-кандакории қолабӣ[4, с. 23], gravage- услуби кандакорӣ [4, с. 28].***

Пасвандӣ ***-ment*** натиҷаи амалро ифода намуда дар истилоҳсозии соҳаои кандакорӣ якчанд истилоҳ сохтааст***: shangement -тағйирёбии кандакорӣ [5, с. 46], reglement-батанзимдарории кандакорӣ [5, с. 38], comtencement-оғози корҳои кандакорӣ [5, с. 17], developpment-ташаккули кори кандакорӣ [5, с. 13], mauvement-рушди кандакорӣ [5, с. 19].***

Пасвандӣ-***if*** сифат ва ё хусусияти вобаста ба амалро ифода менамояд: ***aktif- кандакории фаол [5, с. 12], creative-эҷоди кандакорӣ[5, с. 38], attentia-кандакории ҷиддӣ[5, с. 21], positif-кандакории мусбат [5, с. 32].***

Пасвандӣ ***–tion*** дар забони фаронсавӣ дар кандакории сохтмонҳои мухталиф истилоҳоти соҳавӣ сохтааст: ***inpresstion-чопи кандакорӣ[5, с. 6], decoration-ҳроишдиҳии кандакорӣ [5, с. 14].***

Тавре аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, пасвандҳои забони фаронсавӣ дар сохтани истилоҳоти соҳаи кандакорӣ нақши баробар доштаанд.

Аз истилоҳоти соҳаи кандакории навъи сохта дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ошкор гардид, ки яке аз роҳу воситаҳои фаъоли истилоҳсозӣ усули сарфии истилоҳсозӣ буда, ба воситаи пешванду пасвандҳои мухталиф сурат гирифтааст.

Истилоҳоти мураккаби кандакорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ. Истилоҳоти мураккаб ва ё мураккабшавии истилоҳоти соҳаи кандакорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва

фаронсавӣ яке аз усулҳои маъмули истилоҳсозӣ маҳсуб мешавад. Ин гуна истилоҳот тавассути ҳамроҳшавии ду ва ё зиёда решаҳо сохта мешаванд. Дар истилоҳсозии мураккаб ҳамаи ҳиссаҳои нутқ мавриди истифода қарор гирифтаанд: ***доиршакл-doirashakl [8, с. 7], сарбӯрида-sarburida [8, с. 8], рангдавон-rangdavan[8, с. 10], гултарош-gultarash [8, с. 26], печбарор-peshbaror [8, с. 26].***

Истилоҳоти мураккаби кандакориро, ки аз таркибҳои мухталиф сохта шудаанд,чунин тасниф намудан мумкин аст.

Истилоҳоти мураккабе, ки танҳо аз калимаҳои тоҷикӣ таркиб ёфтаанд: ***гулчанбар-gulsanbor[8. с. 9], кандакор-kandakar[8. с. 19] рангзан-rangzan [8. с. 19], рахдор-rahkdor[8. с. 26], рахкалон-rahkalon [8. с. 27], новадор-navodor [8. с. 31].***

Истилоҳоти мураккабе, ки аз таркибиҳои тоҷикиву арабӣ сохта шудааст: ***ростхатта-rastkhata[8, с. 9], гуногуншакл-gunogunshakl [8, с. 10], рухшакл-ruhkshakl [8, с. 14], ниммудаввар-nimmudavvar[8, с. 19], нимқутр-nimqutr [8, с. 23].***

Истилоҳоти мураккабе, ки танҳо аз ҷузъҳои арабӣ таркиб ёфтаанд: ***мудавваршакл-mudavvarshakl [8, с. 9], мухталифшакл-muhtalifshakl [8, с. 11].***

Истилоҳоти мураккабе, ки аз калимаҳои лотиниву арабӣ сохта шудаанд: ***конусшакл – konusshakl [8, с. 16].***

Истилоҳоти мураккабе, ки аз калимаҳои юнониву арабӣ сохта шудаанд: ***делташакл-deltashaklp [8, с. 19], сигмашакл-sigmashakl [8, с. 14], трапетсияшакл-tanspetsiuashakl [8, с. 18] .***

Тавре мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ҷузҳои байналмилалӣ низ дар истилоҳсозии соҳаи кандакории забони тоҷикӣ фаъол буданд. Ҳамчунин истилоҳоти асили тоҷикии соҳаи кандакориро низ мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар санъати кандакории тоҷикон таърихи зиёда аз ҳазорсола доранд***: ширешшаванда-shireshshavanda [8, с. 8], тезобдавонӣ-tezabdavani [8, с. 11] , тофтабарорӣ- taftabarori [8, с. 12], кандакор-kandakar [8, с. 19], кошинкорӣ-kashinkari [8, с. 23], белордор-balardor [8, с. 25], қаламкаш-qalamkash [8, с. 31].***

Дар забони фаронсавӣ. Дар забони фаронсавӣ низ истилоҳоти мураккаб дар соҳаи кандакорӣ ҷойгоҳи хосса доранд: ***антабламент-antablament[8, с. 6], балюстрада-balluystrada [8, с. 8], фуринтура-furintura [8, с. 35].***

Истилоҳоти мураккаби соҳаи кандакорӣ низ дар забони фаронсавӣ аз калимаҳои мухталиф таркиб ёфтаанд .

Истилоҳоти мураккаби кандакорие, ки танҳо аз ҷузҳои лотинӣ таркиб ёфтаанд: ***intaille-кандакорӣ, дохилӣ [5, с. 12], incistion-кандакории сангӣ [5, с. 11], ciselure-майдакандакорӣ [5, с. 67] .***

Истилоҳоти мураккаби кандакорие, ки танҳо аз ҷузъҳои юнонӣ таркиб ёфтаанд: ***autoportrait-худкандакорӣ [5, с. 6], polyptugul-кандакории чандқабата [5, с. 46], chruselep-ҳайкалтарошӣ аз устухони фил [5, с. 89], tachegraphie- кандакории босуръати нақшҳо [5, с. 96].***

Истилоҳоти мураккаби кандакорие, ки аз ҷузъҳои юнониву лотинӣ таркиб ёфтаанд: ***basrelief-кандакории баландпоя [5, с. 19], chruselleption- ҳайкали омехтаи тилло [5, с. 79], polychromie- корбасти гуногунрангӣ дар ҳайкалтарошӣ [5, с. 45].***

Истилоҳоти мураккаби кандакорие, ки аз ҷузҳои англисиву олмонӣ таркиб ёфтаанд: ***lebasrelief-кандакории деворӣ [4, с. 54], le plinthe- поёни кандакорӣ [4, с. 53], chisel carving-кандакории сангӣ [4, с. 38], polychrome sculpture-кандакории ҳайкалҳо [4, с. 76], fretwork-кандакории нақшҳои пурра [4, с. 87], taile au chisel-кандакории чӯбӣ [4, с. 68].***

Истилоҳоти мураккаби кандакорие,ки аз ҷузъҳои фаронсавию итолиёӣ сохта шудаанд: ***intoille grave-кандакории сатҳи дохилӣ[4, с. 8], relief en stuc-кандакорӣ дар нақш[4, 95].***

Ҳангоми таҳлили истилоҳоти мураккаби кандакорӣ дақиқу равшан гардид, ки дар истилоҳсозии забони тоҷикӣ нақши калимаҳои арабӣ ва дар забони фаронсавӣ бошад, нақши калимаҳои байналмилалии забонҳои лотинӣ, юнонӣ, англисӣ, олмонӣ ва фаронсавӣ хеле бузург аст.

Ибораистилоҳоти кандакорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ. Бо роҳу воситаи ибора сохтани истилоҳот яке аз усулҳои маъмултарини истилоҳсозие мебошад, ки дар низоми истилоҳоти кандакорӣ ба таври фаровон истифода мешавад. Бо мақсади ҳаллу фасли дурусти маводди таҳқиқ мо ибораҳои истилоҳии соҳаи кандакориро бо ибораҳои истилоҳии изофӣ ва ибораҳои истилоҳии пешояндӣ гурӯҳбандӣ намудем.

1). Ибораҳои истилоҳии изофаи соҳаи кандакорӣ: ***ҷисми сахт-jism-i sakht [8, с. 5], ороиши баршакл-araish-i bargshakl[8, с. 6], мағзи чӯб-magz-i sub[8, с. 7], асбоби дастӣ-***

asbab-i dasti [8, с. 8], асбоби бурандa- asbab-I burranda [8, с. 8], меҳвари ороиш-mehvar-i araish [8, с. 26], тахтаи арақин - takhta-I araqin [8, с. 26], сутуни чӯбин-sutun-i subin[8, с. 15].

2). Ибораҳои истилоҳии пешояндии соҳаи кандакорӣ: ***кандакорӣ дар барг-kandakori dar barg[8, с. 19], лавҳа дар санг-lavha dar sang [8, с. 11], нақш аз девор-naqsh az devar[8, с. 17], қош аз чӯб-qash az sub [8, с. 17], ҳаккокӣ аз санг-hakkak-i az sang[8, с. 23].***

Илова бар ин, ибораҳои истилоҳие, низ ҳастанд, ки аз ду ё бештар таркибҳои тоҷикӣ сохта шудаанд: ***ҷисми сахти чӯбӣ-jism-i sahkt-i subi [8, с. 6], тири ғавси оҳанӣ-tir-i gafs-i ahani [8, с. 14], қоши миллоии айвон-qash-i tillai-i aivan [8, с. 19], исканаи kandakori-i subi [8, с. 27], рандаи дандондори тез-randa-i dandanadar-i tez [8, с. 34], лавҳаи тахтагини ороишӣ-lavha-i tahktagin-i araishi [8, с. 24].***

Ибораҳои истилоҳие, ки аз таркибҳои тоҷикиву арабӣ сохта шудаанд: ***ороиши шакл-araish-i shakl [8, с. 6], лавҳаи мудаввар-lavha-i mudavvar[8, с. 10).***

Ибораҳои истилоҳие, ки аз таркибҳои арабиву тоҷикӣ сохта шудаанд***: шакли барг-shakl-i barg[8, с. 6], асбоби дастӣ-asbab-i dasti[8, с. 8), асбоби ҳарротӣ-asbab-i hkarrati [8, с. 14], санъати ороиши-san`at-i oroishi[8, с. 18].***

Ибораҳои истилоҳие, ки аз таркибҳои фаронсавию тоҷикӣ сохта шудаанд: ***витражеи ороишӣ-vitraji araishi [8, с. 9], гратески калон-gratesk-i kalon [8, с. 12], картуши дастӣ-kartush-i dasti [8, с. 17], кансоли хурд-kansoli hkurd [8, с. 19].***

Ибораҳои истилоҳие, ки аз таркибҳои олмониву тоҷикӣ сохта шудаанд: ***беиси сафед-beis-i safed[8, с. 6], вимпери баланд-vipergi baland[8, с. 11], грабштихели чӯб-grabshtihkel-i sub[8, с. 11], зензубели дастӣ-zenzubel-i dasti[8, с. 16].***

Тавре аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, бештари ибораистилоҳоти кандакорӣ имрӯз низ дар санъати меъмории кандакории тоҷикон бо ҳамин номҳо корбаст мешаванд.

Дар забони фаронсавӣ. Дар забони фаронсавӣ низ ибораистилоҳот яке аз усулҳои фаъоли истилоҳсозӣ дар соҳаи кандакорӣ маҳсуб дониста шуда, бештари ҳиссаҳои нутқ дар он иштирок намудаанд***: plague de cuirll-мавод барои кандакорӣ[3, с. 78], veznis тои-равғани нарми кандакорӣ [3, с. 34], pointe seche-кандакорӣ тавассути сӯзонидани нақш [3, с. 56], gravure en bouce-кандакории сатҳӣ [3, с. 49], helio gravure-кандакории аксбардорӣ [3, с. 78], peliеf engraving-кандакории рӯякӣ [3, с. 54].***

Дар ибораистилоҳоти забони фаронсавию калимаҳои забонҳои байналмилалӣ, аз қабили олмонӣ, англисӣ, итолиёӣ ва дигар забонҳоро мушоҳида намудан мумкин аст.

Ибораистилоҳоте, ки аз таркибҳои юнониву лотинӣ сохта шудаанд***: palysh ramie-кандакории серранг [3, с. 53], icon graphie-тасвирикашии санъати кандакорӣ [3, с. 23], morphalogie-омӯзиши нақшу нигорҳо [3, с. 68], tupo grahie--кандакории ҳарфҳо [3, с. 49].***

Ибораистилоҳоте, ки аз таркибҳои олмониву фаронсавӣ сохта шудаанд: ***buriner-кандакории пармавӣ [4, с.13], canifage-кандакорӣ бо корди майда [4, с. 52], etaymobile-қалпоқи ҳаракаткунанда [4, с. 34].***

Ибораистилоҳоте, ки аз таркибҳои фаронсавию англисӣ сохта шудаанд: ***faire brainstorming-ҷамъоварии идеяҳои кандакорӣ [3, с. 89], mode en mode work in progress-раванди анҷом ёфтани кори кандакорӣ [3, с. 67], leoster sa productivite-баланд бардоштани самараи кандакорӣ [3, 64].***

Ибораистилоҳоти соҳаи кандакорие, ки аз ҷузъҳои юнониву англисӣ таркиб ёфта бошанд: ***cuber phobie-море аз технология [3, с. 38], huper comected society-пайвастшавии зиёди кандакорӣ [3, с. 56], techno glyphe-услуби кандакории рақамӣ[3, с. 61], huper engraving-кандакории дараҷаи баланд [3, с. 57].***

Ибораистилоҳоти соҳаи кандакорие, ки аз ҷузъҳои русиву фаронсавӣ таркиб ёфта бошанд: ***gravure slavico-унсури кандакории словянӣ [3, с, 59], style icon gravure-кандакории услуби иконҳои русӣ [3, с. 71], technigue neo ressolatine- техникаи кандакории муосири русӣ [3, с. 76].***

Дар натиҷаи таҳлилҳо дақиқу равшан гардид, ки истилохоти навъи мураккабу ибораистилоҳот дар низоми истилоҳсозии соҳаи кандакорӣ бештар ба мушоҳида мерасад. Муайян гардид, ки дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ бо пешвандҳову пасавндҳо, мураккабшавии истилоҳот ва ҳам аз калимаҳои мухталиф сохта шудани истилоҳоти соҳаи кандакорӣ мавқеи хосса дорад. Ҳамчунин тавассути таркибҳои хориҷӣ сохта шудани истилоҳоти кандакорӣ ба мушоҳида мерасад, ки ин усул имкон медиҳад, тавассути калимаҳои мухталифи байналмилалӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ истилоҳоти зиёди кандакорӣ сохта шавад.

Адабиёт

1. *Аловиддинов, Б. Д. Роҳҳои калимасозӣ дар забони муосири тоҷикӣ / Б. Д. Аловиддинов. – Душанбе: Матбааи ДМТ, - 2024. – 140 с.*
2. *Аҳмедова, Ӯ. Аффиксҳои муштариквазифа ва мавқеи онҳо дар таълими забони модарӣ./ Ӯ. Аҳмедова // Мактаби советӣ, 1960, №9.*
3. *Большая энциклопедия работ по дереву. Изд-во "Русский язык". –Москва, 2008. - 132 с.*
4. *Краткий русско-таджикский словарь архитектурно-строительных и художественных терминов. Коллектив. – Душанбе, 2016. - 98 с.*
5. *Краткий энциклопедический архитектурно-строительный словарь. (Под редакцией Муқимов Р. М.) – Душанбе, 1993. - 124 с.*
6. *Назарова, М. О. Суффиксҳои исмсоз дар забонҳои тоҷикӣ ва форонсавӣ / М. О. Назарова, // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, №4 / 1(159). – С.110-114.*
7. *Олматова, Ш. Некоторые теоретические взгляды на изучение терминологии в современном языкознании / Ш. Олматова // Вестник Таджикский национальный университет. Серия филологических наук. –Душанбе, №4/3 (203). - 54-60.*
8. *Пиров Т. Луғати русӣ-тоҷикии тасвирии истилоҳоти кандакорӣ / Т. Пиров. – Душанбе, 2020. - 44 с.*
9. *Раҳимов Н. Ё. Баъзе масъалаҳои назарии шинохти истилоҳот / Н. Ё. Раҳимов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2025 №5 (118) С. 51-57*
10. *Рӯзиев, М. Исскусство таджикской резьбы по дереву (конец 19-20 вв.). /М. Рӯзиев. - Душанбе, 1976. - 98 с.*
11. *Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. - 123 с.*
12. *Словарь иностранных слов (Под редакцией И. В. Лехина). Издательство "Русский язык".- Москва, 1989. - 624 с.*
13. *Турахасанов, К. Ш. Некоторые теоретические вопросы изучения таджикской медицинской терминологии / К. Ш. Турахасанов // Вестник Таджикский национальный университет. Серия филологических наук. –Душанбе, №4/3(203). –С. 14-19.*
14. *Худоиева, Н. Н. Пути обогащения военной лексики таджикского языка./Н. Н. Худоиева // Вестник Таджикский национальный университет. Серия филологический наук. – Душанбе, 2017. №4/5–С. 115-118.*
15. *Ҳалимов, С. Ҷамъбандӣ дар забони адабии тоҷик (дар "Гулистон"-и Саъдӣ) / С. Ҳалимов // Маҷмуаи илмии Университети давлатии Тоҷикистон. Серияи фанҳои филологӣ, ҷ. 26, нашри 2, 1953.*
16. *Ҳусейнов, Х. Доир ба пешояндҳои таркибии номӣ / Х. Ҳусейнов. // Мактаби советӣ, 1969, №3.*
17. *Черепахина, А. Н. История художественной обработки изделий из древесины / А. Н. Черепахина. –М.; "Высщая школа", 1987. - 112 с.*
18. *Ҷӯраев, Т. К. Луғати русӣ-тоҷикии геометрияи тасвирӣ ва нақшакашӣ / Т. К. Ҷӯраева. - Душанбе, 1974. - 67 с.*

ИСТИЛОҲОТИ КАНДАКОРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Санъати кандакорӣ яке аз бахшҳои асосии илми дизайн ба шумор рафта, истилоҳоти зиёди илмиеро дар худ фаро гирифтааст, ки дар марҳилаҳои мухталифи ташаккули забон ва истилоҳоти дизайнерӣ ба миён омадаанд. Истилоҳоти кандакорӣ ҳамчун захираи бои луғавии забонҳои тоҷикиву форонсавӣ ба ҳисоб рафта, дар ташаккули он дар қатори олимону донишмандони юнониёну чиниён забоншиносони тоҷику форонсавӣ низ саҳми босазо гузоштаанд. Дар ин бахши мақола истилоҳоти соҳаи кандакорӣ аз нигоҳи сохторӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳамин нуқтаро бояд таъкид намоем, ки истилоҳоти содаи соҳаи кандакориро калимаҳои аслии тоҷикӣ ва форонсавӣ ташкил медиҳанд, ки ҳар кадоме аз онҳо дар низоми истилоҳоти соҳаи кандакорӣ мақоми хосса доранд. Муаллифон таъкид менамоянд, ки бо пешванду пасвандҳо сохтани истилоҳот яке аз манбаъҳои ғпнӣ гардидани истилоҳоти соҳаи кандакорӣ маҳсуб мешавад. Дар сохтани истилоҳоти соҳаи кандакорӣ саҳми истилоҳоти мураккаб ва ибораистилоҳот низ хеле назаррас мебошад. Дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо муайян гардид, ки дар забонҳои тоҷикиву форонсавӣ тавассути таркибҳои иқтибосӣ сохта шудани истилоҳоти соҳаи кандакорӣ фаъол ба мушоҳида мерасад.

Калидвожаҳо: истилоҳ, пешванд, пасванд, кандакорӣ, кандакор, хат, фона, чӯбхат.

ТЕРМИНОЛОГИЯ РЕЗЬБЫ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Искусство резьбы является одним из основных разделов науки дизайна и включает в себя значительное количество научных терминов, сформировавшихся на различных этапах развития языка и дизайнерской терминологии. Термины резьбы представляют собой богатый лексический фонд таджикского и французского языков. В процессе их формирования, наряду с учёными и

мыслительями греческой и китайской традиций, значительный вклад внесли также таджикские и французские лингвисты. В данном разделе статьи термины сферы резьбы анализируются и рассматриваются с точки зрения их структурных особенностей. Следует подчеркнуть, что простые термины данной области в основном образованы из исконных таджикских и французских слов, каждое из которых занимает особое место в системе терминологии резьбы. Авторы статьи отмечают, что словообразование с помощью приставок и суффиксов является одним из важных источников обогащения терминологии в области резьбы. Существенную роль в формировании терминов данной сферы также играют сложные термины и терминологические словосочетания. В результате проведённого данного анализа установлено, что в таджикском и французском языках активно наблюдается образование терминов сферы резьбы посредством заимствованных и составных конструкций

Ключевые слова: термин, предлог, суффикс, резная работа, резчик, графика, клик, метка.

WOODCARVING TERMINOLOGY IN TAJIK AND FRENCH LANGUAGES

The art of carving is one of the main branches of design studies and includes a significant number of scientific terms that have developed at various stages in the evolution of language and design terminology. Carving terms constitute a rich lexical layer of the Tajik and French languages. In the process of their formation, alongside scholars and thinkers of the Greek and Chinese traditions, Tajik and French linguists have also made a substantial contribution. This section of the article analyzes and examines the terminology of the carving field from the perspective of its structural features. It should be emphasized that simple terms in this domain are mainly formed from native Tajik and French words, each occupying a specific place in the system of carving terminology. The authors notes that word formation through prefixes and suffixes is one of the important sources for enriching terminology in the field of carving. Compound terms and terminological word combinations also play a significant role in the formation of terminology in this sphere. As a result of the conducted analysis, it has been established that in both the Tajik and French languages, the formation of carving terminology is actively carried out through borrowed elements and compound structures.

Keywords: term, preposition, suffix, carved work, carver, graphics, notch, mark.

Дар бораи муаллифон

Тӯраҳасанов Қодирқул Шодиқулович
Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: kadirov556655@gmail.com

Намозова Шаҳлохон Ҳамзаевна
Омӯзгори калони кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ-фаронсавӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: shahlo.namozova@mail.ru

Об авторах

Турахасанов Кодиркуль Шодикулович
Доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17
E-mail: kadirov556655@gmail.com

Намозова Шахлохон Хамзаевна
Старший преподаватель общий университетской кафедры немецко-французских языков
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17
E-mail: shahlo.namozova@mail.ru

About the authors

Turahasanov Qodirkul Shodikulovitch
Doctor of Philological Sciences, Professor, Department of Tajik Language and Methods of Teaching Tajik Language and Literature
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave, 17
E-mail: kadirov556655@gmail.com

Namozova Shahlokhon Khamzaevna
Senior lecturer of the university, department of German-French languages
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave, 17
E-mail: shahlo.namozova@mail.ru

ТДУ 57.01481.550

УСУЛҲОИ МУХТАЛИФИ ИСТИЛОҲСОЗИИ БИОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Мискинова Т. У.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тавре медонем, истилоҳоти илмӣ яке аз бахшҳои меҳварии илми забон буда, ҳамчун ҷузъи таркибии забон ба монанди калимаву ибораҳо бо ҳамин роҳу усулҳои маъмулии истилоҳсозӣ - калимасозӣ сохта мешаванд ва ҳамин тариқ, сохтмони дастурии истилоҳоти биологӣ ва шохаҳои мухталифи он, аз қабили анатомия, зоология, ботаника, экология низ аз чунин қонуну қоида дар канор нестанд.

Таъкид бояд намуд, ки роҳу усулҳои калимасозӣ дар забони олмонӣ низ мавқеи хосса дошта, олимони соҳаи мазкур доир ба ин масъала андешаҳои худро баён намудаанд, ки хеле ҷолиб аст. Масалан, М. Д. Степанов дар асари илмии хеш “Калимасозии забони олмонии муосир” (Словообразование современного немецкого языка) аз панҷ роҳу усулҳои мухталифи калимасозӣ, ки дар забони олмонии давраи қадим мавҷуд буданд, ёдовар мешавад, ки чунин аст:1) бо роҳу усули ивазшавии решаи калима; 2) аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаштан, ки донишмандони мо низ чунин роҳу усули калимасозиро ишора намудаанд; 3) бо роҳу усули сохтани калимаҳои мураккаб; 4) усули пешвандии калимаву иборасозӣ; 5) усули пасвандии калимасозӣ [7, с. 23-45]. Ба ғайр аз ин, олмоншиносони дигар, аз ҷумлаи М. П. Сунсова низ дар асари хеш бо номи “Вводный курс немецкого языка” чунин фикру андешаи М. Д. Степановро ҷонибдорӣ намудааст [9, с. 15-29]. К. А. Левковская дар китоби “Луғатшиносии забони олмонӣ (Лексикология немецкого языка) аз ду роҳу воситаи маъмулии калимасозӣ дар забони олмонӣ ишора менамояд: калимасозии сарфӣ ва ё вандафзоӣ; калимасозии сарфию наҳвӣ [2, с. 12-41]. Бояд ёдовар шавем, ки дар зери мафҳуми калимасозии сарфӣ сохтани калима – истилоҳ ба воситаи илова намудани пешванду пасвандҳо ба решаву асос фаҳмида мешавад. Дар зери мафҳуми усули сарфию наҳвӣ бошад, ба ҳам алоқамандшавии ду ва ё зиёда решаву асос фаҳмида мешавад, ки дар натиҷаи чунин алоқамандшавӣ калимаи мураккаб ба миён меояд.

Бо дарназардошти чунин мақсад мо усулҳои асосии истилоҳсозиву истилоҳнигории соҳаи биологиро дар осори қадимтарини илмии тоҷикӣ, олмонӣ ва дар фарҳангномаву луғатномаҳои тоҷикиву олмонии мухталиф ба таври дақиқ равшан табақабандӣ намудем.

Усули сарфӣ – морфологии калимасозӣ, яъне ба воситаи пешванду пасвандҳо сохтани истилоҳоти биологӣ яке аз роҳу усулҳои асосии истилоҳсозӣ буда, бо роҳу воситаҳои зерин сурат мегирад: а) истилоҳсозӣ бо усули пешвандӣ; б) истилоҳсозӣ бо усули пасвандӣ.

А) **Истилоҳсозӣ бо усули пешвандӣ дар забони тоҷикӣ.** Роҳу усулҳои истилоҳсозии пешвандӣ яке аз роҳҳои маъмулии калимасозӣ ба шумор меравад. Пешвандҳое, ки дар сохтмони усули сарфии истилоҳоти биологӣ дар осори бостонӣ ва луғатномаву фарҳангномаҳои қадима мавриди истифода қарор дода шудаанд, ба таври мухталиф буда дар зер онҳоро бо тартибу низоми муайян меорем.

1. Пешванди бе – ин пешванд набудани чизеро ифода менамояд: ***бечашмак[6, с. 7], беқамчинак [6, с. 6], беҷаббиш [6, с. 7], бепулакча [6, с. 5], бетухмдон [6, с. 6], бенайча [6, с. 23], бешабуш [6, с. 26], бемӯяк [6, с. 19], бесутун [6, с. 7], бепашм [6, с. 4], бемағз [6, с. 14], бемеъда [6, с. 16], бемайна [6, с. 17], бераг [6, с. 21], безабон [6, с. 12], беғилоф [6, с. 9].***

2. Пешванди бо–дар истилоҳсозии биологӣ ҳамроҳиро ифода менамояд: ***бочашмак [6, с. 126], боқамчинак [6, с. 118], бопулакча [6, с. 122], ботухмдон [6, с. 124], бонайча [6, с. 120], бозаҳр [6, с. 87], бошабушак [6, с. 194], бомӯяк [6, с. 113], бопашмак [6, с. 119], бомағз [6, с. 103], бореша [6, с. 123], борӯда [6, с. 127], бомуҳра [6, с. 15], боҳуҷайра [6, с. 198], боғилофак [6, с. 91].***

3. Пешванди андар – ин пешванд ҳаракат, амал ва ё равиши амалу ҳаракатро ба дохил ё ҳолату вазъи онро дар дохили чизе ифода менамояд: ***андармева [6, с. 9], андарғиёҳ [6, с. 4], андарписта [6, с. 14], андарзаҳр [6, с. 7], андартут [6, с. 17], андартана [6, с. 16], андарчашм [6, с. 19], андарғӯрак [6, с. 6], андартағояк [6, с. 17], андарғилоф [6, с. 3], андартухм [6, с. 18], андарреша [6, с. 16], андарғандум [6, с. 2].***

Таъкид бояд намуд, ки бо усули пешванду пасванд сохтани истилоҳоти биологӣ дар забони олмонии қадим хеле маъмул будааст. Чунин пешвандҳои феълсози забони олмонии қадим дар истилоҳсозии биологӣ фаъол будаанд:

Bi, be, gi, ge, ir,ur, ar, er, for, fur, ver, zi, za, zer, int, ent, ant, мисол пешванди be: Beschahllen [16, с. 42] – обрабатывать ультразвуком, лечить ультразвуком, behandeln [16, с. 41] - лечить, обрабатывать, beleben [16, с. 41] - оживлять, реанимировать, приводить в чувство, beschienen [16, с. 42] – накладывать шину, накладывать лубок, шинировать, bestrahlen [16, с. 42] – облучать, оосвещать(лучами), озарять.

пешванди ent: entarten [16, с. 83] - вырождаться, дегенирировать, entfetten [16, с. 84] - обезжыровать, entgasen [16, с. 84] – удалять газ, обезгаживать, дегазировать, entlüften [16, с. 85] - проветривать, удалять воздух, entnerven [16, с. 85] - ослаблять, денервировать, изнутрять, entsalzen [16, с. 85] – удальять соль, обессоливать, опреснять, entschwefeln [16, с. 85] - десульфуровать, удалять серу, очишать от сернистых соединений.

пешванди er: erkranken [16, с. 87] - заболеть, заболевать, erworben [16, с. 88] – приобретённый.

пешванди ver: verbluten [16, с. 270] – истекать кровью, verborken [16, с. 271] – покрыватся корочкой (струпом), verdeken [16, с. 272] перекрывать, заглушать, маскировать, verengen [16, с. 272] - суживать, verharschen [16, с. 273] – покрытся струпом (о ране), зарубцеваться, verpflanzen [16, с. 275] - пересаживать, трансплантировать, vernichten [275] – истреблять, уничтожать,

пешванди zer: Zerfall – распад, разрушение [15, с. 401], zersetzung – разложение [15, с. 401], zervikalwirbel – шейный позвонок [15, с. 401].

Дар баробари пешвандҳои хоси забони олмонӣ инчунин пешвандҳои аз забони лотинӣ ва юнонӣ иқтибосгардида низ дар истилоҳсозии биологии забони олмонӣ нақши назаррас доранд. Пешвандҳои аз забони юнонӣ иқтибосгардида: ***a, an, all, allo, anch, ampi, ana, anti, ant, apo, ap, dia, metta.мисол***

Пешванди a:Apteron [1, с. 13] – a – частица отр, pteron – перо – участки тело птицы, лишенные перьев, amitos – a – частица, mitos – нить (амитоз встречается, в специализированных тканях, в обреченных на гибель клетка [1, с. 11],

Пешванди an: anaer (an частица отр, aer – воздух) - организмы способные существовать при отсутствии в окружающей среде свободного кислорода [1, с. 11], anhidrobios – организми выживают без воды [1, с. 11].

Пешванди all: - allochthon – (allos – другой, chthon – земля) – организмы, заселившие к. л местность при расселении [1, с. 8], allomorphosis - (allos – другой, morphosis – вид) то же что идиоадаптация [1, с. 8.], allopatris - allos – другой, patris - родина [1, с. 8],

Пешванди ana: - anaphasis – (ana – против + phasis проявление) непрямого деления или митоза [1, с. 11].

Пешванди anti: - antiborens - anti - против, borens - северный [1, с. 12], antibios – (anti – против, bios – жизнь) невозможность существования одного вида в присутствии другово вследствие интоксикации среды [1, с. 18], antibiotik [1, с. 18] – (против жизнь) специфические химические вещества, [1, с. 123].

Пешванди apo: - apomixis [1, с. 12], apogamia [1, с. 16] ano – частица отрицания, gamia – брак (развития зародыша семени без оплодотворения, без яйцаклетки, а из синергид или антипод), aposporae [17, с. 16] apo – без, sporae – сев, семя, aposemaina [17, с. 12].

Пешванди dia: - diagynisch [15, с. 83], diatroph [15, с. 84], diastema – промежуток (между зубами у мелкопитающих, болше обычних межзубных растояний. Чаше всех возникают в связи с редукцией клыков) [1, с. 43], diastole – растягивание (расширения пульсирующего органа и с его сокрашением) [1, с. 43].

Пешванди meta: - metabolea [1, с. 124], metameros - [1, с. 77], metamarphosis - превращение [1, с. 77] metanephros (meta – между, nephros – почка) [1, с. 77], metasoma (meta - между, soma - тело) – задняя часть опистосомы хелицеровых [1, с. 78. зоо].

Пешвандҳои аз забони лотинӣ иқтибосгардида***: - ab, ad, emdi, bi, de, di, ex, extra, in, im, ir, il, inter, ob, per, post, re, se, semi, super, trans, ultra:***

Пешванди - ab: - Aboralis – Ab - от, oralis – ротовой (сторона или полюс тело животных, противоположная ротовой (оральной)) [1, с. 7], aborigine – отначала (виды и группы животных, издавна живущих в данной местности, стране) [1, с. 7].

Пешванди - ad: adventikus [17, с. 7]

Пешванди - de: - dehelmins – уничтожение, удаление червь, глист (один из методов девастации) [1, с. 23], desinvasio – один из методов девастации [1, 41], desinsektum – уничтожение, удаление насикомов [1, с. 41, zoo].

Пешванди - di: - dimorphe – di – дважды, morphe – форма, вид, форма различающихся по окраске, размером, внешнему облику [1, с. 43, zoo], dipleura – di - два, pleura - бок [1, с. 43, zoo].

Пешванди - ex: - explantare – ex – вне, lantare – сажать (то же что культура ткани) [1, с. 141], extrapolio – extra –сверх, вне, дополнительно, polio – выправляю (преведенные событий) [1, с. 145], exumbra – наружная выпуклая сторона колокола медуз [1, с. 143].

Пешванди - in: - inplantare – сажать, [1, с. 59], incretus – выделенный, то же что гармонии [1, с. 56], incubare – лежать, покоиться [1, с. 59], incapsula – в ящике, покрытие мелких организмов плотной оболочкой, изолирующей их от внешней среды [1, с. 59].

Пешванди - peri: - peristoma - peri – около, возле, stoma – рот (у морских ежей област вокруг рта) [1, с. 99], perichondros [1, с. 84].

Пешванди - post: - postcranium – термин указывающий на расположение позади черепа. [1, с. 107], postlarva – термин обозначающей послеличиночный, образующийся при превращении личинки во взрослую форму [1, с. 107], postos (oris) – термин, указывающий на расположение за ротовым отверстием [1, 107].

Пешванди - re: - reacklima – (re – снова, ac с. –при, klima - режим погоды) разведение животных, когда-то обитающих в данной местности, почти или полностью истребленных [14, с. 24], reaktives – (re снова activus – деятельный) возобновление активного развития животных после диапауза [14, с. 12], reconstructio (re – снова, constructio – построение) – изменение на научной основе фауны путем видение в нее новых цените форм, увеличения полезных, и уменьшения или уничтожения вредных видов животных [1, с. 125]

Пешванди - trans: - transabiotikos [1, с. 39], transbiotikos [1, с. 40]

Б). Истилоҳсозӣ бо усули пасвандӣ дар забони тоҷикӣ. Пасвандҳо дар сохтани усули сарфии истилоҳоти биологӣ ва шохаҳои мухталифи он нақши муҳим ва ҳам назаррас доранд. Аксари пасвандҳое, ки муаллифони осори қадимтарини илмии биологӣ ва луғатномаву фарҳангномаҳои қадимии мо мавриди истифода қарор додаанд, дар замони мо низ фаъол буда, бо онҳо калимаву истилоҳоти зиёди биологӣ сохта шудаанд. Пасвандҳои асосие, ки дар истилоҳсозии соҳаи биологӣ сермаҳсул буда, дар истилоҳсозии биологӣ истифода шудаанд, чунин тақсимбандӣ намудем:

1. пасванди а***: себарга [8, с. 112], гардана [8, с. 43], якҷинса [8, с. 234], дуҷинса [8, 46], якпала [8, с. 235], дупала [8, с. 47], нишона [8, с. 242], дутарафа [8, с. 236], сетарафа [8, с. 121], зарда [8, с. 64], сафеда [8, с. 98], тана [8, с. 131], заҳра [8, с. 89], хотира [8, с. 163],***

2. пасванди – ӣ***: авлодӣ [8, с. 3], синфӣ [8, с. 167], наслӣ [8, с. 132], тухмӣ [8, с. 147], маконӣ [8, с. 128] замонӣ [8, с. 88], дарёӣ [8, с. 51], обӣ [8, с. 127], гандумӣ [8, с. 46], оҳарӣ [8, с. 129], байторӣ [8, с. 31], таркибӣ [8, с. 177].***

3. пасванди – ак. Ин пасванд маънии тасғир ва ё хурд буданро ифода мекунад: ***тухмак [8, с. 123], чашмак [8, с. 147], қамчинак [8, с. 124], чинорак [8, с. 138], гӯшворак [8, с. 43], ғилофак [8, с. 56], зергулак [8, с. 68], турбкоҳак [8, с. 196], хирсак [8, с. 212], ҷамилак [8, с. 164], сиёҳак [8, 178].***

4. пасвандӣ – ча: бо истифода аз ин пасванд дар осори нахустини биологӣ ва луғатномаву фарҳангномаҳои қадимаи мо истилоҳоте сохта шудааст, ки маънии хурдию навозишро ифода менамояд: ***тухмча [8, с. 143], пояча [8, с. 118], чашмакча [8, с. 189], халтача [8, с. 169], пулакча [8, с. 121], найча [8, с. 98], сурхча [8, с. 127], мӯякча [8, с. 85], сутунча [8, с. 126], донакча [8, с. 51], мушакча [8, с. 87], магзча [8, с. 79], хубобча [8, с. 165], майнача [8, с. 64], решача [8, с. 116], думча [8, с. 52], ғадудча [8, с. 45], буғумча [8, с. 24], чуқурча [8, с. 185].***

5. пасванди – зор: ин пасванд маконро ифода менамояд: ***растанизор [8, с. 113], кабудизор [8, с. 21], картошказор [8, с. 121], найзор [8, с. 139], қамишзор [8, с. 125], гулзор [8, с. 47], бешазор [8, с. 23], санавбарзор [8, с. 134], чинорзор [8, с. 213], турбзор [8, с. 146], ҷангалзор [8, с. 235].***

6. пасванди – гоҳ. Ин пасванд исми макон месозад: ***ихроҷгоҳ [8, с. 65], таркишгоҳ [8, с. 132], обанборгоҳ [8, с. 79], буғумгоҳ [8, с. 21], гардангоҳ [8, с. 42], ҷойгоҳ [8, с. 213], захмгоҳ [8, с. 63], гурдагоҳ [8, с. 34], маъқадгоҳ [8, с. 64].***

7. пасванди - гар. Ин пасванд барои сохтани истилоҳоте, ки шуғлу касбу ҳунарро ифода мекунанд, ба кор меравад: ***маҳсгар [8, с. 123], сабзгар [8, с. 164], ихроҷгар [8, с. 113], парвариштгар [8, с. 131], таровиштгар [8, с. 133], пайвандгар [8, с. 112], танобгар [8, с. 123], васлгар [8, с. 29].***

8. пасванди - истон ин пасванд исмҳое, месозанд, ки маънои маконро доранд: ***себистон [8, с.156], токистон [8, с.159], найистон [8, с. 138], гулистон [8, с. 39], куҳистон [8, с. 104], боғистон [8, с. 18].***

9. пасванди – анда. Ин пасванди таърихӣ бо асосҳои феъл ҳамроҳ шуда истилоҳоти биологӣ, зоологӣ, ва ботаникӣ сохтааст: ***хазанда [8, с. 234], чаранда [8, с. 256], паранда [8, с. 156], мевадиҳанда [8, с. 123], хуранда [8, с. 236], ширхуранда [8, с. 267], бордоршаванда [8, с. 31], сабзанда [8, с. 136], софкунанда [8, с. 149], парваранда [8, с. 138], нафаскашанда [8, с. 128], нафасбаранда [8, с. 136], хундиҳанда [8, с. 237].***

10. **пасванди - нок.** Ин пасванд дар истилоҳсозии соҳаи биология каммаҳсул мебошад: ***намнок [8, с. 121], бимнок [8, с. 23], зараранок [8, с. 85], фоиданок [8, с. 212], ҳавлнок [8, с. 241], табнок [8, с. 211].***

11. **пасванди – гон.** Ин пасванд аз нигоҳи баромади решаи калима ба пасвандӣ он алоқаманд аст: ***парандагон [8, с. 167], хазандагон [8, с. 213], чарандагон [8, с. 256], наслдиҳандагон [8, с. 134], захрдиҳандагон [8, с. 89], обсофкунандагон [8, с. 75], гардолудшудагон [8, с. 49], баҳаяҷоноварандагон [8, с. 24], луобпардагон [8, с. 135], сурхрӯдагон [8, с. 173].***

12 **пасванди – иш.** Ин пасванд ба асоси замони ҳозираи феъл ҳамроҳ шуда, истилоҳи биологӣ сохтааст: ***хориш [8, с. 234], сӯзиш [8, с. 162], сабзиш [8, с. 139], ҷаббиш [8, с. 236], хӯриш [8, с. 213], намиш [8, с. 126], парвариш [8, с. 136], кашиш [8, с. 102], таровиш [8, с. 151].***

Дар забони олмонӣ низ қолабҳои гуногуни калима – истилоҳсозӣ ба назар мерасад, ки дар истилоҳсозии биологӣ хеле фаъоланд.

Пасванди los – бе набудани чизеро ифода мекунад: ***Nagenlos - безноготковый [14, с. 16], grannenlos - безостый [14, с. 16], rippenlos - безрёберный [14, с. 18], hornlos - безрогий [14, с. 18], deckblattlos – бесприцветковый [14, с. 18], saftlos – бессочный [14, с. 18], schaftloss - бесствольный [14, с. 18], stengellos [14, с. 18], staubblatlos – беспыльниковый [14, с. 18].***

пасванди chen*: - ча Bakterienknöllchen – бактериальный клубенёк [15, с. 46], Blätthäutchen – язычок [15, с. 59], Blättchen – листочек (част сложного листя) [15, с. 59], Blätthörchen – ушко [15, с. 60], Blutkörperchen – кровяное тельце, кровяная клетка [15, с. 64], Deckblättchen – прицветничек [15, с. 80].*

пасванди - ung*: Alterung – старение [15, с. 21], Änderung – изменение [15, с. 25], Anpassung – приспособление, адаптация [15, с. 27], Anordnung – расположение, расстановка [15, с. 27], Anpflanzung – насаждение, плантация, посадка, облесение [15, с. 28], Ansteckung – заражение, инфекция [15, с. 28].*

пасванди – keit: дар забони олмонӣ барои сохтани исми абстрактӣ, (номҳое, ки сифат ё ҳолатро нишон медиҳанд) истифода мешаванд. Дар забони немисӣ ин пасванд бештар маънии сифат, ҳолат, вазъ ё атрибутро дорад*: Amnionflüßigkeit – атниотическая жидкость [15, с. 23], Anpassungsfähigkeit – адабтационая способность [15, с. 28], Bastardlebensunfähigkeit – нежизнеспособность гибридов [15, с. 188], Bodenfeuchtigkeit – влажность почвы [15, с. 65], Bodenfruchtbarkeit – плодородие почвы [15, с. 65].***

пасванди – ig: дар забони олмонӣ ҳамчун пасванди сифатсоз, яъне хусусияти чизеро дақиқу равшан менамояд. Пасванди ig дар забони тоҷикӣ бештар ба маънои дорӣ, дорои чизе буданроо ифода мекунад: ***Breitblätterig – широколистный [15, с. 68], dichtblätterig – густолистный [15, с. 84], dichtbuschig – густокустистый [15, с. 84], deckblätterig – толстолистный [15, с. 84], dickstümmig – толстоствольный [15, с. 84], doppel – deckblätterig – двухприцветниковый [15, с. 89], dreizählig – тройчатый (о листе) [15, с. 91].***

Пасванди – heit: ба сохтани исми абстрактӣ далолат мекунад, номҳои ҳолат, хусусиятросохта дар забони тоҷикӣ ба ҷойи “ӣ” - дароз омада сифатро ифода мекунад: ***Bakterienkrankheit [15, с. 46] – бактериалная болезнь, Blutbeschaffenheit [15, с. 61] –***

состав крови, Erbeinheit [15, с. 106] – наследственная единица, Erbkrankheit [15, с. 106] – наследственная болезнь, Evolutionseinheit [15, с. 110] – эволюционная единица, Farbenblindheit [15, с. 113] – цветовая слепота,

Пасванди – lich: дар забони олмонӣ аасосан барои сохтани сифатҳо истифода бурда мешавад. Дар забони тоҷикӣ ба ҷойи монанди, мисли кор фармуда мешавад: ***Fettlöslich [15, с. 116] – растворимый в жирах, Frostempfindlich [15, с. 123] – чувствительний к морозу, gemischtgeschlechtlich [15, с. 133] - обоеполый, двуполый, getrenntgeschlechtlich [15, с. 142] – раздельнополый, двудомный.***

Пасванди – schaft: дар забони олмонӣ барои сохтани номҳое истифода бурда мешавад, ки маънои ҳолат, гурӯҳ, ҳолати ҷамъиятӣ ё сифат ҳолати абстрактӣ дорад: ***Bakteriengemeinschaft [15, с. 46] – бактерийное сообшество, Bodenmikrobengemeinschaft [15, с. 66] – сообшества почвенных микробов, Formeigenschaft [15, с. 121] – совокупность внешних признаков, Forstgeselschaft [15, с. 121] – лесное сообшество, лесное насаждение, Haarschaft [15, с. 150] – стержень волоса.***

пасванди - er: ***Blumenträger [15, с. 61] – цветонос, антофор, Hammer [15, с. 152] – слуховая косточка, Harnleiter [15, с. 153] - мочеточник, Hartgräser [15, с. 153] – жёсткие злаки, Hauer [15, с. 154] – клык кабана, Holzfresser [15, с. 116] - ксилофаг, животное, питающиеся древесиной Horstgräser [15, с. 165] – кустовые злаки, Humusanzeiger [15, с. 166] – растения (характерные для почве высоким содержанием гумуса).***

Усули пасвандии калима – истилоҳсозӣ дар забони олмонии қадим яке аз роҳу усулҳои ғановат гардонидани таркиби луғавии забон ба шумор меравад. Ба ин гурӯҳ пасвандҳои зеринро дохил намудан мумкин аст: ***- ier, -ien ,- our, - on, - eis, - ois*** . Пасвандҳои мазкур асосан исмҳои ифодакунандаи касб, шуғл, ва ё амалро месозанд. ***Pionier – первопроходец [17, с. 198], Pionierpflanzen – первичные растения [17, с. 199], Glacier – ледник [17, с. 213], Bakterien (er) – Бактерия [17, с. 45], Algenarten – водоросли [17, с. 13], Proteinen – белки [17, с. 215], Viren – вирусы [17, с. 68], Amöbien – амёбы [17, с. 18].***

Чунон ки аз омӯзиш ва таҳлилу баррасии ҳамаҷонибаи истилоҳоти биологӣ ва шохаҳои мухталифи он зоология, ботаника, экология ва луғатномаву фарҳангномаҳои тахассусии соҳаи мазкур бармеояд, дар ин сарчашмаҳо пешванду пасвандҳо яке аз унсурҳои асосӣ ва фаъоли истилоҳсозиву истилоҳнигорӣ ва меъёри интихоби истилоҳоти соҳавӣ ба ҳисоб мераванд.

2. Усули наҳвию (синтаксисӣ) сарфӣ (морфологӣ). Ин усул ба воситаи сохтани истилоҳоти мураккаб ва омехта сурат мегирад, ки аз маъмултарин усули истилоҳсозии биологӣ дар сарчашмаҳои илмӣ ва луғатномаву фарҳангномаҳо дар забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Истилоҳоти мураккаб дар забони тоҷикӣ ва ҳам олмонӣ бо ҳамон қолабҳои маъмулие, ки дар забонҳои эронии қадим ва ҳиндии бостон амал менамуданд, сохта мешаванд. Таъкид намудан ба маврид аст, ки тартибу низоми маъмулии истилоҳоти мураккаби забонҳои ҳиндуаврупоӣ, ки бо номҳои ҳиндӣ ёд мешаванд, аз назарияҳои илмии забоншиноси бузурги ҳинди бостон Панини ибтидо гирифта, то имрӯз истифода мешавад.

Бо дарназардошти ҳамин назария дар асоси усули сохтан, хусусиятҳои маъноӣ ва таносуби ҳиҷоҳои истилоҳоти мураккаб онҳоро чунин тақсимбандӣ намудан мумкин аст:

1. Таркибҳои пайваст – копулятив;
2. Таркибҳои редупликатив ;
3. Таркибҳои детерминатив;
4. Таркибҳои посессив;

Мо низ ҳангоми таҳлилу баррасии истилоҳоти мураккаби биологӣ онҳоро дар ҳамин асос тасниф намудем:

1. Таркибҳои пайваст – копулятив – ин гурӯҳи калимаҳое мебошанд, ки аз асосҳои баробарҳуқуқ ва ё мустақил ба ҳам омада, истилоҳоти мураккаб месозанд. Вале чунин таркибҳо бо роҳои мухталиф сохта шуда, ин усули калимасозӣ дар истилоҳоти биологӣ ва луғатномаву фарҳангномаҳои қадимии биологӣ фаъол ба мушоҳида мерасад.

1. Исм бо исм: ***настарангул [6, с. 98], сӯзанбарг [6, с. 138], тарбод [6, с. 145], гарднайча [6, с. 43], тухммуғча [6, с. 147], тухмхуҷайра [6, с. 147], мевапарда [6, с. 87], лолахасак [6, с. 76], бодгул [6, с. 23], кукноргиёҳ [6, с. 64], кукноргул [6, с. 64], тутанҷир [6, с. 136], гулбарг [6, с. 46], ғузамева [6, с. 47], тоҷгул [6, с. 134], пӯстпарда [6, с. 103], кадугул [6, с. 49], хӯшагул [6, с. 178].***

2. Сифат бо сифат: ***Гармогарм [8, с. 44], гуногунхел [8, с.57], зардранг [8, с. 87], азиммиёна [8, с. 6], майдамиёна [8, с. 68], сиёҳавранҷӣ [8, с. 121].***

3. Исм + асоси замони ҳозираи феъл бо ҳамроҳ кардани пасвандҳо: ***паҳншавӣ [6, с. 156], гардолудшавӣ [6, с. 45], обсабзкунанда [6, с. 143], бордоршавӣ [6, с. 24], пайвандкунӣ [6, с. 149], пайвандгарӣ [6, с. 149], кашишхӯрӣ [6, с. 57], хунгузаронӣ [6, с. 167], сирояткунанда [6, с. 132], ҷудошавӣ [6, с. 189], хуншорӣ [6, с. 169], нафасгирӣ [6, с. 102], нафаскашӣ [6, с. 105], тухмпазӣ [6, с. 139], тухмпазиш [6, с. 139], хоббинӣ [6, с. 164].***

4. Шумора + исм + пасванд: ***чордеворӣ [8, с. 187], чоршаклӣ [8, с. 189], дупаллагӣ [8, с. 43], якҳуҷайрагӣ [8, с. 197], якҷинсӣ [8, с. 198], чилбуғума [8, с. 176].***

5. Исм + сифат: ***дарунковак [6, с. 34], дарунхолӣ [6, с. 45], миёнковок [6, с. 89].***

Дар забони олмонӣ: **Сифат + исм. *Alpinische Anemone – горная ветриница [17, с. 21], Gitterschwamm – грибь решеточный [17, с. 23], Gewöhnlicher spargel [17, с. 23], Gronovische pflanze – гроновьево растения [17, с. 23], Gränlandisches Löfelkraut – гринландский ложечник [17, с. 23], Grerische pflanze – грерово растения [17, с. 23], Greichische Aloe – греческий сабурь [17, с. 23], Gunterische Pflanze – гунтеровооe растения [17, с. 25], Niedrige Pflaumen – дикая вишня [17, с. 22], Blumenkohl - цветная капуста [17, с. 43].***

Таркибҳои редупликатив, усули истилоҳсозие мебошад, ки аз ҷузъҳои асосии такрор ба такрор сохта мешаванд. Доир ба ин навъи таркибҳо забоншиносон В. С. Расторгуева [4, с. 34-65], Д. Т. Чхеидзе [11, с. 46-67] ва Т. А. Чавкавадзе [12, с. 123-132] таркибҳои редупликативиро ба таври алоҳида дар осори илмиашон, ки дар боло ишора намудем, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд. Роҷеъ ба ин масъала муҳаққиқон М. О. Назарова [3, с. 110-114] ва З. Самиев [5, с. 131-135] ва Т. Б. Ҷумаев [13, с. 13-28] Қ.Ш.Тӯраҳасанов [10, с.234-238] низ дар мақолаҳои илмии хеш дахл намудаанд.

Тавре таъкид намудем, таркибҳои редупликатив дар натиҷаи такрори ҷузъи асосии истилоҳ ва ё калима сохта мешаванд. Истилоҳоти биологие, ки бо усули редупликатив сохта шудаанд, дар осори илмии биологӣ ва луғатномаву фарҳангномаҳои тахассусии биологӣ зиёд нестанд:

1. Исм + исм: бидуни васла бо роҳи такрори калимаҳо. ***ҷуфт – ҷуфт [6, с. 189], туда – туда [6, с. 172], оила – оила [6, с. 145], буғум – буғум [6, с. 23], муғча – муғча [6, с. 89].***

2. Бо зарф + зарф: ***села – села, нарм – нарм, ҷуфт – ҷуфт, қабат – қабат, тӯда – тӯда.***

Дар забони тоҷикӣ усули истилоҳсозии таркибҳои редупликативӣ хеле кам ба шумор мераванд. Дар забони олмонӣ бошад чунин усули истилоҳсозӣ ба назар нарасид

Тавре дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳои истилоҳоти биологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ даққиқу равшан гардид, усули редупликативии истилоҳсозӣ хеле каммаҳсул мебошанд.

3. Таркибҳои детерминатив. Ин таркибҳоро ба ибораи дигар, таркибҳои мураккаби тобеъ низ мегӯянд. Яъне таркибҳои мураккаби тобеъ, ки як ҷузъ ба ҷузъи дигар тобеъ аст. Нишонаи асосии умумии ин таркибҳо тобеъияти як ҷузъ ба ҷузъи дигар вобаста ба таносубии маъноии дохилӣ мебошад:

1. Исм + исм: ***чинораккул [8, с. 187], обсабза [8, с. 121], чилбанд [8, с. 178], обанбор [8, с. 119], тухмпиёз [8, с. 129], тухманҷир [8, с. 128], тухммуғча [8, с. 131], сӯзанбарг [8, с. 117], гарднайча [8, с. 41], тухмхуҷайра [8, с. 134], мевапарда [8, с. 89], патакреша [8, с. 124], риштареша [8, с. 128], бодгул [8, с. 23], гуланор [8, с. 41], кукноргиёҳ [8. с. 68], тутанҷир [8, с. 132].***

Исм + асоси замони ҳозираи феъл + пасванд: ***номгузорӣ [6, с. 132], паҳншавӣ [6, с. 149], обсофкунанда [6, с. 132], ғизогирӣ [6, с. 56], бордоршавӣ [6, с. 21], гардолудшавӣ [6, с. 41], гардгирак [6, с. 39], пайвандкунӣ [6, с. 146], тухмпарварӣ [6, с. 168], асалпарварӣ [6, с. 23], ҳаяҷонбахшӣ [6, с. 167], ҷудошавӣ [6, с. 179], нафасгирӣ [6, с. 125], нафаскашӣ [6, с. 127].***

2. Зарф + исм + пасванд: ***камнамӣ [6, с. 103], камхобӣ [6, с. 105], камтухмӣ [6, с. 104], сернамӣ [6, с. 164], серхобӣ [6, с. 168], сертухмӣ [6, с. 166], бисёртухмӣ [6, с. 24], сернутфаӣ [6, с. 164], серғизоӣ [6, с. 161], бисёрҳуҷайрагӣ [6, с. 25].***

3. Исм + асоси замонӣ ҳозираи феъл: ***набототшинос [6, с. 136], гулпарвар [6, с. 45], тухмпаз [6, с.202], ғизогир [6, с. 47], буйгир [6, с. 26], пешобрез [6, с. 165], мӯйрез [6, с. 127].***

Дар забони олмонӣ: ***исм – исм SternBlume – звёздочный цветы [17, с. 21], Granat Baum - [17, с. 23], Mandel Baum – миндальное дерево [17, с. 26], Erdbeer Baum – земляничное дерево [17, с. 26], GartenMünze - полевая мята [17, с. 66], Berg Münze - горная мята [17, с. 66], Seifen Kraut - мылная трава[17, с. 66].***

Исм + асоси замонӣ ҳозираи феъл: ***Leitorgan – узви роҳбарикунанда, Trägerstoff –***

моддаи интиқолдиҳанда, Speichergewebe – бофтаи захиравӣ, Leitbündel – бастаи гузаранда

4 .Таркибҳои посессив.Тавре таъкид намудем, таркибҳои посессив аз рӯйи сохтори худ ба монанди таркибҳои детерминативианд, вале зикр бояд кард, ки ифодаи ҳатмии дорандагиву соҳибиятро дар худ доро мебошанд. Ҳамин тариқ, истилоҳоти биологиеро, ки бо усули таркибҳои посессив сохта шудаанд, метавон чунин тасниф кард.

1. Исм + исм: ***обанбор [8, с. 141], чиноргул [8, с. 184], тухммуғча [8, с. 158], сузанбарг [8, с. 152], тухмдона [8, с. 156], тухмхуҷайра [8, с. 160], мевапарда [8, с. 118], ғӯзамева [8, с. 49], гулбарг [8, с. 41].***

2. Сифат + исм: ***сурхрӯда [8, с. 168], калонҷусса [8, с. 132], азимҷусса [8, с. 13], калонқад [8, с. 130], майдареша [8, с. 142], гуногунандом [8, с. 42], сафеддона [8, с.164], сиёҳдона [8, с. 162], резапоя [8, с. 158], резадандон [8, с. 157].***

3. Исм + феъл: ***хунгузар, хуншор, хунгир, хунрез [6, с. 159-163], тухмпош, тухмрез, тухмафшон [6, с. 146], хундеҳ, хуншорӣ [6, с. 159], нафасгир, нафаскаш [6, с. 154], пешобрез, пешобрав [6, с. 178].***

4. Исм + асоси замони ҳозира + пасванд: ***хунгиранда [6, с. 159], хундиҳанда [6, с. 160], гармидиҳанда [6, с. 48], нафасгиранда [6, с. 98], нафаскашанда [6, с. 99], нафасдиҳанда [6, с. 98], тамокукашӣ [6, с. 147], шираҷудокунӣ [6, с. 189], сирояткунанда [6, с. 136], қавикунанда [6, с. 86], тавлидшаванда [6, с. 136], мурчахӯрак [6, с. 104], моҳихӯрак [6, с. 102], кирмхӯрак [6, с. 89].***

5. Зарф + исм: ***бисёрҷинса [8, с. 26], бисёрхуҷайра [8, с. 28], бисёрреша [8, с. 24], ҳамеша [8, с. 146], сершир [8, с. 121], серпоя [8, с. 119].***

6. Шумора + исм: ***дуҷинса [8, с. 56], дупалла [8, с. 51], духуҷайра [8, с. 54], якҷинса [8, с. 204], ҳазорпоя [8, с. 143], якреша [8, с. 202].***

Дар забони олмонӣ шумора + исм: ***achtfüsser - осьминог [15, с.], dreiachsig – имеющий оси третьего порядка [15, с. 91], dreifachfärbig – трёхцветный метод окрашивание [15, с. 91], dreihäuser – трёхдомный [15, с. 91], dreirassen – трёдоплодное [15, с. 91], dreikronenblätterig – трёхлепестный [15, с. 91], dreizählich – тройчатый(о листе) [15, с. 91].***

Сифат + исм: Infektionskrankheit - инфекционное заболевание [15, с. 173], Farbenblindheit - цветовая слепота [15, с. 113],

7. Зарф + исм: ***зудавҷ, тезавҷ, камавҷ.***

Дар забони олмонӣ: vielbefrüchtung – множественное оплодотворение [15, с. 380], viellblätterig - многолистный [15, с. 380], viellblumig – многоцветковый [15, с. 380], vielfachteilung - множественное деление [15, с. 380].

Таҳлилҳо нишон доданд, ки таносуби истифодаи таркибҳои посессив дар сарчашмаҳои биологӣ ва луғатномаву фарҳангномаҳои мухталифи биологӣ ба тарзи миёнафаъол ба мушоҳида мерасанд.

В). **Истилоҳоти мураккаби омехта.** Истилоҳоти биологӣ ва шохаҳои мухталифи он аз осори илмии классикии тоҷикиву олмонӣ сарчашма гирифтаанд. Вале бо вуҷуди ин дар ин сарчашмаҳо ва луғатномаҳову фарҳангномаҳои қадимӣ гоҳе истилоҳоти мураккаби омехта низ ба мушоҳида мерасанд, ки бо ҳамон усули дар боло зикршуда сохта шудаанд, вале доираи истифода ва истеъмоли онҳо маҳдуд мебошад.

Дар сарчашмаҳои илмии биологӣ истилоҳоти сеҷузъаро низ дидан мумкин аст, ки аз ҳиссаҳои мухталифи нутқ сохта шудаанд: ***шираҷудокунандагон [6, с. 245], якустухондорон [6, с. 278], бисёрхуҷайрадорон [6, с. 34], дувоздаҳангуштадорон [6, с. 91], майдаталхадорон [6, с. 121], азимҷуссапарварон [6, с. 32], гардолудшудагон [6, с. 85], настарангулсинфҳо [6, с. 134], пӯшидатухмдорон [6, с. 168], сустҷараёнгирандагон [6, с. 189], чорқамчиндорон [6, с. 231], бордоршавандагон [6, с. 43], серрутубатшавӣ [6, с. 176], чалғӯзадорон [6, с. 236], гарднайчадорон [6, с. 83], тухмуғчашаклҳо [6, с. 195].***

Тавре аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, дар сохтани истилоҳоти биологӣ ва шохаҳои мухталифи он бисёре аз ҳиссаҳои нутқ ва пасвандҳои гуногун иштирок кардаанд.

Дар баробари дигар навъи истилоҳот сохтани истилоҳот дар шакли ибораҳо ё худ ибораистилоҳот дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ва дар истилоҳоти биологӣ ҷойгои махсус доранд. Дар ин бахш ба тарзи ибора сохтани истилоҳоти биологӣ, зоологӣ, ботаникиро мавриди истифода қарор медиҳем, ки дар сарчашмаҳои илмии классикон ва луғатномаҳову фарҳангномаҳо фаровон истифода шудааст.

Тавре аз таҳлилу пажӯҳишҳо бармеояд, истилоҳоти иборавӣ ва ё ибораистилоҳот дар осори классикон ва ба ҳамин монанд дар луғатномаҳо ва фарҳангомаҳои классикии тоҷикиву олмонӣ бештар ба мушоҳида мерасад. Ибораистилоҳоти биологиро метавон ба ибораистилоҳоти изофӣ ва ибораистилоҳоти пешояндӣ ҷудо намуд.

Адабиёт

1. *Крапивный А. П., Радкевич В. А., Тихонов Н.И. Краткий зоологический словарь (под редакцией доктора биологических наук, профессора В. А. Радкевича. 2-е издание) / В. А. Радкевич, Н.И. Тихонов, А. П. Крапивный. – Минск: Высшая школа, 1990. – 567 с.*
2. *Левковская, К. А. Лексикология немецкого языка пособия для учителей / К. А. Левковская. – Москва: Государственное учебное педагогическое издательство министерство просвещение, РСФСР, – 1956. – 248 с.*
2. *Назарова, М. О. Суффиксҳои исмсоз дар забонҳои тоҷикӣ ва форсавӣ / М. О. Назарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филологӣ. – Душанбе, 2015. – № 4/1 (159), – С. 110-115.*
3. *Расторгуева, В. С. Среднеперсидский язык /В. С. Расторгуева. – Москва, 1961. – С. 42-53.*
4. *Самиев, З. Степень изученности терминов и терминологии в таджикском и немецком языках / З. Самиева //Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. Душанбе. – №4/2 (199), 2016. – С. 131-135.*
5. *Сатторов, Т. Зоологияи сутунмуҳрадорон. / Т. Сатторов. – Душанбе, 2010. – 314 с.*
6. *Степанова, М. Д. Словообразование современного немецкого языка. / М. Д. Степанова. – Москва: Издательство Литература на иностранных языках. – 1953. – 376 с.*
7. *Султонов, С. Ботаника /С. Султонов, Б. Нигмонов. – Душанбе, 1997. – 240 с.*
8. *Сунсова, М. П. Вводный курс немецкого языка /М. П. Сунсова. – Москва.; Литература на иностранных языках, 1958. – 247.с.*
9. *Турахасанов, К. Ш. Пути и способы формирования таджикского медицинского терминообразования и отбора терминов / К. Ш.Турахасанов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. Душанбе, – №4/2 (199). 2016. – С. 65-69.*
10. *Чхеидзе, Д. Т. Именное словообразование в персидском языке /Д. Т. Чхеидзе. – Тбилисӣ, – 1969, – 343 с.*
11. *Чавчавадзе Т. А. Именное словообразование в персидском языке и проблема сложного слова / Т. А. Чавчавадзе // Автореф. Дисс. Доктора филологических наук. Москва, 2018. – 204 с.*
12. *Ҷумаев, Т. Б. Воридшавии иқтибосоти забони арабӣ дар забони форсавӣ / Қ. Ш. Тӯраҳасанов, Т. Б. Ҷумаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе. – №7. 2025. – С. 5-11.*
13. *Botanisches Wörterbuch Russisch-Englisch-Deutsches-Französisch-Lateinisch составитель N. N. Davidov F. CH. Bachtiiva – Moskau – 1962. – 220 p.*
14. *Deutsch-Russisches Biologisches Wörterbuch. Mit etwa 47 000 Fachbegriffen von Akad. Waschnil I. I. Sinjagen, N. F. Paßchin, O. I. Tschibissowa, Kand. Biol. Wiss. S. W. Lebedewa, A. S. Salome Herausgegeben von Akad. Waschnil I. I. Sinjagen, und O. I. Tschibissowa. Verlag „Sowjetskaja Enziklopedija“ – Moskau – 1971. – 832 s.*
15. *Großes Deutsch-Russisches und Russisches-Deutsches Wörterbuch Der Medizin über 100000 Fachbegriffe, Wörterverbindungen, Äquivalente und Bedeutungen Moskau Lebende Sprache. – 2009. – 576 s.*
16. *Novum Dictionarium Botanicum, Rosso-Latino-Germanicum. Annuente imperiali libera oeconomica societate concinnavit socius eiudem oeconomica institute medicinae Doctor et professor Nestor Maximowitsch–Ambodik. Petropoli – 1808. – 118 s.*

УСУЛҲОИ МУХТАЛИФИ ИСТИЛОҲСОЗИИ БИОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Таҳлили сохторӣ ва роҳу воситаҳои истилоҳсозии соҳаи биологӣ ва бахшҳои мухталифи он дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ яке аз масоили муҳим маҳсуб дониста мешавад. Таъкид бояд намуд, ки то имрӯз роҳу воситаҳо ва усулҳои пешрафтаи истилоҳсозиву истилоҳофаринии соҳаи биологӣ дар забонҳои тоҷикиву олмонӣ ба таври зарурӣ мавриди таҳлилу баррасии ҳамаҷониба қарор нагирифтааст. Бинобар ин, дар мақола роҳу усулҳои мухталифи пешрафтаи истилоҳсозӣ ва бахшҳои мухталифи он мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифи мақола таъкид менамояд, ки истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ яке аз роҳу усулҳои асосии бою ғанӣ гардидани таркиби луғавии ҳар як забон, аз ҷумла забони тоҷикӣ, олмонӣ ва забони илмии соҳаи биологӣ маҳсуб дониста мешавад. Муаллиф усулҳои мухталифи истилоҳсозиро қайд намуда, ишора менамояд, ки усули морфологӣ, синтаксисиву морфологӣ, луғавию синтаксисӣ, луғавию маъноӣ ва морфологиву синтаксисӣ дар забоншиносии муосири тоҷикиву олмонӣ қобили қабул дониста мешаванд.

Калидвожаҳо: усул, сарф, наҳв, истилоҳ, истилоҳсозӣ, маъноӣ, биология, зоология, ботаника, сермаҳсул, каммаҳсул.

РАЗЛИЧНЫЕ МЕТОДЫ ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ В ОБЛОСТИ БИОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Одним из важных вопросов считается исследование методов и структуры терминообразования в области биологии и ее разделов в таджикском и немецком языках. Следует подчеркнуть, что на сегодняшний день разработаны передовые методы, средства терминообразования в области биологии в исследуемых языках. Следовательно, в статье было рассмотрено разные новаторские методики и ее разделы терминообразования. Автор статьи подчеркивает, что терминообразования является одним из основных способов и методов обогащения словарного запаса любого языка, включая таджикский, немецкий и считается научным языком биологии. Автор отмечает и указывает на различные методы терминообразования, такие как морфологический, синтаксический, лексико-синтаксический и считаются приемлемыми в современной таджикской и немецкой лингвистике.

Ключевые слова: метод, морфология, синтаксис, термин, биология, терминообразование, семантический, зоология, ботаника, продуктивный, непродуктивный.

VARIOUS METHODS OF TERM FORMATION IN THE FIELD OF BIOLOGY IN THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

One of the most important issues is the study of the methods and structure of terminology in the field of biology and its sections in the Tajik and German languages. It should be emphasized that today advanced methods and means of terminology formation in the field of biology have been developed in both studied languages Consequently, the article also examined various innovative methods and its sections of terminology formation. The author of the article emphasizes that term formation is one of the main ways and methods of enriching the vocabulary of any language, including Tajik and German, and is considered the scientific language of biology. The author notes and points out various methods of term formation, such as morphological, syntactic, lexical-syntactic, which are considered acceptable in Tajik and German linguistics. Regarding the question of the methods of basic terminology formation, it is important to emphasize that the level of use and methods of terminology formation are specified syntactically and are considered acceptable in modern Tajik and German linguistics.

Keywords: method, morphology, syntax, scientific language, biology, linguistics, term forming, productive, unproductive.

Дар бораи муаллиф
Мискинова Тоҷигул Укуматшоевна
Муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ-фаронсавӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 17
E-mail: miskinova80@mail.ru

Об авторе
Мискинова Тоджигул Укуматшоевна
Старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкий-французских языках
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17
E-mail: miskinova80@mail.ru

About the author
Miskinova Tojigul Ukumatshoevna
Senior lecture of the Germen-French Department
Tajik National Uuniversity
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17
E-mail: miskinova80@mail.ru

УДК 81’367.4+81’11

ВЫРАЖЕНИЕ ПРЕДИКАТА В ПРОСТОМ ОПРЕДЕЛЕННО-ЛИЧНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ С ВТОРОСТЕПЕННЫМИ ЧЛЕНАМИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Рахимова М. А.
Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

В мировом языкознании многовековую традицию имеет история изучения синтаксиса, но вопрос о предмете границ этого раздела языка продолжает оставаться актуальным. Один из самых трудных вопросов в синтаксисе является природа предложения.

«Предложение – это единица речи, воспринимаемая говорящим и слушающим как грамматическое целое и служащая для словесного выражения единицы мышления» [14, с. 19]. «Предложение – это высказывание, содержащее предикативную синтагму» [12, с. 331-332]. «В таджикском синтаксисе до конца шестидесятых годов прошлого века определенно-личные предложения в качестве особого структурно-семантического типа односоставных предложений не выделялись ни в научных статьях, ни в учебниках по таджикскому языку» [11, с. 137].

Сказумое является основным струкрным центром определенно-личных предложений в таджикском и русском языках. Эти предложения не только личные, но в них выражено определенное лицо с помощью личного окончания глагола.

«Определенно-личные предложения не являются неполными, так как отсутствие словесно невыраженного подлежащего, обусловленное глагольной формой, является для них синтаксической нормой»[13, с. 144].

Предикат в односоставном определенно-личном предложении может именными частями речи. Такие предикаты выражаются существительным или прилагательным. Лицо и число предиката выражаются с помощью глагольных окончаний или вспомогательных глаголов: *Аз афташ, аз дидори хешу таборат беҳад шоду мамнунӣ? [5, с. 134]. // Видимо,* ***очень рад и довольн*** *встречей с родными? [10, с. 139].Зеро аз паи корҳои заруртарини худ ва ташвиши рузгор* ***овораед****[6, с. 150].// Потому что ты* ***занят*** *самыми необходимыми* ***делами и заботами*** *жизни [10, с. 150].* Оба одно и тоже, поэтому нет необходимости добавлять подлежащее.

Следующие придаточные члены предложения можно разделить на две группы в зависимости от их позиции. Первая группа включает обстоятельсва времени и причины и прямые дополнения. Хотя эти члены предложения занимают первое и второе места, они чаще всего располагаются в начале предложения.

Обстоятельство время сочетается с прямыми и косвенными дополнениями, обстоятельства места и образа действия, количества и степени ставится преимущественно перед этими членами. Причина такого расположения зависит от функции самого времени. Обстоятельство время, как детерминант, стоит в начале предложения и приобретает смысловую связь со всеми последующими членами, несмотря на то, что грамматическая сторона подчинена предикату предложения. Фактически, все виды событий и происшествий, также все виды значений происходят в определённое время. Исходя из этого, начало предложения занимает для времени относительно особое место: *Дар ҳамин қариби аз Галаосиё* ***омадам*** *[5, с.71]. // Недавно* ***пришел*** *из Галаосиё [10, с. 78]. Баъди ду рӯз ба назди Арбоб-Ҳотам* ***рафтам****[5, с. 225]. // Два дня спустя* ***отправился*** *к Арбоб-Ҳотаму [10, с.229].*

Ин дафъа ҳам чунин ***ният доштам****[5, с. 212]. - На этот раз* ***было*** *такое же намерение [10, с. 218].*

Вақти рафтан дарҳоро ***баста рав****! [5, с. 63]. - Когда* ***будешьуходить****, закрой двери! [10,с. 69].*

После прямого и косвенного дополнения, а также обстоятельство место имеет позицию обстоятельство времени. В этих примерах обстоятельство время подчёркивается:

- Пас, суҳбатро ***ба пагоҳ мавқуф мемонем****? [5, с. 61]. — Так что,* ***отложим*** *разговор* ***до завтра****? [10, с. 61].*

- Ин корро ***худи пагоҳҳал мекунем [****5, с. 82]. — ****Решим** этот вопрос **завтра** же. [10, с. 82].*

- Бо Абдунабӣ пеш аз рафтанаш хайру хуш ***карда омадам****[5, с. 77]. —* ***Пришёлпопрощаться****с Абдунабӣ перед его отъездом. [10, с. 77].*

Итак, оказывается, что обстоятельство время являясь каким-либо членом придаточного, а чаще всего предшествует ей, и это место для него относительно естественно.

Обстоятельство причины в основном находится в начале предложения. Это явление чаще всего наблюдается в вопросительных предложениях. В таких предложениях обстоятельство причины выражает вопрос, уточняя причину наступления или ненаступления события или явления, описываемого в предложении. Вопрос относится ко всему предложению. Поэтому начало предложения является естественным для обстоятельство причины. С помощью вопроса пределяется нечто неизвестное. В таких предложениях обстоятельство причины стоит перед обстоятельством места, прямыми и косвенными дополнениями, обстоятельствами количества, степени и образа действия: *- Раҳими Қанд, чаро намеравӣ?[5, с. 31]. // — Рахими Канд, почему ты не идёшь? [10, с. 31].*

- Набошад, чи гуфта дар ин ҷо нишастай? [5, с. 315]. — Так, почему сидишь здесь? [10, с. 315].

- Чаро хурокатро нахурдай? [5, с.307]. — Почему не покушал? [10, с. 307].

В обоих случаях обстоятельство причины располагается после прямого и косвенного дополнений. Однако это положение естественно и для обстоятельство причины, поскольку объекты подчиняются не предикату предложения, а самому обстоятельство причины, а норма литературного языка требует, чтобы описание (как для обстояльства, так и для дополнений) располагался перед пояснением:

- Мақсади туро фаҳмида, ҳайрон шудам [5, с. 125]. - Я был удивлён, поняв твоё предназначение [10, с. 129].

- Ба кор овора шуда фаромуш кардем. [5, с., 224]. - Мы были заняты работой и забыли. [10, с. 228].

Третий вид придаточной части предложения, которая чаще всего используется в начале, — это прямое дополнение. Это наиболее часто используемая часть предложения. Вышеуказанная часть также чаще используется в простых определённо-личных предложениях, чем другие части придаточных. Она встречается рядом с обстоятельствами времени и места, причины и образа действия, количества и степени, а также с косвенными дополнениями. Оно чаще всего встречается рядом с обстоятельствами времени и места. Прямое дополнение чаще всего встречается рядом с наречиями времени и причины и часто стоит после них. Чаще всего встречается рядом с обстоятедьствами места и образа действия, также обычно стоят перед ними:

Ин кулчаҳоро аз хона ***гирифтам*** *[5, с. 83]. - Эти лепёшки* ***взял*** *из дома [10, с. 85].*

Вазифаамро ***бе камукост адо мекардам*** *[5, с. 83].- Свой долг* ***исполнялнеукоснительно*** *[10, с. 85].*

По вышеприведённых предложениях оказывается, прямое дополнение часто стоит в начале предложения. Это зависит от природы самого дополнения. Появляющееся прямое дополнение указывает на конкретный объект или отсылает к нему. Его значение уже известно читателю, поскольку оно упоминалось в предыдущих предложениях:

-- Майлаш. бозӣ мекунем, лекин чӣ тавре ки мегуянд, меҳмон бо ризқаш меояд, ош тайер шуда монд... [5, с.11]. - Я бы с удовольствием поиграю, но, как говорится, гость приходит с хлебом насущным, плов готов... [10, с. 17].

- Оши палави таърифии хавлии шуморо дербоз нахурдем [5, с. 11]. - Давно мы не ели вашего вкусного плова [10, с. 17].

В некоторых предложениях прямое дополнение стоит сразу после остальных членов предложения, на втором месте. Это происходит чаще всего в двух случаях: во-первых, он не образуется с помощью суффикса *-ро*. Этот тип дополнении имеет фиксированную позицию: он всегда стоит непосредственно перед тем, который поясняет:

- Аз анбори матлубот ***шакар гирифтем****[5, с. 312]. —* ***Сахар взяли*** *со склада [10, с. 316].*

-- Офарин Тӯрамурод! ***Барака ёби****! [5, с. 314]. — Молодец, Турамурод!* ***Да будет тебе благословение****! [10, с. 318].*

Из придаточных членов предложения – обстоятельство места, прямого дополнения, обстоятельства образа действия, цели, количества и степени – в простых определённых предложениях, хотя они и стоят как на первом, так и на втором месте, чаще всего они стоят на втором месте, после какого-либо другого придаточного члена предложения. Это

наблюдается более чем в две трети примеров; они образуют семантическую группу с предикатом предложения и часто выражают новую концепцию, необходимую читателю; они включены в рему. В предложениях этого типа эти члены считаются наиболее необходимыми для предиката:

*-Шуморо **нағз мешиносам**[5, с. 45]. — Вас **хорошо знаю**[10, с.45].*

*-Ба ту **тамоман одат карда будам**[5, с. 45]. — К тебе **совсем привык**[10, с. 45].*

*- Ба Бухоро **барои чи меравӣ**? [5, с. 45]. — **Зачем едешь** в Бухару? [10, с. 45].*

При объединении в одном предложение второй группы придаточных предложений большинство значений, выражающих новое и подчеркнутое понятие, ставятся на второе место, а поясняющий член, выражающие известное понятие или имеющие тесную смысловую связь с предыдущим предложением, ставятся в начало предложения:

*- Ба Сталинобод **аввалин бор меравед?**[5, с. 37]. — **Впервые едешь** в Сталинабад? [10, с. 41].*

*-Чӣ, магар ба ин ҷо **бароиғвотарӣ омадӣ**? (5, с. 338). — Что, **приехал сюда провоцировать**? [10, с. 340].*

*- Барои худат як нусха **гирифта намондӣ**? [5, с. 195]. — Разве **не взял** себе экземпляр? [10, т. 4, 199].*

*Дар ҳамин орзую андеша **ба хок хуфтӣ**[5, с. 57]. — В этих мечтах и мыслях **и упал наземлю**[10, с. 62].*

В приведённых нами примерах местоимение стоит в первой части предложения. Это указывает на то, что члены предложения относятся к определённому и хорошо известному понятию и тесно связаны с предыдущими членам предложениями.

Аналогично, в простых трёхчленных определённо-личных предложениях обстоятельство времени, причины и косвенного дополнения часто стоят в начале предложения, а обстоятельства места, образа действия, количества, степени и цели — на втором месте, то есть непосредственно перед предикатом, и это их относительно обычное место. Это место меняется в зависимости от причины и цели.

Простые определённо-личные предложения из четырёх членов уступают по употребительности трёхчленным и двучленным. В образовании этих предложений участвуют обстоятельство времени и места, образа действия, количества и степени, причины и цели, а также прямые и косвенные дополнения, наряду со сказуемым. Наиболее часто используемыми членами являются прямые дополнения и обстоятельство времени и места. Косвенные дополнения, обстоятельства образа действия и меры, а также обстоятельство причины уступают по употребительности первой группе, но обстоятельства количества и степени, цели и подобные им используются гораздо реже.

В этом типах предложений придаточные предложения с обстоятельствами времени, причины и цели часто размещаются в начале предложения, и такое размещение можно считать для них относительно естественным, из собранных карточек-примеров из творчество Садриддина Айни по определенно-личных предложений пришли к выводу, что поскольку более 65% придаточных предложений времени, 80% придаточных предложений причины и 100% придаточных предложений цели размещаются в начале предложения:

*- Пагоҳ рӯзона мошинро **халос карда мегирем**[5, с. 14]. – Завтра днем **избавимся и возмём** машину [10, с. 14].*

*- Соли оянда ба Сталинобод ба ягон мактаби оли **мерафтагистед**? [5, с. 74]. — в какой-нибудь вуз в Сталинабаде **собираешься поступать** в следующем году? [10, с. 74].*

*-Хайр, барои сиҳат ва саломат аз ҷанг ва аз хизмати аскари баргаштани **менӯшем**[5, с. 54]. – Хорошо, **выпьем** за твоё здоровье и благополучие после войны и **возвращения** с военной службы [10, с. 54].*

*-Пагоҳ аз кор барвақтар меоем [5, с. 74]. – Завтра **придём** с работы пораньше [10, с. 74].*

*- Барои ҳамин ноилоҷ **гуфтаашонро кардем**[5, с.141]. – Поэтому **сделали** то, что они **сказали**[10, с. 141].*

*-Барои ҳамин ҳар чизи **медоннистаамро** ба ту **ёд додам**[5 с. 114]. – Поэтому **научил** тебя всему, что **знал** сам [10, с. 114].*

Причина в начале предложения обстоятельства времени и причины была упомянута в предыдущем разделе, и она применима и здесь. Обстоятельство время в этой позиции либо выражает вопрос, либо используется в своей структуре местоимение, указывая на его специфику. Косвенное дополнение не соблюдается.

ОБстоятельство время не соблюдается в предложениях, начинающихся с обстоятельства времени, места, способа действия и косвенного дополнения.

Обстоятельство время встречается в нескольких предложениях, начинающихся с прямого дополнения и пустого дополнения причины:

Ин розро аввал ба модарам ***гуфтам****[5,с. 163]. - Эту тайну сначала* ***рассказала*** *матери [10, с.169].*

Чаро пештар шуморо ***намедонистаам****[5, с. 497]. — Почему не* ***знала*** *тебя раньше [10, с. 503].*

Несколько обстоятельство время, которое стоит на втором месте, не выражает вопроса:

- Аз Ҳисор бо як кор ба Ҳузор ***рафта будам****[5, с. 44]. -* ***Отправился****из Хисара в Хузор по делам [10, с. 49].*

- Амонатро маҳз ба шумо ***мефиристам****[5, с. 11]. - Завещание* ***посылаю*** *вам [10, с.16].*

Обстоятельство места употребляется во всех трёх позициях — первой, второй и третьей — практически одинаково, но чаще всего во второй. Чаще всего он употребляется после обстоятельство времени и прямого дополнения:

-- Ана баъд ба даруни боғатон ***кушку айвонҳо андозед****[5, с. 27]. — Вот, тогда* ***поставьте*** *в вашем саду* ***навесы и веранды****[10, с.31].*

- Дирӯз дар дами дар хардуяшонро ***дида мондам [5****, с. 67]. — Вчера* ***видел*** *их обоих у двери [10, с.72].*

-Ва онҳоро ***аз куҷо вачӣ тавр интихоб мекунед****? - пурсид раис [5, с. 81]. — А* ***где и как*** *вы их* ***выбираете****? — спросил председатель [10, с. 84].*

Прямые и косвенные дополнения, а также обстоятельство образа действия появляются во всех трех позициях: эти члены реже встречаются в начале, особенно прямое дополнение:

- ***Дарро кушода*** *ба остонаи хона* ***баромадам****[5,с. 222]. — Открыл дверь и* ***вышел*** *на порог дома [10, с. 222].*

- Пулашро ба фоидааш ***баргардондаму гирифтам****[5,с. 342]. — Деньги и выгоды* ***вернул*** *ему* ***забрал*** *их [10, с. 342].*

- ***Тахмин карда****, рост* ***ба ин ҷо омадам****[5, с. 93]. —* ***угадал и пришёл*** *прямо сюда [10, с. 93].*

Вышеуказанные члены меньше чем другие типы опреленно-личных предложений, стоят на втором месте:

-Сонитар воқеаро ба худи Раҳими Қанд ҳам ***гуфтам****[5, с. 286]. — Позже* ***рассказал*** *эту историю самому Рахими Канд [10, с. 286].*

-Чаро ба падари вай ин қадар хислатҳои ***гайриинсонирододӣ****? [5, с. 286]. — Зачем* ***наделил*** *его отца столь многими бесчеловечными качествами? [10, с. 286].*

-Бегоҳи бевақт ба хона ***рафтам****[5, с. 198]. — Домой* ***вернулся*** *поздно вечером [10,с. 198].*

Прямые и косвенные дополнения, а также настоящее время глагола в этом типе предложений ставятся на третье место, то есть непосредственно перед предикатом, выражая новое понятие:

-Ана сонӣ аз бозор ***майда-чуйдахарида меоем****[5, с. 161]. – Вот, потом* ***кое-что купим*** *на рынке [10, с. 161].*

-Худи ҳозир ин гапро ***ба ҳеҷ кас нагуй****[5, с. 40]. – Сейчас об этом* ***никомуне говори****[10, с. 40].*

- Ин розро аввал ***ба модарамгуфтам****[5, с. 261). – Этот секрет первым* ***сказала маме*** *[10, т. 34, 261].*

Прямое ускоренное дополнение, найденный в этой позиции, выделяется:

-Акнун фақат бо ҳосили баланд мусобиқаро ***бурда метавонем****[5, с. 29]. – Теперь мы можем* ***выиграть*** *соревнование только с высокой урожайностью [10, с. 29].*

- Барои чӣ ***даромада*** *пои Норбибиро* ***намолидӣ*** *[5, с. 79]. – Почему* ***не зашла и не помассажировала*** *ноги Норбиби [10, с. 79].*

Относительно простых предложений с тремя и четырьмя определённо-личными следует отметить, что придаточные предложения используются практически одинаково, то есть их частота настолько схожа, что можно подумать, будто они используются по одной и той же закономерности.

Простые предложения с пятью определёнными лицами встречаются относительно редко. В их составе встречаются почти все придаточные предложения. Прямые и косвенные дополнения, обстоятельство времени и места встречаются относительно часто.

Обстоятельство образа действия встречается реже. Обстоятельства причины и цели, сходства, количества и степени встречаются очень редко. Прямые и косвенные дополнения, а также обстоятельства места и образа действия встречаются во всех позициях.

Обстоятельство места чаще всего стоит на четвёртом месте, то есть непосредственно перед предикатом и на втором месте. На втором месте оно также чаще стоит рядом с предикатлм, поскольку сказуемое в предложениях такого типа однородные. Таким образом, относительно обычно обстоятельство места стоит рядом с предикатом:

- *Зуд ба хона даромада ба онҳо* ***хабар додам*** *[5, с. 75]. — Быстро* ***вошёл*** *в дом и* ***сообщил*** *им [11, с. 759].*

- *Дар шаҳр, дар пеши ман* ***меистед*** *ё ки* ***ба Бухоро рафта хабар мегиред****? [5, с.95] .—* ***Останешься*** *со мной в городе или* ***едешь в Бухару, чтоб проведовать****? [10, с. 102].*

Обстоятельство образа действия также близок к предикату. Это особенно заметно на третьем и четвёртом местах:

- *Аввал бо тамоми қонуну қоида, поҳоро низомиёна шарт* ***ба ҳам задасаломи низомӣ медодам*** *[5,с. 386].*

- *Дар баробари ба ин зал* ***ворид шудани мо хурсандона чапак задани аҳли мачлисро фаҳмидам*** **[5***,с. 377].*

В последнем примере глагольная форма (***чапак задани***) подчиняется прямому дополнению (***хурсандона***), выраженному инфинитивной фразой, и поэтому её позиция естественна.

Прямое дополнение используется практически одинаково в первой, второй и третьей позициях:

- *Себ, гелос, зардолу, нок* ***мешинонем****[5, с. 32]. — Мы* ***посадим*** *яблони, вишни, абрикосы и груши [10, с. 38].*

- *Ба ман* ***пушту паноҳ шавед****, маро аз балои одамони бехаё* ***халос кунед*****[5***, *с. 24]. —* ***Будь*** *моей спиной и защитой,* ***спасите*** *меня от бед бесстыдных людей [10, с. 29].*

- *Лекин гапҳои Семён Семёновичро* ***шунида боз ҳам ғамгин шудам****[5, с. 324]. — Но,* ***услышав*** *слова Семёна Семёновича,* ***ещё большезагрустил****[10, с. 326].*

Прямой дополнение находится на четвёртом месте, рядом с предикатом:

Самый прямой филлер находится на четвёртом месте, рядом с новостями:

- *Ба хона* ***рафта****, аз русткардагиҳои кампир ҳамин як пудро* ***ёфта гирифтам****[5, , 95]. -* ***Пошёл*** *домой и* ***нашёл*** *из запрятанных у старушки этот уток (поперечные нити ткани) [10, с. 95].*

Оказывается, наиболее частая причина, по которой прямое дополнение оказывается на четвёртом месте, заключается в том, что оно не ускорено суффиксом. Такие объекты не могут располагаться далеко от предиката.

Прямое дополнение — это член предложения, который используется одинаково во всех позициях:

– Аз болои миру ҳокимони золим ***арз дорам****[5, с. 134]. –****Жалобы имею*** *правителей-тиранов [10, с. 137].*

—Дар вақти кор дар ин пастхамӣ ***чи кор мекунӣ****? [5, с. 117]. –* ***Чем занимаешься,*** *в рабочее время на этой низменной пространстве? [10,с. 121].*

Обстоятельства время и причины, как и трёх- и четырёхсоставных предложения этой группы, также встречаются преимущественно в начале предложения. Поэтому начало предложения является их относительно обычным местом:

- *Соати дуи рӯз дар ҳамон меҳмонхона, дар утоқи худ туро* ***мунтазир мешавам****[5, с. 187]. – В два часа ночи в той же гостинице,* ***буду ждать*** *вас в своём номере [10,с. 191].*

- *Барои* ***вайрон кардани*** *қоидаи бонги хатар ба шумо ду шабонарӯз наряди гайринавбати* ***эълон мекунам****[5, с. 97]. – За нарушение правила тревоги* ***объявлю*** *вам внеочередную двухдневную наряд[10, с. 103].*

- *Аз навозишу меҳрубонии вай сагиру ятим* ***буданамро*** *ҳам қариб* ***фаромуш кардам****[10, с. 57].. – Из-за её ласк и доброты совсем* ***забыл****, что бедный и осиротевший человек [10, с. 61].*

- *Акнун Шоҳвалиро аз кораш* ***канда гирифта*** *сараграном* ***кардан мехоҳед****[5, с. 87]. – Теперь* ***хотите снять*** *Шохвали с работы и* ***сделать*** *его начальником[10, с.91].*

- *Се рӯз баъд бо рухсати директор боз ба хонаи модарам* ***рафтам****[5, с. 117] (). – Через три дня, с разрешения директора, снова* ***пошёл*** *к маме[10, с.120].*

Обстоятельства сходства, цели, количества и степени в определенно-личных предложениях встречаются очень редко, поэтому трудно определить их относительное место:

- *Мактабро* ***тамом кардам****, акнун барои* ***гирифтани ҳуҷҷат рафта истодаам*** *[6, с. 181]. — Школу* ***закончил****, сейчас* ***пойду*** *за документами [11, с. 186].*

-*Лекин баҳиммат ва сахӣ будани моро аз афтамон донистед, вализода барин менамоед [5, с. 156]. — Но уже* ***знаешь*** *нашу храбрость и щедрость по нашему виду,* ***выглядишь*** *как святой [10, с. 159].*

Характерной чертой простых определённо-личных предложений из пяти членов является то, что информация более чётко видна, и это в некоторой степени влияет на расположение придаточных предложений. Также это связано с тем, что члены придаточные предложения, за исключением обстоятельство времени, занимают практически одинаковое положение во всех позициях.

Чем более развёрнуто простое определённо-личное предложение, тем реже оно используется и тем сложнее определить место членов, поскольку отсутствие примеров не позволяет сделать вывод. Встречаются предложения из шести, семи, восьми, девяти, десяти и более определённо-личных предложений.

В простых определённо-личных предложениях из шести членов участвуют все придаточные члены. Наиболее распространёнными придаточными членами являются прямое дополнение и дополнение места. Они встречаются практически одинаково часто в разных позициях:

- *Дар ин ҷо нозукдилиро* ***як сӯ ғундошта*** *мемонию як қадар* ***пустғафс мешавӣ****[5, с.19]. – Здесь* ***останешься****,* ***отбросив*** *нежность и немного зачерствев [10, с.21].*

- *Ҳанӯз бӯи шири модар аз даҳонатон* ***нарафта*** *бӯи борутро ба димоғ* ***кашидед****[5, с. 83]. – Не* ***успел*** *запах материнского молока* ***покинуть*** *твой рот, как уже* ***вдохнул*** *запах пороха [10, с. 87].*

- *Дар шаҳр ба як тангкуча* ***даромада****, ба назди иморати хусусии навбуньёд шиферҳоро* ***фуровардем*** *[5, с. 197]. – В узкий городской переулок* ***зашли*** *и* ***разгрузили*** *сланцы возле недавно построенного частного дома [10, с.203].*

- *Мавизу қоқу бодом барин меваҳои хушкро* ***оварда*** *дар Регар, Сталинобод барин шаҳрҳо* ***мефурушам*** *[5, с. 197]. –* ***Привожу*** *сухофрукты, такие как изюм, чернослив и миндаль, и продам их в таких городах, как Регар и Сталинабад [10, с. 187].*

Косвенные дополнения, а также обстоятельства времени и действия занимают второе место по употребительности. Они также встречаются в разных местах. Дополнение относительно чаще оказывается на пятом месте, обстоятельство время — на первом, а обстоятельсво действия — на третьем и четвёртом:

- ***Ин ҷо биё****, то* ***омадани*** *инҳо аз обу алоби самовор* ***бохабар шудаист****! [5, с. 336]. —* ***Иди сюда****,* ***подожди****, пока* ***придут*** *люди, и* ***будь*** *в курсе самовара! [10, с. 340].*

- *Дар рузи сеюми* ***вурудам*** *ба Самарканд сахт* ***бемор шудам*** *[5, с. 206]. — На третий день моего приезда в Самарканд* ***тяжело заболел*** *[10, с. 210].*

Обстоятельства количества, степени, цели, причины и сходства встречаются крайне редко:

-***Намедонам****, бо чи роҳ аз* ***ҳолати ногувор буроям****[5, с. 88]. - Не* ***знаю****, как* ***выйти*** *из этой неприятной ситуации [10, с. 91].*

-*Дар ними роҳ, барои* ***хӯрок хурдан*** *ва дам гирифтан ба ошхона* ***даромадам****[5, с. 108]. - В пол пути, чтоб* ***поесть и отдохнуть зашел*** *в столовую [10, с. 111].*

Из анализа примеров становится ясно, что причина почти одинакового расположения придаточных предложений в разных позициях в многосоставных предложениях заключается в том, что предикат однороден. Практически все многосоставные предложения содержат однородное сказуемое. Ещё одной особенностью таких предложений является отсутствие в них обстоятельства причины, цели и сходства.

Итак, исследование показало, что анализ определенно-личных предложений в таджикском и русском языках позволяет утверждать, что данное предложение имеет грамматически соотнесенное с дйествительностью. В некотрых типах односоставных предложений отсутсвие подлежащего имеет системный языковой аспект, но к числу основных бесподлежащных преднадлежит определенно-личные предложения в таджикском и русском языках.

Литература

1. *Айни, С.А. Куллиёт / С. Айни. Ҷ.9. – Душанбе: Ирфон, 1969.- 400 с.*
2. *Айни, С.А. Собрание сочинений // 3 Т../ Повести, рассказы стихи. – М., 1973. – 462 с.*
3. *Айни, С. Куллиёт / С. Айни. Ҷ.3. – Сталинабад: Государственное издание Таджикистана, 1960. – 620 с.*
4. *Айни, С. Куллиёт / С. Айни, Ҷ.4. – Сталинабад: Государственное издание Таджикистана, 1961. – 350 с.*
5. *Айни, С. Куллиёт / С. Айни, Ҷ.6. – Душанбе: Государственное издание Таджикистана, 1963. – 275 с.*
6. *Айни, С. Собрание сочинений // 1Т/ О моей жизни Дохунда (роман). – М. 1971. – 497 с.*
7. *Айни, С. Собрание сочинений // 2Т в 6 томах / Рабы (роман) //Перевод с тадж. С.Бородина. – М., 1972. – 429 с.*
8. *Айни, С. Собрание сочинений // 4Т. / Бухара (воспоминания) // Перевод с тадж. С. Бородина. – М., 1974. – 288 с.*
9. *Айни, С. Собрание сочинений // 5Т. / Бухара (воспоминания) // Перевод с тадж. С. Бородина. – М., 1974. – 416 с.*
10. *Айни, С. Собрание сочинений // 6 Т./ Очерки и статьи// Перевод с тадж. С. Бородина /. – М, 1974. – 368 с.*
11. *Рахмонова Н.Ш. Семантическая структура СПП в системе синтаксиса: лингвокогнитивный подход (на материале таджкского, русского и английского языков): Диссер. док. филолог. наук. – Душанбе, 2018. – 161 с.*
12. *Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Аспект- пресс, 1997. – 536 с.*
13. *Салимов Р.Д. Структура и семантика односоставных предложений в русском и таджикском языках. Дисс. д.ф.н. - Душанбе, 2010. - 399 с.*
14. *Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. 3-е изд. - М., 2001. - 624 с.*

ВЫРАЖЕНИЕ ПРЕДИКАТА В ПРОСТОМ ОПРЕДЕЛЕННО-ЛИЧНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ С ВТОРОСТЕПЕННЫМИ ЧЛЕНАМИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается простое односоставное предложение, точнее простое определенно-личное предложение в таджикском и русском языках, в составе которых имеются второстепенные члены предложения. Также уместно отмечается автором, что характерной чертой простых определённо-личных предложений из пяти членов является то, что информация более чётко видна, и это в некоторой степени влияет на расположение придаточных предложений. Также это связано с тем, что члены придаточные предложения, за исключением обстоятельство времени, занимают практически одинаковое положение во всех позициях. В заключение статьи автор отмечает, что исследование показало, что анализ определённых личных предложений в таджикском и русском языках позволяет утверждать, что данное предложение имеет грамматическую корреляцию с действительностью. В некоторых типах односоставных предложений отсутсвие подлежащего имеет системный языковой аспект, но к числу основных бесподлежащных преднадлежит определенно-личные предложения в таджикском и русском языках. Анализ автора статьи достоин внимания исследователей в области языкознания.

Ключевые слова:предложение, простое предложение, определенно-личное предложение, тапджикский язык, русский язык, односоставное предложение, дополнение, обстоятельство, коссвенное дополнение.

ИФОДАИ ХАБАР ДАР ҶУМЛАҲОИ СОДАИ МУАЙЯНШАХС БО АЪЗОҲОИ ПАЙРАВИ ҶУМЛА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА РУСӢ

Дар мақолаи мазкур ҷумлаи яктаркибаи сода, яъне ҷумлаи содаи муайяншахс, ки дар таркиби худ аъзоҳои пайрави ҷумла мавыуданд, дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Муаллиф инчунин қайд мекунад, ки хусусияти хосси ҷумлаҳои содаи муайяншахс ин дар таркиби онҳо мавҷуд будани панҷ аъзои ҷумла ба шумор меравад, ки ин падида то як андозае ба ҷойгиршавии аъзоҳои пайрави ҷумла таъсир мерасонад. Ин, пеш аз ҳама, бо он алоқманд аст, ки аъзоҳоми пайрави ҷумала ба истионои ҳоли замон дар ҳама ҳолат дар таркиби ҷума мавқеи якранршро ишғол мекунанд, яъне ҳоли замон ба он қодир аст, ки дар аввал, охир ва мобайни ҷумла биёяд. Дар хотима муаллиф қайд мекунад, ки аз натиҷаи таҳқиқ метавон ба бардоште расиид, ки таҳлили ҷумлаҳои муайяншахс дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ гувоҳи он аст, ки ин анвои ҷумлаҳо бо воқеяти амал таносуби дастурӣ доранд. Дар баъзе навъҳои ҷумлаҳои яктаркиба мавҷуд набудани мубтадо дар таркиби ҷумла ҷанбаи низоми хосси забонӣ доштани онҳоро бозгӯ мекунад, аммо ба қатори ҷумлаҳои бемубтади асосӣ, аслан, ҷумлаҳои муайяншахси забонҳои тоҷикӣ ва русӣ шомиланд.

Калидвожаҳо: ҷумла, ҷумлаи сода, ҷумлаи муайяншахс, забони тоҷикӣ, забони русӣ, ҷумлаи сода, пурракунанда, ҳол, пурракунандаи бавосита.

EXPRESSING A PREDICATE IN A SIMPLE DEFINITELY PERSONAL SENTENCE WITH SECONDARY MEMBERS OF THE SENTENCE IN TAJIK AND RUSSIAN LANGAUGES

In this article, the author examines a simple one-member sentence, or more precisely, a simple definitely personal sentence in which there are secondary members of the sentence in Tajik and Russian languages. It is also appropriate for the author to note that a characteristic feature of simple definitely personal sentences of five members is that the information is more clearly visible, and this to some extent affects the arrangement of subordinate clauses. This is also due to the fact that the members of the subordinate clauses, with the exception of the adverbial modifier of time, occupy almost the same position in all positions. In conclusion, the author notes that the study showed that the analysis of definitely personal sentences in the Tajik and Russian languages allows us to assert that this sentence has a grammatically correlated with reality. In some types of one-member sentences, the absence of a subject has a systemic linguistic aspect, but the main subjectless sentences include definite-personal sentences in the Tajik and Russian languages. The author's analysis of the article is worthy of the attention of researchers in the field of linguistics.

Keywords: sentence, simple sentence, definite personal sentence, Tapjik language, Russian language, one-member sentence, complement, adverbial, indirect complement.

Об авторе
Рахимова Мадина Абдуллоевна
Ассистент кафедры иностранных языков
Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, РТ, город Душанбе, улица Саида Носира, 33
E-mail: rahimovamadinaa74@gmail.com

About the author
Rahimova Madina Abdulloevna
Assistant of the Department of Foreign Languages
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, RT, Dushanbe, Said Nosir Street, 33
E-mail: rahimovamadinaa74@gmail.com

Дар бораи муаллиф
Раҳимова Мадина Абдуллоевна
Ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, ҶТ, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33
E-mail: rahimovamadinaa74@gmail.com

ТДУ 811.222.8 34

ИФОДАИ МУНОСИБАТҲОИ ФОНЕТИКӢ-ФОНОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ЎЗБЕКӢ

Юнусова З. М.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Одамон барои муошират фаъолияти хеш воситаҳои гуногуни забонро бо роҳу усули мухталиф истифода мебаранд. Дар натиҷа ҳодисаҳои зиёди овоӣ, луғавӣ сарфиву наҳвӣ ва баёнӣ ба амал меояд ва ҳар кадоме омӯхта мешавад [4, с. 40; 6, с.12; 7, с. 4; 10, с. 5; 12, с. 9; 14, с. 7]. Зимни корбурди забон рухдодҳои овоӣ низ бисёр ба назар мерасанд, ки холоним ва меронимҳо яке аз онҳоанд [16, с. 24; 9, с. 66].

Холониму меронимҳо ва инчунин муносибати онҳо дар низоми луғавии забон воқеаҳои забонии махсус ба шумор мераванд. Истилоҳҳои холоним ва мероним ба мафҳуме, ки онро истилоҳи партоним ифода менамояд, бо моҳияти гипоним тобеъ мешаванд.

Партонимҳо дар низоми медиосохторҳои луғавӣ-мазмунӣ дорои вижагиҳои ба худ хос мебошад. Муносибатҳои партонимӣ дар заминаи ифода кардани маънои бутун ва ҷузъи воҳидҳои луғавӣ ба вуҷуд меоянд [5, с. 124]. Ба туфайли муносибатҳои партонимӣ муносибати бутун ва ҷузъҳои он ҳастии объективӣ инъикос меёбад ва ба ҷанбаи забонӣ гузаронида мешаванд. Масалан, инсон як мавҷудоти бутунест, ки чун махлуқи ҷондори табиат тавсиф мешавад. Куллияти онро муносибати узвҳое, ки ҳамин “мавҷудот”-ро ташкил кардааст, муайян менамояд. Узвҳое, ки куллияти “инсон”-ро таъмин менамоянд, бо лексемаҳои сар*, тана, даст, пой* ифода мешаванд. Хуллас, номи узвҳое (сар, тана, даст, пой), ки яклухтии “инсон”-ро ташкил кардаанд, партонимҳо мебошанд. Номи ҷузъе, ки ба кулл дохил аст, бо номи мероним низ эътироф шудааст. Номи кулл бошад, холоним номида мешавад. Масалан, лексемаи калимаи “хона” ҳамчун холоним номҳои ҷузъҳо (меронимҳо) ба монанди *пойдевор, девор, фарш, бом, дар, тиреза*-ро фаро мегирад. Аз ин бармеояд, ки муносибатҳои партонимӣ аз робитаи холоним ва мероним ташаккул меёбад [1, с. 64].

Ҳодисаи партонимӣ, холонимӣ ва меронимӣ, ки ҳамдигарро мантиқан пур менамоянд, дар низоми истилоҳотшиносӣ низ мавҷуд мебошад. Чунин хусусиятро дар низоми истилоҳҳои забоншиносӣ, хусусан, дар низоми истилоҳҳои сатҳи фонетикӣ-фонологӣ низ дидан мумкин аст. Масалан, фонетика баробари овоз узвҳое овозсози инсонро низ меомӯзад. Қисми ифодакунандаи узвҳои ҳосилкунандаи овозҳои нутқро дар организми инсон дастгоҳ (аппарат)-и нутқ мегӯянд ва ин воҳиди забонӣ истилоҳ роиҷ аст. Дастгоҳи нутқ аз қисмҳои *шуш, пайчаҳои овоз, холигии даҳон, забон, дандон, лабҳо, холигии бинӣ, бронхҳо* таркиб меёбад ва бо истилоҳи партонимҳо мустаъмаланд. Онҳо дар табиати меронимҳо бо “*дастгоҳи нутқ*”, муносибати меронимӣ ва холонимиро ташкил менамоянд.

Воҳидҳои партонимӣ дар раванди фонетикии овозҳои нутқ ва номгузории онҳо низ мавҷуданд. Масалан, раванди ҳосилшавии овозҳои нутқ аз ҷиҳати фонетикӣ холоним ба ҳисоб меравад ва он номи чор мафҳуми зеринро, ки дар маънои ҷузъ мавҷуданд, дар бар мегирад: а)ягонагии оҳангӣ; б) назм; в) ҳиҷо; г) овоз.

Дар навбати худ, низоми роҳҳои нафас бо мафҳумҳо чун шуш, трахея, бронх, роҳҳои нафас ифода мегарданд. Дар доираи мафҳуме, ки истилоҳи холигиҳои ҳавогузарро ифода менамояд, дар мафҳумҳои ҳалқ, хирной, фарохии даҳон, фарохии бинӣ муттаҳид мешаванд. Аз ин силсила муносибати иерархиягиро, ки хоси низоми истилоҳҳои сатҳи фонетикӣ-фонологӣ мебошад, дидан мумкин аст.

Худи ҳамин хусусият дар низоми сатҳи фонетикӣ-фонологии забони ӯзбекӣ низ ба назар мерасад. Муродифи истилоҳи тоҷикии “дастгоҳи нутқ” дар забони ӯзбекӣ “нутқ аппарати” мебошад. Истилоҳи мазкур дар мақоми холоним истилоҳҳои меронимии зеринро фаро мегирад: лабҳо, дандонҳо, забон, ком, забонча, фарохии даҳон, фарохии бинӣ, пешгаҳи даҳон, ҳалқ, хирной, бронхҳо, шуш, диафрагма. Чунин истилоҳоти меронимӣ дар доираи се гурӯҳи зерин омӯхта мешаванд:а) қисми якум (ё ки ҳиссаи поёнӣ); б) қисми дуюм (ё ки ҳиссаи васатӣ); в) қисми сеюм (ё ки ҳиссаи болоӣ) [11].

Истилоҳи “олатҳои нутқ” ё “дастгоҳи гуфтор” ҳамчун истилоҳи супергипероним ва суперхолоним боз ба ду истилоҳи гиперонимӣ ҷудо мешавад (дар истилоҳҳои мазкур хусусиятҳои гиперонимиву холонимӣ ва гипониммву меронимӣ омехта шудаанд): а) дастгоҳи поёнии нутқ; б) дастгоҳи болоии нутқ.

Ба истилоҳи дастгоҳи поёнии нутқ, ки хусусияти гиперонимӣ ва холонимӣ дорад, истилоҳҳо ба монанди *ҳалқ, тағояки сипаршакл, тағояки ангуштаринмонанд, тағояки эҳромӣ, тағояки нӯги ҳалқ (тағояки забонмонанд), садопардаҳо, сӯрохии садо* чун гипоним ва партоним муносибат пайдо менамоянд.

Истилоҳот ба монанди *забон, лабҳо, коми нарм, забонча, коми сахт, холигии бинӣ* ҳам ба сифати гипоним ва ҳам мероним ба доираи истилоҳи олатҳои болоии нутқ, ки хусусияти гиперонимӣ ва холонимӣ дорад, дохил мешавад. Ба ғайр аз ин, истилоҳи олатҳои нутқ, ки мақоми супергиперонимӣ ва суперхолонимиро соҳиб аст, ба гурӯҳи истилоҳҳои гипонимӣ ва меронимии мутаҳаррик ва сокит ҷудо карда мешаванд.

Дар низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологии забони тоҷикӣ истилоҳи таснифи овозҳои садоноки нутқ яке аз истилоҳҳои муҳим дар мақоми гипероним ба шумор меравад. Доираи ин истилоҳро истилоҳҳои гипоним ба монанди: *садоноки пеш, садоноки нӯгизабонӣ, садоноки қатори миёна, садоноки миёнизабонӣ, садоноки қатори ақиб, садоноки пасизабонӣ, камфарох, нимфарох, фарох* ташкил менамоянд.

Истилоҳи таснифи овозҳои ҳамсадо низ дар навбати худ ҳамчун гипероним истилоҳҳои гипонимиро ба монанди: *ҳамсадоҳои мувофиқи ширкати олатҳои фаъоли нутқ, мувофиқи тарзи ба вуҷуд омадани овозҳо, овозҳои ҳамсадои зич, овозҳои ҳамсадои рағ, овозҳои зичу рахнадор, овозҳои ҳамсадои ларзон*-ро дар бар мегирад. Гиперонимҳо аз ҷумлаи серистеъмолтарин унсурҳои таркиби луғавӣ маҳсуб меёбанд. “Агар мо сухан аз таркиби луғавии забон оғоз намоем, бояд бигӯем, ки бидуни таркиби луғавӣ забон вуҷуд дошта наметавонад”[15, с. 24].

Дар низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологии забони тоҷикӣ истилоҳи овозҳо дар ҷараёни нутқ низ хусусияти гиперонимӣ дошта, ба он истилоҳҳои *ҳиҷо, зада* ҳамчун гипоним дохил мешаванд.

Барои муносибатҳои партонимӣ ва воҳидҳои луғавӣ-маъноии онҳо, ки дар доираи як мафҳум мебошанд, қонунияти сохти марҳилавӣ амал менамояд. Айнан чунин хусусият барои низоми истилоҳшиносӣ ва воҳидҳои он низ хос мебошад. Масалан, истилоҳи овозҳои нутқ нахуст ба истилоҳҳои овозҳои *садонок* ва *ҳамсадо* тақсим шаванд, ҳар яке аз ин истилоҳҳо боз ба зеристилоҳҳои дохилӣ ҷудо мешаванд. Хусусан, дар доираи истилоҳи *овозҳои садонок* муттаҳид шудани истилоҳҳои *садонокҳои лабӣ ва садонокҳои ғайрилабӣ, садонокҳои қатори пеш* ва *садонокҳои омехта, қафо; садонокҳои бардошти боло, миёна, поён*; дар доираи истилоҳи овозҳои ҳамсадо муттаҳид шудани истилоҳҳои *ҳамсадоҳои ҷарангдор, ҳамсадоҳои бечаранг, сонорҳо, ҳамсадоҳои шавшувдор, ҳамсадоҳои омехта* ва ғ. як намуди муносибатҳои марҳиланокест, хоси низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологии забон мебошад [13].Чунин муносибатҳо барои истилоҳоте, ки тамоми мафҳумҳои хоси сатҳи фонетикӣ-фонологиро ифода менамоянд, ҳамчунин барои зернизомҳои онҳо хусусияти забонии муштарак доранд.

Пайвастани парадигмавии унсурҳои забон метавонад дар ҳолатҳои мухталиф ба амал ояд ва он ифодагари вижагиҳои дигар мегардад. Воҳидҳои забоне, ки дар ташаккули парадигматикии дигарро иштирок карда наметавонанд, дар доираи парадигмаҳои максималӣ мепайванданд. Тавассути парадигмаҳои максималӣ (бузург, калон) аз зерпарадигмаҳо ва парадигмаҳои хурд парадигмаҳои майда сохтан мумкин аст. Чунин парадигмаҳои минималӣ бо парадигмаҳои нисбатан калонтар ҳамтаркиб шуда, ба истифода медароянд. Аз ин ҷост, ки парадигмаи калон маҷмуи ҳосилаи зерпарадигмаҳо маҳсуб меёбанд ва метавонанд аз як то чанд прадигмаҳои майдаро дар бар гиранд. Хусусияти зайл аз ҷумлаи шартҳои низоми забон ба ҳисоб рафта, бо мафҳумҳои марҳила ва муносибатҳои марҳилавӣ рабти қавии сохториву маъноӣ доранд. Мусаллам аст, ки низоми забон сохтори мураккабест, ки аз парадигма ва муносибатҳои парадигматикӣ, синтагматика ва муносибатҳои синтагматикӣ, марҳила ва муносибатҳои марҳилавӣ иборат буда, дар ҳаммуносибатӣ мавриди истифода қарор мегирад. Ин масъала дар таҷрибаи ассотсиативии тамоми сатҳҳои забон собит карда шудааст. Масалан, агар ба сатҳи фонемаҳои ӯзбекӣ назар афканем, аён мегардад, ки онҳо хусусияти парадигмаи максималии шашгонаро (*и, у, ӯ, э, а, о*) соҳиб гардида, хусусиятҳои вокалӣ зоҳир мекунанд ва муносибати прадигматикӣ ба миён меояд. Ин парадигма, дар навбати худ, ба се зерпарадигма ҷудо мешавад.

Асоси мухолифати ин парадигмаҳоро дар ташаккули фонемаҳо ҳаракати уфуқӣ ва ҳаракати амудии забон ва иштироки лабҳо дар бар мегиранд. Ин хусусиятҳо дар ташаккули фонемаҳои садонок парадигмаҳои андозаи миёна мебошанд, ки садоноки қатори қафо – садоноки сафи аввал (якум); садоноки васеъ – садоноки васеи миёна - садоноки танг (дуюм); ба парадигмаҳои хурдӣ, ба монанди садоноки лабӣ-садоноки ғайрилабӣ (сеюм) тақсим карда мешавад. Ин парадигмаҳои хурд низ боз ба зерпарадигмаҳо ҷудо мешаванд. Масалан, дорои

намудҳои кушод (дарозӣ), пӯшида (сиёҳ), пасизабонӣ (хирман), ноустувор (шитоб), устувор (тира) ва ғ. будани парадигмаи фонемаи “и” хусусияти парадигматикии майдаи онро ифода менамояд.

Дар мисолҳои зерин садоноки “и” аз лиҳози кушодаву пӯшида, пасизабониву ноустувор ва устувор буданаш вижагиҳои гуногуни фонетикӣ зоҳир кардааст.

Муносибатҳои парадигматикӣ ва синтагматикӣ омилҳои асосие мебошанд, ки тавассути онҳо сохтори забон амал карда, забон вазифаи воситаи муоширатии хешро адо менамояд. Муносибатҳои парадигматикӣ алоқаи воҳидҳои забонӣ то сатҳи нутқ бошад, муносибатҳои синтагматикӣ дар якҷоягӣ бо унсурҳои забон дар таъмини каломи солим хизмат мекунад. Воҳидҳои забон ба туфайли мавҷудияти ин ду муносибат ва робитаи мутақобилаи онҳо қобилияти ифодакунии маъноро доранд. Падидаҳои парадигматика ва синтагматика, новобаста аз он, ки бо ҳам алоқаманданд, аз якдигар фарқ мекунанд. Парадигматика бо воҳидҳои номинативӣ (ба маънои васеъ), синтагматика бо воҳидҳои иртиботии забон сарукор дорад. Аз ин бармеояд, ки парадигматика бевосита ҳодисаи забонӣ, синтагматика ҳодисаи нутқ набуда, омили беҳдошти онҳо шуда метавонанд. Далелҳои дар боло овардашуда исбот мекунанд, ки парадигматика метавонад бо падидаҳои нутқ ва синтагматика бо падидаҳои лингвистӣ кор кунад. Ворид шудани мафҳуми парадигматика ба соҳаи падидаҳои сатҳи синтаксисӣ, нақшаҳои парадигматика ва синтагматикаро зич ба ҳам пайваст намуда, хусусиятҳои фарқкунандаи онҳоро маҳдуд кард.

Доираи мафҳумҳои парадигматика ва синтагматика хеле густурда буда, онҳо тамоми сатҳҳои низоми забонро фаро мегиранд. Ҳарчанд ки мафҳумҳои парадигматика ва синтагматика дар ҳама сатҳҳо хусусиятҳои муштарак доранд, онҳо бояд барои ҳар як сатҳ алоҳида омӯхта шаванд. Омӯзиши ин падидаҳо муҳиму саривақтӣ буда, ин яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир маҳсуб меёбад.

Низоми истилоҳотшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологӣ ба монанди воҳидҳои истилоҳшиносии сатҳи дигари забон зернизоми ба худ хоси лексикаи забонро дорад, яъне низоми номинативии як қатор мафҳумҳои забонӣ мебошад. Муҳаққиқони муосир қайд мекунанд, ки суръати тезтар шудани инқилоби илмию техникӣ дар даҳсолаҳои охир боиси афзоиши бошиддати иттилоот дар тамоми соҳаҳои дониш, истеҳсолот ва фаъолияти илмӣ ва мутаносибан рушди истилоҳот гардид. Чунин раванд тақозо менамояд ки раванди омӯзиши онҳо низ тезонидаву серсоҳа карда шавад. Бинобар он “масъалаи таҳқиқи истилоҳоти соҳаҳои мухталиф, менависад, -Д. Н. Каримова, -яке аз рушд ёфтатарин соҳаҳои илми муосир маҳсуб меёбад, зеро захираи луғавии ҳар як забон... аз ҳисоби калимаву истилоҳот ғанӣ мегардад» [8, с. 37]. Бо сабаби он, ки истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологӣ низоми хос дорад, дар он як қатор ҳодисаҳое, ки ба ҷанбаи марбути ифода ва мундариҷаи забон ба тарзи синхронӣ-синкретӣ омехта шудаанд, яъне як истилоҳ дар худ хусусияти ҳам гиперонимӣ, ҳам гипонимӣ; дар истилоҳи дигар ҳам хусусиятҳои гипонимӣ, ҳам эквонимӣ ва ҳам партонимиро таҷассум кардаанд. Чунин ҳолат аз мураккабии забонии низоми истилоҳшиносӣ далолат мекунад.

Градуонимҳо бо номи дараҷаёбӣ низ ном бурда мешаванд [2, с. 5]. Масалан, дар қатори маъноии калимаҳои хоси низоми луғавии маъмули *хушрӯй-нозанин-зебо, сурхтоб-сурх-гулгун* дараҷаи аломати хусусият “зиёдатӣ – муътадилӣ - камӣ” мавҷуд мебошад. Аз рӯйи ин хусусият воҳидҳои луғавие, ки дар қаторҳои парадигматикии мазкур муттаҳид мешаванд, градуонимҳо ва муносибати онҳо бошад, муносибати градуонимӣ номида мешаванд. Масалан, қатори калимаҳои *тифл-кӯдак-наврас-ҷавон-мӯйсафед* , ки хоси лексикаи маъмул мебошанд, шоҳиди чунин ҳодиса шуда метавонанд [3, с. 49].

Градуонимия падидаест, ки бо синонимия шабоҳат дорад. Вале синонимия ва градуонимия аз ҳамдигар тафовут ҳам доранд. Чунин тафовут, асосан аз рӯйи аломатҳои зерини онҳо ба вуҷуд меоянд: якум, дар синонимия воҳидҳои луғавие, ки қатори парадигматикии онҳоро ташаккул медиҳанд, нисбат ба семаҳои номгузорӣ ҳамгун мебошанд; аз маънои онҳо чиз-ашё, аломат-хусусият, ҳаракат-ҳолате, ки якнавъанд, фаҳмида мешавад. Ба воситаи воҳидҳои луғавии ташкилкунандаи қатори дараҷаёбӣ (градуонимия) семаҳои муайяни маънои онҳо тафовути гуногундараҷаро мефаҳмонанд. Масалан, дар қатори парадигматикии нинни *(бувак)-тифл (кӯдак)* семаи “*миқдори синну сол*” дараҷа ёфтааст. Воҳидҳои луғавие, ки қатори ҳаммаъноӣ (муродифӣ, синонимия)-ро ҳосил менамоянд, яке аз дигаре аз рӯйи семаи номгузорӣ фарқ мекунад ва он барои қатори дараҷаёбӣ хос нест: масалан, *инсон-одам-кас*; *осмон-фазо-само-фалак*; *мардум-халқ-омма*).

Дараҷаёбӣ (градуонимия) дар тамоми ҳодисаҳои сатҳи забон мавҷуд аст. Аз ҷумла, дар муносибати воҳидҳои лексикии хоси низоми истилоҳшиносии забон, яъне дар муносибати баъзе истилоҳҳои градуонимӣ бо вижагиҳои худ амал менамояд. Дар низоми истилоҳшиносӣ

хусусияти хоси градуонимӣ ва муносибати он чунин ифода меёбад, ки дар низоми истилоҳот синонимияи хоси лексикаи маъмул (умумиистеъмол) ба назар намерасад, дар ин низом, ки гунанокӣ ба муродифот айниятдошта амал меояд.

Градуонимия ва муносибати градуонимӣ дар низоми истилоҳот нисбат ба сатҳи луғавӣ чандон фаъол нест. Хусусан, дар низоми фонетикӣ-фонологии забон чандон фаъол набудани градуонимияро эҳсос кардан душвор нест. Масалан, дар низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологии забони тоҷикӣ градуонимия ва муносибати онро дар муносибати истилоҳҳои зерин мушоҳида кардан мумкин аст:

а) истилоҳоте, ки қатори: *садонокҳои бардошти поёни забон, садонокҳои бардошти миёнаи забон, садонокҳои бардошти* болои забони дахлдори истилоҳи гипероними садонокҳо аз рӯйи дараҷаи бардошти забонро ҳосил кардааст;

б) қаторе, ки истилоҳҳои *садонокҳои қатори пеш, садонокҳои қатори ақиби* ба истилоҳи гипероними садонокҳо аз рӯйи ҳаракати амудии забонро ҳосил кардааст;

в) қаторе, ки истилоҳҳои *садонокҳои пешизабонӣ, садонокҳои пасизабонии дахлдори* истилоҳи гипероними *садонокҳо аз рӯйи ҳаракати уфуқии забон*ро ҳосил кардааст;

г) қаторе, ки истилоҳҳои *садонокҳои шиддатнок, садонокҳои коҳишёбанда, садоноки шиддатноки коҳишёбанда* нисбати истилоҳи гипероними н*авъҳои ҳиҷо аз ҷиҳати акустикӣ*-ро ҳосил кардааст;

ғ) қаторҳое, ки аз истилоҳҳои *ҳиҷои пушидае, ки бо ҳиҷои боз сар мешавад(об+дор), ҳиҷои кушодае, ки бо ҳиҷои баста сар мешавад(бо+вар); ҳиҷои бастае, ки бо ҳиҷои баста сар мешавад(сар); ҳиҷои кӯтоҳ, ҳиҷои дарози мансуб* ба истилоҳи гипероними *навъҳои ҳиҷоҳо аз ҷиҳати сохт* ҳосил шудаанд;

д) қаторе, ки истилоҳҳои *садонокҳои қатори пеш, садонокҳои қатори миёна, садонокҳои қатори қафои* нисбати истилоҳи гипероними навъҳои *фонемаҳои садонок аз ҷиҳати ҷойи пайдошавӣ* ҳосил кардааст;

е) қаторе, ки истилоҳҳои сад*онокҳои бардошти боло, садонокҳои бардошти миёна, садонокҳои бардошти поён* истилоҳи гипероними *навъҳои фонемаҳои садонокро аз рӯйи дараҷаи бардошти забон* ҳосил кардааст ва ғайраҳо.

Дар низоми фонетикӣ-фонологии забони тоҷикӣ муносибатҳои градуонимиро дар чунин ҳолатҳо мушоҳида кардан мумкин аст:

а) дар муносибати истилоҳҳое, ки *қатори садонокҳои бардошти боло ва саднокҳои бардошти поён*-ро ташкил менамояд ва мансуб ба истилоҳи гипероними *дараҷаи бардошти забон* мебошанд;

б) дар муносибати истилоҳҳое, ки *қатори фонемаҳои заиф ва фонемаи пурқувват*-ро ташкил менамоянд ва ба истилоҳи гипероними *фонема (овоз)* мансубанд;

в) дар муносибати истилоҳҳое, ки *қатори ассимилятсияи пурра* ва *ассимилятсияи нопурраро* ташкил дода, мансуб ба истилоҳи гипероними *ассимилятсия* мебошанд;

г) дар муносибати истилоҳҳое, ки қато*ри диссимилятсияи нопурра* ва *диссимилятсияи пурра*-ро ташкил дода, мансуб ба истилоҳи гиперонимии *диссимилятсия* мебошанд ва ғайраҳо.

Ҳамин тавр, дар низоми истилоҳҳои сатҳи фонетикӣ-фонологӣ дар гипоним хусусиятҳои гиперонимӣ, эквонимӣ, партонимӣ ба таври синкретӣ ҳолатҳои омехташавӣ мушоҳида мешаванд, ки ин амали воқеии муносибатҳои марҳилавии хоси низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологии забон мебошад. Масалан, истилоҳи фонемаҳои *садонок // овозҳо* (*вокализм*) дар мақоми гиперонимии марҳилаи якум (роҳбалад) ба истилоҳҳои гипонимии ба монанди *садонокҳо аз рӯйи дараҷаи бардошти забон, садонокҳо аз рӯйи ҳаракати уфуқии забон, садонокҳо аз рӯйи ҳаракати амудии забон* ҷудо мешаванд. Истилоҳҳои гипонимии мазкур низ дар навбати худ хусусияти гиперонимиро касб намуда, истилоҳҳои гипонимиро, ки ҳодисаҳои доираи мафҳуми мазкурро ифода менамояд, дар бар мегиранд. Масалан, истилоҳи *фонемаҳои садонок аз рӯйи бардошти забон* нисбат ба истилоҳи *фонемаҳо (овозҳо, вокализмҳо)-и садонок* гипоним ба шумор равад, нисбат ба истилоҳҳои *овозҳои (фонемаҳо) садоноки бардошти болои забон, овозҳо (фонемаҳо)-и садоноки бардошти миёнаи забон, овозҳо (фонемаҳо)-и садоноки бардошти поёни забон* истилоҳи гиперонимӣ мебошад.

Градуономия (дараҷаёбӣ) аз ҷиҳати чунин вазифа ба истилоҳи *овозҳо (фонемаҳо)-и садонок аз рӯйи ҳаракати амудии забон* низ хос мебошад [2]. Истилоҳи мазкур нисбат ба истилоҳи *овозҳо (фонема)-и садоноки қатори пеш, овозҳо (фонема)-и садоноки қатори қафо* истилоҳи гипероним мебошад. Дар айни вақт истилоҳҳои *овозҳо (фонема)-и садоноки қатори пеш* ва *овозҳо (фонема)-и садоноки қатори қафо* нисбат ба ҳамдигар эквоним мешаванд.Чунин хусусияти силсиланок барои истилоҳҳои *овозҳо (фонема)-и садонок аз рӯйи*

иштироки лабҳо, овозҳо (фонемаҳо)-и садонок аз рӯйи ҳаракати уфуқии забон низ хос мебошад. Масалан, истилоҳи *овозҳо (фонемаҳо)-и садонок аз рӯйи иштироки лабҳо* ҳамчун истилоҳи гипоним ба доираи истилоҳи *овозҳо (фонемаҳо)-и садонок* дохил гашта, дар навбати худ истилоҳҳои *овозҳо (фонемаҳо)-и садоноки лабӣ, овозҳо (фонемаҳо)-и садоноки ғайрилабӣ* ҳамчун истилоҳи гиперонимӣ хизмат мекунад. Истилоҳҳои *овозҳо (фонемаҳо)-и садоноки лабӣ* ва *овозҳои (фонемаҳо) садоноки ғайрилабӣ* нисбат ба якдигараш эквоним мебошад.

Дар истилоҳи *овозҳо (фонемаҳо)-и садонок аз рӯйи ҳаракати уфуқии забон* низ хусусияти марҳилавии дар боло зикршуда ба назар мерасад [10, с. 53]. Чунончи, истилоҳи мазкур яке аз гипонимҳои истилоҳи *овозҳо (фонемаҳо)и садонок* ба ҳисоб рафта, дар навбати худ нисбат ба истилоҳҳои *овозҳои (фонемаҳо)-и садоноки қатори пеш, овозҳо (фонемаҳо)-и садоноки қатори қафо*, ки хусусияти эквонимиву гипонимиро якҷоя ифода менамоянд, истилоҳи гипероним маҳсуб меёбад. Чунин таносуби гипонимӣ, гиперонимияи хоси истилоҳҳо дар низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологии забони ӯзбекӣ низ айнан ба назар мерасад. Масалан, истилоҳи гиперонимии *унли товушлар (фонемалар)* ҳамчун гипоними истилоҳҳои *тилнинг кўтарилиш даражаси товушлари (фонемалари), лабларнинг иштирокига кўра унли товушлар* нисбат ба истилоҳҳои дигар хусусияти гиперонимӣ доранд.

Чунин робитаи воқеии мантиқӣ-забонии байни истилоҳҳо ба ҳодисаҳои тамоми ҷанбаҳои низоми истилоҳшиносии фонетикӣ- фонологии забон (масалан, фонемаҳои ҳамсадо ва дар низоми ҳодисаҳои дигар) муносибати муштарак дорад.

Муносибати лексикӣ дар тартиби гипероним -гипоним// гипероним-гипоним // эквоним амалкунандаро муносибати марҳилавӣ ё силсиланок меноманд. Чунин муносибат барои низоми истилоҳшиносӣ низ хос мебошад, инро дар ҳолатҳои махсуси низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологӣ ба таври мушаххас дидан мумкин аст.

Адабиёт

1. *Бердиалиев, А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Лексикология, Фразеология. Лексикография / А. Бердиалиев, Р. Хидиров. - Хужанд: Р. Жалил номидаги Давлат нашриёти, 2013. - 206 с.*
2. *Бердиалиев А. Фонетика ва фонология ҳамда уларнинг ўзаро муносабати масаласига доир //Тилшунослик ва адабиётшунослик масалалари. Илмий мақолалар мажмуаси, 3 – китоб / А. Бердиалиев. - Хужанд: Нури маърифат, 2015. - С. 3-7.*
3. *Бердиалиев, А. Ўзбек ва тожик лисоний алоқаси асослари. Олий ўқув юртлари филология факультети талабалари учун қўлланма / А. Бердиалиев, М. Т. Зокиров. - Фарғона, 2018. - С. 48-52.*
4. *Бузургзода, Л. Фонетикаи забони адабии тоҷик. Сталинобод - Ленинград, 1940. - С. 39-41.*
5. *Виноградов, В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. –Л.: Учпедгиз, 1947. – 786 с.*
6. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.*
7. *Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1982. – 462 с.*
8. *Каримова Д. Н. Явление омонимии в системе терминов кожно-венерических заболеваний таджикского и английского языков / Д. Н.Каримова // Вестник педагогического университета. 2024. № 5-6.- С. 37-43.*
9. *Қосимова, М. Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ / М. Н. Қосимова.- Душанбе, 2007. - 172 с.*
10. *Қўрғонов, З. Забони адабии ҳозираи тоҷик (овошиносӣ). Комплекси таълимию методӣ / З. Қўрғонов. - Хуҷанд: Ношир, 2016.-152 с.*
11. *Қўрғонов, З. Чандандешӣ дар корбурди истилоҳоти овошиносӣ ва таснифи фонемаҳо //Ахтари ирфон / / З. Қўрғонов. – Хуҷанд, 2014. – С. 99-104.*
12. *Раҳмон, Э. Забони миллат- ҳастии миллат. Китоби 1 / Э. Раҳмон. - Душанбе: Эр-граф, 2016. - 516 с.*
13. *Хаскашев, Т. Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т. Н. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. - 200 с.*
14. *Хоҷа, Давлатбек Анъанаи забоншиносии тоҷик / Давлатбек Хоҷа // Ахбори ДДҲБСТ, 2021, № 3. С. 100 - 113.*
15. *Шокиров, Т. С. Таркиби луғавии забон ва омилҳои ғаномандии он / Т. С. Шокиров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ, 2025, № 3. (116).- С. 24 – 28.*
16. *Щерба, Л. В. Фонетика французского языка / Л. В. Щерба. – Москва, 1955.*

ИФОДАИ МУНОСИБАТҲОИ ФОНЕТИКӢ-ФОНОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ЎЗБЕКӢ

Муаллиф дар мақола фонетика ва фонологияро ҳамчун вижагиҳои гуногуни овоии забон омӯхта, амалкардашро дар мисоли садонокҳову ҳамсадоҳо баррасӣ мекунад, ки ин танҳо хоси инсонист ва мавҷудоти дигар мисли инсон садоноку ҳамсадо тавлид карда наметавонад ва ин асоситарин фарқи овози инсон аз овозу садои дигар мебошад. Ҳар овозе, ки аз тарафи инсон

талаффуз карда мешавад бо хусусиятҳои фонетикиву фонологиаш фарқ мекунад ва ин фарқият аз ҷиҳатҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор мегирад. Дигаргуниҳои фонетикӣ дар доираи ҳафт рухдоди он сурат мегирад, ки ҳар кадоме вижагиҳои алоҳида дорад. Ҳамчунин овозҳо аз нигоҳи фонетика ва фология дар бадали овоӣ тасниф шуда, бо истилоҳҳои махсус (садонок, ҳамсадо, холоним, мероним, гипоним, гипероним, градуонимия) ном бурда мешаванд ва дар мақолаи мазкур вижагиҳои онҳо дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва ӯзбекӣ мухтасаран мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Истилоҳоти гипоним, гипероним, градуномия дар забоншиносии муосири тоҷик камистеъмоланд, вале дар истифода мебошанд. Муаллиф онҳоро баррасӣ карда, хулосаҳояшро дар мақола манзур доштааст.

Калидвожаҳо: забон, овоз, садонок, ҳамсадо, гипоним, гипероним, градуонимия, партоним, тасниф, фонетка, фонология.

ВЫРАЖЕНИЕ ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Автор в статье фонетика и фонология изучают различные фонетические особенности языка и исследуют их функционирование на примере гласных и согласных, которые уникальны для людей и других существ, которые не могут производить гласные и согласные, как люди, и это главное отличие человеческого голоса от других звуков. Каждый звук, произносимый человеком, отличается по своим фонетическим и фонологическим характеристикам, и это различие изучается с разных сторон. Фонетические изменения происходят в рамках семи явлений, каждое из которых имеет свои особенности. Также звуки классифицируются с точки зрения фонетики и фонологии в виде звуков и называются специальными терминами (гласный, согласный, холеным, мереным, гипоним, гипюрным, граду ним), и в этой статье их особенности кратко рассматриваются на примере таджикского и узбекского языков. Термины «гипоним», «гипероним», «граду ним» редко используются в современном таджикском языкознании, но всё же используются. Автор проанализировал их и представил свои выводы в данной статье.

Ключевые слова: язык, звук, гласный, согласный, гипоним, гипероном, граду ним, патроним, классификация, фонетика, фонология.

EXPRESSING PHONETIC-PHONOLOGICAL RELATIONS IN THE TAJIK AND UZBEK LANGUAGES

Author in the article phonetics and phonology study the various phonetic features of language and examine their functioning, using vowels and consonants as examples. These are unique to humans and other creatures that cannot produce vowels and consonants like humans, and this is the main difference between the human voice and other sounds. Each sound produced by humans is distinct in its phonetic and phonological characteristics, and this distinction is studied from various perspectives. Phonetic changes occur within the framework of seven phenomena, each with its own characteristics. Sounds are also classified phonetically and phonologically as sounds and are given specific terms (vowel, consonant, homonym, metonym, hyponym, hyponym, graduonym). This article briefly examines their characteristics using the Tajik and Uzbek languages as examples. The terms "hyponym," "hyponym," and "graduonym" are rarely used in modern Tajik linguistics, but they are still used. The author analyzed them and presented his findings in this article.

Keywords: language, sound, vowel, consonant, hyponym, hyponym, graduonym, patronymic, classification, phonetics, phonology.

Дар бораи муаллиф
Юнусова Зебо Маҳмудовна
Омӯзгори кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1
E-mail: yunusovazebo1984@gmail.com

About the author
Yunusova Zebo Mahmudovna
Lecturer at the Department of Humanities and Sociological Sciences
Khujand State University named after academician B. Ghafurov
735700, Repablic of Tajikistan, Khujand, 1 Mavlonbekov
E-mail: yunusovazebo1984@gmail.com

Об авторе
Юнусова Зебо Махмудовна
Преподователь кафедры гуманитарных и социологических наук
Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова
735700, Республики Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1
E-mail: yunusovazebo1984@gmail.com

ТДУ 81'373.45:82-1

МУРОДИФОТИ МАТНӢ ДАР СОХТОРИ ГРАДАТСИОНӢ: ТАҲЛИЛИ СЕМАНТИКӢ ВА УСЛУБӢ ДАР ОСОРИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Назарова З. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз вижагиҳои хоси муродифоти матнӣ дар равшантар кардани маънои вожаи пешина ва тафсил додани он тавассути вожаи (ё вожаҳои) баъдӣ зоҳир мегардад, ки дар натиҷаи он маълумот дар бораи объект ё хусусияти он (дар доираи матн) мушаххастар мегардад. Баъзан шоирон ва нависандагон ҳангоми эҷодиёти хеш бо мақсади зиёд ё паст кардани тобиши маънӣ, шиддати эҳсосӣ, ҷалб кардани диққати хонанда ё шунаванда аз силсилаи вожаҳо ё ифодаҳои мушаххас истифода мекунанд. Инро дар забоншиносӣ градатсия меноманд. Градатсия аз калимаи лотинии «gradatio» гирифта шуда, маънояш “тадриҷан, қадам ба қадам зиёд/кам гардидани таъсири маънӣ ва эмотсионалӣ-экспрессивӣ” мебошад, ки ба туфайли он афзоиш/пастшавии таассуроти эҷодии адибон дар асари бадеӣ ба вуҷуд меояд.

Дар забоншиносии умумӣ диққати муҳаққиқони рус ба ин категорияи семантикиву услубии ҷавон бештар гардидааст ва як қатор корҳои пажӯҳишии илмӣ ба миён омада, баъзе хусусиятҳои он аз ҷониби М.В. Мезенина (1991), С. М. Колесникова (1999, 2012), М. В. Бондаренко (2001), П. П. Березнитская (2004), А. В. Шербаков (2004), С. А. Тихомиров (2006), Т. В. Жеребило (2010), И. Б. Грузнова (2012) ва дигарон як андоза омӯхта шудааст. Вале сарфи назар аз пажӯҳишҳои зиёди мавҷуда дар хусуси мафҳуми “градатсия” ва моҳияти он дар байни муҳаққиқон фаҳмиши ягона мавҷуд нест. Муҳаққиқони муосири рус С.М. Колесникова (1999), П. П. Березнитская (2004), Т. В. Жеребило (2010), Т. А. Колосова (2015) дар забоншиносии рус ҳамбастагии силсилаи муродифӣ ва сохтори градатсиониро қайд намуда, бар он ақидаанд, ки яке аз ҷузъҳои сохтори функсионаливу семантикии градатсияро муродифот ташкил медиҳанд.

Муҳаққиқ П. П. Березнитская нуктаи назари мазкурро ҷонибдорӣ намуда, яке аз омилҳои асосии пайдоиши муродифот ва дар ҳамбастагӣ бо он арзи вуҷуд доштани градатсияро қайд мекунад [1, с. 3].

М. В. Бондаренко баръакс, дар пажӯҳишҳои худ силсилаҳои муродифӣ ва градатсиониро муқобили ҳамдигар мегузорад. Ба ақидаи ӯ, дар силсилаи муродифӣ аломатҳои ҳаммаъноии семаҳо ҷузъи ҳатмии мундариҷаро ташкил медиҳанд, вале дар силсилаи градатсионӣ на танҳо аломат ба назар гирифта мешавад, инчунин миқдор низ муҳим аст, ки барои «шумораи аломатҳои ҳар як ҷузъи градуалии силсила, мутаносибан тартиби ҷойгиршавии воҳидҳои луғавӣ нисбат ба ҳамдигар» масъул аст [2, с. 17].

Т. Ю. Портнова дар мақолааш “Градатсия ҳамчун воситаи маънӣ-синтаксисии ташкили ҷумла” зикр намудааст, ки забоншиносон шарҳи ин мафҳумро дар ду самт пешниҳод намудаанд:

1. Аз нуқтаи назари парадигматикӣ градатсия ҳамчун як навъи силсилаи синонимӣ (муродифӣ) ва антонимӣ (зидмаънӣ) баррасӣ мешавад [7].

2. Аз нуқтаи назари синтагматикӣ бошад, градатсия ҳамчун воситаи услубӣ барои баёни нутқи ҳиссӣ ва ифодакунанда вуҷуд дорад. Нуқтаи назари мазкурро муҳаққиқон А.В. Шербаков (2004), С. А. Тихомиров (2006) ҷонибдорӣ менамоянд [10].

Дар луғати истилоҳоти забоншиносӣ (Словарь лингвистических терминов, 2010) мафҳуми “градатсия” чунин шарҳ дода шудааст: Градатсия тавассути воситаҳои гуногуни забонӣ ба даст оварда мешавад. Моҳияти забонии он бо муродифот зич алоқаманд аст, зеро градатсия «силсилаи аъзои якхелаи ҷумла ё як қатор таркибҳои якхела мебошад, ки барои тадриҷан мустаҳкам ё суст намудани ғояи матн, мундариҷа ва ғайра имкон медиҳад» [4, с. 77].

Градатсия категорияи мафҳумиест, ки на ба вожаҳои алоҳида тааллуқ дорад, балки қатор ё силсилаи семантикиро ифода карда, бо муродифот, алалхусус бо муродифоти матнӣ зич алоқаманд аст. «Муродифоти матнӣ (контексуалӣ) вожаҳоеанд, ки дар матн аз ҷиҳати семантика наздик шуда, хусусияти фарқкунандаи он шарти баръало контекстӣ ва шароити матнӣ мебошад, ки дар луғатҳои синонимӣ дарҷ нагаштаанд» [8, с. 32].

Дар мақолаи мазкур тасмим гирифтем, то як андоза ба муносибати муродифоти матнӣ бо градатсияи маъноӣ дар асоси маводди гаронбаҳои “Бӯстон” ва “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ равшанӣ андозем ва таносуби маъноии силсилаи муродифиро дар сохтори градатсионӣ муайян намоем.

Корбурди муродифоти матнӣ дар нутқи персонажҳои осори бадеӣ одатан мақсаднок истифода мегарданд. Саъдии зиндаёд дар шеърҳояш андешаҳои маънавии хешро ба хонандагон ва шунавандагон тариқи усули мазкур иброз намудааст:

Такопӯи туркону ғавғои ом,
Тамошокунон бар **дару кӯю бом**.
Чу дид андар **ошӯб** дарвеши пир,
Ҷавонро ба дасти халоиқ асир [11, с. 116].
Худованди **фармону рою шукӯҳ**,
Зи ғавғои мардум нагардад сутуҳ [11, с. 33].
Чу мебигзарад **ҷоҳу мулку сарир**
Набурд аз ҷаҳон давлат илло фақир [11, с. 40].
Бузургиву авфу карам пеша кун!
Зи **хурдону атфолаш** андеша кун! [11, с. 55].

Дар абёти мазкур якчанд навъи муродифот ба чашм мерасанд:

1.Силсилаи муродифоти луғавӣ: *такопӯ – ошӯб – ғавғо*

2.Силсилаи муродифоти матнӣ: *туркон – ом – халоиқ*

3.Муродифоти наҳвӣ (ибора бо ибора): *такопӯи туркон – ғавғои ом;*

4.Силсилаи қаторҳои градатсионӣ: *дар – кӯй – бом; фармон – рой – шукӯҳ; ҷаҳонсӯз – бераҳмат – хиракуш (ноҳақкуш); ҷоҳ– мулк – сарир (тахт, маснад); бузургӣ – авф – карам.* Таҳлил:

4.1. Қатори градатсионии *дар – кӯй – бом* раванд ва фазои паҳншавии шӯру ғавғои раъиятро, ки аз маҳалли маҳдуд (дари хона) оғоз шуда, то ба кӯй (кӯча, роҳи калон, маҳалла) ва бом (болои бино, нуқтаи баланди мавзеъ) авҷ гирифтани ҳангомаро нишон додааст.

4.2. Қатори градатсионии *фармон (амр, дастур) – рой (ақл, андеша) – шукӯҳ (бузургӣ, шаҳомат)* афзоиши тавсифи мадҳу саноро ифода мекунад. Мақсади адиб аз истифодаи вожаҳои мазкур тасвири сифатҳои Худованд ва нишон додани бузургиву шаҳомати ӯст.

4.3. Дар қатори градатсионии *ҷоҳ (мақом, мартаба; бузургӣ; қадру шараф) – мулк (мамлакат, подшоҳӣ) – сарир (тахт, авранг, маснади шоҳӣ)* адиб зина ба зина афзун гардидани давлату дороӣ ва обрӯву нуфузи шахсро қайд кардааст.

Дар сохторҳои градатсионии мазкур ҳар як муродифвожаи минбаъда ба семантикаи маънои аслии вожаи пешина наздиктар гардида, маънои вожа-муродифи ояндаро тақвият додааст.

4.4. Силсилаи мазкури *бузургӣ – авф – карам* намунае аз градатсияи паст мебошад. Ҷузъи аввал (бузургӣ) мафҳуми хулосакунанда ва натиҷаи ҷузъҳои дуюм (авф) ва сеюм (карам) аст. Адиб гӯё таъкид карданист, ки бузургии шахс дар хислатҳои ҳамидаи инсонӣ ба мисли саховатмандиву карам ва раҳму шафқат ба хурдсолону ниёзмандон ифода мегардад.

4.5. Сохтори градатсияи коҳишёфта дар ҳаммаъношавии вожаҳои *хурд – тифл* низ ифода ёфтааст. *Тифл* кӯдаки хурдсол ё навзодест, ки марҳилаҳои аввали ҳаётро аз сар мегузаронад. Хурд сифат буда, ба маънои хурдсол (агар инсонро дар назар дорем) ифода меёбад. Кӯдаки хурдсол аз тифл каме калонтар аст. Хурд (хурдсол) таъкид ба синни соли кӯчак, вале тифл рамзи покӣ ва бегуноҳист. Вожаҳои мазкур ҳам аз ҷиҳати семантика ва ҳам услуб аз ҳамдигар фарқ доранд: хурд (ба маънои кӯдаки хурдсол) серистеъмол буда, тифл услуби баланди шоирист.

Муродифот воситаи муассир ва равшани эҷоди градатсия дар забони адабиёти бадеӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз хусусиятҳои сохтори градатсионӣ зиёд гардонидани таъсири ҳиссӣ-эмотсионалӣ дар порчаҳои шеърӣ ва матн мебошад:

Яке гурба дар хонаи зол буд,
Ки **баргаштаайёму бадҳол** буд [11, с. 40].

Истифодаи вожаи баргаштаайём дар байти мазкур, тасвири ҳолати кунунии персонаж буда, мақсади адиб бо истифодаи калимаи *бадҳол* таъкид намудани афтодаҳоливу бечорагии ӯст.

Фарқи силсилаи градатсионӣ аз силсилаи муродифӣ он аст, ки дар аввала динамикаи афзоиш ё коҳиши аломат мушоҳида мегардад.

Дар байти зерин, ба ин маъно, вожаҳои *саргаштатар – нигунтолиъ – бахтбаргаштатар* ҳолати кунунии ғаммоз (суханчин)-ро тасвир менамояд, ки бо мурури замон бадтар гардидааст. Маънои вожаҳо, бо илова гардидани пасванди дараҷаи қиёсии сифат "–тар", худ гувоҳи тадриҷан афзун гардидани тобиши эмотсионалии онҳо мебошанд. Силсилаи муродифоти матнии мазкур қатори градатсионии авҷёбанда (баланд)-ро нишон медиҳад, ки онро дар забоншиносии рус "климакс" меноманд:

Надидам зи ғаммоз **саргаштатар**,
Нигунтолиъу бахтбаргаштатар [11, с. 227].

Одатан сохторҳои градатсионӣ метавонанд чандин ҷузъҳоро дарбар гиранд. Масалан, силсилаи муродифии баргаштаайём – бадҳол аз ду ҷузъ ва саргаштатар – нигунтолиъ (ба маънии бадтолеъ, сиёҳбахт) – бахтбаргаштатар аз се ҷузъ иборат аст, ки як вожа маънои дигареро пуркунвваттар намуда, ифодаро муассир намудааст.

Дар байти зерин вожаҳои *ганҷ – фармон – ҷайш – ҷаҳондорӣ–шавкат – ком – айш* муносибати матниро ба вуҷуд овардааст.

Касеро, ки **ганҷ** асту **фармону ҷайш**,
Ҷаҳондорию шавкату кому айш.
Гараш сирати хубу зебо бувад,
Ҳама вақт айшаш муҳайё бувад [11, с. 63].

Ганҷ - хазина, махзан, дороӣ, ганҷина;

Фармон - амр, ҳукм, ки аз тарафи ҳукмдор ва сардоре дода мешавад;

Ҷайш - лашкар, қӯшун;

Ҷаҳондорӣ - идора кардани ҷаҳон; маҷ. подшоҳӣ;

Шавкат - қудрат, қувват; ҷоҳу мартаба, бузургворӣ ва ҷалолат; ҳашама мақсад, мурод, орзу; майл;

Ком - мурод, орзуи матлуб, эътибор;

Айш – 1.хушӣ, хуррамӣ, шодмонӣ, хурсандӣ; 2. ҳаёти хушу хурсандона; 3.кайфу сафо ва беғамӣ, хушгузаронӣ, ишрат.

Вожаҳои ишорашуда силсилаи муродифоти матниро ифода намуда, муносибати градатсионии зеринро тасвир намуданд:

Адиб суханони хешро аз вожаи *ганҷ*, ки рамзи сарват ва дороист, оғоз намуда, сипас мақсаднок мафҳумҳои *фармону ҷайшро*, ки ифодакунандаи қудрату тавоноӣ ва фармонравоист, кор бурдааст, бо мақсади таъкиди он нукта, ки шахси сарватманд соҳибқудрат аст. Дар байти дигар вожаҳои ҷаҳондорию шавкат истифода шудаанд, ки маънои салтанат ва ҳукмрониро дорад, ки дар натиҷаи идоракунии одилонаи мамлакат дар байни мардум номвар гардида, соҳиби обрӯву нуфуз ва ҷоҳу мартабаи баланд хоҳад шуд. Марҳилаи ниҳоии силсила бо вожаҳои кому айш анҷом пазируфтааст, ки маънои ҳаёти хушу хурсандонаи беғамро ифода мекунад. Тибқи семантикаи байт муносибат аз арзишҳои моддӣ (ганҷу дороӣ) ба самти маънавӣ (подшоҳиву қудрат) ва аҳлоқӣ (кому айш) ҳаракат намуда, ҳикмати шоирро фарогир аст: инсони сарватманду доро ҳарчанд сахӣ ва боҳиммат бошад, ҳамон андоза дар ҷомеа боиззат ва шуҳратманд мегардад, ки дар натиҷа саодати ду ҷаҳон ва комгории руҳию ҷисмонӣ насибаш хоҳад гашт. Он ҳамчун як дастгоҳи услубӣ барои эҷоди динамика, таваҷҷуҳ ба калимаи мушаххас ё эҷоди кайфияти дилхоҳ дар нутқ истифода мешавад.

Градатсия, ҳамчун воситаи услубӣ, барои ҷалби таваҷҷуҳи хонанда ё шунаванда ба калимаҳо ё мафҳумҳои муайян бо мақсади равшантар ва ифоданоктар гардонидани матн ё нутқ истифода мешавад:

Ду кас **гард** диданду **ошӯбу ҷанг,**
Пароканда наълайну парранда санг [11, с.217].
Зи "лоҳавл"-ам он девпайкар биҷаст,
Парипайкар андар ман овехт даст,
Ки, эй **зарқсаҷҷодаи далқпӯш,**
Сияҳқори дунёхари динфурӯш! [11, с.218].

Дар байти аввал вожаҳои гард (чангу ғубор, хокреза) ва ошӯб (шӯру ғавғо, фитна; бетартибӣ) гуногунмаъно буда, ҳамроҳ гардидани калимаи ҷанг бо маънои "задухӯрд ва кашмакашӣ байни чанд нафар" ба силсилаи муродифӣ маълумоти нави иловагиро зам намуда, шиддатнокии ҳолати мавҷударо ба вуҷуд овардааст. Сохтори градатсионии мазкур аз се ҷузъ иборат аст: вожаи гард - ҷузъи умумӣ, ошӯб - ҷузъи мушаххаскунандаи маъно ва пайвасткунанда бо вожаи ояндаи силсила ва ҷанг - ҷузъи сеюм, натиҷаро ифода кардааст.

гард → ошӯб → ҷанг (сохтори градатсионии баланд)

Вожаи зарқ, дар байти мазкури “Бӯстон”, маънои дурӯягӣ, риё, макр, фиреб, ҳила, найрангро ифода карда, саҷҷода - ҷойнамоз ва саҷҷод саҷдакунанда (Вожаҷӯ) аст. Саҷдакунанда (намозгузор)-и дурӯя, фиребгар ва ё зоҳиди риёкорро зарқсаҷҷод меноманд, ки бо вожаи далқпӯш (сӯфии риёпеша) муродифоти луғавӣ ва бо вожаҳои сияҳкор, дунёхар ва динфурӯш (шахсе, ки динро воситаи манфиати дунявӣ кардааст; хиёнаткарда ба дини хеш) дар чорчӯбаи матн таносуби маъноӣ пайдо намудаанд. Аз корбурди вожаҳои мазкур ҳамчун силсилаи градатсионӣ мақсади адиб танқид намудани бархе аз зоҳидони сияҳкор ва дурӯя, ки бо пӯшидани либоси сӯфиёна ва доштани симову зоҳири диндорӣ дар фиреби мардуманд.

Силсилаи муродифоти матнии зарқсаҷҷод сияҳкор → дунёхар → динфурӯш

қатори градатсионии авҷёбандаро нишон медиҳад, ки аз чор ҷузъ иборат аст. Ҷузъҳои қаторҳои градатсионӣ ҳарчанд ки зиёд бошанд, маъно ҳамон андоза равшантар ва таъсири эмотсионалӣ афзунтар мегардад.

Дар байти зерин низ силсилаи муродифоти ҷуфт сохтори градатсионии чаҳорҷузъаро ташкил додааст:

Туро **шаҳвату ҳирсу кину ҳасад,**
Ҷу хун дар рагонанду ҷон дар ҷасад.
Гар ин душманон тарбият ёфтанд,
Сар аз ҳукми ту бартофтанд [11, с.211].

Силсилаи муродифоти матнии шаҳвату ҳирсу кину ҳасад аз ду муродифоти ҷуфт - шаҳвату ҳирс ва кину ҳасад иборат буда, сохтори градатсионии авҷёбанда (баланд)-и маънавии манфиро ифода кардааст, ки аз чаҳор ҷузъ иборат аст:

Шаҳват – орзу ва шавқи нафс барои расидан ба лаззат ва манфиатҳо; майл ба ҷимоъ;
Ҳирс – орзуи аз ҳад зиёд; ҳарисӣ, тамаъкорӣ, чашмгуруснагӣ;
Кина – душманӣ, адоват, душмание, ки дар дил нуҳуфтааст;
Ҳасад – рашк, нотавонбинӣ; пешрафти касеро нахоста [3].

Сохтор аз вожаи *шаҳват*, яъне орзу, хоҳиш оғоз шуда, ҳаракат ба сӯйи *ҳарисиро* дорад. Сипас, муносибат шадидтар гардида, ба *кинаи* дар дил нуҳуфта мубаддал гардидааст. Нуқтаи кулминатсионии муносибати градатсионiро *ҳасад, рашку нотавонбинӣ* ташкил додааст, ки хоси инсони бадтинат аст: шаҳват → ҳирс → кин → ҳасад

“Бӯстон” ва “Гулистон” асарҳои панду ахлоқӣ буда, тарбияи инсон, хулқу атвори ӯ, нексиришт, хирадмандиву рой, шарму ҳаё, иффати инсон, хусусан зан дар осор ҷой ва мақоми махсусро дорад. Саъдӣ дар осор пайваста хислатҳои ҳамидаи занонро ба мисли фармонбару некхӯй, дӯст, порсову хушсухан, хушманишу дилнишин, некхоҳу дилоромтабиат буданро васф намуда, аз паричеҳраи зиштхӯй ва бадҷаҳл зани девсимои хуштабъро беҳтар ва афзалтар медонад:

Зани **хуб**у **фармонбар**и **порсо**,
Кунад марди дарвешро подшо.
Бирав панҷ навбат бизан бар дарат,
Чу **ёр**и мувофиқ бувад дар барат.
Ҳама рӯз агар ғам хурӣ, ғам мадор,
Чу шаб **ғамгусор**ат бувад дар канор.
Киро хона ободу **ҳамхоба дӯст**,
Худоро ба раҳмат назар сӯи ӯст...
Бибурд аз **паричеҳра**и **зиштхӯй**
Зани девсимои **хуштабъ** гӯй.
Чу ҳалво хӯрад **сирка** аз дасти шӯй,
На ҳалво хӯрад **сиркаандуда рӯй**.
Дилором бошад **зани некхоҳ**,
Валекин **зани бад**, Худоё паноҳ!
Чу тӯтӣ қалоғаш бувад ҳамнафас,
Ғанимат шуморад халос аз қафас...
Ба зиндони қозӣ гирифтор беҳ,
Ки дар хона будан ба **абругирех**.
Занеро, ки **ҷаҳл** асту **норостӣ**,
Бало бар сари худ, на зан хостӣ.
Зани хуби **хуштабъ ганҷ** асту ёр,
Раҳо кун зани **зишти носозгор** [11, с.228].

Дар порчаҳои шеърии мазкур чандин силсилаҳои муродифии иборат аз сохторҳои градатсионӣ ба чашм мерасанд. Тибқи хислатҳои тавсифнамудаи адиб, силсилаҳои муродифии матнии мазкур ба ду навъ (мусбат ва манфӣ) ҷудо гардида, муродифоти матниро ба миён овардаанд:

1. Силсилаи муродифи матнии зан – ёр – ғамгусор – ҳамхоба – дӯст – паричеҳра – сирка – абругиреҳ – ҳамнафас – бало – ганҷ бо семаи умумии “ҳамсар” дар доираи матн ҳаммаъноянд:

1.1.Силсилаи муродифоти матнӣ дар сохтори градатсионии авҷёбандаи мусбат: зан → ёр → ғамгусор → дӯст → паричеҳра → ҳамнафас → ганҷ.

Силсила аз мафҳуми одии зан (шахси издивоҷнамуда), ки бидуни ягон ҳиссиёт аст, оғоз мешавад. Ҷузъи дуюм ёр аст, ки маънои ҳамсарро дорост. Ғамгусор маънои ҳамсари меҳрубони дар ғаму шодии шавҳар шарик ва дӯст ифодакунандаи мафҳуми руҳонӣ ва ҷисмонӣ буда, ишора ба рафиқ ва ҳамдами ҳаётист. Вожаи паричеҳра бо услуби баланди шоирона аз дигар ҷузъҳои силсила фарқ намуда, ишора аз сурати зоҳирӣ – зани зебо ва дилрабост. Ҳамнафас дараҷаи баланди муносибати байни зан ва шавҳарро ифода мекунад, ки дар ҳаёт ҳамдами якдигаранд. Ҷузъи кулминатсионии қатори градатсионiро вожаи ганҷ ташкил медиҳад, ки занро ҳамчун ҳамсари бебаҳо ва нотакрор муаррифӣ кардааст. Вожаҳои қатори мазкур пай дар пай аз сода ба мураккаб инкишоф ёфта, бо таъсири эмотсионалии торафт зиёдгардида, муносибати градатсионии баландро ифода намудаанд.

1.2. Силсилаи муродифоти матнӣ дар сохтори градатсионии авҷёбанда (баланд)-и манфӣ: Вожаҳои силсилаи зан → ҳамхоба → сирка → абругиреҳ → бало, ки ифодакунандаи мафҳуми манфии семаи “зан-ҳамсар” мебошанд, муносибати градатсионии авҷёбанда (баланд)-ро ифода мекунанд. Калимаи ҳамхоба маънои ҳамбистарро ифода карда, ишора ба робитаи маҳрамона аст. Сирка ва абругиреҳ маънои манфиро ифода карда, ишора ба зани бадмуомила, носозгор ва зиштхӯй аст, ки шоир дар абёт киноямезона тасвир намудааст. Силсила бо калимаи кулминатсионии бало анҷом меёбад, ки маънои шадидан манфиро бо эҳсосоти баланд ифода менамояд. Силсилаи муродифоти матнии зан – ҳамхоба – сирка – абругиреҳ – бало аз мафҳуми одӣ ва нейтралии зан оғоз гардида, бо мафҳуми манфии баландтар – бало (офат, бадкирдор) анҷом пазируфтааст ва сохтори градатсионии манфии авҷёбанда (баланд)-ро ба миён овардааст.

1.3. Силсилаи муродифоти матнӣ дар сохтори градатсионии коҳишёбанда (паст): девсимо ← сиркаандуда (рӯй) ← абругиреҳ силсилаи муродифии ишоракунандаи сурати зоҳирии зан (ҳамсар) буда, муносибати градатсионии пастро ифода мекунад. Девсимо мафҳуми манфии шадид буда, ишора ба афту андоми зишти зан аст. Рӯйи сиркаандуда киноя аз шахси бадқавоқ, қиёфаи мисли сирка туршгардида мебошад. Ҷузъи ниҳоиро вожаи абругиреҳ анҷом додааст, ки дар он таъсири эмотсионалӣ камтар буда, норозигӣ танҳо дар сурати зоҳирии зан дида мешавад. Ҳамин тариқ, градатсия дар силсилаи мазкур аз маънои шадидан манфию пурэҳсосоти девсимо ба сӯйи маънои нейтралии зан рафтааст.

Одатан дар силсилаҳои муродифии градатсионии баланд вожаи аввал маънои нейтралӣ дошта, калимаи охир кулминатсионист. Аз ин рӯ, дар силсилаҳои градатсионии таҳлилӣ вожаи зан унсури умумӣ ва мушаххасшаванда буда, ҷузъҳои ояндаи (дуюм, сеюм, чорум ва ғ.) сохтор хусусияти алоқамандӣ ва мушаххаскунандагӣ дорад, ки яке маънои дигареро тақвият медиҳад ё коҳиш мегардонад. Ҷузъи охири силсила (ганҷ, бало, абругиреҳ)-ро қисмати кулминатсионӣ меноманд. Тибқи мазмуни порчаи шеърии таҳлилгардида, зан дар оила мақоми махсусро соҳиб буда, дар ҳаёти мард (шавҳар) ва хушбахтии оилавӣ нақши аввалиндараҷаро дорост. Аз ин ҷост, ки зан – ганҷ аст, зан – балост, аз паричеҳраи зиштхӯй зани девсимои хуштабъ дилорост.

2.1.Силсилаи муродифоти луғавии тавсифкунандаи хислатҳои мусбати зан-ҳамсар: ёр – дӯст; хуб – некхоҳ; фармонбар – порсо; хуштабъ – дилором;

2.2.Силсилаи муродифоти луғавии тасвиркунандаи хислатҳои манфии зан-ҳамсар: *зиштхӯй – бадҷаҳл; зишт – носозгор – норостӣ*;

2.3. Силсилаи муродифоти луғавии ишоракунандаи сурати зоҳирии зан-ҳамсар: сиркаандуда (рӯй) – абругиреҳ – девсимо;

Сохтори градатсионiро аз силсилаи муродифоти аслӣ (одӣ) тобиши эмотсионалии ҳар як калима, ки тадричан, аз сода ба мураккаб (градатсияи баланд) инкишоф меёбад, ё баръакс аз мураккаб ба сода (градатсияи паст) коҳиш мегардад, фарқ менамояд.

Муродифоти матнӣ дар осори Саъдии Шерозӣ мавқеи хос доранд. Қисме аз вожаҳое, ки дар осор мавриди истеъмол қарор гирифтаанд, имрӯз дар истифода нестанд. Масалан, вожаи фақеҳ ва тангдастро метавон танҳо дар осори классикон вохӯрд:

Фақеҳе куҳанҷомаи тангдаст,
Дар айвони **қозӣ** ба саф барнишаст.
Нигаҳ кард қозӣ дар ӯ тез-тез,
Муарриф гирифт остинаш, ки хез!...
Чу дид он **хирадманди дарвешранг**,
Ки биншасту бархост бахташ ба ҷанг.
Чу оташ баровард бечора дуд,
Фурӯтар нишаст аз мақоме, ки буд...
Кӯҳанҷома дар сафи охиртарин
Ба ғурриш даромад чу шеъри арин...
Бад-ин шева **марди сухангӯй** ҷуст,
Ба оби сухан кина аз дил бишуст.
Дилозурдаро сахт бошад сухун,
Чу хасмат бияфтод, сустӣ макун...
В-аз он ҷо ҷавон рӯйи ҳиммат битофт,
Бурун рафту бозаш нишон кас наёфт.
Ғирев аз бузургони маҷлис бихост,
Ки гӯи чунин **шӯхчашм** аз куҷост?...
Яке гуфт: “Аз ин навъ **ширинафас**
Дар ин шаҳр **Саъдӣ** шиносему бас” [11, с.153-156].

Дар порчаи шеърии мазкур се навъи муродифотро метавон мушоҳида намуд:

1. Силсилаи муродифоти матнӣ: фақеҳ – хирадманд – бечора – куҳанҷома – мард – дилозурда – ҷавон – шӯхчашм – Саъдӣ;

Дар байти аввал ибораи фақеҳи куҳанҷомаи тангдаст мушоҳида мегардад, ки фақеҳ (олим)-ро адиб ҳамчун шахси камбизоат ва нодор тасвир намудааст. Зеро истифодаи ду вожаи ҳаммаънои куҳанҷома ва тангдаст бо мақсади таъкиди маънои мазкур ифода ёфтаанд. Дар байтҳои дигари порчаи шеърӣ вожаҳои бечора, кӯҳанҷома, дилозурда, шӯхчашм ва ширинафас ҳамчун исми шахс истифода шуда, бо вожаи фақеҳ аз нигоҳи мансубияти ҳиссаинутқӣ баробар гардида, силсилаи муродифоти матниро ба миён овардаанд.

1.1. Муродифоти матнӣ дар сохтори градатсионии авҷёбанда (баланд)-и тасвирӣ: фақеҳ → хирадманд → ҷавон → мард → шӯхчашм → Саъдӣ;

Силсилаи вожаҳои мазкур (фақеҳ – хирадманд – ҷавон – мард – шӯхчашм – Саъдӣ) муносибати градатсионии баланди тасвириро ифода кардааст. Зеро вожаҳои истифодагардидаи фақеҳ – олим, хирадманд – шахси оқилу донишманд, ҷавон – ишора аз неру ва тавоноӣ, мард – ишора аз синну соли бакамолрасида ва дорои хислати мардонагӣ, шӯхчашм – тасвири хислати шахси шӯх ва густох мебошад, ки дар маҷлиси бузургон беибо ва озодона аз адолат сухан гуфтааст. Сохтори градатсионии мазкур аз мафҳуми фақир оғоз гардида, бо нуқтаи кулминатсионии матнӣ – Саъдӣ, ки қаҳрамони ҳикоя ва худи муаллифи асар ба ҳисоб меравад, анҷом пазируфтааст. Кулминатсия ё авҷи аъло шиддати бештари эҳсосиро ба вуҷуд оварда, ба ҳалли масоил оварда мерасонад ва дар сарнавишти қаҳрамонҳо ва тамоми ҳикояҳои бадеӣ нуқтаи ҳалкунанда аст.

1.2. Муродифоти матнӣ дар сохтори градатсионии авҷёбанда (баланд)-и маънавӣ: фақеҳ – бечора – куҳанҷома – дилозурда– ширинафас – Саъдӣ;

Дар порчаи шеърӣ адиб фақеҳ (ба маънои олим)-ро, ки бо либоси одии хоксорона ба назди бузургони маҷлис ҳозир шуда буд, ҳамчун шахси бечораи камбизоат тасвир намудааст. Аз ин ҷост, ки мансабдорон ва ашрофзодагони худпараст ба шахси куҳанҷомаи тангдаст бо назари паст нигоҳ карда, нишастанро дар назди худ муносиб намебинанд ва аз ӯ ивази ҷойи нишастро талаб намудаанд. Фақеҳи дилозурда ҳамон вақт соҳибнуфуз ва боэҳтиром гардид, ки дар ҳамоиши мутакаббирон бо санъати суханвариаш ҳамагонро дар тааҷҷуб гузошт.

Дар муносибати градатсионии мазкур ҳаракат аз ҳолати паст – нодории фақир (бечора, куҳанҷома) ва шикасти руҳии ӯ (дилозурда) бо шарофати ширингуфтору хушсуҳбат (ширинафас) буданаш, ба сӯйи нуқтаи баланд – рамзи ҳикмат, шараф ва бузургӣ (Саъдӣ) расидааст: фақеҳ → бечора → куҳанҷома → дилозурда → ширинафас → Саъдӣ.

Силсилаи сохтори градатсионии мазкур (фақеҳ – хирадманд – ҷавон – мард – шӯхчашм – Саъдӣ ва фақеҳ – бечора – куҳанҷома – дилозурда – Саъдӣ), ки бо ҳолатҳои иҷтимоии

мусбат ва манфӣ аз ҳам фарқ доранд, қадам ба қадам маънои васеъ ва иловагӣ гирифта, шахсияти қаҳрамон ва муаллифи ҳикоя – Саъдиро аз ҷиҳати гуногун тасвир намудаанд.

2.Силсилаи муродифоти луғавию матнӣ:

Фақеҳ - 1. қонуншиноси шариат, донандаи қоидаҳои шариат ва дини ислом; 2. олим; (Вожаҷӯ)

Қозӣ - 1. қазоваткунанда, ҳукмбароранда, довар, ҳакам; 2. мансабдори шаръӣ, ки кашмакашҳои оммавӣ ва оилавиро аз рӯйи қонуни шариат ҳал мекунад; (ФЗТ)

Хирадманд - оқил, доно, соҳибақл, донишманд (Вожаҷӯ).

Аз маъноҳои дар луғатҳо дарҷгардидаи вожаҳо маълум мегардад, ки фақеҳ – қозӣ – хирадманд силсилаи муродифоти луғавӣ ва қозӣ– хирадманд муродифоти матниро ифода мекунанд:

фақеҳ → 1.қозӣ, 2.хирадманд } муродифоти матнӣ

3.Силсилаи муродифоти наҳвӣ:

Дар силсилаи фақеҳи кӯҳанҷомаи *тангдаст – хирадманди дарвешранг – марди сухангӯй* муродифшавии ибораҳо ба чашм мерасанд, ки як маъноро ифода намуда, сохти гуногун доранд. Ибораҳои фақеҳи кӯҳанҷомаи тангдаст ва хирадманди дарвешранг хусусияти ҳаммаънозоҳир намуда, муносибати муродифоти наҳвиро ифода мекунанд ва бо ибораи марди сухангӯй муродифоти матнӣ гардидаанд.

муродифоти наҳвӣ → фақеҳи кӯҳанҷомаи тангдаст; хирадманди дарвешранг; марди сухангӯй } муродифоти матнӣ

Муносибати градатсионӣ дар осор хеле зиёд ба чашм мерасанд. Аксарияти онҳо сетаркиба буда, аз ҷузъҳои умумӣ (мушаххасшаванда), ҷузъи мушаххаскунанда (пайвасткунанда) ва ҷузъи сеюм, ки кулминатсионист (натиҷа), иборатанд. Якчанд мисолҳоро аз сохтори градатсионии баланд ва паст дар матнҳои насрӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор хоҳем дод:

Ҳар ки **бадер**о бикушад, халқро аз **балои** ӯ бираҳонад ва ӯро аз **азоби** Худои азза ва ҷалла [12, с.212].

Бад → бало → азоб

Мисоли мазкур намунаест, аз градатсияи омехта (маъноӣ ва миқдорӣ). Зеро дар ҷумла ҳам сифати маъноӣ ва ҳам дараҷаи ҳолати нохуш (бад) шиддат гирифта, то авҷи кулминатсионӣ (азоб) мерасад.

Қатра чун ба қатра ҳамроҳ шавад, **рӯде** шавад ва рӯд ба рӯд ҷамъ шавад, **дарё**е гардад [12, с. 227].

қатра → рӯд → дарё

Дар ҷумлаи таҳлилӣ градатсияи афзояндаи миқдорӣ ба чашм мерасад, ки аз қатра оғоз шуда, бо дарё (тадриҷан зиёд гардидани миқдори об) анҷом ёфтааст. Вожаҳои мазкур таҳти денотати (семаи) об алоқаманд гардидаанд.

Боиси тазаккур аст, ки дар осори гаронбаҳои Саъдии Шерозӣ намунаҳои зиёде аз сохтори градатсионии паст, ки тадриҷан кам гардидан ё таназзул ёфтани тобишҳои эмотсионалӣ, маъноӣ, амал, ҳолат, вазъ, мавқеъ ва ғайра ба чашм мерасанд, ки онро дар забони русӣ “антиклимакс” мегӯянд:

Шоҳ аз баҳри дафъи ситамкорон асту **шаҳн**а барои хунхорон ва **қозӣ** маслиҳатҷӯи тарроронн [12, с. 244].

Дар матни таҳлилии мазкур ду сохтори градатсионии коҳишёбанда (паст) мушоҳида мегардад:

1. Дар қатори градатсионии ~~шоҳ~~ шаҳна ~~қозӣ~~ таназзули мавқеи иҷтимоии шахсони соҳибмартаба (аз олӣ (шоҳ) то миёна (қозӣ)) тасвир гардидааст.

Шаҳна (шеҳна) калимаи арабӣ буда, маъноаш 1.доруға, посбони шаҳр; 2.одаме, ки аз тарафи подшоҳ барои забти корҳо ва назорат ба мардум таъйин мешуд; 3.кутвол, ҳокими шаҳр мебошад [3].

2. Дар сохтори градатсионии хунхор ← ситамкор ← таррор тадриҷан паст гардидани амали разилонаи ҷинояткорон тасвир ёфтааст. Сохтори градатсионӣ аз хунхорӣ (одамкушӣ, хунрезӣ), ки ҷинояти махсусан вазнин ҳисобида мешавад, оғоз гардида, сипас ба ситамкорӣ (мардумозорӣ, золимӣ) – ҷиноят, сониян бо таррорӣ (дуздӣ, айёрӣ, ҳилагарӣ), ки

ҷинояти сабук (дузд, киссабур) ва бадкирдорӣ (айёрӣ, ҳилагарӣ) ҳисобида мешавад, анҷом ёфтааст.

Булбулонро дидам, ки ба нолиш даромада буданд аз дарахту **кабкон** аз куҳу **ғукон** дар об ва **баҳоим** аз беша [12, с.86].

булбулон – кабкон – ғукон – баҳоим

Силсилаи вожаҳои булбулон – кабкон – ғукон – баҳоим сохтори градатсионии иборат аз чаҳор ҷузъро ифода намуда, ду навъ муносибат – афзоишёбанда (баланд) ва коҳишёбанда (паст)-ро дар бар мегирад:

1. Муносибати градатсионии афзоишёбанда (баланд)-и эстетикӣ:

Булбул паррандаи хушовоз буда, савти форами дилнишин дорад. Кабк паррандаи хушовоз ва шикорбоб буда, садояш нисбат ба булбул баландтар аст. Овози ғук гарон ва нофорам аст. Баҳоим (ба маънои чорпо, ҳайвон аз қабили гов, хар, шутур) овози баланди гӯшхарош мебарорад:

булбулон → кабкон → ғукон → баҳоим (баландшавии садо)

Дар сохтори градатсионии мазкур дараҷанокӣ дар акустикаи биологӣ мавриди таҳлили муқоисавӣ қарор гирифтааст, яъне сатҳи баландии садоҳое, ки ҳайвонот тавлид мекунанд.

2. Муносибати градатсионии коҳишёбанда (паст)-и эстетикӣ:

Булбул рамзи латофат ва ишқу муҳаббат аст. Кабк низ зебост, вале на ба дараҷаи булбул. Ғук – бадафт ва ҳазаркунанда буда, баҳоим низ латиф нест.

Булбулон ← кабкон ← ғукон ← баҳоим (коҳиши зебоӣ)

Адиб бо мақсади эҷоди тасвирҳои равшан, ҷалб намудани диққати хонанда ва ба умқи шунаванда расонидани мақсаду муҳтавои хеш, аз услубҳои гуногуни тасвир васеъ истифода намудааст. “Қобили қайд аст, услуби шайх Саъди Шерозӣ дар корбурди муродифоти луғавӣ дар «Гулистон» ва «Бӯстон» нотакрор буда, ба хотири гурез аз такрори як вожа, пайиҳам истифода бурдани муродифоти луғавӣ бо мақсади таъкиди маъно, истифодаи муродифоти матнӣ ба хотири тасвирнокии сухан ва муродифоти ҷуфт ҷиҳати тақвияти маъно ва саҳеҳ баён намудани матлаб мавриди истифода қарор дода шудааст” [Назарова, 2025]. Чунин услуби фардии адиб дар корбурди муродифоти матнӣ дар сохтори градатсионӣ низ баръало мушоҳида карда мешавад.

Аз натиҷаи таҳлил ва баррасии забони «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ хулоса карда шуд:

1. Вожаҳои силсилаи муродифоти матнӣ таркиби семантикии маънои луғавиро бо назардошти робитаҳои матнӣ (контекст) ифода карда, дар натиҷаи тағйирёбии семантикӣ дорои чандин маъно мегарданд: аз як тараф, мазмуни аслии лексема ва аз тарафи дигар, тасвири тахаюлоти фардии муаллифро ифода мекунад;

2. Муродифоти матнӣ бо градатсия муносибати зич дорад, зеро дар асоси муродифот сохтори градатсионӣ ба вуҷуд меояд. Градация ҳамчун воситаи семантикиву услубӣ дар нутқи бадеӣ васеъ истифода мешавад: семантика тағйир ёфтани шиддатнокии маъноӣ (дузду авбошу хас)-ро ифода мекунад, услуб – таъсири эмотсионалӣ, тобиши маънои коҳишёфта ва ё афзоишёфтаро.

3. Муродифоти матнӣ дар сохтори градатсионӣ занҷираҳои (силсилаи) муродифии ду, се ва чортаркибаро ташкил медиҳанд. Муродифоти дутаркиба асосан барои таъкиди маъно истифода мегардад (фақеҳи куҳанҷомаи тангдаст). Муродифоти сетаркиба, ки асоси сохтори градатсионист, назар ба силсилаи чаҳорҷузъа хеле зиёд ба чашм мерасанд ва ба воситаи пайдарпайии вожаҳо тадриҷан афзоиш ё таназзул ёфтани тобиши эмотсионаливу маъноиро ба вуҷуд меоранд.

Адабиёт

1. *Березницкая, П. П. Типология и структура градуальных полей в русском языке: автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.01 / П. П. Березницкая. - Краснодар, 2004. - 20 с.*
2. *Бондаренко, М. В. Градуальность как свойство лексики и основание для построения лексической парадигмы: автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.05 / М. В. Бондаренко. - Воронеж, 2001. -20 с.*
3. *Вожаҷӯ: луғати онлайни забони тоҷикӣ [захираи электронӣ]. — URL: https://vazhaju.tj/ (санаи мурочиат: 03.02.2026).*
4. *Жеребило, Т. В. Словарь лингвистических терминов / Т. В. Жеребило. - Назрань: Пилигрим, 2010. - 486 с.*
5. *Колесникова, С. М. Функциональная грамматика: предикативность, градуальность, оценочность: учеб. пособие / С. М. Колесникова. Москва: МПГУ, 2016. -288 с.*

6. *Колосова, Т. А. Центр и периферия функционально-семантического поля градации в современном русском языке / Т. А. Колосова, О. М. Кузнецова // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология. - 2015. - Т. 14, № 9. - С. 78-84.*
7. *Мезенина, М. В. Градуальность в парадигматике лексики немецкого языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / М. В. Мезенина; Моск. пед. ун-т им. В. И. Ленина. - Москва, 1991. - 16 с.*
8. *Назарова, З. А. Муродифоти матнӣ ва таҳлили вижагиҳои услубии асари «Бӯстон» -и Саъдии Шерозӣ // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои филологӣ. - 2024. - № 10. - С. 31–37.*
9. *Назарова, З. А. Услуби фардии Саъдии Шерозӣ дар истифодаи муродифоти лугавӣ // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои филологӣ. - 2025. - № 2.*
10. *Портнова, Т. Ю. Градация как семантико-синтаксическое средство организации предложения // Crede Experto: транспорт, общество, образование, язык: междунар. информ. - аналит. журнал. - 2017. - № 2 (13). - Июнь.*
11. *Саъдии Шерозӣ. Бӯстон. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. - 292 с.*
12. *Саъдии Шерозӣ. Гулистон. - Душанбе: Маориф, 2014. - 247 с.*
13. *Тихомиров, С. А. Гипербола в градуальном аспекте: автореф. дис. ... канд. филол. наук / С. А. Тихомиров. - Москва, 2006.*
14. *Шербаков, А. В. Градация как стилистическое явление современного русского литературного языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. В. Шербаков. - Красноярск, 2004.*

МУРОДИФОТИ МАТНӢ ДАР СОХТОРИ ГРАДАТСИОНӢ: ТАҲЛИЛИ СЕМАНТИКӢ ВА УСЛУБӢ ДАР ОСОРИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Яке аз вижагиҳои хоси муродифоти матнӣ дар равшантар кардани маънои вожаи пешина ва тафсил додани он тавассути вожаи (ё вожаҳои) баъдӣ зоҳир мегардад, ки дар натиҷаи он маълумот дар бораи объект ё хусусияти он (дар доираи матн) мушаххастар мегардад. Одатан шоирон ва нависандагон ҳангоми эҷодиёти хеш бо мақсади зиёд ё паст кардани тобиши маъноӣ, шиддати эҳсосӣ, ҷалб кардани диққати хонанда ё шунаванда аз силсилаи вожаҳо ё ифодаҳои мушаххас истифода мекунанд. Инро дар забоншиносӣ градатсия меноманд. Муродифоти матнӣ бо градатсия муносибати зич дорад, зеро дар асоси муродифот сохтори градатсионӣ ба вуҷуд меояд. Градатсия ҳамчун воситаи семантикиву услубӣ дар нутқи бадеӣ васеъ истифода мешавад: семантика тағйир ёфтани шиддатнокии маъноӣ (дузду авбошу хас) -ро ифода мекунад, услуб – таъсири эмотсионалӣ, тобиши маънои коҳишёфта ва ё афзоишёфтаро. Муаллиф қайд менамояд, ки дар осори Саъдӣ муродифоти матнӣ дар сохтори градатсионӣ асосан занҷираҳои (силсилаи) муродифии ду, се ва чортаркибаро ташкил медиҳанд. Муродифоти дутаркиба асосан барои таъкиди маъно истифода мегардад (фақеҳи куҳанҷомаи тангдаст). Муродифоти сетаркиба, ки асоси сохтори градатсионист, назар ба силсилаи чаҳорҷузъа хеле зиёд ба чашм мерасанд ва ба воситаи пайдарпайии вожаҳо тадричан афзоиш ё таназзул ёфтани тобиши эмотсионаливу маъноиро ба вуҷуд меоранд.

Калидвожаҳо: муродифоти матнӣ, градатсияи маъноии афзоишёбанда, градатсияи коҳишёбанда, сохтори градатсионӣ, силсилаи муродифӣ, маъно, воситаи семантикиву услубӣ.

КОНТЕКСТУАЛЬНАЯ СИНОНИМИЯ И ГРАДАЦИЯ СМЫСЛА: СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ САДИ ШИРОЗИ

Одной из отличительных особенностей контекстуальных синонимов является то, что они уточняют значение предшествующего слова и развивают его посредством последующего слова (или слов), в результате чего информация об объекте или его признаках (в пределах текста) становится более конкретной. Обычно поэты и писатели используют в своих произведениях определенные последовательности слов или выражений, чтобы усилить или ослабить смысловой резонанс, эмоциональную напряженность, и таким образом привлечь внимание читателя или слушателя. В лингвистике это называется градацией. Контекстуальная синонимия тесно связана с градацией, поскольку на ее основе создается градационная структура. Градация как семантико-стилистический прием широко используется в речи персонажей художественных произведений. Автор отмечает, что в произведениях Саади контекстуальные синонимы в градационном строении в основном образуют двух, трёх и четырёхкомпонентные синонимические ряды. Двухкомпонентные синонимы используются преимущественно для смыслового акцента. Трехкомпонентные, лежащие в основе градационной структуры, более выражены и гораздо чаще встречаются в произведениях Саади, чем четырехкомпонентные ряды, и создают постепенное повышение или понижение эмоционального и семантического тона посредством последовательности слов.

Ключевые слова: контекстуальная синонимия, возрастающая семантическая градация, нисходящая градация, градационная структура, синонимические ряды, значение, семантический и стилистический приёмы.

CONTEXTUAL SYNONYMY AND GRADATION OF MEANING: A SEMANTIC-STYLISTIC ANALYSIS BASED ON THE WORKS OF SAADI SHIROZI

One of the distinctive features of contextual synonyms is that they clarify the meaning of the preceding word and develop it through the subsequent word (or words), as a result of which information about the object or its features (within the text) becomes more specific. Usually poets and writers use certain sequences of words or expressions in their works to enhance or weaken the semantic resonance, emotional tension, and thus attract the attention of the reader or listener. In linguistics, this is called gradation. Contextual synonymy is closely related to gradation, as it forms the basis for creating a gradational structure. Gradation as a semantic-stylistic device is widely used in the speech of characters in works of fiction. The author notes that in Saadi's creations contextual synonyms in the gradational structure mainly form two-, three-and four-component synonymous series. Two-component synonyms are used primarily for semantic emphasis. The three-component series that underlie the gradational structure are more pronounced and much more frequent in Saadi's works than the four-component series, and create a gradual increase or decrease in emotional and semantic tone through the sequence of words.

Keywords: contextual synonymy, ascending semantic gradation, descending gradation, gradation structure, synonymous series, meaning, semantic and stylistic devices.

Дар бораи муаллиф
Назарова Зарина Абдуҳамитовна
Докторанти кафедраи таърихи забон ва типология
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

About the author
Nazarova Zarina Abdukhamitovna
Doctoral student of the Department of History of Language and Typology
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Ave, 17

Об авторе
Назарова Зарина Абдухамитовна
Докторант кафедры истории и типологии языка
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17

ТДУ 811.221.1:811.111

ИНЪИКОСИ ЯК ЛАҲЗАИ ШАБОНАРЎЗӢ: АЗ БАРОМАДИ ОФТОБ ТО ҒУРУБИ ОН ДАР “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ ВА ТАРҶУМАҲОИ АНГЛИСИИ ОН

Раънои К.
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Мубрамии таҳқиқи мавзуъ. Аз нуктаи назари илмӣ як шабонарӯзӣ 24 соатро ташкил медиҳад, аммо дар байни омма он бо важаҳои махсус низ қайд мешавад. Чунин шакли ҳисоб дар ҳамаи ҳабонҳои олам мавҷуд буда, он замонҳои қамим то имрӯз омада расидааст. Вале забон чун дар ҳоли тағйир мебошад, бинобар ин вожаҳои марбут ба лаҳзаҳои рӯз низ дар таркиби луғавии забонҳо ё шаклан дигар шудаанд ва ё иқтибос аз дигар забон шудаанд. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ин масъала чӣ гуна шакл гирифтааст, то ҳол мавриди таҳқиқи алоҳидаи забоншиносон қарор нагирифтааст, ҳарчанд дар корҳои илмии баъзе аз муҳаққиқон чун Гадайбаева У. А. [2007], Садирова Б. Д. [2014], Каримов Н. А. [2018], С. М. Эшназарова [2019] масъалаи замон ва тарзи ифодаи он ба тариқи умумӣ баён гардидааст. Маҳз таҳқиқи масъалаи мазкур барои муқосиаи тасвири забонии мардумони тоҷикзабон ва англисзабонҳо аз назари лингвофарҳанги муҳим буда, тавассути он метавон, иртиботи маънавии соҳибзабононро нишон дод.

Зарурати омӯзиши мавзуъ. Аз фурӯғи офтоб то ғуруби офтоб як гоҳи шабонрӯзӣ маҳсуб меёбад. Аммо дар тасаввури тоҷикон гоҳи мазкур ба чор қисм ҷудо мешавад: 1. *Аз тулуи офтоб* то *чошт; 2. Аз чошт то нисфирӯзӣ; 3. Аз нисфирӯзӣ то ғуруби офтоб; 4. Аз ғуруби офтоб то бегоҳу шом*-ро дар бар мегирад. Дар фасли тобистон, вақте ки партави офтоб дар сари кӯҳ ё паҳнои дашт падид омад, баъд аз муддати кӯтоҳе он ба ҳамворӣ мерасад, аммо дар фасли зимистон ин ҳолат оҳиста-оҳиста рух медиҳад. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда тоҷикон аз замони фуруғи офтоб то нимрӯзро ба қисматҳо ҷудо намуда, онҳоро бо вожаҳои алоҳида, ки ҳамчун нишонаи муайянкунандаи вақт ба ҳисоб мераванд, номгузорӣ намудаанд. Дар забони тоҷикӣ ҳамин ҳангом бо вожаю ибораҳои *офтобрас, офтоббаро, расидани офтоб, баромадани офтоб, фурӯғи офтоб (хуршед), тулуи офтоб (хуршед), як найза баланд шудани офтоб, чошт, чоштгоҳ, наҳор, нисфирӯзӣ/нимрӯзӣ, ба қиём омадан (ё расидан)-и офтоб, пешин, гармгоҳ, офтобнишаст, нишастан, паридан, фурӯ рафтан, ғуруби офтоб, расидани офтоб ба ҷойе* ва ғайра ифода меёбанд.

Ҳар як вожаю ибораҳои гоҳи мазкур дар тасвири мардум нақши худро дорад.

Хотиррасон бояд кард, ки ҳамин гоҳи рӯз дар забони авастоӣ ба се қисмат ҷудо мешавад: ***hāwan*** (аз тулуи офтоб то нимрӯз), ***rapithwīn*** (аз нимрӯз то аср) ва ***uzairina*** (аз аср то ғуруби хуршед) [15, с. 1567].

Дар фаҳмиши англисзабонҳо лаҳзаи дуюми вақт – аз баромади офтоб то ғуруби офтоб асосан ду лаҳзаи вақтро фаро мегирад: 1) ***morning*** аз нисфи шаб то нисфирӯзӣ ва 2) ***afternoon*** аз нисфирӯзӣ то бегоҳӣ. Вале вобаста ба тақсимоти боло лаҳзаи вақтро аз баромади офтоб то нишасти офтоб дар забони англисӣ дида мебароем. Гоҳи мазкур низ дар забони англисӣ дорои вожаҳои зиёд буда, онҳо барои муайян намудани вақт истифода мешаванд.

Дар мақолаи мазкур мо дар асоси тасвири забонии тоҷикон ва англисзабонҳо гоҳи дувуми рӯз (аз баромади офтоб то ғуруби он)-ро дар «Шоҳнома» ва тарҷумаҳои он мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Методи таҳқиқ. Дар мақола асосан аз методҳои тасвирӣ, таҳлилӣ ва муқоиса истифода гардидааст.

Қисми асосии мақола

Таҳлил ва тавсифи адабиёти илмӣ. Барои исботи фикр ва таҳлили ҳаматарафаи мавзуъ дар мақолаи мазкур 26 адабиёт истифода гардид, ки аз он 19 адабиёт бевосита барои таҳлили мавзуъ ҳамчун сарчашма ва 7 адабиёти илмӣ барои тақвияти фикр корбурд шудаанд.

Баромадани офтоб, дамидани офтоб, падид омадани офтоб. *Баромадан,* ва *дамидани* офтоб, ки дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ифода меёбад, ҳанӯз даҳ аср пеш дар замони Фирдавсӣ низ истифода мешуд ва ҳамон тасвир имрӯз низ дар тасвири забонии мардуми тоҷик дигар нашудааст. Ҳангом ё гоҳе, ки ҳанӯз офтоб тулуъ накардааст, вале аз дур шуоҳои он аллакай намудор ҳастанд, дар забони тоҷикӣ бо ибораи «**баромади офтоб»,** яъне қариби вақти тулуи офтоб ифода меёбад [13, с. 144].

Чунончи:

Чу ***хуршеди*** тобон ***баромад*** зи кӯҳ,
Бирафтанд гурдон ҳама ҳамгурӯҳ. [1, с.282]
Бад-ин гуна то **шед** аз пушти зоғ
Баромад, ҷаҳон шуд чу равшанчароғ. [8, с.110]
Бар ин гуфта як шаб бипаймуд хоб,
Чунин то **баромад** зи кӯҳ **офтоб**. [9, с.64]

Дар “Шоҳнома” шоир гоҳи *баромадани офтобро* бо таркибҳои “аз кӯҳ баромадани офтоб”, “аз ҷой баромадани офтоб” низ тасвир намудааст. Мутарҷимон вобаста ба тасвири шоир ҳамин лаҳзаи рӯзро чунин тарҷума намудаанд. Чунончи:

The warriors, when **bright Sol** rose o'er the hills,
Went to the levee of the paladin. [16, с.273]
Чу ***хуршеди*** тобон ***баромад*** зи кӯҳ,
Бирафтанд гурдон ҳама ҳамгурӯҳ. [10, с.282]

Дар ин ҷо мутарҷим маҳз вақти “баромади офтоб” не, балки ба таври умум онро тарҷума кардааст, ки ба мақсади шоир мувофиқат намекунад.

Дар байти зер низ таркиби “***хуршеди*** тобон ***баромад*** зи кӯҳ” дар шакли “***bright Sol rose above the hills***” тарҷума шудааст:

*Чу **хуршеди** тобон **баромад** зи кӯҳ,*
Сароянда омад зи гуфтан сутуҳ. [3, с.323]
When **bright Sol rose above the hills**, and when
The minstrels tired of song, the kettledrums [18, с.31]

Бояд зикр кард, ки вожаи **Sol** дар забони англисӣ реша аз забони олмонии қадим гирифта, маънои “офтоб”-ро дорад. Дар забони скандинавиягии қадим низ ҳамин маъноро доштааст. *Офтоб* бо ин ном дар мифологияи олмонии қадим хусусияти ташхисӣ [саънати ташхис] дорад. Аз ин рӯ, мутарҷимон низ барои вожаи *хуршед* маҳз калимаи **Sol** ва дар робита ба ҳамин ибораи *хуршеди тобон* ҳамчун “**bright Sol**” тарҷума шудааст. Чунончи дар дигар тарҷумаҳо низ ҳамин тавр тарҷума шудааст:

When **bright Sol topped the mountains**, and the head
And crown of white day showed, the scattered troops [18, с.104]
Чу барзад сар аз кӯҳ тобанда шед,
Баромад сару тоҷи рӯзи сапед. [3, с.468]

Дар забони тоҷикӣ дар баробари ибораи «***баромадани офтоб***» [13, с. 95] ибораи **дамидани офтоб** низ ба маънои як гоҳ ё лаҳзаи муайяни вақт хеле маъмул аст. Дар «Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ» он ба таври зер шарҳ дода шудааст: «дамидан – 2. баромадан, тулуъ кардан, намоён шудан, пайдо шудан; ***дамидани офтоб*** баромадани офтоб, тулуи офтоб [13, с.320].

Дар «Шоҳнома» низ аз ҷониби Абулқосим Фирдавсӣ ибораи «**дамидани офтоб**» бо тарзҳои гуногуни ифода мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ишора ба як лаҳзаи вақт мекунад:

Ба шабгир чун **бардамид офтоб**,
Сари ҷангҷӯён баромад зи хоб. [2, с.306]

Вожаи дигаре, ки дар забони англисӣ лаҳзаи баромади офтобро ифода мекунад, ин вожаи **sunrise “тулуи офтоб”** мебошад. Вожаи мазкур муродифҳои зиёде дар забони англисӣ дорад, чунончи: *dawn, daybreak, sunup, daylight, sun morning, morn, dayspring, aurora, dawning, sunward*. Мутарҷимони “Шоҳнома” вожаҳои мазкурро дар тарҷумаи “дамидан/бардамидани офтоб” истифода карда бошанд ҳам, аммо вожаи **sunrise** дар тарҷумаи байтҳо бештар ба назар мерасад.

At **sunrise,** when they woke, Suhrab arrayed,
Himself in mail and mirthful though resolved. [17, с.169]
*Ба **шабгир** чун **бардамид офтоб**,*
Сари ҷангҷӯён баромад зи хоб. [*2, с.306*]

Дар тарҷумаи байти зер мутарҷим ибораи “***the sun was up***”-ро овардааст, ки он метавонад ҳамон маънои *бардамидани офтобш* ё *боло баромадани офтоб*-ро ифода намояд. Дар ин ҳолат низ он лаҳзаи муайяни вақтро ифода мекунад, ки ба вақти баромади офтоб мувофиқат мекунад.

One day what time **the sun was up**, and streams
Reflected in their depths its golden shield,
The brazen trumpets sounded from Khazar,

And dust rose sunward. Noble Caesar bade. [19, с.354]

*Дигар рӯз чун **бардамид офтоб***
Чу зарринсипар менамуд андар об.
Зи сӯи Хазар нои рӯин бихост,
Ҳаме гард бар шуд ба хуршед рост. [6, с.93]

Бояд қайд кард, ки дар «Шоҳнома» ибораи “тулуи офтоб”, ки дар забони тоҷикии муосир хеле роиҷ аст, боре ҳам истифода нашудааст.

Ибораи «**падид омадани офтоб**» низ ифодакунандаи вақти муайяни баромади офтоб буда, дар «Шоҳнома» зиёд истифода шудааст. Дар тарҷума таркиби мазкур бо тарзҳои гуногун ифода ёфтааст. Чунончи, дар мисраи аввали байти зер “падид омадани хуршеди рахшанда”, ки низ ифодакунандаи вақти баромади офтоб аст, танҳо бо таркиби “***at sunrise***” тарҷума шудааст. Аммо он дар базони англисӣ пурра маънои мисраи мазкурро дода метавонад:

*Чу **хуршеди** рахшанда **омад падид**,*
Замин шуд ба сони гули шанбалид. [3, с.196]
At sunrise, when the earth resembled flowers,
Of fenugreek, the gallant Giv approached. [17, с.365]

Дар байти зер мисраи аввал ба ҳамон маънои мисраи байти боло аст, танҳо калимаи *рахшанда* бо *тобанда* ифода шудааст, ки мазмунан муродифи якдигаранд. Мутарҷимон дар ин ҳолат мисраи мазкурро бо таркиби “when **bright Sol showed**” тарҷума кардаанд, ки дар ин ҷо “**bright Sol**” маънои хуршеди тобонро медиҳад:

*Чу **хуршеди** тобанда омад **падид**,*
Сапеда зи хамми камон бардамид. [4, с.14]
When **bright Sol showed**, and when from night's bent bow
Dawn brake, Tiis with the great men of the host [18, с.115]

Дар байти дигар бошад, шоир тавассути тасвири бадеӣ падид омадани офтобро бо ташбеҳи “дирафши **хур омад** зи боло **падид**” ифода намудааст. Мутарҷим ҳамин тасвири шоирро “***And Sol’s flag showed aloft***” айнан овардааст, ки чунин тарҷума барои англисзабонон низ пурра фаҳмо мебошад:

Чу шуд рӯзу шаб доман андаркашид,
*Дирафши **хур омад** зи боло **падид**. [7, с.450]*
When it was day, when night withdrew its skirt,
And **Sol’s flag showed aloft**, Shapur commanded. [21, с.348]

Дар баробари зикри ибораҳои маъмули ***баромадани офтоб***, ***дамидани офтоб, падид омадани офтоб*** барои муайян намудани вақти баромади офтоб, ки дар байни мардум низ маъмуланд, инчунин шоир дар “Шоҳнома” аз ибораҳои дорои маънои маҷозӣ ҳам истифода кардааст. Ин навъи ибораҳо ба таври маҷозӣ омада бошанд ҳам, аммо ишора ба як вақти муайян, яъне *баромади офтоб* мекунанд. Чунин навъи тавсифи баромади офтобро дар зер бо тарҷумаҳояшон дида мебароем:

- ***сар барзадани офтоб***:

*Чу **хуршед барзад сар** аз теғи кӯҳ,*
Биёмад сабук марди афсунпижӯҳ. [1, с.142]
Now **when the sun shone o'er the mountain-tops**,
Sarv, anxious to know all, approached in haste [16, с.185]

- ***забона задани офтоб***

Забона задани офтоб маънои падидор шудани аввалин нурҳои офтоб мебошад, яъне ин лаҳзаи дигари рӯз пас аз бомдод мебошад, ки офтоб тулуъ мекунад. Мутарҷимон ҳамин тасвири шоирро бо таркибҳои “**rays proceeded**”, “**the sunshine struck**” ва монанди ин тарҷума кардаанд, ки маънои “*нурҳои офтоб*”-ро ифода мекунад.

*Дигар рӯз чун тоҷ бинмуд **мехр**,*
***Забона** баромад зи хамми сипеҳр [8, с.213]*
The next day when **the sun displayed** its crown,
And rays proceeded from the vaulted sky. [22, с. 101]

- ***роз кушодани офтоб:***

Роз кушодани офтоб ҳам маънои “тулуъ кардани офтоб”-ро дорад. Мутарҷимон дар ин байт на тасвири бадеии шоир, яъне на маънои маҷозӣ, балки “*роз кушодани офтоб”-ро* ба маънои аслӣ **the sunrise rose** “тулуи офтоб” тарҷума кардаанд.

Ба шодӣ сар омад шаби дерёз,
*Чу **хуршеди** рахшанда **бикшод роз**. [1, с.311]*

The livelong night was spent in revelry,
But with **the sunrise rose** the din of tymbals [16, с. 289]

- ***тоҷ бинмудани офтоб:***

Тоҷ бар сар намудан ё *тоҷ бинмудани офтоб* ҳам ба маънои шуълафакании офтоб – тулуъ кардани хуршед аст. Мутарҷимон чунин навъи тасвир ва ташбеҳҳои шоирро гоҳе бо маънои аслӣ ва гоҳе бо ҳамон маънои маҷозие, ки шоир васф кардааст, тарҷума намудаанд. Чунончи, дар тарҷумаи зер таркиби "**хуршед бинмуд тоҷ**" бо ҳамон маънои маҷозии "***the sun displayed its crown***" ифода ёфтааст:

Пурандеша буд он шаби дербоз,
*Чу **хуршед бинмуд тоҷ** аз фароз. [2, с.47]*
He mused all night, and when **the sun displayed**
Its crown on high begirt himself and journeyed. [17, с. 35]

- ***теғ бинмудан, ханҷар баркашидани офтоб:***

Ибораҳои *теғ бинмудан, ханҷар баркашидан, сипар баргирифтани офтоб* ва монанди онҳоро шоир дар "Шоҳнома" зиёд истифода кардааст, ки ҳамчунин маънои *тулуъ кардани офтоб*-ро мефаҳмонанд. Мутарҷимон чунин нави таркибу ибораҳоро низ гоҳ бо маънои аслӣ ва гоҳ бо маънои маҷозиашон тарҷума кардаанд. Чунончи, дар байти аввали зер ибораи "***теғ бинмудани хуршед***", ки маънои маҷозии "*тулуъ кардани офтоб*"-ро дорад, бо манои аслӣ ***the sun displayed its rays*** "нурҳои офтоб" тарҷума шудааст:

*Бад-он гаҳ ки **хуршед бинмуд теғ**,*
Ба хоб андаромад сари тира меғ. [3, с.122]
When gloomy murk was sleeping, **and the sun**
Displayed its rays, the captain of the host . [17, с. 326]

Дар байти зер бошад, "***теғ бинмудани хуршед***" ба маънои маҷозиаш **the sun drew forth its sword** "офтоб шамшери худро бароварда" тарҷума шудааст.

***Чу хуршед теғ** аз миён баркашид,*
Шаби тира з-ӯ доман андаркашид, [6, с.202]
When from its waist **the sun drew forth its sword**
And darksome night drew back its skirts therefrom. [16, с.]

- сипар баргирифтани офтоб:

Дар байти зер ҳам мутарҷим дар асоси ҳамон тасвири шоир баромадани офтобро бо ибораи маҷозии ***the sun took up its golden shield*** "*сипар баргирифтани офтоб*" тарҷума кардааст. Аммо дар ин ҷо тарҷумон ба ғалат роҳ дода, на хуршедро, балки сипарро зарин "***golden shield***" тарҷума кардааст.

*Чу **хуршеди** заррин **сипар баргирифт**,*
Шаб он шаъри пирӯза бар сар гирифт. [5, с.296]
Whenas the **sun took up its *golden shield***,
And night assumed its hair of turquoise hue. [19, с.184]

- ***рӯй бинмудани офтоб:***

Дар байти зер "***рӯй бинмудани офтоб***"-ро мутарҷим ба маънои "**сапедадам**" тарҷума кардааст.

Бихуфт он замон Рустами ҷангҷӯй,
*Чу **хуршеди** тобанда **бинмуд рӯй**. [2, с.90]*
And he is ever noisy. "Rustam slept
Till dawn, then took Ulad, bound him in anguish. [17, с.56]

- ***бар сипеҳр шудани офтоб:***

Тасвири "***бар сипеҳр шудани офтоб***"-и шоирро мутарҷим "***the sun shone bright*** "дурахшидани офтоб" тарҷума кардааст, ки маънои байтро пурра инъикос карда метавонад.

*Чу рахшанда **хуршед шуд бар сипеҳр**,*
Биёрост рӯи заминро ба меҳр. [2, с.220]
He passed the night. In converse with his bride? And when **the sun**
Shone bright, and decked the earth with lovesomeness. [17, с.125]

- ***парда бардоштани офтоб:***

Ин тасвири шоир низ маҷозан ифода ёфта, маънои "баромади офтобро дорад". Мутарҷимон барои канда нашудани ҳамин тасвири бадеии шоир онро ҳамон тавр таҳтуллафз "***when the veil was lifted from the sun***" [вақте ки парда аз офтоб бардошта шуд] тарҷума кардаанд:

*Чу **бардошт парда** зи пеш **офтоб**,*
Сапеда баромад, биполуд хоб. [1, с.167]

Now **when the veil was lifted from the sun**,
As morning dawned and slumber passed away. [16, с.199]

- бар тахт нишастани офтоб

Дар ин байт низ баромади офтобро шоир маҷозан “бар тахт нишастан” тасвир кардааст, ки мутарҷимон онро айнан “**when the sun sat on the golden throne”** тарҷума кардаанд:

*Чу **хуршед бар тахт**и заррин **нишаст**,*
Шаби тира рухро ба нохун бихаст. [6, с.99]
Now **when the sun sat on the golden throne**,
And dark night tore its visage with its nails. [19, с.358]

- пар густардани офтоб

Пар густардани офтоб низ ишора ба баромади офтоб аст, ки шоир дар байтҳои зиёди “Шоҳнома” чунин тасвирро истифода кардааст. Мутарҷимон онро бо суханони одии ***the bright sun shone*** “дурахшидани офтоб” ифода кардаанд.

*Чу **хуршеди** рахшон **бигустард пар**,*
Сияҳзоғи паррон фурӯ бурд сар. [2, с.305]
The **bright sun shone**, the raven flew low,
Great Rustam donned his tiger-skin cuirass. [17, с.168]

Муаллифи “Шоҳнома” вақти баромади офтобро бо вожаи “**соягустард**” низ ифода кардааст. Вожаи мазкур дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” дар шакли *соягустар* зикр шуда, ба маънои: “1. сояандоз, сояафкан. 2. *маҷ.* одами меҳрубон, ҳимоягар ва паноҳгоҳи мардуми бечора.” [13, с. 265] тафсир шудааст. Офтоб асосан сояафкан аст. Аз ин рӯ, дар “Шоҳнома” вақти соягустард гуфта, аввали баромади офтобро дар назар дорад:

*Зи шабгир то **соягустарди шед***
Ду хунӣ бар он сон ба биму умед. [5, с.73]
Thus from the morning till **the shadows** lengthened
These champions, on the pois of hope and fear. [19, с.49]

Чошт, чоштгоҳ, наҳор. Дар “Шоҳнома” вожаи “**чошт**”-ро шоир ба маънои хӯроки пагоҳӣ, ноништа истифода кардааст. Аммо он метавонад вақти хӯрдани хӯроки пагоҳиро низ ифода намояд. Ҳамчунин, вожаи “чоштгоҳ”, ки бешак ифодакунандаи вақти муайяни рӯз мебошад, низ истифода шудааст. Аммо зарур ба таъкид аст, ки вожаҳои ***чошт*** ва ***чоштгоҳ*** дар “Шоҳнома” хеле кам корбурд шудаанд.

*Ту гар **чоштро** даст ёзӣ ба ҷом,*
В-агарна хӯранд, эй писар, бар ту шом [1, с.161].

Дар матни тарҷума вожаи ***чошт*** тарҷума нашуда, танҳо *шом*, ки он низ дар байти мазкур **breaking fast** маънои ***ифтор кардан***-ро ифода мекунад, тарҷума шудааст:

Secure the cup while thou art **breaking fast**,
For if not they will sup on thee, my son! [16, с.197].

Байтҳои зер дар матни баргардоншудаи “Шоҳнома” бо хатти кириллиасос дар поварақ оварда шуда, бар он таъкид мешавад, ки ин байтҳо аз нусхаи дар осорхонаи Британиё мавҷудбуда гирифта шудаанд. Дар матни тарҷума, ки низ дар Британиё дар ибтидои асри XX тарҷума шудааст, ин байтҳо умуман нестанд.

*Ба рӯзи сеюм не, ба шаб **чоштгоҳ**,*
Шуда панҷу даҳ рӯз аз он шаҳру моҳ. [10, с.409]
*Ба рӯзи сеюм шанбадӣ **чоштгоҳ***
Шуда панҷ рах, панҷ рӯз он зи моҳ. [10, с.410]

Дар забони тоҷикӣ гоҳи “*чошт”*-ро бо ибораҳою таркибҳои *баланд шудани офтоб, боло рафтани офтоб, сар баланд кардани офтоб* низ мегӯянд [13, с.226]. Айнан ҳамин ибораю таркибҳо барои нишон додани вақти муайян, ки тахминан ба соатҳои 9-11 мувофиқат мекунад, дар “Шоҳнома” хеле зиёд истифода шудааст. Дар тарҷума низ баъзан тасвириҳои маҷозии шоир нигоҳ дошта шуда, баъзан бо вожаҳои аслӣ тарҷума шудаанд. Чунончи, дар тарҷумаи байти зер мисраи “Чу **хуршед** аз парда **боло гирифт**” чун “**The sun unveiled itself, and held the world**” ба маънои “Чун офтоб чодари худро кушод, ҷаҳонро фаро гирифт” омадааст. Дар ин ҷо мақсади шоир нишон додани вақти муайяни рӯз, яне ҳангоми чошт ё наздик ба нимрӯз мебошад. Аз рӯйи тафсири мутарҷимон, ҳангоми пагоҳ ё вақти баромади офтоб дар назар дошта мешавад:

- боло гирифтани офтоб:

Зи бас дору гиру зи бас мавҷи хун,
*Ту гуфтӣ, **шафақ з-осмон шуд нагун**. [1, с.391]*
What with the mellay and the waves of blood

One would have said:" **A sunset sky hath** fallen." [16, с.332].

- ***баланд шудани офтоб:***

Дар байтҳои зер ***баланд шудани офтоб*** ба ҳамон маънои *чошт* ё ба нисфирӯзӣ наздик шудани рӯзро ифода мекунад. Мутарҷимон онро ба маънои *то нисфирӯзӣ* "**till noonday**" тарҷума кардаанд:

Накард ҳеч Рустам ба рафтан шитоб,
Бад-он то ***баромад баланд офтоб****. [2, с.96]*
So Rustam paused **till noon**, then, having bound
Ulad fast with the lasso, mounted Rakhsh. [17, с.59].

Дар байти зер бошад, ***баланд шудани офтоб*** ҳамчун **"broad day"** ба маънои **"рӯзи васеъ/фарох"** тарҷума шудааст, ки он ҳам наметавонад мақсади шоирро пурра ифода намояд:

Чу гуфтори Гарсеваз Афросиёб
Шуниду **баромад баланд офтоб**. [3, с.95]
Now when the king had heard what Garsiwaz
Had spoken, and it being then **broad day**. [17, с.314].

Нимрӯзӣ, нисфирӯзӣ, гармгоҳ, пешин. Дар "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ ин лаҳзаи рӯз ҳам бо калимаю ибораҳо ва таркибҳои "нимрӯз", "ними рӯз", "нимарӯз", "нимаи рӯз", "рӯз ним шудан", "баланд баромадани офтоб" ва монанди инҳо истифода шудааст.

Аз ҷониби мутарҷимон ҳам ин лаҳзаи рӯз бо вожаҳои "**noon**", "**half the day**", "**afternoon**", "**lunch**", "**midday**" ва ғайра тарҷума шудааст, ки хоси забони англисӣ буда, дар фарҳанги онҳо бо ин вожаҳои ифода ёфтани ин гоҳи рӯз фаҳмо мебошад. Чунончи:

ними рӯз:

Чу бугзашт ***ниме зи гардонсипеҳр****,*
Дурахшанда хуршед бинмуд чеҳр, [2, с.412]
Now when **the sky had half** revolved, and when
The shining sun displayed its face once more [17, с.237]

Дар "Шоҳнома" шоир гоҳи *нисфирӯзиро* бо таркиби "баланд баромадани офтоб" низ тасвир намудааст. Мутарҷимон вобаста ба тасвири шоир ҳамин лаҳзаи рӯзро тарҷума намудаанд. Чунончи:

The warriors, when **bright sun** rose o'er the hills,
Went to the levee of the paladin. [16, с.273]

Бояд таъкид кард, ки дар байти боло мутарҷим аз истилоҳоти қадимии англисӣ истифода карда, ибораи **bright sun**-ро ба маънои "**хуршеди тобон**", вожаи "**levee**" маънои "қабули рӯзонаи шоҳон дар дарбори худ танҳо мардҳо" ва "**paladin**" "паҳлавонон"-ро ифода мекунад. Аз ин бар меояд, ки мутарҷим мазмунан байти болоро дуруст тарҷума намуда бошад, ҳам аммо он вақти муайянеро, ки шоир дар байт нишон додааст, ифода карда наметавонад.

Дар байти зер "**баланд баромадани офтоб**"-ро мутарҷим бо таркиби "**broad day**" тарҷума кардааст. Таркиби "**broad day**" маънои як давраи васеи рӯзро ифода мекунад, зеро он истилоҳи қабулшудаи умум нест. Вале дар тарҷума он ба маънои "баланд баромадани офтоб", яъне гарм шудани замин, ки ба вақти нисфирӯзӣ мувофиқ меояд, ифода шудааст:

Now when the king had heard what Garsiwarz
Had spoken, and it being **then broad day** [17, с.314]
Чу гуфтори Гарсеваз Афросиёб,
Шуниду ***баромад*** *баланд* ***офтоб****. [3, с.95]*

Бояд қайд кард, ки шоир дар достони "Куштани Рустам Деви Сапедро" аз забони Авлод нақл мекунад:

Бад-ӯ гуфт Авлод, ***чун офтоб***
Шавад гарм*, дев андарояд ба хоб. [2, с.95]*

Ҷумлаи **"Чун офтоб шавад гарм"** дар байти мазкур ишора ба вақти нисфирӯзӣ, яъне вақти ба қиём расидани офтоб аст. Бинобар ин, дар байти дигар, ки давоми ҳамин байт аст, мутарҷим таркиби "**баланд баромадани офтоб**"-ро вақти нисфирӯзӣ **till noon "то нисфи рӯзӣ"** тарҷума кардааст, ки лаҳзаи рӯзи мазкур [яъне нисфирӯзӣ] тибқи мақсади шоир дуруст дода шудааст.

Накард ҳеҷ Рустам ба рафтан шитоб,
Бад-он то ***баромад*** *баланд* ***офтоб****. [2, с.96]*
So Rustam paused **till noon**, then, having bound
Ulad fast with the lasso, mounted Rakhsh [17, с.61]

Ҳамчунин, вожаҳои *пешин* ва *гармгоҳ* маҳз вақти қиёми офтобро мефаҳмонанд, калимаҳои мазкур дар «Шоҳнома» зиёд истифода шудаанд, дар ҳоле ки вожаи *гармгоҳ*-ро дар забони муосири тоҷикӣ хеле камистеъмол гардидааст. Намунаи он дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мебошад, ки дар он омадааст:

Танаш зарду гӯшу даҳонаш сиёҳ,
Надидӣ кас ӯро магар ***гармгоҳ***. [10, с. 117].

Баъд аз пешин, ғуруби офтоб. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ мардум барои вақти ғуруби офтобро баён намудан, аз ибораҳои "*ба сари кӯҳ расидани офтоб*", "*ба болои кӯҳ расидани офтоб*" ва монанди инҳоро зикр мекунанд. Дар достонҳои "Шоҳнома" низ "*ба гунбад* ***расидан***" ва "*теғи гунбад* ***расидани офтоб***" маънои ғуруби офтобро дорад, ки далели ин гуфтаҳо мисраъҳои баъдии байтҳо мебошанд. Дар тарҷумаҳо ҳамин хусусиятҳои забонӣ ба назар гирифта нашуда, ибораҳои мазкур ба маъноҳои вақти нисфирӯзӣ тарҷума шудаанд, Чунончи, дар байти аввал ***хуршеди*** тобон ба гунбад ***расид*** "**bright Sol was high**" ва ***хуршед*** бар теғи гунбад ***расид*** **"By noon"** тарҷума шудаанд, ки маънои нисфирӯзиро медиҳанд:

Чу ***хуршеди*** *тобон ба гунбад* ***расид****,*
Ба ҷое пайи гӯру оҳу надид. [8, с.98].
The tedious day. **Bright Sol was high**, bat still.
They saw no trace of deer or onager. [22, с.26]

Чунон ки аз достонҳои «Шоҳнома» маълум мегардад, ибораи *нопадид шудани офтоб* ба маънои «ғуруби офтоб» истифода шудааст. Ҳамин маъно дар тарҷумаҳо низ омадааст. Мутарҷимон дар аксари маврид лаҳзаи *ғуруби офтоб*ро ҳамон тавре, ки шоир ба таври маҷозӣ ифода намудааст, тарҷума кардаанд. Шояд баъзан ба соҳибзабонони англисӣ дарки маънои чунин навъи тарҷума мушкилтар бошад, аммо мутарҷимон тавонистаанд маънои дурусти байтро ба хонандаи худ расонанад. Аммо дар баъзе маврид вожаи "**sunset**" -ро дар тарҷума истифода кардаанд, ки маънои "ғуруби офтоб"-ро медиҳад.

Чу **хуршеди** тобанда **шуд нопадид**,
Шаби тира бар чарх лашкар кашид. [3, с. 385]
Now when **the shining sun had disappeared**,
And dark night led its host across the [18, с. 62]

Ҳамчунин, шоир баъзан бо истифода аз ташбеҳот ва тасвирҳои бадеӣ ғуруби офтобро нишон додааст. Чунончи, дар байти зер зард гаштани офтобро ба маънои фурӯ рафтани ғуруб истифода карда, фарорасии шабро бо ифодаи "чодар густурдан" маънидод мекунад:

Бад-он гаҳ ки **хуршед баргашт зард**,
Бигустурд чодар шаби ложвард. [3, с.385]

Дар байти зер бошад, ғуруби офтобро ба чодар монанд кардааст:

Чу пажмурда шуд чодари офтоб,
Ҳаме сохт ҳар меҳтаре ҷои хоб. [10, с. 250].

Ғуруби офтоб бо таркиби феълии "фурӯ рафтан" ҳам дар "Шохнома" зикр шудааст:

Ҳаме буд то шаб намудор шуд,
Фурӯ рафт мехру ҷаҳон тор шуд. [4, с. 64]

Дар тарҷума ибораи маҷозии "**the sun sank in the sky**" [офтоб дар осмон фуру рафтан] низ истифода шудааст, ки ҳамин лаҳзаи вақтро ифода мекунад:

And daily when **the sun sank in the sky**
Ruin was called to share the revelry. [18, с. 162]

Хулоса, воҳиди ҳисоби шабонарӯзӣ дар забону фарҳанги мардуми тоҷик ва англис инъикоскунандаи тахайюлоти ниёгони соҳибзабонон маҳсуб меёбанд. Лаҳзаи шабонрӯзӣ: аз баромади офтоб то ғуруби офтоб дар забонҳои муқоисашаванда дорои вожаву ибораҳои махсуси худ буда, дар тафаккури забонии ҳарду мардум ифодаҳои муайянро инъикос менамоянд. Дар забони тоҷикӣ барои ифода намудани ҳамин ҳангом вожаю ибораҳои *офтобрас, офтоббаро, расидани офтоб, баромадани офтоб* ва ғайра дар забони англисӣ **sunrise // sunup** "тулуи офтоб", **canonical hours** "соати ибодат", **brunchtime** "чошт", **daytime** "рӯзи равшан", **foreday** "чошт", **afternoon** "пешин" ва ғайра истифода мешавад.

Дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ, вожаву ибораҳои зиёде барои ифодаи гоҳи аз баромади офтоб то ғуруби офтоб истифода мешавад. Масалан, танҳо барои ифодаи лаҳзаи нисфирӯзи вожаву ибораҳои зерин дар забони мардуми англис ба кор мераванд: *midday, noontime, meridian; noontime acme; apex; apogee; capsheaf; capstone; climax; comble; crescendo; crest; crown; culmen; culmination; ne plus ultra; noontide; peak; pinnacle; sublimity; summit; zenith, apparent noon* ва ғайра.

Мушоҳидаи лингвистӣ нишон медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ барои ифодаи замони офторас то офтобнишин вожаву ибораҳое, корбурд шудаанд, ки дар таркибашон вожаҳои “офтоб”, “гармо (-и офтоб)”, қиём (-и офтоб) ва монанди инҳо бештар истифода мешаванд. Ин алоқамандӣ шаҳодат аз вобастагӣ ва дилбастагии сахти мардум бо офтоб мебошад. Вале дар забони англисӣ ба ҷузъ аз вожаҳои **sunrise** ва **sunup**, ки “тулуи офтоб”-ро ифода мекунанд, дигар вожаву ибораҳои марбут ба лаҳзаи вақти аз офтобрас то офтобнишаст дар таркиби худ вожаи **sun** “офтоб”-ро надоранд. Баръакс, дар таркиби вожаву ибораҳои марбут ба ин марҳилаи вақт бештар вожаҳои алоқаманд ба *хӯрок* ва ***хӯрокхӯрӣ*** истифода мешаванд.

Аз бойигариву имконоти забони англисӣ мутарҷимон истифода намуда, аксар дар тарҷума вожаҳои зарурӣ истифода шудаанд. Дар “Шоҳнома” муаллифи асар баъзан аз ташбеҳоти бадеӣ барои тасвири ягон лаҳзаи рӯз истифода бурдааст, ки мутарҷимон бо истифода аз таркиби луғавии забони англисӣ ҳамгуни вожаҳоро дарёфт намуда, тарҷума кардаанд.

Тарҷумаҳои англисии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, ки ҳамчун намуна барои инъикоси лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар ду забон ва фарҳанги мардумони аз назари ҷуғрофӣ ва этиқодӣ аз ҳам дур таҳлил мешаванд, барои муқоисаи ҷанбаҳои лингвофарҳангии забонҳои муқоисашаванда маводди пурқимате маҳсуб меёбанд.

Адабиёт

1. *Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 1.– Душанбе: Адиб, 2007. - 480 с.*
2. *Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 2. – Душанбе: Адиб, 2007. - 480 с.*
3. *Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 3. – Душанбе: Адиб, 2008. - 480 с.*
4. *Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 4. – Душанбе: Адиб, 2008. - 480 с*
5. *Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 5. – Душанбе: Адиб, 2008. - 480 с.*
6. *Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 6. – Душанбе: Адиб, 2008. - 480 с.*
7. *Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 7. – Душанбе: Адиб, 2009. - 480 с.*
8. *Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 8. – Душанбе: Адиб, 2009. - 480 с.*
9. *Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 9. – Душанбе: Адиб, 2009. - 480 с.*
10. *Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 10. – Душанбе: Адиб, 2009. - 416 с.*
11. *Матробиён С.Қ. Этнолингвистикаи тоҷик: пажӯҳиши назариявӣ ва амалӣ. Китоби 2. Тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон. – Душанбе, 2025. – 229 с.*
12. *Тураев, Б. А. История древнего Востока / Б. А.Тураев.– Минск, 2004. – 259 с.*
13. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ /зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Мирзо Ҳасани С./ Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.*
14. *Чунакова, О. М. Пехлевийский словарь зороастрийских терминов, мифических персонажей и мифологических символов / О. М. Чунакова. – М. «Восточная литература», 2004. – 286 с.*
15. *Bahrami, E. Dictionary of the Avesta. Vol I / E. Bahrami. – Nishapur, 1349. – 1164 p.*
16. *The Shahnama of Firdausi, vol. 1. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1905. – 430 p.*
17. *The Shahnama of Firdausi, vol. 2. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1906. – 437 p.*
18. *The Shahnama of Firdausi, vol. 3. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1908. – 402 p.*
19. *The Shahnama of Firdausi, vol. 4. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1909. – 403 p.*
20. *The Shahnama of Firdausi, vol. 5. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1910. – 358 p.*
21. *The Shahnama of Firdausi, vol. 6. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1912. – 472 p.*
22. *The Shahnama of Firdausi, vol. 7. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1915. – 484 p.*
23. *The Shahnama of Firdausi, vol. 8. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1923. – 462 p.*
24. *The Shahnama of Firdausi, vol. 9. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1925. – 416 p.*
25. *The epic of king’s stories retold from Firdusi. [by Helen Zimmern]. - London, 1883. – 406 p.*
26. *Shelly H. Wu. Chinese Astrology. Publisher: The Career Press, 2005. – 324 p.*

ИНЪИКОСИ ЯК ЛАҲЗАИ ШАБОНАРӮЗӢ: АЗ БАРОМАДИ ОФТОБ ТО ҒУРУБИ ОН ДАР “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ ВА ТАРҶУМАҲОИ АНГЛИСИИ ОН

Дар мақолаи мазкур яке аз лаҳзаҳои шабонрӯзӣ: аз баромади офтоб то ғуруби он дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои он мавриди таҳлил қарор мегирад. Тазаккур бояд дод, ки “Шоҳнома” ҳамчун хазинаи бузурги нигаҳдошти расму анъана ва фарҳанги ниёгон дар

баробари нишон додани ҷанбаҳои фарҳангӣ, ҳамчунин рӯзгори рӯзмарраи мардумон ва одитарин тарзи ҳисоби лаҳзаҳои шабонарӯзиро нишон медиҳад. Таҳлилҳо нишон доданд, гоҳҳои шабонрӯзӣ дар “Шоҳнома” хеле зиёд зикр гардидаанд. Шоир барои нишон додани лаҳзаҳои гуногуни вақт аз вожаҳои маъмуле, ки хоси гоҳҳои алоҳида аст, хеле моҳирона истифода бурдааст. Тавассути нишон додани лаҳзаҳои вақт барои хонанда тасвири симоҳо ва ҳодисаю воқеаҳо низ хеле осон мегардад. Ҳамаи ин вожаву ибораҳои ифодакунандаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ аз ҷониби мутарҷимон тарҷума шудаанд. Муҳим он аст, ки мутарҷимон то ҳадди зарурӣ тавонистаанд, ки тасаввуроти мардуми тоҷикро доир ба лаҳзаҳои шабонарӯзӣ, аз ҷумла аз баромади офтоб то ғуруби он дар забони англисӣ тавассути тарҷумаҳои “Шоҳнома” инъикос намоянд.

Калидвожаҳо: шабонарӯзӣ, офтоб, чошт, нисфирӯзӣ, пешин, офтобнишин, ғуруб.

ОТРАЖЕНИЕ МОМЕНТА ДНЯ И НОЧИ: ОТ ВОСХОДА ДО ЗАКАТА В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ И ЕЕ АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДАХ

В данной статье анализируется один из моментов дня и ночи: от восхода до заката в «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси и его переводах. Следует отметить, что «Шахнаме» является великой сокровищницей хранящей обычаи, помимо традиций и культуры наших предков, также показывает культурные аспекты и простейший способ расчёта моментов дня и ночи. Анализы показали, что в «Шахнаме» часто упоминаются периоды дня и ночи. Поэт умело использует общеупотребительные слова, характерные для определённого времени, для обозначения различных моментов времени. Демонстрируя моменты времени, читателю становится гораздо легче визуализировать персонажей и события. Все эти слова и фразы, описывающие моменты дня и ночи, были переведены переводчиками. Важно, что переводчики смогли в необходимой степени отразить на английском языке восприятие таджикским народом моментов дня, в том числе от восхода до заката, посредством своих переводов «Шахнаме».

Ключевые слова: ежедневно, солнце, восход, полдень, после полудня, закат, заход солнца.

REFLECTION OF A MOMENT OF DAY AND NIGHT: FROM SUNRISE TO SUNSET IN FIRDAVSI’S «SHAHNAME» AND ITS ENGLISH TRANSLATIONS

This article is dealt with of the moments of the day and night: from sunrise to sunset in the «Shahname» by Abulqosim Firdavsi and its translations. It should be noted that the «Shahname» is great treasure trove of customs, traditions and culture of our ancestors, as well as showing cultural aspects, as well as the daily life of the people and the simplest way of calculating the moments of the day and night. Analysis has shown that the times of day and night are mentioned a lot in the «Shahname». The poet skillfully used common words that are specific to certain times to indicate different moments of time. By indicating moments of time, It also becomes much easier for the reader to describe the characters and events. All these words and phrases representing the moments of the day have been translated by translators. It is important that the translators were able, through translations of «Shahname», to reflect in English the ideas of Tajik people about the moments of the day, including from sunrise to sunset.

Keywords: daily, sun, sunrise, brunchtime, midday, afternoon, sunset, sundown.

Дар бораи муаллиф
Раънои Камолидин
Унвонҷӯйи кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Ф. Муҳаммадиев, 17/6
E-mail: ranoi.kamolidin@mail.ru

About the author
Ranoi Kamolidin
Applicant at the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory
Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulughzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str
E-mail: ranoi.kamolidin@mail.ru

Об авторе
Раънои Камолидин
Соискатель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода
Таджикский международний университет иностранных языков имени С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6
E-mail: ranoi.kamolidin@mail.ru

ТДУ 821.222.1-94.09

ВИЖАГИҲОИ ЖАНРИИ САФАРНОМАИ МАНЗУМ

Боқиев Ҳ.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Сафарномаи манзум дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ таърихи қадима дошта, ағлаб “дар қолаби маснавӣ” [7, с. 56] суруда шудааст. Дар ин гуна сафарномаҳо тасвир ва тавзеҳи вақоеъу ҳаводис ва инъикоси мушоҳидаҳои муаллиф дар тайи мусофират ба таъҷил сабт гардида, аксари онҳо ба “услуб ва иншои содаву равон навишта шуда ва ҷуз маворидеи маъдуд аз такаллуфоти муншиёна орӣ” [12, с. 404] мебошанд. Вале ин ҳарфҳо чунин маънӣ надоранд, ки сафарномаи манзум аз тасвирҳои бадеӣ ва гоҳо тахайюлӣ орӣ бошад. Баръакс, муруре ба таърихи адабиёт гувоҳӣ медиҳад, ки аз ибтидо бо тарзи фарогирӣ ва тасвири воқеиятҳои зиндагиву ҳодисоти ҳаётӣ ва корбурди тахайюли бадеӣ навъҳои воқеӣ ва хаёлии сафарномаҳои манзум маъмул будаанд, ки аввалӣ шомили воқеиятҳои сафари воқеӣ ва дувумӣ фарогири сафари руҳонӣ ва сафар ба диёри мурдагон аст. Ба мушоҳидаи руҳангези Карочӣ дар сафари руҳонӣ шоир “дар ҷустуҷӯи ҳақ ва асли олами вуҷуд, ки ҳастии воқеӣ аст, ба манозили маърифат меравад ва дар роҳи вусул ба мақсуд аз ҳафт манзили ишқ мегузарад то ба мақоми кашф ва шуҳуд бирасад” [7, с. 27].

Агар сайри таърихии сафарномаи манзум ва таҳаввули онро мурур намоем, нахуст бо намунаҳои манзуме вомехӯрем, ки унсурҳои навъи сафарномаи воқеӣ ва хаёлиро дар бар мегиранд ва онҳоро метавон аввалин намунаҳои ин жанр дар адабиёти форсии тоҷикӣ унвон кард. Дар ин замина нахуст аз қасидаи “Бӯи ҷӯи Мӯлиён”-и Рӯдакӣ метавон ёд кард, ки зери таъсири воқеияти сафари шоир дар рикоби амири Сомонӣ Наср ибни Аҳмад дар Бодғис эҷод шудааст.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар “Чаҳор мақола” бори аввал зери таъсири сафари тулонии амир ба Бодғис ва муддати дароз он ҷо мондани ӯ ёдовар шуда, воқеияти хоҳиши “сарони лашкару меҳтарони мулк”-ро, ки аз Рӯдакӣ хостаанд санъате бикунад то “подшоҳ аз ин хок ҳаракат кунад, ки дилҳои” онҳо “орзуи фарзанд ҳамебараду ҷон”-ашон “аз иштиёқи Бухоро мебарояд”, нақл намуда, сипас манзараи чанг бигрифтану дар пардаи “Ушшоқ” сурудани қасидаи мазбурро тасвир карда, ба натиҷаи зер мерасад: “Чун Рӯдакӣ бад-ин байт расид (Манзур байти-Мир сарв асту Бухоро бӯстон, Сарв сӯи бӯстон ояд ҳаме- аст, шарҳи мо), амир чунон мунфаил гашт, ки аз тахт фуруд омад ва бе мӯза пой дар рикоби хинги навбатӣ оварду рӯй ба Бухоро ниҳод, чунонки ронину (шалвору) мӯза то ду фарсанг дар паи амир бурданд, ба Буруна ва он ҷо дар пой кард ва инон то Бухоро ҳеҷ бознагирифт...” [1, с. 59].

Бе ҳеҷ тардид, ин қасидаро метавон аввалин намунаи сафарномаи манзум донист, ба ин далел, ки сохтори онро унсурҳои жанри сафарнома шакл додааст, ки мушаххасоти предмети тасвир, макони тасвир, ҳақиқати воқеӣ, ҳудуд ва мавқеияти санадҳо, ҷузъиёти воқеа, ҷомеияти ҳадафи сафар ва натиҷаи он, тобеияти тахайюл ба воқеияти натиҷаи сафари амир ва монанди инҳо аз он ҷумла мебошанд. Таъсири қасидаи Рӯдакӣ ба амир ва ӯро фавран ба бозгашт ба Бухоро савқ доданаш низ ифодагари хусусияти дигари ин жанр, яъне “қонеъ намудани талабот ва интизории мухотабон” [8, с. 24] мебошад, ки бо ҳадафи таъсиргузорӣ ба умқи андешаву орои шунаванда эҷод гардида, бодалел ва ангезанда аст.

Дар шеъри шоирони пешин, аз ҷумла қасидаҳо ва татабуъоти Унсурӣ, Фаррухӣ, Асҷадӣ, Муъиззӣ, Масъуди Саъди Салмон, Саноӣ, Қатрон, Адиб Собири Тирмизӣ, Саъдиву Ҳофиз, Камол ва баъзеи дигар низ ба сафар ва мавзуоти он ишораҳои сареҳ шудааст, ки ёде аз ин жанр медиҳад. Аз ҷумла, ҷавоби Амир Муъиззӣ ба қасидаи Рӯдакӣ, ки дар мадҳи Зайнулмалик Абӯсаиди Исфаҳонӣ суруда, бо байти - Рустам аз Мозандарон ояд ҳаме, Зайнулмалик аз Исфаҳон ояд ҳаме – сар мешавад, намунаи сафарномаи манзум аст, ки дар асрҳои ёздаҳу дувоздаҳ таҳаввул ёфтааст. Намунаи ин гуна сафарномаҳо қасидаҳои мадҳии Унсурӣ “Дар мадҳи Яминуддавла Маҳмуди Ғазнавӣ” ва татаббуъи Муъиззӣ бар ин қасида бо номи “Дар мадҳи Султон Санҷар ва ҷанги Сова дар 12 ҷимодулаввали 513” мебошанд, ки

Муъиззӣ дар ин сафари истилогарона Санҷарро ҳамроҳӣ карда, воқеоти рухдодаро тасвир ва Санҷарро мадҳ кардааст. Умуман ҳамин гуна қасидаҳои мадҳӣ, ки аз сафари шоҳони ғазнавию салҷуқӣ ва тохту този онҳо ба кишварҳои гуногун хабар медиҳанд, дар адабиёти давраи зикршуда хеле зиёд буда, бо назардошти мазмуну мундариҷа ва хусусияти жанрӣ онҳоро метавон сафарнома унвон кард.

Байти зери Саъдӣ низ намунае аз ҳамин гуна осор буда, ба омили таъсиргузоре талмеҳ мезанад, ки худи ӯро ба сафари дурудароз ҳидоят карда буд. Шоир дар ин байт ба ангезандаҳои ин сафар ишораи сареҳ кардааст, ки ҳадафи ӯро бозгӯ менамояд:

Ба ҳар диёр, ки гаштӣ ба чашми мардум хор,
Сабук сафар кун аз он ҷо, бирав ба ҷои дигар.

Ҳамин гуна корбурди жанри сафарнома дар баъзе достонҳои “Шоҳнома” низ ба мушоҳида мерасад, ки фарогири воқеияти сарнавишти Рустаму Суҳроб, Бежану Манижа, Золи Зар ва шахсиятҳои дигари ин достони ҳамосӣ мебошанд.

Ҳусайни Размҷӯ маснавии “Мантиқ-ут-тайр”-и Атторро ба навъи сафарномаи тахайюлии тамсилӣ мансуб донистааст, ки дар он сафари пуразоби мурғон ба ҳафт шаҳри ишқ ва ба манзили мақсуд расидани онҳо ба тасвир омадааст. Ҳамчунин ин муҳаққиқ “Мисбоҳ-ал-фароҳ”-и Шамсиддин Муҳаммади Кирмониро (асри XI), ки руҳи шахсияти таъсиргузоре шоирро ба зиёрати Макка ва шаҳрҳои дигар раҳнамоӣ карда, манозири сайру сулукро нишон медиҳад, сафарномаи манзуми тахайюлӣ унвон кардааст [10, с. 200]. Дар ҳамин радиф, Абдулҳусайни Зарринкӯб ва Рӯҳангези Карочӣ “Сайр-ул-ибод”-и Ҳаким Саноӣ ва “Маснавии маънавӣ”-и Ҷалолиддини Балхиро бо назардошти унсури жанрсози сайру сулуки солик, саёҳати маънавӣ ва сафари руҳӣ сафарномаи хаёлӣ дониста, Рӯҳангези Карочӣ “Сайр-ул-ибод”-и Саноиро “намунае аз сафарномаҳои руҳонии манзум” [4, с. 202; 7, с. 27] ба шумор овардааст, ки пораи зер намунае аз он мебошад:

Солҳо гашта аз барои хатар,
Гирад ин пардаҳои паҳновар.
Гаҳ ба Бағдоду гаҳ ба Бовияе.
Гаҳ ба Фирдавсу гаҳ ба Ҳовияе.
Гоҳ дили шамъ раҳи ғайрат буд,
Гоҳ ҷони ғарқ баҳри ҳайрат буд.
Гоҳ кардӣ маро чу серниёз,
Гоҳ дар парда мондиву пиёз.
Гоҳ аз захми қабз паст шудам,
Гоҳ аз лутфи баст маст шудам.
Чун аз ин пардаҳо буридам ман,
Ба яке парда даррасидам ман [7, с. 27].

Дар маснавии зикршуда Саноӣ соликро дар роҳи сайру сулук, саёҳати маънавӣ ва ё сафари руҳонӣ тасвир карда, ба ин васила аз манфиати маънавии сафар сухан ба миён меоварад. Тасвири сафари солик рамзиву руҳонӣ буда, ба ин васила шоир роҳи дарёфт ва шинохту арзёбии ҳақиқатро ба мухотаб намудааст, ки аз хусусияти жанри сафарнома мебошад.

Маснавии ирфонии Мирзо Абдулқодири Бедил “Тилисми ҳайрат”, ки дар он “масоили ба худшиносии орифона расидани Руҳ дар натиҷаи машаққати сафар ва тай кардани водию мулки Бадан шарҳ ёфтааст” [13, с. 29], намунаи такмилёфтаи сафарномаи руҳонии манзум мебошад. Муҳаммад Иқбол ба ҳамин равиш “Ҷовиднома”-ро эҷод намуда, дар он воқеияти сафари руҳониро бо раҳнамоии руҳи Ҷалолиддини Балхӣ ба шаш сайёра ба тасвир кашида, дар ин замина илова ба мушкилоти ирфонӣ, масъалаҳои муҳимми иҷтимоиву сиёсиро низ ба баҳс мекашад, ки ҷанбаи амалии таъсиргузории ин манзумаро ҳамчун сафарнома мушаххас месозад.

Муҳаққиқон сафарномаи Низории Қаҳистониро аввалин намунаи манзуми ҷомеъ дар ин жанр донистаанд, ки “дар жанри сафарнома навишта шуда, воқеияту рӯйдодҳои замони шоирро инъикос кардааст” [2, с. 35]. Низорӣ, ки худ аз маъмурони хидматгузори ҳокими муғул Туғахон будааст, таҳти сарварии маъмури дигари ин даргоҳ Тоҷиддин Умед таи ду сол ба манотиқи Исфаҳон, Табрез, Боку, Хӯй, Ардабил, Сарой ва Озарбойҷону Арманистону Гурҷистон сафар карда, дидаву шунидаҳояшро дар ин асар ба тасвир мегирад. Ин асарро Низорӣ ба вазни “Маснавии маънавӣ”-и Ҷалолиддини Балхӣ сурудааст, ки аз 1200 байт иборат буда, воқеиятҳои дар тули ду сол, яъне аз моҳи феврали соли 1280 то августи соли 1281 дар минтақаи зикршуда зери мушоҳидаи ӯ рухдодаро дар бар мегирад.

Аз маълумоте, ки дар асар дарҷ шудааст, бармеояд, ки ба ин сафар Низорӣ чандон шавқманд набудааст, вале масъулияти идорӣ ӯро маҷбур намудааст, ки ҳамчун раҳнамои гурӯҳ барои санҷидани даромаду харҷи ҳазинаи давлатӣ ва усули ситонидани андоз аз сокинон ба ин минтақа сафар намояд. Байти зер гувоҳии гуфтаи болост:

Ба ихтиёр, Низорӣ, сафар накард, оре,
Ситам ғариб набошад зи рӯзгори аҷиб [8, с. 401б].

Низорӣ ин сафарномаро бо маслиҳати дӯсти исфаҳонияш Эроншоҳ навишта, ҳадафи эҷоди онро ба тариқи зер таъбир кардааст:

З-ин ғараз мақсуди ман афсона нест,
Васфу шарҳи гулхану кошона нест.
Ҳаст зикри дӯстон маъҳуди ман,
Зикри эшон аст аз ин мақсуди ман.
Гар бувад як байт аз ин мақбулиёр,
Як нишон аз дӯстон бас ёдгор [8, с. 393б].

Ҳамин тавр, ин асар бо мадҳу ситоиши Худо ва наъти пайғамбар оғоз ёфта, сипас шоир доир ба аҳволаш маълумоти муфассал меоварад ва бар ӯ фикандани “қуръаи азми сафар”-ро таъкид менамояд [8, с. 401б]. Маҳз тобеият ба “қуръаи азми сафар”, ки масъулияти касбӣ низ ҳаст, шоирро во медорад ба унсурҳои мундариҷа ва мухтассоти шаклии асар диққат диҳад. Ба ин далел, ҳамсозии мундариҷа ва шакл дар ин сафарнома, пеш аз ҳама, аз гуногунрангии унсурҳои мундариҷа берун меояд, ки яке ифодакунандаи моҳияти ҳодисаҳо (санад, ғоя, консепсия) буда, дигаре фарогирандаи ҷараёни зуҳури ҳодисаҳои мушаххас (санади воқеӣ, андеша, вазъият) мебошад. Аз ин ҷиҳат, унсурҳои асосии мундариҷаи ин сафарнома, ки аз санад, мушкилоти мавзуӣ ва дурунмояи муҳим иборат аст, дар шаклдиҳии сохтори сафарнома таъсири ягона надошта бошанд ҳам, ба ҳар ҳол, ҳамсозии ҷузъии унсурҳои сохторӣ имкон фароҳам овардааст, ки шоир ба воқеиятҳои рӯзгор назари моҳиятҷӯ дошта бошад, вазъи руҳиву равонии худро, ки ҷанбаи таблиғӣ низ дорад, ҳифз намояд. Аз ҷумла, сафари ӯ ба Арманистон ва шоҳидиаш бар шӯриши арманиҳо алайҳи муғулон ва тасвири манзараи камингирии арманиҳо дар қалъаи Амиқ баёнгари мавқеияти инсонӣ ва касбии ӯ дар шинохт ва тасвири воқеияти таърихӣ мебошад, ки дар он асру замон на ба ҳар қаламкаш даст додааст.

Сафарномаи Низорӣ дар ҷомеият ифодакунандаи вазъи табиӣ, ҷуғрофиёӣ, иҷтимоӣ ва сиёсию фарҳангии асри ӯ дар қаламрави Қаҳистон мебошад, ки мухтассоти мундариҷавӣ ва тасвирию бадеӣ дорад. Ҳангоми сафари ҳар минтақа дар таносуб бо манозири табиат падид овардани вазъи он яке аз вижагиҳои диди ӯ дар эҷоди ин асар буда, то ҷое ҷанбаи ғиноии онро такмил бахшидааст. Ба ин далел, чунонки таҳлили қиёсӣ нишон дод, унсурҳои мундариҷа аз ҷузъҳои гуногун-тасвири лавҳаҳои тасвирӣ, манзараҳои рӯзгор, хулқу хӯи инсон ба ҳам омада, маҳз санадҳои мухталифи воқеӣ сохтори жанрии асарро таҳаввул бахшидааст. Ҳамин тавр, шоир ба воситаи тасвири бамуддао “аз нақли одии санадҳо фосила гирифта, тадриҷан ба дарки мушкилоти воқеии зиндагӣ” [10, с. 27] даст ёфтааст. Масалан, шоир ҳангоми сафар ба Арманистон ва Гурҷистон нахуст олами пурасрор ва манзараҳои дилфиреби табиати ин мавзеъҳоро дида, мушоҳида карда ба тариқи образнок ба тасвир мекашад, сониян дар фони ин тасвир аз воқеиятҳои иҷтимоиву сиёсӣ, аз ҷумла шӯриш ва муборизаи сахти арманиҳо ба муқобили муғулон ёд меоварад, ки худаш шоҳид будааст. Аз тасвири шоир маълум мешавад, ки “шӯришгарони арман дар қалъаи Амиқ камин гирифта, бар зидди аҷнабиён ҷангидаанд. Шоир шикасти руҳӣ ва қатли оми исёнкоронро тасвир мекунад. Низорӣ бо ҳамсафаронаш пас аз панҷоҳу як рӯзи дар Арманистону Гурҷистон будан ба воситаи ағба ба шаҳри Гокча (Қаробоғ) ва аз он ҷо ба Аррон дохил мешаванд. Онҳо дар роҳи байни Сарой ва Боку ба аскарони муғул рӯ ба рӯ шудаанд” [13, с. 18-19]. Ҷараёни ин сафарро бо ҷузъиёташ шоир дар сафарнома ба тасвир кашидааст, ки ифодагари хусусияти ин жанр мебошад [2, с. 270-276].

Тасвири воқеиятҳои шаҳри Табрез низ далели вусъат ва умқи назари ӯ ба дидаву шунидаҳояш аст, ки гоҳо бо ҷузъиёташон ба тасвир омадааст. Масалан, шоир дар бораи бемористони “Дор-уш-шифо”шаҳодат медиҳад, ки ҳанӯз дар асри сездаҳум дар шаҳри Табрез вуҷуд дошта будааст. Вохӯрии ӯ бо узви ҷамъияти “Ихвон-ус-сафо” низ аз ҷумлаи санадҳои воқеии ин сафарнома мебошад, ки таваҷҷуҳи муаллифро ҷалб кардааст. Ин санадҳо далели он аст, ки шоир дар ин сафарнома фақат ба тасвир ё нақли он чи дар роҳи сафар дидааст, маҳдуд нашуда, балки андешаву оро, вохӯриаш бо шахсиятҳо, объектҳои таърихӣ ва ғайра низ омили такмили ҷанбаи таҳкиявӣ ва тасвирии асар гардидаанд. Маводди гуногуни

дар сафарнома фароҳам омада, тобеи андешаву орои шоир ва дидгоҳҳои ояндагари ӯянд. Дар ин равиш барои баёни андешаву оро шоир аз воситаҳои тасвири бадеӣ, алалхусус талмеҳу истиора, ташбеҳу киноя ҳадафмандона истифода кардааст. Ин усули тасвир яке аз василаҳои такмили сохтори мундариҷавии ин асар буда, бахусус бо тасвири манозири табиат такмил ёфтааст. Дар матни воқеиятҳои рӯзгор шоир мафтуни манозири дилангези табиати Арманистон гардида, ба василаи корбурди сувари хаёл манзараи маҳалро диққатангез ба тасвир овардааст, ки пораи зер намунаи он мебошад:

Чашмаҳои оби сард аз ҳар тараф,
Новадони сабза аз х(в)ай чун садаф.
Аз парӣ гӯӣ ҳама саҳро пур аст,
В-аз ҳаво коми шақоиқ пурдур(р) аст.
Ё магар фирдавс бикшоданд дар,
Ҳуриёнро дар ҷаҳон доданд сар.
Ҳар ки чашмаш ба чунон моҳе фитод,
То ба соле аз худаш н-омад ба ёд [8, с. 394 б].

Шоир бо ҳамин усул табиати зебои Гурҷистон ва фоҷиаҳои дар ин замина рухдодаро низ бо камоли диққат ва ҳунар тасвир менамояд, ки ҷузъи дарунмояи асар буда, хусусияти ҷуғрофиёии ин сафарномаро мушаххас месозад.

Ин асари Низорӣ ҳамчун аввалин сафарномаи манзум аз назари сабки баён ва корбурди забон низ диққатангез буда, содагиву равонӣ ва фаҳмрас будан хусусияти умдаи он мебошад. Дар ин асар вожаҳо мухотабро барои дарки воқеиятҳо раҳнамоӣ карда, ба ӯ имкон фароҳам меоваранд, ки пайванди маънавиашро бо он чи шоир арза кардааст, дарёбад. Ба ин далел, сабки ин сафарнома бо мундариҷаи асар таносуби комил дошта, онро андешаву оро ва ҳунари тасвиргарии шоир таҳаввули чашмрас бахшидааст, ҳарчанд ки дар он “ҷо-ҷо фикрроиҳои маҳдуди муаллиф низ ба чашм мерасад” [3,с.158]

Таълифоти шоири нимаи дувуми асри ҳаждаҳ ва ибтидои асри нуздаҳ Мирзо Содиқи Муншӣ “Рафъи тумани Оҳугиру Хайробод” зинаи нави ташаккули сафарномаи манзум дар адабиёти ин давра мебошад.Нахустин бор адабиётшиноси фақид Усмон Каримов дар рисолаи “Мирзо Содиқи Муншӣ (Аҳвол ва осори шоир) дар бораи ин асар сухан карда, онро аввал саёҳатнома [5, с. 141-142], сониян сафарнома [5, с. 143] унвон карда, “дар таърихи адабиёти мо... он қадар бисёр набудани чунин манзумаҳои реалистӣ”-ро [5, с. 143] таъкид намудааст. Муҳаққиқи дигар З. Юнусова “ба талаботу хусусиятҳои умдаи сафарнома ба пуррагӣ” [13, с. 22] ҷавобгӯ будани ин манзумаро таъкид намуда бошад ҳам, аммо мухтасоти жанрии онро мушахас накардааст.

Ин сафарномаи Мирзо Содиқи Муншӣ дар шакли маснавӣ бо вазни ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф (v---|v---|v--) навишта шуда, аз 144 байт иборат мебошад. Хусусияти жанрии онро муҳтаво ва дарунмояи асар, ки ҷавобгӯи жанри сафарнома мебошад, мушаххас месозад. Байти – Бурун гаштам ман аз шаҳри Бухоро, Ба рафъи хирмани ғам сӯи саҳро – ба омилҳое ишора мекунад, ки шоирро гирифтори ғам ва ба сафари атрофи Бухоро, дидани вазъи зиндагии мардуми маҳаллоти гуногуни он маҷбур кардааст. Ин омил, пеш аз ҳама, аз олоиши туҳмат пур будани чашми тари шоир (Домани чашми тарам з-олоиши туҳмат пур аст) будааст, ки дар ниҳояти кор ба кӯҳистони Дарвоз бадарға мешавад [5, с. 19-20]. Аз санадҳои аҳволи ӯ бармеояд, ки ҳамеша дастгири бечорагону эҳтиёҷмандон будааст. Масалан, бо хоҳиши аҳли Ҷондор бо мақсади рафъи камии об ба амир ариза навиштани ӯ ҳуҷҷати қотеъи мавқеияти ӯ дар ҷомеаи онзамонии Бухоро мебошад. Ба ин далел, омили аслии таълифи сафарномаи мунзуми зикршуда низ намудани вазъи “сад неши ситами замонааш” [5, с. 21] будааст, ки шоир бо камоли масъулият ва тавоноӣ ба анҷом расонидааст. Чунин тарзи бархурд ба воқеият ва тасвири он мундариҷаи сафарномаи манзуми ӯро шакл додааст, ки ба қавли Н. М. Маслова “бисёрҷанбаӣ ва ҷузъбандии манзараи воқеияти иҷтимоӣ маҳсули дид, дарк ва арзёбию натиҷагирии муаллиф буда” [9, с. 79], хусусияти сохтори жанрии ин сафарномаро муайян менамояд.

Ҳамин тавр, сафарномаи “Рафъи тумани Оҳугиру Хайробод” натиҷаи диду водид ва мушоҳидаҳои шоир аз сафар ба деҳоти атрофи Бухоро, аз ҷумла Шишахона, Оҳугир, Ҳуснобод, Сетеппа, Хайробод, Хоҷагулрез, Тошмасҷид, Тоба, Эшиқчӣ, Даҳрешӣ, Ойтуғдӣ, Кабутархона, Ҷондор ва Маликхон буда, ҳадафи он “манзараи воқеияти иҷтимоӣ”-ро инъикос намудан аст, ки дар айни замон ифодагари хусусияти таблиғии ин жанр мебошад [9, с. 26].

Чунонки ишора кардем, шоир бо ҳадафи “рафъи хирмани ғам сӯи саҳро” ба роҳ баромада, вале вазъи иҷтимоии деҳоти атрофи Бухоро ва ҳоли мардум бештар ӯро андӯҳгин сохтааст. Дар ин сафар шоир бо вайрониҳое рӯ ба рӯ мешавад, ки замоне ободу маъмур буданд:

Хароботе дар он ҷо ҷилвагар буд,
Мақоми мардуми бепою сар буд.
Яке вайронае бебому бедар,
Бинои сақфи ӯ аз реги сарсар.
Дар аввал буда он ҷо қасри Моҳоҷ,
Кунун аст бешаи ваҳшӣ ғизолон.
Шуда марзагаҳи ин мулки абтар,
Чарогоҳи палангу шеру аждар...[5, с. 142].

Шоир бо дили пурғам ва андӯҳзо аз ин харобот гузашта, бо маъмуроне дучор мешавад, ки ӯро тамаллуқорона истиқбол менамоянд. Шоир чеҳраи ин мунофиқонро дар сафарнома бо танзу истеҳзо ба тасвир гирифтааст, ки дар он рӯзгор қаҳрамонии як нафар қаламкашро собит менамояд:

Ба сӯям дошт, чун оғози рафтор
Раъият дар қафо он тира гуфтор.
Чӣ гӯям шарҳи васфи ин ду мазмун,
Шағолонанд бар домони ҳомун.
Ки дур аз шери ҳиммат уфтода,
Ба сират ҷумлагӣ рӯбоҳи мода.
Чӣ пурсӣ ҳоли мири Тӯқалибек
Ба сони барраи афтода дар дег [5, с. 142].

Шоир вазъи зиндагӣ ва харобиҳои деҳоти атрофи Бухороро дида, мир Туқалибекро гунаҳкори ин ҳама бадбахтиҳои мардум медонад. Мирро “тирагуфтор”, “шағол”, “рӯбоҳи мода” ва “барраи афтода дар дег” номида, чеҳраи ғайри инсонии ӯро тасвир менамояд. Ба ин тартиб, шоир “бо муҳиту шароити зист ва тақдири мардуми одӣ, вайронию харобии манзилҳо, зиндагии бенавоёнаи сокинони деҳот таваҷҷуҳ менамояд, бепарвоӣ ва фориғболии ҳокиму амалдоронро аз наздик муоина намуда, таассурот ва фикру ақидаи хешро пиромуни мушоҳидаҳояш иброз медорад” [13, с. 23], ки аз вижагиҳои мундариҷавию ғоявӣ ва жанрии ин сафарнома мебошад.

Сафарномаи Мирзо Содиқи Муншӣ аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва тарзи нигориш аз сафарномаҳои мансуру манзуми қаблӣ фарқи калон дорад. Мундариҷаи ғоявию мавзуии ин сафарнома, пеш аз ҳама, ифодакунандаи мавқеияти муаллиф, ҷаҳонбинӣ, касбият ва ҳисси бархурди ӯ ба воқеият ва дидаву мушоҳидаҳояш буда, василаи шаклгирии сохтори жанрии асар низ мебошад. Бо ҳамин ҳадаф шоир руҷуи ғиноиву фалсафиро василаи аслии таҳкиявии сафарнома қарор дода, ба ин васила моҳияти андешаҳои шахсии худашро боло бурдааст, ки арзиши иҷтимоиву созандагӣ дорад. Ба ифодаи дигар, руҷуи ғиноӣ дар ин асар бо ғояи иҷтимоӣ ҳамсоз буда, нируи таъсиргузории онро боло бурдааст, ки шаклдиҳандаи ҷанбаи таблиғотии сафарномаи мазкур низ мебошад.

Сафарномаи Мирзо Содиқ ҷанбаи амиқи интиқодӣ дошта, муаллиф тарзи давлатдории амирони манғитро зери тозиёнаи танқид гирифтааст. Аз ин ҷиҳат, асари ӯ аз сафарномаҳои қаблӣ тафовути зиёд дорад. Шоир омилҳо ва нишонаҳои зулму тааддиеро, ки нисбат ба мардум аз ҷониби ҳукуматдорон зоҳир шуда, дида ва тасвир карда, ба ин васила нафрат ва норозигии худашро ба аҳли ҷоҳ баён кардааст, ки дар он рӯзгор эътирози иҷтимоии як нафар қаламкаш ба муқобили тартиботи мавҷудаи ҳукумати амирӣ буд. Ин тамоюли ғоявӣ ва ҳунарӣ хусусияти фарққунандаи сохтори мундариҷавӣ ва жанри сафарномаи шоирро шакл додааст, ки баъдтар ин равиши фикриву ҳунарӣ аз тарафи намояндагони адабиёти маорифпарварӣ таҳаввул пайдо мекунад.

Ҳамин тавр, сафарномаи “Рафъи тумани Оҳугир ва Хайробод” тамоюли тозаи шинохт ва арзёбии вазъи иҷтимоии тумани Бухоро аз тарафи Мирзо Содиқ буда, равиши тоза ва интиқодии эҷоди ин гуна осорро ба вуҷуд овард, ки минбаъд ба воситаи ҷустуҷӯҳои адибони маорифпарвар такмил ёфт ва дарёфтҳои нави ҳунариро ба бор овард.

Намунаи дигаре, ки мо онро бо назардошти хусусияти мундариҷавӣ, тарзу маҳали эҷод сафарнома гуфтем, қасидаи Мирзо Абдулкарими Бухороӣ дар ситоиши императори Русия ва шаҳри Санк-Петербург мебошад. Шоир дар ин қасида воқеияти сафари ҳайати сафоратро бо сардории Алоуддин Девонбегӣ тасвир карда, ҳар он чи диққатангезу ҷолиб будааст, арзёбӣ

ва ситоиш намудааст, ки хусусияти мавзуиву мундариҷавии сафарномаи манзумро доро мебошад.

Қасида бо мадҳу ситоиши император ва тавсифи манозиру амокини Русия шуруъ шуда, сипас шоир ҳар он чиро, ки дар роҳи сафар дидаву писандидааст, як-як зикр ва тавсиф менамояд. Масалан, ӯ, ки дар раҳи сафар қасри зимистонаи соҳили Неваро дида буд, онро васф карда, аз кохи Хаварнақи Эрони бостон боло мегузорад ва нақшу нигори девори ҳуҷраҳои онро чун зари холис ба тасвир мекашад:

Чун Хаварнақ қаср дидам бар лаби оби Ниво,
Рафъаташ бигзаштааст аз Каҳкашону аз Шиҳоб.
Дар дарунаш хонаҳо дидам нигористони Чин,
Сақфи девораш ҳама андуда буд аз зарри ноб [5,с. 140]

Мазмун ва мундариҷаи ин қасида, пеш аз ҳама, аз дидаву мушоҳидаҳои роҳи сафари ҳайати сафорат, аз ҷумла намояндаи он Мирзо Абдулкарим ба ҳам омадааст, ки хусусияти жанри сафарномаи манзумро дошта, аз баъзе ҷиҳатҳо онро такмил ҳам бахшидааст. Шоир ҳар он чи ки дар ин роҳ дидааст, бо чизҳои ҳамсони худ, ки дар Эрони бостон ва аморати Бухоро будаасту ҳаст, қиёс менамояд ва аз ин қиёс гоҳо ба натиҷаи муболиғаомез меояд. Чунончи, усули давлатдори императорро ба тарзи муболиғаомез васф карда, Ҷамшеду Кайхусравро ба пойбӯсии ӯ во медорад:

Эй Фаридунҳашмату Фаррухруху Ҷамшедҷом,
Чокари даргоҳи ту Кайхусраву Афросиёб.
Эй Сурайёрафъату анҷумсипоҳу некном,
Соҳиби ҷуду сахо, ҳам соҳиби ақлу адаб [5, с. 140-141].

Шоир ҳамон тарзе ки шаҳри Питербургро дидааст, ҳамон тавр манзараҳои зебои онро бо эҳсоси комили ризоиятмандӣ васф карда, ба ин шаҳр ва мақоми он арҷ мегузорад:

Дар ҷаҳон бисёр дидам шаҳрҳо, лекин набуд,
Чун Фитербурхи мусаффо ҷои хосе интихоб.
Доимо сабзу сафо, ё раб, чӣ назҳатгоҳ ин,
Гулшани боғи ҷаҳон аст ин макон шоҳи шабоб.
Фарши аҷдодаш ҳама аз мармару санги рухом,
Гунбади зангориаш тобад зи қурси офтоб... [5, с. 141].

Тасвири манзараи тӯю сур дар даргоҳи император, ки худи шоир бо чашми сар дидаву мушоҳида кардааст, ҷузъи мундариҷаи ин сафарнома буда, хеле табиӣ ва ҳунармандона ба тасвир омадааст, ки намунааш байти зер мебошад:

Фавҷ-фавҷи маҳвашон рақсу давон дар ҳар тараф,
Хуштаманно тезрафторанд чун моҳӣ дар об [5, с. 141].

Шоир аз мушоҳидаҳояш ба ин натиҷа мерасад, ки аз аксу ҷилои шуъои рӯйи духтарони моҳпайкари Русия биною ошёнаҳои дилрабои Петербург шафақгуну файзбахш гаштаанд:

Қаднамоён з-оина ҳар як мунаққаш зарнигор,
Акси хубон чун шафақ ҳар дам намояд беҳисоб.
Он муқарнас ошёни дилфиребу файзбахш,
Аз шуъои талъати маҳпайкарон гашта хизоб [5, с. 141].

Пас аз таърифу тавсифҳои муболиғаомез ва муқоисаи Русия бо манотиқи дигари ҷаҳон шоир ба ин хулоса меояд, ки вай дар бисёре аз мамолики дунё будааст, вале дар ҳеҷ куҷое чунин давлати ободу шоҳи адолатхоҳу бохирадро надидааст. Мирзо Абдукарим, ки худ маъмури давлатӣ буду ҳамроҳи Маҳмудшоҳ дар соли 1797 аз Афғонистон ба Бухоро фирор карда буд, наметавонист дар ин сафаргуфта ҷуз васфи император ва кишвари ӯ чизи дигаре бигӯяд. Фақат дар мақтаъи қасида аз шоҳ хоҳиш мекунад, ки иҷозат бидиҳад чанд гоҳ дар хидмати ӯ бошад ва ин хоҳиши ӯро император Александр мепазирад.

Бо ин усули тасвир шоир ба мухотаби ҳушёр фақат фурсат додааст, ки аз тасвирҳои ӯ, аз қиёсоти кишвари Рус бо дигар манотиқи дунё худ ба хулоса ояд, биандешад, ки метавон ҷаҳонро ба василаи ақлу идрок дигаргун кард ва зиндагии бофароғатеро рӯйи даст гирифт. Агар маддоҳиҳои пурмалоли шоирро аз императори Русия канор гузошта, фақат ба моҳияти андешаву орои ӯ таваҷҷуҳ намоем, он вақт саҳми шоирро дар таҳрики зеҳнияти мухотаб метавонем эътироф намуд, ки аз хусусияти таъсиргузори мундариҷа, ғоя ва жанри ин сафарнома мебошад.

Ҳамин тавр, аз мурури кӯтоҳе ба таърихи сафарномаҳои манзум метавон ба ин натиҷа расид, ки ин жанр дар адабиёти форсии тоҷикӣ таърихи қадима дошта, заминагузори он қасидаи “Бӯи ҷӯи Мӯлиён”-и Рӯдакӣ, намунаҳои ашъори хусусияти сафаргуфта доштаи

Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва баъзе шоирони дигар ва ниҳоят, рисолаҳои Аттор “Мантиқ-ут-тайр”, Саноӣ “Сайр-ул-ибод”, Бедил “Тилисми Ҳайрат”, Иқбол “Ҷовиднома” ва монанди инҳо мебошанд. Сафарномаҳои Низорӣ ва Мирзо Содиқи Муншӣ шакли таҳаввулёфтаи сафарномаи манзум дар адабиёти форсии тоҷикӣ буда, хусусиятҳои мундариҷавӣ ва жанрии ин намуди адабиро таҳаввули тоза бахшидаанд.

Адабиёт

1. *Арузии Самарқандӣ, Н. Чаҳор мақола / Низомии Арузии Самарқандӣ – Душанбе: Ирфон, 1986. – 160 с.*
2. *Бозоров, Н. Сафарноманигорӣ воқеанигорист (Маҷмуаи мақолаҳо) / Н. Бозоров. – Душанбе, 2018. – 320 с.*
3. *Боқиев, Ҳ. Саҳми Тӯрақул Зеҳнии маорифпарвар дар муаррифии сафарномаи “Мухаттара”-и Шамсиддини Қаҳистонӣ/ Ҳ.Боқиев//.-Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ.-Душанбе-2019.-№5(82).-С.157-160.*
4. *Зарринкӯб, А. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / А. Зарринкӯб. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 398 с.*
5. *Каримов, У. Мирзо Содиқи Муншӣ (Аҳвол ва осори шоир) / У. Каримов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 162 с.*
6. *Каримов, У. Нигоҳе ба заминаҳои навпардозӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ / У. Каримов // Садои шарқ. – 2008. - № 10. – С. 134-150.*
7. *Карочӣ, Р. Дидорҳои дур: пажӯҳише дар адабиёти сафарномаӣ ҳамроҳ бо китобшиносии сафарномаҳои форсӣ / Р. Карочӣ. – Теҳрон: Чопор, 1381. – 188 с.*
8. *Қаҳистонӣ, Н. Дастнависи рақами 100 / Н. Қаҳистонӣ // - ИШ ва мероси хаттии Аф Ҷумҳурии Тоҷикистон. – С. 291б-403б.*
9. *Маслова, Н. М. Путевые заметки как публицистическая форма / Н. М. Маслова. – Москва: Издательство Масковского Университета, 1977. – 115 с.*
10. *Маслова, Н. М. Путевой очерк: проблемы жанра / Н. М. Маслова. – Москва: Издалельство “Знание”, 1980. – 64 с.*
11. *Рамзҷӯ, Ҳ. Сафарнома / Ҳ. Рамзҷӯ / Анвои адабӣ ва осори он дар забони форсӣ. – Машҳад, 1370. – С. 199-205.*
12. *Растагор Фасоӣ, М. Анвои насри форсӣ / Мансур Растагор Фасоӣ. – Теҳрон, 1380. – 636 с.*
13. *Юнусзода, З. Жанри сафарнома дар адабиёти маорифпарварии тоҷик / З. Юнусзода. – Тошканд: Фан, 2014. – 174 с.*

ВИЖАГИҲОИ ЖАНРИИ САФАРНОМАИ МАНЗУМ

Дар мақола заминаҳои таърихии пайдоиш ва таҳаввули жанри сафарномаи манзум, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ таърихи қадима дорад, таҳқиқ ва баррасӣ шуда, хусусиятҳои сохтори мундариҷавӣ ва жанрии он муайян ва мушаххас карда шудааст. Дар ҷараёни таҳқиқ сафаргуфтаҳои манзуми шоирон, сафарномаҳои манзуми хаёливу руҳӣ ё ба диёри мурдагон ҳамчун аввалин намунаҳои ин навъи сафарнома арзёбӣ шуда, дар идомаи баҳс хусусиятҳои жанрии сафарномаҳои манзуми Низории Қаҳистонӣ, Мирзо Содиқи Муншӣ ва Мирзо Абдукарими Бухороӣ ба таври алоҳида таҳлил шудаанд. Дар мақола собит шудааст, ки нахустин намунаи комили жанри сафарнома дар адабиёти форсии тоҷикӣ асари Низории Қаҳистонӣ буда, фарогирӣ ва тасвири дақиқу вуҷуъгароёнаи воқеиятҳои рӯзгор, дидаву мушоҳидаҳои шоир сохтори мундариҷавӣ ва жанрии онро такмил бахшидааст. Назари интиқодӣ ба воқеиятҳои роҳи сафар ва арзёбии моҳияти иҷтимоии онҳо унсури дигари таҳаввулбахши жанри сафарномаи манзум буда, ин равиши сафарноманависӣ дар мисоли таълифоти Мирзо Содиқи Муншӣ ва Мирзо Абдукарими Бухороӣ низ баррасӣ ва моҳияти ҷустуҷӯҳои шоирони ёдшуда дар таҳаввули ин жанр муайян ва мушаххас карда шудааст.

Калидвожаҳо: сафарнома, жанр, маснавӣ, қасида, сохтор, мундариҷа, ғоя, иҷтимоӣ, сиёсӣ, интиқодӣ, ормонгароёна.

ПОЭТИЧЕСКИЙ ПУТЕВОЙ ДНЕВНИК И ЕГО ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье исследованы и рассмотрены исторические предпосылки возникновения и эволюции жанра поэтического путевого дневника, имеющего древнюю историю в таджикско-персидской литературе. Определены и конкретизированы особенности его содержательной и жанровой структуры. В ходе исследования рассказы поэтов о путешествиях в резиденции поэтов, рассказы о путешествиях в воображаемую и духовную обитель или в страну мертвых рассматривались как первые примеры такого рода путешествий. В ходе продолжения дискуссии были проанализированы жанровые особенности повествований о путешествиях в резиденции Низори Кахистани, Мирза Садика Мунши и Мирза Абдукарима Бухари. В статье доказано, что первым прекрасным примером жанра сафар-наме в таджикско-персидской литературе является произведение Низори Кахистани, в котором охват и точное меловое изображение бытовых реалий, видений и наблюдений поэта улучшили его содержательную и жанровую структуру. Критический взгляд на реалии пути путешествия и оценка их социальной сущности является еще одним эволюционирующим элементом

жанра поэтического сафар-наме. Этот подход к путешествиям также рассматривается на примере сочинений Мирза Садика Мунши и Мирза Абдукарима Бухари, и раскрывается суть поисков упомянутых поэтов в эволюции этого жанра.

Ключевые слова: путевой дневник, жанр, маснави, касыда, структура, содержание, идея, социальный, политический, критический, идеалистический.

POETIC TRAVELOGUE AND ITS GENRE FEATURES

The article explores and examines the historical prerequisites for the emergence and evolution of the genre of poetic travelogue, which has an ancient history in Tajik-Persian literature, defines and specifies the features of its content and genre structure. During the study, poets' stories about traveling to the residence of poets, stories about traveling to imaginary and spiritual abodes or to the land of the dead were considered as the first examples of this kind of travel, during the continuation of the discussion, the genre features of travel narratives in the residence of Nizori Kakhistani, Mirza Sadik Munshi and Mirza Abdukarim Bukhari were analyzed separately. The article proves that the first excellent example of the travelogue genre in Tajik-Persian literature is the work of the Kakhistani Nizori, in which the coverage and accurate chalk depiction of everyday realities, visions and observations of the poet improved its content and genre structure. A critical look at the realities of the journey and an assessment of their social essence is another evolving element of the genre of poetic travelogue, this approach to travel is also examined by the example of the writings of Mirza Sadiq Munshi and Mirza Abdukarimi Bukhari and reveals the essence of the search for the mentioned poets in the evolution of this genre.

Keywords: travelogue, genre, masnavi, qasida, structure,content, idea, social, political, critical, idealistic.

Дар бораи муаллиф
Боқиев Ҳамза
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: bokiev69@mail.ru

Об авторе
Бокиев Хамза
Кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: bokiev69@mail.ru

About the author
Bokiev Hamza
Candidate of philological sciences, Docent of the department of Tajik language and literature
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: bokiev69@mail.ru

ТДУ 821.222.1.09-3

МАСЪАЛАҲОИ МАҲОРАТ, ЖАНРИ ОСОР ВА САБКИ НИГОРИШИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Бақозода С. А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Аксари муҳаққиқони эҷодиёти С.Улуғзода бар ин назаранд, ки он чи дар таърихнависии ин нависанда истисност, мулоҳизоти ӯ дар равиши шинохти бадеии таърих ва фалсафаи он мебошад. Осори ин нависанда, дар ҳақиқат на фақат чеҳраи бадеии замон аст, балки воқеан ҳам доиратулмаорифи таҳлилӣ, мустанад ва боэътимод аст дар шинохти давраҳои меҳварии таърихи тоҷикон. Масъалаҳои маҳорат, жанр ва сабки нигориши Сотим Улуғзода дар меҳвари андешаи ӯ буда, дар ҳамаи асарҳои таърихиаш бар гирди масъалаи тамаддун ва шахсиятҳои тамаддунсоз мегардад. Зимни ин консепсия, ки ҷавҳарашро ғояи адолат, озодӣ ва саодати инсон ташкил медиҳад, нависанда аз асбоби инҳитоти халқу таърихи он сарфи назар накардааст. Барои Улуғзодаи нависанда баррасии гузаштаи халқ ва сарнавишти афроди он аз он ҷиҳат судманд будааст, ки шинохти моҳияти дарсҳои таърих, ки ибратомӯзанд, барои дарки нақши таърихии халқ, аз ҷумла моҳияти корномаи фарзандони баномуси тоҷик муассир будааст. Аз ин назар таваҷҷуҳи С.Улуғзода ба оғозгоҳҳои давронҳои меҳварии таърихи тоҷикон ҳадафи бузурги инсонӣ ва миллӣ дорад.

Ҳамчунон ки дар қаламрави адабиёти ҷаҳон ҳанӯз ҳам истилоҳи сабк ё ҳамон «style» таърифи ягонаи худро надорад ва ба гунаҳои мутафовит эзоҳ ёфтаву ба кор бурда мешавад, ноқидони адабиёти форсии тоҷикӣ низ дар ин баҳс иҷмои назар надоранд. Яке аз роҳҳое, ки метавон ба шарҳу таърифи дақиқтари мафҳуми сабк ҳамчун истилоҳ наздиктар шуд, омӯхтани пешина ва басомади вожагонест, ки дар шеъри адабиёти классикиамон чун баёнгари маҳфуми сабк ба кор рафтаанд. Яъне сабк ҳамчун истилоҳ дар нақд ва шеъри адабиёти мо кай ворид шудааст, ин истилоҳ чӣ мафоҳимеро дар худ ҷой додааст, чӣ таърифҳое доштааст ва ба кадом маънӣ ба кор рафтааст? Шоирони классики адабиёти форсии тоҷикӣ барои мафҳуми истилоҳи сабк кадом вожаҳоро ба кор бурдаанд? Собиқаи корбурди истилоҳи сабк дар адабиёти форсии тоҷикӣ ҳатто ба даврони пеш аз Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бармегардад. Муаррих ва адиби маъруф Абдуллоҳи Диноварӣ, ки бо номи Ибни Қутайба низ машҳур аст, дар баҳс аз ақсоми шеър дар «Муқаддимаи шеър ва шоирон» ном асараш истилоҳи сабкро ба кор бурдааст [1, с. 290].

Дар замоне, ки нависандагону шоирон танҳо бо амр ва зери таъсири сиёсати зӯргӯи ҳизби коммунисти шуравӣ, ки бар тамоми ҷанбаҳои ҳаёти моддӣ ва маънавӣ тасаллут дошт, асар эҷод мекарданд ва табиист, ки хостаҳои сиёсии ҳизбу давлат моҳияти дидгоҳҳои бадеии онҳоро ифода мекард, дар таълифоти таърихии бадеиаш аз чорчубҳои муқарраршуда фосила гирифтани С.Улуғзодаро метавон ҳамчун ҳодисаи истисноӣ таъбир кард, ки пеш аз ҳама бозгӯи ҳувияти инсонӣ, миллӣ ва ҳунарии ӯст. Муҳити эҷодии замони шуравӣ аз оғоз то ба охир барои С.Улуғзода низ озод набуд. Ин муҳит, ки аҳли қаламро зери фишори сиёсӣ нигоҳ медошт, барои нависанда истисное надошт. Фақат фарқ дар он буд, ки аксариятро яклухт фуру кашид, дасту пояшонро баст, мутеъи амру фармон кард. Баъзеи дигар, ба хусус С. Улуғзода ба фишорҳои маънавию сиёсӣ тан надод, дар навиштан озод буд. Яке аз омилҳое, ки нависандаро дар роҳи сабки нигориш ва илмии таърихи гузашта савқ дод, бешак маҳорат, ҷасорат ва поймардии ӯ буд. [3, с. 21].

Баррасии шеъри форсии тоҷикӣ нишон медиҳад, ки муҳимтарин мавзуе, ки шоирони порсигӯй дар мабҳаси тарзи баён бад-он таваҷҷуҳ кардаанд, шоирони соҳиби тарз, яъне сабк будааст ва умдатан қасд доштаанд, ки бо тарзи онон баробарӣ кунанд. Ба иборати дигар, шоирон дар натиҷаи омӯзиши шеваи гӯяндагони дигар мухтассотеро дар шеъри онон ёфтаанд, ки имкони бозшинохтани осору ашъори эшонро аз навиштаҳои гӯяндагони дигар фароҳам месозад. Дар натиҷа шоирон талош мекарданд, ки бо пай бурдан ба рамузи барҷастаи шоирони соҳибсабк ба поя ва мартабаи онон даст ёбанд. Ё ин ки бархе аз шоирон ба соҳиби «тарз» будан машҳур будаанд ва ин амр дигаронро барои расидан бар пояи онон ангеза медодааст. Метавон гуфт, номвартарин шоире, ки ба доштани «тарзи хос» дар миёни шоирон маъруф буда ва ба тарзи ӯ бисёр ишорат рафта, Унсурӣ ба шумор мерафтааст. Шоирони зиёде аз тарзи сухани ӯ ёд кардаанд, гӯиё Унсурӣ аз шохисаҳо ва меъёрҳои шинохт ва арзёбии сабк ба шумор мерафтааст [1, с. 291].

Нависандаи бузург, устоди насри таърихӣ Лион Фейхтвангер таъкид мекунад, ки миёни муаллифи осори бадеии таърихӣ ва олими таърихшинос тақрибан ҳамон тафовуте ҳаст, ки миёни бастакор ва олиме, ки мушкилоти овозро ҳаллу фасл мекунад. Ин нависандаи немис эътироф кардааст, ки ӯро ҳеҷ гоҳ то кадом дараҷа ба ҳақиқати таърихӣ содиқ будани осораш ба ташвиш наандохтааст. Беш аз ин, ӯ аксаран воқеияти таърихиро бадал кардааст, агар он мутобиқи лавҳаи тахаюлии сохтаи ӯ бошад. Назар ба ақидаи Л.Фейхтвангер муаллифи осори бадеии таърихӣ дар қиёс бо олим комилан ҳақ дорад ба «дурӯғ»-е, ки ҳаётбахш аст, афзалият диҳад. Вай ба Гомер, Библия, Шекспир ва бисёре аз муаллифони осори дар мавзуи таърихӣ навишташуда, ки ба воқеияти таърихӣ озодона муносибат кардаанд, истинод мекунад. Ғолибонро муҳокима намекунанд, мегӯяд Л.Фейхвангер ва хулоса мекунад, ки: афсонаҳо, драмаҳо, романҳое, ки соҳибони каломи бадеъ эҷод кардаанд, амалу кирдори одамони сохтаи онҳо, «дурӯғ»-и ҳастии онҳо дар бештарин ҳол нисбат ба санадҳои дар асоси омӯзиши танқидии мавод муайян кардаи олимон қобили зиндагитаранд.

Ин муҳокима ва натиҷагириҳоро мо ҳарчанд чун ҳақиқати маҳз напазирем ҳам, дар он будани заррае аз ҳақиқатро низ наметавонем инкор кунем. Л.Фейхтвангер дар бораи фарқи олиму нависанда сухан мегӯяд. Воқеан ҳам муҳаққиқи таърихшинос пойбанди чаҳорчӯбаҳост ва соҳати фаъолияташ низ маҳдуд аст. Вай дар навбати аввал бояд воқеияти таърихиро, ки монанди оби дарёест, ба эътибор гирад. Муҳаққиқро метавон ғуломи ҳақиқати таърихӣ шинохт, нависандаро султони он. Муҳаққиқ вазифадор аст, ки ҳақиқатро дарёбад, тасаввури он ки муҳокимаҳо ва хулосаҳои ӯро дигарон қисмат намекунанд осон аст. Нависанда ҳақиқатеро бояд дарёбад, ки он боваркарданӣ бошад, ин албатта ба истеъдоди ӯ вобаста аст. Ҳеҷ кас ҳақиқати дигареро тасаввур карда наметавонад. Ин ҳақиқатро тахаюлоти эҷодӣ пару бол мебахшад. Ифодаи маъмулии «чунин воқеъ нашудааст», «вале метавонад чунин воқеъ шавад», беҳтарин тафсири ин масъала аст.

Воқеан ҳам нависанда таърихи худ, ҷаҳони худро, ки фақат соҳибаш ӯст, эъмор мекунад. Агар ин кор ҳунармандона сурат гирад, хонанда ғайри ихтиёр ба ӯ итоат мекунад. Ҳақиқати бадеиро чун воқеияти айнӣ мепазирад ва ҳазорон олими эътирофшуда ӯро мутақоид карда наметавонанд, ки нависанда ноҳақ аст.

Вақте ки дар бораи қиссаи таърихии С.Улуғзода «Ривояти суғдӣ» сухан мегӯем, хоставу нахоста қазияи дар боло зикршудаи нависандаи немис ба ёд меояд. Дар оғоз ин қиссаро дар муҳити адабӣ хуш напазируфтаанд. Ҳатто дар анҷумани ҳафтуми нависандагони Тоҷикистон ба он баҳои ғайривоқеӣ дода шуд. Аз ҷумла мунаққид Атахон Сайфуллоев дар суханрониаш дар бораи «Бурду бохти насри тоҷик» оид ба ин асар чунин хулоса кард: «Повести Сотим Улуғзода «Ривояти суғдӣ», ки бештар характери афсонавӣ дорад, муборизаи ватандӯстонаи мардуми Суғдро бар зидди истилогарони араб дар асри VII бо забони фасеҳу малеҳ тасвир кардааст. Аммо нависанда дар тасвири баъзе образҳои ҳукуматдорони Суғд, масалан Хотун, маликаи Бухоро, аз ҳадди эътидол мегузарад ва ӯ ба образи идеалӣ табдил меёбад. Ҳол он ки Хотун ҳам монанди ҳар як сардори давлати феодалӣ истисморгар аст…» [10, с. 66]. Маҳз тасаввуроти нодурусти иҷтимоигароии маҳз мунаққидро дар фаҳмиши ин қисса ва консепсияи эҷодии нависанда дар шинохти таърих ноком кардааст.

Сотим Улуғзода дар мақолаи ҷавобиаш андешаи А.Сайфуллоевро «шоҳиди аз таърих бехабар будан»-и ӯ дониста, аз ҷумла менависад: «агар мунаққид пеш аз баҳо додан ба асаре, ки дар натиҷаи мутолиаҳо, таҳқиқҳо ва андешаҳои фаровон ба вуҷуд омадааст, як назар ба таърих нигоҳ мекарду бо сарчашмаҳое, ки мавриди истифодаи муаллиф будаанд ва бо материалу масолеҳе, ки асар аз онҳо ба ҳам омадааст, ошно мешуд (охир, донистани инҳо ба баҳодиҳанда шарт аст!), ин тавр намегуфт. Ҳол он ки повест ба фактҳо, рӯйдодҳои ҳақиқии таърих такя мекунад ва чанде аз персонажҳо низ шахсони таърихӣ буда, саргузашту аъмол ва тақдирашон ҳамон аст, ки дар асар баён шудааст (Бухорхудот – Хотун, Саид бини Усмон, Молик Ибнур Райб ва дигарон). Дар мавзуъҳои таърих булҳавасона қисса нигоштан, «афсона» бофтан одати ман нест. Нависандаеро, ки дар ин мавзуъҳо асар меофарад, баробари олими таърихшинос масъул мешуморам. Тадқиқ кардан, омӯхтан, ба таври амиқ донистан шарт аст. Дуруст якчанд персонажҳо маҳсули тахайюули нависанда мебошанд, лекин ба чунин тахайюулот, чунонки ба мунаққид ҳам бояд маълум бошад, нависанда ҳақ дорад» [19, с. 63].

Чунонки аз баёноти зикршуда бармеояд нависанда дар таълифи ин асар ва аксари асарҳои дар мавзуи таърих навиштааш ҳам ба асноди таърихӣ ва ҳам тахайюлӣ такя кардааст. Ин усули тасвир, ки яке аз василаҳои амиқрафти таърихияти тасвир аст, дар қиссаи «Ривояти суғдӣ» ва ҳикояи «Марги ҳофиз» низ хеле устодона корбаст шудааст. Таносуб ва арзиши бадеию таърихии тахайюл ва ҳуҷҷат дар ҳамаи асарҳои нависанда яксон нест. Дар мавриди романи «Восеъ» ва «Фирдавсӣ» мо поёнтар муфассал сухан хоҳем кард. Ҳоло дар

бораи ҳикояи «Марги ҳофиз» ва қиссаи «Ривояти суғдӣ» метавон гуфт, ки дар ҳар ду асар мабдаи тахайюлӣ вусъат пайдо карда, ба ин васила дахолати нависанда ба таърих фарох ва пурмаъност. Дар ҳар ду асар, чунонки нависанда низ иқрор кардааст, дар баробари ашхоси таърихӣ қаҳрамонони тахайюлӣ низ амал мекунанд, ки ба воситаи саргузашти онҳо саҳифаҳои норавшани таърих, ҳаёти одамони дар ҳуҷҷатҳо тамоман қайдношуда эҳё шудааст. Дар ин асарҳо қаҳрамонон ба ду гурӯҳ – тахайюлӣ ва воқеӣ ҷудо мешаванд. Хотун, Туғшода, Саид бини Усмон, Убайдулло бини Зиёд, Молик ибнурРайб, Муовия аз «Ривояти суғдӣ», Нана- соҳиб, Ҳавелок, Танти Топи аз «Марги ҳофиз» шахсони таърихӣ буда, Виркан, Ревахшиён, Наниманча, Нӯфарн, Ёдхишетак, Ромтиш аз «Ривояти суғдӣ», Шивоҷӣ ва Шондип аз «Марги ҳофиз» тахайюлианд.

Дар қиссаи «Ривояти суғдӣ» тафаккури бадеии таърихӣ дар баробари ҳақиқати таърих василаи амиқбурди таърихияти таърих ва тасвир аст. Ба ин маънӣ, ҳунару ҳақиқат дар зоти худ тавъаманд, зеро дар асли маънӣ он чи қабул карда мешавад, ки дар тасаввури имрӯза тахайюл, яъне ҳунар аст.

Шӯру алоқаи С.Улуғзода ба таърихи халқаш, пеш аз ҳама ниёзи дарунӣ ва овои фитрӣ будааст, ки инро худи нависанда низ борҳо эътироф кардааст. Бо таълифи қиссаи «Ривояти суғдӣ» С.Улуғзода схемаи ғайриҳаётии сотсиологизми вулгарро шикаста, ҳаводиси бузург ва рӯйдодҳои муҳимми таърихсози як давраи муҳимми таърихи халқи тоҷикро бо биниши амиқ ва фарохи таърихӣ ба тасвир кашидааст.

Чунонки нависанда бо сароҳат таъкид кардааст, дар навиштани ин қисса ҳам асноди таърихӣ ва ҳам тахайюл омили корсоз будаанд. Дар мавриди истифода аз асноди таърихӣ нависанда роҳи дурустро интихоб карда, дар сабки нигориш аз ёддоштҳо, хотироти шахсӣ, осори таърихӣ, аз ҷумла «Таърихи Табарӣ», «Тоҷикон»- и Б.Ғафуров ва ғайра истифода кардааст. Дар истифодаи асноди таърихие, ки дар боби аҳволи иҷтимоӣ ва идории қарнҳои мавриди назари муаллиф маълумот медиҳанд, нуктаҳои муҳиме мавриди таваҷҷуҳи нависанда будааст, ки зикри онҳо муҳим аст: 1. Китмони ҳақоиқ. С.Улуғзода хуб медонистааст, ки китмони ҳақоиқи таърихӣ дар миёни муаррихон, ҳатто ҳамон «Таърихи Табарӣ» нақши шоеъ доштааст. 2. Таҳриф. Нависанда бар ин бовар аст, ки таҳрифи ҳақоиқ низ яке аз мушкилоте аст, ки дар аксари осори таърихӣ ба назар мерасад. Аз ҷумла таҳрир ва табдили номҳо, амокин, ҳаводис ва ғайра ҷузъи ин таҳрифот будааст; 3. Таассуб. С.Улуғзода нуктаи заъфи бисёре аз осори таърихиро таассуби шадиди мазҳабӣ ва фирқавӣ медонад, ки дар осори таърихӣ намунаҳои бисёр тунд ва ғайримантиқӣ дорад. Барои таъйиди чунин дидгоҳҳояш нависанда менависад, ки «Табарӣ, Наршахӣ ба истилои араб ва муқобилати суғдиён, туркон ва халқҳои дигар аз нуқтаи назари истилогарон баҳо медиҳанд, муқобилати халқҳоро сиёҳ мекунанд, онҳоро дашном медиҳанд. Аммо баҳои таърих баҳои замони мо ба он ҳуҷум ва истилои араб, чунонки медонед, тамоман дигар аст ва нависанда ба ҳамин баҳо пайравӣ мекунад» [19, с. 63].

Қиссаи «Ривояти суғдӣ», пеш аз ҳама, асари таърихист. Вале А.Сайфуллоев ба қавли Сотим Улуғзода «дар сарлавҳа калимаи ривоятро дидаанду ҳукм кардаанд, ки асар афсонавист» [10, с. 64]. Аслан А.Сайфуллоев услуби баёни нависандаро ташхис накарда, балки ба он фирефта шуда, воқеаҳои таърихӣ ва мазмуни ҳаётии бо он услуб ифодашударо афсона пиндоштааст. Ба назари А.Сайфуллоев тасвири ҳақиқии таърих нусхабардории одии фактҳо ва рӯйдодҳои таърихӣ нест, балки санъаткор воқеаҳои таърихиро аз нуқтаи назари танқидӣ омӯхта, аз мавқеи худ таҳлил ва ҷамъбаст карда, асари санъат меофарад А.Сайфуллоев қиссаро нақд карда, ба чунин натиҷа мерасад, ки нависанда ҷараёни ҳаёти персонажҳои қиссаро, ҳамчунон ки дар сарчашмаҳои таърихист, баён кардааст, ҳол он ки нависандаи имрӯза наметавонад саргузашту аъмол ва тақдири персонажҳои асари бадеиро айнан ҳамон тавре ки муаррихон ва воқеанигорони гузашта навиштаанд, баён намояд. С.Улуғзода бо қатъият менависад, ки «не, мунаққиди муҳтарам, агар лозим донад, метавонад: чунин айнияти баён ба нависанда мамнуъ нест… гап дар он аст, ки вай он саргузашт, аъмолу тақдирро чи гуна маънидод мекунад, ба онҳо чи гуна баҳо медиҳад. Аз ин ҷо ҷаҳонбинӣ, мавқеи синфӣ ва идеявии ӯ маълум мегардад» [10, с. 63].

Воқеан ҳам тасвири саргузашту аъмол ва тақдири персонажҳои таърихӣ дар осори таърихии С.Улуғзода аз ҷумла «Ривояти суғдӣ» дар контексти ягонаи таърихӣ бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ ва таърихии халқи тоҷик амалӣ шудааст, ки яке аз амалҳои ангезандаи воқеияти зиндагии муаллиф будааст. Адабиётшинос Х.Асозода таъсири сарнавишти нависандаро ҳамчун омили эҷоди қисса истисно намедонад. Яъне ӯ бар ин бовар аст, ки рӯзгори шахсии нависанда «ба асари фирори писараш – Азиз аз соли 1967 ва баъд, тақрибан то поёни умр, фоҷиабор буд… ин муддат адиб бо андешаҳояш қарор дошт ва ботинаш меларзид, вале кӯшиш менамояд, ки руҳаш батамом шикаста нагардад. Яъне

нависанда сарнавишти хешро фоиҷаангез тасаввур мекард ва барои ӯ маводди адабие лозим буд, ки сар то по фоҷиа дошта бошад» [11, с. 95]. Х.Асозода таъсири воқеоти ба сари С.Улуғзода омадаро дар эҷоди романи «Фирдавсӣ» низ таъкид мекунад [9; 156-157]. Аммо Абдухолиқи Набавӣ бар ин назар аст: «як нуктаро таъкид кардан лозим аст, ки мисли баъзеҳо, дар айни замон эҷоди румони «Фирдавсӣ»-ро бо рӯзгори шахсӣ ва мушкилоти хонаводагии ӯ пайвастан кори самарабахш набудааст. Агар дар ин ҷараён шабоҳатҳои рушане ба чашм расад ҳам, вале онро бар асоси кори эҷодии нависанда гузоштан ва муайянкунандаи нияти бадеии ӯ ба шумор овардан нашояд. Аслан чунин тарзи баррасӣ моҳияти аслии асари алоҳидаро, ки як эҷоди ба сари худ мустақил аст, маҳдуд сохта, балки як навъ гурез аз фурӯ рафтан ба таҳлили ҷиддии илмӣ ҳисобем, хато нахоҳад шуд» [10, с. 124]. Вале, ба назари мо, фароянди эҷодиёти ҳар нависандае аз таъсири ҳаводиси зиндагии соҳибаш барканор набудааст. Устод Улуғзода дар як мусоҳибаи матбуотӣ ба ин матлаб ишора карда, ба саволи «Устод, сабаб чист, ки ба қисмати қаҳрамонони миллат рӯ овардед?» –чунин посух медиҳад: «Гӯиё худ ба худ ҳамин тур шуд. Вале гумон мекунам, ки туҳмату иғвои зиёди нокасон таконе дод маро, то ба худшиносӣ майл кунам. Шумо медонед, ки ба нури чашмам, ба оне, ки ба ёди бародари ғурамаргам Азиз ном кардам, чиҳоро раво диданд?.. бигӯед, ки осон аст тарки ёру диёр кунӣ, манзили бегонаеро ватан гузинӣ? Не, албатта. Вале писари ман ин корро кард. Барои ин ман ӯро ҳеҷ гунаҳгор намеҳисобам. «Гуноҳ»-и вай он буд, ки барвақт чашмаш кушода шуд, барвақт баду некро шинохт. Бале, барвақт, зеро он солҳо қариб ҳама хуфта буданд ва ин амали Азиз ба «ақл»-и зиёиёни кундзеҳн ҳеҷ наменишаст. Ӯ рафт. Ва ман ҳадафи тири туҳмат қарор ёфтам… Чун ба сарам рӯзҳои вазнин омад, ки метавонист филро аз пой афканад, ба худ нанг шуморидам дар кунҷи узлат нишастанро. Ва ору номус ба ман қуввае бахшид. Неруе, ки онро руҳи Фирдавсии бузург дошт… навиштан даркор буд, зеро медонистам, ки мухлисони хома дорам. Бар қасди касе не, ба хотири ташнагони сухан менавиштам, то онҳоро ба худҳошон шиносонам…» [12, с. 71]. Ин суханони С.Улуғзода боз як бори дигар ба асли мақсади ӯ аз муроҷиаташ ба таърих ишора мекунад. Шояд таъсири отифии ранҷҳои аз барои писараш Азиз кашида низ дар тарҳи умумии «Ривояти суғдӣ» ва ба хусус ҳикояи «Марги ҳофиз» бетаъсир набошад. Вале ҳоло муҳим ин аст, ки ин ду асари таърихӣ моли адабиёти тоҷик буда, «Ривояти суғдӣ» давраи ҳассоси таърихи тоҷикон, замони пуршӯри фоҷиаҳо – истилои араб муборизаи шадид ва дигаргуниҳои ҷиддии сиёсиро мавриди тасвир қарор [13, с. 46] дода, ҳикояи «Марги ҳофиз» фоҷиаи инсонро дар фароянди ҳаводиси таърихӣ, ки бозгӯи ҳувияти инсонӣ ва ватанхоҳии қаҳрамони асар аст, ба тасвир гирифтааст. Сотим Улуғзода мавқеи тахайюли бадеиро, ки бешак боиси афзудани ҳусни асар гардидааст, дар «Ривояти суғдӣ» муҳим дониста буд. Дар ҳикояи «Марги ҳофиз» низ тахайюли бадеӣ унсури муҳимми сужетсоз аст. Вале дар ҳар ду асар, чунонки Атахон Сайфуллоев пиндоштааст, бофтаи нависанда тахайюли маҳз нест. Ҳар ду асар дар матни таърих навишта шуда, унсури таърихият муҳраи аслӣ ва устувори онҳост. Атахон Сайфуллоев ба дидгоҳҳои нависанда дар офаридани чеҳраҳои таърихии қиссаи «Ривояти суғдӣ» эроди беасос мегирад. Мунаққидро аз ҳама зиёд ваҷҳи соҳибҷамол будани бухорхудот – Хотун ва идеалӣ баромадани ин чеҳраи таърихӣ нороҳат кардааст. Мо дар ин замина суханро дароз накарда, фақат гуфтанием, ки «ҳунар усулан алоқае ба бознамоӣ кардани шакли зоҳирии воқеият надорад. Ҳадаф аз офариниши кори ҳунарӣ ин нест, ки аксе аз воқеият таҳия шавад. Офаридаҳои ҳунар тафовути бисёре бо ашёи дунёи хориҷ доранд, чун ҳунар зимни ҷазби мафоҳим ва таъсироти муштақ аз воқеият, дунёи дарунии инсон, таҷорубаш, шахсият ва талаққиаш аз ҷаҳони хориҷро ҳам мунъакис мекунад. Ҳунар ба масобаи шакли хосе аз фаъолияти маънавӣ ва фикрии башар ва намоиши нируманде аз қудратҳои халлоқи одамӣ бо ин ки дар ниҳоят аз воқеият муштақ мегардад, то андозае аз он мустақил аст» [14, с. 9]. Ихтилофи назари А.Сайфуллоев дар роҳи фаҳмиши консепсияи бадеии нависанда дар ҳамин замина ба миён омада, хонандаро танҳо ба дарки сиёсӣ ва вулгаронаи мавзуъ раҳнамоӣ мекунад.

Ин ду асар дар асоси воқеияти таърихӣ навишта шуда, қисме аз сужети онҳо тахайюлист. Вале истифодаи тахайюл ҳеҷ гоҳ таърихияти тасвирро халалдор накарда, баръакс, дар таҳкими ғояи миллӣ, ки ҳадафи асосии нависанда аст, ёрӣ расонида, арзиши миллӣ ва таърихии «Ривояти суғдӣ»-ро афзудааст.

Хатти таърихии сужетро воқеаҳои зерин ташкил медиҳанд: таҳоҷуми Убайдуллоҳ бинни Зиёд ба Бухоро, ба назди Муовия омадани Саид бинни Усмон, гуфтугӯи онҳо ва амири Хуросон таъйин шудани ӯ, тарҷумаи ҳоли Молик ибнурРайб ва ҳуҷуми Саид ба Бухоро, муносибати Хотун бо арабҳо ва ба урдугоҳи арабҳо омадани вай, ҷузъиёти воқеаҳои тасвиршуда, аз ҷумла, тарси Хотун, ҳуҷуми Саид бинни Усмон ба Самарқанд, ҷанги Молик ибнурРайб бо ҷанговари суғдӣ Виркан, усули ба Самарқанд ворид шудани Саид ва оқибат аз

ин юриш пас гашта, аз амирӣ истеъфо дода, дар хурмозорҳояш аз тарафи ғуломони самарқандӣ кушта шудани ӯ, худкушӣ намудани ғуломон аз ҷумлаи унсурҳои таърихии ин асаранд. Дар таҳияи қисмати таърихии сужет нависанда асосан ба осори таърихӣ, мисли «Таърихи Бухоро» ва рисолаи Саид Нафисӣ «Муҳити зиндагӣ, аҳвол ва ашъори Рӯдакӣ» такя кардааст. Чунонки худи нависанда низ эътироф кардааст, баъзе осори дигари таърихӣ, аз ҷумла «Тоҷикон»-и Б.Ғафуров низ ҳамчун маъхаз истифода шудаанд. Пешинаи фарҳангии нависанда, яъне пажӯҳишҳояш дар матни таърихи адабиёти тоҷик, яке аз омилҳои муҳимми шинохти воқеии таърих барои нависанда будааст. С.Улуғзода бисёр хуб медонист, ки аз ёддоштҳо ва хотироти шахсӣ ғолибан иттилооти судманде дар боби аҳволи иҷтимоӣ ва идории қарн ва адвори гузашта ба даст меояд. Ҳамчунин таваҷҷуҳи нависанда ба китобҳои сайри сӯфия ва мутуни адабӣ низ истисно нест, чунки дар ин осор матолиби судманд оид ба аҳволи подшоҳон ва номоварони гузашта омадааст, ки дар бобу аҳволи омма, тарзи маишат ва анвоъи тафриҳоти онҳо баён шудааст. Нависанда воқеъномаҳо, сафарномаҳо, назму насри муаллифони давраи мавриди тасвирро низ заминасози таърихияти осори бадеиаш медонад.

Таърих ва ҳаводиси он дар тасвири С.Улуғзода бо чошнии ҳикмат ва ибрат ҳамроҳ аст. Дар ин замина мо мисли «Асроруттавҳид», «Мақомоти Жандапил», «Қобуснома», «Сиёсатнома» ва ғайра осори арзишманде низ доштем, ки зикри ривоёти роҷеъ ба подшоҳони гузашта дар онҳо арзиши фаровони таърихӣ дорад.

Аз ин назар ба амонатнигаҳдории таърих дар тасвири С.Улуғзода шубҳае боқӣ наметонад. Вале масъалаи корсозии тахайюл дар ин замина мавзуи дигар аст, ки танҳо дар заминаи тадқиқи дақиқ ва муфассали консепсияи шахсиятҳои таърихӣ дар таърихшиносӣ, адабиёти бадеӣ ва осори таърихии нависанда метавонад ҳал шавад.

С.Улуғзода дар ҳамаи асарҳои таърихиаш, аз ҷумла «Ривояти суғдӣ» низ муҳимтарин ҳодисаву тамоюлҳои таърихиятро бо фарогирӣ ва таҳқиқи бадеии қисмати одамон, амалу кирдори онҳо бо дарназардошти арзишҳои маънавӣ ва фарҳангии умумимиллӣ ба тасвир кашида, омилҳои созанда ва инҳитотоварро ба сареҳӣ ташхис додаст. Дар ин замина меъёрҳои аслӣ ва эътимодбахши падид овардани таърихияти тасвир ифшои рози шахсиятҳо (чи таърихиву чи тахайюлӣ) ва ҳақиқати дид, дил, тафаккури одамони гуногун аст, ки руҳи замон ва арзиши ибратбахши инсонии таърихро ифода мекунанд. Сифатҳои барозандаи нависандагӣ ва тадқиқгар боиси қавӣ гардидани таърихияти таърих дар ин ва дигар осори таърихии нависанда шудааст.

Ба назари мо, Сотим Улуғзода бо таълифи «Ривояти суғдӣ», ки баъди чанд соли эҷоди романи «Восеъ» навишта шуд ва ҳам ҳикояи «Марги ҳофиз», ки аз беҳтарин ҳикояҳои насри тоҷик шинохта шудааст, як нуқси ҷиддии насри таърихии мо, воқеанигории маҳзро ислоҳ кард. Ин тамоюли мусбатро ҳатто нақди адабӣ ба зудӣ эътироф накард ва ба сабаби нодида гирифтани тозакориҳои нависанда, А.Сайфуллоев «Ривояти суғдӣ»-ро ривоят ангошт ва тасвирҳои тахайюлотии адибро беэътибор ҳам нишон дод. Воқеан ҳам мунаққид «хоҳ дониста ва хоҳ надониста, қобили боварӣ будани асареро, ки дар асоси рӯйдодҳои ҳақиқӣ ва фактҳои таърих навишта шудааст, ба зери шубҳа мегираду бо ҳамин хонандаро ба иштибоҳ меандозад. Ҳам бо ин вай моҳиятан повестро, хоҳ дониста ва хоҳ надониста, беэътибор мегардонад: охир, асари реалистие, ки хонанда онро афсона пиндораду бовар накунад, чӣ қимате дорад?» [16, с. 63]. Ин андешаи С.Улуғзода таърихияти тасвирро дар қиссаи мазкур таъйид карда, заминаҳои диди таърихии ӯро, ки моҳияташ миллатдӯстӣ ва ватанхоҳист, ошкор месозад. Ҳатто амалу кирдори Виркан (аз «Ривояти суғдӣ») ва Шивоҷӣ (аз «Марги ҳофиз») қаҳрамонони тахайюлӣ бошанд ҳам, сарнавишташон аз қисмати таърихии халқашон, ки қурбонии як дасисаи нобаҳангоми таърих шуданд, ҷудо нест. Ин ҷо чӣ расад ба ашхоси таърихие, ки дар ҳар ду асар омили созандаи таърихӣ ва бадеиянд. Бо вуҷуди истифодаи тахайюли равшан ва созанда дар тасвир, нависанда миёни ҳақиқати маишӣ, иҷтимоӣ ва аъмолу кирдори қаҳрамонони ҳар ду асар, замони вуқуи ҳаводис ва рӯзгорони сонӣ пайванди ногусастанӣ барқарор кардааст. Дар боби ҳифзи таносуби замонии тасвир сухан гуфта, наметавон хулосаи зерини М.Раҷабиро фурӯ гузошт. Ӯ навишта буд: «Дар «Ривоёти суғдӣ» муаллиф оқибати ҳаёти фоҷиавии истилогарони хунхори араб – Саид бинни Усмон – аз тарафи ғуломон кушта шудани ӯро дар назар дошта, каме дур рафта образи қотили ӯ, намояндаи меҳнаткаши одии Суғдро бо номи Виркан барқарор кардааст. Ба воситаи зиндагии хусусии Виркан натиҷаҳои ҳуҷуми истилогаронаи арабҳо ба ҳаёти меҳнаткашони одӣ, расму маросимҳо, усулҳои тоату ибодати суғдиён, ҷашни наврӯз ва русуми гуштигирию майдондории мардуми асри VII ба тасвир омада, ҷиҳати этнографии повестро тақвият додааст» [15, с. 106]. Ин унсурҳои сужетро, ба назари мо, нависанда дидаву дониста ба асар дохил кардааст, ки таърихияти тасвирро амиқ карда, ба ин васила дирӯзро бо имрӯз ва оянда мепайвандад.

Осори С.Улуғзода, ки аҳаммияти миллӣ ва ватанхоҳӣ дошта, бисёр хуб медонист, ки таърихшиносони гузашта ба ҳаводиси таърихие, ки ба сари халқу ватанаш дар асри VII омад, аз нуқтаи назари истилогарон баҳо додаанд, муқобилати халқҳоро сиёҳ кардаанд, ҳатто онҳоро дашном ҳам додаанд. Аммо баҳои нависанда ба он таърихи пурфоҷиаи халқ дар заминаи меъёрҳои сиёсӣ ва маънавии замони сонӣ, яъне замони зиндагӣ ва фаъолияти нависанда сурат гирифтааст. С.Улуғзода дар ҳамин равиш моҳияти ҳастии таърихии халқи тоҷик ва омилҳои инҳитоти онро хеле равшан нишон додааст. Моҳияти диди таърихии С.Улуғзодаро, пеш аз ҳама, арзиши инсонии навиштаҳои ӯ ифода мекунад, ки аз хусусиятҳои муҳимми осори бадеии таърихии ӯст ва ин равишро маҳз Улуғзода дар насри муосири тоҷик тақвият бахшидааст.

Адабиёт

1. *Қосимзода, С. С. Пешинаи корбурди истилоҳи сабк дар шеъри классикии форсу тоҷик / С. С. Қосимзода // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2022. - №5 (100). - С. 290-296.*
2. *Раҳмонов Н. Гуҳар бе ҳунар нописанду хор. Газетаи муаллимон, 29-уми сентябри соли 1987.*
3. *Раҷабӣ, М. Ба фикри ман / М. Раҷабӣ. - Душанбе: Деваштич, 2003. – 213 с.*
4. *Раҷабӣ, М. Сотим Улуғзода абармарди набард ва андеша / М. Раҷабӣ. - Душанбе: Деваштич, 2004. – 172 с.*
5. *Раҷабӣ, М. Тадқиқи таърих – тадқиқи характер / М. Раҷабӣ. - Душанбе: Адиб, 1990. – 189 с.*
6. *Раҷабӣ, М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ / М. Раҷабӣ. - Душанбе: Адиб, 1997. – 208 с.*
7. *Родманиш, И. Сабкҳои таърихӣ ва назарияи нажодии таърих / И. Родманиш. - Теҳрон: интишороти Кавир, 1370. – 254 с.*
8. *Саидзода А. Аблқосим Фирдавсӣ дар тадқиқи Садриддин Айнӣ. – «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ падидаи бузурги фарҳангӣ дар тамаддуни ҷаҳонӣ. Чакидаи мақолот / А. Саидзода. - Теҳрон: маркази мутолиоти эронӣ, 1373. – 160-170.*
9. *Сайфуллоев А. Бозгӯи чанд муаммо. – Садои шарқ, 1989, №2. – С.116-126.*
10. *Сайфуллоев А. Бурду бохти насри тоҷик. – Садои шарқ, 1976, №7. – С. 60-72.*
11. *Сайфуллоев, А. Барои тасвири ҳаққонии таърих / А. Сайфуллоев // Маориф ва маданият, 13 январи соли 1977.*
12. *Самад, Валӣ. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва Чернишевский. Нашри дувум (бо тасҳеҳу иловаҳо) / Валӣ Самад. - Душанбе, Адиб, 2005.*
13. *Самойлов Д. Нравственний смысл истории / Д. Самойлов // Вопросы литературы, 1987, №6. – С.146-156.*
14. *Синха, Н.К. История Индии / Н.К. Синха, А.Ч. Банерджи. - Москва, 1954. – С.374 - 377.*
15. *Сучков Б. Таърихи реализм. Тарҷумаи Муҳаммад Тақии Фаромарзӣ / Б. Сучков. - Теҳрон, 1362. – 180с.*
16. *Табаров С. Драматурги маҳбуби мо. – Маориф ва маданият, 7-уми октябри соли 1961.*
17. *Турсунзода М. Маҳорати бадеии нависандагонро пай дар пай баланд бардорем // Шарқи сурх, 1951, №5. – С.110-115.*
18. *Улуғзода С. Алифбо – пайкари тамаддун // Тоҷикистони советӣ, 14-уми октябри соли 1989.*
19. *Улуғзода С. Асарҳои мунтахаб, ҷ.3. / С. Улуғзода. - Душанбе, 1987. – 450 с.*
20. *Улуғзода С. Дар бораи фамилия ва номҳо // Тоҷикистони сурх, 11-уми июни соли 1940.*
21. *Улуғзода С. Реплика ба мунаққид // Маориф ва маданият, 9-уми октябри соли 1976.*
22. *Улуғзода, С. Мунтахабот, Ҷ. 1. / С. Улуғзода. - Душанбе: Ирфон, 1982. – 446 с.*

МАСЪАЛАҲОИ МАҲОРАТ, ЖАНРИ ОСОР ВА САБКИ НИГОРИШИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Мақола ба таҳлили амиқи раванду усулҳои таҳқиқоти илмии Сотим Улуғзода бахшида шуда, дар он ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти эҷодию илмию адабиётшиносии ӯ баррасӣ мегарданд. Муаллиф ба таҳқиқи масъалаҳои муҳимми таърихи адабиёти гузаштаву муосири форсӣ-тоҷикӣ, арзёбии эҷодиёти шоирону нависандагон, муҳаққиқон ва аҳли фарҳанг таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунад. Дар матлаб маҳорат, ҷаҳонбинии адабӣ, жанрҳои корбурдашуда ва хусусиятҳои сабки нигориши Улуғзода бо такя ба далелҳои таърихӣ ва таҳлилҳои танқидӣ мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Мақола ҳамчунин ба хусусиятҳои муҳимми фардияти эҷодии Улуғзода дахл намуда, нишон медиҳад, ки чӣ гуна муҳити иҷтимоӣ-сиёсӣ, ҷаҳонбинии идеологӣ ва фаъолияти фарҳангии ӯ дар шаклгирии пажӯҳишҳои илмӣ ва мавқеияти адабиаш нақш бозидаанд. Бо такя ба таҳлили осори илмӣ ва бадеӣ, саҳми ӯ дар рушди назария ва амалияи адабиётшиносии тоҷик, хусусан дар роҳи ташаккули меъёрҳои нави таҳқиқ ва таҳлили матнҳо, муайян ва арзёбӣ мешавад. Дар натиҷа, мақола беш аз пеш нишон медиҳад, ки Улуғзода дар яке аз даврaҳои мушкили таърихи фарҳангӣ тавонист фардият ва ҷасорати илмии худро ҳифз карда, ба рушди нақди адабӣ ва илми адабиёт саҳми арзанда гузорад.

Калидвожаҳо: Сотим Улуғзода, адабиётшиносӣ, таҳқиқи адабӣ, танқид, жанр, сабк, маҳорат, идеология, таърих, таҳлил, назария, осори бадеӣ.

ПРОБЛЕМЫ МАСТЕРСТВА, ЖАНРА И СТИЛЯ ПРОЗЫ В ТВОРЧЕСТВЕ СОТИМА УЛУГЗОДЫ

Статья посвящена всестороннему анализу научной методологии Сотима Улугзоды и его подходов к исследованию ключевых проблем истории персидско-таджикской литературы. Автор рассматривает особенности его работы в изучении творчества классиков и современных писателей, а также вопросы, связанные с теоретическими и практическими аспектами литературоведения и литературной критики. Особое внимание уделяется профессиональному мастерству, жанровому разнообразию и стилевым характеристикам Улугзоды, которые формируют его индивидуальный исследовательский почерк. В статье раскрывается влияние социально-политических условий и идеологических факторов на формирование научных взглядов и писательской позиции Улугзоды. На основе анализа его научных трудов и художественных произведений обоснованно показан значительный вклад учёного в развитие таджикского литературоведения, в частности — в формирование новых принципов текстологического анализа, литературной критики и историко-функционального подхода. Исследование подчеркивает, что Улугзода смог сохранить научную объективность и творческую независимость даже в условиях идеологического давления, что делает его фигуру уникальной в истории национальной гуманитарной науки.

Ключевые слова: Сотим Улугзода, литературоведение, критика, исследование, жанр, стиль, мастерство, идеология, история, анализ, теория.

ISSUES OF CRAFTSMANSHIP, GENRE, AND WRITING STYLE IN THE WORKS OF S. ULUGZODA

This article provides an in-depth examination of S. Ulugzoda's scholarly methodology and his contributions to the study of key issues in the history of Persian–Tajik literature. The author explores Ulugzoda's analytical approaches in assessing the works of classical and contemporary writers, as well as his engagement with the theoretical and practical dimensions of literary studies and criticism. Particular attention is devoted to his craftsmanship, genre preferences, and stylistic characteristics, which together shape his distinctive scholarly and creative identity. The article further investigates the influence of socio-political conditions and ideological contexts on Ulugzoda's intellectual formation and his position within literary scholarship. Through a detailed analysis of his academic writings and literary works, the study highlights Ulugzoda's significant contribution to the development of Tajik literary criticism—especially in establishing new standards of textual analysis, interpretive methodology, and historical-functional approaches within the field. The findings underscore his ability to maintain scholarly independence and creative integrity even during difficult ideological periods, solidifying his role as a major figure in the evolution of modern Tajik humanities.

Keywords: S. Ulugzoda, literary studies, criticism, analysis, genre, style, craftsmanship, ideology, history, theory, interpretation.

Дар бораи муаллиф
Бақозода Сайрам Абдусаттор
Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: sbakozoda@mail.ru

Об авторе
Бакозода Сайрам Абдусаттор
Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: sbakozoda@mail.ru

About the author
Baqozoda Sairam Abdusattor
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Theory and History of Literature
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: sbakozoda@mail.ru

ТДУ 821.222.1.091

ГУЛНАЗАР ВА РУШДИ АДАБИЁТИ ТОҶИК БАРОИ КӮДАКОНУ НАВРАСОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИ МИЛЛӢ

Нурзод Н.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Солҳои 60-уми қарни гузашта ба майдони адабиёти тоҷик, бавежа шеъри муосир гурӯҳи суханвароне қадам гузоштанд, ки дар таҳаввули ҳунариву маъноии осори адабӣ нақши пуртаъсире аз худ гузоштанд. Аҳли пажӯҳиш ва ноқидони сухан дар ин росто аз Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Қутбӣ Киром, Мастон Шералӣ, Убайд Раҷаб, Гулрухсор Сафиева, Ҳабибулло Файзулло, Ғоиб Сафарзода ва дигарон ном мебаранд, ки дар амри қаробати шеър ба асолати худ ва анҷоми рисолати ҳақиқии шоирӣ саҳми барҷаставу бориз доранд. Устод Гулназар дар шумори ҳамин суханварони соҳибном ва шоирони тозанигоҳу тозаназар қарор дорад, ки бо вусъати эҷодӣ, таҷрибаҳои нодир дар иншои анвоъи мухталифи шеърӣ, қолабҳои куҳнаву нав, таркибсозиву таъбирофаринӣ, ҷилвабахшии ҳиссомезиву тасвирҳои парадоксӣ, мазмунофариниву маънисозӣ мақом ва ҷойгоҳи хосеро дар адабиёти муосири ҳавзаҳои адабиёти форсизабон касб кард. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми табрикии хеш бахшида ба 60-солагии шоир ба фаъолияти эҷодии Гулназар баҳои баланд дода, аз ҷумла хеле бамаврид таъкид доштаанд: “Ном ва осори Шумо барои ҳар фарди Тоҷикистон на танҳо ошност, балки азиз аст, зеро бештар аз 40 сол аст, ки ҳамнафаси онҳо ҳастед. Дар беҳтарин навиштаҳоятон меҳри Ватанро ситудаед, орзуву ормонҳои халқро иброз доштаед, хислатҳои неки инсонро васф кардаед, табиат ва манзараҳои нотакрори кишвари азизамонро тасвир намудаед.

Истеъдод ва маҳорати адабӣ, шуҷоат ва матонати инсонии Шумо, хусусан дар солҳои барои халқу кишварамон душвор сайқал ёфта, аз имтиҳони ҷиддии мардум гузашт. Шумо дар шеърҳо, суханроniҳо ва фаъолияти ҷамъиятиву касбиатон ҳамеша аз мавқеи манфиатҳои ҷомеа ва давлат дифоъ карда, дар барқароршавӣ ва таҳкими сулҳу ваҳдат саҳми арзанда гузоштаед”.

Агар ба тамоюлҳои эҷодии устод Гулназар таваҷҷуҳ намоем, дар адабиёти муосири тоҷик камтар шоиреро метавон пайдо кард, ки маҳорати ҳунарии хешро дар иншои тамоми навъҳои суннатӣ ва нави шеър, намунаҳои назму насри адабиёти атфол, нақди адабӣ, драматургия, филмноманависӣ, публитсистика ва рӯзноманигорӣ, тарҷумаи намунаҳои адабиёти ҷаҳон озмудааст. Дар тули умри пурбаракоти хеш бештар аз чиҳил китоб аз устод Гулназар ба чоп расидааст, ки шумори зиёде аз онҳоро маҷмуаи ашъори ӯ ба вуҷуд овардаанд. Ба таври куллӣ, самтҳо ва тамоюлҳои эҷодии устод Гулназарро дар қаламрави адабиёти муосири тоҷик ба гунаи зайл тасниф ва шарҳу тавзеҳ намудан имконпазир аст; Шеър, наср, тарҷума, нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ, журналистика, публистистика ва амсоли ин. Дар ин мақола асосан саъй мешавад, ки саҳми устод Гулназар дар рушди адабиёт барои кӯдакону наврасон ба риштаи таҳқиқ кашида шавад.

Зимни мутолеаи мероси бозмонда аз устод Гулназар равшан мешавад, ки ин суханвари мумтози адабиёти мо дар сурудани шеър ва ҳикоят барои кӯдакон низ таҷрибаҳои нодире аз худ ба намоиш гузоштааст. Маҷмуаҳои “Аз барои Гулизор”, “Девори сабз”, “Дарёи кӯча”, “Борони бесаранҷом”, “Се кулчаи танӯрӣ” , “Ман”, “Бо гулҳои Ватан”, “Гунҷишки наққош”, “Модари ман мураббӣ”, “Гулҳо ҳусни заминанд” ва ғайра муаррифгари ӯ ҳамчун намояндаи шеъри тоҷикӣ барои кӯдакон мебошанд. Аз ин рӯ, дар иртибот ба пайванди устод Гулназар ба адабиёт барои кӯдакону наврас низ метавон чанд самти фаъолиятҳои назарраси ӯро таъкид дошт:

1. Гулназар ва рушди шеър барои кӯдакону наврасон.
2. Саҳми Гулназар дар ташаккули наср дар адабиёт барои кӯдакону наврасон.
3. Бозгӯии ҳикоёт аз “Маснавии маънавӣ” ва “Бӯстон” бо шеваи насри бачагона.
4. Нақди адабиёти кӯдакону наврасон.

Таваҷҷуҳи Гулназар ба шеъри бачагона ба оғози фаъолияти эҷодии ӯ марбут аст. Аз ин лиҳоз, метавон муқаррар сохт, ки устод Гулназар ба майдони адабиёт бо шеърҳои бачагона ворид шуд ва ҳамин пайвандаш ба шеъри кӯдакону наврасон барояш шуҳрату манзалати хосе низ ато намуд, чун шоири маҳбуб мазҳ барои саҳми арзандааш дар рушди адабиёти кӯдакон ба ҷоизаи адабии ба номи Рӯдакӣ сазовор гардид.

Ашъори барои кӯдакон эҷоднамудаи устод Гулназар дар асл дар дар мизони нақди адабии тоҷик баҳои сазовор гирифтааст.

Муҳаққиқи адабиёти кӯдакон Неъматҷон Файзуллоев дар мақолаи худ “Нақши Гулназар дар рушди шеъри кӯдак” ҷойгоҳи ӯро дар таҳаввули ин навъи шеъри муосири тоҷикӣ муқаррар кардааст. Афзун бар ин, дар китоби “Назми кӯдакон”-и хеш ин адабиётшиноси номвар ба шеъри бароии наслҳои мазкур навиштаи Гулназар баҳои баланд дода, аз ҷумла роҷеъ ба шеърии “ообқайд мекунад: Ба назари мо, муносибати эҷодкорона ба сабкҳои маъмул ва машҳури ашъори шифоҳӣ беш аз ҳама дар эҷодиёти Гулназар мушоҳида мешавад. Масалан, дар шеъри «Об омад», ки аз нахустин маҷмуаи барои кӯдакон омодасохтаи адиб иқтибос мешавад, зарбу оҳанги таронаи халқии «Омад-омад» хеле моҳирона ва нозукбинона ба кор рафтааст, ки он падидаи тозаест дар эҷодиёти шоир [10, с. 260]. Дар баробари ин дар ин китоб чаҳор маҷмуаи ашъори бачагонаи устод Гулназар “Аз барои Гулъизор (1983), “Се кулчаи танӯрӣ” (1990), “Девори сабз” (2002), “Борони бесаранҷом (2004) мавриди нақду баррасии муаллиф қарор гирифтаанд. Нақду баррасиҳои устод Неъматҷон Файзуллоев ва баррасии сурудаҳои ба насли кӯдакону наврасон бахшидаи устод Гулназар мушаххас месозад, ки агарчӣ аввалин намунаҳои ин навъ ашъории шоир дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ба чоп расидаанд, вале маҷмуаи нахустини ашъори барои кӯдакону наврасон эҷоднамуда ҳамоно “Аз барои Гулъизор” аст, ки он дар соли 1984 рӯи чоп омадааст.

Муҳаққиқи дигари ҷавон андешаҳои хешро дар мақолаи “Хусусиятҳои ҳунарии ашъори бачагонаи Гулназар” чунин баён доштааст: “Гулназар дар адабиёти имрӯзаи тоҷик чи дар шакл ва чи дар интихоби мавзуи асарҳои бачагона, аз дигар нависандагон тафовут дорад. Ин фарқро дар кӯшиши шоир барои дар шаклҳои наву образҳои барҷаста ба таври реалистӣ ифода намудани мавзуъҳои ҳаёти ҳаррӯза ва дар ҷустуҷӯи мавзуъҳои нав дидан мумкин аст. Бояд эътироф кард, ки Гулназар ҳамчун шоири сарояндаи ҳаёти бачагон анъанаҳои неки адабиро дар эҷодиёти худ инкишоф дода, дар пайдоиш ва такмилу инкишофи адабиёти бачагонаи тоҷик хидмати арзанда ва басазое дорад. Вай дар эҷоди асари барои бачагон ҳунари хосае зоҳир намудааст” [5, с. 185].

Ба ҷуз аз маҷмуаҳои дар боло зикршуда соли 2010 тариқи нашриёти “Маориф ва фарҳанг” маҷмуаи ашъори бачагонаи Гулназар таҳти унвони “Дарёи кӯча” ба чоп расид, ки ҳамагӣ 21 шеъри шоирро фаро мегирад. Номи маҷмуа аз унвони як шеъри бачагона баргирифта шудааст. Агарчӣ шеър содаву равон ва хосаи андешаи насли кӯдаку наврас ба қалам омадааст, аммо як диди андешапарвари суханвар эҳсос мешавад. Вақте хонанда ба номи шеър бархурд мекунад, хоҳ – нохоҳ аз рӯи завқи кӯдаконаи хеш ба андеша меравад, чӣ тавр дар кӯча дарё мешавад. Баробари мутолеаи шеър ба он посух меёбад:

Кӯча мисоли дарё,
Шому саҳар равон аст.
Мавҷе, ки мехӯрушад,
Он мавҷи одамон аст [7, с. 4].

Аз хониши банди аввали шеър хонанда мефаҳмад, ки дарёи кӯча ҳамон гурӯҳи калони одамон аст, ки ҳангоми бо анбуҳи зиёд сафар кардан, онро ба дарё монанд мекунанд. Вақте хонанда фаротар меравад ва давоми шеърро мутолеа мекунад, эҳсос менамояд, ки мардум ҳам мисоли дарё равонанд ва онҳо аз ҳар ҷиҳат ба дарёи воқеӣ шабоҳатҳое доранд:

Дарё равад ба саҳро,
Аз пайи гулфишонӣ
Дарёи кӯча бошад,
Дарёи зиндагонӣ

Гар обро надонӣ,
Гардӣ ту ғарқи дарё.
Дарёи кӯчаҳо низ,
Касро барад ба ҳар ҷо [7, с. 4].

Аз ин шеваи баёни шоир равшан мегардад, ки ӯ тавассути иншои чунин ашъор хонандаи хурдсолро барои андеша намудан дар бораи ҳаёт, зиндагонӣ ва рамзу розҳои он раҳнамоӣ мекунад. Ин ҷо хулосаи суханвар он аст, ки дарёи кӯча дарёи зиндагонии мардум аст, он ҳам ба мисли дарёи равон барои ба ҳар ҷо бурдани инсонҳо қодир мебошад. Аз ин лиҳоз, ба назари Гулназар инсон мавҷи дарёи кӯча аст ва ӯро лозим аст, ки фаҳмида ҳушёр биравад:

Вақте ки мавҷи шухӣ
Дарёи кӯча ҳастӣ.
Фаҳмида бошу ҳушёр,
Ҳаргиз марав ба пастӣ

Ту бо дарёи кӯча,
Равӣ ба кӯи уммед.
Роҳи ту роҳи бахт аст,
Рӯят ба сӯи хуршед.

Дарёи кӯча пок аст,
Дарёи кӯчаа-мардум.
Дониста по гузорӣ,
Намекунӣ худро гум. [7, с. 4].

Ҷолиб аст, ки дар сурудаҳои барои бачагону наврасон эҷоднамудаи устод Гулназар фалсафаи хоки фаҳму дарки кӯдакона ҷой гирифтааст, ки тавассути корбурди саноеи бадеии маънавӣ ҳосил шудаанд. Шоир ин ҷо мардумро ба мавҷу кӯчаро ба дарё монанд мекунад, ки ин шеваи баён низ ба ҳунари суханварии Гулназар таъкид меварзад.

Маҷмуаи дигари ашъори бачагонаи Гулназар “Бо гулҳои Ватан” унвон дорад, ки соли 2019 ба чоп расидааст. Нашри ин китоб худ гувоҳ бар он аст, ки устод Гулназар то охири умр чун дигар шеваҳои шоирӣ ба адабиёт барои кӯдакону наврасон содиқ мондаву дар баробари раванди куллии адабиёти муосир ба рушди шеъри бачагонаи тоҷик хидмат карданд. Вежагии аслии ин маҷмуаи шеърӣ дар он аст, ки дар он ашъоре ҷой гирифтаанд, ки дар сифоти гулҳо ба қалам омадаанд. Тасвифи гулҳо аз Сияҳгӯш оғоз ёфта, то ба Қоқу тамом шуда, охирон шеър ҳам чун муродифи номи китоб “Гулҳои Тоҷикистон” ном гирифтааст.

Дар кӯҳу пуштаи мо,
Дар боғу киштаи мо
Гул бирӯяд беҳисоб
Бо рангу бӯйи ноёб.
Номҳои зебо доранд,
Қимати дунё доранд.
Бояд онҳоро донем,
«Дар нодонӣ намонем.»
Ҳарчи дар он ҷо гуфтем,
Аз ҳазор якто гуфтем.
Дар дилу дар ҷони мо,
Меҳри бепоёни мо
Бояд монад бехазон
Гулҳои Тоҷикистон. [4, с. 19].

Маълум мешавад, ки дар ин шеър Гулназар ҳадафи аслии китоби мазкурро то ҷое шарҳ медиҳад ва изҳор медорад, ки ин ҷо васфи аз ҳазор чандто гули Тоҷикистони азиз васф шудааст, ки ҳам аз назари сурат ва ҳам ном зебоиҳои хоса доранд. Аз ин рӯ, дуо мекунад, ки бигузор гулҳои Тоҷикистон бехазон бимонанд.

Афзун бар ин, маҷмуаҳои “Калоба”, “Заррофа чӣ мегӯяд” фарогири ҳикоёти адиб барои кӯдакон ба шумор омада, ҳунари нависандагии шоирро дар иншои насри бадеӣ барои атфол бозтоб бахшидаанд. Дар маҷмуаи ҳикоёти “Таъми тути балхӣ” низ салосату равонии сабки бархе ҳикоёт қаробати онҳоро ба насри бачагона пайванд мебахшад. Фаротар аз ин, тасвири олами кӯдакӣ ва ҷаҳони бачагии худи муаллиф низ имкон медиҳад, ки мо онҳоро барои мутолеа ба насли хурдсол тавсия диҳем. Маҷмуаи “Калоба” ҳикояҳои “Заррофа чӣ мегӯяд”, “Самолёт”, “Кулча”, “Калоба”, “Велосипед” ва амсоли инро фаро мегирад. Ҳикояҳои бачагон навиштаи устод Гулназар кӯтоҳу муҷаз ва тасвиркунандаи ҷаҳони кӯдакӣ мебошанд. Аз ин рӯ, дар муқаддима худи муаллиф ин шеваи баёнро бисёр ҷолиб шарҳу тафсир мекунад: “Бачагони азизу меҳрубон! Медонед чаро, эҷодкорон дар бораи Шумо ва барои Шумо менависанд? Онҳо мехоҳанд, ки бори дигар мисли Шумо бача шаванду дар олами бачагӣ сайру саёҳат кунанд. Шумо аз мо борҳо хушбахттаред, зеро мисли Шумо шуда метавонед, аммо мисли Шумо шуда наметавонем.Бисёр мехоҳам, ки фарзандони шоистаи Ватан ба камол расида, ифтихор ва номбардори Тоҷикистон бошед” [3, с. 1].

Хидмати дигари устод Гулназар барои насли хурдсол бозгӯии ҳикоёти манзуми “Маснавии маънавӣ”-и Ҷалолуддини Балхӣ, “Бӯстон”-и Саъдии Шерозӣ дар забони насри

фасеҳ барои бачагон аст, ки бо шеваи ҷаззобу ҷолиб иншо гардидаанд. Ҳикоёти “Оҳувон, шер ва харгӯш”, “Бозаргон ва тутӣ”, “Подшоҳ ва ду ғулом”, “Муш ва қурбоққа”, “Марди аблаҳ ва хирс”, “Шағол ва хуми ранг”, “Суфӣ ва хари ӯ”, ва дар умум 20 адад аз “Маснавии маънавӣ”, инчунин “Марде, ки фақат айб меҷӯяд”, “Дарвеш ва Мурча”, “Тавонгар ва бенавоён” ва чандеи дигар аз “Бӯстон”-и Саъдӣ бо ин забони шевои насри бадеӣ барои кӯдакон бозгӯӣ шудаанд, ки ба саҳми назаррасаш дар таҳаввули адабиёти муосири бачагонаи тоҷик таъкид меварзад.

Руҷуъ ба намунаи аз ин кори ҳунарии устод Гулназар барои кӯдакон бешак, ҷойгоҳи ҳунари адибро дар ин шеваи баёни қиссаҳо барои наврасону бачагон ба шоистагӣ тафсир мекунад. Ин порае аз қиссаи панҷуми бозгӯишуда аз “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ аст, ки бо номи “Подшоҳ ва ду ғулом” нашр шудааст: Подшоҳе аз бозор ду ғулом хариду ба хона оварда ва хост, ки бо онҳо суҳбат карда, чӣ буданашонро фаҳмида гирад.

Ғуломи якумро, ки дар назар боақлтар менамуд, ба наздаш хонд. Воқеан, он ғулом чеҳрагарм, гапдону ҳозирҷавоб буд ва лаҳзае аз гуфтан бознамеистод.

Подшоҳ ба ӯ гуфт:

– Ба гармоба раву сару рӯи худро пок карда, баъд ба наздам биё.

Ҳамин ки Ғуломи якум рафт, подшоҳ Ғуломи дуюмро ба наздаш даъват кард. Вай бадрӯй буду дандонҳои сиёҳи кирмхӯрда дошт.

Подшоҳ гуфт:

– Дуртар биист, ки бӯи бади даҳонат ба ман нарасад.

Ва илова кард:

– Дар бораи дӯстат Ғуломи якум чӣ ақида дорӣ? Вай туро беадаб, фиребгар, дурӯғгӯ ва бевафо номид. Ғуломи дуюм, ки бадрӯю баднамуд буд, бо камоли хоксорию муҳаббат ҷавоб дод:

– Вай дӯсти ман аст. Дар ҳақи ӯ бад гуфта наметавонам.

Подшоҳ пурсид:

– Дӯстат туро бад гуфт. Ту чаро намегӯӣ?

Ғуломи дуюм ҷавоб дод:

– Ӯ дӯсти ман аст. Вай рӯи маро дида метавонад, ман рӯи ӯро дида наметавонам. Яъне вай ҳама айбу нуқсамро дуруст медонад. Ва ҳар чӣ дар бораи ман мегӯяд, ҳақ аст.

Подшоҳ гуфт:

– Охир вай туро бисёр бад гуфт.

Ғуломи дуюм давом дод:

– Дӯсти ман бисёр поку бавиҷдон, баихлосу бовафост. Айби ӯ он аст, ки дурӯғ намегӯяд, ҳама кораш аз рӯи меҳру муҳаббат аст.

Подшоҳ, ки ғуломони худро имтиҳон карданӣ буд,

Ғуломи дуюмро ҷавоб доду Ғуломи якумро аз гармоба ба наздаш даъват кард. Он Ғулом боз ҳам хубрӯйтар ба назар меомад. Подшоҳ ба Ғуломи якум гуфт: – Дӯсти ту дар ҳақи ту бисёр суханҳои бад ба забон оварда. Гуфт, ки ту дурӯғгӯю бевафо ҳастӣ. Суханҳои ҳарзаат бешумор аст. Ғуломи якум чун инро шунид, ғазабаш ба ҷӯш омад, забон кушод:

– Ин ғулом ноодаму беимон аст. Табъаш аз табъи саг пасттар аст. Аз ӯ дӯстиву бародарӣ намеояд. Саропояш макр асту бадӣ. Аз ӯ алҳазар!

Подшоҳ, ки гуфтаҳои Ғуломи якуми хубрӯю сухандонро гӯш мекард, ӯро аз гапзанӣ боздошт ва гуфт:

– Аз назди ман дур шав! Ҳарчанд қаду қомату чеҳраи зебо дорӣ, ботини ту нозебост. Зеро даруни ту аз кинаву душманиву бадӣ пур аст. Он Ғуломи дуюм дандонҳои пӯсидаву рӯи зишт дошта бошад ҳам, дилу дидаи пок ва ботини зебо дорад. Акнун вай Ғуломи якум асту ту Ғуломи дуюм. Яъне, ба ӯ итоат мекунӣ ва фармонҳояшро ба ҷо меорӣ.

Ғуломи хубрӯю бадзабон хиҷилу шармсор берун рафт ва подшоҳ ба худ гуфт:

– Сурат дигару сират дигар. Суратро чашм мебинад, сиратро гуфтору рафтору кирдори одам намоён мекунад. Суратро дида, ба сират баҳо додан хатост” [9, с. 1-5].

Ба назари мо, ин ҷанбаи фаъолияти устод Гулназар, ки бахше аз саҳмашро дар рушди адабиёти кӯдакону наврасон бозгӯӣ мекунад, таҳқиқу баррасии ҷудонаро хостор аст, зеро бозгӯии ҳикоёти манзуми “Маснавии маънавӣ” барои кӯдакон ва бо забони наврасон бешак аз нигоранда маҳорати махсуси ҳунариро тақозо мекунад, ки бешак устод Гулназар соҳиби чунин истеъдоди нодир будааст.

Афзун бар ин, худи устод Гулназар ҳамчун адибе, ки барои бачаҳо шеъру достон

навишта, нақдҳое роҷеъ ба осори намояндагони дигари ин ҷараёни адабии давр, яъне адабиёти кӯдакон ба қалам оварда. Яке аз онҳо мақолааш зери унвони “Шоир ва ҷӯраҳои вай” унвон дошта, ҳанӯз соли 1982 дар яке аз шумораҳои нашрияи “Маданияти Тоҷикистон” ба чоп расидааст. Ин мақола ба нақду баррасии эҷодиёти шоири маъруфи адабиёти кӯдакон дар Тоҷикистон Убайд Раҷаб, бавежа китоби “Ману ҷӯраҳои ман”-и ӯ ихтисос ёфтааст. Ҳоло дар таҳқиқи ашъори барои кӯдакон сурудаи устод Гулназар низ пажӯҳишҳое ҷараён доранд, то ҷойгоҳи шоир дар ин ҷодаи эҷод низб ба шоистагӣ муқаррар шавад. Муҳаққиқи ҷавон, устоди Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав,Маҳмурод Раҳмонов бошад дар баробари дигар адибони дигари муосири тоҷик саҳми Гулназар дар ташаккули насри бадеӣ барои бачагонро низ таҳқиқ мекунад. Умедворем, ки ин паҳлуи эҷодиёти устод Гулназар низ тавассути чунин пажӯҳишҳо бештар муаррифӣ хоҳад гардид.

Дар умум, баррасии як ҷанбаи муҳимми эҷодиёти устод Гулназар, ки ба адабиёти кӯдакону наврасон марбут аст, ин нуктаро мусаллам мегардонанд, ки агарчи тамоми корномаҳои ин адиби соҳибназарро дар чанд дастаи комил ва пурвусъат метавон баррасӣ кард, муносибати вай ба адабиёт барои кӯдакону наврасон низ дорои вижагиҳо ва тамоюлҳои хос мебошад. Баробари ин ки Гулназар ҳунари суханварии хешро дар сурудани ашъор ва иншои ҳикоёти ҷолибу ҷаззоб барои кӯдакону наврасон таҷриба кардааст, бозгӯии қиссаву достонҳои классикӣ бо забони ин насли инсонӣ низ аз корномаҳои нодири вай дар ривоҷи адабиёти бачагонаи тоҷик паём мерасонанд. Ҳамзамон, нақду баррасии адабиёти кӯдаконаи тоҷик аз сӯи устод Гулназар паҳнои пурвусъати фаъолияташро дар рушду нумуи адабиёти кӯдакону наврасон аз роҳи баёни андешаҳои қобили мулоҳиза бозгӯӣ мекунад.

Адабиёт

1. *Гулзори Гулназар: китобномаи шарҳиҳолӣ / Мураттиб ва муҳаррир Ҷ. Шерматзода; Зери назари Ш. Тошев. Пажӯҳиши библиографии Б. Аҳмадов, Ҷ. Шерматзода, А. Юнусов, Е. А. Дегтерёва: КМҶТ ба номи Фирдавсӣ. – Душанбе: Эҷод, 2005. –164 с.*
2. *Гулназар. Борони бесаранҷом: Шеърҳои бачагона. Муҳаррир Юсуфҷон Аҳмадзода; Мусаввир Абдусалом Абдуллоев/ Гулназар. – Душанбе: Истиқбол, 2004. – 10 с.*
3. *Гулназар. Калоба/ Гулназар. – Душанбе: Истиқбол, 2012. – 34 с.*
4. *Гулназар. Бо гулҳои Ватан/ Гулназар. Душанбе: Маориф, 2019. – 20 с.*
5. *Давлатбекзода, Товус. Хусусиятҳои ҳунарии ашъори бачагонаи Гулназар Келдӣ/Т. Давлатбекзода// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ, 2022. – №3 (98). – С. 185-190.*
6. *Келдӣ, Гулназар. Гунҷишки наққош/ Г. Келдӣ. – Душанбе: Адиб, 2001. – 48 с.*
7. *Келдӣ, Гулназар. Дарёи кӯча/ Г. Келдӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 24 с.*
8. *Келдӣ, Гулназар. Се кулчаи танурӣ/ Г. Келдӣ. – Душанбе: Маориф, 2016. – 32 с.*
9. *Қиссаи подшоҳ ва ду ғуломи ӯ. Бозгӯии Гулназар. – Душанбе: Маориф, 2011. – 8 с.*
10. *Файзуллоев, Н. Назми кӯдакон/Н. Файзуллоев. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2010. – 664 с.*
11. *Шукуров, М. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ/ М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 271 с.*
12. *Шукуров, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад/ М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 368 с.*
13. *Шукуров, М. Анъана, халқият ва маҳорат/ М. Шукуров. –Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1964. – 231 с.*
14. *Шукурзода, Мирзо. Диле дар синаи миллат/ М. Шукуров // Ҷавонии ҷовидон. Мураттиб ва муҳаррир Зуҳра Сафарзода. – Душанбе: Шарқи озод, 2010. – С. 51-52.*
15. *Шердӯст, А. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик/ А.Шеърдӯст. – Душанбе: Адиб, 1997. – 272 с.*

ГУЛНАЗАР ВА РУШДИ АДАБИЁТИ ТОҶИК БАРОИ КӮДАКОНУ НАВРАСОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИ МИЛЛӢ

Дар мақола саҳми Гулназар дар рушди адабиёти бачагонаи тоҷик ва самтҳои фаъолияти адиб ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқ ба ин натиҷа расида аст, ки дар баробари ин ки тамоми фаъолиятҳои эҷодии шоир пурдомана аст, саҳми вайро дар ташаккули адабиёти муосир барои кӯдакон ва наврасон метавон аз чанд зовия баррасӣ кард. Ба ин маънӣ, муҳаққиқ бар асоси таълифоти шоир муқаррар кардааст, ки аввалин намунаҳои эҷодии адиб ҳам пеш аз ҳама дар сабки хоси адабиёти бачагона ба қалам омадаанд. Гулназар ҳам шеър ва ҳам насри бачагонаро дар адабиёти муосири тоҷик рушд бахшида, баробари дар бозгӯии достонҳо ва ҳикоёти манзуми классикӣ бо забони кӯдакону наврасон иқдом намудааст, ки ин шеваи кораш дар адабиёти муосири бачагона бесобиқа аст. Муаллифи мақола ба хулосае расидаанд,ки дар нақду баррасии назми кӯдакон низ Гулназар ҷойгоҳи хосеро бо иншои мақолаву тақризҳои алоҳида дарёфтааст.

Калидвожаҳо: Гулназар, адабиёти бачагона, шеъри бачагона, наср дар адабиёти бачагона, нақди шеъри бачагона, бозгӯии қиссаҳои куҳан, адабиёти муосири тоҷик.

ГУЛНАЗАР И РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОЙ ДЕТСКОЙ И ЮНОШЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ПЕРИОД НАЦИОНАЛЬНОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье исследуется вклад Гулназар в развитие таджикской детской литературы и основные направления его творческой деятельности. В результате проведённого исследования автор приходит к выводу, что, несмотря на многогранность творческого наследия поэта, его вклад в формирование современной литературы для детей и подростков может быть рассмотрен с нескольких аспектов. В частности, на основе анализа произведений поэта установлено, что первые образцы его творчества были созданы преимущественно в русле детской литературы. Гулназар внёс значительный вклад как в развитие детской поэзии, так и прозы в современной таджикской литературе. Наряду с этим он предпринял новаторскую попытку художественного пересказа классических поэм и повествовательных произведений на языке, доступном детям и подросткам, что является беспрецедентным явлением в современной детской литературе. Автор статьи также приходит к выводу, что в области литературной критики детской поэзии Гулназар занимает особое место благодаря написанию отдельных научных статей и рецензий.

Ключевые слова: Гулназар, детская литература, детская поэзия, проза в детской литературе, критика детской поэзии, художественный пересказ классических сюжетов, современная таджикская литература.

GULNAZAR AND THE DEVELOPMENT OF TAJIK CHILDREN'S AND ADOLESCENT LITERATURE IN THE PERIOD OF NATIONAL INDEPENDENCE

The article examines the contribution of Gulnazar to the development of Tajik children's literature and the main directions of his literary activity. The study concludes that despite the wide scope of the poet's creative work, his contribution to the formation of modern literature for children and adolescents can be analyzed from several perspectives. Based on an analysis of his works, the researcher establishes that the earliest examples of the writer's творчество were primarily composed within the framework of children's literature. Gulnazar significantly contributed to the development of both children's poetry and prose in contemporary Tajik literature. Furthermore, he pioneered the artistic adaptation and retelling of classical narrative poems and stories in a language accessible to children and adolescents – an approach unprecedented in modern children's literature. The author of the article also concludes that Gulnazar occupies a distinctive position in the critical study of children's poetry through his separate analytical articles and reviews.

Keywords: Gulnazar, children's literature, children's poetry, prose in children's literature, criticism of children's poetry, adaptation of classical narratives, contemporary Tajik literature.

Дар бораи муаллиф
Нурзод Нуралӣ (Нуров Нуралӣ)
Доктори илмҳои филологӣ, профессор,
директори Институти илмӣ-тадқиқотии
илмҳои ҷомеашиносӣ
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б. Ғафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
гузаргоҳи Мавлонбеков, 1
E-mail: nurali74@mail.ru

Об авторе
Нурзод Нурали (Нуров Нурали)
Доктор филологических наук, профессор,
директор Научно-исследовательского
института общественных наук
Худжандский государственный
университет имени академика Б. Гафурова
735700, Республики Таджикистан,
г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1
E-mail: nurali74@mail.ru

About the author
Nurzod Nurali (Nurov Nurali)
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Director of the Scientific Research Institute
of Social Sciences
Khujand State University named after
academician B. Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
1 Mavlonbekov
E-mail: nurali74@mail.ru

ТДУ 821.222.09:316.3

СИМОИ ЗАН ДАР «ҚИССАИ ҲИНДУСТОН»-И М. ТУРСУНЗОДА

Холов Ҷ. Ш., Баротиён Ш.
Литсейи шаҳри Панҷакент
Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои
Осиё ва Аврупои АМИТ

Мирзо Турсунзода дар баробари вассофи ватан, сулҳу осоиштагӣ, тарғиби ғояҳои инсонпарварона, тасвири рӯзгори иҷтимоии мардум ба тараннуми симои модар, зебогии зан, озодии ҷинси латиф низ рағбати беандоза дошт. Ҳамин мавзуъ дар силсилаи ашъори ба Ҳиндустон бахшидаи шоир ҳам мақоми баргузида дорад. Шоир тавассути мисраъҳои дилкаш, пурсалосат ва пурнафосат ба тасвири зиндагии зани ҳиндӣ рӯ меоварад ва муҳим аз ҳама кашиши ҳаёти иҷтимоии онҳоро бо зани шуравӣ ва, хосатан бо зани тоҷик дар қиёс мавриди тасвир қарор додааст.

Ин ҷо метавон аз силсилашеърҳои «Тоҷмаҳал», «Тара Чандри» ва «Духтари муқаддас» ёдовар шуд. Дар ин замина «Тоҷмаҳал» аз зумраи манзумаҳои беҳтарини шоир маҳсуб мешавад. Доир ба ин манзума мо дар мақолаҳои қаблӣ сухан гуфтаем ва онро ба риштаи таҳлил низ дароварда будем: «…нигоҳи М.Турсунзода ҳамчун фарди ҷаҳонбин ба зиндагӣ фарох ва доманадор аст. М. Турсунзода ҳангоми сафарҳояш на танҳо мехоҳад бо ғаму шодии халқҳои мазлум шарик бошад, балки бовар дорад, ки рӯзе хуршеди рӯшноиовар онҳоро низ аз нурҳои фараҳбахш ва пурфайзаш баҳравар мегардонад» [16, с. 162].

Мавзуи сарнавишти зани ҳиндӣ, ки дар шаклҳои гуногун дар шеърҳои Мирзо Турсунзода таҷассум ёфтааст, манбаи тозагӣ ва нодирии назми шоир ба ҳисоб меравад:

Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Олам аз таърихи он огоҳ шуд.
Аз ватан, аз сарзамини модарӣ,
Рафт берун, дид мулки дигаре.
Дид кишварҳои гуногуни даҳр,
Сулҳпарварҳои рӯзафзуни даҳр [13, с. 34] .

М. Турсунзода на танҳо ин мавзуъро интихоб намуд, балки онро дар як равшании нав, нигоҳи нав ва хеле амиқтар пешкаш кардааст. Хидмати ӯ дар он аст, ки тавонист бо эҳсоси нозук ва ҳамзамон бо ворид шудан ба воқеияти андешаҳои зани ҳиндӣ тағйирот дар андешаҳои занони ҳиндиро, ки бо таҷдиди арзишҳои маънавии давраи баъди истиқлол алоқаманд буданд, баён созад:

Аз нишастан, сабр кардан ор кард,
Хешро дар кӯчаву бозор кард [13, с. 27].

Занони қаҳрамоне, ки шоир дар давраи гузариши таърихӣ ва хеле ноором офаридааст, гуногунрангии хислатҳои башарии асилро таҷассум менамоянд. Сарнавишти шахсӣ ва хислати ҳар як қаҳрамон бо сарнавишти таърихии кишвар, халқ, табақа ва бо тамоми низоми иҷтимоиву оилавӣ ба ҳам печидааст:

Духтари ҳиндӣ ба ҳар сӯ чашм дӯхт,
Ҳар нигоҳаш чун шафақ афрӯхт, сӯхт.
Монда буд хомӯш тӯпи «Замзама»,
Гӯшро кар карда «Султон Ҷамҷама».
Дид он тӯфони моҳи ҳутро,
Ҳам кафан, ҳам гӯр, ҳам тобутро… [13, с. 28].

Тағйироти хислати зани ҳиндӣ дар асарҳои М. Турсунзода натиҷаи муборизаи иҷтимоӣ бо тарзи суннатии зиндагӣ мебошад. Маҳз дар симои зан шоир тавонист дигаргуниҳоро, ки дар муносибати диалектикии суннатҳои ҳиндӣ ва тараққиёти иҷтимоии муосир зуҳур мекарданд, ифода кунад ва онҳоро пеш аз ҳама бо муҳтавои инсонгароёна пур кунад: шахсияти пуркувватро нишон диҳад, ӯро аз таассубҳои динӣ, каставӣ ва миллӣ эмин дорад ва аз ҷониби дигар, аз таъсири фасодбари ахлоқи буржуозӣ ҳифз намояд.

Дар тасвири симоҳои занонае, ки М. Турсунзода баргузидааст, тамоюл аз тафсири суннатии сентименталӣ-романтикӣ ба ҷониби романтикӣ-реалистӣ мушоҳида мешавад. Равандии покизагии ахлоқӣ дар байти зерин хеле бамаврид иншо гаштааст, ки дар он ифшои қаҳрамононзанон нақши муҳимро ба худ мегирад:

Халқро машҳур нақли тоза шуд,
Чун муқаддас духтаре овоза шуд [13, с. 30].

М. Турсунзода дар тасвири образи Тара Чандри аз нозукӣ, романтизм ва неруи аҷиби эҳсосот истифода мебарад, ки реша дар фарҳанги миллӣ ва анъанаҳои мардуми ҳиндӣ дорад.

Дар шеърҳои аввалинаш –шуруъ аз соли 1947 шоир ба мавзуи зан даст мезанад ва онро тадриҷан густариш медиҳад, аз эътироз ба урфу одат ва қоидаҳои ҷомеаи ҳинд, ки занонро асир медоштанд, то ба гузоштани масъалаҳои иҷтимоӣ ва ба арзёбии интиқодии падидаҳои муҳимми ҷамъиятӣ бурда мерасад.

Ашъори ибтидоии ӯ, ҳарчанд муҳити тангро тасвир намоянд ҳам, дар бедории шуури занони табақаҳои миёнаи ҳиндӣ иқилоби тоза ворид месозад: эҳсоси шаъну шарафи худ, хоҳиши мубориза барои муҳаббат, барои ҳифзи ҳуқуқҳо ва донистани ҷойгоҳи худ дар зиндагӣ. Ва дар ин зина аллакай самти иҷтимоӣ-интиқодии назми ӯ арзи ҳастӣ мекунад.

Вале рафта-рафта нуқтаи гардишнок дар рафтори занони мазлум пайдо мешавад, ки дар он қаҳрамонҳои М. Турсунзода ошкоро ба ҷомеа чолиш меандозанд. Доираи фарогирии образҳои занона васеъ мешавад: аз духтари одӣ то зани босавод ва зиёӣ.

Бо шарофати М. Турсунзода тасвири зани бедоршавандаи ҳиндӣ ба адабиёти тоҷик ворид мешавад ва дар ин ҷода шоир қадами бузург ба пеш гузошт. Ӯ симои занонаи комил, мустақил ва муҳим офарид, ки аз ҷиҳати сифатӣ фарқ мекард – бо коҳиши романтизм ва таҳкими реализм. Агар пештар тасвири тахайюлотӣ аз таъсири суннати шеърнависии шоирон сарчашма мегирифт, дар ашъори мансуб ба тасвири Ҳиндустони М. Турсунзода идеали романтикӣ дар шароити шиддат гирифтани муборизаи синфӣ ва идеоложӣ ба тасдиқи ҳамоҳангии ҳақиқат ва меҳру муҳаббати инсонӣ, ба ҳифзи арзишҳои маънавии асил табдил ёфт.

Дар шеърҳои М. Турсунзода равонияти дар ҳамон замон костаи зани ҳиндӣ ба бедорӣ ва баландшавии қомати ӯ бо назардошти руҳияи аз завол рӯ ба бедориву равнақи зеҳнӣ ниҳодан инъикос карда шудааст. Ба даст овардани истиқлолият зан-қаҳрамонро ҳушёр мегардонад. Акнун самари истиқлолияти иқтисодии кишварро қаҳрамонони шоир ба хубӣ эҳсос мекарданд. Зеро акнун мустақилияти мардум имкони воқеии тағйиротҳои пешқадам дар оила ва ҷомеаро фароҳам меовард.

Самти инсонгароёнаи ашъори шоир дар он зуҳур ёфтааст, ки бо насли нав масъалаи таҷдиди арзишҳои ахлоқии буржуазиро пайванд мекунад ва онро дар робита бо дигаргуншавии сохтори иҷтимоӣ ҳал мекунад.

Дар шеъри «Тоҷмаҳал» ин масъала аз нигоҳи ахлоқӣ баръало тасвири худро ёфтааст. Дар манзумаи «Духтари муқаддас» бошад, аз нигоҳи иҷтимоӣ М. Турсунзода ҳамчун фошкунандаи мушкилоти шадиде мисли авҷ гирифтани фасод дар сохтори давлатӣ, таназзули шахсият ва бекорӣ баромад мекунад.

Реализм бо омезиши шаклҳои романтикӣ ва ҳатто унсурҳои муайяни экзистенсиализми фалсафӣ хусусияти ашъори дар ин давра таълифнамудаи шоир аст. Ин нишонаи робитаи эҷодии ӯ бо ҷараёнҳои фикрии замон ва хоси адабиёти тоҷики солҳои 50-60-ум ба ҳисоб меравад.

М. Турсунзода тавонист беҳтар аз бисёре дигарон ҳолати маънавии инсони муосирро ифода кунад. Дар ифшои ин масъала ӯ аз асолати шахсият ба сӯи дарки робитаҳои таърихӣ ва таҷрибаи иҷтимоӣ ҳаракат мекунад.

Услуби воқеъбинонаи шоир дар назми ба Ҳиндустон мутаалиқаш бештар падид меояд. Эҷодиёти М. Турсунзодаи қиссанавис бо гуногунии мавзуъ, сюжет ва шаклҳо фарқ мекунад.

М. Турсунзода ба шеърияти солҳои 50-ум ҷустуҷӯи диалектикии зиндагӣ, равоният ва шаклҳои тозаи жанрӣ, аз ҷумла, достонҳо, манзумаҳои иҷтимоӣ-равонӣ ва тобишҳои сиёсидоштаро ворид намуд. Забони шеъри ӯ шоирона, пурифода ва сермазмун аст. Лиризм ва истифодаи пуразиши зерматн ба назми шоир оҳанги хос мебахшанд.

Хидматҳои бузурги М. Турсунзода дар нишон додани ҳувияти умумимиллӣ дар доираи сарнавишти шахсӣ ва тавоноии дидани гардиши таърих дар сарнавишти қаҳрамони осораш аст. Ин нишонаи тамоюли нави назми баъдиҷангии адабиёти тоҷик мебошад. Бо қаноатмандӣ метавон гуфт, ки ҳамбастагии лирика ва ривоят, содагии зоҳирӣ бо мураккабии ботинӣ, навовариҳои рамзгароӣ ва пайванди ногусастанӣ бо афкори мардумӣ аз хусусиятҳои арзишманди назми М. Турсунзода маҳсуб мешаванд.

Албатта, дар бораи саҳми бузурги М. Турсунзода дар назми муосири адабиёти тоҷик ва мансубияти вай ба тафаккури инсонгароёнаи даврони баъдиҷангии шуравӣ метавон тулонӣ сухан кард. Зеро таҳлили ашъори ба кишвари Ҳиндустон бахшидаи М. Турсунзода имкон

медиҳад, ки қонунмандиҳо ва роҳҳои рушди адабиёти муосири тоҷикро амиқтар арзёбӣ намоем. «Мирзо Турсунзода аз ҳамаи ин падидаҳо ба хубӣ огоҳ буд ва пайваста дар мутолиаи ҷараёни густариши назарҳо, ақидаҳо ва ҳаракатҳои мардуми ин кишвари афсонавӣ буд» [1, с. 226].

Яке аз намунаҳои барҷастаи ин мавзуъ манзумаи «Тара-Чандри» мебошад, ки дар он муаллиф тавассути образҳои шоирона дӯстии халқҳои тоҷику ҳиндро дар партави ҳусн, ишқ ва санъат инъикос намудааст. Ин манзума на танҳо як асари адабӣ, балки як ҳуҷҷати фарҳангиву сиёсӣ низ мебошад, ки ҷаҳонбинии шоир ва ормонҳои замони ӯро таҷассум мекунад.

Барои иҷрои ин ҳадаф масъалаҳои зерин баррасӣ мешаванд: заминаи таърихӣ ва адабии мавзуъ, услуб ва хусусиятҳои бадеии манзума, образҳо ва маънии рамзии онҳо, ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ.

Аз ин хотир, арзиши фарҳангӣ ва ҷаҳонии асар оламшумул аст. Мо онро дар падидаҳои зиёде ба мушоҳида бурдаем, масалан, аз лҳози заминаи таърихӣ, фарҳангӣ, адабӣ ва ғайра.

М. Турсунзода дар навишт ва таълифи андешаҳояш аз сарчашмаҳои адабиёти классикии тоҷик низ ғизои маънавии хуб мебардошт. Масалан, зимни тасвири симои Тара Чандри ба назари мо шоир аз байтҳои ба Аделина Потии Порисии Аҳмади Дониш илҳом гирифтааст. А. Дониш дар сафари Руссия ба Петербург аз тамошои саҳнаи ҷолиби Потии Порисӣ ба ваҷд омада менависад:

Потии порисӣ, он сарвқади зуҳраҷабин,
Дар табассум сӯи доман зи даҳан гул мерехт.
Зулфи пурчини хам андар хами ӯ дар буни гӯш,
Обрӯи тарӣ аз ҷабҳаи сунбул мерехт.
Диданаш он ҳама кайфияти ҳайрат медод,
К-ӯ зи саҳбои нигаҳ дар кафи он мул мерехт.
Лаҳну овози вай он сон, ки ба гӯши ушшоқ,
Гаҳ хаши саъва, гаҳе чаҳ-чаҳи булбул мерехт.
Аз Фитирбург азимат чу ба Амрико кард,
Нолаҳо аз сару аз по ҳама гулгул мерехт.

Маълум аст, ки Аделина Патти (1843–1919) яке аз ситораҳои дурахшони саҳнаи опера дар Аврупо ва Амрико буд. Шуҳрати ҷаҳонии ӯ ҳатто то Хуросону Бухоро расида буд ва таассуроти Ахмади Дониш аз ин ҳунарманд шаҳодати ҷаҳонбинии адабии ӯст. Ин шеър намунаи равшани он аст, ки шоири тоҷик бо забони суннатии ғазал, вале бо мазмунҳои муосир, шахсияти як ҳунарпешаи аврупоиро тасвир кардааст.

Шеъри «Ба Аделина Патти» аз ашъори парокандаи Ахмади Дониш на танҳо намунаи завқи баланди эстетикии шоир аст, балки бозгӯи равзанаи наве мебошад, ки адабиёти тоҷик ба сӯи ҷаҳон мекушод. Бо чунин тасвирҳо ва ишораҳо, шоир нишон медиҳад, ки фарҳанг ва санъат ҳеҷ марз намешиносанд ва зебоӣ дар ҳар шаклу ҳар замин арзиши умумибашарӣ дорад.

Мирзо Турсунзода дар асарҳои худ дӯстӣ ва ҳамбастагии халқҳоро ҳамчун унсури асосии зиндагии инсонӣ тарғиб менамояд. Вай дар шеърҳояш бо ҳунари баланди суханвариаш таърихи гузашта ва воқеияти замони муосирро пайванд дода, аз воситаҳои бадеӣ барои тасвири ормонҳои умумибашарӣ истифода кардааст.

Бояд зикр кард, ки муносибатҳои фарҳангии тоҷикон ва ҳиндувон таърихи чандин садсола доранд. Аз асрҳои миёна то имрӯз ин ду халқ тавассути забон, адабиёт ва дин ба ҳам пайвастаанд. Дар Ҳинд шоирони бузурги тоҷику форсизабон, аз ҷумла Амир Хусрави Деҳлавӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Мирзо Абдулқодири Бедил фаъолияти эҷодӣ доштанд. Осори онҳо на танҳо дар Ҳинд, балки дар тамоми олами форсизабон мақоми баланд пайдо намуд.

Хусусан, Бедил бо услуби рамзомез ва мураккаби худ ба адабиёти тоҷикӣ - форсӣ таъсири амиқ гузошт. Шоирони тоҷик, аз ҷумла Садриддин Айнӣ ва Мирзо Турсунзода Бедилро ҳамчун рамзи пайванди фарҳангӣ миёни тоҷикон ва ҳиндувон медонистанд. Дар манзумаи мавриди баррасӣ номи Бедил ва Ҳофиз такрор меёбад. Ин ду шоири бузург барои Турсунзода намунаи “ҷодугарони сухан” мебошанд. Ҳофиз бо ишқу зебоии ошиқона ва Бедил бо услуби ирфониву рамзӣ як навъ заминаи маънавӣ фароҳам меоранд, ки Турсунзода онро идома медиҳад. Сухан дар бораи ишқи Комде ва Мадан меравад. Воқеан «Комде ва Мадан» яке аз машҳуртарин достонҳои ирфонии Мирзо Абдуқодир Бедил мебошад, ки бо

забони форсӣ-тоҷикӣ таълиф шудааст. Ин асар намунаи маснавии ишқӣ-ирфонӣ буда, дар анъанаи адабии Ҳинд ва Эрон мавқеи хос дорад. Бедил тавассути ин достон мавзуи ишқи покро бо маърифати ирфонӣ пайваст карда, робитаи инсон бо ҳақиқат ва зебоӣ нишон медиҳад.

Комде — образи зан, рамзи ишқи илоҳӣ, зебоӣ ва покӣ мебошад. Вай ҳамчун намунаи комил ва ормонии зани ошиқ тасвир ёфтааст. Мадан — ошиқи ҳақиқӣ, ки дар роҳи ишқ ва ҷустуҷӯи маънавӣ садоқат нишон медиҳад. Ишқи байни Комде ва Мадан танҳо ҳикояи ошиқона нест, балки ишқи тамсилӣ мебошад. Он робитаи руҳи инсон (Мадан -Ш.Б.) бо ҳақиқат ва зебоии илоҳӣ (Комде – Ш.Б.) - ро ифода мекунад.

Яке аз вижагиҳои муҳим дар ин манзумаи «Тара-Чандри» омезиши содагӣ бо рамзият мебошад. Шоир бо калимоти равону дастрас образ меофарад, вале дар паси ҳар образ маънои амиқ ниҳон аст. Масалан, вақте ки мегӯяд:

Ба обу ранги нав Бедил чу омад дар ҷаҳони назм,
Аз ӯ ҳусни дигар омӯхт боғу бӯстони назм.
Сухан меронд сарбаста, ниҳон медошт маъниро,
Ба мисли донаи гавҳар, ки пинҳон аст дар дарё. [12, с. 69].

Дар ин ҷо ҳам ба услуби Бедил ишора шудааст, ҳам рамзи аслии шеърӣ баён гардидааст: маънӣ бояд чун гавҳар ҷустуҷӯ ва кашф шавад.

Манзума аз ташбеҳҳои сершумор ва зинда саршор аст. Ҳар як ҳаракат ва ҳар як вижагии образҳо бо табиат ва ҷаҳон муқоиса мешавад:

-чашмони қаҳрамон ба кабӯтар ва оҳу монанд мешавад;

-ҳаракатҳои ӯ бо мавҷи дарё ва реги саҳро қиёс мегардад;

-зулфонаш чун мор, ки хазинаи ҳуснро муҳофизат мекунад, тасвир мешаванд.

Ин ташбеҳҳо ба матн зебоии тасвирӣ мебахшанд ва хонандаро ба олами хаёлот мебаранд. Агар дар назари аввал шеър ба як ғазали ишқӣ монанд бошад, дар асл он дар худ паёми иҷтимоиву сиёсӣ дорад. Ҳамин аст, ки баъди тасвирҳои ошиқона ногаҳон байтҳои пурмаънӣ меоянд:

Матарс аз шуълаҳои аввалини субҳи озодӣ,
Маларз аз боди даҳшатноки тӯфон мисли шамшодӣ [12, с. 70].

Ин гуна байтҳо нишон медиҳанд, ки ҳусну ишқ танҳо барои зебоӣ нестанд, балки метавонанд рамзи мубориза ва озодӣ бошанд.

Бедил ҳамчун пайванди аслӣ миёни тоҷикон ва ҳиндувон дар шеър зикр мешавад. Вай намунаи шоири улувӣ аст, ки бо сухани пуррамз мардумро ба андешаву тафаккур меорад. Турсунзода аз Бедил “услуби сарбаста ва маъниҳои пинҳон”-ро ба ёд оварда, бо ин ишора хост, ки дар таърихи адабиёт Бедил як оинаи муштараки фарҳангӣ аст.

Дар баробари Бедил, Ҳофиз низ бо байти маъруфи худ ба саҳна меояд:

Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро [12, с. 69].

Ҳофиз дар ин байт ҳамчун як ишораи бевосита ба арзиши ҳусни ҳиндӣ мекунад ва арзиши онро ба арши аъло баровардааст. Бо ин роҳ М. Турсунзода нишон медиҳад, ки дӯстии тоҷику ҳинд на танҳо падидаи асри ХХ, балки решаҳои амиқи таърихӣ ва адабӣ дорад.

Шоир дар давраи Шуравӣ зиндагӣ ва эҷод кардааст. Он замон сиёсати байналмилалӣ ба дӯстӣ ва ҳамкории халқҳо аҳаммияти махсус медод. Тоҷикистон ва Ҳиндустон низ дар ҳамон давра равобити фарҳангӣ ва сиёсиро густариш медоданд. Турсунзода бо осори худ ин равандро дастгирӣ карда, ба воситаи шеър паёми дӯстӣ ва баробарии халқҳоро мерасонд.

Ҳофиз рамзи ишқи ҷаҳонӣ ва ҷодуи сухан аст. Ҳофиз ба туфайли ин ишора ба хонанда мефаҳмонад, ки зебоии ҳиндувон на танҳо як падидаи маҳаллӣ, балки арзиши умумибашарист, ки шоиронро аз Самарқанд то Шероз мафтун кардааст:

Дилу тоҷику эронӣ муҳаббатгоҳи Ҳофиз шуд,
Суруди ошқон ҳамсуҳбати дилхоҳи Ҳофиз шуд.
Дилу ҷонро фидо кард ӯ барои чашми ҷодуе,
Ба зулфони суманбӯе, ба холу хатти ҳиндуе. [12, с. 69].

Дар навбати худ Комде ва Мадан рамзи ҳунари мардумӣ ва мусиқии ҳиндӣ мебошанд. Онҳо бо рақс ва суруд боғи санъатро зинда мекунанд. Турсунзода бо овардани онҳо мехоҳад бигӯяд, ки фарҳанги ҳиндӣ аз қадим то имрӯз бо санъати саҳнавӣ ва мусиқӣ зиндаву пурра рушд кардааст:

Сано бар Комде гӯён, суруде аз Мадан хонон,
Ба тори назми худ овард ишқи поки ин ёрон.
Ба рақси Комде шайдо, ба овози Мадан мафтун,
Навишт ин номаи ушшоқ шоир бод или пурхун. [12, с. 69].

Қаҳрамони асосии шеър Тара-Чандри мебошад. Ӯ рамзи зебоӣ, ишқ ва ҳамзамон рамзи озодӣ аст. Тавсифоти шоирона ба ӯ ҷойгоҳи баланди рамзӣ мебахшад: монанди моҳу хуршед; мисли мавҷу бод; бо чашмони пурафсун ва зулфони сиёҳ:

Ба мисли Комде дар ҳусну дар санъат ҷахонгирӣ,
Ту, эй раққосаи даврон, Тара-Чандри, ТараЧандри.
Дили тоҷику ҳинду чун ду шамъи анҷуман афрӯхт,
Ба доғи ин ду шамъи анҷуманафрӯз Бедил сӯхт.
Ба вақти рақси мавзунат, ба чашмони пурафсунат,
Кабӯтар дар ҳаво, оҳу ба саҳро гашта маҷнунат. [12, с. 69].

Аммо нақши ӯ аз васфи зебоӣ фаротар меравад. Шоир ба ӯ муроҷиат мекунад, ки:

Умеду орзуи халқи худро дар дилат ҷо кун,
Дили пурҳасрати онро ба мисли ғунчае во кун. [12, с. 70].

Дар ин ҷо Тара-Чандри дигар танҳо як раққоса нест, балки рамзи умеду орзуи халқ мегардад.

Яке аз ғояҳои марказии манзума он аст, ки ҳусн ва ҳунар метавонанд халқҳоро ба ҳам наздик кунанд. Агар Турсунзода аз чашму зулф ва рақс ҳарф мезанад, мақсади ниҳоии ӯ баён кардани қудрати санъат барои муттаҳидсозӣ аст:

Ман аз мулки саодатманд-мулки тоҷикон оям,
Ба мисли аввалин бӯи баҳор аз бӯстон оям.
Ман аз рақси ту мафтунам, зи ҳолат лек маҳзунам,
Тара-Чандри, Тара-Чандри…
Макун ин қадр афсунам.
Чӣ хол аст он, ки дар тоқи ду абруят кунад бозӣ,
Чӣ ҳол аст ин,
Ки Ҳофиз шуд ба ҳар қурбоние розӣ? [12, с. 70].

«Тара-Чандри» дар шеърият басо ҷаззоб аст. «Хонанда дар ҳақиқат намедонад, ки ба кадом хусусиятҳои иншеъри лирикӣ дар тааҷҷуб монад.Дар ин ҷо ҳам ҳусну ҷамоли дилрабои раққосаи машҳури Ҳинд, ҳам санъати сеҳрангези ӯ, ки образи Комдеро аз достони безаволи Бедил «Комде ва Мадан» ба хотири щоири Шарқи советӣ расонда, ҳусни таваҷҷуҳи вайро меафзояд ва ба замми ин изҳори ботамкини ҳисси шахсӣ-инсонии шоир дар масъалаи ишқу муҳаббат ва ғайра-ин ҳама ҳанӯз як тарафи масъала аст» [3,10]. Фарҳанг ҳамчун василаи асосӣ барои аз байн бурдани марзҳо ва ҷудоӣ нишон дода мешавад. Бинобар ин, манзумаи “Тара-Чандри” на танҳо васфи як шахс, балки як сармояи фарҳангӣ аст, ки робитаи тоҷикон ва ҳиндувонро қавитар месозад.

Ҳарчанд манзумаи “Тара-Чандри” аз нигоҳи зоҳирӣ як шеъри ошиқона ва зебопарастона менамояд, дар асл он дорои паёми сиёсӣ ва иҷтимоии амиқ аст. Мирзо Турсунзода ҳамчун шоири замони Шуравӣ ғояҳои дӯстӣ, озодӣ ва ҳамбастагии халқҳоро бо забони бадеӣ ифода кардааст.

Давраи миёнаи асри ХХ замоне буд, ки кишварҳои Шарқ аз асорат ва мустамликадорӣ раҳо меёфтанд. Ҳиндустон дар соли 1947 истиқлолияти худро ба даст овард ва Тоҷикистон низ ҳамчун ҷузъи Иттиҳоди Шуравӣ дар майдони ҷаҳонӣ фаъол буд. Ин воқеиятҳо ба манзумаи Турсунзода таъсири мустақим расониданд.

Образи Тара-Чандри дар ин манзума танҳо васфи зебоии зан нест, балки ӯ ба ҳайси рамзи халқ ва озодӣ низ ифода ёфтааст. Ҳар ҳаракати раққосаву ҳар чашмзадааш рамзи қудрат ва иродаи мардум аст.

Шоир ба ӯ муроҷиат мекунад:

Умеду орзуи халқи худро дар дилат ҷо кун,
Дили пурҳасрати онро ба мисли ғунчае во кун [12, с. 70].

Ин ҷумлаҳо паёми равшани сиёсӣ доранд. Онҳо ба наслҳои нав мефаҳмонанд, ки роҳ ба сӯи озодӣ осон нест, аммо бояд ҷасур буд ва ба мисли шамшод устувор монд. Турсунзода дӯстиро дар асоси санъат ва фарҳанг тасаввур мекунад. Барои ӯ муҳаббати байни тоҷику ҳинд танҳо як эҳсоси шахсӣ нест, балки як қувваи иҷтимоӣ ва ҷаҳонӣ мебошад.

Бо овардани номҳои Бедил, Ҳофиз, Комде, Мадан ва Тара-Чандри, шоир ба хонанда нишон медиҳад, ки мардумон метавонанд тавассути фарҳанг ва ҳунар бо ҳам муттаҳид шаванд. Ин манзума як намунаи равшани он аст, ки адабиёт метавонад нақши дипломатияи мардумӣ бозад. Дар замоне ки равобити расмии сиёсӣ миёни давлатҳо ҳанӯз пурра таҳким наёфта буданд, шеъри Турсунзода чун паёми дӯстӣ хизмат мекард.

Бо васфи ҳунару зебоии ҳиндувон шоир як навъ “паймони фарҳангӣ”-ро миёни халқҳо эҷод менамуд. Ҳамин аст, ки пас аз интишори чунин осор, робитаҳои фарҳангии Тоҷикистон ва Ҳиндустон рӯ ба густариш оварданд.

Манзума ҳамзамон ба анъанаҳои муштараки адабӣ такя мекунад. Бедил, ки дар Ҳинд эҷод кардааст, ба фарҳанги тоҷикон амиқан пайванд ёфтааст. Ҳофиз, ки дар Шероз зиндагӣ дошт, бо васфи ҳусни ҳиндуён як заминаи маънавиро гузоштааст.

Турсунзода ин анъанаро идома дода, онро бо ғояҳои нав — дӯстӣ ва ҳамбастагии халқҳо — пур мекунад. Ба ин маънӣ, манзума на танҳо як асари муосир, балки давоми мантиқии равандҳои таърихии фарҳангӣ мебошад.

Аз нигоҳи умумибашарӣ, «Тара-Чандри» паёмест дар бораи қудрати санъат ва қимати инсоният. Вақте ки шоир зулф, чашм ва ҳаракати раққосаро тавсиф мекунад, ӯ дар асл мегӯяд: зебоӣ марз намедонад, фарҳанг сарҳад надорад.

Ҳамин паём имрӯз ҳам аҳаммияти бузург дорад. Дар ҷаҳоне, ки пур аз ихтилоф ва низост, чунин шеърҳо метавонанд мисли пуле халқҳоро ба ҳам наздик кунанд.

Манзумаи «Тара-Чандри» бо санъати образофаринии нодир фарқ мекунад. Турсунзода барои ифодаи ғояҳои худ аз рамзҳои маъруф — шамшод, тӯфон, шамъ, зулф, чашм — истифода мебарад. Ҳар яке аз ин рамзҳо маънои амиқи иҷтимоӣ ва фалсафӣ доранд. Масалан, шамшод рамзи устуворӣ, тӯфон рамзи душворӣ, шамъ рамзи рӯшангарӣ мебошад.

Бо ин роҳ шоир матни худро на танҳо шоирона, балки пурмаъно ва бисёрқабат месозад.

Турсунзода бо истифода аз услуби классикии ғазалу маснавӣ робитаи худро бо адабиёти гузашта нишон медиҳад, вале ҳамзамон ғояҳои муосир — дӯстӣ, озодӣ, ҳамбастагӣ — илова мекунад. Ин омезиши анъана ва навоварӣ сабки ӯро фарқкунанда ва ҷолиб месозад.

Манзума бо мусиқият ва ритми зебо навишта шудааст. Истифодаи такрорҳо, садонокии баланд ва вазни ҳамвор онро барои қироати оммавӣ мувофиқ месозад. Ин ҷанба низ бо мавзуи рақсу мусиқии ҳиндӣ иртибот дорад.

Агар ба тамоми эҷодиёти Турсунзода назар афканем, мебинем, ки мавзуи дӯстӣ ва ҳамбастагии халқҳо яке аз меҳварҳои асосӣ аст. Аз «Қиссаи Ҳиндустон», «Меҳмони мағрибӣ» то «Садои Осиё» ва то — ҳамаи инҳо паёмҳои ваҳдат ва дӯстӣ мебошанд.

«Тара-Чандри» дар ин миён ҷойгоҳи махсус дорад, зеро он бо забони ишқу зебоӣ ин ғояҳоро ифода мекунад. Ин асар ба Турсунзода имкон дод, ки на танҳо ҳамчун шоир, балки ҳамчун пайвандгари фарҳангҳо маъруф гардад. Ӯ бо шеър на танҳо ба хонандагони тоҷик, балки ба аҳли фарҳанги Ҳиндустон низ паём фиристод.

Аз ҳамин ҷиҳат, ин манзума бештар аз як асари адабӣ буда, ба ҳайси ҳуҷҷати фарҳангии таърихӣ низ арзиш дорад. Манзумаи «Тара-Чандри»-и Мирзо Турсунзода як асари шоиронаи одӣ нест, балки манзараи ваҳдат, дӯстӣ ва зебопарастӣ мебошад.

Аз як тараф, он бо васфи ҳусн ва рақси духтари ҳиндӣ хонандаро мафтун месозад. Аз ҷониби дигар, бо рамзҳо ва ишораҳои сиёсиву иҷтимоӣ хонандаро ба сӯи ғояҳои олӣ — озодӣ ва ҳамбастагӣ — роҳнамоӣ мекунад.

Асар дар заминаи анъанаҳои муштараки адабии Шарқ (Бедил, Ҳофиз ва дигарон) ва Ғарб (А.Дониш) қарор дошта, ҳамзамон ғояҳои муосирро таблиғ мекунад. Он ба ҳайси пули фарҳангӣ миёни Тоҷикистон ва Ҳиндустон хизмат карда, нақши худро дар дипломатияи мардумӣ иҷро намудааст.

Бинобар ин, метавон гуфт, ки «Тара-Чандри» яке аз намунаҳои барҷастаи адабиёти тоҷик дар асри ХХ аст, ки арзиши миллӣ, минтақавӣ ва умумибашарӣ дорад.

Дар поён хулосаҳо ва натиҷагириҳо ба таври зайл пешниҳод мегарданд: Қаҳрамони лирикӣ дар эҷодиёти Турсунзода дар якҷоягӣ бо ҷомеа ташаккул меёбад ва арзишҳои инсонпарваронаи замонаро таҷассум мекунад. Воқеаҳои бузурги таърихӣ, хусусан Ҷанги Бузурги Ватанӣ, дар шаклгирии маънавии ин образ нақши муассир доштанд. Мавқеи зан дар шеъри Турсунзода низ зери таъсири замон ва идеологияи нави иҷтимоӣ тағйир меёбад. Аз ибтидо ӯ занро ҳамчун неруи меҳнатӣ мебинад, вале дар марҳилаҳои баъдӣ ба маънои шахсияти комил ва инсонӣ бармегардад.

Адабиёт

1. *Баротиён Шаҳноз. Нигоҳи Мирзо Турсунзода ба бедории кишвари Ҳинд // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе. -2024.- № 6.*
2. *Бахтин, М. М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве. //М.М. Бахтин // Литературно критические статьи. -Москва: Художественная, 1986. - С. 26-89.*
3. *Бобоев Ю. Мирзо Турсунзода.//Ю. Бобоев.-Сталинобод: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1961.-305с.*
4. *Бобоев, Ю. Сипаҳсолори назм.//Ю. Бобоев. -Душанбе: Ирфон, 1971.-287с*
5. *Давлатова М. Мо ҳама фарзанди айеми худем // Адабиёт ва санъат, 1990, 13 сентябр.*
6. *Жирмунский, В.М. Теория литературы. Поэтика [Текст] / В.М. Жирмунский // Стилистика –Ленинград. – 1977. – С. 406.*
7. *Мусулмонқулов, Р. Фурӯғи шеъри ҷонпарвар. //Р. Мусулмонқулов. -Душанбе, Ирфон, 1984. - 224с.*
8. *Раҳмон Э. Чеҳраҳои мондагор.-Душанбе:Эр Граф, 2016.*
9. *Рерих Н. Русь - Индия // Весть: Книга советско-индийской дружбы. М.; Дели, 1987. С. 64-65.*
10. *Сайфуллоев А. Мирзо Турсунзода: Очерки ҳаёт ва эҷодиёти шоир.- Душанбе: Ирфон, 1983. 464 с.*
11. *Тихонов Н. Мирзо Турсунзода. Васлгари дилҳо: хотираҳо дар бораи Мирзо Турсунзода / Тихонов Н.С. / мурат. Х. Отахонова.-Душанбе: Ирфон, 1981.-216 с.*
12. *Турсунзода М. Ман аз Шарқи озод. Маҷмуаи шеърҳо, достонҳо ва либреттоҳо. //Турсунзода М. -Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1951.- 261 с.*
13. *Турсунзода М. Шеърҳо ва достонҳо. //Турсунзода М. - Душанбе: Адиб, 1988.- 245 с.*
14. *Турсунзода М. Садои Осиё. //Турсунзода М. –Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. -68 с.*
15. *Холов Ҷ. Ҳамоиш – Сангам. -Хуҷанд: Ношир, 2023.-188 с.*
16. *Холов Ҷ. Баротиён Ш. Мирзо Турсунзода ва тасвири Тоҷмаҳал // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе. - 2025.- № 3.*
17. *Холов Ҷ. Тасвири рӯзгори иҷтимоӣ дар «Шикаст»-и К. Чандар // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе. -2015.- №1(62-1).-С.291-296.*

СИМОИ ЗАН ДАР «ҚИССАИ ҲИНДУСТОН»-И М. ТУРСУНЗОДА

Дар ин мақола муаллифон кӯшидаанд, ки доир ба ашъори силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон»-и Мирзо Турсунзода, ки бевосита ба тасвири симои зани ҳиндӣ бахшида шудаанд, ба таври мухтасар таҳқиқи ҷолиберо ба сомон диҳанд. Дар ин гуна ашъор, ки иборатанд аз манзумаҳои «Тоҷмаҳал», «Тара-Чандри» ва «Духтари муқаддас» шеъри устод М .Турсунзода пеш аз ҳама бо такя ба тараннуми зебоии воқеии зан, ҷинси латиф, офарандаи инсонҳо ва давомдиҳандаи умри инсоният ба таблиғи озодии онҳо, тасвири коҳишҳо дар ҳаракоту фаъолияти ҳамарӯзаи зани ҳиндӣ машғул будааст. Шоир дар ин гуна манзумаҳояш ҳама буду нобуди мушкилсози духтари ҳиндӣ, зани сарсахти ҳиндӣ ва таҷаллии барқосои ҳаракатҳои озодихоҳонаи онҳоро тараннум кардааст. Муаллифони мақола дар умум, манзумаҳои «Тоҷмаҳал», «Духтари муқаддас» ва «Тара Чандри» - ро аз муҳимтарин қисмати силсилаи ашъори «Қиссаи Ҳиндустон» ва ашъори ба ин кишвар бахшидашуда дониста, дар арзёбии онҳо нисбат ба духтар, зан ва ҷинси латифи сарзамини Ҳинд муваффақ гаштаанд.

Калидвожаҳо: қиссаи Ҳиндустон, тафаккури маънавӣ, раққосаи ҳинду, муҳаққиқи ашъор, ҷаҳонбинии васеъ, рӯзгори иҷтимоӣ, шоири сулҳпарвар, васфи зебоии зан, муҳаббати тоҷику ҳиндӣ.

ПОРТРЕТ ЖЕНЩИН В «БАЛЛАДЕ ОБ ИНДИИ» М. ТУРСУНЗАДЕ

В данной статье авторы попытались кратко и интересно исследовать стихотворения цикла «Баллада об Индии» Мирзо Турсунзаде, непосредственно посвященные изображению образа индийской женщины. В таких стихотворениях, как «Тадж-Махал», «Тара-Чандри» и «Святая девушка», поэзия устада М. Турсунзаде, прежде всего, опираясь на прославление истинной красоты женщины, создателя человека и продолжателя человеческой жизни, занимался пропагандой ее свободы, описанием недостатков в повседневной жизни и деятельности индийских женщин. В этих стихах поэт воспевал сложную жизнь и гибель индийской девушки, волевой индийской женщины, а также их вклад в подъеме освободительного движения. Авторы статьи в целом считают поэмы «Тадж-Махал», «Священная девушка» и «Тара Чандри» одними из важнейших частей цикла поэм «Баллада об Индии» и сумели оценить их в связи с девушками, женщинами и прекрасным полом индийской земли.

Ключевые слова: индийская история, духовное мышление, индийская танцовщица, исследователь поэзии, широкое мировоззрение, светская жизнь, миролюбивый поэт, описание женской красоты, таджикско-индийская любовь.

THE PORTRAIT OF WOMEN IN M. TURSUNZODA'S "THE LEGEND OF INDIA"

In this article, the authors have tried to briefly conduct an interesting study of the poems of the series "Legend of India" by Mirzo Tursunzoda, which are directly devoted to the depiction of the image of an Indian woman. In such poems, which include the poems "Taj Mahal", "Tara-Chandri" and "Holy Girl", the poetry of Ustad M. Tursunzoda, first of all, relying on the glorification of the true beauty of women, the delicate sex, the creator of humans and the continuator of human life, was engaged in the promotion of their freedom, the description of the shortcomings in the daily movements and activities of Indian women. In such poems, the poet glorified the problematic existence and destruction of the Indian girl, the strong-willed Indian woman, and the manifestation of the rise of their freedom-seeking movements. The authors of the article generally consider the poems "Taj Mahal", "The Sacred Girl", and "Tara Chandri" to be among the most important parts of the "Legend of India" series of poems, and have succeeded in evaluating them in relation to girls, women, and the fairer sex of the land of India.

Keywords: Indian story, spiritual thinking, Indian dancer, researcher of poetry, broad worldview, social life, peace-loving poet, description of female beauty, Tajik-Indian love.

Дар бораи муаллифон

Холов Ҷовид Шодиевич
Доктори илмҳои филологӣ, директори Литсейи шаҳри Панҷакент
735500, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Панҷакент, кӯчаи С.Шерозӣ, 81
Е-майл: javeed@bk.ru

Баротиён Шаҳноз
Докторант (PhD)-и Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33
Е-майл: shahnozbarotiyon@mail.ru

Об авторах

Холов Джовид Шодиевич
Доктор филологических наук, директор Лицея города Пенджикент
735500, Республики Таджикистан, город Пенджикент, улица С. Шерози 81
Е-майл: javeed@bk.ru

Баротиён Шахноз
Докторант PhD, Институт изучения проблем государств Азии и Европы НАНТ
734025, Республики Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33
Е-майл: shahnozbarotiyon@mail.ru

About the authors

Kholov Jovid Shodievich
Doctor of Philological Sciences, Director of the Lyceum in the city of Panjakent
735500, Republic of Tajikistan, Panjakent, S. Sherozi Street 81
Е-майл: javeed@bk.ru

Barotiyon Shahnoz
PhD student in philosophy, Institute for the Study of Issues of Asian and European Countries NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33
Е-майл: shahnozbarotiyon@mail.ru

ТДУ 891.550-93

НАКУҲИШИ ХУРОФОТ ДАР ҲИКОЯҲОИ АБДУСАЛОМ ДЕҲОТӢ

Ашрафзода Г. Р.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ

Ҳикоя аз воқеаҳои нисбатан хурд ва лекин яклухт иборат буда, ҳамаи лаҳзаву қисматҳои воқеа бо ҳам алоқаманд мебошанд. Сужети ҳикоя тақрибан сода аст ва аз чандин хат фароҳам омада наметавонад. Дар адабиёти халқҳои олам ҳикояҳои ахлоқӣ, психологӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ, воқеӣ, ишқӣ, ҳаҷвӣ ва ғайра маъмуланд. Намунаи барҷастаи жанри ҳикояро дар адабиёти тоҷик дар мисоли «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, «Қобуснома»-и Кайковус, «Чаҳор мақола»-и Низомии Арузии Самарқандӣ, «Гулистон»- и Саъдии Шерозӣ, «Баҳористон»-и Ҷомӣ ва ғайра мебинем. Абдусалом Деҳотӣ низ оид ба жанри ҳикоя қувваозмоӣ намуда, якчанд ҳикоя доир ба масъалаҳои мубрами замони худаш навиштааст, ки дар ин ҳикояҳо масъалаҳои хурофотпарастӣ инъикос шудаанд. Хурофот чист ва чи гуна пайомад дорад?

Зимни мулоқоти Президенти кишвар, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо фаъолон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар, ки 9-уми марти соли 2024 баргузор шуд, ба масъалаи хурофот таваҷҷуҳ зоҳир гардид [9, с. 3]. Ҳамчунин ӯ дар яке аз мулоқотҳои худ бо мардуми Тоҷикистон таъкид намудаанд, ки “Ҷаҳони пуртазоду нооромии муосир ҷавонони кишварро водор месозад, ки аз таҳаввулоти босуръати сайёра ҳамеша огоҳ бошанд, худ ва ҳамсолонашонро аз таъсири мафкураи радикаливу ифротӣ ва хурофотпарастӣ эмин нигоҳ доранд, барои ҳифзи истиқлолу озодии сарзамини аҷдодӣ, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ ҳамеша омода бошанд” [10, с. 3].

Маълум аст, ки хурофот афкор ва андешаҳои пажмурдаи ботил, боварҳои бемаънӣ, фасоди маънавӣ, тақлиди ноогоҳона ба дигарон, яъне навъи бемории ақлӣ буда, зидди ақл ва илму дониш, дин, мебошад, ки инсонро ба гумроҳӣ кашида, ба кирдорҳои он таъсири манфӣ мерасонад. Агар тарозуи илму дониш ва ақли инсон, хираду тамаддуни ӯ аз байн равад, одаму олам ҳалок мегардад. Воситаи муҳим ва роҳи халосӣ аз хурофот ин эътиқоди тоза, илму донишу хирад мебошад. Имрӯз низ мубориза бо ҷаҳолатпарастӣ ва хурофот рисолати ҳар як фарди ҷумҳурии соҳибистиқлоламон маҳсуб меёбад.

Дар таълиму тарбияи насли наврасу ҷавонон метавон аз эҷодиёти адибони имрӯзу гузашта фаровон истифода намуд. Ҳамаи нависандагону адибон дар давраи худ, албатта пешбарандаи ғояҳои пешрафта буда, тараннумгару тарғибгари ғояҳои мамлакат маҳсуб меёбанд, ки тавассути ашъору осорашон насли солими замонро ба камол мерасонад.

Дар адабиёти муосири тоҷики солҳои 30-ум ва 60-ум Абдусалом Деҳотӣ бо эҷодиёти худ барои тарбияи насли наврас дар ақидаҳои пешрафтаи даврони шуравӣ саҳми бориз гузоштааст. Абдусалом Деҳотӣ хусусиятҳои синнусолии бачагонро ба инобат гирифта, як силсила ҳикояҳо навиштааст, ки аз нигоҳи мавзуъ, забону сабки нигориш, тасвир, хоси ин давраи онҳо мебошад. Ин мавзуъҳо дар ҳикояҳои воқеӣ ва офаридаи худи нависанда мисоли “Қурбони лайлатулқадр”, “Каромати охирин”, “Аҷинаи Чӯлпонато” “Аҷинаҳо”, ”Сирри ҷоду”, «Муллоён», “Дар рӯзи бибисешанбе” , “Алос ва чораи халос”- ро бар зидди ақидаҳои хурофотпарастӣ навишта, муваффақ гардидааст. Тавассути ин ҳикояҳои худ муаллиф камбудиҳои давр ва назари шахсони воқеиро нисбати дигаргуниҳои замон ошкоро танқид менамояд ва насли навро барои илм омӯхтан ва дар асоси илму фан пешрафтани зиндагии инсониятро ба риштаи тасвир меорад. Агар ба аҳволу афкори Аморати Бухоро дар нимаи дуюми садаи XIX назар андозем, мебинем, ки аксари муассисаҳои таълимии аморати Бухоро асосан, ки аз мактаб ва мадрасаҳо иборат буданд, ки бо дастгирии хайрияҳои ҷамъиятӣ маблағгузорӣ шуда, таҳти назорати руҳониёни исломӣ фаъолият мекарданд. “Бо вуҷуди густариши онҳо, раванди таълим аксар вақт такрорӣ ва асосан ба ҳифзи матнҳои динӣ асос ёфта буд, ки имкониятҳои рушди ҳамаҷонибаи шогирдонро маҳдуд месохт. Норасоии таълими дунявӣ ва сатҳи пасти омодагии методии омӯзгорон боиси сатҳи пасти саводнокӣ мегардид, ки дар шароити ҷаҳони тағйирёбанда монеае барои навсозии ҷомеа ба шумор мерафт [15, с. 274].

Ҳаёт ва фаъолияти Абдусалом Деҳотиро то ҳанӯз меомӯзем ва дар ҳар давраи омӯзиш қазияҳои наверо кашф намудан имконпазир аст. Махсусан, доир ба ҳикояҳои А.Деҳотӣ

адабиётшинос Абдухолиқи Набавӣ чунин гуфтааст: «Як нуктаи ҷолиби таваҷҷуҳ дар эҷодиёти давраи аввали Деҳотӣ ва умуман ба фаъолияти ӯ хос ба фикри банда, ҳамон аст, ки ҳам ба истеъдод ва ҳам ба диди ҳунари (бадеӣ)- и вай нигоҳи танқидии ҳаҷвӣ ва сухани духураи киноявӣ хос буд, ки ин ҳодисаи бисёр нодири ҳунарӣ ба шумор меояд ва баъдҳо дар нақлу баёни Фазлиддин Муҳаммадиев хеле такмил пазируфта, ба сифати сабки хоси нигориш расид. Яъне ӯ (А.Деҳотӣ) асосгузори сабки нақли киноямез ё духӯра дар адабиёти нави тоҷик маҳсуб мешавад, ки минбаъд, ба тасвирҳои пуррангу сермаъно роҳ кушод» [3, с. 4].

Ҳикояи «Қурбони лайлатулқадр» аввалин асари ҳаҷвии А. Деҳотӣ маҳсуб мешавад, ки дар он аз як тараф ҳарисии Қурбон- Сарроф барин одамонро ҳаҷв кунад, аз тарафи дигар даъвоҳои бардуруғи мулло, шайху эшонҳоро фош менамояд. Дар ҳикоя ба ҳамаи ин персонажҳои манфӣ образи Собир- Сағирак муқобил гузошта мешавад. Собир - Сағирак таҳсил накардааст, аз фалсафаи даҳрӣ хабар надошт, вале зоҳидон, муфтхӯрони беору номус, фолбину дуохонҳои фиребгарро бад медид.

Дар ҳикояи «Қурбони лайлатулқадр» тарзи ородиҳии дастурхони зиёфати ифтор, анвои нозу неъматҳо аз зумра нонҳои самарқандӣ, мисли осиёгӣ, пӯлодӣ, ширмол ва заргаронӣ, бо нишоллою мураббоҳои гуногун, ангурҳои ҳусайнӣ, меваҳои “себ, турунҷ, мавизҳои маскаву кишмиши сиёҳи нахӯдаралаш ва амсоли инҳо оро дода шуда буд» [2, с.26]

Дар ҳақиқат, ҳикояҳои А.Деҳотӣ дар мавзуъҳои муҳим: нафъи илмомӯзӣ ва имкониятҳои нави насли наврас баҳс мекунанд, инчунин ҳикояҳо бо назардошти хусусияти синнусолии бачагону наврасон, ба инобат гирифтани сатҳи дониш ва олами андешаи онҳо ба тасвир кашида шудаанд.

Абдусалом Деҳотӣ ҳамчун нависандаи бачагону наврасон ҳикояҳои худро бо унвонҳои «Бо хирадмандон», «Дар рӯзи бибисешанбе», «Алос ва чораи халос» ва «Муллоён» оид ба мавзуъ ва услуби тасвир, масъалаҳои тадрисшаванда ба ҳам монанд мебошанд ном бурдааст, ки : «Нависанда дар ин ҳикояҳо, ба ҳаёти гузашта ба назари танқид менигарад, амалиёту хислатҳои куҳнашударо дар характери одамоне, ки ба сохтиҷамъияти нав бегонаанд, баъзан ба воситаи ҳаҷви лутфомез, баъзан бо роҳи танқиди фошофоши камбудиҳои дигар маҳкум месозад» [11, с. 55].

Масъалаи хурофотпарастӣ, боқимондаҳои андешаҳои хурофотии амсоли мушкилкушою маъракаҳои хурофотпарастиро Абдусалом Деҳотӣ дар ҳикояҳои «Дар рӯзи бибисешанбе» (1961) ва «Алос ва чораи халос» (1961) батафсил тасвир мекунад. Бо вуҷуди сахтгирии замони шуравӣ мардум ба ин хурофотҳо бовар доштанд ва дар андак ҳолати гирифтор ба мушкилӣ ин амалҳоро анҷом медоданд ва ба ҳамин васила худро ором мекарданд. Масалан, дар ҳикояи “Дар рӯзи Бибисешанбе”.муаллифи ҳикоя оид ба зиндагии камбағалона Эргашбой ном мард ва барои пешрафти зиндагии иҷтимоӣ зани ӯ Бизумрат, ки ба ақидаҳои куҳнаи динӣ эътиқоду боварии комил дошту ҳар гуна маъракаҳоро дар иштироки занону бонувони маҳаллаи зисташ баргузор мекард ба риштаи тасвир мекашад. Эргашбой бо ба даст овардани маблағи муфт бисёр шод мегардаду занашро низ мехоҳад ба ҳайрат андозад:” Ана, занак, чашмат пул бинад! ... Гумон кардӣ, ки фаришта аз шифт партофт. Не, инро Худо ба кисаи шавҳарҷонат андохт, баъд луппӣ ба ин ҷо баромад», - оғоз мешавад. [2, с. 130]. Дар ҳикояи фавқуззикр образҳои Эргашбой, зани ӯ Бизумрат, Руқия-бибихалифа, ва шахсоне, ки ба чунин ҳодисаву анъанаҳои хурофотӣ боварӣ доранду баҳри ба даст овардани пули муфту ҳаром аз ягон амали динӣ рӯй намегардонанд, тавсиф карда мешаванд. Азбаски вазъи иҷтимоии онҳо чандон хуб набуд ва ниёз ба ба пул доштанд, Бизумрат миқдори калони пулро дида, ба ҳайрат афтид ва шодиву сурур руҳияи ӯро фаро гирифт. Боиси ба даст овардани ин гуна маблағи калонро Бизумрат дар хондани мушкилкушо ва “бибисешанбегӣ” медонад ва бовар дорад, ки ин баракат дар оилаи онҳо аз дуои Руқия бибихалифа аст ва ба шавҳараш таъкид карда мегӯяд: «Агар бибихалифаи зӯр ёфта, мушкилкушо намекунондам, ҳолӣ дегатон сафед нашуда, ба як сум чашматон чор шуда мегаштед» [2, с. 131].

Нависанда образи Эргашбойро барои пурра намудани образи Бизумрат ҳамранг офаридааст, вай низ ба ин амалҳои хуруфотии занаш эътимод дорад ва ӯро дастгирӣ менамояд. Нависанда дар муқобили образҳои ба тасвир кашидааш боз тимсолҳои персонажҳои омӯзгор Забирова, корманди фабрика, комбинати либосдӯзи Холисамоҳро муқобил тасвир мекунад, ки ин образҳо созандагони ҳаёти нави сотсиалистӣ мебошанду амсоли занонро ба мисли Бизумратҳоро барои бозгаштан аз урфу одатҳои хурофотиву куҳнапарастӣ ба тариқи «бибисешанбе» ва «мушкилкушо» маслиҳату машварат намуда,

раҳой мекунанд. Аммо ба ҳамаи ин кӯшишу муборизаҳо нигоҳ накарда бовар ва эътиқод ба дину ақидаҳои хурофотӣ дар симои ин шахсон реша давонда, акнун берун кардани чунин хислатҳо ниҳоят мушкил аст.

Бизумрат баъди баланд шудани сатҳи иҷтимоии зиндагиашон, ки аз урфу одати куҳнашудаи мушкилкушоиҳо мебинад, боз борҳо «бибисешанбе» ташкил менамояд. Рӯзе ҳангоми гузаронидани ин маъарака ӯ суфраро кушода ба чалпак кардан оғоз мекунад. Сараввал аз хосияту нафъи ин одат ҳарф мезанад ва баъдан он китоби муқаддасро оид ба «бибисешанбе» қироат мекунад. Дар ин ҳангом ҳодисае воқеаи ногувор сар мезанаду ва нақшаи Бизумрат барбод меравад: «Ногоҳ дари ҳавлӣ тақ-тақ шуд ... Бизумрат ноилоҷ аз сари сурфа баромада дарро кушод. Дар паси дар як ҷавони хандонрӯй олуфталибос аз мошинаи таксӣ фаромада, телпаки Эргашбой дар дасташ рост истода буд… Ҷавони олуфталибос хандида, инро Эргаш- амакам барои нишона фиристода, таъин карданд ки барои зинат додани тӯйхонаи Имомқулака як гилем медодед» [2, с. 134].

Як бачаи бисёр ҳам ҷавону айёр Бизумратро ҳамроҳи Бибихалифа метавонад фиреб намояд ва аз бисоти Бизумрат аз забони шавҳараш Эргашбой ҳарф зада, ҳамроҳи худ қолини нави патдори хонаводаи Бизумрат ва маблағи ба миқдори панҷсад суми Бибихалифаро, 20 сумии занҳои дар маърака ширкатдоштаро ва рӯймоли шоли парчагулро мебарад. Бизумрат маъракаи «бибисешанбе» - ашро гузаронидан катӣ саргардон буд. Ҳамин тавр, маърака ҳам ба охир мерасад, ки Бизумрат аз кори кардаи худаш шоду масрур буд. Бегоҳӣ Эргашбой ҳангоми ба хона баргаштанаш занаш Бизумрат дар бораи омадани як ҷавонописар ва бурдани маблағу гилеми навро нақл мекунад, ки аз ин хабари номаврид Эргашбой талхакаф шуда, аз ҷойи истодааш нимқад парида, сарашро қапида чунон доду вой мекунад:

«- Вой, хонем сӯхт! Бибисешанбе накарда мур, занак! - гӯён ба занаш мушт бардошт.

- Вой, мани гаранг фиреб нахӯрда мурам - э!

- Зан ҳам фиғон бардошт, ҳамсояҳо ҷамъ шуданд» [2, с. 136].

Дар анҷоми ҳикояи воқеӣ муайян мегардад, ки Биби Руқияи бибихалифаи «бибисешанбе» хонда, ҳавлии Бизумрат медавад ва акнун маълум мегардад, ки аз кори кардаи Бизумрат ва бехосиятии ин маърака дар саҳни ҳавлӣ доду фиғон мебардорад, ки ба маблағи 400 сомон сӯхтааст: “Келинҷон, марги бибисешанбеи бехосиятат! Рӯмоли арзонат дар гӯр! Ҳайфи чорсад сумакам - э!” [2, с. 136].

Ҳикояи номбурдаро Абдусалом Деҳотӣ хусусияти синну солии бачагонро ба инобат нагирифта навиштааст, лекин бо мурури замон ин ҳикоя ба адабиёти бачагон гузаштааст, вале аз нигоҳи талаботи хусусиятҳои синнусолии бачаҳо фикр карданро металабад. Нависанда дар интихоби мавзуи ҳикоя бисёр пухтакориву зиракиро нишон додааст ва лаҳни гуворои халқи тоҷик, баёни равону салис, корбурди суҳбати як ва зиёда аз он нафарон (диалогу монолог) дар матни воқеии ҳикоя ба хонандагони синфҳои калонсолу миёна мувофиқ намудааст. Дар ин ҳикоя нависанда тавассути образи Бизумрат ва Эргашбой барин шахсони ба дину хурофот дода шуда, аз қолаби зиндагии куҳна баромада натавонистаро зери тасвир меорад, ки шуури онҳо паст мебошад.

Ҳикояи дигари дар мавзуи воқеӣ эҷод намудаи А.Деҳотӣ «Алос ва чораи халос» (1961) номида шудааст ва образҳои ҳикоя шахсон воқеие, ки дар маҳаллаҳои шаҳр зиндагӣ менамоянд, ки муаллиф он ҷоро чунин тасвир меорад: «Санъатобод ба маҳаллаҳои калон ҳисоб намешавад, аммо чандон хурд ҳам нест: дар он саҳл кам сад хонавода одам ҷой гирифтааст. Аҳли маҳалла одамони касбу корҳои гуногун- коргарон, хизматчиёни идораҳо, коркунон савдо, муаллимони мактабҳои олӣ ва миёна, студентон, занони соҳибхона, бачагони мактабхон ва синни томактабӣ мебошанд. Ду шоиру се аҳли санъат, ду композитор, як артист ҳам дар ин ҷо манзилу макон доранд» [2, с. 137].

Нависанда ҳолати пешниҳоди номи миллии маҳалларо аз номи персонажҳо меорад, мехоҳад ба ин васила як кӯчаи шаҳр номи тоҷикона дошта бошад. Аз ин хотир бурёкубони маҳаллаи нав ва иштироки сокинони ин маҳалла, хулосаи мардуми маҳалларо чунин ба тасвир меорад: «…маҳаллаи мо ба эҳтироми аҳли адабиёт Шоиробод номида шавад. Аммо бинобар зиёдии аҳли санъат номи Санъатобод» муносибтар шумурда шуд. Ба ҳамин тариқ, маҳаллаи моро Санъатобод меноманд. Дурусттараш ин номи вай не, балки лақаби вай аст, зеро ки номи аслиаш дар дафтарҳои шаҳр дигар хел, яъне кунҷаки кӯчаи Партизан гуфта қайд шудааст» [2, с. 137]. (кӯчаи Партизан имрӯза- Шодмонии шаҳри Душанбе - А.Г).

Абдусалом Деҳотӣ бо чунин тарз ошно гардонидани хонанда бо истиқоматкунандагони маҳаллаи нав, Санъатобод, аз забони сокини он маҳаллаи зист Бобо Шукури ҳафтодсолае, ки дар зиёфати ташкилшудаи маҳаллаи нав буд, ки шукргузорӣ аз сохти нави давлатӣ, ободу

зебо шудани маҳаллу кӯчаҳо, ки дар тафаккури ҳар фарди шуравӣ қарор дошт чунин андешаашро баён мекунад: «Ҳозир ба ин ҷойҳо ҳар ному лақаби нек монед, меарзад. Агар бист - бисту панҷ сол пеш ба ин ҷоҳо меомадед ба ҷои ин хонаву ҳавлиҳои боҳавои босафо наистону буттазори касногузар медидед, бегоҳиҳо ба ҷои овози радио «консерт»- и шағолҳоро мешунидед... Шабҳои тобистон, ки дар ҳавои кушод хоб кардан лозим меомад, модарҳо дар як тарафи гаҳвора хоб мекарданду падарҳо - дар тарафи дигараш, калтаку шашпару табар барин асбобҳо дар паҳлуяшон тайёр меистод, то ки гургу шағол ё хуки ваҳшӣ кӯдаконро набарад” [2, с. 138].

Мақсади асосии нависанда дар ҳикояи мазкур ба воситаи тасвири муқоисавии ду ҳаёт гузаштаву имрӯзаи замони шуравӣ дар зеҳни одами шуравӣ тарғиби ҳаёти нав ва мубориза ба хурофот ва куҳнапарастӣ аст. Шукур бобо чунин таъкид мекунад, ки «Огоҳем, ки наву куҳна, маданияту ҷаҳолат дар ин ҷо чӣ гуна сахт даст ба гиребон мешуданд ва ҳоло ҳам дар байни илм ва хурофот кашмакашиҳо давом дорад» [2, с. 138].

Нависанда ҳаёти маҳалларо бо хурдтарин ҷузъиётҳо ба тасвир мекашад. Барои равшан шудани ин ҳолат муаллиф ба маҳалла гузаронидани хати қубурҳои оби нӯшокӣ ва хати барқу радиоҳо ва қабул накардани мардуми хурофотзада мисли Розиябегимро тасвир мекунад. Розиябегим бисёр ҳам ба хурофоту ақидаҳои динӣ дода шудааст ва ҳар кореро аз рӯйи фатвои имому муллоҳои маҳалла анҷом медиҳад. Ӯ ҳар чизеро намехӯрад, намепӯшад ва ба навовариҳои зиндагӣ назари нек надорад. Розиябегим пурра гирифтори хурофот аст, аз ин рӯ ҳатто аз оби аз лӯлаомадаро, ки бо хлор тоза карда шудаасту эшони Бузург макруҳ фармудааст, наменӯшад: « - Ман аз оби «ваъда» безор, духтурҳо ба вай ҳар хел дору мезадаанд. Эшони Бузургхон фатво доданд, ки истеъмолаш макруҳ…Худо аз оби равони ҷӯй намонад» [2, с. 138].

Розиябегим ҳамчун зани динпараст ва тақводор оби ҷӯйи навро ҳаром гуфта, аз об наменӯшиду аз дарё тавассути обкашон (машкоб) об оварда менӯшид. Машкоб бошад Розиябегимро фиреб дода, обро аз водопровод оварда фиреб медодааст. Ҳангоми аз ин ҳолат огоҳ шуданаш Розиябегим ғазаболуд мегардад ва машкобро зуд сабукдӯш мекунад. Муаллифи ҳикоя чунин менависад: «Пас аз ин воқеа чандин харбузапазӣ гузашт. Ду сол пеш аз ин писари Розиябегимро дида пурсидам: - Волида акнун ба оби водопровод одат карданд?

- Одат кардан ҳам гап - мӣ - гуфт ӯ хандида, мухлиси якум шуданд» [2, с. 139].

Розиябегим ба хонаи хешбачаҳояшон меҳмон шуда, ба ноҳия мераванд ва мизбонон чой мечӯшонанд ва ҳангоми як пиёла нӯшиданаш, аллакай таъбаш хира мегардаду мегӯяд: «Обатон фачу бемазза, об - оби водаи шаҳри худамон дия, ҳам хуштаъм, ҳам ҳалолу покиза, ҳам софу зулол - худи оби ҷаннат гӯед ҳам меарзад! - гӯён мадҳу сано кардаанд» [2, с. 140]. Аз чунин нақли воқеа муайян мегардад, ки куллан табдилёбии зиндагӣ ва пешрафти ҳаёти нав ба Розиябегим таъсир карда, шаффофии оби водопроводро дар ба оби ҷаннат монанд менамояду бо серӣ ва завқу ҳавас нӯши ҷон мекардааст.

Ҳикояи воқеии номбурда тавассути образи акаи Хошок, ки бамисли Розиябегим диндору тақводор нест, лекин ба тарзи зиндагии нав ва дигаргуниҳои ҳаёт омӯхта шудааст, нақл мешавад. Хошок қадам ба қадам рӯ ба маданияту фарҳанги нав меорад. Акаи Хошок аз ҷавониаш одами одии меҳнаткаш буд, вале дар бисёр масъалаҳо нуқтаи назари мустақили худро дошт. Акаи Хошок ҳангоми кати симин харидан ва гузаронидани ноқили радиои карнайдор норозигӣ мекунад, ки гӯё бо доду фарёдаш майнаи касро хушк намуда, майнаи сари одамро мехӯрад, ки ин аввали солҳои сиюм буд. Нависанда бо ин тасвир намудааст, ки навигариҳою инқилоби техникиро одамони ақидаву андешаҳои куҳна дошта, қабул надоштанд. Бо мурури замон онҳо ба навгароиҳо одат мекунанд, ки чунин тасвир шудааст: «Мо ду - се ҳаммаҳаллагии ӯ ба наздикӣ шунидем, ки акаи Хошок чанд рӯз боз бемор будааст, як бегоҳ ба диданаш рафтем. Вай дар болохонаи босафои заминаш тахтафарш ба рӯи кати симини пружинадор якпаҳлу мехобиду дар рӯ ба рӯяш намоиши телевизионро тамошо мекард» [2, с. 140].

Баъдан, бо мурури замони нав акаи Хошок ба пешравиҳои техника- ба мисоли телевизору радио чунон дил мебандад, ки ягон лаҳза бе шунидану дидани телевизору радио худро нороҳат ҳис мекунад. Ҳангоми бемор хобиданаш ба шахсони аёдаташ омада шикоят аз чароғсозони замон мекунад, ки нависанда аз забони ӯ мегӯяд: “Бо айби мантурҳои ноинсоф раҳи электрикро нав мекунем гуфта, вайро ду рӯз аз шунидани радиову тамошои оинаи ҷаҳоннамо маҳрум кардаанд» [2, с. 140].

Дар анҷоми қисми аввали ҳикоя васфи замони нав ва навигариҳои техникӣ, омадани чароғ ва ноқилҳои барқӣ, радионуқтаҳо ва мавҷҳои телевизор, гузаронида шудани қубурҳои

об, таъмин гардидани ҳар як ҳавлӣ бо оби тозаи водопровод, ободии мактабу корхонаҳои давлатӣ нависанда хулоса мекунад, ки ин ифтихор аз пешрафти замони сотсиалистӣ ва натиҷагирӣ аз ҳаёти наву ободиҳои замони нав мебошад. Ба ҳамаи ин пешравиҳои ҳаёти иҷтимоӣ нигоҳ накарда, баъзе ҳолатҳои куҳнапарастӣ ва ақидаҳои динӣ низ ба назар мерасид, баъзе ҳолати наву куҳна низоъ мекунанд, сурху сафед мешаванд. Нависанда иқрор мешавад: «Шояд шумо ба дурустии ин гап шак оваред? Ана он ҳавлии таги дараш пур аз одамро дидед? Биёед, мо ҳам ба ҳамон ҷо равему бинем, ки чӣ воқеа рӯй додааст» [2, с. 141].

Дар давоми ҳикоя Абдусалом Деҳотӣ дар бораи хонандаи соли аввали мактаб бо номи Аслӣ нақл мекунад. Рӯзе Аслӣ ҳангоми аз мактаб омадан дар саҳни кӯча тӯббозӣ мекунаду аз саргармии бозӣ ба чоҳи ҳамон ҷо, ки чуқуриаш 4-5 метр аст, ногоҳ, бехабар меафтад. Дар ҳолати афтидан Аслӣ гиря мекунад. Ин ҳолатро шунида модар бо тарсу ваҳм ба сари чоҳ медавад: «-Вой, Аслиҷонам! Во писаракам!..». Доду фиғон ва гиряву нолаи писару модарро шунида, ҳамаи ҳамсояҳо ва роҳгузарон дар назди он чуқурӣ ҷамъ мешаванду ҳама фикри халос кардани Аслиро мекунанд. Марди ҳамсоя ҷомаю либосашро кашида то нисфи чуқур мефарояд, то ки Аслиро даст дода барорад, вале нохост «ваҳ» гӯён худаш ба чоҳ меафтад. Ҳамсоязани маҳалла Сумбула пошшо дар ин ҳолати ногувор аз модари Аслӣ як пора латта ва як пиёла равғани зағирро саросема гирифта латтаро ба равған тар карда ба чӯб мебандаду дар болои чоҳ давр занонда худ ба худ гӯё аз офаридгор ёриву мадад металабиду мегуфт:

“*Алос! Алос! Ба ҳаққи Ҳизру, Илёс!*
Дасти ман не, дасти пиру устоз,
Аз кулли балоҳо халос…” [2, с. 143].

Ҳамон лаҳза ин рафтори хурофотии Сумбула пошшо илоҷи халос кардани Аслӣ аз чоҳ набуд ва бояд чорае меандешид, ки писаракро раҳо кунанд. Дар наздикии маҳалла муаллими солхӯрда Носиров зиндагӣ мекард ва ҳангоми рӯй додани ин воқеа бо шиддат расида омаду ҳаракати бемавриди Сумбула пошшоро дида, ӯро яксӯ тела дода чунин гуфту баромада рафт: «- Гум кунед ин расму одатҳои сабилмондаатонро! Ба инҳо алову алос чӣ лозим? Оби хунук пошед, ки камтар ба худ биёянд!» [2, с. 143].

Дар гирди чоҳ ҳамсоягону наздикони ҷамъомада ба Аслӣ ва марди ба назди ӯ афтода об мепошиданд ва онҳо каме ба худ омаданд, ки дар ин муддат муаллими куҳансол Носиров ҳамроҳи сӯхторхомӯшкунон омаданд. Абдусалом Деҳотӣ ин ҳолатро чунин тасвир менамояд:” Яке аз сӯхторкушҳо нардбони сабуки дарозеро ба даруни чоҳ рост монд, дигарӣ фавран ба рӯяш ниқоби зидди газ пӯшида чобукона ба таги он фуромаду аввал ба миёни Аслӣ арғамчин баст, вайро ба боло кашиданд, баъд мардакро кашида баровардand. Рангу рӯи ҳардуи онҳо ҳам сап - сафед канда буд. Ҳарду ҳам мисли моҳиёни аз об берунафтода базӯр - базӯр нафас мегирифтанд. Баъди ин ҳолат зуд мошини «Ёрии таъҷилӣ» омада онҳоро бурд. Муаллим Носиров дигар чизе нагуфту фақат ба чанде аз ҳозирони он нигоҳи маънидоре кард, ки гӯё ишора ба он буд, ки то ба кай мардум ба чунин одатҳои куҳнаи хурофотпарастӣ бовару эътиқод мекунанд: «То кай?..». «Дар дақиқаҳои охирини пурҳаяҷон ҳозирон нафаҳмида монданд, ки Сунбула пошшо ба кучо ғайб зад. Хурӯси сарбурида ҳам дар ҷояш набуд…» [2, с. 143].

Хонандаи дирӯз ва имрӯз ҳангоми қироати ҳикоя бохабар мегардад, ки андешаву афкори куҳнапарастӣ бо мурури замон аз дигаргуниҳои сиёсиву иҷтимоии даврони нави сотсиалистӣ ва бо назари равшанфикрону омӯзгорони насли нав, шахсони пешқадами ҷомеа ба мисли устод Носиров бо рушди илму техника рӯ ба таназзул меовард. Дар рафти баёни воқеаҳои ҳикоя аз назари хонанда нопадид гаштани Сумбула пошшо низ худ гувоҳи он аст, ки дигар назари куҳнапарастон ва хурофотчиён ба инқироз дучор гардидааст. Ҳикояи “Алос ва чораи халос” нисбат ба давраи худ ва замони соҳибистиқлолии Тоҷикистони азиз низ аҳаммияти таълимию тарбиявӣ дорад ва дар руҳияи солиму созанда ба воя расонидани насли ҷавони имрӯза нақши бориз дорад. Имрӯз дар соҳаи маориф дар фарқи марҳилаю даврaҳои паси сар шудаи таърихӣ ғояҳои маърифатии озодманишӣ, бародарию баробарҳуқуқӣ, ваҳдати миллӣ ва рушди илму техникаро дар дигаргунсозии ҷомеа бояд амалӣ намуд. Осиёи Миёна ва инчунин яке аз кишварҳои маорифпарвару пешрафтаи он Тоҷикистон имрӯз дар ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардидааст , ки оид ба маорифпарварӣ метавон мисол овард:”Пайдоиши маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна ҳамчун равия ва ҷаҳонбинии нав яке аз падидаҳои муҳимми ҳаёти маънавӣ ба ҳисоб рафта, аз оғози пайдоиш ва ташаккулёбӣ то инқилоби Бухоро ба худ тамоюлгирии хос руҳияи маънавиятгустарӣ ва зиддимустамликавӣ касб мекунад. Аз ин ҷиҳат, ақида ва барномарезии маорифпарварона ва ислоҳотхоҳонаи

рӯшанбинони тоҷик аз маорифпарварони Рус ва кишварҳои Ғарб тафовути куллӣ дошт” [8, с. 274-275]

Ҳикояи «Муллоён» (1958)- и Абдусалом Деҳотӣ мазмуни тарҷумаиҳолӣ дошта, оид ба рушду равнақи деҳаҳои назарногири кӯҳистони қаламрави Тоҷикистон ва то ҳатто тағйирёбии дигаршавии номҳои маҳаллаи сокинон, ба мисоли деҳаи Муллоён, баъд аз боло гаштани сатҳи саводи мардуми маҳалла ба Донишобод табдил ёфтааст, ҳамчун ровии ҳикоя худи нависанда нақл мекунад: «Як рӯзи тобистони солҳои хурдии ман, тобистони соли 1920 бояд бошад, мо бо чандин нафар аъзои хонавода заллаю зағома бардошта, аспу ароба ва хару хингил савор шуда, чангу хоки бисёре хӯрда ба саҳро ба маъракаи тӯи хешовандони дурдастамон меҳмон шуда рафтем. Қишлоқи онҳо бо ибораи кӯтоҳакак - «Муллоён» номида мешудааст» [2, с. 51].

Ҳангоми тасвири воқеаҳои ҳикоя маълум мешавад, ки Абдусалом Деҳотӣ тахминан писари нӯҳсола буд, ки ба деҳаи номбурда рафтааст, вале хурдсол ҳам бошад, ба номгузории деҳаи «Муллоён» аҳаммияти хосса зоҳир намудааст. Нависанда пас аз гузаштани солҳои тулонӣ чунин ба хотир меорад: «…Ҳамон вақтҳо аз калонсолон мешунидам, ки «Мулло» гуфта одами мактаб хондагӣ ва хату саводдорро мениманд, аз ин рӯ, «Муллоён» -ро қишлоқи босаводон мепиндоштам:

Сермуллотар аз он ҷо ҷо набуд,
Ҳеҷ як ҳавлеш бе «мулло» набуд.
Мардҳо - муллоака муллоамак,
Холамулло, янгамулло - ҳар занак… [2, с. 52].

Дар деҳаи «Муллоён» хешовандони Абдусалом Деҳотӣ бо номҳои Мулло Ато, Мулло Вафо, Мулло Сафо, ки ҳар се бародару аз як оилаанд, тасвир шудаанд. Ба сокинони он деҳа ном ва лақабҳои ду – сеқабата, бо иловаи ишораи «мулло» мегузоштанд. Оид ба чунин номгузорӣ ва сокинони он ва муносабати боэҳтиром бо унвони “мулло” нависанда чунин гуфтааст: «Ҳамроҳони калонсолам ба мани хурдсол таъкид карданд, ки ба занони ҳар се хешамон аз рӯи одоб бо унвони пурраашон, яъне янгамуллои калонӣ, янгамуллои миёна ва янгамуллои хурдӣ гуфта мурочиат кунам. Ҳатто бисёр таъин карданд, ки Муаттара ном духтари нӯҳсолаи онҳоро, ки аз ман ҳамагӣ ҳашт моҳ калон буда, дар умраш рӯи китобу мактабро надида буд, ба тарзи одӣ ном набурда, балки бо эҳтиром «ойтимулло» гӯям» [2, с.52].

Чунин андешаи нависандаро мебоист таъкид кард, ки калимаи серистеъмоли он давра «мулло» аслаш шахси босаводу соҳибилмро ифода менамояд, лекин барои занону мардони деҳаи «Муллоён» маънои зеринро ифода намекардааст. Абдусалом Деҳотӣ ҳангоми иштирок дар туйи никоҳи хешовандонаш огоҳ мегардад, ки гӯсолаи бародари калони токҳои замини додарашро мехӯрад, байни бародарҳо Мулло Ато ва Мулло Сафо ҷанг мехезад ва Мулло Сафо гови бародарашро мурданивор мезанад.

Мундариҷаи ҳикоя аз он дарак медиҳад, ки ҳарчанд дар деҳаи “Муллоён” ҳамаро «муллоён» гӯянд ҳам, ҳамаи сокинони он деҳа қариб бесавод будаанд, ки ҳамчун далели исбот ба ҷангу ҷидоли бародарон Мулло Атою Мулло Сафоро назар афканем,маълум мешавад, ки оид ба «васиқаи тарака» и замини ток баҳс мекунанд. Вале ягон нафари бародарон ва ҳозирин, ҳатто оқсақоли деҳа низ матнро хонда натавониста мегӯяд: “Дар охир, оқсақоли деҳа ҳам «васиқаи тарака» - ро хонда натавониста …се - чор сол боз ба хат нигоҳ кунам, сарам мисли санги осиё гирр - гирр чарх мезанад... Аз ин воқеа бисёр вақт гузашт. «Ман ба қишлоқи хешовандон бори дуюм пас аз сиву ҳашт сол дар феврали соли ҷорӣ рафтам. Ба ростӣ, он ҷоҳоро дар аввал қариб нашинохтам!.. Мо бо роҳи тахти асфалт то пеши бинои мактаби даҳсола расидем. Ба ҷои тангкӯчаҳои каҷу килеб кӯчаҳои рости калон, ба ҷои кулбаҳои пастаку торик хонаҳои барҳавои сохти нав ба вуҷуд омадаанд» [2, с. 55].

Гарчанде дар аввали ҳикояи «Муллоён» мушоҳидаи писарбачаи навраси 8-9-сола тасвир шуда бошад ҳам, ошкор мегардад, ки вожаи «Муллоён» ба маънои ҳаҷву киноя ва таъриз истифода шудааст. Унвони деҳа «Муллоён» бошад ҳам, нафаре васиқаро хонда наметавонанд, ки ин ишораи нависанда аз паст будани сатҳи саводи сокинони деҳа маълумот медиҳад. Давоми воқеаҳои ҳикоя акнун пас аз гузаштани 38 сол, ки муаллиф ба он ҷо ташриф овардааст, баён мегардад, ки акнун шаҳраки замонавӣ барпо шудааст: «Ба назари ман ин аз ҳама аҷибтар буд, ки аҳли қишлоқи «Муллоён» акнун ба якдигар мулло фалонӣ гӯён хитоб намекарданд. Аз хешовандони мо фақат Мулло Сафо ва занаш зинда мондаанд. Аз дигарҳояшон фарзандони бисёр монда бошад ҳам, ман онҳоро бори аввал медидам... Қишлоқи мо акнун ободӣ, аз шаҳр монданӣ надорад, номаш ҳам дигар шуд. Донишобод…

Ман дар Донишобод ду рӯз истода, бо ҳайати мардум ошно шудам: бе муболиға, ҳамаи бачагон, ҷавонон ва миёнсолон илму маърифатнок шудаанд. -Аз муллоҳои қоқ - бесаводи пештар дидагиатон фақат ману янгамуллои хурдиатон мондем, - мегуфт хандида Мулло Сафо, ки синнаш ҳоло, ба қавли худаш, ба ҳафтод дакка хурдааст» [2, с. 55-56].

Хулоса кардан имконпазир аст, ки ҳикояи «Муллоён» тарҷумаиҳолӣ буда, хотираву ёддоштҳои воқеаву рӯзгори замони то инқилоб ва воқеаю ҳодисаҳои давраи пасазинқилобиро дар бар гирифтааст. Нависанда шоҳиди воқеии воқеаҳои ҳар ду замон аст ва ба чашми худ шоҳиди он рӯзгор гаштааст. Оғози ҳикоя ба тасвири навраси 9-сола ва мушоҳидаҳои ӯ оид ба рафтору кирдори шахсони калонсол оварда шудааст. Дар анҷоми ҳикоя шоҳиди муқоисаи тағйирёбии ҳаёти нави деҳаи куҳанро аз забони писараки ҳанӯз 9 сола, ки пас аз сипарӣ гаштани 38 сол ба қишлоқи «Муллоён» бозгашта, меҳмон шудааст ва як муҳити нави шаҳри обод гардидаи унвони ”Донишобод”- ро дидааст ва гувоҳи босаводу соҳибмаълумот гаштани ҳамаи аҳли деҳаро дидааст нақл карда шудааст. Ҳикоя аз ҷиҳати мавзуъ ва ғояи ҳикоя барои хонандагони ҳама синну сол гуворову писанд аст ва аҳаммияти тарбиявӣ - ахлоқӣ ва донишандӯзӣ дорад. Аз таҳлилу баррасии як зумра ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ мо шоҳид мегардем, ки дар даврони Иттиҳоди Шуравӣ ҳамчун яке аз пешбарандагони ғояҳои ватани худ бар зидди хурофотпарстӣ ва расму русумҳои хусусияти хурофотӣ дошта мубориза бурдааст. Тавассути ҳикояву шеърҳои худ дар руҳияи хонандагону наврасону ҷавонон ҳисси баланди ватанпарстӣ ва маорифпарварию навҷӯиро парваридааст. Аз ин масъалаҳои дар ҳикояҳои матраҳшудаи Абдусалом Деҳотӣ бармеояд, ки насли ҷавону наврасони имрӯза ҳамчун насли Истиқлол суханҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро сармашқи зиндагии мустақилонаи худ намоянд: ”Ҷавонони азиз, соҳибони имрӯзу фардои Тоҷикистони соҳибистиқлол! Ман ба шумо таъкид менамоям, ки истиқлолу озодиро, ки беҳтарин неъмат барои миллати озодихоҳи тоҷик мебошад, ҳифз намоед! Ин Ватани биҳиштосоро дӯст доред, онро чун амонати аҷдодамон ҳимоя кунед! Аз тоҷик будани худ ифтихор дошта бошед, зеро гузаштагони мо- фарзандони фарзонаи миллати тоҷик дар рушди фарҳангу тамаддуни башарият саҳми бузург гузошта, роҳи ҷаҳониёнро ба сӯйи ҳамзистиву ҳамбастагӣ мунаввар сохтаанд... Ман ба нангу номус, ақлу заковат, неруи зеҳниву ҷисмонӣ, ҳисси баланди истиқлолу озодихоҳӣ, ватандӯстиву ватанпарастӣ ва шуҷоату ҷавонмардии ҳар яки шумо итминон дорам” [10, с. 3].

Аз таҳлилу баррасии як силсила ҳикояҳои А.Деҳотӣ, махсусан: «Ҳамидаи сиёҳбахт», “Аждаҳои Чупонато”, “Қурбони лайлатулқадр”, “Алос ва чораи халос”, Комилҷон ба моҳ меравад”, “Бобо ва ҷаҳоннамо”, “Дар рӯзи бибисешанбе” маълум мешавад, ки А.Деҳотӣ на танҳо дар назм дасти тавоно ва маҳорати баланд дорад, ӯ инчунин дар наср, дар навиштани ҳикояҳо барои бачагону наврасон ҳамчун донандаи расму оинҳои мардумӣ, забони адабӣ ва забони ноби гуфтугӯии тоҷик дар ин ҳикояҳояш фаровон аз зарбулмасалу мақолҳои халқӣ истифода намудааст. Ҳикояҳояшро чӣ аз ҷиҳати забон, мавзуъ ва ғояву тарзи тасвир ба хусусиятҳои синнусолии хонандагонаш мувофиқ намудааст, ки аз маҳорату тавоноии Деҳотӣ чун нависандаи бачаҳо гувоҳӣ медиҳанд. Аз осори насрии Абдусалом Деҳотӣ муайян мегардад, ки ӯ камбудиҳои замонаи худро тавассути ҳикояҳои мавзуи зидди урфу одатҳои хурофотпарстӣ дошта иброз намудааст ва имрӯз низ ин ҳикояҳо аҳаммияти хоса доранд, ки яке аз масъалаҳои муҳимми рӯзмарра мубориза бар зидди хурофот мебошад. Абдусалом Деҳотӣ навигариҳо ва пешрафти илму техникаро тарғиб намудааст, аз ин ҷо маълум мегардад, ки ӯ аввал тоҷику баъдан мусалмон аст. Мо, насли имрӯзаи Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳамарӯза мубориза бар зидди ифротгароӣ ва хурофтпарастӣ бурда, ватани азизамонро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намоем, ки мо миллати куҳанбунёду соҳибфарҳангу соҳибтаммаддун ҳастем.

Адабиёт

1. *Абдусалом, Д. Асарҳои мунтахаб / Д. Абдусалом. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1949 – 192 с.*
2. *Абдусалом Деҳотӣ Куллиёт. Ҷилди 3. Наср / Д. Абдусалом. - Душанбе: Ирфон, 1965. – 424 с.*
3. *Абдухолиқ, Н. Хориқаи Абдусалом Деҳотӣ // Адабиёт ва санъат, 10.03.2011. № 10. С. 4.*
4. *Амонов, Р. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди 6. Қисми 1. / Р. Амонов // Адабиёти бачагона. – Душанбе: Дониш, 1982. - 346 с.*
5. *Айнӣ, С. Ёддоштҳо: чаҳор қисм. Иборат аз як китоб / С. Айнӣ. –Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.*
6. *Бобокалонова Ҷ.К. Материалҳо оид ба адабиёти бачагонаи советии тоҷик. Деҳотӣ Абдусалом / Ҷ.К. Бобокалонова. - Душанбе: Маориф, 1975. - 207 с.*

7. *Бобокалонова Ҷ.К. Мулоҳизаҳо оид ба адабиёти бачагонаи тоҷик. Дар маҷмуаи "Мақолаҳо оид ба адабиёти бачагона" / Ҷ.К. Бобокалонова. - Душанбе: Ирфон, 1967. – 189 с.*
8. *Додохонов, М. Просвещение в Бухарском ханстве первой половины XIX века по сведениям русского востоковеда и дипломата Н. В. Ханыкова / М. Додохонов // Россия в исторических судьбах таджикского народа. – Душанбе: Шарки озод, 1998. –С. 63–72.*
9. *Раҳмон, Эмомалӣ. Мо бояд арзишҳои асили милилву диниро ҳифз намоем.(Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон дар мулоқот бо фаъолон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар. - Душанбе: Садои мардум, аз Садои мардум, 11.03.2024, №31-32 (4771-4772). с. 3.*
10. *Раҳмон, Эмомалӣ. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон "Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ".-Душанбе, 28- уми декабри соли 2024):Садои мардум, аз 30.12.2024, №156 (4896).с.3.*
11. *Саидов, С. Абдусалом Деҳотӣ-адиби бачагон / С.Саидов. - Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2009. – 66 с.*
12. *Саидов, С. Адабиёти бачагона / С.Саидов. - Душанбе: ДДОТ, 2019. – 383 с.*
13. *Саидов, С. Адабиёти бачагона дар замони истиқлол / С.Саидов. - Душанбе, 2020. -134 с.*
14. *Саидова М. Саромадони адабиёти бачагонаи тоҷик / М. Саидова // Мактаби советӣ.- 1966.- № 6.- С.19-24.*
15. *Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм / С. Табаров. - Душанбе: Ирфон, 1984. – 399 с.*
16. *Шоқурбонова, Ҷ. Ш. Таърихи маорифи мардумӣ дар аморати Бухоро дар нимаи дуюми асри XIX / Ҷ. Ш. Шоқурбонова // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2025. - № 1 (114). - С. 274-281.*

НАКУҲИШИ ХУРОФОТ ДАР ҲИКОЯҲОИ АБДУСАЛОМ ДЕҲОТӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф ба таҳлили масъалаи накуҳиши хурофот дар ҳикояҳои нависандаи маъруфи адабиёти муосири тоҷик Абдусалом Деҳотӣ мепардозад. Муаллиф бо такя ба даъватҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи зарурати мубориза бо хурофот ва ҷаҳолатпарастӣ, моҳияти хурофотро ҳамчун падидаи ботил, ақлгурез ва хатарнок барои рушди шахс ва ҷомеа шарҳ медиҳад. Дар мақола нишон дода мешавад, ки Абдусалом Деҳотӣ бо як силсила ҳикояҳои худ, аз ҷумла «Қурбони лайлатулқадр», «Дар рӯзи бибисешанбе», «Алос ва чораи халос», «Муллоён» ва дигар асарҳо бо усули ҳаҷв, киноя ва танқиди бадеӣ ба фош намудани беасосии боварҳои хурофотӣ, фиреби фолбинону "бибихалифаҳо", муфтхӯрону мутаассибон ва шахсони ба ҷаҳолат дода шударо муваффақона дар ҳикояҳои худ баррасӣ намудааст. Аз таҳлили образҳои ҳикояҳо, вазъият ва сужети онҳо ба назар мерасад, ки нависанда дар заминаи воқеаҳои иҷтимоии асри XX ташаккули тафаккури илмӣ, саводнокӣ, фарҳанги нави зиндагӣ ва муборизаи байни "куҳнаву нав", "илму хурофот"-ро инъикос намудааст. Дар ҳикояҳо персонажҳои хурофотзада (Бизумрат, Руқия-бибихалифа, Розиябегим ва ғ.) бо шахсиятҳои маърифатталабу пешрафта (муаллимон, коргарон, нафарони соҳибилм) муқобил гузошта шудаанд, ки ин роҳи бадеии муҳимми муаллиф барои нишон додани бартарии дониш бар ҷаҳолат мебошад. Ҳикояҳои Деҳотӣ на танҳо арзиши адабӣ, балки аҳаммияти тарбиявӣ, маърифатӣ ва иҷтимоӣ дошта, барои тарғиби ҷаҳонбинии илмӣ дар миёни насли наврас хизмат мекунанд.

Калидвожаҳо: Абдусалом Деҳотӣ, хурофот, ҷаҳолатпарастӣ, танқиди иҷтимоӣ, ҳикоя, насри тоҷик, образ, ҳаҷв, киноя, маърифат, мубориза бо хурофот.

КРИТИКА СУЕВЕРИЙ В РАССКАЗАХ АБДУСАЛОМА ДЕХОТИ

В данной статье автор анализирует проблему разрушения суеверий в рассказах известного писателя современной таджикской литературы Абдусалома Дехоти. Автор, опираясь на высказывания Лидера нации Эмомали Рахмона о необходимости борьбы с суевериями и невежеством, раскрывает сущность суеверий как вредного, антинаучного явления, препятствующего развитию личности и общества. Показано, что Дехоти в цикле своих рассказов, таких как «Курбони лайлатулкадр», «Дар рӯзи бибисешанбе», «Алос ва чораи халос», «Муллоён» и других, с помощью сатиры, иронии и художественной критики разоблачает ложные верования, обманы мулл, фолбинов и шарлатанов, а также ограниченность людей, погружённых в суеверные представления. Анализ сюжетов и образов свидетельствует, что писатель на фоне социальных реалий XX века отражает процесс формирования научного мировоззрения, распространения грамотности, культурных преобразований и противостояния «старого и нового», «знания и суеверия». Суеверным персонажам противопоставляются люди образованные и прогрессивные, что подчёркивает воспитательную и просветительскую миссию автора. Рассказам Дехоти присуща не только литературная, но и высокая воспитательная, образовательная и социальная значимость, они направлены на формирование научного мышления у молодого поколения.

Ключевые слова: Абдусалом Дехоти, суеверия, мракобесие, социальная критика, рассказ, таджикская проза, образ, сатира, ирония, просвещение, борьба с суевериями.

THE CRITIQUE OF SUPERSTITION IN THE SHORT STORIES OF ABDUSALOM DEHOTI

This article examines the issue of criticizing superstition in the short stories of the renowned Tajik writer Abdusalom Dehoti. Referring to the statements of the Leader of the Nation, Emomali Rahmon, regarding the necessity of combating superstition and ignorance, the author explains superstition as a harmful, irrational phenomenon that hinders the intellectual and social development of individuals and society. The study demonstrates that Dehoti, in his stories such as "Qurboni Laylatulqadr", "Dar rӯzi Bibiseshanbe", "Alos va Chorai Khalos", "Mulloyon" and others, employs satire, irony, and artistic criticism to expose false beliefs, deceitful clergymen, fortune tellers, and various forms of manipulative superstition. An analysis of the plots and characters reveals that the writer reflects the clash between "old and new," "knowledge and superstition," portraying the rise of scientific thinking, literacy, and cultural transformation in the context of 20th-century Tajik society. Superstitious characters are contrasted with educated and progressive individuals, underscoring Dehoti's commitment to enlightenment and social progress. Dehoti's stories hold not only literary but also significant educational, moral, and social value, serving as a tool for shaping scientific worldview among the younger generation.

Keywords: Abdusalom Dehoti, superstition, obscurantism, social critique, short story, Tajik prose, character, satire, irony, enlightenment, combating superstition, education.

Дар бораи муаллиф
Ашрафзода Гулчеҳра Раҳмат
Омӯзгори калони кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: norova1973@internet.ru

Об авторе
Ашрафзода Гулчехра Рахмат
Старший преподаватель кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни
734003, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: norova1973@internet.ru

About the author
Ashrafzoda Gulchehra Rahmat
Senior lecturer of the Department of Theory and History of Literature
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: norova1973@internet.ru

ТДУ 821.221.1.09

БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ ИҶТИМОИИ НАСРИ НУЪМОН РОЗИҚ

Саидов А. Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бозтоби мавзуҳои иҷтимоиву сиёсӣ дар эҷоди адибон бо фарогирии таърихи садсолаҳо анъанаи нав нест ва берун аз ҳақиқатҳои зиндагӣ қарор гирифтани адиб низ ғайриимкон мебошад. Худи табиати эҷод низ ҳамин аст, ки бояд ҳар як асар дар андозаҳои гуногун замзамаҳои оҳанги зиндагиро дошта бошад. Барои соҳаи публитсистика ин ҷиҳат унсур калидӣ ба ҳисоб рафта, таҷассуми ҳақиқату воқеиятҳои ҷомеа дар чанд асри охир суръати хос дорад. Ҷанбаи иҷтимоии эҷоди публитсистӣ пеш аз ҳама ба ҷузъиёти зиёди иделогияҳои замон вобастагӣ дорад. Нишондодҳо ва методҳои реалистӣ, ки як замоне ба шиор низ табдил ёфта буданд, далели гуфтаҳои боло мебошанд. Масъалаҳои «ҷалб кардани диққати давлату ҷомеа» [6, с. 32] ва «таҳқиқоти умури иҷтимоӣ» [17, с. 94] дар заминаи асарҳои эҷодгардидаи публисистӣ қодир аст, ки равандҳоро тағйир диҳад ва дар таҳкими сиёсати давлатӣ таъсири амиқ гузорад, ки онро дар доираи мафҳуми таблиғу ташвиқ бештар мшиносем. Албатта, қонунияти «таблиғот бояд инъикоси воқеият бошад» [16, с. 21] водор менамояд, ки адиб дар заминаи ҷаҳонбиниҳову тасаввуроти комил муносибати худро ба роҳ гузорад.

Адибону публитсистон дар фаъолияти эҷодии худ рухдодҳои зиндагиро дар заминаи мушоҳидаҳои воқеӣ ташхис намуда, барои таъсир расонидан ба доираи тафаккури омма аз усулҳои зиёди пешниҳоди матлаб кор мегиранд. Маъмултарин шеваи мақбули пешниҳоди матлаб аз ҷониби адибони публитсист, ин пеш аз ҳама ҳамқадам гаштан бо замона мебошад. Ҳар як адиб парвардаи замони худ мебошад ва дар марзҳову уфуқҳои гуногун дар ташхиси набзи ҳаёт фаъол будан мехоҳад. Тобишҳои фикр ва уфуқҳои андешаи ҳар як нигоранда дар муайян ва мушаххас намудани муаммову масъалаҳои ба миёномада нақши меҳварӣ доранд.

Муҳаққиқ А.Саъдуллоев масъалаи "...инъикоси воқеияти рӯзмарра дар нақли нависанда ва бозтоби авзои замон дар заминаи тасвири реалистии рухдодаҳои зиндагӣ" [15, с. 15] -ро қабл аз ҳама ба дараҷаи дарки нависанда марбут медонад. Дуруст аст, ки адиб дар меҳвари ҳар як падидаи ҳаёт пеш аз ҳама тобеи он ҳақиқате мешавад, ки ӯро мутаваҷҷеҳ намудааст. Кашфи ин воқеият ва тавзеҳи ҳамаҷонибаи он метавонад, ки оҳанги замонаро тантана бахшад. Лавҳаи Нуъмон Розиқов бо номи "Амаки сержант" бо ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва оҳанги бадеии худ фарогири ҳамин хосиятҳост. Мавзуи муҳимми иҷтимоиву сиёсӣ дар солҳои 70-уми асри гузашта тарбияи ватандӯстӣ ва дар заминаи он баланд бардоштани маънавияти ҷомеа ба ҳисоб меравад, ки лавҳаи мазкур дорои ҳамин ҷанбаҳои иҷтимоист. Дар навишта муаллиф бо оҳанги нақли возеҳ муҳит ва остонаи ҷанги хонумонсӯзро нишон дода, эҳсоси ватандӯстии садҳо ҷавонони замонро дар симои Насими наврас нишон додааст. Чунин ба назар мерасад, ки ба фронт ва майдони ҳалокат рафтани ҷавонон ихтиёрӣ сурат мегирад: "Соли 1941. Насим барои ба фронт рафтан ариза навишта, ба комиссариати ҳарбии раёон бурда супорид. Дар комиссариат "ту ҳанӯз" хурд ҳастӣ гуфта хоҳиши ӯро рад карданд" [12]. Лавҳа ба табъу завқи хонандаи ҷавону наврас мувофиқ гардонида шудааст ва ҳамагӣ аз як саҳна иборат мешавад. Замона тира аст ва фарзандони диёри тоҷикон ҳазорон фарсаххо дур аз зодгоҳу бум ба ҳифозати ватан мераванд. Ишораи мазмундори адиб аз фарҳанги миллии тоҷикон таъкид намуда, ба таври ногузир қабул кардани фарҳангу муҳити дигари ғайрро низ нишон медиҳад. Тараннуми оҳанги ватандӯстӣ дар навишта ба шакли муназзам ҷараён ёфта, Насим дар моваро - ҷомаи беқасабу шинел ва тоқии тоҷикиву кулоҳи солдатӣ қарор мегирад: "Насим ҷомаи беқасаби худро ба шинел ва тоқии тоҷикияшро ба кулоҳи солдатӣ иваз кард" [12] Лавҳа даҳшати ҷанги фашистиро ифода карда, муборизаи тоҷиконро дар озод кардани ватан хеле хуб нишон медиҳад. Барои халқи тоҷик дар чанд даҳсолаи аввали барқарор гардидани ҳокимияти шуравӣ душвориҳои зиёд вуҷуд дошт. Халқи мазлум баъди сарнагун гаштани Аморати пӯсидаи Бухоро дар миёни обу оташи азим қарор дошт. Ҳаракатҳои аксулинқилобӣ, махсусан мубориза зидди душманони сохти нав хеле душвору печида буд. Ҳаракати босмачигарӣ танҳо дар нимаи дуюми солҳои сиюми асри гузашта аз байн рафта буд. Зиндагии мардуми одӣ ҳанӯз душвориҳои зиёдеро дар бар мегирифт. Ба ин масъала муаллиф аз дидгоҳи умумӣ ва ишораҳои кӯтоҳ назар андохта, гузаштагони начандон дури зиндагии халқро дарднок ёдрас намудан мехоҳад. Андешаи муҳаққиқ И. Усмонов дуруст аст,

ки «...танҳо адиб қодир аст чунон кунад, ки ғами иҷтимоиро ҳар фард чун ғами шахсии худ қабул кунад» [17, с. 78].

Бо ин мазмун муаллиф доираҳои сиёсии замонро муқоиса намуда, душвориҳои заминагузориҳоро дар солҳои аввали ҳокимияти ҷавони шуравӣ зикр менамояд. Гуруснагиву нодорӣ дар миёни қишрҳои ҷомеа вуҷуд дошта, акнун зиндагии нав маҷрои худро пайдо мекард, ки ҷанги пурдаҳшат оғоз гардид. Фарзандони тоҷик хело ҳам дур аз диёру зодгоҳи худ барои озод кардани давлати шуравӣ рафта буданд. Аз ҷумла, Насим дар озод кардани шаҳрҳои Украина, Белорусия ва Полша ширкат варзида, корномаҳо нишон додааст. Дар муҳорибаҳои зиёд иштирок карда, бо марг рӯ ба рӯ гаштааст. Бо машаққатҳо дар миёни обу оташ зинда монда, аз муборизаҳои оянда барои озодии ватан даст намекашад ва аз худ садоқат нишон медиҳад. Муаллиф симои қаҳрамони худро аз паҳлуҳои зиёд баҳогузорӣ намуда, эҳсоси ватандӯстро зиёд тараннум намудааст. Бо назардошти «...хислати нутқи қаҳрамон, саҳна, пейзаж, факт, бадеият, тахайюл» [17, с. 78], ки дар навишта ба ҳам омадаанд, онро лавҳа, ё очерки хурди портретӣ низ гуфтан ҷоиз аст. Дар нишон додани корномаҳои Насим муаллиф дар доираи нақлҳои умумӣ иктифо менамояд. Саҳнаи ягонаи ифодакунанда ва ҳодисаи меҳварӣ ин зери дарахт мебошад, ки чанд лаҳзаи эҳсосӣ Насимро дар миёни маргу зиндагӣ қарор медиҳад. Ҷанг бидуни ҷароҳату хун вуҷуд дошта наметавонад. Насим баъди даҳсолаҳо лаҳзаи яродор шудани худро аз ёд набаровардааст. Ибораи “болои абру” ифодакунандаи воқеияти возеҳ аст ва чӣ будани ҷангро дар асоси нақлҳо дар назди хонандагон бозгӯ менамояд. Дар чунин ҳолатҳо мавқеи муаллиф бо назардошти талаботи замон дар таҷзияву алоқаманд сохтани ҳодисаву воқеот ва фактҳои дирӯзаву имрӯза нақши равшан пайдо намуда, воситаи муассир сохтани баёнро таъмин менамояд. Амаки Насим дар назди хонандагони мактаб бо ҳарорати хос саргузашти худро нақл менамояд ва тафсили лаҳзаҳои ҷудогона шунавандаро ба андеша водор мекунад. Муаллиф дар асоси мушоҳидаву нақлҳои Насим қимат ва ширин будани ҳаётро бо оҳанги бадеӣ шакл мебахшад. Охир дар ибораи “каме сӯзишу хориши болои абру” ҳанӯз қаҳрамони майдони ҷанг аз мадҳуш гаштану дар майдон миёни душманон танҳо монданаш андеша ҳам намекард: “Ҳамин ки ҷароҳатамро бастам, пеши чашмам якбора сиёҳӣ зада, дунёи равшан дар назарам тира гашт” [12] Нақлҳои тасвирии муаллиф ҷараёни минбаъдаи воқеаро якбора ҷамъбаст намесозанд ва бидуни саҳнаҳои иловагӣ дар асоси нақл онро пурра мегардонад. Дар тасвирҳо ва хулосабандиҳои адиб зиндагӣ шебу фарозҳои зиёде дорад. Акнун дар асоси ташреҳҳои муаллиф Насим-амак Ҳасанов, ки ордену медалҳои зиёд дорад, дар колхози “Коммунизм” кору зиндагӣ карда истодааст ва бо рӯзгори ибратомези худ барои дигарон намуна мебошад. Дар наср ва публитсистикаи солҳои 60-80-уми асри гузашта, ки қуллаҳои баланди эҷодӣ низ гуфта мешаванд, тасвири манзараҳои ҳақиқии зиндагӣ ва фалсафаи дарк намудани моҳияти ҳастӣ суръати хос пайдо намуда, дарвоқеъ “...кашфи бадеии ҳақиқат мавқеи намоён гирифтаанд» [14, с. 63]

Нуъмон Розиқ аз ҷумлаи ҳамин адибонест, ки дар домани бадеият ташхис намудани набзи замонро мепазирад ва бо нишон додани саҳифаҳои зиндагӣ муваффақ низ ҳаст. Насим -амак аз ҷониби давлату ҳукумат бо ордени Шараф дараҷаи 3 мукофотонида шудааст ва имрӯз қаноатманд мебошад. Солманд бошад ҳам, вале ӯро дар ҳалқаҳову доираҳо фаромӯш накардаанд. Бо даъвати масъулин дар шабнишинии хонандагони мактаби ба номи Максим Горкий иштирок карда, ба наврасону ҷавонон дарси зиндагиро меомӯзонад. “Амаки сержант” аз лиҳози фарогирӣ, мазмуну муҳтаво ва дигар ҷузъиёти жанрӣ лавҳа мебошад. Дуруст аст, ки “...баъзан як воқеа, як дид мавзуи лавҳаро месозад, аммо дар ин ҳолат лавҳа дар бораи одам не, дар бораи воқеае мешавад» [18, с. 89]. Дар лавҳаи мазкур низ ярадоршавии Насим ва ба асорат гирифтор гардидану аз он мувафаққона берун гардидан хеле ҷолиб қаламдод гардидааст.

Дар солҳои ҳафтодуми асри гузашта ҷанбаи тарбиявӣ, ахлоқӣ ва таблиғиву ташвиқии матбуот хеле баланд ба назар мерасад. Инсон ва ҷомеа ду мафҳумҳое ба ҳисоб мерафтанд, ки дар равандҳои эҷодӣ бештар мавриди таваҷҷуҳи адибони публитсист қарор мегирифтанд. Дар доираи жанрҳои гуногуни публитсистӣ ҳаводису рухдоде қарор мегирифтанд, ки аҳаммияти амиқи иҷтимоӣ доштанд. Дар меҳвари он ҳама, инсон, қабл аз ҳама инсони созандаву намуна қарор мегирифт, ки ин вазифаи мушаххаси публитсистика ба шумор мерафт: «Асоси жанри лавҳаро воқеаҳое ташкил медиҳанд, ки дар онҳо нақши инсон эҳсос мешавад.» [5, с. 146] Муҳаққиқони шинохта дар асри гузашта дар асоси таҳлилу баррасии беҳтарин асарҳои эҷодӣ ва дақиқ сохтани вижагиҳои онҳо дар доираи ифодаи «...намунаи барҷастаи дилшиносӣ» [20, с. 218] назари хоси худро нисбат ба он адибоне баён кардаанд, ки

аз умқи эҳсоси хонанда воқифанд. Ин ҷиҳат дар навбати аввал ба дарки воқеии адибон алоқаманд аст, ки то кадом сатҳ табъу завқи хонанда ва оҳангҳои замонаро медонанд. Вобаста ба қобилияти идрок дар чунин ҳолат каломи муаллиф ба тасвири авзоъ, возеҳгаронии чеҳраҳо, фаро гирифтани манзараҳои муҳити руйдод ва баёни мантиқу моҳияти он равона мегардад. Бояд ба инобат гирифт, ки таркибу сохтори сухани адиб низ аз қишрҳои гуногун иборат мегардад. Ба таври мисол агар он фарогиру образнок бошад, пас бо пеш овардани услуб ва андешаҳои ҷолиб ҳадафи нависанда амалӣ гашта метавонад. Дар ин ҳолат ба андешаи муҳаққиқ А. Саъдуллоев “тамоми ғановати забонӣ ба эъмори манзараи дилкаш, ҳосил намудани эҳсосоти хушиовару муҳташам равона карда мешавад» [15, с. 60] Шинохти мазкур танҳо ба доираи асарҳои муҳташам дахл дошта наметавонад ва асарҳои маҳдудоираи публитсистӣ низ аз чунин хосият бархӯрдор гардида метавонанд. Масалан, “Як пора нони хушк” [9], ки соли 1977 дар маҷаллаи “Машъал” ба нашр расидааст, ҳикоя гуфта мешавад. Дар мавриди ҳикояи публитсистӣ баҳсҳои алоҳида ҷой доранд, ки масъалаи чи гуна дар як марз қарор гирифтани жанрҳои хоси адабиву публитсистиро нишон медиҳанд.

Дар ҳақиқат, аз як ҷониб бинобар ба назар гирифтани табъу завқи хонандаи наврасу ҷавон ин навишта дар пояи маҳорати муаллиф бо ифодаҳои хеле ҳам одиву фаҳмо ва ҷумлаҳои содаи кӯтоҳ таркиб ёфтааст. Ин нуқта истисно буда наметавонад, ки содабаёнӣ, ё пешниҳоди содаи матлаб як унсури муҳимми публитсистика низ ба ҳисоб меравад. Маҷаллаи “Машъал” дар замони худ мавқеи густурдаву васеъ дошт. Зеро ин маҷалла барои наврасону ҷавонон (октябрятҳо, пионерон, комсомолон) нигаронида шуда, бо ҷанбаҳои хоси ахлоқиву тарбиявӣ ҳамчун нашрияи таъсиргузор эътироф ҳам мегардид. Навишта порае аз рӯзгору зиндагонии халқро дар солҳои ҳафтодуми асри гузашта фаро гирифтааст, ки бо заминаҳои таърихӣ тавъам мебошанд. Тавре ишора гашт, муаллиф дар лавҳа ба суханпардозиву ҳаррофӣ роҳ намедиҳад ва кӯшиш мекунад, ки бо ҷумлаҳои кӯтоҳи хулосабахш фикри худро самт бахшад: “- Ҷанги хонумонсез давом мекард. Мардумро ба комаш фурӯ мебурд. Бобоят ба фронт рафта буд. Дар ақибгоҳ гуруснагӣ сар шуда буд. Мардум чизи хӯрданӣ надоштанд. Оилаи мо танқисӣ мекашид. Модарат ҳамон вақт 5-6 сола буд. Ногоҳ касал шуда монд. Вай дар беморхона якчанд рӯз хоб карда баромад.” [9] Чунин ҷумлаҳои кӯтоҳ, вале сертаркиба фарогири мазмунҳои васеъ низ ҳастанд ва вижагиҳои мантиқиву маъноӣ доранд. Бо ишораҳои кӯтоҳ маъниҳои фаррох бо ҳам меоянд. “Давом ёфтани ҷанг” азияти халқро ифода менамояд, “ба комаш фурӯ бурдан” ҳалокати ҳазорон нафарро нишон медиҳад ва “сар шудани гуруснагӣ” аз ҳалокати ҳазорон нафар дар ақибгоҳ гувоҳӣ медиҳад. Гуфтан ҷоиз нест, ки чунин услуб танҳо ба доираи хонандагони мактаби миёна нигаронида шудааст. Чунин шеваи баёнро эссеизми имрӯза хеле фаъол мепазирад ва дар васеъ гардонидани доираи хонандагон нақши амиқ низ дорад. Дар ифодаҳову нақлҳои тасвирии дигар пайванди мантиқӣ хуб нигоҳ дошта мешавад. Маҳорати хуби нависанда аст, ки дар мутобиқат ба унвони сарлавҳаи нигошта, андешаҳои худро шакл мебахшад: “Сайфулло, ки аз кӯча гурусна монда омада буд, ба хона даромада, даррав нондонро кофт. Нондон холӣ буд. Ӯ аз модаркалонаш нон пурсид. Модаркалон фаҳмонд, ки дар дастархон як пора нони хушки боқимонда ҳаст” [9] Қиёси мантиқии муаллиф вобаста ба унвони сарлавҳа дар чанд эпизод нишон дода мешавад. Ин як навъ талқин ба хонанда аст, ки ифодаи “нони хушк” дар пайи худ чӣ ҳикматеро фарогир аст. Дар баробари ин адиб тавонистааст, ки урфу одат ва дигар ҷузъиёти зиндагии одии деҳотро нишон диҳад. Модаркалон ва набера бо ҳам дар як баҳси хурде қарор мегиранд, ки зимни он роҳ ба суйи нуқтаи кулминатсионӣ кушода мешавад, ки он гуруснагии даҳшатноки солҳои ҷанг аст. Созмони дурусти муколамаҳои лавҳа низ авзо ва муҳитро хеле возеҳ нишон медиҳанд: “Сайфулло аз хурма ҷурғот гирифта, ба рӯи миз оварда монд. Сонӣ дастурхонро кушода нонро дид, ки обаш андак гурехтааст.

- Ин нони хушк-ку. Намехӯрам. Нони мулоим ёфта диҳед! - ҷабин чин кард ӯ.

- Нон хушкӣ надорад, писарам. Ба ҷурғот, ки реза кардӣ, мулоим мешавад, - гуфт модаркалон” [9]. Модаркалон набераи хурдро водор менамояд, ки ба нақли ӯ гӯш диҳад. Аз нигоҳи маконiву замонӣ ҳанӯз аз ҷанги хонумонсӯз вақти тулонии зиёд нагузаштааст. Нақли модаркалон низ ҷанбаҳои зиндагиро хеле хуб фаро мегиранд ва фазову муҳити имрӯзу гузаштаро дар домани қиёс нишон медиҳанд. Муаллифи лавҳа ба ҳофизаи таърихӣ аҳаммият дода, азобу уқубати ҷангро пеш меоварад. Модари Сайфуллоҳ дар рӯзҳои ҷанг навраси хурдсолест, ки гирифтори беморӣ мегардад. Гирифторӣ ба беморӣ ва гирифторӣ ба фақр бо ҳам тавъам сохта мешаванд. Нотавонии халқи мазлуму нодор ва муҳити тираи деҳот хонандаро ба андешаҳои гузашта мебаранд. Барои модари Сайфулло дами гарм лозим мешавад, вале онҳо ба ғайр аз як каф орди нахӯд дигар чизе надоранд. Дар муколамаи дигар

бераҳмиву бешафқатии инсонҳо бозгӯ мегардад. Нуралӣ ва ҳамсари ӯ ҳарис ва дузданд, ки ҳатто ба хешу акрабои худ кумак кардан намехоҳанд. Маърифати инсонӣ низ баррасӣ карда мешавад, ки барои дар хиҷолат намондани ҳамсари Нуралӣ модаркалон зуд аз хона берун мешавад. Дар саҳнаи зерин якбора чанд таззод – зиндагии оддди деҳотиён, ҳирси инсон, фарҳанги инсонӣ, анъанаҳои халқӣ, даврони касиф, адлу инсоф ва гумманизм ба ҳам омадаанд : “Амаки модарат - Нуралӣ ҳамон солҳо мудири анбори колхоз шуда кор мекард. Барои камтар орди гандум қарз гирифтан ба ҳавлиаш рафтам. Аз хонааш бӯи нони гарми гандум меомад. Зани ӯ Зика-бибӣ дар танӯр фатир баста будааст. Маро дида, ба саломам базӯр ҷавоб гардонд. Вай фатирҳоро аз ман паноҳ карданӣ шуда, ба рӯи танӯр сандалӣ оварда монд. Ман агар менишастам, фатирҳо дар танӯр месӯхтанд. Нуралиро суроғ кардам.

- Саҳарии барвақт баромада ба кораш рафт, - гуфт занаш. Ман кордориамро баҳона карда, аз он ҷо баромадам…” [9]. Муаллиф бо қиёси замонҳо ба тинату афъоли инсонҳо менигарад. Дар лавҳа ремаркаҳо хеле каманд ва истифодаи муколамаҳову саҳнаҳо авзоро хеле амиқ нишон медиҳанд. Асари публитсистӣ бо фарогирии унсурҳои адабиву фалсафӣ набзи замонро ифода карда, дар асоси воқеияти матраҳшуда таърихи замонро меофарад. Аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ се даҳсола гузаштааст, вале захмҳои он то ҳанӯз боқӣ мондааст. Муҳимтарин ҷузъиёти лавҳаи мазкур ин қиёси ботину сифати инсонҳо мебошад. Усто Назар ва Зикабибӣ ду образи бо ҳам муқобил мебошанд. Яке дилу нияти нек дорад ва дигаре ҳарис аст. Некӣ ва бадиро муаллиф дар домани фалсафаи хос чунин баён менамояд: “Ҷанг тамом шуд. Фаровонӣ омад. Мегӯянд, ки дар дунё яке хубию яке бадӣ аз ёди кас намеравад. Ин рост будааст, писарам. Сандалиро ба болои танӯри фатирдор ниҳодани Зика-бибӣ, мурам ҳам, аз хотирам намеравад. Некии Усто- Назар бошад, ҳамеша пеши назарам. Худораҳматиро мисли падарам дӯст медоштам” [9].

Бо назардошти таъйинот ва рисолати публитсистика чунин навиштаҳо фарогирандаи авзои замон гардида, дар ифода кардани сиёсат ва идеологияи шуравӣ мувофиқ омадаанд. Муҳимтарин ҷанбаи ин лавҳаҳо пеш аз ҳама услуби баён ва тасвирҳои зиндаи Нуъмон Розиқ ба шумор мераванд, ки ба фаҳми хонандаи умум наздик мебошанд. Дар доираи саҳнаҳои ҷолиби зиндагӣ муаллиф ҷавҳари мақсад ва ҳадафро баён карда, дар навбати аввал оҳанги ватандӯстонаи навиштаҳоро баланд нигоҳ доштааст. Сифати муҳимми дигари навиштаҳо он аст, ки то андозае чунин лавҳаҳо ва ҳикояҳои адиб моҳият ва қимати худро нигоҳ доштаанд. Ба мазмуни дигар онҳоро адиби соҳибқалам эҷод кардааст. Пешниҳоди матлаб дар доираи ҳадафу мароми ҷойдошта аз ҷониби адибони ботаҷрибаву соҳибмавқеъ аз равзанаҳои гуногун сурат гирифта, меҳвари асосии онҳоро метавонад шахсиятҳову симоҳои ибратомӯз низ ташкил диҳад.

Нуъмон Розиқ аз ҷумлаи адибони публитсисте ба шумор мерафт, ки дар ҷумҳурӣ ҳамчун шоири соҳибзавқ эътироф гардида буд. Албатта, назм низ бо ҳама имконоту қолабҳо ҳеҷ гоҳ аз воқеияти зиндагӣ ба таври амиқ дар канор намемонад ва инро ба таври васеъ дар шеърҳои Н. Розиқ мушоҳида карда метавонем. Аз лиҳози дигар дуруст аст, ки публитсистика ҳамчун “воситаи устувори пайванд сохтани адиб бо зиндагӣ боқӣ мемонад” [13, с. 39] ва ҳеҷ соҳаи дигари эҷодӣ чунин василаву фосиларо соҳиб нест. Дар матлаби “Санги сари роҳ” [11] хосияти муҳим он аст, ки дар баёни андешаҳо эҳсоси ватандӯстиву зебописандии ду нафар адиб – Нуъмон Розиқ ва Мирзо Турсунзода хеле возеҳ ба ҳам омадаанд. Дар он ба таври воқеӣ “...дар симои ҳар як образи адиб таҷассуми воқеии зиндагӣ ва хосияти андешапарварона” [3] ба назар расида, хонандаро дар ҳама замонҳо ба андешаҳои гузашта мебарад. Яъне хосияти мондагории матлаб равшан аст ва дар доираву қолаби он симоҳое фаъоланд, ки дар ҷомеа шинохташудаву маҳбуб мебошанд. Мирзо Турсунзода имрӯзу гузашта ба сифати фарде дар ҷомеа шинохта гардида буд, ки дар миқёси собиқ Иттиҳоди Шуравӣ соҳибмақом буд. Дар фаъолият ва кору зиндагии ин адиби маъруф ҷузъиёти зиёде мавҷуданд, ки бештар ӯро ҳамчун чеҳраи маъруфи сиёсӣ дар доираи ҷумҳурии мо ва ҳатто берун аз Иттиҳоди Шуравӣ нишон медиҳанд. Ӯро ҳамчун адиби сулҳпарвар дар аксар кишварҳои ҷаҳон, махсусан, давлатҳои мазлуми Осиёву Африка интизор буданд. Шеъру достонҳои баландмазмуни шоир дар миқёси давлати шуравӣ ва берун аз он хонадагони бешумори худро пайдо карда буд. “Санги сари роҳ” лавҳаест, ки дар бораи ҳамин шахсият нақл карда, фарогири чанд ҷузъиёти дигар низ мешавад. Дар он дар заминаи муколамаҳо, саҳанаҳо ва нақлҳои тасвирӣ бо «услуби реалистии тасвир ва муносибати қаҳрамону нависанда» [19, с. 95] чунин хулосае ба миён меояд, ки мавқеъ дар ифода кардани эҳсоси ватандӯстӣ устувор мебошад. Ҳамчунин бузургии устод Турсунзода ва бузургиҳову зебоиҳои табиати диёр дар як таҷзияи аҷиб қарор гирифтаанд. Бо услуби хотираву ёддошт

лавҳа бо зикри манзараҳои табиати диёр чунин оғоз мегардад: “Ёд дорам баҳорон буд. Боре устод Мирзо Турсунзода майли тамошои соҳили Кофарниҳон карданд. Бо дилу ҷон ӯро даъват намудам, то биёяду шароити истироҳату фароғаташро ташкил намоем” [11].

Нуъмон Розиқ адиби тасвиргароест, ки дар навиштаҳояш мушоҳидаҳои амиқ ба назар мерасанд. Дар домани ин мушоҳидаҳо мақсади аслии муаллиф хеле нозукбинона матраҳ мегарданд. Агар дар иқтибоси боло ифодаҳои “ёд дорам”, “соҳили Кофарниҳон”, “майли тамошо” ва “истироҳату фароғат” ба сифати саҳнасозиҳои ҷалбсоз истифода шуда бошанд, пас дар ҷои дигар адиб дар дираи ташбеҳу монандсозиҳо аз “санги қади роҳ” ҳикмат меҷуяд. Ташбеҳҳои “кити бузургҷусса”, “ба шикам мехобид”, “миёни фурӯхамида” ва чанде дигар фалсафаи хосеро шакл мебахшанд. Санги бузург маркази ҳадафи муаллиф қарор мегирад ва хонандаро мутаваҷҷеҳи манзараҳои зебои дараи Ромит мегардонад. Чунин манзарасозиҳо омили аслии нишон додани зебоиҳои табиати диёр мегарданд: “Роҳ ба сӯи дараи Ромит пеш гирифтем. Дар деҳаи Чӯянгарон, назди санги қади роҳ, ки монанди кити бузургҷусса ба шикам мехобид, қарор гирифтем. Устод Мирзо Турсунзода санги азимро дида, атрофи он давр заданд. Миёни санг фурӯхамида буда, баҳорон дар он ба қадри як сатил об ғун мешуд.” [11]. Объекти асосии мушоҳидаи муаллиф ҳамон санги сари роҳ аст. Чунин оҳангеро аз он дарк намудан мумкин аст, ки адиб аз пайи ҳикмати номаълум равон аст, ки он бештар аз ҳама назари шоирона аст. Дар назари аввал ду нафар адиб аз санги сари роҳ, ки аз боронҳои найсони баҳорӣ лаззат бурдаву дар синаи худ оби боронро ҷамъ намудааст, мазмун меҷӯянд. Агар дар мушоҳидаи аввал нуқтаи фурӯхамидаи санг дар худ як сатил обро нигоҳ дошта бошад, пас дар бозгашт адибон дар ин қисмати ковокии санг вазифаи дигареро маълум менамоянд: “Мо аз лаби дарё то қади роҳ - назди мошинамон пиёда роҳ тай намудем. Вақте ки ба назди ҳамон санги калон омадем, дидем, ки чӯпоне рамаашро ба чаро гузоштаву дар мавзеи фурӯхамидагии санг барои аспаш ҷав рехтааасту асп онро бо иштиҳо хӯрда истодааст. Мавзеи фурӯхамидаи санг чун охури тайёр ба аспи чӯпон хизмат мекард” [11]. Дар меҳвари таваҷҷуҳи қаҳрамони асосии лавҳа бошад, инсон қарор гирифтааст ва аз зиракиву кордонии инсон устод М.Турсунзода ба завқ меояд: “Устод Мирзо Турсунзода аз дидани ин манзара завқ карда хандиданду гуфтанд:

- Одамони мо аз мӯъҷизаи табиат чӣ тавр устокорона истифода мебаранд” [11].

Завқи эстетикӣ дар ин навишта баланд мебошад ва маҳорати дида тавонистани табиати диёр шоиронро ба он муваффақ намудааст, ки хонандаро ҳамсафари худ гардонанд. Насри ҷолиби солҳои 70-80-уми асри гузашта, зуҳуроту падидаи насри тасвириву андешаро бо ҳам хеле нишонрасу натиҷабахш таҷзия намудаанд. Дар таҳқиқоти мунаққидону адабиётшиносони даврони шуравӣ ду самти асосии чунин наср мушоҳида гардидааст, ки яке ба воситаи руҷуву нақли қаҳрамонон ва дигаре аз тариқи худи нависанда, ки барои тасдиқи ин ё он мавқеи қаҳрамон ба далелҳои возеҳи ҳаётӣ сурат мегиранд. Манзур он аст, ки иштироки муаллиф дар нақли тасвирӣ имконият медиҳад, ки манзараҳои ҳаётӣ пурраву мукаммал фаро гирифта шаванд ва эҳсоси қаҳрамон зимни дар саҳна нишон додани ҳолату авзои муҳит пуркунандаи ин мавқеи муаллиф мегарданд. Ба таври намуна дар ин лавҳа нутқи айнан нақлшудаи адиби номвар муносибати адибро ба муҳити атроф хеле самимӣ нишон додааст: “Устод Мирзо Турсунзода пас аз тамошои санги азим ба мо рӯ оварда гуфтанд:

- Ҳунари дасти табиат мӯъҷизаи бисёре дорад.” [11].

Адибон дар ҳама давру замон чун қишри фаъоли зиёӣ дар ҷомеа дар нишон додани таҳаввулоту дигаргуниҳои ҷомеа рисолати азимеро ба дӯш доранд. Фаъолияти онҳо дар ҳама самтҳо ва минбарҳои гуногун барои тарбияи ҷомеа нақши муҳим гузошта, саҳми онҳо дар шаклгирии идеологияҳо беш аз ҳама соҳаҳои дигар назаррас аст. Махсусан, публитсистика ҳамчун василаи фаъоли муколамаҳои иҷтимоӣ, алоқамандиву муносибати қишрҳои ҷомеа, равобити байни одамони алоҳида ва зарфиятҳо нақши иттилоотии иҷтимоиро иҷро намуда, нисбат ба фаҳми возеҳу дарки моҳияти кор ба ҷамъият мусоидат менамояд. Андешаи муҳаққиқон дар мавриди «публитсист адибест, ки омодааст, ҳар рӯз барои рӯзнома чизе нависад» [2, с. 77] бори дигар собит менамояд, ки қатъи назар аз самти эҷодӣ ҳар як нигоранда робитаи худро аз минбарҳои иҷтимоӣ (рӯзнома, маҷалла ва диг.) қатъ карда наметавонад. Ин гуна мавқеъ қабл аз ҳама маънии онро дорад, ки чунин муаллифон нисбати сиёсати замон бетафовут нестанд. Дар лавҳаи “Санги сари роҳ” низ қабл аз ҳама робитаи адибро бо матбуот дидан мумкин аст, ки барои тасвири маҷроҳои зиндагиву оҳангҳои он пайваста фаъол мебошад. Аслан, лавҳаи боло ҷузъиёти жанрии ёддоштро низ дар бар мегирад ва дар асоси қиёси замонҳо чунин хулосаро ба кор бурда шудааст: “Аз он айём даҳ-дувоздаҳ сол гузашт. Дар шафати санги азим боғи калони таҷрибавии Институти педагогии

ба номи Т.Г.Шевченко воқеъ гардидааст, ки боғи мазкур бо меҳнати донишҷӯён доимо сабзу хуррам аст” [11].

Нуқтаи меҳварии публитсистика ин мушаххасу дақиқ будани мавқеъ, маромнокиву ҳадафмандӣ ва ҳақиқатбаёниву ҷасорат доштани муаллифон ба ҳисоб меравад. Насри мустанад ва воқеъгароёнаро дар давоми ҳазорсолаҳо на образу симоҳои бофташудаи хаёлӣ, балки чеҳраҳои воқеии ҳаётӣ такмил дода, чун сарчашмаҳову санадҳои муътамад ҳукми мондагориро пайдо менамоянд. Ҳамчун созандаи таърихи рӯз соҳаи мазкур аввалин воситаи таҳқиқи воқеии зиндагӣ ба шумор рафта, чунин сифат марзи онро бо дигар соҳаҳои эҷодӣ (адабиёт, фолклор) ба вуҷуд овардааст. Ҳақиқати воқеии зиндагӣ образи публитсистиро ба вуҷуд оварда, дар хати афкору ҷаҳонбинии хонанда гардишҳои нав ба навро ба вуҷуд меварад. Чӣ дар гузашта ва чӣ имрӯз публитсистика дар нишон додани воқеияти замон бештар ба ду вақҳ фаъол будан мехоҳад. Якум ба таври воқеӣ ба омма расонидани ҳолату авзои замон ва дуюм дар доираи нисбатан ошкору возеҳ таблиғу ташвиқ намудани масъалае, ки дар ҷомеа мубрам аст.

Лавҳаи дигари Н.Розиқ низ бо номи “Як тиру ду нишон” [10] дар доираи образи хурди публитсистӣ ва нишон додани набзи ҳаёти деҳоти куҳистон хеле ҷолиб мебошад. Ибораҳои “ағбаи пешорӯ”, “хирси ёлдори сиёҳ”, “товасанги калон”, “камари кӯҳ” ва амсоли ин тасвирҳои мазмунофари дигар манзараҳои кӯҳистони диёрро хеле дилчасп нишон додаанд. Дар ин лавҳаҳо шарҳу тавзеҳ (ремаркаҳо) хеле маҳдуд мебошанд ва диққати муаллифро саҳнаҳои воқеии зиндагӣ бештар ҷалб кардаанд. Расму анъанаҳо ва шаклу усули зиндагии ҳамдеҳагон дар навиштаи мазкур чунин нишон дода мешавад: “Ҳар бегоҳӣ мо бачаҳои қишлоқ барои молҳоямонро овардан ба болои теппаҳо баромада, то омадани пода бозӣ мекардем. Як бегоҳӣ дидем, ки Шодӣ-амак аз тарафи кӯҳ меояд. Дар сари китфаш ду пӯсти ҳайвони калон, бовиқор қадам мепартофт” [10]. Имрӯзҳо мо дар шароити пешрафти техникаву технологияи ВАО дар бораи забону услуби фаҳмои матолиби публитсистӣ хеле зиёд мешунавем ва дар пайроҳаи сабқат андешидани тадбирҳо низ истисно нестанд. Ҳаҷми кӯтоҳ, забони фаҳмо, услуби оммафаҳм, хулосаи возеҳ, мантиқи баланд ва амсоли он ҷиҳатҳое ба шумор мераванд, ки хонандаро ба оламу ҷаҳонбиниҳои муаллиф наздик месозанд. Албатта, дар гузашта низ ин омилҳо вуҷуд дошта, масъалаи “...хосияти андешапарварӣ ва халқияти жанр” [4] аз нигоҳи мунаққидон муҳим арзёбӣ мегардид. Дар лавҳаи мазкур чанд омил ба назар мерасад, ки дар омехтагии моҳирона мақсадро мушаххас намудаанд. Унсури ҳаҷв низ дар ин лавҳа қатъи назар нагаштааст ва симои мушаххас мавриди тамасхур қарор мегирад. Дуруст аст, ки ҳаҷв дар публитсистика “бо фарогирии уфуқҳои гуногуни воқеият нуқсону камбудиҳои ҷомеаро нишон дода метавонад” [4] ва дар лавҳаи “Як тиру ду нишон” ба ҳоли онҳое хандида мешавад, ки дурӯғ мегӯянду бомуҳобот сухан паҳн менамоянд. Сифатҳои Шодӣ – амак дар ифодаҳои “устухон надорад”, “пеши даҳонаш гарм аст”, “ба суханаш ҷома пӯшонда” хеле мувофиқ омадаанд: “Шодӣ-амак ҳамсояи наздики мост. Ӯ аввал колхозчӣ буд. Ҳамин ки ба нафақа баромад, қаровулии автобазаро ба уҳда гирифт. Дар афсонагӯӣ устухон надорад. Пеши даҳонаш гарм аст. Ба ҳар суханаш чунон ҷома пӯшонда гап мезанад, ки он дурӯғ бошад ҳам, бовар мекунед” [10]. Дар доираи ин муқаддима, ки дар асоси лаҳзаи воқеӣ сохта шудааст муаллиф ба мақсади асосӣ наздик гардида, ба масъалаи муносибати инсон ба табиат дахл менамояд. Нақлҳои тасвирии муаллиф манзараҳои кӯҳистони диёрро дар назари хонанда ба ҷилва оварда, муносибати дилсӯзонаро ба он тақозо менамояд. Шодии шикорчӣ якбора ду ҳайвони даранда – хирс ва палангро пӯст канда ба деҳа овардааст. Лавҳаи мазкур, ки ҳикоя муаррифӣ гардида, дар рӯзномаи “Пионери Тоҷикистон” ба табъ расидааст, хосият ва ҷанбаи ахлоқиву иҷтимоиро фаро гирифтааст. Дар ин маврид бояд аз “неруи педагогиву иҷтимоӣ» [8, с. 114] ва «муошарати замонӣ ва тасвири ахлоқи ҳамзамонон» [7, с. 14] дар публитсистика таъкид кард. Нашрияи “Пионери Тоҷикистон” барои наврасону ҷавонон нигаронида шудааст ва дар замони шуравӣ ҳамчун намунаи возеҳи тарбияи қишри муайян рисолати бузурги худро иҷро менамуд. Публитсистика бо халлоқияти худ дар ҳақиқат қудрати тарбия намуданро соҳиб буда, бо истифода аз унсурҳои илмиву адабиву фалсафӣ ҷомеаро ба олами маънавӣ равона карда метавонад. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ дар чанд лавҳаи боло гувоҳи он мебошанд, ки Н.Розиқ талабот ва нуқтаҳои ҳассоси фазои иттилоотиро медонад.

Дар робита ба таҳлилҳои боло чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст:

-Мавзуъҳои мубрами рӯз дар эҷоди Н.Розиқ бо такя ба воқеияти равшани равандҳои замона шакл мегиранд.

-Гуруснагиву нодорӣ, нуқсону камбудиҳо, ватандӯстиву захматписандӣ ва дигар омилҳои мусбату манфиро дар ҷомеа муаллиф дар таҳқиқи худ дар мадди аввал қарор дода, бетафовут набудани худро нисбат ба сиёсати замона нишон медиҳад.

-Н.Розиқ бо сабку услуби фаҳмову оммавӣ ба равзанаи афкори ҷомеа наздик гардида, мавқеи худро тариқи хулосаҳои кӯтоҳ иброз доштааст.

-Дар саҳнаҳои воқеии зиндагӣ нишон дода тавонистани проблемаҳои баррасишаванда аз муваффақияти доимии нависанда мебошанд.

-Доираи мавзуъҳо дар эҷодиёти адиб яксон нестанд ва ҳар навиштаҳои адиб якдигарро такрор намесозанд.

Адабиёт

1. *Ворошилов В.В. Журналистика. Базовый курс. / В.Ворошилов – СПб.: Изд-во Михайлова В.А. 2004. – 704 с.*
2. *Гуревич С.М. Газета: Вчера,сегодня, завтра: Учебное пособие для вузов/ С.М.Гуревич.– М.: Аспект Пресс, 2004.–228 с.*
3. *Имомзода М.С., Ҳошимзода Б. Воқеияти зиндагӣ аз дидгоҳи бадеият / Имомзода М.С., Ҳошимзода Б. // Паёми ДМТ (бахши илмҳои филологӣ)№10, 2024.– С.336-339. – С.39.*
4. *Қутбиддинов А.Ҳ. Унсурҳои публитсистии жанри латифа . / А.Қутбиддинов // Паёми ДМТ (бахши илмҳои филологӣ) №9, 2022.- С.168-171. – С.170.*
5. *Муродӣ М., Салимзода О. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ.– Душанбе, 2022. – 360 с.*
6. *Мусулмонқулов Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ. / Р.Мусулмонқулов.–Душанбе: Маориф, 1987. – 88 с.*
7. *Олимӣ Х. Поэтикаи фазо ва вақти бадеӣ дар «Наводирулвақоеъ»-и Аҳмади Дониш /Х.Олимӣ.–Душанбе, 2006. - 92 с.*
8. *Прохоров Е.П. Публицист и действительность / Е.Прохоров.-Москва, 1973.–317 с.*
9. *Розиқ Н. Як пора нони хушк. // Машъал 1977, №12, С. 6-7.*
10. *Розиқ Н. Як тиру ду нишон. Пионери Тоҷикистон 25.12.1977 №103 (3599) С.4.*
11. *Розиқ. Н. Санги сари роҳ. Пионери Тоҷикистон 01.08.1979 №61(3765), С. 1.*
12. *Розиқов Н. Амаки сержант. / Пионери Тоҷикистон 11.04.1976 № 29 (3421), С .2.*
13. *Садуллаев А, Аминов А. Очерк: генисиз, развитие и современное состояние. А.Садуллаев, А.Аминов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 216 с.*
14. *Сайфуллоев А. Ҷону ҷаҳони наср.– Душанбе: Ирфон, 2007. – 542 с.*
15. *Саъдуллоев А. Хосияти адабиёт. – Душанбе: Адиб, 2000.– 256 с.*
16. *Усмонов И.К. ВАО ва сиёсати хориҷии Тоҷикистон / И.К.Усмонов.– Душанбе, 2003. – 64 с.*
17. *Усмонов И.К. Мулк бе сиёсат. / И.К.Усмонов. – Душанбе, 1996. –116 с.*
18. *Усмонов, И.К. Жанрҳои публитсистика / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 138 с.*
19. *Шарифов Х. Суннатҳои адабӣ / Х.Шарифов.-Душанбе, 2007. – 260 с.*
20. *Шукуров М. Пайванди замонҳо ва халққо. – Душанбе: Ирфон, 1982.– 224 с.*

БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ ИҶТИМОИИ НАСРИ НУЪМОН РОЗИҚ

Дар ин мақола дар мавриди инъикоси мавзуҳои иҷтимоиву сиёсӣ дар эҷоди адибони публитсист сухан меравад ва таъкид мегардад, ки берун аз ҳақиқатҳои зиндагӣ қарор гирифтани адиб имкон надорад. Ба андешаи муаллифи мақола публитсистика ҳамчун василаи фаъоли муколамаҳои иҷтимоӣ, алоқамандиву муносибати қишрҳои ҷомеа, равобити байни одамони алоҳида ва зарфиятҳо нақши иттилоотии иҷтимоиро иҷро намуда, нисбат ба фаҳми возеҳу дарки моҳияти кор ба ҷамъият мусоидат менамояд. Муҳимтарин ҷиҳат он аст, ки адибону публитсистон дар фаъолияти эҷодии худ рухдодҳои зиндагиро дар заминаи мушоҳидаҳои воқеӣ ташхис намуда, барои таъсир расонидан ба доираи тафаккури омма аз усулҳои зиёди пешниҳоди матлаб кор мегиранд. Чунин шеваи фаъолият пеш аз ҳама ҳамқадам гаштан бо замона мебошад. Ҳар як адиб парвардаи замони худ мебошад ва дар марзҳову уфуққои гуногун дар ташхиси набзи ҳаёт фаъол будан мехоҳад. Тобишҳои фикр ва уфуққои андешаи ҳар як нигоранда дар муайян ва мушаххас намудани муаммову масъалаҳои ба миёномада нақши меҳварӣ доранд. Адиб дар бунёди асарҳо пеш аз ҳама тобеи он ҳақиқате мешавад, ки ӯро мутаваҷҷеҳ намудааст ва кашфи ин воқеият ва тавзеҳи ҳамаҷонибаи он метавонад, ки оҳанги замонаро нишон диҳад. Ин махсусиятҳо дар фаъолияти нависандаи публитсист Нуъмон Розиқ дида баромада шудааст. Муаллиф набзи ҳаёти иҷтимоиро дар лавҳаҳои “Як пора нони хушк”, “Як тиру ду нишон”, “Санги сари роҳ” ва “Амаки сержант” дар доираи мавзуҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор додааст. Чунин хулоса карда мешавад, ки дар саҳнаҳои воқеии зиндагӣ нишон дода тавонистани проблемаҳои баррасишаванда аз муваффақияти доимии Н. Розиқ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: публитсистика, иҷтимоӣ, воқеият, ҳадаф, мазмун, муаммо, ҷуръат, замон, идеология, таблиғ.

НЕКОТОРЫЕ СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОЗЫ НУМАНА РАЗИКА

В данной статье рассматривается отражение социальных и политических тем в творчестве писателей-публицистов и подчеркивается, что писатель не может оставаться вне реалий жизни. По мнению автора статьи, публицистика, как активное средство социального диалога, взаимоотношений и связей социальных сегментов, отношений между индивидуумами и способностями, играет социально-информационную роль и способствует ясному пониманию и осмыслению сущности своей работы обществом. Важнейшее значение имеет то, что писатели и публицисты анализируют события жизни на основе реальных наблюдений в своем творчестве и используют множество методов представления материала для воздействия на общественное мнение. Такой способ работы, прежде всего, имеет современный характер. Каждый писатель — воспитанник своего времени и стремится активно анализировать пульс жизни в разных рамках и горизонтах. Размышления и горизонты мышления каждого писателя играют ключевую роль в выявлении и конкретизации возникающих проблем и вопросов. Создавая произведения, писатель прежде всего подчиняется истине, которая привлекла его внимание, и открытие этой реальности и ее всестороннее объяснение могут отражать дух времени. Эти особенности отражены в творчестве публициста-писателя Нумана Разика. Автор рассматривает пульс общественной жизни в зарисовках «Як пора нони хушк» («Кусок сухого хлеба»), «Як тиру ду ништон» («Выстрел и две метки»), «Санги сари роҳ» («Камень на дороге») и «Амаки сержант» («Дядя Сержант») в рамках различных тем. Можно сделать вывод, что умение показывать обсуждаемые проблемы в реальных жизненных ситуациях является одним из постоянных успехов Н. Разика.

Ключевые слова: публицистика, социальный, реальность, цель, содержание, проблема, смелость, время, идеология, пропаганда.

SOME SOCIAL ASPECTS OF NUMAN RAZIK'S PROSE

This article examines the reflection of social and political themes in the work of publicist writers and emphasizes that a writer cannot remain isolated from the realities of life. According to the author, publicity, as an active means of social dialogue, relationships and connections between social segments, and relationships between individuals and abilities, plays a social and informational role and contributes to a clear understanding and comprehension of the essence of its work by society. Of paramount importance is the fact that writers and publicist analyze real-life events based on real-life observations in their work and employ a variety of presentation methods to influence public opinion. This approach is, above all, contemporary in nature. Every writer is a product of their time and strives to actively analyze the pulse of life within various frameworks and horizons. Each writer's reflections and horizons play a key role in identifying and fleshing out emerging problems and questions. In creating their works, a writer is primarily guided by the truth that has captured their life in the sketches "Yak pora noni khushk" ("A Piece of Dry Bread"), "Yak tiru du nishon" ("A Shot and Two Marks"), "Sangi sari roh" ("A Stone on the Road"), and "Amaki serzhant" ("Uncle Sergeant"), which explore various themes. It can be concluded that one of N. Razik's consistent successes is his ability to present the issues being discussed in real-life situations.

Keywords: publicist, social, reality, goal, content, problem, courage, time, ideology, propaganda.

Дар бораи муаллиф
Саидов Алишер Тагоевич
Унвончӯи кафедраи матбуот
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки, 17
E-mail: alishersaidov191@gmail.com

About the author
Saidov Alisher Tagoevich
Applicant for the Department of Printing
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17
E-mail: alishersaidov191@gmail.com

Об авторе
Саидов Алишер Тагоевич
Соискатель кафедры печати
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17
E-mail: alishersaidov191@gmail.com

ТДУ 891.550 (092)

НАҚШИ САЪДӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ КЛАССИСТОНИ ФАРОНСАВӢ АЗ НИГОҲИ ШОКИР МУХТОР

Султонова Ш. Б.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Дар он мамлакатҳои Аврупо, ки инқилобҳои буржуазӣ рух дод, классисизм системаи пешбари услубӣ гардид. Фаронса дар ин самт, ки мусибатҳои вазнини охири асри XVI миллатро зери хатари парокандашавӣ ва таназзул қарор доданд, ҷои махсусро ишғол кард. Дар ин шароит ғалабаи сохти подшоҳии мутлақ ба бесарусомонии ҷудоихоҳии феодалӣ тамоми тараққиёти минбаъдаи маданиятро пешакӣ муайян намуд. Динпарастии шавқангезро дини сиёсӣ, яъне дини бидуни зиёдаравӣ гирифт. Идеалҳои мутлақ шаклҳои бадеиро тақозо мекарданд, ки бо бузургии ҳукмронии римиҳо ва юнониёни қадим робитаҳоро ба вуҷуд оранд. Классикизм ба қадри кофӣ дабдабанок ва шуълавар ба назар мерасид. Ҳамин тариқ, яке аз услубҳои ҷолиби бадеӣ - «бузург» ё «шоҳӣ» ташаккул ёфт, ки дар он замон идеяҳои тантанаи ваҳдати миллӣ ва қудрати мутлақро пурра ифода карда метавонист.

Аммо гарчанде, ки классисизм гул-гулшукуфии худро дар Фаронса дар солҳои мутлақият аз сар гузаронда бошад ҳам, ин маънои онро надорад, ки моҳияти идеявии адабиёти классикиро бевосита ба ҳифз ва тараннуми монархияи мутлақ ва тартиботи муқарраркардаи он табдил додан лозим аст. Моҳияти адабиёти классикӣ танҳо ба ҳимоя ва тараннуми подшоҳии мутлақ ва тартиботи муқарраркардаи он маҳдуд шуда буд. Дар Фаронса адибони классик табъи доираҳои хеле васеъ ва пеш аз ҳама «миёна»-и ҷамъиятиро инъикос кардаанд: ҳам баланд шудани худшиносии онҳо дар натиҷаи муттаҳидшавии миллии кишвар ва афзоиши бемайлони иқтидори давлатии он ва вобастагии онҳо ба тамаддуни аристократӣ ва ҳам он идеалҳои расионалистӣ, ки онҳоро тасдиқ карда буданд ва дар партави муҳити ногувор ба вуҷуд меоварданд ва шубҳаҳое, ки онҳоро дар лаҳзаҳои тезу тунд шудани зиддиятҳои ичтимоӣ, якрангии дохилии онҳо бартараф менамуданд. Мавҷудияти чунин якрангият барои мавҷудияти ҷараёнҳои куллан гуногун дар дохили классисизм замина фароҳам оварда.

Классисизм яке аз бонуфузтарин ҷараёни адабии асри XVII-и фаронсавӣ ба ҳисоб меравад. Суханварони номӣ Карнел, Буало, Лафонтен ва дигарон ки бисёр шоҳасарҳои худро дар зери таъсири асарҳои адибони Италия ва Испания офаридаанд, намояндагони ин ҷараён мебошанд [10].

«Классик ҳар як нависанда ё рассомест, ки аз рӯи афкори умумии классикӣ, олӣ ва намунавӣ эътироф шуда, инчунин ба мактабӣ классикӣ пайравӣ мекунад ва қоидаҳои қатъии эҷодкорро қабул мекунад...» [1, с. 116].

Мисли реализм, классисизм ба тезиси Арасту дар бораи «тақлид»-и табиат дар шеър такя мекунад, ки барои он замон маънои хеле пешрафта дошт, зеро он шинохти воқеиятро тасдиқ мекард. Аммо ба ақидаи назариячиёни классикӣ «тақлид ба табиат», таҷдиди воқеият бояд танҳо дар он бошад то ба андозае, ки ба қонунҳои ақл мувофиқат мекунанд. Ҳамин тавр, табиат барои классикон объекти асосии санъат буда, дар эҷодиёти онҳо метавонист танҳо дар шакли махсус, гӯё дигаргуншуда, олиҷаноб аз ҳамаи он чизе, ки ба ақидаи рассом ва муҳити дунявӣ мувофиқ набуд маҳрум шуда, ақидаи ӯро ба инобат гирад. Характерҳои классисизмро на танҳо дар адабиёт, дар ҳамаи намудҳои санъати он замон дидан мумкин аст.

Шокир Мухтор дар мақолаи “Саъдӣ ва классисизми фаронсавӣ” чунин қайд менамояд, ки классистони фаронсавӣ дар ҷараёни таълиф ба асарҳои намояндагони Юнон, Италия ва Испания Гомер, Вергилий, Овидий ва дигарон муроҷиат мекарданд. Чунончӣ Молер барои офаридани мазҳакаи худ “Хасис” сюжети асари драматурги Рими қадим Плаот “Кузача”-ро истифода кардааст. Лафонтен бошад барои офаридани масалҳои ҷовидонаи худ аз масалҳои Эзоп сюжет гирифтааст.

Классисизм дар Фаронса решаҳои худро дар фаъолияти Плеяда (гурӯҳи арбобони машҳур), як иттиҳодияи шоирона дар Фаронса бо сарварии Пиер ду Ронсар дорад. Дар аввал иттиҳодия «Бригада» ном дошт. Номи «Плеяда» бори аввал соли 1553 пайдо шудааст (ҳамин номро пештар як гурӯҳ шоирони Искандария дар асри III истифода мебурданд).

Нимаи дуюми асри XVII ибтидои фаъолияти эҷодии ҳамзамонони хурдсоли Корнел - Молер, Расин, Лафонтен, Буало, Ларошфуко ва он инчунин давраи гул-гулшукуфии олии адабиёти дақиқ мебошад.

Бояд гуфт, ки ба шарофати тарҷумаи бадеӣ ва ғояи инсонпарварӣ дар осори лирикии адабиёти тоҷик дар Фаронса ва дигар кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва Амрикои Марказӣ имрӯз аҳаммияти худро пайдо кардааст. Ташаккули адабиёти тоҷик дар осори шоироне, ки осори онҳо ба забони фаронсавӣ дар чилдҳои калон тарҷума шуда, аз паси худ асарҳои бузурги бадеӣ гузоштааст, дар асоси идеяҳои инсондӯстӣ инкишоф меёбад [13, с. 185].

Дар вақти мутолиаи асарҳои намояндагони адабиёти давраи классисизми фаронсавӣ маълум мегардад, ки мақоми Саъдӣ ва "Гулистон"-и ӯ дар адабиёти бойи Фаронса бузург аст. Зимнан хотиррасон мекунем, ки ин асари шоири ширинбаёни форсу тоҷик соли 1634 аз тарафи Андре де Рие ба забони фаронсавӣ гардонида шудааст. Ба ин маънӣ "Гулистон" аввалин асарест, ки ба ғарбиён сеҳри шеъри форсиро ошкор кардааст [10].

Шокир Мухтор чунин иброз менамояд, ки Талпман де Ро дар адабиёти Фаронса бо"Ҳикоятҳо"-е машҳур аст, ки ба шакли китобҳои алоҳида танҳо солҳои 1834-1835 нашр гардидааст. Мисли масалнависи маъруф Лафонтен, Талпман де Ро низ бо "Гулистон"-и Саъдӣ аз рӯи тарҷумаи Андре де Рие шинос шудааст.

Масалҳои Жан Лафонтен намояндаи «давраи тиллоӣ»-и адабиёти фаронсавии асри XVII ба таври ҳаққонӣ намунаи олии жанри масал дар забони фаронсавӣ ба шумор мераванд, ки дар он таҷриба, таърих, анъана, шуур ва ҷаҳонбинии халқи Фаронса инъикос ёфтааст.

Бо вуҷуди фаровонии жанрҳое, ки нависанда дар онҳо кор кардааст, вай пеш аз ҳама ҳамчун масалнавис вориди адабиёти ҷаҳон шуд, дар жанри масал тамоми маҳорати баландтарини худро нишон дода, воқеияти Фаронсаи нимаи дуюми асри XVII-ро аз деҳқони камбағал сар карда, то монарх ба таври равшан ва дуруст тасвир кардааст. Нависандаи бузурги фаронсавӣ Жан Лафонтен аз эҷодиёти шоири бузурги форсу тоҷик Саъдии Шерозӣ фаровон истифода намудааст.

Гарчанде Саъдӣ дар асри XIII эдод кардаю Лафонтен дар асри XVII ба ӯ пайравӣ карда бошад ҳам, муқоисаи асарҳои ин ду адиб дар асри XIX ба амал омадааст. Агар шарқшиноси фаронсавӣ А.Журден дар китобаш, ки бо номи «Форс» чоп шудааст Саъдиро бо Горатсию Тибул, Катиллу Псалмист баробар донад, шарқшиноси дигар тарҷумони «Гулистон» -и Саъдии Шерозӣ бо забони фаронсавӣ Н.Семеле Саъдиро аввалин маротиба бо намояндаи адабиёти классикии асри XVII -и фаронсавӣ Лафонтен баробар медонад ва мегӯяд, ки масалҳои Лафонтен ҳикояҳои Саъдиро ба хотир меоранд.

Аз навиштаҳои Шокир Мухтор бар меояд, ки Лафонтен ба воситаи тарҷума бо асарҳои адибони машҳури дунё Плутарх, Бокаччо, Ариосто, Сервантос, Рабле, Овидий шинос мешавад ва аз аввалин шеъру достонҳои худ сар карда, ба онҳо пайравӣ мекунад. Лафонтен дар давраи нашъунамоии маданияти дарбори- монархистӣ дар асарҳояш шаклан ва мазмунан шоири халқ буд. Эҷодиёти ӯро халқ дӯст медорад ва махсусан масалҳои ӯ вирди забони мардум аст. Яке аз сабабҳои дигари маҳбубият пайдо кардани Лафонтен ин аст, ки ӯ мазмуни асарҳояшро фолклор гирифтааст. Аз ин рӯ халқ он чизе, ки аз худи ӯст ба хушӣ мепазирад.

Саъдии Шерозӣ маҳбуби халқ буд. Ӯ дар асарҳояш алалхусус дар «Гулистон» ва «Бӯстон» халқи меҳнаткашро васф кардааст. Ин нуқтаро яке аз тарҷумонҳои «Гулистон» ба забони русӣ Холмогоров И. иброз доштааст. Саъдӣ дар асарҳояш аз номи халқ ва бо забони содаю гӯёи халқ ғап мезанад. Аз ин ҷиҳат нахустин ва асоситарин монандии осори Лафонтен ва Саъдӣ пеш аз ҳама мазмуни халқи доштани асарҳои онҳо мебошад. Монандии дигари осори ин ду адиб дар услуби реалистии онҳо мебошад. Ин ду нобиға воқеаю саргузаштҳои қаҳрамонҳоро воқеъбинона тасвир намудаанд.

Лафонтен дар масалҳояш тақводорон ва муносибати бади синфҳои болоиро реалистона ба қалам медиҳад. Ҳақиқати реалӣ асоси услуби шоир аст. Ӯ воқеаҳоро дуруст ва равшан инъикос кардааст. Воқеъаҳое, ки дар асарҳои машҳури Саъдӣ «Гулистон» ва «Бӯстон» ҷараён мегиранд, баъди саёҳатҳои дуру дароз навишта шудаанд. Саъдӣ худ шоҳиди воқеъаҳо буд. Ҳар як масъалаи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ахлоқиро ӯ ҳамчун воқеъанигори замон реалистона тасвир кардааст. Эҷодиёти Лафонтен ба Саъдӣ хазинаи фикрҳои пандомез мебошанд, ки то замони мо аҳаммияти худро гум накардаанд. Лафонтен низ ба мисли Саъдӣ дар нисбат ба ахлоқ ақидаҳои ҷолибе дорад. Адабиётшиноси машҳури Фаронса И.Тэн, Жил ва Жуандо ба ақидаҳои педагогии Лафонтен баҳои муносиб додаанд.

Лафонтен дар бисёр масалҳояш калимаи «Pauvre»-ро (камбагал) истифода кардааст. Образи одамони камбагал дар масалҳои ӯ қаҳрамонони мусбат мебошанд. Ин образ дар

адабиёти он вақтаи фаронсавӣ нав буд. Агар мо осори Саъдии Шерозиро аз назар гузаронем дар эҷодиёти ӯ бештар ба калимаи «Дарвеш» ва «Тиҳидаст» вомехӯрем. Дар эҷодиёти ҳар ду шоир қаҳрамонони асосии асарҳои онҳо меҳнаткашон мебошанд, ки онҳоро хело моҳирона васф мекунанд. Дар мавзуъҳои оилавию маишӣ, сиёсию иҷтимоӣ, гуманизм низ монанди дар эҷодиёти ҳар ду онҳо монандиҳои баръало дида мешавад. Лафонтен ба Саъдӣ на танҳо пайравӣ кардааст, балки аз «Гулистон»-и ӯ порчаҳои ҷудогонаро ба асарҳояш дохил кардааст. Лафонтен мазмуни масалҳои худ «Чупон ва баҳр», «Гушҳои харгуш», «Мунаҷҷиме дар чоҳ», «Хоби як нафар сокини Муғулистон»-ро аз ҳикоятҳои ҷудогонаи Саъдӣ гирифтааст. Дар ин бора яъне Лафонтен аз қадам хикоятҳои Гулистон ба кадом шакл истифода бурдааст дар боби алоҳида хоҳем навишт.

Лафонтен аз осори Саъдӣ ва дигарон истифода карда ба онҳо пайравӣ намуда бошад ҳам кӯшиш ба харҷ додааст, ки мазмуну мундариҷаи онро ба талаботи замон созгор намояд. Масалҳои ӯ комилан руҳи миллӣ доранд ва қисми зиёди онҳо ба муқобили сохти давлатдории он вақта нигаронида шуда буданд. Лафонтен дар боран пайравии худ гуфтааст: «Ба гузаштагон пайравӣ кардани ман кӯр-кӯрона нест ва ман ғуломи онҳо нестам. Ман фикрҳо, ибораҳоеро қабул мекунам, ки устодонамон низ дар навбати худ ба онҳо пайравӣ карда буданд. Агар эҷодиёти онҳо ягон ҷои хуб бошаду дар шеърҳои ман ҷой ёфта тавонад ман онро дохил мекунам». Ҳамин нуқтаро қайд кардан лозим аст, ки бисёре аз тадқиқотчиёни осори Саъдии Шерозӣ чӣ дар хориҷа ва чӣ дар мамлакати мо ин монандиҳои эҷодиёти ин ду адибро пай набурданд. Аксарияти онҳо чунин ақида доранд, ки Лафонтен ба адибони Ғарб пайравӣ карда илҳом гирифтааст.

Аз муқоисаи қиссаю ҳикоятҳо маълум мегардад, ки Лафонтен бисёр нақлҳоро аз “Гулистон”-и Саъдӣ оварда ё айнан ва ё бо каме тағйирот пешкаши хонанда мегардонад, вале номи Саъдиро ёд намекунад. Ба ҳар ҳол маълум мегардад, ки Лафонтен ҳам ба Саъдӣ пайравӣ ва ҳам суханони ӯро такрор кардааст.

Дар мақолаи “Саъдӣ ва классисизми фаронсавӣ”-и Шокир Мухтор чунин омадааст, ки шарқшиноси фаронсавӣ тарҷумони «Гулистон» ба забони фаронсавӣ Шарл Дефремерӣ ҳангоми тарҷума муайян намуд, ки масалнависи фаронсавӣ Лафонтен мазмуни масали худ «Чӯпон ва баҳр», «Гӯшҳои харгӯш», «Мунаҷҷиме дар чоҳ», «Хоби як сокини Муғулистон»-ро аз ҳикоятҳои ҷудогонаи «Гулистон»-и Саъдӣ гирифтааст.

Масалнависи фаронсавӣ барои офаридани афсонаи «Мунаҷҷиме дар чоҳ» ҳикояти ёздаҳумро аз боби «Дар фавоиди хомӯшӣ»-и «Гулистон» истифода кардааст. Дар «Гулистон» ин ҳикоят чунин мазмун дорад. «Мунаҷҷаме ба хонааш бар мегардад ва марди ношиносеро ҳамроҳи завҷааш мебинад. Мунаҷҷам ношиносро дашном медиҳад ва ногоҳ ҷанҷол сар мезанад. Доное, ки шоҳиди ин воқеа буд, ба мунаҷҷим мегӯяд: ту ки одами дар хонаат омадаро намедонӣ, аз куҷо ҳаракати ситораҳоро донӣ». Ин ҳикоят дар афсонаи «Мунаҷҷаме дар чоҳ»-и Жан Лафонтен, ки бевосита ба мазмуни ҳикояти Саъдӣ оғоз меёбад, чунин сурат гирифтааст. «Рӯзе мунаҷҷаме ба чоҳ афтод. Ба ӯ гуфтанд:

-Бечора.

-Ту, ки базур зери поятро мебинӣ, чизҳои дар болои сарат бударо чихел мебинӣ.

Чӣ тавре ки маълум мешавад, Лафонтен фикрҳои Саъдиро бетағйир нагирифта ба онҳо каме мазмуни дигар додааст. Агар дар ҳикояти «Гулистон» мунаҷҷам марди ношиносро дар назди занаш дида бошад шоири фаронсавӣ ӯро ба қаъри чоҳ даровардааст, агар дар ҳикояти Саъдӣ мунаҷҷам шахси ба хонааш омадаро нашинохта бошад, дар афсонаи Лафонтен ӯ базур чизҳои зери пояшро мебинад.

Ҳар ду адиб дар охири ҳикояти худ ба тариқи хулоса савол медиҳанд, ки чунин мунаҷҷим чӣ навъ чизҳои дар фарози бараш бударо медонад. Ҳарчанд дар афсонаи Лафонтен сюжети ҳикояи Саъдӣ тағйир ёфта бошад ҳам, вале мазмуни ғояи он нигоҳ дошта шудааст.

Дефремерӣ аниқ нишон додааст, ки Лафонтен фикри зерини Саъдиро аз ҳикояти 16-уми боби якуми «Гулистон» дар афсонаи худ «Чӯпон ва баҳр» истифода кардааст.

Саъдӣ мегӯяд:

Ба дунё дар манофеъ бешумор аст,
В-агар хоҳӣ саломат, дар канор аст.

Ин сатрҳо дар хотимаи афсонаи Лафонтен бо чунин шакл омадааст.

Ман аз эъҷозу аз тӯфони дарёҳо наметарсам,
Вале андеша хоҳам кард аз дуздони дарёй.

Лафонтен мазмуни афсонаи «Хоби як нафар сокини Муғулистон»- ро аз ҳикояи понздаҳуми боби «Дар фазилати дарвешон»-и асари Саъдӣ гирифтааст.

Ҳикояи Саъдӣ «Яке аз солеҳон ба хоб дид, подшоҳеро дар биҳишт ва порсоеро дар дӯзах. Пурсид, ки муҷиби дараҷот ин чист ва сабаби дараҷот он чӣ ки мардум бар хилофи ин ҳамепиндоштанд. Нидо омад, ки ин подшоҳ ба иродати дарвешон ба биҳишт андар аст ва он порсо ба тақарруби подшоҳон дар дӯзах.

Далқат ба чӣ кор ояду тасбеҳу мураққав,
Ҳудро зи амалҳои накуҳида бари дор.
Ҳоҷат ба кулоҳи баракӣ доштанат нест,
Дарвешсифат бошу кулоҳи тоторӣ дор.

Масали Лафонтен чунин аст. «Яке аз муғулон дар хоб дид, ки вазире дар биҳишт аз лазату кайфияти бепоён бархурдор аст. Ҳам ӯ дар гӯшаи дигаре порсоеро чунин гирифтори оташ дид, ки ҳатто бадбахтарин мардум аз ҳолаш ба диққат меомаданд. Ин ҳол ба назараш ва хилофи одат намуд. Пиндошт, ки молики дӯзах дар мавриди он ду мурда иштибоҳ кардааст. Аз фавти тааҷҷуб бедор шуд ва чун дар хоби худ розе нохуфта медид, дар паи тафсири он шуд.

Муаббир ба ӯ гуфт: тааҷҷуб мекунед, хобатон бе таъбир нест ва он чи дидед, айни роҳи худованд аст: он вазир дар тули зиндагӣ гоҳе гӯшаи узлат дар ҳоле ки он порсо гоҳо ба суроғи вазирон мерафт. Лафонтен ҳарчанд аз осори Саъдӣ истифода карда ба онҳо пайравӣ намуда бошад ҳам, вале ин корро хело моҳирона иҷро кардааст. Масалнависи машҳури фаронсавӣ сюжет ва мазмуни ин ё он ҳикояро то дараҷае тағйир дода, эҷодкорона рафтор кардааст. Агарчи мазмуни афсонаҳои ӯ бештар аз адибони дигар мебошанд, вале онҳо руҳи милли доранд ва қисми зиёди онҳо ба муқобили ноадолатиҳои давр муқобили сохти давлатдорӣ ва дигар мавзуъҳо нигаронида шудааст. Қайд кардан лозим аст, ки бисёр тадқиқотчиён монандии эҷодиёти Лафонтен ва Саъдиро пай набурдаанд.

Шарқшиноси машҳури фаронсавӣ Шарл Дефремерӣ дуруст қайд мекунад, ки Талпман де Ро мазмуни ҳикояти зерини худро аз “Гулистон”-и Саъдӣ гирифтааст. Ҳикоят чунин аст: “Испание аз кишвари гарми Мурси дар фасли зимистон ба Фаронса меояд. Вақте, ки ӯ аз деҳае гузар мекард, сагҳо аз қафояш меафтанд. Хост сангеро гирифта ба тарафи онҳо ҳаво диҳад, аммо аз сабаби хунукӣ ӯ санг ёфта наметавонад. Аҷоиб кишвар,-мегӯяд ӯ, сангҳоро бастаанду сагҳоро кушодаанд” [10].

Дар боби чаҳоруми “Гулистон” ҳикояти зайл оварда шудааст. “Яке аз шуаро пеши амири дуздон рафт ва саное бар ӯ бигуфт. Фармуд то ҷома аз ӯ баркананд ва аз деҳ бадар кунанд. Мискин бараҳна дар сармо ҳамерафт. Сагон аз қафои вай афтоданд, хостто санге бардорад ва сагонро дафъ кунад, замин ях гирифта буд, оҷиз шуду гуфт: Ин чӣ ҳаромзода мардумонанд, сагҳоро кушодаанду сангҳоро бастаанд” [10].

Дар нимаи аввали асри XVII назариячиёни классисизм жанри мазҳакаро жанри поёнтар муайян кардаанд, ки доираи тасвири он ҳаёти шахсӣ, рӯзгор ва урфу одатҳои ҷамъияти имрӯза буд.

Аммо Жан Батист Поклен ки номи саҳнавӣ Молер аст изҳор дошт, ки ҳаҷв на танҳо ба фоҷиа баробар аст, балки ҳатто аз он болотар аст, зеро вай одамони поквиҷдонро хандон мекунад, дилхушӣ мекунад ва онҳоро таълим медиҳад, дар айни замон барои решакан кардани иллатҳо мусоидат мекунад. Вазифаи мазҳака ин аст, ки оинаи чамъият бошад, ахлокро бе дахл кардан ба одамони конкретӣ тасвир кунад.

Молер ду намуди мазҳака дошт: мазҳакаи характерҳо ва мазҳакаи урфу одатҳо. Ба гурӯҳи якум мазҳакаҳои ақлӣ дохил мешаванд, ки дар онҳо Молер характери умумии риёкор, бахил ва мардумгурезро ба миён гузоштааст. Онҳо дар назм навишта шуда, аз 5 парда иборатанд: «Тартюф ё фиребгар», «Дон Жуан» ва ғайра. Дар мазҳакаи урфу одатҳо ба характеристикаи вазъияти иҷтимоӣ ва характеристикаи конкретии персонажҳо диққати махсус дода шудааст. Ин гуна мазҳакаҳо дар наср сюжети фоҷиавӣ дошта, аз як-се парда иборат буданд: «Зани хандаовар», «Табиби маҷбурӣ», «Ҳилаҳои Скапена».

Молер дар мазҳакаҳои худ на танҳо бадиҳои инсонӣ, балки зиштҳоеро низ ҳадафи ҳаҷв қарор додааст, ки ҳамоиши иҷтимоӣ доранд, ки зарарovартаринашро риёкорӣ медонист.

Аз навиштаҳои Шокир Мухтор ба мо маълум гардид, ки 2-юми марти соли 1662, баъд аз 28 соли тарҷумаи Андре де Рие мазҳаканависи намоёни фаронсавӣ Жан Батист Молер “Занони донишманд” ном асари худро ба саҳна мегузорад. Дар мазҳака чунин мулоҳизаҳое ҳаст: “Ҷомаи куҳнааш ба худаш азиз аст”. Тарҷумони “Гулистон”-и Саъдӣ Шарл Дефремерӣ ин фикри нависандаи фаронсавиро бо панди Саъдӣ “Хилъати султон, агарчӣ азиз аст, ҷомаи ҳулқони худ-баиззаттар” монанд донистааст. Маълум мешавад, ки мазҳаканависи фаронсавӣ

онро аз Саъдӣ гирифтааст ва он, бешубҳа пас аз мутолиаи асари шоири форсу тоҷик гуфта гузаштааст.

Шокир Мухтор мегӯяд Молер на танҳо ба фикри Саъдӣ пайравӣ кардааст, балки байни услуби эҷодии ин ду суханвар монандиҳое вуҷуд дорад. Пеш аз ҳама мақсади асосии онҳо ба халқ хизмат кардан аст. Баъдан ҳам Саъдӣ ва ҳам Молер дар қисме аз асарҳояшон ҳамчун реалист баромад кардаанд. Ҳарду нависанда барои тасвири реалистии замон мушоҳидаҳои ҳаётӣ ба даст оварда буданд. Саъдӣ чунон ки пайдост, сӣ соли умри пурсамари худро дар сафар гузаронида, бисёр шаҳрҳою деҳаҳо ва тарзи зисту зиндагонии аҳолии Шарқро бо чашмони худ дидааст. Дар “Гулистон” ва “Бӯстон”-и ӯ мо бо ҳикоятҳое дучор мешавем, ки худи шоир яке аз иштирокчиёни фаъоли он воқеаҳо будааст. Саъдӣ маҳсули сафарҳо ва мушоҳидаҳояшро хеле ҳаққонӣ ба қалам додааст.

Молер низ аз 51 соли умри кӯтоҳу сермаҳсул 13 соли онро дар музофотҳои гуногуни Фаронса гузаронидааст. Дар ин муддат ӯ ба ҳаёти мардуми сарзаминаш аз наздик шинос шудааст ва онҳо дар саҳифаҳои мазҳакаҳояш низ реалистона тасвир ёфтаанд. Молер ҳамчун мазҳаканавис ва ҳунарманд аз санъанкор тарзи тасвири реалистии ҳаётро талаб мекунад. Инак ҳаёти мардуми Шарқи асри XIII дар асарҳои Саъдӣ ва Фаронсаи асри XVII дар мазҳакаҳои Молер реалистона тасвир ёфтаанд.

Шокир Мухтор дар мақолааш чунин навиштааст, ки Саъдӣ ва Молер шоирони дарбор набуданд, аммо ҳарду мадҳи подшоҳии шоҳони давлати худ кардаанд. Муаллифи “Гулистон” таклифи ба дарбор омаданро рад карда бошад, ҳам номи Абубакр бинни Саъдро дар саҳифаҳои аввали “Гулистон” ва “Бӯстон” бо некӣ ба забон мегирад, зеро ӯ форсро аз хунрезиҳои муғулҳо паноҳ дода буд. Саъдӣ “Бӯстон”-ро ба Абубакр бинни Саъд бахшидааст. Шоир дар оғози китоб мегӯяд:

Маро табъ з-ин гуна хоҳон набуд,
Сари мидҳати подшоҳон набуд.
Вале назм кардам ба номи фалон,
Магар боз гӯянд соҳибдилон
Ки Саъдӣ, ки гӯё балоғат рабуд,
Дар айёми Бубакр бин Саъд буд...

Мазҳакаи Молер “Тартюф” бо мадҳи шоҳ Людовики XIV поён меёбад. Риёкорони дин мазҳакаро маҳкум ва намоиши онро манъ карда буданд, аммо шоҳ Людовики XIV ба намоиши он иҷозат дода буд. Таърифи шоҳ аз номи қаҳрамони мазҳака чунин сурат мегирад: “Шоҳи мо душмани дуруғгӯист. Аз назари ӯ фиребгарӣ ва риёкорӣ дур наемонад. Ӯ дурандеш аст. Ба маънои корҳо сарфаҳм рафта беадолатиро маҳкум менамояд”.

Фалсафаи маънавии Молер - табиӣ будан, қаноатмандӣ, назари дуруст ба воқеаҳо, инсонпарварӣ ва нисбат ба ҳамаи воситае, ки ҳаётро вайрон мекунад, оштинопазир будан аст. Ин хусусиятҳо ӯро ба Саъдӣ низ наздик мекунад.

Тавре Шокир Мухтор мегӯяд дар асарҳои Молер низ мо бо калимаҳои забонҳои шарқӣ (форсӣ, арабӣ, туркӣ) дучор мешавем. Чунончи дар намоиши охирини мазҳакаи “Мешчани дворянӣ” (1670) “оллоҳ”, “муфтӣ”, “дарвеш”, “Муҳаммад”, “оллоҳу акбар”, “Қуръон”, “турк” барин калимаҳоро дучор меоем. Дар намоиши даҳуми мазҳакаи номбурда муфтӣ ба ҷаноби Журден чунин мегӯяд:

Вақте ки ту медонӣ, ҷавоб деҳ,
Вақте ки намедонӣ, онгоҳ хомӯш бош,
Ин ҷо ман муфтӣ, ту чӣ,
Намедонӣ! Хомӯш, хомӯш!

Ин сатрҳоро бо гуфтаҳои зерини Саъдӣ дар “Гулистон” монандӣ доранд.

Забон бурида ба кунҷе нишаста суммун букм,
Беҳ аз касе, ки набошад забонаш андар ҳукм.

Дар ҷои дигари “Гулистон” Саъдӣ мегӯяд:

Сухандони парварда, пири куҳан,
Бияндешад, он гоҳ бигӯяд сухан,
Мазан бетаамул ба гуфтор дам,
Наку гӯй, гар дер гӯӣ, чӣ ғам!
Бияндеш в-онгаҳ баровар нафас...

Аз навиштаҳои Шокир Мухтор чунин бар меояд, ки классистони адабиёти Фаронсаи асри XVII Лафонтен, Молер, Талпман де Ро ба Саъдӣ пайравӣ кардаанд. Ҳикоятҳои ҷудогонаи “Гулистон”-и ӯ барои онҳо мисли асарҳои нависандагони Италия ва Испания

Овидий, Вергилий, Гомер, Ливий, Эзоп ва дигарон ба классистони фаронсавӣ сюжетҳо додааст.

Хулоса, хонандаи имрӯзаи тоҷик тавассути асарҳои тадқиқотӣ ва тарҷуманамудаи адабиётшиноси шинохта шодравон Шокир Мухтор аз робитахои фарҳангиву мадании соҳибқаламони Шарқ бо мардуми Аврупо аз наздик шинос мешаванд. Дар баробари ин хонандаи хушсалика аз тадқиқотҳои аврупоиёне, ки донандаи хуби забон ва маданияти шарқиёнанд ва дар бораи онҳо тадқиқотҳои илмӣ бурдаанд огаҳӣ меёбанд.

Адабиёт

1. *Даль В. Толковый словарь живого великорусского языков в 4-х томах. Т.2. / В. Даль. - М.: РИ-ПОЛ классик, 2006. - 784с.*
2. *Мухтор, Ш. Мақолот / Ш. Мухтор. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 244 с.*
3. *Мухтор Ш. Замон ва тарҷумон / Ш. Мухтор. – Душанбе: Адиб, 1989. – 308 с.*
4. *Мухтор Ш. Пайванди дӯстӣ // Маданияти Тоҷикистон. 1.05.1981. – С.3.*
5. *Мухтор Ш. Тоҷикистон аз назари адибони Фаронса // Садои Шарқ. №2, 1983. – 136 с.*
6. *Мухтор Ш. Манбаи омӯзиш // Садои Шарқ. - №11, 1979. – 159 с.*
7. *Мухтор Ш. Луи Арагон ва суханварони Аҷам. - Газети муаллимон. №8, декабри 1987.*
8. *Мухтор, Ш. Франция читает Гулистан / Ш. Мухтор. - Душанбе: Ирфон, 1987. - 123 с.*
9. *Мухтор, Ш. Персидско-таджикская классическая поэзия во Франции / Ш. Мухтор. - Душанбе: Деваштич, 2003. - 480 с.*
10. *Мухтор Ш. Саъдӣ ва классисизми фаронсавӣ. – Маориф ва маданият. 17 феврал, 1976.*
11. *Савтҳои Ховар. (Баёзи осори шарқии шуарои Аврупо). Душанбе: Ирфон, 1986.-225 с.*
12. *Салямов Г. Т. Литературная традиции и проблемы художественного перевода (Сопоставительностилистический и типологический анализ). Дисс… д-ра филол Наук / Г. Т. Салямов. - Ташкент, 1982.-305 с.*
13. *Султонова, Ш. Распространение персидского-таджикской литературы во Франции / Ш. Султонова // Вестник педагогического университета. - 2021. - № 1. (90). - С. 185-187.*

НАҚШИ САЪДӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ КЛАССИСТОНИ ФАРОНСАВӢ АЗ НИГОҲИ ШОКИР МУХТОР

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи нақши Саъдӣ дар эҷодиёти классистони фаронсавӣ аз нигоҳи Шокир Мухтор меравад. Дар вақти мутолиаи асарҳои намояндагони адабиёти даврои классисизми фаронсавӣ маълум мегардад, ки мақоми Саъдӣ ва “Гулистон”-и ӯ дар адабиёти бойи Фаронса бузург аст. Зимнан хотиррасон мекунем, ки ин асари шоири ширинбаёни форсу тоҷик соли 1634 аз тарафи Андре де Рие ба забони фаронсавӣ гардонида шудааст. Ба ин маънӣ “Гулистон” аввалин асарест, ки ба ғарбиён сеҳри шеъри форсиро ошкор кардааст. Нависандаи бузурги фаронсавӣ Жан Лафонтен аз эҷодиёти шоири бузурги форсу тоҷик Саъдии Шерозӣ фаровон истифода намудааст. Гарчанде Саъдӣ дар асри XIII эдод кардаю Лафонтен дар асри XVII ба ӯ пайравӣ карда бошад ҳам, муқоисаи асарҳои ин ду адиб дар асри XIX ба амал омадааст. Шокир Мухтор гуфтааст, ки Молер на танҳо ба фикри Саъдӣ пайравӣ кардааст, балки байни услуби эҷодии ин ду суханвар монандиҳое вуҷуд дорад. Пеш аз ҳама мақсади асосии онҳо ба халқ хизмат кардан аст. Баъдан ҳам Саъдӣ ва ҳам Молер дар қисме аз асарҳояшон ҳамчун реалист баромад кардаанд.

Калидвожаҳо: Саъдӣ, асар, фаронсавӣ, форс-тоҷик, Шокир Мухтор, Молер, услуб, масал, Лафонтен, мазҳака, Гулистон, шарқшинос.

РОЛЬ САДИ В ТВОРЧЕСТВЕ ФРАНЦУЗСКИХ КЛАССИКОВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ШОКИРА МУХТОРА

В статье рассматривается роль Саади в творчестве французских классиков с точки зрения Шакира Мухтара. При чтении произведений представителей французского классицизма становится ясно, что Саади и его «Гюлистан» занимают большое место в богатой литературе Франции. Напомним, что это произведение персидско-таджикского поэта было переведено на французский язык в 1634 году Андре де Рьё. В этом смысле «Гулестан» — первое произведение, открывшее западному человеку магию персидской поэзии. Великий французский писатель Жан Лафонтен широко использовал творчество великого персидско-таджикского поэта Саади Ширази. Хотя Саади писал в XIII веке, а Лафонтен последовал за ним в XVII веке, сравнения между произведениями этих двух писателей начались в XIX веке. Шакир Мухтар сказал, что Малер не только следовал идеям Саади, но и между творческими стилями двух ораторов есть сходство. Прежде всего, их главная цель служить людям. Позднее и Саади, и Малер в некоторых своих произведениях выступили как реалисты.

Ключевые слова: Саади, произведение, французский, персидско-таджикский, Шакир Мухтар, Малер, стиль, басня, Лафонтен, комедия, Гулистан, востоковед.

THE ROLE OF SAADI IN THE WORKS OF FRENCH CLASSICS FROM THE POINT OF VIEW OF SHOKIR MUKHTOR

The article examines the role of Saadi in the works of French classics from the point of view of Shakir Mukhtar. When reading the works of representatives of French classicism, it becomes clear that Saadi and his "Gulistan" occupy a large place in the rich literature of France. Let us recall that this work of the Persian-Tajik poet was translated into French in 1634 by Andre de Rieu. In this sense, "Gulestan" is the first work that revealed the magic of Persian poetry to Westerners. The great French writer Jean La Fontaine widely used the works of the great Persian-Tajik poet Saadi Shirazi. Although Saadi wrote in the 13th century and La Fontaine followed him in the 17th century, comparisons between the works of the two writers began in the 19th century. Shakir Mukhtar said that Mahler not only followed Saadi's ideas, but there are similarities between the creative styles of the two orators. Above all, their main goal is to serve the people. Later, both Saadi and Mahler came out as realists in some of their works.

Key words: Saadi, work, French, Persian-Tajik, Shakir Mukhtar, Mahler, style, fable, La Fontaine, comedy, Gulistan, orientalist.

Дар бораи муаллиф
Султонова Шукрона Бобоҷоновна
Омӯзгори кафедраи забони фаронсавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: shukrona93@gmail.com

About the author
Sultonova Shukrona Bobojonovna
Teacher of the French language department
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: shukrona93@gmail.com

Об авторе
Султонова Шукрона Бободжоновна
Преподаватель кафедры французского языка
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: shukrona93@gmail.com

ТДУ 821.221.1.09-94

ЁДДОШТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИИ ОН

Шамшоди Ҷ.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Омӯзиши адабиёт ҳамчун як низоми мураккаби иҷтимоӣ, маънавӣ ва фарҳангӣ бе баррасии унсурҳои калидии он комил буда наметавонад. Яке аз мафҳумҳои марказии адабиётшиносӣ ва таҳлили бадеӣ жанр мебошад, ки дар равандҳои таърихӣ ва таҳаввулоти эҷодии адабиёт мақоми хоса ва аҳаммияти назаррас дорад. Пеш аз он ки ба шарҳу тавзеҳи мустақими жанри ёддошт гузарем, лозим аст оид ба ба хусусият ва зарурати таҳқиқи худи жанр ишора кунем.

Жанр дар адабиёт дар баробари шакли зоҳирии асар, ҳамчунин низоми иҷтимоӣ, иртиботӣ ва эстетикӣ мебошад. Он роҳи баён ва қолаби ифодаи андеша ва эҳсоси муаллифро муайян мекунад, завқу дидгоҳи хонандаро шакл медиҳад ва робитаи адабиётро бо муҳитҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба танзим медарорад.

Дар тули таърих, жанрҳо ҳамеша дар ҳоли тағйир ва такмил будаанд. Онҳо ҳамонгуна, ки анъанаро ҳифз мекунанд, ҳамзамон ба тағйироти замона ва муҳити иҷтимоӣ низ мутобиқ мешаванд. Аз ин рӯ, омӯзиши жанр ба мо имконият медиҳад, ки сохтор ва қонунияти адабиро дарк карда, равандҳои рушди ҷомеа ва фарҳангро низ таҳлил намоем. Аз ҳамин ҷиҳат, таҳқиқи жанр дар илми адабиётшиносӣ аҳаммияти марказӣ дорад.

Вожаи жанр аз калимаи фаронсавӣ гирифта шуда, ба маънои «навъ», «қисм» ва «намуд» мебошад. Ин мафҳум дар аввал ба таври умумӣ барои гурӯҳбандии соҳаҳои гуногун истифода мешуд, вале дар асри XIX дар Фаронса он ба истилоҳи махсуси адабиётшиносӣ табдил ёфт. Аз ҳамон замон то имрӯз таҳқиқоти зиёде дар робита ба муайянсозии ҳудуд ва моҳияти жанр анҷом дода шудааст, аммо то ҳол миёни муҳаққиқон дар бораи таърифи ягона ва устувори он иттифоқи назар вуҷуд надорад.

Дар адабиёт се ҷинси асосӣ: эпос, лирика ва драма мавҷуданд, ки ҳар кадом ба намудҳои зиёди жанрӣ тақсим мешаванд. Бархе аз олимон ҷинсҳоро худи жанр мешуморанд, вале дар илми муосир ҷинс (ё навъи умумӣ) аз жанр (навъи мушаххас) ҷудо мешавад. Роҷеъ ба таснифаоти адабиёт ба ҷинсҳо ва жанрҳо, инчунин хусусияти умумии жанр дар китобу асарҳои Белинский В.Г., Колпакова Н.Т., Тимофоев Л.И., Бахтин М.М., Тинянов Ю.М., Лотман Ю.М, Тамарченко Н.Д., Лейдерман Н.Л., Р. Мусулмониён, Ю. Бобоев, Р.Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов, Х. Мирзозода, Х. Шарифов ва дигарон сухан рафтааст.

Андешаҳои мунаққиди маъруфи адабиёти рус В.Г. Белинский дар бораи табиати адабиёт, шеър ва нақши он дар ҷомеа таъсири зиёд гузоштааст. Дар осораш В.Б. Белинский ба масъалаи таснифоти шеър ба ҷинсҳо ва жанрҳо (навъҳо ва намудҳо) низ дахл кардааст. Вай шеърро ба се ҷинси асосӣ (навъи бузург) ҷудо мекунад: эпос, лирика ва драма. Дар ҳар яке аз ҷинсҳои асосӣ жанрҳои гуногун ҷой доранд. Ба таъкиди ин донишманд жанрҳо шакли махсуси зоҳиршавии мазмун ва мавқеи муаллифро муайян мекунанд. Жанрҳо аз рӯйи мазмун, шакл ва вазифа фарқ мекунанд [3, с. 296-297].

Белинский В.Г. чунин мешуморид, ки ҳар як ҷинси адабӣ бояд ҳаёти воқеиро дар шакли хоси худ инъикос намояд. Вай ба воқеиятгароӣ (реализм) аҳаммияти зиёд медод. Ба ақидаи ӯ, ҳар жанр бояд ба талаботи замона ҷавоб гӯяд ва бо ҳаёти мардум пайваст бошад.

Ба андешаи Л.И. Тимофеев, мафҳуми «жанр» дар адабиёт дорои ду сатҳи маънӣ мебошад [11, с. 344-345]. Дар маънои умумӣ, жанр ба ҷинси адабӣ ишора мекунад, ки тамоми осори адабиро ба се гурӯҳи асосӣ тақсим мекунад: эпос, лирика ва драма. Ин се ҷинси адабӣ шаклҳои бунёдии баёни воқеият дар адабиётанд ва ҳар кадоме вазифа ва усули баёни хоси худро доранд. Дар баробари ин, Л.И. Тимофеев «шакли жанрӣ»-ро ҳамчун навъи мушаххаси адабӣ шарҳ медиҳад, ки дар дохили ҳар як ҷинси адабӣ ташаккул меёбад. Масалан, роман, повест ва ҳикоя навъҳои жанрии эпосанд; ғазал, қасида ва рубоӣ ба навъҳои жанрии лирика дохил мешаванд; фоҷиа ва мазҳака бошад, шаклҳои драма мебошанд. Ин ҷудосозии мафҳумҳо то андозае ба таҳқиқи илмии адабиёт ва шинохти амиқи сохтору мазмуни асарҳо мусоидат мекунад.

Тамарченко Н.Д., яке аз пажӯҳишгарони маъруфи адабиётшиносии рус ва собиқ шуравӣ, низ дар соҳаи назарияи адабиёт, методологияи таҳқиқи адабиёт ва таълимоти жанрҳо саҳми калон гузоштааст. Ӯ ба рушди илми адабиётшиносӣ, хусусан дар бахши

таҳлили бадеият ва поэтикии асар, таъсири назаррас доштааст. Тамарченко Н.Д. зимни баррасии мавзуи «Масъалаҳои методологии назарияи ҷинсҳо ва жанрҳо дар поэтикаи асри XX» (дар китоби «Назарияи адабиёт. Ҷ.3. Ҷинсҳо ва жанрҳо», 2003) бо назардошти анъанаи поэтикаи классикӣ мафҳумҳои ҷинс ва жанрро ҳамчун типологияи асари адабӣ ишора кардааст. Ба андешаи муаллиф, бо вуҷуди муштарак будани асоси маъноии онҳо, фарқгузорӣ миёни ин мафҳумҳо аҳаммияти илмӣ дорад: «Ҷинс ҳамчун як категорияи назариявӣ барои гурӯҳбандии жанрҳо бо хусусиятҳои сохтории муштарак хизмат мекунад. Ин мафҳум имконият медиҳад, ки имконияти бунёдии сухани бадеӣ ва принсипҳои метаисторикӣ-таҳлилӣ муайян карда шаванд. Жанр бошад, шакли мушаххаси таърихии асари бадеӣ ва ё модели таҳлилии он аст, ки барои муайян намудани аломатҳои сохторӣ ва маъноии гурӯҳи асарҳо истифода мешавад» [9, с.83].

Адабиётшинос, доктори илмҳои филологӣ профессор Н.Л. Лейдерман оид ба жанр дар адабиёт таҳқиқоти мукаммали назариявӣ анҷом дода, китобашро бо номи «Назарияи жанр: Таҳқиқот ва таҳлилҳо» (2010) ба нашр расонидааст. Ин асар як намунаи назариявии жанрро пешниҳод мекунад, ки дар он жанр ҳамчун як қонуни асосии бадеӣ ва механизми муҳимми равандҳои таърихии-адабӣ баррасӣ мешавад. Аз ҷониби муаллиф масъалаи истилоҳии жанр, вазифаҳои жанр, равандҳои таърихии жанр, аз ҷумла таҳлили тағйироти жанрҳо дар адабиёти русии асри XX ва таъсири омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба ин равандҳо ва ғ. мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Ба таъкиди муаллифи мазкур жанр дар асри XXI як мафҳуми мураккаб ва гуногунранг аст, ки ҳам қоида ва шаклҳои муқаррарӣ дорад ва ҳам тағйирёбанда, ҳамчунин бо таърих ва маъно пайвандии ногусастанӣ дорад. Н.Л. Лейдерман бар ин назар аст, ки дар аввали асри XXI дар пажӯҳиши жанр чанд равиш вуҷуд дорад. Ба таври фишурда он равишҳоро зикр мекунем:

1. Назарияи анъанавӣ, ки жанрро қонуни муайяншуда ва шакли муқаррарӣ медонад. Аммо баъзе нависандагон инро ҳамчун маҳдудият ва ҳатто пешгӯии бебунёд рад мекунанд.

2. Назарияи тағйирпазирӣ, ки жанрро доимӣ ва муқаррарӣ намедонад, балки он пайваста тағйир мекунад ва матнҳо метавонанд ба якчанд жанрҳо мансуб бошанд.

3. Равиши структуралистӣ, ки жанрро ҳамчун навъи гуфтор ва амали нуткӣ мешиносад, вале ин назария ба омезиши жанрҳои бадеӣ ва гуфторӣ мепардозад, ки баъзан мафҳуми жанрро камранг мекунад.

4. Равиши генетикӣ, ки ба таҳқиқи маъно ва таърихи жанрҳо таваҷҷуҳ мекунад, ба вижа мафҳуми «ёдоварии жанр» – таҷрибаи гузашта ва анъанаҳои санъат барои фаҳмиши жанр муҳим аст. Ин назарияҳо баъзан хеле назариявӣ ва абстракт мешаванд [5, с.12-14].

Дар умум, дар назарияи Н.Л. Лейдерман жанр ҳамчун як системаи тартиботи бадеӣ, ки дар он унсурҳои гуногуни мазмун, шакл ва воситаҳои бадеӣ якҷо меоянд, арзёбӣ карда шудааст.

Тасниф ва тақсимбандии адабиёти бадеӣ аз ҷониби адабиётшиносони ватанӣ низ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, аммо ҳамоно хулосаи ниҳоиро дар бар нагирифтаанд. Чунончи Р. Мусулмониён кӯшиши тақсими адабиёти бадеиро ба гурӯҳҳо ҳанӯз дар Юнони қадим ва саҳми Афлотун ва Арастуро дар самт ёдовар шуда, минбаъд то ба ҳадди ифрот расидани таснифи адабиётро таъкид кардааст: «Дар асарҳои илмии тадқиқотӣ, таълимӣ ва оммавии баъзе муаллифон адабиёти бадеӣ ба намудҳо (назму наср), намуд ба ҷинсҳо, ҷинс ба жанрҳо, жанр ба навъҳо… тақсим карда мешаванд. Яъне тасниф ба ҳадди ифрот мерасад, ки ин кори омӯзиши адабиёти бадеиро осон не, балки чигилтар менамояд» [7, с.122].

Назариёт оид ба мафҳуми жанр, яъне ҷудо кардани ҷинси адабӣ ва навъи адабӣ дар таҳқиқот ва мақолаҳои дигар адабиётшиносон низ ба таври равшан ба назар мерасад. Ин равиш дар адабиётшиносии муосир ҳамчун як усули илмии тасниф ва таҳлили осори адабӣ пазируфта шудааст. Мафҳуми «жанр» бояд бештар ба шаклҳои мушаххаси дохилии ҳар як ҷинси адабӣ ишора кунад. Ба ибораи дигар, жанр ба таснифи умумии адабиёт ба се ҷинс (эпос, лирика, драма) маҳдуд намегардад, балки бештар ба навъҳои муайяни адабӣ (монанди роман, повест, ҳикоя, ғазал, мазҳака ва фоҷиа) дахл дорад. Ин таъкид ба дақиқсозии мафҳумҳо ва фарқгузории илман асоснок миёни ҷинси адабӣ ва жанр замина мегузорад, ки барои таҳқиқи назариявӣ ва амалии осори адабӣ муҳим мебошад.

Чунин андешаи назар дар дигар асару мақолаҳои адабиётшиносон чашмрас мебошад. Лекин, тавре дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» зикр мешавад: «Дурусттар ин аст, ки навъи намуди адабиро жанр номем» [14, с.29].

Дар маънои классикӣ, жанр маҷмуи нишонаҳои шаклӣ ва мазмунӣ аст, ки ба гурӯҳи муайяни асарҳо мансубият медиҳад. Онро метавон ҳамчун қолаби маънавӣ-эстетикӣ фаҳмид, ки дар он: муҳтаво (мазмун, идея, мавзуъ), шакл (услуби баён, сохтор), вазифа (ахлоқӣ, иҷтимоӣ, фароғатӣ, таълимӣ) бо ҳам омехта мешаванд ва як маҷмуаи иртиботӣ ва маърифатиро ташкил медиҳанд. Жанр дар баробари воситаи тасниф ва гурӯҳбандии асарҳои адабӣ будан, заминаи муҳим барои ташаккули интизориҳои хонанда ва танзими муносибати муаллиф бо воқеият низ ба шумор меравад. Ҳар як жанр маҷмуае аз қоидаҳо, қолабҳои маънӣ ва услуби баёни хоса дорад, ки пешакӣ тасаввуроти хонандаро нисбат ба муҳтаво, услуб ва шеваи пешниҳодсозии матн ташаккул медиҳад. Жанр дорои хусусиятҳои дугона аст, яъне устуворӣ ва тағйирпазирӣ. Аз як тараф, жанр шаклҳои анъанавии баёни муҳтаворо нигоҳ медорад, аз тарафи дигар, ба талаботи замон ва шароити иҷтимоӣ мутобиқ мегардад. Ин раванди пайвастаи ҳифзи анъана ва ҷустуҷӯи шаклҳои нав аст, ки ба рушди жанрҳо меоварад.

Адабиётшинос Тимофеев Л.И дар бораи ҷинс ва жанри адабӣ сухан ронда, ишора намудааст, ки дар таърихи адабиёт мо бо такроршавии васеъмиқёси баъзе хусусиятҳои муайяни шаклии сохтори асарҳо рӯ ба рӯ мешавем, ки дар замони гуногун ва дар эҷодиёти нависандагони хеле дур аз ҳам (аз лиҳози таърихӣ) ба назар мерасанд. Ин гуна такрорҳо асосан дар соҳаи композитсия рух медиҳанд. Чунончи таъкид кардааст: «Тарзи ташкил ва сохтмони асар дар баъзе нависандагон, ки садсолаҳо аз ҳам ҷудоянд, шабоҳати муайян дорад. Масалан, лирикаро ҳам дар адабиёти муосир метавон ёфт ва ҳам дар даврони антиқӣ, ҳаминро нисбат ба эпос ва драма низ гуфтан мумкин аст» [11, с.344].

Жанр ҳамеша ба ҷинси муайян тааллуқ дорад, аммо аз лиҳози мазмун, шакл ва тарзи тасвир маҳдудиятҳои худро дорад ва бо ин роҳ тавсифи дақиқтар ва ҷудокунандаи асари бадеиро таъмин менамояд.

Михаил Бахтин мафҳуми хронотоп (замон-макон)-ро дар робита бо жанр таҳлил намудааст. Ба гуфтаи ӯ, ҳар жанр хронотопи худро дорад. Масалан: дар эпопея замон таърихӣ ва макон васеъ; дар лирика замон фардӣ ва макон ботинӣ; дар драма замон ва макон саҳнавӣ ва фишурдашуда. Хронотоп ба мо имкон медиҳад, ки жанрро ҳамчун як сохтори иҷтимоӣ-таърихӣ ва фарҳангӣ таҳлил намоем [2, с.234-235].

Ба ҳамин маъно, «жанрҳо то даме вуҷуд доранд, ки худи адабиёт вуҷуд дорад. Аммо дар айни замон, онҳо на ҳамчун мафҳуми комилан тайёр ва мутлақи назариявӣ вуҷуд доранд, балки ҳамчун таҷассум ва ифодаи ниёзҳои ҳаётии адабӣ, ки ба таври умумӣ дар шуури жанрӣ ва ёдгории жанрӣ таҷассум меёбанд. Бо вуҷуди ин, ҳар як шакли жанрӣ ҳамеша дар ҳолати тағйир ва «нафас кашидан» қарор дорад; он шакли собиту бетағйир нест. Жанр ҳамеша таҳти таъсири ҷараёнҳои таърихӣ қарор гирифта, тағйир меёбад ва маҳсули равандҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ҳаракатҳои дохилии таърих мебошад» [10, с.4].

Бо вуҷуди равшан будани таснифи анъанавии жанрҳо, илми муосир мавзуи жанршиносиро ҳамеша дар доираи баҳсу таҳқиқоти нав нигоҳ медорад. Зеро жанрҳо ба таври динамикӣ рушд мекунанд, тағйир меёбанд ва омезиш пайдо мекунанд. Асарҳои муосири бадеӣ аксаран шаклҳои гуногунро бо ҳам мепайванданд ва ба пайдоиши жанрҳои мутаҷовиз замина фароҳам меоранд.

Таҳқиқи жанр барои адабиётшиносӣ аҳаммияти назаррас дорад, зеро он ба омӯзиши паҳлуҳои зерин ёрӣ мекунад: муайян кардани шеваҳои баёни эстетикӣ ва услубшиносӣ, фаҳмидани тарзи фикрронӣ ва эҳсосоти як давра, таҳлили робитаи байни ҷомеа ва адабиёт, омӯхтани равандҳои эҷод ва қабул.

Бо таҳаввули таърих, жанр тағйир меёбад ва ба талаботи нави ҷомеа мутобиқ мешавад. Ба андешаи академик Муҳаммадҷон Шакурӣ: «Ҳамаи жанрҳои имрӯзаи тоҷик (солҳои 80-уми асри XX дар назар доштааст – Ш.Ҷ.) аз солҳои бист ва сӣ оғоз ёфтаанд. Давраҳои баъд – солҳои чилу панҷоҳ ва шаст давраи инкишофу такомули ин жанрҳо, шаклу навъҳои тоза пайдо кардани онҳо ва аниқтар муайян шудани хусусияти хоссашон буд» [13, с. 63]. Академик Муҳаммадҷон Шакурӣ раванди таърихии ташаккул ва такомули жанрҳои адабии тоҷикро ба чанд марҳилаи муҳим тақсим менамояд. Тавре баён ёфтааст, жанрҳои адабии имрӯзаи тоҷик, новобаста аз гуногуншаклии онҳо, асосан аз солҳои 20 ва 30-уми асри XX сарчашма мегиранд, яъне давраест, ки адабиёти тоҷик дар муҳити нави сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ вориди як марҳилаи тоза шуд. Дар ин марҳилаи оғоз, жанрҳо монанди роман, ҳикоя, драма, очерк ёддошт ва ғ. дар заминаи ниёзи иҷтимоиву фарҳангии замон шакл гирифтанд. Давраҳои баъдӣ, солҳои 40-60-ум, ба таъкиди М. Шакурӣ, марҳилаи рушди дарунӣ, мукаммалшавӣ ва гуногуншавии ин жанрҳо ба шумор мераванд.

Хулоса, омӯзиши амиқи назариявии жанр ба мо имкон медиҳад, ки асари бадеиро аз лиҳози мавзуъ, шакл, услуб ва роҳҳои ифодаи фикр дарк намоем. Жанрро метавон василаи асосии муаррифии ягонагии шаклу мазмун донист, ки тавассути он таъсиргузории асар пурзӯртар мегардад. Аз ин рӯ, дарки назариявии жанрҳои адабӣ барои рушди тафаккури адабӣ ва омӯзиши илми адабиётшиносӣ аҳаммияти устувор дорад.

«Ҳар асаре, ки дар он баёноти эҳсосӣ дар бофтаҳои бадеӣ бартарӣ дорад, қайд кардааст Суфизода Ш.З., – моли адабиёт аст. Сарчашмаи адабиёт зиндагист, аз воқеият ва ҳастӣ илҳому ғизо мегирад ва достони зиндагиро тасвир мекунад. Майдони таҷаллии адабиёт ҳаёти ҷомеа, урфу одатҳо, фарҳанг, муносибатҳои иҷтимоӣ ва ҳамаи он чиро, ки ба ҳастии инсон пайванд мехӯрад, фаро мегирад. Адабиёт ҳамчун оинаи тамомнамои воқеият ва бозтобдиҳандаи ҳодисаҳоест, ки дар дохили ҷомеа рух медиҳанд. Зуҳури ҳар асари адабӣ тасодуфӣ нест, ба замони худ пайванди мустақим дорад» [8, с.142].

Воқеан, адабиёт дорои шаклу жанрҳои гуногун мебошад, ки ҳар кадом аз онҳо барои дарки воқеият ва тасвири зиндагии инсон ва ҷомеа вазифаи муайянро иҷро мекунанд. Ёддошт ҳамчун жанри алоҳидаи насри хотиротӣ, ҳам дар адабиёти Ғарб ва ҳам дар адабиёти Шарқ, ривоҷи хос ёфтааст. Дар нигоштаҳои ёддоштӣ ҳам сабти рӯйдодҳои гузаштаи шахсӣ ва ҳам нақли муҳити замонӣ, тасвири манзараҳои иҷтимоӣ ва баррасии арзишҳои фарҳангӣ дар марказ қарор мегирад. Муаллиф дар ёддошт чун шоҳид ва дар мавриди дигар ширкаткунанда ва таҳлилгари рӯйдодҳо зоҳир мешавад.

Дар таҳқиқи имрӯза муҳим аст, ки мо ёддоштро ҳамчун жанри мустақил ва дорои қоидаву хусусиятҳои мушаххас дарк кунем. Барои ин, бояд мафҳуми ёддоштро равшан созем, хусусиятҳои хоси онро таҳлил кунем, вазифаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва равонии онро фаҳмем, тафовути онро бо дигар шаклҳои насри хотиротӣ муайян намоем.

Вожаи «ёддошт» аз истилоҳи фаронсавии «memoires» баромадааст, ки маънояш «хотирот» мебошад. Дар адабиётшиносии Аврупо ва ҷаҳон, «memoires» ба асарҳое ихтисос мегардад, ки муаллиф дар онҳо таассурот ва хотироти шахсии худро роҷеъ ба рӯйдодҳои муҳимми иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ё шахсӣ баён мекунад.

Пас, қайд кардан зарур аст, ки ёддошт шакли баёнест, ки дар он муаллиф ба воситаи сабти таҷрибаи шахсии худ, рӯйдодҳои муҳимми таърихӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро аз зовияи таҷрибаи шахсӣ баён мекунад. Ин шакли наср, бар хилофи таърихнигорӣ, воқеаҳои гузашта ва шахсиятҳои таърихиро бо эҳсосот, бардоштҳо ва таассуроти худ омехта менамояд.

Пажӯҳишгари маъруфи рус Н.Л. Лейдерман ёддоштро ҳамчун жанри муҳимми воқеӣ бо хусусиятҳои бадеӣ муаррифӣ мекунад. Ӯ нақши ёддоштро дар ҳифзи хотираи таърихӣ ва баён кардани дидгоҳи шахсии муаллиф муҳим мешуморад. Саҳми ӯ дар тавзеҳ ва гурӯҳбандии илмии жанри ёддошт барои таҳқиқоти адабӣ хеле арзишманд аст. Ба таъкиди ин адабиётшинос: «Ёддошт жанрест, ки дар он шахсият бо гузаштаи худ мулоқот мекунад ва онро ба воситаи хотира аз нав месозад. Ин навъ сабтро метавон на танҳо тасвир, балки ҳамзамон тафсири воқеияти гузашта донист» [5, с. 134].

Дар таърифи умумии ёддошт метавон чунин гуфт, ки ёддошт жанри махсуси адабӣ аст, ки муаллиф дар он воқеаҳои гузаштаро бо таваҷҷуҳ ба рӯйдодҳои дорои аҳаммияти ҷамъиятӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва шахсӣ тасвир мекунад. Барои дарки дурусти жанри ёддошт, муҳим аст, ки онро аз дигар навъҳои насри хотиротӣ фарқ кунем. Насри хотиротӣ маҷмуае аз шаклҳои адабист, ки дар онҳо шахс таҷрибаҳои ҳаётии худро ба риштаи тасвир мекашад. Навъҳои асосии он чунинанд:

Ёддошт – ин тасвири таҷрибаи шахсӣ дар иртибот бо рӯйдодҳои муҳимми ҷамъиятӣ ва таърихӣ мебошад. Ёддошт, одатан, баъд аз гузашти вақт ва бо нигоҳе ба гузашта навишта мешавад. Муаллиф дар он ҳодисаҳои шахсии худро баён карда, вазъу ҳолати замонро низ таҷассум менамояд.

Рӯзнома – сабти рӯзмарраи воқеаҳо ва эҳсосоти шахсӣ ба тартиби хронологӣ аст. Муаллиф воқеаҳоро ҳамон лаҳза ё дар наздиктарин фурсат ба рӯйдод менависад ва бештар ба таҷрибаи шахсии ҳаррӯза тамаркуз мекунад.

Тарҷумаи ҳол – нақли муфассали зиндагии шахсӣ аз кӯдакӣ то лаҳзаи навиштани асар мебошад. Дар тарҷумаи ҳол муаллиф кӯшиш мекунад, тамоми марҳилаҳои муҳимми ҳаёти худро фаро гирад.

Мактубҳои шахсӣ – муошарати хусусӣ бо дигарон тавассути номаҳо мебошад. Ин номаҳо баъзан баъдтар гирдоварӣ шуда, чоп мегарданд ва ба як навъи адабиёти хотиротӣ табдил меёбанд.

Сафарнома – шакли дигаре аз насри хотиротӣ аст, ки дар он муаллиф хотироти худро аз сафарҳо баён мекунад. Сафарнома дар назари аввал нақли воқеаҳои дида ва шунида аст, аммо дурусттар дида бароем, он тасвири вазъу ҳаводиси фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва табиати кишвар ё маҳалле мебошад, ки муаллиф ба он ҷо рафтааст. Ҳамин тариқ, сафарнома ҳам таҷрибаи шахсиро фаро мегирад ва ҳам ба хонанда тасвири муҳити навро мерасонад.

Ҳамаи ин навъҳо гарчанде ки ба ҳамдигар наздиканд, аз лиҳози сабк, мазмун ва мақсад бо ҳам фарқ доранд. Барои хонанда донистани ин фарқият дар шинохти жанрҳои адабӣ аҳаммияти хосса дорад. Чунончи, ёддошт аз рӯйи хусусиятҳои хоси худ на ба пуррагӣ таърих аст ва на танҳо ҳикояи шахсист. Он дар нуқтаи буриши хотираи шахсӣ ва таърихи иҷтимоӣ қарор дорад. Аз ҳамин ҷиҳат, ёддошт танҳо нақли рӯйдодҳо набуда, бозсозии фазо ва замон аз диди шахсӣ мебошад.

Ёддошт ҳамчун як шакли махсуси адабӣ дорои хусусиятҳои жанрии хоси худ мебошад, ки онро аз дигар намудҳои насри ҳуҷҷатӣ ва бадеӣ, аз ҷумла тарҷумаи ҳол, рӯзномаҳои шахсӣ ва сафарномаҳо фарқ мекунанд. Ин хусусиятҳоро метавон ба таври зайл гурӯҳбандӣ ва тавзеҳ дод:

1. Асоси воқеият ва ҳуҷҷатнокӣ. Яке аз хусусиятҳои асосии ёддошт асос ёфтани он ба воқеияти зиндагии воқеӣ ва ҳуҷҷатнокӣ мебошад. Муаллиф ҳодисаи воқеиро тасвир мекунад, вале ин воқеият ҳатман дар қолаби мушоҳида ва ё иштирокоти бевоситаи ӯ таҷассум ёфтааст. Ҳарчанд ёддошт асосан ба воқеият такя мекунад, дар он навъе аз тафсир ва ҳатто эҳсосотнигорӣ ҷой дорад. Ин ёддоштро аз санадҳои расмии таърихӣ фарқ мекунад. Масалан, дар ёддоштҳои Садриддин Айнӣ («Ёддоштҳо») мо рӯйдодҳои таърихиро мушоҳида карда, як тасвири зиндаи муҳити замонро бо таассуроти шахсӣ дармеёбем. Муаллиф рӯзгори мардум, муҳити иҷтимоӣ, нобаробарӣ ва ҷаҳлу зулми замонро ба шеваи шахсӣ ва тасвиргарона баён мекунад. Воқеан, ёддошт бо ҳадафи ҳифзи хотирот ва сабти воқеаҳои муҳимми замони гузашта эҷод мешаванд. Аммо, бо вуҷуди талоши дақиқӣ ва воқеъгароӣ, ёддоштҳо ба таври комил «белаҳн» ва хунсард нестанд, онҳо бо ҳассосият ва руҳия таҳрир ва баён мешаванд. Дар умум, ёддоштҳо рӯйдодҳои воқеии зиндагии муаллифро тасвир мекунанд, ки аз воқеияти таърихӣ ҷудо нестанд. Бояд қайд кард, ки ин воқеият тавассути нигоҳи шахсии муаллиф таҳриф ё шакл дода мешавад. Ин хусусият ёддоштро ба жанри дугона (ҳуҷҷатӣ-адабӣ) табдил медиҳад.

2. Субъективизм ва диди шахсӣ. Ёддошт жанре аст, ки воқеаҳои таърихиро бо диди инфиродӣ ва таҷрибаи шахсӣ ифода мекунад. Муаллиф интихоб мекунад, ки кадом ҷузъиётро баён намояд, чӣ гуна онро арзёбӣ кунад ва ба чӣ хотир равшанӣ андозад. Субъективизм на ҳамчун камбудӣ, балки ҳамчун хусусияти табиии ёддошт баромад мекунад. Муаллиф тавассути эҳсосоти шахсии худ воқеаҳоро бештар «зинда» ва эҳсосотнок инъикос мекунад.

3. Ретроспективизм ва таҳлили рӯйдодҳо. Яке аз хусусиятҳои муҳимми ёддошт ретроспективизм мебошад. Ретроспективизм (аз калимаи лотинии retrospectare – «ба қафо нигаристан») – тамоюл ё равишест, ки ба гузашта нигаронида шудааст, таҷрибаҳои пешинаро меомӯзад ва онҳоро ҳамчун меъёр ё намуна барои ҳозира ва оянда истифода мебарад. Муаллиф ёддоштҳоро баъд аз гузашти солҳо менависад ва бо таҷрибаи андӯхташуда, бо дониш ва шуури дигар ба воқеаҳои гузашта менигарад. Аз ин рӯ, ёддоштҳо ҳамчун матнҳои таърихӣ ва таҳлилии дуҷониба, ки ҳам таҷрибаи гузашта ва ҳам назари муаллиф ба замони навро дар бар мегиранд, арзёбӣ мешаванд. Чунин ҳолат доираи имконоти жанри ёддоштро васеъ менамояд ва имкон медиҳад, ки рӯйдодҳоро нақл кунад, ҳамзамон онҳоро таҳлил намояд. Масалан, барои дақиқтар гардидани масъала метавон ба таври муқоиса вижагиҳои жанрии ёддоштро аз дигар жанрҳои хотиротӣ ёдовар шуд. Ёддошт ҳатман ба сафар ва ҷойҳои муайян рабт надорад, дар ҳоле ки сафарнома маҳз ба тасвири саёҳат, сафар ё мушоҳидаҳои замони ҳаракат бахшида мешавад. Рӯзнома бошад, бештар хусусияти даврӣ дорад ва ҳар рӯз ё давра ба давра навишта мешавад, ҳол он ки ёддошт метавонад баъд аз гузашти солҳо ё даҳсолаҳо, бар пояи ёдоварӣ навишта шавад. Тарҷумаи ҳол ба тасвири мураттаби зиндагии як шахс аз таваллуд то марҳалаҳои муҳимми ҳаёт равона шудааст, дар ҳоле ки ёддошт метавонад пароканда, ихтиёрӣ ва интихоби порчаҳои ҷолиби ҳаёт бошад. Ин ҷиҳат ба хонанда имкон медиҳанд, ки воқеаҳои таърихиро мушоҳида намояд ва онро бо таҳлили шахсӣ ва иҷтимоӣ фаҳманд.

4. Омезиши шахсӣ ва ҷамъиятӣ. Ёддошт ҳамчун жанри муҳимми насри хотиротӣ аз таҷрибаи шахсии муаллиф то ба воқеаҳои таърихиву иҷтимоӣ ва андешаҳои шахсӣ бо ҳам меомезад. Хусусияти асосии ёддошт дар он аст, ки вай ба нақли рӯйдодҳои шахсӣ маҳдуд

нашуда, баррасии муҳити иҷтимоиву таърихиро низ дар бар мегирад. Бинобар ин, ёддошт дар воқеъ як навъ «муборизаи хотирот бо фаромӯшӣ» мебошад. Ба воситаи он муаллиф талош мекунад, ки таҷрибаи зистаи худро ҳифз кунад ва онро дар контексти васеътари замону макон бозгӯ намояд. Агар таърихнигор ба воқеият аз диди холис ва нисбатан бетарафона менигарад, муаллифи ёддошт воқеаҳо ва шахсиятҳоро аз нигоҳ ва таҷрибаи инфиродӣ арзёбӣ менамояд. Аз ин ҷиҳат, ёддошт, бар хилофи анвои дигари насри таърихӣ, дорои диди инфиродӣ ва воқеъияти субъективист. Муаллифи ёддошт воқеаҳои гузашта ва шахсиятҳоро на аз мавқеи як «таърихнигори бетараф», балки аз диди шахсии худ арзёбӣ мекунад. Чунин омезиши воқеияти шахсӣ ва ҷамъиятӣ ба ёддошт арзиши иловагӣ медиҳад ва онро ба як манбаи муҳимми омӯзиши замон табдил медиҳад.

5. Озодии услуб ва сохтор. Ёддоштҳо аксаран аз риояи қатъии замонӣ озоданд. Муаллиф метавонад бо ёдоварӣ, муқоиса ва баргашт ба хотирот, сабти рӯйдодҳоро ихтиёрӣ танзим намояд. Ин хусусият ба ёддошт имкон медиҳад, ки унсурҳои бадеӣ ва таҳлилӣ ҳамзамон ҳузур дошта бошанд. Хусусиятҳои сохтории ёддошт: баргашти пайдарпай ба рӯйдодҳои гуногун, ифодаи эҳсосот ва муҳокимаи шахсӣ, қиссаҳои ҷудогона ва лаҳзаҳои ба ёдмонда, истифодаи порчаҳои муколама, тавсифи муҳит ва чеҳранигорӣ. Ин тартиб ба тарзи кори хотираи инсон монанд аст, ки воқеаҳо ба таври тасодуфӣ ва бо таъсири эҳсосот ба ёд меояд. Ёддошт, одатан, аз услуби расмӣ ва қатъӣ дурӣ меҷӯяд. Лаҳни он, равон ва баъзан гуфтугӯй аст. Ин озодии баён имконият медиҳад, ки муаллиф фикрҳои худро бе монеа ва бо ихтиёри комил ифода кунад.

6. Арзиши таърихӣ ва фарҳангӣ. Ёддоштҳо яке аз сарчашмаҳои муҳимми иттилоотӣ дар таҳқиқоти таърихӣ ва фарҳангшиносӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо ба муҳаққиқон имкон медиҳанд, ки дар баробари рӯйдодҳои муҳимми таърихиро аз нигоҳи воқеъӣ омӯхтан, инчунин равандҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва шахсияти давру замонро аз дидгоҳи субъективии шахсони алоҳида таҳлил намоянд.

Дар баробари манбаъҳои расмӣ ва ҳуҷҷатӣ, ки бештар ба қайди воқеаҳои сиёсӣ ва ҳодисаҳои калидӣ тамаркуз мекунанд, ёддоштҳо маълумоти ба зиндагии шахсӣ ва таҷрибаи рӯзмарраи одамон марбутро фароҳам меоранд. Онҳо муносибатҳои иҷтимоӣ, ҷиҳатҳои ахлоқӣ ва фарҳангии ҷомеа, эҳсосоти шахсӣ ва андешаҳои мухталифи шахсиятҳои замонро инъикос менамоянд, ки ин барои таҳқиқоти таърихӣ аҳаммияти хоса дорад.

Ҳамин тариқ, ёддоштҳо дар баробари дигар манбаъҳои таърихӣ, ҳамчун шоҳиди воқеии давру замон, ба таҳқиқоти илмӣ имкони фарох фароҳам меоранд. Ин гуна асарҳо ҷиҳатҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ахлоқӣ ва шахсии воқеиятро бо равишҳои худ таҳти бозбинӣ қарор медиҳанд ва барои таҳлил ва шинохти амиқи муҳити иҷтимоӣ-фарҳангии замон мусоидат менамоянд.

7. Ихтисор ва интихоби мавзуъ. Ёддошт як жанри мухтасар ва интихобӣ аст. Муаллиф ба воситаи ёддошт таҷрибаи шахсии худро ба таври гӯё ва кӯтоҳ, бо интихоби рӯйдодҳои муҳим, ба хонанда мерасонад. Чунончи, эҷоди ёддошт бо навиштани роман, повест ва дигар жанрҳои бадеӣ хеле фарқ мекунад. Ёддошт ин баёни хотираҳои шахсӣ аст, вале муаллиф маҷбур нест ҳамаи зиндагии худро, бо тамоми ҷузъиёташ, нақл кунад. Баръакс, ӯ ихтисор мекунад ва интихоб мекунад. Ихтисоркунӣ ба хонанда имкон медиҳад, ки фақат маҳсули таҷрибаи муаллифро бубинад, на ҳамаи ҷузъиёти рӯзгорро, ба хулосаҳои асосӣ ва ибратҳои зиндагӣ таваҷҷуҳ кунад, вақти худашро беҳуда сарф накунад. Умуман, ихтисор муҳимтарин восита барои кӯтоҳ нигоҳ доштани матн ва расонидани маънӣ бо калимаҳои камтар ва интихоб воситаи ҷудо кардани воқеаҳои муҳим аз рӯйдодҳои одӣ ва такроршаванда мебошанд. Ин ду амал барои он лозиманд, ки ёддошт хонандаро хаста накунад ва танҳо паёмҳои муҳимро расонад. Муаллиф бо ихтисор ва интихоб, ҳақиқати ҳаётро бо эҳсоси шахсӣ меомезад ва онро самимона ба хонанда мерасонад. Ҳамин тариқ, ёддошт ҳамчун жанр имконият медиҳад, ки инсон таърихро ба ёд орад, онро тафсир ва эҳсос намояд. Хусусиятҳои жанрии он, аз воқеиятгароӣ то субъективизм, аз ҳуҷҷатнокӣ то бадеият ба ёддошт имкони хоса медиҳанд, ки ҳамчун таърихи шахсӣ ва таърихи руҳии замон хизмат намояд.

Боиси қайд аст, ки аҳаммияти ёддошт танҳо дар баёни зиндагиномаи шахсӣ маҳдуд намешавад. Он дорои вазифаҳои зиёди иҷтимоӣ, таърихӣ, равонӣ ва фарҳангӣ аст, ки дар рушди ҳофизаи иҷтимоӣ ва ташаккули идроки фарҳангӣ нақши калидӣ мебозад.

Дар фарҳангҳои гуногуни ҷаҳон, аз асрҳои миёна то имрӯз, ёддошт ҳамчун воситаи нигоҳ доштани хотираи инфиродӣ ва иҷтимоӣ хизмат кардааст. Аз нигоҳи илмӣ, ёддошт вазифаҳои гуногунро иҷро мекунад. Он метавонад шоҳидии таърихӣ бошад, василаи мубодилаи таҷрибаи шахсӣ бо наслҳои дигар шавад, ба худшиносии шахс ёрӣ расонад ва ба

унсури мероси фарҳангӣ табдил ёбад. Тибқи таснифи назариявӣ, навъбандии ёддоштҳо имкон медиҳад, ки мо ҳар як намуди онҳоро бо методҳои муносиб мавриди таҳлил қарор диҳем. Ин типология барои таҳқиқоти адабӣ, ҳамчунин барои таърихшиносӣ, фарҳангшиносӣ ва ҳатто психологияи шахсият низ арзишманд мебошад.

Бисёре аз ёддоштҳо унсурҳои адабии бадеиро дар бар мегиранд, ки ин унсурҳо аз ҷумла образофарӣ, истифодаи шеваҳои инфиродӣ ва муколама мебошад. Ин хусусият ёддоштро ҷолиб ва зинда месозад ва имкон медиҳад, ки таҷрибаи шахсӣ ва эҳсосоти муаллиф ба таври таъсирбахш ва таъсиргузор ифода ёбад.

Ҳамин тариқ, бо дарназардошти хусусиятҳои гуногун ва омезиши самтҳои гуногун, ёддошт жанри бисёрҷанбаи адабӣ мебошад, ки дар он ҳам санаду ҳуҷҷатнигорӣ ва ҳам бадеият ва субъективият бо ҳамдигар пайваст мешаванд. Ин омезиш ёддоштро аз дигар жанрҳои насрӣ фарқ медиҳад. Ба ин тартиб, ёддошт яке аз шаклҳои муҳимми бозтоби воқеият ба шумор меравад, ки дар он тафсири инфиродии рӯйдодҳои таърихӣ ва таҷрибаи шахсӣ бо ҳам меомезанд. Ин навъ нигориш ба ҳифзи хотираи иҷтимоӣ мусоидат карда, заминаи арзишманд барои пажӯҳишҳои таърихӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва адабӣ низ фароҳам месозад.

Натиҷаҳои таҳқиқ нишон доданд, ки ёддошт ҳамчун як жанри хоси адабӣ ва фарҳангӣ дорои ҷойгоҳи вижа дар равандҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Моҳияти жанрии ёддошт, пеш аз ҳама, дар сабти рӯйдодҳо ва таҷрибаҳои шахсӣ зоҳир гардида, ҳамчунин воситаи тафаккур ва худшиносии иҷтимоӣ низ маҳсуб меёбад. Хусусиятҳои эҷодӣ, андешавӣ ва иҷтимоии муаллифон дар матни ёддоштҳо бозтоб ёфта, ин жанр ба василаи таҳлили шахсияти инсон, муҳити иҷтимоӣ ва замони таърихӣ мубаддал гардид. Аз ин рӯ, таҳқиқ ва омӯзиши жанри ёддошт барои рушди дониши байнисоҳавӣ аҳаммияти хоса дорад.

Адабиёт

1. *Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) / Х. Асозода.– Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.*
2. *Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1975. – 504 с.*
3. *Белинский В.Г. Собрание сочинений в 10 томах. Том 5 / В.Г. Белинсикий. – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1954. – С. 296-297.*
4. *Бобоев Ю. Муқаддимаи адабиётшиносӣ / Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 240с.*
5. *Лейдерман Н.Л. Теория жанра: Научное издание / Н.Л. Лейдерман // Институт филологических исследований и образовательных стратегий «Словесник» УрО РАО; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2010. – 904 с.*
6. *Лотман, Ю.М. Анализ поэтического текста / Ю.М. Лотман. – Л.: Просвещение, 1972. – 271 с.*
7. *Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334с.*
8. *Суфизода Ш.З. Вижагиҳои тасвири инсон ва воқеият дар адабиёти бадеӣ / Ш.З. Суфизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. - №8. – С. 142-147.*
9. *Тамарченко Н.Д. Методологические проблемы теории рода и жанра в поэтике XX века / Н.Д. Тамарченко // Теория литературы. Том III. Роды и жанры (основны е проблемы в историческом освещении) // Коллектив авторов. – М.: ИМЛИ РАН, 2003. – С. 81-98.*
10. *Теория литературы. Том III. Роды и жанры (основны е проблемы в историческом освещении) // Коллектив авторов. – М.: ИМЛИ РАН, 2003. – 592 с.*
11. *Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. Учеб, пособие для студентов пед. ин-тов, Изд. 5-е, испр, и доп. / Л.И. Тимофоев. – М.: «Просвещение», 1976. -548 с.*
12. *Шукуров, М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 260 с.*
13. *Шукуров М. Насри солҳои 1945-1974 / М. Шукуров // Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷ. 4. – Душанбе: Дониш, 1980. – 379 с.*
14. *Ҳодизода Р. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р. Ҳодизода М. Шукуров, Т.Абдуҷабборов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 188 с.*

ЁДДОШТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИИ ОН

Мақола ба таҳқиқи яке аз жанрҳои маъмули адабиёт – ёддошт бахшида шудааст. Муаллиф барои дарки дурусти жанри ёддошт, нахуст мафҳуми жанрро мавриди омӯзиш қарор дода, дар идома ба таҳқиқи мавзуи асосӣ мепардозад. Таҳлили мазмунӣ ва жанрии ёддошт нишон медиҳад, ки ин шакли адабӣ дорои хусусиятҳои хос ва мақоми вижа дар низоми жанрҳои насрӣ мебошад. Ёддошт дар сарҳади миёни ҳуҷҷатнигорӣ ва адабиёт қарор гирифта, ҳамзамон унсурҳои воқеиятнигорӣ ва тафсири шахсиро ба ҳам меомезад. Аз як тараф, он ба сабт ва ҳифзи рӯйдодҳои таърихӣ, иҷтимоӣ ва

фарҳангӣ хидмат мекунад, аз тарафи дигар, таҷрибаи шахсӣ, хотирот ва бардошти инфиродиро ба инъикос меорад. Ёддошт ҳамчун жанри адабӣ ва таърихӣ яке аз намудҳои мураккаби наср мебошад, ки хусусиятҳои жанрии гуногунро дар худ муттаҳид мекунад. Муаллиф дар ёддошт бештар ба таҷрибаи шахсӣ ва эҳсосоти худ такя мекунад ва воқеаҳои гузашта ва ҳодисаҳои ҳаёти хешро бо эҳсоси субъективӣ ва нигоҳи инфиродӣ бозмегардонад. Ин хусусият ёддоштро аз жанрҳои пурра ҳуҷҷатӣ ва обективӣ фарқ мекунад.

Калидвожаҳо: жанр, ёддошт, адабиёт, таҳлил, таърих, омӯзиш, ҷинс, муаллиф, тасниф.

ЖАНР МЕМУАРОВ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Статья посвящена исследованию одного из наиболее распространённых жанров литературы, мемуаров. Автор, стремясь к правильному пониманию жанра мемуаров, сначала рассматривает само понятие жанра, а затем переходит к исследованию основной темы. Анализ содержания и жанровых особенностей мемуаров показывает, что эта литературная форма обладает особыми характеристиками и занимает особое место в системе прозаических жанров. Мемуары находятся на границе между документалистикой и художественной литературой, сочетая в себе элементы фактического повествования и личной интерпретации. С одной стороны, они служат для фиксации и сохранения исторических, социальных и культурных событий, с другой - отражают личный опыт, воспоминания и индивидуальное восприятие автора. Мемуары как литературный и исторический жанр представляют собой один из сложных видов прозы, объединяющий в себе различные жанровые особенности. Автор в мемуарах в большей степени опирается на личный опыт и собственные чувства, возвращаясь к событиям и явлениям своей жизни с субъективным восприятием и индивидуальным взглядом. Именно это отличает мемуары от полностью документальных и объективных жанров.

Ключевые слова: жанр, мемуары, литература, анализ, история, исследование, род, автор, классификация.

THE MEMOIR AND ITS GENRE CHARACTERISTICS

The article is devoted to the study of one of the most common literary genres, memoirs. In order to achieve a correct understanding of the memoir genre, the author first examines the concept of genre itself and then proceeds to explore the main topic. An analysis of the content and genre characteristics of memoirs shows that this literary form possesses specific features and occupies a special place within the system of prose genres. Memoirs lie on the boundary between documentary writing and literature, combining elements of factual narration and personal interpretation. On the one hand, they serve to record and preserve historical, social, and cultural events; on the other hand, they reflect the author’s personal experience, memories, and individual perception. Memoirs, as both a literary and historical genre, represent one of the more complex types of prose that unites diverse genre features. In memoirs, the author mainly relies on personal experience and emotions, revisiting past events and life situations through a subjective and individual perspective. This feature distinguishes memoirs from purely documentary and objective genres.

Keywords: genre, memoirs, literature, analysis, history, research, category, author, classification.

Дар бораи муаллиф
Шамшоди Ҷамшед
Доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи ихтисоси филология, дотсент, мудири кафедраи адабиёти тоҷик
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16
E-mail: mr.shamshod93@mail.ru

About the author
Shamshodi Jamshed
Doctor of Philosophy (PhD), majoring in philology, associate professor of the Department of Tajik Literature
Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki
735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarov, 16
E-mail: mr.shamshod93@mail.ru

Об авторе
Шамшоди Джамшед
Доктор философских наук (PhD) по специальности филология, доцент, зав. кафедры таджикской литературы
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки
735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16
E-mail: mr.shamshod93@mail.ru

УДК 821.221.1.09

КУЛЬТУРНО-БЫТОВЫЕ ДЕТАЛИ В ТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ: ФУНКЦИИ, ПРИЧИНЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Шарипова З. М.
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

В художественных произведениях, особенно в прозе таджикских писателей XX века, значительную роль играют культурно-бытовые детали, выраженные через реалии. Реалии – это слова и выражения, обозначающие предметы, понятия, явления материальной культуры, социальные процессы и факты, специфичные для определенной культуры и эпохи.

Термин «реалия» восходит к латинскому прилагательному realis,-e, множественное число – realia, что переводится как «действительный», «вещественный», «истинный». Этот термин широко используется в лингвистике, культурологии и переводоведении для обозначения определенной категории лексики, характеризующейся своей особой природой и функциональной ролью в языке и культуре.

Говоря о словарных определениях, можно выделить, что реалия — это «предмет, вещь, а также факт, социальный процесс или явление, существующие в реальной жизни» [1], «единичный предмет» [6], «предметы или явления материальной культуры, этнонациональные особенности, обычаи и обряды, а также факты или процессы, обычно не имеющие точных лексических эквивалентов в других языках» [4], «предмет, явление или понятие, характеризующее уклад жизни, культуру того или иного народа или эпохи» [5].

Такая комплексная характеристика показывает, что реалия обладает чертами, сходными с термином, однако, в отличие от терминов, которые, как правило, имеют однозначные и закрепленные эквиваленты в переводе, реалии могут относиться к безэквивалентной лексике, поскольку зачастую не имеют точных аналогов в других языках и требуют особого подхода при их передаче в переводных текстах. Именно это и обусловливает их сложность и важность в межкультурной коммуникации.

Многие теоретики перевода дают размытые или неполные определения реалий, что связано с особенностями культурологических и лингвистических характеристик этого явления. Некоторые ограничиваются тем, что реалии относятся только к чужим, то есть этнически или культурно отличающимся, реалиям, тогда как другие трактуют их очень широко, что затрудняет формулировку четкой терминологии и создает сложности для практики перевода. Очевидно, что для полноты понимания этих явлений необходимо учитывать и их культурно-исторический контекст. Реалия тесно связана с внеязыковой действительностью, то есть со специфическими социальными, историческими и бытующими в определенной культуре аспектами [3, с. 16]. В этом смысле важна роль контекста, который позволяет адекватно воспринимать и передавать культурные особенности.

Они отражают уклад жизни, обычаи, традиции и исторический контекст народа. Функции реалий в художественном тексте:

– создают колорит и аутентичность, погружают читателя в конкретную культурную среду, создавая ощущение подлинности и достоверности описываемых событий, позволяют читателю ощутить дух времени и особенности жизни персонажей:

– передают национальное своеобразие и исторический колорит, отражают уникальные черты культуры, отличающие ее от других:

– отражают исторический контекст, особенно исторические, позволяют читателю понять особенности исторической эпохи, в которой происходят события произведения, помогают воссоздать картину прошлого и понять социальные и политические процессы того времени:

– использование реалий способствует формированию национальной идентичности и укреплению чувства принадлежности к определенной культуре.

Проблема перевода реалий занимает центральное место в современных научных теориях, так как она напрямую связана с обеспечением адекватности и точности межкультурной коммуникации. Разные ученые используют различные обозначения этого явления: например, их называют «локализациями», «этнографизмами» [11,с.112] или

«пробелами» – ситуации, когда культурные особенности одного народа не находят соответствий в другой культуре [7, с.184]. Другие исследователи предлагали использовать понятия «алиенизмы» и «экзотизмы» для безэквивалентных лексических единиц [2]. Важным вкладом является позиция С.Влахова и С.Флорина, которые настаивали на сохранении термина «реалия», понимая его как слова и словосочетания, обозначающие объекты и явления, характерные для жизни, быта, культуры, социального и исторического развития одного народа, но чуждые другому. По их мнению, реалии, являясь носителями национального и исторического колорита, зачастую не имеют точных соответствий в других языках и требуют индивидуального подхода в переводе [3, с.47].

Несмотря на различия в терминологии, все ученые сходятся во мнении, что при переводе реалий необходимо учитывать множество аспектов, связанных с страно- и культуроведением. Для адекватной передачи этих единиц в переводе требуется не только знание соответствующей культуры, но и объяснение, комментарии или добавления, которые помогают слушателю или читателю понять смысл. Кроме того, реалии условно делятся на современные и исторические, поскольку их статус и значение могут со временем меняться. Исторические реалии, зачастую, тесно связаны с определенным историческим контекстом, эпохой и культурной средой, в связи с чем требуют более подробных и точных интерпретаций, чтобы не исказить содержание и смысловой оттенок текста.

В прозе таджикских писателей XX века часто наблюдается использование реалий русского быта без перевода. Это связано с рядом факторов, обусловленных социальной и культурной ситуацией того периода – это:

а) влияние русской культуры - в советский период русская культура оказывала значительное влияние на таджикскую культуру. Русский язык был языком межнационального общения, образования и науки.

б) интеграция в советское пространство - Таджикистан входил в состав Советского Союза, что способствовало культурному обмену и заимствованию элементов русской культуры.

в) социальные изменения - Советский период характеризовался значительными социальными изменениями, такими как урбанизация, индустриализация и коллективизация. Эти процессы привели к проникновению элементов русской культуры в повседневную жизнь таджикского общества.

г) стремление к модернизации - использование реалий русского быта могло быть связано со стремлением к модернизации и приобщению к передовой культуре.

д) особенности восприятия - таджикские писатели могли считать, что многие реалии русского быта уже понятны таджикскому читателю, особенно образованному.

е) идеологические причины - в советское время существовала тенденция к сближению культур и народов, что могло отражаться в использовании общих реалий.

Чтобы конкретизировать сказанное, обратимся к анализу романа Сотима Улугзода «Навобод» («Обновленная земля»). Этот роман, посвященный периоду коллективизации и развития сельских районов Таджикистана, является ярким примером произведения, в котором бытовые реалии играют значительную роль. Анализ романа «Навобод» позволит нам увидеть, как именно Улугзода использует реалии для создания картины жизни таджикского общества в эпоху перемен, для отражения социального и культурного контекста того времени, а также для выявления присутствия элементов русской культуры в повседневном быту таджиков. Анализ конкретных примеров из романа позволит нам более глубоко понять функции бытовых реалий в тексте и их значение для передачи авторского замысла.

Сотим Улугзода - один из ярчайших фигур современной таджикской литературы, Народный писатель Таджикистана, член-корреспондент Академии наук Республики Таджикистан и лауреат Государственной премии имени Рудаки, известен произведениями, такие как «Субҳи ҷавонии мо» («Утро нашей юности»), «Қисмати шоир» («Судьба поэта»), «Фирдавси» («Фирдоуси»), «Ривояти суғдӣ» («Согдийская легенда»), «Марги Ҳофиз» («Смерть Хафиза») и «Восе». Его очерки и рассказы «Атака» (1944), «Биби» («Бабушка», 1946), «Саёҳати Бухоро бо Айнӣ» («Путешествие в Бухару вместе с Айни», 1950), а также «Қаҳрамони Днестр, Висла ва Одер» («Герой Днестра, Вислы и Одера», 1967), отражают события советского времени. Рассказ «Смерть Хафиза» (1972) переносит читателя в контекст Индии, где отец убивает собственного сына, а затем совершает самоубийство. Тема отцовской трагедии и защиты Родины является одной из древнейших в мировой литературе

и получает новое прочтение в данном произведении. Первым значительным произведением в художественной прозе, объемом, превосходящим предыдущие работы, является повесть «Ёрони боҳиммат» («Благородные друзья», 1947), посвященная событиям Великой Отечественной войны. Улугзода – автор произведений, таких как «Восе» (1967), «Согдийская легенда» (1975), рассказы «Достонҳои Шоҳнома» («Рассказы «Шахнаме», 1976, 1977) и «Фирдоуси» (1985). Эти произведения посвящены различным аспектам истории и культуры, исследуют богатство таджикской истории и фольклора, а также затрагивают вопросы межэтнических связей и национальной идентичности.

Роман «Навобод» (1953) рассказывает о процессе объединения крестьянских хозяйств и развитии сельских районов Таджикистана во времена Советского Союза. Это произведение занимает особое место в истории таджикской литературы нового времени и считается важным вкладом в развитие тем, связанных с социальной и политической жизнью региона в художественной прозе.

В романе можно обнаружить реалии русского быта, посвященные процессу коллективизации и отражающие влияние русской культуры, а также социальные изменения того времени. Эти реалии отражают события советского времени.

Оригинал: «Хоб намеомад. Барор нагирифтани кор хаёли Нуралиро парешон карда буд. Вай дар пеши Боровиков пеш аз вақт худписандӣ карданашро ба ёд оварда, афсӯс мехӯрд.

«Барои чӣ шитоб кардам-а? Кай ман бо фикру андеша кор карданро ёд мегирам?» - мегуфт Нуралӣ дар дили худ.

Вай дар ҷогаҳ хеста нишаст, баъд аз он аз **каравот** фуромада, ҷомаи пахтагинро ба китфаш партофта, пайпоқи зеҳи сурхдори помириро пӯшида рӯ-рӯи хона гаштан гирифт. Дар атроф ҳама хоб карда буданд. Аз нӯлаи дури сагон ва тик-тики соати деворӣ оромии шаб боз қавитар мешуд. Хона торафт хунуктар мегардид, Нуралӣ назди **печка** рафта ба он ҳезуми хушк партофт. Оташи хомӯшгашта аз нав аланга гирифта, хонаро равшантар кард» [10, с. 107-108].

Перевод: «От Юнусбая Нурали вернулся домой часам к одиннадцати и лег спать.

Но сон не приходил. Мысли его то и дело возвращались все к одному и тому же – к неудаче с «Рохи Нав». Беспокоило Нурали и то обстоятельство, что он раньше времени похвастался Боровикову.

Он сел на постели, потом встал, набросил на плечи ватный халат. натянул на ноги памирские белые шерстяные чулки с красной каемкой и принялся ходить по комнате, беззвучно ступая по ковру. Кругом все уже спали. Далекая перекличка собак да монотонное тиканье стенных часов лишь усиливали ночную тишину. В комнате становилось все холодней и холодней. Нурали подошел к печке и подбросил в нее дров. Потухшее было пламя снова разгорелось и осветило комнату» [8, с. 108].

В оригинале русские реалии *выполняют культурологическую и этнографическую функции, создают аутентичную атмосферу, передают особенности быта, окружающей среды и культурного контекста*. Они создают более яркое и реалистичное изображение действительности. Эти реалии служат важным инструментом для передачи национального колорита, а также усиливают погружение читателя в мир повествования, подчеркивая его этнокультурную насыщенность.

Особенности перевода можно сравнить по нескольким аспектам:

В оригинальном тексте присутствуют традиционные элементы быта и культурных реалий (например, «пайпоқи (…) помириро пӯшида» — надев памирские шерстяные чулки, «ҷомаи пахтагин» — ватный халат). В переводе эти реалии переданы путем описания («ватный халат», «памирские белые шерстяные чулки»), что делает их более понятными для широкой аудитории, не знакомой с таджикской культурой.

Оригинальный текст использует более поэтичную и образную манеру описания (например, **«оромии шаб боз қавитар мешуд»** — тишина ночи усиливалась). В переводе стиль более нейтральный, прагматичный, с упором на логическое изложение событий.

В оригинале акцент делается на внутреннем состоянии героя, его мыслях, переживаниях, тогда как перевод фокусируется на внешних действиях и окружающей обстановке, создавая более бытовой и дистанционный образ.

Перевод в основном сосредоточен на ясной передаче сюжета и бытовых деталей, при этом отходя от поэтических и этнокультурных коннотаций оригинала, что типично для

переводов, ориентированных на более широкую аудиторию без специальных знаний о культуре.

Описанные нами примеры **(«каравот»** переведено как «постель», **«печка»** передается как «печка») иллюстрируют два разных подхода к переводу реалий:

Генерализация (каравот – постель): В данном случае использован прием генерализации, когда специфическое понятие («каравот», обозначающее традиционную кровать) заменяется более общим понятием («постель»). Этот прием применяется, когда в языке перевода нет прямого эквивалента для реалии, или, когда переводчик считает, что использование специфического термина будет непонятно читателю. Однако в данном случае слово «кровать» в таджикском тексте использовано в форме «каравот» - это явление называется заимствованием (или калькированием) и свидетельствует о процессе интеграции русского языка в таджикский. В этом случае, «каравот» уже не является специфической таджикской реалией, а скорее русифицированным вариантом слова «кровать». При переводе важно учитывать, что, если текст ориентирован на таджикскую аудиторию, вполне уместно использовать «каравот», так как это слово, вероятно, уже укоренилось в языке и понимается большинством носителей. Если текст предназначен для русскоязычной аудитории, то перевод «каравот» как «кровать» будет вполне логичным и понятным, поскольку в данном контексте это уже не этнический элемент, а адаптированное русское слово.

Транслитерация/Транскрипция (печка – печка): В данном случае реалию «печка» (которая, в принципе, является общеизвестным словом и в русском языке) передается путем транслитерации или транскрипции (в зависимости от языков). Это значит, что слово переносится в язык перевода с сохранением его звучания (транскрипция) или написания (транслитерация). Этот прием используется, когда реалия имеет достаточно узнаваемый вид или, когда переводчик считает важным сохранить оригинальное звучание слова. В данном конкретном примере, поскольку слово «печка» уже существует в русском языке и обозначает примерно тот же предмет, это просто использование существующего эквивалента.

Улуғзода С. Мунтахабот, Иборат аз ду ҷилд. Тартибдиҳанда Ҷ. Мурувватов. - Душанбе: Ирфон, 1982.Ҷ. 2. Роман, повест ва ҳикояҳо - 432 с.	Улуг-зода, С. Обновленная земля: Роман / С. Улуг-зода; Пер. с тадж. С. Улуг-зода и А. Н. Тихонова. – М.: Сов. писатель, 1953. - 360 с.
2) «Нуралӣ ҷавоб надода, ба кабинети партиявӣ даромад, чароғро даргиронда **шкафро** кушод, аз он ҷо як қоғази калони лӯлапеч кардашударо бароварда дар роғи **стол** кушод» (С. 108).	2) Не отвечая старику, Нурали прошел в парткабинет, зажег лампу, открыл ключом **шкаф**, вынул оттуда бумажный свиток и развернул его на **столе**» (С. 109).
3) «- Понздаҳ **гектар**, понздаҳ **гектар!** - мегуфт вай худ ба худ» (С.108).	3) « - Пятнадцать **гектар**, пятнадцать **гектаров**! – бормотал он» (С.109).
4) «- Рост мегӯед ... Имрӯз ман ба кӯҳ рафта аз **ферма** хабар мегирам» (с.110).	4) «- Вы, пожалуй, правы… Сегодня я поеду в горы, на нашу **ферму**» (С. 111).
5) «- Юнус Лабиҷӯйро ба кадом участка иваз карданӣ аст? - пурсид Хоҷиумар» (С.111).	**5) Данное предложение отсутствует в оригинале.**
6) «- Ман барои ба миёни шумоён даромадан худамро ҳақдор ҳисоб намекунам, - **«дипломатона»** гап сар кард Нуралӣ.	6) «- Я еще молод, чтобы быть между вами судьей, - начал **дипломатично** Нурали» (С.111).
7) «Хоҷиумар **ручкаро** гирифта дар як гӯшаи **счёт** чизе навишт. Баъд **счёт** ва дастхатро бо **скрепка** ба ҳам васл карда онсӯтар - ба лаби **стол** тела дода монд. - Пулашро аз **кассаи** мо нақд мегирӣ. Юнусбой қоғазро аз лаби **стол** гирифта: - Аҷоиб! - гуфт. - Ҳатто як даҳан «раҳмат» ҳам намегӯӣ-а?.. Гӯё ки ман **завхоз** ё мудири **ферма**и ту бошам!» (С.113).	7) «Ходжиумар, взяв **ручку**, медленно стал писать что-то на верхнем углу **счета.** Написав, закрепила **скрепкой счет** и расписку и отодвинул их на край **стола**. - Деньги можешь получить наличными. Юнусбой взял бумагу. - Что же, ты даже спасибо мне не скажешь?.. Надумаешь ли ты, что я твой **завхоз** или заведующий **фермой?**» (С.114).

Культурно-бытовые детали, выраженные через реалии, играют важную роль в таджикской литературе XX века. Они позволяют создать колорит, передать национальное своеобразие и отразить исторический контекст. Использование реалий русского быта в этот период было обусловлено влиянием русской культуры, интеграцией в советское

пространство и социальными изменениями, происходившими в таджикском обществе. Анализ использования реалий в произведениях таджикских писателей позволяет лучше понять особенности культуры и истории этого периода.

Выбор способа перевода реалий зависит от множества факторов, включая:

–Цель перевода (обеспечение максимальной понятности или сохранение культурного колорита).

–Аудитория перевода (уровень знания культуры исходного языка).

–Контекст (важность сохранения специфики реалии для понимания текста).

–Наличие или отсутствие эквивалентов в языке перевода

В.А. Шмелев, анализируя административную лексику в русском языке, выделяет три источника её формирования: исконные слова, заимствования и слова, образованные по русским моделям словообразования [12, с. 143]. Применительно к лексике государственного управления в современном Таджикистане, эта классификация дополняется русским языком как значимым источником терминологии. Это обусловлено историческими политическими традициями, сложившимися в советский период. Многие ключевые слова, такие как «правительство», «председатель», «совет» и другие, имеют русские корни.

В.А. Шмелев называет термины советской эпохи «советизмами». По его мнению, разумней использовать термин «советизм» для обозначения любой лексики, связанной с советскими реалиями, а не только с госуправлением. Несмотря на различия в акцентах, мы согласны с тем, что рассматриваемые реалии в целом подпадают под категорию «советизмов».

Использование русских реалий, передающих языковое состояние эпохи советской власти в таджикском обществе можно узнать и по следующему произведению Сотима Улугзода – повесть «Қаҳрамони Днестр, Висла ва Одер» («Герой Днестра, Вислы и Одера», 1967), посвященной 20-летию победы над фашизмом. Например,

«Мӯйсафед аз «илми куҳна» баҳраманд ва марди хушсаводе буд, чандин сол бухгалтери банк ва баъд аз он кассири кооперацияи инвалидҳо шуда хизмат кард» [9, с. 53].

«Дар фронт якумин командири вай аз фотеҳони канори Волга - старшинаи кордида, ангиштканu собиқи Дон И.Ф. Бураков буд» [9, с.55].

«Майор ӯро ба даруни беша гирифта бурд, дар роҳ ба қисми санитарӣ дароварда, ҳаб (таблетка) нӯшонд, баъд боз ним километр бурда ба каппае даровард, дар каппа капитани сабзинаи қоматбаланди бурутдоре нишаста буд. (...). Баъд аз хӯроки нисфирӯзӣ капитан бо Мирзо суҳбат карда пурсид:»Туро дар рота автоматчиҳо хафа карданд?» [9, с. 56].

«Батальони алоҳидаи сапёрӣ ...»

«қӯшунҳои советӣ ...»

«дар яке аз он окопҳо ...»

«бо автоматаш ...»

«дар госпиталӣ ...»

«ба дивизияи 97-уми армияи 5-уми гвардиягӣ омад»

«командири даста (отделения) ... »

«техникадонии худ....»

«пулемётчӣ будааст...»

«сержант ...»

Судя по этим примерам, можно заключить, что в таджикской прозе XX века исторические, социальные и образовательные связи между народами Центральной Азии и Россией способствовали активному внедрению русской терминологии в художественную литературу того периода. Особенно в области военной тематики и технических описаний, русские реалии и термины стали естественной частью языка прозы, что отражало влияние советской системы образования и культурной политики. В таджикской литературе XX века реалии, заимствованные из русского языка, использовались не только для передачи конкретных этнографических деталей, но и для создания аутентичной картины времени, подчеркивая процессы социалистической трансформации и культурного взаимодействия. Таким образом, реалии в прозе этого периода служили лаконичным средством отображения сложных исторических и социокультурных изменений, объединяя таджикский национальный контекст с советской действительностью.

Литература

1. *Большая советская энциклопедия [Текст]: [В 30 т.] / Глав. ред. А. М. Прохоров. - 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, Т. 30 - 1978. - 631 с.*
2. *Берков, В. П. Вопросы двуязычной лексикографии [Текст]: (Словник) / Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. - 191 с.*
3. *Влахов, С. Непереводимое в переводе / Сергей Влахов, Сидер Флорин. - 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. - 416 с.*
4. *Ефремова, Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: Св. 136000 словар. ст., ок. 250000 семант. единиц: [В 2 т.] / Т. Ф. Ефремова. – М.: Рус. яз., 2000. - Библиотека словарей русского языка, Т. 2. - 1084 с.*
5. *Краткая литературная энциклопедия [Текст] / Глав. ред. А. А. Сурков. – М.: Сов. энциклопедия, 1962, [Т. 1]: Аарне - Гаврилов. - 1962. - 1088 с.*
6. *Ожегов, С. И. Словарь русского языка [Текст]: Около 57000 слов / Под ред. д-ра филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. - 10-е изд., стер. – М.: Сов. энциклопедия, 1973. - 846 с.*
7. *Ревзин, И. И. Основы общего и машинного перевода [Текст]: [Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз.] / И. И. Ревзин, В. Ю. Розенцвейг. – М.: Высш. школа, 1964. - 243 с.*
8. *Улуг-зода, С. Обновленная земля: Роман / С. Улуг-зода; Пер. с тадж. С. Улуг-зода и А. Н. Тихонова. – М.: Сов. писатель, 1953. - 360 с.*
9. *Улуғзода, С. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз чор ҷилд. Душанбе: Ирфон, 1975. - 423 с.*
10. *Улуғзода С. Мунтахабот, Иборат аз ду ҷилд. Тартибдиҳанда Ҷ. Мурувватов. - Душанбе: Ирфон, 1982.Ҷ. 2. Роман, повесть ва ҳикояҳо - 432 с.*
11. *Финкель А.М. Об автопереводе // Теория и критика перевода [Текст]: [Доклады Конференции. 1-6 июня 1961 г.] / Ленингр. ордена Ленина гос. ун-т им. А. А. Жданова; [Отв. ред. проф. Б. А. Ларин]. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. - 167 с.*
12. *Шмелев В.А. Источники формирования лексики государственного управления в современном русском языке / В.А. Шмелев // Доклады международной конфренции «Диалог», М.,2003. – 143 с.*

КУЛЬТУРНО-БЫТОВЫЕ ДЕТАЛИ В ТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ: ФУНКЦИИ, ПРИЧИНЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

В данной статье раскрывается роль культурно-бытовых реалий в таджикской литературе XX века, их функции и особенности использования. Реалии — это слова и выражения, обозначающие предметы, явления, обычаи и социальные процессы, характерные для определённой культуры и исторического периода. В обзоре отмечается, что в таджикской прозе того времени реалии выполняют важные функции: создают атмосферу аутентичности, передают национальный колорит, помогают понять исторический и культурный контекст. Их использование обусловлено значительным влиянием русской культуры, интеграцией в советское пространство, социальными трансформациями, модернизацией и идеологическими мотивами. В целом, реалии в литературных произведениях служат средством подчеркнуть особенности времени, эпохи и народа. В статье приводятся примеры их использования у Сотима Улугзода, где отображаются реалии русского быта, военной лексики и социальной сферы, отражающие советскую действительность. Также рассматривается проблема выбора методов перевода реалий, их эквивалентов и способов сохранения культурной самобытности в переводах. Подчеркивается, что реалии в таджикской прозе середины XX века стали важным инструментом передачи исторических, этнографических и социокультурных аспектов, положительно воздействуя на развитие национальной культуры и укрепление идентичности при условии внимательного использования и адаптации в переводах.

Ключевые слова: художественный текст, таджикский язык, бытовые детали, реалии, национальная культура.

ҶУЗЪИЁТИ ФАРҲАНГИЮ МАИШӢ ДАР МАТНИ АСАРИ АДАБӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ: ВАЗИФАҲО, САБАБҲОИ ИСТИФОДА

Дар ин мақола нақши воқеияти фарҳангӣ, вазифаҳо ва вижагиҳои корбурди онҳо дар адабиёти асри 20-и тоҷик ошкор шудааст. Воқеиятҳо- калимаҳо ва ибораҳое мебошанд, ки ашё, падидаҳо, расму оинҳо ва равандҳои иҷтимоии хоси фарҳанг ва давраи таърихиро ифода мекунанд. Дар мақола қайд карда мешавад, ки воқеиятҳо дар насри замони тоҷик вазифаҳои муҳимро адо мекунанд: онҳо муҳити аслиятро ба вуҷуд оварда, хислати миллиро ифода мекунанд ва барои дарки матни таърихию фарҳангӣ кумак мекунанд. Истифодаи онҳо аз таъсири назарраси фарҳанги рус, ҳамгироӣ ба фазои шуравӣ, дигаргуниҳои иҷтимоӣ, навсозӣ ва ангезаҳои идеологӣ вобаста аст. Умуман, воқеиятҳо дар осори адабӣ ба сифати воситаи таъкиди хусусиятҳои замон, давру замон ва одамон хизмат мекунад. Дар мақола аз эҷодиёти Сотим Улуғзода мисолҳо оварда шудаанд, ки воқеиятхои ҳаёти ҳаррӯзаи рус, лексикаи ҳарбӣ ва соҳаи иҷтимоиро тасвир намуда, воқеияти шуравиро инъикос мекунанд. Он инчунин интихоби усулҳои тарҷума барои ин воқеиятҳо, муодили онҳо ва роҳҳои ҳифзи ҳувияти

фарҳангӣ дар тарҷумаҳоро баррасӣ мекунад. Таъкид карда мешавад, ки воқеиятҳо дар насри тоҷик дар нимаи садаи 20 воситаи муҳим барои интишори ҷанбаҳои таърихӣ, этнографӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ, таъсири мусбат ба рушди фарҳанги миллӣ ва тақвияти ҳувияти миллӣ гардид. Ин ҳама бо назардошти он, ки онҳо дар тарҷумаҳо бодиққат истифода ва мутобиқ карда шаванд.

Калидвожаҳо: матни адабӣ, забони тоҷикӣ, ҷузъиёти рӯзгор, воқеият, фарҳанги миллӣ.

CULTURAL AND EVERYDAY DETAILS IN THE TEXT OF A LITERARY WORK IN THE TAJIK LANGUAGE: FUNCTIONS, REASONS FOR USE

This article reveals the role of cultural and everyday realia in Tajik literature of the 20th century, their functions and features of use. Realia are words and expressions denoting objects, phenomena, customs and social processes characteristic of a certain culture and historical period. The review notes that in Tajik prose of that time, realia perform important functions: they create an atmosphere of authenticity, convey national color, help to understand the historical and cultural context. Their use is due to the significant influence of Russian culture, integration into the Soviet space, social transformations, modernization and ideological motives. In general, realia in literary works serve as a means to emphasize the features of time, era and people. The article provides examples of their use in Sotim Ulughzoda, where the realia of Russian life, military vocabulary and the social sphere are reflected, reflecting Soviet reality. The problem of choosing methods for translating realia, their equivalents and ways to preserve cultural identity in translations is also considered. It is emphasized that realia in Tajik prose of the mid-20th century became an important tool for conveying historical, ethnographic and socio-cultural aspects, positively influencing the development of national culture and strengthening identity, provided that they are carefully used and adapted in translations.

Keywords: fiction, Tajik language, everyday details, realia, national culture.

Об авторе
Шарипова Замирахон Мамуржоновна
Кандидат филологических наук, заведующая общеуниверситетской кафедры русского языка
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: zamirmamur81@gmail.com

Дар бораи муаллиф
Шарипова Замирахон Мамуржоновна
Номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: zamirmamur81@gmail.com

About the author
Sharipova Zamirakhon Mamurjonovna
Candidate of philological sciences, head of the general university department of the Russian language
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: zamirmamur81@gmail.com

ТДУ 398.2(470+584)(84-11)

МУҲТАВОИ МАҶМУАИ “ФОЛКЛОРИ ВОДИИ ҚАРОТЕГИН”

Зайдуллозода С. З.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ

Яке аз равишҳои муҳимтарини муайян кардани арзиши маънавию бадеии китоб ва ё маҷмуаи батабърасидаи бадеӣ таҳлили ҳамаҷонибаи илмиву назариявии он ба шумор меравад [9]. Бояд гуфт, ки дар таърихи ташаккули адабиётшиносии тоҷик китобҳои мухталифи гуногунмавзуъ зиёд таҳия гардидаву нашр шудаанд ва дар ин миён маҷмуаҳои бадеии адабиёти гуфторӣ мавқеи алоҳида доранд. Ба ин маънӣ ташхиси муҳтавои як маҷмуаи бадеӣ, хусусан, маҷмуаи адабиёти гуфторӣ вобаста ба тартиби мундариҷаи он ба роҳ монда мешавад. Дар таърихи адабиётшиносии тоҷик, хусусан, адабиёти гуфторӣ на ҳар пажӯҳишгаре ба гирдоваривву таҳияи осори гуфторӣ шуғл варзидааст, зеро анҷом додани чунин рисолат аз чанд ҷиҳат мураккабу сангин аст. Зимни гирдоваривву таҳияи маҷмуаи матнҳои гуфторӣ, аз ҷумла, ҷамъоварии осори гуфтории як минтақа талаботи зеринро ба инобат гирифтан хеле муҳим аст:

1. Гирдоварии матнҳои гуфтории минтақа дар тули солҳои муайян.
2. Омӯзиши пурраи матнҳои ҷамъоваришуда ва мутобиқ ба талаботи лаҳҷаву шеваи он минтақа таҳрир кардани матнҳо.
3. Вобаста ба талаботи жанрӣ ба навъҳои адабӣ ҷудо кардани матнҳои ҷамъоваришуда.
4. Ба эътибор гирифтани вариантнокии осори гирдоваришуда.
5. Ба инобат гирифтани махсусияти синнусолии гӯяндаи ин ё он матни гуфторӣ.
6. Таҳияи луғати махсуси лаҳҷаву шеваи минтақаи мавриди ҷустуҷӯ қароргирифта.
7. Ба инобат гирифтани махсусияти жанрҳои нави мушоҳидагардида дар заминаи матнҳои гуфторӣ.
8. Гурӯҳбандӣ кардани матнҳои гуфторӣ дар заминаи талаботи ҷашну маросимҳо ва оину анъанаҳои мардумӣ
9. Ба инобат гирифтани махсусияти матнҳои ҷашниву маросимӣ вобаста ба ҷаҳонбиниву маънавиёти ин ё он минтақа
10. Ба эътибор гирифтани махсусияти хонаводагӣ, маҳаллӣ ва миллии матнҳои гуфторӣ зимни ҷамъоварӣ [2].

Бояд гуфт, ки талаботҳои пешниҳодшуда барои таҳияи маҷмуаҳои гуфторӣ нисбӣ буда, пажӯҳишгарон метавонанд, зимни анҷоми чунин рисолат меъёрҳои дигари адабиётшиносиро низ ба эътибор гиранд. Умуман, пажӯҳишгарони матнҳои гуфторӣ дар раванди гирдоварии ганҷинаҳои бадеии халқ на ҳамеша, меъёрҳои зикршударо ба инобат гирифтаанд, аммо дар ҳар сурат кӯшиш кардаанд, матнҳои бадеии халқиро кашф карда, дар ихтиёри таҳқиқотҳои минбаъдаи адабиётшиносӣ вогузор намоянд. Дар ин росто тартибу таҳияи маҷмуаи фолклории шоири халқии тоҷик Гулрухсор таҳти унвони “Фолклори водии Қаротегин” яке аз маҷмуаҳоест, ки дар бойгони фарҳангу адаби миллӣ ҷойгоҳи хоса дорад. Маҷмуаи мазкур бо мундариҷаи зерин [9] ба нашр расидааст:

1. Тӯшаи роҳ
2. Рубоиҳо
3. Суруд ва марсияҳо: Эй гул харидорат манам, Эй меҳрубонам, Дурру дуррдонаи ман, Парвоз кун, Об омад, Дар орзуи ғамза, Ман падару ту оча, Марсияи Ҳасан, Марсияи Усмон.
4. Таронаҳои бачагона: Мол омад, Ҳиргина, Арғамчин, Шоҳпарӣ, Осмон ситора дора.
5. Сурудҳои маросимӣ: Арусборон, Сартарошон, Барор-барор, Шонаи шамшодакам, байту қитъаҳо, дубайтиҳо, зарбулмасал, мақол ва ибораҳои рехта, чистонҳо.
6. Ривоятҳо: Луқмони Ҳаким, Зоғ, Акка, Пудина,Табобати шоҳ, Аз ҳаё сиҳат шуд, Подшоҳи фарбеҳ.
7. Афсонаҳо: Ҳуҷкунгур, Оҳуи якшох, Орифу Моил, Гург, Ҳасанак.
8. Луғати калима ва ва ибораҳои лаҳҷавӣ.
9. Номи мавзеъҳо [10].

Дар бахши “Тӯшаи роҳ” сухане чанд аз мураттиби маҷмуа - шоири халқии тоҷик Гулрухсор оварда шудааст. Аз ҷумла, муаллиф чунин овардааст: “Кӣ гуфта метавонад, ки гули аввалинро кадом баҳор, аз кадом гулзор чидааст? Кӣ ёд дорад, ки бори аввал кадом таронаро суруда, афсонаеро, ки ҳамеша дар хотираш мондааст, бори аввал аз кӣ шунидааст?

Майдони хотираи одам фароху беканор буда, хирмани он донаҳои зиёде дорад, аммо аз ҳам ҷудо кардани ин донаҳо кори осон нест. Ёд надорам рубоии аввалинро аз кӣ дар куҷо шунида, барои аввал ба дафтари шогирдонаи худ кӯчондаам. Аммо аз гоҳе ки худро мешиносам, ин дафтар, ки баъдан ба китоб табдил ёфт, ҳамеша ҳамроҳи ман буд" [10, с. 6]. Тавре аз навиштаи мураттиб маълум аст, маҷмуаи "Фолклори водии Қаротегин" дастоварди яксола ё дусола набудааст, зеро таҳиякунанда худ иқрор мешавад, ки "...аз гоҳе ки худро мешиносам, ин дафтар, ки баъдан ба китоб табдил ёфт, ҳамеша ҳамроҳи ман буд..." [10]. Пас, бемуболиға метавон гуфт, ки воқеан, пажӯҳиши осори адабиёти гуфторӣ хеле душвор аст. Дар бахши мазкур мураттиб таассуроти худро бо шунидани абёти халқӣ иброз намуда, муваффақияти шеърашро аз осори ғании зодгоҳаш медонад. Гулрухсор қайд мекунад, ки сарзамини тоҷик хоки шоирхез дорад ва дар ҳар гӯшааш навъҳои мухталифи шеър рушд карда, адабиёти гуфториро ташаккул додааст. Ӯ ҳамчунин, хотироташро аз ҳиҷрати бархе аз ҳамдеҳагонаш ба деҳаи Испечаки шаҳри Ҳисор варақгардонӣ карда, иброз менамояд, ки боре яке аз муҳоҷирони шиносаш бо рубоии дилангезе эҳсосашро чунин баён кардааст:

"Дар рӯи раҳат мисоли ғард афтодам,
Хӯрда ғами ту ба ранги зард афтодам.
Ғамҳои тура хурдам ман пинҳонӣ,
Баъд аз сари ман, ёр, худат медонӣ" [10, с. 7].

Гулрухсор таъкид мекунад, ки дар зодгоҳаш аз ҳама бештар жанри дубайтиву рубоӣ рушд кардааст. Ӯ мегӯяд, вақте аввалин рубоиро шунидааст, на аз жанр хабар доштааст, на аз меъёрҳои адабиётшиносӣ. Шоир аввалин решаҳои шеърашро маҳз, дар зодгоҳаш парвариш дода, он ҷо вуҷудашро бо чашмаҳои шеъру сухан сероб кардааст. Гулрухсор мегӯяд: "...вақтҳое ки гӯшу ҳуш шуда, ба овози маҳину пуралами ҳамдеҳаҳоям - Аминаву Гулрузор гӯш медодам, аз сад тарафи ҳар як рубоӣ бехабар будам..." [10, с. 8]. Мураттиб дар пешгуфтор баъзе аз лаҳазоти фолклоршунавияшро ёдовар шуда, ба мӯйсафеде бо номи бобои Хол ишора мекунад, ки афсонаҳои зодгоҳашро бо маҳорати баланду махсусияти хоса нақл мекардааст. Афсонаҳои мӯйсафед гоҳо ду ва ё се рӯз идома меёфтаанд ва мардум гоҳо боборо ба хонаҳои худ бурда, меҳмондорӣ мекарданд ва ба нақли афсонаҳояш бо мароқ гӯш медоданд. Шоир аксари афсонаҳои пири хирадро, аслан, аз падари бузургвораш шунидааст. Тавре худи Гулрухсор иброз намудааст, падари шоир афсонаҳои бобои Холро дар масҷид гӯш карда, омада дар назди фарзандонаш ба таври худ нақл мекардааст. Ҳамчунин, таҳиякунандаи маҷмуа ба масъалаи вариантнокии осори шифоҳии диёраш ишора намуда, қайд кардааст, ки "Ҳангоми муқоисаи рубоиҳо, махсусан, бо китобҳои дигари аз ин пеш чопшуда вариантҳои гуногуни як рубоиро дучор омадем, ки ин ҳам табиист. Рафтуомад, муносибатҳо, вохуриҳои мардуми маҳаллаҳои гуногун, бе байту тарона намегузашт, сабаби аз маҳал ба маҳалли дигар "кӯчидан"-и рубоиҳову таронаву байтҳо шудаанд" [10, с. 7]. Ҳамчунин, Гулрухсор яке аз сабабҳои вайроншавии қофияву радифро дар баъзе аз рубоиҳои зодгоҳаш маҳз, дар вариантнокии матни рубоиҳо медонад. Ба андешаи мураттиб, вақте рубоиро як муаллифи номаълум мегӯяд ва он аз даҳон ба даҳон "мекӯчад" ҳар шунавада мувофиқи фаҳми худ калимаҳоро иваз карда, бо ҷаҳонбинии худ мутобиқ мекунонанд, ки албатта, ба варианти матни аввал таъсир мерасонад. Бояд гуфт, ки мутобиқи андешаҳои мураттиб дар гирдоварӣ ва таҳияи маҷмуа хазинаи шуъбаи Институти забон ва адабиёти АФ РСС Тоҷикистон низ мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтааст. Дар маҷмуъ дар бахши "Тӯшаи роҳ" Гулрухсор оиди роҳи тайнамудааш дар самти гирдовариву нашри "Фолклори водии Қаротегин" маълумот додааст.

Бахши аввали "Фолклори водии Қаротегин"-ро рубоиҳои мардуми водии Қаротегин ташкил медиҳад. Дар ин бахш 896 рубоии халқӣ оварда шудааст. Дар рубоиҳои мазкур мавзуъҳои гуногун: ишқ, самимияту садоқат, вафодориву паймон, дӯстиву рафоқат, фироқу ҳасрат, ватанхоҳиву ватанпарастӣ, ҳиҷрату дурӣ аз Ватан, муҳаббати фарзанду дигар аъзои хонавода, эҳтирому эътибори волидайн, тасвири табиат ва амсоли ин таҷассум ёфтааст. Дар партави мавзуъҳои зикршуда, ғояҳои гуногуни мардумӣ, амсоли дӯст доштани ёру диёр, хиёнат накардан, аз дурӯғу фитна парҳез кардан, обод кардану созанда будан, башардӯсту инсонсират будан ва ғайра тараннум шудааст. Албатта, дар матни аксари рубоиҳо ғалатҳои вазну қофия мушоҳида мешавад, аммо бояд гуфт, ки кашфи матнҳои адабиёти гуфторӣ дар ҳар сурат барои адабиётшиносӣ дастоварди муҳиманд. Дар матни рубоиҳои маҷмуа рубоиҳое, низ ба назар мерасанд, ки аз лиҳози забону услуб хеле суфтаву равон ва саршори санъаҳои бадеӣ мебошанд. Масалан, дар рубоии мазкур, ки мавзуи ишқ суруда шудааст, калимаҳои "навниҳолут", "хуморут" ва "интизорут" ҳамчун қофия ва калимаи "ҷонум" ҳамчун радиф корбаст шудааст. Ҳамчунин, истифодаи санъати бадеии тавсиф (қади ниҳоли

навниҳол, чашмони хумор, дӯсти азиз, ёри бадил, гардани каҷи интизор) хеле дилангез ба назар мерасад:

“Дар қади ниҳоли навниҳолут ҷонум,
Дар гардиши чашмони хуморут ҷонум.
На дӯсти азиз дорум, на ёри ба дил,
Дар гардани каҷи интизорут ҷонум” [10, с. 7].

Ва ё дар рубоии дигар, ки мавзуи муҳаббати фарзандипадарӣ инъикос шудааст, истифодаи санъати бадеии ташбеҳ (Ака гули сурх, хоҳар гули бағдодӣ) ва тавсиф (куҳи шодӣ, гули сурх, гули бағдодӣ, акаи ҷон, ҷои беҷо, умри ширин) хеле моҳирона мушоҳида мешавад. Ҳамчунин, калимаҳои “шодӣ”, “бағдодӣ” ва “додӣ” ҳамчун қофия истифода шудаанд:

“Офтоб задай дар сари куҳи шодӣ,
Ака гул сурх, хоҳар гули бағдодӣ.
Эй акаи ҷон, хуб ҷои беҷо додӣ,
Дуруза умри ширинма барбод дод” [10, с. 20].

Дар матни рубоиҳои “Фолклори водии Қаротегин” истифода санъати талмеҳ низ ба назар мерасад. Аз ҷумла, ишора ба қиссаи Ширину Фарҳод дар таърихи адабиёти форс-тоҷик собиқаи бостонӣ дорад. Бояд гуфт, ки тамоми достонҳои ишқӣ-романтикии адабиёти классикии тоҷик маҳз, дар заминаи ривоятҳои ошиқонаи халқӣ ба вуҷуд омадаанд. Чунончи, дар рубоии мазкур натанҳо, талмеҳ ба Ширину Фарҳод, ҳамзамон, истифодаи тавсиф (сангпарчаи қимат, меҳнатакои барбод.) низ мушоҳида мешавад:

“Сангпарчаи қимате дар мубофут,
Гулҳои ҷаҳон бишкуфта дар атрофут.
Ту Ширин бошӣ, ҷура, ман Фарҳодум,
Ёрум нагирӣ, меҳнатакой барбодум” [10, с. 117].

Дар маҷмуъ, бахши рубоиҳои “Фолклори водии Қаротегин” бахши муҳимтарин ва аз лиҳози ҳаҷм калонтарини маҷмуа ба ҳисоб рафта, 50% китобро ташкил медиҳад. Шоири халқии тоҷик - Гулрухсор дар раванди гирдоварии рубоиёти зодгоҳаш вижагиҳои забониву услубии шеваи диёрашро ба инобат гирифта, бахши мазкурро дар заминаи пажӯҳиши амиқ таҳия намудааст.

Бахши дуюми маҷмуа “Суруд ва марсия”-ҳои водии Қаротегинро ташкил медиҳад. Дар ин бахш 10 шеър дар мавзуъҳои ишқу ошиқӣ, дӯстиву рафоқат, меҳри фарзандӣ, мотаму азодорӣ оварда шудааст. Аз ҷумла, аввалин шеър дар ин бахш суруди халқӣ буда, “Эй гул харидорат манам” ном дорад. Шакли қофиябандии суруди овардашуда, ББББА, ВВВА, АААБА, АААБА [9] буда, аз чор банд иборат аст. Суруди мазкур якбора дар ду мавзуъ: ишқ ва озодихоҳӣ гуфта шуда, ғояҳои садоқату вафодорӣ, самимияту инсондӯстӣ ва озодихоҳиву гуманизм тарғиб шудаанд. Дар суруди мазкур санъатҳои бадеии тавсиф (чуби хушк, буи мушк)-у истиора (Эй гул, харидорат манам) мушоҳида мешавад. Чунончи:

“Дар дастут додум чуби хушк,
Ай ту наомад буи мушк.
Доғҳои ту маро бикушт,
Эй гул, харидорат манам.

Дар дастут додум қаҳрабо,
Аз ту наумад марҳабо.
Доғҳои ту дар дили мо,
Эй гул, харидорат манам [10, с. 127].

Дар ин маҷмуа ҳамагӣ як бадеҳа [2] бо номи “Эй меҳрубонам” оварда шудааст. Мавзуи бадеҳа ишқӣ-романтикӣ буда, аз чор банд иборат аст. Шакли қофиябандии бандҳо гуногун аст: АААБА, АААБА, АААББ, АААББ. Дар матни бадеҳаи мазкур санъати бадеии тавсиф (писари камбағал, тоқии гул, тори дил) мушоҳида мешавад. Чунончи:

“Писар: Ошиқ шудам ноз накун,
Бари рута соз накун.
Ман писари камбағал,
Ин қадар парвоз накун.

Духтар: Имшабчароғ месузум,
Тоқии гул медузум.
Як тораш камӣ кунад,
Бо тори дил медузум” [10, с. 7].

Дар бахши мазкур ду марсия [3] мушоҳида мешавад. Марсияи аввал дар шакли қофиябандии маснавӣ: АА, ББ, ВВ, ГГ... (Марсияи Ҳасан) ва марсияи дуюм (Марсияи Усмон) дар шакли қофиябандии ғазал: АА, БА, ВА, ГА... гуфта шудааст. Дар матни марсияҳо истифодаи санъатҳои бадеии ташбеҳ, истиора ва тавсиф ба назар мерасад. Чунончи, дар "Марсияи Усмон", ки марги ҷавонмарди далер тасвир шудааст, оҳу мотами аҳли деҳа хеле ҳузнангез мушоҳида мешавад. Гӯяндаи марсия санъатҳои бадеии тавсиф (боди ҷаҳони бемадор, мардони ғаюр, зинати рӯи замин, зеби тоҷу зинатафзои ҷаҳону аср)-у ташбеҳ (Гиря мекарданд ҷавонон мисли абри навбаҳор.) ва истиора (Ҳайфи он гулҳои лоиқ, зинати рӯи замин; Хуни ҳасрат мечакад аз дидаҳои марду зан)-ро ноогоҳона хеле ҷолиб истифода кардааст:

"Сад дареғо, ҳасрато, боди ҷаҳони бемадор,
Ҷумла, мардони ғаюр дар хок пинҳону қатор.
Муъминон ҳар ҷо, ки бошед, бишнавед ин воқеа,
Аз барои мурдани Усмон бигиряд зор-зор.
Ҳайфи он гулҳои лоиқ, зинати рӯйи замин,
Ки бисӯзад ҳар касеро дил барои номдор.
Зеби тоҷу зинатафзои ҷаҳону аср буд,
Кас надида дар ҷаҳон монанди ӯ чобуксавор...
...Хуни ҳасрат мечакад аз дидаҳои марду зан,
Аз барои мурдани Усмон бигиряд зор-зор" [10, с. 131].

Ашъори дар ин бахш овардашуда гуногунмуҳтаво буда, донишу ҷаҳонбинии мардуми водии Қаротегинро инъикос мекунанд.

Бахши сеюми маҷмуа "Таронаҳои бачагона"-и водии Қаротегинро дар бар мегирад. Дар ин бахш 5 шеъри бачагон [2] оварда шудааст: Мол омад, Ҳиргина, Арғамчин, Шоҳпарӣ, Осмон ситора дора. Ашъори бачагонаи маҷмуа дар мавзуъҳои муҳаббату инсоният, дуствиву рафоқат самимияту садоқат, саргармиву бозиҳои кӯдакона суруда шудаанд. Дар шеъри "Мол омад" тасвири аз пода баргаштани чорво ва хурсандии кӯдакон мушоҳида мешавад. Дар Шеъри "Ҳиргина", ки номи духтарона аст, аз номи кӯдаке муроҷиатнома ва таърифи бародар ба назар мерасад. Дар муҳтавои шеъри "Арғамчин" расидани бойбачае аз роҳи дур бо тараннуми ғояҳои дӯст доштани китоб, далеру шуҷоъ будан, дӯст доштани табиат тасвир шудааст. Дар матни ашъори бачагонаи маҷмуа бештар истифодаи санъаҳои бадеии тавсифу такрор мушоҳида мешавад. Масалан, дар шеъри "Шоҳпарӣ", ки дар шакли қофиябандии маснавӣ: АА, ББ, ВВ, ГГ... гуфта шудааст, санъати бадеии такрор (Шоҳпариҷон, Шоҳпарӣ.) ва тавсиф (ҳавзи кабуд, духтари тулфор, камони ҳафтранг, Авсамади бузкуш) [9] хеле моҳирона истифода шудааст:

"Шоҳапариҷон, Шоҳпарӣ,
Маро куҷо мебарӣ?
Ҳавзи кабуд мебарӣ?
Ҳавзи кабуд мор дора,
Духтари тулфор дора.
Дар фалакон ҷангай,
Камони ҳафтрангай.
Авсамади бузкуш,
Дар рӯйи сабза бишин.
Сабзаҳоро буз хурдай,
Бузи моро гург хурдай" [10, с. 133].

Дар шеъри "Арғамчин" низ санъати такрор (Кадуча ба кадуча.)-у тавсиф (гиряи зор, себи сурхи оташин, китоби пурғазал) мушоҳида мегардад. Шеъри мазкур дар шакли қофиябандии АА, ББ, ВВ, ГГ... эҷод шудааст. Чунончи:

"Кадуча ба кадуча,
Ошиқ зани бойбача.
Бойбача мазор рафтаст,
Бо гиряи зор рафтаст...
...Себи сурхи оташин,
Гул баромад ай замин...
... Дар бағалут чӣ дорӣ,
Як китоби пурғазал?" [10, с. 132].

Ашъори бачагонаи маҷмуа аз лиҳози услубу забон содаву равон буда, дар намунаҳои он, қариб ки ғалатҳои қофияву радиф мушоҳида намешаванд.

Бахши чоруми маҷмуа “Сурудҳои маросимӣ”-и водии Қаротегинро ташкил медиҳад [2]. Дар ин бахш 4 суруди маросимӣ аз ҷашни арусӣ: “Арусбароронˮ, “Сартарошонˮ, “Барор-барорˮ, “Шонаи шамшодакамˮоварда шудааст. Ҳамчунин, байту қитъаву дубайтиҳои ҷудогона, зарбулмасалу мақол, ибораҳои рехта ва чистонҳо гирдоварӣ шудаанд. Матни сурудҳои ҷашнӣ гуногунмуҳтаво буда, махсусияти маросимҳои алоҳидаи ҷашни арусиву домодиро тараннум менамоянд. Масалан, суруди “Арусбароронˮ инъикоскунандаи маросими арусбарорӣ, суруди “Сартарошонˮ инъикоскунандаи маросими сартарошии домод, суруди “Барор-барорˮ инъикоскунандаи маросими аз хонаи волидайн ба хонаи домод гусел кардани арус, ва суруди “Шонаи шамшодакамˮ инъикоскунандаи маросими саршуёну сарбофон [3] мебошанд. Матни сурудҳои мавриди назар дар маҷмуа махсусияти умумисароӣ доранд. Яъне, аз ҷониби якчанд нафар иҷро мешаванд. Масалан, суруди “Арусбароронˮ бо чунин тартиб сароида мешавад:

“Яккахон: Мо ба ин хона ба шод омадеме,
Шод бош ҷура, салом омадеме.
Ҳофизон: Шаҳа овардеме, додаре овардеме,
Яккахон: Холаи тӯйдор, давлат ба сарут,
Садусадсола шавад гулписарут.
Ҳофизон:Шаҳа овардеме, додаре овардеме,
Яккахон:Ай бари боло умаданота садқа,
Ҳофизон: Мо ба ин хона ба шод омадеме,
Шод бош, ҷура, салом омадеме.
Яккахон:Раҳ мегардиву дили шаҳа ов мекунӣ,
Ҳофизон: Мо ба ин хона ба шод омадеме,
Шод бош, ҷура, салом омадеме.
Яккахон:Дар пойандоз помунданота садқа,
Ҳофизон: Мо ба ин хона ба шод омадеме,
Шод бош, ҷура, салом омадеме” [10, с. 131].

Суруди мазкур бо ҳамин тартиб сароида мешавад. Дар муҳтавои пурраи суруд [4] анъанаҳои дигаре чун “арусбарорӣˮ, “гуфтугӯи модарˮ (бо оҳанги насиҳату дуо), “эътирози арусˮ (аз рӯйи нозу ҳаё) мушоҳида мегардад. Аз ҷумла, вақте арус дар хона аст, шоҳмардҳо ба падару модари арус чунин муроҷиат мекунанд:

“Яккахон: Сари дегдони баланд кулчаросткуни очаше,
Ҳофизон:Бурор, бурору ш холае,
Тезтар бурору ш, холае.
Яккахон: Ҳой дар ҳавлинакут бузолагирӣ очаше,
Ҳофизон:Бурор, бурору ш, холае,
Тезтар бурору ш холае.

Баъд аз муроҷиати шаҳмардҳо ба модари духтар анъанаи “эътирози духтарˮ (аз рӯйи шарму нозу ҳаё) чунин шуруъ мешавад:

Оҳ, намерам, очаҷун,
Ҳиҷҷо намерам, очаҷун.
Баъд аз суханони духтар модари арус шуруъ мекунад:
Духтарак моли касай,
Ночор мерай, духтурум” [10, с. 131].

Баъд аз ин гуфтугӯ анъанаи дигар “арусгуселкунӣˮ ва дар асп савор кардани арус амалӣ мегардад. Албатта, дар гузашта арусро бо асп ба хонаи домод гусел мекарданд, аммо ҳоло ин анъана бо махсусиятҳои замонавӣ, яъне, тавассути нақлиёти махсуси орододашуда анҷом дода мешавад. Вақте арусро ба болои асп ва ё мошин савор мекунанд, арусбарандагон бо овози баланд чунин месароянд:

“Гулта бурдем, холае, сумбулта бурдем, холае,
Аз миёни духтаро хушрута бурдем, холае” [10, с. 131].

Баъдан, гуфтугӯи духтару модар бо чунин тартиб роҳандозӣ мешавад:

“Арус:Дар ҳавлини падарум санг ҳам набудай,
Дар гардани падарум нанг ҳам набудай.
Оҳ намерам, очае,
Билло намерам, очае!
Модар:Моли мардум хӯрдаем,
Ночор мерай духтаре.
Арус:Ҷое ки дилам будак, сарпаст карден,

Ҷое ки дилам набуд барқасд карден.
Оҳ намерам, очае,
Билло намерам, очае.
Модар:Моли мардум хурдаем,
Ночор мерай, духтаре" [10, с. 131].

Бояд гуфт, ки тамоми сурудҳои ҷашнии маҷмуаи "Фолклори водии Қаротегин" бо тартиби махсус ва инъикоси анъанаҳои дохилии ҳар маросим эҷод шудаанд. Дар матни сурудҳои ҷашнӣ, асосан, истифодаи санъатҳои бадеии тавсифу такрор мушоҳида карда мешавад. Масалан, дар суруди "Шонаи шамшодакум", ки аз ҷониби духтарон (дугонаҳои арус) сароида мешавад, санъатҳои бадеии такрор (Ночор мондам...)-у тавсиф (Шонаи шамшодакум, бовои ҷонакум, ҷумаи барги най) чунин истифода шудааст:

"Шонаи шамшодакум,
Нишаста дар мӯякум,
Эй бовои ҷонакум,
Намераму намерам,
Ночор мондай, мерай.

Акама сарҷилав куне,
Ҷумаи барги най куне,
Бовом моли мардум хурдай,
Ночор мондам мераме..." [10, с. 136].

Сурудҳои "Фолклори водии Қаротегин", натанҳо, инъикоскунандаи маҳоратҳои сухандониву суханпардозии мардуми Қаротегин мебошанд, балки махсусиятҳои як қатор оину анъана ва маросимҳои мардумиро муаррифӣ менамоянд. Дар идомаи бахши чоруми маҷмуа намунаи байту қитъаву дубайтиҳои ҷудогона, зарбулмасалу мақол, ибораҳои рехта ва чистонҳо оварда шудаанд, ки мавзуъву муҳтавои гуногун доранд. Ҳамагӣ дар ин бахш 28 байту қитъа, 10 дубайтӣ, 216 зарбулмасалу мақол, ибораҳои рехта ва 55 чистон [2] сабт шудааст. Байту қитъаҳои овардашуда инъикоскунандаи мавзуъҳои ишқу умедворӣ, самимияту садоқат ва инсондӯстиву ватанхоҳӣ мебошанд. Чунончи, дар байтҳои мазкур мавзуи ишқ тараннум гардида, санъатҳои бадеии ташбеҳ (Қадди ту гулу рухсораи ту лола), тавсиф (Шавҳои дароз, гундушкаки гул-гулӣ, зани хуб, ҷураи ҷун, ёри вафодор) ва истиора (Ёрам ту будӣ, навниҳолам ту будӣ) бо маҳорати баланд истифода шудааст:

"Қадди ту гулу рухсораи ту лола,
Якрӯза ҷудогият ба ман садсола" [10, с. 138-139].

"Ёрам ту будӣ, навниҳолам ту будӣ,
Шавҳои дароз дар хаёлам ту будӣ" [10, с. 138-139].

"Гундушкаки гул-гулӣ, аз Дарвозӣ,
Ҳарчанд зани хуб дорӣ, ошиқбозӣ" (10, с.138-139).

"Э ҷураи ҷун, биё мана ёр бишав,
Гар ёр шавӣ, ёри вафодор бишав" [10, с. 138-139].

Дубайтиҳои бахши мазкур, агарчи бо номи "дубайтиҳо" [9] сабт шудаанд, аммо аслан, рубоӣ мебошанд. Намунаҳои овардашуда дар мавзуъҳои инсондустиву ишқу ошиқӣ ва самимияту садоқат суруда шудаанд. Масалан, дар рубоии мазкур, ки мавзуи ишқ тараннум шудааст, истифодаи санъатҳои бадеии такрору тавсиф хеле моҳирона ба назар мерасад. Чунончи:

"Ман банда ба у чашмони бодоми туям,
Ман банда ба у лабҳои марҷони туям.
Ман банда ба зулфони тобдори туям,
Ман банда ба хандаи шакарбори туям" [10, с. 140].

Дар бахши мазкури маҷмуа мавқеи зарбулмасалу мақол ва ибораҳои рехта [2] нисбатан намоёнтар аст, зеро 216 адад мебошанд. Зарбулмасалу мақолҳои "Фолклори водии Қаротегин" воқеан, инъикоскундаи ҳикмату фазилати мардумӣ буда, ҷаҳонбиниву маънавиёти халқи водии Қаротегинро ҳамаҷониба таҷассум менамоянд. Мутобиқи ишораҳои Гулрухсор мардуми ин минтақа ҳангоми рӯбарӯ шудан бо нафарони ноуҳдабарои бемасъулият "Холаи ҳамакора, ҳама кораш нимкола" [10, с. 142] мегӯянд. Ва ё ҳангоми рӯбарӯ шудан бо ҷоҳилони худсито, ки бо нафарони мисли худашон ҳамкорӣ мекунанд, хирадмандона "Хари пешина пасинаро роҳ нишон медиҳад" [10, с. 143] мегӯянд. Мардуми водии Қаротегин интизоркашидаҳои фиребхӯрадаро "Бузак намур, ҷави баҳорӣ мерасад" [10,

с. 144] ва ё “Мурдаҳо ба умед бошанд, Алӣ ба руған рафтааст” [10, с. 144] гӯён насиҳату раҳнамоӣ мекунанд. Ва ё онҳоеро, ки дар пайи бадиву зарари дигарон ҳастанд, бо ҳикматҳои “Бадхоҳи касон ҳеҷ ба мақсад нарасад”, “Бо дуои курик ҳаво намеборад” [10, с. 146] мазаммат мекунанд. Зарбулмасалу мақолҳои водии Қаротегин, воқеан, ҷаҳони маъниву хираду ҳикмати бегазанданд, зеро дар тули асрҳо арзиши бадеиву назариявии худро гум накардаанд.

Дар бахши чоруми маҷмуаи “Фолклори водии Қаротегин” матни чистонҳои халқӣ [2] мавқеи алоҳида доранд. Чистонҳои сабтшуда аз лиҳози мавзуъву муҳтаво гуногунпаҳлу буда, дар шаклҳои мухталиф: назму наср эҷод шудаанд. Масалан, баъзе аз чистонҳо аз як ҷумлаи сода иборатанд: Як тоқча пури мехча. (Даҳану дандонҳо) [10, с. 162]. Чистонҳои дар шакли назм овардашуда дар жанри қитъа ва шаклҳои қофиябандии гуногун сабт шудаанд. Масалан, дар чистони зерин шакли қофиябандии БА, ВА [9] истифода шудааст:

“Чор пӯсти гови бечӯн,
Бо як имои Назар.
Мисли моҳӣ шино кард,
Дар рӯ ба рӯи Лангар” [10, с. 162].

Ва ё дар чистони дигар шакли қофиябандии АА,АА чунин истифода шудааст:

“Ду бародар доимо,
Мераванд дар ҳар кучо.
На каме пешу қафо,
Ҳамроҳ мегарданд онҳо” (Ду чашм) [10, с. 162].

Бархе аз чистонҳои назмии маҷмуа дар шакли байт гуфта шудаанд:

“Ду по дораду ду даст,
Тахтапушташ деви маст” (Сандалӣ) [10, с. 162].

Гурӯҳи дигари чистонҳои назмӣ дар маҷмуа шакли қофиябандии рубоиву дубайтиро доранд:

“Як ҷуфти кабутари алоянд,
Ҷуфтанду зи якдигар ҷудоянд.
Парвоз кунанд сӯйи афлок,
Аз хонаи худ бурун наоянд” (Чашмҳо) [10, с. 164].

Дар маҷмуъ, муҳтавои чистонҳои “Фолклори водии Қаротегин” исботи онанд, ки дар минтақаи мазкур мардуми хушзеҳну мушоҳидакор хеле зиёданд ва ба эҷоди матнҳои зеҳнӣ таваҷҷуҳи хоса доранд.

Дар бахши панҷуми маҷмуа “Ривоятҳо”-и халқии водии Қаротегин [9] оварда шудааст. Дар ин бахш 7 ривоят дарҷ гардидааст: “Луқмони ҳаким”, “Зоғ”, “Акка”, “Пудина”, “Табобати шоҳ”, “Аз ҳаё сиҳат шуд”, “Подшоҳи фарбеҳ”. Ривоятҳои “Фолклори водии Қаротегин”-ро вобаста ба муҳтаво ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1. Ривоятҳои тамсилӣ [9] : “Зоғ”, “Акка”.
2. Ривоятҳое, ки персонажи марказиашон [9] Луқмони ҳаким аст: “Пудина”, “Табобати шоҳ”, “Аз ҳаё сиҳат шуд”, “Подшоҳи фарбеҳ”.

Дар ривоятҳои овардашуда мавзуъҳои инсонгароӣ, самимияту парҳезгорӣ, хирадмандиву дурандешӣ, ҷавонмардиву матонат инъикос гардида, ақоиди ҳазар кардан аз ҷоҳилӣ, парҳез кардан аз танбаливу шикампарварӣ, ба қадри ҳамдигар расидан ва амсоли ин таҷассум шудаанд. Дар матни ривоятҳои “Фолклори водии Қаротегин” истифодаи санъатҳои бадеии тамсил, муболиға ва ташбеҳу тавсиф мушоҳида мешавад. Чунончи, дар ривояте бо номи “Подшоҳи фарбеҳ” чунин оварда шудааст:

“Як подшоҳ ба дараҷае фарбеҳ мешавад, ки роҳ гашта наметавонад. Табибони кишвар илоҷашро намеёбанд. Хабари Луқмони Ҳакимро шунида, ӯро ҷеғ мезананд. Вай мегӯяд:

- Тақсирам, ман, агар сабаби фарбеҳии шуморо гӯям, маро мекушед, чӣ илоҷ?

Шоҳ қавл медиҳад, ки ба ӯ каромат мекунад.

- Шумо баъди даҳ рӯз мемиред, - мегӯяд Ҳаким ва баромада меравад.

Подшоҳ аз дарду алам ва ғами мурдан ба дараҷаи шинохтанашаванда хароб мешавад. Рӯзи ёздаҳум подшоҳ мефармояд, ки Луқмони Ҳакимро барои дурӯғгӯияш биёранд ва ба дор овезанд. Луқмони Ҳаким ба пеши шоҳ омада чунин мегӯяд:

- Ин ягона роҳи табобати шумо буд, ки ман медонистам” [10, с. 170].

Дар ривояти овардашуда мавзуи инсонгароӣ ё худ гуманизм, ки аз мавзуъҳои муҳимтарину аввалини адабиёти тоҷик аст, бозтоб шудааст. Ҳамчунин, дар муҳтавои ривоят ғояҳои хушзеҳну дурандеш будан, аз танбаливу шикампарварӣ парҳез кардан, инсофу адолат парваридан, дар паи омӯзиши илму дониш будан тарғиб шудааст. Ривоятҳои тамсилии

“Фолклории водии Қаротегин” низ саршори ахлоқу андарзанд ва агарчи хеле кам, ҳамагӣ, ду ривояти тамсилӣ оварда шудааст, аммо арзиши баландӣ бадеӣ доранд. Аз ҷумла, ривояти “Акка” чунин муҳтаво дорад:

“Як вақте аз хонаи одамон чизҳои майда-чуйда гум мешуданд, вале ҳеҷ кас намедонист, ки чизҳои онҳо куҷо мешаванд. Баъди ҷустуҷӯ ва кӯшишҳои зиёд мефаҳманд, ки чизҳои онҳоро акка дуздида мебурдааст. Одамон аккаро дуои бад мекунанд. Бинобар ин акка дар байни паррандаҳо чун паррандаи дузд маълум мешавад. Акка ҳоло ҳам одати бади худро напартофтааст” [10, с. 168-169].

Дар ривояти “Акка” мавзуи инсонгароиву парҳезкорӣ [3] инъикосгардида, ақидаҳои дур будан аз баднафсӣ, инсофу адолат парваридан, аз зулму хиёнат парҳез кардан тарғиб шудааст. Муаллифи номаълуми ривоят дар симои паррандаи акка тамоми аккасиратони бадтинати ҷомеаро мазаммат карда, инсониятро ба роҳи худогоҳиву садоқат даъват кардааст. Дар маҷмуъ, ривоятҳои “Фолклори водии Қаротегин” муҳтавои ғанӣ дошта, дар фонди осори бадеии адабиёти гуфторӣ мавқеи муайян доранд.

Дар бахши шашуми маҷмуаи “Фолклори водии Қаротегин” панҷ афсонаи халқӣ [2] оварда шудааст: “Ҳуҷкунгур”, “Оҳуи якшох”, “Орифу Моил”, “Гург” ва “Ҳасанак”. Афсонаҳои маҷмуа бо ду шакл таълиф шудаанд: наср (афсонаҳои “Гург”, “Ҳасанак”) ва насру назм омехта (афсонаҳои “Ҳуҷкунгур”, “Оҳуи якшох”, “Орифу Моил”). Бояд гуфт, ки дар жанри афсона бештар аз ҳама санъати бадеии муболиғаву иғроқ ва тавсифу ташбеҳ истифода мешавад. Дар афсонаҳои “Фолклори водии Қаротиген” истифодаи санъатҳои мазкур хеле моҳирона ба назар мерасад. Персонажҳои марказии афсонаҳои маҷмуа Ҳуҷкунгур, Ориф, Моил, оҳу, гург ва Ҳасанак мебошанд. Дар афсонаҳои маҷмуа аслан, мавзуи инсонгароиву ахлоқи ҳамида тараннум гардида, ақидаҳои далеру шуҷоъ будан, зиракиву доноӣ пеша кардан, аз ҳамнишинии бадсиратон парҳез кардан, содиқу бовафо будан тарғиб шудааст. Чунончи, муҳтавои афсонаи “Орифу Моил” чунин аст:

“Будааст, набудааст, дар замонҳои қадим як подшоҳ будааст, як вазир доштааст. Як рӯз подшоҳ қати навкаронаш ба шикори якмоҳа мераванд. Ҳам зани подшоҳ, ҳам зани вазир ҳомиладор буданд. Онҳо қавл доданд, ки агар як духтару як бача шуд, гавҳорабахш мекунанд.

Ба шикоргоҳ ҳайдагир рафт, ки дар хонаи вазир бачаву дар хонаи подшоҳ духтар шуд. Онҳо аз шикоргоҳ баргаштанд, тӯи калон карданд. Баъд бачаро Орифу духтарро Моил ном монданд. Онҳоро гаҳворабахш карданд. Рӯзҳову моҳҳову солҳо мегузаштанд. Подшоҳу вазир ва занҳояшон дар ҳаққи Орифу Моил дуои нек мекарданд. Онҳо ба балоғат расиданд. Лекин вазир мемураду подшоҳи номард аз қавлаш мегардад, духтарашро ба дигар кас медиҳад, ки номи вай Кӯрқосим буд. Очаҳову бачаҳо аз ин кори подшоҳ бисёр ғамгин мешаванд. Аз ҳама бисёр Ориф азоб мекашад.

Як рӯз ӯ дар либоси савдогаре бо сабатҳои себ ба дари хонаи Кӯрқосим мегузашт, ки Моила дид. Дар дасти Моил кӯзаи об буд. Ориф себе гирифта, дар даруни кӯзаи Моил меандозад. Моил ӯро мешиносад ва шеър мехонад:

Ин себи самарқандиро ов овардаст,
Ай бахши мани турфанигор овардаст.
Румолчаи фидоиро ёр овардаст,
Намедонуме, ба чӣ хаёл овардаст.

Як рӯзи дигар Ориф ду сабатро пури анор мекунаду ба ҳавлии духтар меравад. Моил ӯро дида, бо баҳонаи анорхарӣ ба пешаш меравад. Очаи Кӯрқосим ӯро мепояд. Моил анор мехараду аз сӯзиши дил шеър мегӯяд:

Дар ҳавлии мо анорфурӯш омадааст,
Дар гирди лабаш арақ ба ҷӯш омадааст.

Ориф худи ҳамон шаб меояду Моили медуздад. Ӯро ба кӯҳи Панҷангушт мебарад. Подшоҳ аз ин кор дарак ёфта, қати лашкараш аз пушти онҳо меравад.

Ориф аз баландӣ мебинад, ки подшоҳ бо лашкараш омада истодааст. Онҳо сабр мекунанд, ҳамин ки лашкар наздик омад, дукаса санг ҷар мекунанд. Нимашона мекушанд. Боқимондашон мегурезанд. Халқ ин ҳодисаро дида, дар ҳаққи он ошиқон чунин мегӯянд:

Орифу Моил дар сари кӯҳи Панҷангушт,
Бо амри Худо лашкари подшоҳа бикушт.

Мардум онҳоро оварда, Орифро подшоҳ мемонанд ва ҳама хушу хурсандона зиндагӣ мекунанд” [10, с. 179-180].

Мавзуи афсона инсонпарварӣ [9] буда, ғояҳои шоҳиодилпарастӣ, садоқату муҳаббат доштан, тухми адолату инсоф коштан мавриди тарғибу тараннум қарор гирифтаанд. Дар афсона истифодаи санъатҳои бадеии муболиғаву тавсиф мушоҳида мешавад.

Дар анҷоми маҷмуа луғати калима ва ибораҳои лаҳҷавӣ оварда шудааст. Ҳамчунин, номи мавзеъҳои таърихии ноҳияи Ғарм (Рашти имрӯза), ноҳияи Камсомолобод (Нурободи имрӯза), ноҳияи Ҷиргатол (Лахши имрӯза) ва ноҳияи Файзобод сабт гардидааст.

Дар маҷмуъ, “Фолклори водии Қаротегин” яке аз пуразиштарин асарҳои мардумии водии Қаротегин ба шумор меравад. Муҳтавои аз лиҳози бадеиву эстетикӣ ғании маҷмуа бори дигар исбот менамояд, ки мардуми тоҷик, воқеан, мардуми шеърдӯсту суханпарваранд. Муҳимтар аз ҳама истифодаи моҳиронаи санъатҳои бадеӣ, корбурди қофияву радиф, эҳсоси вазну низоми шеърӣ [9] дар маҷмуа хеле таваҷҷуҳбарангез аст. Бояд гуфт, ки аз таҳияи маҷмуа 39 сол сипарӣ шудааст ва шояд имрӯз намунаҳои адабиёти гуфтории ин минтақа хеле ташаккул ёфтаанд, зеро руҳу равони миллати ориётабори тоҷик бо шеъру сухани ноб пайванди ногусастанӣ дорад. Халқи тоҷик дар тули таърих шикастҳои зиёди руҳиву маънавӣ дидааст, аммо ҳаргиз аз қалам даст накашидааст. Таърих гувоҳ аст, ки дар ҳолатҳои сахту сангини рӯзгор доруву дармони миллати хуршед пеш аз ҳама шеъру сухан ва адабиёт будааст. Дар домани андарзу фазилатҳои мардумӣ шахсиятҳои зиёде ба камол расида, чун Гулрухсор бо ҳикмати анъанаву маросимҳои мардумӣ парвариш ёфтаанд. Ва воқеан, “...Адабиёти шифоҳии халқ мисли оби софу ҳаловатбахши чашмасорони кӯҳистонест, ки руҳияи маънавии шоирону носирон, олимону ҳунармандон ва тамоми эҷодкорони гузаштаву ҳозира аз он ғизо гирифтаанд ва мегиранд...” [8, с. 51].

Адабиёт

1. *Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. -Душанбе: Маориф, 1980. - 303 с.*
2. *Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ. - Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. - 543 с.*
3. *Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С.А. Адабиёти гуфтории тоҷикон. - Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020. - 352 с.*
4. *Раҳмонӣ Р. Пайванди адабиёти навиштorӣ ва фарҳанги гуфторӣ (Матн) Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: ДМТ, 2025. – 599 с.*
5. *Раҳимов Д. Фолклори тоҷик. - Душанбе: Эҷод, 2009. -362 с.*
6. *Қосимӣ С.А. Ҷусторҳо андар боби адабиёти гуфторӣ ва навиштorӣ (Маҷмуи мақолаҳо). – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2023. – 283 с.*
7. *Қосимӣ С.А. Адабиёти гуфторӣ ва адибони тоҷик. - Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2021. - 135 с.*
8. *Қосимӣ, С. А. Мулоҳизаҳо андар боби адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ [Матн] / С. Қосимӣ. - Душанбе: Ирфон, 2020. - 396 с.*
9. *Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт [Матн] / Р. Мусулмониён. Душанбе: Маориф, 1990. - 336 с.*
10. *Фолклори водии Қаротегин (Барои бачаҳои синни калони мактабӣ) [Матн] / Гирдоваранда ва муаллифи сарсухан Г. Сафиева. - Душанбе: Маориф, 1986. – 192 с.*

МУҲТАВОИ МАҶМУАИ “ФОЛКЛОРИ ВОДИИ ҚАРОТЕГИН”

Дар мақола мазмуну мундариҷаи маҷмуаи “Фолклори водии Қаротегин” мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода шудааст. Яке аз равишҳои муҳимтарини муайян кардани арзиши маънавию бадеии китоб ва ё маҷмуаи батабърасидаи бадеӣ таҳлили ҳамаҷонибаи илмиву назариявии он ба шумор меравад. Бояд гуфт, ки дар таърихи ташаккули адабиётшиносии тоҷик китобҳои мухталифи гуногунмавзуъ зиёд таҳия гардидаву нашр шудаанд ва дар ин миён маҷмуаҳои бадеии адабиёти гуфторӣ мавқеи алоҳида доранд. Дар ин росто“Фолклори водии Қаротегин” яке аз пуразиштарин асарҳои мардумии водии Қаротегин ба шумор меравад. Муҳтавои аз лиҳози бадеиву эстетикӣ ғании маҷмуа бори дигар исбот менамояд, ки мардуми тоҷик, воқеан, мардуми шеърдӯсту суханпарваранд. Муҳимтар аз ҳама масъалаи истифодаи моҳиронаи санъатҳои бадеӣ, корбурди қофияву радиф, эҳсоси вазну низоми шеърӣ дар маҷмуа хеле таваҷҷуҳбарангез аст. Бояд гуфт, ки аз таҳияи маҷмуа 39 сол сипарӣ шудааст ва шояд имрӯз намунаҳои адабиёти гуфтории ин минтақа хеле ташаккул ёфтаанд, зеро руҳу равони миллати ориётабори тоҷик бо шеъру сухани ноб пайванди ногусастанӣ дорад.

Калидвожаҳо: адабиёти гуфторӣ, адабиёти навиштorӣ, тафаккур, мазмуну мазмуну муҳтаво, фолклор, суруд, рубоӣ, афсона.

СОДЕРЖАТЕЛЬНО - ТЕМАТИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ СБОРНИКА «ФОЛЬКЛОР КАРАТЕГИНСКОЙ ДОЛИНЫ»

В статье проводится анализ содержания и тематической структуры сборника «Фольклор Каратегинской долины». Одним из важнейших способов определения духовно - нравственной и

художественной ценности издания либо опубликованного художественного сборника является его всесторонний научно - теоретический анализ. В истории становления таджикского литературоведения подготовлено и издано значительное количество разнотематических научных и художественных работ, среди которых сборники устной литературы занимают особое место. В этом контексте сборник «Фольклор Каратегинской долины» представляет собой одно из наиболее ценных произведений народного творчества Каратегинского региона. Богатое художественно-эстетическое содержание сборника ещё раз подтверждает, что таджикский народ по праву является народом, глубоко любящим поэзию и бережно относящимся к слову. Особый исследовательский интерес вызывает мастерское использование художественно - изобразительных средств, система рифмовки и радифа, а также чёткое чувство метроритмической организации поэтического текста. Следует отметить, что со времени подготовки сборника прошло тридцать девять лет, и за этот период образцы устной словесности данного региона могли претерпеть дальнейшее развитие и трансформацию, поскольку духовная культура таджикского народа исторически связана с поэтическим словом и традициями художественного мышления.

Ключевые слова: устная литература, письменная литература, художественное мышление, содержание и структура, фольклор, песня, рубаи, сказка.

THE SUBSTANTIVE AND THEMATIC CONTENT OF THE COLLECTION "FOLKLORE OF THE KARATEGIN VALLEY"

The article provides an analysis of the content and thematic structure of the collection "Folklore of the Karategin Valley." One of the most important ways to determine the spiritual, moral, and artistic value of an edition or a published literary collection is through its comprehensive scientific and theoretical analysis. In the history of the formation of Tajik literary criticism, a significant number of diverse scientific and artistic works have been prepared and published, among which collections of oral literature occupy a special place. In this context, the collection "Folklore of the Karategin Valley" represents one of the most valuable works of folk art from the Karategin region. The rich artistic and aesthetic content of the collection reaffirms that the Tajik people are rightfully a nation with a deep love for poetry and a careful attitude toward the word. Of particular research interest is the masterful use of artistic and expressive means, the system of rhyming and *radif*, as well as a clear sense of the metrorhythmic organization of the poetic text. It should be noted that thirty-nine years have passed since the preparation of the collection, and during this period, the examples of oral literature from this region may have undergone further development and transformation, as the spiritual culture of the Tajik people is historically linked to the poetic word and traditions of artistic thinking.

Keywords: oral literature, written literature, artistic thinking, content and structure, folklore, song, rubai, fairy tale.

Дар бораи муаллиф
Зайдуллозода Саида Зайдулло
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

About the author
Zaydullozoda Saida Zaydullo
PhD in Philology, Associate Professor of the Department of methods of teaching tajik language and literature
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

Об авторе
Зайдуллозода Саида Зайдулло
Кандидат филологических наук, доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

ТДУ 891.550+840

МИРЗО СИРОҶИ ҲАКИМ ВА ТАШАККУЛИ РОБИТАҲОИ АДАБИИ ТОҶИКУ ФАРОНСАВӢ

Одилова З. О.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Дар ибтидои асри ХХ раванди нави иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва адабӣ дар Осиёи Марказӣ ба вуҷуд омадааст, ки яке аз омили муҳимми он шиносоӣ бо фарҳанги Ғарб, аз ҷумла Фаронса буд. Таасуроти Мирзо Сироҷи Ҳаким аз Аврупо, ки дар асари маъруфаш “Туҳафи аҳли Бухоро” инъикос ёфтааст, аввалин тасвирҳои муфассали тоҷикон дар бораи Фаронса ва фарҳанги он ба шумор меравад.

Далелҳои таърихӣ гувоҳи онанд, ки равобити илмиву адабӣ ва ба вижа муносибатҳои дӯстонаи мардуми минтақаи Осиёи Марказӣ ва Фаронса аз даврaҳои пеш, марҳилаи кӯҳанро фаро мегиранд [1]. Дар саргаҳи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ Аҳмади Дониш ва Садриддин Айнӣ қарор дошта, таъсири адабиёти Фаронса дар осору андешаҳои онҳо низ зоҳир мегардад. Агар Аҳмади Дониш қабл аз Инқилоби Бухоро шефтаи фарҳангу адабиёти фаронсавӣ гардида бошад, пас устод Садриддин Айнӣ дар арафаи Инқилоб ба он рӯй оварда, роҳи расидан ба озодӣ, ободӣ ва саодати зиндагиро дар он меҷӯст. Бинобар ин, дигар маорифпарварон, ки дар ҳалқаи ин ду аллома Аҳмади Дониш ва Садриддин Айнӣ қарор доштанд, аз таъсири ин адабиёти пешрафта комилан орӣ буда наметавонистанд.

Сарчашмаи асосии ин ақидаҳо ба муқобили забони форсӣ-тоҷикӣ ҳанӯз аз нимаҳои дуюми асри XIX бо пайдоиши андешаҳои равшанфикрони маорифпарвари туркгаро дар Осиёи Миёна ба ҳисоб мерафт. Дар ин давра, яке аз воситаҳои асосии тарғибот рӯзномаҳо ва тарҷумаҳои бадеӣ буд. Бо ташаббуси ҷадидон, равшанфикрони Бухоро мисли, шоир, сайёҳ, ҳаким, публисист Мирзо Сироҷи Ҳаким ру меорем [3, с.178]. Мирзо Сироҷи Ҳаким яке аз маорифпарвар ва ҷавонбухориёне мебошад, ки якчанд забонро медонист, аз ҷумла русӣ, туркӣ, фаронсавӣ ва маҳз сатҳи забондониаш ба вай имкон дода буд, ки ба соири кишварҳои олам, Туркия, Миср ва Аврупо барои омӯзиш ва дидани ҷаҳон сафар намояд. Сафари ӯ барои ду чиз буд:

Маорифпарварӣ ва зарурати ислоҳи фикр, шиносоӣ ва наздиксозии фарҳангҳои Шарқу Ғарб [4, с.18-19]. Чунин ҷаҳонбинӣ ӯро ба яке аз аввалин поягузорони гуфтугӯи маданият байни тоҷикон ва аврупоиён табдил додааст. Мирзо Сироҷи Ҳаким асри ХХ, аниқтараш соли 1902, ба Порис сафар намуда, аз нафосату зебоӣ, тозаю обод будани ин шаҳр ҳаловат мебарад ва кӯшиш менамояд, ки аз дастовардҳои илмию фарҳангии асосӣ, ки барои ба таври шоиста зиндагӣ кардан заруранд, ба воситаи асари худ “Туҳафи аҳли Бухоро” ҳамватанонашро огоҳ ва роҳи зиндагии шоистаро муаррифӣ намояд.

Ӯ Парижро ба унвони “Шаҳри нур” муаррифӣ намудааст. Тавсифҳои Мирзо Сироҷи Ҳаким аз қонунмандӣ, озодандешӣ, фарҳанги китобдорӣ ва ривоҷи донишро медиҳад, ки чи гуна Фаронса бар зеҳни ӯ ҳамчун намунаи тамаддуни пешрафта таъсир гузоштааст [10, с.45-49]. Дар асари ӯ китобхонаҳо, театрҳо ва муассисаҳои илмию таълимӣ ҳамчун сатҳи баланди фарҳанги фаронсавии асри XIX-XX нишон дода шудааст. Мирзо Сироҷи Ҳаким бештар ба рӯзноманигорӣ, китобдорӣ ва навиштаҳои иҷтимоӣ таваҷҷуҳ намуда, ва бори аввал хонандаи тоҷикро бо фарҳанги аврупоӣ шинос намудааст.

“Туҳафи аҳли Бухоро” аввалин асаре мебошад, ки дар он доир ба Фаронса чунин гуфта шудааст: “Тарзи зиндагии фаронсавиён, сатҳи илм, фарҳанг, муносибатҳои иҷтимоӣ бо дақиқии таърихӣ нақл карда шудаанд. Ин асар сабаб шуд, ки Фаронса дар зеҳни ҷомеаи тоҷик на ҳамчун як давлати дур, балки ҳамчун маркази тамаддун нишон диҳад” [10, с. 62-64]. Дар асар чунин омадааст:

“... аз миёни раста ва хиёбонҳои олиҷаноби Порис сайркунон ба яке аз боғҳои миллии бошукӯҳе рафта, чанд соате дар он боғҳои рашки Ирами минунишон будам, ки абадан то он вақт назири онро дар рӯйи кураи арз надида ва таърифи чунин ҷой аз аҳаде ҳам нашунида

будам. Дарвоқеъ, миллати ботарбияти Фаронса дар ҳама кор ва санъат ва ҳунар гӯйи сибқат аз ҳамгинон рабуда, аз дигарон ҳунари худро гузаронидаанд” [10, с. 71]. Маорифпарвари бухороӣ боғи Парижро, ки ба эҳтимоли мо, шояд боғи Луксембург бошад, дида шефтаи зебоии гулу гиёҳу дарахтони рангини он гашта, дар васфаш шеъре ҳам эҷод кардааст:

Таолиллоҳ чӣ боғи дилкушое,
На боғе, бал биҳишти дилрабое.
Ҳавояш босафо, абраш гуҳаррез,
Насимаш дилкушо, хокаш тарабхез.
На обу хоки ӯ аз мову тин аст,
Ки хокаш мушку обаш ангубин аст.
Парирӯён зи ҳар сӯ даста-даста,
Камар бар куштани ушшоқ баста [10, с. 71].

Бештари робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ дар аввали асри ХХ ғайрибевосита буд. Вале маҳз Мирзо Сироҷи Ҳаким бо шинос намудани мардуми тоҷик бо фарҳанги фаронсавӣ заминаро барои робитаҳои баъдии илмӣ, тарҷумаи осори фаронсавӣ, омӯзиши адабиёти аврупоӣ фароҳам оварад [7, с. 74]. Аз ин рӯ метавон ӯро аввалин “пулсоз” миёни ду фарҳанг, яъне Тоҷикистон ва Фаронса донист.

Беш аз 130 сол аст, ки Манораи Эйфел рамзи зебоии шаҳри Париж аст ва ҳар кас мехоҳад ба Фаронса сафар намояд ва тавре маорифпарвари мо гуфтааст, аз Парижи овозадор дидан намояд ва ғараз аз Париж Манораи Эйфелро бубинад.

Мирзо Сироҷ низ бо иштиёқи тамом ба тамошои ин манораи беназир меравад ва мегӯяд: “Субҳ аз хоб бархоста ба тамошои манораи Порис рафтам, ки яке аз биноҳои диданӣ буд. Ин иморат тамом аз оҳану зери он аз санг ба иртифои сесаду панҷоҳ газ сохта шуда буд ва чандин мартаба мебошад, ки ҳар табақаи он манзилу хона аст. Ба тамоми он аз андаруни манора ҷойи баромад ва зинаи мошини суудкунанда дорад. Иллофавқи он ки баъд аз баромадан бо дурбин хеле масофро мешавад дид. Вақте ба зери он шахс назар андозад одамро намешавад ташхис дод” [10, с. 72].

Мирзо Сироҷи Ҳаким бар он ақидааст, ки Ғарб, яъне Фаронса ҷаҳони илму фарҳанг, шуур ва озодии иҷтимоист. Шарқ бошад ҷаҳони маънавиёт, муҳаббат, оромиш ва ахлоқ аст. Маҳз ин ду назарияи муқоисавӣ ӯро ба хулоса меорад, ки тааммули ду тамаддун метавонад барои ҳарду фоидаовар бошад. Фалсафаи ӯ то ҳол барои таҳқиқи робитаҳои фарҳангӣ аҳаммияти худро гум накардааст [6, с. 39]. Дар Париж осорхонаҳо хеле зиёданд ва калонтарину маъруфтарини онҳо Осорхонаи Лувр мебошад. Аз ин навиштаҳо бар меояд, ки маорифпарвар махсусан ба тамошои Осорхонаи Лувр рафтааст, зеро бозёфтҳои Мисри Қадиму Арабу Аҷамро бештар дар ин осорхона дидан мумкин аст. Маорифпарваре ҳамчун Мирзо Сироҷ чӣ гуна метавонад, дар шаҳри Париж аз тамоми ҷойҳои фарҳангӣ дидан намояд ва аз китобхонаю мактабу маориф на? Донишманди номбурда, баъд аз тамошои осорхона ҳатман ба китобхона меравад. Дар Париж китобхонаҳо сершуморанд ва калонтарину машҳуртарини он Китобхонаи миллии Фаронса буда, ва аз навиштаи маорифпарвар маълум мегардад, ки ӯ маҳз ба ҳамин китобхона рафтааст.

Маорифпарвари зирак зиндагии озоду шоистаи парижиро дида, аз ҳар лаҳзаи он баҳра мебарад ва ҳатто шабҳо намехоҳад, ки рафта хоб кунад, балки ба ҷойи хоб рафтан ба театр меравад.

Мирзо Сироҷ, ки дар баробари тоҷири муваффақ будан, инчунин табиб низ буд, наметавонист аз беморхонаҳо ва сатҳу сифати хизматрасонии табибони парижӣ бехабар бошад ва ҳатман, ба ташрифи беморхона меравад: “Маризхонаи мазкур аз ҳама ҷиҳат мукаммал ва ороста буд. Дигар ҳам маризхонаҳои машҳуре дар ин шаҳр бисёр аст, ба қадри чиҳил ҳазор табиби моҳир дар хоки Фаронса мавҷуд аст, ки ҳар як дар илму фан ва амал шуҳраи офоқ ҳастанд” [10, с. 75].

Маорифпарвар баъд аз дидан намудани табибону беморхонаҳои Париж, ба масъалаи асосӣ, яъне ба мактаб рӯй меорад ва мегӯяд: “Омадам ба тамошои мактаб ва дорулфунун. Дар хоки Фаронса чандин ҳазор мактаби ибтидоӣ ва чандин ҳазор мактабҳои илмӣ ва фаннӣ ва чандсад мадрасаҳои бузург ва дорулфununи лашкарӣ ва кишварӣ мавҷуд аст... Дорулфununи бузурги Порисро дидам, ки милёнҳо франк маҳориҷи иморату асбоби он шуда

буд” [10, с. 75]. Ба гуфтаи маорифпарвари бухоронӣ дар ҳар мадраса омӯзгорҳо ва фаррошони зиёд машғули кор будаанд. Хонандагони ҳар мактаб либоси ягонаи махсуси худро доштаанд. Ба сари ҳар ҳашт нафар талаба як мураббӣ басанда буд. Ба талабагони ятим дар мактабҳои давлатӣ таҳсил намудан, ройгон буда, бештари мадрасаҳо миллию давлатӣ будаанд.

“Порис яке аз маданитулулуми Урупост. Одами бехатту савод абадан, ёфт намешавад. Ҳама боилму ботарбият мебошанд” [10, с. 75]. “Дорулфунуни бузурги Порис”, шояд Донишгоҳи маъруфи Сорбонро дар назар дошта бошад, ки дар маркази Париж ва дар асрҳои миёна хеле бузург сохта шудааст.

Баъд аз тамошо ва дидани ин қадар дастоварду тараққиёт ва фарҳангу тамаддуни ин шаҳри зебою дилнишин маорифпарвар бесаводӣ, беҳунарӣ ва нодонию ноободиҳои ватанашро пеши назар оварда, ангушти ҳасрату надомат мегазад ва мегӯяд: “Бубинед, ки илму сарват кори миллати Урупоро ба куҷо расонида, беилмӣ ва танбалӣ кори мо аҳолии Осиёро ба чӣ пояи пастӣ кашонида. Зиндагии онон ба чӣ вусъат гузарон, мо мардум ба чӣ машаққату хорӣ; туҷҷори мамлакати мо баробари аднотарин аҳолии Порис маишат ва гузарон надоранд” [10, с. 76]. Мирзо Сироҷи Ҳаким медонист, ки дар гузашта аҷдодони вай, яъне тоҷикон фарҳангу тамаддун ва давлатҳои пешрафтаву шаҳрҳои обод доштанд, вале дар вақти зиндагии ӯ аз он шукӯҳу шаҳомат осоре намонда буд.

Аз ин гуфтаи маорифпарвар маълум мешавад, ки барои ба дараҷаи аврупоӣ расидан мо бояд ба тарбияи фарзандонамон диққати ҷиддӣ диҳем, ки имрӯзҳо низ ба ин масъала Роҳбари давлатамон ҳамеша таъкид менамоянд. Ҳамин тавр, маорифпарвари сайёҳ пас аз як ҳафтаи дар Париж сайр кардан ба Лондон меравад ва дубора ба воситаи Швейдсария боз ба Парижу Марсел омада, баъд аз он ба дигар кишварҳои аврупоӣ рафта, аз он ҷо ба Русия ва ба Бухоро бармегардад. Англия ва Шведсарияро низ ба монанди Фаронса таъриф мекунад.

Мирзо Сироҷ дар тули сафари худ ба Аврупо, хусусан ба Фаронса зери таъсири фарҳангу забони аврупоиён монда, як қатор калимаҳои фаронсавӣ ё фаронсавии лотиниасосро дар асараш истифода намудааст, ки бархе аз онҳоро барои намуна мисол меоварем: утумубил (автомобил-automobile), ҳутел (ҳотел, меҳмонхона-hotel), грандҳутел (гранд-ҳотел, меҳмонхонаи бузург-grand-hotel), мубил (мебел, ҷиҳоз-meuble), сигор (cigarette), тиётир (театр-théâtre), телефун (téléphone), нумра (номер, ҳуҷра дар меҳмонхона-numero), зол (зал-salle), солун (салон, толор-salon) ва ғайра. Маорифпарварону ҷавонбухориёне, ки ба фарҳангу тамаддуни аврупоӣ, хусусан фаронсавӣ таваҷҷуҳ доштанд, кам нестанд ва ҳар кадоме бо баҳонае ба он фарҳанг рӯй овардаанд. Шоир, нависанда ва мутарҷими тавоно Пайрав Сулаймонӣ низ ба он адабиёту фарҳанги пешқадам, пеш аз Инқилоби Бухоро ва пас аз он диққати ҷиддӣ дошт ва робитаи вай бо ин фарҳанг ба монанди Мирзо Сироҷ ба воситаи тиҷорат ба миён омадааст.

Хулоса, таасуроти Мирзо Сироҷи Ҳаким аз Фаронса ки дар “Туҳафи аҳли Бухоро” таҷассум ёфтааст, нахустин тасвирҳои муфассали тоҷикон аз фарҳанг ва тамаддуни фаронсавӣ мебошад. Асари ӯ тафаккури ҷомеаи тоҷиконро ба сӯйи ҷаҳонбинии нав кушод, ҷараёни маорифпарвариро баланд бардошт, заминаи робитаҳои адабии тоҷикону фаронсавиёнро ба миён гузошт ва метавон гуфт, ки худи муаллиф яке аз муҳимтарин пайвандсози фарҳанги Шарқу Ғарб ба шумор меравад. Маълум мегардад, ки тоҷикону фаронсавиён дар давраҳои пеш аз Инқилоби Бухоро низ бо ҳам муносибатҳои иқтисодию тиҷоратӣ ва фарҳангӣ доштанд ва забони фаронсавӣ дар Бухоро каму беш омӯхта мешуд. Ва он таъсире, ки Аврупо ба Мирзо Сироҷи Ҳаким дорад, ишора менамояд, ки дар пайравӣ ба фарҳанги аврупоӣ мардуми кишварро аз пастию баландӣ наҷот дода, ба саодати зиндагӣ ва рӯзгори шоиста расонидан аст.

Адабиёт

1. *Ашуров, А. Робитаҳои илмиву адабии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Фаронса / А. Ардамеҳр [Манбаи электронӣ]. – URL: https://www.osiyoavrupo.tj/tg/post/robita-oi-ilmivu-adabii-kishvar-oi-osijoi-markaz-va-faronsa (санаи мурочиат: 10.08.2025).*
2. *Дониш, А. Наводир-ул-вақоеъ / А.Дониш. – Душанбе: Адиб, 2020. – 480 с.*
3. *Қурбонзода, М. Айнӣ ва масъалаи ворисияти миллӣ / М. Қурбонзода., З. Қурбонова. Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Душанбе, 2025. №3 (116). С. 178 - 183.*
4. *Муъмин, Қ. Пайвандҳои адабӣ дар тамаддуни тоҷик / Қ.Муъмин. – Душанбе, 1997. – 320 с.*

5. *Маҳмадов, Ҷ. Аз таърихи робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса / Ҷ.Маҳмадов // Маводди конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ, панҷоҳ соли Фарангистон дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – С. 159-164.*
6. *Массон, Н. Восток и запад в путевых заметках Мирзо Сироджа / Н.Массон. – Тошканд, 1975. – 224 с.*
7. *Раҳимов, А. Адабиёти ҷаҳон ва таъсири он ба адабиёти тоҷик / А.Раҳимов. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 270 с.*
8. *Султонов, С. Нақди тарҷумаи шеъри Филип Жаккоте дар забони тоҷикӣ // Маводди конференсияи ҷумҳуривии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Шаклҳои нави сохтаи шеърӣ дар адабиёти Фаронса» / С.Султонов. – Душанбе, 2014. – С. 5-8.*
9. *Фитрат, А. Мунозара. Ҳақиқат натиҷаи тасодуми афкор аст /А.Фитрат. – Душанбе, 1992. – 56 с.*
10. *Ҳаким, Мирзо Сироҷиддин. Туҳафи аҳли Бухоро / М.С.Ҳаким. – Душанбе: Адиб, 1992. – 272 с.*
11. *Шокир, М. Адабиёти тоҷик дар Франция: Маҷмуи мақолаҳо / М. Шокир – Душанбе: Ирфон, 1985. – 160 с.*

МИРЗО СИРОҶИ ҲАКИМ ВА ТАШАККУЛИ РОБИТАҲОИ АДАБИИ ТОҶИКУ ФАРОНСАВӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи таасуроти Мирзо Сироҷи Ҳаким дар ташаккули робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ меравад. Фаъолияти илмӣ, адабӣ ва ҷамъиятии Мирзо Сироҷи Ҳаким, яке аз чеҳраҳои маъруфи давраи ибтидои асри ХХ бахшида шудааст. Муносибатҳои илмиву адабӣ дар ҷараёни асрҳои гузашта ва марҳилаи нави давлатдорӣ миёни мардуми минтақаи Осиёи Марказӣ ва Фаросна вуҷуд дошта ва дар марҳилаи нав рушд меёбанд. Фаронса барои кишварҳои Осиёи Марказӣ яке аз шарикони калидӣ ва боэътимод дар Аврупо ба ҳисоб меравад. Маълум мегардад, ки тоҷикону фаронсавиён дар даврaҳои пеш аз Инқилоби Бухоро низ бо ҳам муносибатҳои иқтисодию тиҷоратӣ ва фарҳангӣ доштаанд ва забони фаронсавӣ дар кишвари Бухоро каму беш омӯхта мешуд. Маорифпарварону ҷавонбухориёни тоҷики пеш аз Инқилоби Бухоро ба воситаи фарҳанги рус аз фарҳанги аврупоӣ, ки асоси онро дар он замон фарҳанги фаронсавӣ ташкил медод, бохабар буданд ва хуб медонистанд, ки фарҳанги пешқадами рус дар натиҷаи таъсири тамаддуни кишврҳои Аврупои Ғарбӣ ба миён омадааст ва ба он пайравӣ кардан ғайриимкон аст. Таасуроти Мирзо Сироҷи Ҳаким аз сафарҳояш ба кишварҳои Аврупо, бахусус Фаронса, дар асари маъруфаш “Туҳафи аҳли Бухоро” ба таври дақиқ нишон дода шудааст. Дар ин асар ӯ мушоҳидаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва зиндагии мардуми Фаронсаро ошкоро зикр намудааст.

Калидвожаҳо: робитаҳои адабӣ, маорифпарвар, сафар, шеър, фарҳанг, ҷавонбухориён, пешқадам, иҷтимоӣ.

МИРЗО СИРОДЖ ХАКИМ И СТАНОВЛЕНИЕ ТАДЖИКСКО-ФРАНЦУЗСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

В статье рассматривается влияние Мирзо Сироджа Хакима на становление таджикско-французских литературных отношений. Статья посвящена научной, литературной и общественной деятельности Мирзо Сироджа Хакима, одного из видних деятелей начала ХХ века. Научные и литературные отношении между народами Центральной Азии и Францией существовали и развиваются в эпоху новой государственности на протяжении последних столетий. Франция считается для стран Центральной Азии одним из ключевых и надежных партнеров в Европе. Очевидно, что таджики и французы поддерживали друг с другом экономические, торговые и культурные отношения в период до Бухарской революции, а также французский язык изучался в Бухаре. До Бухарской революции таджикские просветители и бухарская молодежь через русскую культуру были знакомы с европейской культурой, которая в то время базировалась на французской культуре, и хорошо знали, что передовая русская культура возникла в результате влияния цивилизации западноевропейских стран и копировать ее невозможно. Впечатления Мирзо Сироджа Хакима от путешествий по Европе, особенно по Франции, ярко отражены в его знаменитом произведении «Дар бухарцев». В этом произведении он открыто излагает свои наблюдения за общественной, культурной и бытовой жизнью французов.

Ключевые слова: литературные отношения, образовательный, путешествия, поэзия, культура, бухарская молодежь, прогрессивный, общественные отношения.

MIRZO SIROJ HAKIM AND THE DEVELOPMENT OF TAJIK-FRENCH LITERARY RELATIONS

This article examines the influence of Mirzo Sirodji Hakim on the development of Tajik-French literary relations. It focuses on the scholarly, literary, and social activities of Mirzo Sirodji Hakim, one of the prominent figures of the early 20th century. Scientific and literary relations between the peoples of Central Asia and France have existed and continued to develop during the era of new statehood over the past centuries. France is considered a key and reliable partner in Europe for the Central Asian countries. It is clear that Tajiks and the French maintained economic, trade and cultural relations with each other in the period before the Bukhara Revolution, and French was also studied in Bukhara. Before the Bukhara Revolution, Tajik educators and Bukharan youth were familiar with European culture through Russian culture, which at that time was based on French culture, and they knew well that advanced Russian culture arose as a result of the influence of Western European civilization and could not be copied. Mirzo Sirodji Hakim is impressions from his travels across Europe, particularly France, are vividly reflected in his famous work, "The Gift of the Bukharans." In this work, he openly expresses his observations of the social, cultural, and everyday life of the French.

Keywords: literary relations, educational, travel, poetry, culture, Bukhara youth, progressive, social relations.

Дар бораи муаллиф
Одилова Зайнура Обидовна
Ассистенти кафедраи забони франсавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: fransugenka89@mail.ru

Об авторе
Одилова Зайнура Обидовна
Ассистент кафедры французского языка
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: fransugenka89@mail.ru

About the author
Odilova Zaynura Obidovna
Assistant of French language Department
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: fransugenka89@mail.ru

УДК 287.74.54

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЙ В РАССКАЗАХ БАХМАНЁРА И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПЕРЕВОДА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Курбоназаров А. Х.
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Проза таджикского писателя Бахманёра, насыщенная самобытным национальным колоритом, представляет собой сложную лингвистическую задачу для переводчика. Причина этого – обилие реалий и терминов, воплощающих квинтэссенцию таджикской культуры: уникальные явления, предметы быта, ритуалы и многовековые традиции. Функциональное разнообразие реалий в произведениях Бахманёра впечатляет: они не только воссоздают атмосферу аутентичности, но и передают тончайшие оттенки мировосприятия, а также сложную социальную иерархию таджикского общества, подчеркивая роль языка в формировании культурной идентичности. Уникальность реалий часто обуславливает отсутствие прямых эквивалентов в других языках, что создает дополнительные трудности при переводе художественных текстов.

Следует отметить, что трудности перевода реалий на русский язык связаны не только с лингвистической, но и с культурологической спецификой. По мнению В. С. Виноградова, «отсутствие прямых эквивалентов в русском языке диктует необходимость применения разнообразных переводческих стратегий, таких как транслитерация, калькирование, дескрипция или, в крайнем случае, опущение. Выбор оптимальной стратегии определяется контекстом и конкретной ролью реалии в ткани повествования» [5, с. 22].

Транслитерация названий традиционных блюд, элементов национальной одежды или религиозных обрядов позволяет сохранить экзотическое звучание и местный колорит оригинала, погружая читателя в атмосферу аутентичности. При этом перевод реалий, отражающих социальную структуру или религиозные постулаты, чаще требует описательного подхода. Такой перевод раскрывает глубинный смысл реалии для русскоязычного читателя, делая ее понятной и значимой. По мнению А. В. Федорова, «использование стилистически нейтральной лексики в подобных случаях недопустимо, поскольку неизбежно ведет к нивелированию национально-культурной специфики произведения, к утрате той самой уникальности, что является его отличительной чертой» [12, с. 43].

При трансляции реалий неизбежна частичная утрата национально-культурной специфики, «особенно при использовании таких стратегий, как адаптация и генерализация» [7, с. 66]. Адаптация, подразумевающая замену оригинальной реалии на культурный аналог в языке перевода, повышает понятность текста для целевой аудитории, но снижает его аутентичность. Генерализация, по мнению Л. С. Бархударова, «предполагает замену специфического понятия более общим термином, что приводит к обеднению смыслового содержания исходного текста» [2, с. 30].

В результате перевод иногда трансформируется в упрощенную версию оригинала, теряя этнографическую точность и уникальность, присущую исходному произведению.

Для сохранения этнокультурной уникальности текста допустимо применение различных приемов, таких как транслитерация, создание калек и использование описательных конструкций с развернутыми пояснениями перевода. Тем не менее, по мнению Т. М. Бакаевой, «выбор наиболее подходящего метода обусловлен рядом параметров, в частности типом текста, характеристиками целевой аудитории и степенью культурной дистанции между исходным и целевым языками» [1, с. 173]. Пренебрежение этими аспектами может привести к значительным искажениям исходного смысла.

Часто попытки сохранить национальное своеобразие оригинала вызывают семантические аномалии, обусловленные влиянием культуры перевода и стремлением адаптировать элементы чужой культуры к ее нормам. Перевод литературного произведения не может рассматриваться как безошибочный источник информации о чужой культуре, особенно при существенных различиях между культурами в историческом и географическом контексте.

Особую сложность представляет перевод фольклорных текстов, где специфический жанр, стиль, обилие архаизмов и реалий требуют особого подхода для передачи исторического и культурного контекста.

Реалии ярко отражают взаимосвязь языка и культуры: появление новых элементов в общественной жизни закономерно сопровождается введением соответствующих лексических единиц. По словам С. Н. Одинаевой, «предметное содержание можно выделить как существенную характеристику реалии. Эти лексические единицы оперативно фиксируют динамику общественного развития; среди них выделяются реалии-неологизмы, историзмы и архаизмы. Перевод каждого типа реалий требует применения специализированных методик» [9, с. 180].

Значительные трудности при трансляции текста с одного языка на другой, по мнению В. С. Виноградова, создает «экстралингвистическая среда, охватывающая глубинные культурные аспекты, такие как религиозные воззрения и систему ценностей определенной этнической группы» [5, с. 110]. Автор, формируя свои мысли в текстовой форме, может неосознанно опираться на культурные установки, усвоенные в процессе социализации. К примеру, это проявляется в различных стилистических приемах и манере речевого поведения, включая громкость, четкость и правильность высказывания.

При переводе художественных текстов, где доминирует национально-маркированная лексика, исторический и культурный колорит нередко нивелируется в результате применения переводчиком стилистически нейтральных языковых средств. Согласно концепции Л. С. Бархударова, «сохранение национально-исторической аутентичности в художественном переводе является одной из ключевых проблем переводоведения» [2, с. 20].

Переводчик, стремящийся воссоздать историческую атмосферу произведения, должен находить баланс между доступностью текста для читателя и аутентичностью его культурного контекста. «Для достижения этой цели возможно применение различных приемов, включая транскрипцию, транслитерацию, калькирование, а также использование экспликативных сносок и комментариев», – отмечал В. С. Виноградов [5, с. 67]. Оптимальный выбор стратегии перевода определяется жанровой принадлежностью, стилистическими особенностями оригинала и характеристиками целевой аудитории.

Явления межкультурной асимметрии, отчетливо проявляющиеся в переводческой практике, требуют дальнейшего углубленного изучения в рамках теории перевода, контрастивной лингвистики и культурологии, как отмечают С. И. Влахов и С. П. Флорин [7, с. 86].

Трудности, связанные с переводом оригинальных текстов, остаются актуальной проблемой как в теории, так и в практике перевода. Сопоставительный анализ языков выявляет существование лексических единиц, обозначающих объекты, понятия или явления, присутствующие в словарном составе одного языка и отсутствующие в другом. В теории перевода данное явление получило название безэквивалентной лексики (БЭЛ), как указывает Л. С. Бархударов [2, с. 32].

Проблема безэквивалентности подробно рассматривалась в работах Л. С. Бархударова, Е. М. Верещагина и В. Г. Костомарова, С. И. Влахова и С. П. Флорина, В. С. Виноградова и других исследователей.

Основная задача художественного перевода заключается в создании эквивалентного произведения, способного оказывать аналогичное художественно-эстетическое воздействие на реципиента, как и оригинальный текст. Перевод, таким образом, представляет собой форму существования литературного произведения, воспринимаемого читателем как аутентичный текст. Поскольку реалия является неотъемлемым компонентом исходного художественного текста, ее адекватная передача в тексте перевода является необходимым условием достижения эквивалентности.

Сложность заключается в том, что реалии органично интегрированы в контекст языка оригинала, не выделяются и не требуют дополнительных пояснений. В тексте перевода же они становятся маркерами национального своеобразия другой культуры, что повышает их стилистическую значимость.

Переводчик должен уметь идентифицировать реалии и обеспечивать их понятность для читателя текста перевода, учитывая контекст принимающей культуры. Это требует точного понимания значения каждой реалии и соответствующей фоновой информации. В переводческой практике применяются разнообразные методы передачи реалий, включая

транслитерацию, транскрипцию, калькирование, описательный перевод, а также приемы добавления, опущения, замены, семантической модификации и нулевого перевода.

Наиболее распространенными приемами перевода реалий являются:

1) транскрипция или транслитерация, позволяющие сохранить исходную форму реалии;

2) приблизительный перевод или экспликация, направленные на разъяснение ее значения.

Творчество Бахманёра благодаря переводам получило популярность у русскоязычной аудитории. Примечательно, что все переводы были выполнены с языка оригинала такими специалистами, как Хуршеда Давродухт, Норинисо Рабимдухт и Леонид Чигрин, прекрасно владеющими таджикским и русским языками. В этой связи нами проведено исследование отражения таджикской культуры и способов ее лингвистической адаптации в русскоязычном пространстве на примере цикла рассказов Бахманёра «Сармаддех. Шоханшох».

Наш интерес объясняется тем, что лексика, отражающая специфические национальные особенности, играет ключевую роль в создании исторического контекста произведения. Эти элементы, функционируя как «культурные маркеры», позволяют читателю погрузиться в описываемую эпоху и почувствовать атмосферу, в которой разворачивается повествование. Это создает ощущение аутентичности и реалистичности, позволяя автору точно воспроизвести жизненный уклад.

Слова-реалии, выражающие взаимосвязь языка и культуры, являются неотъемлемой частью семантики языковой единицы и присутствуют в каждом языке, прежде всего в национально-специфической лексике. Их значимость особенно заметна в рассказе Бахманёра «Олень мой круторогий».

Произведения писателя повествуют о непростой, но насыщенной событиями жизни простых людей, преимущественно сельского населения, с его повседневными заботами и радостями. Пронизанные лирическим настроением и любовью к народу, его обычаям и традициям, рассказы изобилуют детальными зарисовками переживаний и надежд обычных сельских жителей, о которых автор пишет с легкой иронией и оттенком меланхолии.

В процессе адаптации литературного произведения к новой лингвокультурной среде первостепенное значение приобретает адекватная передача национально-специфических элементов. В этой связи исследование способов воспроизведения таджикских реалий в русскоязычных переводах Бахманёра представляет значительный теоретический и практический интерес.

Лингвистический анализ позволяет выявить конкретные приемы, используемые переводчиком для передачи реалий, такие как транслитерация, калькирование, описательный перевод и использование контекстуальных замен. Эффективность выбранной стратегии определяется степенью сохранения коннотативного и денотативного значения исходной лексемы в переводном тексте.

Изучение способов лингвистической адаптации в цикле рассказов «Сармаддех. Шоханшох» показывает тенденцию к применению калькирования для передачи названий предметов быта и элементов традиционной культуры. Этот прием, по мнению Л.С. Бархударова, «позволяет сохранить структуру исходной лексемы, обеспечивая узнаваемость национального колорита» [2, с. 166].

В рассказе «Олень круторогий» предложение «Табиат барои ман кӯҳҳои Шанобурзу Шеданзо ва олам барои ман Сармаддеҳ аст» [4, с. 87] на русский язык переведено как: «Природа для меня – это горы Шанобурз и Шеданзо, а мир для меня – моя деревня Сармаддех» [3, с. 62]. Переводчик сознательно добавляет слово «деревня», поскольку для таджикского читателя понятно, что речь идет о деревне с названием Сармаддех, тогда как русский читатель этого не знает. Таким образом, введение поясняющего слова позволяет сохранить смысл и культурный контекст оригинала.

Такой прием переводчика можно считать оправданным, хотя использование слова «деревня» в отношении таджикского быта не является оптимальным. Язык каждого народа представляет собой живой организм, неразрывно связанный с историей, культурой и социальной жизнью этого народа. Слово «деревня» не передает национальный колорит, особенности мусульманских обычаев, быта, языка и культуры – элементов, которые для русского читателя остаются новым и экзотическим опытом. В таких случаях предпочтительнее сохранять оригинальное таджикское слово «кишлак» с пояснением и комментариями.

Слова нерусского происхождения, такие как «тайга», «базар», «аркан», «халат», «изюм», «плов» и другие, способны более точно передать местный колорит, предоставляя читателю «фоновое знание», которое помогает глубже понять и прочувствовать произведение. Это одна из ключевых задач, которую преследует автор при создании своих литературных шедевров.

Следующий пример, где переводчик искажал оригинал, касается топонимов: «теғаи Шер – пик Льва», «зови Фалаҳмон – ущелье Караафсо», «Пайраҳаи Оҳувон – Оленья Тропа», «Осмондара – Небесное Ущелье», «Гузари Поени Сармаддеҳ – Нижний конец Сармаддеха», «Гулдара – Ущелье Цветов», «Чашмаи Ният – Родник Желаний».

Кроме того, в переводе наблюдаются некоторые неточности, связанные с передачей бытовых реалий. Например, предложение «…то тирезаи хонаи хоби ман» [4, с. 90] переведено как «…окна моей спальни» [3, с. 66]. Для русского читателя слово «спальня» может показаться логичным, так как комната, где «…без веревки привязали» [3, с. 64] героя рассказа, выполняет функцию личного помещения. Однако в контексте кишлака, где разворачиваются события, правильнее говорить просто «комната», отражая местную реальность. Подобные реалии относятся к обширной классификации С. Влахова и С. Флорина как «местное деление».

Также отмечаются пропуски, несущие эмоциональную и смысловую нагрузку. Например: «Охир, дилгир мешавам, модар! Охир, нафастанг мешавам, модар!» переведено как «Мне становится скучно, мама! Я задыхаюсь, мама!» [4, с. 93], что частично теряет интонационную окраску оригинала.

Анализ переводческих трансформаций показывает тенденцию к адаптации топонимических и культурных реалий для русскоязычной аудитории, что облегчает восприятие текста. Однако при этом теряется этнографическая специфика, важная для полного понимания авторского замысла.

Неточности в переводе бытовых сцен, как в случае с «тирезаи хонаи хоби ман», наглядно иллюстрируют проблему передачи культурных коннотаций. Замена слова «комната» на «спальню», хотя и может быть понятна русскому читателю, нивелирует особенности сельского уклада жизни, где функциональное распределение помещений отличается от городского. Данное явление соответствует классификации реалий С. Влахова и С. Флорина и рассматривается как аспект локальной адаптации текста.

Пропуски эмоционально окрашенных элементов, например, повторения «Охир, дилгир мешавам, модар! Охир, нафастанг мешавам, модар!», снижают интенсивность переживаний героя. В этом случае утрачивается акцент на эмоциональном состоянии персонажа, что может повлиять на восприятие его мотивации и характера.

Обратимся к анализу перевода реалий в другом рассказе Бахманёра «Кто понесет мой гроб?» («Тобути маро кӣ мебардорад?»).

Уже в названии рассказа заметна неточность, допущенная переводчицей Хуршедой Рабимдухт. Дело в том, что в мусульманской культуре отсутствует понятие «гроб» в западном смысле. В «Русско-таджикском словаре» это слово переведено как «гроб» [10, с. 191], что, по нашему мнению, не передает национальную и культурную особенность обряда. Более корректным решением было бы использовать метод калькирования и дать пояснение, что речь идет о погребальном паланкине, который поочередно несут участники похорон. Конструкция паланкина существенно отличается от традиционного западного гроба: в него помещают тело умершего и накрывают сверху мужским халатом (если это мужчина) или большим платком (если это женщина).

Та же ошибка встречается и в следующем фрагменте текста рассказа:

«Фарз кардем, ки рӯзи равшан ҳамин бандаи хунуклақаби наздатистода, Холдори Чилдурӯғ баногоҳ мемирад – «Худо нигоҳ дорад!» мегӯй туву ман ҳам ҳаминро мегӯям, лекин барои мисол меорам, ки масъала аентар бошад, ба фикри ту тобути маро кӣ мебардорад?» [4, с. 179].

Перевод:

«Предположим, в один прекрасный день вот этот стоящий перед тобой покорный слуга с незавидным прозвищем Холдор Сороколгун внезапно умрет – сохрани Бог, скажешь ты, и я тоже самое скажу, но привожу тебе это как пример, чтобы вопрос был яснее для тебя: кто, по-твоему, понесет мой гроб?» [3, с. 17].

В другом месте рассказа встречается рассуждение героя о поступках женщины:

«Дар омади гап бояд бигӯям, ки, ин занак гӯе чарогоҳ қаҳт бошад, ҳамон чарогоҳи паси қабристонро хуш кардаст, ки мани бечора маҷбурам буғчаи ӯро бо ҳамон қурути шӯру чакаи фачаш бо ҳамон роҳи качу килеб бараму биерам» [4, с. 181].

Перевод:

«К слову должен тебе сказать, что эта женщина, как будто нет другого пастбища, выбрала то самое, что находится за кладбищем, и я, злосчастный, вынужден ее поклажу и узлы с соленым сыром и пресным айраном возить взад-вперед по этой извилистой, изрытой дороге» [3, с. 21].

В этом фрагменте автор использует слова-реалии қурути шӯр и чакаи фач, которые переводчик передал неверно. Поскольку эти слова не имеют прямых эквивалентов в русском языке, их следовало оставить в транскрипции с пояснением как примеры безэквивалентной лексики.

Например:

Қурут – засушенное густое кислое пахтанье в виде шариков;

Чака – процеженное и отделенное от сыворотки кислое молоко, густое по консистенции, которое едят ложкой или используют как приправу.

Перевод слова айран в таджикско-русском словаре соответствует жидкой простокваше или пахте [11, с. 30], а не густым продуктам типа чакы. Следовательно, использование переводчиком выражения «пресный айран» и «соленый сыр» искажает информацию о традиционных таджикских и узбекских молочных продуктах. Для русскоязычного читателя перевод Хуршеды Даврондухт создает неверное представление о специфических культурных реалиях. В целом проведенный анализ показывает, что в процессе перевода возможны изменения на лексическом, грамматическом и стилистическом уровнях текста. Такие трансформации, как правило, направлены на адаптацию произведения для целевой аудитории, однако могут приводить к утрате части смысловых и эмоциональных нюансов оригинала.

Таким образом, для перевода реалий в рассказе Бахманёра «Олень мой круторогий» была признана наиболее целесообразной система Г. Д. Томахина, включающая следующие методы:

- Транслитерация (графическая передача) и транскрипция (фонетическая передача);
- Калькирование;
- Описательный или разъяснительный перевод;
- Приблизительный перевод (через подбор культурного или функционального аналога).

В заключение, анализ функциональных особенностей реалий в рассказах Бахманёра и сопутствующих трудностей их передачи на русский язык выявляет сложную, многоаспектную проблему, затрагивающую не только лингвистическую, но и культурологическую составляющую. Реалии, пронизывающие произведения писателя, выступают не просто как лексические единицы, но и как ключевые элементы, формирующие уникальную атмосферу и транслирующие богатую культурную идентичность.

Осознание функциональной роли реалий в текстах Бахманёра является необходимым условием для адекватной передачи смысла. Переводчик сталкивается с задачей не только поиска лексического эквивалента, но и необходимости передать коннотации, исторический контекст и культурное значение, заключенные в реалиях. Успех перевода определяется чувствительностью к культурным различиям и умением находить творческие решения, позволяющие сохранить функциональную роль реалий в новом лингвистическом пространстве.

В конечном итоге, данное исследование поднимает фундаментальный вопрос о границах переводимости культурных феноменов. Несмотря на объективные сложности, компетентный и осмысленный перевод реалий в рассказах Бахманёра способствует расширению межкультурной коммуникации, позволяя русскоязычному читателю глубже понять и оценить богатство и многообразие таджикской культуры.

Литература

1. *Бакаева, М. Т. Особенности лексических и грамматических трансформаций в переводах работы Ф. Мухаммадие / М. Т. Бакаева // Вестник педагогического университета. – 2024. №1 (108). – С. 172-179.*

2. *Бархударов, Л.С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 239 с.*
3. *Бахманёр. Жили – были в Сармаддехе…» Рассказы / Бахманёр. – Алматы: Издательский дом «Библиотеки Олжаса», 2014. – 228 с.*
4. *Баҳманер. Сармаддеҳ. Шоҳаншоҳ. (маҷмуаи ҳикояҳо ва роман) / Баҳманер. – Душанбе: Адиб, 2013. – 472 с.*
5. *Виноградов, В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М.: Изд-во института общего среднего образования РАО, 2001.–235 с.*
6. *Виноградов, В. С. Проблема авторства и теория стилей / В. Виноградов. – М.: 1961. – 276 с.*
7. *Влахов, С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Международные отношения, 1986. – 343 с.*
8. *Комиссаров, В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 250 с.*
9. *Одинаева, С.Н. Анъана ва навоварӣ дар адабиети муосири тоҷик дар заминаи фирдавсишиносӣ (солҳои 50-80-уми асри ХХ) / С. Н. Одинаева // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2024. – №1 (108). – С. 179-184.*
10. *Русско-таджикский словарь. Под редакцией член-корреспондента АН СССР М.С. Асимова. Москва, «Русский язык», 1985 – 1280 с.*
11. *Томахин, Г. Д. Реалии в культуре и языке / Г. Д. Томахин // ИЯШ. – 1981. – №1. – С. 64-69.*
12. *Фарҳанги тоҷикӣ ва русӣ. Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С. Холматова, С. Каримов. – Душанбе: Матбаи Академияи илмҳои Тоҷикистон. 2006. – 784 с.*
13. *Федоров, А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Федоров. – М.: 1983. – 303 с.*

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЙ В РАССКАЗАХ БАХМАНЁРА И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПЕРЕВОДА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

В статье художественный перевод рассматривается как важнейший механизм межкультурного взаимодействия и ключевой фактор развития национальной литературы, в том числе таджикской литературы XX века. Автор подчёркивает, что перевод представляет собой не просто техническую передачу текста с одного языка на другой, а сложный процесс смысловой и культурной интерпретации, в ходе которого чуждые культурные и эстетические традиции переосмысливаются и трансформируются в контексте национальной культуры. В этом процессе перевод выступает в роли катализатора литературного обновления, способствуя формированию новых жанров, обогащению системы художественных образов и развитию стилистических средств. Особое внимание в исследовании уделяется сравнительному литературоведению как научной дисциплине, изучающей межлитературные связи, взаимные влияния и явления заимствования. В этом контексте имагология рассматривается как важное направление компаративных исследований, занимающееся изучением образов «своего» и «чужого» в литературе и культуре. Автор подчёркивает значение межкультурного сравнения как средства самопознания и переосмысления национальной культурной идентичности. Результаты исследования показывают, что художественный перевод открывает новые возможности для развития литературы, способствует выявлению внутренних мотиваций национального литературного процесса и создаёт основу для интеграции локальной традиции в мировое литературное пространство. В статье представлен комплексный анализ роли художественного перевода и сравнительного литературоведения в формировании межлитературного диалога и обоснована их значимость в процессе духовного самоопределения и культурного развития нации в условиях глобализации и межкультурного обмена.

Ключевые слова: Бахманёр, перевод, реалии, транслитерация, калькирование, текст.

ХУСУСИЯТҲОИ ФУНКСИОНАЛИИ РЕАЛИЯҲО ДАР ҲИКОЯҲОИ БАҲМАНЁР ВА МУШКИЛОТИ ТАРҶУМАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола тарҷумаи бадеӣ ҳамчун механизми муҳимми ҳамкории фарҳангӣ ва омили асосии рушди адабиёти миллӣ, аз ҷумла адабиёти тоҷик дар асри ХХ, мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Муаллиф бар он таъкид мекунад, ки тарҷума на танҳо интиқоли техникии матн аз як забон ба забони дигар, балки амали мураккаби тафсири маъноӣ ва фарҳангӣ мебошад, ки дар раванди он анъанаҳои фарҳангӣ ва эстетикии бегона дар заминаи фарҳанги миллӣ бозандешӣ ва дигаргун мегарданд. Дар ин раванд тарҷума ҳамчун катализатори навсозии адабӣ баромад намуда, ба ташаккули жанрҳои нав, ғанӣ гардидани низоми образҳо ва рушди воситаҳои услубӣ мусоидат мекунад. Дар таҳқиқ таваҷҷуҳи хос ба адабиётшиносии муқоисавӣ ҳамчун соҳаи илмӣ равона гардидааст, ки робитаҳои байниадабӣ, таъсири мутақобила ва падидаҳои иқтибосгириро меомӯзад. Дар ин замина, имагология ҳамчун равияи муҳимми таҳқиқоти компаративӣ баррасӣ мешавад, ки ба омӯзиши образҳои «худӣ» ва «бегона» дар адабиёт ва фарҳанг машғул аст. Муаллиф аҳаммияти муқоисаи байнифарҳангиро ҳамчун воситаи худшиносӣ ва бозандешии ҳувияти фарҳангии миллӣ таъкид менамояд. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки тарҷумаи бадеӣ имкониятҳои навро барои рушди адабиёт фароҳам оварда, ба ошкорсозии ангезаҳои дарунии раванди адабии миллӣ мусоидат мекунад ва заминаи

ҳамгироии анъанаи маҳаллиро ба фазои адабии ҷаҳонӣ фароҳам месозад. Дар мақола таҳлили ҳамаҷонибаи нақши тарҷумаи бадеӣ ва адабиётшиносии муқоисавиро дар ташаккули муколамаи байниадабӣ пешниҳод намуда, аҳаммияти онҳоро дар раванди худмуайянкунии маънавӣ ва рушди фарҳангии миллат дар шароити ҷаҳонишавӣ ва табодули байнифарҳангӣ асоснок мекунад.

Калидвожаҳо: Баҳманёр, тарҷума, реалия, транслитератсия, тарҷумаи бадеӣ, матн.

FUNCTIONAL FEATURES OF REALIA IN BAKHMANYOR'S STORIES AND THE SPECIFICS OF THEIR TRANSLATION INTO RUSSIAN

The article examines literary translation as an essential mechanism of intercultural interaction and a key factor in the development of national literature, including Tajik literature of the twentieth century. The author emphasizes that translation is not merely a technical transfer of a text from one language into another, but a complex process of semantic and cultural interpretation in which foreign cultural and aesthetic traditions are rethought and transformed within the framework of the national culture. In this process, translation functions as a catalyst for literary renewal, contributing to the formation of new genres, the enrichment of the system of images, and the development of stylistic devices. Special attention is paid to comparative literature as a scholarly field that studies interliterary relations, mutual influences, and phenomena of borrowing. In this context, imago logy is considered an important branch of comparative studies focused on the analysis of images of the "self" and the "other" in literature and culture. The author highlights the significance of intercultural comparison as a means of self-reflection and rethinking national cultural identity. The results of the study demonstrate that literary translation creates new opportunities for literary development, facilitates the revelation of the internal motivations of the national literary process, and provides a foundation for integrating local traditions into the global literary space. The article offers a comprehensive analysis of the role of literary translation and comparative literature in shaping interliterary dialogue and substantiates their importance in the process of spiritual self-determination and cultural development of a nation under conditions of globalization and intercultural exchange.

Keywords: Bahmanyor, translation, regalia, transliteration, calquing, text.

Об авторе
Курбоназаров Алмат Холматович
Ассистент общеуниверситетской кафедры рускогo языка
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: akurbonazarov@list.ru

Дар бораи муаллиф
Қурбоназаров Алмат Холматович
Ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забони русӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: akurbonazarov@list.ru

About the author
Qurbonazarov Almat Kholmatovich
Assistant of the University Department of Russian Language
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: akurbonazarov@list.ru

ТДУ 891.550 (575.3)

АБДУЛҲАМИД САМАД ВА НАҚШИ Ӯ ДАР РУШДИ НАСРИ БАЧАГОНАИ ТОҶИКИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Раҳмонов М. Б.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Яке аз адибоне, ки дар адабиёти тоҷики замони Истиқлол саҳми муҳим дорад, Нависандаи халқии Тоҷикистон, Корманди шоистаи Тоҷикистон Абдулҳамид Самад мебошад. Адиб тавассути осори ҳам барои калонсолон ва ҳам барои кӯдакону наврасон эҷод намудааш дар дилу дидаи онҳо ҷой гирифтааст. Агар гӯем, ки Истиқлоли давлатӣ барои такмил ва пешрафти фаъолияти эҷодии навсиандаи муваффақи мо – Абдулҳамид Самад имконияти мусоид фароҳам овард хатто нахоҳем кард, чунки осори зиёди нависанда ҳам барои калонсолон ва ҳам барои кӯдакону наврасон дар ин давраи пуршукӯҳ рӯйи чоп омада, дастраси ҳамагон гардидаанд.

Фаъолияти эҷодии адиб дар замони шуравӣ низ бесобиқа арзёбӣ мегардад. Абдулҳамид Самад дар ибтидои солҳои 70-ум қадам ба арсаи адабиёт гузошта, ӯро аз намояндагони насли 4-уми нависандагони адабиёти муосири тоҷик меҳисобанд. Аз ҳамин давраи эҷодӣ мавсуф зуд ба дилу дидаи хонандагон маскан гирифта, осори ӯро хонандагони тоҷик бо як хушнудӣ пазируфтанд.

Ин аст, ки донишманди шинохтаи тоҷик Муҳаммадҷон Шукурӣ насри охири солҳои 60 ва ибтидои солҳои 70-умро насри андешаҳо номида буд. «Насри андеша, ки барҳурдҳои психологии маънавиёти инсонҳоро меомӯзад, бо романи «Ман гунаҳгорам»-и Ҷалол Икромӣ оғоз ёфт ва бо «Тобистон»-и Пӯлод Толис, «Иншо дар мавзуи озод»-и Ҷумъа Одина, «Палатаи кунҷакӣ»-и Фазлиддин Муҳаммадиев нумуъ ва шукуфоӣ пайдо кард. Повести «Паррончакҳо»-и Абдулҳамид Самад инкишофдиҳандаи ин равия аст. Абдулҳамид Самад бо асарҳои «Косаи давр», «Аспи бобом», «Пас аз сари падар» пайрави насри андеша будани худро исбот менамояд» [11, с. 420].

Яке аз иқдому саҳми дигари Абдулҳамид Самад дар пешрафти насри бачагонаи замони Истиқлол дар он аст, ки ӯ як қатор асарҳои бачагонаро аз адибони дигар миллатҳоро ба забони тоҷикӣ ва ё баъзе аз асарҳои бачагонаи тоҷикро ба дигар забонҳо тарҷума намуда, пешниҳоди хонандагон гардонидааст.

Ҳамин аст, ки соли 2005 барои кӯдакон ва наврасони тоҷик қиссаи нависандаи Эронӣ Муҳаммадризо Муҳаммади Неку «Ораши камонгир»-ро бо ҳуруфоти кирилӣ таҳия намуда, ба форсӣ ва тоҷикӣ ба чоп расонид, ки нависанда дар сарсухани маҷмуа чунин қайд намудааст: «Достони «Ораши камонгир» устурае аз уқёнуси бекаронаи адабиёти бостонии порсигӯён, қиссаи ҷавонмардӣ ва далерии мардони ин марзу бум аст, ки наврасонро бо афсонаҳои таърихӣ ошно месозад» [16, с. 70].

Асари мазкур аз ҷанги байни Эрону Тӯрон ҳикоят карда, харобкориро маҳкум ва сулҳу ваҳдатро ситоиш менамояд.

Ҳамчунин, Абдулҳамид Самад чун тарҷумон чанде аз ҳикояҳои бачагонаи нависандагони рус А.П. Чехов, масалан «Ду олиҳа», «Зодрӯз», С. Залигин, адиби турк Азиз Несин, қиссаи қаламкаши маъруфи гурҷи Н.Ф. Думбадзе «Кукарача» қиссаи «Клинко» ва ҳикояҳои нависандаи номдори Украина Г. Тютюнник қиссаи «Бачаҳои Синя» ва ҳикояҳои адиби чуваш Ева Лесинаро ба тоҷикӣ тарҷума кардааст.

Ба эҷодиёти Абдулҳамид Самад осори гузаштагони илму адаби форсу тоҷик хеле таъсири бузург дорад. Дар баробари бузургони адабиёти точик адибони рус Н.В. Гогол ва Л.Н. Толстой дар эҷодиёти ӯ таъсири муҳим гузоштааст [10, с. 4].

Гарчанде ки муҳаққиқони тоҷик Атахон Сайфуллоев, Юсуф Акбаров, Худойназар Асозода, Абдуманнон Насриддинов ва дигар адибону мунаққидони тоҷик дар бораи паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти Абдулҳамид Самад андешаҳои худро баён намуда бошанд ҳам, вале ба вижагиҳои мундариҷавӣ ва услубии осори бачагонаи ӯ таваҷҷуҳи амиқ зоҳир нанамудаанд. Ё ин ки ҳар чанд дар бораи эҷодиёти Абдулҳамид Самад мақолаҳои зиёд ба табъ расида бошанд ҳам, то ҳол осори бачагонаи адиб мавриди таҳқиқи ҳамаҷонибаи илмӣ қарор нагирифтааст. Аз ин ҷиҳат мо мақсад гузоштем, ки роҷеъ ба ин паҳлуи эҷодии навсанда дахл карда, мавқеи ӯро дар таҳкими насри бачагонаи тоҷики замони Истиқлол то андозае муайяну бозгӯӣ намоем.

Аз мутолиаи осори бачагонаи адиб маълум мегардад, ки Абдулҳамид Самад дар офаридани осори бачагона низ маҳорати хоссаи нигорандагӣ дорад. Маҳорати нависандагии Абдулҳамид Самад, пеш ҳама, дар ҳикоянависӣ ва қиссапардозӣ аз як сатр то сатри дигаре, аз як маҷмуа то маҷмуаи дигар сайқал ёфтааст. Ҷаҳонбинии нависанда низ равшантару васеътар гардида, назари ӯ ба воқеият амиқтар мегардад. Дар ҳикоя ва қиссаҳои ӯ масъалаҳои доғи зиндагӣ ва симои ҳамзамонон тасвир меёфтанд. Бинобар ин, ба таъкиди А. Мустафозода: «Эҷодиёти Абдулҳамид Самад аз аввалин ҳикояҳояш сар карда мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва алоқамандони адабиёт қарор гирифтааст» [11, с. 212].

Маҷмуаи тозаи ҳикояҳои нависанда «Пиёлаи шикаста» (1986) ва қиссаву ҳикояҳои ӯ «Аспи бобом» (1986) мавқеи ӯро дар насри тоҷик мустаҳкам намуда, сабки фардии эҷодии адибро ташаккул додаанд [2, с. 3].

«Нависанда Абдулхамид Самад, – қайд намудааст Ҷӯрахон Бақозода, – кайхост дар байни аҳли адаб ва хонандагон ҳамчун адиби навовару тозагӯй машҳур аст. Вай дар жанрҳои мухталифи наср – эссе, лавҳа, очерк, ҳикояи реалистӣ, лирики ҳаҷвӣ, ҳикоя-миниатюра, қиссаҳои ҳаҷман хурду бузург-асарҳои ҷолиби хонданӣ ва марҳалавии адабиётро офарида, ба рушди насри шуравии тоҷик ва даврони истиқлол, алалхусус, жанрҳои ҳикояву қисса-повест саҳми босазое гузоштааст» [16, с. 140].

Маҳорати нависандагии Абдулҳамиди Самад ҳар қадар такмил ёбад, анвои адабии ҳикоя ва қисса дар эҷодиёти ӯ мавқеи асосиро ишғол кардаанд. Дар солҳои аввали соҳибистиқлолии кишвари маҳбубамон – Тоҷикистон, яъне соли 1992 як маҷмуаи калонҳаҷми қиссаю ҳикояҳои ӯ таҳти унвони «Се асар» («Баъд аз сари падар», «Аспи бобом», «Акаи ошиқ») ба нашр расиданд. Дар ин китоб ба ҷуз асарҳои номбурда боз чаҳордаҳ ҳикояи ӯ рӯйи чоп омадаанд, ки онҳо барои бачаҳо иншо шудаанд.

Ҳикояҳои барои кӯдакону наврасон эҷод намудаи Абдулҳамиди Самад «Ман – ошнои ту, ту – ошнои ман» (1999, 2003), «Ёр дар бари ёр», «Ғамхӯрак», «Ёдгор, бас!», «Дили бача», «Се ҳикоя» (2020): «Гули наврӯзӣ», «Ёдгор, бас!», «Офтоб хандид», «Сокини нав», «Ҷӯраи офтоб», «Туҳфаи даҳмарда», «Ду гуноҳ», «Аспи бодӣ», «Гиряи хирс» ба ҳисоб рафта, инҳо аз ҳикояҳе мебошанд, ки навсианда онҳоро дар даврони соҳибистиқлолии кишвар рӯйи чоп овардааст. Имрӯз хонандае нест, ки онҳоро нахонда бошад ва ё аз дӯстҳои қарини қаҳрамонҳои ин ҳикояҳо набошад.

Ин ҳикояҳо ба ҳар зинаи синнусолӣ: хурди мактабӣ, миёна ва калони мактабӣ мувофиқу созгоранд. Яъне мазмуну муҳтавои ин ҳикояҳоро ҳам кӯдакон ва ҳам наврасон баъди мутолиа зуд фаҳмида гирифта, дар пайравии қаҳрамонҳои онҳо талош намуда, мехоҳанд ба мисли онҳо дар иҷрои кору амалҳои нек саҳмгузор бошанд.

Мавзуи ҳикояҳои Абдулҳамид Самадро, асосан, мавзуъҳои тасвири табиати биҳиштосои диёр, дӯстдории бачаҳо нисбат набототу ҷонварони хонагӣ ва машғул шудани онҳо ба ҳар гуна бозиҳои кӯдакона, касбу ҳунаромӯзӣ ва эҳтироми бачаҳо нисбат ба калоносолонро фаро мегирад. Муҳтавои ҳикоёти нависанда бачаҳоро водор менамояд, ки ҳар субҳ барвақтхез бошанд, ба гуфтаҳои калонсолон амал намоянд, дар хондану омӯзишиши илму ҳунар бештар талош намоянд ва дар корҳои хона пайрав ва мададгори падару модари хеш бошанд.

Масалан, дар ҳикояи маъруфи Абдулҳамид Самад «Офтобак хандид» тарбияи дуруст гирифтани Эраҷ – писарбача қаҳрамони асосии ҳикоя аз тарафи бибиаш бамавриду судманд тасвир шудааст.

Дар ҳикоя Эраҷ дар аввал бачаи хоболуд, бепарво буда, нисбат ба хондан, тозаю озода гаштан беаҳаммиятӣ зоҳир менамояд. Баъдан бо таъсири сухани бибиаш ва бедор накардани ӯро нурҳои шуълабори офтоб аз хоб гӯё, ки офтоб аз Эраҷ ранҷида бошаду намебарояд, рӯйи тасвир омадааст:

«Эраҷ аз хоб хест ва чашмонашро молила-молида ба берун нигарист. Ҳама ҷо тира: аз байни шохҳои дарахтон бинои чорошёнаи муқобилро ба зур дид.

Эраҷ гумон кард, ки ҳанӯз шаб аст. Охир ҳар саҳар бозии нурҳои гармаки офтоб ба чашмонаш расида, ӯро бедор мекард. Ӯ дар ҳол кӯрпаро болои сар мекашид ё бо каф пеши чашмонашро мепӯшонид. Ва баъди он ки чашмонаш бо равшанӣ одат мекарданд, мехест. Ба даста-даста нурҳои аз байни шоху барги дарахтон гузаштаву рӯйи гулҳои қолин тангавор пошхӯрдаи ларзон менигарист ва саросема ба онҳо панҷа мезад» [5, с. 3].

Вале давоми ҳикоя он аст, ки рӯзе офтоб намебарояд, ҳаво абрнок мешавад. Эраҷ ҳам ба ҳамин гумон аз хоб намехезад. Ногоҳ садои бибиаш ба гӯшаш мерасад:

«– Эраҷ хез, ҷониширин! Имрӯз чаро бисёр мехобӣ! Хез ҷони бибӣ, ки ширу чой хунук мешавад...

– Эраҷ дар ҳайрат афтод. Охир, ҳар субҳ баъди баромадани офтоб ширу чой мехӯрандку! Имрӯз чаро офтоб намебарояд?» [5, с. 3].

Билохира, Эраҷ ба ин суоли худ аз бибиаш ҷавоб мегирад. Бибии Эраҷ барои ислоҳи камбудиҳои ӯ ҷавоми мувофиқ мегардонад.

Эраҷ аз бибиаш мепурсад:

«– Бибӣ, чаро имрӯз офтоб набаромадааст?

–Қаҳр кардааст. Боз Эраҷ аз бибиаш мепурсад барои чӣ?

– Барои он ки ту аз об метарсӣ, дасту рӯятро намешӯйӣ, либосҳоятро доим чиркин мекунӣ. Офтоб бачаҳои тарсончак, бачаҳои дасту рӯяшон чиркинро дидан намехоҳад....» [5, с. 3].

Дар идомаи ҳамин гуфтаҳо бибиаш чанд камбудии дигари Эраҷро ба ин васила пеши рӯ меорад ва Эраҷ баъди шунидани ин ҷавобҳои бибиаш рафта-рафта яке аз бачаҳои фаъол, барвақтхез, тозаву покиза мешавад [5, с. 3].

Ҳикояи дигари нависанда, ки «Ман – ошнои ту, ту – ошнои ман» унвон дошта, дар ин ҳикоя табиати биҳиштосои диёр, хосса баҳори гулпуши диёр ва завқи зиёд доштани бачаҳо ба ситораҳои осмонӣ, пеш аз ҳама, дӯстдоштани рӯзҳои офтобӣ ва худи офтобро чун ситораи ҷилобахшу равшангри олам дар ҳикоя тавсиф шудааст. Масалан, вақте ки писарак аз падараш мепурсад, барои чӣ ман ба ҳар куҷое равам офтоб аз паси ман меояд? Падар ҷавоб медиҳад, ки ӯ дӯсти туст ва туро мебинад. Писар аз падараш мепурсад, ки офтоб чашм дорад? Падар ҷавоб медиҳад, ки нурҳои офтоб, чашмҳои онанд ва ту ба ҳар ҷое равӣ офтоб аз паси ту меравад.

Дар охир писарак аз падараш боз мепурсад:

«– Додо, ба Офтоб бигӯям, ки ман ҷӯрааш мешавам?

– Албатта, писарам. Писараки шаҳрӣ аз шодӣ аз ҷояш парида, байни алафзор давид ва дастонашро сӯйи Офтоб бардошта фарёд зад: – Офтоб! Эй Офтоб! Ман ошнои ту шудам, ту маро дӯст мегирӣ? ба гуфти падараш: «Офтоб. Ба ту мегӯяд, ки бидон: ба ҳар куҷое равӣ, танҳо нестӣ, ман ҳамеша болои сарат ҳастам. Ман – ошнои ту, ту – ошнои ман!» [7, с. 4].

Аз мазмуни ҳикоя бармеояд, ки бачаҳо дӯстдори табиат ва баҳори дилфиреби кишваранд. Маъмулан бачаҳо низ бо ҳамроҳии калонсолон ба сайру сайёҳат рафтан ва ба ҳар гуна бозиҳо машғул шуданро меписанданд. Ҳамин даҳзаҳои дилфиреби бачаҳост ва нависандаи чиррадасти мо тавонистааст онро мавриди тасвиру тавсиф қарор диҳад.

Ҳикояҳои дигари нависанда «Туҳфаи даҳмарда» ном дошта, дар ҳикоя қаҳрамони асосии он писарбачаи қобилу ҳозирҷавоб – Шокир бо ҳамроҳи падараш нақши муҳим доранд.

Ҳикоя аз рафтани писару падар ба аёдати дӯсти падараш, ки дар саҳро ба кори чӯпонӣ машғул буд, оғоз гардида ва бо чунин нақлҳои писарбача оғоз меёбад: «Охири баҳору аввали тобистон ҳамроҳи падарам аспсавор сайри кӯҳистон рафтем. Таллу теппа ва кӯҳҳои баланд ҳанӯз аз сабзаву гулҳо ҷомаи рангоранг ба бар карда, мисли қолин зебову дилкаш менамуданд.... Дар ҷо-ҷо, сари ёлаҳо бачаҳо асо сари китф, сурудхонон подабонӣ мекарданд. Аз пеш хаймае баромад. Соҳиби хайма ошнои деринаи падарам будааст. Вай моро шодона пешвоз гирифт. Дар суфаи лаби чашма, ки аз хайма даҳ-понздаҳ қадам дуртар буд, палосу кӯрпачаҳо андохт» [5, с. 8].

Баъди дидорбинибю вохӯрӣ дӯстон аз дидори ҳамдигар шодмон мешаванд. Писарак баъд аз иҷозати падараш манзараи дилфиреб, даву този бузу бузғолаҳо ва гулҳои рангорани дилошубро, ки дар доманаи кӯҳу пушта доман паҳн карда буданд, бо як завқи тамом тамошо мекунад. Баъди чанде падараш Шокирро чеғ зада, барои ба хона баргаштан омодагӣ мегиранд. Чӯпон ҳам ба даруни хаймаи худ даромада, дар дасташ чизе гирифта ба берун мебарояд ва аз ҳамин лаҳза вақти баргаштани онҳо ба хона оғоз меёбад.

Лаҳзаи аз ҳама ҷолиби ҳикоя дар он аст, вақте ки Шокир туҳфаи даҳмарда – кабкчӯҷаеро аз дасти даҳмарда гирифта, бисёр шодмону масрур гардидани ӯ мебошад. Ин лаҳза яке аз лаҳзаҳои ҷолибу мароқангези ҳикоя ба ҳисоб меравад. Нависанда ҳамин лаҳзаи дилошубро чунин тасвир намудааст: «Баъди соате падарам маро ҷеғ зад.

– Шокир вақти рафтан шуд, – гуфт ӯ.

– Ман бо дили нохоҳам аспро пеши падарам овардам. Ба ростӣ ҳанӯз аз тамошои кӯҳистон ва бозии барраву бӯзғолаҳо сер нашуда будам.

Падарам аспро лаҷом мезад. Амаки даҳмарда аз хайма баромад. Вай дар даст обкадуи сарбуридаи хурмамонанде дошт, ки гирдаш танга-танга сӯрох буд.

– Писари ошно, – гуфт ӯ ба ман наздик шуда, – як чӯҷа диҳам, мегирӣ?

– Чӯҷаи чӣ?

– Ба ҷойи ман пурсид падарам.

– Чӯҷаи кабк. Арусак шудааст. Худам ромаш кардаам...

– Албатта, мегирам! Эҳе, ин туҳфаи нағз, олиҷаноб-ку, – падарам аз ман ҳам бештар хурсанд шуд.

– Лекин пояш шикастагӣ. Боша задааст, – бо афсус гуфт даҳмарда ва кабкчӯҷаро аз кадуқафас бароварда, рӯйи кафаш гузошт, – як ҳафта пеш аз байни алафҳо ёфтам. Ба пойи шикастааш чӯбчаи ҳамвор монда, бо хамир нағзакак латтапеч кунед, як ҳафта баъд сип-сиҳат мешавад» [5, с. 9].

Аз муҳтавои ҳикоя бармеояд, ки он бо забони сода, равон навишта шуда, ба табъу завқи бачаҳо созгор аст. Ҳамчунин, дар ҳикоя ҳозирҷавобии писарба – Шокир завқ бурдани ӯ аз дидани манзараи баҳории кӯҳистон ва, пеш аз ҳама, дӯстдории бачаҳо парандагону ҷонворонро, ки ин хоси тамоми бачаҳост бо як маҳорати хосси нависандагии адиб рӯйи тасвир омадааст.

Ё ин ки дар ҳикояи «Ду гуноҳ» нависанда нахуст дар бораи рафтори фаъолонаи яке аз писарбачаҳо – Баҳром, ки дар аввал, фаъол, доно, хушзеҳн ва рафтори ҷобили таваҷҷуҳ дошт ёдовар мешавад. Вале бо гузашти рӯзҳо ва таъсири муҳит ҳамин писарбача низ нисбат ба дарсҳо бепарвоӣ зоҳир менамояд, ки ин лаҳзаи аҷиби ҳикоя чунин тасвир шудааст:

«Баҳром дар синфи дуюм мехонад. Боинтизому аълохон аст. Вай одати аз мактаб гурехтан ё ба дарсҳо дер рафтан надошт. Ҳар саҳар баробари падару модар аз хоб мехест, пас аз адои варзиш нағзакак дасту рӯ мешусту нонушта мекард, либосҳояро пӯшида ба мактаб мерафт» [5, с. 9].

Баъд аз он ки рафтори Баҳром яке якбора тағйир меёбад: ба дарс рафтан намехоҳад, дурӯғгӯй мешавад, хонанда низ дар ҳайрат мемонад ва зуд ба мутолиаи давоми ҳикоя мешитобад.

Баъдан вақте бачаҳо давоми ҳикояро хонда мефаҳманд, ки Баҳром дар асл бачаи бад набудааст, бале баъзе аз бачаҳои бекорагари маҳалашон ӯро ба мисли худ аз дарсҳо дур карда, ба ҳар гуна бозӣ машғул доштаанд ва ӯ дарсҳои худро тайёр накарда, ба мактаб рафтан нахоста, ҳар гуна баҳонаҳоро пеш меорад. Ба падараш дурӯғ мегӯяд, ки аз ин рафтори Баҳром ҳам падару модар ва ҳам омӯзгораш дар ҳайрат мемонанд: Баъди ошкор шудани гуноҳи Баҳром ӯ дар ҳайрат мемонад, чи кор карданашро намедонад:

«Баҳром аз хиҷолату шарм сар бардошта наметавонист. Охир, падараш аз дурӯғи вай назди муаллима шармсор шуд.

Лекин бегоҳи сирри Баҳром фош гардид. Вай рӯзи гузашта бо бачаҳои бадхону дарсгурез саргарми буҷулбозӣ шуда, дарс тайёр накардааст. Барои ҳамин мактаб рафтан нахостааст. Акнун, ба ивази кирдори ноҷо – ду баҳои «ду» оварда, ба хандаву сарзаниши хоҳараконаш дучор гашта, ҳатто аз алам зор-зор гирист....» [5, с. 10].

Устод Абдулҳамид Самад чун нависандаи ҳунарманд тавонистааст дар ин ҳикоя воқеият, ҳодисаву амалҳои ҳаррӯзаро аз ҳаёти кӯдакон рӯйи қоғаз орад. Рафтору амалҳои неку зишти бачаҳоро муқоиса намояд. Тавассути ин ҳикоя бачаҳоро низ водор мекунад, ки баъди хондани ҳикоя кадом амалро пешаи худ намоянд, умед аст, онҳо ба хулосае меоянд, ки ҳамеша китобхон, ҳозирҷавоб, ба дарсҳо тайёр шуда ва дар зиндагӣ дурӯғгӯй набошанд. Онҳо баъди мутолиаи ин ҳикоя дубора огоҳ мегарданд, ки умри дурӯғ кӯтоҳ аст.

Ҳикояи дигари нависанда «Гиряи хирс» ном дошта, он бо тасвири табиати дилабои кӯҳистони кишвар оғоз ёфта, ҳикоя бо нақли писарбачаи ҳушёру зирак Юсуф – қаҳрамони асосии он идома меёбад:

«Деҳаи мо – Шикоргаҳ дар офтобрӯ, вале байни кӯҳу теппаҳои дарахтпӯш ҷойгир аст. Биноҳои деҳа дар нишебӣ паҳлу ба паҳлу, зина ба зина сохта шудаанд. Агар аз дур ба деҳа нигаред, боми яке барои дигаре мисли ҳавлӣ метобад. Хонаҳо рангорангу пасту баланданд. Боғҳо гӯё дар сари китфи дигаре сабзидаанд» [4, с. 2].

Нависанда баъди тавсифи табиати биҳиштосои диёр аз забони қаҳрамони ҳикоя – Юсуф ба нақли ҳикоя оғоз менамояд. Яъне Юсуф писарбачаи айёру нотарс аз амаки худ хоҳиш менамояд, ки ӯро бо ҳамроҳии худ ба шикор барад. Билохира амакаш Юсуфро ба шикор мебарад, дар роҳ чандбор монда мешавад, вале аз шарми амакаш хастагии худро Юсуф ошкор намекунад. То ба охир онҳо ба шикоргоҳ наздик мешаванд. Онҳо аввал бо

гурӯҳи кабкҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Вале аз рафтори ноҷо, яъне садои нобаҳангоми Юсуф, (ки дилаш месӯзад ва намехоҳад кабкҳои хушхиром ҳалок шаванд) ин корро раво мебинад аз он кабкҳо парида мераванд ва аз ин рафтори ӯ амакаш дар ғазаб мешавад. Яъне, шикори аввалини онҳо омад намекунад.

Баъди ин онҳо дар лаби чашмаи шифобахшу гуворо тӯшаи роҳи худро истеъмол карда нишаста буданд, ки ногоҳ ба гӯшашашон садои хирсе мерасад. Амаки Юсуф зуд ба баландӣ баромада, хирсеро бо бачаҳояш мебинад, ки аз ин ҳолат ӯ бисёр шодмон мешавад, вале рафтори хирс бо бачаҳояш диққати шикорчиёнро ба худ ҷалб мекунад.

Модархирс ба болои дарахти чормағз баромада, барои бачаҳояш чормағшапӣ мекунад, хирсбачаҳо баъди каме бо дандонҳои худ шикаста хӯрдани чормағзҳо мехоҳанд ба мисли модари худ ба болои дарахт баромада, шохаҳои дарахтро такконда, чормағзҳоро резонанд, вале модари онҳо аз тарси афтидан онҳоро зуд ба поён фароварда, дар замин хобонда, ба болояшон санги вазнин мегузорад, то онҳо дубора нахеста ба боло дарахт набароянд. Ин рафтори аҷиби хирсро Юсуф бо амакаш дида, дар тааҷҷуб мемонанд ва аз шикори худ фаромӯш мекунанд. Вале дидани ин лаҳзаи аҷиб дер давом намекунад ва ҳамон хирсбачаи ду маротиба ба шохи дарахт часпидаю фаромада, бори сеюм ба шохаи чормағз мебарояд. Баъди модархирс сахттар таконидани шохаи дарахтро хирсбача афтида сарнокӣ дар дар тезии харсанг зада ҳалок мешавад.

Баъди ин хирс аз болои дарахти чормағз фаромада, мехоҳад бачаи аз ҳуш рафтаи худро бедор кунад, вале кайҳо хисрбача беҷон шуда буд. Модархирс фаҳмида, ба мисли инсонҳо нолаву фиғон мебарорад, ки дидани лаҳзаи аҷиб қаҳрамонҳои моро боз ҳам дар ҳайрат мегузорад ва онҳо шикори худро қатъ карда, бо дасти холӣ ба хона бармегарданд. Яъне мутолиаи ин лаҳзаи ҳикоя диққати бачаҳоро боз ҳам ба худ ҷалб мекунад ва аз гиряву зории ин модархирс онҳо низ маҳзун мешаванд ва мефаҳманд, ки барои чӣ ҳикоя «Гиряи хирс» ном гирифтааст [4, с. 14-16].

Дар умум, ин ҳикоя низ мазмуни пандуахлоқӣ дошта, бачаҳоро водор месозад, нисбат ба ҷонварон низ ғамхор бошанд, онҳоро дӯст доранд. Бо онҳо чун инсон рафтор намоянд, чунки рафтори он модархирс як дарси ҳаётӣ ба бачаҳо шуда метавонад, зеро амалҳои нек нишон додани он, чун инсон рафтор кардани модархирс бо бачаҳояш бисёр аҷибу хотирмон аст.

Абдулҳамид Самад дар баробари навиштани ҳикояҳои аҷиби ҳикматбори бачагона, инчунин як қатор қиссаҳои марғубе барои бачаҳо иншо намудааст, ки ба онҳо писанду хотирмон аст. Яке аз ҳамин қиссаҳо қиссаи «Аспи бобом»-и нависанда аст.

Ин аст, ки донишманди шинохтаи тоҷик Худойназар Асозода дар ин хусус чунин нигоштааст:

«Қиссаи «Аспи бобом», чӣ аз ҷиҳати мавзуъ ва мундариҷа ва дарунмояи худ, чи аз ҷиҳати ғояи умумибашарӣ ва баррасии масъалаҳои ҳаётан муҳим, чи аз ҳайси образофаринӣ ва чи типсозӣ ва ниҳоят, забон ва тарзи баёни ширину рангини худ, далели равшани рӯ ба камолоти эҷодӣ овардани адиб аст» [15, с. 604].

Абдулҳамид Самад барои қиссаҳои «Аспи бобом» ва «Баъд аз сари падар» сазовори Ҷоизаи давлатии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ гардидааст [15, с. 604].

Ин қисса низ яке аз қиссаҳои дӯстдоштатарини кӯдакону наврасон ба ҳисоб рафта, мутолиаи он на танҳо бачаҳоро ба ҳаётдӯстӣ, балки шавқу завқи онҳоро ба хондани асарҳои бачагона ва донову зирак будан талқин мекунад.

Яке аз вижагиҳои дилчаспу хонданбоб гардидан ва зуд ба дилу завқи бачаҳо ҷой гирифтани осори Абдулҳамид Самад ин вобастаи забонӣ ва услуби хоссаи нигорандагӣ ва ҳам забони равону содаи оммафаҳми осори ӯст. Осори адиб, хосса осори барои бачаҳо таълиф намудаи Абдулҳамид Самад аз нигоҳи забон ва услуби баён ниҳоят мукаммал аст, ки ин, пеш ҳама, ба камолоти маънавӣ ва эҷодии худи адиб вобастагӣ дорад.

Дар маҷмуъ, осори ҳам барои кӯдакону наврасон ва ҳам барои колонсолон таълиф намудаи Абдулҳамид Самад ба масъалаҳои ахлоқу маънавиёти ҳаёти инсонҳо бахшида шуда, дар онҳо худпарастӣ, зиштию бадаъмолии одамон маҳкум ва ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, дӯст доштани ҳаёт, Ватану модар, касбу ҳунар, табиати биҳиштосои диёр бо набототу ҷамодоташ тасвиру тавсиф шудаанд, ки мутолиаи ин асарҳо бачаҳоро ба роҳи росту дурусти зиндагӣ ҳидоят мекунанд.

Адабиёт

1. *Абдулҳамиди Самад. Парончакҳо (Повест ва ҳикояҳо). – Душанбе: Ирфон, 1983. – 192 с.*
2. *Абдулҳамиди Самад. Аз беимонии инсонҳо метарсам // Чархи гардун. – № 49 (173), 10-уми декабри соли 1999.*
3. *Абдулҳамиди Самад. Ғоя ва истиқлоли миллӣ // Ҷумҳурият, 21-уми сентябри соли 2005.*
4. *Абдулҳамид Самад. Гиряи хирс (ҳикоя). – Душанбе: Истиқбол, 2006. – 16 с.*
5. *Абдулҳамид Самад. Ман – ошнои ту, ту – ошнои ман. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 16 с.*
6. *Абдулҳамид Самад. Ёр дар бари ёр (ҳикоя, қисса, эссе). – Душанбе: Адиб, 2019. – 192 с.*
7. *Абдулҳамид Самад. Се ҳикоя. – Душанбе, 2020. – 39 с.*
8. *Атахон Сайфуллоев. Ҷону ҷаҳони наср. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 542 с.*
9. *Ғаффоров Раҷаб. Нависанда ва забон. – Душанбе, 1977. – 203 с.*
10. *Комилӣ Қурбонён. Ӯ сухан меофарад // Ҷумҳурият, 16-уми марти 2000.*
11. *Муҳаммадҷони Шакурии Бухоройӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе, 2006. – 456 с.*
12. *Мустафозода А. Фардияти эҷодии нависанда ва зинаҳои ташаккули он // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – №4 (99). – С.212-217.*
13. *Набиев, Абдухолиқ. Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с.*
14. *Обидов, Д. Портрет дар афсонаҳои ҳаҷвӣ-маишии тоҷикӣ (маҷмуи мақолаҳо). – Душанбе: Дониш, 1973. – 120 с.*
15. *Худойназар, Асозода. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.*
16. *Ҷӯрахон Бақозода. Абдулҳамид Самад ва инкишофи ҳикоя. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 152 с.*

АБДУЛҲАМИД САМАД ВА НАҚШИ Ӯ ДАР РУШДИ НАСРИ БАЧАГОНАИ ТОҶИКИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақола насри бачагонаи замони Истиқлол ва саҳми яке аз адибоне, ки дар рушди насри бачагонаи тоҷики ин давраи таърихӣ саҳми муҳим дорад, Нависандаи халқии Тоҷикистон, Корманди шоистаи Тоҷикистон Абдулҳами Самад тақиқу баррасӣ гардидааст. Муаллиф дар мақолаи хеш қайд намудааст, ки Абдулҳами Самад тавассути осори ҳам барои калонсолон ва ҳам барои кӯдакону наврасон эҷод намудааш дар дилу дидаи онҳо ҷой гирифтааст. Истиқлоли давлатӣ барои такмил ва пешрафти фаъолияти эҷодии нависандаи муваффақи мо – Абдулҳамид Самад имконияти мусоид фароҳам овардааст, ки осори зиёди нависанда барои кӯдакону наврасон дар ин давраи пуршукӯҳ рӯйи чоп омада, дастраси ҳамагон гардидааст. Ба ин гуфтаҳо осори арзишманди адиб, ба монанди: «Ман – ошнои ту, ту – ошнои ман», «Ёр дар бари ёр», «Ғамхӯрак», «Ёдгор, бас!», «Дили бача», «Се ҳикоя», «Сокини нав», «Ҷӯраи офтоб», «Туҳфаи даҳмарда», «Ду гуноҳ», «Аспи бодӣ», «Гиряи хирс», «Баъд аз сари падар», «Аспи бобом» ва ғайраҳо мисол шуда метавонанд, ки яке аз дӯстдоштатарин асарҳои кӯдакону наврасони тоҷиканд. Ҳамчунин, дар мақола роҷеъ ба фаъолияти тарҷумонии Абдулҳамид Самад, ки чанде аз асарҳои бачагонаи адибони ҷаҳонро ба забони тоҷикӣ баргардон намудааст, сухан меравад. Дар маҷмуъ, аз таҳқиқоти муаллиф маълум мегардад, ки Абдалҳамид Самад яке аз нависандагони боистеъдоди тоҷик ба ҳисоб рафта, дар рушди насри бачагонаи тоҷики замони Истиқлол саҳми анзишманд гузоштааст.

Калидвожаҳо: Абдулҳамид Самад, насри бачагонаи тоҷики замони Истиқлол, маҷмуаҳои насрии бачагона, ҳунари нигорандагӣ, тарҷумаи асарҳои бачагона.

АБДУЛХАМИД САМАД И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ТАДЖИКСКОЙ ДЕТСКОЙ ПРОЗЫ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассматривается детская проза периода Независимости и вклад в её развитие одного из значимых авторов этого исторического периода – Народного писателя Таджикистана, Заслуженного работника Таджикистана Абдулхамида Самада.Автор отмечает, что Абдулхамид Самад занял особое место в сердцах читателей, создавая произведения как для взрослых, так и для детей и подростков. Государственная независимость предоставила благоприятные возможности для совершенствования и развития творческой деятельности писателя, благодаря чему в этот период было опубликовано множество его произведений для детей и подростков, ставших доступными широкой публике. В качестве примеров приводятся такие ценные произведения, как: «Я – твой знакомый, ты – мой знакомый», «Друг возле друга», «Заботливый», «Хватит, Ёдгор!», «Детское сердце», «Три рассказа», «Новый житель», «Друг солнца», «Подарок пастуха», «Два греха», «Ветреный конь», «Плач медведя», «После смерти отца», «Дедушкин конь» и другие, являющиеся одними из самых любимых произведений таджикских детей и подростков. Также в статье говорится о переводческой деятельности Абдулхамида Самада, который перевёл на таджикский язык ряд детских произведений зарубежных авторов. В целом, исследование автора показывает, что Абдулхамид Самад является

одним из талантливых таджикских писателей, внесших значительный вклад в развитие таджикской детской прозы в период Независимости.

Ключевые слова: Абдулхамид Самад, таджикская детская проза периода Независимости, сборники детской прозы, писательское мастерство, перевод детских произведений.

ABDULKHAMID SAMAD AND HIS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF TAJIK CHILDREN'S PROSE DURING THE INDEPENDENCE PERIOD

The article examines children's prose of the Independence period and the contribution to its development made by one of the prominent authors of this historical era – the People's Writer of Tajikistan, Honored Worker of Tajikistan, Abdulhamid Samad. The author notes that Abdulhamid Samad holds a special place in the hearts of readers, creating works for adults as well as for children and adolescents. State independence provided favorable opportunities for the improvement and development of the writer's creative activity, thanks to which many of his works for children and teenagers were published during this period and became accessible to a wide audience. Examples of such valuable works include: "I Am Your Acquaintance, You Are My Acquaintance," "Friend Beside Friend," "The Caring One," "Enough, Yodgor!," "Child's Heart," "Three Stories," "The New Resident," "Friend of the Sun," "The Shepherd's Gift," "Two Sins," "The Windy Horse," "The Bear's Cry," "After Father's Death," "Grandfather's Horse," and others, which are among the most beloved works of Tajik children and adolescents. The article also discusses Abdulhamid Samad's translation activities, highlighting that he translated a number of children's works by foreign authors into Tajik. Overall, the author's study demonstrates that Abdulhamid Samad is one of the talented Tajik writers who made a significant contribution to the development of Tajik children's prose during the Independence period.

Keywords: Abdulhamid Samad, Tajik children's prose of the Independence period, children's prose collections, literary craftsmanship, translation of children's works.

Дар бораи муаллиф
Раҳмонов Маҳмурод Бегмуратович
Номзади илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи адабиёти тоҷик
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав
735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67
E-mail: rahmonov.mb@list.ru

Об авторе
Рахмонов Махмурод Бегмуратович
Кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикской литературы
Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава
735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни, 67
E-mail: rahmonov.mb@list.ru

About the author
Rakhmonov Makhmurod Begmuratovich
Candidate of philological sciences, head teacher of the department of Tajik literature
Bokhtar State University named after Nasir Khusrav
735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, S.Ayni st., 67
E-mail: rahmonov.mb@list.ru

ТДУ 891.550.092

АФКОРИ ПАНДУАХЛОҚИИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ ВА АРЗИШИ АМАЛИИ ОН

Шоев А. А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ

Инсон аз рӯзи ҳаст шуданаш ҳамеша ба ғизои моддӣ ва маънавӣ ниёз дорад. Мусалламан, ба гирифтани ғизои моддӣ тамоми мавҷудоти олам аз рӯйи ғаризаи зотии худ майл мекунад ва онро ба даст меораду зиндагӣ мекунад. Аммо аз миёни тамоми ҷондори рӯйи замин танҳо инсон аст, ки дар баробари истеъмоли ғизои моддӣ, ба гирифтани ғизои маънавӣ ниёзманд мебошад. Ин ғариза ва имтиёзро барои вай ақлу хирад сабаб гашта, ӯро миёни дигар мавҷудот дар тафовут ва бартарӣ гузоштааст. Адабиёт, ки маҳсули тафаккур ва хиради олии башар аст, намунаҳои беҳтарин ва муҷарраби назариёти ахлоқии зиндагисозро дар шакли тайёр пешкаш намудааст ва он аз сарчашмаҳои муҳимми гирифтани ғизои маънавӣ маҳсуб меёбад. Ин сарчашмаи арзишманди ахлоқиро тули ҳазорсолаҳост, ки адибон вобаста ба талаботи давру замони хеш, бо фаъолияти эҷодии худ ғанӣ мегардонанд ва бо тавсияҳои созандаашон дар хушахлоқии бани башар ҳиссагузорӣ менамояд. Воизи Қазвинӣ низ чун адибони пешин дар замони худ ба масъалаҳои ахлоқӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда, мардумро ба роҳи рост, саодатмандӣ, некию накукорӣ ва амсоли инҳо даъват намудааст. Шоир дар афкори ахлоқии худ некиро дар мадди аввал гузошта, онро зинатдиҳандаи некмардон муаррифӣ кардааст ва нафароне, ки амалҳои некро анҷом медиҳанд, соҳиби ҳусни комил ва орӣ аз миннати оростан донистааст:

Зебу зинат некмардонро ҳамон некӣ бас аст,
Ҳусни комил фориғ аст аз миннати оростан [5, с. 338].

Ин пиндори шоир такя бар воқеияти зиндагӣ дорад. Зеро инсонҳои неккирдорро ҳама дӯст медоранд ва амалҳои неки эшон ҳусни онҳоро дучанд мегардонаду дар миёни дигарон зеботар ба ҷилва меорад. Шоир ба ин васила некӣ кардан ва соҳиби эътибор гардиданро тарғиб намудааст. Дар ҷои дигар, шоир таъкид менамояд, ки аз инсонҳои ҳуснашон бо зевари некӣ ороставуда амали бадеро интизор шудан имкон надорад. Ҳатто дар вақти хашм ҳам, ки хеле ҳолати ҳассос аст, эшон худро бо либоси некӣ аз бадӣ кардан эмин нигоҳ медоранд. Хашм низ ба некон асари бад гузошта наметавонад:

Ба вақти хашм ҳам ҷуз некӣ аз некон намеояд,
Ки ғайр аз накҳати гул нест дуде оташи гулро [5, с. 26].

Бо ин шоир чеҳраи некмардонро ибратбахш ва шинохтанию қобили эҳтирому пайравӣ ба қалам додааст. Воиз аз некӣ баҳравар гардидан ва аз некӣ муассир шудани инсонро ба ҷавҳари маърифатии вай вобаста медонад. Аввал ин ки ба инсони бадгуҳар некӣ асар намекунад ва шахсияти ӯро зебу оро дода наметавонад ва дуюм ин ки ба чунин инсон некӣ кардан раво намебошад:

Кай аз асбоби некӣ бадгуҳар фархунда мегардад?!
Саги дарранда, аз сӯзан куҷо дӯзанда мегардад?! [5, с. 167].

Ҳадафи шоир аз ин байт он аст, ки некиро хор кардан лозим нест. Он ба касе бояд расад, ки некгавҳар асту ба қадри некӣ мерасад. Инсонҳои некманиш ҳеҷ гоҳ бадӣ намекунанд. Мақоли ба муқобили бадӣ, бадӣ намекунанд, маҳсули андешаи онҳост. Бадиро танҳо бадгавҳарон беибо анҷом дода метавонанд. Шоир дар байти зайл ин масъаларо пайгирӣ намуда, иброз доштааст, ки ҳар амали бад мувофиқи миқдори худ ба соҳибаш бармегардад. Чунончи:

Ба миқдори бадӣ, ҳар кас мукофоти бадӣ ёбад,
Бувад ҳар чанд бо мо хасми бадгавҳар батар беҳтар [5, с. 260].

Бо ин шоир гуфтанист, ки ҳеҷ амале дар зиндагӣ беҷавоб наmemонад. Аз он ҷумла бадиро, ки бадгавҳарон барои дигарон анҷом медиҳанд, мувофиқи андозаи худ ба онҳо аз ҷониби ҳампешагонашон расонда хоҳад шуд. Дар ин ҷо, бадӣ кардану подошти некро интизор шудан ғайриимкон муайян шудааст. Ба таъкид дурусти шоир бадгуҳарро на танҳо некӣ зинат намедиҳад ва ба вай асар намекунад, инчунин пулу мол ҳам шахсияти бади ӯро дигаргун карда наметавонад. Чунончи:

Бадгуҳар нек ба динору ба дирҳам нашавад,
Мор аз доштани ганҷи зар, одам нашавад [5, с. 233].

Шоир бо ин андеша чеҳраи воқеии инсонҳои бадкирдорро равшан нишон дода, аз эшон дар эҳтиёт буданро тақозо кардааст. Ин қабил инсонҳоро вай одам ҳисоб накарда, мор номидааст. Дар намунаи зайл, шоир ин маъниро ба таври дигар тавзеҳ медиҳад ва хонандаашро ҳушдор медиҳад, ки ҳароина аз инсони бадгуҳар эҳтиёт бошад. Ба найрангу фузуни ӯ дода нашавад. Зеро мавҷудияти “асбоби некӣ” дар ҷониби бадгуҳар сирати ӯро тағйир намедиҳад ва шахсияти вайро “фархунда” намесозад. Чунончи:

Кай аз асбоби некӣ бадгуҳар фархунда мегардад?!
Саги дарранда, аз сӯзан куҷо дӯзанда мегардад?! [5, с. 167]

Агар дар байти боло шоир бадгуҳарро “мор” номида бошад, дар ин байт ӯро “саги даранда” хондааст, ки ислоҳпазир нест. Бо ин, шоир чеҳраи воқеии инсонҳои бадгуҳарро нишон дода, шахсият ва аъмоли чунин афродро муҳкум намуда, ғояи иҷтинобварзӣ аз бадгавҳоронро тарғиб кардааст. Воиз дар зарурат, роҳи муфиди муносибат намудан бо бадгавҳаронро нишон додааст ва онро вай танҳо дар “гармӣ” муайян намудааст. Манзури шоир аз ин “гармӣ” раҳандозӣ кардани некӣ, нармӣ ва муносибати ҳасана ба муқобили бадгавҳарон аст. дар ин ҳол метавон бартариро ба даст овард ва дар қиболи бадгавҳарон ба некӣ муваффақ шуд. Чунончи:

Ҷуз ба гармӣ бадгуҳарро ром натвон сохтан,
Оҳан оташ то набинад, кай ба фармон мешавад?! [5, с. 238]

Ин ҷо шоир дар тасвири вуҷуди бадгавҳарон сахтии оҳанро овардааст, ки танҳо ба гармии оташ тан медиҳад ва мулоим мешаваду ба шакли дилхоҳ ворид мегардад. Биниши амиқи адиб ва овардани далели воқеъбинонаи вай хонандаро ба амалкарди хубу омӯхтани муносибати ҳасана водор месозад. Ба назар мерасад, ки дар байти мазкур ғояи ба муқобили бадӣ, бадӣ накардан ва некиро аз ҳама чиз боло донистан тарғиб гардидааст.

Писханд задан, ба ҳоли касе хандидан, бо шӯхӣ ба иззати нафси нафаре расидан аз рафторҳои нохушояндест, ки Воиз дар афкори ахлоқиаш накуҳиш намудааст. Ба пиндори шоир ин амалҳо на, лоиқи дӯсту на лоиқи душман аст. Ҳадафи шоир аз ин накуҳиш он аст, ки инсон муроқиби амалҳои худ бошад, амали аз ахлоқ берун ва зарароварро ҳадалимкон ба касе раво набинад. Чунончи:

Баски бад бошад зи шӯхӣ ханда бар ёрон задан,
Гул ба бадхоҳи худ аз рӯйи ҷафо натавон задан [5, с. 340].

Ин ҷо ҳам ғояи неккирдорӣ тарғиб гардидааст ва меъёри ахлоқии амалкарди инсон возеҳ нишон дода шудааст. Бо ин метавон гуфт, ки андешаҳои созандаи шоир ва ғояҳои тарғибкардаи ӯ ҳоло низ коромаданд ва арзиши худро аз даст надодаанд.

Дар афкори ахлоқии Воиз бухл, ки аз хислатҳои бади инсонист, мазаммат шудааст. Ба ин боис, ки он на танҳо ба соҳиби худ, балки ба тамоми мардум зарари хешро расонда метавонад. Шоир паҳлуҳои мухталифи бухлро ба баррасӣ гирифта, аз ҷумла таъкид кардааст, ки дар доду гирифт, дахлу харҷ низ бояд бухлро аз худ дур кард. Дар акси ҳол имкон дорад, ки аз рӯйи бухл роҳи дахл баста гардад. Чунончи:

Зи бухли харҷ раҳи дахл баста мегардад,
Ки шири пистон кам гардад аз надӯшидан [5, с. 345].

Мақсади шоир ба он равона гаштааст, ки инсонҳо дар корҳои хеш бухл наварзанд ва аз он ҳамеша дур бошанд. Зиндагии бе бухлро пеша кунанд. Умрашонро бебокона паси сар намоянд ва ғайра. Дар ҷои дигар, шоир таъсири бухлро дар зар ба мушоҳида гирифта, таъкид намудааст, ки дар зардорӣ аз бухл иҷтиноб шавад, то талафоти бебозгашти зар ба вуҷуд наояд. Вай дар муқобили бухл ҷудро гузошта, якеро талафдиҳандаи зар ва дигареро фузункунандаи он ҳисобидааст. Чунончи:

Воиз ба дасти бухл, шавад зуд зар талаф,
Биспар ба дасти ҷӯд, ки гардад ҳамешагӣ [5, с. 398].

Воқеан, зардорӣ бо бухл ба касе нофеъ нест. Он ҳам зарро талаф медиҳад ва ҳам номи шахси бахилро паст мезанад. Бо ин шоир ҷудро тарғиб ва бухлро маҳкуму мардуду зараовар муаррифӣ намудааст.

Дар радифи бухл шоир хиссатро низ зикр мекунад. Ӯ ин хислатро хосси молдорон меҳисобад ва барои тақвияти андешааш аз “пӯшидагии садаф” ёд намудааст. Дар ҳоле ки дар ҳаёти воқеӣ ҳам хиссати молдорон зиёд ба назар мерасад. Чунончи:

Ба ҳам фишурдани дасти садаф, бас аст далел
Ки молдории бисёр, хиссат орад бор [5, с. 252].

Ин ҷо шоир сабаби асосии пайдоиши хиссатро дар молдорӣ нишон додааст. Ҳол он ки баъзан, инсонҳо зотан дар вуҷуди худ, дар ғайримолдориашон низ ин хислатро дӯст

медоранд. Ба ҳар сурат, шоир хиссат ва молдориро ба ҳам тавъам дониста, ҳардуро маҳкум намудааст.

Дар афкори ахлоқии шоир қаноат чун хислати писандида, ҳамаҷиҳата тавсиф ёфтааст. Онро шоир гоҳе тоҷи сар, гоҳе шаҳри бегадо, гоҳе кунҷи офият, гоҳе раҳонанда аз зилли тамаъ номидааст. Дар зимни тавсифоти мазкур таъкид намудааст, ки инсонҳои қаноатпеша аз торикӣ ва зулмоти тамаъ ориянд. Эшон бо ин амали худ шаҳреро созмон додаанд, ки дар он чӣ ҷои гадо, ҳатто номи он вуҷуд надорад. Чунончи:

Аз зилли тамаъ раст, ҳар он кас, ки ба кам сохт,
Шаҳрест қаноат, ки дар он номи гадо нест [5, с. 138].

Бо ин шоир ғояи қаноатпешагиро ба хонандаи худ пешниҳод карда, манофеи онро ба ӯ тавзеҳ додааст. Дар идомаи матлаб шоир аз ҳолу ҳавои худ хабар медиҳад [16, 90-97], ки дар "замини қаноат реша давонда" аст, ба касе вобаста нест ва "ниҳол"-и вай дар ин замин "об"-ро аз вуҷуди худ мегирад. Чунончи:

Мо реша дар замини қаноат давондаем,
Чун шамъ об мехӯрад аз худ ниҳоли мо [5, с. 52].

Ин маънои онро дорад, қаҳрамони лирикӣ шахси иҷтимоишуда буда, ба қаноат ва қаноатпешагӣ хеле содиқ ва намунаи ибрат мебошад.

Дар байти зайл, шоир манзалат ва фазилати қаноатро ифшо намудааст. Ба таъкиди вай ҳар касе ки соҳиби тоҷи қаноат гардад, аз қайду алоиқ озод аст ва зарурати хидмату заҳмати зиёдатӣ ба ӯ боқӣ намемонад. Чунончи мефармояд:

Онро, ки ниҳоданд ба сар тоҷи қаноат,
Бастан камари хидмати султон чӣ зарур аст?! [5, с. 88]

Қаноат, воқеан, инсонро аз зиёдаравӣ, таҳаммули заҳмати вазнин, хизмати тоқатфарсо дар соҳоти гуногун мераҳонад. Ин ҷо ибораи "хидмати султон" на ба он маънист, ки инсон аз заҳмату хизмат сарпечӣ кунад, балки ба он маъност, ки вай аз амалҳои вазнину ба инкишофи ҳаёт зараровар тавассути қаноат канораҷӯӣ намояд.

Дар идомаи матлаб, шоир оқилонеро васф мекунад, ки соҳиби қаноатанд ва фазоили қаноатро қадр мекунанду онро аз ҳар чизи дигар тарҷеҳ медиҳанд. Чунон ашхос ба таъкиди шоир, агар сояи боли ҳумо ҳам ки бар сарашон афтад, аз кунҷи қаноат бурун намеоянд. Чунончи:

Фитна меборад зи абри сояи боли ҳумо,
Сар бурун кай оқил аз кунҷи қаноат мекунад?! [5, с. 221]

Ин андеша ба шахсияти бевоситаи шоир низ иртибот мегирад. Зеро қаноатпешагӣ дар ҳолномаи вай бармало шудааст [10, с. 97].

Мақоми сабр дар сарчашмаҳои ахлоқӣ хеле баланд арзёбӣ шудааст. Бинобар ин, адибон ба ин масъала пайваста таваҷҷуҳ доштаанд. Халқ низ дар гуфтори худ сабрро калиди ҳамаи мушкилот хондааст. Дар зимни ҳамаи ин маънигузориҳо Воиз низ сабрро мушкилосонкуни корҳо муаррифӣ намуда, хонандаашро барои ба он моил кардан талошҳо варзидааст. Чунончи:

Бо сабурӣ корҳои мушкил осон мешавад,
Дард чун бо сабр маъҷун гашт, дармон мешавад [5, с. 238].

Воқеан, дар зиндагӣ ҳеҷ коре бемушкилӣ анҷом намепазирад. Биноан, барои ба суҳулат бартараф кардани мушкилот ва барои расидан ба ҳадафи худ сабр аз беҳтарин василаҳо кашф гардидааст. Аз ин рӯ, андешаи Воиз дар мавриди сабр поя бар ҳақиқати зиндагӣ дорад ва риояи он арзиши худро то кунун нигоҳ доштааст.

Дар паҳлуи сабр дар ашъори Воиз таҳаммул қарор гирифтааст. Шоир нафароне, ки соҳиби таҳаммул ҳастанд ва дар амалкардҳои худ аз ин хислати наҷиб истифода мекунанд, муваффақу ғолиб медонад. Ба ҳадде ки ба чунин ашхос касе ғолиб омада наметавонад ва эшон шикастнопазиранд. Чунончи:

Касе бар бурдборон ҳеҷ гаҳ ғолиб намегардад,
Наёрад бар замин ҳаргиз касе пушти таҳаммулро [5, с. 26].

Ба ин маънӣ, шоир шеваи таҳаммулгароиро дар миёни инсонҳо тарғиб кардааст.

Покӣ ва ҳалол аз масъалаҳои дигарест, ки дар афкори ахлоқии Воиз мавриди таваҷҷуҳ ва баррасӣ қарор гирифтааст. Ба таъкиди шоир, ҷон мабдаи покист. Бояд ҷисм ҳам пок нигоҳ дошта шавад. Барои ба ин ноил шудан зарур аст, ки аз ваҷҳи ҳалол касби маош кард. Бо ҳалол хӯрдан, покии танро таъмин кард ва таносуби вазъи покиро дар руҳу равону ҷисм муҳайё сохт. Чунончи:

Покизагии вазъ, бувад рӯзии ҳалол,

Нони палид чанд ба дасторхони пок?! [5, с. 303]

Агар дар ҷомеа ҳалолхӯрӣ тақвият ёбад, инсонҳо моҳияти онро дуруст дарк кунанд, ҳаққи ҳамдигарро нахӯранд, аз “нони палид” худро ва дасторхони худро нигоҳ доранд, зиндагии одамон серу пур мешавад ва ҳамаҷиҳата рушд менамояд. Ба пиндори дурусти шоир инсонҳои пок, сухани бурро, гузаро ва муассир доранд. Онҳо аз нопокон зарараре намебинанд ва ҳамеша муваффақанд.

Дорад каломи покдилон бештар асар,
Зӯри хаданг беш бувад аз камони пок [5, с. 302].

Ниҳоят аз баёни масъала натиҷа ин аст, ки инсонҳо ба покӣ ва ҳалол рӯ оранд. Аз нопокиҳо ва ҳаромхӯрӣ иҷтиноб варзанд. Бо ин роҳ рушди ҷисмию руҳию равонии худ ва ҷомеаи мадании хешро таъмин намоянд.

Шарму ҳаё низ аз масъалаҳои умдаи афкори ахлоқии Воиз маҳсуб меёбад. Шоир барои инсон доштани ҳаёро хеле муҳим медонад. Ҳатто вай ҷое асли инсонро иборат аз шарму ҳаё муаррифӣ сохтааст. Инсоне, ки аз ин хислати наҷиб маҳрум асту ҳаёро дар худ намепарварад, намепазирад ва ӯро одам ҳисоб намекунад. Шоир ҳаёро ҳусни марду зан, гавҳари одамӣ, обрую эътибори кас, нишони сафо, пояи иззат, ниҳоли сабзи сарбаландӣ маънидод кардааст. Аз ҷумла дар хилоли ин тавзеҳот чунин фармудааст:

Надиданист, рухе, к-ӯ надорад оби ҳаё,
Сафои оинаи ҳусни марду зан шарм аст [5, с. 101].

Ин ҷо ҳатто рӯйи касе, ки шарму ҳаё надорад, диданашро раво надонистааст. Арзиши андешаи мазкур дар он зоҳир мешавад, ки шарму ҳаё барои ҳама кас: чи марду чи зан зарур мебошад. Ҳамчунин, инсоне, ки шарму ҳаё дорад, ба бадахлоқӣ қодир нест.

Хоксорӣ ҳам аз масъалаҳоест, ки дар ашъори ахлоқии Воиз ба таври хос пайгирӣ ва тарғиб шудааст. Шоир хоксориро воситаи хуби иззатёбии инсон донистааст. Дар шинохти вай касе аз шеваи мазкур зарар надидааст ва ҳар қадар ки инсон аз хоксорӣ кор мегирад, ҳамон андоза мақому манзалати ӯ, эътибору иззат ва нерую қудрати вай фузун хоҳад гашт. Шоир барои тасдиқи афкори худ дар хусуси хоксорӣ далоили муҷарраберо манзур намудааст, ки рад кардани онҳо ғайриимкон мебошад. Аз ҷумла:

То нашуд оина хокистарнишин, рӯйе надид,
Карда ҳар кас хоксорӣ, арҷмандӣ ёфта [5, с. 363].

Воқеан, фазилати оина аз ба хокистари хос олуда шудани он ба вуҷуд омадааст. Инсон ҳам ки ҳавою ҳавас ва ғурури бемаънии худро аз сар дур кунад ва ба ҳамагон баробар будану баробар зистанро ёд гираду хоксориро пеша намояд, соҳиби фазилати арҷмандӣ хоҳад шуд. Бо ин шоир инсонҳоро хоксор дидан хостааст.

Дар қиболи хоксорӣ шоир кибрро низ баррасӣ карда, онро аз хислатҳои бади инсонӣ ба қалам додааст. Ба андешаи вай ҳар касе ки дар зиндагӣ аз кибру анонияти дурӣ намеҷӯяд, рафтору муносибати худро бо он махлут месозад, оқибат пушаймон хоҳад шуд. Ба ифодаи дигар, кибр соҳиби худро на ба рифъат, балки ба шикаст мувоҷеҳ месозад. Зеро кибру мутакаббирро касе дӯст намедорад. Бинобар ин, кирдори мутакаббирона мардуду ҳузновар муаррифӣ гаштааст. Чунончи:

Он ки аз кибр аст сар то по раги гардан чу шамъ,
Оқибат хатти ҷабинаш, нақши по хоҳад шудан [5, с. 343].

Бо ҳамин равиш ва маънипардозиҳо шоир кибру ғурур ва анонияти ноҷоро барои инсон нораво дониста, аз хонандааш даъват ба амал овардааст, ки аз ин хислати бад дурӣ ҷӯяд ва аз оқибадҳои нохуши он дар амон бошад. Шоир умри кибру аноniятро кӯтоҳ меҳисобад ва барои он масраф кардани вақту олуда кардани худро ҳайф медонад. Инсоне, ки ғарқи кибру ғурур мешаванд, ба миннати ҳар касу нокас мубтало мегардад. Чунончи:

Чун шуъла баҳри якдама гарданкашӣ зи кибр,
То чанд миннати хасу хошок мекашӣ?! [5, с. 391]

Барои ифодаи ин маънӣ шоир аз тасвироти ҳунамандонаи бадеӣ кор гирифта, кибру карданкаширо ба яклаҳзаина шуълаи хасу хошок баробар кардааст. Аз тарафи дигар, вай шуъларо аноniят ва хасу хошокро асбоби он ба қалам додааст, ки хеле ҷолиб баромадааст.

Дар ҷои дигар, шоир таъкид медорад, ки мутакаббир бо рафтори гарданкашонаи худ, агар ба авҷи фалак ҳам расад, рӯзе сарнагун хоҳад шуд. Бо ин ӯ ба пояи беиқтидор ва фанопазри кибр ишора карда, иҷтиноб варзидан аз онро тавсия додааст. Чунончи:

Инчунин, к-аз кибр худро мебарӣ бар осмон,
Хештанро оқибат бо хок яксон мекунӣ [5, с. 408].

Албатта, ба хок баробар шудани бани башар қонуни зиндагист, вале барои инсонҳои ботакаббуру бузургманиш, ки ин қонуни ҳаётро ба гӯшаи фаромӯшӣ супурдаанд, сахту аламовар аст. Ғояи аслии андешаи шоирро накуҳиши такаббур, дурӣ ҷустан аз он ташкил додааст.

Аз намунаҳо аён мегардад, ки Воизи Қазвинӣ дар барррасии масоили ахлоқӣ дасти тавоно дорад ва беҳтарин қисмати ашъори хешро ба масъалаи мазкур бахшидааст. Шеваи хосси шоирии ӯ дар он мушаххас мешавад, ки ба тамоми мавзуъҳои ҳаёти инсонӣ аз даричаи ахлоқ менигарад ва ҳамаи мавзуъҳоро дар атрофи меъёрҳои ахлоқӣ муттаҳид месозад. Бинобар ин, Воизро поягузори ашъори ахлоқӣ, бавижа ғазали ахлоқӣ номидан раво мебошад. Аз баррасии масъалаи мавриди назар метавон ба натиҷаҳои зерин ноил гардид:

1. Инсоният чун ҳамаи талоботи дигари худ ҳамеша ба гирифтани ғизои маънавӣ ниёз дорад. Ин ниёзмандӣ сабаби ба вуҷуд омадани сарчашмаҳои зиёди ахлоқӣ гардидааст. Адабиёт аз ҷумлаи чунин сарчашмаҳост, ки таҳрикдиҳандаи он мусалламан, халқ ва адибони алоҳида мебошанд. Воизи Қазвинӣ дар сафи адибони ахлоқгаро ва хираддӯст шомил буда, дар осори адабии худ, ба вижа каломи манзумаш ба таърифу тавсифи ахлоқи писандидаи инсонӣ ва маҳкум намудани ахлоқи разилаи вай камари ҳиммат бастааст.

2. Воизи Қазвинӣ некию накукорӣ, сабру таҳаммул, покӣ, ҳалол, шарму ҳаё, хоксорӣ барин хислату рафтор ва умуман, меъёрҳои ахлоқиро дар каломи ҳунариаш бо бардоштҳои ҳаётӣ, далоили ақлӣ ва биниши шоиронаю воизона мавриди баррасӣ ва тасвир қарор дода, хонандаашро ба хушахлоқӣ, саодатмандию бегазандӣ даъват намудааст.

3. Дар баробари хислатҳои писандида, Воиз хислат ва амалҳои бади одамиро мисли бадӣ, бухл, хиссат, кибр ба риштаи тасвир кашида, паҳлуҳои нохушоянд ва оқибатҳои номақбули онҳоро бо диди ҳакимона, воизона ва шоирона нишон дода, ба сароҳат аз хонанда талаб намудааст, ки аз чунин амалу рафтору муносибати бад даст кашад ва ёд худро дар канор нигоҳ дорад.

4. Воизи Қазвинӣ бо ситоиши намудани ахлоқи нек дар ашъори ғиноии худ инсонҳои замони хешро саодатмандӣ, муваффақият ва хушахлоқӣ даъват карда, бо накуҳиши ахлоқи бад эмин мондани онҳоро аз зиштиҳо, бадбахтиҳо ва нокомиҳо таманно кардааст.

Адабиёт

1. *Аҳмадов, М. Насри ахлоқӣ-тарбиявии Ҳусайн Воъизи Кошифӣ. Қисми I / М. Аҳмадов. – Душанбе,1994. – 153 с.*
2. *Аҳмадов, М. Насри ахлоқӣ-бадеии Ҳусайн Воъизи Кошифӣ. Қисми II/ М. Аҳмадов. – Душанбе, 1994. – 80 с.*
3. *Аҳмадов, М. Насри ахлоқӣ-бадеии Ҳусайн Воъизи Кошифӣ. Қисми III / М. Аҳмадов. – Душанбе, 1994. – 100 с.*
4. *Дорӣ, Аҳмад Тамсил. Ирфону адаб дар асри Сафавӣ / Дорӣ Тамсили Аҳмад. – Теҳрон, 1371. – 923 с.*
5. *Қазвинӣ, Воиз. Девон. Дар таҳия ва тасҳеҳи Аҳмад Карамӣ/Воизи Қазвинӣ. – Теҳрон: Интишороти мо, 1384. – 713 с.*
6. *Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ / Саид Нафисӣ. Ҷилди 1. – Теҳрон, 1338. – 438 с.*
7. *Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ / Саид Нафисӣ. Ҷилди 2. – Теҳрон, 1340. – 480 с.*
8. *Нуъмонӣ, Шиблии. Шеър-ул-Аҷам. Ҷилди сеюм, чорум ва панҷум. Таҳияи А. Набавӣ/ Шиблии Нуъмонӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2015. – 576 с.*
9. *Шарифов, Х. Балоғат ва суханварӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.*
10. *Шоев, А.А. Таҳқиқи зиндагиномаи Воизи Қазвинӣ/ А.А. Шоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2024. – № 5-6 (112-113). – С. 90-99.*

АФКОРИ ПАНДУАХЛОҚИИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ ВА АРЗИШИ АМАЛИИ ОН

Воизи Қазвинӣ дар сафи адибони ахлоқгаро ва хираддӯст шомил буда, дар осори адабии худ, ба вижа каломи манзумаш ба таърифу тавсифи ахлоқи писандидаи инсонӣ ва маҳкум намудани ахлоқи разилаи вай камари ҳиммат бастааст. Дар ин мақола афкори ахлоқии Воизи Қазвинӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор дода шудааст. Дар он муайян гардидааст, ки ин шоир мисли адибони гузашта ба масъалаҳои ахлоқӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда, мардумро ба роҳи рост, саодатмандӣ, некию накукорӣ ва амсоли инҳо даъват намудааст. Шоир дар афкори ахлоқии худ некиро дар мадди аввал гузошта, онро зинадиҳандаи некмардон муаррифӣ кардааст ва нафароне, ки амалҳои некро анҷом медиҳанд, соҳиби ҳусни комил ва орӣ аз миннати оростан донистааст. Ҳамчунин, вай кибр, саркашӣ, ғурур, хасисӣ, бахилӣ, беҳаёиро танқид карда, аз хонадааш хоҳиш намудааст, ки аз ин амалҳои бад дурӣ ҷӯяд. Шоир андешаҳои ахлоқиашро бо бардоштҳои ҳаётӣ ва далелҳои мушаххас манзур карда,

ғояҳои созанда ва пешрафтаро дар онҳо тарғиб кардааст. Натиҷа ин аст, ки афкори ахлоқии шоир бо муҳиммият, мубрамият ва ҷолибияти худ ҳоло низ арзиши худро аз даст надодааст. Воизи Қазвинӣ бо тавсифи ахлоқи нек дар ашъори ғиноии худ инсонҳои замонашро саодатманд, муваффақ ва хушақлоқ дидан хоста, бо накуҳиши ахлоқи бад аз зиштиҳо, бадбахтиҳо ва нокомиҳо эмин мондани онҳоро таманно кардааст.

Калидвожаҳо: адабиёт, шеър, байт, ахлоқ, ғоя, Воизи Қазвинӣ, ҳаё, кибр, шоир.

МОРАЛЬНЫЕ МЫСЛИ ВОИЗА КАЗВИНИ И ИХ ПРАКТИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ

Воиз Казвини входит в число писателей, любящих нравы и мудрость, и в своих литературных произведениях, особенно в поэтической форме, он посвятил себя описанию и изложению желаемой нравственности человека и осуждению его порочной нравственности. В данной статье рассматриваются и обсуждаются моральные взгляды Воиз Казвини. Установлено, что, подобно писателям прошлого, этот поэт уделял большое внимание моральным вопросам и призывал людей к праведному пути, счастью, доброте и тому подобному. В своих моральных взглядах поэт ставил добро во главу угла, представляя его как ступеньку для добрых людей, и считал тех, кто совершает добрые дела, наделенными совершенной добротой и свободными от необходимости в украшениях. Он также критиковал высокомерие, гордость, жадность, скупость и бесстыдство, призывая своих читателей избегать этих злых поступков. Поэт излагал свои моральные взгляды, подкрепляя их жизненными уроками и конкретными примерами, и продвигал в них конструктивные и прогрессивные идеи. В результате моральная мысль поэта, со всей её важностью, актуальностью и привлекательностью, не утратила своей ценности и по сей день. Описывая добрую мораль в своей поэтической критике, Воиза Казвини хотел видеть людей своего времени счастливыми, успешными и жизнерадостными, и желал им уберечься от безобразия, несчастья и неудач, не допуская при этом дурной морали.

Ключевые слова: литература, поэзия, стихи, мораль, идея, Воиза Казвини, скромность, высокомерие, поэт.

THE MORAL THOUGHTS OF VOIZ QAZVINI AND THEIR PRACTICAL VALUE

Voiz Qazvini is among those writers who love morals and wisdom, and in his literary works, especially in poetry, he dedicated himself to describing and expositing the desired human morality and condemning its corrupt morality. This article examines and discusses the moral views of Voiz Qazvini. It is established that, like writers of the past, this poet devoted great attention to moral issues and called people to the righteous path, happiness, kindness, and the like. In his moral views, the poet placed goodness at the forefront, presenting it as a stepping stone for good people, and considered those who perform good deeds to be endowed with perfect goodness and free from the need for embellishment. He also criticized arrogance, pride, greed, stinginess, and shamelessness, urging his readers to avoid these evil deeds. The poet presented his moral views, supporting them with life lessons and specific examples, and promoted constructive and progressive ideas. As a result, the poet's moral thought, with all its importance, relevance, and appeal, has not lost its value to this day. Describing good morality in his poetic criticism, Voiza Qazvini wanted to see the people of his time happy, successful, and cheerful, and wished them protection from ugliness, misfortune, and failure, while avoiding bad morals.

Keywords: literature, poetry, verse, morality, idea, Voiza Qazvini, modesty, arrogance, poet.

Дар бораи муаллиф
Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: sayron80@mail.ru

Об авторе
Шоев Абдухамид Абдунабиевич
Кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: sayron80@mail.ru

About the author
Shoev Abduhamid Abdunabievich
Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: sayron80@mail.ru

УДК 82.035:891.550+882

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РОМАНЕ «ДОХУНДА» И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ В ПЕРЕВОДЕ

Бобоева М. С.
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Исследование национально-культурных элементов романа С. Айни «Дохунда» является одним из ключевых направлений анализа художественного наследия таджикской литературы XX века. Произведение Айни отличается высокой этнографической насыщенностью, отражающей традиционный уклад, социальные институты, религиозные представления и формы коллективного поведения. Национально-культурная специфика проявляется в структуре повествования, образной системе, речевом поведении персонажей и в лексическом наполнении текста. В связи с этим исследование способов передачи данных элементов при переводе представляет собой важный аспект сопоставительного литературоведения.

Особое значение в романе имеет этнографическая детализация, позволяющая автору создать целостный образ традиционного таджикского общества. В описаниях быта, социальных отношений, земледельческих практик, семьи и общины просматривается стремление Айни показать связь народа с историческими и культурными корнями. Как подчёркивал В. В. Виноградов, «языковая ткань художественного произведения неизбежно соотнесена с культурно-исторической атмосферой эпохи» [8, с. 128]. Это положение помогает точнее осознать специфику построения художественного мира в романе «Дохунда», где бытовые и культурные детали выполняют функцию смысловых ориентиров.

Национально окрашенная лексика представляет собой одну из наиболее сложных и значимых категорий текста. Слова *кишлак, мехтар, джуйбор, махалла, сада, мирзо, бача* являются не просто бытовыми обозначениями, а концептуальными элементами культурного кода. Подобные реалии не имеют прямых соответствий в русском языке, что создаёт сложности при переводе. Л. С. Бархударов отмечал, что «невозможно добиться полной эквивалентности при передаче культурно маркированных единиц» [6 , с. 90], подчёркивая неизбежность семантических трансформаций. Переводчик вынужден выбирать между транслитерацией, описательным переводом, калькированием или использованием комментариев, и каждый из этих способов по-разному влияет на сохранение национального колорита.

Значительное место в романе занимают фольклорные элементы - пословицы, устойчивые выражения, ритуальные формулы, фразеологизмы, связанные с устной народной традицией. Они отражают мировоззрение, ценности, коллективный опыт таджикского народа. В контексте перевода такие выражения требуют особенно внимательного подхода, поскольку содержат глубокие культурные образы. Как отмечал М. Р. Львов, «фольклорные выражения неизбежно несут в себе культурные смыслы, выходящие за рамки прямого содержания» [12, с. 63], что делает их перевод сложным и многоуровневым процессом. Утрата образности или символики может привести к ослаблению национальной специфики текста.

Перевод романа требует взвешенного выбора стратегий, позволяющих сохранить национальную специфику текста при неизбежных трансформациях, возникающих в процессе межкультурной передачи.

Для более детального понимания данной проблемы необходимо обратиться к конкретным фрагментам романа и сопоставить оригинал с переводом, проанализировав, какие элементы сохраняются, а какие подвергаются изменениям.

Важно выявить, каким образом этнокультурные реалии, фольклорные формулы и социально маркированные выражения, характерные для таджикской среды начала XX века, переходят в русскоязычную версию и какие преобразования при этом происходят. Такой подход позволяет оценить степень эквивалентности и определить, насколько перевод соответствует оригинальной культурной модели, созданной Айни. Как отмечает Бакаева м.Т. «Культурные реалии в художественном тексте представляют собой своеобразные маркеры национальной идентичности, и их адекватная передача в переводе является ключевым аспектом межкультурной коммуникации» [5, с. 45-51].

Одним из ключевых методов передачи реалий в художественном переводе является транслитерация, позволяющая сохранить графико-звуковую форму культурных обозначений. Например, в оригинальном тексте Айни встречается термин *мехтар*, обозначающий сельского старосту или управляющего. В русскоязычной версии переводчик сохраняет форму «мехтар», фиксируя её объяснительной ремаркой в примечании. Подобный метод обеспечивает минимальную потерю семантики и позволяет читателю соприкоснуться с культурным термином напрямую. Однако транслитерация эффективна не всегда. Как отмечал А. Д. Швейцер, «сохранение формы не всегда гарантирует сохранение содержания» [22, с.79], и в случае сложных реалий переводчику приходится комбинировать приёмы.

Интересным примером является передача национальной формы обращения *ака,* широко используемой в традиционной таджикской культуре. В оригинале Айни пишет: «Ака Юсуф с мягкой улыбкой поздоровался с гостями». В русском переводе эта фраза была преобразована как: «Юсуф-ака приветливо поклонился вошедшим». Переводчик применяет перестановку, сохраняя национальную форму обращения, но структурируя её по нормам русского языка. Такой способ позволяет удержать культурный компонент, одновременно адаптируя конструкцию к синтаксису переводящего языка.

Другой значимой группой элементов являются фольклорные выражения. В оригинале присутствует пословица: «Он аз гиря, дигаре аз ханда мемирад» (“Один умирает от слёз, другой - от смеха”), отражающая восточный параллелизм и философскую установку традиционного мировоззрения. В переводе эта фраза появляется как: «У одного беда вызывает слёзы, у другого - смех», что делает её более рациональной и менее образной. Как писал Н. М. Шанский, «пословица живёт только внутри своей культурной среды, и при переносе неизбежна трансформация её поэтического строя» [21, с.147]. Таким образом, наблюдается частичная утрата национального колорита, обусловленная адаптацией образности.

Особое внимание заслуживает передача терминов, связанных с традиционной социальной организацией. Например, слово *бахшида*, используемое Айни для обозначения человека, которому даровано право свободного передвижения и определённых социальных льгот, в переводе передано описательно: «освобождённый человек». Такое решение формально правильно, но значительно упрощает юридико-культурное содержание понятия. Подобные случаи иллюстрируют проблему семантического сужения, характерную для описательного перевода. Как заметил Я. И. Рецкер, «описание передаёт лишь экспликацию значения, но не всегда передаёт его культурную глубину» [16, с. 55].

Кроме того, в романе присутствуют элементы ритуального поведения, связанные с традиционными формами приветствия, прощания и выражения уважения. В одном из эпизодов герой произносит формулу: «Раҳмат, акаи азиз» (“Спасибо, дорогой брат”). Русский перевод передаёт эту реплику как: «Спасибо, дорогой друг», что нивелирует родственно-статусный оттенок оригинала. Здесь переводчик отказывается от национальной формы *акаи азиз*, заменяя её стилистически нейтральным вариантом. Такое решение делает текст более доступным русскому читателю, но разрушает систему социального этикета, важную для построения художественной реальности Айни.

Следовательно, рассмотренные примеры демонстрируют, что переводчик использует широкий спектр методов: транслитерацию, частичное сохранение национальных форм обращения, описательный перевод и адаптацию. Эффективность каждой из переводческих стратегий проявляется по-разному в зависимости от характера культурного материала. Особенно сложными оказываются случаи, когда реалии связаны с укладом жизни и системой ценностей общества, поскольку такие единицы несут не только предметное значение, но и отражают определённую модель мировосприятия. Передача национального своеобразия текста в подобных ситуациях требует от переводчика внимательного отношения к контексту, исторической среде и художественной функции реалии в структуре произведения.

Обращаясь к роману С. Айни «Дохунда», целесообразно сосредоточиться на элементах традиционного быта и обрядовой практики, которые формируют социально-культурный фон повествования. Именно через описание повседневных норм, ритуалов и форм взаимодействия раскрывается духовная атмосфера эпохи. Анализ таких фрагментов позволяет выявить, какие смысловые оттенки сохраняются в переводе, а какие подвергаются преобразованию при переходе текста в иное языковое пространство.

В отличие от религиозной терминологии, которая не является доминирующим пластом текста, бытовые и обрядовые детали представляют собой устойчивые маркеры культурной

памяти и функционируют как важные средства этнической самоидентификации персонажей. Эти элементы связаны с жизненными циклами, семейными обычаями, межличностным взаимодействием и социальными нормами, регулирующими поведение героев.

В повествовании Айни встречаются многочисленные описания традиционных форм коллективного участия членов местной общины в бытовых и хозяйственных делах. В одном из эпизодов автор пишет: «Занҳои маҳалла барои кумак ба кор баромаданд» (“Женщины махалли вышли помогать по хозяйству”).

В одном эпизоде автор пишет: «Занхои маҳалла барои кумак ба кор баромаданд» (“Женщины махалли вышли помогать по хозяйству”). В русском переводе эта фраза передана как: «Женщины из соседних домов вышли помочь по хозяйству». Переводчик заменяет слово *махалла* нейтральным выражением «соседние дома». Данное решение облегчает восприятие для русскоязычного читателя, но уменьшает культурную плотность высказывания: в таджикской традиции *махалла* является не просто пространственным объединением, а социальным институтом, имеющим нормативно-ценностное содержание. Как отмечал Ю. Д. Апресян, «культурные концепты являются носителями уникальных для общества моделей поведения» [4, с. 198].

Другим значимым аспектом является передача культурных ритуалов гостеприимства. В оригинале Айни использует описания, указывающие на особенности традиционного приёма гостей, включая порядок рассадки, употребление определённых выражений вежливости и действия, символизирующие уважение. Например: «Меҳмонро дар ҷойи баланд нишонданд» (“Гостя усадили на почётное место”). В переводе формула сохранена дословно, однако теряется связь с конкретным культурным кодом, поскольку в таджикском обществе место расположения гостя отражает его статус. Переводчик не использует разъяснительную ремарку, что делает данную деталь менее значимой. На эту проблему указывал И. С. Алексеева, утверждая, что «непереданная культурная импликация ведёт к ослаблению прагматического эффекта текста» [1, с. 69].

Особого внимания заслуживает метафорика, связанная с природными образами. Для Айни характерно использование символов воды, земли, гор, отражающих традиционные представления таджикского народа о жизненном цикле и устойчивости мира. В одном из эпизодов автор пишет: «Дили Дохунда чун санги кӯҳ сахт шуд» (“Сердце Дохунды стало твёрдым, как горный камень”). В переводе фраза сохранена в виде: «Сердце Дохунды стало твёрдым, как камень». Хотя смысловая структура остаётся узнаваемой, перевод утрачивает этнокультурную специфику горной символики. Удаление прилагательного *горный* нивелирует связь образа с пространством, которое играет роль не просто фона, а культурного символа стойкости. Как писал В. Н. Телия, «культурная метафора содержит имплицитные элементы национальной картины мира» [19, с. 19], и их опущение снижает степень этнической образности.

Также следует отметить случаи, когда переводчик прибегает к частичной адаптации культурно-обрядовых элементов для лучшего понимания содержания. Так, встречающееся в оригинале выражение *одати деҳа* (“обычай деревни”) сохранено в переводе, однако расширено контекстуальной ремаркой: «местный деревенский обычай». Такое решение позволяет передать смысловую нагрузку выражения, но добавляет в текст элемент уточнения, отсутствующий у Айни. С точки зрения практики перевода подобная адаптация позволяет сделать текст более понятным для читателя, сохраняя его основное содержание. Вместе с тем расширение пояснительного компонента меняет художественный ритм произведения и придаёт ему более разъяснительный характер, что неизбежно отражается на стилистике.

В романе «Дохунда» элементы традиционной обрядовой культуры не ограничиваются описательной функцией. Они задают систему отношений между персонажами, определяют нормы их поведения и формируют культурный фон повествования. При передаче таких фрагментов переводчику необходимо учитывать не только фактическое значение обрядов и бытовых деталей, но и их символическое наполнение. Сопоставление оригинала и перевода показывает, что при сохранении общего смыслового содержания часть культурных оттенков сглаживается, поскольку перевод ориентирован на доступность для русскоязычной аудитории. Это позволяет говорить о частичной трансформации семантической глубины обрядовых и бытовых реалий в процессе межкультурной передачи текста.

При дальнейшей интерпретации национально-культурных элементов романа «Дохунда» важно обратить внимание на образную систему произведения, тесно связанную с

социальным и природным окружением персонажей. Айни формирует образность через реальные элементы повседневной жизни, придавая им символический смысл, который в значительной степени зависит от контекста таджикской культуры. Описания трудовой деятельности, природных условий, особенностей сельского пространства и повседневных взаимодействий становятся основой художественной метафорики, где каждый образ отражает сложившиеся в коллективном сознании представления о мире. Для переводчика важно учитывать, что такие образы устойчивы именно благодаря их культурной обусловленности и включённости в систему традиционных представлений.

Одним из характерных образов романа является метафора, связанная с трудом земледельца. В одном фрагменте Айни описывает тяжёлую работу на поливных полях через выражение: «Забони заминро танҳо меҳнати сахт фаҳмонда метавонад» («Только тяжёлый труд способен объяснить язык земли.»). В переводе эта метафора передана как: «Земля понимает только тяжёлый труд». Несмотря на сохранение структуры и смысла, в русском варианте теряется культурная коннотация, связанная с традиционным представлением о земле как одушевлённой силе. В таджикском фольклоре земля часто символизирует не только источник жизни, но и нравственный ориентир. Как отмечал Б. А. Успенский, «в культурной традиции одушевление природных объектов отражает систему ценностных отношений народа» [20, с. 47]. Следовательно, перевод, сохраняющий лишь буквальную часть выражения, частично ослабляет его культурный подтекст.

Ещё один значимый компонент художественного мира Айни - символика движения и пути. В романе неоднократно встречается выражение *роҳи халқ*, буквально “путь народа”, обозначающее историческое и моральное движение к лучшей жизни. В одном эпизоде говорится: «Дохунда ба роҳи халқ қадам гузошт» (“Дохунда ступил на путь народа”). В русском переводе используется конструкция: «Дохунда выбрал правильный путь». Это решение делает фразу более универсальной, но утрачивает важное политико-культурное значение выражения *роҳи халқ*, связанное с коллективным опытом и идеей народного единства. Как писал М. М. Бахтин, «художественный образ связан с конкретностью исторического сознания» [6, с. 135], и поэтому его чрезмерная универсализация приводит к размыванию социального содержания.

К числу культурно значимых элементов относится также традиционная невербальная коммуникация, которую Айни использует для передачи социальных отношений. Например, жест *сар ҷунбондан* (“кивок головы”) в таджикской традиции обозначает одобрение или согласие, сопровождаемое уважительным отношением. В романе встречается описание: «Пири деҳа бо сар ҷунбондан розигӣ дод» (“Старейшина деревни согласился, кивнув головой”). В переводе эта фраза передана как: «Старик согласился». Переводчик исключает невербальное действие, вероятно, посчитав его второстепенным. Однако жест играет важную роль, подчеркивая статус персонажа - старейшины, чьё согласие имеет вес для всего сообщества. Как указывал Г. В. Колшанский, «невербальные знаки являются частью национально специфической семиотической системы» [12, с. 63]. Исключение жеста приводит к уменьшению выразительности сцены и её культурной точности.

Особое внимание заслуживает способ описания общественных отношений, связанных с коллективным трудом. В традиционной таджикской среде совместная работа выступает не только экономической необходимостью, но и важной социальной практикой. В оригинале Айни пишет: «Мардуми деҳа дар якҷоягӣ корро ба анҷом расониданд» (“Жители деревни завершили работу сообща”). Русский перевод передаёт фразу как: «Жители закончили работу». Очищение конструкции от элемента *дар якҷоягӣ* (“вместе, сообща”) лишает эпизод коллективистской окраски, являющейся характерной чертой сельской общины.

Социально-культурное пространство романа раскрывается через описание повседневной жизни, коллективных действий и традиционных форм общения, что позволяет рассматривать произведение не только как художественный текст, но и как своеобразное свидетельство эпохи. [3, с. 128]

Обращение к национально-культурным компонентам романа С. Айни «Дохунда» в сопоставлении с переводом позволяет увидеть тесную связь художественной структуры произведения с историко-культурной реальностью таджикского общества начала XX века. В тексте сосуществуют различные уровни культурной репрезентации: символические образы, устойчивые речевые формулы, социальные модели поведения и элементы традиционного уклада. Писатель не только создаёт художественный образ эпохи, но и фиксирует характерные особенности сельской общины - формы общения, систему ценностей, бытовые

детали и коллективные практики. Благодаря вниманию к повседневности, природным образам, семейным обрядам и социальным отношениям роман приобретает значение своеобразного свидетельства культурной памяти своего времени.

Проведённый анализ национально-культурных элементов романа С. Айни «Дохунда» и их передачи в переводе позволяет говорить о глубокой взаимосвязи художественного текста с этнокультурным контекстом таджикского общества начала XX века. В произведении формируется многослойная система образов, символов, речевых формул и социальных практик, отражающих специфические особенности народной жизни. Айни не только создает художественную картину действительности, но и фиксирует элементы традиционного уклада, общественные взаимоотношения, ценностные нормы и культурные установки, характерные для сельской общины. Описание повседневного быта, жестов, форм обращения, образов природы, коллективных действий, семейных обрядов и социального взаимодействия делает роман важным документом культурной памяти и этнографическим свидетельством эпохи.

Сравнительный анализ оригинала и русскоязычного перевода романа демонстрирует, что передача этнокультурных элементов представляет собой сложный и многомерный процесс, требующий от переводчика высокого уровня культурной компетентности. Значительная часть таджикских реалий не имеет прямых эквивалентов в русском языке, что обусловлено различиями в социальной структуре, традиционной системе ценностей и мировоззренческих установках. Как подчёркивал Л. С. Бархударов, «переводчик неизбежно сталкивается с непереводимыми элементами, обусловленными культурной спецификой оригинала» [7, с.118].

Материал романа «Дохунда» показывает, что переводчик практически в каждом эпизоде сталкивается с выбором. Сохранить национально маркированную форму? Оставить слово в транслитерации? Пояснить его через контекст? Или заменить более привычным для русскоязычного читателя выражением? Эти решения нельзя считать нейтральными: каждое из них по-своему влияет на структуру культурного пространства текста.

Сопоставление оригинала и перевода выявляет случаи, когда культурная глубина оказывается частично утраченной. Например, слово *маҳалла* обозначает не просто группу соседних домов, а форму общинной организации, основанную на устойчивых социальных связях. Передача этого понятия как «соседние дома» сохраняет пространственный аспект, но исключает социальное измерение. Аналогичным образом исчезновение невербальных жестов или смягчение фольклорной образности приводит к упрощению художественной ткани произведения. В результате текст становится более универсальным, однако его этнокультурная выразительность ослабевает.

В то же время перевод не всегда идёт по пути упрощения. В отдельных случаях сохраняются национально окрашенные реалии, используется транслитерация или частичное калькирование. Такие решения поддерживают связь с исходной культурной средой и позволяют читателю почувствовать её специфику, пусть и в адаптированной форме. Перевод в этом смысле выступает пространством встречи двух культурных систем, где неизбежны изменения, но возможен и диалог.

Работа с текстом, насыщенным этнокультурными элементами, неизбежно связана с трансформациями. Вопрос заключается не в том, происходят ли они, а в том, насколько они затрагивают семантическую глубину и символический слой произведения. Роман «Дохунда» даёт богатый материал для размышлений о границах допустимой адаптации и о том, каким образом перевод влияет на восприятие культурной самобытности текста.

Литература

1. *Алексеева И. С. Введение в переводоведение. - М.: Академия, 2010. - 204 с.*
2. *Айни С. Дохунда. - Душанбе: Ирфон, 1965. - 324 с.*
3. *Айни С. Избранные произведения. - М.: Художественная литература, 1979. - 412 с.*
4. *Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. - М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. – 416 с.*
5. *Бакаева М. Т. Особенности лексических и культурных реалий в художественном переводе // Вестник педагогического университета. – 2022. - № 4(76). - С. 45–51.*
6. *Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. - М.: Художественная литература, 1975. - 504 с.*
7. *Бархударов Л. С. Язык и перевод. - М.: Международные отношения, 1975. - 240 с.*
8. *Бузруков М. Народные традиции и быт таджиков. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 190 с.*

9. *Виноградов В.В. О языке художественной литературы. - М.: Наука, 1980. - 350 с.*
10. *Жирмунский В.М. Теория литературы. - Л.: Наука, 1977. - 296 с.*
11. *Каримов Н. Культурное наследие Таджикистана. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 288 с.*
12. *Колшанский Г.В. Контекстная семантика. - М.: Наука, 1980. -176 с.*
13. *Львов М.Р. Фразеология. - М.: Просвещение, 1975. - 176 с.*
14. *Назаров Х. Очерки по таджикскому фольклору. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 260 с.*
15. *Рахимов А. Таджикская литература XX века. - Душанбе: Паёми Душанбе, 1999. - 220 с.*
16. *Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. - М.: Международные отношения, 1974. - 240 с.*
17. *Сафаров Б. Социальные институты таджикской деревни. - Душанбе: Адиб, 1997. - 215 с.*
18. *Сулейманова С. Таджикская культура: традиции и современность. - Душанбе: Адиб, 1998. - 240 с.*
19. *Телия В.Н. Русская фразеологическая картина мира. - М.: Языки русской культуры, 1996. - 288 с.*
20. *Успенский Б.А. Поэтика композиции. - М.: Искусство, 1985. - 280 с.*
21. *Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. - М.: Просвещение, 1969. - 248 с.*
22. *Швейцер А.Д. Теория перевода. - М.: Наука, 1988. - 215 с.*

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РОМАНЕ «ДОХУНДА» И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ В ПЕРЕВОДЕ

В статье проводится комплексное исследование национально-культурных элементов романа С. Айни «Дохунда», являющегося значимым произведением таджикской литературы первой трети XX века и отражающего ключевые особенности мировоззрения, социальной структуры, традиционного уклада и духовных ценностей таджикского народа. Основное внимание уделяется анализу этнокультурной лексики, социальных и бытовых реалий, фольклорных мотивов, историко-культурных отсылок, особенностей традиционных форм общения, ритуальных элементов, а также специфики речевой культуры персонажей, формирующих художественное пространство произведения. Исследование раскрывает способы функционирования культурно маркированных единиц в оригинальном тексте и выявляет центральные механизмы их семантической нагрузки, образной насыщенности и символической значимости. Отдельный раздел статьи посвящён сопоставлению оригинала романа с русскоязычным переводом, выполненным в советский период, что позволяет выявить тенденции, закономерности и трудности передачи национально-культурного содержания. Рассматриваются переводческие стратегии, включая транслитерацию, калькирование, описательный перевод, культурное комментирование, частичную адаптацию и семантическую трансформацию. Особое внимание уделено анализу случаев неполной эквивалентности, утрат, смысловых смещений и компенсаторных приёмов, влияющих на сохранение национального колорита. Работа опирается на достижения современной теории художественного перевода, лингвокультурологии, сравнительного литературоведения и стилистики, что обеспечивает комплексный подход к изучению материала. Сделанные выводы подчеркивают важность сохранения культурной идентичности в процессе перевода и демонстрируют роль переводчика как посредника между различными культурными системами, обеспечивающего адекватную передачу национально значимых компонентов произведения Айни.

Ключевые слова: Айни, «Дохунда», национально-культурные элементы, реалии, перевод, этнокультурная лексика, эквивалентность, межкультурная коммуникация.

УНСУРҲОИ МИЛЛӢ ВА ФАРҲАНГӢ ДАР РОМАНИ «ДОХУНДА» ВА РОҲҲОИ ИНТИҚОЛИ ОНҲО ДАР ТАРҶУМА

Дар мақола унсурҳои миллӣ ва фарҳангӣ дар романи «Дохунда»-и С. Айнӣ, ки яке аз асарҳои муҳимми адабиёти тоҷик дар сеяки аввали асри XX мебошад, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Роман хусусиятҳои асосии ҷаҳонбинӣ, сохтори иҷтимоӣ, низоми анъанавӣ ва арзишҳои маънавии мардуми тоҷикро инъикос менамояд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳлили луғати этнокултурӣ, воқеиятҳои иҷтимоӣ ва рӯзгор, ангезаҳои фолклорӣ, ишораҳои таърихиву фарҳангӣ, хусусиятҳои шаклҳои анъанавии муошират, унсурҳои маросимӣ ва хосиятҳои фарҳанги нутқии қаҳрамонон равона шудааст, ки фазои бадеии асарро шакл медиҳанд. Зербинои таҳқиқ тарзи корбурди воҳидҳои фарҳангӣ доштаро дар матни аслӣ ва механизмҳои бори маъноӣ, пурбории образӣ ва аҳаммияти рамзии онҳоро муайян мекунад. Қисми ҷудогонаи мақола ба муқоисаи матни аслӣ бо тарҷумаи русии давраи шуравӣ бахшида шудааст, ки имкон медиҳад тамоюлҳо, қонунмандиҳо ва мушкилоти интиқоли мазмуни миллӣ–фарҳангӣ равшан гарданд. Стратегияҳои тарҷума, аз ҷумла транслитератсия, калкидан, тарҷумаи тавсифӣ, тавзеҳоти фарҳангӣ, мутобиқсозии қисман ва табдили семантикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ба ҳолатҳои номувофиқати қисман, гумшавиҳо, тағйироти маъноӣ ва усулҳои компенсаторӣ, ки ба ҳифзи рангубори миллӣ таъсир мерасонанд, таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Таҳқиқот ба дастовардҳои назарияи муосири тарҷума, забоншиносии фарҳангӣ, адабиёти муқоисавӣ ва сабкшиносӣ такя намуда, ба таҳлили мавод усули

мукаммал фароҳам меорад. Хулосаҳо аҳаммияти ҳифзи ҳувияти фарҳангиро дар раванди тарҷума таъкид мекунанд ва нақши тарҷумонро ҳамчун миёнрави байни низомҳои гуногуни фарҳангӣ нишон медиҳанд, ки интиқоли дурусти унсурҳои фарҳангии муҳимми осори Айниро таъмин месозад.

Калидвожаҳо: Айни, «Дохунда», унсурҳои миллӣ–фарҳангӣ, реалияҳо, тарҷума, луғати этнокультурӣ, эквивалентнокӣ, муошират байнифарҳангӣ.

NATIONAL AND CULTURAL ELEMENTS IN THE NOVEL “DOHUNDA” AND METHODS OF THEIR TRANSMISSION IN TRANSLATION

The article presents a comprehensive study of the national and cultural elements in S. Aini’s novel Dohunda, a significant work of Tajik literature of the early twentieth century, reflecting key features of the worldview, social structure, traditional way of life, and spiritual values of the Tajik people. Special attention is given to the analysis of ethnocultural vocabulary, social and everyday realities, folklore motifs, historical and cultural references, features of traditional forms of communication, ritual elements, and the specifics of the speech culture of the characters who shape the artistic space of the work. The study examines the functioning of culturally marked units in the original text and identifies the main mechanisms of their semantic load, figurative richness, and symbolic significance. A separate section of the article focuses on comparing the original novel with its Russian translation produced during the Soviet period, which makes it possible to identify trends, patterns, and difficulties in conveying national and cultural content. Translation strategies such as transliteration, calquing, descriptive translation, cultural commentary, partial adaptation, and semantic transformation are considered. Particular attention is paid to cases of partial equivalence, losses, semantic shifts, and compensatory techniques that affect the preservation of national color. The research is based on the achievements of modern translation theory, cultural linguistics, comparative literary studies, and stylistics, providing a comprehensive approach to the analysis of the material. The conclusions emphasize the importance of preserving cultural identity in translation and demonstrate the role of the translator as a mediator between different cultural systems, ensuring the adequate transmission of culturally significant components of Aini’s work.

Keywords: Aini, Dohunda, national and cultural elements, realia, translation, ethnocultural vocabulary, equivalence, intercultural communication.

Об авторе
Бобоева Малика Сухбатуллоевна
Соискатель кафедры русской и мировой литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: kleopatra_00_92@mail.ru

Дар бораи муаллиф
Бобоева Малика Сухбатуллоевна
Унвонҷӯйи кафедраи адабиёти рус ва ҷаҳон
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121
E-mail: kleopatra_00_92@mail.ru

Author the author
Boboeva Malika Sukhbatulloevna
Applicant (doctoral candidate) of the Department of Russian and World Literature
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
121 Rudaki Avenue, Dushanbe 734003, Republic of Tajikistan
E-mail: kleopatra_00_92@mail.ru

ТДУ 891.55.32

ТАСВИРИ ФАҚРУ НОДОРӢ ДАР ҲИКОЯҲОИ “ҚАБРИ ПАНҶУМ” ВА “ОҲУИ ҶАНГАЛӢ”-И МЕҲРУННИСО ПАРВИЗ

Латифӣ А. Д.
Донишгоҳи милии Тоҷикистон

Дар адабиёти муосири ҳиндӣ як қатор нависандагоне ҳастанд, ки дар тасвиру инъикоси вазъи ҷомеаи кунунии Ҳинд, ошкорсозӣ ва пардабардорӣ аз ҳама гуна нуқсу камбуди ҷомеа салиқаву маҳорати баланд доранд.

Хусусияти бузургтарини адабиёти бадеии муосир дар он аст, ки дар ин давра дар баробари ба миён омадани шаклҳо – жанрҳои нави адабӣ, бисёр занони ҳикоянависро ҳам тарбия намуд. Офаридаҳои занони ҳикоянавис бо диду назари нав, дарку фаҳмиши тоза ва дунёи дигар фарқ мекунад. Ҳамин аст, ки онҳо ба адабиёти бадеӣ қабои навро ҳадя намуданд [3, с. 193].

Меҳруннисо Парвиз (1944) аз қабили ҳамон гуна занони ҳикоянавис мебошад, ки солҳои 60-уми қарни гузашта ба саҳнаи адабиёти ҳиндӣ омада, бо асолати бадеии худ ва навгонии мавзуъ дар байни зан-ҳикоянависони ҳиндӣ ҷойгоҳи хосси худро пайдо кардаат.

Муваффақияти ҳунари нависандагии Меҳруннисо Парвиз иборат аз он аст, ки ҳамчун нависандаи воқеиятнигор дар интихоби воситаҳои тасвири бадеӣ, падидаҳои матлубу хости хеш озод аст. Ниёзу эҳтиёҷи мавҷуд, омилҳои фақру нодориро байни мардум кушоду равшан дар ҳикояҳояш тасвир менамояд.

Мавзуи фақру нодориро мо дар ҳикояи «Қабри панҷум» дида мебароем.Қаҳрамонҳои марказии ҳикоя Раҳмон, ҳамсараш Нозо ва духтарчаашон Розия мебошанд. Оилаи бисёр фақиру нодоре буда, ошноӣ бо зиндагии онҳо махсусан зимни қироати муколамаву гуфтугӯҳои дохили матн эҳсос мешавад, ки чи гуна ҷомеаи ақибафтодаву фақрзада ба сатҳи бинишу андешаи мардум таъсир дорад.

Хонаводаи Раҳмон дар кулбаи назарногире, ки назди қабристон аст, зиндагӣ мекунанд. Раҳмон зоҳиран чунин ба назар мерасад, ки касби гӯркобӣ дорад. Одатан дар маҳаллае, ки зиндагӣ мекунад, зимни баргузории тӯю сур мардумро барои ширкат дар маъракаҳо ва маросими ҷаноза даъват мекунад ва аз ин роҳ эҳтиёҷоти зиндагиашро таъмин месозад. Ҳикоя бо якчанд ҷумлаи сода ва тасвири ҷузъиёте аз зиндагии қаҳрамон, маконе, ки ҳикоя оғоз меёбад, шуруъ мегардад: «Раҳмон болои кати вайрона нишаста чилим мекашид. Занаш Нозо писарчаи хурдиашро болои пойҳояш гузошта баданашро равған мемолид» [16, с. 210].

Дар бархӯрди нахуст ба ин тасвири хабарӣ метавон натиҷа гирифт, ки ҷумлаҳо шомили ахбори мухтасаре аз саҳнаи рӯзгори як хонаводаи маъмулист. Вале аз сӯйи дигар калидҳое, ки қулфҳои бастаи матнро боз мекунад ва ба он вусъату доманаи маъноӣ медиҳад, дар матн кам нестанд. Масалаи дар ҷумлаи аввал таркиби «кати вайрон», «чилим» ва дар ҷумлаи дуюм «равғанмолии бадани кӯдак» аз ҷониби Нозо худ гувоҳу мунъакискунандаи мазҳари як зиндагии парешону фақрзада, гирифтори мушкилоти сангини молӣ аст. Қобили таъкид аст, ки ҳар нависанда барои баёни навиштаи худ нисбат ба масоил аз равишҳо ва унсурҳои вижа баҳра меҷӯяд ва дар ин роҳ ба гузинишҳое даст мезанад, ба тавре ки мавзеъгирии ҳар нависандаи асари адабиро метавонад дар корбурди вожагон ва ҷумлаҳои он асар ҷустуҷӯ кард. Нависанда бо интихоби огоҳона ва ё ноогоҳонаи вожагон ва ҷумлаҳои хос, дидгоҳи худро нисбат ба мавзуи мавриди назараш баён мекунад.

Баёни як мақсад дар ҳикояи «Қабри панҷум», ки хеле бо сароҳату равшанӣ дода мешавад, ҳамзамон расонандаи маъноҳои дигар аз қабили вазъи маишиву равонӣ, сатҳи иҷтимоии қаҳрамон аст. Дар вожаҳои таркиби хабар зермаъноҳои ангезишдиҳанда барои фикр нуҳуфта аст: «Раҳмон чилимро зери кат гузошта муштонашро фишурд. Миёнашро ба чапу рост тоб дода, хамёза кашид, сачоқро гирифта, ҳотаи қабристонро гузашта барои намоз хондан ба масҷид рафт. Нозо бачаро болои кат гузошт ва ба тарафи мурғҳо як мушт шолӣ партофта ба дарун рафт» [16, с. 210].

Матлабе, ки дар боло нақл шуд як саҳнаи рустоӣ аст, вале аз сӯйи дигар, режими якнавохти рӯзи кории Раҳмон аст, ки ҳар рӯз такрор мешавад. Дар боло зикр шуд, ки бахше аз фаъолияти кории Раҳмон хабар кардани мардум аз маъракаҳо буд: «Шаҳр хурд буд. Аз ин рӯ, Раҳмон бояд эълон мекард. Имрӯз дар хонаи хонуми бузург маъракаи ақиқа буд ва даъвати онро ба ҳама расонидан даркор буд. Ӯ тез-тез дар назди ҳар хона рост истода фарёд

мекард: «Дар хонаи хонуми бузург маъракаи ақиқаи набарааш аст, занону мардон даъватианд» - ва ба хонаи дигар мерафт» [16, с. 210].

Нигоҳи эҷодгари нависанда ҳамеша дар фазову макони буду бош ва амалкарди мардуми табақаи миёнаҳол мечархад, зеро зиндагии ин табақа саҳнаҳову манзараҳои пуршуморе барои навиштану мунъакис кардан дорад [4, с. 237].

Дар офариниши як асари ҳунарӣ чи мавзуну чи мансур асбобу абзори пуршумору шинохташуда мавҷуданд, ки корбурдашон барои камолу пухтагии асар ва нишонрас шудани ҳадаф ниҳоят аҳаммиятнок аст. Масалаи баҳрагирӣ аз ороишҳои адабӣ, рамзу тамсилҳо, маҷмуи асотиру ривоятҳо метавонанд дар боло бурдани кайфиати асар мусоидат намоянд. Саҳнаҳо тасвирро асрорангезу диданӣ кунанд.

Аз сӯйи дигар, як нависанда ба мақсади шинохти воқеият аз шаклу шеваҳои хосси маърифати дунёи перомун кор мегирад, Дар адабиётшиносӣ дар маҷмуъ аз он бо истилоҳи симо ё образ ёд мекунанд. Шеваи баёни матлабу андешаҳо дар як асари ҳунарӣ аз баёни рӯзмарраву маъмулӣ фарқ мекунад. Сухани нависанда дар матни адабӣ, зебдодашуда бо рангу бори хос, пешниҳоди саҳнаҳо сурат мегирад. Ҳамаи ин дар либоси образ сурат мегирад.

Аз ҷониби дигар, ҳар ҳикояе мустақил ба худ сужаи дохилӣ дорад. Ҳар тағйироту дигаргуние, ки дар ниҳоду шахсияти қаҳрамонон рух медиҳад, дар қаламрави ҳамин сужаи дохилӣ ба амал меояд. Гоҳо аз ҳамон оғози асар зеҳни хонанда ба чунин натиҷае мерасад, ки нависанда мавқеияти хешро паси масоили пешниҳодии мавриди назараш пинҳон медорад. Дарку фаҳми мавзуъро аз хонанда тақозо мекунад. Чунин мавқеияте маъмулан дар зерматнҳои асар, лаҳзаҳои хос, банду баст аз худ дарак медиҳад.

Дар ҳикояҳои Меҳруннисо Парвиз аз асбобу абзори шинохташуда мисли санъатҳои бадеӣ мо як қатор унсурҳоро дучор мешавем. Мавсуф барои ҷондору барҷаста нишон додани воқеияти зиндагии мавриди назар бештар аз рехти калимот дар як ҷумла кор мегирад. Масалан, агар ҳолату вазъияти қаҳрамонро бидиҳад, бозтоб намояд, аз калимаву таркиботе кор мегирад, ки мутааллиқ ба маконе бошанд, ки амалу буду боши қаҳрамон он ҷо мегузарад. Радифи ҳам нишастани калимот метавонад фазосозу саҳнаофар бошад. Тағйири он фазо дар руҳу равони қаҳрамон ҳувайдо бошад. Ба дигар сухан, пас аз хондани асар тасвири муҳити перомун дар тағйири андешаву зеҳнияти қаҳрамон ошкор гардад. Исботи ин гуфтаҳоро дар мисоли поёнӣ метавон дид: «दोपहर को रहमान खा-पीकर टूटी कब्रों को देखता और उनमें थोड़ी मिट्टी डाल देता। कब्रों पर से पत्ते इकट्ठे करता। कोई गाय अगर घुस आती तो उसे खेदता और फिर आम के झाड़ के नीचे खटिया डालकर लेट जाता। चारों तरफ मौत का सन्नाटा था .जिघर देखो, कब्रें ही कब्रें। कब्रों की दुनिया-गरीब-अमीर सब साथ सोये हैं» // «Пас аз хӯроки нисфирӯзӣ Раҳмон ба қабри харобгашта хок мепартофт. Баргҳоро аз болои қабрҳо ҷамъ мекард. Агар ягон гове медаромад, онро зуд бароварда боз дар зери дарахти анбаҳ болои латтапорае дароз мекашид. Чаҳор тарафаш хомӯшӣ буд. Ба ҳар ҷое ки нигарӣ қабр буду қабр. Дунёи қабрҳо – бою камбағал ҳама якҷо хобида буданд» [16, с. 210].

Чи тавре ки дида мешавад дар ин мисол шикваву шикояте, ки ба иҷтимоъ ишора шуда бошад, мавҷуд нест, тарсими умумии воқеият нишондиҳандаи ҳақиқати ҳол аст. Тарсими фазои фоҷеабарангези қабристон, ки дар ҳикоя омада худ нишон медиҳад, ки саҳнаҳо то чи андоза дар руҳу равони қаҳрамон таъсиргузоранд. Ҳар қабре барои қаҳрамони асар хотирае, ёде дорад. Хотираҳо, мурури сарнавишти мурдагон, ки аксар ҳаёти созгоре надоштанд, қаҳрамонро вомедорад, ки то дар атрофи муҳити ҳастӣ андеша намояд, пеши худ натиҷа бигирад.

Ба ақидаи аксари адабиётшиносон дар осори нависандагони боистеъдоду ҳунарвар истифода аз ҷузъиёт барои инъикоси мазомини матлуб нақши барҷаста дорад. Чун ҷузъиёт барои нависанда чунин имконро фароҳам меоварад то аз шарҳу тавсифҳои тулонӣ раҳо шавад. Бо кумаки ҷузъиёт хонанда метавонад саҳнаи лозимро мувофиқи завқу салиқаи худ тасаввур кунад ё тарсим намояд. Барои таъйиди ин андеша мисоле меоварем: «Замоне ки «Нозо (ҳамсари Раҳмон – Л. А.) духтарашро либосҳои тозаву озоде пӯшонида ба тӯю сур бо худ мебурд» [16, с. 211] мегӯяд, мақсад ёфтани ҷуфти муносиб ва барпо намудани хонавода аст. Мушкили бузурге барои хонаводаҳое, ки духтар доранд, чун духтарро бузург кардан, бо обрӯ хонадор кардан кори саҳле нест. Ҳассосияту ҷиддияти масъала замоне маҳсусу ошкор мегардад, ки хонанда ба ин ҷузъиёт мерасад: «Нозо аксар ба Раҳмон мешунавонид: – «Эй гӯш кун, набераи Раҳимбӣ бошад, исқоти ҳамл карда омадааст.

– Хуб, ин тавр.

– Ҳа, духтари Маҷид бошад, умраш рафта, баъд шавҳар кард. Ҳамагӣ дар панҷ ҳазор харидорӣ шуд» [16, с. 211].

Ахборе, ки дар он муколама омада, хоставу нохоста мухотибонро ба андеша атрофи ин масъалаи муҳимми ҳаётӣ водор месозад.

Дар ҳикояи мазкур инъикоси ростини муҳити иҷтимоӣ бо маҳорату малакаи чашмгире сурат гирифтааст. Меҳруннисо Парвиз нишон дода, ки чӣ гуна коркарди андеша, биниш ва дарку фаҳми инсонҳо зери таъсири рухдодҳои сангину ранҷбори муҳит тағйир мекунад. Ҳисси инсоният, инсонвор зистанро аз онҳо мерабояд.

Марг падидаест, ки хоҳ нохоҳ рух медиҳад. Дар байни мардум чунин як тасаввуре чукур реша давондааст, ки ҳеҷ касе марги касеро хоҳон нест, вале дар ҳикояи «Қабри панҷум» мо бо падидаи дигаре рӯ ба рӯ ҳастем. Раҳмон - қаҳрамони асосии ҳикоя бисёр мехоҳад, ки касе бимирад то ӯ пуле даромад карда, барои бачаҳояш, ки муддатҳо гӯшт нахӯрдаанд, гӯшт бихарад.

Зистан, зинда мондан дар муҳити носозгор, эҳсоси инсони шариф буданро мекушад, инсонро ба майдони ҷаҳолату бераҳмӣ, беҳиссӣ мекашонад, ки шоҳидашро дар зер мебинем: «Фардо писари Камо Раммо мурд. Бечора хеле ҷавон буд ва бар асари бемории саратони рӯда аз олам гузашт» [16, с. 210].

Дар ин хабар гӯё як навъ афсӯсу дареғ, ки бар асари мусибат дар ниҳоди инсони дигар пайдо шуда, дида мешавад. Аммо ин пардаи дареғу таассуф хеле зуд фурӯ мерезад ва эҳсосе нишотангезу ризоиятбахш дар вуҷуди қаҳрамон Раҳмон ба зуҳур мерасад: «Чеҳраи Раҳмон аз хурсандӣ шукуфт. Нозо ва Розия ҳар ду зуд хӯриш тайёр карданд. Раҳмон бел гирифту рафт. Як дуди чукур кашида ӯ сигорро партофта зуд ба кандани замин сар кард: – «Хуб, як кас ҳам мурд, набошад ду моҳ боз гӯштро надида будем» [16, с. 211].

Ин саҳна ба гунае такрор шудаву дар мағзҳо ҷо гирифта, ки барои фарзандон як падидаи маъмулӣ, хушоянд шудааст. Хабари марги касе барои онҳо моли ризояту хушнудист. Чун марги касе барои падар мояи даромаду таъмини рӯзии фарзандон ба ҳисоб меравад: «Бачаҳо ҳангоми аз мактаб баргаштан бо рафиқонашон гаппартоӣ мекарданд. Яке мегуфт: – «Эй ҷӯра, имрӯз дар хонаи мо гӯшт мешавад. Ба падарам барои қабркании бист рупия медиҳанд». Ва бачаҳо оби даҳонашонро фурӯ бурданд» [16, с. 211].

Воқеияти таҷрибашудаи муҳиту иҷтимои инсонӣ аст, ки фақру нодорӣ, мушкилоти ҳаёт, дасткӯтоҳӣ зояндаи зеҳнияти хашину бадманишона, беруҳӣ мебошад. Инсонҳо дар чунин воқеияте талош мекунанд ҳаёти худро бар мабнои бадбахтии дигарон бичархонанд. Ба қавли маъруф «гӯр сӯзаду деги қаландар ҷӯшад». Ин манзараро мо дар фазои хонаи қаҳрамони асар Раҳмон, зимни ҷанҷолу харҳашаи фарзандон болои матои кафанӣ баръало мебинем: «Шаб дар хона бӯи гӯштбирён меомад. Бачаҳо барои матои кафан ҷанҷол доштанд. Ман шалвор медӯзонам гуфта, ҷанҷол мекарданд, ки ногаҳон Нозо модарашон садо баланд кард: «Мону, бас кунед, аз ин барои тӯйи Розия поҷома медӯзонам. Ва ӯ онро зуд кашида гирифт» [16, с. 211].

Мардум ба чунин зиндагии сангину якнавохт, «хабарҳо»-и Раҳмони муаззин одат кардаанд. Баргузории маросими ақиқа, тӯй, зодрӯз ва ҷаноза маҷмуи хабарҳое ҳастанд, ки Раҳмон ба мардум мерасонад. Аз ин хабарҳо аз ҳама хушоянду гуворо барояш хабари марги одам аст, зеро барои хадамоти дафнӣ ба ӯ пул медиҳанд ва бо ин пул ӯ маишати хонавода, эҳтиёҷи рӯзгорашро бароварда месозад. Муҳим аз ҳама имкон пайдо мекунад, то барои духтараш лавозимоти арусӣ бихарад, духтараш Розия, ки ошиқ шуда ва ишқ аз сарҳади муайян гузаштааст, бояд фаврӣ тӯй шавад. Камчинии маргу мир, набудани маблағ Нозоро хашмгин месозад ва Раҳмон дар ҳалли ноумедӣ бо асабоният мегӯяд: « - Эй, охир мардум намуранд, худам рафта дар хона мурам. Як вақт одамон зуд-зуд мемурданд, ҳоло бошад гоҳ-гоҳ мемиранд, тоқат кун. Ақаллан панҷ кас мурад, мешавад» [16, с. 212].

Дар ин миён касалии вабо хуруҷ мекунад ва ҷони чор касро мерабояд. Ин ҳодиса хушояндтарин лаҳзаҳои хонаводаи Раҳмон аст. Зеро ӯро соҳиби маблағ карда, ба қавли ровӣ «Раҳмону Нозо гӯё тӯй карда бошанд, ҳар рӯз гӯшт мехӯрданд» [16, с. 213].

Тасвири зиндагии мардуми деҳотӣ, махсусан вазъи иқтисодии онҳо дар ҳикояҳои Меҳруннисо Парвиз нақши чашмрасе дорад. Зистан дар марзу буми деҳ, созгорӣ бо шароиту фазои он аз деҳотиён тоқату сабр ва муқовиматро тақозо мекунад. Аз ин нигоҳ, ҳикояи «Оҳуи ҷангалӣ» бисёр аҷибу мароқангез ба назар мерасад. Сужаи ҳикояро саҳнаҳое аз рӯзгори як хонаводаи деҳотӣ ташкил медиҳанд. Ин ҳикоя чанд хусусияти кашандаву ҷолиб дорад. Ҳикоя бо инъикоси манзарае аз ҷузъиёти табиат, ки бо деҳа пайванди амиқ дорад, оғоз мегардад. Дар навбати аввал чунин тасаввуре ҳосил мешавад, ки ҳадафи нависанда тасвири табиат аст, вале ошноӣ бо пораҳои баъдӣ нишон медиҳад, ки хатти андеша болои

хонаводаи муайяне соя афкандааст, ки ҳамчавори табиат зиндагӣ мекунанд. Ба ҷуз табиат ва мавҷудоту махлуқоти он чизи дигаре дар ихтиёр надоранд.

Будҳу ва Меган зану шавҳар қаҳрамони асосии ҳикояанд, ки даруни хона нишаста, машғули коранд. Шавҳар Будҳу баргҳои тамокуро майда-майда мекунад ва Меган саргарми чархаресист. Бо ҳар ду достон матоъ мебофанд ва ҳамзамон кӯдаки ширмакашро мемаконад. Дар ҳикояи «Оҳуи ҷангалӣ» ҳеҷ ҷумлаву таркибе, калимае беҷову зиёдатӣ нест. Ҳар ҷузъиёте мақсаду ҳадаферо ба думбол дорад. Барои равшан гардидани масъала беҳтар аст аввал пораеро аз матн биёрем: «Аз байни ҷангали анбӯҳи дарахтони заранг пайроҳае ба сӯи деҳа меравад, ки фарқи мӯйи сари духтари ҷавонеро мемонд. Ин пайроҳаи кӯҳӣ, то лаби дарёча тул мекашад. Дар он тарафи дарёча, то дуриҳо хонаҳо бино ёфтаанд» [16, с. 227].

Пас аз ин чанд ҷумлаи муқаддамотӣ тасвир ва ё манзараи хонаи қаҳрамон аз нав сурат мегирад.

Агар шоҳиди болоро ҳамчун инъикоси фазову макони матлуб қабул кунем, пас лозим меояд аз зикри замон, ки дар домони он рухдодҳои мунъакис дар ҳикоя мегузарад, ғофил набошем: «Шом ҳам торик мешуд. Дар кӯҳ говмешҳо алаф мекофтанд. Дар рӯбарӯ баргҳои дарахти ним аз вазиши шамол меҷунбиданд. Ним гул карда, бӯйи форамаш ба чаҳор тараф паҳн шуда буд. Кабӯтарҳои даштӣ болои шохаҳои ним нишаста кукур-кукуркунон ба сӯи дарёча менигаристанд» [16, с. 227].

Нависанда пас аз бозтоби замону макони мавриди назар ба тасвири ҳолати қаҳрамонон мегузарад. Дар боло дидем, ки бозигарони асосии ҳикоя зану шавҳар Будҳу ва Меган дар кулбаи ҳақири худ нишаста саргарми кори худанд. Дар оғоз ҳарчанд аз вазъи иқтисодии хонавода чизе гуфта нашуда, вале ранг сурати ҳол аст. Як ҳолату вазъияти нигаронкунандаву изтиробомез дар фазои хона ҳукмфармост, ки бастагӣ ба ғоиб будани духтари бузурги хонавода Лачҳо аст.

Бо гузашти ҳар лаҳзае бо шиддат ин изтиробу ташвиш афзуда мешавад. Ин ҳол модари музтарибро оқибат ба сухан медарорад «То ҳол Лачҳо наомадааст?» [16, с. 227].

Фикру тааммул дар атрофи ин ҷумла дар доираи як асари бадеӣ, ки мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, зеҳни одамиро ба чанд нукта мутаваҷҷеҳ месозад. Ин ҷумла, ки ҷанбаи хабарӣ дорад, дар асл ҷумлаи пурсишӣ аст. Гӯяндаи он ҳарчанд барои он шарҳу тавзеҳ ва посухи равшан мехоҳад, вале табиатан посух гуфтанро аз ҳеҷ касе умед надорад. Бар асоси пайванду алоқа ва муносибате, ки матлаби мавҷуд дар матни ҷумла дорад, мехоҳад бо кумаки таҷрубаву донистаҳои зеҳни худ посухе пайдо кунад.

Бояд арз дошт, ки ҳаёти инсонҳо новобаста бо забону мансубиятҳои қавмиву нажодӣ дар саросари дунё дорои шабоҳатҳову ҳамсониҳое аст, ки реша дар руҳу равони онҳо доранд. Пас нопадидор мондану таъхир кардани Лачҳо боиси ташвишу музтариб гаштани модар мешавад. Саҳнае, ки гуфтаем дар ҳама нукоти ҷаҳон метавонад намунаву монандиҳо дошта бошад.

Баргардем ба сужаи ҳикоя. Меган бо изҳори нигаронии хеш мунтазири посух ёфтан аст. Шавҳар садои мушаввашу бимолуди вайро шунида, ба гунае мехоҳад аз шиддати нороҳативу беқарории вай кам кунад. Ин аст, ки мегӯяд: «Меомадагист, – гапро кутоҳ карда гуфт, – Будҳу» [16, с. 227].

Ин сухани Будҳу низ дар матни ҳикоя тааммулбарангез аст. Бо ин маънӣ, ки баробари пурсише мустақим гуфта нашудааст. Аз зикри он нишонае аз эҳсоси ба зуҳур расида дар вуҷуди Меган дар худи гӯянда дида намешавад. Танҳо зиндагии муштарак, дидани вазъияти зани музтариб, дурустараш ҳиссе аз гӯшаи инсоният ӯро водор карда, то барои таскину шикастани вазъи сангини тараф чизе бигӯяд.

Аз сӯйи дигар, чунин ба назар мерасад, ки таъхири Лачҳо ҳеҷ таъсире дар вуҷуди вай эҷод накардааст. Зеҳну ҳуши ӯ гирифтори масоили сангини рӯзгори якнавохташ мебошад. Ҳарчанд матлабе аз чигунагии вазъи ҳаёти ӯ тарсим нашуда, вале як афсурдагиву андуҳи ноаёне дар садои ӯ эҳсос мешавад.

Дар матни ҳикоя «меомадагист» гуфтани Будҳу ҳарчанд хушку беҳису бетафовут ба чашм мерасад, вале пас аз баёни он маҷрои ҳикоя тағйир мекунад. Ровӣ вориди майдон мегардад ва бозхонии хати зеҳни Меган шуруъ мешавад: «Ва аз дур Лачҳо болои сараш як даста алаф омада истода, ба назар расид. Даспонаҳои нуқрагини пойҳояш дурахшида, аз ҳастии худ хабар медоданд. Домани куртааш, то зону мерасид» [16, с. 227].

Дидани баргашти Лачҳо аз ҷангал дар як лаҳза табъи нигарону изтиробзадаи модарро комилан дигаргун месозад. Пораҳое аз гуфтугузорҳои Лачҳо аз саҳнаҳои зиндагии деҳотиён дар бораи иди пунӣ, марги Лакҳан, ки бар асари ҳамлаи паланг сурат мегирад ба ёдаш мерасанд.

Бояд изҳор дошт, ки яке аз шеваҳои нависандагии Меҳруннисо Парвиз дар он ҳувайдост, ки вазъи сангину машаққатбори қаҳрамонони худро, ки аксар муқими деҳотанд, тадриҷан бо баёни ҷузъиёти мухталиф нишон медиҳад. Аз ҷумла, ноамниву бепаноҳии онҳо дар муқобили мавҷудоти ваҳшӣ ва қиёси саҳнаҳо бо амалу кирдорҳои дадманишонае, ки аз ҷониби инсонҳо сурат мегирад, ки мисолашро дар ҳикояи мазкур дар поён хоҳем дид. Фарорасии шом, ки як мақтаи замонӣ ва поёни рӯз аст, дар ҳикоя тасвири барҷастатар пайдо мекунад. Иллати маҷзубияти нависанда дар ин росто нишон додани мазҳари зиндагии деҳотиён ва пайванди онҳо бо мавҷудоте, ки перомуни онҳо буду бош доранд: «Гову моли деҳа аз ҷангал бар гашта истода буд. Подабон кампали пашмин дар баданаш печонда онҳоро ҳаю ҳуйкунон меронд. Аз осмон садои паррандагон ба гӯш мерасид. Дар лаби рӯд овози паррандаҳо боз ҳам баланд мешуд, гӯё ки гапҳои як рӯзи дарозро гуфта истодаанд. Аз зери буттаҳои канори дарёча мор сар мебароварду ҳастии худро нишон медод. Як села зоғҳо дар осмон чарх мезад. Зоғе аз он села ҷудо шуда, ба лаби дарёча омада об менӯшид.

Офтоб ғуруб карда истода буд. Зану мард дар болои сар дарзаи алаф аз сӯи ҷангал меомаданд. Хастагии як рӯзи дарозро бо замзамаи суруди дарёча рафъ мекарданд» [16, с. 228].

Инъикоси аносири табиат, ки намунааш манзараи болоист дар ҳикояи мазкур бисёр қавиву дилчаст аст. Аммо қобили қайд аст, ки ҳадафи нависанда аз тасвири унсурҳои табиат наққошиву нишон додани табиат нест, балки бо табиат ва ҳамзамон сангинии шароити зисти инсонҳост.

Гап дар он аст, ки қаҳрамони асосии ҳикоя Лачҳо бар хилофи падару модараш, ки сиёҳпӯстанд, сафедпӯсту симинбадан аст. Ӯ ҳарчанд ба рози тафовути ранги пӯсти худ пай намебарад, вале ҳозир нест ба ҷавononи сиёҳпӯст издивоҷ кунад. Будҳу падари Лачҳо медонад, ки духтар аз нутфаи ӯ нест, вале ошкор сохтани ин сир барояш сангин аст. Руҳан азоб мекашад, вале мехоҳад бунёди хонаро нигоҳ дорад. Танҳо модар Мегам медонад, ки асли воқеа бар чи қарорест. Ӯ зимни иштирок дар маҳфили арусие, ки дар деҳа барпо шуда буд, моҷарои аслиеро, ки замоне барояш иттифоқ афтода буд ба ёд меорад.

Ӯ солҳо пеш зимни ҳезумчинӣ дар ҷангал ба дасти марди сафедпӯст, ки барои шикор омада буд, меафтад ва ӯ зӯран ба номуси ӯ таҷовуз мекунад. Лачҳо ҳосили он дидор бо сафедпӯст аст. Нависанда баргашти Мегамро пас аз он рӯзи нангин чунин тасвир намудааст: «Пойҳояш меларзиданд, чашмонаш пур аз ашк буданд. Вақте пас аз нуҳ моҳ Лачҳо ба дунё омад, тамоман ба мисли он мард буд. Будҳу ба шубҳа афтод:

– Бигӯ аз кӣ аст?

– Аз ту аст, - аз чашмонаш ашк ҷорӣ шуда, гуфт ӯ.

– Ҳаромзода аз кӣ аст? - ӯ як лагад дар пеши бараш зад.

Ӯ «уф» гуфта ба замин афтоду дар бораи он марди сафедпӯст чизе нагуфт» [16, с. 230].

Тавре ки дар идомаи ҳикоя омадааст, тақдири Лачҳо ҳам шабеҳи модараш мегардад. Ҷавоне аз шаҳр барои дарс додани бачаҳои мардуми сиёҳпӯсти деҳа меояд ва зимни иқоматаш бо Лачҳо ошно мешавад ва ишқи туфонӣ миёни онҳо сар мезанад. Вале мактаби ташкилдодаи он ҷавони ношинос дер давом намекунад. Ӯ аз деҳа меравад ва хотироте аз он ишқи мамнуъ ва бахти шикаста барои Лачҳо мемонад.

Тавре ки дида мешавад саҳнаҳо, низоъ дар ҳикояи «Оҳуи ҷангалӣ» зиёд нестанд. Тасвири мухтасаре аз як деҳаи кӯҳистонӣ, ҳаёти як хонавода, ки хусусияти типӣ дорад, мазмуну муҳтавои ҳикояро ташкил медиҳад.

Ҳузури лаҳзавии қаҳрамонони беном, ки дар саҳфаи хотироти қаҳрамонони аслӣ ба зуҳур мерасад, аз он шаҳодат медиҳад, ки нависанда хостааст то ҷомеаи ақибмондаву нодор ва беҳуқукро ба риштаи тасвир бикашад. Одамони сафедпӯст, ки аслан намояндаи табақаи болоиянд, бо тақдири дигарон бозӣ кунанд, ба номусашон таҷовуз намоянд. Дар муқобили ин рафтору кирдори онҳо ҳеҷ касе қодир нест садо баланд кунад.

Адабиётшиноси Ҳинд Каминӣ Сенварҳа перомуни вижагиҳои Меҳруннисо Парвиз таҳқиқ намуда, дар мақолаи «Саршор аз ҳиссиёти инсонӣ» ба муҳимтарин шеваҳои эҷодии ӯ ишора меварзад. Номбурда изҳор медорад, ки «Табиати ҳикояофаринии Меҳруннисо Парвиз хеле зебову хушоянд аст. Таҳлилу арзёбии ҳолати равонӣ ва муборизаи зан руҳи ҳикояҳои ӯст. Садои асосии ҳикояҳои ӯ дарди чашидашуда аст. Ҳамин дард ҳақиқати воқеии ӯст. Дарди ӯ дарди ҷомеа аст.

Мавҷи дарду ранҷ дар ҳикояҳои ӯ аён мешавад. Зеҳни ӯ мисли осмонест саршори абрҳои боронзо ва лаҳзае фаро мерасад, ки меборад, майсаборон. Ба забонаш диққати чиддӣ медиҳад. Забон аз пасу пеши ӯ медавад. Сабки бисёр устувору зебое дорад. Пайваста фаъол будан аз савияи дониши ӯст. Ӯ ҳақиқати муҳити иҷтимоиро дуруст баён кардааст. Нуктаи

назари пухта дорад. Нисбати инсону инсоният ақидаву бовари шикастнопазир дорад» [15, с. 108].

Снеҳ Муҳаниш, ки аз муҳаққиқону нависандагони муосири Ҳинд аст, ба ҷанбаи неруманди иҷтимоии навиштаҳои Меҳруннисо Парвиз таъкид меварзад. Мавсуф нақши нависандаро дар бедорсозии ҷомеаи занони Ҳиндустон бисёр муҳимму корсоз медонад. Саҳми ӯ дар масъалаи муносибату созгории миёни мазҳабҳо, махсусан мазҳабҳои ҳиндуву мусулмон ниҳоят чашмрас аст. Снеҳ Муҳаниш хотирнишон месозад, ки «Ман худам нависанда шуда, ба ҳикояҳои ӯ, ба сабку услуби ӯ ҳасад мебарам» [15, 117].

Дар поён бояд зикр намуд, ки дар ин мақола мо аз маҷмуи ҳикояҳои нависанда танҳо ду шоҳид овардем. Дар ҳоле, ки шумори ҳикояҳое, ки ба инъикосу таҷассуми фақру нодории ҷомеаи Ҳинд ихтисос доранд, пуршуморанд.

Адабиёт

1. *Ёрова С.Н. Образи зан дар эҷодиёти Премчанд. С.Н. Ёрова. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 212 с.*
2. *Латифов А., Нурова М. Носира Шарма ва дунёи қаҳрамонҳои ӯ / А. Д. Латифов, М. А. Нурова – Душанбе: ЧДММ "Аршам". 2024. – 104 с.*
3. *Латифов, А. Д. Манҷул Бҳагат ва сабки эҷодии ӯ / А. Д. Латифов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2024. – № 3. – С. 193-197.*
4. *Латифов, А. Д. Тасвири пайвандҳои хонаводагӣ дар ҳикояҳои Меҳруннисо Парвиз / А. Д. Латифов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2022. – № 5. – С. 236-243.*
5. *Латифов, А.Д. Меҳруннисо Парвиз ва сабкии нигориши ӯ (дар мисоли ҳикояҳои «Шинохти хеш», «Модари кашмир» ва «Садбарги сурх») / А.Д. Латифов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши «Филология». - Душанбе: Сино, 2020. - № 7. – С.312-317.*
6. *Латифов, А.Д. Одами одӣ – қаҳрамони нави романи муосири ҳиндӣ / А.Д. Латифов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши «Филология». - Душанбе: Сино, 2024. - № 10. – С.273-277.*
7. *Латифов, А.Д. Романҳои иҷтимоии Меҳруннисо Парвиз / А.Д. Латифов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши «Филология». - Душанбе: Сино, 2024. - № 8. – С.234-240.*
8. *Неъматулло, Иронзода. Баррасии сабкии романи «Солҳои абрӣ»-и Алиашраф Дарвешиён [Манбаи электронӣ] http://www.sid.ir* (санаи мурочиат: 10.08.2025)
9. *Нурова М. Ҳикояҳои Камлешвар чун намунаи насри адабиёти муосири ҳиндӣ. Монография / М. Нурова. - Душанбе: Сунатулло, 2007. - 160 с.*
10. *Нурова М. Сравнительное изучение современной таджикской прозы и прозы хинди / М. Нурова. – Душанбе: Дониш, 2017. – 245 с.*
11. *Раҷабов, Ҳ. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав. Рисола / Ҳ. Раҷабов. - Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 496 с.*
12. *Раҷабов, Ҳ. Ҷараёнҳои адабӣ дар адабиёти ҳиндӣ / Ҳ. Раҷабов. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 84 с.*
13. *Раҷабов, Ҳ. Премчанд. Монография / Ҳ. Раҷабов. - Душанбе: Истеъдод, 2015. - 216 с.*
14. *Раҳматуллоева З. А. Хусусиятҳои услубӣ ва бадеии ҳикояҳои Раҷендра Ядав. Монография / З. А. Раҳматуллоева. - Душанбе: Деваштич, 2005. - 128 с.*
15. *पुनश्च (पत्रिका) विशेषांक , दिल्ली - अंक 14, जनवरी 2004, 192 पृ. 14, ҷанварӣ 2004.)*
16. *मेहरून्निसा परवेज़, मेरी बस्तर की कहानियाँ / मेहरून्निसा परवेज़) कहानी संग्रह ..(नई दिल्ली: वाणी प्रकाशन– .2008. –240 पृ. (Меҳрӯнниса Парвез. Мерӣ бастар кӣ каҳаниян. Наӣ Дилӣ: Ванӣ Пракашн).*

ТАСВИРИ ФАҚРУ НОДОРӢ ДАР ҲИКОЯҲОИ "ҚАБРИ ПАНҶУМ" ВА "ОҲУИ ҶАНГАЛӢ"- МЕҲРУННИСО ПАРВИЗ

Дар мақола масоили фақру нодорӣ ва вазъи ногувори иҷтимоиву иқтисодии ҷомеаи Ҳиндустони тозаистиқлол тасвир шудааст. Муаллиф ин масъалаҳоро дар доираи ду ҳикояи нависандаи адабиёти муосири ҳиндӣ Меҳруннисо Парвиз мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Ҳикояҳои "Қабри панҷум" ва "Оҳуи ҷангалӣ", ки барои таҳияи мақола интихоб гардидаанд, аз аввалин ҳикояҳои нависанда буда, дар солҳои 60-уми қарни гузашта таълиф шудаанд. Дар ҳикояҳои мазкур Меҳруннисо кушид кардааст, то вазъи феълии табақаи мардуми заҳматкаши ҳиндиро пас аз озодӣ ба даст овардани Ҳиндустон воқеъбинона нишон диҳад. Нависанда зиндагии мардуми деҳотро хеле ҳунармандона бо тамоми ҳастиаш тасвир намудааст. Дар ҳикояи "Қабри панҷум" бо шикваву шикояте, ки ба иҷтимоъ ишора шуда бошад, мавҷуд нест, тарсими умумии воқеият нишондиҳандаи ҳақиқати ҳол аст. Тарсими фазои фоҷеабарангези қабристон, ки дар ҳикоя омада худ нишон медиҳад, ки саҳнаҳо то чи андоза дар руҳу равони қаҳрамон таъсиргузоранд. Ҳар қабре барои қаҳрамони асар хотирае, ёде дорад. Ҳикояи «Оҳуи ҷангалӣ» бисёр аҷибу мароқангез ба назар мерасад. Сужаи ҳикояро саҳнаҳое аз рӯзгори як хонаводаи деҳотӣ ташкил медиҳанд. Ин ҳикоя чанд хусусияти кашандаву

ҷолиб дорад. Ҳикоя бо инъикоси манзарае аз ҷузъиёти табиат, ки бо деҳа пайванди амиқ дорад, оғоз мегардад. Нависанда вазъи сангину машаққатбори қаҳрамонони худро, ки аксар муқими деҳотанд, тадриҷан бо баёни ҷузъиёти мухталиф нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: фақру нодорӣ, маргу мир, мазҳаб, ҳинду, мусулмон, ҳиндӣ.

ОБРАЗ БЕДНОСТИ В РАССКАЗАХ "ПЯТАЯ МОГИЛА" И" ЛЕСНОЙ ОЛЕНЬ" - МЕХРУННИСО ПАРВИЗ

В статье описываются проблемы бедности и неблагоприятного социального и экономического положения молодого независимого индийского общества. Рассказы “Пятая могила” и “Лесной олень”, отобранные для написания статьи, являются одними из первых рассказов писателя, написанных в 60-е годы прошлого века. В этих рассказах Мехрунниса попыталась реалистично показать нынешнее положение рабочего класса индийского народа после обретения Индией независимости. Писатель очень художественно, всем своим существом описал жизнь сельских людей. В рассказе «Пятая могила» нет жалобы, направленной на общество, общее восприятие действительности является показателем истины настоящего. Рисунок трагической атмосферы кладбища, предстающий в повести, показывает, насколько сильно сцены затрагивают психику героя. Каждая могила хранит память о герое произведения. История “Лесного оленя” кажется очень странной и интересной. В этой истории есть несколько интересных и увлекательных особенностей. История начинается с отражения пейзажа с деталями природы, который имеет глубокую связь с деревней. Писатель постепенно раскрывает тяжелое положение своих героев, которые в основном живут в сельской местности, в различных деталях.

Ключевые слова: бедность, смерть, религия, индуизм, мусульманин, хинди.

THE IMAGE OF POVERTY IN THE STORIES "THE FIFTH GRAVE" AND ”THE FOREST DEER" - MEHRUNNISA PARVEZ

This article describes the poverty and misery, as well as the socio-economic situation of pure-blooded Indians. The author of the article considers these do issues based on the two stories of modern Indian writer Mehrunnisa Parvez**.** The stories "The fifth grave“ and ”The forest Deer", selected for writing the article, are among the first stories written by the writer, in the 60s of the last century. In these stories, Mehrunnisa is tried in order to realistically show the current position of the class of the hardworking Indian people after obtaining of freedom. In above mentioned stories Mehrunnisa had tried to show the condition of laborious classes of people after obtaining independence of India. In the story "The fifth grave" there are no insults related to society, the general fear of reality is an indicator of the truthfulness of the situation. The story tells about the tragic atmosphere of the cemetery, which is reflected in how strongly the scenes affect the psyche of the hero. Every grave has a reminder for the owner of the work. The story of the "The forest deer" seems very strange and interesting. There are several interesting and fascinating features in this story. The story begins with the reflection of a landscape in details of nature, which has a deep connection with the village. The writer gradually reveals the plight of his characters, who mostly live in rural areas, in various details.

Keywords: poverty, death, religion, Hinduism, Muslim, Hindi.

Дар бораи муаллиф
Латифӣ Алихон Давлат
Дотсенти кафедраи филологияи Ҳинд
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17
E-mail: alikhon.tj@gmail.com.

Об авторе
Латифи Алихон Давлат
Доцент кафедры индийской филологии
Таджикский национальний университет
734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17
E-mail: alikhon.tj@gmail.com

About the author
Latifi Alikhon Davlat
Associate Professor, Department of Indian Philology
Tajik National University,
734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17
E-mail: alikhon.tj@gmail.com

ТДУ 821-95(755.3)

ГУЛРУХСОР ВА ШЕВАҲОИ БОЗТОБИ АФКОРИ АДАБИВУ ТАНҚИДИИ Ӯ

Расулова М. Э.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Охири асри XX ва ибтидои асри XXI яке аз марҳилаҳои мураккаб ва ҳамзамон ҳассоси рушди адабиёти тоҷик ба ҳисоб меравад. Ин давра бо тағйироти ҷиддии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ алоқаманд буда, дар афкори адабии аҳли қалам, хусусан шоирон, бозтоби амиқ пайдо кардааст. Шеър дар ин марҳила на танҳо воситаи баёни эҳсос, балки минбари андеша, худшиносии миллӣ ва арзёбии воқеияти замон гардид.

Афкори адабии шоирони ин давра бештар хусусияти фалсафӣ, иҷтимоӣ ва миллӣ касб намуда, масъалаҳои инсон ва замон, тақдири миллат, арзишҳои маънавӣ, забон ва фарҳангро фаро мегирад. Дар ин радиф, шахсиятҳои барҷастаи адабӣ бо сабк ва ҷаҳонбинии хоси худ ба ташаккули чеҳраи нави адабиёт ва нақди адабии муосир мусоидат карданд.

Дар миёни онҳо Гулрухсор ҳамчун шоири соҳибандеша ва ҷасур бо мавқеи равшани шаҳрвандӣ ва биниши амиқи иҷтимоӣ ҷойгоҳи махсус дорад. Осори ӯ таҷассумгари афкори пешрафта, худшиносии миллӣ ва пайванди устувори анъана ва навоварӣ дар адабиёти тоҷик ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз, омӯзиши афкори адабии шоирони охири асри XX – ибтидои асри XXI ва муайян намудани ҷойгоҳи Гулрухсор дар шинохти адабиёти ин давра аз аҳаммияти муҳимми илмӣ ва амалӣ бархурдор мебошад.

Дар мавриди ҷойгоҳи осори Гулрухсор дар адабиёти муосири тоҷик андешаҳои зиёд гуфта шудаанд. Ҳам аз ҷониби адабиётшиносон ва ҳам аз тарафи шоирону нависандагон нигоҳи аҳли сухан бар он қарор мегирад, ки Гулрухсор Сафиева дар поёни солҳои 90-уми асри гузашта яке аз фаъолони сиёсӣ ва мадании Тоҷикистон ба шумор мерафт ва шеъри ӯ дар кишвар, ҳатто берун аз он ҳаводорони зиёд дошт.

Беҳтарин хулосаро метавонем қавли сардабири маҷаллаи «Садои Шарқ» Рустам Ваҳҳобзода ҳисобида бошем, ки мефармояд: "Аз ин миён бахусус тавонотарин шоирони ин насли адабиёти тоҷик шодравон Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир ва Гулрухсорро метавон ном бурд, ки асл ва ҳастаи сурудаҳои онҳоро мавзуъҳо ва мазмунҳои сунати миллӣ ва таърихи миллӣ ташкил медиҳад ва гузашта аз ин сабку салиқа ва бофти матоъи шеъри онҳо миллӣ аст» [4, с. 22].

Беҳрӯзи Забеҳулло бо такя ба диду назари муҳаққиқони дигар Гулрухсорро дар шумори он суханвароне қарор медиҳад, ки дар тағироти куллии мазмун ва муҳтаво, дарунмояи шеъри тоҷикӣ тағироти ҷиддӣ ворид намуданд. Ӯ менависад: “Ба назари аксари муҳаққиқони адабиёт ва тайиди таърих Муъмин Қаноат ва баъдан Бозор Собиру Лоиқ Шералӣ , Ғоиб Сафарзода, Ҳабибулло Файзулло, Гулрухсор, Гулназар, Зиё Абдулло, Низом Қосим аввалин афроде буданд, ки дар пайкари рокиди шеъри тоҷик тағъир ва таҳаввули тоза эҷод карданд” [5, с. 140].

Равшани Ҳамроҳ бошад ӯро дар шумори пешқадамони шеъри нави тоҷикӣ ба шумор оварда, қайд мекунад, ки “Шеъри сафед пас аз шеъри озод ба адабиёти муосири тоҷик роҳ ёфт. Қаблан шеъри озод (нимоӣ) барои вуруди он ба фазои фарҳангии мо заминаҳо фароҳам оварда буд. Шоирони тоҷик Лоиқ Шералӣ, Гулназар Келдӣ, Бозор Собир ва Гулрухсор аллакай дар эҷоди шеъри озод даст рост карда буданд” [14, с. 144].

Афкори адабии Гулрухсор, ки дар осори алоҳида ва мақолаҳои гуногуни ӯ гирд омадаанд, ба таҳлили эҷодиёти як қатор шоирону адибони тоҷик, аз ҷумла Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Гулназар Келдӣ, Низом Қосим, Камол Насрулло, Фарзона ва дигарон, инчунин намояндагони адабиёти муосири форсизабон бахшида шудаанд. Дар ин таҳлилҳо ӯ бо такя ба дониш ва таҷрибаи амиқи адабӣ, хусусиятҳои ғоявию бадеӣ, сабкӣ ва фалсафии осори мавриди баррасиро ошкор месозад.

Фаъолияти мунаққидии Гулрухсор аз марҳалаҳои аввали роҳи эҷодиаш оғоз гардида, дар раванди таҳаввулоти шахсияти адабиаш ба як низоми шаклгирифтаи тафаккури интиқодӣ табдил ёфтааст. Ӯ дар баробари офариниши осори бадеӣ, бо навиштаҳои таҳлилӣ, мақолаҳо, тақризҳо ва очеркҳо ба баррасӣ ва арзёбии ҷараёнҳои адабии замонаш машғул мебошад.

Самтҳои асосии фаъолияти Гулрухсорро ҳамчун мунаққиди адабӣ ва шеваҳои бозтоби афкори адабӣ-танқидии ӯро метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

– навиштани тақризҳо ба китобу маҷмуаҳои шоирону нависандагони ҳамзамон, инчунин ба осори тарҷумавӣ

– таълифи мақолаву очеркҳо роҷеъ ба шахсиятҳои намоёни адабиёти тоҷик;

– таҳияи матолиби таҳлилӣ оид ба раванд ва тамоюлҳои адабии давр;

– мақолаҳо перомуни шеър ва шоирӣ, масъалаҳои назариявии каломи мавзун, робитаи анъана ва навоварӣ, ҳамчунин равандҳои тозаи адабиёти ҳавзаи форсизабон дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI;

– баёни андешаҳои интиқодӣ дар ёддоштҳо, хотираҳо, мусоҳибаҳо ва пешгуфторҳо ба китобҳои шоирони ҷавон.

Дар матолиби интиқодии худ Гулрухсор бештар ба масъалаҳои моҳияти шеър, рисолати иҷтимоии шоир, нақши сухани бадеӣ дар ташаккули худшиносии миллӣ ва масъулияти маънавии адиб дар ҷомеа рӯ меорад. Андешаҳои ӯ бо равшании фикр, ҷасорати мавқеъ ва такя ба таҷрибаи фарохи адабӣ хос мебошанд.

Дар ин навишта дар навбати аввал дидгоҳҳои Гулрухсор дар мавриди назарияи шеър, арзиши каломи бадеъ ва хусусиятҳои баёни шоирона таҳлил мегарданд. Натиҷаи баррасӣ нишон медиҳад, ки ӯ дар арсаи нақди адабӣ ҳамчун мунаққиди соҳибандеша, огоҳ аз равияҳо ва ҷараёнҳои муосири адабиёт баромад намуда, дар ташаккули тафаккури интиқодии адабиёти муосири тоҷик саҳми назаррас гузоштааст.

Афкори интиқодии Гулрухсор ва ишораҳои сершумори таҳлилӣ дар осори ӯ гувоҳӣ медиҳанд, ки ин шоири соҳибандеша ба дастовардҳои илми адабиётшиносии ватанӣ ва хориҷӣ амиқ ошно мебошад. Баррасиҳои адабии ӯ нишон медиҳанд, ки Гулрухсор аз осори адабпажӯҳони тоҷик, аз қабили Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ, Худоӣ Шариф, Абдулманнони Насриддин, Рустам Ваҳҳобзода, Абдунабӣ Сатторзода ва дигар муҳаққиқони дохилӣ хеле хуб бархурдор буда, андешаҳои онҳоро дар таҳлили равандҳои адабӣ ба таври эҷодкорона ба кор мегирад.

Дар баробари ин, дар матолиби интиқодии Гулрухсор таъсири назарраси осори муҳаққиқони эронӣ, бахусус муҳаққиқони шеъри давраи нав, ба мушоҳида мерасад. Ӯ ба таълифоти чунин адабиётшиносон, аз ҷумла Ризо Бароҳанӣ, Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ, Ҳасани Ҳусайнӣ, Алиризо Қазва, Муъаззамаи Иқболӣ (Аъзам), Хусрави Фаршедвард ва дигарон такя намуда, дидгоҳҳои онҳоро дар шинохти шеъри муосир мавриди истифода қарор медиҳад. Дар яке аз мусоҳибаҳояш «Ман ҳар сеям» дар бораи навиштаҳои Алиризои Қазва чунин омадааст: «Танқид, хосса дар адабиёт нақши гирое дорад. Аммо ҳадафи оғои Қазва, танқиди солим на, балки ба зону нишондани як ҷонибу ба сар бардоштани ҷониби дигар буд [6, с. 10].

Ҳамзамон, сатҳи баланди донишмандии Гулрухсор аз шиносоии ӯ бо таълимот ва назарияҳои адабиётшиносии русу аврупоӣ шаҳодат медиҳад. Дар андешаҳои интиқодии ӯ мафҳуму истилоҳоти назариявии Виктор Шкловский, Уолтер Аллен ва дигар намояндагони мактабҳои формалистӣ ва таҳлилгарони адабиёти Ғарб ба таври мустақим ё ғайримустақим инъикос ёфтаанд. Ин омезиши донишҳои миллӣ ва ҷаҳонӣ ба афкори нақдии Гулрухсор хусусияти фарогир ва бисёрсамтиро мебахшад.

Бо такя ба чунин заминаи мустаҳками назариявӣ, Гулрухсор дар таҳлилҳои адабии худ масъалаҳои муҳимми шеър ва шоирӣ, каломи мавзун, робитаи анъана ва навоварӣ, инчунин равандҳои асосии рушди адабиёти муосири тоҷик ва ҳавзаи форсизабонро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Аз ин ҷост, ки афкори интиқодии ӯ на танҳо арзёбии осори алоҳида, балки саҳми назаррас дар ташаккули тафаккури муосири нақди адабӣ дар Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Дар шеъру андешаҳои интиқодии Гулрухсор масъалаи моҳият ва рисолати шеър мавқеи марказӣ дорад. Ӯ шеърро на ҳамчун василаи содаи баёни мавзуъ ё ифодаи мақсаду мароми муваққатӣ, балки чун падидаи олии зебоишиносӣ ва шакли олии тафаккури бадеӣ арзёбӣ менамояд. Ба назари Гулрухсор, шеър пеш аз ҳама ҳодисаи маънавию эстетикӣ аст, ки дар он зебоии сухан, тавоноии тасвир ва умқи эҳсос бо андешаи иҷтимоиву инсонӣ ба ҳам меоянд. Ба андешаи ӯ «шеър бояд садои давру замон, садои дили ҳамасрон бошад. Шеър пеш аз ҳама бояд зодаи эҳсосе бошад,ки модараш Дил асту падараш Хирад. Ман тарафдори ҳақиқати

зиндагӣ дар шеър ҳастам. Ин ҳақиқат хоҳ талх бошад хоҳ ширин. Боиси афсӯс аст, ки баъзан гуфтаҳои мо, аз амалу гуфтаҳои мо, аз шеъри мо дур аст» [2, с. 77].

Дар шеъри Гулрухсор сухан дорои моддият ва тавоноии тасвирӣ буда, ҳар вожа на танҳо маъно, балки неруи эҳсосӣ ва рамзӣ низ дорад. Аз нигоҳи ӯ, вусъати маъно, густариши андеша ва чуқурии эҳсос ҷавҳари шеъри асилро ташкил медиҳанд. Ин унсурҳо бояд дар ҳар офаридаи ҳақиқатан бадеӣ аз умқи дил таҷассум ёбанд, то шеър ба дараҷаи камол расад.

Дар ашъораш шоир ҳудро ҳамчун суханвари огоҳ аз қонуниятҳои шеър ва анъанаҳои адабӣ муаррифӣ мекунад. Ӯ бар он аст, ки шеър танҳо бо мазмун ё паёми иҷтимоии худ арзиш пайдо намекунад, балки қимати ҳақиқии он дар камолоти шакл, низоми бадеӣ ва ҳунари суханофарӣ зоҳир мегардад. Аз ин ҷост, ки Гулрухсор ҳамеша бар мутаносибии қолаб ва мазмун, ҳамоҳангии фикр ва эҳсос таъкид менамояд.

Камол Насрулло дар китоби худ «Сухан пероҳани ҷон аст» чунин овардааст: «Ба ростӣ, чун аз нав ва ҷиддитар ба мутолиаи шеъри Гулрухсор сар фурӯ бурдам, дарк кардам, ки то ин вақт мутолиа ва бардошти ман аз шеъри ӯ то ҷое сатҳӣ будааст. Гумон мекунам, ки на танҳо ман, балки аксари мо эҷодиёти Гулрухсор, хусусан шеъри ӯро, чунон ки бояд, нахондаасту наомӯхтаву баҳогузории арзанда накардаем. Адабиётшиносӣ ва нақди адабии мо то ҷое корҳои боарзиш дар таҳқиқи осори Гулрухсорро ба анҷом расонидаанд. Аммо гумон мекунам, ки дар шинохт ва пажӯҳиши хусусиятҳои бадеӣ ва тозаофариниҳои ӯ ҳанӯз масъалаҳои зиёде берун аз таҳқиқ мондаанд. Ҳол он ки Гулрухсор бо он қадар шуҳрату мавқеъ ва пазироие, ки аз тарафи хонанда дорад, кайҳо сазовори пажӯҳишҳои ҷиддист. Ин ҷо барои анҷоми ин кор майдон хеле фароху масъалаҳо хеле зидду суҳбат хеле ҷиддист ва бандаро ин маҷол ва ин ҷуръат ва ин рисолат нест, ки ин корро ба зимма гирам ва шеъри ӯро ҳамаҷониба таҳқиқ ва баҳогузорӣ кунам. Банда танҳо бо назари неки як ҳамқалам мехоҳам дурахши истеъдод ва вежагиҳои шеърияти шеъри ӯро, ки барои дарки шеър муҳим аст, мавриди назар қарор диҳам. Такроран мегӯям, он Гулрухсоре, ки вирди забонҳост, он Гулрухсоре, ки номаш дурахши хосае дар адабиёти мо дорад, ҳанӯз ба куллӣ ва ё аслан ҷиддӣ омӯхта нашудааст ва аксари ҳангомаҳои мо дар атрофи ном ва шеъри ӯ сатҳианд. Шеъри Гулрухсор таҳқиқоти ҷиддиро аз ҷониби адабиётшиносону мунаққидони мо интизор аст» [6, с. 157].

Дар андешаи интиқодии Гулрухсор, шеъри асил дорои сохтори устувор, таркиби мантиқӣ ва мазмуни мушаххас аст. Ӯ чунин шеърро натиҷаи худогоҳии баланди эҷодӣ ва масъулияти шоир дар баробари сухан медонад. Ба таъкиди ӯ, танҳо он осор метавонанд умри ҷовидона пайдо кунанд, ки ҳам ба суннатҳои аслии шеър такя намоянд ва ҳам руҳи замон ва эҳтиёҷоти маънавии ҷомеаро инъикос созанд. Дар як мусоҳиба таҳти унвони «Як варақ шарҳи зуҳури офтоб» чунин мегуяд: Шоирон ва шеърҳои бузург дар гардишхои қисматсози таърих пайдо мешаванд. Масалан «Шоҳнома»-и Фирдавсиро гирем.Фирдавсӣ озурдаи озори ҷаҳолати Султон Маҳмуд дар гӯши ҳуш садои шамшеру сипари размии амирони сомонӣ, таърихи панҷҳазорсоларо варақгардонӣ кард. Ӯ достони амирони сомониро навишта наметавонист, зеро даврони онон ҳанӯз тамом нашуда буд, аммо дарди фаровонаш дар рагу пайванди сухани шоири тӯсӣ ҳувайдост» [8 с. 45].

Ҳамин тариқ, дар шеъру нақди адабии Гулрухсор шеър «натиҷаи тахайюл ва андешаи волои шоир аст ва ба сӯзансозиву ҳавопаймоофарӣ нисбат надорад. Табару теша сохтан кори шоир нест, зеро дар таги чарх ҳар киро пайи коре офариданд. Вазифаи адабиёт, ҳадафи шоир инсонро, ки Худо худгуна офаридааст, ба халлоқият водор намудан, зебоиҳои зиндагиро нишон додан ва ба зиндагонӣ, ки атои беназири Офаридгор аст, ишқ варзидану арҷ гузоштан аст» [6, с. 7]. Яъне эҳё ва таҷдиди маънои вожаҳо дар заминаи зебоӣ, андеша ва эҳсоси инсонӣ. Ин дидгоҳ Гулрухсорро на танҳо ҳамчун шоир, балки чун мутафаккири адабӣ ва назарияпардози сухан дар адабиёти муосири тоҷик муаррифӣ мекунад.

Масъалаи дигари калидие, ки Гулрухсор пайваста ба он рӯ меоварад, тасвир мебошад. Ӯ бар ин назар аст, ки маҳорати тасвиргарии шоир зебоии шеърро ба дараҷаи баланд мерасонад. Ба андешаи ӯ, роҳҳои эҷоди шеъри ноб пеш аз ҳама дар тозагии биниш, навоварии мушоҳида ва истифодаи дурусти воситаҳои тасвирӣ ифода меёбанд. Аз ин рӯ, шоир бояд пайваста дар ҷустуҷӯи сарчашмаҳои тоза ва ғайримаъмулӣ барои офариниши образҳо бошад.

Дар мақолаҳои худ Гулрухсор ба масъалаи арҷгузорӣ ба ҳунар ва маҳорати шоирон низ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамояд. Ӯ симоҳои алоҳидаи адабиро мавриди таҳлил қарор дода,

саҳм ва мақоми онҳоро дар ташаккули адабиёти миллӣ муайян месозад. Ба мисли дигар адабиётшиносон, Гулрухсор ба хизматҳои арзишманди устодони сухан, аз ҷумла Садриддин Айнӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Мирзо Турсунзода, Боқӣ Раҳимзода ва дигар адибони муосири адабиёти тоҷик арҷ мегузорад.

Ҳамзамон, ӯ навовариҳо ва ибтикороти суханвароне чун Муъмин Қаноат, Қутбӣ Киром, Ғаффор Мирзо, Бозор Собир, Лоиқ Шералӣ, Камол Насрулло, Гулназар Келдӣ ва дигар намояндагони насли солҳои 60-уми асри ХХ-ро мавриди баррасии амиқ қарор медиҳад. Аз таҳлили ин мавқеъ метавон ба хулоса омад, ки Гулрухсор ин адибонро пешсафони таҳаввулоти ҷиддии адабӣ ва ба истилоҳ «инқилоби адабии» он давра медонад.

Қисмати муҳимми нақди адабии Гулрухсор ба таҳлили ашъори суханварони алоҳида бахшида шудааст. Дар ин навиштаҳо ҷанбаҳои асосии эҷодиёти Боқӣ Раҳимзода, Мавҷуда Ҳакимова, Ғаффор Мирзо, Қутбӣ Киром, Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Фарзона ва дигарон равшан ошкор мегарданд.

Масалан, Гулрухсор ашъори Мавҷуда Ҳакимоваро бо содагӣ, самимият ва боварибахшӣ тавсиф намуда, шеърҳои Гулназарро пур аз латофат ва нозукхаёлӣ мешуморад. Аз ҷумла чунин менигорад: «Шоири дигаре, ки дар ҷодаи шоирӣ сабку сухани махсуси худро дорад, Гулназар аст. Ба фикри ман хизматҳои шеъри Гулназар намедонам бо кадом сабабҳо , ҳанӯз ба он дараҷае, ки ӯ сазовор аст, аз тарафи мунаққидон тақдир нашудаанд. Гулназар шоири ҷӯянда, ҳассос ва нисбат ба худу дӯстонаш ниҳоят серталаб аст. Ба мо дӯстонаш ва муаққидони шеър лозим аст, ки тобишҳои дурахшони шеъри шоири боистеъдоди тоҷик Гулназарро чун заршиносону сангшиносон ба тамоми ҳусн ва ҷилоҳои он барои хонандагон инъикос намоем». Нақши Лоиқ Шералиро дар адабиёти навин муҳим арзёбӣ мекунад. Лоиқ « аз таҳти дил ҳам барои шаклу мазмун ва ҳам барои сифати шеъри нави тоҷик фидокорӣ мекунад. Шеъри Лоиқ чун худи ӯ баркамолу овозадор аст. Китоби Лоиқ дар ҳар хонадон дар қатори чизҳои қиматтарин меистад». Назми Қутбӣ Киромро саршори мазмунҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, худшиносиву ватанхоҳӣ дониста, маҳорати асосии ӯро дар табдил додани ҳолати зиндагӣ ба падидаи шеърӣ мебинад. Эҷодиёти Муъмин Қаноат « бояд ҳамаи моро ба марому мақсади шоирии худ боз ҳам наздиктар созад. Ба он водор кунад, ки ба мавзуъҳои нисбатан муҳимтару бузургтар , ки аз онҳо зиндагии ҳаррӯзаи мо саршор аст, даст занем. Ҳайф аст, ки чунин устоди баркамол чун Мӯъмин Қаноат кам эҷод мекунанд...» Навиштаҳои Мӯъмин Қаноат аз назари ӯ, дар эҳёи суннатҳои назми классикӣ ва истифодаи забони софу равон нақши барҷаста дорад [3, с. 79].

Гулрухсор ҳамчун ҳамзамон, ҳамнишин ва шогирди бисёре аз шоирони маъруфи асри ХХ худро муваззаф мешуморад, ки ҷанбаҳои муҳимми эҷодиёти онҳоро барои аҳли завқ ва муҳаққиқони адабиёт равшан созад. Ба ҳамин шева, ӯ ашъори Камол Насруллоро саршори арзишҳои ахлоқӣ ва некиву накукорӣ маънидод намуда, дар бораи осори мондагори Фарзона бо эҳсоси хос менависад, ки «қимати шеъраш дар самимият, диди хоса ва каломи ӯст» ва ӯ тавонистааст эҳсоси воқеии замонро ба маҷрои даврагарди шеър ворид намояд [12, с. 10].

Ҳамин гуна, Гулрухсор ҳамчун шоири мунаккид дар осори адабпажӯҳии худ ба баррасии фарогири масоили меҳварии адабиёт рӯ оварда, мабоҳиси марбут ба истеъдод ва маҳорати шоирӣ, шеваҳои тасвирофаринӣ, маънисозӣ, офариниши образҳои тоза, навоварӣ дар андеша, истифодаи ифодаҳои нав, корбурди ҳунармандонаи ашё ва хосиятҳои он, мақоми заковат ва зиракӣ дар баёни матлабҳои гуногун, инчунин назокату ҳассосият дар суханро бо диди таҳлилӣ маънидод намудааст.

Таълифоти адабиётшиносии Гулрухсор симои ӯро на танҳо ҳамчун шоири тавоно, балки ҳамчун мунаққиди ҳушманд, адиби фарохандеша ва шахсияти огоҳ аз ҷараёнҳо ва мактабҳои гуногуни адабӣ муаррифӣ менамоянд. Зеро ӯ бо маҳорати баланд муҳимтарин масъалаҳо ва нуктаҳои марбут ба адабиёти асилро мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Маҳз ҳамин вижагиҳои фаъолияти нақкодии Гулрухсор моро ба натиҷае мерасонанд, ки бидуни омӯзиши осори адабпажӯҳии ӯ таҳлилу баррасии раванди адабиёти чанд даҳсолаи охир нокифоя хоҳад буд. Аз ин ҷост, ки омӯзиши афкори адабии Гулрухсор барои дарки амиқи адабиёти муосир ва шинохти шеваҳои нави нақду сухансанҷӣ аҳаммияти пайваста дорад.

Гулрухсор Сафиева дар як маҷлиси мизи мудаввар, ки ба масъалаҳои шеър оид шуда буд, дар хусуси Бозор Собир сухан ронда, аз ҷумла гуфта буд, ки «Бозор Собир дар гирди

ҳалқаи шеъри худ ҳанӯз давр мегардад… Аз Бозор хоҳиш мекунам, ки чун аз ҳалкаи эҳсоси худ раҳо шуду ба пеш қадам гузошт, маро ҳам ҳатман ҳамроҳи худ гирад» [2, с. 79].

Абдураҳмон Абдуманнонов дар мақолаи худ «Таҳаввули шеър ва фардияти шоир» менависад: Ҳоло ки сухан аз Гулрухсор меравад, бояд гуфт, ки ӯ низ ҳоло ҳам бисёр вақт, хусусан дар ашъори ошиқонааш, дар ҳалқаи ашъори гуфтаи худ давр зада истодааст. Нишонаҳои ин падида дар «Баҳория», «Самои ҳаштум», «Лабханде ба худ» ва баъзе дигар шеърҳои ошиқона ва ҳасби ҳолии шоира ба назар мерасад.Ҳарчи зудтар аз ин ҳалқа берун омадани Гулрухсор барои шеъри мо ва эҷодиёти худи ӯ хеле матлуб аст» [1, с. 99-100].

Ҳангоми баррасии шеъри форсизабон дар маҷмуъ, Гулрухсор бо овардани намунаҳо аз осори шоирони соҳибистеъдоди назми муосири Эрон, аз ҷумла Нимо Юшич, Аҳмади Шомлу, Хушанги Ибтидоҷ, Суҳроби Сепеҳрӣ, Ахавони Солис, Нодири Нодирпур, Фурӯғи Фаррухзод, Симини Беҳбаҳонӣ ва дигар суханварон, дар баробари онҳо ба ашъори шоирони мактабофари тоҷик низ рӯ меорад. Бо чунин шева, ӯ шеъри тоҷикиро дар паҳнои шеъри муосири форсӣ таҳлил намуда, ҳамқадаму ҳамнафас будани онро бо равандҳои адабии Эрон нишон медиҳад. Дар мусоҳибаи «Ман ҳар сеям» мавриди навиштаҳои танқидии Алиризои Қазва Гулрухсори Сафӣ мегӯяд: «Танқид дар адабиёт нақши гирое дорад. Аммо ҳадафи оғои Қазва танқиди солим не, балки ба зону шинондани як ҷонибу ба сар бардоштани ҷониби дигар буд. Ногуфта намонад, ки дустони эронӣ ба ҳар чизе, ки Дар Тоҷикистон мебинанду тамошо мекунанд, бо меҳру ҳайрату шодии фавқулода арҷ мегузоранд, ба шеъри муосири тоҷик низ» [6, с. 121].

Ба андешаи Гулрухсор «мардуме, ки дар тули ҳазорсолаҳо ҳар донову коно насиҳат кардаву барояш панду андарз гуфтаанд, насиҳати носеҳи дигаре бо номи Алиризои Қазва чӣ бадӣ дорад? Ҳиҷ! Аҷиб он аст, ки носеҳи шоирони «беҳунар»-и тоҷик дар охири кор худ ба шарафи эҷодиёти онон соҳиби унвони докторӣ гардид. Шеъри тоҷикро мавриди таҳқиқ қарор дода рисола ҳимоя карду олим ҳам шуд». Дар мавриди дигар мухаққиқи бузурги эронӣ, донандаи беназири осори устод А.Рӯдакӣ-Саид Нафисӣ мегӯяд: «Саид Нафисӣ чун ба хоки тоҷикон қадам ниҳод, ҳамоно дар ин тарафи марз Эрони қадимаву воқеиро дидаву шинохта аз шодӣ ашк рехта буд. Ҳар кас он чизеро хоҳад дид, ки чашми ҳадафаш мебинад». [6, с. 230].

Гулрухсор хеле бамаврид таъкид мекунад, ки агар «оқои Қазва дар осори ворисони Одам-уш-шуаро, ки то имрӯз забону тарзи баён ва вожаҳои устодро зинда медоранд, як мисраи солим наёфта бошад, ҷурм дар чашмони ӯст, зеро намунаи бархе аз ҳамин шоирони ба қавли ӯ ношоир, ба китобҳои дарсии Эрон ворид шуда, мавриди омӯзиши хонандагони нуктасанҷи эронӣ қарор гирифтаанд» [6, с. 111].

Вақте Гулрухсор бурду бохти шеъри муосирро дар доираи адабиёти Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор медиҳад, бештар ба осори шоирони маъруфу шинохтаи тоҷик такя намуда, онҳоро бо диди таҳқиқӣ ва муқоисавӣ ба риштаи таҳлил мекашад.

Дар доираи фаҳмиши илмии адабиётшиносӣ мубоҳиса, муколама, мусоҳиба ва мусоҳибаи адабӣ шаклҳои гуфтугӯи ҳадафманд ба шумор мераванд, ки дар онҳо мубодилаи афкори адабӣ, бадеӣ, фалсафӣ ва эстетикӣ сурат мегирад. Ин навъи ҳамандешиҳо гоҳ ба шакли баҳсу мунозираи илмӣ байни ду ё чанд нафар мутахассису ҳамкасб анҷом ёфта, ба таҳлилу баррасии асар ё асарҳои тозанашр, эҷодиёти адибони алоҳида, инчунин масъалаҳо ва муаммоҳои ҳалталаби адабиёти муосир ва классикӣ равона мегарданд.

Мусоҳибаи адабӣ ҳамчун жанри мустақил ва густардаи адабиёт, нақди адабӣ ва публитсистика мақоми муҳим дошта, имконият фароҳам меорад, ки равандҳои ташаккули афкори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва адабии адибон, сатҳи дарки онҳо аз замон ва мавқеи интиқодии эшон нисбат ба падидаҳои адабӣ ошкор гардад.

Дар мусоҳибаҳои адабии Гулрухсор доираи васеи масъалаҳои ҳаётан муҳимми адабиёт ва нақди адабӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ин гуфтугӯҳо барои ташаккули хулосаи илмӣ ва воқеъбинона дар бораи раванди воқеии ҳаёти адабӣ, шинохти ҷаҳони ботинии пурранг ва мураккаби суханвар, инчунин дарёфти посух ба саволҳои гуногуни марбут ба мушкилоти эҷодӣ ва иҷтимоии адабиёт аҳаммияти махсус доранд.

Мусоҳибаи ихтисосии профессор Матлубаи Мирзоюнус «Ҷуръае аз чашмасори Яхч» ба масъалаҳои назм, наср, публисистика, адабиётшиносӣ, тарҷума ва диди тозаи шоир ихтисос дорад. Бино ба андешаи Гулрухсор, ҳар як риштаи адабиёт барояш ҷолибият ва арзиши хоси худро дорад, зеро онҳо дар маҷмуъ низоми воҳиди тафаккури адабиро ташкил медиҳанд. Дар

айни замон, дигар риштаҳо дар фаъолияти эҷодии ӯ нақши такмилдиҳанда ва таҳкимбахш дошта, ба густариши диди назариявӣ ва иҷтимоии суханвар мусоидат менамоянд, аммо, агар сухан аз авлавият равад, бояд гуфт, ки шеър ҷойгоҳи марказӣ дорад. Зеро маҳз тавассути шеър ҷаҳонбинии эҷодиаш пурратар ва самимитар ифода меёбад. «Коре, ки шеър карда метавонад ба ҳеҷ кадом жанри адабӣ даст намедиҳад». Ба кадоме аз ин анвоъ майли бештар дорад? «Албатта ба шеър. Шеъре, ки аз шуур аст, шууре, ки андеша месозад.Ба назари ман андеша қолаби шеърро интихоб мекунад. Шоир шакли баёни андешаро интихоб намекунад, балки андеша қолабро барои шеър месозад. Шеър асрор аст, асрори андеша. Шеър дар ман, ман дар шеър зиндагӣ мекунам, ҳар ду дар банди андеша. Маҳз андеша, хаёл, биниш, дунёи шоирро дар қолаби худ, ҷо ба ҷо мекунад» [13, с. 104].

Гулрухсор таъкид менамояд, ки дар муҳити нақди адабии имрӯз то ҳол эҳтиёткорӣ, мулоҳизакорӣ ва камҷуръатӣ ҳукмфармост. Ба назари ӯ, тақризҳои воқеан илмӣ ва таҳлилӣ дар адабиётшиносии тоҷик хеле каманд: муҳаққиқони ҷавон ҷуръати навиштани тақризҳои ҷиддӣ ва тезутундро надоранд, дар ҳоле ки муҳаққиқони тачрибадор аз баҳсу мунозира канора мегиранд ва мавқеи бетарафиро ихтиёр мекунанд. Чунин ҳолат, ба эътиқоди ӯ, наметавонад ба рушди адабиёт ва пешрафти раванди эҷодии адабӣ мусоидат намояд.

«Чун сухан аз мунаққидон рафт, мехоҳам қайд кунам, ки танқиди адабии мо, аз шеъри мо қафо мондааст. Он чизе, ки имрӯз мунаққидон дар бораи шеъри тоҷик менависанд, на танҳо шоир ҳатто хонандаи ӯро қаноатманд карда наметавонанд. Дар мақолаҳои мунаққидон таҳлили ҷиддӣ ва пешбарандаи шеър кам дида мешавад. Бо чанд сухани умумӣ гуфтан дар бораи шеъри шоир вазифаи танқиди адабӣ тамом намешавад. Сухани мунаққид бояд боварибахш, беғараз, оташин бошад. Мунаққид бояд барои пешравии на танҳо шоир, балки ба хонанда ҳам кумак расонад. Таҳлили ҳаматарафаи шеъри тоҷик аз тарафи мунаққидони ҷиддӣ ва донишманди шеър кори оянда аст. Ногуфта намонад, ки таърифҳои рӯякӣ, тавсифҳои бечо, ҳамду санои ғаразнок на танҳо шоирро ба куллӣ мекушад, балки боиси мардумфиребӣ ҳам мегардад, ки ин гуноҳи азим аст. Ба мақаллаи «Садои Шарқ», ки довар ва оинаи адабиёти муосири мост, лозим аст, ки минбаъд оид ба эҷодиёти шоирони чӣ баркамолу чӣ навқалам мақолаҳои ҷиддии мунаққидони моро ташкил ва чоп намояд. Ин кори хайри «Садои Шарқ» на танҳо дар тарбияи завқу камолоти шоир ва хонандагон, балки дар тарбияи мунаққидони шеър ҳам хизмати шоистае хоҳад шуд» [2, с. 79].

Ҳамин тариқ, андешаҳои интиқодии Гулрухсор дар бораи вазъи нақди адабӣ аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ дошта, барои бознигории меъёрҳои арзёбии осори бадеӣ ва равнақёбии нақди муосири тоҷик заминаи муҳим фароҳам меоранд.

Дар умум, зимни таҳқиқи афкори адабӣ-танқидии Шоири халқии Тоҷикистон Гулрухсор ва шеваҳои бозтоби онҳо метавонем бар чанд андешаи муҳим бирасем, ки ҳукми хулосаҳои мабоҳисро доранд:

1. Афкори адабӣ- танқидии Гулрухсор дар бораи вазъи нақди адабӣ дорои аҳаммияти ҷиддии назариявӣ ва амалӣ буда, зарурати бознигарии меъёрҳои суннатии арзёбии осори бадеиро таъкид менамоянд. Ин андешаҳо ба такмили усулҳои таҳлили матни бадеӣ ва болоравии сатҳи касбии нақди адабии муосири тоҷик мусоидат мекунанд.

2. Гулрухсор дар баррасии масъалаҳои нақди адабӣ мавқеи мустақил ва масъулона дошта, бо такя ба тачрибаи эҷодӣ ва донишҳои адабиётшиносии худ нуқсон ва мушкилоти мавҷудаи нақди адабиро ошкор ва роҳи ҳалли онҳоро пешниҳод менамояд.

3. Фаъолияти наққодии Гулрухсор дар пайванди зич бо пояҳои адабиётшиносии миллӣ ва дастовардҳои адабиётшиносии ҷаҳонӣ сурат гирифта, барои ташаккули тафаккури интиқодӣ ва густариши равишҳои муосири таҳқиқи адабӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст.

4. Осори интиқодии Гулрухсор аз лиҳози назариявӣ ва методологӣ дорои арзиши баланди илмӣ буда, дар рушди нақди адабии нимаи дуюми асри XX ва ибтидои асри XXI нақши муҳимва таъсиргузор пайдо кардаанд.

5. Дар умум, афкори адабӣ ва нақду баррасиҳои Гулрухсор ҳамчун ҷузъи муҳимми таърихи нақди адабии тоҷик арзёбӣ гардида, омӯзиши ҳамаҷониба ва амиқи он барои рушди минбаъдаи адабиётшиносӣ ва нақди муосири тоҷик нақши муассир мегузорад.

Адабиёт

1. *Абдуманнонов, А. Таҳаввули шеър ва фардияти шоир // Садои Шарқ. 1986, №2. - С. 90-100.*
2. *Барои шеъри асил. Мизи мудаввар // Садои Шарқ. – 1981. - №2. – С. 77-79.*
3. *Бечка И. Адабиёти форсӣ дар Тоҷикистон. Теҳрон: 1372.- 237 с*
4. *Ваҳҳобзода, Рустам. Шеър ва дониш. - Душанбе, Адиб, 2017.- 188 с.*
5. *Забеҳулло Беҳрӯз. Бозор Собир- шоири шеъри эътироз // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2017 . - №5(72). - С. 139-145.*
6. *Ман ҳар сеям (Мусоҳиба бо шоираи халқии Тоҷикстон Гулрухсор) // Бонувони Тоҷикистон. 2008 №7 с 6-10.*
7. *Муваҳҳид Зиё. Дирӯз ва имрӯзи шеъри форсӣ. / З. Муваҳҳид - Теҳрон: Интишороти Ҳермиз. Чопи саввум, 1394.- 288 с.*
8. *Мусоҳиба бо Барнои Қодирдухт // Чархи гардун, 2003, 19.12. №51,*
9. *Насрулло, К. Сухан пероҳани ҷон аст [Матн]: маҷм. мақ. дар пажӯҳиши осори адибони муосир ва классик / К. Насрулло; сармуҳ. Н. Амиршоҳӣ; муҳ. масъул А. Абдуманон; муҳ. М. Акбарзод; СИЭМТ. – Душанбе: ЭР-граф, 2024. – 604*
10. *Сухани лаҳзаро ҷовидона месозад…, гули яктои сухан. (Мусоҳибаи Султони Ҳамад бо Гулрухсор). // Истиқбол.-№1-3.-2013.-С.120-133.*
11. *Тоиров, У., Солеҳов М. Андар сулуки шеър // Адабиёт ва санъат, 28 июли 2005, №30, с.12*
12. *Фарзона. Шеърҳо бо пешгуфтори Гулрухсор // Занони Тоҷикистон, 1987 №5 – саҳ.10*
13. *Ҷуръае аз чашмасори Яхч //Садои Шарқ , №10, 2018. - С. 104-114.*
14. *Ҳамроҳ Равшан. Амсилаҳои шеъри сапеди Гулназар // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2021. №1(90). - С. 144-150.*
15. *Шеърдӯст А. Чашмандози шеъри имрӯзи Тоҷикистон / А. Шеърдӯст. Теҳрон: Алҳудо, 1376. - 328 с.*

ГУЛРУХСОР ВА ШЕВАҲОИ БОЗТОБИ АФКОРИ АДАБИВУ ТАНҚИДИИ Ӯ

Дар ин мақола шеваҳои бозтоби афкори адабӣ-танқидии Гулрухсор мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар ҷараёни таҳқиқ муқаррар намудааст, ки дар баробари шоири маъруф ва соҳибном будан Гулрухсор бо баёни андешаҳо роҷеъ ба шеъру шоирӣ, нақду барассии ашъори шоирони номвари нимаи дувуми асри XX ва аввали асри XXI афкори адабӣ-танқидии хешро тавассути мусоҳибаҳо, тақризу пешгуфторҳо баён доштааст. Гулрухсор дар бораи ашъори Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Гулназар, Сиёвуш андешаҳои судманди дорои арзиши муҳимми адабӣ баён доштааст, ки ӯро ҳамчун мунаққид ва адабпажӯҳиши ростин муаррифӣ кардаанд. Шеваҳои баёни афкори адабӣ -танқидии Гулрухсор мухталиф буда, онҳо дар вусъати мақолаҳои илмӣ, нақду баррасиҳои алоҳида, мусоҳибаву пешгуфторро баён шудаанд. Муаллиф дар ин мақола бештар ба мусоҳибаҳои Гулрухсор роҷеъ ба шеъру шоирӣ таваҷҷуҳ намуда, аз ин роҳ афкори адабӣ-танқидии вайро дар бораи шеър, рисолати шоир, ҷойгоҳи суханварони алоҳида дар таҳаввули шеъри муосири тоҷик баён доштааст.

Калидвожаҳо: Гулрухсор, нақди адабӣ, афкори адабӣ-танқидӣ, шеъри муосир, мусоҳиба, пешгуфтор, мақола, тақриз, шеъру шоирӣ.

ГУЛРУХСОР И ФОРМЫ ОТРАЖЕНИЯ ЕЁ ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

В данной статье рассматриваются формы отражения литературно-критических взглядов Гулрухсор. В ходе исследования автором установлено, что, наряду с тем, что Гулрухсор является известным и авторитетным поэтом, она также выступает как мыслитель и критик, выражающий свои суждения о поэзии и поэтах, а также анализирующий творчество видных поэтов второй половины XX и начала XXI веков. Свои литературно-критические взгляды Гулрухсор излагает посредством интервью, рецензий и предисловий. Её размышления о поэзии Муъмина Каноата, Лоика Шерали, Бозора Собира, Гулназара и Сиёвуша отличаются глубиной и значимой художественно-эстетической ценностью, что позволяет представить Гулрухсор как подлинного литературного критика и исследователя литературы. Способы выражения литературно-критических взглядов Гулрухсор отличаются разнообразием: они представлены в научных статьях, отдельных критических обзорах, интервью и предисловиях. Автор данной статьи преимущественно обращается к интервью Гулрухсор, посвящённым вопросам поэзии и поэтического творчества, и на этой основе излагает её литературно-критические взгляды на сущность поэзии, миссию поэта, а также на место отдельных мастеров слова в развитии современной таджикской поэзии.

Ключевые слова: Гулрухсор, литературная критика, литературно-критическая мысль, современная поэзия, интервью, предисловие, статья, рецензия, поэзия и поэт.

GULRUKHSOR AND THE FORMS OF REFLECTION OF HER LITERARY-CRITICAL THOUGHT

This article examines the forms through which Gulrukhsor's literary-critical views are reflected. The study establishes that, alongside being a renowned and distinguished poet, Gulrukhsor also expresses her literary-critical thought by articulating ideas on poetry and poets, as well as by critically analyzing the works of prominent poets of the second half of the twentieth century and the early twenty-first century. She conveys her literary-critical perspectives through interviews, reviews, and prefaces. Gulrukhsor's insightful and intellectually valuable reflections on the poetry of Mu'min Qanoat, Loiq Sherali, Bozor Sobir, Gulnazar, and Siyovush demonstrate her significance as a genuine literary critic and literary scholar. The modes of expression of Gulrukhsor's literary-critical thought are diverse, manifesting in scholarly articles, independent critical studies, interviews, and prefaces. This article primarily focuses on Gulrukhsor's interviews concerning poetry and poetic creativity, and through their analysis elucidates her literary-critical views on the nature of poetry, the mission of the poet, and the position of individual literary figures in the development of modern Tajik poetry.

Keywords: Gulrukhsor, literary criticism, literary-critical thought, modern poetry, interview, preface, article, review, poetry and poet.

Дар бораи муаллиф
Расулова Моҳира Эҳсонҷоновна
Унвончӯи кафедраи адабиёти муосири тоҷик
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1
E-mail: mohiraf174@mail.ru

About the author
Rasulova Mohira Ehsonjonovna
Postgraduate researcher at the Department of Modern Tajik Literature
Khujand State University named after academician B. Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 1 Mavlonbekov
E-mail: mohiraf174@mail.ru

Об авторе
Расулова Мохира Эхсонджоновна
Соискатель кафедры современной таджикской литературы
Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова
735700, Республики Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1
E-mail: mohiraf174@mail.ru

ТДУ 821.222.1.09:159

ТАҶАССУМИ ҒОЯҲОИ ХУДШИНОСИЮ ХУДОГОҲИИ МИЛЛӢ ДАР АШЪОРИ НАЗИРИИ НИШОПУРӢ

Маҳмудзода О. Б.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Бозтоби андешаҳои вобаста ба худшиносии миллӣ дар адабиёти гузаштаи мо аз шаклу шеваҳои мухталиф бархурдор буда, шоирони мо барои таҷассуми ҳисси худшиносию худогоҳии хеш равишҳои мухталифро ба кор бурдаанд. Таҳқиқи мавзуи мазкур аз он ҷиҳат низ қобили таваҷҷуҳ аст, ки соли 2026 бо ибтикори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Соли равнақ бахшидани корҳои созандагиву ободкорӣ ва таҳкиму тақвияти худшиносиву худогоҳии миллӣ» эълон гардидаст ва ин ташаббуси наҷиб тақозо менамояд, ки мо ба таҳқиқи афкори ифодакунандаи ғояҳои худшиносии миллии суханварони адабиёти гузаштаи хеш иқдом намоем.

Ҳарчанд дар замони муосир ифодаи матлабҳои марбут ба худшиносии миллӣ дар заминаи эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, оини ватандӯстӣ, фарҳанг ва сунатҳои миллӣ ҷилвагар мешавад, вале ба мушоҳида мерасад, ки дар шеъри гузаштаи мо шоирон бо роҳи руҷуъ ба падидаҳои фарҳанги миллӣ як навъ ифтихори миллии хешро ба намоиш гузошта, аз ин тариқ дар доираи бархурдҳои фарҳангию динӣ барои боло бурдани руҳияи миллии ҷомеа нақши муассир мегузоштаанд. Масалан, вақте ки устод Рӯдакӣ мегӯяд:

Маро зи мансаби таҳқиқи анбиёст насиб,
Чӣ об ҷӯям аз ҷӯи хушки юнонӣ [4, с.61]

ин ҷо ҳувийят ва ифтихори миллии ӯ бозтоби равшан пайдо мекунад ва ҳосил аз мансаби таҳқиқи анбиё ҳамон шеваи суханварӣ ва шоирист, ки аз азал насиби тоҷикон будааст. Суханвар барои ҳамин таъкид мекунад, ки аз ҷӯи хушки юнонӣ об намеҷӯям. Манзур аз «ҷӯи хушки юнонӣ» фалсафаи куҳани ин мардум низ ҳаст. Мусаллам аст, ки ниёкони шоириро вориси пайғамбарӣ хондаанд ва ин ҷо назари устод Рӯдакӣ ҳам ба ин андеша гиреҳ мехӯрад. Дар баробари ин, баҳси ишқу ақл дар шеър ва афкори ирфонии гузаштагони мо аз ҷойгоҳи махсусе бархурдор буда, ки ин ҷо ба навъе дигар мавзуъ ба ин баҳс низ мепайвандад. Вале дар умум эҳсос мешавад, ки устод Рӯдакӣ матлаби мазкурро бо як ифтихори баланди миллӣ таҷассум мекунад.

Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ низ вақте ки мегӯяд:

Оинаи Сикандар Ҷоми Ҷам аст, бингар,
То бар ту арза дорад аҳволи мулки Доро [9, с.41],

бо ифтихори миллие, ки дорад, аз он ҳарф мезанад, ки оинаи Сикандар дар асл нусхае аз Ҷоми Ҷам аст, ки нахустин шаҳрёри миллии мо эҷод карда буд. Ба таъбири дигар, оинаи Сикандар ихтироъе нест, балки бо такя бар Ҷоми Ҷаҳонбини Ҷамшеди Каёнӣ сохта шудааст.

Назирии Нишопурӣ низ дар идомаи ҳамин шеваи хоси афкори миллӣ ва талқингари худшиносии миллӣ аз роҳу шеваҳои мухталиф истифода кардааст. Ҳарчанд зиндагонии ӯ дар Нишопури Хуросон оғоз ёфта, дар қаламрави Ҳинд идома дошт ва ба поён расид, вале ифтихори миллии баланди ӯ ҳамоно аз роҳу шеваҳои таваҷҷуҳ ба унсурҳои фарҳанги миллӣ дар ашъораш таҷассум дорад. Дар навбати аввал, дар тарҷеъбанди шоир, ки ба истиқболи тарҷеъбанди Саъдии Шерозӣ суруда шудааст, мо ба истифодаи калимаи «тоҷик» вомехӯрем, ки ҳамон иродату муҳаббати саъдиёнаро ба миллати тоҷик нишон медиҳад.

Шуд ғайрати кору бори ишқат
Зуннори миёни турку тоҷик [2, с.519].

Ин ҷо Назирӣ ҳам чун Мавлонову Ҳофиз аз ҳастии таърихии миллати тоҷик сухан мекунад. Ҳарчанд дар назари аввал гӯё чунин мушоҳида мешавад, ки ба истиқбол ба шеваи қофиягузинии тарҷеъбандӣ Саъдӣ калимаи тоҷикро дар ин мақом истифода кардааст, вале аз дар асл Назирӣ худ чун шоири хуросонӣ, ки бештар дар марзи таърихии ин сарзамин аз дер гоҳ тоҷикон зиндагонӣ кардаанд, аз миллати тоҷик ёд мекунад ва эҳтирому иродати хосеро соҳиб аст.

Саъдӣ вожаи «тоҷик»-ро дар мақоми кофия истифода бурдааст ва маҷмуан ғазали банди мазкур чунин сурат дорад:

Гуфтори хушу лабони борик, *Лояъта бимислиҳо аъодик.*
Мо уттиба фока ҷалла борик. *Бо ин ҳама гар ҳаёт бошад,*
Аз рӯи ту моҳи осмонро *Ҳам рӯз шавад шабони торик.*
Шарм омаду шуд ҳилоли борик. *Филҷумла намонд сабру ором,*
Аз баҳри Худо, ки моликон, ҷавр *Кам тарҷаронӣ ва кам адолик.*
Чандин накунанд бар мамолик. *Дардо, ки ба хира умр бигзашт,*
Шояд ки ба подшаҳ бигӯянд, *Эй дил, ту маро намегузорик,*
Турки ту бирехт хуни тоҷик. *Биншинаму сабр пеша гирам,*
Донӣ, ки чӣ шаб гузашт бар ман, *Дунболаи кори хеш гирам [8,1004].*

Муҳимтарин шеваҳои таҷассуми ғояҳои худшиносии миллӣ ва ифтихор аз фарҳанги куҳани аҷдодиро дар сурудаҳои Назирии Нишопурӣ дар чанд даста метавон баррасӣ ва таҳқиқ намуд:

1. Руҷуъ ба асотири куҳани тоҷикӣ ва симоҳои асотирию таърихӣ;

Ҳангоми мутолиаи девони ғазалиёти Назирии Нишопурӣ равшан мегардад, ки дар шеваи мазмунсозиҳои шоир истифода аз симоҳои асотирӣ ва унсурҳои фарҳанги куҳани миллии мо нақши муҳим доранд. Аз ҷумла, мо ба ному ифодаҳои *Симурғ, Ҷоми ҷаҳоннамо, муғон, Хусрав, Ширин, Фарҳод* ва амсоли ин дучор меоем, ки баробари тағири маънии дарунӣ дар каломи шоир аз ҷойгоҳи фарҳанги куҳани миллии мо дар сурудаҳои шоир башорат медиҳанд. Дар ин шеваи таҷассуми унсурҳои асотири куҳан, ки дар зоти худ таҷассуми ифтихори миллӣ ва худшиносии маънавиро ҷилва медиҳанд, Назирӣ роҳи Ҳофизи Шерозиро давом додааст. Барои намуна ба чанде аз онҳо мурочиат мекунем:

Хати озодагии сарв ба мурғон надиҳанд,
Боз гардед, ки Симурғ ба дом аст ин ҷо [2, с.10].

Дар асл Симурғ парандаи афсонавиест, ки дар ривоёт ва асотири куҳани ниёкони мо зикри он рафтааст. Мутобиқ ба шарҳи Сируси Шамисо дар китоби «Фарҳанги ишорот», парандаи афсонавиест, ки Зол писари Сомро дар кӯҳи Албурз парвариш дод ва дар ҷанги Рустам ба ёрии Рустам омад. Дар манзумаи «Мантиқ-ут -тайр»-и Аттори Нишопурӣ Симурғ рамзи Офаридгор аст ва мақарри ӯ Кӯҳи Қоф аст [6, с.710].

Назирии Нишопурӣ ҳам ин ҷо бо истифода аз ин образи асотирӣ, ки дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ достони он омадааст, маънии манзури хешро меоварад ва таъкид мекунад, ки озодии сарврo ҳеҷ мурғе соҳиб будан наметавонад, чун агарчи Симурғ шоҳи парандагон аст, дар пеши сарв банд аст, чун ноилоҷ бояд дар шохаи сарв биншинад. Сарв рамзи озодию ворастагии ориф аст, ки ҳатто Симурғ дар пеши ӯ ба дом аст.

Дар баробари ин, таъкиди як нукта муҳим аст, ки дар асрҳои миёна ба сабаби нуфузи ин образҳои асотирии миллӣ гурӯҳе аз мутаассибин ба муқобили шоирони мо ҳам бархоста буданд, ки шуаро бо ин роҳ талқини оинҳои куҳани миллии хеш мекунанд. Вале дар асл равшан аст, ки ягона роҳи ручуъ ба ин образу тимсолҳо талқини худшиносии миллӣ ба шумор меравад, зеро бо ин роҳ хонандаи хешро ба шиноти унсурҳои фарҳанги куҳани миллӣ даъват мекунанд ки яке аз роҳҳои талқини худшиносии миллӣ ва боло бурдани он ба шумор меравад.

Аз достонҳои «Шоҳнома» ва ҳам асотири куҳани миллии мо пайдост, ки Симурғ робитае ба Рустами Достон дорад ва ҳамеша аз ин паҳлавони ориёӣ ҳимоя мекунад ва ҳатто дар вақти куштани Исфандёр мададрасони ӯст. Лақаби Рустам «Таҳамтан» аст, яъне касе, ки вуҷуди муҳкам дорад ва далеру шуҷоъ аст. Маълум аст, ки ин вожа бар асоси вуҷуди диловарию шуҷоати Рустам нуфуз пайдо кардааст. Назирии Нишопурӣ бо истифодаи вожаи «таҳамтанӣ», ки сифати диловарист ва сарчашма дар ҳақиқати зиндагонии Рустам дорад, мефармояд:

Агар ба маърака дар хун фитодаам, чӣ аҷаб,
Ҳамеша разм ба чун худ таҳамтанист маро [2, с.11].

Ҳосили сухани шоир он аст, ки агар дар ҷангу набард дар хун фитода бошад, маро аҷабе нест, зеро маро ҷанг ба худи худ далериву мақоми рустамист.

Дар баробари ишорат ба Рустам дар ашъори Назирии Нишопурӣ бо истифода аз номи аспи Рустам, ки Рахш аст, дар маъниофариҳои шоирона ба кор гирифта шудааст. Шоир барои ифодаи умр, ки даргузар аст, ба устураи Рахш, ки тезгом аст, ишорат мекунад, таъкид медорад, ки ҳатто бо ҳама суръати тунди хеш дар ин роҳ фурумонда аст ва монеаҳои зиндагонӣ ва силки тариқат пешашро мегиранд:

Дареғи Рахш, фурӯ монду рӯз бегаҳ шуд,
Дар ин сафар, ки ба ҳар гом раҳзанест маро [2, с.11].

Аз дигар аносири устураҳои куҳани миллии мо, ки Назирии Нишопурӣ дар маънисозиҳои шоиронаи худ ба кор гирифтааст, ҷоми Ҷамшед аст, ки онро «Ҷоми ҷаҳоннамо» низ гуфтаанд. Агарчи дар асотири куҳани ориёӣ ва достонҳои «Шоҳнома» Ҷоми ҷаҳоннамо мансуб ба Ҷамшеди Каёнӣ дониста мешавад, ки тавассути мушоҳида ба он тамоми олам намоён мегардад ва ба ин сабаб «Ҷоми ҷаҳонбин» ҳам гӯянд, аммо дар адабиёти ирфонӣ ва хоса, фарҳангҳои истилоҳоти ирфонӣ ба маънии дили инсони комил шарҳ ёфтааст.

Назирӣ низ чун шоири ориф ин унсури асотири куҳани миллии моро барои ифодаи мазмунҳои ирфонӣ ба кор мебарад. Аз ҷумла, мефармояд:

Ҷоми гетинамо Назирӣ ёфт,
Занг аз оина чун зудуд ин ҷо [2, с. 13].

Манзури шоир он аст, ки Назирӣ ба мақоми инсони комил замоне расид, ки зангро аз оинаи қалби худ зудуд. Ба ибораи дигар, вақте Назирӣ гарду ғубори дилро шуст ва оинаи қалби хешро сафо бахшид, он гоҳ дили ӯ ҷоми ҷаҳоннамо шуду худаш инсони комил.

Аз назари дигар, дар адабиёти ирфонӣ ба ҳайси образи ирфонӣ бадал гардидани як унсури асотири куҳани миллии мо далели дигари ифтихори миллист, зеро шуруъ аз Саноиву Мавлонову Ҳофиз то ба Бедилу Назирӣ ва дигар шоирон пайваста ин унсурҳои асотирӣ ва фарҳанги миллиро бар офариниши мазмунҳои ирфонӣ истифода намуда, ба ин васила ба онҳо арҷу манзилат бахшидаанд. Худ руҷуи шоирон ба ин унсурҳои асотири куҳан бозгӯи ифтихори миллӣ ва далели талқини худшиносии миллии онҳост.

Бар асоси он ки пайвандҳое миёни достонҳои Ҷамшеду Сулаймон мавҷуд аст, гоҳе ибораи «хотами Ҷам» ҳам истифода шудааст. Дар қиссаҳои давраи исломӣ ибораи «хотами Сулаймон» маъруф аст, чун нақл аст, ки Сулаймонро хотаме буд, ки тавассути он тамоми деву париёну дигар махлуқотро таҳти таъсири худ дароварда, ҳатто забони мурғонро ҳам ба кумаки он мефаҳмида. Дар асотири куҳани миллии мо ҳам нақл аст, ки Ҷамшедро низ чунин ангуштарӣ чаҳор адад будааст, ки яке ба итоати худ даровардани ҷинну махлуқоти дигарро анҷом медодаву дигаре барои гирифтани ахбор аз кишварҳои дигар хидмат мекардааст. Аз ин рӯ, ҷолиб аст, ки ин хотами Ҷамро Назирӣ дар маъниофариниҳои хеш ба кор гирифта, боз ҳам ифодаи «Ҷоми ҷаҳоннамой»-ро ба кор гирифтааст:

Хотами Ҷам шикаста тан, ҳайкали ишқ сохта,
Манзари дӯст карда дил Ҷоми ҷаҳоннамойро[2, с.33].

Дар навбати аввал таъкиди «хотами Ҷам» дар шеъри Назирӣ ифодагари он аст, ки шоири амиқназари мо бо ифтихор таъкид мекунад, ки асли ин хотами Сулаймон сарчаша дар нигини Ҷамшед дорад. Ба ин хотир, Назирӣ бо ифтихори баланди миллии хеш ибораи «хотами Ҷам»-ро истифода намуда, бад-ин шева онро талқин ва тарғиб мекунад, ки дар фарҳанги инсонӣ нахустин хотами Ҷам буд ва баъдан хотами Сулаймон. Ин ҷо як ғояи баланди талқини худшиносии миллии Назирӣ ҷилвагар мешавад, ки ӯ хонандаро зимнан барои шинохти ин мақоми барҷастаи фарҳанги миллии ниёкони хеш даъват мекунад.

Мавриди дигар образи Ҷашмедро Назирӣ ҳамчун размзи шукӯҳу салтанати дунёӣ дар баробари Доро истифода мебарад, ки онро танҳо Назирӣ аз баракоти сари кӯи маъшуқ ва васли ёри ҳақиқӣ барои хештан пайдо мекунад:

Боз имшаб бо сари кӯяш Назирӣ ҳамраҳ аст,
Шавкате дидам, ки пиндорӣ Ҷаму Доро гузашт [2, с. 46].

Ин ҷо низ ба назар мерасад, ки вақте Назирӣ шукӯҳу ҳашмати дунёиро мехоҳад тасвир кунад, дар назари аввал намоди ифодагари ин шаҳомат ҳамоно симоҳои барҷастаи асотирӣ ва фарҳанги миллии мо ҳастанд. Ҷаму Доро барои ӯ на танҳо тимсоли шавкати дунявӣ ҳастанд, балки ифодагари виқор, руҳияи баланди ифтихори миллӣ низ ба шумор мераванд.

Дар баробари ин, Назирӣ чун давомдиҳандаи роҳи Ҳофизи Шерозӣ образҳои шоиронае ба кор мебарад, ки сарчашма дар фарҳанги куҳани ориёӣ доранд ва дар заминаи интиқол ба шеъри тоҷикӣ маъниҳои ирфонӣ касб кардаанд. Аз ҷумлаи ин образу мафҳумҳо *пири муғон, харобот, муғон* мебошад, ки дар асл ба асотири куҳани ориёӣ пайванд доранд. Назири Нишопурӣ чун Ҳофизу дигар суханварони мо дар каломи хеш ин мафоҳимро ба маънии ирфонӣ ба кор бурда, аз ҷумла мефармояд:

Хона дар кӯи муғон кардам хароб,
Оқибат ҳамтабъ гаштам бо шароб [2, с.36].

Шароб дар шеъри ирфонӣ аслан ҳамчун воситаи буридани инсони ориф аз тааллуқоти дунёӣ ба кор меравад. Назирӣ «хона дар кӯи муғон кардам хароб»-ро бар асоси ҳамтабъӣ бо шароб ба он сабаб мегӯяд, ки дар назари орифон хона навъе тааллуқ ба дунё доштан бошад ва ӯ барои он дар кӯи харобот ин хонаро хароб мекунад, ки бар асоси ворастагӣ аз маҷмуи ин

алоиқ раҳо шуда, аз қайдҳои замонию маконӣ мераҳад. Ба таъбири дигар, масти бехуд гардида, аз худии худ, ки асли тааллуқи вай ба дунё, яъне ин хона аст, мераҳад.

Истифодаи мафҳуми «харобот», ки ба қавле дар асотири куҳани миллии мо сарчашма дар оини меҳрпарастӣ дошта, дар асл гӯё хуробод будааст, низ пайванд ба ҷойгоҳи ҳамин унсурҳои фарҳанги миллӣ дорад. Назирӣ низ онро барои ифодаи мазмунҳои ирфонии хеш ба кор бурдааст, ки вай навъе муродифи кӯи муғон ё дайри муғон мебошад. Шоир ишорат мекунад, ки мо ба сабаби он ки аз бадномӣ андеша накардем, дар хароботи муғон номвар шудем:

Дар харобот сари номварон гардидем,
Баски андеша накардем зи бадномиҳо [2, с.34].

Ин хароботи муғон ҳамон маскан ва ҷойгоҳи орифону ошиқон аст, ки танҳо аз майи ишқ маст хоҳанд шуд. Аз бадномӣ андеша накардан ишорат бар он дорад, ки дар мактаби орифону ошиқон фикри ном кардан навъе тааллуқ аст ва ин хотир онҳо аз баҳри нангу ном мегузаранд. Ин матлаб дар шеъри Ҳофизи Шерозӣ низ ҷилваи равшан дорад:

Гарчи бадномист назди оқилон,
Мо намехоҳем нангу номро.

Дар баробари ҳамаи ин мафҳумҳои хоси фарҳанги куҳани ориёӣ Назирӣ чун дигар шоирони маъруфи мо дар каломаш аз муҳимтарин падидаи фарҳанги миллии мо – Наврӯзи Аҷам ёд мекунад, ки мояи шодию нишот дар замони зиндагонии вай дар қаламрави Шибҳи Қораи Ҳинд будааст ва ба ин матлаб аксари таърихномаҳои он рӯзгор низ шаҳодат додаанд:

Иду Наврӯз бувад мактаби моро ҳар рӯз,
Ба муҳаббат гузарад шанбеву одинаи мо [2,с.33].

Назирӣ таъкид мекунад, ки агар иду Наврӯз дар мактаби зиндагонии мо бошад, рӯзи шанбеву ҷума, яъне рӯзҳои истироҳат ҳам бо беҳтарин ваҷҳ сипарӣ мешаванд. Таваҷҷуҳи

Наврӯз шуд калиди дари айши навбаҳор,
Давлат шукуфа кард, ки фатҳ оварад ба бор.
Райҳони адл ёфт зи иқбол рангу бӯй,
Дебои мулк кард зи инсоф пуду тор.

Дар баробари Наврӯз Назирии Нишопурӣ ба ҷашни Меҳргон низ дар яке аз қасоиди хеш ишорат мекунад ва мефармояд:

Навиди моидаи исавӣ, ки Марями моро
Бе Меҳргон самари навбаҳор моҳазар омад [2, с.368].

Дар як ғазали дигари хеш низ ба Меҳргон, ки ҷашни самару ҳосил ба шумор меравад, ишорат дорад:

Марями абр дар тамуз овард
Меваи Меҳргон ба моҳазарам [2, с.240].
Ҷу навгули туам урбибиҳишту умр шукуфт,
Ки меҳргон чаманам аз хазон биёроӣ [2, с.317].

Ин ҷо ишораи Назирӣ ба он ки Меҳргон чаман аз хазон биороӣ, ҳамоно таъкид ба дар фасли тирамоҳ қарор гирифтани ин ҷашн низ мекунад.

2.Бахши дувуми симоҳои миллиро, ки дар ашъори Назирии Нишопурӣ ба кор рафтаанд шахсиятҳои таърихӣ ва достонӣ ба вуҷуд овардаанд. Маълум аст, ки дар адабиёти гузаштаи мо симоҳои достонии Хусрав, Ширин ва Фарҳод ва амсоли маъруфтанд ва ҳатто чандин достони мустақил эҷод гардидааст. Дар асл Хусрав шахсияти таърихиест, ки ба подшоҳии Сосониён нисбат дорад ва дар адабиёти гузаштаи мо баробари шоҳ будан, ҳамчун ошиқи Ширин бештар ном баровардааст. Дар ғазалиёти Назирӣ низ барои ифодаи мазмунҳои мухталиф аз ҷузъиёти достони мазкур ба кор гирифта мешавад. Аз ҷумла, ҷузъиёти қисса, ки Хусрав барои ишқи Фарҳод нисбат ба Ширин кина мегирад ва ӯро барои сохтани ҷӯи шир маҷбур мекунад, ки бар асоси он мемирад, дар байте аз Назирӣ барои ифодаи як мазмуни иҷтимоӣ ва ахлоқӣ ба кор рафтааст:

Кини Хусрав гар набудӣ, сохтӣ Фарҳод кор,
Танъаи номус хӯи подшоро гарм сохт [2, с.42].

Хусрав симои ошиқи Ширин аст, аммо Назирӣ барои қиёс ва тасвири мақому манзилати ишқи хеш таъкид медорад, ки агар афсонаи ишқи моро Хусрав бишнавад, ҳарфи Ширинро фаромӯш мекунад:

Ҳарфи Ширин шавад фаромӯшаш,
Хусрав ар бишнавад фасонаи мо [2,с.31].

Дар ин ҷо дар таркиби ифодаи ҳарфи Ширин Назирӣ навъе таҷнисро ба кор бурдааст, ки дар навбатии аввал ишорат ба сухани худи Ширин бошад. Дувум Хусрав агар афсонаҳои ғамангези ишқи моро шунавад, аз талхии он гуфтани ҳарфи ширинро фаромӯш кунад.

Бо такя бар ҳамин шеваи маънисозӣ ҷои дигар мефармояд:

Кӯҳкан аз ҳунари ишқ надорад номе,
Ном морост, ки ишқ аст ҳамин пешаи мо [2,с.32].

Матлаби шоир он бошад, ки Кӯҳкан бо ҳама шуҳрати фузуни хеш дар пеши мо аз ҳунари ишқ номе надорад, зеро ном аз барои мост дар роҳи ишқ, чун ошиқӣ пешаи аслии мо мебошад.

Мавриди дигар, Назирӣ дар робита ба ҳамин маънӣ бо истифода аз симоҳои Фарҳоду Ширин матлаби дигареро баён мекунад, ки агарчи достонҳои ин шахсиятҳо бар асоси афсонаҳои ишқи онон шуҳрат ёфта, ман ҳам қиссаву афсонаи ишқи худро мисли эшон китобе хоҳам кард:

Назирӣ, қиссаи Фарҳоду Хусрав достоне шуд,
Кунун ман ҳам китобе мекунам афсонаи худро[2, с.32].

Ин ҷо ҳадафи аслии шоир нишон додани азамату шукӯҳи ишқи бузурги худ аст, ки бо камоли сидқу ихлосу иродат такя мекунад.

Бо сабаби он ки Назирӣ ба шахсият ва шеъри Ҳофизи Шерозӣ ҳамчун шоири миллӣ ва шахсияте, ки дар ташаккули афкори баёнгари худшиносии миллӣ ба ӯ иродати тамом дорад, гоҳе ба номи ин шоири маъруфи адабиёти классикии тоҷик ишорат мекунад ва ҳатто яке аз сабабҳои маҳбубияти хешро ба иқтидо ба ин суханвари лисонулғайб донистааст.

То иқтидо ба Ҳофизи Шероз кардаем,
Гардида муқтадои ду олам каломи мо [2, с.21].

Дар умум, баҳсу баррасии ҷойгоҳи афкори талқинкунандаи худшиносии миллӣ ва масъалаи бозтоби аносири фарҳанги миллӣ Девони Назирии Нишопурӣ баёнгари он аст, ки ин суханвари мумтоз ҳамчун меросбари тамаддуни ориёӣ дар ашъори хеш аз муҳимтарин мафҳумҳо, чеҳраву симо ва унсурҳои асотириву қаҳрамонии куҳан, инчинин суннатҳои фарҳанги миллии мо ба кор гирифта, аз ин роҳи ифтихори миллии хешро бозтоб бахшидаст. Ҳарчанд ин суханвари мумтоз дар заминаи истифодаи аносири фарҳанги миллӣ ва асотири куҳани ориёӣ мазмунҳои тозаи адабию ирфонӣ меофарад, вале дар асл ручуи вай ба номи ин шахсиятҳо, корбурди онҳо ба ҳайси образҳои шеърии ифодакунандаи мазмунҳои ирфонӣ сарчашма дар тафаккури миллӣ ва ҳисси худогоҳии маънавии ӯ дорад. Шоир дар навбати аввал ба ин восита арзиш ва аҳаммияту мақоми таърихии онҳоро ҷилвагар намуда, ба хонандаи хеш ҳушдор медиҳад, ки бояд ин ҷойгоҳи бузурги суннатҳои миллии хешро бишносад ва дар баробари ин, бо ин шева мехоҳад, ки дар мондагорӣ ва ҷовидонагии ин падидаҳои фарҳанги миллӣ нақши худро гузорад. Ишороти Назирӣ ба ҷашнҳои миллии Наврӯз ва Меҳргон низ ба ҳусни таваҷҷуҳи вай ба оинҳои куҳани миллии ниёкон дорад, ки ҳамагӣ ҳисси баланди худшиносии ӯро ҷилвагар месозанд.

Адабиёт

1. *Нафисӣ, Саид. Таърихи назм ва наср дар Эрон ва забони форсӣ. Ҷ.2/ Саид Нафисӣ.–Теҳрон: Фурӯғӣ, 1344.–С. 666-1172.*
2. *Нишопурӣ, Назирӣ. Девон. Тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Тоҳирӣ.- Теҳрон: Нигоҳ, 1389.- 672 с.*
3. *Нишопурӣ, Назирӣ. Рубоиёт. Таҳия, тасҳеҳ тасҳеҳ, тавзеҳ ва пешгуфтор аз Обидҷон Маҳмудзода.- Хуҷанд: Ношир, 2022.- 160 с.*
4. *Рӯдакӣ. Девон. Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухани ҳавошии Қодири Рустам.-Олмотӣ, 2007.- 256 с.*
5. *Хуҷандӣ, Камол. Девон. Таҳиягарони матн, муаллифони тавзеҳот ва охирсухан: Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов– Хуҷанд: Хуросон, 2020 (матни интиқодӣ). – 1328 саҳ.*
6. *Шамисо, Сирус. Фарҳанги ишороти адабиёти форсӣ. Ҷ.1. Т-Теҳрон: Митро, 1386.- 1- 627.*
7. *Шамисо, Сирус. Фарҳанги ишороти адабиёти форсӣ. Ҷ.2. Т-Теҳрон: Митро, 1386.- 627-1241.*
8. *Шерозӣ, Саъдӣ. Куллиёт. Ба тасҳеҳи Муҳаммадалии Фурӯғӣ. -Теҳрон: Ҳирмис, 1375. -1406 с.*
9. *Шерозӣ, Ҳофиз. Девон. Таҳияи матн аз Ш. Исрофилниё. – Душанбе: Адиб, 2015- 480 с.*

ТАҶАССУМИ ҒОЯҲОИ ХУДШИНОСИВУ ХУДОГОҲИИ МИЛЛӢ ДАР АШЪОРИ НАЗИРИИ НИШОПУРӢ

Мақола ба таҳқиқу баррасии андешаҳои Назирии Нишопурӣ ихтисос ёфтааст, ки ба талқини ғояҳои ифодакунандаи худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ бахшида шудаанд. Маълум аст, ки дар адабиёти классикии тоҷикӣ равишҳои мухталифи талқини андешаҳои таҷассумгари худшиносии миллӣ мавҷуд буд, ки яке аз онҳо руҷуъ ба арзишҳои миллӣ мебошад. Дар ҷараёни таҳқиқ дар ин

мақола муаллиф чанд равишро баррасӣ кардааст, ки яке аз онҳо руҷуъ ба ҷашнҳои миллии Наврӯзу Меҳрон, дигаре устураҳои куҳани миллӣ мебошад. Дар канори ин, таваҷҷуҳи Назирии Нишопурӣ ба симоҳои адабиву фарҳангӣ ва қаҳрамонони миллӣ низ чун рукни муҳим дар ифодаи афкори худшиносӣ баррасӣ гардидааст. Мақола дар заминаи эълон гардидани соли 2026 чун соли вусъат бахшидани корҳои созандагӣ ва бунёдкорӣ ва таҳкиму тақвияти худшиносию худогоҳии миллӣ дар Тоҷикистон ва тарғиби ғояҳои он бисёр муҳим аст.

Калидвожаҳо: Назирии Нишопурӣ, афкори ахлоқӣ, худшиносии миллӣ, арзишҳои миллӣ, симоҳои асотири миллӣ, қаҳрамонони миллӣ, Наврӯз, Меҳргон.

ВОПЛОЩЕНИЕ ИДЕЙ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПОЭЗИИ НАЗИРИ НИШАПУРИ

Статья посвящена исследованию и анализу идей Назири Нишапури, направленных на пропаганду концепций национального самосознания и национальной идентичности. Известно, что в классической таджикской литературе существовали различные способы выражения и утверждения идей национального самопознания, одним из которых являлось обращение к национальным ценностям. В ходе исследования автор рассматривает несколько таких подходов, среди которых - обращение к национальным праздникам Навруз и Мехрган, а также к древним национальным мифам и преданиям. Наряду с этим особое внимание уделяется обращению Назири Нишапури к литературным и культурным деятелям, а также к национальным героям как важному компоненту выражения идей самосознания. Актуальность статьи обусловлена объявлением 2026 года в Республике Таджикистан годом расширения созидательных и строительных работ, а также укрепления и развития национального самосознания и идентичности, что придаёт исследованию особую научную и общественную значимость.

Ключевые слова: Назири Нишапури, этические воззрения, национальное самосознание, национальные ценности, мифологические образы, национальные герои, Навруз, Мехрган.

THE REPRESENTATION OF IDEAS OF NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS AND NATIONAL IDENTITY IN THE POETRY OF NĀZIRĪ NĪSHĀPŪRĪ

This article is devoted to the study and analysis of the ideas of Nāzirī Nīshāpūrī that promote concepts of national self-consciousness and national identity. It is well established that classical Tajik literature employed various approaches to articulating and reinforcing notions of national self-awareness, one of which was the appeal to national values. In the course of this study, several such approaches are examined, including references to national festivals such as Nowruz and Mehrgān, as well as to ancient national myths and legends. Furthermore, particular attention is paid to Nāzirī Nīshāpūrī's engagement with prominent literary and cultural figures and national heroes as a significant element in expressing ideas of collective self-consciousness. The relevance of this research is underscored by the declaration of 2026 in the Republic of Tajikistan as the Year of Expanding Creative and Constructive Activities and of Strengthening National Self-Consciousness and Identity, which enhances the scholarly and social significance of the study.

Keywords: Nāzirī Nīshāpūrī, ethical thought, national self-consciousness, national values, mythological figures, national heroes, Nowruz, Mehrgān.

Дар бораи муаллиф
Маҳмудзода Обидҷон Бекназар
Доктори илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: mirobid-26@mail.ru

Об авторе
Махмудзода Обидджон Бекназар
Доктор филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки,121
E-mail: mirobid-26@mail.ru

About the author
Mahmudzoda Obidjon Beknazar
Doctor of Philology, Associate Professor of the Department of the Theory and History of Literature
Tajik State Pedagogical University named after S. Aini
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: mirobid-26@mail.ru

УДК 82.03:821.222.1.091

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО МЕЖЛИТЕРАТУРНОГО ДИАЛОГА

Гуломджонов З. М.
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Перевод — это не только мост между языками, но и культурный канал, по которому передаются образы мышления, эстетические принципы и художественные традиции. В истории таджикской литературы XX века перевод стал одним из ведущих направлений литературного процесса, способствовавшим формированию национального литературного сознания, приобщению к мировым ценностям и расширению художественных горизонтов.

В современном гуманитарном знании сравнительное литературоведение занимает особое место, так как позволяет всесторонне рассмотреть процессы взаимодействия, взаимовлияния и взаимопроникновения различных литератур. В условиях стремительной глобализации и постоянного культурного обмена необходимость изучения межлитературных связей приобретает особенно важное значение. Каждая национальная литература, развиваясь в рамках собственной историко-культурной традиции, тем не менее, неизбежно вступает в диалог с другими литературными системами, что отражается на её тематике, жанровой палитре, стилистике и мировоззренческой направленности.

Одним из наиболее действенных механизмов такого диалога выступает **художественный перевод**, который не только способствует распространению литературных произведений за пределами их национального контекста, но и служит основой для формирования нового культурного пространства, где возможно продуктивное сосуществование разных художественных традиций. Именно перевод открывает доступ к чужой ментальности, образу жизни, духовным ценностям, позволяя воспринимающей культуре по-новому взглянуть на собственные реалии.

Основная функция сравнительного анализа в межлитературных исследованиях заключается в выявлении как общих черт, так и глубинных различий между двумя или более литературными традициями. Такой подход не просто расширяет границы знания о литературе, но и способствует более глубокому осмыслению процессов, происходящих внутри каждой национальной литературы. Более того, подобный анализ способен выявить скрытые импульсы, стимулирующие развитие литературного процесса, а также установить факторы, формирующие эстетические ориентиры целых эпох.

Ни одна литература не развивалась изолированно, ни один выдающийся художник слова не творил вне связей с предшественниками и современниками [2, с. 93]. Изучение литературных взаимосвязей в сравнительном аспекте позволяет не только раскрыть специфику восприятия и освоения чужой художественной традиции, но и определить направления развития собственной литературы.

В этой связи художественный перевод следует рассматривать как важнейшее средство межлитературного диалога, в основе которого лежит не механическое воспроизведение чужого текста, а глубокая интерпретация, обусловленная культурной и эстетической природой переводящей стороны.

Особое место в данном процессе в последние годы ученые уделяют художественному переводу, позволяющему эффективно сравнивать реалии различных культур, так как, «соотнесение-сравнение того и этого, своего и чужого составляет одну из основных и вековечных работ культуры. (...) Вся культура - материал для сравнения, и любое сравнение образует факт культуры». Мировая литература не знает примеров абсолютно изолированного социального и культурного развития без взаимодействия между отдельными его участками: «Чем культурнее народ, тем интенсивнее его связи и взаимодействия с другими народами» [6, с. 66].

Сравнение выступает одной из фундаментальных методологических основ научного познания, включая сферу гуманитарных наук и, в частности, литературоведения. Практически на всех этапах исследования оно выполняет важнейшую функцию: от постановки исследовательской задачи до интерпретации полученных результатов. Именно

сравнительный анализ позволяет выявить глубинные связи между различными национальными литературами, проследить механизмы их взаимодействия и установить характер литературных контактов.

В рамках сравнительного литературоведения данное исследование строится на выявлении типологических сходств, генетических связей, контактных взаимодействий, а также на анализе взаимовлияния и взаимопроникновения литературных традиций. С течением времени границы данной дисциплины значительно расширились: наряду с традиционными задачами (поиск общих мотивов, образов, жанровых и стилевых соответствий) в зону внимания исследователей попали интеркультурные феномены, процессы переводческой рецепции, а также концепты национального самоотражения и образа Другого.

Особое место в современной науке занимает сравнительно молодое направление — **имагология** (от лат. *imago — «образ», «изображение»*), целью которой является изучение литературных и культурных образов одного народа, сформировавшихся в сознании другого [11, с. 37; 17, с. 256].

Противопоставление образа **«своих»** и **«чужих»** занимает одно из центральных мест в исследовании культуры и массового сознания. Как справедливо отмечал Ю. С. Степанов, «эта оппозиция пронизывает всю культуру и является одним из главных концептов всякого коллективного, массового, народного, национального мироощущения» [14, с. 126] и находится в фокусе внимания различных научных дисциплин: социологии, философии, психологии, этнологии, лингвистики, культурологии, а также сравнительного литературоведения.

В условиях глобализации образ другого — «иного», «чужого» народа, этноса, страны или их представителей — приобретает особую актуальность, становясь предметом междисциплинарного изучения.

Сегодня можно говорить о становлении особой области гуманитарного знания — имагологии, занимающейся изучением образов народов в культурном и литературном сознании. Как подчеркивает С. К. Милославская, «в самом обобщённом виде эту область (...) можно было бы именовать «образоведением», но в (...) научной традиции это не принято», и потому в современнной науке утвердился заимствованный термин [9, с. 29].

По мнению российского исследователя В. А. Хорева, главная задача имагологии состоит в том, чтобы «выявить истинные и ложные представления о жизни других народов, характер и типологию стереотипов и предубеждений, существующих в общественном сознании, их происхождение и развитие, их общественную роль и эстетическую функцию» [19, с. 7].

Подобную интерпретацию развивает А. Р. Ощепков, определяя имагологию как «сферу исследований в разных гуманитарных дисциплинах, занимающуюся изучением образа «чужого» (чужой страны, народа и т. д.) в общественном, культурном и литературном сознании той или иной страны, эпохи» [10, с. 251].

Как самостоятельное научное направление имагология сформировалась в русле французской компаративистики в середине XX века [5, p. 2]. Её истоки связаны с именами таких учёных, как Жан-Мари Карре, исследовавший образ Германии во французской литературе, и Мариус-Франсуа Гийяр — автор фундаментального труда Comparaison n’est pas raison. La littérature comparée (1951), в котором была выдвинута идея отхода от простого анализа литературных влияний к изучению национальных представлений как формы культурного знания [10, с. 251; 16, с. 121].

И. Шайтанов обращает внимание на необходимость уточнения современных границ компаративистских понятий в контексте триады «глобализация — интертекст — диалог культур». Он подчёркивает, что в культурном пространстве границы обладают не только разделяющей, но и объединяющей функцией, становясь пространством встречи и взаимодействия, средой для диалога культур. По его мнению, именно это составляет основную установку современной компаративной теории [20, с. 54–55].

Важный этап в развитии имагологической теории связан с работами Хуго Дизеринка, бельгийского литературоведа, предложившего методологические основания для дальнейших исследований в своей статье «К проблеме «имиджей» и «миражей» и их исследования в рамках сравнительного литературоведения» (1966), которая легла в основу так называемой «Аахенской программы по имагологии» [13, с. 37].

Х. Дизеринк исходил из принципиально конструктивистского подхода: он утверждал, что национальные образы не являются отражением действительных коллективных черт того или иного народа, а представляют собой культурные фикции [5, p. 5]. В этом контексте такие понятия, как «нация» и «народ», приобретают в его интерпретации статус концептуальных моделей временного, изменчивого характера.

Подобный подход позволяет исследовать не только сами образы, но и условия, в которых формируются гетерообразы (образы других) и автообразы (образы собственного народа), а также их взаимное влияние. Как отмечает А. Р. Ощепков, именно в этом контексте Дизеринк «виртуализирует» понятие нации, ставя под сомнение её устойчивую объективную сущность и стабильность национальной идентичности [10, с. 252].

Современный этап развития имагологии связан с исследованиями Йоэпа Леерссена — нидерландского учёного, последовательно развивающего методологическую базу дисциплины. По его мнению, национальный образ («the spectated» — представляемая нация) формируется и осмысляется исключительно в контексте репрезентующего текста («the spectant»), что подчёркивает относительность, текстуальность и историческую обусловленность каждого имагологического образа.

Таким образом, в центре внимания имагологии оказываются механизмы культурной репрезентации, построенные на оппозиции **«своё»/«чужое», «я»/«иной», «центр»/«периферия»**, т.е. объектом имагологии является **инонациональный образ**, или образ другого народа, зафиксированный в литературе, культуре, общественном дискурсе. Это широкое понятие включает в себя разнообразные формы репрезентации, включая стереотипы, авто- и гетерообразы, символические коды, культурные клише и идеологические конструкции, образующие понятийную основу и категориальный аппарат современной имагологии.

Имагология сосредотачивается на анализе текстов, в которых находит отражение восприятие чужой этнической, национальной, культурной или ментальной специфики. Это направление возникло на стыке сравнительного литературоведения, культурологии и межкультурной коммуникации и сегодня представляет собой важнейшее звено в изучении транснационального диалога.

Современные научные подходы не только усиливают значение сравнительного метода в гуманитарных исследованиях, но и способствуют формированию комплексного понимания литературного процесса как глобального, диалогического и открытого культурного явления.

В гуманитарных науках, особенно в литературоведении и культурологии, сложились различные подходы к анализу текстов и культурных феноменов. Каждый из них фокусируется на определённом аспекте взаимодействия между произведениями, культурами и их элементами.

Сравнительно-исторический подход исследует генетические и контактные связи между текстами, культурами или языками. Этот метод помогает понять, как одно произведение или культурное явление возникло под влиянием другого, как происходил процесс заимствования, адаптации, трансформации. Такой подход особенно важен при изучении исторического развития литератур и их взаимодействия через переводы, культурные обмены и колониальные связи.

Сравнительно-типологический (или сопоставительный) подход ориентирован на выявление тематических, образных, жанровых и стилевых сходств и различий между произведениями, даже если между ними нет прямого исторического контакта. Например, можно сравнивать героический эпос разных народов (скажем, «Илиаду» и «Слово о полку Игореве»), чтобы выявить универсальные черты или уникальные особенности, обусловленные национальной спецификой.

Интертекстуальный подход сосредоточен на анализе «чужого» текста внутри «своего». Он рассматривает, как один текст включает в себя элементы другого — в форме цитат, аллюзий, реминисценций, перекличек. Таким образом, интертекстуальность позволяет видеть тексты как диалог между авторами, культурами и эпохами, где каждый новый текст становится откликом на предыдущие. К этому вопросу глубоко подходит мысль М.Ю. Лотмана, который размышлял о причинах, побуждающих один народ (или культуру) интересоваться другой. По его мнению, существует лишь две основные мотивации такого интереса:

1. Интерес к «своему» — объект культуры воспринимается как понятный, близкий, соответствующий уже существующим представлениям, ценностям, опыту. Это освоение культуры по принципу узнавания и продолжения. Здесь чужое воспринимается как разновидность родного.

2. Интерес к «чужому» — объект культуры привлекает именно своей инаковостью, непохожестью, несоответствием привычной картине мира. Такое стремление связано с расширением горизонтов, попыткой понять то, что раньше казалось непонятным, и через это — пересмотреть и собственные ценности. Это стремление к диалогу с иным, попытка выйти за рамки собственного культурного круга [7, с. 605].

В исследовании межкультурных и межтекстовых связей важно учитывать не только технические приёмы анализа, но и глубинную мотивацию — почему и как один текст обращается к другому, почему одна культура интересуется другой. Это позволяет не просто описывать внешние сходства и отличия, но и раскрывать внутреннюю логику культурного взаимодействия и взаимовлияния.

Обращение к литературному опыту других народов — не просто жест интереса к «чужому», а важный и глубоко значимый путь самоосознания национальной культуры. Такое взаимодействие с инонациональными литературами позволяет выявить не только сходства и различия между литературными традициями, но и обнажает внутренние проблемы, скрытые напряжения, слабые и сильные стороны собственной культурной системы.

Когда национальная литература обращается к «другому» опыту — будь то литературное течение, жанр, стиль или отдельный автор, — это может быть свидетельством неуверенности, кризиса, необходимости пересмотра устоявшихся художественных норм. Но в то же время — и это особенно важно — такое обращение может быть признаком открытости, стремления к развитию, культурной саморефлексии. В «чужом» ищется не просто альтернатива, а своего рода зеркало, в котором на новом уровне начинает отражаться «своё».

Сравнение с другими литературами позволяет глубже осмыслить процессы, происходящие внутри национального литературного поля. К примеру, многие стилистические, жанровые или тематические особенности становятся особенно заметными именно в контексте сопоставления. Так, романтизм русской литературы невозможно в полной мере понять вне контекста западноевропейского романтизма. Сравнение с английскими, немецкими или французскими романтиками позволяет точнее определить, в чём заключаются особенности русской формы этого направления: в большем интересе к народной культуре, социальной тематике, религиозной проблематике.

Межкультурное сопоставление также помогает не просто классифицировать литературные явления, но и глубже понять их внутреннюю структуру и развитие. «С помощью данных, полученных из инонациональных литератур, мы углубляем и обогащаем наши представления о произведениях, авторах, кружках, жанрах, литературных школах и течениях», — и в этом утверждении заложен важный принцип: нельзя по-настоящему понять «своё», не взглянув на него со стороны. Такой взгляд — взгляд «снаружи» — может стать источником новых интерпретаций, нестандартных подходов, свежих аналитических ракурсов.

Кроме того, интертекстуальные связи, которые возникают между произведениями разных национальных литератур, демонстрируют, что литература — не замкнутая система, а динамичное и открытое пространство культурного обмена. Каждый текст, вступая в диалог с другими текстами, живёт более полной жизнью, наполняется новыми смыслами. Эти смыслы невозможно «вытянуть» исключительно изнутри национальной традиции — необходим внешний импульс, иноязычное и инокультурное слово, которое «расшатывает» привычную структуру и побуждает её к развитию.

Изучение и сопоставление инонациональных литератур становится не просто способом анализа, но и важнейшим инструментом самопознания. В диалоге с «чужим» раскрывается глубинная суть «своего». Именно в этом смысле литература служит универсальным языком культурного общения, где каждая нация, сохраняя уникальность, участвует в общем разговоре человечества о себе, мире, ценностях и будущем.

В контексте активного культурного взаимодействия, характерного для начала XX века, особенно ярко проявилась роль художественного перевода как мощного инструмента не

только культурного обмена, но и формирования новых литературных форм. В таджикской литературе этот процесс привёл к возникновению целого ряда новых жанров, ранее не представленных или слабо развитых в местной традиции. Благодаря переводу произведений русской, европейской и восточной литератур, таджикская литература не просто заимствовала внешние формы, но адаптировала их к собственным художественным задачам, эстетическим и социокультурным реалиям.

Такой процесс не следует рассматривать как механическое перенимание, он гораздо глубже. Это — результат внутренней потребности литературного сообщества выйти за рамки привычного и расширить свои выразительные средства. Перевод стал своего рода катализатором литературного обновления, позволившим таджикским авторам познакомиться с новыми моделями повествования, типами героев, жанровыми структурами и стилевыми приёмами. Это важный этап, когда через «чужое» осваивалось новое «своё».

Изучение межлитературных связей в этом контексте приобретает особую значимость. Оно позволяет не просто выявить, какие традиции и влияния оказались определяющими в развитии таджикской литературы, но и глубже понять суть самого творческого процесса. Через анализ заимствований и преобразований, исследователь может проникнуть в психологию творчества, проследить, каким образом внешний импульс трансформируется во внутреннюю художественную потребность. Это обогащает не только литературоведческий дискурс, но и способствует более тонкому пониманию индивидуального стиля писателя, его духовных ориентиров и мироощущения.

Кроме того, таджикские исследователи, занимаясь сравнительным анализом, получают двойную пользу: с одной стороны, они углубляют понимание процессов, происходящих в мировой литературе, а с другой — высвечивают особенности собственной литературы, определяя её место в глобальном литературном процессе. Сравнение здесь выступает не просто как метод, а как путь к самоосознанию культуры. Именно этим задачам служит сравнительное литературоведение. Его миссия — не просто сопоставлять, а:

−выявлять характерные черты и элементы других литератур;

−устанавливать причины и формы влияния;

−раскрывать механизмы миграции литературных тем, сюжетов, мотивов;

−анализировать психологические закономерности индивидуального и коллективного художественного мышления;

−определять национальное своеобразие;

−формировать целостную картину духовного пространства, в котором развивается литература.

Однако среди учёных до сих пор нет единого мнения относительно статуса сравнительного литературоведения как науки. Одни считают, что **сравнение — это лишь метод**, а не самостоятельный предмет исследования. Другие же отстаивают точку зрения, согласно которой **компаративистика** выходит далеко за рамки простой методики анализа, утверждая, что предмет сравнительного литературоведения — это **динамика литературных взаимосвязей**, их природа, формы и культурные последствия. Особенно часто подчёркивается его схожесть с фольклористикой, ведь и там, и там изучаются варианты фольклорных и литературных тем, их переход между культурами, взаимодействие устной и письменной традиции. Эти процессы по своей сути транснациональны, и потому неизбежно становятся полем деятельности компаративистов.

На наш взгляд, сравнительное литературоведение действительно заслуживает статуса самостоятельной дисциплины, поскольку оно позволяет увидеть литературу не в изоляции, а в системе мировых культурных связей. В современном мире, где границы культур всё более размываются, такое межкультурное видение не только актуально, но и необходимо. Именно через сравнение мы способны лучше понять себя, свои традиции, свои сильные и слабые стороны. Сравнение — это не отказ от национального, а путь к его более глубокому осмыслению.

Сравнительное литературоведение (или компаративистика) представляет собой научную дисциплину, занимающуюся изучением литератур разных народов в их взаимодействии, сопоставлении, параллелизме и взаимовлиянии. Оно рассматривает литературу как часть общекультурного процесса, в котором национальные традиции не замкнуты, а развиваются во взаимодействии с другими литературными системами.

Одним из ключевых направлений сравнительного литературоведения является анализ стилистического воздействия — то есть выявление того, каким образом стилистика одной литературы, школы или отдельного автора повлияла на формирование художественного языка другой. Сюда относятся такие явления, как заимствование выразительных приёмов, типовых сюжетов, художественных образов и эстетических установок.

Также важным предметом компаративистики является преемственность в области жанров и видов литературы. Например, исследуется, как европейская романтическая поэма повлияла на формирование восточных жанров в новой литературе или как жанр реалистического романа был воспринят в литературе Средней Азии в XX веке. Подобные исследования позволяют проследить трансформацию жанров в зависимости от национального менталитета, социальной среды и литературных традиций.

Сравнительное литературоведение в современном контексте обращается не только к историческим аспектам развития литератур, но и к их текущему состоянию. Оно анализирует литературные процессы в условиях глобализации, постколониального дискурса и культурных трансферов. Например, взаимодействие постсоветской и западной литературы в XXI веке может рассматриваться как продолжение и трансформация диалога, начавшегося ещё в эпоху модернизма.

Особое внимание в компаративистике уделяется концепции мировой литературы (в понимании И. В. Гёте) как совокупности текстов, выходящих за пределы национальных границ и приобретающих значимость в глобальном культурном пространстве. Это позволяет понять, почему одни произведения входят в состав так называемого «мирового канона», а другие остаются в пределах локальной традиции.

Внешние факторы - социальные, политические, философские, религиозные, культурные и др. - также становятся предметом анализа сравнительного литературоведения, поскольку они нередко определяют как направление развития национальных литератур, так и характер отдельных произведений. Среди таких факторов можно назвать диалог культур, политическую миграцию, образовательные реформы, переводческую деятельность и многое другое.

Бахтин М. М. подчёркивал важность диалогичности культуры, в рамках которой каждый текст вступает в активное взаимодействие с другими — как современными, так и принадлежащими к иным эпохам и культурам. Лотман Ю. М., представитель Тарту-Московской семиотической школы, рассматривал культуру как систему знаков, в которой межкультурное взаимодействие проявляется через процессы перевода, адаптации, декодирования и переработки смыслов.

В классической работе “Теория литературы”, Р. Веллек и О. Уоррен подчёркивали, что задача компаративистики заключается не в механическом сопоставлении литературных явлений, а в выявлении глубинных структурных связей, обусловленных универсальными законами художественного творчества. Клод Пишуа и Андре Моруа акцентировали внимание на типологическом сходстве литературных процессов, возникающем даже при отсутствии прямого влияния. Это требует от исследователя выявления общих социальных и культурных условий, способствующих подобным параллелям.

Таким образом, сравнительное литературоведение предстает как самостоятельная научная дисциплина, обладающая широким спектром исследовательских задач — от анализа стилистики и жанров до осмысления философско-культурных основ художественного творчества. Оно не только выявляет межлитературные связи, но и способствует осмыслению литературы как глобального явления, в котором каждая национальная традиция занимает своё уникальное, но не изолированное место.

Компаративистика также тесно связана с литературной критикой, поскольку позволяет выявить литературное сходство между произведениями, а также проанализировать их композицию, стиль, стихосложение, родовые и видовые особенности. Кроме того, она способствует оценке художественной ценности произведений. Как подчёркивал Александр Дима, «сравнительное литературоведение позволяет выявить литературное сходство рассматриваемых явлений, возможные формы и аспекты произведений (например, композиции, стиля, стихосложения, родов, видов и т. д.); и просто — художественную ценность произведений» [4, с. 30].

Современное представление о сравнительном литературоведении формировалось на протяжении нескольких поколений учёных, однако наиболее благоприятные условия для

углублённых и продуктивных сравнительных исследований сложились лишь в последние десятилетия XX — начале XXI века.

Функции сравнительного литературоведения

№	Функция	Описание	Примеры / Комментарии
1	Аналитическая	Выявление типоло-гических сходств и различий между произ-ведениями, жанрами, стилями и мотивами разных литератур.	Сравнение эпических жанров в русской и таджикской литературе.
2	Интерпретационная	Переосмысление национальной литературы через приз-му «чужого» опыта, новых эстетических мо-делей.	Анализ влияния романтизма на литературы Востока.
3	Диагностическая	Определение этапов развития литератур че-рез сопоставление с другими культурами и литературами.	Прослеживание модер-нистских тенденций в постсоветской прозе.
4	Коммуникативная	Способствует диалогу между литературами, народами и культурами.	Перевод и рецепция западной классики в Центральной Азии.
5	Культурно-идентификационная	Помогает осознать национальное своеоб-разие через сравнение с иным.	Формирование тад-жикской литературной идентичности в XX веке.
6	Эвристическая	Позволяет открывать новые аспекты художественных текстов через их сопоставление с инона-циональными аналогами.	Анализ параллелей между «Фаустом» и восточной мистической литературой.
7	Мировоззренческая	Формирует глобальное понимание литературы как части общего культурного простран-ства.	Осмысление лите-ратуры в контексте мировой культуры по Гёте.
8	Историко-генетическая	Изучение влияний, заимствований, мигра-ции сюжетов и форм.	История проникнове-ния реалистического романа в таджикскую литературу.
9	Методологическая	Разработка и применение сравнительных методов в анализе литературных явлений.	Использование типологического, историко-генетического, интертекстуального методов.
10	Критическая	Способствует глубокой литературной критике, выявляя художественную ценность произведений через сравнение.	Сопоставление переводов и оригиналов с точки зрения поэтики.
11	Имагологическая	Исследование образов «своего» и «чужого» в литературе.	Анализ стереотипов в образах России в западной литературе и наоборот.
12	Образовательная	Расширяет культурный и литературный кругозор исследователя, обучает видеть связи и контексты.	Используется в университетских курсах по компаративистике.
13	Интегративная	Связывает литературоведение с культурологией, переводоведением, историей, социологией.	Исследования на стыке литературы и постколониальной теории.
14	Прогностическая	Позволяет предсказать пути развития литератур через наблюдение за тенденциями в других культурах.	Анализ литературной глобализации XXI века.

Анализ функций сравнительного литературоведения показывает, что эта дисциплина обладает многоплановым характером и выполняет важную роль в современном гуманитарном знании. Она не ограничивается лишь сопоставлением литературных текстов, а охватывает широкий спектр задач: от анализа художественных особенностей и культурных стереотипов до формирования мировоззрения и культурной идентичности.

Компаративистика способствует не только углублённому пониманию литературных процессов, но и формированию диалога между культурами, стимулирует развитие национальных литератур в контексте глобальных тенденций. Её функции — аналитические, интерпретационные, историко-генетические, имагологические и другие — подтверждают статус сравнительного литературоведения как самостоятельной научной дисциплины, необходимой для всестороннего осмысления литературы как части общего культурного пространства человечества.

Особую роль в этом процессе играет художественный перевод, выступающий не просто техническим средством передачи смысла, но важнейшим механизмом культурного обмена. Именно благодаря переводу тексты выходят за пределы национальных границ, становятся доступными для других культур и начинают функционировать в новом контексте. Перевод способствует не только восприятию и осмыслению иного литературного опыта, но и обогащает собственную культуру, открывая новые горизонты художественного мышления и способствуя формированию литературных новаций.

Таким образом, сравнительное литературоведение выступает не просто методом исследования, а важнейшим инструментом межкультурной коммуникации и научного познания, объединяющим литературы, эпохи и народы в единый диалог традиций, смыслов и ценностей, в котором художественный перевод занимает одно из центральных мест.

Литература

1. *Беллер, М. Имагология: культурная конструкция и литературная репрезентация национальных характеров: критический обзор / под ред. М. Беллера, Й. Леерссена. — Амстердам; Нью-Йорк: Родопи, 2007. — 476 с.*
2. *Гиленсон, Б. А. Русская классика в мировом литературном процессе, XIX — начало XX века: учеб. пособие / Б. А. Гиленсон. — М.: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2014. — 393 с.*
3. *Голубков, М. М. Литература второй половины XX века: размышления о новых подходах, новом учебнике и не только о нем / М. М. Голубков // Вестник Московского университета. Сер. 9: Филология. — 2002. № 4. С. 7. - 15*
4. *Дима, А. Принципы сравнительного литературоведения / Александр Дима; пер. с рум. — М.: Прогресс, 1977. — 229 с.*
5. *Dyserinck, H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity / Hugo Dyserinck // Intercultural Studies. — 2003. — № 1. — URL: [http://www.interculturalstudies.org / ICS1/Dyserinck.shtml] (http://www.interculturalstudies.org / ICS1 / Dyserinck.shtml) (дата обращения: 10.09.2025)*
6. *Жирмунский, В. М. Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур / В. М. Жирмунский // Сравнительное литературоведение. Восток и Запад: избранные труды / АН СССР, Отд. лит. и яз. — Л.: Наука. Ленингр. отд., 1979. —66 с.*
7. *Лотман, М. Ю. К построению теории взаимодействия культур (семиотический аспект) / М. Ю. Лотман, Семиосфера: культура и взрыв. Внутри мыслящих миров: статьи, исследования, заметки / сост. М. Ю. Лотман; сост. указ. имён А. Ю. Балакин. — СПб.: Искусство-СПб, 2000. — С. 603–614.*
8. *Мейлах, Б. С. О Стратегии комплексного изучения художественного творчества / Б. С. Мейлах // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения. — Л.: Наука, 1982. — С. 13.*
9. *Милославская, С. К. Русский язык как иностранный в истории становления европейского образа России / С. К. Милославская. — М.: Информационно-учебный центр Гос. ин-та русского языка им. А. С. Пушкина, 2008. — 400 с.*
10. *Ощепков, А. Р. Имагология / А. Р. Ощепков // Знание. Понимание. Умение. — 2010. — № 1. — С. 251–253.*
11. *Папилова, Е. В. Имагология как гуманитарная дисциплина / Е. В. Папилова // Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова. Филологические науки. — 2011. № 4. С. 31–40.*
12. *Пронин, А. А. Эпоха постмодерна и методология науки / А. А. Пронин // Международный академический журнал. — 2001. № 1. С. 7 - 13*
13. *Савенкова, А. Д. Образ России в английской публицистике 20–40-х гг. XX в.: к проблеме кросс-культурной коммуникации (Г. Дж. Уэллс, У. С. Моэм, Дж. Б. Пристли): дисс. … канд. филол. наук / А. Д. Савенкова. — Н. Новгород, 2016. — 213 с.*
14. *Степанов, Ю. С. Константы: словарь русской культуры: опыт исследования / Ю. С. Степанов. — М.: Языки русской культуры, 1997. — 824 с.*
15. *Топоров, В. Н. Пространство культуры и встречи в нём / В. Н. Топоров // Восток — Запад: исследования, переводы, публикации / редкол.: Л. Б. Алаев, М. Л. Гаспаров, А. Б. Куделин, Е. М. Мелетинский. — Вып. 4. — М.: Наука: Глав. ред. восточ. лит., 1989. — С. 15. - 23*

16. *Трыков, В. П. Имагология и имагопоэтика / В. П. Трыков // Знание. Понимание. Умение. — 2015. — № 3. — С. 120–129.*
17. *Фиссер, Е. В. Имагология: речь как способ характеристики персонажей иностранцев (на примере образа немца в русской литературе) / Е. В. Фиссер // Имагологические аспекты русской и зарубежной литератур: межвуз. сб. науч. тр. — Киров: Радуга-Пресс, 2012. — С. 252–259.*
18. *Хализев, В. Е. Теория литературы / В. Е. Хализев. — М.: Высшая школа, 1999. — 356 с.*
19. *Хорев, В. А. Польша и поляки глазами русских литераторов: имагологические очерки / В. А. Хорев; Ин-т славяноведения РАН. — М.: Индрик, 2005. — 231 с.*
20. *Шайтанов, И. Компаративистика или поэтика / И. Шайтанов // Проблемы современной компаративистики. — М.: Вопросы литературы, 2011. — С. 54–55.*

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО МЕЖЛИТЕРАТУРНОГО ДИАЛОГА

В статье рассматривается художественный перевод как ключевой механизм культурного взаимодействия и развития национальной литературы, в частности — таджикской литературы XX века. Автор подчёркивает, что перевод не является лишь техническим переносом текста с одного языка на другой, а представляет собой акт глубокой интерпретации, в процессе которого происходит трансформация и переосмысление чужой культурной и эстетической традиции в контексте собственной. Перевод становится катализатором литературного обновления, способствуя освоению новых жанров, образов и стилистических приёмов. Особое внимание уделяется сравнительному литературоведению как научной дисциплине, изучающей литературные связи, заимствования и взаимовлияния. В этой связи значимым инструментом выступает имагология — направление, исследующее образы «своего» и «чужого» в литературе и культуре. Подробно анализируются ключевые теоретические подходы к имагологии: от классического компаративизма В.М. Жирмунского и культурологических концепций Ю.С. Степанова до конструктивистской теории Хуго Дизеринка и текстуального анализа Йоэпа Леерссена. Автор акцентирует важность межкультурного сравнения как способа самопознания и переосмысления национальной культурной идентичности. Исследование подчёркивает, что художественный перевод открывает новые горизонты для развития литературы, позволяет выявить скрытые импульсы внутри национального литературного процесса и способствует встраиванию локальной традиции в глобальный литературный контекст. Таким образом, работа представляет собой всесторонний анализ роли художественного перевода и сравнительного литературоведения в формировании межлитературного диалога, подчёркивая их значение для духовного самоопределения и культурного роста нации в условиях глобализации и интеркультурного обмена.

Ключевые слова: сравнительное литературоведение, имагология, межлитературный диалог, художественный перевод.

ТАРҶУМАИ АДАБӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ МУКОЛАМАИ БАЙНИАДАБӢ

Дар мақола тарҷумаи бадеӣ ҳамчун механизми калидии ҳамкории фарҳангӣ ва рушди адабиёти миллӣ, бахусус адабиёти тоҷик дар асри XX, баррасӣ мегардад. Муаллиф таъкид менамояд, ки тарҷума танҳо интиқоли техникии матн аз як забон ба забони дигар набуда, балки амали тафсири амиқ мебошад, ки дар ҷараёни он анъанаи фарҳангӣ ва эстетикии бегона дар заминаи фарҳанги худӣ дигаргун ва бозандешӣ мешавад. Тарҷума ҳамчун катализатори навсозии адабӣ амал карда, ба азхудкунии жанрҳои нав, образҳо ва усулҳои услубӣ мусоидат менамояд. Таваҷҷуҳи махсус ба адабиётшиносии муқоисавӣ ҳамчун соҳаи илмие равона шудааст, ки робитаҳои адабӣ, иқтибосгирӣ ва таъсири мутақобиларо меомӯзад. Дар ин замина, имагология ҳамчун абзори муҳими таҳқиқ баромад мекунад, ки образҳои «худӣ» ва «бегона»-ро дар адабиёт ва фарҳанг меомӯзад. Дар мақола равишҳои асосии назариявии имагология ба таври муфассал таҳлил мегарданд: аз компаративизми классикии В. М. Жирмунский ва консепсияҳои фарҳангшиносии Ю. С. Степанов то назарияи конструктивистии Хуго Дизеринк ва таҳлили матнии Йоэп Леерссен. Муаллиф аҳамияти муқоисаи байнифарҳангиро ҳамчун василаи худшиносӣ ва бозандешии ҳувияти фарҳангии миллӣ таъкид менамояд. Тадқиқот нишон медиҳад, ки тарҷумаи бадеӣ уфуқҳои навро барои рушди адабиёт мекушояд, имкон медиҳад ангезаҳои пинҳонии раванди адабии миллиро ошкор созад ва ба ҳамгироии анъанаи маҳаллӣ ба заминаи адабии ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тавр, ин кор таҳлили фарогири нақши тарҷумаи бадеӣ ва адабиётшиносии муқоисавиро дар ташаккули муколамаи байниадабӣ пешниҳод намуда, аҳамияти онҳоро барои худмуайянкунии маънавӣ ва рушди фарҳангии миллат дар шароити ҷаҳонишавӣ ва табодули байнифарҳангӣ таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: адабиётшиносии муқоисавӣ, имагология, муколамаи байниадабӣ, тарҷумаи бадеӣ.

LITERARY TRANSLATION AS A MEANS OF INTERLITERARY DIALOGUE

In the article literary translation is considered as a key mechanism of cultural interaction and development of national literature, in particular, Tajik literature of the 20th century. The author emphasizes that translation is not just a technical transfer of text from one language to another, but an act of deep interpretation, during which a transformation and rethinking of a foreign cultural and aesthetic tradition occurs in the context of one's own. Translation becomes a catalyst for literary renewal, promoting the development of new genres, images and stylistic devices. Particular attention is paid to comparative literary criticism as a scientific discipline that studies literary connections, borrowings and mutual influences. In this regard, imagology, a direction that studies the images of "one's own" and "others" in literature and culture, acts as a significant tool. The key theoretical approaches to imagology are analyzed in detail: from the classical comparativism of V. M. Zhirmunsky and the cultural concepts of Yu.S. Stepanov to the constructivist theory of Hugo Dyeserink and the textual analysis of Joep Leerssen. The author emphasizes the importance of intercultural comparison as a way of self-knowledge and rethinking of national cultural identity. The study emphasizes that literary translation opens up new horizons for the development of literature, allows us to identify hidden impulses within the national literary process and contributes to the integration of local tradition into the global literary context. Thus, the work is a comprehensive analysis of the role of literary translation and comparative literature in the formation of interliterary dialogue, emphasizing their importance for the spiritual self-determination and cultural growth of the nation in the context of globalization and intercultural exchange.

Keywords: comparative literature, imagology, interliterary dialogue, literary translation.

Об авторе
Гуломджонов Зариф Мирджонович
Кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры русского языка
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Рудаки, 121
E-mail: gulomchonov@list.ru

About the author
Gulomjonov Zarif Mirdzhonovich
Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, Department of Russian Language
Tajik State Pedagogical University named after S. Aini
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki str., 121
E-mail: gulomchonov@list.ru

Дар бораи муаллиф
Гуломҷонов Зариф Мирҷонович
Номзади илмҳои филологӣ, омӯзгори калони кафедраи забони русӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: gulomchonov@list.ru

ТДУ 070:004.738.5(575.3)

ВИЖАГИҲОИ ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР СОМОНАҲОИ ИНТЕРНЕТӢ

Мирзоева Н. М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаҳои иқтисодӣ ҳамчун сектори асосии муносибатҳо дар самти шарикии стратегӣ дар миёни давлатҳо ба шумор рафта, дар доираи он маҷмуи робитаву муносибатҳои дигар матраҳ мешаванд. Талоши ҷомеаи башарӣ барои некуаҳволии иқтисодӣ дар баробари сулҳу суботу оромӣ муҳимтарин масъала ба шумор меравад, ки пайваста мавриди таваҷҷуҳи расонаҳо қарор доранд. Аз ин ҷиҳат ин мавзуъ барои матолиби журналистӣ ба таври ҳамеша мавқеи меҳварӣ пайдо намуда, аудиторияи васеъро низ ба вуҷуд оварда метавонад, зеро «истифодаи интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ аз муштариён дониши мукаммали сиёсӣ ва зиракии сиёсиро тақозо доранд» [20, с. 98].

Тоҷикистону Русия дар самти муносибату робитаҳои иқтисодӣ таҷрибаву табодули беш аз садсола доранд. Ҳанӯз дар замони подшоҳии Ҳокимияти рус таваҷҷуҳ нисбат ба Осиёи Миёна ва махсусан Аморати Бухоро ҷой дошт ва барои тавсеаи ин ҷараён тадбирҳои зиёде роҳандозӣ мегардид. Вобаста ба ҳамин махсусиятҳо сомонаҳои https://www.rg.ru/ ва http://jumhuriyat.tj/ масъалаҳои иқтисодиро ба таври пайваста инъикос намуда, то андозаи имкон дар рушду инкишофи иқтисодиёти ин кишварҳо саҳм мегузоранд. Боз ҳам аз он ишора бояд кард, ки нашрияҳои мазкур мақоми расмиву давлатӣ доранд ва дар контексти манфиатҳои давлатӣ ба ин масъала мусоидат менамоянд. Аз ҷониби дигар анъанаву рисолати классикӣ – “Матбуоти даврӣ инъикоскунандаи масъалаҳои доғи рӯз, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, фарҳангу илму ирфон ва инқилоби маданӣ гардида буд” [1, с. 6] то ҳанӯз побарҷост. Тасаввур намудан ғайримкон аст, ки ВАО нисбати инъикоси масъалаҳои зикргардида, махсусан, иқтисодиёт бетафовут бошад. Аз ин лиҳоз барои нашрияҳои “Ҷумҳурият” ва “Российская газета” баррасии масъалаҳои иқтисодӣ дар самти байналхалқӣ амри табиӣ ва муқаррарӣ ба шумор меравад.

Матолиби саҳифаҳои сомонаҳои https://www.rg.ru/ ва http://jumhuriyat.tj/ бештар хусусияти амиқи таблиғи идеологӣ дошта, бештар аз мавқеи давлатӣ баррасӣ мегарданд. Матолиби сомонаҳои мазкур бозгӯи он мебошанд, ки ҳар як давраи таърихӣ бо мутобиқати замонӣ мавзуъро баррасӣ менамояд. Фаҳмиши “журналистика – ҳамқадами замон” ба ҳамин ҷиҳат вобаста буда, бойгониҳои васоити ахбор ба сарчашмаҳои таърихӣ низ табдил меёбанд. Як навъ таърихи равобити иқтисодии Тоҷикистону Русияро низ дар асоси ҳамин мавод муайян намудан имконпазир мегардад. Ба таври мисол 10 сол муқаддам дар мулоқоти роҳбарони давлатҳои Тоҷикистону Русия, ки соли 2015 дар шаҳри Душанбе сурат гирифтааст, В.Путин “Русияро шарики рақами яки сармоягузор” барои Тоҷикистон ном мебарад: “Зимни мулоқот, ки дар фазои созанда ҷараён гирифт, аз ҷумла зикр гардид, ки Русия ҳамоно шарики рақами аввали сармоягузори Тоҷикистон боқӣ мемонад, зеро сармояи мустақими аз ин кишвар воридшуда баробар ба 1,2 миллиард доллари амрикоӣ аст” [10].

Дар доираи ҳама қиёсҳо матбуот ба сифати “инъикоскунандаи ҳаққонии воқеият” [3, с.13-18] чизеро ба табъ мерасонад, ки дар фосилаи муайяни вақт ба саҳифаҳои таърих табдил меёбад. Сомонаҳои нашрияҳои мавриди таҳқиқро низ метавон матбуот гуфт. Зеро он чизеро ба табъ расонидаанд ва мерасонанд, ки нахуст дар саҳифаҳои худи нашрия (мултимедия) чоп шудаанд. Дар иртибот ба андешаи боло саҳифаҳои таърихӣ бозгӯ менамоянд, ки замони Президенти Федератсияи Русия будани Дмитрий Медведев Неругоҳи барқи обии Сантӯда - 1 бо иштироки он кас дар Тоҷикистон (соли 2009) мавриди истифода қарор дода шуда буд. Ин неругоҳ бо кумаку маблағгузории Русия сохта ба истифода шуд, ки барои беҳтар гардидани авзои иқтисодии ҷумҳурӣ таъсири мусбати худро расонидааст. “Баррасии масоили марбут ба ҳамкории дуҷониба дар соҳаи энергетика, аз ҷумла иҷрои нақшаҳои корпоратсияи ширкати «Газпром» - и Русия дар Тоҷикистон ва фаъолияти Неругоҳи барқи обии Сантӯда - 1 ҳам аз мавзуъҳои муҳимми суҳбат буд” [11]

Таҳаввулоту пешрафти иқтисодӣ қабл аз ҳама ба сиёсати дурусти хориҷӣ ба миён омада метавонад. Тоҷикистон бо сиёсати дарҳои боз дар ин самт торафт фазои иқтисодии худро беҳтар менамояд, ки ин тамоюлро аз рӯи ҳама нишондиҳандаҳо дар саҳифаҳои ВАО-и

ватаниву хориҷӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Аз мазмуну муҳтавои расонаҳои дохилӣ чунин бармеояд, ки дар суръат гирифтани ин раванд нақши бевоситаи Эмомалӣ Раҳмон хеле бузург мебошад. Махсусан сомонаи нашрияи "Ҷумҳурият" дар робита ба ин масъалаву мавзуъ садҳо матолибро ба нашр расонида, зимни мулоқоту суҳбатҳои Эмомалӣ Раҳмон ва Владимир Путин масъалаҳои иқтисодӣ дар сархати аксари матолиб қарор гирифтаанд. Таҳлилу омӯзиши саҳифаҳои сомонаҳои мавриди таҳқиқ нишон медиҳад, ки Владимир Путин ва Эмомалӣ Раҳмон аз соли 2015 то соли 2025 беш аз бист маротиба мулоқоту дидорбинӣ кардаанд. Дар ин маврид барқияҳо ва суҳбатҳои телефонӣ қатъи назар мебошанд. Ба таври мисол дар суҳбату мулоқоти Эмомалӣ Раҳмон бо Владимир Путин дар соли 2017 инкишофу тақвияти муҳимтарин самтҳои иқтисодии ду давлат баррасӣ гардидаанд: "Ҷонибҳо, ҳамчунин омодагиро барои идомаи ҳамкорӣ дар соҳаҳои басо муҳимми иқтисодӣ, ба мисли кишоварзӣ, нассоҷӣ ва саноати кӯҳкорӣ, энергетика, бо шумули нафту газ тасдиқ намуданд" [13]

Маълум аст, ки Русия ҳамчун абаркудрати иқтисодӣ ба қатори "Ҳаштгона" ва "Бистгона"-и бузурги ҷаҳонӣ дохил шуда, бо захираву сарватҳои бойи табиӣ, истеҳсолоту саноати тавоно ва техникаву технологияи пешрафта дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, ИДМ-и имрӯза ва умуман дар ҷаҳон пешсаф аст. Бо назардошти сиёсатҳои геополитикиву геоиқтисодӣ имрӯзҳо дар минтақа нақши бориз дорад. Аз ин нигоҳ дар матолиби сомонаи нашрияи "Ҷумҳурият" ҳамкории иқтисодӣ бо Русия баҳои баланди мусбат дода меашвад. Чунин оҳанг дар маводди сомонаи "Российская газета" низ ба назар мерасад ва ҷонибдорӣ аз ин раванд низ карда мешавад. Чунончӣ соли 2014 дар саҳифаҳои сомонаи https://www.rg.ru/ гуфта мешавад, ки "Русия шарики тиҷоратии пешсаф ва бузургтарин сармоягузор дар иқтисодиёти Тоҷикистон" [15] мебошад. Ҳамчунин дар матлаби боло қайд мегардад, ки 130 корхонаи Тоҷикистон бо сармоягузории давлати Русия фаъолияти худро ба роҳ гузошта шудааст. Дар ин радиф соҳаи гидроэнергетика махсус таъкид гардида, ба рушди тиҷорат ва инкишофи соҳаҳои алоҳида назари мусбат баён мегардад.

Даҳсолаи аввали Истиқлолияти давлатӣ барои Тоҷикистон душвор, мураккаб ва пур аз моҷарои сиёсӣ буд. Аслан, ин даҳсола бо талошҳои Президенти ҷавон - Эмомалӣ Раҳмон барои сулҳу созандагӣ сипарӣ гашта, танҳо дар марҳилаҳои минбаъда имкон пайдо гардид, ки барномаҳои стратегии рушди иқтисодӣ роҳандозӣ гарданд. Дар ҷаҳони муосир барои ҳар як давлату кишвар эътимод муҳимтарин рукни пешрафт ба шумор меравад. Ин эътимоду боварӣ аз ҷониби кишварҳои сармоягузор мебошад, ки барои пешрафтҳои иқтисодии давлати дигар маблағгузорӣ менамоянд. Тоҷикистон ин эътимоду бовариро баъд аз анҷоми ҷанги шаҳрвандӣ ва созишномаи истиқрори сулҳ соҳиб гардид. То ин замон расонаҳои гуногун (махсусан, хориҷӣ) ба сулҳу суботи осоиштагии Тоҷикистон ба назари шубҳа менигаристанд. Дар ин радиф ВАО-и русӣ низ як замоне чандон андешаҳои начандон мусбатро интишор мекарданд. Вобаста ба ин муҳаққиқ С.Мирзоалӣ бо таҳлили баъзе матолиби оғози солҳои 2000 чунин андеша дорад: "Чандин нафар шореҳон зикр кардаанд, ки дар Тоҷикистон хавфи омадани исломгароён ба сари қудрат ҷой дорад ва ё Тоҷикистонро меҳвари пайдоиши неруҳои исломгаро дар минтақа ном бурдаанд" [8, с.40]. Албатта, ин андешаҳо дар гузашта буданд ва дар таърих боқӣ монданд. Тоҷикистон собит намуд, ки ҳама хавфу хатарҳоро барҳам зада метавонад ва имрӯз зиёда аз чанд даҳсола мешавад, ки дар миқёси давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ иқтисодиёти муназзам инкишофёбандаи худро соҳиб гардидааст. Акнун дар чунин муҳиту фазо инкишофи робитаҳои иқтисодии Тоҷикистонро натанҳо бо Русия, балки бо даҳҳо давлатҳои ҷаҳон мисол овардан имкон дорад. Моҳи октябри соли 2017 дар саҳифаи сомонаи https://www.rg.ru/ чунин омадааст. Айнан: "Россия - один из основных торговых партнеров Таджикистана, на втором месте - Китай. В январе-июле 2017 года товарооборот вырос на 21 процент, до 413 млн долларов. Объем российских инвестиций в Таджикистан - 1,95 млрд долларов. В стране 230 предприятий с российским капиталом" [14]. Аз иқтибоси боло бармеояд, ки дар мубодилаҳои иқтисодӣ миёни Тоҷикистону Русия ҳеҷ як монеа вучуд надорад. Бинобар кишвари амну рӯ ба тараққӣ шинохтаву эътироф гардидани Тоҷикистон имрӯз даҳҳо кишварҳо ва бонкҳову ташкилотҳову созмонҳои байналмилалӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон маблағгузорӣ менамоянд. Дар такя ба маводди расонаҳои зиёд чунин хулосае ба миён меояд, ки кишварҳои асосии сармоягзор ба иқтисодиёти ҷумҳурии мо Русия ва Чин ба шумор мераванд. Дар матлаби боло махсусан дар ҳамин хусус ишора карда мешавад, ки Хитой баъд аз Русия дар

ҷойи дуюм қарор дорад. Сармоягузориҳ ва равобити судманди тиҷоративу иқтисодӣ қабл аз ҳама дар суҳбату мулоқотҳои роҳбарони ин давлатҳо пайваста ба миён гузошта мешаванд. Ин мазмун дар матлаби дигар қайд гардида, “Русия бузургтарин шарики тиҷоративу иқтисодии Тоҷикистон номида мешавад, ки дар соли 2014 30% инвеститсияи хориҷиро маблағҳои давлати Русия ташкил медиҳанд” [17].

Дар мақолаи М.Сафар бо номи “Шарикони стратегӣ. Тоҷикистону Русия ба марҳалаи нави рушд ворид мешаванд” [22] дар робита бо ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистону Русия таҳлилҳо умумӣ мебошанд. Муаллиф факту далелҳоеро истифода кардааст, ки дар заминаи мулоқоту суҳбатҳои роҳбарони ин давлат баён гардидаанд. Журналист ҳамчун шореҳи иқтисодӣ аз усули қиёс истифода карда, аз ҷараёни коҳишёбандаи гардиши молу маҳсулот дар миёни ин давлатҳо таъкид менамояд. Дар солҳои гузашта ва ҳам имрӯз дар Тоҷикистон фаъолият доштани ширкатҳои бузурге дар соҳаи коммуникатсия ва маводди сӯхт (“Мегафон” ва “Газпром”) маълум мебошанд, ки онҳо бозори истеъмолиро зери таъсири махсус қарор додаанд. Муносибат ва мавқеи муаллиф нисбат ба ин тамоюл мусбат ба назар мерасад: “Бунёди Неругоҳи барқи обии «Сангтӯда-1», ҳузури ширкатҳои мобилии Русия, чун «Таком» ва «Мегафон Тоҷикистон», инчунин ширкати «Газпром» гувоҳии ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратии ҳар ду кишвар мебошанд. Ҳарчанд гардиши мол байни Тоҷикистону Русия дар соли 2016 беш 1 миллиард доллар бошад ҳам, он нисбат ба солҳои қаблӣ коҳиш ёфтааст. Тамоюли коҳишёбии гардиши мол байни ду кишвар ба омилҳои берунӣ таъсири манфии буҳрони молиявӣ ва паст рафтани қурби рубли русӣ марбут аст” [22]. Бинобар авзои мураккаби сиёсии ҷаҳони муосир дар чанд соли охир равобити Русия бо кишварҳои ИДМ, аз ҷумла Тоҷикистон то ҳадде тағйирпазир гардид. Масъала ва қазияи Украина имрӯз Русияро (аз соли 2022) бо мушкилоту монеаҳои гуногун гирифтор гардонид. Таҳримҳои зиёде аз ҷониби мамолики ғарбӣ нисбат ба Русия амалӣ карда шуд, ки хоҳу нохоҳ ба иқтисодиёти ин кишвар таъсири манфӣ мерасонанд. Қатъи назар аз ин омилҳо муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ бо давлати Русия идома дорад. Дар заминаи сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар моҳи майи соли 2022 дар мулоқот бо В.Путин масъалаҳои тиҷоративу иқтисодӣ муҳокима гардида, мулоқоти мазкурро имкони хуби баррасии дурнамои ҳамкории ду кишвар арзёбӣ кардаанд: “Ҷонибҳо зимни вохӯрӣ ҷиҳати баҳрабардорӣ аз имкониятҳои истифоданашудаи соҳаҳои барои ҳар ду кишвар судовари бахшҳои иқтисодӣ ва ҷоннок кардани кори Комиссияи байниҳукуматӣ оид ба ҳамкории тиҷоратию иқтисодӣ табодули андеша намуданд” [9].

Дар мақолаи Айсел Герейханова бо номи “Владимир Путин ва Эмомалӣ Раҳмон масъалаҳои амниятӣ ва лоиҳаҳои иқтисодиро муҳокима карданд” [2] – (Владимир Путин и Эмомали Рахмон обсудили вопросы безопасности и экономические проекты) дар бораи мулоқоти навбатии роҳбарони ин давлатҳо нақл карда мешавад. Муаллиф вобаста ба равобити иқтисодии ин давлатҳо дар такя ба муҳтавои суҳбати президентҳо андешаронӣ менамояд. Дар навишта маҷмуи чандин самтҳо ва масъалаҳо баррасӣ гардида, иқтисодиёт ва тиҷорат мавқеи асосиро ишғол менамояд. Журналисти таҳлилгар ба ҷараёни ин муносибатҳо баҳои мусбат медиҳад. Гуфта мешавад, ки “Тоҷикистон барои Русия шарики тиҷоратии асосӣ ба шумор меравад ва ин раванд муназзам пеш меравад” [2].

Дар баробари мавзуъҳои иқтисодӣ дар саҳифаҳои сомонаҳои https://www.rg.ru/ ва http://jumhuriyat.tj/ масъалаҳои иҷтимоӣ низ мавқеи намоён доранд. Ба ин доира метавон масъалаҳои маориф, фарҳанг, варзиш ва амсоли инро ворид намуд. Фарҳанг, маънавиёт ва маориф дар муносибатҳои байни давлатҳо нақши муқаддимавӣ доранд ва тавассути онҳо аввалин равобити сиёсиву иқтисодӣ ба роҳ гузошта мешаванд. Бояд ба назар гирифт, ки фарҳангу маданияти русӣ ба ҷомеаи мо дар қиёс бо тамоми фарҳангҳо бештару амиқтар ворид гардидааст. Муошират дар Тоҷикистон бо забони русӣ дар муқоиса бо ҳама забонҳо дар ҷойи аввал қарор мегирад. Дар баробари ин ҷойи инкор нест, ки “ВАО-и Русия дар ташаккули фазои иттилоотии Тоҷикистон саҳми назаррас дошта” [18, с.55], мубодила ва сарчашмаҳои асосӣ барои васоити ахбори оммаи мо манбаъҳои русӣ ба шумор мераванд.

Муносибати давлатҳову кишварҳоро дар самти шарикии стратегӣ пеш аз ҳама масъалаҳои илму фарҳангу маориф ба танзим медароранд. Як падидаву анъанаи дерин он аст, ки забони русӣ барои халқи тоҷик дар байни тамоми забонҳои олам дастрастарин ба шумор меравад. Олимону адибони мо тавассути ин забон эҷоду ихтирооти худро ба ҷаҳониён муаррифӣ карда тавонистаанд. Дар дарки мазмуну моҳияти адабиёту фарҳанги

русӣ барои халқҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ зиёда аз 100 сол ҳеҷ монеа вуҷуд надорад ва он фаҳмову писандида низ ба шумор меравад. Имрӯз Русия таъсиргузор ва як навъ меросбари империяи шуравӣ ба шумор рафта, дар доираи давлатҳои ИДМ бонуфузтарин кишвар дониста мешавад. Роҳандозӣ гардидани ҳар гуна чорабиниву озмунҳо яке аз воситаҳои ҷалб намудани доираҳои зиёии халқҳои собиқи шуравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон мебошад. Дар хабаре таҳти унвони "Темур Зулфиқоров сазовори ҷоизаи байнидавлатии "Ситораи Иттиҳод" шуд, ҳамин ҳадафу маромро пайдо намудан мумкин аст. Дар он таъкид мегардад, ки "Темур Зулфиқоров дар бахши фарҳангу санъат бо ин ҷоиза ва ду миллион рубл қадр гашт, - хабар дод котиботи Бунёди байнидавлатии ҳамкориҳои фарҳангии кишварҳои узви ИДМ" [19]. Ҳар як чорабиниву барнома дар ин самт дар робита ба ҳадафҳову маромҳои хос сурат мегиранд (сиёсати фарҳангӣ) ва ба таври пайваста амал кардани чунин озмунҳо дар қавӣ гардидани муносибатҳо мусоидат карда метавонад. Озмуни "Ситораи Иттиҳод" як навъ оҳанге аз даврони шуравӣ дошта, ба таври доимӣ ҳар сол дар се бахш - илму маориф, фарҳангу санъат ва умуман доираҳои иҷтимоӣ сурат мегирад. Тавре дар ин хабар зикр гаштааст, ғолибони он аз Тоҷикистон чандон кам ҳам нестанд: "Солҳои қабл аз Тоҷикистон академик Талбак Назаров, рассом Вафо Назаров, шоир Низом Қосим, ҳунарпеша Ибодулло Машрабов, ва таърихшинос Раҳим Масов барандаи ин ҷоиза гашта буданд" [19].

Матолиби сомонаҳои мавриди назар аз матбуот - нашрияҳои "Ҷумҳурият" ва "Российская газета" сарчашма мегиранд, ки муассиси мушаххаси худро дошта, таъйиноти расмиву давлатӣ доранд. Яъне чунин матлаб моли шабакаҳои иҷтимоӣ набуда, маводди муътамадро ба нашр мерасонанд. Қатъи назар аз чунин омилҳо дар ин нашрияҳо таъйиноти "фаъолияти плюриалистии матбуот" [12 с.12] ҷараёни маъмул мебошад. Вобаста ба гуногунақидагӣ ва гуногунмавзуӣ аз маводе истифод мебаранд, ки оммавияти баланд доранд ва бо ин ҷиҳат хонандаи худро ҷалб менамоянд. Навиштаи Лола Ризоӣ таҳти унвони "Маргарита Қосимова: "Душанберо қариб нашинохтам" [6] (Санаи нашр: 23.10.2018 №: 206 Мутолиа карданд: 936) ба мавзуи фарҳангу иҷтимоиёт дахл дошта, дар бораи он ҳунармандоне нақл мекунад, ки баъди барҳам хурдани ИҶШС муқими Федератсияи Русия гаштаанд. Ин навишта зери рубрикаи "Фарҳанг" ба табъ расида, дар бораи ҳаштумин Кинофестивали байналмилалии "Дидор" (бузургдошти кинематографисти барҷастаи тоҷик Тоҳир Собиров) нақл мекунад, ки дар шаҳри Душанбе баргузор гардидааст. Дар ин чорабинии сатҳи байналхалқӣ ҳунармандону коргардонҳо аз давлатҳои Русия, ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Озарбойҷон, Муғулистон, Украина, Эстония, Гурҷистон, Афғонистон, Ҳиндустон ва дигар кишварҳо иштирок кардаанд. Аз нигоҳи як нафаре, ки замоне дар Тоҷикистон мезист ва айни ҳол шаҳрванди дигар кишвар аст, баҳои баланд гирифтани пешравиҳои пойтахт ҷолиби диққат аст: "Баъди 25 сол бори нахуст аст ба Ватан - ба шаҳри Душанбе меоям. Аз ободиҳое, ки тули ин солҳо шудааст, шаҳри азизам - Душанберо қариб ки нашинохтам. Ба гумонам садсола роҳи рушдро қадам задааст" [6].

Маводди таҳиякардаи Умар Алӣ таҳти унвони "Асрори тахаллуси «Ленин»" [7] низ бо фарогирии мазмуни таърихӣ диққати хонандаро ҷалб менамояд. В.И.Ленин ҳам барои Русия ва ҳам барои Тоҷикистон чеҳраи ношинос нест ва ҳамчун асосгузори давлати шуравӣ як замоне дар сархати ҳар як асару эҷод қарор дошт. Одатан дар бораи ин гуна чеҳраҳо баъд аз фавташон, ё баъди заволи ҳокимияти онҳо андешаҳову хулосаҳои ғайричашмдошт зиёд мешаванд. То ҳол ҷасади Ленин дар Русия нигоҳ дошта шудааст ва табиист, ки маҳбубияти ин шахсият барои халқи Русия кам нест ва дар баробари ин мардумони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ низ ба ин нафар бетаваҷҷуҳ намебошанд. Зеро, маҳз бо таъсири ӯ дар ҷаҳон сиёсати наве бо номи сотсиализм ҷорӣ карда шуд. Дар бораи номи ӯ фарзияҳои зиёд вуҷуд дорад. Муаллиф дар заминаи таҳияи матлаб баҳс ороста, аз чанд сабаб тахаллус гирифтани В.Уляновро зикр кардааст. Аммо сохтаву тақаллубӣ будани ҳуҷҷатҳои В.И.Ленин барои хонандаи умум аҷиб аст: "Ҳамчун нишони эҳтироми махсуси падар ба Улянов, фарзандони Ленин тасмим гирифтанд ба Владимир Илич шиносномаи падарро диҳанд. Албатта, санаи таваллуд-ро дигар кардаанд. Ин ҳуҷҷат солҳои пинҳонкорӣ ба Улянов ёрии зиёд расонидааст." [7]. Дар хабари фарҳангие бо номи "Дар Осетия пайкараи Абулқосим Фирдавсӣ гузошта шуд" [4] дар бораи он нақл мегардад, ки "Дар Донишгоҳи давлатии Осетияи Шимолӣ ба номи К.Л.Хетагуров маросими ифтитоҳи нимпайкараи шоири форсу тоҷик Абулқосим Фирдавсӣ баргузор гашт" [4]. Робита бо Тоҷикистон дар ин хабар он аст, ки дар ифтитоҳи он сафири Эрон дар Россия Маҳдӣ Саноӣ ширкат намудааст. Яъне мазмуни

хабар аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ин пайкара бо тасмими ҳукумати ҶИЭ гузошта шудааст. Мояи ифтихор он аст, ки Абулқосим Фирдавсӣ шоири бузурги тоҷик низ мебошад, ки шуҳрати ҷаҳонӣ дорад. Ҳарчанд дар маросими ифтитоҳ ҳузури сафири тоҷик таъкид нагардидааст, вале ин падида низ дар таҳкими равобити фарҳангии халқи тоҷику рус низ мусоидат карда метавонад.

Илму маориф дар миёни ин ду давлат робитаи қавӣ дошта, таърихи қариб садсоларо ташкил медиҳад. Махсусан, дар давоми чанд соли охир ба ин масъалаҳо таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир гардида, журналистон дар доираи маводди хабариву таҳлилӣ аз ин раванд ҷонибдорӣ низ менамоянд. Бояд иқрор гардид, ки пешравии ояндаи Тоҷикистон дар раванди ҷаҳонишавӣ ба густариши забони русиву англисӣ тавъам аст. Агар аз як ҷониб бо назардошти манфиатҳои стратегӣ ба омӯзиши забони русӣ майл дошта бошад, аз ҷониби дигар бояд ба назар гирифт, ки Русия бо назардошти манфиатҳои геополитикӣ намехоҳад, ки Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон дар зери таъсири сиёсатҳои таҳмилии дигар қарор дошта бошад. Тавре пештар қайд гардид, дар замони шуравӣ Тоҷикистон “дарвозаҳои ҷанубӣ”-и ин империя дониста мешуд. Баъди аз миён рафтани ИҶШС низ Русия намехоҳад, ки мавқеи қаблии худро аз даст диҳад. Дар оғози солҳои 2000 коршиносону муҳаққиқон чунин андешаеро баён мекарданд, ки дар ин самт рақобати ҷиддӣ вуҷуд дорад: “...Тоҷикистон барои Русия нуқтаи стратегӣ, роҳи баромад ба Шарқ ба ҳисоб меравад. Аз ин сабаб, ин нуқтаро ИМА мехоҳад ба даст орад ва ба ин восита дасти Русияро аз осиёи Марказӣ абадулабад кӯтаҳ кунад” [21 с.73]. Яъне забон, фарҳанг, санъат, илм ва дигар омилҳои гумманитарӣ барои кишварҳои абарқудрат як василаи иртиботии аввалин барои дар олами мафкура ҷой кардани идеологияҳои муайян низ ҳаст ва дар асри 21 ин раванд боз ҳам суръат пайдо кардааст. Истилоҳи “гуфтугӯи тамаддунҳо” ва “барҳӯрди фарҳангҳо” ба ҳамин омил ҳамбастагӣ дорад. Ин усул дар таърихи аҳли башар барои империяҳои гуногун маъмулӣ низ ба шумор рафта, равзанаи нахустини таъсиррасонӣ дар раванди амалигардонии сиёсатҳои бузург аст. Ин зина барои Тоҷикистон аллакай марҳилаи садсолаҳо тайшуда ба ҳисоб меравад. Баъди Истиқлолияти давлатӣ Тоҷикистон бо назардошти ҳамин заминаҳои таърихӣ ҳавасманди он аст, ки муносибат бо Русия амиқтар бошад. Абарқудрати аз ҳама лиҳоз барои кишвари мо дӯст ва дастрас (иқтисод, фарҳанг, забон, сиёсат ва ғ.) алҳол Русия мебошад. Ин ҷиҳат сабаб мешавад, ки имрӯз дар Тоҷикистон натанҳо забони русӣ омӯхта шавад, балки макотиби русӣ низ таъсис ёбанд. Гузориши “Ифтитоҳи мактабҳои русӣ дар Тоҷикистон” [5] дар ҳамин маврид маълумот дода, тавсеаи муносибатҳои Тоҷикистону Русияро бозгӯ менамоянд. Дар гузориш гуфта мешавад, ки ифтитоҳи ин мактабҳо ба таври видеоӣ сурат гирифта, доир ба омодагиҳо ба расми ифтитоҳи муассисаҳои нави таълимӣ дар шаҳрҳои Душанбе, Кӯлоб, Хуҷанд, Бохтар ва Турсунзодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазирони маорифи ҳар ду кишвар маълумот доданд. Дар сатҳи роҳбарони ду давлат ифтитоҳ ёфтани ин макотиб оҳанги амиқи сиёсӣ доранд ва аз равобити неки Тоҷикистону Русия гувоҳӣ медиҳанд: “Маросими ифтитоҳи мактабҳои нав бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Федератсияи Россия муҳтарам Владимир Путин ба таври видеоӣ сурат гирифт” [5].

Сомонаи нашрияи “Российская газета” низ нисбат ба ин мавзуъ мавқеи мушаххас дошта, дар саҳифаҳои худ ин масъаларо хеле хуб инъикос кардааст. Дар мақолаи Айсель Герейханова бо номи “Владимир Путин ва Эмомалӣ Раҳмон масъалаҳои амниятӣ ва лоиҳаҳои иқтисодиро муҳокима намуданд” [2] паҳлуҳои зиёд васеътар баррасӣ гардидаанд. Ҷузъиёти зиёди ин матлаб аз саҳифаҳои сомонаи t.me/news_kremlin таҳия гардида, бо такя аз таъкидҳои Президенти Русия В.Путин андешаҳои худро асоснок гардонидааст: “Равобити гумманитарӣ дар миёни ин давлатҳо мусбат инкишоф меёбад. Путин ёдрас гардид, ки моҳи сентябри соли гузашта панҷ мактаби русӣ кушода шуд. Имсол ва солҳои оянда барои нашри китобҳои русӣ 200 миллион рубл ҷудо карда мешавад, қайд намуд Путин” [2]. Мавриди зикр аст, ки имрӯз дар ҳудуди Тоҷикистон муассисаҳои таҳсилоти олии русӣ низ фаъолият мебаранд. Ҳам дар Русия таҳсил кардани ҷавонону наврасони тоҷик ва дар дохили кишвар низ мавҷуд будани марказҳои зиёди омӯзишӣ аз натиҷаи мусбати ин равобат гувоҳӣ медиҳанд. Сомонаи нашрияи “Ҷумҳурият” низ дар як матлаб ин масъаларо шарҳ дода, теъдоди донишҷӯни тоҷикро, ки дар Русия таҳсил менамоянд, 20 ҳазор таъикд карда мешавад: “Имрӯз дар ҳудуди Тоҷикистон филиалҳои 3 муассисаи олии Русия фаъолият

мекунанд ва дар муассисаҳои олии Русия бошад, қариб 20 ҳазор шаҳрвандони мо таҳсил менамоянд” [13].

Дар навиштаи дигар бо номи “Дар арафаи Рӯзи Ғалаба Путин бо Раҳмон мулоқот барпо менамояд” [16], ки муаллифи он К.Латухина мебошад, чанд масъалаи муҳимми равобити давлатҳо матраҳ гардидааст. Муаллиф дар такя ба таъкиди Путин “Рӯзи Ғалаба”-ро иди асоситарин меномад. Табиист, ки ғалаба ба фашизм дар асри гузашта барои ҳамаи кишварҳои собиқ иттиҳод дахл дорад. Руҳияи он то ба имрӯз гум нагардидааст ва қатъи назар аз ҳама ҷузъиёт роҳбарони аксар давлатҳои ИДМ ҳамасола дар рӯзи 9-май барои таҷлили он ба Русия сафар менамоянд. Дар соли 2022 бо ин ҳадаф Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо даъвати Путин ба Москва сафар кардааст. Назар ба маълумоти Д.Песков дар ин мулоқот масъалаи вазъи сарҳади Тоҷикистону Қирғизистон низ баррасӣ мегардад. Тавре аз саҳифаҳои ВАО маълум аст, соли 2022 дар сарҳади Тоҷикистону Қирғизистон вазъ хеле ноором буд ва хавфи ба вуҷуд омадани низоъ минтақаро таҳдид мекард. Ба ин масъала муаллиф назари кутоҳ дорад ва таъкид менамояд, ки “масъалаи ба Маскав омадани Президенти Тоҷикистон қабл аз низоъҳои сарҳадӣ маълум гардида буд” [16]. Аз мазмуни матлаби боло бармеояд, ки дар Тоҷикистон ҳам таҷлили Рӯзи Ғалаба хуб ба роҳ монда мешавад. Аз ҷумла таъкид мегардад, ки Президент Эмомалӣ Раҳмон баъди чорабиниҳои идона дар майдони “Боғи Ғалаба” ба Маскав меравад. Таҷлили якҷояи ин рӯйдоди таърихӣ нишондиҳандаи дӯстии давлатҳо ба ҳисоб рафта, иттифоқчиву шарики стратегӣ будани онҳоро ифода мекунад. Баррасии мавзуоти иҷтимоӣ дар сомонаҳои нашрияҳои мазкур хеле фаррох аст.

Адабиёт

1. *Азимов А. Матбуот ва маҳви бесаводӣ (1928-1940).– Душанбе, 2013. – 83 с.*
2. *Владимир Путин и Эмомали Рахмон обсудили вопросы безопасности и экономические проекты [Манбаи электронӣ]. – URL: https://www.rg.ru/2023/11/21/vzaimnyj-interes.html (санаи мурочиат 10.09.2025)*
3. *Гулмуродзода П. Хомӯшӣ ва хурӯш дар матбуоти тоҷик / П.Гулмуродзода // Истиқлолият ва журналистикаи муосир (маҷмуаи мақолаҳо) .–Душанбе: Арҷанг, 2006.- 96 с.*
4. *Дар Осетия пайкараи Абулқосим Фирдавсӣ гузошта шуд [Манбаи электронӣ]. – URL: http://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=38762 (санаи мурочиат 11.09.2025)*
5. *Ифтитоҳи мактабҳои русӣ дар Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – URL: https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=47321 (санаи мурочиат 20.09.2025)*
6. *Маргарита Қосимова: “Душанберо қариб нашинохтам” [Манбаи электронӣ]. – URL: https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=35354 (санаи мурочиат 25.09.2025)*
7. *Маро ба санг бизан, модар // https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=36079 (санаи мурочиат 27.09.2025)*
8. *Мирзоалӣ С. Нигоҳи таҳлилгарони “РИА Новости” ба воқеоти Тоҷикистон // Журналистикаи байналхалқӣ – II (маҷ.мақ). – Душанбе, 2009. – 115 с.*
9. *Мулоқоти Сарвари давлат бо Президенти Федератсияи Россия [Манбаи электронӣ]. – URL: https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=46546 (санаи мурочиат 12.08.2025)*
10. *Мулоқоти Эмомалӣ Раҳмон бо Владимир Путин [Манбаи электронӣ]. – URL: https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=20872 (санаи мурочиат 22.08.2025)*
11. *Мулоқоти Эмомалӣ Раҳмон бо Дмитрий Медведев [Манбаи электронӣ]. – URL: https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=21650 (санаи мурочиат 25.08.2025)*
12. *Муродов, М. Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ / М. Муродов. – Душанбе: Арҷанг, 2017. – 320 с.*
13. *Пешвои миллат: “Русия шарики стратегии Тоҷикистон буд ва мемонад” [Манбаи электронӣ]. – URL: https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=28309 (санаи мурочиат 15.07.2025)*
14. *Президенты России и Таджикистана встретились в Сочи в закрытом режиме [Манбаи электронӣ]. – URL: https://www.rg.ru/2017/10/10/reg-ufo/prezidenty-rossii-i-tadzhikistana-vstretilis-v-sochi-v-zakrytom-rezhime.html (санаи мурочиат 15.08.2025)*
15. *Путин назвал Таджикистан союзником России // https://www.rg.ru/2014/09/11/rahmon-site-anons.html (санаи мурочиат 08.08.2025)*
16. *Путин проведет переговоры с президентом Таджикистана накануне Дня Победы [Манбаи электронӣ]. – URL: https://www.rg.ru/2021/05/05/putin-provedet-peregovory-s-rahmonom-nakanune-dnia-pobedy.html (санаи мурочиат 07.08.2025)*

17. *Путин: Отношения с Таджикистаном основаны на союзнических обязательствах [Манбаи электронӣ]. – URL: https://www.rg.ru/2015/09/15/putin-rahmon-site.html (санаи мурочиат 20.07.2025)*
18. *Сафаров Х. Инъикоси хабарҳои криминалии Тоҷикистон дар сомонаҳои иттилоотии Русия // Журналистикаи байналхалқӣ – IV (маҷ.мақ). – Душанбе, 2012. – 135 с.*
19. *Темур Зулфиқоров сазовори ҷоизаи байнидавлатии "Ситораи иттиҳод" шуд [Манбаи электронӣ]. – URL: https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=41773 (санаи мурочиат 14.09.2025)*
20. *Хоҷазод Саидмурод. Ташаккули низоми нави шабакаҳои телевизионӣ дар Тоҷикистон.- Душанбе:ДДОТ, 2024.- 123 с.*
21. *Холбек Ф. Баъзе нуқтаҳои тақсимоти нави ҷаҳон // Журналистикаи тоҷик ва масъалаҳои низоми нави ҷаҳон (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2004. – 88 с.*
22. *Шарикони стратегӣ. Тоҷикистону Русия ба марҳалаи нави рушд ворид мешаванд [Манбаи электронӣ]. – URL: https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=28165 (санаи мурочиат 20.08.2025)*

ВИЖАГИҲОИ ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР СОМОНАҲОИ ИНТЕРНЕТӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили илмӣ-таҳлилӣ ва муқоисавии тарзи инъикос ва бозтоби масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар ду нашрияи расмии давлатии Тоҷикистону Русия - сомонаҳои "Ҷумҳурият" (jumhuriyat.tj) ва "Российская газета" (rg.ru) - бахшида шудааст. Тадқиқот бо истифода аз усулҳои таҳлили мундариҷа, муқоисаи жанриву услубӣ ва таҳлили дискурсивӣ анҷом ёфта, равандҳои расонасозӣ ва сиёсати иттилоотии давлатӣ дар хусуси масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро баррасӣ менамояд. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки ҳар ду воситаи ахбори омма дар чорчӯби сиёсати расмии давлатӣ амал карда, масъалаҳои стратегӣ, аз ҷумла робитаҳои иқтисодӣ, сармоягузорӣ, энергетика, тиҷорат, муҳоҷират, маориф ва фарҳангро аз мавқеи ҳукуматӣ ва бо равишҳои идеологии расмӣ инъикос мекунанд. Маводди ҳар ду сомона ҳамчун марҳилаи таърихии муносибатҳои дучониба хидмат намуда, имкон медиҳад, ки қиёсан таҳаввулоти ҳамкориҳои иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистону Русия дар давоми солҳои 2000-2025 бозсозӣ гардад. Таҳлил нишон медиҳад, ки "Российская газета" бештар ба паҳлуҳои геополитикӣ, амниятӣ ва иқтисодии равобит аҳаммият медиҳад, ҳол он ки "Ҷумҳурият" паҳлуҳои идеологӣ, фарҳангӣ ва сиёсати дохилии Тоҷикистонро ҳамзамон бо инъикоси ҳамкориҳои байналмилалӣ таъкид менамояд. Мавқеъгирии ҳар ду ВАО ба таври мустақим аз идоракунии иттилоотии давлатӣ сарчашма гирифта, дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва таҳқими муносибатҳои стратегии байнидавлатӣ таъсири назаррас доранд.

Калидвожаҳо: ВАО-и интернетӣ, журналистикаи расмӣ, инъикоси иқтисодӣ, масъалаҳои иҷтимоӣ, ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Русия, таҳлили муқоисавӣ, сиёсати иттилоотӣ, журналистикаи таҳлилӣ.

ОСОБЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ ВОПРОСОВ В ИНТЕРНЕТ-СМИ

Данная статья посвящена научно-аналитическому и сравнительному исследованию способов отражения и интерпретации экономических и социальных вопросов в двух официальных государственных изданиях Таджикистана и России — на сайтах «Ҷумҳурият» (jumhuriyat.tj) и «Российская газета» (rg.ru). Исследование проведено с использованием методов контент-анализа, жанрово-стилевого сравнения и дискурсивного анализа. В работе рассматриваются процессы медиатизации и государственная информационная политика в отношении экономических, социальных и культурных проблем. Результаты анализа показывают, что оба средства массовой информации действуют в рамках официальной государственной политики и освещают стратегические вопросы — экономические отношения, инвестиции, энергетику, торговлю, миграцию, образование и культуру — с позиций правительства и в русле официальной идеологии. Материалы обоих сайтов отражают исторические этапы двусторонних отношений, позволяя проследить эволюцию экономического и социального сотрудничества Таджикистана и России в 2000–2025 годах. Анализ выявил, что «Российская газета» уделяет больше внимания геополитическим, экономическим и вопросам безопасности, тогда как «Ҷумҳурият» акцентирует идеологические, культурные и внутреннеполитические аспекты Таджикистана, одновременно освещая международное сотрудничество. Позиционирование обеих редакций напрямую обусловлено государственной информационной политикой и оказывает заметное влияние на формирование общественного мнения и укрепление стратегических межгосударственных отношений.

Ключевые слова: интернет-СМИ, официальная журналистика, экономическое отражение, социальные вопросы, сотрудничество Таджикистана и России, сравнительный анализ, информационная политика, аналитическая журналистика.

FEATURES OF THE REFLECTION OF ECONOMIC AND SOCIAL ISSUES IN ONLINE MEDIA

This article is devoted to a scientific, analytical, and comparative study of the ways in which economic and social issues are reflected and interpreted in two official state publications in Tajikistan and Russia—on the websites Jumhuriyat (jumhuriyat.tj) and Rossiyskaya Gazeta (rg.ru). The study was conducted using content analysis, genre and style comparison, and discursive analysis methods. The paper examines the processes of mediatization and state information policy with regard to economic, social, and cultural issues. The results of the analysis show that both media outlets operate within the framework of official state policy and cover strategic issues—economic relations, investment, energy, trade, migration, education, and culture—from the government's perspective and in line with official ideology. The materials on both websites reflect the historical stages of bilateral relations, allowing us to trace the evolution of economic and social cooperation between Tajikistan and Russia in 2000–2025. The analysis revealed that Rossiyskaya Gazeta pays more attention to geopolitical, economic, and security issues, while Jumhuriyat focuses on ideological, cultural, and domestic political aspects of Tajikistan, while also covering international cooperation. The positioning of both editorial offices is directly influenced by state information policy and has a noticeable impact on the formation of public opinion and the strengthening of strategic inter-state relations.

Keywords: online media, official journalism, economic coverage, social issues, cooperation between Tajikistan and Russia, comparative analysis, information policy, analytical journalism.

Дар бораи муаллиф
Мирзоева Навруза Матқосимовна
Докторант аз рӯйи ихтисос (PhD)-и
кафедраи журналистикаи байналхалқӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: mirzoevanm@inbox.ru

About the author
Mirzoeva Navruza Matkosimovna
Doctoral candidate (PhD) of Department
of International Journalism
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave, 17
E-mail: mirzoevanm@inbox.ru

Об авторе
Мирзоева Навруза Маткосимовна
Докторант по специальности (PhD)
кафедры международной журналистики
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 17
E-mail: mirzoevanm@inbox.ru

ТДУ 94(575.3)+911.373

«ЧӮБЕК» ДАР МАЪХАЗҲО ВА САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХӢ

Ҳусайнов А. Қ., Одинаев С. Г.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ

“Чӯбек” деҳае дар ноҳияи Мир Саид Алии Ҳамадонӣ буда, баъдан бо ҳамин ном ноҳияи “Чӯбек” таъсис дода шудааст. Ба ин хотир, мо кӯшиш намудем дар асоси маъхазу сарчашмаҳо таҳқиқоти илмӣ бурда, дар мавриди номи “Чӯбек” ва мавқеъи ҷуғрофии он баъзе маълумотҳоро аниқ намоем. Ҳаминро бояд таъкид намоем, ки дар маъхазу сарчашмаҳои асримиёнагӣ дар бештар маврид ин мавзеъ бо номи Чӯбак ёд шудааст. Бо омадани русҳо, таъсиси сарҳаду омадани сарҳадбонони рус, ки дар талафузи онҳо Чӯбак Чубек хонда мешуд, оҳиста-оҳиста Чӯбак ба Чӯбек табдили ном кардааст.

Ноҳияи Мир Саид Алии Ҳамадонӣ яке аз ноҳияҳои асосии зироаткорӣ (асосан пахтакорӣ) ва чорводории минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон маҳсуб шуда, бо қарори Раёсати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон 15-уми сентябри соли 1950, дар заминаи деҳаи Чӯбек, дар ҳайати собиқ вилояти Кӯлоб бо номи ноҳияи “Чӯбек” таъсис ёфтааст [3, л. 15]. Соли 1952 ноҳия ба худ номи Москваро гирифта [4, л. 25], дар солҳои соҳибистиқлолии кишвар бо қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 феврали соли 2004, таҳти №502, ноҳияи Москва ба ноҳияи Мир Саид Алии Ҳамадонӣ тағйири ном кардааст.

Дар соли 1950 ҳангоми таъсиси ноҳия бо номи “Чӯбек” ба ҳайати маъмурии он шуроҳои деҳотҳои ба номи Калинин (колхозҳои ба номи Варашилов, Булганин, ба номи Ленин, 20 солагии Тоҷикистон [5, л. 36], нуқтаҳои аҳолинишини Анҷирон, Давлатобод, Дашти гуло, Қизилсу, Қиёмчашма, Пахтаобод, Саркокули боло, Саркокули поён, Сафедоб, Файзобод, Чойлобкамар, Шағалтеппа, Шуъбаи I с/х, Шуъбаи II с/х, Шуъбаи III с/х, Метинтуғайи боло, Метинтуғайи поён), Маслюк (колхозҳои ба номи Жданов, Будёний, Молотов, Калини ва нуқтаҳои аҳолинишини Боғ, Бузахона, Ғараб, Гулобод, Гулистони боло, Гулистони поён, Дараи калот, Дружба, Қаҳрамон, Марғоб, Меҳнатобод, Навобод, Олимтои боло, Олимтои поён, Пахтакор, ба номи Пушкин, Садбаргҳо, Тагинамак, Хурҷинтош, Чордара), Чӯбек (колхозҳои ба номи Маленков, Энгелс, Сталин, нуқтаҳои аҳолинишини Москва, Қарағоч, Охмазори боло, Охмазори миёна, Питомник, Сарҳади сурх, Садвинсовхоз, Туғул, Тудабоён, ба номи Чапаев, Чӯбек, Янгиариқ) [18, с. 297-300] дохил мешуданд.

Ноҳияи Мир Саид Алии Ҳамадонӣ дар қисмати ҷанубии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар соҳили дарёи Панҷ мавқеъ дошта, аз ҷануб ба масофаи 1700 километр бо Афғонистон, аз ҷанубу ғарб ба масофаи 9 километр бо ноҳияи Фархор, аз тарафи шимолу ғарб бо дарозии 42 километр бо ноҳияи Восеъ ва аз тарафи шарқ ба масофаи 150 километр бо ноҳияи Шамсиддин Шоҳин ҳамсарҳад аст. Масоҳати умумии ноҳия 509 километри мураббаъро ташкил медиҳад. Аҳолии ноҳия наздики 150 ҳазор нафар буда, 70 ҳазор нафарашон занону духтарон мебошанд. 87 фоизи аҳолии ноҳияро тоҷикон ва 13 фоизи онро дигар миллатҳо (ӯзбекҳо, русҳо ва ғайраҳо) ташкил мекунад.

Айни ҳол, ҳайати маъмурии ноҳияи М.С.А. Ҳамадонӣ аз 8 ҷамоат, аз ҷумла 1 ҷамоати шаҳрак ва 7 ҷамоати деҳот иборат мебошад. Маркази маъмурии ноҳия шаҳраки Москва мебошад [10, с. 5].

Пеш аз он ки ба таҳлилу баррасии мавзуъ оғоз кунем, аввалан тасмим гирифтем маънои луғавии вожаи “Чӯбак”-ро дар фарҳангу луғатҳо ва сарчашмаҳои таърихӣ дида бароем.

Калимаи “Чӯбак” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънии “навдаи дарахт; шақшақаи посбони шаб, чӯбе ки сардори посбонон ба тахтае ё таблаке мезад ва садо мебаровард, то ки посбонони дигарро хоб набарад, омадааст” [19, с. 562]. Қайд кардан ба маврид аст, ки мавзеъи Чӯбак дар соҳили дарёи Панҷ ҷойгир шудааст ва гузаргоҳи муҳим барои убури дарёи Панҷ ба ҳудуди Афғонистон маҳсуб ёфта, асрҳо барои корвониёну лашкариён хизмат кардааст. Дар ин мавзеъ, аз рӯйи баъзе маълумотҳо бозори калон низ будааст.

Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” “Чӯбак” ба маънии “чӯбчае, ки бо онҳо нақора менавозанд”, маънидод гардидааст. “Чӯбакзан – попдори шабгард аст, ки шақилоқ зада, посбонӣ мекунад” [20, с. 568] оварда шудааст. Албатта, дар ин ҷо низ, мавзуи асосӣ попдори шабгард, яъне ҳамон сардори посбонон аст, ки дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” муфассалтар оварда шудааст.

Дар “Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик” истилоҳи “Чӯбак” каме васеътар шарҳ дода шудааст: “Чӯбак - як навъ чӯбе, ки онро шақшақаи посбони шаб низ мегӯянд. Дар гузаштаҳо сардори посбони шаб, ки ӯро “чӯбакзан” мегӯфтан, бо чӯбак ба тахтаи махсуси низомӣ ва ё таблак мезад, то садое бароради, посбонони дигарро хоб набарад” [9, с. 657].

Донишномаи мазкур гуфтаҳои болоро тақвият мебахшанд. Бояд қайд намуд, ки аз чӯбак бо чӯбакзанӣ мардум дар мавридҳои муносиб ва ё хабар додани маъракаҳо ва ё кори муҳим истифода менамуданд. Яъне онҳо дар болои бом баромада ё аз ҷойи махсус, бо задани чӯбак огоҳ месохтанд, ки нигаҳбони ғалла ва ё полизро хоб набарад.

Дар ҷойи дигари ҳамин “Донишнома” омадааст, ки «Чӯбхат – як пора чӯбе, тахминан 20 - 40 см ё дарозтар, ки дар гузаштаҳо барои ба нася харидани чизе ва ё ашёе ба кор бурда мешудааст. Ин ҳуҷҷат далел бар он мешудааст, ки харидор аз фурушанда, чизҳое харидааст. Баъдан, дар охири моҳ фурӯшанда он хатҳои чӯбхатро шумурда, маблағи ҷамъшударо меситонд [9, с. 657]. Ин навъи чӯбхат то ба имрӯз дар байни мардум (аз ҷумла, тоҷикони Афғонистон) ба кор меравад.

Дар ҷойи дигар омадааст, ки “чӯбхат ҳамчун чӯби борики хӯрдест, ки навомӯзон онро ҳангоми мутолиаи китоб ба кор мебаранд. Дар гузашта нобиноён низ чӯбхати махсус доштанд, ки аз тариқи он хат меомӯхтанд” [9, с. 657].

Бояд қайд намоем, ки калимаи “Чӯбак” дар феҳрасту луғатҳои форсӣ ҳамчун вожаи мустақил бо маънои хос сабт нашудааст. Вале дар баъзе мавридҳо ҳамчун чӯбакҳо барои задани пахта, ки мардумони мо аз он васеъ истифода менамуданд; чӯбҳои устухонбандӣ; навозандаи табл; чӯбаки осиёи дастӣ ва ғайраҳо маънидод шудаанд.

Дар бештар маврид “чӯбак” ҳамон “чӯбак” бошад, ки ба далели талаффуз ё нигориши мутафовит чунин навишта шудааст. Мумкин “чӯбак” ҳамон “чӯбак” аст, ки ба маънои чӯб - кучак ё абзорҳои сохта аз чӯб фаҳмида мешавад.

Ҳангоми ҷӯстуҷӯи матлаб, ба дасти мо «Луғати лаҳҷаҳои белорусӣ» афтод. Мо дар он вожаи “Чувакъ”-ро вохӯрдем, ки асли маъниаш номи моҳии Чебакъ будааст (“Чувакъ - рыба Чебакъ”) [16, с. 700].

Акнун биёед навиштаҳои сайёҳи рус Варигин М.А. – ро бубинем, ки ҳангоми саёҳат аз минтақаи Кӯлоб аз ин намуди моҳӣ ёд кардааст. Ин сайёҳи рус, ки бекигарии Кӯлоб, аз ҷумла мавзеи “Чӯбак”-ро таҳқиқ намудааст, қайд мекунад, ки: «Обҳои дарё ва кӯлҳо аз моҳиҳои гуногун фаровонанд. Дар ин мавзеъ намудҳо гуногуни моҳӣ, ба монанди сазан (карп), қаҳваранг, маринка, лақамоҳӣ, инчунин намунаҳои калони гудженҳо зиндагӣ мекунанд. Дар дарёи Ях-Су моҳии хурди ҳамворро, ки ба чебакъ ё таран монанданд, мушоҳида намудем» [7, с. 763]. Аз гуфтаҳои Варигин М.А. бармеояд, ки дар ҳақиқат чунин намуди моҳӣ дар дарёҳои ин мавзеъ зиндагӣ мекардааст, аммо он ба номи “Чӯбак” ҳеҷ алоқамандие надорад.

Дар ҷойи дигар омадааст, ки "Чубак" маънои "чӯб"-ро дошта, аз калимаи "чуб" (чӯб) бо пасванди "-ак" гирифта шудааст, ки барои сохтани исмҳо, топонимҳо ва гидронимҳо истифода мешавад ва маънои хурдтарро дорад. Дар забони русӣ ин ном аксар вақт ҳамчун "Чубек" таҳриф карда мешавад. Аммо, имлои дурусти таърихӣ "Чӯбак" аст, на "Чубек". Номи “Чубек” дар солҳои 50-уми асри XX оҳиста – оҳиста расман қабул шудааст. Заминдории "Чӯбак" дар рӯйхати номҳои ҷуғрофии Аморати Бухоро, ки дар Бойгонии марказии Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар маҷмуаи "Конселярии Қушбеги амири Бухоро" нигоҳ дошта мешаванд, сабт шудааст [21].

Таҳлили масъала нишон медиҳад ва мо низ ба хулосае расидем, ки номи “Чӯбак” аз килимаи “Чӯб” ва мумкин аз ҳамон номи чӯбакзан - нақоразани сардори посбонони шаб бо чӯбаки худ бошад, ки аз бедорхобии посбонон дарак медиҳад ва ба ҳақиқат наздикӣ дошта, шояд номи “Чӯбак” аз ҳамон ҷо пайдо шуда бошад. Ин маъниро боз ба он асоснок кардан мумкин аст, ки деҳаи Чӯбак дар соҳили дарёи Панҷ воқеъ гардидааст ва дар гузашта гузаргоҳи муҳим аз дарёи Панҷ ба Афғонистон ва баръакс буд. Ба воситаи гузаргоҳи “Чӯбак” корвониёну, лашакариён, тоҷирон рафту омад мекарданд, ки ин ҳама нишона аз посбонони доимӣ дар ин мавзеъ хабар медиҳад. Баъдан дар ин мавзеъ сарҳадбонони Россияи подшоҳи маскан гирифтанд. Ҳамзамон, аз Тирмиз тариқи қайиқҳо ба воситаи дарёи Панҷ ба деҳаи

Чӯбак молу маҳсулотҳои гуногун ворид ва аз ин ҷо низ маҳсулотҳои гуногунро содирот мекарданд. Аз рӯйи баъзе маълумотҳо дар деҳаи Чӯбак бозори калон вуҷуд доштааст. Далелҳои овардашуда пешниҳоди болоро қавӣ мегардонад.

Дар баъзе сарчашмаҳои таърихӣ мавзеъи “Чӯбак”-ро вохӯрдан мумкин аст , вале онҳо хеле кам ба назар мерасанд. Аз сабабе, ки ҳудудҳои ҳозираи ноҳия дар бештари маврид ба сарзамини Хатлон, бекигарии Кӯлоб ва пас аз барпо шудани Ҳокимияти Шуравӣ то солҳои 50-ум, яъне таъсиси ноҳияи алоҳида, дар ҳайати ноҳия Фархор будааст, мо масъалаи макурро дар ҳудудҳои ҷуғрофии ин сарзаминҳо баррасӣ намудем.

Бояд қайд намоем, ки яке аз захираҳои бойтарини табии Тоҷикистон, аз ҷумла, ноҳияи Ҳамадонӣ кӯҳи намаки Хоҷамуъмин мебошад, ки таърихи хеле қадима дорад. Дар бораи намаки ин кӯҳ дар китобу сарчашмаҳо чандин маротиба ёдоварӣ шудааст. Масалан Мирзо Гадоев ва Саттор Абдулҳаев дар китоби худ “Таърих ривоят мекунад”, ки аслан тариқи ҳикоя ва ривоят навишта шудааст, дар “Қасидаи Хатлонзамин (ё худ қиссаи шоҳ, ки ӯро чун ҳайвон сар буриданд” аз ин манзара ёдовар шуда, навиштаанд, ки: “Аз рӯйи шаҳодати баъзе аз одамонамон, ки бо бозоргонони маҳаллӣ ба Ҳулбук борҳо рафтаанд, бисёр мулки бой аст. Намакаш аз рӯйи замин то ба осмон мерасад. Дар соҳили дарё мардум зар мешӯянд. Мардумаш ҳам нотарсанд. Дар рӯзҳои сахт занҳояш ҳам либоси сарбозӣ мепӯшанд” [13, с. 22].

Дар ҷойи дигар ин муаллифон аз ҷанги ҳокими Ҳулбук - Бадр Тархон бо арабҳо бо сардории Асад ибни Абдуллоҳ, ки гӯё ҷанги онҳо дар домана ва ё болои ҳамин кӯҳ (кӯҳи намаки Хоҷамуъмин) шуда бошад, сухан меронанд [13, с. 34].

Дар маъхази чинии «Таърихи Тан», ки ба нимаи дуюми асри VII мансуб аст, пойтахти Хатлон «Се-чу-кян» (қароргоҳи подшоҳ) ном бурда шудааст. Дар ин маъхаз дар ҳудуди Хатлон мавҷуд будани чор куҳи намак, аспҳои олиҷаноб ва бабрҳои сурхмӯй оварда шудааст [14, с. 17-18]. Аз ҳамон чор кӯҳи намак, ки дар маъхаз оварда шудааст, шояд якеааш куҳи намаки Хоҷамуъмин бошад (як қисми куҳи намаки Хоҷамуъмин ба ҳудуди ноҳияи М.С.А.Ҳамодонӣ дохил мешавад). Дар ҳудуди имрӯзаи вилояти Хатлон кӯҳҳои намаки Хоҷа Сартез, Даҳаи намак, Хоҷамуъмин, Сайёд ё кони намаки Ёвон мавҷуданд.

Дурустии аз тарафи арабҳои забт карда шудани Хуталонро Ғолиб Ғоибов дар китобаш “Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз” муфассал нишон додааст. “Баъди дар солҳои 726-727 маротибаи якум шикст хӯрдан аз мардуми Хуталон арабҳо пас аз 10 сол дар соли 737 барои ба итоати худ даровардани Хуттал лашкар мекашанд. Тибқи гуфтаи Табарӣ дар ин вақт подшоҳи Хуттал Сабал вафот карда, ба ҷояш писараш Ал-Ҷайш (ба навиштаи Ибну-л-Асир Ҳунайш) подшоҳ шуда буд. Ал-Ҷайш бинобар ҷавонӣ ва камтаҷрибагии худ пеш аз ҳуҷуми Асад ба Чин мегурезад. Дар ин ҳуҷум Асад қалъаи Зағарзакро гирифта, ба қавли Табарӣ “дастонашро аз асирону гӯсфандон пур карда буд” [1, с. 113].

Ба ҷойи писари Сабал дар Хуттал марде бо номи Ибн-с-Соиҷӣ, ки аз мардумони оддии Хуттал буд, ҳукмронӣ мекард. Ибн-с-Соиҷӣ ба ҳоқони Турк, ки арабҳо ӯро Абу Музоҳим лақаб монда буданд, мактуб навишта, ба ёрӣ даъват мекунад. Хоқон розӣ шуда, бо лашкар ба сӯйи Хуттал ҳаракат мекунад. Ибн-с-Соиҷӣ ба Асад мактуб фиристода таъкид мекунад, ки хоқони турк бо лашкари бешумор наздик омадааст, шумо Хутталро тарк кунед. Асад дар аввал бовар намекунад, баъдан бовар карда, дар фикри ба Балх фиристодани молу амволи аз Хуттал ғораткардааш меафтад. Ӯ Иброҳим ибни Осими Уқайлиро бо як гурӯҳи аскарон ва моли ғораткардааш ба Балх равона мекунад. Аз пушти Иброҳим Асад бо лашкар баромада, ба ҷониби Ҷабалу-л-милҳ (кӯҳи намаки Хоҷамӯъмин) ба соҳили наҳри Балх (Панҷ) омада мерасад. Огаҳ мешавад, ки Иброҳим бо асирону молу манол аз дарё гузашта рафтаанд.

Маълумоти дақиқи Табарӣ дар хусуси он ки Асад аз наздикии кӯҳи намаки Хоҷамӯъмин гузшта, ба соҳили дарёи Панҷ рафт, аз он дарак медиҳад, ки Асад бо лашкари худ аз гузаргоҳи “Чӯбак” дарёро убур карааст. Ҳоқони турк бо қисмати лашкари араб, ки ҳанӯз дарёро убур накарда буданд, дар ҳамин ҳудудҳои соҳили дарё Панҷ, яъне мавзеи “Чӯбак” дар набард шуда, онҳоро шикаст ва асир мегирад” [8, с. 148-149].

Масъалаи яке аз шаҳрҳои Хатлон Рустои бек (Рустоқбек, Рустоқ) - ро баррасӣ намуда, Бурҳонидини Кушкакӣ аз вуҷуд доштани гузаргоҳ дар мавзеи “Чӯбак” хабар додааст. Ӯ дар охири асри XIX навишта буд: “Ба он тарафи Омӯя низ роҳҳои бисёр аз Рустоқу Чоҳоб рафта, ки мардуми балад ҳамарӯза аз Чоёб ва навоҳии ӯ ба Кӯлобу Ҳисору Чӯбак ва ғайра ҳудудот пордарёби худро мерасонанд ва аз он тараф бад-ин тараф меоянд” [6, с. 381-388].

Дар бораи мавҷуд будани роҳ аз дашти Турғай-теппа (н. Фархор) то деҳаи Сайёд (н.Ҳамадонӣ), ки дар соҳили рости дарёи Панҷ қарор доштааст сайёҳи англис Вуд хабар

додааст. Ба нақли ӯ ин роҳ дар асри XIX ва шояд пештар аз он ҳам вуҷуд доштааст. Вуд навиштааст, ки: “Дар тули тамоми роҳ, дар давоми 28 мил сайёҳон аз тарафи чап чарогоҳҳои беҳтарин, аз тарафи рост кӯҳҳоро мушоҳида намуданд. 19-уми марти соли 1838 Вуд Окс (Панҷ) - ро дар наздикии Ҷонқалъа дар рӯ ба рӯи деҳаи Сайёд (Вуд номи деҳаро Сайдъ навиштааст) убур мекунад. Сайёд дар соҳили доимии Панҷ қарор дорад, на чун Ҷонқалъа, ки дар назди маҷрои кӯҳнаи он воқеъ мебошад” [12, с. 122-123].

Дар идомаи расидан ба Сайёд Вуд аз ҷангалзори зич, ҳайвонҳои зиёди ваҳшӣ ва сайдҳои сершумор, махсусан мурғҳои Фазан хабар медиҳад.“Сайёд қаламрави марзии Муродбек (ҳангоми сафари Вуд волии Қундуз Муродбек будааст) [12, с. 113] буда, дар шимоли Панҷ ҷойгир аст. Кӯҳҳои ба Сайёд наздик аз конҳои намак бой мебошанд (кӯҳи намаки Хоҷамӯмин дар наздикии Сайёд ҷойгир аст). Деҳаи Сайёд тақрибан сад хонавода дорад” [12, с. 123]. Дар наздикии Сайёд, ноҳияи ҳозираи М.С.А.Ҳамадонӣ кӯҳи намаки Хоҷамуъмин ҷойгир шудааст, ки аз намаки ошӣ бой мебошад. Вуд ҳамин кӯҳи намакро дар назар доштааст. Дар атрофи Сайёд туғайзор ва қамишзорҳои беканор мавҷуд буданд, ки Вуд аз онҳо низ ёдовар шудааст. Туғайзору қамишзорҳо баъдан бо меҳнати зиёди меҳнаткашони ноҳия, махсусан муҳоҷирон, дар солҳои 50-80-уми асри XX ба заминҳои кишт ва корам табдил дода шуданд.

Ҳамзамон, Вуд қайд кардааст, ки “мардумони ин мавзеъ дар ҳар вақти рӯз чойро истеъмол мекунанд ва чой қисми ҷудонашавандаи хӯроки онҳост” [12, с. 189].

Деҳаи Сайёд, ки дар соҳили рости дарёи Панҷ воқеъ гардидааст, дар замони сайёҳати Вуд зиёда аз 100 хонавода зиндагӣ мекардааст. Тобистони соли 1904 дарёи Панҷ сероб шуда, маҷрои худро тағйир медиҳад ва деҳаи Сайёдро шуста мебарад [11, с. 133].

Сайёҳи итолиёвӣ Марко Поло соли 1260 ба кишварҳои ҳавзаи дарёи Ому (Амударё) сафар карда, дар бораи ин мавзеъҳо маълумотҳои ҷолибе додааст. Ҳангоми бозгашт аз Балх ба қисмати шимолу шарқ ҳаракат карда, ба кишвари Dagana (дар дигар мавридҳо Juzqana, Dehanah навишта шудааст) мерасад. Бино ба нақли ӯ дар ин кишвар Толихон ҷойгир шуда буданд. Мавқеи ҷуғрофии Толихонро нишон дода, аз мавҷудияти конҳои зиёди намак дар ҷанубӣ он ёдовар шудааст. Далелҳои муосир аз мавҷудияти конҳои намак дар якчанд маконҳои шарқи Толихон, аз ҷумла Ак-Булок (ё Оқ-Булоқ, наздики гузаргоҳи Латабанд) ва Дарун (наздики Кокча) шаҳодат медиҳанд. Ин манбаъҳои намак дар таъмини минтақаҳои Бадахшон, Қундуз ва Читрал нақши калидӣ доранд. Ғайр аз ин дар ҷанубу шарқ ё ҷанубӣ Толихон, бахусус дар Шала (Шалъ), дар наздикии пули сангии машҳур дар Кӯлоб ва дар қисмати ҷанубии даштҳои Олой конҳои намак мавҷуданд [12, с. 72]. Дар ин ҷо, мумкин Марко Поло аз кӯҳҳои намаки Хоҷа Муъмин ва Хоҷа Сартез, ки дар наздикиҳои Кӯлоб ҷойгиранд ёдрас шуда бошад.

Пас аз истилои Осиёи Миёна аз тарафи Русияи подшоҳӣ, омӯзиши қисматҳои гуногуни Тоҷикистони имрӯза, аз ҷониби олимону мутахассисон ва саёҳони рус бештар гардиданд. Масалан, дар ҳисоботи худ ба Штаби генералии Туркистон капитани рус Покотило, аз натиҷаи сафари худ ба Бухорои Марказӣ ва Шарқӣ ҳисобот додааст [17, с. 1].

Ӯ қайд кардааст, ки рӯзҳои 12-15-уми июн аз қишлоқҳои Чӯбек (12 июн), Баҳорак (14 июн) ва Сари - Чашма (13,15 июн) дидан кардааст. “Аз “Чӯбек”, дар худи дараи Чайлӣ (мавзее ки дарёи Панҷ аз миёни кӯҳҳо ба водӣ ҷорӣ мешавад) ба мо лозим омад, ки аз дарё каме дуртар ба самти Кӯлоб, ба соҳили Сари-Чашма равем” [17, с. 6]. Ҳарорати ҳаво дар водиҳо хеле гарм буда, “Чӯбек” дар баландии аз сатҳи баҳр 1470 метр ва Сайёд дар баландии аз сатҳи баҳр1440 метр ҷойгиранд [17, с. 22].

Тибқи маълумоти Покотило дар дарёҳои Панҷ ва Амударё сар карда, аз деҳаи Сарой дар поёноб як қатор гузаргоҳҳои доимии амал мекарданд. Одатан, ҳар як гузаргоҳ аз як то се қайиқ (киштӣ) дорад, ки нисфашон афғонӣ ва нисфашон бухоронӣ мебошад. Интиқол бо пардохти муайян ва бо нархи муайян анҷом дода мешавад. Даромад аз киштиҳо ба бекҳое мегузашт, ки гузаргоҳ дар ҳудуди онҳо ҷойгир буданд. Дар тамоми минтақаи Амударё, ки тавсиф шудааст, танҳо як гузаргоҳ мавҷуд аст, ки аз моҳи сентябр то март кушода мешавад. Ин гузаргоҳ дар наздикии деҳаи “Чӯбек” ҷойгир аст, ки дар он ҷо дарё аз дараи Чайли ба водӣ ворид мешавад. Дар боқимондаи минтақа, гарчанде на онқадар зиёд аст, гузаргоҳҳо вуҷуд надоранд [17, с. 35].

Олими дигари рус, ки дар охири асри XIX ба ин минтақа бештар таваҷҷуҳ зоҳир намуда, махсусан манотиқи ҷанубии Тоҷикистонро омӯзиш намудааст Варигин М. А. мебошад. Ӯ дар бораи вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳаёти аҳолии бекигарии Кӯлоб маълумотҳои ҷолибро навиштааст. Пеш аз ҳама, Варигин М.А. ҳангоми тасвири кӯҳҳои

ҳудуди бекигарии Кӯлоб, кӯҳи намаки Хоҷамуъминро тасвир намуда гуфтааст, ки: “Аз масири Қарағоч кӯҳи Хоҷамӯъмин (4368 фут) баланд мешавад, ки асосан аз кони намак иборат буда, сифати онҳо аз мавҷудияти дигар маъданҳо каме вайрон шудааст. Қуллаи ҳамвор ва қисми болоии кӯҳ бо пораҳои сангӣ пӯшида шудааст. Ин пораҳо, аз сабаби шакли худ, таассуроти фиребандаи шаҳр ё қалъаи харобшударо ба вуҷуд оварданд, зеро аз дур онҳо ба деворҳои ҷангӣ, сутунҳо ва пояҳои боҳашамат монанданд. Чунин ташаккулҳои табиӣ, ки тасаввуроти аҷибро ба вуҷуд меоранд, натиҷаи равандҳои геологӣ мебошанд, ки бо таъсири об - ҳам кимиёвӣ ва ҳам механикӣ алоқаманданд” [7, с. 751].

Дар идома ин олими рус оид ба мавзеъҳои Саричашма ва Дашти-Чагом маълумотҳо додааст. Ёдовар мешавем, ки Саричашма ва деҳаҳои гирду атрофи он, ки айни ҳол ба ноҳияи Шамсиддин Шоҳин дохил мешаванд, дар замони шуравӣ ба ҳайати маъмурии ноҳияи Москва дохил мешуданд. Аз ин хотир мо ин мавзеъҳоро аз назари худ дур нагузоштем.

Бино ба навиштаи Варигин чашмаҳои намак, ки аз маъданҳо бой мебошанд, аз кӯҳҳои Хоҷа Сартез ва Хоҷамӯъмин ба дарёи Яхсу ҷорӣ мешаванд. Ин ҷойҳоро аз дур ба шарофати қабати сафеди дурахшандаи намак, ки дар офтоб мисли барф медурахшад, ба осонӣ дидан мумкин аст. Бузургтарин аз ин чашмаҳо дар наздикии деҳаи Хоҷамӯъмин ҷойгир буда, ҷӯйборҳои васеъро ташкил медиҳанд. Дар тарафи ҷанубӣ понздаҳ чашма ҷойгир аст, аммо сетои онҳо махсусан шифобахш ҳисобида мешаванд. Дар наздикии деҳаи Оқ-Мазор чашмае ҳаст, ки сокинони маҳаллӣ барои табобати ревматизм ва дигар бемориҳо оббозӣ мекарданд. Онҳо мегӯянд, ки хосияти шифобахши об аз баъзе минералҳои махсус вобастаанд. Барои тасдиқи эътиқоди худ, онҳо мисоли як табиби рус, сарҳадбон аз “Чӯбек”-ро меоранд, ки ӯ низ аз ин чашма истифода мекардааст [7, с. 756].

Дар бекигарии Кӯлоб барои гузаронидани тобистон беҳтарин ҷойҳо Дашти-Чагам, Муъминобод ва Дашти Тира маҳсуб меёфт. Ин мавзеъҳо ҳама шароитро барои таъсиси осоишгоҳ фароҳам меоранд: иқлими муътадил, шамоли форам, ҳавои тоза ва оби фаровони чашмаҳо. Аҳолии маҳаллӣ, бар хилофи сокинони водие, ки дар наздикии майдонҳои шолӣ зиндагӣ мекунанд, кам аз бемории малярия азият мекашанд. Қаторкӯҳҳои паҳно ва васеъи сералаф барои чаронидни чорво мувофиқ буда, узбакҳои кӯчманчиро ба худ ҷалб кардааст. Онҳо аз тамоми ҳудуди бекигарӣ барои чаронидани аспҳо ва гӯсфандонашон ба ин ҷо меоянд. Барои ба даст овардани чарогоҳи беҳтарин онҳо байни худ то ба марг меҷанганд. Чӯпонҳо бо гӯсфандонашон ҳатто ба қаторкӯҳи Тирай мерасанд, ки дар он ҷо дар водиҳо тамоми сол барфпӯш мебошад [7, с. 757].

Зимистони ин мавзеъҳо хеле хунук буда, барф аз ҳад зиёд меборад. Барои рафту омади байни деҳаҳо, гурӯҳҳои то 300 нафар аз сокинони бумӣ, савора ва як саф шуда, роҳро аз як деҳа то ба деҳаи дигар аз барф тоза мекарданд. Ин усулро онҳо аз аскарони дидбонгоҳҳои марзбонии Русия, ки барои муошират доимии худ истифода мебурданд, омӯхтаанд.

Дар Саричашма, ки 6 верст (дар системаи метрик андозаи 1066,8 метр) дарозӣ дорад, дарахтони зиёди мевадиҳанда рӯйидаанд. Саричашма яке аз манотиқҳои бою таърихии бекигарии Кӯлоб ба ҳисоб рафта, охири қарни XIX дар боғкорӣ, зироаткорӣ ва токпарварӣ ба манбаи калони даромад табдил ёфта буд [15, с. 16].

“Чӯбек” ҳамчун мавзеи беҳтарини шикори парандагон будааст. Дар он парандагони зиёд дар соҳили дарёи Панҷ, махсусан мавсимӣ ҷамъ меомаданд ва диққати шикорчиёнро бештар ба худ ҷалб мекарданд. Паррандагони сершумор ба шикорчиён имкон медод, ки бештар сайд карда, захираи зимистонаи худро таъмин намоянд [7. с,763]. Шикорчиён махсусан ғозҳо ва мурғобиҳои бузургро шикор мекунанд, ки гӯшташонро дар зимистон, то мавсими дигар истифода намоянд. Қуҳо бошанд, асосан барои пашмашон шикор карда мешаванд.

Дар ҳудуди бекигарии Кӯлоб роҳҳои зиёди корвонгард барои тиҷорат ва савдо мавҷуданд. Яке аз чунин роҳҳо аз Бешкаппа ба тарафи ҷануб ба “Чӯбек” мебарад, ки дар он ҷо истгоҳҳои гумрукии русҳо қарор дорад. “Пас, аз Беш-Каппа, мо ба самти ҷануб равона шудем ва ин роҳ моро рост ба “Чӯбек” мебарад - мегӯянд, ки дар он ҷо бозори калон аст, гумрук ва марзбонони Русия низ дар он ҷо ҷойгиранд. Аз Кӯлоб то деҳаи Чор-Дара ҳамагӣ чордаҳ верст роҳ аст. Сипас, як баландии нишеб, тақрибан сад верст, ба баландии Карағоч оғоз мешавад. Дар 21-ум верст мо ҳамон деҳаи Карағоч ва се деҳа бо як номро дидем. Дар версти 27-ум мазори Оқ-Мазор ҳаст, ки маъноаш "қабри сафед" мебошад. Сипас роҳ дар паҳлӯи кӯҳҳое бо номи Туя-буин мегузарад, ки маъноаш "гардани шутур" аст ва ба гардани шутур хеле монанд. Ва ниҳоят, дар верстаи 35-ум мо ба Чӯбек мерасем” [7, с. 767]. Аз

“Чӯбек” бошад ба соҳилҳои дарёи Панҷ тавассути қишлоқи Сарой роҳ ба тарафи Тирмиз меравад.

Аз деҳаи Бишкеппа, як гузаргоҳ дар он тарафи Панҷ мавҷуд аст. Аз ин ҷо тоҷирон, фироиён ва қочоқчиён ба Афғонистон мегузаранд. Инчунин, гузаргоҳҳо дар Чӯбек, Баҳорак, Бах, Фархор мавҷуданд, дар боло ва поён 2-3 гузаргоҳи дигар низ вуҷуд дорад.

Дарёи Панҷро метавон тавассути гузаргоҳе дар наздикии деҳаи Бишкеппа убур кард, ки аз ҷониби тоҷирон, фироиён ва қочоқчиён барои ворид шудан ба Афғонистон истифода мешавад. Гузаргоҳҳои монанд дар Чӯбек, Баҳорак, Бах ва Фархор, инчунин дар якчанд ҷойҳои дигар мавҷуданд.

Дар ҳудуди бекигарии Кӯлоб 8 амлокдор, аз ҷумла Чӯбек, Саричашма ва Сайёд дохил мешуданд. Дар Саричашма - 41 деҳа, 661 ҳавлиҳо, 49 осиёб, 3305 нафар аҳолӣ; дар Чӯбек – 13 деҳа, 358 ҳавлӣ, 9 осиёб, 1790 аҳолӣ; дар Сайёд – 26 деҳа, 701 ҳавлӣ, 63 осиёб, 8600 нафар аҳолӣ ба сар мебурданд [7, с. 773].

Бояд қайд намоем, ки дар тараққиёт ва рушди пахтакории бекигарии Кӯлоб генерал-губернатории Туркистон таъсири зиёд расонидааст. Деҳқонони Кӯлоб пахтаи ҷамъовардаи худро ба Сарой Камар (ҳозира ноҳияи Панҷ) бурда, ба русҳо мефӯрухтанд. Аз ҳамин вақт сар карда, ба ҳудудҳои бекигариҳои минтақа олимон ва саёҳони рус бо мақсади омӯзиши мавқеи географӣ, иқлим, захираҳои табиӣ, иқтисодиёт, ҳаёти аҳолӣ ва сарҳад бештар меомаданд. Солҳои 1908 – 1911 аз Сарой Камар ба востаи Фархор қад - қади дарёи Панҷ то Чӯбек роҳи аробагард мавҷуд буд, ки маҳз аз ҳамин роҳ корвониён ва аскарону афсарони сарҳадбонони рус васеъ истифода мекарданд. Ин роҳ аҳаммияти ҳарбӣ – стратегӣ низ дошт. Аз ҳамин солҳо сар карда, дар қисматҳои аҳолинишини Чӯбак, Баҳорак, Боғ, Хирманҷо, Саричашма сарҳадбонони рус меистоданд [22, с. 11]. Ҳамзамон, чунин нуқтаҳои сарҳадбонӣ дар Айвач ва Сарой Камар низ ташкил шуда буданд [15, с. 17].

Пас аз ғалаби инқилоб дар Бухоро (1920) Армияи Сурх оҳиста – оҳиста ҳудудҳои аморати Бухороро аз худ мекунад. 20-уми феврали соли 1921 амир Олимхон бо корвони зиёд ба суйи Кӯлоб, ноҳияҳои сарҳадии Афғонистон гурехта, дар он ҷо 4 – рӯз мемонад. 9 – уми марти соли 1921 амир ба воситаи гузаргоҳи Сарҳадчӣ (Чӯбак) дарёи Панҷро гузашта, ба Афғонистон мегурезад. 15-уми марти соли 1921 соати 14:30 дақиқа полкҳои 52 ва 6 савора ба ҷанг ба шаҳри Кӯлоб ворид мешаванд ва бо ҳамин дар минтақаи Кӯлоб ҳукумати инқилобӣ ғалаба мекунад [22, с. 28-29]. Фирори амир Олимхон ба воситаи гузаргоҳи Чӯбек, боз як далели дигар аст, ки ин гузаргоҳ таърихи қадима дошта, роҳи асосии убури дарёи Панҷ аз минтақаи Кӯлоб ба Афғонистон маҳсуб меёфтааст.

Дар асрҳои XIX ва нимаи аввали асри XX роҳҳои корвонгард хеле кам буда, тоҷирон бештар минтақаҳои кӯҳиро убур мекарданд, ки дар фаслҳои зимистон ва баҳор ба онҳо зарари бештар мерасид. Дар баробари ин тоҷирон ва ҳукуматдорон аз роҳи дарёӣ, махсусан аз дарёи Панҷу Ому васеъ истифода мекарданд. Аҳолии ҷанубии Тоҷикистон аз қайиқҳо барои шино кардан дар дарёи Панҷ аз гузаргоҳҳои Чӯбек ва Баҳорак истифода мекарданд. Дар солҳои 1894 - 1898 комиссияи махсуси Русия ва Аморати Бухоро ин қисми дарёро аз назар гузаронида, муайян карданд, ки агар онро аз сангҳо тоза кунанд, пас ҳаракати киштиҳо метавонанд аз моҳи апрел то октябр идома ёбад. Миқдори умумии боркашонӣ тавассути дарёҳои Тоҷикистон дар як сол тақрибан 700 000 пудро ташкил медод [2, лл. 61-62].

Ҳамин тариқ, таҳлили маъхазҳо, сарчашмаҳо ва китобҳои дар замони шуравӣ ва соҳибистиқлолӣ ба нашр расида гувоҳӣ медиҳанд, ки мавзеи Чӯбек (ҳозира ноҳияи М.С.А. Ҳамадонӣ) дар тули таърих дар ҳудуди давлатҳои гуногун, ба монанди кушониён, ҳайтолиён, Тахористон, Хатлон, бекигарии Кӯлоб будааст. Сарчашмаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки заминҳои ҳарду тарафи Ому дар асри IX дар дасти подшоҳони хатлонӣ буда, онҳо ба Сомониён дар ҳоли тобеъияти нисбӣ қарор доштаанд [8, с. 224]. Ҳамин муаллиф дар ҷойи дигари асари худ қайд кардааст, ки: “мо дар асари Байҳақӣ ба хабаре вомехӯрем, ки он аз тобеъияти Хутталон ба султон Маҳмуд дарак медиҳад: “Ва шуғли вазорат Бу-л-Хайри Балхӣ меронд, ки ба рӯзгори амири мозӣ (султон Маҳмуд) омили Хатлон буд”, яъне Абулхайри Балхӣ аз ҷониби Маҳмуд ҳокими Хуттал будааст” [8, с. 230]. Дар бештари маъхазу сарчашмаҳо то асри XIX қариб, ки номи Чӯбек ёд нагардида, танҳо соҳили рости рудҳои Панҷу Ому нишон дода шудааст. Танҳо баъди аз тарафи Россия подшоҳӣ истило шудани Осиёи Миёна (1868) сайёҳон ва донишмандони рус барои омӯзиши сарҳад, ҷуғрофиё, иқлим ва боигарии ин минтақа бештар сафарбар карда мешаванд. Дар ҳисобот ва харитаҳои хатсайри онҳо мавзеи Чӯбек, ки дар сарҳад бо Афғонистон (сарҳад пас аз тақсимоти соли 1895 миёни Россияи подшоҳӣ ва Англия) воқеъ буд, нишон дода шудааст. Бо барпо шудани

Ҳокимияти Шуравӣ дар минтақаҳои ҷануби Тоҷикистон, таъсисёбии ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 30-40-уми асри XX зарурати аз округҳо ба вилоятҳо ҷудо кардани ҳудудҳои маъмурӣ ба миён омад. Дар ин замина округи Кӯлоб ба вилояти Кӯлоб табдили ном кард ва дар ҳайати он ноҳияҳои нав таъсис дода шуданд. Бо ҳамин тартиб, дар соли 1950 ноҳияи Чӯбек таъсис ёфт.

Адабиёт

1. *Ат-Табарӣ. Таърих-ар-русул вал-мулук. Ҷ.7. – 906 с.*
2. *Бойгонии марказии давлатӣ. Ф. 19. Оп. 1. Д. 518. - ЛЛ. 61-62.*
3. *Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар шаҳри Кӯлоб. Ф. 7. Оп. 1. Д. 152. – Л. 15.*
4. *Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар шаҳри Кӯлоб. Ф. 7. Оп. 1. Д. 46. – Л. 25.*
5. *Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар шаҳри Кӯлоб. Ф. 14. Оп. 1. Д. 9. – Л. 36.*
6. *Бурҳонидини Кушакӣ. Раҳнамои Қатағану Бадахшон. – С. 381-388. F.F. ТХ – С.182-183.*
7. *Варыгин М.А. Опыт описания Кулябского бекства // Записки ИРГО, 1916. Т. L. П. Вып.10. - С.763.*
8. *Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. – Душанбе, 2006. – 906 с.*
9. *Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷ.2. – Душанбе, 2017. – 944 с.*
10. *Набиев И. Ноҳияи ҷавону сарсабз // Газетаи «Зафар». – 2020. - №23-24. – 19 декабр. – С. 5.*
11. *Логофет Д.Н. На границах Средней Азии. Бухарско- Афганская граница. Книга 3. – СПб,1909. – 133 с.*
12. *Минаев И. П. Сведения о странах по верховьям Аму-Дарьи. – СПб. Санкт - Петербург, 1879 – 270 с.*
13. *Мирзо Гадо, Абдулҳаев С. Таърих ривоят мекунад. – Душанбе, 2005. – 248 с.*
14. *Музаффар А. Мухтасари таърихи Хатлон. – Кӯлоб, 1992. –90 с.*
15. *Ноҳияи Москва: 50 сол. Таърих, тараққиёт, одамон ва имрӯзу фардои ноҳия. – Душанбе: «Афсона», 1999. – 208 с.*
16. *Носовичемъ И.И. Словарь белорускаго нарычия. – Санктпетербургъ: Типонрафия Императорской Академия наукъ (В.о. имния. №12). 1870. – 756 с.*
17. *Отчёт о поездке в пределы Центральной и Восточной Бухары в 1886 году. Генерального штаба капитана Покотило. – г. Ташкент. Типография окружного штаба, 1888 г. – 116 с.*
18. *Талбаков Ҷ.Ҳ. Тақсимоти маъмурӣ – территориявии вилояти Кӯлоб (солҳои 1939-1955). – Кулоб, 1991. – 381 с.*
19. *Фарҳанги забони тоҷикӣ.– Москва: Нашриёти «Советская энциклопедия», 1969. – 947 с.*
20. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – 892 с.*
21. *Ҷамоати Чӯбек [Манбаи электронӣ]. – URL: https://tojkiston.ucoz.ru/index/dzhamoat_chubek/0-1905 (санаи муроҷиат: 02.09.2025).*
22. *Шарифзода Б. Барқарор шудани Ҳокимияти советӣ дар гурӯҳи районҳои Кӯлоб. – Душанбе, 1962. – 101 с.*

«ЧӮБЕК» ДАР МАЪХАЗҲО ВА САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХӢ

Мақолаи пешниҳодгардида, асосан омӯзиши таърихи ноҳияи Мир Саид Алӣ Ҳамадониро дар мегирад. Дар мақола дар асоси таҳлилу таҳқиқи фарҳангу сарчашмаҳо маънии калимаи Чӯбек маънидод карда шудааст. Муаллифон бо истифода аз сарчашмаҳои зиёди таърихӣ мавқеъи ҷуғрофии ноҳияи Ҳамадониро, ки яке аз ноҳияҳои калонтарин ва сераҳолии ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад мавриди таҳқиқ қарор дода, қайд намудаанд, ки ҳудуди имрӯзаи ноҳия то солҳои таъсисёбии он ба ноҳияҳои Шамсиддини Шоҳин ва Фархор ҳамроҳ будааст. Дар солҳои пеш аз ғалабаи инқилоб бошад ба бекигарии Кӯлоб итоат мекардааст. Дар мақола дарҷ гардидааст, ки дар мавзеъи Чӯбак гузаргоҳ будааст, ки аз он корвониён, лашкариён ва тоҷирон васеъ истифода мекардаанд. Ҳамзамон, дар деҳаи Чӯбак тибқи баъзе маълумтоҳо бозори калон низ фаъолият доштааст. Ҳамаи ин, гувоҳӣ он аст, ки дар ҳақиқат мавзеъи Чӯбек ё ноҳияи ҳозираи М.С.А.Ҳамадонӣ таърихи хеле қадима дошта, мардумони он ба кишоварзӣ, чорводорӣ, боғпарварӣ, шикор ва ғайраҳо машғул будаанд.

Калидвожаҳо: Чӯбак, Ҳамадонӣ, Кӯлоб, Сайёд, гузаргоҳ, дарёи Панҷ, Хоҷамӯъмин, кӯҳи намак.

«ЧУБЕК» В МАТЕРИАЛАХ И ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

В представленной статье в основном изучается история района Мир Саид Али Хамадони. Статья, основываясь на анализе и изучении культуры и источников, определяет значение слова «Чубек». Используя многочисленные исторические источники, авторы изучили географическое положение района Хамадони, который считается одним из крупнейших и наиболее густонаселенных районов республики, и отметили, что нынешняя территория района до его образования входила в состав районов Шамсиддин Шохин и Фархор. В годы, предшествовавшие победе революции, он подчинялся Куляббеку. В статье говорится о существовании в районе Чубека контрольно-пропускного пункта,

который широко использовался караванами, солдатами и торговцами. В то же время, по некоторым источникам, в селе Чубек также действовал большой рынок. Все это свидетельствует о том, что район Чубека или нынешний район М.С.А. Хамадони имеет очень древнюю историю, и его жители занимались земледелием, животноводством, садоводством, охотой и т. д.

Ключевые слова: Чубек, Хамадони, Куляб, Саййод, перевал, река Пандж, Ходжамумин, соляная гора.

«CHUBEK» IN HISTORICAL MATERIALS AND SOURCES

This article primarily examines the history of the Mir Said Ali Hamadoni district. Based on analysis and study of its culture and sources, it defines the meaning of the word "Chubek." Using numerous historical sources, the authors examined the geography of the Hamadoni district, considered one of the largest and most densely populated districts in the republic, and noted that the district's current territory, prior to its formation, was part of the Shamsiddin Shokhin and Farkhor districts. In the years leading up to the victory of the revolution, it was subordinate to Kulyabbek. The article mentions the existence of a checkpoint in the Chubek district, which was widely used by caravans, soldiers, and traders. At the same time, according to some sources, a large market also operated in the village of Chubek. All of this suggests that the Chubek district, or today's M.S.A. district, was once a part of the M.S.A. Hamadoni has a very ancient history, and its inhabitants engaged in agriculture, livestock breeding, gardening, hunting, and so on.

Keywords: Chubek, Hamadoni, Kulyab, Sayyod, pass, Panj River, Khodjamumin, salt mountain.

Дар бораи муаллифон

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович
Доктори илмҳои таърих, профессор, мудири кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Одинаев Сухроб Гурезович
Унвончӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: odinaevsuhrob1987@gmail.com

Об авторах

Хусайнов Ахмаджон Курбонович
Доктор исторических наук, профессор зав. кафедрой всеобщей истории и международных отношений
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Одинаев Сухроб Гурезович
Соискатель кафедры истории таджикского народа
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: odinaevsuhrob1987@gmail.com

About the authors

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich
Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of General History and International Relations
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Odinaev Suhrob Gurezovich
Applicant at the Department of Tajik History
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: odinaevsuhrob1987@gmail.com

ТДУ 94(575.3)

ИНЪИКОСИ ВАЗЪИ КИШОВАРЗИИ БУХОРОИ ШАРҚИИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОНИ ВАТАНӢ ВА ХОРИҶӢ

Неъмонов Б. З., Давлатзода Ф. С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ дар охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX Аморати Бухоро, махсусан минтақаҳои Бухорои Шарқӣ, дар як ҳолати номувофиқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ қарор дошт. Аммо ба ин нигоҳ накарда, мардумони ин сарзамин кӯшиш ба харҷ медоданд, ки вазъи иқтисодӣ-кишоварзии мулкҳоро то андозае дар мувозинат нигоҳ доранд. Бинобар сабаби он, ки дар ин давра машғулияти асосии аҳолӣ деҳқонӣ буд, кишоварзӣ машғулияти доимии онҳо маҳсуб мешуд. Бинобар ҷой доштани чунин омилҳо вазъи кишоварзии минтақаи Бухорои Шарқӣ дар охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX умуман дар тамоми минтақаҳои Аморати Бухоро дар як ҳолати миёна қарор дошт.

Ҳамзамон метавон қайд кард, ки дар сарзамини Бухорои Шарқӣ, ки аксаран тоҷикнишин буданд, ба хусус дар ҷойҳое, ки иқлими мусоид фароҳам буд, вазъи кишоварзӣ то андозае рушду нумуъ карда буд. Мардумони ин сарзамин қисми зиёди заминҳои худро ба воситаи оби борон, ки он ҳам танҳо дар фасли замистону баҳор имконпазир аст шароит пайдо мекунанд то, ки ҳосили хуб ба даст биёранд. Дар сарзамини Бухорои Шарқӣ, хусусан дар Ҳисори шодмон ва бекигариҳои дигар ба монанди Қурғонтеппаю Қаротегин, Кӯлобу Дарвоз ва Балҷувон ҳосили ғаллаи лалмӣ хуб меруяд. Тақрибан дар тамоми минтақаҳои Бухорои Шарқӣ ҳамасола кишоварзон ба кишту кор ва ҷамъоварии маҳсулотҳои ғалладонагӣ машғул мегардиданд.

Баъзан муаррихон категорияи заминдории шоҳӣ, султонӣ ва давлатиро номбар карда, онро ба заминҳои амлокӣ, мулкҳои феодалӣ ё заминҳои ушрӣ ва молиётӣ (хироҷӣ) ҷудо мекунанд, ки ин, ба фикри мо, дуруст аст. Вале баъзан амлокро ҳамчун категорияи мустақил ҷудо менамоянд. Ин тарзи ҷудокунӣ аз давраи нашри асари муаррихи намоён А.А. Семёнов пайдо мешавад [10, с. 54]. Вале муаллиф амлокро бештар категория не, балки шакли зуҳуроти заминҳоӣ давлатӣ меҳисобад. Бо ин ном – яъне амлок, амир замини давлатиро барои истифода тақсим мекард. Бояд тазакур дод, ки амлок яке аз зинаҳои навбатии инкишофи муносибати феодали Шарқ мебошад. Мафҳум нав бошад ҳам, дар давраи нав дар либоси нав воситаи куҳнаи истисмори феодалӣ маҳсуб мегашт.

Қобили қайди махсус мебошад, ки дар охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX таърих ва аҳаммиятнокии сарзамини Бухорои Шарқӣ таваҷҷуҳи як қатор муҳаққиқони хориҷӣ, алалхусус муҳаққиқони русро ба худ ҷалб намуда буд. Яке аз намояндагони расмии Россияи подшоҳӣ табиатшинос – бойтор ва дӯстдори таъриху фарҳанги мардумони Осиёи Миёна, махсусан тоҷикон, Александр Поликарпович Шишов мебошад. Ӯ дар асари мондагори хеш “Тоҷикон”, ки дар соли 1910 таълиф гардида буд, ба омӯзиши таъриху фарҳанг, ҳунармандӣ, урфу одат, ҷашну маросим ва ҳунарҳои деҳқониву кишоварзии тоҷикон дар сарзамини Бухорои Шарқӣ пардохтааст. А. П. Шишов ҳарчанд муҳаққиқи касбии соҳаи таъриху фарҳанг набошад ҳам, аммо дар бораи мардуми кӯҳистони Аморати Бухоро, махсусан Бухорои Шарқии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX, маълумоти пуразиши таърихӣ гирдоварӣ намудааст. А.П. Шишов вазъи кишоварзии ин сарзамини пурганҷ Бухорои Шарқиро чунин баҳогузорӣ кардааст: “Сокинони Дарвоз ва Қаротегин ба тамом ба кишту кори ғалла машғуланд. Олоти кишоварзӣ тамоман ибтидоиянд – сипари чӯбин ва молаи дандонҳояш оҳанӣ, бо аспу барзаговҳо ҷуфт ва мола мекунанд. Бисёр вақт бо асбоби махсус – каланд бо усули «дастӣ» заминро мулоим ва мола мекунанд. Ин амал дар ҷойҳои баланд, ки дар он мавзеъҳо барзаговҳо баромада наметавонанд мушоҳида мегардад. Хушаҳоро барои кӯфтан дар чагина бо барзаговҳо мекашонанд” [13, с. 210 - 211].

Дар адабиёти илмӣ буна ҳамчун яке аз нишонаҳои ба давраи ҷамоавӣ мутааллиқ будани Бухорои Шарқӣ шарҳ дода мешавад. Асосгузори ин ақида мардумшинос Н. А. Кисляков [6, с. 145-151] мебошад. Дар сурате, ки тамоми маъмурияти маҳаллӣ аз давлат маош намегирифт ва рӯзашро аз ҳисоби мардум мегузаронид, дар Бухорои Шарқӣ буна дар истисмори аҳолӣ, як тартиботи пурихтилофе ба шумор мерафт. Буна ва бунадорӣ доираи таъсиру нуфузи

маъмурияти маҳаллиро муайян мекард. Ҳар як мансабдор шумораи муайяни бунаҳои молиётӣ дошт ва ҳуқуқу ваколати ӯ аз доираи ин бунаҳо берун намебаромад. Аз ин бармеояд, ки агар буна ва бунадориро дар Қаротегин, Дарвоз ва қисмати водии Кӯлоб як навъ кӯшиши ба тартиб андохтани нобасомониҳои иерархияи маъмурияти маҳаллӣ номем ҳам, хато намешавад. Ғайр аз ин, танходор метавонист мирзо, мирохур, девонбегӣ, раис, қаровулбегӣ, сипоҳ, саркарда, мир, амлокдор ва амсоли инҳо бошад. Яъне тамоми иерархияи давлатию динӣ соҳиби буна буданд ва ҳамаи хоҷагиҳои Бухорои Шарқӣ бунаи касе маҳсуб мегаштанд. Пас ё ҳамаи хоҷагиҳо буна будаанд ва ё тартиботи бунаи мазкур ифодагари тобеияти хоҷагиҳо ба феодалест. Дар ин сурат этимологияи бунаро чӣ тавр бояд шарҳ дод?

Мардумшинос Н.А. Кисляков хоҷагии бунагии Қаротегину Дарвозро дар асоси маводҳои нақлии гирдовардааш мавриди омӯзиш қарор додааст. Ҳар як хоҷагии ин минтақа мақоми ишғол кардаи худро аз рӯи дороияш ба обхӯр, сабзахӯр ё ба сипоҳ, саркарда ва ом мансуб медонист. Ин анъана дар ибтидои асри XX хеле ривоҷ ёфта буд ва онро мардуми минтақаи Қаротегину Дарвоз то имрӯз дар ёд доранд. Ҳоло ҳам мӯйсафедон медонанд, ки кадом хоҷагиҳо буна ҳисоб мешуданд ва ҳатто бунаҳои кӣ буданд. Барои он ки таърихи муфассали буна равшан гардад, тадқиқоти махсусе лозим аст…

Аз чунин маълумоти гаронарзиш маълум мешавад, ки ҳанӯз дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар қисми зиёди сарзамини куҳистонии тоҷик махсусан дар Дарвозу Қаротегин аз асбобу олоти кишоварзии қадима истифода мебурданд. Муаллиф фикру андешаҳои худро дар бораи вазъи кишоварзии Бухорои Шарқии охири асри XIX ва ибтидои асри XX хусусан тоҷиконро бо вуҷуди мушкилот ва омилҳои пешин ба таври мусбӣ баҳогузорӣ намудааст. Дар ҷои дигар муаллиф андешаҳои хешро ҷамъбаст карда, чунин маълумот додааст: “Тоҷикон қадимтарин мардуми заминдори минтақаанд. Онҳо дар ин кор намунаи ибрати дигар халқҳое мебошанд, ки баъдан ба ин сарзаминҳо муқимӣ шуда омадаанд. Ӯзбекҳо – ишғолгарон, дар шароити тамоман нави заминдорӣ ва боғдории муқимӣ қарор гирифтанд. Ана ҳамин омилҳо сабаб гардидааст, ки мардуми муқимӣ ин сарзаминҳо ба монанди ӯзбекҳо ба пуррагӣ тамаддуну фарҳанги халқи тоҷикро, ки он дар давоми ҳазорсолаҳо кор карда баромада шуда буд қабул карданд” [13, с. 202].

Доир ба масъалаи фавқулзикр муаррихи шинохтаи тоҷик Содиқхоҷаи Гулшанӣ, ки дар давраи мазкур ҳаёт ба сар мебурд, маълумоти саҳеҳу боэътимод додааст. Мавсуф оид ба вазъи иҷтимоию, иқтисодӣ, кишоварзӣ ва ҷуғрофии минтақа маълумоти муҳимми пурқимат дода, дар бораи Ҳисори шодмон чунин менигорад: “Ин мамлакат ду фирқаанд: ӯзбек ва тоҷик, тоҷикони он ба деҳқонӣ ва зироаткорӣ машғуланд ва аз ин ҳисоб касби маош доранд, баъзеҳояшон косибанд, ба нассоҷӣ ва аълочабофӣ машғуланд. Ӯзбекони он аксаран ғаладор ва хайманишину аҳли хироҷанд” [1, с. 124].

Доир ба масъалаи мавриди назар академик Бобоҷон Ғафуров низ дар осори мондагори хеш андешаронӣ карда, чунин нигоштааст: “Хоҷагиҳои бодиянишини ӯзбекон, ба воҳаҳои зироатии Моваруннаҳр рӯ оварда буданд, ба паст рафтани маданияти деҳқонӣ – зироатчигии ин мамлакат таъсири калоне расониданд. Ба водиҳои Зарафшон, Фарғона, Қашқадарё, Ҳисорот ва ғайра, ки муҳимтарин воҳаҳои зироатии ин мамлакат ҳисоб мешуданд, зарари калоне расид, миқдори майдонҳои кишт хеле кам шуда, як қисми заминҳои зироатӣ ба чарогоҳҳо табдил шуданд” [4, с. 303].

Дар ин хусус боз метавон қайд намуд, ки дар сарзамини Бухорои Шарқӣ дигар халқу миллатҳо ба монанди туркҳо, барлос ва марқа халқиятҳое умр ба сар мебурданд, ки ба кишоварзӣ ва кишту кори ғалла машғул буданд. Дар баъзе минтақаҳои ин сарзамин яъне Бухорои Шарқӣ вазъи кишоварзӣ хуб ба назар мерасад, зеро дар ин минтақаҳо ҳосили ҷуворӣ, юнучқа, пахта, тарбузу харбуза, пиёз, сабзӣ ба монанди инҳо бисёр зироатҳое ҳастанд, ки кишт карда мешаванд. Дар ин сарзаминҳо натанҳо ғаладона балки боғдорӣ ва обчакорӣ низ дар як вазъи хуб қарор дошт, ки дар аксарияти ин боғҳо меваҳои гуногун ба монанди ангур, себ, анор, зардолу, бодом, тут, анҷир ва ғайраро мушоҳида кардан мумкин буд.

Дар ин хусус А. Шишов фикру андешаҳояшро чунин баён намудааст. “Нобаробарии баландии хӯшаҳои ғалла низ майдонҳоро хеле гуногунранг мегардонад; танаҳои баландии ғафси ҷӯворӣ, ки ба 5 оршин қад кашидаанд, масофаи майдонҳои дигарро аз чашм пинҳон мекунад. Дар паҳлуи он майдони юнучқа, ки дарозии қади юнучқа базур ба як оршин мерасад, ҷойгир шудааст. Бештар заминҳое во мехӯранд, ки дар он пахта корида шудааст,

шоху панҷаи пахта дар ёди бинанда шоху панҷаи картошкаро меорад, майдончаҳои кишти пахта дар байни тамоми киштҳо ба назар мерасад. Айнан ҳамин тавр ақидаҳое мавҷуданд, ки дар онҳо тарбузу харбуза, сабзӣ, пиёз, наск ва ба инҳо монанд зироатҳои зиёде корида шудаанд" [13, с. 202-203].

Дар баробари заминҳои лалмӣ дар минтақаҳои Бухорои Шарқӣ заминҳои ба тарзи сунъӣ обёришаванда низ зиёд мушоҳида мегардад. Аммо ин заминҳои ба тарзи сунъӣ обёришаванда танҳо дар мавзеъҳои ҳамвор ба чашм мерасид. Аз баски, қисми зиёди сарзамини Бухорои Шарқиро баландкӯҳҳо ташкил мекарданд, аз ҳамин сабаб қисмати зиёди заминҳои Бухорои Шарқӣ хусусан тамоми сарзамини Бухороро заминҳои лалмӣ ташкил мекарданд. Дар сарзамини Бухорои Шарқӣ барои як порча заминро коркард намудан заҳмату меҳнати басо пуртоқатро талаб мекунад, зеро қисмати ками заминҳоро заминҳои ҳамвор ташкил мекард. Заминҳое, ки дар баландиҳо ва кӯҳистон ҷойгир ҳастанд аксарият сангзор мебошад. Вазъи номусоиди заминҳои ин минтақа сабаб гардидааст, ки кишоварзӣ дар сарзамини Бухорои Шарқӣ басо тоқатфарсотар нисбат ба дигар мулкҳо ба ҳисоб меравад. Барои асоснок гардидани далелҳои матраҳшуда иқтибосро аз муҳаққиқи рус А. Шишов меорем, ки чунин зикр кардааст: "Дар баландиҳо, дар кӯҳсор, ки замини он сангзор аст, замини ҳосилхез ба андозае кам аст, ки лозим меояд хок кашида, замини нав кушода шавад. Дар ин маврид меҳнати вазнини деҳқон боз ҳам тоқатшикан мегардад ва ин ҳолат касро ба ҳайрат меорад, ки тоҷикон ба замин чи қадар меҳри бузург доранд. Дар музофоти кӯҳӣ, аз сабаби он ки дар ҳама ҷо замин серсангу регзор аст, шудгор кардани он хеле мушкил аст ва лозим меояд, ки ба он чандин бор пору ҳамроҳ карда шавад. Заминҳои кишт, ҳатто заминҳои куҳна бояд аз сангҳо тоза карда шаванд. Умуман гуфтан лозим аст, ки меҳнати заминдор дар қисмати водиҳои поён хеле хуб подош дода мешавад, аммо мутаасифона инро дар бораи қисматҳои кӯҳистон гуфта намешавад, зеро дар ин ҷо тобистон кӯтоҳ ва замистони дарози хунук сабаб мегардад" [13, с. 205 - 208]. Дар ин маврид академик Б. Ғафуров низ, маълумоти пурқимат дода, ба чунин баҳогузориҳо мувофиқ мебошанд. Аз ҷумла чунин менигоранд: "Барои пурзӯр кардани замин ба киштзор пору ва хоки теппаҳоро мепошиданд, ки дар таркиби худ бисёртар селитра дошт. Албатта, ин корро фақат заминдорони бою бодавлат карда метавонистанд. Онҳо ба ҳар гектар замини кишт аз се то шаш ҳазор пуд пору, то дувоздаҳ ҳазор хок мерехтанд" [3, с. 105]. Аммо чи гунае, ки аз сарчашмаҳои таърихӣ ба мо маълум гардида аст, минтақаҳои Бухорои Шарқии охири асри XIX ва аввали асри XX қисми ками деҳқонон дар ихтиёри хеш замин доштанд. Аксарияти заминҳои минтақаҳои Бухорои Шарқӣ дар дасти заминдорони калон (феодалон) ва роҳбарон қарор доштааст. Деҳқонон кишоварзони безамин маҷбур буданд, ки барои пайдо намудани қути лоямут (як бурида нон барои рӯз гузаронидан) аз заминдорони калон ва бойҳо замин ба иҷора гиранд.

Падидаи дигаре, ки дар давраи мазкур ривоҷ ёфта буд, мардумони қисматҳои дигари қаламрави аморати Бухоро бо сабаби сар задани ҳодисаҳои табиӣ ба мисли ғаларо сармо задан ва ғ. аксарият маҷбур мешуданд, барои пайдо намудани ризқу рӯзӣ ба минтақаҳои Бухорои Шарқӣ аз қабили Ҳисор, Қаротегину Дарвоз ва инчунин Кӯлоб барои мардикорӣ дар заминҳои заминдорони калон ва бойҳо низ омада, ба меҳнат машғул мешуданд. Аммо дар ин маврид фикру андешаҳои Гулшанӣ оид ба шиддати ҳарорати ҳаво дар Ҳисори Шодмон дорои чунин муҳтаво мебошад, ки ин вазъият ҳарчанд вазъи кишоварзиро беҳтар гардонад ҳам, вале муҳити ин сарзаминро то қадре ҳам буд бад мекард, ки ин ҳолат ба ҳокимони ин минтақа чандон писанд набуд. Аз ҷумла ӯ чунин менигорад: "Ҳавои вилояти Ҳисор ба ҳангоми гармо ва тобистон носозгор аст, чароки атрофи он ҳама шоликорӣ ва ҳавои он чандон муносиб набуд. Ҳокимони ин вилоят аз ҷиҳати вақти шиддати ҳарорати ҳаво ба вилояти Қаратоғ ва Душанбе мекӯчанд, боз ба вақти мусоидии ҳаво ва ҳангоми зимистон ба вилояти Ҳисор меоянд. Зироати ин вилоят фавқулода фаровон ва бисёр аст, ғалла ва анвои ҳубубот аз ин вилоят ба аксари иёлати Бухоро ҳамлу нақл мешаванд " [1, с. 124-125].

Аммо муҳаққиқи дигари шинохтаи рус, донандаи хуби таърих фарҳанг ва тарзи ҳаёти халқҳои Осиёи Миёна Д. Н. Логофет дар асари мондагори хеш "Кишвари беҳуқуқӣ" оид ба вазъи кишоварзии Бухорои Шарқӣ чунин андешаронӣ кардааст: "Тобистон Ҳисор беодам мешавад. Наздик будани қаторкӯҳҳои барфпӯши Ҳисор боис гаштааст, ки дар мавзеъ тамоми баҳору тобистон қариб бетанаффус борон меборад. Гармӣ ва намнокии зиёд ҳавои вазнинро ба вуҷуд меорад. Сабзиши ҳама гуна растанӣ дар фасли тобистон боиси тааҷуб аст. Дар ин баробар, ҳосили гандум дар тамоми водии Ҳисор беҳад зиёд буда, қариб дар тамоми

хонигарӣ ҳамсон надорад” [8, с. 301 - 302]. Аммо боз муҳаққиқ қайд намудаанд, ки ин вазъи мардуми водии Ҳисорро барои беҳтар намудани зиндагӣ кумак карда наметавонад, зеро набудани роҳҳои алоқа имконият намедиҳад, ки ғалларо аз кишвар ба берун бароранд.

Деҳқононе, ки дар заминҳои амлокӣ ва вақфӣ кор мекарданд, аз рӯи тарзи зиндагии худ ба деҳқонони крепосноӣ монанд буданд. Барои истифода бурдан аз замин бо тарзҳои гуногун аз онҳо андоз ситонида мешуд. Дар ноҳияҳои кӯҳистони Тоҷикистон, асосан Ҳисор, коркарди замин паҳн гардида буд. Дар ноҳияҳои Ҷанубу Шарқӣ ва Марказии Тоҷикистон андозҳои гуногун вуҷуд дошт, ки қариб шумораи онҳо ба 50 - то мерасид. Андоз аз аҳоли маҳалӣ, савдогарон ва ҳунармандон рӯёнда мешуд. Аҳолӣ андозро асосан аз ҳосил, ҳайвони корӣ, боғ ва ҳавлӣ медод. Дар ин маврид Ҳ. Пирумшоев аз гуфтаҳои муҳаққиқони гузашта истифода бурда чунин гуфтааст: “Аз рӯи маълумотҳои тоинқилобие, ки тадқиқотчиёни шуравӣ ба онҳо такя намудаанд, дар бекигариҳои Бухорои Шарқӣ аз 40 то 59 нав андозу маҷбуриятҳо ба мушоҳида мерасидааст. Дар ин ҷода овардани хулосаи ду шоҳиди бевоситаи андозғундорӣ дар ин минтақа ба мантиқ мувофиқат мекунад. Аз рӯи мушоҳидаи Д. Н. Логофет «Дар Бухоро ба ҷуз ҳаво, дигар аз ҳама чиз андоз ситонида мешавад». Ҳамин назаро тақвият дода дигар муаллифи рус А.А.Варигин афзудааст: «Ҳама чизе, ки аз замин ба заҳмати одамон рӯёнида мешавад. Ҳама, ба ҷуз ҳаво андозабандӣ шудааст: ба зами ин ҷаримаҳои ғайриқонунӣ, мусодираи ғоратгаронаи молу амволи мардум дар Бухорои «шариф» ба роҳ монда шудааст»” [9, с. 81]. Ба ғайр аз андозҳо боз як қатор корҳои бепул вуҷуд доштанд, ки мардум кор карда музд намегирифтанд. Ба ин корҳо асосан сохтани масҷидҳо, қалъаҳо, роҳҳо, купрукҳо ва обанборҳою кандани каналҳо дохил мешуд.

Аз маълумоти бархе аз муҳаққиқон - муаррихон маълум мегардид, ки дар Бухорои Шарқӣ ҳатто дар баландиҳои то 1 – 1,5 км масофадошта баромада, кишт мекарданд. Аз ин бар меояд, ки мардуми меҳнаткаши ин сарзамин ҳамаи ин кишти худро ба тариқи асбобу олотҳои дастӣ ба анҷом мерасониданд, зеро дар чунин баландиҳои тулонӣ баровардани гову асп барои шудгор ва кишт аз имкон берун буд. Олоти одиву қадимаи кишоварзӣ дар аксар ҳолат боиси кам гардидани ҳосил мешавад, ҳол он ки дар ҳоли ҳозир бо истифодаи олоти кишоварзии замонавӣ ҳосили хеле зиёд бардоштан мумкин аст, қайд намудаанд муаллифи асари “Кишвари беҳуқуқӣ” Д. Н. Логофет [8, с. 55]. Бо ҳамаи ин мушкилиҳо нигоҳ накарада мардуми меҳнаткаши Бухорои Шарқӣ то қадри имкон кушиш ба харҷ медоданд, ки як порча замини дар ихтиёр доштаро бе ҳосил нагузоранд. Ин ҳама аз талошу заҳматҳои мардуми меҳнатдӯсти сарзамини Бухорои Шарқӣ буд, ки то андозае вазъи кишоварзии ин мулкҳоро хуб кунанд.

Дар осори таърихии худ А. Шишов чунин иброз доштаанд: “Чун дар Қаротегин ва Дарвоз низ ҷуфти заминро қатъан баҳор мегузаронанд, дар ин ҷо обёрӣ танҳо тавассути борон аст, ягон хел ҷӯй нест, ғайр аз он ҷӯйҳое, ки танҳо дар деҳаҳои поён барои об додани боғҳо кашида шудаанд. Кӯҳистонӣ ба кори худ одат кардааст ва барои худ ба баландии 6 – 10 ҳазор фут баромаданро ба асои сабук, халтаи тухмӣ дар пушт барои кишт дар нимаи моҳи май ва барои дарав дар моҳи сентябр мушкилӣ намедонанд. Вале бо ин ҳама меҳнати бузургу тоқатфарсо дар Дарвоз нон намерасад ва онро, инчунин биринҷро ҳар сол аз бекигариҳои Кӯлобу Қаротегин мекашонанд. Аз нарасидани нон гоҳо гуруснагӣ кашидан лозим меояд ва дар чунин ҳолат ғайр аз тут, ки дар солҳои серҳосилӣ низ хӯроки асосии мардум маҳсуб мешуд, боз решаи гиёҳҳои кӯҳиро истеъмол кардан лозим меомад” [13, с. 211].

Аммо ногуфта намонад, ки ҳаёти деҳқонони минтақаҳои Бухорои Шарқӣ, ки бевосита ба замину заминдорӣ, кишоварзӣ машғул буданд, дар охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX начандон хуб буд. Зеро аз як тараф вазъи номувофиқи иқлим ва аз тарафи дигар истисмори деҳқонони меҳнаткаш аз тарафи амалдорон ва руҳониёни мутаассиб, шуру ошубҳои деҳқонони мазлум бар зидди феодалони маҳаллӣ, лашкаркашиҳои пайдарпайи амирони Бухоро, ки сабаби тороҷ гардидани хоҷагии халқ ва хароб гардидани зироати ин минтақаҳо мегардид намегузошт, ки халқи меҳнаткаш қомат рост кунанд. Аксарияти заминҳои корам дар дасти амалдорон ва руҳониёни ҷоҳталабу мутаассиб қарор дошт. Бо ҳар роҳу воситае, ки намешуд амалдорон кушиш ба харҷ медоданд то, ки заминҳои корамро кашида гиранд. Дар бисёр вилоятҳои кӯҳистони Бухорои Шарқӣ руҳониён заминҳои обӣ, лалмӣ ва обро соҳибӣ карда, аз онҳо мувофиқи салоҳдидашон истифода мекарданд. Руҳониёни мутаассиб худро тарафдори халқи заҳматкаш вонамуд карда, оммаро ба сабру таҳаммул, итоат ба золимони амирӣ, қаландарӣ, тарки дунё кардан ҳидоят менамуданд [7, с. 134].

Деҳқонони ин сарзаминҳо аз ҳамон як порча замине, ки дар даст доштанд андозҳои гуногун ба монанди аминона, боҷи чарои чорво, бунак, бегор, далолона ва ғайраҳо месупориданд. Лекин бар асари беаҳаммиятӣ ва ҷорӣ гардидани низоми андозҳои миёншикан майдонҳои кишт сол аз сол кам шудан гирифт. Хусусан, пас аз он ки Ҳукумати Бухоро муносибати худро ба масъалаи обёрӣ ва сохтмони обёрикунӣ дигар намуда, расонидани ёрӣ барои обёрикунии заминҳоро рад намуд ва нигоҳдории онҳо ба гардани мардум ҳавола шуд, заминҳои зиёде бекор монда, аз истифода баромаданд [8, с. 54]. Дар маҳалҳои гуногуни аморати Бухоро ҳаҷми хироҷ як хел набуд. Баъзан вай ҳаҷми муаянеро дошт, аммо то ҷое мешуд, ки ҳокимон ҳаҷми то нисфи ҳосил мерасониданд. Рӯидани ҳосили фаровон боиси хушнудии деҳқонон намегардид, зеро дар натиҷаи ин ҳаҷми хироҷ низ меафзуд [3, с. 118].

Доир ба пешрафти вазъи кишоварзии дигар бекигариҳои Бухорои Шарқӣ дар охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX ба монанди Кӯлоб, Қӯрғонтеппа ва Қаротегин низ муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ маълумотҳои зиёде овардаанд, ки чигуна рушду такомул ёфта буданд. “Хусусан, дар Аморати Бухоро зироат ва деҳқонӣ, қабл аз ҳама, кишти ғалладона, аз ҷумла, гандум, ҷав, биринҷ ва амсоли инҳо ривоҷ ёфта буд. Мардуми Бухорои Шарқӣ низ ба кишти зироати баъзе намуди ғалладона, алалхусус гандум, ҷав эътибори калон медоданд. Кишоварзӣ, аз ҷумла, зироат дар Бойсун низ дар инкишоф буд. Дар вилояти Кӯлоб кишоварзӣ, аз ҳама бештар зироаткорӣ мавқеи устувор пайдо карда буд” [12]. Чунончи қайд намудан зарур аст, ки дар вилояти Қӯрғонтеппа кишоварзӣ, аз ҷумла зироати ғалладона ба монанди шолӣ, кунҷид ва дар вилояти Қаротегин низ кишоварзӣ хело ҳам хуб рушд карда буд. Дар Қаротегин зиёдтар ҳосили хуби гандум ба чашм мерасид. Қайд кардан зарур меояд, ки заминҳои Қаротегин бағоят ҳосилхез буда, дар ин сарзаминҳо зиёдтар кишти ғалла ба роҳ монда шудааст, ки аз онҳо ҳосили баланд ҷамъоварӣ мекарданд.

Аз гуфтаҳои муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ба чунин хулоса расидан мумкин аст, ки Бухорои Шарқӣ умуман тамоми сарзамини Аморати Бухоро дар охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX дар баробари вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ вазъи кишоварзӣ низ то андозае бо дар назардошти баъзан тафовутҳо ва имконоти ҷойдошта рушд ёфта буданд. Чуноне Гулшанӣ баён кардааст дар мавриди минтақаи Кӯлоб тобеияти ин минтақа аксар кӯҳистон буда, аз қадим маншаи аспҳои тозинажод ба шумор рафта, айни ҳол низ аксарият аҳолии минтақаи Кӯлоб ғаладоранд. Дар вилояти Хатлон дар охири асри XIX ва аввали асри XX ғалла бениҳоят фаровон буда, ва нархи он арзон мебошад. Аз ин вилоят ҳама сола ба вилоятҳои ҳамсоя ғалладонаи зиёде барои тиҷорат бурда мешавад. Оиди вазъи иқтисодӣ ва кишоварзии вилояти Хатлон, ки маркази он вилояти Кӯлоб ба шумор мерафт муаллифи асари «Таърихи ҳумоюн» чунин ба қалам додааст. “Зироату тиҷорату саноати вилояти Кӯлоб аз тамоми вилоят ва амсори кӯҳистон бештару равнақдортар аст. Зироат дар ин вилоят аз анвои ҳубубот ва аснофи мазрӯот мавҷуд аст. Ҷамъияти раставу бозори он ва тиҷорати он аз тамоми амсору булдони кӯҳистон фаровон аст. Аксари он мамлӯ аз туҷҷор аст. Аз ин вилоят аз роҳи дарё ба воситаи қаиқ ба иёлати Лаби об ҳар сола мӯтаҷовиз ва даҳ ҳазор ман ғаллот ҳамлу нақл мегардад” [1, с. 143 - 144].

Аз ҳисоби ғаллаи зиёд доштан ин вилоят ба аксарият вилоятҳои дигари Бухорои Шарқӣ ва ҳатто ба вилоятҳои беруни Бухорои Шарқӣ ғалладона бароварда мешавад. Ба монанди Ҳисор, ки як қисмати дигари Бухорои Шарқӣ мебошад Вилояти Кӯлоб низ дар тобистон аз сабаби вилоятҳои гирду атрофаш, ки аксарият шоликоранд, ҳарорати ҳавояш пасту вахим мегардад. Аммо дар дараҳои кӯҳистон заминҳои сабзу хуррам низ ба чашм зиёд мерасад. Обҳои ҷоришаванда низ бениҳоят зиёд дорад, ки ин барои вазъи кишоварзиро беҳтар намудан нақши асосиро мебозад. Оид ба Балҷувон, ки як қисмати дигари Бухорои Шарқӣ ба шумор меравад чунин баҳогузорӣ хаттои маҳз ба шумор меравад, зеро дар ин вилоят зироати обӣ кам ба назар мерасад. Аз ин гуфтаҳо ба хулосе расидан мумкин, ки аксарият заминҳои вилояти Балҷувонро заминҳои лалмӣ ташкил мекунад. Заминҳои лалмӣ нисбат ба заминҳои обёришаванда ҳосилашон камтар мешавад.

Пас гуфтан зарур меояд, ки вилояти Балҷувон нисбат ба дигар вилоятҳои Бухорои Шарқӣ вазъи кишоварзиааш начандон хуб мебошад. Дар ин мавриди Гулшанӣ чунин изҳор намуданд: “Аҳолии атроки ин вилоят аксар ғалладору аҳли хироҷанд, аммо тоҷики ин вилоят назар ба раоён фақиранд, чаро ки дар ин мамлакат зироати обӣ кам ва аксари он лалмӣ аст. Дар баъзе сана агар лалмии он зиёд бошад фуқарро фақир мешаванд” [1, с. 146]. Дар бораи

қисмати дигари Бухорои Шарқӣ вилояти Ховалинг, ки ба иёлати Хатлон дохил мешавад чунин гуфтан мумкин аст, заминҳои ин вилоят бениҳоят ҳосили фаровон доранд. Аз сабаби зиёд доштани заминҳои ҳосилхез ба мо маълум гардид, вазъи кишоварзии ин минтақа назар ба дигар минтақаҳои Бухорои Шарқӣ пешрафтатар мебошад. Муаллифи асари «Таърихи ҳумоюн» чунин баён намуданд: "Зироати ин вилоят дар ҳадди вуфур аст. Арозии ин ҷо боғоят ҳосилхез аст, обӣ ва лалмии он хушрез аст. Аҳолии ин ҷо назар ба даҳоқинии тавобеоти Балҷувон аҳли сарвати изофаанд ва фӣл – ҷумла беҳтаранд" [1, с. 143].

Заминдории мулк дар инҷо ривоҷу равнақи зиёд дошта, мулк гуфта, мо мулкҳои деҳқонӣ ва мулкҳои хурди феодалиеро дар назар дорем, ки амир барои истифодаи доимӣ ба амалорони худ медод. Дар бораи таъриф ба пайдоиши мулкҳои хурди феодалӣ ба ақидаи Б. Ғ.Ғафуров бояд розӣ шуд. Ӯ менависад, ки агар амир ба амалдори худ порчаи заминеро ба истифодаи доимӣ медод, ин порча номи мулкро мегирифт, агар барои истифодаи муваққатӣ медод, танхоҳ номида мешуд [2, с. 332]. Иниститути танходорӣ дар Бухорои Шарқӣ дар асрҳои Х1Х-ХХ бағоят инкишоф меёбад. Аз ин рӯ, баъзе муаррихон ин намуди моликиятро махсусан қайд кардаанд. Аз афташ яке аз сабабҳои дар Бухорои Шарқӣ ба вуҷуд омадани институти бунадорӣ аз танходорӣ бармеояд.

Чунки танҳо мулки муваққатӣ маҳсуб мегашт ва он ҳамчун ҳуқуқи рӯёндани андоз аз хоҷагие амал менамуд ва ин хоҷагии молиётӣ бунаи танходор эълон карда мешуд. Дар Бухорои Шарқӣ муаррихон намудҳои зиёди мулкро ба қалам додаанд. Онҳо мулкҳои падарӣ, авлодӣ, меросӣ, бобоӣ, ҳурри холис, зархарид ва амсоли инҳо мебошанд. Танхо ҳам ба категорияи мулк дохил мешавад. Фарқияти асосии ин мулкҳо дар он аст, ки меросгузори онҳо кист, соҳибонашон чӣ гуна ва ба кӣ андоз медиҳанд.

Дар илми таърих оид ба пайдоиши мулкҳои ҳурр, холис ва зархарид ақидае мавҷуд аст, ки баъзе масоили заминдории Бухорои Шарқиро равшан месозад. Масалан, Б.Ғ. Ғафуров, Г.Ф. Гирс ва Е.А. Давидович қайд мекунанд, ки мулки ҳурр дар натиҷаи тақсими мулки хироҷӣ ба вуҷуд омадааст. Яъне, мулки хироҷиро ба ду қитъа чудо карда, якеашро ҳурр номидаанду ва қитъаи дигараш ба замини давлатӣ табдил додаанд. Воқеъан, ин кор дар қозихона ба расмият дароварда мешуд ва барои он иҷозати давлат шарт набуд. Зимнан, дар сурате, ки мулкҳои ҳурр аз ҳисоби фонди замини давлатӣ ташкил ёфтаанд (хоҳ онҳо фӯрухта вахоҳ туҳфа мешуданд), онҳо дар натиҷаи тақсими замини мулки хироҷӣ ба вуҷуд меомаданд [11, с. 5].

Аз ин гуфтаҳо метавонем ба хулосе расид, ки Бухорои Шарқӣ бо вуҷуди мавҷуди вазъи номувофиқи сиёсию иҷтимоӣ, вазъи кишоварзиаш хуб ба роҳ монда шудааст, ки аз меҳнатдӯстӣ, масъулиятшиносӣ ва аз қадимулайём боқӣ мондани касби кишоварзӣ шаҳодат медод. Деҳқонони камзамини ин сарзаминҳо низ, ҳамасола ба кишту кор ва зироаткорӣ машғул мегардидан, ки то андозаеҳам бошад, вазъи кишоварзиро хуб карда тавонанд. Дар хусуси вазъи кишоварзии ин мавзеъҳо яъне Бухорои Шарқии охири асри ХIХ ва ибтидои асри ХХ муҳаққиқи варзидаи рӯс Д.Н. Логофет чунин қайд кардааст: "Шумораи зиёди аҳолӣ, ки дар соҳилҳои ҳамвории дарёҳо сукунат доштанд, ҳамаи заминҳои барои кишт мувофиқи ин ҷоро корам намуда буданд. Аммо ҷангҳои байниҳамдигарии минтақаҳои Аморати Бухоро, ҳамсоякишварҳо иҷоза намедоднад, ки деҳқонон кишоварзон то андозае ҳам, бошад вазъи зиндагониашонро беҳтар кунанд" [8, с. 54].

Адабиёт

1. *Гулшанӣ М.С. Таърихи ҳумоюн./ Муҳаммад Содиқхоҷаи Гулшанӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 168 с.*
2. *Гафуров Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении. Т.1. – М: Гополитиздат, 1952. – 664 с.*
3. *Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. (Охирҳои асри миёна ва давраи нав)/ Ғ. Бобоҷон. Душанбе: Ирфон, 1985. – 412 с.*
4. *Ғафуров Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик/ Б. Ғафуров. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947. – 383 с.*
5. *Ғафуров Б. История Таджикского народа. -Т.2. –М., 1964. – 771 с.*
6. *Кисляков Н.А. Очерки по истории Каратегина. Изд-ве 2-ое. – Сталинабад: Таджикгосиздат., 1954. – 239 с.*
7. *Қушматов А. Деҳқонии тоҷик дар охири асри ХIХ ва ибтидои асри ХХ/ А. Қушматов. Душанбе: Ирфон, 1996. – 449 с.*

8. *Логофет Д.Н. Кишвари беҳуқуқӣ: Дар кӯҳманзар ва водиҳои Бухоро. /(Очеркҳои таърихи Осиёи Миёна)/ Д. Н. Логофет. – Душанбе: ЭР – граф, 2020. – 540 с.*
9. *Пирумшоев Ҳ. Шӯриши Восеъ – эътирози бузурги мардумӣ зидди низоми Аморати Бухоро // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2015.- №1(62 – 2). - С. 79 – 86.*
10. *Семёнов А.А. Очерк поземельно- податного и налогового устройства Бухарского ханства. – Ташкент, изд-во САГУ, 1929. – 54 с.*
11. *Форма феодальной земли собственности и владения на Ближнем и Среднем Востоке. – М: Наука, 1972. – с. 227.*
12. *Шодипур Ю., Бобоева М. Бозтоби вазъи иқтисодии Аморати Бухоро дар «Таърихи ҳумоюнӣ» // Маърифати омӯзгор. -2023 . - №7. - июл.*
13. *Шишов А. Тоҷикон/ А. Шишов. Душанбе: Андалеб – Р, 2015. – 464 с.*

ИНЪИКОСИ ВАЗЪИ КИШОВАРЗИИ БУХОРОИ ШАРҚИИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОНИ ВАТАНӢ ВА ХОРИҶӢ

Дар ин мақола ба далелҳои боэътимод такя карда, муаллифон рушди муносибатҳои кишоварзиро дар минтақаи Бухорои Шарқии охири асри XIX ва ибтидои асри XX (Тоҷикистони тоинқилобӣ) мавриди таҳлил қарор дода, ҳамзамон тағйироти дар заминаи таъсири ин муносибатҳои нави кишоварзиро дар ҳаёти бекигариҳои Бухорои Шарқӣ возеҳан ба риштаи таҳқиқ кашидаанд. Ҳамзамон дар истинод ба осори илмии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ҷанбаҳои баҳснок ва камомӯхташудаи масъалаи фавқуззикр хотирнишон гардида, дар асоси онҳо аз диди нав хулосаҳои зарурӣ бароварда шудааст. Вобаста ба талаботи мантиқии масоили мавриди баррасӣ қарорёфта, муаллифон, тағйироти сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ баъди ба аморат ҳамроҳ кардани мулкҳои Бухорои Шарқиро мавриди таҳлил қарор дода, дар ин замина ба талаботи ғоратгаронаи сохтори маъмурии амирӣ мувофиқ намудани низоми андозситонӣ ва суръат гирифтани зиддиятҳои иҷтимоиро хеле барҷаста нишон додаанд. Омӯзиши таърихи иқтисодӣ ва вазъи кишоварзии Бухорои Шарқии охири асри XIX ва ибтидои асри XX аз нигоҳи муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ дорои аҳаммияти фавқулода муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: вазъи кишоварзӣ, вазъи иқтисодӣ, вазъи иҷтимоӣ, Бухорои Шарқӣ, пажӯҳиши илмӣ, муқоиса, муҳаққиқони ватанӣ, муҳаққиқони хориҷӣ, заминдорӣ, аморати Бухоро., муносибатҳои кишоварзӣ.

ОТРАЖЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ СИТУАЦИИ В ВОСТОЧНОЙ БУХАРЕ КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА В ТРУДАХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

В данной статье на основе достоверных свидетельств авторы анализируют развитие аграрных отношений в регионе Восточной Бухары в конце XIX — начале XX вв. (дореволюционный Таджикистан), а также одновременно изучают изменения в контексте влияния этих новых аграрных отношений на жизнь беков Восточной Бухары. При этом, ссылаясь на научные труды отечественных и зарубежных исследователей, освещаются спорные и малоизученные аспекты вышеуказанной проблемы, и на их основе делаются необходимые выводы с новых позиций. В соответствии с логическими требованиями рассматриваемой проблематики авторы проанализировали политические, экономические и социальные изменения после присоединения восточной Бухарских имений к эмирату и в этом контексте выделили адаптацию налоговой системы к грабительским требованиям административного устройства эмирата и обострение социальных конфликтов. Изучение экономической истории и аграрного положения Восточной Бухары в конце XIX - начале XX вв. имеет первостепенное значение с точки зрения отечественных и зарубежных исследователей.

Ключевые слова: аграрное положение, экономическое положение, социальное положение, Восточная Бухара, научное исследование, сравнение, отечественные исследователи, зарубежные исследователи, земельная собственность, Бухарский эмират, аграрные отношения.

REFLECTION OF THE AGRICULTURAL SITUATION IN EASTERN BUKHARA LATE XIX – BEGINNING OF XX CENTURY IN THE WORKS OF DOMESTIC AND FOREIGN RESEARCHERS

In this article, based on reliable evidence, the authors analyze the development of agrarian relations in the region of Eastern Bukhara in the late 19th - early 20th centuries (pre-revolutionary Tajikistan), and simultaneously study changes in the context of the influence of these new agrarian relations on the lives of the beks of Eastern Bukhara. At the same time, referring to the scientific works of domestic and foreign researchers, controversial and little-studied aspects of the above-mentioned problem are highlighted, and on their basis the necessary conclusions are made from new positions. In accordance with the logical requirements of the problem under consideration, the authors analyzed the political, economic and social changes after the annexation of the eastern Bukhara estates to the emirate and in this context highlighted the

adaptation of the tax system to the predatory demands of the administrative structure of the emirate and the aggravation of social conflicts. The study of the economic history and agrarian situation of Eastern Bukhara in the late 19th and early 20th centuries is of paramount importance from the point of view of domestic and foreign researchers.

Keywords: agrarian situation, economic situation, social situation, Eastern Bukhara, scientific research, comparison, domestic researchers, foreign researchers, land ownership, Bukhara Emirate, agrarian relations.

Дар бораи муаллифон

Неъмонов Бехрӯзҷон Зариёевич
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: nemonov.88@mail.ru

Давлатзода Фотима Саймаруф
Докторант (PhD-и кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: daviatzodafatima.51@mail.ru

Об авторах

Немонов Бехрузжон Зариёевич
Кандидат исторических наук, доцент кафедры историографии и архивоведения
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17
E-mail: nemonov.88@mail.ru

Давлатзода Фотима Саймаруф
Докторант (PhD) кафедры историографии и архивоведения
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17
E-mail: daviatzodafatima.51@mail.ru

About the authors

Nemonov Behruzjon Zariyoevich
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Historiography and Archival Science
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave., 17
E-mail: nemonov.88@mail.ru

Davlatzoda Fotima Saymaf
Doctoral student (PhD) of the Department of Historiography and Archival Science
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave., 17
E-mail: daviatzodafatima.51@mail.ru

ТДУ 370 (091) (575: 34)

ТАШАККУЛИ МАОРИФИ ВМКБ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛ

Ғуломшоев С. А., Мансурхонов Ҷ. Т.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ

Маориф ҳамчун яке аз рукнҳои асосии давлатдорӣ аз оғози истиқлоли давлатӣ таҳти ҳидояти ҳамешагии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, дар ҷараёни бунёдкориҳо дар тамоми кишвар ва аз ҷумла дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон вусъати нав пайдо намуд. Ташаккули маорифи кишвар тавассути меҳнати шабонарӯзии созандаву содиқонаи ватандӯстона ба як кишвари пешрафтаву истеҳсолкунандаи маҳсулотҳои миллии рӯ ба тараққӣ мубаддал гардид [4, с. 320].

Дар давраи даргириҳои дохилии сиёсӣ дар Тоҷикистон (1992-1997), хушбахтона, бо вуҷуди ҳамаи мушкилиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ раванди таълим дар ягон мактаби ВМКБ қатъ нагардида буд. Инчунин вазъи иқтисодӣ ва сиёсии вилоятро ба инобат гирифта, аз соли 1993 бо талаби Мақомоти иҷроияи маҳаллии Ҳокимияти давлатии ВМКБ ва Фармоиши Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон Шуъбаи техникуми политехникии шаҳри Душанбе (феълан Коллеҷи техники) дар шаҳри Хоруғ ба фаъолият оғоз намуд ва то соли 2008 фаъолият менамуд [2, с. 3].

Аз соли 1995 бо ташаббуси Раёсати вилоят дар мактаби №3 ба номи М.С.Кирови шаҳри Хоруғ нахустин синфхонаҳои компютерӣ ба фаълоият оғоз намуда, то аввали соли 2020 теъдоди умумии компютерҳо дар мактаб номрафта ба 101-адад расиданд.

Ташкилотҳои байналмилалӣ аз солҳои аввали фаъолияти худ (1994) бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориро дар соҳаи маориф ба роҳ монданд. Соли 1998 шаҳри Хоруғ дар заминаи мактаби рақами 3 Литсейи Оғохон таъсис дода шуд, ки он яке аз нахустин литсейҳои вилоят ба шумор рафта, дар таълиму тарбияи насли наврас нақши калон бозид [11, с. 120].

Аз моҳи декабри соли 1996 мақомоти дахлдори вилоят масъалаи ислоҳот ва рушди соҳаи маорифро дида баромада, ба муҳокимаи васеъи Маҷлиси вакилони халқи ВМКБ пешкаш карданд ва 30 декабри соли 1996 Қарори Раиси ВМКБ “Дар бораи Барномаи инкишофи маорифи вилоят” қабул карда шуд, ки дар ин қарор доир ба инкишофи роҳҳои минбаъдаи соҳаи маориф маълумоти муфассал дода шуд.

Баъди ба имзо расидани созишномаи сулҳ ва суботи комил дар кишвар барои босуръати баланд ба роҳ мондани ислоҳоти соҳаи маориф шароити мусоид ба амал омад ва дар ин давра 20 апрели соли 1999 Қарори раиси Вилояти мухтори кӯҳистони Бадахшон «Оиди амалӣ намудани ислоҳоти соҳаи маориф барои солҳои 1997-2001» қабул карда шуд. 26 декабри соли 2001 дар асоси Қарори раиси вилоят, қарори дигар «Дар бораи чорабиниҳои Ҳукумати вилоят оид ба ислоҳот ва такмили минбаъда дар соҳаи маорифи вилоят барои солҳои 2001 – 2003» қабул гардид. Дар ибтидои моҳи марти соли 2004, Маҷлиси вакилони халқи вилоят «Барномаи муосиркунонии соҳаи маорифи ВМКБ -ро барои солҳои 2004 – 2007» қабул карда шуд [12].

Аз сабаби нарасидани омӯзгорон дар вилоят, соли 1999 филиали Омӯзишгоҳи омӯзгории ноҳияи Рӯдакӣ (феълан Коллеҷи омӯзгорӣ) дар минтақаи душворгузар ва дурдасти ВМКБ - ноҳияи Мурғоб бо фарогирии 100-нафар донишҷӯён, 30-нафар дар гурӯҳи буҷавӣ ва 70-нафари ба таври шартномавӣ ба фаъолият сар кард. Донишҷӯёни тоҷик ва қирғиз ба 4-гурӯҳ - 2 гурӯҳи тоҷикӣ ва 2 гурӯҳи қирғизӣ тақсим гардида ба таври ғоибона таҳсил мекарданд.

Аз соли 2002 бо дастур ва ҳидояти бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ноҳияи Рӯшони ВМКБ интернати вилоятӣ барои кӯдакони ятиму бепарастор ва оилаҳои камбизоат бунёд гардид. Роҳбарияти мамлакат барои ташаккули кори интернат пайваста ғамхорӣ менамуд ва соли 2006 аз ҳисоби Хазинаи эҳтиётии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои харидани либос, лавозимоти хониш ва хӯроки хонандагон ба маблағи 87480 сомонӣ ҷудо карда шуд [13].

Барои хароҷоти соҳаи маорифи вилоят аз ҳисоби буҷети кишвар ҳар сол маблағи зарурӣ ҷудо мегардад. Агар соли 1990 хароҷоти соҳаи маориф 45 фоизи буҷети умумии вилоятро ташкил дода бошад, соли 2004 маблағи соҳаи маорифи вилоятро ба 59 фоиз баланд бардоштанд.

Аз соли 2000 мувофиқи дастуру супориши Пешвои миллат ва Вазорати маориф маблағгузории барои соҳаи маорифи вилоят якчанд маротиба зиёд шуд, агар соли 2004 аз ҳисоби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мактабҳо ба маблағи 65 ҳазор сомонӣ китоби дарсӣ ҷудо карда бошад, соли 2010 ин маблағ ду маротиба зиёд карда шуд [9].

Соли 2005 аз буҷаи умумии кишвар барои пешрафти соҳаи маорифи вилоят 13 533013 сомонӣ ҷудо карда шуд ва барои муассисаҳои таълимии вилоят 89 кабинети таълимӣ аз фанни физика, 73 кабинет барои фанни кимё (химия), 36 синфхонаи биология, 25 синфхонаи география, 35 синфхонаи таърих, 66 барои омодагии ҳарбӣ, 28 синфхонаи забонҳои хориҷӣ (англисӣ ва олмонӣ) ва 95 синфхонаи информатика ҷудо карда шуд. Инчунин бо дастгирии маблағгузории Вазорати маориф дар назди 16 мактаби ВМКБ интернат ташкил гардида, 951 нафар хонандаро ба таҳсилу тарбия ҷалб намуданд. Бо мақсади пурра таъмин намудани талаботи хонандагон бо маводди хониш ба китобҳои дарсӣ аз марказ 904 438 нусха китоб равон карда шуд, ки як қисми зиёди онҳоро (457 843 нусха китоб) китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ ташкил мекарданд [12, с. 3].

Соли 2005 аз ҳисоби маблағи захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои пешрафти соҳаи маориф ва илми ВМКБ як миллиону 600 ҳазор сомонӣ ҷудо карда шуд. Дар натиҷа шароити кории омӯзгорону мураббиёни хубтар гардида, онҳо барои кори ҳаррӯза ҳавасманд намуда, ҳамасола озмунҳои вилоятӣ «Муаллими сол» ва «Мураббии сол» баргузор карда мешуд ва беҳтарин мутахассисони соҳа муайян гардида, бо мукофотҳои пулӣ ҳавасманд гардиданд. Аз ҷумла, омӯзгори фанни химияи мактаби рақами 35 ноҳияи Роштқалъа Н.Давлатов ғолиби озмуни ҷумҳуриявӣ гардид.

Аз чунин ғамхорӣ ва дастгирии доимии давлат омӯзгорони вилоят илҳоми тоза гирифта, барои баланд бардоштани сифати таҳсилот кӯшиш менамуданд. Аз ҷумла, соли 2006 омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами 12 ноҳияи Шуғнон Н. Меҳмонов фанни «технологияи информатсионӣ» дар вилоят ва ҷумҳурӣ ҷойи аввалро ишғол намуда, барои гирифтани Ҷоизаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф сарфароз гардид.

Аз соли 2007 маблағгузорӣ барои соҳаи маорифи кишвар бештар гардида, барои ВМКБ 17 миллион сомонӣ ҷудо карда шуд. Дар натиҷаи аз ҷониби Дирексияи сохтмони Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 мактаби нав бунёд гардида, 11 мактаби дигар қисман таъмир гардиданд ва ё дар назди онҳо синфхонаҳои иловагӣ сохта шуданд [14, с. 4].

Соли 2008 аз буҷети давлат барои пешрафти маорифи вилоят 24 миллиону 679 ҳазор сомонӣ ҷудо карда шуд. Инчунин дар давоми сол аз ҳисоби Хазинаи захиравии Президенти кишвар барои бунёд, азнавсозӣ ва таъмири муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва таъмин кардани муассисаҳо бо лавозимоти зарурӣ зиёда аз 10 миллион сомонӣ ҷудо гардид. Аз ҳисоби ин маблағҳои ҷудогардида, як қисми литсеи техникии деҳаи Навобод ва як қисми матбатҳо дар ноҳияи Шуғнон бунёд ва таъмир гардида мавриди истифода қарор дода шуданд. Дар умум соли 2008 барои сохтмони муассисаҳои таълимӣ, таъмир ва азнавсозии онҳо ва харидории лавозимоти хониш аз ҳисоби манбаҳои гуногун 2 миллиону ҳафтсад ҳазор сомонӣ ҷудо карда шуд.

Соли 2008 барои таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо техникаи компютерӣ, нусхабардорӣ, лавозимоти зарурии хониш, ҷойи нишаст барои хонандагон ва китобу дастурҳои таълимӣ аз буҷети давлат маблағи зарурӣ ҷудо карда шуд. Инчунин аз Хазинаи махсуси Президенти мамлакат барои Раёсати маориф ва макотибу муассисаҳои таълимии вилоят 305 дона компютер ва дастгоҳи чопкунӣ тақдим карда шуд. Соли 2008 шумораи синфҳои компютерии вилоят ба 192 адад расида, дар умум дар муассисаҳои таълимии вилоят 1662 (як ҳазору шашсаду шасту ду) компютер ва 264 дастгоҳи чопкунӣ (принтер) барои омӯзиш мавриди истифодабарии қарор гирифтанд.

Бунёду азнавсозӣ ва таъмири муассисаҳои таълимӣ идома дошта, соли 2007 муассисаҳои таълимии деҳаи Ширгини ноҳияи Ишкошим, Баррӯшони ноҳияи Рӯшон ва Миденвейи ноҳияи Роштқалъа, соли 2008 мактаби рақами 18 деҳаи Намадгут, мактаби рақами 30 деҳаи Систи ноҳияи Ишкошим, мактаби рақами 30-юми деҳаи Чихох, мактаби рақами 34 деҳаи Баравни ноҳияи Ванҷ аз ҳисоби маблағи давлат мавриди истифода қарор

дода шуданд. Соли 2010 муассисаи талимии рақами 15 ноҳияи Ванҷ, мактаби рақами 41 деҳаи Мулвоҷи ноҳияи Ишкошим, мактаби рақами 53 деҳаи Чорсуни ноҳияи Дарвоз мавриди истифода қарор гирифтанд. Умуман, дар замони истиқлолият аз ҳисоби буҷети ҷумҳурӣ дар ВМКБ зиёда аз 115 муассисаи таълимӣ бунёд ва азнавсозӣ гардида, мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтанд.

Дар соли таҳсили 2008-2009 бо дастгирии Вазорати маорифи ҷумҳурӣ ва Раёсати маорифи вилоят муассисаҳои миёнаи умумӣ дар ноҳияҳои Дарвоз, Ванҷ ва Ишкошим, ки дар вагон ва хонаҳои шахсӣ ҷой доштанд, ба иншооти нави замонавӣ кӯчонида шуданд.

Бо ибтикори аҳли ҷамоатчигии ҷумҳурӣ дар як қатор мактабҳои вилоят Ассотсиатсияи волидайну омӯзгорон фаъолият менамояд, ки он барои ҷалб намудани падару модарон ба мактаб ва беҳтар гардонидани шароити муассисаҳои таълимии вилоят кумак мерасонад. Ин иқдоми хуб буда, барои ҳамкорӣ бо мактаб ва дастгирии соҳаи маориф нақши калон мебозад. Дар баробари Ҳукумати Ҷумҳурӣ ва созмонҳою ташкилотҳои ғайридавлатии байналмилалӣ, инчунин соҳибкорон ва шахсони алоҳида соҳаи маорифро дастгирӣ менамоянд. Аз ҷумла, соли 2007 сар карда дар ҳамкорӣ бо Барномаи хадамоти маорифи хазинаи Оғохон дар ВМКБ 65 адад Марказҳои инкишофи кӯдакони синни томактабӣ бо фарогирии зиёда аз 700 нафар кӯдакон ба фаъолият оғоз намуданд [1, с. 49].

Соли 2008 дар шаҳри Хоруғ нахустин мактаби хусусии вилоят кушода шуд, ки дорои 3 синфхона буда, 9 нафар омӯзгори ботаҷриба ба 51 хонандагон машғулият мегузарониданд. Дар ин давра, яъне соли 2008 дар ВМКБ 318 муассисаи таълимӣ 45 545 хонандаро ба таҳсил фаро гирифта, ба таълиму тарбияи онҳо 5 787 нафар омӯзгорони ботаҷриба ва соҳибмактаб машғул буданд. Соли 2008 аз 4083 хонандагоне, ки мактаби миёнаро хатм намуданд, як ҳазору шашсаду шасту шаш нафар ба донишгоҳу донишкада ва 442 нафар ба коллеҷҳои кишвар ва 150 нафар ба мактабҳои олии хориҷи кишвар дохил гардиданд, ки аз онҳо 120 нафар бо квотаи президентӣ ба муассисаҳои олии кишвар дохил шуданд [5].

Соли 2012 аз байни хонандагони вилоят 24 нафар бо степендияи Президентӣ ва 10 нафари дигар бо стипендияи Раиси ВМКБ таҳсил мекарданд, ки ин беҳтарин натиҷаи пешрафти маориф мебошад [8, с.5].

Соли 2009 хатмкардаи мактаби рақами 1 ноҳияи Дарвоз Шералӣ Кабиров, феълан Вазири саноат ва технологияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешрафти соҳаи маорифи вилоят саҳми калон гузошта, барои мактаб 60 адад мизу курсӣ ва барои ҳавасман намудани омӯзгорони муасиса, ба ҳар кадоми онҳо ҳаҷми 1000 сомонӣ маблағ ҳадя намуданд.

Соли 2009 аз буҷети ҷумҳурӣ барои пешрафти соҳаи маорифи вилоят зиёда чил миллион сомонӣ ҷуда карда шуд, ки онро барои сохтмону бунёди 31 бинои муассисаҳои нави таълимӣ ва 170 синфхонаи иловагӣ барои 4 427 ҷойи иловагии нишастан барои хонандагон сарф карда шуд [15].

Аз тарафи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2009 бо мақсади баланд бардоштаани сифати таълим, ҷалб намудани омӯзгорони соҳибтаҷриба ба мактаб ва бо лавозимоти зарурӣ таъмин намудани муассисаҳои таълмӣ маблағи зарури ҷудо карда шуд. Ба муассисаҳои таълмии вилоят 257 номгӯй маводди таълимӣ, зиёда аз 200 адад миз ва курсӣ, қариб 4 ҳазор нусха китоби дарсӣ ва дигар маводҳои зарурӣ дастрас гардиданд.

Воқеан, бо назардошти имкониятҳои мавҷудаи соҳаи маориф ва рушди бемайлони илму технологияи ҷаҳони муосир зарурият ташаккулёбии соҳаи маориф ва беҳтар намудани сифати таҳсилот пеш омадааст. Зеро маҳз сифати таълиму тарбия ҷавҳари асоси пешрафти соҳаи маорифро ташкил намуда, омили рушди давлату миллат ва саодати зиндагии мардум мебошанд [3, с. 171-175]. Аз ин лиҳоз бо мақсади ташаккули маориф соли 2010-ро “Соли маориф ва фарҳанги техникӣ” эълон намуда, барои компютеркунонӣ ва истифодабарии тахтаҳои (доскаҳо) электронӣ дар вилоят шуруъ гардид. Бо мақсади пешрафти самараноки барномаи давлатӣ ба соҳаи маорифи вилоят 42 миллиону 227 ҳазор сомонӣ пешниҳод карда шуд.

Бо мақсади таҳким бахшидани заминаи техникии муассисаҳои таълимии виллоят бо дастури Пешвои миллат ва дастгирии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 13 номгӯй китоби дарсӣ, 1 486 адад харитаҳои сиёсӣ, ҷуғрофӣ ва ғайра ба вилоят интиқол дода шуданд. Дар ин мавриди бо дастгирии захираи маблағҳои давлатӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ дар 13 мактаби вилоят 95 синфхонаи нав бунёд гардида, 2342 ҷойи нишаст барои хонандагон ба истифода дода шуд.

Чораҳои пешбинишудаи Вазорати маориф ва раёсати вилоят барои пешрафти соҳаи маориф мусоидат намуданд ва дараҷаи азхудкунии дониши хонандагон баланд гардид.

Натиҷаи он ҳангоми ширкат намудани хонандагон дар олимпиадҳои ноҳиявӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ маълум гардид. Соли 2010 аз байни хонандагон 62 нафар дар озмунҳои фанни иштирок намуда, 16 нафар соҳиби ҷойҳои ифтихорӣ ва медал гардиданд [15, с. 2-5].

Масъалаи дуюми нигаронкунандаи соҳаи маориф ин омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба шумор мерафт. Бо ин мақсад соли 2010 Раёсати маорифи вилоят бо Донишгоҳи Осиёи Марказӣ ва дигар марказҳои забономӯзӣ шартномаи ҳамкориро ба имзо расонд. Инчунин «Барномаи омӯзиши забони англисӣ дар мактабҳои деҳоти ноҳияҳои ВМКБ дар соли хониши 2009-2010»-ро ба тасвиб расонида, бо мақсади баланд бардоштани сифати забономӯзӣ, аз ҷумла забони русӣ ва англисӣ таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад. Омӯзгорони соҳибтаҷриба аз усулҳои ҷадид ва самаранок истифода намуда, курсҳои кутоҳмуддати забономӯзӣ ва барномаҳои мухталифмазмун таҳия намуданд. Дар натиҷа зиёда аз 316 нафар хонандагон маҳорати баланд нишон дода, тамоми нозукиҳои забони англисиро аз худ намуда, дар озмунҳои байналмилалӣ ширкат намуданд.

Соли 2010 дар байни омӯзгорони забонҳои хориҷӣ низ озмунҳои гуногун созмон ёфта 5 нафар омӯзгорони беҳтарин, ғолибони озмун дар Анҷумани муаллимони Осиёи Марказӣ ва Ҷумҳурии Қазоқистон ширкат намуда, сазовори ҷойҳои намоён ва туҳфаҳои хотиравӣ гардиданд [15].

Аз 25 августи соли 2010 бо Қарори раиси ВМКБ Қодири Қосим дар асоси мактаби мусиқӣ ва рассомӣ дар ноҳияи Рӯшон мактаби санъат кушода шуд. Мактаби санъат бо ташаббуси раиси собиқи ноҳияи Рӯшон Қобиламо Ғуломшоева ташкил гардида, барои аазнавсозии он аз буҷаи вилоят 5 ҳазор сомонӣ ҷудо гардад Барои азнавсозии ва дастгирии раиси вилоят ба маблағи 5000 сомонӣ ҷудо карда шуд. Мувофиқи талаботи замон дар мактаби мазкур шуъбаи кашидадӯзӣ, бофандагӣ, кандакорӣ ва маҳфилҳои рақсу суруд ташкил гардида, бештар аз 280 нафар талабагонро ба хондан ҷалб намуданд. Дар назар аст, ки оянда боз дар мактаби санъат шуъбаи омӯзиши асбобҳои мусиқӣ (доира, рубоби бадахшонӣ, рубоби афғонӣ, сетор, ғиҷҷак, танбур, фалаксаройӣ, мадҳияхонӣ созмон дода шаванд.

Аз оғози соли таҳсили 2011-2012 муассисаҳои давлатии Мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Бохтар, Литсейи Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар шаҳри Хоруғ ва Мактаби Президентии байналмилалӣ барои хонандагони лаёқатманд дар ш.Душанбе кушода шуданд.

16 августи соли 2011 барои маорифчиёни ВМКБ соли хотирмон ва фаромӯшнашаванда буд, чунки маротибаи нахустин Мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар шаҳри Хоруғ ба истифода дода шуд. Мактаби мазкур аз ҷониби Дирексияи сохтмони иншооти ҳукуматии Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи беш аз 31 миллион сомонӣ бунёд гардида, дорои ҷойи нишаст дар ду баст барои 1280 нафар хонанда мебошад. Мактаби Президентӣ бо сифати баланд ва тарзи зебои меъморӣ, сохта шуда, маркази асосии донишомӯзии хонандагони болаёқати вилоят мебошад [10, с. 4]. Бинои таълимии мактаби Президентӣ аз 3 ошёна ва 6 иморати алоҳида иборат буда, дорои тамоми шароити муосири таълимӣ ва майдони волейболу боскетбол мебошад.

Дар соли таҳсили 2011- 2012 дар 314 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии вилоят 43 ҳазор нафар хонанда ба таҳсил фаро гирифта шуда, 5450 нафар омӯзгорони соҳибтаҷриба ба таълим ва тарбияи онҳо машғул мебошанд. Аз 314 муассисаҳои таълимии ВМКБ 174 мактаби миёнаи умумӣ, 65 муассисаи миёнаи асосӣ ва 75 муассисаи ибтидоӣ мебошанд. Дар ин давра дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии вилоят 7 ҳазору панҷсаду бист омӯзгор ба тарбияи насли наврас машғул буданд, ки аз онҳо 3 ҳазору ҳаштсаду ҳафтоду ду нафар бо маълумоти олӣ (67 %), 464 нафар бо маълумоти нопурраи олӣ, 118 нафар омӯзгорон ба маълумоти миёнаи касбӣ ва 204 нафар бо маълумоти миёнаи умумӣ фаъолият менамоянд [7, с. 4].

Аз сабаби нарасидани мутахассисон ва бо мақсади ҷалб намудани ҷавонони минтақаҳои дурдаст ба таҳсил дар зарфи даҳ сол (2000 – 2010) аз вилоят 1125 нафар ба тариқи квотаи Президентӣ ба муассисаҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил гардиданд. Хушбахтона пас аз хатми муассисаҳои олии кишвар ба бо маълумоти олӣ ба деҳаҳояшон баргашта, дар мактаб ва истеҳсолот фаъолият менамоянд.

Ҳукумати Тоҷикистон аз оғози фаъолияташ ба соҳаи маориф диққати калон дода, Пешвои миллат, дар сиёсати худ маорифро дар ҷойи аввал мегузорад. Бинобарин давра ба давра маблағгузорӣ ба соҳа бештар гардида, барои баланд бардоштани сифати таҳсилот кушиш менамоянд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат дар Паёми навбатии

худ соли 2012 чунин кайд намудааст: «мо кӯшиш менамоем, сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ пайваста баланд бардошта шавад ва мутахассисон ба бозори меҳнати ватаниву ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошад» [9, с. 50].

Дар замони истиқлол дар вилоят мактабҳои олӣ низ таъсис дода шуданд. Соли 1992 дар давраи кашмакашиҳои сиёсӣ ташкилёбии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев дар таърихи кишвар ва ҳаёти илмю фарҳангии вилоят аҳаммияти ниҳоят калон дорад.

Донишгоҳи номбурда бо қарори Шурои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 августи соли 1992 ташкал шуда, аз аввали октябр дари худро ба рӯи донишҷуён боз кард. Донишгоҳ бо вуҷуди ҳамаи мушкилиҳои сиёсию иқтисодӣ бо ташаббуси собиқ Раиси Комитети Совети олии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, равоншод Моёншо Назаршоев ифтитоҳ гардид. Ва пас аз марги ходими барҷастаи сиёсӣ М.Назаршоев 10 марти соли 1994 ба мақсади абадӣ намудани номи некаш Донишгоҳ ба номи ӯ монда шуд [6].

Дар ибтидои фаъолияти дар Донишгоҳи мазкур 25 –нафар омӯзгорони соҳибтаҷриба аз он ҷумла 1- нафар доктори илм, 6 – нафар номзадҳои илм ба донишҷуён дарс мегуфтанд. Ташаккули пуравҷи ин боргоҳи маърифат, ба фаъолияти аввалин ректори он, доктори илмҳои риёзӣ, професор, узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон академик Маҳмадшо Илолов (собиқ президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон) рост омад

Ҳамзамон, дар рушди минбаъдаи донишгоҳ хизмати устодон, ба монанди профессорон: Бек Имомназаров, Гулхоҷа Ҷангибеков, Гулаҳмад Раҳимхудоев, Шодихон Юсуфбеков, Муқбилшо Аламшоев, номзадҳои илм ва дотсентон: Ш. Абдуллофизов, З. Назарова ва дигарон нақши хело калон бозиданд.

Бо оғоз гардидани ҷанги шаҳрвандӣ, як қатор олимони варзида марказ - шаҳри Душанберо тарк намуда ба Бадахшон кӯчиданд ва барои фаъолият ба ин донишгоҳи навтаъсис омаданд. Ба қатори чунин олимони варзидаи соҳаҳои гуногун, профессорон Маҳрам Файзов, Парвонахон Ҷамшедов, Шоисматулло Шоисмтамуллоев номзадҳои илм дотсент И. Қаландарбеков, Н. Шакармаҳмадов, М. Маҳмадвафоев ва дигарон ташриф овардаданд.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ дар тули мавҷудияти хеш барои тайёр намудани мутахассисони ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ фаъолият намуда, пайваста баҳри баланд бардоштани сифати таълим чорабиниҳои менамояд.

Донишгох дар давоми мавҷудияти худ чун маркази илмӣ- тадқиқотӣ ва тарбияи мутахссисони соҳаи маориф инкишоф ёфта истодааст. Бояд қайд намуд, ки Донишгоҳро дар зарфи мавҷудияташ зиёда аз 6000 нафар донишҷӯ бо ихтисосҳои гуногун хатм намуданд, ки аз онҳо 3480 нафарашон ихтисосҳои омӯзгорӣ ва 3218 нафарашон ихтисосҳои дигар фаъолият меамоянд. Боиси ифтихор аст, ки як зумра дастпарварони донишгоҳ дар кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла Россия, Англия, ИМА ва Германия таҳсилро идома дода, соҳиби дараҷаҳои номзади илм ва магистр гардиданд [6].

Дар замони кунунӣ донищгоҳ аз лиҳози кадрӣ ва таълимӣ мустаҳкам гадида, олимони маъруф ба таълиму тарбияи ҷавонон машғул мебошанд. Дар байни онҳо устодони соҳибмактаб ва соҳибунвон 11 нафар докторон, аз ҷумла: И. Қаландарбеков –доктори илмҳои техникӣ, Қ. Абдуламонов – доктори илмҳои кишоварзӣ, Н. Офаридаев, М. Аламшоев, Ш. Юсуфбеков, – докторони илмҳои филология, А. Мамадризохонов, Д. Наврӯзшоев, Г. Раҳмихудоев, С. Сабоиев ва С. Шомансуров – докторони илмҳои биология ба таълиму тарбияи донишҷуён машғуланд [1, с. 129].

Аз соли 2000 дар Донишгоҳи давлатии Хоруғ шуъбаи аспирантура фаъолият менамояд ва дар ин давра бештар аз 46 рисолаи номзадӣ аз тарафи дастпарварони донишгоҳ дар дохил ва беруни кишвар ҳимоя карда шуданд.

Донишгоҳ пас аз ду соли фаъолият аз соли 1994 соҳиби маҷаллаи «Паёми Донишгоҳи Хоруғ» гардид ва аз соли 2007 рӯзномаи хусусии донишгоҳ бо номи «Фурӯғи маърифат» нашр мегардад. Нахустин сармуҳарири рӯзнома Шоири халқии Тоҷикистон Ширин Бунёд буданд.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ бо як қатор марказҳои илмии кишварҳои дуру наздики ИДМ равобити илмӣ дошта, дар назди донишгоҳ Маркази забономӯзии англисӣ, Маркази омӯзиши забони олмонӣ (немисӣ) ва ғайраҳо фаъолият менамоянд.

Соли 2008 бо дастур ва супориши Пешвои миллат, Президент кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба бунёди хобгоҳи донишҷуён барои 1000 донишҷӯ оғоз намуданд ва аз буҷети кишвар ҷиҳати бунёди хобгоҳ ҳашту ним миллион сомонӣ ҷудо карда шуд. Соли 2000

дар арафаи таҷлил 13 – солагиии Ваҳдати миллӣ хобгоҳ барои 200 нафар донишҷу мавриди истифода қарор дода шуд [1, с. 124].

Соли 2017 дар заминаҳои таҳсилоти олӣ - бакалавр, мутахассис ва магистер 4692 нафар донишҷӯ ба таҳсил фаро гирифта шуданд, ки аз ин шумора 3154 нафар дар шуъбаи рӯзона ва 1538 нафари дигар дар шуъбаи ғоибона ба таҳсил фаро гирифта шуданд. Аз шумораи умумии донишҷуён 394 нафар бо квотаи Президентӣ таҳсил менамуданд.

Дар замони муосир дар Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғи ВМКБ 20 кафедраи мавҷуд буда, дар онҳо 326 нафар устодон ба фаъолияти омӯзгорӣ ва илмӣ машғул мебошанд, ки аз онҳо 10 нафар докторони илм 48-нафар номзадҳои илм 88 нафар муаллимони калон ва 180-нафар асиссентҳо мебошанд. Дар ҳайни ҳол, дар Донишгоҳи зикригардида дорои 8 факултет буда аз рӯи 48 ихтисосҳо дар шуъбаи рӯзона, ки аз онҳо 30 ихтисоси омӯзгорӣ ва 18 ихтисоси соҳавӣ дар шуъбаи ғоибона фаъолият менамоянд. Аз рӯйи 15 ихтисос 9 ихтисоси омӯзгорӣ ва 6- ихтисоси мутахасисони дорои маълумоти олии зинаи бакалаврӣ мутахасис ва магисторо тайёр мекунад. Ин чунин, дар донишгоҳ 13 ихтисоси магистири 11 ихтисоси аспрантура ва 3 ихтисоси доктор Ph.D фаъолият мекунанд барои боз ҳам баланд бардоштани дониши довталабон дар донишгоҳ курсҳои кӯҳтомудат аз рӯйи 10 ихтисос амал мекунанд.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти Донишгоҳи давлатии Хоруғ ин баланд бардоштани сифати таълим мутобиқи талаботи замон ва стандартҳои байналмилалӣ мебошад.

Феълан дар Донишгоҳ як китобхонаи марказӣ, китобхонаи факултети забонҳои хориҷӣ, китобхонаи маркази иқтисод, китобхонаи муосири электронӣ ва китобхонаи хобгоҳи донишҷӯён фаъолият доранд, ки фонди умумии онҳо зиёда аз 132 000 адад китобро дар бар мегирад.

Донишгоҳ аз 20 кафедраи иборат буда, ҳайати омӯзгорону профессорон аз рӯи 13 самт корҳои илмӣ – тадқиқотиро пеш мебаранд. Танҳо дар соли гузашта омӯзгорони донишгоҳ дар маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ ва хориҷи кишвар зиёда аз 350 мақолаҳои илмӣ -оммавӣ нашр намудаанд. Дар соли 2020 ҳайати профессорону омӯзгорони донишгоҳ натиҷаи кори илмӣ тадқиқотиро дар 1 монография, 6 китоб, 14 дастури методӣ ва 15 мақолаҳои дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва инчунин, маводҳои конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ ба табъ расонидаанд.

Аз байни хатмкунандагони донишгоҳ беш аз 40 нафар рисолаҳои докторию номзадиро дифоъ намуда, дар қатори устодони хеш ба тарбияи насли ҷавон машғуланд. Аз байни дастпарварони донишгоҳ Далер Ҷумъаев - Вазирии энергетика ва комуникатсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Зулфия Давлатзода собиқ Вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, Рудобаи раиси Ҳаракати Ваҳдати миллӣ, Амирбекзода Назира ҷонишини раиси вилоят, Қаландаров Ҳоким директори Институти илмҳои гуманитарии АМИТ ба номи академик Б.Искандаров, профессор Юсуфзода Гулзорхон собиқ ректори Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, Гиёзода Азиз ва Матробиён Саодатшо аъзои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумъазода Ҷумъа Шофақир собиқ Раиси ноҳияи Шуғнон, Назарзода Ризо Раиси шаҳри Хоруғ ва дигарон дар вазифаҳои гуногун ба хизмати халқу ватан машғул мебошанд.

Танҳо аз соли 2010 то ҳозир зиёда 9468 нафар ба донишгоҳ дохил гардиданд, ки аз ин шумора 983 нафарашон тибқти Квотаи Президенти Ҷумҳури Тоҷикистон мебошанд. Қабули довталабон ба донишгоҳ тариқи Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикситон аз соли 2014 сурат гирифта танҳо соли 2020 донишгоҳро зиёда аз 4800 нафар интихоб намуданд, ки аз ин шумора 868 нафар соҳиби унвони донишҷӯ гардиданд.

Хулоса, бо ташаббуси Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи маорифи вилоят зина ба зина ташаккул ёфта, шумораи муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ мувофиқи талаботи замон афзун гардиданд. Кушодашавии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев ва мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар шаҳри Хоруғ аз таваҷҷуҳи роҳбарияти давлату ҳукумат нисбат ба соҳаи маориф дар ин минтақаи дурдаст гувоҳӣ медиҳанд.

Адабиёт

1. *Ғарибшоев, Ғ. Маорифи ВМКБ дар бист соли истиқлолият / Ғ. Ғарибшоев. – Душанбе, 2011. - 180 с.*
2. *Ғуломов Д. Маориф ҳастии давлат аст / Д. Ғуломов // Бадахшон. –2007. – 7 сентябр.*
3. *Ибодуллозода, А.И. Масъалаҳои мактабу маориф дар Паёми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон / А.И. Ибодуллозода // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2024. - № 5-6 (112-113). – С.171-175.*

4. *Каримзода, Ҳ.И. Нақши истиқлоли давлатӣ дар таҳкими давлатдории навин / Ҳ.И. Каримзода // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2022. - № 6 (101). – С. 319 - 323.*
5. *Қосим Қ. Натиҷаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилоят дар соли 2008: Ҳисоботи раиси ВМКБ Қ.Қосим // Бадахшон. – 2009. – 13 феврал.*
6. *Масов Р., Пирумшоев Ҳ. Файзи истиқлол дар «Боми ҷаҳон» / Р. Масов, Ҳ. Пирумшоев. - Душанбе: Дониш, 2011. - 412 с.*
7. *Нишондиҳандаҳои асосии рушди иҷтимоию иқтисодии ВМКБ дар моҳи январ-июни соли 2011 // Бадахшон.-2010. – 27 август.*
8. *Орунбеков Т. Шаффофият – гарави перӯзӣ: (Суҳбат бо муовини мудири маорифи ВМКБ Т. Суҳбаторо Ҷ.Қозибеков) // Омӯзгор.- 2012.-31 август.*
9. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 – апрели соли 2012. - Душанбе, 2012. – 62 с.*
10. *Раҳмон, Э. Ҷавонон созандагони фардои сарзамини моанд // Омӯзгор. - 2011. - 19 август. - С. 4.*
11. *Собирова К. Вклад фонда Ага Хана в развитии ГБАО. - Душанбе, 2005. - 174 с.*
12. *Ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти нӯҳмоҳаи идораи маорифи ВМКБ дар соли 2005.*
13. *Ҳисобот оид ба фаъолияти Раёсати маорифи ВМКБ дар соли 2006.*
14. *Ҳисоботи Раёсати маорифи ВМКБ дар нӯҳмоҳаи соли 2007.*
15. *Ҳисобот оид ба фаъолияти Раёсати маорифи ВМКБ дар соли 2010.*

ТАШАККУЛИ СОҲАИ МАОРИФИ ВМКБ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛ

Мақолаи мазкур доир ба нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди соҳаи маориф дар яке аз гушаҳои дурдасти ҷумҳурӣ ВМКБ маълумот медиҳад. Муаллифон доир ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф маълумот дода, мушкилиҳои соҳаи маорифро дар солҳои аввали истиқлолият, дар бораи ғамхорӣ ва маблағгузорӣ давлат ба соҳаи маориф, шароити зиндагӣ омӯзгорони вилоят, бо китобҳои дарсӣ ва маводҳои таълимӣ таъмин кардани мактабҳо, ширкат намудани омӯзгорону хонандагон ба олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ таҳлил намудаанд. Инчунин дар мақола доир ба барномаи давлатии компютеркунонии мактабҳо, омӯзиши забони англисӣ дар мактабҳои ВМКБ, ҳамкории фаъолияти филиали техникум (феълан коллеҷ) политехникӣ дар шаҳри Хоруғ (1993-1998), филиали коллеҷи омӯзгории ноҳияи Рӯдакӣ дар ноҳияи Мурғоб, интернат барои кӯдакони бепарастори ноҳияи Рӯшон, кушодашавии мактаби санъат дар ноҳияи Рӯшон, ташкилёбии Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба номи М.Назаршоев (1992), оғози фаъолияти шуъбаи аспирантура, маҷаллаи «Паёми Донишгоҳи Хоруғ» (2004) ва рӯзномаи «Фурӯғи маърифат» (2007) маълумот дода шудааст.

Калидвожаҳо: барномаи дарсӣ, ихтисос, квотаи Президентӣ, китоби дарсӣ, дастури таълимӣ, муаллим, мураббӣ, нақшаи таълимӣ, раёсати маориф.

РАЗВИТИЕ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ ГБАО В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье представлена информация о роли Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в развитии сферы образования в одном из отдаленных уголков республики - ГБАО. Авторы дают информацию о законодательстве Республики Таджикистан в сфере образования и исследует проблему сферы образования в первые годы независимости. Авторы отмечают, что с окончанием гражданской войны внимание и финансирование сферы образования возросли, улучшились жилищные условия учителей, школы регионов были обеспечены учебниками и учебными материалами. В связи с этим возросло участие учителей и учащихся в республиканских и международных олимпиадах, а в 2008 году был введен в эксплуатацию лицей Шугнанского района. Здесь предоставлена информация о сотрудничестве между образовательными учреждениями, в том числе о деятельности филиала политехнического колледжа (ныне колледж) в городе Хороге (1993-1998 гг.), филиала педагогического колледжа района Рудаки в отдаленном Мургабском районе, школы-интерната для детей-сирот в Рушанском районе, строительстве общежития для школы-интерната Рушанского района, открытии школы искусств, музыки и рисования в Рушанском районе, создание Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева (1992), была открыта аспирантура, журнал «Паёми донишгоҳи Хоруғ» (Вестник Хорогского университета) (2004), а с 2007 года газета «Фуруги маърифат», в которых публикуются материалы и статьи преподавателей и студентов.

Ключевые слова: учебный план, специальность, Президентская квота, учебник, учебное пособие, учитель, воспитатель, Департамент образования.

DEVELOPMENT OF EDUCATION IN GBAO DURING INDEPENDENCE

This article provides information about the role of the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon in the development of the education sector in one of the remote corners of the republic - GBAO. The authors provides information about the legislation of the Republic of Tajikistan in the field of education and provides

information about the problems of the education sector in the first years of independence. With the end of the civil war, attention and funding for the education sector increased, the living conditions of teachers improved, schools in the regions were provided with textbooks and teaching materials. In this regard, the participation of teachers and students in national and international Olympiads increased, and in 2008 the lyceum of the Shugnan district was put into operation. Information is provided on cooperation between educational institutions, including the activities of the branch of the Polytechnic College (now College) in the city of Khorog (1993-1998), the branch of the Pedagogical College of the Rudaki district in the remote Murghab district, a boarding school for orphans in the Rushan district, the construction of a dormitory for the boarding school of the Rushan district, the opening of a school of arts, music and drawing in the Rushan district, the establishment of the Khorog State University named after M. Nazarshoev (1992), was opened at the university, and to date, its teachers have defended more than 46 candidate and 2 doctoral dissertations in domestic and foreign scientific centers, the magazine "Paemi donishgohi Khorog" (Bulletin of Khorog University) (2004) has been operating, and since 2007, the newspaper "Furugi ma'rifat" has been publishing materials and articles by teachers and students.

Keywords: Curriculum, specialty, Presidential quota, textbook, teaching aid, financing, teacher, educator, curriculum, educational institution, Department of Education, student.

Дар бораи муаллифон

Гуломшоев Силемоншо Акимшоевич
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: gulomshoev@mail.ru

Мансурхонов Ҷаббор Турабозхонович
Унвончӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Об авторах

Гуломшоев Силемоншо Акимшоевич
Кандидат исторических наук, доцент кафедры история таджикского народа
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: gulomshoev@mail.ru

Мансурхонов Джаббор Турабозхонович
Соискатель кафедры история таджикского народа
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

About the authors

Ghulomshoev Silemonsho Akimshoevich
Candidate of Historical Sciences, Docent of the department History of the Tajik people
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: gulomshoev@mail.ru

Mansurkhonov Jabbor Nurabozkhjnovich
Applicant, department History of the Tajik people
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

ТДУ 930.1:008+327(575.3+581)

ТАЪРИХНИГОРИИ ҲАМКОРИҲОИ ФАРҲАНГИИ ТОҶИКИСТОНИ ШУРАВӢ ВА АФҒОНИСТОН

Қодиров Д. С.
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таърихи замони Шуравӣ шаҳодат медиҳад, ки Тоҷикистон ва Афғонистон - ду кишвари дӯст, ҳамкориҳои васеъро дар соҳаи илм, маориф ва фарҳанг барқарор намуда буданд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бархурди тамаддунҳо яке аз ҳадафҳои муҳим ин омӯзиши равандҳои барқароршавии ҳамкориҳо ва рушди муносибатҳои илму маориф ва фарҳанг байни Тоҷикистон ва Афғонистон ба шумор меравад. Дар тули таърих ин ду кишвар равобити хубе дар соҳаҳои мазкур доштанд, аммо равандҳои иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангии солҳои охир бамиёномада ба соҳаҳои мазкур таъсири худро расониданд. Новобаста ба ин, ташаккул ва рушди ҳамкориҳои зикршуда дар байни Тоҷикистон ва Афғонистон дар заминаи таҷрибаи таърихии халқҳо имкониятҳои васеъро барои ду кишвар боз менамоянд.

Бояд таъкид намоем, ки ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Афғонистон дар соҳаи илм, маориф ва фарҳанг дар замони Шуравӣ ба таври ҷомеъ дар таърихнигории ватанӣ пурра мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Аммо муҳаққиқони тоҷик дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ то ҷойе паҳлуҳои алоҳидаи мавзуъро кушодаанд ва саҳми худро дар омӯзиши он гузоштаанд.

Омӯзиши таърихнигории ҳамкориҳои илмию адабӣ, маориф ва фарҳанг байни Тоҷикистон ва Афғонистон дар замони Шуравӣ аз ҷониби Ҳ.Назаров, Д.С.Саидмуродов, Ҳ.Зайниддинов, Д.Мирбобоев, С.Сироҷиддинов, И.Раҳматов, С.А.Раҷабов, К.Солиҳов, Н.Ҷ.Назаров ва дигарон мавриди таҳқиқи илмӣ қарор гирифтааст.

Профессор Ҳ.Назаров дар мақолаҳои илмӣ, оммавӣ ва асарҳои худ аз ҳамкориҳои густурдаи илму маориф ва фарҳанг байни Тоҷикистону Афғонистон ёдоварӣ намуда, ин ҳамкориҳоро дар таърихнигории ватанӣ муфассал таҳлил намудааст. Осори илмии Ҳ.Назаровро таҳлил намуда, дар ин маврид қайд бояд намоем, ки ӯ дар таҳқиқоти илмии замони Шуравии худ аз ҳамкориҳои бисёрсамтаи ин ду кишвар хотирасон шудааст. Ҳамзамон, осори илмии пасазшуравии ин донишманд низ арзиши баландро соҳиб мебошанд. Бояд қайд намоем, ки Ҳ.Назаров зимни таҳқиқи мавзуи Афғонистон ба масъалаи мазкур низ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст ва онро ҳамаҷониба мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муҳимтарин осори илмии Ҳ.Назаров дар таърихнигории ватанӣ, ки солҳои 60-80-уми асри XX ба мавзуи фавқ бахшида шудаанд, «Равобити Бухоро ва Афғонистон аз барпо шудани давлати Дуррониҳо то ғалтидани аморати Бухоро», «Робитаҳои иқтисодӣ ва фарҳангии мо», «Афғонистони навин», «Назаре ба равобити фарҳангии Тоҷикистону Афғонистон» ва амсоли инҳо маҳсуб меёбанд [8;9;10;11;12]. Зимни таҳқиқи илмии мавзуи мазкур дар замони Шуравӣ Ҳ.Назаров аз маводди бойгонӣ ва сафарҳои худ ба ин кишвар ҳамаҷониба истифода намудааст. Муҳиммияти осори илмии Ҳ.Назаров дар солҳои 60-80-уми асри XX перомуни равобити илмию адабӣ, маориф ва фарҳанг байни Тоҷикистону Афғонистон дар он зоҳир мегардад, ки мавсуф натиҷаҳои таҳқиқоти илмии хешро дар асоси маводҳои асили бойгонӣ, рӯзномаю маҷаллаҳо, суҳбатҳо бо чеҳраҳои фарҳангии ин кишвари дӯст ва мушоҳидаҳои шахсияш ҳангоми сафар ба Афғонистон инъикос намудааст. Дар робита ба мавзуи баён ёфта, Ҳ.Назаров дар осори давраи Шуравии худ чунин менависад: «Бо мақсади боз ҳам мустаҳкам намудани равобити дустӣ ва маданӣ моҳи майи соли 1960 дар ҷумҳурии мо шуъбаи тоҷикистонии ҷамъияти дӯстӣ ва алоқаи мадании Шуравӣ бо Афғонистон таъсис меёбад, ки сардори ин ҷамъият нависандаи намоёни тоҷик Сотим Улуғзода интихоб карда мешавад» [11, с.177]. Зимнан, сарфи назар аз арзиши баланди осори илмии Ҳ.Назаров дар хусуси мавзуи баёнгашта, месазад таъкид намоем, ки ҳамкориҳои ин ду кишвари ҳамсоя замони Шуравӣ дар заминаи сиёсати ҳукумати вақт бозтоби илмӣ гашта буданд.

Муҳаққиқи тоҷик Д.С.Саидмуродов зимни омӯзиши ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Афғонистон дар соҳаи илм, маориф ва фарҳанг ба хулосае омадааст, ки ИҶШС, махсусан Тоҷикистон бо Афғонистон дар ин соҳаҳо қадамҳои устувор гузошта буданд [14; 15]. Дар ин замина муаллиф тамоми давраҳои ҳамкориҳои Тоҷикистону Афғонистонро дар ин арсаҳо таҳлил намудааст ва ба он назар мебошад, ки ҳиссаи Тоҷикистон дар рушди илму маориф ва фарҳанги Афғонистон калон аст. Д.С.Саидмуродов солҳои 70-уми қарни XX-ро дар робита ба мавзуи фавқ баррасии илмӣ намуда, аз ҳамкориҳо дар самти таҳсили донишҷӯёну

муҳаққиқони афғон дар Тоҷикистон, табодули нашаротӣ байни ду кишвар ва дигар масъалаҳо мулоҳиза баён доштаанд [15, с. 17]. Ба назари мо сарфи назар аз оне ки Д.С.Саидмуродов дар самти мазкур корҳои илмии зиёде таълиф намудааст, аммо ба муаллиф муяссар нашудааст, ки ҳамаи паҳлуҳои мавзуи мазкурро таҳлил намояд.

Донишманди дигари шинохтаи тоҷик Ҳ.Зайниддинов ба баъзе паҳлуҳои баҳсталаби ҳамкориҳои мазкур даст зада, онро дар осори худ ба таври возеҳ нишон додааст. Махсусан муаллифи мазкур ба он нуқтаи назар аст, ки дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ, Тоҷикистон равобити хубе дар риштаҳои маориф, илму фарҳанг бо Афғонистон дошт. Таҳлили осори ин донишманд гувоҳӣ аз он медиҳад, ки Тоҷикистон бо Афғонистон дар соҳаҳои фарҳанг аз қабили алоқаю радио, мубодилаи нашаротӣ хосса, адабиёт ва санъат, намоиши филномаҳо ва амсоли инҳо равобити хубе барқарор намуда буд [2, с. 205-208]. Дар робита ба мавзуи фавқ Ҳ.Зайниддинов таҳқиқоти илмии бунёдии дигаре дар ҳаммуаллифӣ бо Д.Мирбобоев низ анҷом доданд[1]. Муаллифон дар таҳқиқоти худ бештар ҳамкории илмӣ-техникӣ ва тайёр кардани мутахассисони миллиро барои Афғонистон ва ҳамзамон равобити фарҳангиро байни ду ҷумҳурии ҳамзабонро таҳқиқ намуданд [1, с. 112-139].

Муҳаққиқ Д.Мирбобоев паҳлуҳои ҷудогонаи мавзуи мазкурро таҳлили илмӣ намуда, дар ин зимн осори арзишманде аз худ мерос гузоштааст [3; 4]. Д.Мирбобев аз кумакҳои Иттиҳоди Шуравӣ ба Афғонистон дар бунёди макотиби олӣ мулоҳизаронӣ намуда, дар ин маврид таъкид менамояд: «Донишкадаи политехникии Кобул ҳам бо ёрию мадади Иттифоқи Шуравӣ бунёд гардида, ҳоло дар он қисми дарсҳоро мутахассисони Шуравӣ мехонанд. Ин донишкада макони асосиест, ки дар он кадрҳои миллии Афғонистон тарбия ва тайёр карда мешаванд» [3, с.21]. Аз ин рӯ, ба андешаи ин донишманди тоҷик розӣ шудан мумкин аст, ки Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷумҳуриҳои он дар рушди соҳаҳои мазкур дар Афғонистон корҳои намоёне анҷом доданд.

Донишманди дигари тоҷик С.Сироҷиддинов дар пажӯҳиши мавзуи дар боло зикргардида низ таҳқиқоти илмӣ анҷом додааст [1, с. 17]. Махсусан муаллиф дар асари «Робитаҳои дӯстӣ ва ҳамкории самарабахш» дар асоси таҳлили осори арзишманди афғонистоншиносони шуравӣ ва хориҷӣ ба таҳқиқи мавзуи мазкур пардохтааст. Дар маҷмуъ, С.Сироҷиддинов мавзуи мазкурро то ҷойе таҳқиқ намуда, дар ин маврид менависад: «Дар солҳои баъди ҷанг алоқаи мадании ИҶШС ва Афғонистон мустаҳкам гардид. Мубодилаи асарҳои бадеии ҳар ду давлат рӯз аз рӯз меафзояд. Аз Тоҷикистон рӯзномаҳои “Тоҷикистони Советӣ” ва маҷаллаи “Садои Шарқ” ба Афғонистон фиристода мешуд» [17, с.84]. Бояд зикр намуд, ки новобаста аз оне ки таҳқиқоти илмии С.Сироҷиддинов арзишманд мебошанд, аммо таҳқиқоти ӯ на ҳамаи паҳлуҳои самти мазкурро дарбар мегиранд.

Шодравон И.Раҳматов дар таҳқиқи мавзуи мавриди назари мо низ таҳқиқоти бунёдӣ анҷом доданд [9]. Ҳарчанд мавзуи мавриди таҳқиқоти ӯ, «Зафарномаи Хусравӣ — ҳамчун сарчашма оид ба таърихи Осиёи Миёна ва Афғонистон (нимаи аввали асри XIX)» ба ҳисоб мерафт, аммо И.Раҳматов дар ҳаммуаллифӣ бо Ҳ.Назаров равобити фарҳангии Тоҷикистону Афғонистонро дар китоби «Назаре ба равобити фарҳангии Тоҷикистону Афғонистон» аз солҳо 20-ум то солҳои 80-уми қарни XX ба таври мухтасар бозтобӣ илмӣ намудаанд. Бояд зикр намоем, ки ин аввалин таҳқиқот дар самти мавзуи мазкур дар замони Шуравӣ дар Тоҷикистон буд, ки муаллифон то ҷое ба ҳадафҳои худ расиданд.

Муҳаққиқони тоҷик С.А.Рачабов ва К.Солиҳов ба таври мухтасар инъикоси ҳамкориҳои судманди Афғонистон бо Иттиҳоди Шуравиро аз ибтидои солҳои аввали истиқлоли Афғонистон то ғалабаи Инқилоби Савр таҳлил намудаанд [13]. Ин донишмандон ба он назар мебошанд, ки бешак таъсири Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр дар ҷунбишҳои миллӣ-озодихоҳии мардумони Шарқ, хосса Афғонистон бениҳоят бузург буда, дар ин замина тавсеаи ҳамкориҳои дӯстонаи ин ду кишвар дар бахшҳои гуногун, аз ҷумла иқтисодӣ ва фарҳангӣ таҳким ёфтанд. Саҳми ин донишмандон дар он ифода меёбад, ки онҳо ба таври замонӣ ҳамкориҳои Афғонистону Тоҷикистонро дар самти мазкур ҳамаҷониба таҳқиқ намуда, дар маркази диққати онҳо сафарҳои ҳунарии санъаткорон ва ҳунармандони ду кишвар, тарбия ва тайёркунии кадрҳои соҳаи театр, равобити адабиётшиносон, рассомон, синамогарон, варзишгарон, рӯзноманигорон ва ғайра қарор гирифта буданд. Дар ин солҳо ба қавли ин муҳаққиқон ҳамкориҳои судманд байни бостоншиносони ду кишвар ва ҳамзамон байни сохторҳои дигари Академияи илмҳои Тоҷикистону Афғонистон боз ҳам тақвият ёфтанд [13, с.39-44].

Яке аз муҳаққиқони омӯзиши таърихи равобити илмию адабӣ, маориф ва фарҳангии Тоҷикистон бо Афғонистон Н.Ҷ.Назаров шинохта мешавад. Мавсуф дар ин маврид рисолаи

номзадии худро дар асоси маъхазу адабиёти илмии дастраси замони Иттиҳоди Шуравӣ анҷом додаанд ва онро дар соли 1990 сарбаландона ҳимоя намуданд [6; 7]. Саҳми ин донишманди тоҷик дар таҳқиқи равобити фарҳангии Тоҷикистони Шуравӣ бо Афғонистон калон аст. Ҳамзамон муаллиф шаклҳо ва усулҳои равобит, дараҷаи тавсеа ва такмили онҳоро ҳамаҷониба таҳқиқ намудааст. Ҳарчанд таҳқиқоти илмии Н.Назаров доираи замонии он солҳои 1945-1988-ро дар бар мегирад, аммо муаллиф равобити фарҳангии Тоҷикистони Шуравӣ ва Афғонистонро қаблтар аз он, яъне баъд аз музафарияти Инқилоби Октябр, тақсимоти миллӣ-ҳудудии Осиёи Миёна мавриди таҳлил қарор додааст. Дар ин бора худи муаллифи рисола чунин мулоҳиза баён медорад: «Соли 1924 дар Осиёи Миёна тақсимоти миллӣ-ҳудудӣ гузаронида шуд, ки ҶМШС Тоҷикистон таъсис ёфт. Дар нахустин «Анҷумани Шуроҳои муассисони умумитоҷикӣ», муроҷиатнома «Ба халқи афғон» аз 26 декабри соли 1926 қабул гардид. Тибқи он изҳори омодагии ҳамсоягӣ ва дӯстӣ байни тарафҳо ба миён омад. Ин ҳамкорӣ ба мустаҳкамшавии робитаҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ байни ИҶШС аз ҷумла Тоҷикистон Шуравӣ ва Афғонистон барои ояндаи дур замина гузошт. Ба ҳамаи мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар солҳои 20-40-уми қарни XX нигоҳ накарда, Тоҷикистон дар робитаҳои фарҳангӣ бо комёбиҳо ноил гардид» [7, с.6-7]. Н.Назарав инчунин аз робитаҳо дар соҳаи адабиёт ва илм дар солҳои 20 - 40 қарни XX ёд намуда, дар эҳёи онҳо аз Устод С. Айнӣ ва маорифпарвари намоён ва арбоби сиёсии Афғонистон М. Тарзӣ ва дигарон муфассал ибрози андеша намуданд. Дар рушди робитаҳои фарҳангии ду кишвар ба қавли Н.Назаров «Ҷамъияти илмӣ барои омӯзиши Тоҷикистон» (соли 1925) хизмати арзанда намудааст. Мутолиаи рисолаи илмии Н.Назаров гувоҳӣ медиҳад, ки новобаста аз оне ки ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Афғонистон аз солҳои 20-уми қарни XX оғоз гардидаанд, аммо онҳо то солҳои 50-уми қарни XX на он қадар ташаккул ва рушд ёфта буданд. Танҳо охири солҳои 50-ум ва чаҳор даҳсолаи баъдии қарни XX ин ҳамкориҳо тақвият ёфта, дар ин замина равобити илмию адабӣ, санъату фарҳанг, аз ҷумла дар соҳаи таърихнигорӣ, бостоншиносӣ, адабиёту забон, илмҳои таббию техникӣ дар байни муассисаҳои илмии Академияи илмҳо, Вазорати маориф, Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон боз ҳам густариш ёфтанд. Дар ниҳоят мутолиаи осори Н.Назаров оид ба равобити фарҳангии Тоҷикистони Шуравӣ ва Афғонистон гувоҳӣ медиҳад, ки мавсуф дар таърихнигории тоҷик таҳқиқоти бунёдӣ ва ҷамъбастӣ дар замони Шуравӣ анҷом дода, ҳамзамон ин ҳамкориҳоро ба 3 марҳила солҳои 1917-1945, марҳилаи дуюм 1945-1978, яъне то ғалабаи Инқилоби Савр ва марҳилаи сеюм пас аз Инқилоби Савр то даҳсолаи онро ҳамаҷониба таҳқиқ намудааст [7, с.18-20]. Н.Назаров самтҳои дигари равобити фарҳангӣ, илмию адабӣ ва санъатро дар осори дигари худ мавриди таҳлили илмӣ қарор додааст [5;10].

Ба назари мо, сарфи аназар аз он ки таҳқиқоти муҳаққиқон ва донишмандони тоҷик дар замони Иттиҳоди Шуравӣ дар ин бобат беназир аст, аммо онҳо масоили равобити фарҳангӣ, илмӣ ва маорифи Тоҷикистону Афғонистонро бар асоси методологияи марксистӣ-ленинӣ таҳлил намудаанд, ки на ҳама пажӯҳиши онҳо холисона арзёбӣ гардидааст. Дар пажӯҳиши илмии онҳо баъзе соҳаҳои фарҳангӣ, илмию маориф якҷониба баҳо дода шудааст.

Ҳамин тариқ, муаллифони дар боло зикршуда таърихнигории ҳамкориҳои илму маориф ва фарҳанги Тоҷикистони Шуравӣ ва Афғонистонро ҳаматарафа инъикос намуданд. Онҳо ҳамзамон ба даврабандии ин масъала диққати ҳамаҷониба дода, марҳилаҳои ташаккул ва рушди онро дар таҳқиқоти илмии худ нишон додаанд. Ба назари онҳо ин ҳамкориҳо барои сулҳ, ҳамзистии осоиштаи байни халқҳои тоҷику афғон хидмат намуданд. Таҳқиқоти илмии онҳо дар бораи таърихнигории ҳамкориҳои илму маориф ва фарҳанг байни Тоҷикистону Афғонистон дар замони Иттиҳоди Шуравӣ нишон медиҳад, ки муҳаққиқони мо ба омӯзиши ин масъалаҳо таваҷҷуҳи хосе зоҳир кардаанд. Бояд зикр намуд, ки ҳамаи таҳқиқоти илмии олимони тоҷик, ки ироа шуданд дар омӯзиши ин мавзуъ хизмат намуданд, аммо онҳо ин масъаларо дар доираи сиёсати вақти Шуравӣ баррасии илмӣ карданд.

Адабиёт

1. *Зайниддинов Ҳ. Дӯстӣ ва ҳамкорӣ [Матн] /Ҳ.Зайниддинов, Д.Мирбобоев. -Душанбе: Ирфон, 1964.-138 с.*
2. *Зайнутдинов Х. Советско-афганские экономические отношения [Текст]: Дисс… на соиск. уч. степ. канд. экон. наук. /Х. Зайнутдинов.-Душанбе, 1962.-220 с.*
3. *Мирбобоев Д. Ибрати муносибатҳои неки ҳамсоягӣ [Матн] / Д.Мирбобоев.-Душанбе:Ҷамъияти "Дониш"-и РСС Тоҷикистон, 1971.-29 с.*
4. *Мирбобоев Д. СССР- Баамалбарорандаи сиёсати Ленинии сулҳ [Матн] / Д.Мирбобоев. -Душанбе: Ҷамъияти "Дониш"-и РСС Тоҷикистон,, 1978.-12 с.*

5. *Назаров Н. Тоҷикистон – Афғонистон [Матн] /Н.Назаров.-Душанбе:Ирфон, 1990-39 с.*
6. *Назаров Н.Д. Из истории культурных связей советского Таджикистана с Афганистаном (1945-1988 гг.) [Текст]: Дис. ... канд. ист. наук/ Н.Д. Назаров. - Душанбе,1990. - 199 с.*
7. *Назаров Н.Д. Из истории культурных связей советского Таджикистана с Афганистаном (1945-1988 гг.) [Текст]: автореферат дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02.- / Н.Д. Назаров.- Душанбе, 1990.- 24 с.*
8. *Назаров Ҳ. Афғонистони навин [Матн] /Ҳ.Назаров, С.Мерганов. – Душанбе: Ирфон, 1982– 174 с.*
9. *Назаров Ҳ. Назаре ба равобити фарҳангии Тоҷикистону Афғонистон [Матн] /Ҳ.Назаров, И. Раҳматов /Муҳаррири масъул С. Мерганов; Акад. фанҳои РСС Тоҷикистон. Ин–ти шарқшиносӣ.– Душанбе: Дониш, 1987.– 41 с.*
10. *Назаров Ҳ. Ҳамкориҳои мутақобилаи Тоҷикистону Афғонистон [Матн]/Ҳ.Назаров, Н.Назаров. – Кӯлоб, 1991.– 92 с.*
11. *Назаров Ҳ. Равобити Бухоро ва Афғонистон аз барпо шудани давлати Дуррониҳо то ғалтидани аморати Бухоро [Матн] /Ҳ.Назаров. / Муҳаррири масъул М. Боқиев. Шуъбаи шарқшиносӣ ва осори хаттӣ Акад. фанҳои РСС Тоҷикистон.– Душанбе,1963.– 179 с.*
12. *Назаров Ҳ. Робитаҳои иқтисодӣ ва фарҳангии мо. (Дар бораи ҳамкориҳои шуравию афғонӣ) [Матн] /Ҳ.Назаров //Маориф ва маданият.– 1976.– 22 июл.*
13. *Раджабов С.А. Афганистан по пути демократии и прогресса.- [Текст] /С.А.Раджабов, К.Солихов.-Душанбе:Ирфон, 1979.-52 с.*
14. *Саидмуродов Д.С. Афғонистон [Матн] /Д.С. Саидмуродов //Энсиклопедияи советии тоҷик, ҷилди 1.-Душанбе, 1978.-С.308-316.*
15. *Саидмуродов Д.С. Республикаи Демократии Афғонистон [Матн] /Д.С. Саидмуродов.- Душанбе: Ҷамъияти "Дониш"-и РСС Тоҷикистон, 1979.-18 с.*
16. *Сироҷиддинов С. Масъалаҳои муҳимми ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳӣ [Матн] /С.Сироҷиддинов. –Душанбе: Ҷамъияти "Дониш"-и РСС Тоҷикистон, 1973.-22 с.*
17. *Сироҷиддинов С. Робитаҳои дӯстӣ ва ҳамкории самарабахш [Матн] /С.Сироҷиддинов. - Душанбе:Ирфон, 1974.-95 с.*

ТАЪРИХНИГОРИИ ҲАМКОРИҲОИ ФАРҲАНГИИ ТОҶИКИСТОНИ ШУРАВӢ ВА АФҒОНИСТОН

Дар ин мақола таърихнигории ҳамкориҳои илмӣ, маориф ва фарҳанг байни Тоҷикистони Шуравӣ ва Афғонистон баррасӣ шудааст. Муҳаққиқони тоҷик дар замони Шуравӣ ба ин мавзуъ диққати ҳамаҷониба зоҳир кардаанд. Бо ҳамин далел, Ҳ.Назаров, Д.С.Саидмуродов, Ҳ.Зайниддинов, Д.Мирбобоев, С.Сироҷиддинов, И.Раҳматов, С.А.Раҷабов, К.Солиҳов, Н.Ҷ.Назаров ва дигарон мавзуи мазкурро ҳамаҷониба, мавриди омӯзиш қарор доданд. Ҳамзамон, муаллифони дар боло зикрёфта, ба даврабании ин ҳамкориҳо дар замони Шуравӣ пардохта се марҳилаи онро солҳои 1917-1945 марҳилаи якум, марҳилаи дуюм солҳои 1945-1978, яъне то ғалабаи Инқилоби Савр ва марҳилаи сеюм пас аз Инқилоби Савр ҷудо намудаанд. Муаллифи мақола ба он назар аст, ки сарфи назар аз арзиши баланд доштани таҳқиқоти илмии муҳаққиқони тоҷик оид ба мавзуи баёнёфта, аммо аз мазмуни осори онҳо маълум мегардад, ки таҳқиқоти илмии онҳо ифодакунандаи ҳадафҳои мафкуравии ҳукумати вақти Шуравӣ буданд.

Калидвожаҳо: Иттиҳоди Шуравӣ, Тоҷикистон, Афғонистон, таърихнигорӣ ҳамкориҳо, илм, маориф, фарҳанг, мубодилаи асарҳои бадеӣ, даврабандӣ.

ИСТОРИОГРАФИЯ КУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА СОВЕТСКОГО ТАДЖИКИСТАНА И АФГАНИСТАНА

В данной статье рассматривается историография научного, образовательного и культурного сотрудничества между Советским Таджикистаном и Афганистаном. Таджикские исследователи в советское время уделяли большое внимание этой теме. По этой причине Х. Назаров, Д. С. Саидмуродов, Х. Зайниддинов, Д. Мирбобоев, С. Сирожиддинов, И. Рахматов, С. А. Раджабов, К. Солихов, Н. Д. Назаров и другие всесторонне изучили эту тему. При этом вышеупомянутые авторы, акцентируя внимание на периодизации этого сотрудничества в советское время, разделили его на три этапа: первый этап в 1917-1945 годах, второй этап в 1945-1978 годах, то есть до победы Саурской революции, и третий этап после Саурской революции. Автор статьи считает, что, несмотря на высокую ценность научных исследований таджикских исследователей по данном теме, из содержания их трудов ясно, что их научные изыскания отражали идеологические установки советского правительства.

Ключевые слова: Советский Союз, Таджикистан, Афганистан, историография, сотрудничество, наука, образование, культура, обмен произведениями искусства, периодизация.

HISTORIOGRAPHY OF CULTURAL COOPERATION BETWEEN SOVIET TAJIKISTAN AND AFGHANISTAN

This article examines the historiography of scientific, educational, and cultural cooperation between Soviet Tajikistan and Afghanistan. Tajik researchers devoted considerable attention to this topic during the Soviet era. For this reason, H. Nazarov, D. S. Saidmurodov, H. Zayniddinov, D. Mirboboev, S. Sirojiddinov, I. Rakhmatov, S. A. Radjabov, K. Solikhov, N. J. Nazarov, and others have comprehensively studied this topic. Moreover, the aforementioned authors, focusing on the periodization of this cooperation during the Soviet era, divided it into three stages: the first stage from 1917-1945, the second stage from 1945-1978, that is, before the victory of the Saur Revolution, and the third stage after the Saur Revolution. The author of the article believes that, despite the high value of the scientific research of Tajik researchers on this topic, the content of their works clearly shows that their scientific research reflected the ideological principles of the Soviet government.

Keywords: Soviet Union, Tajikistan, Afghanistan, historiography, cooperation, science, education, culture, art exchange, periodization.

Дар бораи муаллиф
Қодиров Довар Саидаллоевич
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи фалсафа ва илмҳои гуманитарӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33
E-mail: dovar.qodirov.88@mail.ru

Об авторе
Кодиров Довар Саидаллоевич
Кандидат исторических наук, доцент кафедры философии и гуманитарных наук Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003 Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саида Носира, 33
E-mail: dovar.qodirov.88@mail.ru

About the author
Kodirov Dovar Saidalloyevich
Candidate of historical sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Humanities
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003 Republic of Tajikistan Dushanbe, street. Said Nosir 33
E-mail: dovar.qodirov.88@mail.ru

ТДУ 930.85(575.3)

РУШДИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Ҷалилов Б. Т.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ

Фарҳанг яке аз арзишҳои муҳимми миллӣ буда, муаррифгари ҳар халқу миллат ба ҳисоб меравад. Дар давоми ҳазорсолаҳо миллату давлатҳо тавассути фарҳанг ва тамаддуни худ муаррифӣ шудаанд ва фарҳанги миллӣ омили бақои онҳо гаштааст. То ба имрӯз садҳо халқу миллате ҳастанд, ки асолати миллии худро бохтанд ва ҳамчун миллати воҳид аз байн рафтанд. Махсусан, дар замони муосир бархуди фарҳангҳо ва таҳрифи таърих то ҳадде расидааст, ки дар адабиёти илмӣ муайян кардани унсурҳои фарҳангии ҳар як халқу миллат басо душвор аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи муосири давлатдорӣ ба масоили фарҳанги миллӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, эҳё, ҳифз ва муаррифии фарҳангу тамаддуни волои ниёконро дар сиёсати дохиливу хориҷӣ яке аз самтҳои муҳим ва авлавиятдошта муқаррар кардааст [2]. Аз оғози истиқлоли давлатӣ (1991) ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд. Аммо ибтидои истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоъу танишҳо ва роҳпаймоиву эътирозҳои гуногун рост омад. Мутаассифона, замони ба истиқлол даст ёфтани кишвар зери таъсири манфиатҷӯёни дохиливу хориҷӣ вазъи ногувори сиёсӣ ба ҷанги таҳмилии шаҳвандӣ мубаддал гардид [13]. На таъриху фарҳанги чанд ҳазорсола, тамаддуни воло ва ҳазорҳо асари пандомезу ахлоқии фарзандони миллат, ки дар даварҳои гуногуни таърихӣ бо зарурияти рушди афкори ҷамъият таълиф ёфтанд, монеи низоъи дохилӣ шуда натавонистанд. Ҳукуматдорони вақт, сиёсатшиносон, зиёиёну фаъолони ҷомеа низ сади чунин амали нангин шуда натавонистанд. Аз фазои сиёсиву ҷамъиятии ноустувори ҷумҳурӣ истифода карда, гурӯҳе мехостанд, фарҳанги бегонаро ҷойгузини фарҳанги миллии мо созанд. Ин амал аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳувият, арзишҳо ва фарҳанги миллӣ дар он замон зери таъсири ҷаҳонишавӣ моҳияти худро гум карданд ва ё беарзиш шуданд. Зеро мусаллам аст, ки ҷаҳонишавӣ боиси аз байн рафтани фарҳанги миллатҳои хурд мегардад ва дар ин раванд баъзе фардҳои ҷомеа дилбохтаи фарҳангҳои бегона гашта, аз фарҳанги аслии худ фаромӯш мекунанд [11, с. 92].

Чи тавре ишора шуд, чун таваҷҷуҳи ҳукумат ба фарҳанги ниёкон ва муаррифии он бештар буд, монеи тарғиби фарҳанги бегона шуда, тасмимҳои ҷиддӣ ва саривақтӣ гирифта шуд. Хусусан, пас аз ба қудрат расидани Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эҳёи суннатҳои волои ниёкон ва рушди фарҳанги миллӣ дар сатҳи кишвар ва арсаи байналмилалӣ дучанд гардид.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлол ҷиҳати рушди соҳаи фарҳанг чандин санади меъёрии ҳуқуқӣ таҳия ва тасдиқ гардиданд. Аз ҷумла, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи табъу нашр» (1993) «Дар бораи фарҳанг» (1997), «Дар бораи театр ва фаъолияти театрӣ» (2002), «Дар бораи иттилоот» (2002), «Дар бораи ҳунарҳои бадеии халқӣ» (2003), «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» (2003), «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо» (2004, 2012), «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихию фарҳангӣ» (2006), «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуҷҷатҳо» (2011), «Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ» (2016), «Дар бораи берун баровардан ва ворид намудани сарватҳои таърихию фарҳангӣ» (2019), барномаҳои давлатии «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015» (2005), «Барномаи компютеркунонии муассисаҳои таълимии фарҳанг ва санъати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007–2010» (2006), «Барномаи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008–2015» (2007), «Барномаи давлатии компютерикунонии китобхонаҳои давлатию оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011–2013» (2010), «Барномаи давлатии рушди мусиқии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2010), «Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихию фарҳангӣ барои солҳои 2012–2020» (2011), «Барномаи рушди санъати сирк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013–2017» (2012), «Барномаи ҳифзи мероси фарҳанги ғайримоддии халқи тоҷик барои солҳои 2013–2020» (2012), «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016–2020» (2015) ва дигар асноди меъёрии ҳуқуқӣ

барои ба танзими фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ тақвияти заминаи моддию техникии онҳо, бунёди зерсохтори нави фарҳангӣ, татбиқи ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии шаҳрвандон ҷиҳати озодона истифода кардани дастовардҳои фарҳанги миллӣ ва башарӣ заминаи ҳуқуқӣ муҳайё сохта, ба рушду нумуви фарҳанги миллӣ мусоидат карданд [8, с. 269].

Ҳанӯз соли 2005 Пешвои миллат дар Паёми солона ба Маҷлиси Олӣ иброз доштанд, ки «Сиёсати фарҳангии давлат имрӯз ба эҳёи фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ ва рушди фарҳанги миллӣ равона гардидааст. Ҳарчанд, ки дар давоми солҳои истиқлол дар ин самт ба дастовардҳои назаррас ноил гардидаем, вале вазъи муассисаҳои фарҳангӣ, хусусан фаъолияти онҳо дар бобати баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум ба талаботи замон ҷавобгӯ нест» [6].

Пешвои миллат дар радифи хомӯш кардани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва расидан ба ваҳдати сартосарӣ, эҳё ва рушди фарҳанги миллиро бахши дигари фаъолияти давлатдории худ қарор доданд. Қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таҷлили чорабиниҳои фарҳангӣ, симпозиуму конфронсҳо ва ҳамоишҳои байналмилалӣ бахшида ба таҷлили солгарди фарзандони баруманди миллат ва санаҳои бузурги фарҳангӣ, бунёди иншооти замонавӣ, барқарорсозии ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, эҳёи суннатҳо ва анъанаҳои ҳазорсолаи миллӣ, тавассути чорабиниҳои байналмилалӣ тарғиби фарҳанги ғании миллат дар кишварҳои хориҷӣ, баргузории рӯзҳои фарҳангиву ба роҳ мондани сафарҳои ҳунарӣ ва амсоли инҳо ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳ қарор доштанд. Ба навиштаи Қ. Расулиён «дар ин муддат 14 санади меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ қабул гардид, ки ҳар яке аз онҳо ба рушди паҳлуҳои гуногуни ҳаёти фарҳангӣ дар кишвар таккон бахшиданд» [9, с. 488].

Бояд гуфт, ки истиқлоли давлатӣ омӯзишу таҳқиқи амиқу ҳамаҷонибаи арзишҳои таърихиву фарҳанги миллии моро дар асоси воқеияти таърихӣ имконпазир намуд. Муҳаққиқону донишмандон бо пажӯҳишу таҳқиқоти тоза бидуни сензура ба эҳё ва муаррифии мероси таърихиву фарҳангӣ даст ёфтанд. Махсусан, дар кишвар новобаста аз вазъи сиёсӣ 680-солагии Мир Саид Алии Ҳамадонӣ (соли 1995), 675-солагии Камоли Хуҷандӣ (1996) ҷашн гирифта шуданд ва соли 1999 эълон гардидани таҷлили «1100 – солаги давлатдории Сомониён» [4, с. 336] заминаи хуби ҳувиятсозӣ ва эҳтиром ба таъриху фарҳанги ниёкон гардид. Ҳамзамон, 2700-солагии китоби Авесто (2001), 1000-солагии Носири Хусрави Қубодиёнӣ (2004), 1125 – солагии Абуалӣ ибни Сино (2005) дар сартосари ҷумҳурӣ таҷлил карда шуданд. Вобаста ба бузургдошти солгарди чеҳраҳои илму адаб ҳамоишҳои илмиву маърифатӣ дар сатҳи ҷумҳуриявию байналмилалӣ баргузор карда шуданд ва чандин асару мақола ва маҷмуаҳо ба дасти чоп расиданд.

Шуруъ аз соли 2002 дар ҷумҳурӣ таҷлили бошукуҳи шаҳрҳои бостонӣ оғоз ёфт. Ҳукумати кишвар 2500 солагии шаҳри Истаравшанро таҷлил намуд.

Дар ин радиф, соли 2006 таҷлили ду ҷашни муҳим – «Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ» ва 2700-солагии шаҳри бостонии Кӯлоб бо шукуҳу шаҳомати хосса баргузор гардид. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моҳияти таҷлили ин ҷашнҳои бошукуҳро дар Паёми солона (2006) чунин шарҳу тавзеҳ доданд: «Мо итминони комил дорем, ки ин санаву ҷашнҳои мубораки миллӣ ба густариш ва таҳким ёфтани худогоҳиву худшиносӣ, ваҳдати миллӣ, ифтихори ватандӯстиву ватанпарастии ҳар як фарди Тоҷикистони соҳибистиқлол мусоидат намуда, дар айни замон боиси боз ҳам ободу зебо шудани Ватани аҷдодии мо мегарданд. Ҷашнҳои мазкур ҳамчунин миллати моро ба дарки амиқи як ҳақиқати бебаҳс ҳидоят хоҳанд кард, ки дар шароити пур аз мухолифату таҳаввулоти замона танҳо мардум ва давлати муттаҳиду иттифоқ, худшиносу худогоҳ ва соҳиби ғуруру ифтихори миллӣ худро аз парокандагӣ эмин нигоҳ дошта метавонад» [5].

Бояд гуфт, ки дар солҳои минбаъда таҷлили ҷашнҳои милливу байналмилалӣ дар ҷумҳурӣ бештар гардид. Аз ҷумла, 800-солагии Муҳаммад Ҷалолуддини Балхӣ (соли 2007), 1150-солагии Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (2008), 950 – солагии Имом Ғазолӣ, 100-солагии академик Бобоҷон Ғафуров (2009), 1310 – солагии Имоми Аъзам – Абуҳанифа (2009), 3000 – солагии Ҳисори шодмон (2009), 110 – солагии Сайдалӣ Вализода (2010), 100 – солагии Мирзо Турсунзода (2011), 130 – солагии Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ (2012), 100 – солагии Зиёдулло Шаҳидӣ (2014), 600 – солагии Нуриддин Абдураҳмони Ҷомӣ (2014), 150 – солагии Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ (2015), 1150 – солагии Абубакр Закариёи Розӣ (2016), 100 –

солагии Ғаффор Валаматзода (2016) ва ғайра дар сатҳи ҷумҳурӣ ва байналмилалӣ таҳлил карда шуданд [9, с. 490].

Ҳамаи ин чорабиниҳои муҳимми фарҳангӣ бевосита барои баланд бардоштани ҳувияти миллӣ, худшиносиву худогоҳӣ, ватандӯстиву ғурури миллӣ равона гардиданд. Дар ҳақиқат, таҳлили чунин солгардҳо барои баланд гардидани худшиносӣ ва эҳёи дубораи бузургони миллат хидмати шоиста карданд. Зеро солҳои охир раванди таҳрифсозии таърих дар кишварҳои ҳамсоя ва аз худ кардани донишмандону донишноманигорони тоҷик хеле зиёд ба чашм мерасад.

Ҳукумати кишвар таҳти роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баробари таҳлили солгарду бузурдошти фарзандони миллат ба масъалаи зерсохторҳои муассисаҳои фарҳангӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карданд. Дар ҷумҳури ниҳодҳои муҳимми илмӣ, таълимӣ ва фарҳангӣ ифтитоҳ ёфтанд. Махсусан, Консерваторияи миллии Тоҷикистон, Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайн, Пажӯҳишгоҳи илмӣ-таҳқиқотии фарҳанг, Коллеҷи археографӣ, Академияи мақоми Тоҷикистон, дастаҳои ҳунарӣ, театрҳо, китобхонаҳо ва ғайра таъсис ва фаъолият доранд. Ногуфта намонад, ки соли 2011 дар ҷумҳурӣ бузургтарин китобхона – «Китобхонаи миллии Тоҷикистон» ба фаъолият шуруъ кард, ки хазинаи умумии он дорои 6 миллион маводди чопӣ ва электронӣ мебошад.

Дигар аз дастоварди муҳимми фарҳангӣ дар замони истиқлол таъсиси осорхонаҳо дар гушаву канори кишвар мебошад. Соли 2013 дар маркази ҷумҳурӣ «Осорхонаи миллии Тоҷикистон» ба фаъолият оғоз кард, ки дар фонди он ёдгориҳо ва намудҳои ҳунару ашёи муҳимми таърихӣ ва фарҳангӣ ҷамъоварӣ шуданд. Дар саҳни бинои он муҷассамаҳои шахсони намоёни таърихи миллати тоҷик ҷой дода шуданд, ки гулгашти онро хеле назаррабо кардааст. Чунин осорхонаҳо дар дигар шаҳру вилоятҳои ҷумҳурӣ бо тарҳи наву замонавӣ бунёд карда шуданд.

Дар баробари ҳамаи ин таҳаввулоти фарҳангӣ дар ҷумҳурӣ ҳамасола 12 май рӯзи «Шашмақом», 10 октябр рӯзи «Фалак», 18 август рӯзи Абуали ибни Сино, 22 сентябр рӯзи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, 30 сентябр рӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, 5 октябр рӯзи «Забони давлатӣ», 21-24 март «Наврӯз», 8 октябр «Меҳргон», Сада ва ғайра таҷлил карда мешаванд.

Дар замони истиқлол рушду нумуви ҳунарҳои театр, мусиқӣ ва синамо ба чашм мерасанд. Дар ҷумҳурӣ чандин фестивалу озмунҳо ба хотири дарёфти чеҳраҳои нав ташкилу баргузор карда шуданд. Махсусан, озмуни ҷумҳуриявии телевизионии «Андалеб», ки аз соли 1996 ин ҷониб баргузор мегардад, дар кашфи чеҳраҳои нав мусоидат кард. Фестивали театрии «Парасту» низ аз ин мақом холӣ нест. Вале мутаассифона, таваҷҷуҳи мардум ба ҳунари театрӣ ва иштирок дар намоишҳои театрӣ рӯз ба рӯз кам мегардад. Ҳарчанд коргардон ва ҳунармандони театр намоишҳои ҷолибу диданӣ ба саҳна мегузоранд, вале тамошобин кам доранд. Дар соҳаи синамо низ баъзе дастовардҳои назаррас ба чашм мехурад, аммо дар таҳияи филмҳо ва синамои ватанӣ, махсусан таҳияи филмҳои таърихӣ мушкилоти ҷиддӣ мавҷуд аст. Ҷаҳони нав тавассути филмҳо ва наворҳои кутоҳ фазои виртуалиро тасхир карааст ва дар аксар маврид фарҳанги миллии мо дуздида мешавад. Зарур аст, ки бахши синамои ватанӣ ба таҳияи филмҳои таърихӣ, ки ҳувиятсозанда даст зананд.

Ҳукумати ҷумҳурӣ зери роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои эҳё ва ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ корҳои назаррас анҷом доданд. Таҳия ва тасдиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қабули барномаҳои давлатӣ барои ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ сурат гирифт. Дар ин замина як чанд ёдгории таърихӣ ва табиӣ аз қабили Саразми бостон, Боғи миллии Тоҷикистон, Долони Зарафшон – Қароқум (9 адад) ва Хуттали Қадим (11 адад) ба рӯйхати мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО дохил шуданд. Танҳо соли 2023 15 ёдгории таърихиву фарҳангӣ ба Феҳрасти фарҳанги моддӣ ва ғайримоддии ЮНЕСКО ворид шуданд [3], ки дар ин самт дарстоварди муҳим мебошад. Дигар аз дастовардҳои ин самт таъсиси ниҳоди нав – Агентии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ [1] дар кишвар мебошад. Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ аз 28-уми декабри соли 2023 иброз доштанд, ки «Бо мақсади густариш бахшидани тармиму барқарорсозӣ ва ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, инчунин, рушди сайёҳӣ дар ин самт пешниҳод менамоям, ки дар назди Ҳукумати мамлакат сохтори алоҳида – Агентии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ таъсис дода шавад» [7]. Имрӯз сохтори мазкур фаъолияти назаррас дошта, мушкилоту монеаҳо тадриҷан бартараф мешаванд ва барои умри дубора бахшидан ба ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ мусоидат хоҳад кард.

Ба хотири муаррифии фарҳанги миллӣ дар сатҳи байналмилалӣ дар замони истиқлол Рӯзҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишварҳои хориҷ баргузор гардиданд. Махсусан, дар Федератсияи Русия, Ҷумҳуриҳои Узбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Туркманистон, Белорус, Ҳиндустон, Чин, Фаронса ва ғайра фарҳанги миллии тоҷикон муаррифӣ карда шуданд.

Набояд фаромӯш кард, ки яке аз унсурҳои муҳимми фарҳанг забон ба ҳисоб меравад. Ба назари донишмандон забон ба ҳайси рамзи ҳувияти миллӣ – аз ҷумлаи омилҳои муттаҳидкунандаи миллат мебошад [12, с. 528].

27 октябри соли 1997 вобаста ба татбиқи сиёсати давлатӣ дар бораи рушди забон Барномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба тавсеа ва рушди забони тоҷикӣ тасдиқ шуд. Ҳамзамон, 3 сентябри соли 1998 бо қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ Имлои нави забони тоҷикӣ тасдиқ гардид [12, с. 520]. Ҳукумати кишвар ҷиҳати риояи меъёри забони тоҷикӣ ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа соли 2009 Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис дод. Муассисаи мазкур ба ҳайси як ниҳоди муҳим ва танзимкунандаи соҳа фаъолият дорад.

Ба хотири рушду нумуви фарҳанги миллӣ чанд пешниҳоди судманд ва созанда ишора менамоем ва итминон дорем, ки бо ба эътибор гирифтани онҳо барои рушди фарҳанги миллӣ мусоидат хоҳад кард:

- Ташаккул ва рушди тафаккури миллии насли наврас аз боғчаи кӯдакона то мактобими миёна ва олии ҷумҳурӣ;
- Муаррифии шоистаи корномаи чеҳраҳои мондагори миллат ба хотири ҳифз ва нигоҳдошти унсурҳои фарҳангӣ ва арзишҳои милливу давлатӣ барои насли муосир;
- Назорати ҷиддӣ ва ҷорӣ кардани маҳдудиятҳо дар фазои маҷозӣ ҷиҳати тарғиби фарҳангӣ бегона;
- Омода ва пахш кардани барномаҳои фарҳангӣ ва видеороликҳои тарғиби фарҳанги миллӣ дар фазои маҷозӣ;
- Дар оила ва ҷомеа риояи қатъии меъёри баёни забони адабии тоҷикӣ (бо дарназдошти гӯйишҳои маҳаллӣ);
- Тарғиби воқеии намоишҳои театрӣ ва ҷалби сартосарии аҳли ҷомеа ба он;
- Таҳияи филмномаҳои таърихӣ ва ҳувиятсози миллӣ.

Ҳамин тавр, дар солҳои соҳибистиқлолӣ аксар арзишҳову суннатҳои фарҳанги миллӣ дубора эҳё гардида, арҷгузорӣ, гиромидошт ва таҷлили онҳо ба ҳукми анъана даромад. Ҳамзамон, фарҳанг чун соҳаи сарнавиштсоз ва такягоҳи боэътимоди маънавии ҷомеа дар низоми сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои муҳим эълон шуда, ҳамчун воситаи тавонои ташаккули ғояи миллӣ, рушди маънавӣ, муаррифгар ва муайянкунандаи мақому манзалати кишвар дар арсаи байналхалқӣ маҳсуб меёбад. Маҳз дар давраи истиқлоли давлатӣ соҳаи фарҳанг дар таҷассуми симои маънавии халқ, муттаҳидсозии неруҳои ақлониву зеҳнӣ, инъикоси таърихи гузаштаву муосир, анъана, одобу ахлоқи ҳамида ва дигар муқаддасоти миллӣ дар ҷомеа мақоми арзанда касб намуда, ба шарофати сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ, баҳри фароҳам овардани фазои мусоиди меъёрии ҳуқуқӣ ҷиҳати фаъолияти пурсамари муассисаҳои фарҳангии кишвар ва ҳаллу фасли маҷмуи мушкилоти мавҷуда мусоидат намуд.

Адабиёт

1. *Агентии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангии назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://meros.tj/category (санаи мурочиат 10.01. 2026).*
2. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» // https://mmk.tj/content*
3. *Қурбонов Б. Ёдгориҳои таърихӣ. Ҳифзи онҳо ҳифзи миллат аст // Ҷумҳурият, 2024. 22 январ.*
4. *Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷ.1. – Душанбе: «Фасл-4», 2021. – 392 с.*
5. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.president.tj/event/missives/21 (санаи мурочиат 11.01. 2026).*
6. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.president.tj/event/missives/20 (санаи мурочиат 12.01. 2026).*

7. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.president.tj/event/missives/36370 (санаи мурочиат 12.01. 2026).*
8. *Пешвои миллат ва рушди давлатдории миллӣ. Ҷилди 1. / Таҳти назари роҳбари дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ Раҳмон Озода Эмомалӣ. – Душанбе: «Сомон Принт», 2023. – 356 с.*
9. *Расулиён Қ.Р. Осори мунтахаб / Қ. Расулиён. Ҷ. 3. – Душанбе, 2021. – 523 с.*
10. *Раҳмон Э. Уфуққои истиқлол / Э. Раҳмон. – Душанбе: "Ганҷ-нашриёт", 2018. – 436 с.*
11. *Саидумаров С., Умаров А. Фарҷоми глобализатсия ва оғзи деглобализатсия: манфиат ва таҳдидҳои он // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсатшиносӣ. – Душанбе, 2024. – № 1 (13). – С. 92-99.*
12. *Сайидзода З.Ш. Тоҷикистони муосир: Масъалаҳои мубрами истиқлоли миллӣ. Нашри дуюми иловадор. – Душанбе: ҶДММ «Контраст», 2020. – 640 с.*
13. *Умаров А. Просвещение Республики Таджикистан в начальный период государственной независимости // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2017. - № 3-4. - С. 91-97.*

РУШДИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар асоси маводди дастрасшуда масъалаи рушди фарҳангро дар замони истиқлоли давлатӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Муаллиф ба хулосае меояд, ки истиқлоли давлатӣ кафолати эҳё ва рушди фарҳанги миллиро ба вуҷуд овард. Махсусан, сиёсати хирадмандона ва фарҳангпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон замина рушди устувори фарҳанги миллиро гузошт. Бо ташаббуси Сарвари давлат ҷиҳати эҳё ва рушди фарҳанги миллӣ корҳои назаррас сурат гирифтаистодааст. Пешвои миллат дар сиёсати худ фарҳангро ҳамчун ҳастии миллат ба эътибор гирифта, дар ин давра ҷиҳати рушди соҳа корҳои зиёд дар амал татбиқ гардид. Ҳукумати Тоҷикистони соҳибистиқлол фарҳангро ҳамчун соҳаи сарнавиштсоз ва такягоҳи боэътимоди маънавии ҷомеа ҳисобида, аз рӯзҳои нахусти давлатдорӣ ба рушди ин самти муҳиму афзалиятнок диққати махсус равона кард. Маҳз арҷ гузоштан ба арзишҳои фарҳангӣ боис гардид, ки дар давраи истиқлол муносибати ҷомеа ба фарҳанг дигаргун шуда, нисбат ба чорабиниҳои фарҳангӣ диққати махсус медиҳанд. Истиқлол имкон дод, ки дар ин марҳилаи давлатдорӣ симпозиуму ҳамоишҳои байналмилалӣ, санаҳои бузурги таърихиву фарҳангӣ бахшида ба бузургдошти чеҳраҳои мондагори миллати тоҷик баргузор гардида, суннатҳои миллӣ ва ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ аз нав эҳё карда шавад. Ҳамчунин, тарғиби фарҳанги миллӣ дар хориҷи кишвар ба таври хеле васеъ роҳандозӣ гардида, тавассути баргузор намудани чорабиниҳои байналмилалӣ, рӯзҳои фарҳангӣ ва сафарҳои ҳунарӣ мақоми фарҳанги миллӣ баланд бардошта шуд.

Калидвожаҳо: фарҳанги миллӣ, истиқлол, эҳё, рушд, ташаккул, ҷойгоҳ, нақш, дастгирӣ, ташаббус, чорабинӣ, ҳифз, гиромидошт.

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье автор, на основе имеющихся материалов, проанализировал и обсудил вопрос культурного развития в период государственной независимости. Автор приходит к выводу, что государственная независимость создала гарантию возрождения и развития национальной культуры. В частности, мудрая и культуролюбивая политика Основателя Мира и Национального Единства – Вождя Нации, Президента Республики Таджикистан, достопочтенного Эмомали Рахмона, заложила основу для устойчивого развития национальной культуры. Значительная работа ведется по инициативе Главы Государства по возрождению и развитию национальной культуры. Вождь Нации рассматривал культуру как сущность нации в своей политике, и в этот период была проделана большая работа по развитию этого сектора. Правительство независимого Таджикистана, рассматривая культуру как судьбоносную сферу и надежную духовную опору общества, с первых дней государственности уделяло особое внимание развитию этой важной и приоритетной области. Именно признание культурных ценностей привело к изменению отношения общества к культуре в период независимости, и особое внимание уделялось культурным мероприятиям. Независимость позволила проводить международные симпозиумы и конференции, крупные историко-культурные мероприятия, посвященные выдающимся деятелям таджикской нации, а также возрождать национальные традиции и историко-культурные памятники в этот период государственности. Кроме того, в очень больших масштабах проводилось продвижение национальной культуры за рубежом, а статус национальной культуры повышался благодаря проведению международных мероприятий, культурных дней и арт-туров.

Ключевые слова: национальная культура, независимость, возрождение, развитие, формирование, место, роль, поддержка, инициатива, событие, защита, уважение.

DEVELOPMENT OF NATIONAL CULTURE DURING INDEPENDENCE

In this article, the author, using available materials, analyzes and discusses the issue of cultural development during the period of state independence. The author concludes that state independence guaranteed the revival and development of national culture. In particular, the wise and culturally oriented policies of the Founder of Peace and National Unity – the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, the Honorable Emomali Rahmon, laid the foundation for the sustainable development of national culture. Significant work is being carried out, at the initiative of the Head of State, to revive and develop national culture. The Leader of the Nation viewed culture as the essence of the nation in his policies, and during this period, significant work was done to develop this sector. The government of independent Tajikistan, viewing culture as a crucial sphere and a reliable spiritual support for society, has, from the first days of statehood, devoted special attention to the development of this important and priority area. It was the recognition of cultural values that led to a change in public attitudes toward culture during the period of independence, with particular attention paid to cultural events. Independence allowed for the holding of international symposiums and conferences, major historical and cultural events dedicated to prominent figures of the Tajik nation, and the revival of national traditions and historical and cultural monuments during this period of statehood. Furthermore, national culture was promoted on a large scale abroad, and the status of national culture was elevated through international events, cultural days, and art tours.

Keywords: national culture, independence, revival, development, formation, place, role, support, initiative, event, protection, respect.

Дар бораи муаллиф
Ҷалилов Бузургмеҳр Тоиршоевич
Ассистенти кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: jalilovb93@mail.ru

Об авторе
Джалилов Бузургмехр Тохиршоевич
Ассистент кафедры методики преподавания истории и права
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: jalilovb93@mail.ru

About the author
Jalilov Buzurgmehr Toirshoevich
Assistant of the Department of Methods of Teaching History and Law
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: jalilovb93@mail.ru

ТДУ 94(470+575.3)

ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ НИКОЛАЙ ГРИГОРЕВИЧ СТОЛЕТОВ – РОҲБАРИ САФОРАТИ РУСИЯ ДАР СОЛҲОИ 1878-1879 ДАР АФҒОНИСТОН ВА АМОРАТИ БУХОРО

Карoматуллои У., Сайнаков С. П.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Олими соҳаи география, генерали рус Николай Григоревич Столетов 2 (14) ноябри соли 1831 дар хонаводаи Григорий Михаил Столетов ва ҳамсараш Александра Василева дар шаҳри Владимир ба дунё амадааст [6, с. 62]. Николай Григоревич Столетов маълумоти миёнаро дар гимназияи шаҳри Владимир гирифтааст. Ӯ дар байни фарзандони оила бо маҳорати забондонии худ фарқ мекард. Николай ҳанӯз дар замони таҳсил дар гимназия забонҳои олмонӣ, франсузӣ ва англисиро аз худ карда буд. Баъдан ба таври худомӯзӣ якчанд забонҳои шарқӣ, аз ҷумла забонҳои туркӣ, тоторӣ, ҳиндӣ, пашту ва форсиро мустаъқилона омӯхтааст. Ӯ аз соли 1843 то соли 1850 дар ин гимназия таҳсил намуда, онро бо медали тилло хатм менамояд. Николай Григоревич Столетов худи ҳамон сол ба факултети физика ва математикаи Донишгоҳи Москва дохил мешавад [1, с. 122]. Охирон соли таҳсили Николай Столетов дар донишгоҳ ба оғози ҷанги Қрим (1853-1856) рост омад ва ин тақдири минбаъдаи ӯро ҳал намуд. Баҳори соли 1854 баъди хатми донишгоҳ ҳисси ватандустӣ ӯро маҷбур сохт, ки ихтиёран ба сафи артиши Империяи Россия дохил шавад. Ӯ ҳамчун Фейерверкер (калимаи немисӣ буда, маънояш оташандоз аст) дар батареяи сабуки рақами 10-и бригадаи артиллерӣ ба хизмати ҳарбӣ оғоз намуд. Николай Столетов дар ҳайати ҳамин бригада дар муҳорибаи Инкерман 24-уми октябр –5-уми ноябри соли 1854 ва дар мудофиаи Севастопол 13-ум (25-ум)-и сентябри соли 1854–29-уми август (9-уми сенябр)-и соли 1855 иштирок намуда, ба ордени ҳарбӣ мушараф гардид. 23- юми майи соли 1855 ба ӯ рутбаи прапоршикӣ дода шуд ва ба батареяи сабуки 8-уми бригадаи артиллерӣ гузаронида шуд. Ӯ дар ҳайати ҳамин бригада дар муҳорибаҳои соҳилҳои Баҳри Сиёҳ иштирок намуд. Н. Г. Столетов 4/16-уми августи соли 1855 барои шуҷоат ва корнамоии хуб нишон додан дар муҳорибаҳои соҳилҳои Баҳри Сиёҳ ба медали шуҷоат сарфароз гардонида шуд. Пас аз ба анҷом расидани ҷанги Қрим ӯ хидматро дар ҳайати ҳамин бригада давом дод. Соли 1857 ба Штаби Генералии Академияи Николаев дохил шуда, соли 1859 онро хатм намуд [1, с. 122].

Аз моҳи декабри соли 1859 дар ҳайати артиши Қафқоз хидматро оғоз намуда, худи ҳамон сол дар ҷангҳои Қафқоз иштирок намуд. Н. Г. Столетов ҷавони болаёқат, соҳибмаълумот ва ҷанговари ҷасур буд, аз ин хотир моҳи майи соли 1860 ёрдамчии сардори шуъбаи дуюми штаби Генералии назди Сарфармондеҳи артиши Қафқоз таъин мегардад. Аз соли 1861 дар ҳайати отряди Адагум дар муҳорибаҳои Қафқоз иштирок намуда, рутбаи капитанро мегирад ва аз ноябри соли 1863 сардори қушунҳои округи Загаталаи Доғистон таъин мегардад. Шуҷоат ва корнамоиҳои ӯро дар муҳорибаҳо ба назар гирифта, ба ӯ рутбаи подполковникро медиҳанд. Моҳи январи соли 1867 ӯро барои хизмат ба округи Туркистон гузаронданд ва моҳи июни ҳамон сол ба вазифаи сардори идораи ҳарбӣ-халқии губернияи Туркистон пешбарӣ мегардад. Барои фаъолияти пурсамар нишон додан, худи ҳамон сол рутбаи полковникиро мегирад.

Полковник Н. Г. Столетов моҳи октябри соли 1869 қӯшунҳои Қафқозро роҳбарӣ намуда, аз бандари Петровский (Махачқалъаи ҳозира) баҳри Хазарро гузашта, ба димоғаи Муравёвск фаромаданд. Онҳо дар ин ҷо ба шаҳри Красноводск асос гузоштанд, ки ин нуқта минбаъд ба яке аз қароргоҳҳои асосии ҳарбии Русия барои забти Хева ва замини қабилаҳои туркман табдил ёфт.

Николай Григоревич Столетов аз соли 1872 командири полки 112-уми пиёдагарди Урал дар Туркистон буд. Н. Г. Столетов шахси донишманд ва донандаи якчанд забонҳо буд, аз ҷумла забонҳои шарқ. Аз ин рӯдар моҳҳои апрел-ноябри соли 1874 ӯро роҳбарии Экспедитсияи илмии Амударё таъин намуданд [1, с. 122].

Дар рафти ин Экспедитсия дар майдони 3 ҳазор километри мураббаъ кофтуковҳои топографӣ гузаронида шуд ва аз он ҷо материалҳои муҳими геологӣ, антропологӣ ва таърихӣ ба даст оварда шуд. Ба хотири натиҷаҳои хуби Экспедитсия Н. Г. Столетов ба медали тиллоии Ҷамъияти географони Императорӣ қадрдонӣ гардид. Пеш аз оғози ҷанги Россия бо

Туркия соли 1877-1878, Н. Г. Столетов 28-уми марти соли 1875 рутбаи генерал-майорро мегирад ва ӯ командири бригадаи 1-уми дивизияи 17-и тирандоз таъин мегардад. Моҳи майи соли 1876 командири дастаи ихтиёриёни Булғория таъин гардид ва ин дастаи ихтиёриёнбарои озодии мамлакаташон аз туркҳо мубориза мебурданд.

Н. Г. Столетов роҳбари хело серталаб ва сахтгир будааст. Ӯ кушиш мекард, ки беҳтарин ҷанговарон ваофитсерони таҷрибадорро роҳбарони дружинаҳо интихоб намояд. Албатта Н. Г. Столетов вазифаи худро ба хуби иҷро намуд. Гарчанде ки моҳи апрели соли 1877 ҷанги Россия ва Туркия эълон шуда бошад, аммо амалиётҳои ҷангӣ аз моҳи июн оғоз гардид.Н. Г. Столетов моҳи июл – августи ҳамон солдар амалиёти отряди пешқадами генерал И. В. Гурко иштирок намуд ва махсусан дар муҳорибаи Эски-Загре ва Шипка маҳорати баланди ҷангӣ нишон дод. Ӯ ҳангоми муҳориба дар баландии Шипка бо дастаи 6 ҳазорнафараи худ бо артиши 12 ҳазорнафараи туркҳо муқобилияти сахт нишон дод. Ин муҳориба яке аз муҳорибаҳои ҳалкунандаи ҷанги Русия ва Туркия дар соли 1877-1878 ба шумор рафта, давраи аз ҳама вазнини он аз 21-ум то 27-уми август ба ҳисоб меравад, ки бе танафус давом ёфт. Чунончи худи Н. Г. Столетов дар гузориши худ дар бораи муҳорибаи Шипка навишта буд, ки дар ин давраи ҳассоси ҷанг, ки қариб бетанафус давом мекард, ҳамаи мудофиачиён мавқеияти худро аз даст надода, аз офитсерон сар карда, то ҷанговарони поинрутба ҳама мубориза беамон мебурданд [1, с. 168].

Дар ин ҷанг ҳам русҳову ҳам болгариҳо пушт ба пушти ҳам мубориза мебурданд. Дар муҳорибаи Шипка аз дастаи Н. Г. Столетов 24%-и ҷанговарон талаф ёфтанд ва аз дастаи туркҳо бошад қариб 45%- и ҷанговарон нобуд карда шуданд [3, с. 43]. Баъдтар дар охирҳои ҷанг Н. Г. Столетов бо 7 дружинаи отряди генерал Раддетский, дружинаҳои 1, 2, 3, 4, 5, 6 ва 10-– ум ба дастаи авангарди генерал М. Скобелев пайвастанд. Н. Г. Столетов ва дастаи ӯ ба руҳияи ҷангии ҷанговарон таъсири калон расонид. Н. Г. Столетов барои шуҷоат ва корнамоӣ нишон додан дар муҳорибаҳо барои озод намудани Булғория бо орденҳои Георгий дараҷаи 4, Ордени Владимир дараҷаи 2 ва ордени Анна дараҷаи 1 – ҳамааш бо шамшерҳояшон, мукофотонида шуд.

Моҳи феврали соли 1878 Н. Г. Столетовро ба вазифаи фармондеҳи округи ҳарбии Туркистон таъин намуданд ва дар моҳи апрели ҳамон сол сафорати Россияро ба хонигарии Бухоро ва Афғонистон роҳбарӣ кард [7. с, 34]. Вазифаи асосии ин миссия дар он буд, ки дар масъалаи мубориза ба муқобили Англия бо Афғонистон шартномаи дустӣ ва ҳамкори банданд [5, с. 162]. И. Л. Яворский низ дар асари худ “Сайёҳати сафорати рус дар Афғонистон ва хонигарии Бухоро” ин масъаларо ҳамин тавр маънидод кардааст [10, с. 354] Николай Григоревич Столетов миссияи дипломатии мазкурро аз номи генерал Кауфман роҳбарӣ мекард. Худи Кауфман ба ӯ ин салоҳиятҳоро дода буд.

Пас аз ба шаҳри Кобул ворид шудани сафорати рус дар дастурамал ва мақсади сафорат ба кулли тағйирот ворид карда шуд. Яъне тибқи мактуби генерал-губернатори Туркистон Кауфман генерал Николай Григоревич Столетов бояд дар гуфтушунид бо амири Афғонистон Шералихон саросема нашавад ва ваъдаҳои қатъи надиҳад. Албатта ин бесабаб набуд. Зеро дар ҳамин вақт конгреси Берлин ба кори худ шуруъ кард [4, с. 33]. Ҳукумати марказии Россия интизори он буд, ки ин конгрес чи гуна хотима меёбад. Маҳз ҳамин Конгреси Берлин сабабгори он шуд, ки Россия ба Афғонистон ҳангоми ҷанги дуюми англо-афғонӣ кумаки ҳарбӣ нарасонад.

Доир ба сайёҳати сафорати рус ба Афғонистон ва аморати Бухоро яке аз маъхазҳои муҳим ин асари Иван Лаврович Яворский “Сайёҳати сафорати рус дар Афғонистон ва хонигарии Бухоро дар солҳои 1878-1879” ба ҳисоб меравад. Чунончи И. Л. Яворский қайд менамояд мақсади русҳо ин ба Афғонистон рафта, ба англисҳо, ки дар Ҳиндустон буданд, фишор овардан ва онҳоро аз ҷануби мамлакат рондан буд.Зеро англисҳо мехостанд қаламрави Афғонистонро таҳти назорати худ қарор диҳанд [8, с. 65].

Албатта бояд қайд кард, ки ҳам русҳо ва ҳам англисҳо мехостанд мавқеи худро дар Афғонистон ва Осиёи Миёна мустаҳкам намоянд ва далели ин гуфтаҳо ҷанги якуму дуюми англо-афғонӣ ва сафари сафорати рус ба Кобул ва ба тарафи худ ҷалб кардани амир Шералихон ба шумор меравад.

Чуноне ки гуфтем, роҳбари миссия - генерал майор Н. Г. Столетов таъин гардид. Ёрдамчии ӯ полковник генерал-майор Н. О. Разгонов; топографи миссия Н. А. Бендерский; тарҷумони забони форсӣ лейтенант Назиров; роҳбари лаҳҷаҳои туркӣ Замонбек; Малевинский донандаи забонҳои Аврупои Ғарбӣ махсусан забони англисӣ ва И. Л. Яворский ҳамчун табиби миссия таъин гардиданд [9, с. 7].

Мавриди зикр аст, ки сафорати русро афғонҳо хело хуб қабул карданд, зеро дар ин сарзамин ба ҷуз англисҳо ягон аврупоии дигар дида намешуд ва калимаи англис барои афғонҳо мисли таҳқир ба шумор мерафт. Аммо ин масъала дар аввал дигар хел буд. Зеро аз рӯи шаҳодати ҷосусон ва сайёҳони англис Элфинстон, А. Бёрнс ва дигар муаллифони англис равшан аст, ки афғонҳо дар ибтидои шиносоӣ бо англисҳо ягон хел ҳисси душманӣ надоштанд. Ин нафрат аз замони табадулоти соли 1841 ба миён омад.

Ҳамин тавр, Николай Григоревич Столетов - иштирочии намоёни “Бозии Бузург”, қаҳрамони Шипка, роҳбари ихтиёриёни Булғория ва роҳбари сафорати соли 1878-1879-и рус ба хонигарии Бухоро ва Афғонистон 27-уми июни (10-уми июл) соли 1912 аз олам даргузашт ва ӯро дар шаҳри Владимир ба хок супориданд.

Адабиёт

1. *Виноградов В. И. Руско–турецкая война 1877 -1878гг. и освобождение Болгарии. –Москва, 1978. -296 с.*
2. *Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон: Таърихиқадимтарин, қадим, асримиёнавадавраинав. –Душанбе, 2024. -975 с.*
3. *Данченко С. И., Созина Ю. А. Русско –турецкая война 1877 -1878гг: надежды –перепетии – уроки. –Москва, 2020. -164 с.*
4. *Загородникова Т. Н. Болшая игра в Центральной Азии: “Индийский поход”, “Русской Армии”. Сборник архивных документов. –Москва, 2014. -358 с.*
5. *Сергеев Е. Ю. Большая Игра, 1856-1907: мифы и реалии российско –британских отношений в Центральной и Восточной Азии. –Москва, 2012. -454 с.*
6. *Суслина О. Н. Крещен огнем и делом. К 180 - столетию со дня рождения генерала от инфантерии Н. Г. Столетова (1831 -1912).военно - исторический журнал. № 11. -Москва, 2011. - 80 с.*
7. *Харюков Л. Н. Англо –русское соперничество в Центральной Азии и Исмаилизм. –Москва, 1995. - 240 с.*
8. *Шигин В. От Хивы до Памира. Последний герой Большой игры. -Москва, 2023. -560с.*
9. *Яворский И. Л. Путешествие русскаго посольства по Афганистану и Бухарскому ханству в 1878 -1879гг. Т 1. –Санкт –Петербург, 1882. - 383 с.*
10. *Яворский И. Л. Путешествие русскаго посольства по Афганистану и Бухарскому ханству в 1878 -1879гг. Т 2. –Санкт –Петербург, 1882. - 387 с.*

ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ НИКОЛАЙ ГРИГОРЕВИЧ СТОЛЕТОВ – РОҲБАРИ САФОРАТИ РУСИЯ ДАР СОЛҲОИ 1878-1879 ДАР АФҒОНИСТОН ВА АМОРАТИ БУХОРО

Дар мақолаи мазкур муаллифон дар бораи ҳаёт ва фаъолияти Николай Григоревич Столетов - иштирокчии намоёни “Бозии Бузург”, қаҳрамони Шипка, роҳбари ихтиёриёни Булғория ва роҳбари сафорат дар соли 1878-1879-и рус ба хонигарии Бухоро ва Афғонистон маълумот додаанд. Николай Григоревич Столетов 14-уми ноябри соли 1831 дар шаҳри Владимир ба дунё омадааст. Оилаи Столетовҳо дар аввал дар шаҳри Новгород зиндагӣ менамуданд. Тибқи нақлҳои оилавӣ дар замони Ивани ||| Грозний ба чизе гумонбар шуда, мебоист ҷазои сахт гиранд. Вале бо бахти баланди худ аз бадарға шудан ба Сибир гурехта ба шаҳри Владимир паноҳ бурд. Дар мақола оварда шудааст, ки Н. Г. Столетов роҳбари хело серталаб ва сахтгир буд. Ӯ кушиш мекард, ки беҳтарин ҷанговарон ва офитсерони таҷрибадорро роҳбарони дружинаҳо интихоб намояд. Албатта Н. Г. Столетов вазифаи худро ба хуби иҷро намуд. Маҳз аз ҳамин хотир моҳи феврали соли 1878 Н. Г. Столетовро ба вазифаи фармондеҳи округи ҳарбии Туркистон таъин намуданд ва дар моҳи апрели ҳамон сол сафорати Россияро ба хонигарии Бухоро ва Афғонистон роҳбарӣ кард. Доир ба саёҳати ин сафорат яке маъхазҳои муҳим ин асари Иван Лаврович Яворский “Сайёҳати сафорати рус дар Афғонистон ва хонигарии Бухоро дар солҳои 1878-1879” ба ҳисоб меравад. Ҳамин тавр дар мақола дида мешавад, ки Н. Г. Столетов на танҳодар ҳаёти сиёсии Русияи Подшоҳӣ нақши калон дорад, балки ӯ дар озод кардани давлатҳои нимҷазираи Балкан аз асорати Туркҳо, низ нақши калон бозидааст.

Калидвожаҳо: Афғонистон, сафорат, Шипка, Русияи Подшоҳӣ, экспедитсия, ҷанг, сиёсат, Туркистон.

ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НИКОЛАЯ ГРИГОРЕВИЧА СТОЛЕТОВА - ГЛАВЫ ПОСОЛЬСТВА РОССИИ В 1878-1879 гг. В АФГАНИСТАНЕ И БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ

В данной статье авторы предоставляют сведения о жизни и деятельности Николая Григорьевича Столетова – видного участника «Большой игры», героя Шипки, руководителя болгарских добровольцев и главы российского посольства в 1878-1879 гг. Королевство Бухара и Афганистан. Николай Григорьевич Столетов родился 14 ноября 1831 года в городе Владимире. Поначалу семья Столетовых жила в городе Новгороде. По семейным рассказам, во времена Ивана ||| Грозного его в чем-то заподозрили и пришлось жестоко наказать. Однако благодаря своему

большому везению он бежал из ссылки в Сибирь и укрылся в городе Владимире. В статье говорится, что Н. Г. Столетов был очень требовательным и строгим руководителем. Руководителями отрядов он старался выбирать лучших воинов и опытных офицеров. Конечно Н. Г. Столетов хорошо справился со своей задачей. Именно по этой причине в феврале 1878 года Н. Г. Столетов был назначен командующим Туркестанским военным округом, а в апреле того же года возглавил российское посольство в Бухаре и Афганистане. Одним из важных источников о поездках этого посольства считается труд Ивана Лавровича Яворского «Путешествие российского посольства в Афганистане и Бухарском королевстве в 1878-1879 годах». Таким образом, в статье видно, что Н. Г. Столетов не только играет крупную роль в политической жизни царской России, но и сыграл крупную роль в освобождении государств Балканского полуострова от турецкого плена.

Ключевые слова: Афганистан, посольство, Шипка, Царская Россия, экспедиция, война, политика, Туркестан.

LIFE AND ACTIVITY OF NIKOLAI GRIGOREVICH STOLETOV - HEAD OF THE RUSSIAN EMBASSY IN 1878-1879 TO AFGHANISTAN AND BUKHARA EMITATE

In this article, the authors provides information about the life and activities of Nikolai Grigorevich Stoletov - a prominent participant of the "Great Game", the hero of Shipka, the leader of Bulgarian volunteers and the head of the Russian embassy in 1878-1879 to the Kingdom of Bukhara and Afghanistan. Nikolai Grigorevich Stoletov was born on November 14, 1831 in the city of Vladimir. At first, the Stoletov family lived in the city of Novgorod. According to family stories, during the time of Ivan ||| Grozny, he was suspected of something and had to be severely punished. However, with his great luck, he escaped from being exiled to Siberia and took refuge in the city of Vladimir. The article states that N. G. Stoletov was a very demanding and strict leader. He tried to choose the best warriors and experienced officers as leaders of the squads. Of course N. G. Stoletov performed his task well. It is for this reason that in February 1878 N. G. Stoletov was appointed as the commander of the military district of Turkestan, and in April of the same year he headed the Russian embassy in Bukhara and Afghanistan. The work of Ivan Lavrovich Yavorsky "Travel of the Russian Embassy in Afghanistan and the Kingdom of Bukhara in 1878-1879" is considered one of the important sources about the travel of this embassy. Thus, it can be seen in the article that N. G. Stoletov not only plays a major role in the political life of Tsarist Russia, but he also played a major role in the liberation of the Balkan Peninsula states from the captivity of the Turks.

Keywords: Afghanistan, embassy, Shipka, Royal Russia, expedition, war, politics, Turkestan.

Дар бораи муаллифон

Карроматуллои Убайдулло
Докторант (PhD)-и кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудакӣ, 121

Сайнаков Сайнак Парпишоевич
Номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудакӣ, 121
E-mail: saynakov2012@mail.ru

Об авторах

КароматуллоиУбайдулло
Докторант (PhD) кафедры всеобщей истории и международных отношений
Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни
734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 121

Сайнаков Сайнак Парпишоевич
Кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой истории таджикского народа
Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни
734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: saynakov2012@mail.ru

About the authors

Karomatulloi Ubaidullo
Doctoral student (PhD) of the Department of General History and International Relations
Tajik State Pedagogical University named after S.Ainy
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Saynakov Saynak Parpishoevich
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History of the Tajik People
Tajik State Pedagogical University named after S.Ainy
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: saynakov2012@mail.ru

ТДУ 620.9(575.3)

ЗАХИРАҲОИ ЭНЕРГЕТИКӢ ВА СТРАТЕГИЯҲОИ РУШДИ ЭНЕРГЕТИКАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Наҷмуддинзода Т. А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Рушди иқтисоди муосир бидуни мавҷудияти пойгоҳи устувор ва фаъолияти самараноки энергетикӣ ғайриимкон аст. Пешрафти техникӣ ва нақши рӯзафзуни электроэнергетика ва умуман пойгоҳи энергетикӣ боис мегардад, ки он ба рушди хоҷагии халқи кишвар, ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунанда дар ташаккули маҷмуаҳои ҳудудию истеҳсолӣ таъсири бузург мерасонад.

Неруи барқ дар рушди ҷомеаи муосир нақши калидӣ дошта, ҳамчун заминаи бунёдии рушди иқтисодӣ, пешрафти илмию техникӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ таъмин менамояд. Он фаъолияти саноат, нақлиёт, алоқа, тандурустӣ ва низоми маорифро таъмин мекунад. Бо шарофати барқ рақамикунонии иқтисод, автоматикунонии равандҳои истеҳсолӣ ва густариши фазои иттилоотӣ имконпазир гардид. Неруи барқ ба ташаккули муҳити инноватсионӣ мусоидат намуда, ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва баланд гардидани ҳосилнокии меҳнатро суръат мебахшад. Ҳамзамон, таъминоти устувори энергетикӣ омили муҳими суботи иҷтимоӣ ва амнияти миллӣ ба шумор меравад. Ҳамин тариқ, энергияи барқ ҳамчун захираи стратегии муайянкунандаи суръати рушди ҷомеа ва сатҳи камолоти тамаддунии он баромад мекунад. Дар ин замина андешаи муҳаққиқ А. Ҳусайновро қайд кардан аз аҳаммият холӣ нест: “Неруи барқ бештар тавассути захираҳои гидроэнергетикӣ ва офтобӣ таҷассум меёбад, ки онҳо ҷузъҳои муҳимтарини низоми муосири энергетикӣ ба ҳисоб мераванд ва инсоният ба онҳо такя мекунад. Барқ ҳамчун манбаи калидии энергия дар ҳаёти ҳаррузаи аҳолӣ васеъ истифода шуда, бидуни он фаъолияти устувори ҷомеа ва рушди тамаддуни инсонӣ ғайримумкин мебошад” [10, с. 191].

Дар солҳои истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми тадбирҳои амалиро андешид, то бо барқарор гардидани сулҳу ваҳдат дар кишвар пастравии сатҳи истеҳсолоти соҳаи энергетикаро боздорад. Бо дарназардошти вазъи мураккаби соҳаи энергетика, роҳбарияти кишвар барномаи фарогири рафъи буҳрон ва рушди минбаъдаи онро то соли 2030 таҳия намуд.

Энергетика ҳамчун нишондиҳандаи умумӣ эътироф мегардад, ки сатҳи рушди ҷомеаро муайян мекунад. Дараҷаи рушди энергетика инчунин аз мавҷудияти захираҳои энергетикӣ ва маҳсулоти коркарди онҳо, аз ҷумла ангишт, газ ва гидроэнергия вобаста мебошад, ки ҳамаи онҳо ба навъҳои стратегии захираҳо мансубанд.

Дар таркиби низоми энергетикии ҷануби ҷумҳурӣ ду неругоҳи барқии гармидиҳӣ мавҷуд аст: неругоҳи барқии гармидиҳии шаҳри Душанбе бо иқтидори 198 ҳазор киловатт неругоҳи барқии гармидиҳии шаҳри Ёвон бо иқтидори 120 ҳазор киловатт. Аз сабаби норасоии сӯзишвории интиқолшаванда, неругоҳи барқии гармидиҳии шаҳри Душанбе аз оғози истиқлолият бо иқтидори пурра фаъолият намекунад, дар ҳоле ки неругоҳи барқии гармидиҳии шаҳри Ёвон умуман ғайрифаъол мебошад. Бо вуҷуди ин, фаъолияти маҳдуди онҳо ба ҳаҷми умумии истеҳсоли неруи барқ дар ҷумҳурӣ таъсири ҷиддӣ нарасонд. Масалан, тибқи маълумоти мавҷуда, дар соли 2002 неругоҳҳои кишвар (понздаҳ ҳазору дусаду чилу чор миллион киловат)-соат неруи барқ истеҳсол намуданд.

Аз ин миқдор, неругоҳҳои барқии обӣ (понздаҳ ҳазору яксаду шасту чор миллион) киловат-соат, ва неругоҳи барқии гармидиҳии шаҳри Душанбе (ҳаштсад миллион киловат)-соат истеҳсол кардаанд, ки мутаносибан (наваду нӯҳу ним фоиз ва ним фоизи ҳаҷми) умумиро ташкил медиҳад. Бешубҳа, дар ҳаҷми умумии истеҳсоли неруи барқи ҷумҳурӣ саҳми асосӣ то ҳол ба НБО- Норак рост меояд, ки вазни хоси он дар истеҳсоли миёнаи солонаи неруи барқ зиёда аз 73 %-ро ташкил медиҳад.

Дар таърихи ҷаҳонӣ намунаҳои зиёде мавҷуданд, ки интихоби дурусти самтҳои рушд ба пешрафти муваффақ ва устувори кишварҳо — ҳам калон ва ҳам хурд — оварда расонидааст, ва баръакс. Мисоли нокомӣ метавонад таҷрибаи Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ бошад — кишваре бо захираҳои азими моддӣ ва инсонӣ, ки бинобар стратегияи нодурусти рушд ба таназзули иқтисодӣ ва фурӯпошии давлат оварда шуд. Дар ин

замина муҳаққиқи соҳа Ибодуллозода И.И. қайд менамояд, ки: «Баробари барҳам хурдани ИҶШС системаи ягонаи на ин ки саноату хоҷагии қишлоқ балки системаи ягонаи энергетики он низ барҳам хурд. Ин ба ҳамаи ҷумҳуриҳои собиқ Шурави таъсир расонид ва масъалаи ҷиддиеро ба миён овард» [2, с. 219].

Имрӯз рушди самараноки иқтисодӣ (ҳатто агар он «пешсаф» бошад) барои Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо масъалаи мубрам, балки вазифаи ҳаётан муҳим маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, таҳия ва татбиқи стратегияи мувофиқ аҳаммияти аввалиндараҷаро доро мебошад. Ин масъала пурра ба стратегияи рушди гидроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таалуқ дорад. Ин стратегия наметавонад танҳо нақшае бошад, ки дар тӯли тамоми таърихи рушди Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ самаранокии худро нишон надодааст.

Худи мафҳуми стратегия метавонад дар ду ҷанба баррасӣ гардад. Стратегияи консептуалӣ мафҳуми роҳнамо мебошад, ки идеяи асосӣ ва тарзи ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташударо муайян мекунад. Дар доираи ин мафҳум, стратегия мушкилоти асосӣ ва самтҳои фаъолиятро муайян намуда, усулҳои мушаххаси ҳалли онҳоро дақиқ намесозад. Ин равиш ҳамчун консепсия-стратегия маъруф буда, бар усули гузоштани ҳадафҳо такя мекунад.

Ин равиш дараҷаи баланди озодӣ ва номуайянии амалҳоро дар назар дорад. Стратегияро метавон дар шакли мушаххастар низ баррасӣ намуд — ҳамчун пайдарпайи муайяни амалҳо, ки ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташударо таъмин менамояд. Ин барнома-стратегия мебошад, ки дар он равиши банақшагирӣ, барномарезӣ ва, дар натиҷа, қисми зиёди амалҳои пешакӣ муайяншуда истифода мегардад.

Бояд зикр намуд, ки якчанд навъи барнома-стратегияҳо мавҷуданд:

- ҷадвалӣ стратегияи, ки аз пайдарпайи дақиқ муайяншудаи марҳилаҳо иборат буда, ҳар як марҳилаи ҷудогона ё пешакӣ муайян гардидааст ё, ҳадди ақал, аз натиҷаҳои марҳилаҳои қаблӣ вобаста мебошад, вале аз марҳилаҳои минбаъда вобастагӣ надорад;
- стратегияи даврӣ, ки дар ҳолати ноком гаштани яке аз марҳилаҳо ё анҷом ёфтани он бо натиҷаи ғайриқаноатбахш бозгашт ба марҳилаи қаблиро пешбинӣ мекунад;
- стратегияи шохадор, ки самтҳои параллелӣ ва ҳатто рақобаткунандаро дар бар гирифта, дар ислоҳи раванди татбиқи худ таъмин менамояд;
- стратегияи мутобиқшаванда, ки танҳо қадами аввал ва иҷрои ибтидоиро пешбинӣ мекунад;
- стратегияи афзоиши тадриҷӣ, ки раванди пайвастаро дар бар гирифта, арзёбии вазъият ва қабули қарорҳо, ворид намудани тағйироти хурд, арзёбии такрории вазъият ва ғайраро фарогир мебошад [9, с. 58].
- стратегияи «ҷустуҷӯи имкониятҳо», ки бо набудани комили нақшаи ибтидоӣ фарқ мекунад.

Интихоби ҳар яки ин навъи стратегияҳо аз ҳадафҳо ва вазифаҳои гузошташуда вобастагӣ дорад. Таҷрибаи таърихи нишон медиҳад, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳои мураккаб маҷмуи якчанд навъи стратегияҳо мавриди истифода қарор дода мешавад. Муваффақияти воқеӣ дар ноил шудан ба ҳадафҳои муайянгардида танҳо дар шароити идоракунии доимии стратегия ва нигоҳдории ба истилоҳ «раванди худташкилёбӣ» имконпазир аст [9, с. 173].

Аз ин лиҳоз, таҳияи стратегияи ҷудогона аз раванди татбиқи он ҷудо шуда наметавонад, зеро ин раванд тақсимнопазир мебошад. Ин ҳолат махсусан ба чунин стратегияи мураккаб, монанди стратегияи рушди иқтисодии кишвар, дахл дорад. Номуайянӣ дар таҳия ва татбиқи стратегияҳои рушд имрӯз дар тамоми бахшҳои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мегардад. Ҳар як вазорату идора танҳо як навъи стратегия — ҷадвалӣ стратегияиро таҳия мекунад. Дар натиҷа, стратегияи хаттӣ худ ба худ ба нақшаи беасос табдил меёбад. Чунин стратегияҳоро метавон «стратегияҳои орзуҳо» номид [9, с. 99].

Ин стратегияҳо танҳо ниёзҳои дилхоҳро муайян мекунанд, на имкониятҳои воқеиро — ҳам аз ҷиҳати молиявӣ ва ҳам аз лиҳози захиравӣ. Ҷузъи молиявии ин стратегияҳо низ дар шакли ниёзҳои сармоягузорӣ пешниҳод мегардад ва норасоии захираҳои дохилӣ бо сармоягузориҳои хориҷӣ ҷуброн карда мешавад, ки манбаъҳои онҳо номуайян мебошанд. Табиист, ки ин ҳолат ба таҳиягарон ягон уҳдадорӣ оид ба татбиқи стратегияҳо намегузорад. Ҳамчунин масъулият низ вуҷуд надорад, зеро набудани сармоягузориҳои хориҷӣ ҳамчун сабаби иҷро нагардидани нақшаҳои пешбинишуда мегардад.

Таъмини неруи барқии тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ба андозаи 99,7% тавассути низоми энергетикии Ширкати саҳомии холдингии кушодаи «Барқи Тоҷик» амалӣ

мегардад [1, л. 75]. Таъмини истеъмолкунандагони қисмҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон, аз ҷумла шаҳри Душанбе, ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон бо неруи барқ дар моҳҳои май то сентябр пурра аз ҳисоби захираҳои дохилии низоми энергетикӣ сурат гирифта, бо интиқоли мусбати сальдоӣ ба Низоми ягонаи энергетикии Осиёи Марказӣ анҷом меёбад. Дар моҳҳои боқимонда таъминот иловатан аз ҳисоби интиқоли неруи барқ аз Низоми ягонаи энергетикии Осиёи Марказӣ амалӣ карда мешавад.

Бо такя ба гуфтаҳои боло метавон хулоса намуд, ки асоси захираҳои энергетикиро гидроэнергетикаи барқароршаванда ва аз ҷиҳати экологӣ тоза ташкил медиҳад, ки захираҳои он чандин маротиба аз эҳтиёҷоти кишвар зиёд мебошанд. Ҳатто аз рӯйи захираҳои эҳтимолии гидроэнергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Россия, Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Бразилия, Ҷумҳурии Демократии Конго, Ҳиндустон ва Канада дар ҷойи ҳаштум қарор дорад. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои нисбӣ бошад, иқтидори гидроэнергетикӣ ба ҳар як нафар аҳолӣ (87800 киловат-соат дар як сол) ҷойҳои якум ва дуюмро бо Подшоҳии Норвегия тақсим намуда, аз рӯйи захираҳои эҳтимолии гидроэнергетикӣ ба як километри мураббаи қаламрав (3682700 киловат-соат дар як сол) дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад [1].

Баъд аз гидроэнергетика, ягона навъи энергияе, ки захираҳои он барои истифода дар миқёси саноатӣ кофӣ мебошанд, ангишт ба ҳисоб меравад. Бо дарназардошти он, ки 95% низоми энергетикии амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бар гидроэнергетика асос ёфтааст, аз нуқтаи назари экологӣ барои истифодаи ангишт ҳеҷ гуна маҳдудият вуҷуд надорад.

Мутаассифона, истифодаи саноатии ангишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон бо сабабҳои техникӣ ва иқтисодӣ мушкил мебошад. Дар амал, ангишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан танҳо дар сатҳи маҳаллӣ ва маишӣ истифода шуда метавонад. Ба ҳамин монанд, неруи офтоб метавонад дар сатҳи маҳаллӣ ва маишӣ истифода гардад ва биоэнергетика низ танҳо дар доираи хеле маҳдуд татбиқшаванда мебошад.

Захираҳои гидроэнергетикие, ки барои истифода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ мебошанд, аз истеҳсоли ҷории гидроэнергия дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ ду баробар бештар буда (130,5 миллиард киловат-соат дар як сол), 56% истеъмоли умумии манбаъҳои ибтидоии энергияи он, аз ҷумла ангишт, нафт ва газро (149,4 миллион дар як сол) ташкил медиҳанд [1].

Захираҳои гидроэнергетикӣ тақрибан ба таври баробар дар саросари ҳудуди ҷумҳурӣ тақсим шудаанд ва ба миқдори кофӣ на танҳо дар дарёҳои калон, балки дар дарёҳои миёна ва хурд низ мавҷуд мебошанд.

Ҳангоми баррасии камбудиҳо ва нуқсонҳои мавҷуда дар ин соҳа, ҳамчун намунаи манфӣ метавон сохтмони НБО-Сангтӯда-1-ро зикр намуд. Аз соли 1996 сар карда, ҷумҳурӣ барои сохтмони он аз буҷети давлатӣ як миллиону дусад ҳазор доллари Иёлоти Муттаҳидаи Америка ҷудо менамуд. Дар ҳоле ки барои сохтмони воқеии ин иншоот, ҳадди ақал, солона 30 то 40 миллион доллари ИМА зарур буд.

Дар давоми солҳои 90-уми асри XX то соли 2012 Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар маҳдуд гардидани таъминоти гази табиии воридотӣ, инчунин норасоӣ ва гаронии дигар навъҳои сӯзишворӣ, ба истифодаи неруи барқ барои гармидиҳӣ ва омода намудани хӯрок гузашт. Истеъмоли дохилии неруи барқ аз ҷониби аҳолӣ нисбат ба оғози солҳои 90-ум зиёда аз чор маротиба афзуда, аз як миллиард киловат-соат то чаҳору ним миллиард киловат-соат дар як сол. Бо вуҷуди он ки аҳолии деҳот 73% аҳолии кишварро ташкил медиҳад, он танҳо 22% ҳаҷми умумии неруи барқи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеъмолшавандаро истифода мебарад. Дар соли 2011 истеъмоли нисбии неруи барқ ба ҳар сари аҳолӣ чунин буд: ба як сокини шаҳр — як ҳазор киловат-соат дар як сол, ба як сокини деҳот — 250 киловат-соат дар як сол (ки чандин маротиба аз истеъмоли нисбии неруи барқи аҳолии дар кишварҳои рушдёфта камтар аст) [1, с. 89].

Илова бар ин, бекор гардидани созишномаҳо оид ба фаъолияти ҳамзамони низомҳои энергетикии Осиёи Марказӣ, аз ҷумла таъминоти мутақобила ва транзити энергия, ба он оварда расонид, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти интиқоли изофаи неруи барқро дар фасли тобистон ва ҷуброни камбудиро дар фасли зимистон дар давраи камоб бо нархҳои паст тавассути воридоти арзон аз кишварҳои ҳамсоя аз даст дод.

Ин вазъият ба ҳалли масъалаҳои гузариш ба рушди устувори иқтисодӣ ва таҳкими амнияти энергетикии кишвар монеа эҷод намуд, ки қабули тадбирҳои фаврии сиёсӣ оид ба навсозии заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи энергетика ҷиҳати таъмини сарфаи энергия ва баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ (қабули қонунҳои нав, ворид намудани тағйиру

иловаҳо ба баъзе санадҳо) зарур гардид. Дар дувоздаҳ соли охир як қатор қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ қабул гардиданд, аз ҷумла: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» аз 29 ноябри соли 2000, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самаранокии энергетикӣ» аз даҳуми майи соли 2002, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия» аз 7 январи соли 2010, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истихроҷ ва истифодаи ангишт» таҳти №668 аз 16-уми майи соли 2011, инчунин Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ оид ба истифодаи сарфакоронаи энергия ва баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ» аз 24-уми апрели соли 2009, ки асоси чаҳорчӯбавии сарфаи энергия ва рушди самаранокии энергетикиро ташкил додаанд. [8]

Маврид ба зикр аст, ки пас аз қабули ин қонунҳо як қатор санадҳои тавзеҳию татбиқӣ низ қабул гардиданд, аз ҷумла Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- аз 3-юми августи соли 2002№318 «Дар бораи тасдиқи чорабиниҳо оид ба татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок дар соҳаи электроэнергетика барои солҳои 2003 то 2015»;
- аз 3-юми августи соли 2002№318 «Дар бораи Консепсияи рушди соҳаҳои маҷмуаи сӯзишворию энергетикии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2003 то 2015»;
- аз 2-юми феврали соли 2009 №73 «Дар бораи Барномаи дарозмуддати сохтмони зинаи неругоҳҳои барқии обии хурд барои солҳои 2009 то 2020» [8].
- аз 2-юми ноябри соли 2011 №551 «Дар бораи тасдиқи "Барномаи истифодаи самараноки захираҳои гидроэнергетикӣ ва таъминоти энергия барои солҳои 2012 то 2016". Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми августи соли 2002 №318 «Дар бораи Консепсияи рушди соҳаҳои маҷмуаи сӯзишворию энергетикии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2003 то 2015» татбиқи чорабиниҳои самараноки энергетикиро дар се марҳила пешбинӣ намуда буд [8].

Ҳадафҳои асосии марҳилаи якум (солҳои 2003 то 2007) қатъ намудани муваққатии коҳиши истеҳсоли энергия аз сатҳи солҳои 2000-2001-ро дар бар мегирифтанд. Ин ҳадаф тавассути барқарорсозии иншооти амалкунандаи энергетикӣ, истифодаи технологияҳои пешрафта ва ҷорӣ намудани нархҳои бозорӣ ба манбаъҳои энергетикӣ, ки худмаблағгузории маҷмуаи энергетикиро таъмин намуда, онро ба сатҳи муайяни даромаднокӣ мерасонад, татбиқ мегардид.

Дар марҳилаи дуюм (солҳои 2007 то 2011) рушди маҷмуаи энергетикӣ бояд тавассути ба истифода додани иншооти нави гидроэнергетикӣ, инчунин навсозии технологияҳои истихроҷ ва коркарди манбаъҳои энергетикӣ (неругоҳҳои офтобӣ, неругоҳҳои бодӣ ва дигарҳо) таъмин карда мешуд.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 2011то 2015) навсозии бахши энергетикӣ бояд дар заминаи содироти манбаъҳои энергетикӣ (неруи барқ) аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бозорҳои кишварҳои Авруосиё ва давлатҳои хориҷӣ анҷом дода мешуд. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми августи соли 2002 №318 чорабиниҳо оид ба татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок дар соҳаи электроэнергетика барои солҳои 2003 то 2015 тасдиқ гардида, ҳамзамон лоиҳаҳои мушаххаси сохтмони неругоҳҳои барқии обӣ, неругоҳҳои барқии гармидиҳӣ, неругоҳҳои газӣ, неругоҳҳои турбинӣ бо иқтидори истеҳсолкунандаи аз панҷоҳ то сесад мегаватт, барқарорсозӣ ва таҷдиди неругоҳҳои барқии обии амалкунанда, сохтмон ва таҷдиди хатҳои интиқоли неруи барқи дорои аҳаммияти дохилӣ ва минтақавӣ бо нишон додани ҳаҷми сармоягузорӣ, инчунин манбаъҳои сармоягузории дохилӣ ва хориҷӣ муайян карда шуданд. Иқтидори маҷмуии неругоҳҳои бунёдшаванда ва ба нақша гирифташуда се ҳазору шашсаду ҳафтод мегаваттро ташкил медиҳад [9, с. 185].

Ҳадафи асосии татбиқи ин лоиҳаҳо ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ буд. Дар ин замина, шонздаҳуми октябри соли ду ҳазору чор Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия оид ба иштироки саҳмиявӣ дар сохтмони НБО-Сангтӯда-1 ба имзо расид.

Бо вуҷуди он ки дар солҳои аввали сохтмони ин иншоот пешравии назаррас ба амал намеомад ва маблағҳои буҷетӣ, ки барои ҷумҳурӣ ниҳоят зарур буданд, бе ягон самараи иқтисодӣ ва бидуни натиҷаву бозгашт масраф мегардиданд, Ҳукумати Тоҷикистон барои тезонидани сохтмони ин иншооти муҳим ба Федератсияи Россия муроҷиат намуд, то анҷоми саривақтии ин иншооти муҳимми энергетикӣ таъмин карда шавад.

Дар моҳи феврали соли 2005 барои сохтмони Неругоҳи барқии обии Сангтӯда-1 ҷамъияти саҳомии кушодаи ҳамном таъсис дода шуд. Дар моҳи апрели соли 2005 маросими

оғози сохтмон баргузор гардид. (Холдинги энергетикии Россия пурра хароҷоти анҷом додани ин иншоотро ба зимма гирифт). Арзиши умумии лоиҳа чорсаду ҳаштоду ду миллион доллари ИМА мебошад. 75% саҳмияҳои Неругоҳи барқии обӣ ба «Единая энергетическая система России» тааллуқ дорад [1].

Бо вуҷуди ин, асосноккунии техникӣ-иқтисодии лоиҳа мавзуи ихтилоф миёни Россия ва Тоҷикистон гардид. Асосноккунии техникӣ-иқтисодие, ки аз ҷониби ширкати олмонии «Ламойер» анҷом дода шуда буд, ҷониби Тоҷикистонро қонеъ намегардонд; бинобар ин, қарор қабул гардид, ки асосноккунии техникӣ-иқтисодӣ ба тарафи сеюм — Бонки ҷаҳонӣ — супурда шавад. Пас аз гузаронидани экспертизаи муфассал, Бонки ҷаҳонӣ асоснокии лоиҳаи Неругоҳи барқии обии Роғунро тасдиқ намуда, ҳатто дар бораи ҳамкории худ дар сохтмони он изҳор дошт.

Ба ин тартиб, 4-уми декабри соли 2006 Президенти Федератсияи Россия Д.А.Медведев дар посух ба хабарнигори рӯзномаи «Азия-Плюс» маблағгузории сохтмони Неругоҳи барқии обии Роғунро аз буҷети Россия ғайримақсаднок ҳисобида, ҷонибдори муносибати тиҷоратӣ нисбат ба ин масъала шуд. Ба гуфтаи ӯ: «дар ин ҳолат маъно надорад, ки маблағ аз буҷет сарф карда шавад; лоиҳаи сохтмони неругоҳи барқии обӣ бояд дар асоси тиҷоратӣ амалӣ гардад» [5, с. 3].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо дарназардошти чунин мавқеи ҷониби Россия таъкид намуд, ки аз соли 2007 Неругоҳи барқии обии Роғунро Тоҷикистон бо неруи худ месозад. Бо ин мақсад, аз буҷети ҷумҳуриявӣ барои соли 2007 барои сохтмони ин иншоот аввалин панҷоҳ миллион доллари Иёлоти Муттаҳидаи Америка ҷудо карда шуд [3].

Ҳамин тариқ, сохтмони ин иншоот асосан аз ҳисоби маблағҳои худи ҷумҳурӣ анҷом дода мешавад. Бо суръати баланд барномаи сохтмони неругоҳҳои барқии обии хурд татбиқ мегардад. 29 сентябри соли 2006 дар ҷаласаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи дарозмуддат тасдиқ гардид, ки тибқи он то соли ду ҳазору бист дар дарёҳои кӯҳии Тоҷикистон сохтмони ҳафтоду як неругоҳи барқии обии хурд бо истеҳсоли солонаи чаҳорсаду ҳаштод миллион панҷсаду ҳафтоду як ҳазор киловатт-соат неруи барқ ба нақша гирифта шудааст [4].

Ин барнома ҳамчун илова ба ҳаҷми дар марҳилаи аввали истиқлолияти кишвар пешбинишудаи сохтмони неругоҳҳои барқии хурду миёна баромад намуда, дар маҷмуъ дар ҷумҳурӣ дар солҳои наздик сохтмони зиёда аз сесаду панҷоҳ чунин иншоот пешбинӣ мегардад, ки ҳаштод фоизи онҳо дар ноҳияҳои Тоҷикистонии Марказӣ ва Ҷанубӣ сохта хоҳанд шуд; аҳаммияти стратегии ин иншоот барои ҷумҳурӣ ниҳоят баланд мебошад.

Дар солҳои соҳибихтиёрӣ корҳо оид ба муайян намудани захираҳои сӯзишворӣ — ангишт, газ, нафт — инчунин оид ба истифодаи неруи офтоб ва бод дар ҷануби кишвар фаъолона анҷом дода шуданд. Захираҳои навъҳои номбурдаи захираҳои сӯзишворӣ дар ҷануби кишвар ба андозаи кофӣ ғанӣ мебошанд.

Бинобар ин, дар ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубӣ дар истеҳсолот ва дар зиндагии рӯзмарра гази табиӣ низ васеъ истифода мегардад. Дар заминаи конҳои ангишти ҷануби кишвар неругоҳҳои нави барқии гармидиҳӣ бунёд карда мешаванд, ва дар баъзе ноҳияҳо барои рӯшноӣ аллакай аз неруи офтоб истифода мешавад, ки барои афзун намудани суръати рушди объектҳои маҷмуаи ҳудудию истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ заминаи васеи энергетикӣ фароҳам меорад.

Энергетикаи калон ва энергетикаи маҳаллӣ, ба андешаи мо, ба ҷумҳурӣ имкон медиҳад на танҳо эҳтиёҷоти дохилиро ба неруи барқ пурра таъмин намояд, балки қисми муайяни неруи барқро ба давлатҳои ҳамсоя дар бозори байналмилалии энергетикии минтақа низ фурӯшад.

Ҳамин тариқ, дар солҳои соҳибихтиёрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои бештар барои суръат бахшидан ба азхудкунии захираҳои энергетикии ноҳияҳои ҷанубии ҷумҳурӣ фароҳам омаданд. Дар муддати кӯтоҳ, ҳаҷмҳои истеҳсолот ва истифодаи самараноки неруи барқ, ки дар солҳои буҳрон коҳиш ёфта буданд, дар амал барқарор карда шуданд, дар натиҷа даҳҳо неругоҳи бузург ва садҳо неругоҳи миёна ва хурд бомуваффақият бунёд гардида, ба истифода дода шуданд ва ба таври мунтазам мавриди истифодабарӣ қарор гирифтанд. Инчунин, неруи барқи истеҳсоли дохилӣ дубора дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии кишвар васеъ истифода гардид. Ҳамзамон, дурнамои азхудкунии минбаъдаи захираҳои энергетикии кишвар, махсусан минтақаи ҷанубии он, қобили таваҷҷуҳи назаррас мебошад, зеро дар Тоҷикистони Ҷанубӣ зиёда аз 80% захираҳои сӯзишворию энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутамарказ шудаанд. Имкониятҳои

истифодаи неруи офтоб барои мақсадҳои рӯшноидиҳӣ ва гармидиҳӣ ва дигар самтҳо низ дорои иқтидори баланд ва дурнамои устувор мебошанд.

Бо такя ба гуфтаҳои боло, бояд таъкид намуд, ки дар шароити муосир Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун самти афзалиятнок бартараф намудани ҳарчи зудтари ҷудоии ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро муайян менамояд ва талош дорад дар минтақаи Осиёи Марказӣ мақоми баландтари худро, пеш аз ҳама, ҳамчун дорандаи захираҳои пуриқтидори гидроэнергетикӣ, таҳким бахшад.

Адабиёт

1. *Абдуллаева Ф. С., Баканин Г. В., Гордон С. М. и др. Гидроэнергетические ресурсы Таджикской ССР: текст непосредственный. — Ленинград, 1965.*
2. *Ибодуллозода, А. И. Рушди соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои (1930-1991) / А. И. Ибодуллозода // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2020. – № 1(84). – С. 218-220.*
3. *Кожевникова Е. Таджикский парадокс II // Азия-Плюс. — 2007. — 7 марта.*
4. *Манонов Б. Правительство постановило… // Азия-Плюс. — 2006. — 5 октября.*
5. *Медведев Д. Рогун должен быть коммерческим проектом // Азия-Плюс. — 2006. — 7 декабря. - С. 3.*
6. *О состоянии вводов Явано-Оби-Киикской оросительной системы: постановление Центрального Комитета Коммунистической партии Таджикистана // Государственный архив новейшей истории Республики Таджикистан. — Фонд 3. — Опись 21. — Дело 76. — Лист 173.*
7. *Программа экономического развития Республики Таджикистан на период до 2015 года: электронный ресурс. — Режим доступа: http://www.base.spinform.ru (дата обращения: 23.03.2017).*
8. *Промышленность Республики Таджикистан: статистический сборник: текст непосредственный. — Душанбе, 2004. — С. 103.*
9. *Хусайнов А., Наджмиддинов Т. Исторические аспекты изучения и освоения топливно-энергетических ресурсов Таджикистана (до периода независимости): текст непосредственный. — Душанбе, 2013. — С. 185.*
10. *Хусайнов, А. К. Роль энергетики в построении социального общества в Таджикистане / А. К. Хусайнов // Вестник Педагогического университета. – 2023. – № 3(104). – С. 191-199.*

ЗАХИРАҲОИ ЭНЕРГЕТИКӢ ВА СТРАТЕГИЯҲОИ РУШДИ ЭНЕРГЕТИКАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои асосии ташаккул ва рушди соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиқлолӣ баррасӣ мегарданд. Муаллиф диққати махсусро ба нақши гидроэнергетика ҳамчун омили калидии рушди устувори иқтисодӣ ва таҳкими амнияти энергетикӣ равона намудааст. Захираҳои гидроэнергетикии кишвар, вазъи истифодаи онҳо, инчунин имкониятҳои ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ таҳлил карда мешаванд. Ҳамзамон, мушкилоти марбут ба истифодаи ангишт, манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва маҳдудиятҳои инфрасохторӣ нишон дода мешаванд. Дар асоси таҳлили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномаҳои давлатӣ, самтҳои афзалиятноки сиёсати энергетикӣ муайян гардида, дурнамои рушди комплекси сӯзишворию энергетикӣ дар шароити ҳамгироии минтақавӣ арзёбӣ мегардад. Муаллиф ба хулоса меояд, ки истифодаи самараноки иқтидори гидроэнергетикӣ метавонад заминаи устувори рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва баланд бардоштани мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бозори энергетикии Осиёи Марказӣ таъмин намояд.

Калидвожаҳо: энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, гидроэнергетика, захираҳои энергетикӣ, амнияти энергетикӣ, рушди устувор, манбаъҳои барқароршавандаи энергия, сиёсати энергетикӣ, сармоягузорӣ, инфрасохтори энергетикӣ, ҳамгироии минтақавӣ.

ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ И СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ЭНЕРГЕТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются ключевые аспекты формирования и развития энергетического сектора Республики Таджикистан в период независимости. Особое внимание автор уделяет роли гидроэнергетики как базового фактора устойчивого экономического роста и укрепления энергетической безопасности страны. Анализируются гидроэнергетический потенциал, уровень его использования, а также возможности привлечения внутренних и иностранных инвестиций. Освещаются проблемы промышленного применения угля, развития возобновляемых источников энергии и инфраструктурные ограничения. На основе изучения нормативно-правовой базы и государственных программ определяются приоритетные направления энергетической политики и оцениваются перспективы развития топливно-энергетического комплекса в условиях региональной интеграции. Автор приходит к выводу, что рациональное освоение гидроэнергетических ресурсов

способно обеспечить устойчивое социально-экономическое развитие и усилить позиции Таджикистана на энергетическом рынке Центральной Азии.

Ключевые слова: энергетика Таджикистана, гидроэнергетика, энергетические ресурсы, энергетическая безопасность, устойчивое развитие, возобновляемые источники энергии, энергетическая политика, инвестиции, энергетическая инфраструктура, региональная интеграция.

ENERGY RESOURCES AND DEVELOPMENT STRATEGIES OF THE ENERGY SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the main aspects of the formation and development of the energy sector of the Republic of Tajikistan during the period of sovereignty. Particular attention is paid to hydropower as a key driver of sustainable economic growth and strengthening national energy security. The study analyzes the country's hydropower potential, its current level of utilization, as well as opportunities for attracting domestic and foreign investment. Issues related to the industrial use of coal, the development of renewable energy sources, and infrastructural constraints are also addressed. Based on the analysis of legal frameworks and state programs, priority directions of energy policy are identified and prospects for the development of the fuel and energy complex under regional integration are assessed. The article concludes that efficient exploitation of hydropower resources can provide a solid foundation for sustainable socio-economic development and enhance Tajikistan's position in the Central Asian energy market.

Keywords: energy sector of Tajikistan, hydropower, energy resources, energy security, sustainable development, renewable energy sources, energy policy, investment, energy infrastructure, regional integration.

Дар бораи муаллиф
Нақмуддинзода Толибшоҳ Ашур
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байланхалқӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдаки, 121
E-mail: tolib.t@mail.ru

Об авторе
Наджмуддинзода Толибшох Ашур
Кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории и международных отношений
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121
E-mail: tolib.t@mail.ru

About the author
Najmuddinzoda Tolibshoh Ashur
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and International Relations
Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121
E-mail: tolib.t@mail.ru

ТДУ 94 (575.3)

ЗАҲИРУДДИНИ БОБУР ВА ТАЪСИСЁБИИ ИМПЕРИЯИ МУҒУЛҲОИ ҲИНД

Негматов Д. Н.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ

Дар миёни намояндагони сулолаи Темуриён яке аз шахсиятҳои намоён Бобур Мирзо мебошад. Бобур Заҳируддини Муҳаммад 14-уми феврали соли 1483 дар Андиҷон таваллуд шудааст. Падари Бобур Умаршайх Мирзо ҳокими Фарғона ва ҳомии шоирону олимон машҳур буд. Ӯ дар дарбораш олимону шоирони зиёдеро ҷамъ намуда буд ва онҳоро аз ҳар ҷиҳат дастгирӣ мекард. Маҳз дар чунин муҳит истилогари ояндаи Ҳиндустон, асосгузори давлати Муғулҳои Ҳиндустон Бобурмирзо тарбия гирифта, ба воя мерасад. Баъди вафоти падараш Умар шайх Мирзо Бобур ҳокими Фарғона гардид, аммо бисёр ҳокимони Темурӣ ба ӯ муносибати хуб надоштанд [1, с. 231].

Дар чунин вазъият миёни Бобур ва ҳокими Мовароуннаҳр Султон Аҳмад-Мирзо ва ҳокими Тошканд Султон Маҳмудхон муборизаҳои шадид оғоз ёфт. Бобур кӯшиш мекард Самарқандро, ки яке аз шаҳрҳои тараққикардаи Осиёи Миёна ба ҳисоб мерафт ва як замон пойтахти Темуриён буд, ба даст орад. Дар соли 1497, ӯ ба муддати сад рӯз Самарқандро дар даст дошт, аммо аз тарси оне, ки Фарғонаро аз даст надиҳад, аз забти он даст мекашад. Дар соли 1500 Бобур Самарқандро дубора тасарруф намуд. Аммо дар соли 1501 Шайбонихон лашкарашро барои забти Самарқанд фиристод [4, с. 211].

Муҳаммади Шайбонихон аз авлоди Чингизхон буд, ки баътар давлати таъсиснамудаи ӯ бо номи худи ӯ машҳур гашт. Бобои ӯ Абулхайрхон дар нимаи авали асри XV давлати бодиявӣ ташкил намуд, аммо он мабдаи иқтисодӣ надошт ва ба зӯрии силоҳ арзи вуҷуд мекард, аз ин рӯ баъди фавти ӯ пароканда гардид. Ин кори оғоз намудаи бобояшро Шайбонихон ба охир расонд. Бояд қайд намоем, ки ин давлат қавму халқиятҳои гуногуни турктаборро муттаҳид карда буд, ки бо номи умумии ӯзбекон машҳур шуданд [3, с. 198].

Дар муҳорибаи кушоде, ки миёни Бобур ва Шайбонихон моҳи апрели соли 1501 дар соҳили дарёи Зарафшон ба вуқуъ омад, Бобур шикаст хӯрда, якчанд моҳ дар Самарқанд монд. Академик Б. Ғафуров инро чунин шарҳ медиҳад: Бобур барои кумак ба ҳокимони гуногун муроҷиат мекунад, вале имдоде нарасид. «Мо ба кумак ва пуштибонии маликони ҳамсоя ва атрофу акноф умед баста будем, лекин ҳар яки он нақшаҳои худро дошт» [8, с. 399].

Хусусан, кӯтоҳандешии сардори Темуриёни Хуросон Султон Ҳусайн, ки нафақат дасти ёрӣ дароз накард, балки ҳатто ба Шайбонихон чоплусӣ намуда, ӯро дар ҳайрат гузошт. Сокинони шаҳр, сарбозон ва ҳатто наздикони Бобур ба қаҳтӣ ва гуруснагӣ тоб наоварда, ба ҳар сӯ фирор мекарданд. Ниҳоят худи Бобур низ роҳи гурезро пеш гирифт.

Ҳамин тавр шаҳри Самарқанд дуюмбора ба дасти Шайбонихон даромад. Ба Шайбонихон аз ҳама бештар сокинони шаҳри Қароқул муқовимат карданд. Баҳори соли 1501 дар ин ҷо шӯриши калони халқӣ ба амал омад, ки амалан хусусияти синфӣ дошт. Шайбонихон ду бор ба Қароқул лашкар кашида, он шӯришро ба хун оғушта мекунад.

Аз рӯйи сарчашмаҳо Шайбониҳо дар ин муҳориба тактикаи ҷангии Тулагмаро истифода намуданд, ки тақдири муҳорибаро ҳал намуд. Дере нагузашта, Фарғона ҳам ба дасти Шайбонихон гузашт. Бобур мисли шоҳи шоҳмот аз як чоркунҷа ба чоркунҷаи дигар ба ақиб ҳаракат мекард. Дар соли 1504 ба Шарқ рафта, шаҳри Кобулро, ки дар саргаҳи роҳи тиҷоратии Ҳиндустон, Осиёи Миёна ва Эрон буд, ба даст овард. Ҳамзамон дар Осиёи Миёна мавқеи Шайбониён мустаҳкам мешуд. Мудофиаи Хоразмро Чин Суфӣ роҳбарӣ мекард, аммо кӯчманчиёни бодиягард Хоразм ва пойтахти онро ба итоати худ даровардand. Бади ҳуҷуми Шайбонихон ба Майман ва Фороб таҳдид, Ҳиротро низ фаро гирифт. Дар моҳи майи соли 1505 Бобур бо даъвати Султон Ҳусайн бар зидди Шайбонихон бархост. Марги ногаҳонии Султон Ҳусайн ва ба мувофиқа нарасидани амирони темурӣ ва хуросониён сабабгори муваффақ нашудани иттифоқи зидди Шайбониён гардид. Моҳи майи соли 1507 Бобур боз ба Кобул баргашт.

Чуноне, ки таърихчиён менависанд, сабаби баргаштанаш ба Кобул ба низом даровардани ҳокимият ва ҷазо додани исёнгарон буд, ки баъди рафтанаш қиём намуда буданд. Ин ба Шайбонихон имкон дод, ки баҳори соли 1507 собиқ ҳудуди Султон Ҳусайн ва Ҳиротро забт намояд. Дар сарзамини паҳновари Шайбониён якчанд сол сулҳу осоиш ҳукмфармо гардид. Соли 1510 ин оромӣ аз ду самт халалдор карда шуд [7, с. 235].

Бодиянишинони қазоқ дар наздикии дарёи Сир ба салтанати Шайбониён зарбаи ҳалокатовар расониданд. Дар ҳамин вақт шоҳи Эрон Исмоили I аз ин огоҳ шуда, ба зудӣ худро ба Марв расонд ва бо қувваи зиёде онро муҳосира намуд. Исмоил бо фиреб дар ин ҷо Шайбонихонро шикаст дода, худи ӯро қатл мекунад. Бобур аз ин огаҳ шуда, ба воситаи роҳи Қундуз ба сӯйи Ҳисор ҳаракат кард.

Муҳорибаи ҳалкунандаи Пули Сангин дар дарёи Вахш (ҳоло НОБ-и Норак дар он ҷост) бо ғалабаи Бобур анҷом ёфт. Тамоми ноҳияҳои марказии Мовароуннаҳр бе ҷанг таҳти тасарруфи ӯ даромаданд. Ғалабаи ба осонӣ дастдода Бобурро рӯҳбаланд ва дар айни замон фориғбол ҳам намуд. Бобур ва сарбозони ӯ ба базму зиёфат ва айшу ишрат машғул шуданд, ки ҳамаи ин маблағи зиёдро талаб мекард. Ҳатто Бобур дар зарби сикка хулаю найрангро ба кор бурд. Ин ва дигар рафторҳои ноодилонаи Бобур норизогии мардуми Бухоро ва Самарқандро ба миён овард. Баҳори соли 1512 бародарзодаи Шайбонихон Убайдулло – Султон ногаҳон ба Бухоро ҳамла намуд ва ба лашкари чандин баробар зиёди Бобур шикаст дод. Бобур ба Ҳисор фирор намуд. Ҳамроҳи лашкари Қизилбошҳо боз ба Мовароуннаҳр ҳамла мекунад. Онҳо ҳар ҷое, ки мерасиданд, мардумро қатлу ғорат карда, аз дами теғ мегузаронданд. Дере нагузашта Шайбониён бештари вилоятҳои пештараашонро дубора ба даст оварданд [2, с. 48].

Баъди дар Ғиждувон ҳамроҳи қизилбошҳо шикасти ҳалокатбор хурданаш, Бобур боз роҳи Кобулро пеш гирифт. Дар ибтидои ҳукмронии Бобур дар Кобул, ки мулки ниҳоят васеъ буд, танҳо 14 туман ба ӯ итоат намекард ва аз андоз озод буданд, минтақаҳои дигар бошанд ба ӯ итоат намуда, ғуломони зархарид пешкаш мекарданд, ки онҳо аз қабилаҳои афғонии Муманд, Юсуфзой, Хуҷиён ва ғайра буданд. Онҳо ба сифати аскар хизмат намуда, дар муҳорибаҳо фаъолона иштирок мекарданд. Худи Бобур дар «Бобурнома»-аш ошкорро менависад, ки баъди забти Кобул (1504-1505) мехостам ҳарчи зудтар Ҳиндустонро низ ба даст орам, чунки бойигарии он ҳамто надорад. Бобур Панҷоб ва қисмати шимолии Ҳиндустонро, ки замоне аз тарафи Темур забт шуда буд, мулки қонунии Темуриён ҳисоб мекард. Дар солҳои 1518-1519 Бобур гузаргоҳи Хайбарро гузашта, ба Ҳиндустон лашкар мекашад, ки шаҳрҳои обод ва водиҳои ҳосилхезро ғорат карда, пас мегардад. Махсусан, ҳуҷуми панҷуми ӯ барои Иброҳимшоҳи Лодӣ ҳалокатбор маҳсуб меёфт. Ба ҳайати лашкари Бобур Чағатойҳо, Барлосҳо, Ҷалоирҳо ва қабилаҳои афғон дохил мешуданд, ки бо даъвати Бобур аз Осиёи Миёна омада буданд. Ин лашкар ҳуҷумро аз моҳи апрели соли 1525 ба Деҳлӣ оғоз намуд. Ҳуҷум аз Панҷоб-Харянс ва Ганг оғоз гардид. Дар Панҷоб ба лашкари онҳо ихтиёриён аз дигар қабилаҳо ҳамроҳ шуданд. Дар ин ҷо ногаҳон ба лашкари Бобур ҳокими Лоҳур-Давлатхон, ки як замоне аз ӯ кумак хоста буд, рақобат нишон дод, аммо шикаст хурда, тобеияташро ба Бобур эътироф намуд. Бояд қайд намоем, ки забти Панҷоб барои Бобур хеле осон афтод, чунки 5 дарё, ки номи Панҷобро ташкил мекард, дар фасли зимистон обаш поён мерафт ва барои убур кардан осон мегардид.

Аслиҳаи лашкари Бобур дар он вақт нисбат ба ҳиндуҳо пурқувват ва устувор буд. Лашкари Бобур дар зери идораи сардорони низомӣ ва тӯпчиёни турк буд. Инчунин, истифода намудани усули муҳосираи душман ва ҳуҷум намудан аз ду самт хеле қуллай истифода шуд. Ин тактикаи ҷангӣ, аз замони муғулҳо мерос монда буд.

Дар сафи лашкари Бобур аксариятро тоҷикони куҳистон ташкил медоданд. “Бо даъвати Бобур ҷавонмардони Панҷруду Фалғар, Такфону Мастҷоҳ ва Рашту Дарвоз паси ҳам ба гуруҳҳои нав ба нав муттаҳид шуда, дар умум лашкари дар ҳамон замони пуриқтидори 70-ҳазораро ташкил медиҳанд” [5, с. 50]. Бобур аз озодандешӣ ва ҷавонмардиҳои мардуми тоҷик огоҳ буд ва аз тарафи дигар ҳамқавмону наздиконаш аз ӯ руй гардонида буданд, маҳз аз ҳамин сабаб ӯ лашкарашро аз ҳисоби ҷавонмардони тоҷик пурра намуд.

Муҳорибаи ҳалкунанда бо султони Деҳлӣ 21-уми апрели соли 1526 дар назди Панипат ба амал омад. Аз рӯйи баъзе сарчашмаҳо лашкари Деҳлӣ 100-ҳазор нафар ва аз рӯйи баъзеи дигар 40-ҳазор нафар буд. Бобур, ки лашкараш ҳамагӣ 12-ҳазор нафар буд, тавонист аз болои

султони Деҳлӣ ғалаба кунад. Аз тӯпҳои Бобур тир холӣ карда шуд, ки баъди он лашкари ӯ Иброҳимшоҳро муҳосира намуда, шаҳрро тирборон мекунанд. Муҳориба ниҳоят шиддат мегирифт, ки ҳазорон одамон дар саҳнаи ҷанг монда ҳалок мешуданд.

Душманони гурехтаи Бобур таъқиб карда шуда, аз аспҳо ба замин афтонда мешуданд. Дар миёни мурдашудагон, ки хеле зиёд буданд, ҷасади Иброҳими Лодӣ низ ёфт карда шуд.

Сари буридаи ӯро ба Бобур пешкаш карданд, акнун барои Бобур роҳ ба сӯйи Деҳлӣ кушода шуд. Ҳамин тавр, таърихи яке аз давлатҳои асримиёнагии Ҳиндустон Султонигарии Деҳлӣ ба охир расид. Сулолаи Муғулҳои Ҳинд таъсис дода шуд, ки Ҳиндустонро то замони ҳукумати мустамликавии Британия идора намуд. Аз қисмати шимолу шарқи Ҳиндустон – Бихара ва Бангола ҳукумати навтаъсисро саркардаҳои ҳарбии афғон таҳдид мекарданд. Ба муқобили онҳо Бобур лашкарашро ҳамроҳи писари калониаш Ҳумоюн фиристод. Бо пайдо шудани Ҳумоюн дар саҳнаи муҳориба артиши ду афғони маъруф – Носирхон Лоҳанӣ ва Маъруф Фармулӣ пароканда гардиданд. Сарҳади давлати Бобур аз дарёи Аток то Бихар васеъ гардид. Акнун барои Бобур хатари бештарро рафпутҳо эҷод мекарданд. Ҳокими бузурги Мевар Ранг Санг то оғози муҳорибаи Панипат нисбати Бобур муносибати хуб дошт, аммо рақобати ӯро бо Иброҳимшоҳи Лодӣ дида, рақиби асосии ӯ гардид. Забткориҳои Бобур дар Калп, Дхолпур ва Биан нишонаи тамоюли лашкари империтории ӯ буд. Дар моҳи марти соли 1527 дар назди Хауна муҳориба миёни Ран ва Бобур шуда гузашт. Новобаста ба зиёд будани шумораи сарбозони Ран ва иттифоқчиёнаш, онҳо шикаст хӯрданд [8.с.78]. Якчанд ҳамлаи Бобур ба сипаҳсолорони рафпутҳо, ки барои ба даст овардани Ҳиндустони Шимолӣ мубориза мебурданд, нуқта гузошт. Баъди ин воқеа дар соли 1529 қувваҳои Маҳмуди Лодӣ, ки иттиҳодияи амирони афғонро сардорӣ мекард, пароканда гардиданд. Баъдан шаҳрҳои назди Ранга-Аллоҳобод, Ранас, Ғазипур ба дасти Бобур даромаданд. Сарбозони ӯ, инчунин Бихарро низ ба даст оварданд. Дар ин вақт қувваи султони Бангола Нусратшоҳ ба кумаки афғонҳо омад, аммо дар назди соҳили Гхора шикасти мудҳише мехурад. Бояд қайд намоем, ки ин воқеа 6-уми майи соли 1529 ба амал омад.

Қисмати зиёди Ҳиндустони Шимолӣ, аз ҷумла, ҳамаи водиҳои Ганга ба дасти Бобур гузашт. Қариб ҳамаи заминҳои забткардаашро Бобур ба сипаҳсолорон ва наздиконаш тақсим намуд. Онҳо асосан тоҷикон, қабилаҳои чағатой, турк, ӯзбек, инчунин афғонҳое, ки аз Кобул ҳамроҳи ӯ омаданд, буданд. Як қисми ин саркардаҳои ҳарбӣ бо ғанимат ба Афғонистон баргаштанд. Қисмати боқимондаашон бошад, ба сифати Виҷха (виджхи)-инъом, заминҳои зиёдро, ҳатто ноҳия ва вилояти томро соҳиб шуданд. Виҷха-тахмин ҳамон суюрғоли замони Темуриён мебошад, ки дар асри XV дар Эрон ва Осиёи Миёна паҳн шуда буд. Он нафароне, ки аз Бобур чунин инъомҳо (виҷха) гирифта буданд, ӯҳдадор шуда буданд, ки аз ҳар як Лакха -(100-ҳазор) даромадашон сад савораро (бо борҳо) ба давлат супоранд. Ҳукмронии Бобур ҳамагӣ 3-сол тӯл кашид. Қалъаи Агра, ки дар қисмати ҷанубу шарқии Деҳлӣ буд, такягоҳи асосии Бобур ҳисоб мешуд.

Аз нуқтаи назари илмӣ агар нигоҳ кунем Бобур на танҳо сиёсатмадори ботаҷриба, инчунин сарлашкари ҷасур, марди қавиирода низ ба назар мерасад.

Аз Бобур то замони мо асари таърихии «Бобурнома», зиёда аз 100 ғазал ва 200 рубоӣ омада расидааст. Дар соли 1528 М. З. Бобур асари Хоҷа Аҳрори Валӣ, ки Волидия ном дошт, аз забони тоҷики ба туркӣ тарҷума кардааст [10, с. 78].

Назари худро Бобур дар доираи шароити исломӣ дар ашъори шеъриаш-рисолаи «Мубайин», ки бо забони чағатоӣ аст, баён намудааст. Ҳамзамон ӯ ҳамчун шахси таълимгирифта, дар масъалаҳои сиёсӣ ва давлатдорӣ шавқу рағбати зиёд дошт. Бобур духтаре дошт бо номи Гулбаданбегим ки дар таърихи асримиёнагии Ҳиндустон ягона муаррихзан ба ҳисоб меравад. Мутасифона асарҳои ӯ то замони мо хеле кам омада расиданд. Баъди ташкили давлати Муғулҳои Ҳинд ҳазоҳо нафар наздикону хешовандони Бобур аз Осиёи Миёна ба Ҳиндустон омаданд, ки дар баробари он шоирон, олимон, ва хаттотони тоҷик низ кам набуданд. Он нафароне , ки ҳеҷ касб набуданд ба сифати афсар ба Бобур хизмат мекарданд. Сабаб дар он буд, ки Бобур ба мардуми маҳаллӣ (ҳиндуҳо) бовари намекард ва онҳоро ба сафи қушунҳои худ намегирифт. Заҳируддин Муҳаммади Бобур 26-уми декабри соли 1530 дар шаҳри Аграи Ҳиндустон вафот кард, аммо бо васияти додааш ӯро дар Кобул ба хок супориданд. Бояд қайд намоем, ки айни ҳол оромгоҳи ӯ дар Кобул дар ҷойи маълум ҷойгир аст.

Пеш аз вафоташ Бобур бойигарӣ ва давлатро байни писаронаш тақсим намуд. Баъди вафоти Бобур Ҳиндустон ба писари калонии ӯ Ҳумоюн гузашт. Бародарони дигар дар Панҷоб, Кобул ва Қандаҳор ҳоким таъйин шуданд. Аммо мувофиқи васияти падар бояд бародарони дигар ба бародари калони, яъне Ҳумоюн итоат мекарданд. Ҳумоюн дар симои бародарони худ, дар баробари иттифоқчиён ва ёрдамчиён, инчунин рақибони худро низ медид.

Ҳамин тавр, муҳорибаи ҳалкунанда бо султони Деҳлӣ 21 апрели соли 1526 дар назди Панипат ба амал омад. Аз рӯи баъзе сарчашмаҳо лашкари Деҳлӣ 100 ҳазор нафар ва аз рӯи баъзеи дигар 40 ҳазор нафар буд. М.З.Бобур ки лашкараш ҳамагӣ 12 ҳазор нафар буд, тавонист аз болои султон Деҳлӣ Иброҳимшоҳи Лодӣ ғалаба кунад. Ҳамин тавр таърихи яке аз давлатҳои асримиёнагии Ҳиндустон Султонигарии Деҳлӣ ба охир расид. Сулолаи Муғулҳои Ҳинд таъсис дода шуд, ки Ҳиндустонро то замони ҳукумати мустамликавии Британия идора намуд. Империяи Муғулҳои Ҳинд 330-сол (1526-1857) вуҷуд дошт.

Адабиёт

1. *Антонова, К. А. Истории Индии / К. А. Антонова. – М. , 1973. – 558 с.*
2. *Азимҷонова, С. А. Государства Бабура в Кабуле и в Индии / С. А. Азимҷонов. – Ташкент, 1977. – 176 с.*
3. *Алаев, А. Б. Южная Индия / А. Б. Алаев. - М. , 2011. – 711 с.*
4. *Алаев, Л. Б. Средневековая Индия / Л. Б. Алаев. – М. , 2013. – 472 с.*
5. *Бабур З. М. Бобурнаме. Ташкент акад наук Уз СССР 1958. - 440 с.*
6. *Васильев Л.В. История Востока. 3-е издание – М 2003. - 568 с.*
7. *Родригес, А. М. Новейшая история Азии Африки / А. М. Родригес. - М. , 2021. – 464 с.*
8. *Сафронов, Б. В. Новая история Азии и Африки / Б. В. Сафронов. - М. , 2020. - 305 с.*
9. *Синха, Н. К. История Индии / Н. К. Синха. - М. , 1954. - 440 с.*
10. *Зарипов, Н. Империяи Муғулҳои Ҳинд (1526-1858) / Н. Зарипов. – Душанбе, 2014. - 112 с.*

ЗАҲИРУДДИНИ БОБУР ВА ТАЪСИСЁБИИ ИМПЕРИЯИ МУҒУЛҲОИ ҲИНД

Мақола ба баррасии нақши таърихии Мирзо Заҳируддин Муҳаммади Бобур дар таъсиси империяи Темуриёни Ҳинд (Муғулҳои Бузург) бахшида шудааст. Бобур асосгузори сулолаи Бобурӣ ва нахустин император ё подшоҳи империяи Темуриёни Ҳинд буд. Ӯ ҷангҳои гуногунро дар заминаи сиёсати хирадмандона, эҷоди иттифоқҳои дипломатӣ, таъмини амният дар муносибат бо душманон ва такя ба неруи бузурги артиши мунтазам пеш мебурд. Ба шарофати фаҳмиши стратегӣ, қабули қарорҳои дурусти сиёсӣ ва риояи дигар расмиёти давлатдорӣ, ӯ тавонист заминаҳои мусоидеро фароҳам оварад, ки боиси ба империяи ӯ ҳамроҳ шудани мулкҳои чудогона ва иттиҳодияҳои сиёсӣ гардид. Муаллиф раванди муборизаҳои сиёсии Бобурро дар Мовароуннаҳр ва сабабҳои рӯ овардани ӯро ба Ҳиндустон таҳлил намуда, омилҳои пирӯзии ӯро дар муҳорибаҳо нишон медиҳад. Дар мақола инчунин ба масъалаҳои идомаи суннатҳои давлатдории Темурӣ, таъсири забону фарҳанги тоҷикӣ ба муҳити Ҳиндустон ва ислоҳоти маъмурии давраи Бобур ва ворисони ӯ таваҷҷуҳи махсус зоҳир шудааст.

Калидвожаҳо: Заҳируддин Муҳаммади Бобур, Темуриёни Ҳинд, Муғулҳои Бузург, Ҳиндустон, Мовароуннаҳр, «Бобурнома», муҳорибаи Панипат, забони тоҷикӣ.

ЗАХИРУДДИН БАБУР И ОСНОВАНИЕ ИМПЕРИИ ВЕЛИКИХ МОГОЛОВ В ИНДИИ

Статья посвящена анализу исторической роли Мирзо Захируддина Мухаммада Бабура в основании империи Тимуридов Индии (Великих Моголов). Бабур являлся основателем династии Бабуридов и первым императором этой державы на полуострове Индостан. Свои многочисленные военные кампании он вел, опираясь на мудрую политику, создание дипломатических союзов, обеспечение безопасности в отношениях с противниками и мощную силу регулярной армии. Благодаря стратегическому мышлению, принятию верных политических решений и соблюдению государственных формальностей, он сумел создать благоприятные условия для присоединения отдельных владений и политических объединений к своей империи. Автор анализирует процесс политической борьбы Бабура в Мавераннахре и причины его похода в Индию, выявляя факторы его побед в решающих битвах. В статье также уделено особое внимание вопросам преемственности тимуридских традиций государственности, влиянию таджикского языка и культуры на индийскую среду, а также административным реформам периода Бабура и его преемников.

Ключевые слова: Захируддин Мухаммад Бабур, Тимуриды Индии, Великие Моголы, Индия, Мавераннахр, «Бабур-наме», битва при Панипате, таджикский язык.

ZAHIRUDDIN BABUR AND THE ESTABLISHMENT OF THE MUGHAL EMPIRE IN INDIA

The article is devoted to the analysis of the historical role of Mirzo Zahiruddin Muhammad Babur in the foundation of the Timurid Empire in India (the Great Mughals). Babur was the founder of the Baburid dynasty and the first emperor or king of the Indian Timurid Empire. He conducted various military campaigns based on wise policy-making, the creation of diplomatic alliances, ensuring security with adversaries, and relying on a significant contingent of the regular army. Due to his strategic understanding, sound political decision-making, and adherence to state formalities, he created favorable conditions that led to the integration of various territories and political entities into his empire. The author analyzes the process of Babur's political struggles in Mawarannahr and the reasons for his turn toward India, highlighting the factors of his military victories. Special attention is also given to the continuity of Timurid statehood traditions, the influence of the Tajik language and culture on the Indian environment, and the administrative reforms during the reign of Babur and his successors.

Keywords: Zahiruddin Muhammad Babur, Timurids of India, Great Mughals, India, Mawarannahr, "Baburnama", Battle of Panipat, Tajik language.

Дар бораи муаллиф
Негматов Давлатшо Нуруллоевич
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: davlatshonegmatov152@gmail.com

About the author
Negmatov Davlatsho Nurulloevich
Candidate of historical science, Associate Professor of the Department of General History and International Relations
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
E-mail: davlatshonegmatov152@gmail.com

Об авторе
Негматов Давлатшо Нуруллоевич
Кандидат исторические наук, доцент кафедры всеобщей истории и международных отношений
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: davlatshonegmatov152@gmail.com

ҚОИДАҲОИ ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО

Идораи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» мақолаҳои илмиро дар доираи самтҳои дар мавзуи нашрия мавҷудбуда барои чоп қабул мекунад. Муаллифон ҳангоми таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо бояд ба нуктаҳои зерин таваҷҷуҳ дошта бошанд:

1. Мақолаҳо ба идораи маҷалла дар шакли электронӣ ва чопӣ пешниҳод карда мешаванд.
2. Мақола дар вироишгари матни WinWord (формати А4) бо ҳуруфи Times New Roman чоп шуда, бояд ҳошияҳои саҳифаҳо 2 см, ҳаҷми ҳарфҳо 14 ва фосилаи байни сатрҳо 1,0 бошад.
3. Ҳаҷми матлуби мақола якҷо бо аннотатсия ва рӯйхати адабиёт аз 10 то 16 саҳифа мебошад.
4. Дар аввали мақола индекси ТДУ (УДК) дар тарафи чапи саҳифа гузошта мешавад.
5. Маълумот дар бораи муаллиф(он), номи мақола, матни аннотатсия ва калидвожаҳо бо 3 забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд.
6. Насаб, ном ва номи падар (пурра), унвон, дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷои кор ва суроғаи он, почтаи электронӣ ва шумораи телефони муаллиф(он) дар сатрҳои алоҳида зери ҳам навишта мешаванд.
7. Аннотатсия бояд 100 - 200 вожаро фаро гирифта, дар он хулосаи муҳтавои мақола ва натиҷаҳои таҳқиқот дарҷ гардад. Истифодаи ибораҳои умумӣ ва ҷузъиёти беаҳаммияти мавзуъ зарурат надорад.
8. Калидвожаҳо аз ҳамдигар бо аломати вергул ҷудо карда шуда, бояд фарогири 5-10 калима ва ибораҳои зарурии мавзуъ бошанд.
9. Дар матни мақола овардани истинод ба манбаи истифодашуда ҳатмӣ мебошад. Истинод ба манбаъ пас аз матни иқтибосшуда бо нишон додани рақами тартибии манбаи иқтибос ва саҳифаи мавриди назари он дар дохили қавсайни чоркунҷа оварда мешавад, масалан: [5, с. 24].
10. Рӯйхати адабиёт пас аз матни мақола ба тартиби алифбо дар шакли феҳристи библиографӣ оварда мешавад. Феҳристи библиографӣ мутобиқи талаботи ГОСТ таҳия карда шуда, дар он нахуст номгӯи адабиёти кириллӣ ва сипас адабиёти хориҷӣ меояд.
11. Дар рӯйхати адабиёт ҳангоми овардани монография, луғатнома, автореферат ва дигар намуди китобҳо овардани ҷой (шаҳр, нашриёт) ва соли нашр, шумораи умумии саҳифаҳо ва барои мақола, фишурда, боб ё фасли китоб ва монанди ин қайд намудани саҳифаҳои онҳо ҳатмист.
12. Рӯйхати адабиёт бояд на кам аз 10 манбаи илмӣ-таҳқиқотӣ, аз ҷумла на кам аз 30% таҳқиқоти илмии дар дохили кишвар ба нашр расидаро фаро гирад. Номгӯи адабиёти мансуб ба муаллиф набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиётро ташкил диҳад.
13. Тавсия дода мешавад, ки аз таҳқиқотҳои доир ба мавзуи мақола қаблан дар нашрияҳои илмии тақризшаванда, хусусан дар маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» нашргардида истифода бурда шавад. Инчунин ба нашри мақолаҳое, ки дар онҳо ба таҳқиқотҳои анҷомёфтаи солҳои охир ва манбаъҳои муътамад истинод сурат гирифтааст, бартарӣ дода мешавад.
14. Маҷалла мақолаҳои илмиеро, ки дорои зиёда аз ду ҳаммуаллиф мебошанд (ба истиснои таҳқиқотҳои таҷрибавӣ), нашр намекунад.
15. Мақолаҳои аспирантон, унвонҷӯён ва докторантон аз рӯи ихтисос (PhD) бо тавсияи роҳбари илмӣ ва мақолаҳои магистрантон дар ҳаммуаллифӣ бо номзади илм ё доктори илм қабул карда мешаванд.
16. Мақолаҳое, ки қаблан дар дигар нашрияҳо ба нашр расидаанд ё барои чоп супорида шудаанд, қабул карда намешаванд. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ё ислоҳ намояд.
17. Матни маводди пешниҳодшаванда нусхаи ниҳоӣ маҳсуб шуда, бояд таҳриршуда ва беғалат бошад. Масъулияти боэътимодии аснод, рақамҳо ва муҳтавои мақолот бар дӯши муаллиф(он) мебошад.
18. Дар ҳолати риоя нашудани талаботҳои дар боло зикршуда идораи маҷалла ҳақ дорад, ки чунин мақолаҳоро баррасӣ нанамояд.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Редакция журнала «Вестник Педагогического университета» принимает к печати научные статьи по тематике, соответствующей профилю журнала. При подготовке и представлении статей авторы должны обратить внимание на следующее:

1. Статьи предоставляются в редакцию журнала в электронном и печатном виде.

2. Статья должна быть напечатана в текстовом редакторе WinWord (формат А4) шрифтом Times New Roman, с полями 2 см, кеглем 14 и межстрочным интервалом 1,0.

3. Оптимальный объем статьи вместе с аннотацией и списком литературы составляет от 10 до 16 страниц.

4. В начале статьи слева на странице размещается индекс УДК.

5. Информация об авторе(ах), название статьи, текст аннотации и ключевые слова приводятся на 3 языках - таджикском, русском и английском.

6. Фамилия, имя и отчество (полностью), ученое звание, ученая степень, должность, место работы и его адрес, электронная почта и номер телефона автора(ов) пишутся на отдельных строках.

7. Аннотация должна содержать 100-200 слов, в ней должны быть изложены краткое содержание статьи и результаты исследования. Использование общих фраз и несущественных деталей темы нецелесообразно.

8. Ключевые слова, отделенные друг от друга запятой, должны содержать 5-10 слов и основных фраз темы.

9. В тексте статьи обязательно должны быть ссылки на использованные источники. Ссылка на источник дается после цитируемого текста с указанием порядкового номера источника и страницы в квадратных скобках, например: [5, с. 24].

10. Список литературы приводится после текста статьи в алфавитном порядке в виде библиографического списка. Библиографический список оформляется в соответствии с требованиями ГОСТа, в нем сначала дается литература на кириллице, затем - на латинице.

11. В списке литературы, при описании монографии, словаря, автореферата и других видов книг, необходимо указать место (город, издательство) и год издания, общее количество страниц, а для статьи, тезисов, глав или раздела книги и т.п. - их страницы.

12. Список литературы должен содержать не менее 10 научно-исследовательских источников, из них не менее 30% - научных работ, опубликованных в стране. Библиография автора не должна составлять более 25% списка литературы статьи.

13. Рекомендуется использовать исследования по теме статьи, ранее опубликованные в рецензируемых научных журналах, особенно в журнале «Вестник Педагогического университета». Приоритет отдается статьям, в которых ссылаются на исследования последних лет и авторитетные источники.

14. Журнал не публикует научные статьи, имеющие более двух соавторов (за исключением экспериментальных исследований).

15. Статьи аспирантов, соискателей и докторантов PhD принимаются к публикации по рекомендации научного руководителя, а статьи магистрантов - в соавторстве с кандидатом наук или доктором наук.

16. Статьи, ранее опубликованные в других изданиях или переданные в печать, не принимаются. Редакционная коллегия имеет право сокращать или редактировать научную статью.

17. Текст представленного материала является окончательной версией, должен быть вычитанным и без ошибок. Ответственность за достоверность фактов, цифр и содержания статей несет автор(ы).

18. В случае несоблюдения вышеуказанных требований редакция журнала имеет право не рецензировать такие статьи.

RULES FOR THE DESIGN OF ARTICLES

The editorial board of the journal of «Herald of the Pedagogical University» accepts scientific articles on topics corresponding to the journal's for publication profile. During preparing and submitting articles, authors should pay attention to the following:

1. Articles are submitted to the editorial board of the journal in electronic and printed form.
2. The article should be typed in the text editor WinWord (A4 format) in Times New Roman font, with margins of 2 cm, font size 14 and line spacing 1.0.
3. The optimal volume of the article jointly with the abstract and list of references is from 10 to 16 pages.
4. The UDC index is placed on the left side of the page at the beginning of the article.
5. Information about the author(s), the title of the article, the abstract text and keywords are given in 3 languages - Tajik, Russian and English.
6. The author's(s) surname, first name and patronymic (in full), academic title, academic degree, position, place of work and its address, e-mail and phone number are written on separate lines.
7. The abstract should contain 100-200 words and should outline the content of the article and the results of the research. The use of general phrases and insignificant details of the topic is not advisable.
8. Keywords, separated by commas, should contain 5-10 words and main phrases of the topic.
9. The text of the article must contain references to the used sources. The reference to the source is given after the quoted text with the indication of the serial number of the source and the page in square brackets, for example: [5, p. 24].
10. The list of references is given after the text of the article in alphabetical order in the form of a bibliographic list. The bibliographic list is drawn up in accordance with the requirements of GOST; it first lists literature in Cyrillic, then in Latin.
11. During describing a monograph, dictionary, abstract and other types of books in the list of references, it is necessary to indicate the place (city, publisher) and year of publication, the total number of pages, and for an article, abstract, chapter or section of a book, etc. - their pages.
12. The list of references should contain at least 10 scientific research sources, at least 30% of them should be scientific papers published in the country. The author's bibliography should not exceed 25% of the list of references in the article.
13. It is recommended to use research on the topic of the article, previously published in peer-reviewed scientific journals, especially in the journal «Herald of the Pedagogical University». Priority is given to articles that refer to research from recent years and authoritative sources.
14. Scientific articles with more than two co-authors (except for experimental research) will not be published in the journal.
15. Articles of postgraduate students, applicants and PhD students are accepted for publication on the recommendation of the scientific supervisor, and articles of master's students - in co-authorship with a candidate of sciences or doctor of sciences.
16. Articles previously published in other publications or submitted for publication are not accepted. The editorial board has the right to shorten or edit the scientific article.
17. The text of the submitted material is the final version, it must be proofread and free of errors. The author(s) is responsible for the accuracy of the facts, figures and content of the articles.
18. In case of non-observance of the above requirements, the editorial board of the journal has the right not to review such articles.

ВЕСТНИК
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

2026, № 1 (120)

Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 27.02.2026 г. Заказ № 26
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С. Айни